

ЩОРІЧНИК СІПРІ 2023

Озброєння,
роззброєння та
міжнародна
безпека

ЩОРІЧНИК СІПРІ 2023
ОЗБРОЄННЯ, РОЗЗБРОЄННЯ ТА МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА

www.sipriyearbook.org

Це видання стало можливим
завдяки фінансовому сприянню Уряду Швейцарії

SIPRI Yearbook 2023

Armaments, Disarmament and International Security

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

OXFORD UNIVERSITY PRESS
2023

Щорічник СІПРІ 2023

Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека

**СТОКГОЛЬМСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ
ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕННЯ МИРУ**

Переклад з англійської

Українське видання Щорічника СІПРІ підготовлене спільно
Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру
та

Центром Разумкова (Українським центром економічних і політичних досліджень
імені Олександра Разумкова)

КИЇВ
2024

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

**СТОКГОЛЬМСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ
ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕННЯ МИРУ**

СППРІ – незалежний міжнародний інститут з дослідження проблем конфліктів, озброєнь, контролю над озброєннями та роззброєння. СППРІ, заснований в 1966 р., забезпечує політиків, науковців, журналістів і зацікавлених читачів даними, аналітичними матеріалами та рекомендаціями, що ґрунтуються на відкритих джерелах.

Правління СППРІ не несе відповідальності за погляди, подані в публікаціях Інституту.

ПРАВЛІННЯ

Стефан Левен (*Stefan Löfven*), голова Правління, Швеція
Др. Мохамед Ібн Чамбас (*Mohamed Ibn Chambas*), Гана
Посол Чан Хенг Чі (*Chan Heng Chee*), Сінгапур
Жан-Марі Геенно (*Jean-Marie Guéhenno*), Франція
Др. Радха Кумар (*Radha Kumar*), Індія
Др. Патріція Льюїс (*Patricia Lewis*), Ірландія/Велика Британія
Др. Джессіка Такман Метьюз (*Jessica Tuchman Mathews*), США
Др. Фьодор Войтовській (*Feodor Voitovsky*), Росія

ДИРЕКТОР

Ден Сміт (*Dan Smith*), Велика Британія

Головний редактор Щорічника – Др. Іен Дейвіс (Ian Davis)

Виконавчий редактор – Джоуї М. Фокс (Joey M.Fox)

Редактори

Кен Барлоу (Ken Barlow), Джон Бейсо (John Batho), Жанет Фінстра (Janet Feenstra),

Др. Лінда Нікс (Linda Nix), Аніка Солсбері (Annika Salisbury),

Емма Зеттерстром (Emma Zetterström)

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

Signalistgatan 9
SE-169 72 Solna, Sweden
Telephone: +46 8 655 97 00
Email: sipri@sipri.org
Internet: www.sipri.org

Great Clarendon Street, Oxford OX2 6DP,
United Kingdom

Oxford University Press is a department of the University of Oxford. It furthers the University's objective of excellence in research, scholarship, and education by publishing worldwide. Oxford is a registered trade mark of Oxford University Press in the UK and in certain other countries

© SIPRI 2023

The moral rights of the authors have been asserted

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, without the prior permission in writing of SIPRI, or as expressly permitted by law, or under terms agreed with the appropriate reprographics rights organizations. Enquiries concerning reproduction outside the scope of the above should be sent to

SIPRI, Signalistgatan 9, SE-169 72 Solna, Sweden

You must not circulate this book in any other form
and you must impose the same condition on any acquirer

Published in the United States of America by Oxford University Press
198 Madison Avenue, New York, NY 10016, United States of America

British Library Cataloguing in Publication Data

Data available

Library of Congress Cataloging in Publication Data

Data available

ISBN 978-0-19-889072-0

Typeset and originated by SIPRI

Printed in the UK by

Bell & Bain Ltd., Glasgow

SIPRI Yearbook 2023 is also published online at
<<http://www.sipriyearbook.org>>

Links to third party websites are provided by Oxford in good faith and for information only. Oxford disclaims any responsibility for the materials contained in any third party website referenced in this work.

ББК 66.4(0)
0-46

Редакційна колегія українського видання:

Керівник проєкту: Олексій МЕЛЬНИК

Редактори: Микола СУНГУРОВСЬКИЙ, Зорина МІЩЕНЯ, Карина МОКЛЯК

Дизайн і макет: Тетяна ОВСЯНИК

СППРІ 2023: Щорічник: озброєння, роззброєння та міжнародна безпека:

Пер. з англ./Стокгольм. міжнар. ін-т дослідження миру; Укр. центр екон. і політ. досліджень ім. О. Разумкова; Редкол. укр. вид.: О. Мельник (керівник проєкту) та ін. – К.: Заповіт, 2024. – 662 с. ISBN 978-966-2050-21-9

У черговому 24-му україномовному виданні Щорічника СППРІ викладені інформаційні та аналітичні матеріали досліджень, здійснених Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру (СППРІ) з метою сприяння відкритості та прозорості у сферах контролю над озброєннями та роззброєння, а також з питань міжнародної безпеки. Результати досліджень узагальнені за трьома напрямками: безпека і конфлікти; військові витрати та озброєння; нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння, – які викладені у відповідних частинах цієї книги.

Матеріали Щорічника призначені для цивільних і військових фахівців у галузі національної і міжнародної безпеки, міжнародних відносин, міжнародного права, конфліктології, державних службовців, працівників оборонно-промислового комплексу, політологів і журналістів, викладачів і студентів навчальних закладів України.

ББК 66.4(0)

ISBN 978-966-2050-21-9

© Видавництво «Заповіт», 2024

Зміст

<i>Звернення до читача</i>	xix
<i>Передмова</i>	xxi
<i>Скорочення</i>	xxiii

Вступ

1. Вступ: Міжнародна стабільність і безпека людини у 2022 р.	3
ДЕН СМІТ	
<i>I. Продовольство та геополітика</i>	5
<i>II. Відносини великих держав</i>	8
<i>III. Контроль озброєнь і ядерне нерозповсюдження</i>	13
<i>IV. Зміна клімату та екологічна дипломатія</i>	15
<i>V. Хід війни в Україні</i>	17
<i>VI. Питання без відповіді</i>	25

Частина I. Збройні конфлікти та їх врегулювання у 2022 р.

2. Тенденції збройних конфліктів	29
Загальний огляд	
РІЧАРД ГОВАН	
<i>I. Глобальні та регіональні тенденції та події у збройних конфліктах</i>	31
РІЧАРД ГОВАН	
Глобальні тенденції збройних конфліктів – Регіональна динаміка конфліктів	
Таблиця 2.1. Оцінка числа загиблих у конфліктах за регіонами у 2018-2022 рр.	32
Таблиця 2.2. Оцінка числа загиблих у конфліктах в Америці у 2018-2022 рр.	34
Таблиця 2.3. Оцінка числа загиблих у конфліктах в Азії та Океанії у 2017-2022 рр.	36
Таблиця 2.4. Оцінка числа загиблих у конфліктах у Європі у 2018-2022 рр.	43
Таблиця 2.5. Оцінка числа загиблих у конфліктах у регіоні Близького Сходу та Північної Африки у 2017-2022 рр.	46
Таблиця 2.6. Оцінка числа загиблих у конфліктах у Субекваторіальній Африці у 2017-2022 рр.	48

II. <i>Врегулювання міжнародних конфліктів і мирні процеси</i>	52
РІЧАРД ГОВАН	
Геополітика та міжнародне співробітництво – Мирні процеси	
III. <i>Таблиця активних збройних конфліктів у 2022 р.</i>	60
ІЕН ДЕЙВІС	
Схема 2.1. Збройні конфлікти за оціночним числом загиблих унаслідок конфлікту у 2022 р.	61
Таблиця 2.7. Категорії пов'язаного з конфліктами насильства у 2020-2022 рр.	61
Таблиця 2.8. Активні збройні конфлікти у 2022 р.	62
3. Багатосторонні миротворчі операції	71
Загальний огляд	
КЛАУДІА ПФАЙФЕР КРУС, ТІМО СМІТ	
I. <i>Глобальні тенденції і події у миротворчих операціях</i>	73
КЛАУДІА ПФАЙФЕР КРУС, ТІМО СМІТ	
Нові багатосторонні миротворчі операції – Багатосторонні миротворчі операції, що завершилися у 2022 р. – Розгорнутий персонал – Країни – найкрупніші постачальники військ і поліції	
Діаграма 3.1. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій за типами організацій, що їх проводили, у 2013-2022 рр.	74
Діаграма 3.2. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій за регіонами у 2013- 2022 рр.	75
Діаграма 3.3. Чисельність персоналу багатосторонніх миротворчих операцій за регіонами у 2013-2022 рр.	81
Діаграма 3.4. Найкрупніші багатосторонні миротворчі операції, станом на 31 грудня 2022 р.	83
Діаграма 3.5. Країни, що надавали найбільшу чисельність військового і поліцейського персоналу до миротворчих операцій, станом на 31 грудня 2022 р.	84
Таблиця 3.1. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій і розгорнутого персоналу за регіонами та типами організацій у 2022 р.	76
II. <i>Організації, що проводять багатосторонні миротворчі операції</i>	85
КЛАУДІА ПФАЙФЕР КРУС, ТІМО СМІТ	
Організація Об'єднаних Націй – Регіональні організації та союзи – Ситуативні коаліції – Інші багатосторонні операції	
Діаграма 3.6. Чисельність персоналу багатосторонніх миротворчих операцій за типами організацій, що їх проводили, у 2013-2022 рр.	86
Діаграма 3.7. Число загиблих серед персоналу миротворчих операцій ООН у 2013-2022 рр.	91

Діаграма 3.8. Рівень смертності серед службовців миротворчих операцій ООН у 2013-2022 рр.	92
Діаграма 3.9. Рівень смертності серед службовців миротворчих операцій ООН у 2013-2022 рр.	93
III. <i>Розвиток багатосторонніх миротворчих операцій</i>	99
КЛАУДІА ПФАЙФЕР КРУС	
Геополітичне суперництво – Відносини з приймаючими країнами – Регіоналізація миротворчих операцій	
IV. <i>Таблиця багатосторонніх миротворчих операцій у 2022 р.</i>	102
КЛАУДІА ПФАЙФЕР КРУС	
Таблиця 3.2. Багатосторонні миротворчі операції, 2022 р.	103
4. Приватні військові та охоронні компанії у збройних конфліктах	107
Загальний огляд	
ОРІ СВЕД, МАРИНА КАПАРІНІ, СОРКЕ МАКЛЕОД	
I. <i>Розвиток приватних військових та охоронних компаній у світі: тенденції, учасники та проблеми</i>	109
ОРІ СВЕД	
Вступ – Проблемні питання – Головні термінологічні та правові питання – Документування діяльності ПВОК – Розгортання ПВОК у приймаючих країнах у зонах конфліктів – Ключові суб'єкти: держави походження та провідні компанії – Висновки	
Діаграма 4.1. Загальна кількість ПВОК у 1980-2020 рр.	116
II. <i>Приватні військові та охоронні компанії у Субекваторіальній Африці</i>	127
МАРИНА КАПАРІНІ	
Зміна геополітичних тенденцій і динаміки на континенті – Російські ПВОК – Китайські ПВОК – Діяльність ПВОК в окремих вражених конфліктом державах Субекваторіальної Африки останнім часом – Висновки	
III. <i>Поточна регламентація приватних військових та охоронних компаній</i>	143
СОРКЕ МАКЛЕОД	
Міжнародне гуманітарне право і проксі – Регулювання в ООН – Останні прецеденти – Висновки	

Частина II. Військові витрати та озброєння, 2022 р.

5. Військові витрати та виробництво зброї	155
Загальний огляд	
ДІЕГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА	
I. <i>Глобальні зміни у військових витратах у 2022 р.</i>	157
ДІЕГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА, НАНЬ ТЯНЬ, ЛЮСІ БЕРО-СУДРО, ЛОРЕНЦО СКАРАЦЦАТО, СЯО ЛЯН	
Вплив війни в Україні на військові витрати в Центральній і Західній Європі – Тенденції військових витрат у 2013-2022 рр. – Країни з найбільшими військовими витратами у 2022 р.	
Врізка 5.1. Світова інфляція та її вплив на військові витрати	162
Схема 5.2. Темпи зростання військових витрат у Центральній і Західній Європі у 2022 р.	160
Діаграма 5.1. Військові витрати за регіонами у 2013-2022 рр.	158
Діаграма. 5.3. Відмінності між відносними змінами військових витрат у поточних і постійних цінах у Центральній і Західній Європі у 2022 р.	163
Таблиця 5.1. Військові витрати за регіонами у 2013-2022 рр.	168
Таблиця 5.2. Основні статистичні дані військових витрат за регіонами у 2022 р.	164
Таблиця 5.3. 15 країн з найбільшими військовими витратами у 2022 р.	166
II. <i>Регіональні зміни у військових витратах у 2022 р.</i>	170
НАНЬ ТЯНЬ, СЯО ЛЯН, ЛЮСІ БЕРО-СУДРО, ДІЕГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА, ЛОРЕНЦО СКАРАЦЦАТО, АНА КАРОЛІНА ДЕ ОЛІВЕЙРА АССІС	
Африка – Америка – Азія та Океанія – Європа – Близький Схід	
Діаграма 5.4. Зміни військових витрат у субрегіонах у 2013-2022 рр. і 2021-2022 рр.	172
Таблиця 5.4. Структура військових витрат США у 2018-2022 ф. р.	174
Таблиця 5.5. Американська військова допомога Україні у 2014-2021 рр.	176
III. <i>Компанії-виробники зброї та постачальники військових послуг у 2021 р.</i>	191
СЯО ЛЯН, АНА КАРОЛІНА ДЕ ОЛІВЕЙРА АССІС, АНАСТАСІЯ КУЧИНО, МЕДІСОН ЛПСОН, САНЕМ ТОПАЛ	
Регіональні та національні зміни в <i>Top 100 2021</i> – Помітні події за межами <i>Top 100</i> – Порушення ланцюгів постачання, війна в Україні та попит на зброю	
Таблиця 5.6. Тенденції продажу зброї компаніями <i>Top 100</i> СПІРІ у 2012-2021 рр.	192

Таблиця 5.7. Регіональні та національні частки продажу зброї компаніями <i>Top 100</i> СІПРІ у 2020-2021 рр.	193
--	-----

6. Міжнародні поставки озброєнь 203

Загальний огляд

СИМОН Т. ВЕЗЕМАН

I. Світові тенденції поставок зброї у 2018-2022 рр. 205

СИМОН Т. ВЕЗЕМАН, ПІТЕР Д. ВЕЗЕМАН

Ключові події 2022 р., пов'язані з поставками зброї – Конфлікти, напруженість і поставки зброї – Оцінки майбутніх поставок зброї на основі відомих замовлень

Врізка 6.1. Визначення та методологія даних СІПРІ про міжнародні поставки зброї 207

Діаграма. 6.1. Тенденція міжнародних поставок основних озброєнь у 1950-2022 рр. 206

Діаграма 6.2. Тенденції міжнародних поставок основних озброєнь (імпорт за регіонами) у 1983-2022 рр. 208

Таблиця 6.1. Деякі основні системи озброєнь, замовлені або обрані для майбутніх замовлень у 10 найбільших постачальників зброї з поставкою після 2022 р. 218

II. Зміни у групі постачальників основних озброєнь у 2018-2022 рр. 219

СИМОН Т. ВЕЗЕМАН, ПІТЕР Д. ВЕЗЕМАН

Сполучені Штати Америки – Росія – Франція – Інші крупні експортери

Врізка 6.2. Фінансові аспекти поставок зброї 227

Таблиця 6.2. 25 найкрупніших експортерів основних озброєнь і їх головні одержувачі у 2018-2022 рр. 221

Таблиця 6.3. 10 найбільших постачальників основних систем озброєнь і їхні одержувачі, за регіонами, 2018-2022 рр. 222

Таблиця 6.4. Поставки за категоріями озброєнь 10-ма найкрупнішими постачальниками основних озброєнь у 2018-2022 рр. 223

III. Зміни у групі одержувачів основних озброєнь у 2018-2022 рр. 228

СИМОН Т. ВЕЗЕМАН, ПІТЕР Д. ВЕЗЕМАН

Африка – Америка – Азія та Океанія – Європа – Близький Схід

Таблиця 6.5. 40 найкрупніших імпортерів основних озброєнь і їх головні постачальники у 2018-2022 рр. 229

Таблиця 6.6. Імпорт основних озброєнь за регіонами та субрегіонами у 2013-2017 і 2018-2022 рр. 231

7. Світові ядерні сили	241
Загальний огляд	
ХАНС М. КРІСТЕНСЕН, МАТТ КОРДА	
Таблиця 7.1. Світові ядерні сили, станом на січень 2023 р.	242
I. Ядерні сили США	243
ХАНС М. КРІСТЕНСЕН, МАТТ КОРДА	
Роль ядерної зброї у воєнній доктрині США – Виробництво боеголовок – Стратегічні ядерні сили – Нестратегічні ядерні сили	
Таблиця 7.2. Ядерні сили США, станом на січень 2023 р.	244
II. Ядерні сили Росії	253
ХАНС М. КРІСТЕНСЕН, МАТТ КОРДА	
Дотримання Росією нового Договору про СНО – Роль ядерної зброї у військовій доктрині Росії – Стратегічні ядерні сили – Нестратегічні ядерні сили	
Таблиця 7.3. Ядерні сили Росії, станом на січень 2023 р.	255
III. Ядерні сили Великої Британії	267
ХАНС М. КРІСТЕНСЕН, МАТТ КОРДА	
Роль ядерної зброї у британській воєнній доктрині – Ракети морського базування	
Таблиця 7.4. Британські ядерні сили, станом на січень 2023 р.	269
IV. Ядерні сили Франції	272
ХАНС М. КРІСТЕНСЕН, МАТТ КОРДА	
Роль ядерної зброї у військовій доктрині Франції – Літаки та авіаційне озброєння – Ракети морського базування	
Таблиця 7.5. Ядерні сили Франції, станом на січень 2023 р.	273
V. Ядерні сили Китаю	277
ХАНС М. КРІСТЕНСЕН, МАТТ КОРДА	
Роль ядерної зброї у військовій доктрині Китаю – Літаки та авіаційне озброєння – Ракети наземного базування – Ракети морського базування	
Таблиця 7.6. Ядерні сили Китаю, станом на січень 2023 р.	279
VI. Ядерні сили Індії	287
ХАНС М. КРІСТЕНСЕН, МАТТ КОРДА	
Роль ядерної зброї у воєнній доктрині Індії – Літаки та авіаційне озброєння – Ракети наземного базування – Ракети морського базування – Крилаті ракети	
Таблиця 7.7. Ядерні сили Індії, станом на січень 2023 р.	289

VII. *Ядерні сили Пакистану* 293

ХАНС М. КРИСТЕНСЕН, МАТТ КОРДА

Роль ядерної зброї у військовій доктрині Пакистану – Літаки та авіаційне озброєння – Ракети наземного базування – Ракети морського базування

Таблиця 7.8. Ядерні сили Пакистану, станом на січень 2023 р. 295

VIII. *Ядерні сили Північної Кореї* 299

ХАНС М. КРИСТЕНСЕН, МАТТ КОРДА

Роль ядерної зброї у воєнній доктрині Північної Кореї – Виробництво розщеплюваних матеріалів і босголовок – Ракети наземного базування – Ракети морського базування

Таблиця 7.9. Потенційні засоби доставки ядерної зброї Північної Кореї, станом на січень 2023 р. 311

IX. *Ядерні сили Ізраїлю* 314

ХАНС М. КРИСТЕНСЕН, МАТТ КОРДА

Роль ядерної зброї у воєнній доктрині Ізраїлю – Виробництво розщеплюваних матеріалів військового призначення – Літаки та авіаційне озброєння – Ракети наземного базування – Ракети морського базування

Таблиця 7.10. Ядерні сили Ізраїлю, станом на січень 2023 р. 315

X. *Світові запаси та виробництво розщеплюваних матеріалів у 2022 р.* 318

МОРИЦЬ КЮТТ, ЗІ МІН, ПАВЕЛ ПОДВІГ

Таблиця 7.11. Світові запаси високозбагаченого урану, станом на 2022 р. 320

Таблиця 7.12. Світові запаси виділеного плутонію, станом на 2022 р. 322

Таблиця 7.13. Крупні уранозбагачувальні об'єкти та потужності у світі, станом на 2022 р. 324

Таблиця 7.14. Крупні переробні потужності у світі, станом на 2022 р. 326

Частина III. *Нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння у 2022 р.*

8. **Ядерне роззброєння, контроль над озброєннями та нерозповсюдження** 331

Загальний огляд

ТЮТТИ ЕРАСТЬО, ВІЛФРЕД ВАН, ВІТАЛІЙ ФЕДЧЕНКО

I. *Двосторонній і багатосторонній контроль ядерних озброєнь за участю Китаю, Росії та США* 333

ВІЛФРЕД ВАН

	Російсько-американський діалог з питань стратегічної стабільності – Новий СНО – Контакти з Китаєм – Висновки	
	Таблиця 8.1. Загальна кількість стратегічних наступальних озброєнь Росії і США згідно з Новим СНО, станом на 5 лютого 2011 р. і 1 вересня 2022 р.	336
II.	<i>10-а Оглядова конференція Договору про нерозповсюдження</i> ВІЛФРЕД ВАН	341
	Перебіг Конференції – Окремі питання – Наслідки вторгнення Росії в Україну – Перспектива	
III.	<i>Перша зустріч держав-учасниць Договору про заборону ядерної зброї</i> ТЮТТИ ЕРАСТЬО	351
	Перед зустріччю – Рішення, ухвалені на першій зустрічі держав-учасниць – Віденський план дій – Декларація – Ставлення до ДЗЯЗ держав, що перебувають під “ядерною парасолькою” – Прогноз	
IV.	<i>Спільний всеохопний план дій стосовно ядерної програми Ірану</i> ТЮТТИ ЕРАСТЬО	358
	Дипломатичні зусилля з реанімації СВПД – Основні події в ядерній програмі Ірану, пов’язані з СВПД – Невирішені питання Угоди Ірану про всеохопні гарантії нерозповсюдження – Перспективи	
V.	<i>Напади на ядерні об’єкти в Україні та місії Міжнародного агентства з атомної енергії у відповідь</i> ВІТАЛІЙ ФЕДЧЕНКО, ІРИНА МАКСИМЕНКО, ПОЛІНА СИНОВЕЦЬ	367
	Події на українських ядерних об’єктах у 2022 р. – Реакція МАГАТЕ і його місії допомоги Україні – Висновки	
	Врізка 8.1. Напади на ядерні об’єкти до 2022 р.	368
	Врізка 8.2. Резолюції та рішення Генеральної конференції МАГАТЕ у зв’язку з нападами на ядерні об’єкти в період 1983-2009 рр.	373
9.	Хімічні, біологічні загрози та загрози у сфері охорони здоров’я	379
	Загальний огляд ФІЛІППА ЛЕНДЗОС, УНА ЯКОБ	
I.	<i>Охорона здоров’я</i> ФІЛІППА ЛЕНДЗОС	381
	Нові дані про пандемію Covid-19 – Дослідження походження SARS-CoV-2 – Договір про пандемії – Спалах мавпячої віспи	
II.	<i>Звинувачення у застосуванні біологічної зброї</i> ФІЛІППА ЛЕНДЗОС	385
	Звинувачення в контексті вторгнення Росії в Україну – Офіційна консультативна зустріч – Безпрецедентна вимога розслідувати недотримання КБТЗ – Висновки	

III. <i>Роззброєння і нерозповсюдження біологічної зброї</i> ФІЛІППА ЛЕНДЗОС	393
Підготовчий комітет у 2022 р. – Перший комітет Генеральної Асамблеї ООН – Дев’ята Оглядова конференція – Висновки та прогноз	
IV. <i>Звинувачення у застосуванні хімічної зброї і реакція на них</i> УНА ЯКОБ	400
Хімічне роззброєння та розслідування в Сирії – Наслідки отруєння О. Навального – Заяви про незаконну хімічну діяльність в Україні	
Таблиця 9.1. Загальний огляд спеціальних механізмів ОЗХЗ для з’ясування питань хімічної зброї у Сирії	401
V. <i>Контроль над хімічною зброєю і хімічне роззброєння</i> УНА ЯКОБ	411
Знищення хімічної зброї – Події в ОЗХЗ – Підготовка до 5-ї Оглядової конференції КЗХЗ – Прогноз	
10. Контроль над звичайними озброєннями та регламентація нових збройових технологій	421
Загальний огляд ІЕН ДЕЙВІС	
I. <i>Російсько-українська війна та контроль над звичайними озброєннями у Європі</i>	423
ІЕН ДЕЙВІС	
Прелюдія до російського вторгнення – Завершальне нарощування сил – Перспективи європейської системи контролю над звичайними озброєннями	
Врізка 10.1. Європейська архітектура контролю звичайних озброєнь	424
II. <i>Багатостороння регламентація “негуманної” зброї та інших звичайних озброєнь, що викликають занепокоєння з гуманітарних міркувань</i>	429
ІЕН ДЕЙВІС, ДЖОВАННА МАЛЕТТА	
Запалювальна зброя – Вибухова зброя у населених районах – Касетні боєприпаси – Протипіхотні міни, саморобні вибухові пристрої та вибухові залишки війни – Висновки	
Таблиця 10.1. Зустрічі в рамках Конвенції про “негуманну” зброю у 2022 р.	430
III. <i>Міжурядові спроби вирішити проблеми автономних систем озброєнь</i>	443
ВІНСЕНТ БУЛАНІН	
Вплив російсько-української війни на вже послаблений процес ГУЕ – Загальний огляд пропозицій, які до 2022 р. обговорювала Група урядових експертів – Підсумки та перспективи	

Таблиця 10.2. Письмові пропозиції, подані державами Групі урядових експертів з новітніх технологій в галузі летальних автономних систем озброєнь у 2022 р.	446
IV. Міжнародна прозорість закупівель зброї і військових витрат як захід зміцнення довіри	451
ПІТЕР Д. ВЕЗЕМАН, СИМОН Т. ВЕЗЕМАН Реєстр звичайних озброєнь ООН – Доповіді ООН про військові витрати – Регіональні інструменти звітності – Висновки	
V. Гаазький Кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет	458
КОЛЬЯ БРОКМАНН, ЛОРІАНА О Поточні тенденції розповсюдження балістичних ракет – 21-а щорічна регулярна зустріч – Просвітницька діяльність – Резолюції Генеральної Асамблеї ООН на підтримку НСОС – Висновки Таблиця 10.3. Голосування за резолюції ГА ООН на підтримку Гаазького Кодексу протидії розповсюдженню балістичних ракет	461
11. Космос і кіберпростір	463
Загальний огляд НІВЕДІТА РАДЖУ, ЛОРА СААЛМАН	
I. Зв'язок між космосом і кібернетикою	465
НІВЕДІТА РАДЖУ, ЛОРА СААЛМАН Врізка 11.1. Деякі види шкідливих програм, що використовуються в кібернападах	466
II. Напади на космічні об'єкти та кібернапади в Україні	469
НІВЕДІТА РАДЖУ, ЛОРА СААЛМАН Кібернапади на космічні об'єкти – Кібернапади на органи влади та промисловість – Кібернапади на засоби зв'язку – Кібернапади на об'єкти енергетики – Висновки	
III. Події у сфері регулювання космічної діяльності та наслідки війни в Україні	475
НІВЕДІТА РАДЖУ Відкрита робоча група зі зменшення космічних загроз – Заборона руйнівних протисупутникових випробувань – Співпраця урядів з бізнесом – Висновки	
IV. Події у сфері регулювання діяльності в кіберпросторі та наслідки війни в Україні	480
ЛОРА СААЛМАН Друга відкрита робоча група ООН з безпеки ІКТ – Міжнародна співпраця з Росією – Міжнародна співпраця з Україною – Висновки	

12. Контроль над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю	489
Загальний огляд	
МАРК БРОМЛІ	
I. <i>Договір про торгівлю зброєю</i>	491
ДЖОВАННА МАЛЕТТА, ЛОРІАНА О	
Вступ – Імплементація Договору – Прозорість і звітність – Універсалізація Договору та міжнародна допомога – Фінансовий стан ДТЗ – Висновки	
Діаграма 12.1. Кількість держав-учасниць Договору про торгівлю зброєю, які подавали річні звіти у 2016-2021 рр.	496
Таблиця 12.1. Ратифікація, приєднання та підписання Договору про торгівлю зброєю за регіонами, станом на грудень 2022 р.	498
II. <i>Багатосторонні ембарго на поставки зброї</i>	502
ПІТЕР Д. ВЕЗЕМАН	
Ембарго ООН на поставки зброї: зміни і проблеми дотримання – Висновки	
Таблиця 12.2. Багатосторонні ембарго на поставки зброї, чинні протягом 2022 р.	508
III. <i>Роль і наслідки багатосторонніх торговельних обмежень для Росії та Білорусі</i>	511
МАРК БРОМЛІ	
Торговельні обмеження ЄС – Торговельні обмеження США – Наслідки торговельних обмежень – Висновки	
IV. <i>Багатосторонні режими експортного контролю</i>	517
КОЛЬЯ БРОКМАНН	
Австралійська група – Режим контролю над ракетними технологіями – Група ядерних постачальників – Вассенаарська домовленість – Висновки	
Таблиця 12.3. Чотири багатосторонні режими експортного контролю	518
V. <i>Події у контролі ЄС над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю</i>	526
КОЛЬЯ БРОКМАНН, МАРК БРОМЛІ, ДЖОВАННА МАЛЕТТА	
Регламент ЄС стосовно виробів подвійного використання – Регламент ЄС стосовно перевірки прямих іноземних інвестицій – Співпраця Європи і США в експортному контролі – Спільна позиція ЄС стосовно експорту озброєнь – Висновки	
Таблиця 12.4. Надання інформації для річного звіту ЄС про експорт зброї, 2011-2021 рр.	532

Додатки	535
Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння	537
I. <i>Універсальні угоди</i>	539
II. <i>Регіональні угоди</i>	566
III. <i>Двосторонні угоди</i>	579
Додаток Б. Міжнародні організації, співпраця в галузі безпеки	585
I. <i>Глобальні організації та органи</i>	585
II. <i>Регіональні організації та органи</i>	595
III. <i>Режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією</i>	612
Додаток В. Хронологія 2022 р.	617
Про авторів	627

Звернення до читача

Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова пропонує Вашій увазі 24-е україномовне видання *Щорічника СІПРІ – Щорічник СІПРІ 2023: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*.

Щорічник видається Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру (СІПРІ) з 1969 р. і визнається одним з найбільш авторитетних джерел інформації у сфері міжнародної безпеки. Свідченням популярності *Щорічника*, оригінал якого видається англійською мовою, може слугувати факт його перекладу в повному обсязі арабською, китайською, російською та українською мовами, а також резюме – каталанською, нідерландською, французькою, німецькою, італійською, іспанською, фарсі (перською), шведською та українською мовами.

Завдяки розгалуженій інформаційній та експертній мережі, потужним базам даних, ексклюзивній методології, СІПРІ забезпечує високу якість досліджень, достовірність фактів і важливість висновків стосовно закономірностей і тенденцій в різних сферах міжнародної безпеки.

Матеріали СІПРІ є корисним підґрунтям для ухвалення виважених політичних рішень, інформаційною базою для досліджень і формування громадської думки з питань міжнародної і національної безпеки. Вони мають попит державних структур і міжнародних організацій під час розробки національної і міжнародної політики безпеки, зовнішньої політики, зміцнення режимів контролю над озброєннями та експортного контролю.

Практика видання *Щорічників СІПРІ* українською мовою довела, що інформація, яка подається в них, має попит і значною мірою компенсує нестачу в Україні узагальненої інформації про сучасні процеси у сфері міжнародної безпеки, а також сприяє впровадженню визначень, оцінок і норм, прийнятих міжнародною спільнотою, до наукового та освітнього обігу, політичного дискурсу, фахових і публічних дискусій, державних документів. Таким чином, видання не лише стало вагомим внеском у забезпечення прозорості у сферах, що колись були закритими для громадськості, але й надає вихідні матеріали для формування практичної політики держави.

За погодженням з редакцією *Щорічника СІПРІ*, він видається українською мовою в дещо скороченому вигляді – з урахуванням важливості тем і ступеня зацікавленості в них української аудиторії.

Матеріали подаються з максимальним наближенням до оригіналу – починаючи від макета й закінчуючи впорядкуванням таблиць, у яких, як правило, зберігається розташування країн за англійською абеткою (якщо не зазначене інше).

Назви державних, міжнародних органів та організацій, недержавних суб'єктів, відповідних документів у цьогорічному україномовному виданні *Щорічника* можуть відрізнятися від попередніх, оскільки вони постійно коригуються згідно з їх змінами, а також мірою становлення в Україні їх

офіційного перекладу. Зауваження і пропозиції читачів враховуються в наступних виданнях Щорічника.

За цифровий матеріал, авторські висловлювання та висновки, що містяться в Щорічнику СППРІ, редакція україномовного видання відповідальності не несе.

Українські видання *Щорічників СППРІ* надходять до урядових і парламентських структур, центральних органів влади, вузів, публічних бібліотек обсягом близько 500 примірників щорічно. Матеріали *Щорічника СППРІ* також доступні в електронному вигляді на сайті Центру Разумкова <https://razumkov.org.ua/>.

Щорічник СППРІ видається за фінансової підтримки Уряду Швейцарії.

Юрій Якименко,
Президент Центру Разумкова
липень 2024 р.

Передмова

Рік видався бурхливим. У 2022 р. перед людством постали екзистенціальні загрози ядерної війни, зміни клімату та пандемії. Токсичні ефекти цього поєднання ще більше ускладнювала суміш нерівності, екстремізму, націоналізму, гендерного насильства та звуження демократичного простору. Нищівна війна вирувала на Африканському Розі та у Європі, а збройні конфлікти точилися в багатьох інших місцях, часто без належної міжнародної реакції чи навіть уваги до них. Відповіддю на вторгнення Росії в Україну стали зусилля із захисту біженців, розслідування військових злочинів і запровадження санкцій. Набагато менше міжнародної уваги приділялося громадянській війні в Ефіопії, попри два роки звірств і десятки тисяч загиблих.

Очевидне затьмарення горизонту міжнародної безпеки, описане в попередніх виданнях цього *Щорічника*, супроводжувалося зростанням авторитаризму та ерозією демократії. Президент Дж. Байден зробив перевагу демократії над автократією ключовим принципом своєї зовнішньої політики та саме в цих термінах часто формулював суперечки США з Китаєм і Росією. Але розв'язання проблеми зміни клімату, кризи в контролі над ядерною зброєю і владнання та мирне врегулювання локальних і регіональних конфліктів вимагають співпраці великих держав. Натомість міжнародну ситуацію у 2022 р. визначали глибокі геополітичні розбіжності. Лишається неясним, чи готові та чи здатні коаліції інших міжнародних гравців виступити з ідеями, спрямованими на реанімацію хворого міжнародного політикуму (розділ 1).

Перша частина *Щорічника* охоплює збройні конфлікти та їх врегулювання у 2022 р. Розділ 2 зосереджується на збройних конфліктах і мирних процесах, побіжно окреслюючи різні регіональні тенденції цих процесів, а також дієвість міжнародної системи врегулювання конфліктів у рік геополітичних потрясінь. Активні збройні конфлікти у 2022 р. точилися щонайменше у 56 державах – на п'ять більше, ніж у 2021 р. За межами Європи більшість війн відбувалися всередині держав або груп держав з прозорими кордонами за участю недержавних збройних угруповань. Чисельність персоналу багатосторонніх миротворчих операцій у світі зросла у 2022 р., порушивши тенденцію до її зменшення у 2016-2021 рр. (розділ 3). Використання приватних військових та охоронних компаній в останні 20 років значно зросло, і в розділі 4 висвітлюються ризики та можливості зловживань у цій сфері, особливо під час їх застосування в зонах бойових дій або у нестабільних державах.

Дослідження Інституту у сфері озброєнь і роззброєння ґрунтується на збиранні точних первинних даних, що є основою баз даних СІПРІ. Частина II *Щорічника* присвячена військовим витратам та озброєнням, включаючи всебічну оцінку останніх тенденцій військових витрат і виробництва зброї (розділ 5), міжнародні поставки озброєнь (розділ 6) і світові ядерні сили, включно із програмами ядерної модернізації, що тривають у всіх ядерних

держав (розділ 7). Світові військові витрати у 2022 р. зростали восьмий рік поспіль і сягнули \$2 240 млрд, а обсяг світових поставок озброєнь знову дещо скоротився. Однак із зростанням напруженості в багатьох регіонах попит на основні озброєння наступними роками, схоже, зросте, а разом з ним – і торгівля основними озброєннями.

Частина III охоплює нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння. 2022 р. був ще одним важким роком для контролю над ядерною зброєю (розділ 8), з призупиненням американо-російського діалогу щодо стратегічної стабільності та завершенням другої поспіль Оглядової конференції ДНЯЗ без змістовного результату, який задовольнив би всіх. Добре, однак, що Міжнародне агентство з атомної енергії здійснило у 2022 р. кілька місій технічних експертів до України і згодом запровадило постійне представництво на всіх її чотирьох атомних електростанціях, що зазнали безпрецедентних атак протягом року. В розділі 9 розглядаються заяви про застосування хімічної зброї та інші події, пов'язані з хімічними та біологічними загрозами безпеці. Розділ 10 містить огляд багатосторонніх норм щодо “негуманної” зброї та інших звичайних озброєнь, що викликали у 2022 р. стурбованість з гуманітарних міркувань – і тут була обнадійлива ознака того, що думки про спільне благо не зникли повністю. Після трьох років переговорів 83 країни домовилися про першу міжнародну угоду стосовно протидії використанню вибухової зброї у населених пунктах.

У 2022 р. у війні в Україні важливу роль відігравали космос і кіберпростір, демонструючи зростаючий зв'язок між ними (розділ 11), а в розділі 12 йдеться про спроби зміцнення контролю над торгівлею звичайними озброєннями та товарами подвійного використання, вкупі зі спробами запровадити міжнародні торгові обмеження на Росію.

Це 54-е видання *Щорічника СППРІ*. До його написання долучилися 38 авторів. Його широко цитують, а віддана своїй справі редакція гарантує його відповідність найвищим видавничим стандартам. Фахівці з комунікації, бібліотекарі, обслуговуючий та ІТ-персонал СППРІ – кожен по-своєму допомагає виданню та поширенню *Щорічника*. Я хотів би скористатися цією можливістю і висловити подяку всім причетним, у СППРІ та поза ним, особливо нашим зовнішнім рецензентам, чиї знання та пропозиції завжди дозволяють суттєво покращити зміст.

Спільні системи та структури, що покликані гарантувати безпеку, часто послаблює або дезорганізує дезінформація. Завдяки спрямованості *Щорічника* і прагненню СППРІ перевіряти факти ця книга залишається загальносвітовим надбанням. Так буде й надалі, оскільки Інститут допомагає прокласти шлях виходу з періоду небезпек і війн до безпечнішого світу з більш справедливим, стійким і життєздатним суспільством.

Ден Сміт,
директор СППРІ,
Стокгольм, квітень 2023 р.

Скорочення

ABM		Anti-ballistic missile	Ракета для боротьби з балістичними ракетами
ACLED		Armed Conflict Location & Event Data Project	Проект збору даних про місця збройних конфліктів і події
AG	АГ	Australia Group	Австралійська група
ALCM	КРПБ	Air-launched cruise missile	Крилата ракета повітряного базування
APC	БТР	Armoured personnel carrier	Бронетранспортер
APM	ППМ	Anti-personnel mine	Противіхотна міна
ASAT		anti-satellite	Протисупутникова (зброя, система)
ASEAN	АСЕАН	Association of Southeast Asian Nations	Асоціація держав Південно-Східної Азії
ATT	ДТЗ	Arms trade treaty	Договір про торгівлю зброєю
AU	АС	African Union	Африканський Союз
BCC	ДКК	Bilateral Consultative Commission (of the Russian–US New START treaty)	Двостороння консультативна комісія (в рамках американо-російського Нового СНО)
BMD	ПРО	Ballistic missile defence	Протиракетна оборона
BWC	КБТЗ	Biological and Toxin Weapons Convention	Конвенція про біологічну та токсинну зброю
CAR	ЦАР	Central African Republic	Центральноафриканська Республіка
CBM	ЗЗД	Confidence-building measure	Заходи зміцнення довіри
CBW	ХБЗ	Chemical and biological weapon/warfare	Хімічна та біологічна зброя/засоби ведення бойових дій
CCM	ККБ	Convention on Cluster Munitions	Конвенція про касетні боєприпаси
CCW	КНЗ	Certain Conventional Weapons (Convention)	Конвенція про “негуманну” зброю
CD	КР	Conference on Disarmament	Конференція з роззброєння
CFE	(Д)ЗЗСС	Conventional Armed Forces in Europe (Treaty)	Звичайні збройні сили в Європі (Договір)
CFSP	СЗППБ	Common Foreign and Security Policy	Спільна зовнішня політика та політика безпеки
CIS	СНД	Commonwealth of Independent States	Співдружність Незалежних Держав

CSBM	ЗЗДБ	Confidence and security-building measure	Заходи зміцнення довіри та безпеки
CSDP	СПБО	Common Security and Defence Policy	Спільна політика безпеки і оборони
CSP		Conference of States Parties	Конференція держав-учасниць
CSTO	ОДКБ	Collective Security Treaty Organization	Організація Договору про колективну безпеку
CTBT(O)	(O)ДВЗЯВ	Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty (Organization)	Договір про всеохожну заборону ядерних випробувань (Організація)
CW	ХЗ	Chemical weapon/warfare	Хімічна зброя/засоби ведення бойових дій
CWC	КЗХЗ	Chemical Weapons Convention	Конвенція про заборону хімічної зброї
DDR	РДР	Disarmament, demobilization and reintegration	Роззброєння, демобілізація і реінтеграція
DPKO	ДМО	UN Department of Peacekeeping Operations	Департамент ООН з миротворчих операцій
DPRK	КНДР	Democratic People's Republic of Korea (North Korea)	Корейська Народно-Демократична Республіка (Північна Корея)
DRC	ДРК	Democratic Republic of the Congo	Демократична Республіка Конго
EAEC		European Atomic Energy Community (Euratom)	Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом)
EAPC	РСАП	Euro-Atlantic Partnership Council	Рада Євро-Атлантичного Партнерства
ECOWAS	ЕКОВАС	Economic Community of West African States	Економічне співтовариство держав Західної Африки
EDA	ЄОА	European Defence Agency	Європейське оборонне агентство
ERW	ВЗВ	Explosive remnants of war	Вибухонебезпечні залишки війни
EU	ЄС	European Union	Європейський Союз
EWIPA		Explosive weapons in populated areas	Запальна та вибухова зброя у населених районах (застосування)
FATF	ФАТФ	Financial Action Task Force	Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму
FFM		Fact-finding mission	Місія із встановлення фактів
FMCT	ДЗВРМ	Fissile material cut-off treaty	Договір про заборону виробництва розщеплюваних матеріалів

FSC		Forum for Security Co-operation (of the OSCE)	Форум зі співробітництва в галузі безпеки (ОБСЄ)
FY	ф.р.	Financial year	Фінансовий рік
G7		Group of Seven (industrialized states)	Велика сімка (індустріально розвинутих країн)
GBV		Gender-based violence	Гендерне насильство
GCC	РСДПЗ	Gulf Cooperation Council	Рада співробітництва держав Перської затоки
GDP	ВВП	Gross domestic product	Валовий внутрішній продукт
GGE	ГУЕ	Group of government experts	Група урядових експертів
GHG		Greenhouse gas	Парникові гази
GLCM	КРНБ	Ground-launched cruise missile	Крилата ракета наземного базування
HCOC	ГКП	Hague Code of Conduct	Гаагський кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет
HEU	ВЗУ	Highly enriched uranium	Високозбагачений уран
IAEA	МАГАТЕ	International Atomic Energy Agency	Міжнародне агентство з атомної енергії
ICBM	МБР	Intercontinental ballistic missile	Міжконтинентальна балістична ракета
ICC	МКС	International Criminal Court	Міжнародний кримінальний суд
ICJ	МС	International Court of Justice	Міжнародний суд
IED	СВП	Improvised explosive device	Саморобний вибуховий пристрій
IGAD		Intergovernmental Authority on Development	Міжурядовий орган з питань розвитку
IHL	МГП	International humanitarian law	Міжнародне гуманітарне право
INF	РСМД	Intermediate-range Nuclear Forces (Treaty)	Ядерні сили середньої дальності (Договір про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності)
ISAF	МССБ	International Security Assistance Force	Міжнародні сили сприяння безпеці (в Афганістані)
ISU		Implementation Support Unit	Відділ забезпечення виконання
JCG	СКГ	Joint Consultative Group (of the CFE Treaty)	Спільна консультативна група (ДЗЗСЄ)
JCPOA	СВПД	Joint Comprehensive Plan of Action	Спільний всеохопний план дій
LAWS	ЛАСО	Lethal autonomous weapon systems	Летальні автономні системи озброєнь
LEU	НЗУ	Low-enriched uranium	Низькозбагачений уран

MENA		Middle East and North Africa	Близький Схід і Північна Африка
MIRV	БГРІН	Multiple independently targetable re-entry vehicle	Роздільні босголівки індивідуального наведення
MRBM	БРСД	Medium-range ballistic missile	Балістичні ракети середньої дальності
MSP		Meeting of States Parties	Зустріч держав-учасниць
MTCR	РКРТ	Missile Technology Control Regime	Режим контролю над ракетними технологіями
MX		Meeting of Experts	Зустріч експертів
NAM		Non-Aligned Movement	Рух неприєднання
NATO	НАТО	North Atlantic Treaty Organization	Організація Північно-Атлантичного Договору
NGO	НУО	Non-governmental organization	Неурядові організації
NPT	ДНЯЗ	Non-Proliferation Treaty	Договір про нерозповсюдження ядерної зброї
NSG	ГЯП	Nuclear Suppliers Group	Група ядерних постачальників
NWS		Nuclear weapon state	Ядерні держави
OAS	ОАД	Organization of American States	Організація Американських держав
OCCAR	ОССО	Organisation Conjointe de Coopération en matière d'Armement (Organisation for Joint Armament Cooperation)	Організація співробітництва з питань спільних програм озброєння
OECD	ОЕСР	Organisation for Economic Co-operation and Development	Організація економічного співробітництва та розвитку
OEWG		Open-ended working group	Робоча група з широким мандатом
OHCHR		Office of the UN High Commissioner for Human Rights	Офіс Верховного комісара ООН з питань прав людини
OIC	ОІК	Organization of the Islamic Conference	Організація Ісламської конференції
OPCW	ОЗХЗ	Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons	Організація із заборони хімічної зброї
OPEC	ОПЕК	Organization of the Petroleum Exporting Countries	Організація країн-експортерів нафти
OSCC		Open Skies Consultative Commission	Консультативний комітет Договору про відкрите небо
OSCE	ОБСЄ	Organization for Security and Co-operation in Europe	Організація з безпеки та співробітництва в Європі
P5		Five permanent members of the UN Security Council	П'ятірка постійних членів Ради Безпеки ООН

PAROS		Prevention of an arms race in outer space	Запобігання гонці озброєнь у космосі
PFP	ПЗМ	Partnership for Peace	Партнерство заради миру
POA		Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All its Aspects (UN)	Програма дій ООН із запобігання, боротьби та викорінення незаконної торгівлі стрілецькою зброєю і легкими озброєннями в усіх її проявах
PSC	РМБ	Peace and Security Council (of the African Union)	Рада миру та безпеки (АС)
PSI	ІПР	Proliferation Security Initiative	Ініціатива протидії розповсюдженню
R&D	НДДКР	Research and development	Науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи
SADC	САДК	Southern African Development Community	Південноафриканське співтовариство розвитку
SALW	СЗЛО	Small arms and light weapons	Стрілецька зброя і легкі озброєння
SAM	РЗП	Surface-to-air missile	Ракета “земля-повітря”, зенітна ракета
SCO	ШОС	Shanghai Cooperation Organisation	Шанхайська організація співробітництва
SLBM	БРПЧ	Submarine-launched ballistic missile	Балістична ракета із запуском з ПЧ (підводного базування)
SLCM	КРБМ	Sea-launched cruise missile	Крилата ракета морського базування
SORT	СНП	Strategic Offensive Reductions Treaty	Договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів
SRBM	БРМД	Short-range ballistic missile	Балістична ракета малої дальності
START	СНО	Strategic Arms Reduction Treaty	Договір про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь
TPNW	ДЗЯЗ	Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons	Договір про заборону ядерної зброї
UAE	ОАЕ	United Arab Emirates	Об’єднані Арабські Емірати
UAV	БЛА	Unmanned aerial vehicle	Безпілотний літальний апарат
UN	ООН	United Nations	Організація Об’єднаних Націй
UNASUR		Unión de Naciones Suramericanas (Union of South American Nations)	Союз південноамериканських держав

UNDP	ПР ООН	UN Development Programme	Програма розвитку ООН
UNHCR		UN High Commissioner for Refugees	Верховний комісар ООН з питань біженців
UNODA		UN Office for Disarmament Affairs	Управління ООН у справах роззброєння
UNROCA		UN Register of Conventional Arms	Реєстр звичайних озброєнь ООН
UNSC	РБ ООН	UN Security Council	Рада Безпеки ООН
WA	ВД	Wassenaar Arrangement	Вассенаарська домовленість
WHO	ВООЗ	World Health Organization	Всесвітня організація охорони здоров'я
WMD	ЗМУ	Weapon(s) of mass destruction	Зброя масового ураження

Географічні регіони та субрегіони

Африка	Включно з Північною Африкою (Алжир, Лівія, Марокко та Туніс, за винятком Єгипту) та Субекваторіальною Африкою (рештою Африканського континенту)
Америка	Включно з Північною (Канада і США), Центральною Америкою і Карибським басейном (включно з Мексикою) та Південною Америкою
Азія та Океанія	Включно з Центральною, Східною Азією, Океанією, Південною (включно з Афганістаном) і Південно-Східною Азією
Європа	Включно зі Східною (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова, Росія та Україна), Західною і Центральною (разом з Південно-Східною) Європою; в контексті військових витрат Туреччина віднесена до країн Західної і Центральної Європи
Близький Схід	Включно з Єгиптом, Іраком, Іраном, Ізраїлем, Йорданією, Кувейтом, Ліваном, Сирією, Туреччиною і країнами Аравійського півострова

Вступ

Розділ 1. Вступ: Міжнародна стабільність і безпека людини у 2022 р.

1. Вступ: Міжнародна стабільність і безпека людини у 2022 р.

ДЕН СМІТ

Безпека у світі у 2022 р. помітно погіршилась порівняно з тим, що було 10 років тому. Проблема полягає не лише у вторгненні Росії в Україну в лютому 2022 р. і наступній війні, хоча вона неминуче та закономірно привернула багато міжнародної уваги. У світі стало більше війн, відкриті збройні конфлікти у 2022 р. відбувались у 56 країнах, проти менше 30 у 2010 р.¹ Стали більшими військові витрати – загальна сума складає US\$2,2 трлн у 2022 р. і зростає восьмий рік поспіль². Гостра продовольча небезпека охопила ще 200 млн осіб, і за деякими оцінками, до 345 млн потребували термінової продовольчої допомоги³. Спричинена зміною клімату спека, посухи й повені принесли страждання мільйонам людей, з великими людськими та економічними втратами⁴. Крім того, знизилась повага до міжнародного права, посилювалась конфронтація, а контроль озброєнь став менш ефективним.

Фон турбує так само, через довгий перелік факторів, що штовхають до небезпеки. Пандемія *Covid-19*, що спалахнула на початку 2020 р., підірвала економічне здоров'я більшості країн. З покращенням стану здоров'я та економіки в багатьох країнах, окремі країни, звичайно, почали відставати. Вплив війни в Україні на світові поставки продовольства, добрив і пального завдав найбільше шкоди вразливим громадам, через різке зростання цін на енергоносії та основні продукти харчування. Хоча найбіднішим країнам найтяжче, зростання цін на продовольство та енергоносії призвело до загального підвищення вартості життя, навіть у заможних країнах. У Китаї, найбільшому у світі експортері промислових товарів, політичні й соціальні обмеження на виконання стратегії “нульового ковіду” ускладнювали виробництво й торгівлю протягом більшої частини 2022 р.⁵ У багатьох країнах тиск посилювали погодні катаклізми: посуха у Європі, яка буває раз на 500 років; найтяжча в історії посуха у Китаї, що вразила половину країни; підтоплення

¹ Uppsala University, Department of Peace and Conflict Research, Uppsala Data Conflict Program. Див. розділ 2, підрозділ III цього видання.

² Див. розділ 5, підрозділ I цього видання.

³ Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) et al., *The State of Food Security and Nutrition in the World 2021: Transforming Food Systems for Food Security, Improved Nutrition and Affordable Healthy Diets for All* (FAO: Rome, 2021), p. xiv; та Beasley, D., ‘The Ukraine war could leave hundreds of millions hungry around the world’, *Washington Post*, 7 Mar. 2022.

⁴ World Meteorological Organization, ‘Eight warmest years on record witness upsurge in climate change impacts’, Press release, 6 Nov. 2022.

⁵ ‘China’s failing Covid strategy leaves Xi Jinping with no good options’, *The Economist*, 3 Dec. 2022.

35% території Пакистану; повені в деяких районах Більшого Африканського Рогу (Судан і Південний Судан) і посухи в інших (Сомалі, Ефіопія, Джибуті, Уганда)⁶.

Міжнародна стабільність теж зазнала випробувань унаслідок війни в Україні та посилення конфронтації великих держав – не лише через Україну, але також, не в останню чергу, між Китаєм і США через Тайвань. Ця напруженість, суперечки й конфронтація прямо й опосередковано призвели до ще більшого тиску на і без того послаблену систему домовленостей про двосторонній контроль озброєнь Росії та США, а відкладені раніше п'ятирічні конференції з огляду Договору про нерозповсюдження ядерної зброї не дали результату.

Враховуючи економічний і екологічний фон, а також геополітичну та стратегічну турбулентність 2022 р., не дивно, що *Bulletin of the Atomic Scientists* знову перевів свій “Годинник Судного дня” ближче до півночі – метафоричної години апокаліпсису. Це 10-секундне коригування у відповідь на глобальну ситуацію у 2022 р. продовжило тридцятилітній перехід від відносного комфорту 1991 р., коли годинник було встановлено на 17 хвилин до півночі, до його поточного положення лише за 90 секунд до години знищення – найближче з появи годинника в 1947 р.⁷ Хоча оцінка небезпеки в Бюлетені, як і будь-яка інша, суб'єктивна, але аргументація, що стоїть за нею, – серйозна і прозора. Багато спостерігачів і міжнародних політичних діячів поділяють гостре відчуття посилення ризику. У цю небезпечну годину не можна вдавати, що численних попереджень не було.

В цьому 54-му виданні *Щорічника СПІРІ* детально досліджується та фіксується багато важливих елементів глобальної небезпеки у 2022 р. Читач, на жаль, знайде безліч доказів на підтримку твердження про те, що нинішній період є одним із найнебезпечніших – якщо не найнебезпечним, як вважають аналітики з *Bulletin of the Atomic Scientists* – після Другої світової війни. У цьому розділі пропонується вступний загальний огляд деяких аспектів цієї тривожної картини, зокрема, впливу війни в Україні. Війна розглядається в контексті ширшої глобальної картини конфліктів і геополітики, включаючи відносини між Китаєм та США і контроль ядерних озброєнь, а також наслідки зміни клімату.

⁶ Див., відповідно, Toreti, A. et al., *Drought in Europe August 2022*, Joint Research Centre Report no. JRC130493 (Publications Office of the European Union: Luxembourg, 2022); Celis, N., ‘Half of China hit by drought in worst heatwave on record’, Phys.org, 25 Aug. 2022; UN Children’s Fund (UNICEF), ‘Devastating floods in Pakistan’, 31 Jan. 2023; та World Health Organization, ‘Greater Horn of Africa food insecurity and health grade 3 emergency: Situation report as of 23 August 2022’, 28 Aug. 2022.

⁷ ‘A time of unprecedented danger: It is 90 seconds to midnight’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 24 Jan. 2023.

I. Продовольство та геополітика

Ширше значення війни в Україні полягає не у її масштабі. Десятки тисяч людей з обох сторін були вбиті та поранені, мільйони українців змушені покинути свої домівки. Але найбільш смертоносною з останніх війн майже точно є та, що триває в провінції Тиграй в Ефіопії з листопада 2020 р.; там лише оцінки загиблих серед цивільного населення за два роки коливаються від 300 тис. до 600 тис., що значно перевищує невідому кількість загиблих в Україні протягом 2022 р. (див. нижче)⁸. Значення війни в Україні також полягає не в тому, що, як вважають у Європі, війна повернулась на цей континент. Зрештою, збройні конфлікти та війни в Європі відбувалися кожне десятиліття, починаючи з 1960-х рр., хоча лише на Західних Балканах і Північному Кавказі насильство було на рівні, схожому з Україною 2022 р.

Ширший вплив і значення війни в Україні зумовлені двома факторами. Один з них полягає в тому, що дві воюючі країни є важливими виробниками продовольства, і війна, особливо через її вплив на українське сільське господарство, загострила проблему голоду у світі. По-друге, Росія – одна з трьох великих держав світу і має противника, якого підтримують США, які все ще мають найбільшу економіку та найпотужніші збройні сили у світі. Зіткнення великих держав таким чином має великий геополітичний вплив. Якби Китай теж втягнувся в конфлікт, окрім спроб політично вплинути на його результат, це лише посилює наслідки.

Продовольство

Для багатьох урядів війна в Україні не була головною подією 2022 р. Вона проявилась насамперед через її вплив на наявність і на ціну продовольства, пального й добрив у країні. Для більш заможних країн це означає кризу вартості життя, а для бідніших – голод і продовольчу небезпеку.

Вплив війни наклався на наслідки пандемії *Covid-19*, загостривши вже наявну тенденцію до поширення голоду у світі з 2017 р.⁹ Одним із наслідків епідемії став великий стрибок світових цін на продовольство у 2021 р., який міг би пом'якшитись у 2022 р., але, напевно, триватиме і в 2023 р. Це вже третій стрибок цін у цьому столітті – перші два стались у 2007-2008 і 2010-2011 рр. Після цих трьох стрибків реальна вартість продовольства у світі виросла більше ніж удвічі¹⁰. Останній стрибок пов'язаний із зниженням багаторівневих індикаторів світового голоду, наведених у щорічному звіті п'яти агенцій ООН, “Стан продовольчої безпеки та харчування у світі”

⁸ Abraha, M., ‘Think the war in Ukraine is the world’s deadliest conflict? Think again’, *The Guardian*, 28 Dec. 2022; та Naranjo, J., ‘Ethiopia’s forgotten war is the deadliest of the 21st century, with around 600,000 civilian deaths’, *El Pais*, 27 Jan. 2023.

⁹ Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) et al., *The State of Food Security and Nutrition in the World 2022: Repurposing Food and Agricultural Policies to Make Healthy Diets More Affordable* (FAO: Rome, 2022), sections 2.1 and 2.2, tables 1 and 2, and figure 2.

¹⁰ Headley, D. and Ruel, M., ‘The global food price crisis threatens to cause a global nutrition crisis: New evidence from 1.27 million young children on the effects of inflation’, International Food Policy Research Institute (IFPRI) Blog, 14 Dec. 2022.

(*The State of Food Security and Nutrition in the World*). В перші два роки пандемії частка населення планети, яка не доїдала, виросла з 8,4% до 9,8%, що становить приблизно 702-828 млн осіб. Кількість людей, які не могли дозволити собі здорову їжу, у 2021 р. становила близько 3 млрд. З них 2,37 млрд не мали достатньо їжі, а 923 млн не знали, коли їстимуть наступного разу¹¹. Кількість людей, які потребували термінової продовольчої допомоги, у 2021 р. склала 205 млн, тобто вкрай голодних людей стало майже на 30 млн більше¹².

Росія та Україна є великими виробниками основних продуктів харчування, на них припадає більше половини світового виробництва соняшникової олії, 19% ячменю та 14% пшениці¹³. Крім того, Україна в останні роки давала майже половину пшениці, яка використовується Всесвітньою продовольчою програмою для підтримки незахищених верств населення¹⁴. Тобто на кожному рівні проблеми світового голоду – від обмежень доступності їжі до гострої продовольчої небезпеки – переривання експорту їжі з Росії та України мало серйозний глобальний вплив.

До кінця 2022 р. збройний конфлікт вивів з обігу чверть сільськогосподарських угідь в Україні¹⁵. Санкції проти Росії призвели до обмеження експорту продовольства і добрив, хоча система санкцій дозволяла продовження такого експорту¹⁶. Дії Росії з мінування та блокади українських чорноморських портів дуже обмежили торгівлю в першій половині 2022 р. У липні “Чорноморська зернова ініціатива” за посередництва ООН і Туреччини дозволила поновити експорт українського зерна та російського продовольства і добрив¹⁷. Але ця домовленість хитка й тимчасова, і відбуваються постійні дипломатичні “гойдалки” стосовно її поновлення¹⁸.

Геополітика

Раді Безпеки ООН знову важко, як у часи Холодної війни. Хоча причини розбіжностей і антагонізму між Росією і США та їхніми союзниками відрізняються від причин американсько-радянського протистояння під час Холодної війни, їх вплив на Раду Безпеки може бути таким самим через систему

¹¹ FAO et al. (посилання 3).

¹² Food Security Information Network (FSIN) and Global Network Against Food Crises, *2022 Global Report on Food Crises: Joint Analysis for Better Decisions, Mid-Year Update* (FSIN: Rome, Sep. 2022), p. 6.

¹³ Delgado, C., ‘War in the breadbasket: The ripple effects on food insecurity and conflict risk beyond Ukraine’, SIPRI Commentary, 1 Apr. 2022.

¹⁴ Beasley (посилання 3).

¹⁵ World Food Programme, ‘Ukraine transitional interim country strategic plan (2023-2024)’, 13 Dec. 2022.

¹⁶ Glauber, J., Laborde, D. and Mamun, A., ‘Food export restrictions have eased as the Russia Ukraine war continues, but concerns remain for key commodities’, IFPRI Blog, 23 Jan. 2023.

¹⁷ United Nations, Black Sea Grain Initiative, Joint Coordination Centre, ‘Beacon on the Black Sea’.

¹⁸ Roth, A., ‘Putin threatens to tear up fragile Ukraine grain deal in bellicose speech’, *The Guardian*, 7 Sep. 2022; та ‘Grain export deal back on as Russia rejoins in unexpected U-turn’, *Daily Sabah*, 2 Nov. 2022.

голосування, за якою будь-хто з п'яти постійних членів може накладити вето на будь-яку резолюцію.

Однак в іншому напрямі ООН у 2022 р. продовжувала діяти ефективно. Так, спеціальний посланець ООН у Ємені очолив посередницькі зусилля, що призвели до припинення вогню у квітні 2022 р.¹⁹ Миротворчі операції ООН продовжувались, а поновлювала їх мандат Рада Безпеки. Тим часом працювали агентства ООН. Були неефективність і втрачені можливості, були й успіхи, але внесок у знання, спілкування та добробут, що його у різний спосіб робили агентства ООН, був значним і, ймовірно, незамінним. Захист цієї структури глобальних інституцій має бути важливою метою державної політики як бідних, так і багатих країн, тому що без цього безпека та добробут людей постраждають ще більше.

Особливо війна в Україні вплинула на Європу. Щорічна зустріч міністрів Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ; *Organization for Security and Co-operation in Europe, OSCE*) у грудні 2022 р. не ухвалила жодних рішень, навіть бюджету; уряд Польщі, як приймаюча сторона, відмовився дати Міністру закордонних справ Росії С. Лаврову дозвіл на в'їзд, хоча посол Росії в ОБСЄ був присутнім²⁰. Подальша роль ОБСЄ як дієвої організації, яка надсилає місії спостереження за припиненням вогню та виборами, а також сприяє врегулюванню та вирішенню конфліктів, викликає сумніви. Росія вже кілька років систематично відсторонюється від таких ключових питань, як Крим, східний Донбас і поновлення війни між Вірменією та Азербайджаном у 2020 р. Майбутня роль ОБСЄ може полягати у поверненні до її витоків часів Холодної війни, як *Конференції* з безпеки та співробітництва в Європі, з якого виникла ОБСЄ, з листопада 1990 р. по грудень 1994 р.²¹

Одним з аспектів поглиблення розколу та дистанціювання Росії від Заходу є економічний. Коли закінчилась Холодна війна, Росія почала наблизитися до західної торгово-економічної системи. Російська сировина задовольняла потреби Європи в енергії, а західні інвестиційні кошти та споживчі товари були доступні в Росії. Економічні санкції, введені Заходом, разом із деякими заходами у відповідь, здійсненими Росією, перервали торговельні та економічні відносини, розірвавши їх в одних випадках, серйозно порушивши в інших²². Ефективність санкцій вимірюється, по-перше, тим, наскільки вони послаблюють підсанкційну економіку, і, по-друге, чи призводять вони до зміни поведінки підсанкційного уряду. За цими мірками, результати санкцій,

¹⁹ Armed Conflict Location & Event Data Project, 'Yemen Truce Monitor', Status as of 7 Oct. 2022.

²⁰ Hernandez, G. H., 'OSCE in crisis over Russian war on Ukraine', *Arms Control Today*, Jan./Feb. 2023.

²¹ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), 'History'.

²² Demertzis, M. et al., 'How have sanctions impacted Russia?', Bruegel Policy Contribution no. 18/22, Oct. 2022; та Snegovaya, M. et al., 'Russia sanctions at one year: Learning from the cases of South Africa and Iran', Center for Strategic and International Studies (CSIS), Feb. 2023. Про вплив торгових обмежень на Росію див. розділ 12, підрозділ III цього видання.

з огляду політичного впливу, погані²³. Тим не менш, припинення торгових і фінансових зв'язків може бути тривалим. Масштаб цього ефекту поки що важко визначити, але, наприклад, західні бренди навряд чи будуть такими ж популярними та доступними в Росії протягом деякого часу, а апетит Європи до російських енергоносіїв хоч і може повернутися, але, мабуть, вже ніколи не буде таким великим.

Протистояння та конфронтація у світовій геополітиці зменшують можливості врегулювання й вирішення місцевих і регіональних конфліктів. Хоча війна в Україні виділяється з багатьох причин, варто пам'ятати, що Україна – лише одна з 56 країн, де був збройний конфлікт у 2022 р.²⁴ У багатьох випадках це давні конфлікти, а насильство стало ендемічним; в інших випадках конфлікти поновились, як, наприклад, у Палестині, де насильство у 2022 р. виросло до рівня, не баченого з другої інтифади, що закінчилась у 2005 р.²⁵ Ризик для цих країн і регіонів частково полягає у відсутності вирішальних міжнародних можливостей пом'якшити та врегулювати криваві конфлікти, яких було найбільше відтоді, як РБ ООН пододала розкол Холодної війни в 1990-х рр. і в перші п'ять років цього століття²⁶.

II. Відносини великих держав

Китайсько-російське зближення?

В лютому 2022 р. керівники Китаю та Росії казали, що їхня дружба не має меж, і нема сфер, де вони б не співпрацювали²⁷. Менше ніж за три тижні російські війська вдерлися до України.

На Заході існує тенденція розглядати Китай і Росію як єдиний блок і розвивати це у бачення глобального змагання між демократією та автократією, як про це казав Президент США Байден у своєму Посланні про ситуацію в країні 2022 р. і потім підхопила Президент Європейської комісії Урсула фон дер Ляєн²⁸. Цей наратив занадто спрощує підтримку Китаєм військових дій Росії²⁹. Китай був однією з 35 держав, які утрималися під час голосування Генеральної Асамблеї ООН у березні 2022 р. з резолюції, що

²³ Mulder, N., *The Economic Weapon: The Rise of Sanctions as a Tool of Modern War* (Yale University Press: New Haven, CT, 2022); та Staibano, C. and Wallenstein, P. (eds), *International Sanctions: Between Wars and Words* (Routledge: London, 2005).

²⁴ Див. розділ 2, підрозділи I і II цього видання.

²⁵ 'UN envoy reports "sharp increase" in violence this year in Israel-Palestine conflict', UN News, 19 Dec. 2022; та United Nations, 'With 2022 deadliest year in Israel-Palestine conflict, reversing violent trends must be international priority, middle east coordinator tells Security Council', UN Meetings Coverage, Security Council SC/15179, 18 Jan. 2023.

²⁶ Mack, A. et al., *Human Security Report 2005* (Oxford University Press: Oxford, 2005).

²⁷ Putin, V. and Xi, J., Joint statement of the Russian Federation and the People's Republic of China on the international relations entering a new era and the global sustainable development, 4 Feb. 2022.

²⁸ Див., відповідно, Biden, J., State of the Union address, White House Briefing Room, 1 Mar. 2022; та De Camaret, C. and Baillard, D., "'Democracy is standing up against autocracy" in Ukraine, EU's von der Leyen says', France 24, 18 Mar. 2022.

²⁹ De la Fuente, R. A., Gibson, T. and Gowan, R., 'UN votes reveal a lot about global opinion on the war in Ukraine', *World Politics Review*, 21 Feb. 2023.

засуджує вторгнення в Україну. Він одночасно висловив повагу суверенітету України та критикував розширення Організації Північноатлантичного договору (НАТО), яке Росія наводила на виправдання своїх дій проти України³⁰. Найбільша демократична країна світу – Індія – теж утрималася при голосуванні в березні 2022 р. Вона критикувала Росію, але уникала союзу із Заходом і наполягала, як і Китай, на вирішенні суперечок мирними способами³¹. Незважаючи на розчарування західних урядовців і дипломатів, які хотіли більш відвертої підтримки інших країн, це поширена позиція. Відмова засудити Росію сама по собі не є свідченням прихильності до Москви.

Існують й інші причини сумніватися в союзі Китаю та Росії. Одна з них полягає в дуже обмеженій практичній підтримці, яку запропонував Китай – запчастини до обладнання та, як повідомляється, продовження продажу безпілотників³². Це важко порівняти за обсягом та формою з західною допомогою Україні; жодних передач із Китаю до Росії комплектуючих до систем озброєння чи летальних засобів поки що не зафіксовано³³. Китай купував російські енергоносії, як і Індія, але за цінами, зниженими на 40%³⁴. Те, що США та ЄС можуть сприймати як саботування Китаєм та Індією санкцій проти Росії, може так само виглядати як використання потреби Росії у валюті, наполягаючи на вигідних цінах.

Інша причина для сумнівів полягає у відмінностях в історії, культурі, поточній позиції та інтересах Китаю та Росії у світі. Китай є великою індустріальною державою, економічне зростання якої в середньому складало 10% на рік протягом чотирьох десятиліть, хоча останнім часом воно сповільнюється³⁵. Йому і далі потрібні ринки на багатому Заході. Навіть “торгова війна”, розпочата США у 2018 р., не змінила цього³⁶. Значно вищі тарифи стали новою нормою, але торгівля між двома країнами процвітала³⁷. Росія не в тому становищі. Її основним експортним товаром на Захід були енергоносії; у 2022 р. Європа вимушена була шукати і знайшла інші джерела енергоносіїв. Інші, менш заможні країни, які не зможуть переключитися так само легко, як Європа, швидше за все, стануть більш важливими для Росії в

³⁰ ‘China says it respects Ukraine’s sovereignty and Russia’s security concerns’, Reuters, 25 Feb. 2022.

³¹ Roy, A., ‘Japan’s Kishida and India’s Modi discuss response to Ukraine crisis’, Reuters, 19 Mar. 2022.

³² Garcia, N., ‘Trade secrets: Exposing China-Russia Defense trade in global supply chains’, C4ADS, 15 July 2022; та Mozur, P., Krolik, A. and Bradsher, K., ‘As war in Ukraine grinds on, China helps refill Russian drone supplies’, *New York Times*, 21 Mar. 2023.

³³ Vergun, D., ‘DOD official says US not yet seeing China giving lethal aid to Russia’, US Department of Defense News, 22 Feb. 2023.

³⁴ Kimani, A., ‘China and India are buying Russian crude at a 40% discount’, Oilprice.com, 29 Nov. 2022; та Sor, J., ‘China is snapping up Russian oil at the steepest discount in months as EU scrambles to keep a lid on Moscow’s energy income’, *Markets Insider*, 7 Dec. 2022.

³⁵ Hirst, T., ‘A brief history of China’s economic growth’, World Economic Forum, 30 July 2015.

³⁶ Wong, D. and Koty, A. C., ‘The US–China trade war: A timeline’, China Briefing, 25 Aug. 2020.

³⁷ Bown, C. P., ‘US–China trade war tariffs: An up-to-date chart’, Peterson Institute for International Economics (PIIE) Charts, 16 Mar. 2021; та Gordon, N., ‘For all the “decoupling” rhetoric, US–China trade is booming’, *Fortune*, 23 July 2021.

найближчі роки. За цих обставин у Росії менше стимулів і можливостей, ніж у Китаю, змінити конкуренцію та конфронтацію на співпрацю.

Нарешті, Китай як світова держава зростає, а Росія занепадає. В останні 15 років (приблизно з моменту її вторгнення в Грузію в 2008 р.) Росія демонструвала готовність до застосування сили та гнучкість у цьому. Однак перебіг війни в Україні виявив масову переоцінку російського військового потенціалу західними (ймовірно, також і російськими) аналітиками в попередні роки³⁸. Як це не парадоксально, у той час, як російські військові у 2022 р. показали себе гірше, ніж очікував Захід, російська економіка продемонструвала стійкість, якої багато західних аналітиків не очікували³⁹. Тим не менш, у той час як економіка Китаю поступається лише економіці США за одним показником (в абсолютних цифрах) і перевищує її за іншим (паритет купівельної спроможності), Росія наприкінці 2021 р. була 11-ю економікою світу⁴⁰. Росія залишається третьою за обсягом військових витрат у світі, але вона витрачає менше третини від того, що витрачає Китай, і трохи більше, ніж десяту частину витрат США⁴¹. Іншими словами, Китай нависає над Росією лише трохи менше, ніж США. Альянс між Китаєм і Росією не може бути альянсом рівних; зростаюча потуга, безсумнівно, сподіватиметься домінувати у відносинах в наступні роки, незалежно від результату війни Росії проти України.

Китай і США

Розбіжності між Китаєм і США глибокі й суттєві. Погіршення їхніх відносин в останні 10-15 років відрізняється від того, що сталося між Росією та США в ті ж роки. Китай нерідко може риторично солідаризуватися з Росією, але він дотримується власної стратегії влади та впливу. І хоча Китай не хоче, щоб Росію випотрошила війна з Україною, причина значною мірою полягає в тому, що він не хоче протистояти сильнішому та впевненішому американському противнику; це само по собі не свідчить про солідарність Китаю з Росією. Будучи зростаючою потугою, Китай обурюється уявленнями США про свою перевагу, глобальним військовим впливом, який США продовжують демонструвати, і багатьма аспектами поведінки США⁴². Але його керівники навряд чи захочуть ділити місце у світі з Росією.

Китай збільшував свої військові витрати 28 років поспіль і зараз реалізує досить амбітну програму модернізації та посилення ядерних сил, внаслідок

³⁸ Dougherty, C., 'Strange debacle: Misadventures in assessing Russian military power', War on the Rocks, 16 June 2022.

³⁹ Lipsky, J., 'Why Russia's economy is more resilient than you might think', New Atlanticist Blog, 30 June 2022; та Bhan, A., 'The Ukraine war, sanctions, and the resilient Russian economy', Observer Research Foundation, 26 Feb. 2023.

⁴⁰ Allison, G., Kiersznowski, N. and Fitzek, C., *The Great Economic Rivalry: China vs the US* (Harvard Belfer Center: Cambridge, MA, 23 Mar. 2022); та Statista, 'Economy of Russia: Statistics & facts', 16 Jan. 2023.

⁴¹ Див. розділ 5, табл. 5.3 цього видання.

⁴² Див., наприклад, Yi, W., 'The right way for China and the United States to get along in the new era', Chinese foreign minister's speech at the Asia Society, New York, 22 Sep. 2022.

чого кількість його боеголовок може збільшитися з 410 до 1 500 до 2035 р.⁴³ Він також надавав зовнішню військову допомогу, хоч і у значно менших обсягах, ніж США, щоб здобути вплив і стратегічні позиції, як, наприклад, у недавній угоді з Соломоновими Островами⁴⁴. Китай також інвестував значні кошти в проекти економічного розвитку (близько 840 млрд у цьому столітті, переважно у вигляді позик), які збільшують його м'яку силу, хоча його бенефіціари стають боржниками⁴⁵.

Тайвань

У США обидві партії, незважаючи на глибокі міжпартійні розбіжності, не задоволені зростанням Китаю у світі. Це, зокрема, проявилось, коли спікер Палати представників США Ненсі Пелосі (*Nancy Pelosi*) на чолі делегації Конгресу відвідала Тайвань у серпні 2022 р., що також показало, що політика США в регіоні, ймовірно, включатиме більш відверту підтримку Тайваню⁴⁶. Відколи Китай став повноцінним членом ООН, а Тайвань було виключено, США дотримувались двозначної політики, визнаючи, що китайське керівництво вважає Тайвань частиною “Єдиного Китаю”, але водночас пропонуючи Тайваню підтримку, переважно приховану, яка, однак, включала продаж сучасних озброєнь. Однак через 50 років США пішли іншим шляхом; у 2022 р. Президент Байден повторив раніше зроблені заяви, що США захистять Тайвань, якщо Китай нападе; американські дипломати теж підтверджують це зобов'язання⁴⁷.

Після візиту спікера Пелосі на Тайвань Китай поспішно оголосив військовій навчання та призупинив співпрацю зі США з низки питань, зокрема, зміни клімату⁴⁸. Китай чинить військовий тиск на Тайвань через морські маневри та вторгнення китайських літаків у зону розпізнавання ППО Тайваню⁴⁹. Китай різко посилив цю форму тиску у 2022 р., майже вдвічі збільшивши кількість

⁴³ Див. розділ 5, підрозділ II, і розділ 7, підрозділ V цього видання.

⁴⁴ Beachamp-Mustafaga, N., ‘China’s military aid is probably less than you think’, *The RAND Blog*, 26 July 2022; Liang, X., ‘What can we learn from China’s military aid to the Pacific?’, *SIPRI Commentary*, 20 June 2022; та Cave, D., ‘China and Solomon Islands draft secret security pact’, *New York Times*, 24 Mar. 2022.

⁴⁵ Malik, A. A. et al., *Banking on the Belt and Road: Insights from a New Global Dataset of 13,427 Chinese Development Projects (AidDATA: Williamsburg, VA, 29 Sep. 2021)*; та ‘Did China’s debt-trap destroy Sri Lankan economy’, *International Finance*, 15 Jan. 2023.

⁴⁶ Spegele, B., ‘Nancy Pelosi’s trip reflects growing US bipartisan support for Taiwan’, *Wall Street Journal*, 2 Aug. 2022.

⁴⁷ Wong, T., ‘Biden vows to defend Taiwan in apparent US policy shift’, with R. Wingfield-Hayes, ‘Analysis’, *BBC News*, 23 May 2022; та Ruwitch, J., ‘Biden, again, says US would help Taiwan if China attacks’, *NPR*, 19 Sep. 2022.

⁴⁸ Ni, V., ‘China halts US cooperation on range of issues after Pelosi’s Taiwan visit’, *The Guardian*, 5 Aug. 2022.

⁴⁹ Зона розпізнавання ППО – це фактично буферна зона навколо суверенного повітряного простору, в якій держава в односторонньому порядку заявляє про своє право ідентифікувати та відстежувати літаки, що входять у зону, як правило, цивільні. Зона розпізнавання ППО є далеко не скрізь, її мають до 12 країн. Див. Bakhtiar, H. S. et al., ‘Air defence identification zone (ADIZ) in international law perspective’, *Journal of Law, Policy and Globalization*, vol. 56 (2016).

заходів літаків у зону розпізнавання ППО Тайваню – до 1 727 за рік, найбільше – у грудні, коли відбулось одночасне вторгнення 71 бойового літака⁵⁰.

Північно-Східна Азія

Усе це нагадує те, що Північно-Східна Азія знаходиться на передньому краї все більш напружених і ризикованих відносин між Китаєм і США та їхніми союзниками. Японські військові витрати зростають і перевищили встановлений країною ліміт в 1% ВВП⁵¹. Регіон також непокоїть продовження програми розробки ракет у Кореїській Народно-Демократичній Республіці (КНДР, Північна Корея). Після чотиримісячної паузи в ракетних випробуваннях Північна Корея на початку березня 2022 р. здійснила перше з понад 90 ракетних випробувань, проведених за минулий рік⁵². В ході випробувань ракети не раз пролітали над Японією або поблизу неї. Це були балістичні та крилаті ракети, міжконтинентальні ракети й тактичні ракети меншої дальності⁵³.

У березні, коли почалися ракетні випробування, з'явилися повідомлення про те, що Північна Корея, можливо, готується відновити випробування ядерної зброї після п'ятирічної перерви⁵⁴. Цього не сталося, але такі повідомлення та занепокоєння знову з'явилися у вересні 2022 р., коли Північна Корея ухвалила закон, що дозволяє збройним силам країни використовувати ядерну зброю не лише для захисту та відплати за вторгнення, але й для превентивного удару в разі неминучого нападу⁵⁵.

На жаль, немає жодних підстав припускати, що ескалація напруженості та нарощування військових сил найближчим часом сповільниться. Окрім ООН, немає жодного форуму, де країни регіону могли б спільно обговорювати свої безпекові дилеми, зокрема територіальні суперечки у Південно-Китайському та Східно-Китайському морях. Відсутні заходи взаємної безпеки та довіри. Регіональні держави зміцнюють свої збройні сили, а треті країни, такі як США, Велика Британія, Індія та Австралія, розгортають військово-морські сили в регіоні⁵⁶. За таких умов ризик морських інцидентів зростає і, відповідно, зростає важливість безпечного їх врегулювання, якщо вони

⁵⁰ AFP, 'China's warplane incursions into Taiwan air defence zone doubled in 2022', *The Guardian*, 2 Jan. 2023; та Lee, Y., 'Taiwan reports China's largest incursion yet to air defence zone', Reuters, 26 Dec. 2022.

⁵¹ Див. розділ 5, підрозділ II цього видання.

⁵² Choe S.-H., 'Tracking North Korea's missile launches', *New York Times*, 13 Mar. 2023. Див. також розділ 7, підрозділ VIII цього видання.

⁵³ McCurry, J., 'North Korea says missile tests simulated striking South with tactical nuclear weapons', *The Guardian*, 10 Oct. 2022.

⁵⁴ Reuters, 'North Korea: Satellite images suggest building work at nuclear site for first time since 2018', *The Guardian*, 8 Mar. 2022.

⁵⁵ 'Kim Jong-un says new law guarantees North Korea will never give up nuclear weapons', *The Guardian*, 9 Sep. 2022.

⁵⁶ Mahadzir, D., '6 naval task groups from US, UK, India, Japan and Australia underway in Pacific', USNI News, 30 Aug. 2022.

відбуваються⁵⁷. Факти 2022 р., однак, не демонструють бажання хоч якоїсь сторони змінити курс, що може завадити розробці бодай мінімальних заходів довіри.

III. Контроль озброєнь і ядерне нерозповсюдження

Рік почався із знаменної події. П'ять постійних членів Ради Безпеки ООН – Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США – виступили зі спільною заявою про необхідність уникнути ядерної війни. По суті, перегукуючись з епохальною спільною заявою лідерів СРСР і США М. Горбачова та Р. Рейгана в 1985 р., заява “п'ятірки” від 3 січня 2022 р. підтвердила, що “ядерну війну неможливо виграти і ніколи не можна вести”⁵⁸. З логіки цієї заяви випливає, що п'ять її підписантів уникатимуть дій, які можуть призвести до спланованого або випадкового застосування ядерної зброї. За логікою, неможливо одночасно відмовитися від ядерної війни та бути готовим розпочати її. Проте з усієї п'ятірки лише Китай зробив політичну заяву про те, що він використає ядерну зброю лише у відповідь на ядерну атаку – політика “невикористання першим”. Крім того, у заяві йшлося про бажання уникнути гонки ядерних озброєнь серед п'яти підписантів, що ставить під питання заходи ядерної модернізації, на яку усі вони налаштовані⁵⁹.

Наростаюча криза навколо вторгнення Росії в Україну, а також приховані та явні погрози використання ядерної зброї, що лунали з боку російських офіційних осіб і медіа-персон, близьких до російського уряду, швидко зробили заяву “п'ятірки” неактуальною. Замість епохи скорочення озброєнь і покращення відносин, яку передвіщала заява Горбачова-Рейгана 1985 р., рік, що настав після заяви “п'ятірки”, приніс більше небезпек, більш ризиковану поведінку та більше занепокоєння і тривогу простих громадян стосовно перспективи ядерної війни. Контроль озброєнь теж зробив ще один крок назад у лютому 2022 р., коли адміністрація США призупинила американсько-російські переговори стосовно стратегічної стабільності⁶⁰.

Заява “п'ятірки” була спрямована на оглядову конференцію (*RevCon*) Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), яку кілька разів відклали з 2020 р. і на той час перенесли на січень 2022 р. На момент оприлюднення заяви “п'ятірки” *RevCon* було знову відкладено на серпень, коли вона нарешті відбулася. Подальше відтермінування могло б дати “п'ятірці” час попрацювати над розробкою практичних заходів, щоб діяти відповідно до логіки своєї заяви. Цією можливістю не скористалися, і *RevCon* завершилась

⁵⁷ Anthony, I., Saalman, L. and Su, F., ‘Naval incident management in Europe, East Asia and South East Asia’, SIPRI Insights on Peace and Security no. 2023/03, Mar. 2023.

⁵⁸ Joint Soviet-United States statement on the summit meeting in Geneva, Ronald Reagan Presidential Library & Museum, 21 Nov. 1985; та Joint statement of the leaders of the five nuclear-weapon states on preventing nuclear war and avoiding arms races, 3 Jan. 2022.

⁵⁹ Gibbons, R. D., ‘Five nuclear weapon states vow to prevent nuclear war while modernizing arsenals’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 17 Jan. 2022.

⁶⁰ Detch, J. and Gramer, R., ‘Biden halts Russian arms control talks amid Ukraine invasion’, *Foreign Policy*, 25 Feb. 2022. Див. також розділ 8, підрозділ I цього видання.

без жодної домовленості стосовно наступних кроків – навіть проєкт підсумкового документу, в якому були окреслені досить скромні наміри, зрештою був заблокований Росією через розбіжності стосовно України⁶¹.

Іранська ядерна угода

Іранська ядерна угода, погоджена у 2015 р. – офіційно, Спільний всеохопний план дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action, JCPA*) – демонструвала ознаки безповоротного руйнування у 2022 р. Розробка Іраном ядерних технологій вже давно викликає суперечки на Заході та Близькому Сході. Країна не має ядерної зброї та є учасником ДНЯЗ, тобто відмовилася від розробки, виробництва чи володіння нею. Проте підозр стосовно намірів Ірану було чимало, і з 2006 по 2010 рр. РБ ООН ухвалила шість резолюцій з вимогою припинити програму зі збагачення урану, п'ять із яких передбачали санкції⁶². СВПД мала перекрити шлях країни до розробки ядерної зброї принаймні до 2030 р.⁶³ Однак адміністрація Трампа у 2018 р. оголосила, що США відмовляться від своїх зобов'язань за СВПД, хоча МАГАТЕ підтвердило, що Іран повністю виконує свої зобов'язання⁶⁴. У 2019 р. Іран у відповідь почав порушувати обмеження СВПД на різні види діяльності. Переговори про відновлення угоди почалися в 2021 р., але в червні того ж року змінився уряд Ірану, і прогрес уповільнився⁶⁵. У 2022 р. підтримка Іраном Росії очікувано ускладнила переговори про поновлення СВПД. В кінці 2022 р. її перспективи не надихали⁶⁶.

Ядерна стратегія США

Під час кампанії за пост Президента США у 2020 р. Джо Байден висловив думку, що “єдиною метою” ядерної зброї є стримування та відплата, якщо стримування не спрацює⁶⁷. Хоча це не зовсім політика “невикористання першим”, вона близька до неї; різниця полягає в тому, що “невикористання першим” – це безумовне обмеження використання ядерної зброї, тоді як “єдина мета” – це заява про наміри, які, можливо, зміняться, якщо того вимагатимуть обставини⁶⁸.

⁶¹ Див. розділ 8, підрозділ II цього видання.

⁶² Arms Control Association, ‘UN Security Council resolutions on Iran’, Fact sheet, Jan. 2022.

⁶³ Rauf, T., ‘Resolving concerns about Iran’s nuclear programme’, *SIPRI Yearbook 2016*, pp.673-88; та Rauf, T., ‘Implementation of the Joint Comprehensive Plan of Action in Iran’, *SIPRI Yearbook 2017*, pp.505-10.

⁶⁴ International Atomic Energy Agency (IAEA), ‘Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council Resolution 2231 (2015)’, Report by the director general, GOV/2018/24, 24 May 2018.

⁶⁵ Abadi, C., ‘The Iran nuclear deal’s long year of negotiations and uncertainty’, *Foreign Policy*, 24 Dec. 2021.

⁶⁶ Див. розділ 8, підрозділ IV цього видання.

⁶⁷ Biden, J. R., ‘Why America must lead again’, *Foreign Affairs*, 23 Jan. 2020.

⁶⁸ Panda, A. and Narang, V., ‘Sole purpose is not no first use: Nuclear weapons and declaratory policy’, *War on the Rocks*, 22 Feb. 2021.

У жовтні 2022 р. адміністрація Байдена оприлюднила Огляд ядерної політики (*Nuclear Posture Review, NPR*), у якому повністю відкидається як “невикористання першим”, так і “з єдиною метою”, стверджуючи, що і те, й інше призведе до “неприйняттого рівня ризику в світлі діапазону неядерних можливостей ... які можуть завдати шкоди стратегічного рівня”⁶⁹. Загалом *NPR* не містив суттєвих змін у позиції, стратегії та силах США, уникаючи зобов’язань скорочення або збільшення сил. Можливо, з огляду на глобальний політичний клімат і стан відносин США з Китаєм і Росією, було б нереально очікувати якогось іншого результату. Окрім рішення не продовжувати розробку крилатої ракети з ядерним озброєнням, як було передбачено в *NPR* 2018 р., *NPR* 2022 р. виглядав досить невтішно з точки зору контролю озброєнь та роззброєння.

IV. Зміна клімату та екологічна дипломатія

Розгортання екологічної кризи у 2022 р. розглядали на двох великих міжурядових форумах: це 27-а конференція учасників (*COP27*) Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату (*UN Framework Convention on Climate Change, UNFCCC*) у листопаді та 15-а конференція учасників (*COP15*) Конвенції ООН з біологічного різноманіття (*UN Convention on Biological Diversity, CBD*), проведена у жовтні та грудні⁷⁰.

Є і багато інших міжнародних угод стосовно погіршення довкілля – в ЄС їх 29 – і в березні 2022 р. представники понад 190 урядів зустрілися на Екологічній асамблеї ООН і домовилися розробити нову юридично обов’язкову угоду стосовно забруднення пластиком, яка буде готова до кінця 2024 р.⁷¹ Але *UNFCCC*, в рамках якої було досягнуто Паризьку угоду 2015 р., та *CBD* – наразі дві ключові домовленості. *COP* – дуже велика подія. На *COP27* з питань клімату у Шарм-еш-Шейху, Єгипет, були присутні більше 100 голів урядів, серед 35 000 учасників (приблизно на 5 000 менше, ніж на *COP26*), якщо враховувати відвідування неурядовими учасниками всіх супутніх заходів⁷². *COP15* з біорізноманіття пройшла у Монреалі, Канада, а підготовча зустріч – у жовтні в Куньміні, Китай, та онлайн; монреальська зустріч зібрала 10 000 зареєстрованих учасників⁷³. Обидві конференції пройшли на фоні невиконаних обіцянок. Світ не втримає потепління в межах 1,5°C, узгоджених у Парижі у 2015 р., і навіть 2°C, що вважається критичним

⁶⁹ US DOD, 2022 *Nuclear Posture Review*, 27 Oct. 2022, p. 9.

⁷⁰ United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), opened for signature 9 May 1992, entered into force 21 Mar. 1994, UN Treaty Collection; та UN Convention on Biological Diversity (CBD), opened for signature 5 June 1992, entered into force 29 Dec. 1993.

⁷¹ ‘Nations sign up to end global scourge of plastic pollution’, UN News, 2 Mar. 2022; та United Nations, Environment Assembly, ‘End plastic pollution: Towards an internationally legally binding instrument’, Resolution, UNEP/EA.5/Res.14, 2 Mar. 2022. Список екологічних договорів див. у European Commission, ‘International issues: Multilateral environmental agreements’.

⁷² United Nations, ‘COP27: Delivering for people and planet’.

⁷³ Convention on Biological Diversity, ‘Conference of the parties (COP)’; та Shanahan, M., ‘Explainer: COP15, the biggest biodiversity conference in a decade’, China Dialogue, 1 Dec. 2022.

завданням⁷⁴. Так само, коли представники урядів зустрілись у Монреалі, щоб узгодити новий план дій із захисту біорізноманіття, вони мали замінити стандарти Аїті (*Aichi framework*), погоджені у 2010 р. на *COP10* в Нагої, Японія⁷⁵. Жодна з цілей Аїті (намічених на 2020 р.) не була виконана⁷⁶.

Спільна думка стосовно *COP27* полягає в тому, що нова угода про створення фонду “втрат і збитків” є значним, але неясним кроком⁷⁷. Це змінить умови обговорення ціни зміни клімату для бідніших країн, які зробили найменше для створення проблеми, але стикаються з найтяжчими її наслідками. Угода про втрати та збитки спрямована на виправлення цієї помилки. Але багато ключових питань ще не погоджено, у т. ч. – що саме становить втрати та збитки від зміни клімату⁷⁸. Будуть це компенсації після природних лих чи витрати на підготовку? Чи покриватиме фонд витрати на будівництво нової інфраструктури? Також ще не узгоджено, як платити у фонд і як виплачувати з нього⁷⁹. Ці питання має обговорити перехідний комітет, створений *COP27*, який має надати рекомендації *COP28* у грудні 2023 р. Іншими словами, угода в Шарм-еш-Шейху – не кінець історії.

Попри це досягнення, залишаються сумніви у міцності обіцянок вирішити проблеми глобального потепління та зміни клімату. Хоча оптимісти вкажуть на угоду про втрати та збитки, скептики можуть зауважити, що, як і на всіх попередніх *COP*, не було досягнуто формальної угоди про зменшення використання викопних палив, необхідної, на думку всіх експертів, щоб уповільнити глобальне потепління⁸⁰. У цьому зв'язку цікаво, що на конференції були присутні й акредитовані понад 600 лобістів викопних палив⁸¹.

COP15 у Монреалі успішно затвердила нову програму дій, щоб зупинити втрату біорізноманіття.⁸² Вона ставить 4 довгострокові цілі й 23 більш детальних завдання, які треба виконати до 2030 р. Такий результат в принципі не може викликати заперечень. Втрата біорізноманіття почасти пов'язана зі зміною клімату, але також і з іншими аспектами соціально-економічного розвитку, особливо зі змінами у землекористуванні та виснаженням ґрунтів. Триває шосте масове винищення видів в історії планети, і темпи винищення в десятки або сотні разів вищі, ніж у середньому за минулі 10 млн років.

⁷⁴ ‘Countries’ climate promises still not enough to avoid catastrophic global warming: UN report’, UN News, 26 Oct. 2022.

⁷⁵ Convention on Biological Diversity, ‘Aichi biodiversity targets’, 18 Sep. 2020.

⁷⁶ Convention on Biological Diversity, Secretariat, *Global Biodiversity Outlook 5: Summary for Policymakers*, Aug. 2020.

⁷⁷ UNFCCC Secretariat, ‘COP27 reaches breakthrough agreement on new “loss and damage” fund for vulnerable countries’, Press release, 20 Nov. 2022.

⁷⁸ European Parliamentary Research Service (ERPS), ‘Understanding loss and damage: Addressing the unavoidable impacts of climate change’, ERPS Briefing, July 2022; та Liao, C. et al., ‘What is loss and damage?’, Chatham House Explainer, 6 Dec. 2022.

⁷⁹ Najam, A., ‘COP27’s “loss and damage” fund for developing countries could be a breakthrough – or another empty climate promise’, The Conversation, 21 Nov. 2022.

⁸⁰ McGuire, B., ‘The big takeaway from COP 27? These climate conferences just aren’t working’, *The Guardian*, 20 Nov. 2022.

⁸¹ Global Witness, ‘636 fossil fuel lobbyists granted access to COP 27’, 10 Nov. 2022.

⁸² Convention on Biodiversity, ‘COP15: Nations adopt four goals, 23 targets for 2030 in landmark UN biodiversity agreement’, Press release, 19 Dec. 2022.

Немає раціональної причини затримувати дії з вирішення кризи біорізноманіття, але питання, звичайно, полягає в тому, чи є воля здійснити зміни, необхідні для захисту природних основ, від яких залежить людство⁸³. Знайти енергію для колективних дій, необхідних для таких змін, ніколи не просто; за нинішньої міжнародної ситуації це особливо складно.

V. Хід війни в Україні

Війна у фактах і цифрах

Росія вторглася до України ще в 2014 р., захопивши Крим і значну частину східних Донецької та Луганської обл. та спровокувавши триваючий збройний конфлікт на Сході України⁸⁴. Після систематичного нарощування своїх сил біля кордону протягом 2021 р. Росія вдруге вторглася в Україну 24 лютого 2022 р. Розпочалась повномасштабна війна. Якщо дії 2014 р. до певної міри приховувалися, вторгнення 2022 р. було відкритим актом агресії. Як і в 2014 р., лютнева акція 2022 р. не мала виправдання у вигляді українського нападу чи його загрози. Вторгнення порушило національний суверенітет України, Статут ООН і Будапештський меморандум 1994 р., в якому Росія, разом із Великобританією та США, зобов'язалася поважати територіальний суверенітет України⁸⁵.

Нарощування збройних сил Росії у 2021 р. дозволило сформувати сили вторгнення, чисельність яких, за різними оцінками на Заході, становила до 190 тис. осіб⁸⁶. 24 лютого 2022 р. Росія завдала ракетних ударів по численних цілях і розпочала наземний наступ із Білорусі на Півночі в напрямку Києва, з боку Росії в напрямку Харкова, з боку Донецька та Луганська, які Росія офіційно визнала незалежними державами 21 лютого, і з Криму, який Росія анексувала в 2014 р.⁸⁷ До 24 лютого 2022 р. Росія окупувала трохи менше 6,5% площі України. До кінця березня російські війська окупували близько 24% території України, хоча контроль був неповним і в багатьох областях спірним. Росія все ще окупує 16,6% території України наприкінці 2022 р., що на

⁸³ Див., наприклад, Kolbert, E., *The Sixth Extinction: An Unnatural History* (Henry Holt & Co: New York, 2014); Cowie, R. H., Bouchet, P. and Fontaine, B., 'The sixth mass extinction: Fact, fiction or speculation?', *Biological Reviews*, vol. 97, no. 2 (2022); та Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES), *Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services* (IPBES: Bonn, 2019).

⁸⁴ Обговорення першопричин конфлікту в Україні див. у Wilson, A., 'External intervention in the Ukraine conflict: Towards a frozen conflict in the Donbas', *SIPRI Yearbook 2016*, pp. 143-57; та Clem, R. S., 'Clearing the fog of war: Public versus official sources and geopolitical storylines in the Russia-Ukraine conflict', *Eurasian Geography and Economics*, vol. 58, no. 6 (2017). Про різні збройні угруповання, задіяні на ранніх етапах конфлікту, див. Galeotti, M., *Armies of Russia's War in Ukraine* (Osprey Publishing: Oxford, 2019).

⁸⁵ Memorandum on security assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, 7 Dec. 1994.

⁸⁶ Wintour, P., 'Russia has amassed up to 190,000 troops on Ukraine's borders, US warns', *The Guardian*, 18 Feb. 2022.

⁸⁷ Президент России, Обращение Президента Российской Федерации 21 сентября 2022; та Jones, S. G., 'Russia's ill-fated invasion of Ukraine: Lessons in modern warfare', CSIS Brief, June 2022.

третину менше максимуму, але у понад два рази більше, ніж вона контролювала до вторгнення⁸⁸.

Як і в багатьох війнах, дані про масштаби людських страждань неповні та суперечливі. ООН вважає власні оцінки приблизно у 8 000 українських мирних жителів, убитих у перший рік війни, суттєво заниженими⁸⁹. Крім того, на початку війни та протягом року з'явилися жахаючі повідомлення про звірства⁹⁰. Кількість біженців і внутрішньо переміщених осіб (ВПО) нестійка, бо деякі люди тікають від бойових дій і небезпеки, але повертаються, коли стає трохи безпечніше; на початок 2023 р. кількість українських біженців в інших країнах Європи становила близько 8 млн, ВПО – 5,35 млн (проти 6,5 млн у березні 2022 р.)⁹¹.

Дані про втрати серед військових – ненадійні, як і завжди під час війни⁹². Міністр оборони Росії С. Шойгу у вересні 2022 р. повідомив, що у росіян загинуло 5 937 військовослужбовців, а в українців – 61 207⁹³. Ці цифри повністю суперечать західним оцінкам та українським заявам. У лютому 2023 р. британська військова розвідка оцінювала російські бойові втрати від 175 000 до 200 000 військовослужбовців, включаючи приватні військові компанії, такі як Група Вагнера і регулярні російські сили, з них 40 000-60 000 загиблих⁹⁴. Цими цифрами зазвичай оперують на Заході, хоча українське Міністерство оборони стверджувало, що кількість російських загиблих після року війни перевищила 130 000⁹⁵.

Для цієї війни характерні удари Росії по цивільних об'єктах. Ракетні обстріли енергетичної інфраструктури мали серйозні, але короткотермінові наслідки, оскільки українська влада покращила захист електромереж і здатна швидко їх відновити⁹⁶. Артилерійські та ракетні обстріли зруйнували багато

⁸⁸ Breteau, P., 'War in Ukraine: Russia now controls only 16% of Ukrainian territory', *Le Monde*, 6 Jan. 2023.

⁸⁹ 'UN rights chief deplores Ukraine death toll one year after Russian invasion', UN News, 21 Feb. 2023; та Farge, E. and Tetrault-Farber, G., 'UN says recorded civilian toll of 8,000 in Ukraine is "tip of the iceberg"', Reuters, 21 Feb. 2023.

⁹⁰ Human Rights Watch, 'Ukraine: Apparent war crimes in Russia-controlled areas', 3 Apr. 2022; 'As Russian soldiers retreat, they leave evidence of war crimes', *The Economist*, 8 Apr. 2022; UN Office of the High Commissioner for Human Rights, 'UN report details summary executions of civilians by Russian troops in northern Ukraine', Press release, 7 Dec. 2022; та Biesecker, M. and Kinetz, E., 'Evidence of Russian crimes mounts as war in Ukraine drags on', AP News, 30 Dec. 2022.

⁹¹ UN High Commissioner for Refugees, Operational Data Portal: Ukraine Refugee Situation; International Organization for Migration, Global Data Institute, 'Ukraine – Internal displacement report: General population survey, round 12', 23 Jan. 2023; та Filo, E. and Parrish, F., 'Conflict in Ukraine: What do we know about internal displacement so far?', International Displacement Monitoring Centre, Mar. 2022.

⁹² Crawford, N. C., 'Reliable death tolls from the Ukraine war are hard to come by – the result of undercounts and manipulation', *The Conversation*, 4 Apr. 2022.

⁹³ 'Russia calls up 300,000 reservists, says 6,000 soldiers killed in Ukraine', Reuters, 21 Sep. 2022; та 'Russia reveals military losses in Ukraine', RT, 21 Sep. 2022.

⁹⁴ British Ministry of Defence (@DefenceHQ), Twitter, 17 Feb. 2023. <<https://twitter.com/DefenceHQ/status/1626472945089486848>>.

⁹⁵ McDonald, S., 'Russian death toll soars past 130,000 as war nears 1-year mark: Ukraine', *Newsweek*, 4 Feb. 2023.

⁹⁶ 'Russia has destroyed 30 percent of Ukraine's power stations: Kyiv', Al Jazeera, 18 Oct. 2022; та 'How Ukraine tamed Russian missile barrages and kept the lights on', *The Economist*, 12 Mar. 2023.

міських кварталів – це очікуваний аспект війни, враховуючи структуру та доктрину російських військ⁹⁷. Ймовірно, руйнування лікарень, систем каналізації та водопостачання, а також викид в атмосферу цементного пилу, металів і промислових сполук зі зруйнованих будівель справить негативний вплив на здоров'я та навколишнє середовище⁹⁸. Ще більше занепокоєння стосовно здоров'я та безпеки в довгостроковій перспективі викликає близькість бойових дій до великих ядерних об'єктів, включаючи Запорізьку АЕС та давно виведену з експлуатації Чорнобильську АЕС⁹⁹.

Цілі Росії

Російські керівники суперечливо озвучили цілі Росії. Президент Путін наголосив на меті заміни українського керівництва, яке він назвав “злочинцями” і “неонацистами”, і натякнув на більш амбіційні цілі, що передбачали ліквідацію української держави на тій підставі, що та не має історичних прав на існування¹⁰⁰. Такі погляди ґрунтуються на грандіозних і значною мірою спірних теоріях про історичну та геополітичну місію Росії бути великою державою, яка домінує в Євразії¹⁰¹. Він також охарактеризував цю війну як боротьбу за існування із Заходом¹⁰². Проте деякі пасажі ставили більш обмежені цілі війни, що зводились до потреби захистити росіян, які живуть у Донецькій і Луганській обл.¹⁰³ Ці цілі логічно не сумісні між собою, навпаки, вони відмінні, що може вимагати різних стратегічних планів для їх досягнення і різних політичних наративів. За одним наративом, Росія є жертвою Заходу та українського неонацизму; за другим, Росія – щедра покровителька всіх росіян, навіть тих, які живуть в інших державах; за третім, у Росії просто таке призначення.

Багато західних експертів стверджували, що російські лідери не мали належним чином розробленого стратегічного плану, а мали натомість “оманливу стратегію” з “зарозумілим і безсистемним плануванням” і “вражаюче

⁹⁷ Cranny-Evans, S., ‘The role of artillery in a war between Russia and Ukraine’, RUSI, 14 Feb. 2022.

⁹⁸ Roberts, L., ‘Surge of HIV, tuberculosis and COVID feared amid war in Ukraine’, *Nature*, 15 Mar. 2022; та Garrity, A., ‘Conflict rubble: A ubiquitous and under-studied toxic remnant of war’, *Conflict and Environment Observatory*, 10 July 2014.

⁹⁹ Steavenson, W. and Rodionova, M., ‘The inside story of Chernobyl during the Russian occupation’, *The Economist*, 10 May 2022; Liou, J., ‘Situation at Zaporizhzhya Nuclear Power Plant “untenable,” protection zone needed, IAEA’s Grossi tells Board’, IAEA, 12 Sep. 2022; та IAEA, ‘IAEA director general statement on situation in Ukraine’, Update no. 138, 30 Dec. 2022. Див. також розділ 8, підрозділ V цього видання.

¹⁰⁰ Див., наприклад, промови Путіна в Кремлі: Президент Росії (посилання 87); Президент Росії, Обращение Президента Российской Федерации 24 февраля 2022; та Президент Росії, статья Владимира Путина “Об историческом единстве русских и украинцев”, 12 июля 2021.

¹⁰¹ Див., наприклад, *Dugin, A., Last War of the World-Island: The Geopolitics of Contemporary Russia (Arktos: London, 2015)*.

¹⁰² Faulconbridge, G., ‘Putin casts war as a battle for Russia’s survival’, Reuters, 21 Feb. 2023; та Magaes, B., “‘Russia cannot afford to lose, so we need a kind of a victory’: Sergey Karaganov on what Putin wants”, *New Statesman*, 24 Feb. 2023.

¹⁰³ Див., наприклад, ‘Russia had “no choice” but to launch “special military operation” in Ukraine, Lavrov tells UN’, UN News, 24 Sep. 2022. Деякі пасажі про росіян у двох областях були серед аргументу на користь визнання незалежності Донецька та Луганська, запропонованого президентом Путіним за три дні до вторгнення. Президент Росії (посилання 87).

поганий” план вторгнення¹⁰⁴. Після шести місяців війни аналітики побачили повторення тих самих помилок¹⁰⁵. В одному аналізі головним недоліком названо відсутність запасного плану, коли російські війська не змогли взяти Київ за 10 днів¹⁰⁶. Інший стверджував, що навіть якби ця операція була успішною, Росії знадобилася б повномасштабна військова окупація, щоб контролювати Україну, для чого у неї не вистачає сил¹⁰⁷. Оголошення Путіним призову 300 000 резервістів перед анексією чотирьох областей України (включаючи Донецьку і Луганську, які раніше були визнані незалежними), можна вважати підтвердженням цієї останньої думки¹⁰⁸.

Загалом, західні аналітики бачать війну як безглузду помилку. На кінець 2022 р. результат війни, звичайно, був ще неясним, а це означає, що остаточних суджень про помилки, невдачі та успіхи треба почекати.

Роль Заходу

Захід, у широкому розумінні, був залучений до української кризи, хоча й не брав участі у війні, ще до початку повномасштабного вторгнення. Імпульс для цього йшов від обох сторін. США та їхні союзники допомогли Україні зміцнити її збройні сили після анексії Криму в 2014 р. та фактичної окупації східної частини Донбасу Росією. Коли у 2022 р. сталося вторгнення, допомогу поступово збільшували.

Допомога Україні та санкції проти Росії

За перший рік зобов'язання допомоги Україні склали €143 млрд, включаючи гуманітарну, загальну фінансову та військову допомогу¹⁰⁹. Ця сума, що означає обіцянки, а не фактичні витрати, не набагато менша за €174 млрд, що їх члени Організації економічного співробітництва та розвитку разом витратили на офіційну допомогу для розвитку у 2021 р.¹¹⁰ Фінансова допомога Україні була потрібна, аби уряд і далі міг виконувати основні функції, а військова допомога необхідна для ведення війни.

Крім того, Захід на чолі з ЄС і США заявив про підтримку України, наклавши на Росію та Білорусь ряд санкцій, включаючи галузеві санкції, банківські обмеження, заборону автомобільного та морського сполучення, заборону подорожей, заморожування активів, ембарго на постачання зброї та

¹⁰⁴ Freedman, L., ‘The fight for Ukraine’, *Comment is Freed*, 27 Feb. 2022; та Kagan, F. W. and Clark, M., ‘How not to invade a nation’, *Foreign Affairs*, 29 Apr. 2022.

¹⁰⁵ Massicot, D., ‘Russia’s repeat failures’, *Foreign Affairs*, 15 Aug. 2022.

¹⁰⁶ Zabrodskiy, M. et al., *Provisional Lessons in Contemporary Warfighting from Russia’s Invasion of Ukraine: February–July 2022* (RUSI: London, Nov. 2022), pp. 1, 12, 48.

¹⁰⁷ Freedman, L., ‘A reckless gamble’, *Comment is Freed*, 25 Feb. 2022.

¹⁰⁸ Президент России, Обращение Президента Российской Федерации 21 сентября 2022 года; та Президент России, Подписание Договоров о принятии ДНР, ЛНР, Запорожской и Херсонской областей в состав России, 30 сентября 2022 года.

¹⁰⁹ Trebesch, C. et al., *The Ukraine Support Tracker: Which Countries Help Ukraine and How?*, Kiel Working Paper no. 2218, Feb. 2023, pp. 1–2. Див. також розділ, 5, підрозділ II цього видання.

¹¹⁰ Organisation for Economic Co-operation and Development, ‘Official development assistance (ODA)’.

торговельні обмеження. Вже в березні 2022 р. санкції, запроваджені проти Росії, стали найповнішими, будь-коли введеними проти великої держави після закінчення Другої світової війни¹¹¹. За оцінками ЄС і США, ці санкції вплинули на економічне зростання Росії та зменшили її здатність одержувати компоненти для військової техніки¹¹². Наразі є підстави сумніватися в довгостроковій дієвості санкцій. Однак розробники та виконавці економічних санкцій наполегливо працюють над тим, щоб зробити їх технічно обґрунтованими та ефективними, зокрема, шляхом зупинки чи обмеження торгівлі, фінансових переказів, активів і запланованих подорожей ключових осіб – перелік санкцій для досягнення намічених політичних цілей дуже строкатий¹¹³. Санкції є дієвим засобом демонстрації добрих намірів, але не більше того, а іноді вони – контрпродуктивні¹¹⁴. За статистичними даними, у ХХ ст. лише кожне третє застосування санкцій було “принаймні частково успішним” для досягнення політичних цілей¹¹⁵.

Росія і НАТО

Захід також втягнутий в українську кризу в ролі учасника російського нарративу про вторгнення в Україну в 2014 і 2022 рр. як нібито вимушеного для Росії кроку через включення до НАТО східноєвропейських держав після Холодної війни¹¹⁶. Йдеться про колишніх членів Варшавського договору (Болгарія, Чехія, Угорщина, Польща, Румунія, Словаччина) і три колишні радянські республіки (Естонія, Латвія, Литва). В НАТО таку появу нових членів називають процесом *розширення* в результаті демократичних рішень нових країн-учасниць, а Росія та критики НАТО схильні використовувати термін *експансія*, що натякає на силові дії.

Російська аргументація виходить із твердження, ніби після закінчення Холодної війни НАТО зобов’язалося не приймати нових членів східніше колишньої Німецької Демократичної Республіки (Східної Німеччини). Ця досить поширена точка зору, здається, базується на непорозумінні, яке спрощує складну ситуацію. НАТО не брала офіційних зобов’язань не приймати нових членів на сході. Таких обіцянок не було, тобто НАТО не порушила нічиїх сподівань, коли відбулося розширення/експансія. В останні роки й

¹¹¹ Hufbauer, G. C. and Hogan, M., ‘How effective are sanctions against Russia?’, PIIE Blog, 16 Mar. 2022. Про торгові обмеження стосовно Росії див. розділ 12, підрозділ III цього видання.

¹¹² Див. European Council, ‘Infographic: Impact of sanctions on the Russian economy’, 17 Mar. 2023; та US Department of State, Office of the Spokesperson, ‘The impact of sanctions and export controls on the Russian Federation’, Fact sheet, 20 Oct. 2022.

¹¹³ Staibano, C. and Wallenstein, P. (eds), *International Sanctions: Between Wars and Words* (Routledge: London, 2005); та Biers teker, T. J., Eckert, S. E. and Tourinho, M. (eds), *Targeted Sanctions: The Impacts and Effectiveness of United Nations Action* (Cambridge University Press: Cambridge, 2016).

¹¹⁴ Haass, R. N., ‘Economic sanctions: Too much of a bad thing’, Brookings Policy Brief, 1 June 1998.

¹¹⁵ Mulder, N., *The Economic Weapon: The Rise of Sanctions as a Tool of Modern War* (Yale University Press: New Haven, CT, 2022) p. 295.

¹¹⁶ Президент России (посилання 100).

місяці існування Радянського Союзу, однак, радянським лідерам казали, що розширення на схід не буде¹¹⁷. Наприклад, тодішній Міністр закордонних справ Німеччини Ганс-Дітріх Геншер казав у січні 1991 р., що НАТО не буде розширюватися на схід, а його американський колега Джеймс Бейкер кількома днями пізніше під час візиту до Москви давав “залізні гарантії, що юрисдикція чи сили НАТО не просуватимуться на схід”, – але згодом він змінив свою позицію¹¹⁸. В ході обговорення цього питання з радянської сторони визнавали, що держави вільні обирати собі союзників, маючи на увазі, що НАТО цілком може прийняти нових членів¹¹⁹. А в 1993 р. Президент Росії Б. Єльцин погодився з Президентом Польщі Л. Валенсою, що Польща має право приєднатися до НАТО¹²⁰. Дійсно, Основоположний акт НАТО-Росія 1997 р. містить пряму згадку про “нових членів” НАТО, вказуючи на те, що всі сторони погоджуються з такою перспективою¹²¹.

Російська точка зору ґрунтується на запевненнях, а точка зору НАТО ґрунтується на відсутності офіційної угоди. Можливо, НАТО могло і повинно було вирішити ці питання інакше¹²². Питання, звичайно, дискусійне. Але навряд чи можна морально прирівнювати, з одного боку, дипломатичні помилки США та їхніх союзників у 1990-х рр. і, з іншого боку, відкриту агресію, систематичні напади на цивільні об’єкти, потужні удари по містах, руйнування та, якщо зібрані ООН докази підтвердяться, численні військові злочини¹²³.

Керуючись уявленнями про провину НАТО, Росія у грудні 2021 р. запропонувала два договори, за якими НАТО погодилося б не приймати нових членів, зокрема й Україну¹²⁴. Шансів, що НАТО погодиться на таке обмеження, не було. Але це відображає реальні російські уявлення про нелегітимність розширення НАТО.

Це робить роль НАТО у відповіді Заходу на війну ще більш вражаючою – і, можливо, більш образливою для Росії. НАТО, про яку Президент Франції Е. Макрон у 2019 р. сказав, що в нього “помер мозок”, відродилось і знову

¹¹⁷ ‘NATO expansion: What Gorbachev heard’, National Security Archive, 12 Dec. 2017; та McCarthy, B., ‘Fact-checking claims that NATO, US broke agreement against alliance expanding eastward’, PolitiFact, 28 Feb. 2022.

¹¹⁸ Baker, P., ‘In Ukraine conflict, Putin relies on a promise that ultimately wasn’t’, *New York Times*, 9 Jan. 2022.

¹¹⁹ Neal, J., ‘“There was no promise not to enlarge NATO”’, *Harvard Law Today*, 16 Mar. 2022.

¹²⁰ Wintour, P., ‘Russia’s belief in NATO “betrayal”—and why it matters today’, *The Guardian*, 12 Jan. 2022.

¹²¹ Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation signed in Paris, France, 27 May 1997.

¹²² Sarotte, M. E., *Not One Inch: America, Russia, and the Making of Post-Cold War Stalemate* (Yale University Press: New Haven, CT, 2021).

¹²³ United Nations, Human Rights Council, Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, A/HRC/52/62 (Advance version), 15 Mar. 2023.

¹²⁴ Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Treaty between the United States of America and the Russian Federation on security guarantees’, 17 Dec. 2021; та Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Agreement on measures to ensure the security of the Russian Federation and member states of the North Atlantic Treaty Organization’, 17 Dec. 2021.

збільшується (або розширюється)¹²⁵. Фінляндія вперше після закінчення Другої світової війни вчинила всупереч чітко висловленим інтересам і побажанням Росії, а Швеція розпрощалась із двома століттями неприєднання до великих держав після внутрішніх політичних дебатів, які тривали трохи більше двох місяців. Дві країни разом подали заявку на вступ до НАТО, незважаючи на різкі заперечення Росії та попередження про можливі контрзаходи¹²⁶. Наприкінці 2022 р. Угорщина й Туреччина ще мали схвалити заявки, і остання користалась нагодою нагадати про свою давню стурбованість присутністю в обох країнах курдських політичних активістів, на її думку, причетних до тероризму¹²⁷.

Ядерний аспект

Протягом 2022 р. російські речники настійливо попереджали, що застосування ядерної зброї в контексті війни в Україні не виключається¹²⁸. В кінці року в заголовках газет на Заході менше переймалися такою можливістю, хоча американські посадовці, за повідомленнями, вважали, що за певних ситуацій – якщо Президент Путін втрачає владу або побоюється, що сили НАТО безпосередньо вступають у війну, або йому загрожуватиме поразка – Росія може застосувати ядерну зброю¹²⁹. Теорія ядерного стримування передбачає, що такі дії Росії має стримувати арсенал США, але є сумніви стосовно того, чи дійсно Президент США дозволить ядерну відплату за доволі обмежений російський удар по третій країні, особливо тій, яка, як і Україна, не є членом НАТО. Суперечки про використання ядерної зброї, корисність ядерної зброї та про те, як може виглядати перемога в ядерній війні, нескінченно точилися десятиліттями¹³⁰. Ці невирішені суперечки свідчать, що ризик використання ядерної зброї завжди реальний, але й завжди низький, оскільки результат буде невизначеним і цілком негативним. Варто відзначити повідомлення, що в ході військових ігор у США було визначено, як у разі застосування Росією ядерної зброї проти України або інших цілей США можуть

¹²⁵ Rose, M., 'France's Macron: I'm not sorry I called NATO brain dead', Reuters, 28 Nov. 2019.

¹²⁶ 'Ukraine war: Russia warns Sweden and Finland against NATO membership', BBC News, 11 Apr. 2022; Erlanger, S. and Lemola, J., 'Despite Russian warnings, Finland and Sweden draw closer to NATO', *New York Times*, 13 Apr. 2022; та 'Yle poll: Support for NATO membership hits record high', Yle News, 14 Mar. 2022.

¹²⁷ Chatterjee, P., 'Who are "terrorists" Turkey wants from Sweden and Finland?', BBC News, 5 July 2022; та 'Sweden deports man with alleged ties to Kurdish militant group', Reuters, 3 Dec. 2022.

¹²⁸ Karmanau, Y. et al., 'Putin puts nuclear forces on high alert, escalating tensions', AP News, 28 Feb. 2022; Sevastopulo, D. and Qinio, A., 'Putin puts world on alert with high-stakes nuclear posturing', *Financial Times*, 7 Mar. 2022; та Faulconbridge, G. and Osborn, A., 'Analysis: Truth or bluff? Why Putin's nuclear warnings have the West worried', Reuters, 28 Sep. 2022.

¹²⁹ Barnes, J. E. and Sanger, D. E., 'Fears of Russian nuclear weapons use have diminished, but could re-emerge', *New York Times*, 3 Feb. 2022.

¹³⁰ Див., наприклад, Bundy, M., 'To cap the volcano', *Foreign Affairs*, vol. 48, no. 1 (Oct. 1969); Ball, D., 'US strategic forces: How would they be used?', *International Security*, vol. 7, no. 3 (1982-83); Smith, D., 'The uselessness and the role of nuclear weapons: An exercise in pseudo-problems and disconnection', eds J. Gjelstad and O. Njolstad, *Nuclear Rivalry and International Order* (Sage: London, 1996); та Kaplan, F., *The Bomb: Presidents, Generals, and the Secret History of Nuclear War* (Simon & Schuster: New York, 2020).

завдати нищівного удару по російських силах, використовуючи лише звичайну зброю¹³¹.

Перспективи

В кінці 2022 р. в Росії й на Заході побільшало коментарів про очікування тривалої війни, що свідчить про те, що жодна зі сторін не має чіткого шляху до перемоги. Водночас рік по тому немає і чіткого шляху до миру шляхом переговорів. У 2022 р. відбувалися переговори та домовленості з таких питань, як експорт зерна та обмін полоненими¹³², а у питанні припинення бойових дій прогресу немає з березня 2022 р.¹³³ На початку 2023 р. відповідні позиції Росії та України залишалися надто далекими. Територіальні вимоги двох сторін несумісні; Президент Росії Путін заперечує легітимність уряду України, а Президент України В. Зеленський жодним чином не довіряє своєму російському колезі¹³⁴. Можна стверджувати, що врешті-решт співіснувати доведеться, навіть як двом ворожим державам, яких розділяє добре укріплений кордон. Незрозуміло, як у коротко- чи середньостроковій перспективі досягти цього.

Для Росії, якщо вона не зможе здобути повну перемогу, вимальовується неприємна перспектива вступу України в НАТО. Наприкінці 2021 р., коли Росія запропонувала договори, що виключають приєднання України до альянсу, така перспектива не здавалась неминучою. На саміті в Бухаресті в 2008 р. НАТО пообіцяло, що Україна (і Грузія) “стануть членами НАТО”¹³⁵. Але після конфлікту між Грузією та Росією у 2008 р. це і без того чутливе питання стало для деяких країн-учасниць особливо складним¹³⁶. Це, разом з відсутністю термінів у Бухарестській заяві, означало, що хоча деякі члени НАТО рішуче підтримують вступ України, рішення можна ще довго відкладати¹³⁷. Після року тісної співпраці НАТО з Україною ситуація змінилася. Залишаються питання про терміни та умови, але близькість України до НАТО є практичною реальністю, і якщо країну не підкорять, її вступ до НАТО є ймовірним. Україна також може рухатися до членства в ЄС; її програма самовдосконалення в рамках антикорупційних реформ є частиною вимог до кандидата в ЄС¹³⁸.

¹³¹ Kaplan, F., ‘Why the US might not use a nuke, even if Russia does’, Slate, 7 Oct. 2022.

¹³² United Nations, Black Sea Grain Initiative (посилання 17); та ‘Dozens freed in new Ukraine-Russia prisoner swap’, Al Jazeera, 15 Dec. 2022.

¹³³ Seddon, M. et al., ‘Ukraine and Russia explore neutrality plan in peace talks’, *Financial Times*, 16 Mar. 2022.

¹³⁴ Президент России, ‘Presidential address to the Federal Assembly’, 21 Feb. 2023; та Simpson, J. and Waterhouse, J., ‘Ukraine war: Zelensky rules out territory deal with Putin in BBC interview’, BBC News, 16 Feb. 2023.

¹³⁵ NATO, ‘Bucharest Summit declaration’, Press release, 3 Apr. 2008.

¹³⁶ Lazarevic, D., ‘NATO enlargement to Ukraine and Georgia: Old wine in new bottles?’, *Connections*, vol. 9, no. 1 (winter 2009).

¹³⁷ Bayer, L., ‘The West’s last war-time taboo: Ukraine joining NATO’, Politico, 6 Dec. 2022.

¹³⁸ Minakov, M., ‘Fighting corruption in wartime Ukraine’, Focus Ukraine, 13 Feb. 2023.

VI. Питання без відповіді

Та сама проблема була відзначена в останніх виданнях цього *Щорічника*: чи можуть енергія та вірно вибраний напрям в ООН компенсувати відсутність глобального лідерства з боку великих держав? Як можна досягти балансу у світових справах, коли великі держави зосереджені на суперництві між собою? Оскільки міжнародна система похитнулась під впливом війни в Україні, чи є в міжнародному порядку денному місце для дій з вирішення хоча б тих проблем, які зачіпають усіх, таких як екологічна криза?

Наприкінці 2022 р. на ці запитання не було відповіді, і здавалося мало-ймовірним, що непевність навколо багатьох важливих питань вдасться швидко з'ясувати. У той час як великі держави готувалися до бійки, решта світу звертала більше уваги на інші події. Сукупний вплив на безпеку людини та міжнародну стабільність був далеким від позитивного.

Проте, як і в попередніх виданнях, варто зазначити, що важливі міжнародні інституції все ще ефективно функціонують. Як завжди, важливе питання – чи політичні класи різних країн здатні та наскільки добре використовувати сильні сторони цих інституцій для спільного блага. Можливо, це питання залежатиме від того, наскільки в політичному дискурсі буде визнаватися спільне благо та спільні інтереси, як ключові детермінанти процвітання і стабільності кожної країни.

Частина I. Збройні конфлікти та їх врегулювання у 2022 р.

Розділ 2. Тенденції збройних конфліктів

Розділ 3. Багатосторонні миротворчі операції

Розділ 4. Приватні військові та охоронні компанії у збройних конфліктах

2. Тенденції збройних конфліктів

Загальний огляд

2022 р. був роком поширення збройних конфліктів у світі, причому форми та рівень насильства в різних регіонах суттєво відрізнялися. Війна Росії проти України домінувала в дискусіях про війну та мир, але протягом року це був єдиний приклад великої міждержавної війни за участю регулярних армій. За межами Європи більшість війн і далі точилися всередині держав або груп держав із прозорими кордонами, і в них брали участь недержавні збройні угруповання, починаючи від транснаціональних екстремістських джихадистських мереж і злочинних груп до сил сепаратистів і повстанців.

Збройні конфлікти точились у 56 країнах – на п'ять більше, ніж у 2021 р. Три з них (в Україні, М'янмі та Нігерії) явно підпадали під категорію крупних конфліктів з 10 тис. чи більше загиблих унаслідок конфлікту (за оцінками). Ймовірно, громадянська війна в Ефіопії теж перетнула цей поріг, оскільки вважають, що там загинули десятки тисяч людей, хоча достовірних даних немає. Ще у 16 випадках відбувались інтенсивні збройні конфлікти з 1 000-9 999 загиблих. Загальна оцінка числа загиблих у конфліктах у 2022 р. склала 147 609 осіб – децю менше, ніж у 2021 р. За цим, однак, ховаються значні регіональні відмінності у насильстві. Число жертв у деяких давніх запеклих збройних конфліктах, зокрема в Афганістані та Ємені, суттєво зменшилося. Зафіксоване число загиблих різко зросло в Україні і майже подвоїлось у М'янмі. Африка залишалася регіоном з найбільшою кількістю збройних конфліктів, хоча в багатьох із них було менше 1 000 загиблих унаслідок конфлікту. В Африці протягом року також сталися два успішні державні перевороти та три невдалі спроби перевороту (в інших регіонах – жодного).

Війна Росії проти України загрожувала у 2022 р. посиленням нестабільності у світі через порушення ринків продовольства та енергоносіїв, а також руйнацію міжнародних механізмів розв'язання конфліктів. Однак глобальні наслідки війни виявилися м'якшими, ніж здавалося спочатку. Проте економічна невизначеність призвела до хвилі політичних заворушень у багатьох регіонах. У світі у 2022 р. було зафіксовано понад 12 тис. протестів, пов'язаних з продовольством і паливом. Але хоча вони нерідко призводили до окремих актів насильства, протести не переростали в нові громадянські чи регіональні конфлікти.

На тлі погіршення відносин через війну в Україні, Росії та західним державам вдалося уникнути блокування в ООН дипломатії стосовно інших конфліктів. Рада Безпеки ООН продовжувала затверджувати мандати миротворчих операцій, режими санкцій і посередницькі заходи з тією ж швидкістю, що й у 2021 р. (див. також розділ 3). У деяких випадках, зокрема в Афганістані, Гаїті та М'янмі, її резолюції відкрили нові перспективи, що дозволяє припустити, що великі держави все ще розглядають цей орган

як канал певної співпраці. Однак Рада Безпеки та система ООН не змогли знайти дієвих рішень у ряді випадків, зокрема сплеску насильства джихадистів у Сахелі, зростання насильства в Демократичній Республіці Конго та порушення законності й порядку в Гаїті, де ООН вже брала участь у врегулюванні криз.

Якщо ООН вдалося пережити 2022 р., то в Організації з безпеки та співробітництва в Європі союзникам Росії та України було важче наблизитися до компромісу, а ЄС і НАТО дедалі більше зосереджувалися на Україні та територіальній обороні, а не на врегулюванні конфліктів. За межами Європи Африканський Союз і субрегіональні африканські організації, включно з Групою п'яти держав Сахеля та Економічним співтовариством держав Західної Африки, намагалися впоратися з паралельними викликами насильства джихадистів і державних переворотів на континенті. Тим не менш національні та багатонаціональні сили змогли дати відсіч джихадистським групам у Сомалі та Мозамбіку. В Південно-Східній Азії Асоціація держав Південно-Східної Азії не досягла помітних успіхів у дипломатичних зусиллях стосовно М'янми.

Можливості для миротворчості у 2022 р. були обмежені. ООН вдалося домовитися про перемир'я в Ємені, яке тривало з квітня по жовтень – що, очевидно, призвело до зниження смертності та покращення доступу до допомоги, попри триваюче насильство, – а США, Саудівська Аравія, ООН і африканські посередники підштовхували військову владу в Судані до погодження нової структури цивільного уряду після військово-цивільних потрясінь протягом 2021 р. Новий наступ ефіопських військових і їх союзників змусив Народний фронт визволення Тиграю шукати у листопаді 2022 р. перемир'я, про яке поспішно домовились у Преторії, Південна Африка, і яке трималося аж до 2023 р. У Колумбії новий лівий уряд наприкінці 2022 р. працював над мирною ініціативою з низкою озброєних угруповань, перспективи якої до грудня виглядали невизначеними.

РІЧАРД ГОВАН

I. Глобальні та регіональні тенденції та події у збройних конфліктах

РІЧАРД ГОВАН

2022 р. був роком поширення збройних конфліктів, при цьому в різних регіонах спостерігалися відмінності в масштабі, типі та причинах насильства у конфліктах. Агресія Росії проти України була найкривавішою війною року, а її вплив на ціни на продовольство та енергоносії швидко відчували в усьому світі. Однак це був все-таки рідкісний, хоч і не унікальний, приклад класичної міждержавної війни із застосуванням регулярних армій. Більшість конфліктів у 2022 р. продовжували відбуватися всередині держав або груп держав у регіонах з прозорими кордонами, зокрема в Сахелі та районі Великих озер в Африці, за участю недержавних збройних угруповань: від транснаціональних джихадистських організацій до організованих злочинних мереж. Багато країн, які зазнали насильства, потерпали від різних форм нестабільності. У Буркіна-Фасо, наприклад, протягом року відбулося зростання насильства з боку джихадистських груп і два військові перевороти. Враховуючи складність і різноманітність регіональних збройних конфліктів, важко узагальнити глобальні тенденції конфліктів.

Завдання по-справжньому глобального погляду на конфлікти набуло додаткової моральної, політичної, а також аналітичної ваги у 2022 р. принаймні з чотирьох причин. По-перше, багато спостерігачів на Глобальному Півдні і дехто у США та Європі критикували світові ЗМІ та західних посадовців за те, що ті приділяють більше уваги діям Росії в Україні, ніж смертям і звірствам в інших місцях¹. По-друге, привид нової холодної війни між західними державами, Росією і, можливо, Китаєм змусив багатьох аналітиків подивитись на конфлікти в інших регіонах як на елементи цього ширшого глобального протиборства². Діяльність Групи Вагнера, російської “приватної військової компанії”, що діє в Африці та Україні, привернула особливу увагу як можливе свідчення глобального поширення впливу Росії³. По-третє, глобальні цінові шоки, пов’язані з агресією Росії, які наклалися на наслідки пандемії *Covid-19* і вже високу інфляцію, викликали у деяких спостерігачів побоювання, що економічна криза може спричинити конфлікти в інших місцях⁴. По-четверте, очевидна неспроможність ООН запобігти порушенню Росією Статуту ООН викликала дискусію в системі ООН і за її межами про недоліки міжнародного врегулювання конфліктів⁵.

¹ Ridgwell, H., ‘Amnesty cites “double standards” in global response to Russia’s war on Ukraine’, *Voice of America*, 28 Mar. 2023.

² Burrows, M. and Darnal, A., ‘Red cell: Is the West losing the Global South?’, *Stimson Center*, 10 Dec. 2022.

³ Див., наприклад: ‘Russia has made worrying inroads into Africa’, *Financial Times*, 4 Sep. 2022; Tharoor, I., ‘Russia deepens its influence in West Africa’, *Washington Post*, 24 Oct. 2022. Про Групу Вагнера див. розділ 4 цього видання.

⁴ International Crisis Group, ‘7 Priorities for the G7: Managing the global fallout of Russia’s War on Ukraine’, Brussels, 22 June 2022.

⁵ Gowan, R., ‘The Ukraine war and UN reform’, International Crisis Group, 6 May 2022; Friedman, U., ‘How the UN Security Council can reinvent itself’, *The Atlantic*, 7 July 2022.

Таблиця 2.1. Оцінка числа загиблих у конфліктах за регіонами у 2018-2022 рр.

	2018	2019	2020	2021	2022
Америка	23 290	22 339	20 205	20 582	21 247
Азія та Океанія	49 857	48 786	36 378	58 070	28 204
Європа	1 093	481	7 313	279	29 015
Близький Схід та Північна Африка	76 712	53 481	34 245	28 629	18 665
Субекваторіальна Африка	26 532	27 243	38 502	46 193	50 478
Разом	177 484	152 330	136 643	153 753	147 609

Примітка: Дані про загиблих підсумовані за чотирма типами подій: бойові дії; вибухи/дистанційне насильство; протести, заворушення і стратегічно важливі події; насильство проти цивільних. Дані враховують усіх загиблих у конфліктах у регіоні, незалежно від того, чи був в окремих країнах збройний конфлікт. Див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), ‘ACLED definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019.

Джерело: ACLED, ‘Dashboard’, accessed 27 Jan. 2023.

У цьому контексті дані про збройний конфлікт у *Щорічнику СППІ* цінні як об’єктивна вихідна точка в часто емоційних дебатах про останні міжнародні події (таблиця 2.8 підрозділу III). З використанням цих даних у цьому розділі підсумовані деякі з головних глобальних рис збройних конфліктів і стисло розглянуті різні регіональні тенденції. Підрозділ про Азію підсумовує динаміку конфлікту у М’янмі, а підрозділ про Європу містить опис війни Росії проти України.

Глобальні тенденції збройних конфліктів

Дані, зібрані Проектом збору даних про місця і події збройних конфліктів (*Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED*), показують, що у 2022 р. збройні конфлікти точилися у 56 країнах (таблиця 2.8 підрозділу III), а у світі загалом від конфліктів загинуло, за оцінкою, 147 609 осіб. Ці дані є приблизними, і варто зазначити, що оцінки числа жертв принаймні у двох війнах, в Ефіопії та Україні, суттєво варіюються⁶. Тим не менше, оцінки *ACLED* є загалом аналогічними даним за 2021 р., коли у конфліктах у 51 країні загинуло 153 753 особи. Ця видима стабільність є оманливою, оскільки впродовж двох років спостерігалися значні коливання рівнів насильства в різних регіонах (таблиця 2.1). У двох регіонах – Азія та Океанія і Близький Схід та Північна Африка – число загиблих внаслідок конфліктів у 2022 р. значно зменшилося. В Африці та Америці відбулося зростання, а Європа дала величезний стрибок, пов’язаний з війною Росії проти України. Географія збройних конфліктів, з точки зору смертей, а не конфліктів, за останні п’ять років рішуче змінилась. У 2017 р. азійські та близькосхідні конфлікти дали

⁶ Pilling, D. and Schipani, A., ‘War in Tigray may have killed 600 000 people, peace mediator says’, *Financial Times*, 15 Jan. 2023; Keaten, J., ‘The calculus of war: Tallying Ukraine war an elusive task’, *The Independent*, 24 Feb. 2023.

71% усіх зареєстрованих загиблих у конфліктах у світі. У 2022 р. на них припадав лише 31%.

Ці підйоми та падіння регіональних показників смертності, однак, головним чином пояснюються деескалацією чи ескалацією кількох конкретних конфліктів. Зменшення рівня смертності в Азії майже повністю пояснюється зниженням рівня насильства в Афганістані після захоплення влади Талібаном у 2021 р., а затухання війн в Іраку та Сирії стало головним фактором змін у показниках Близького Сходу. І навпаки, дані *ACLED* вказують на три країни, у яких відбулися статистично “крупні війни”, де зафіксовано понад 10 тис. загиблих у конфліктах: Україна, М’янма та Нігерія. Крім того, повідомлення вказують на те, що дані *ACLED* занижують число загиблих у провінції Тиграї в Ефіопії у 2022 р., де, імовірно, також точиться крупна війна. *ACLED* також ідентифікував 16 конфліктів високої інтенсивності (від 1 000 до 9 999 жертв) протягом року: сім в Африці, чотири в Америці, три на Близькому Сході та два в Азії (таблиця 2.8 підрозділу III).

Попри значні коливання у кількості загиблих у конфліктах у період 2021-2022 рр., спостерігалася також помітна послідовність. У 2022 р. зовсім нових війн великого масштабу не було (повномасштабний напад Росії на Україну був ескалацією конфлікту, що триває з 2014 р.)⁷. Хоча деякі криваві конфлікти протягом року призупинилися або вщухли, досягнуті мирні угоди є тимчасовими та легко оборотними. Як і минулими роками, більшість конфліктів можна класифікувати як міждержавні збройні конфлікти (на відміну від внутрішніх), але це визначення має обмежену корисність з двох причин. По-перше, багато нібито внутрішніх війн тепер є частиною регіональних конфліктів, таких як війни в Сахелі та районі Великих озер; по-друге, спостерігався високий ступінь “інтернаціоналізації” громадянських війн та інших внутрішніх конфліктів, оскільки зовнішні суб’єкти надавали пряму чи опосередковану підтримку комбатантам⁸. В Африці, зокрема, така регіоналізація та інтернаціоналізація конфліктів пов’язана з активністю транснаціональних екстремістських джихадистських організацій, хоча помітним фактором є також конкуренція між державами.

Економічні потрясіння, політична нестабільність і збройний конфлікт

Глобальним явищем, яке можна було пов’язати з конфліктними тенденціями 2022 р., стала глобальна економічна турбулентність через війну Росії проти України та запровадження західними державами широкомасштабних санкцій проти Росії, що посилює вже існуючий тиск, пов’язаний із відновленням після *COVID-19* і зростанням інфляції. Ціни на пшеницю та кукурудзу в першій половині року сягнули рекордних значень, оскільки обвал

⁷ Загальне число загиблих у конфліктах, що перетнули поріг “збройного конфлікту” (25 загиблих) у 2022 р., у державах, де його не було у 2021 р., склала дещо більше 300 осіб.

⁸ Збройний конфлікт вважається “інтернаціоналізованим”, якщо має місце значне втручання закордонного суб’єкта, що явно затягує або загострює конфлікт: наприклад, збройна інтервенція або надання значної кількості зброї чи забезпечення військової підготовки на підтримку одного чи кількох учасників конфлікту з боку іноземного уряду чи іноземного недержавного суб’єкта, включно з приватними військовими компаніями. Багатосторонні миротворчі операції є іншою формою інтернаціоналізації конфлікту (розділ 3 цього видання).

Таблиця 2.2. Оцінка числа загиблих у конфліктах в Америці у 2018-2022 рр.

Країна	2018	2019	2020	2021	2022
Бразилія	6 463	4 909	5 033	5 546	6 434
Колумбія	1 473	1 422	1 758	2 135	2 260
Сальвадор	941	879	362	402	267
Гватемала	796	1 112	573	661	642
Гаїті	229	374	520	584	1 227
Гондурас	672	907	662	596	595
Ямайка	223	275	258	275	376
Мексика	9 799	9 362	8 411	8 280	7 793
Пуерто-Ріко	124	144	114 ^a	173	202
Тринідад і Тобаго	242	178	159	185	275
Венесуела	1 859	2 489	2 005	1 396	827
Разом	22 821	22 051	19 855	20 233	20 898

Примітки: Дані про загиблих підсумовані за чотирма типами подій: бойові дії; вибухи/дистанційне насильство; протести, заворушення та стратегічно важливі події; насильство проти цивільних; див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019. Вважається, що у країні відбувається збройний конфлікт, якщо там було 25 чи більше загиблих унаслідок бойових дій протягом року; див. підрозділ I розділу 2 цього видання. Першим роком, за який в базі даних *ACLED* є дані про конфлікти в регіоні, є 2018 р.

^a Число загиблих унаслідок бойових дій було менше 25 осіб.

Джерело: ACLED, 'Dashboard', accessed 10-11 Jan. 2023.

українського і російського експорту зерна та добрив посилив наявні проблеми з постачанням сільськогосподарської продукції⁹. Також різко зросли ціни на енергоносії, що, своєю чергою, зробило дорожчим експорт продуктів харчування¹⁰. Багато спостерігачів побоювалися, що ця комбінація потрясінь особливо вдарить по країнах, зокрема Сомалі та Лівану, які вже вражені конфліктами або політичною нестабільністю та є дуже залежними від імпорту продовольства¹¹.

Хоча з другого кварталу 2022 р. зростання цін на продовольство у світі почало сповільнюватися, побоювання економічної дестабілізації протягом року зберігалися.

Оглядаючись назад, можна з упевненістю сказати, що економічні чинники дійсно сприяли зростанню політичної нестабільності у 2022 р., але це негайно *не* призвело до загострення збройних конфліктів. В одному з досліджень, що ґрунтується на даних *ACLED*, зазначено, що у 2022 р. у 150 країнах зареєстровано 12 500 протестів, пов'язаних з продуктами харчування та паливом, причому найбільше таких протестів було в Пакистані, Екваторі, Індії,

⁹ 'War and drought drove food prices to a record high in 2022', AP News, 7 Jan. 2023.

¹⁰ Guenette, J-D. and Khadan, J., 'The energy shock could sap global growth for years', World Bank Blogs, 22 June 2022.

¹¹ Див., наприклад: McGuirk, E. and Burke, M., 'War in Ukraine, world food prices and conflict in Africa', VoxEU, 26 May 2022; Rahman, F., 'Lebanon is country worst hit by food-inflation crisis', *The National*, 4 Aug. 2022.

Індонезії та Непалі¹². Хоча ці випадки іноді переростали в насильство – наприклад, у Сьєрра-Леоне поліція обстріляла групу протестувальників у серпні 2022 р., вбивши, за повідомленнями, близько 20 осіб, – вони загалом не призводили до масштабнішого чи тривалого насильства¹³. Найбільш яскравим прикладом цієї тенденції є Шрі-Ланка, де економічні проблеми перед вторгненням Росії в Україну призвели до хвилі протестів і падіння уряду в червні 2022 р.¹⁴ Ці протести не переросли в тривале насильство чи напади на тамільську або мусульманську меншини країни.

У деяких випадках, зокрема в Гаїті, економічно мотивовані протести посилили нестабільність в умовах вже триваючого насильства, додавши проблему бандитизму: гаїтянські банди зацікавилися постачанням палива до країни¹⁵. Крім того, варто зазначити, що постійним чинником багатьох із наведених тут конфліктів є нескінченні економічні злидні та нерівність. Експансія транснаціональних екстремістських груп джихадистів у Сахелі, наприклад, пов'язана з відсутністю економічних можливостей для молодих чоловіків у регіоні, які вдаються до насильства як засобу існування¹⁶. В окремих вражених конфліктом державах, таких, як Судан, економічні проблеми і зростання інфляції чинили додатковий тиск на політиків протягом року¹⁷. Економічні наслідки російсько-української війни могли загострити ці проблеми, але вони не призвели *безпосередньо* до нових війн у 2022 р.

Регіональна динаміка конфліктів

Крім загальних глобальних тенденцій, зазначених вище, огляд даних *ACLED* показує, що у 2022 р. динаміка конфліктів у різних регіонах продовжує помітно відрізнятися.

Америка

Загальний рівень насильства в Америці залишався відносно стабільним: число загиблих у 2021 р. – 20 233, у 2022 р. – 20 898 (таблиця 2.2). Насильство в регіоні пов'язане переважно з організованою злочинністю¹⁸. Уряди країн Центральної Америки проводили жорсткі силові операції проти наркокартелів і банд. У Сальвадорі в березні оголосили надзвичайний стан і почали придушення бандитських угруповань, що послабило злочинні групи,

¹² Hossain, N. and Hallock, J., *Food, Energy and Cost of Living Protests, 2022* (Friedrich Ebert Stiftung: New York, Dec. 2022).

¹³ Fofana, U. and Inveen, C., 'Freetown in shock after dozens killed in Sierra Leone protests', Reuters, 11 Aug. 2022.

¹⁴ Keenan, A., 'Sri Lanka's uprising forces out a president but leaves system in crisis', International Crisis Group, 18 July 2022.

¹⁵ Mérancourt, W. and Coletta, A., 'Steep fuel price hikes spark violent protests in Haiti', *Washington Post*, 16 Sep. 2022.

¹⁶ Eizenga, D., 'Long terms trends across security and development in the Sahel', West African Papers no.29 (Organisation for Economic Co-operation and Development: Paris, 2019).

¹⁷ Oluwole, V., 'Top 10 African countries with the highest inflation rates in 2022', *Business Insider Africa*, 22 June 2022.

¹⁸ Опис бандитизму в Америці див.: Капаріні М. "Збройні конфлікти та мирні процеси в Америці". – *Щорічник СІПІ 2022*, розділ 3.

Таблиця 2.3. Оцінка числа загиблих у конфліктах в Азії та Океанії у 2017-2022 рр.

Країна	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Афганістан	36 956	43 367	41 620	31 359	42 630	3 956
Бангладеш	228	243	382	278 ^a	354 ^a	308
Індія	1 418	2 170	1 536	1 341	1 013	905
Індонезія	49 ^a	164	212	131	135	247
Киргизстан	..	4 ^a	8 ^a	2 ^a	32 ^b	70 ^b
М'янма	1 408	262	1 514	687	11 011	19 357
Пакистан	1 720	1 225	1 157	835	1 409	1 785
Папуа-Нова Гвінея	131	223
Філіппіни	4 355	2 107	1 704	1 497	1 163	890
Таджикистан	..	64 ^a	66 ^a	2 ^a	20 ^b	71 ^b
Таїланд	93	100	172	102	66	42 ^a
Разом	46 227	49 706	48 371	36 234	57 964	27 854

.. – даних немає.

Примітки: Дані про загиблих підсумовані за чотирма типами подій: бойові дії; вибухи/дистанційне насильство; протести, заворушення та стратегічно важливі події; насильство проти цивільних; див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019. Вважається, що у країні відбувається збройний конфлікт, якщо там було 25 чи більше загиблих унаслідок бойових дій протягом року; див. підрозділ I розділу 2 цього видання.

^a Число загиблих унаслідок бойових дій було менше 25 осіб.

^b Загальне число загиблих унаслідок бойових дій перевищило 25 осіб.

Джерело: ACLED, 'Dashboard', accessed 13 Jan. 2023.

але викликало занепокоєння стосовно репресій з боку уряду¹⁹. Мексика також продовжувала стратегію силової протидії кримінальним організаціям, заявляючи про прогрес у зниженні злочинності (дані *ACLED* свідчать, що кількість смертельних випадків у країні знизилась у 2022 р.), але сплески кримінального насильства все ще не є рідкістю²⁰. У Колумбії, навпаки, новообраний Президент Г. Петро пообіцяв мирний підхід до розв'язання конфлікту (підрозділ II). Найбільший сплеск насильства в Америці, однак, спостерігався в Гаїті, де добре озброєні банди взяли під контроль частину столиці Порт-о-Пренс та її околиці²¹. У вересні ситуація загострилася, коли бандити заблокували паливний термінал міста, перекривши на два місяці газопостачання²².

¹⁹ Quintanilla, J. and Phillips, T., 'El Salvador crackdown breaks the gangs: At huge cost to human rights', *The Guardian*, 20 Feb. 2023.

²⁰ 'Several violent episodes in Mexico suggest a worrying trend', *The Economist*, 1 Sep. 2022.

²¹ International Crisis Group, 'Haiti's last resort: Gangs and the prospect of foreign intervention', Crisis Group Latin America and Caribbean Briefing no.48, Brussels, 14 Dec. 2022.

²² Isaac, H. and Ellsworth, B., 'Gang blockade cripples Haiti fuel supplies, hospitals prepare to close', Reuters, 27 Sep. 2022.

Азія та Океанія

В Азії кількість загиблих у конфлікті в Афганістані різко впала з понад 40 тис. у 2021 р. до менше 4 000 осіб у 2022 р., коли Талібан поширив свою владу на всю країну (таблиця 2.3). Талібану протидіяли Вілайт Хорасан Ісламської держави (ІД) і Фронт національного спротиву (угруповання, що базується на Півночі країни)²³. Вілайт Хорасан ІД здійснював вибухи в Кабулі, але жодне угруповання наразі не становить серйозної загрози для влади талібів. Попри значне зменшення насильства, економічна ситуація для афганців у 2022 р. була тяжкою. Понад 24 млн осіб потребували гуманітарної допомоги. Талібан запровадив нові обмеження прав жінок²⁴. Хоча США та їх союзники в основному відмовилися від антитерористичних операцій в Афганістані, США зробили виняток, ліквідувавши лідера Аль-Каїди А. Завахірі (*Ayman Zawahiri*) в Кабулі ударом безпілотної²⁵. Кількість нападів на сили безпеки Пакистану на кордоні з Афганістаном зросла, можливо, у зв'язку з тим, що афганські таліби надають притулок пакистанським союзникам, а Пакистан переживає тривалу політичну кризу після усунення Парламентом Прем'єр-міністра І. Хана²⁶.

У 2022 р. різного роду збройні конфлікти та нестабільність виникали і в інших частинах Азії. У січні в Казахстані спалахнули масові протести через економічні проблеми. Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ) на прохання уряду ввела війська для підтримки порядку в рамках операції, яка тривала менше двох тижнів²⁷. Упродовж року відбувалися зіткнення на кордоні між киргизькими та таджицькими військами з серйозним загостренням в середині вересня, але сторони змогли домовитися про припинення вогню до того, як інциденти вийшли з-під контролю²⁸. У Південній Азії сплеск насильства відбувся в Кашмірі, де антиіндійські групи бойовиків нападали на індійську меншину регіону²⁹. Тривала давня прикордонна суперечка Китаю та Індії. Китайські війська у грудні увійшли на контрольовану Індією територію в Аруначал-Прадеш, але спалаху насильства, подібного до зіткнень у Галуані у 2020 р., яке призвело б до жертв з обох сторін, не було³⁰. Китай також посилив військовий тиск на Тайвань, подвоївши у 2022 р. кількість вильотів своєї авіації в зону розпізнавання ППО

²³ International Crisis Group, 'Afghanistan's security challenges under the Taliban', Asia Report no.326, Brussels, 12 Aug. 2022.

²⁴ UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs et al., *Humanitarian Needs Overview: Afghanistan*, Humanitarian Programme Cycle 2023, Jan. 2023.

²⁵ Plummer, R. and Murphy, M., 'Ayman al-Zawahiri: Al-Qaeda leader killed in drone strike', BBC News, 2 Aug. 2022.

²⁶ 'Pakistan' in International Crisis Group, 'Ten conflicts to watch in 2023', Global commentary, 1 Jan. 2023.

²⁷ Hegglin, O., 'The CSTO and its deployment in Kazakhstan', Human Security Centre, 8 Feb. 2022. Див. також підрозділ I розділу 3 цього видання.

²⁸ Sultanalieva, S., 'Kyrgyzstan-Tajikistan border clashes prove deadly for civilians', Human Rights Watch, 21 Sep.2022.

²⁹ International Crisis Group, 'Violence in Kashmir: Why a spike in killings signals an ominous new trend', 28 June 2022.

³⁰ Lalwani, S.P., Markey, D. and Singh, V., 'Another clash on the India-China border underscores risks of militarisation', US Institute of Peace, 20 Dec. 2022.

Тайваню, зокрема, у відповідь на візит спікера Палати представників Конгресу США Н. Пелосі на острів у серпні³¹. На Філіппінах, навпаки, уряд досяг прогресу в мирному процесі з Ісламським фронтом визволення Моро (*Moro Islamic Liberation Front, MILF*) на Мінданао, і рух у травні вперше брав участь у місцевих виборах³².

М'янма

Найдраматичніший сплеск насильства в Азії стався у М'янмі, де строката коаліція озброєних груп і ополченців продовжувала чинити опір військовому режиму, що прийшов до влади шляхом державного перевороту у 2021 р.³³ Військова Державна адміністративна рада (*State Administration Council, SAC*) та її союзники зіткнулися з низкою противників, серед яких були цивільні протестувальники, рух громадянської непокори, старі етнічні збройні формування і велика кількість загонів, що виступили проти перевороту, включно із Силами народної оборони (*People's Defence Forces, PDFs*) – широкою коаліцією озброєних груп, загалом лояльних до уряду національної єдності, що протистойть хунті. У 2022 р. оцінки кількості груп *PDF*, яких один аналітик описує як “маленькі осередки людей, що виступають проти перевороту”, а не сформовані військові підрозділи, коливалися від сотень до тисяч³⁴. Політичне керівництво чи вплив Уряду національної єдності на ці місцеві сили обмежений. Хоча Уряд національної єдності оголосив у вересні 2021 р. “народну війну” проти військових, конфлікт, що виник, був фрагментованим, з різними коаліціями озброєних учасників у різних регіонах.

Угруповання противників *SAC* здійснювали вибухи та інші напади в міських центрах, включаючи ділову столицю Янгон, але *SAC* втримала ці міста під контролем³⁵. Насильство переважно коїлось у сільських районах, де живе дві третини населення М'янми. Особливо активними були підрозділи *PDF*, що склалися переважно з цивільних, в Сухій зоні в центрі М'янми, влаштуовуючи засідки та атакуючи за допомогою саморобних вибухових пристроїв лояльну *SAC* міліцію П'юсавхті (*Pyusawhti*) та армію³⁶. Хоча хунта в першому кварталі 2022 р. посилила дії проти своїх опонентів – підпалювала будинки, страчувала затриманих і нібито принаймні один раз використовувала дітей як живий щит, – але її сили не змогли відновити повний контроль, і атаки руху опору тривали протягом року³⁷.

³¹ AFP, ‘China’s warplane incursions into Taiwan air defence zone doubled in 2022’, *The Guardian*, 1 Jan. 2023.

³² Engelbrecht, G., ‘Ballots and bullets in Bangsamoro’, International Crisis Group, 20 June 2022.

³³ International Crisis Group, ‘Myanmar’s coup shakes up its ethnic conflicts’, Asia Report no.319, Brussels, 12 Jan. 2022.

³⁴ Loong, S., ‘Post-coup Myanmar in six warscapes’, International Institute for Strategic Studies, 10 June 2022.

³⁵ Robinson, G., ‘Yangon’s calm masks Myanmar’s pain a year after military takeover’, *Financial Times*, 9 Feb. 2022.

³⁶ Loong, S., ‘The Dry Zone: An existential struggle in central Myanmar’, International Institute for Strategic Studies, 5 July 2022.

³⁷ Radio Free Asia (RFA), ‘Myanmar junta soldiers said to have held preschoolers as “human shields” after raid’, RFA Myanmar Service, 28 Feb. 2022.

В інших частинах країни головну роль у конфлікті продовжували відігравати існуючі етнічні збройні формування. На Південному Сході М'янми Національний союз Карену (*Karen National Union, KNU*) та Національно-прогресивна партія Карену (*Karenni National Progressive Party, KNPP*) об'єдналися з новими угрупованнями, створеними після перевороту, і політично підтримали Уряд національної єдності³⁸. Військові та *SAC* відповіли тактикою, подібною до використаної у Сухій зоні, завдаючи частих авіаударів по населених пунктах. Натомість на Північному Сході М'янми більшість етнічних збройних формувань політично дистанціювалися від Уряду національної єдності, хоча кілька з них самостійно боролися з *SAC* протягом року³⁹. У штаті Шан відбувалися сутички між етнічними збройними формуваннями. У штаті Ракхайн на кордоні з Бангладеш, де у 2016-2017 рр. відбувалися етнічні чистки народу рохінджа, Армія Аракану (*Arakan Army, AA*) дотримувалася неофіційного припинення вогню з силами *SAC* у першій половині 2022 р. *AA*, яка прагне створити квазі-незалежний анклав усередині М'янми, скористалась увагою хунти до інших регіонів, щоб зміцнити свій контроль над сільськими районами⁴⁰. Однак у червні *AA* відмовилася розпочати офіційні мирні переговори з *SAC*, і бойові дії між двома сторонами поновились у липні, коли військові завдали авіаударів по базах *AA*⁴¹. Наприкінці листопада сторони домовилися про нове неофіційне припинення вогню, яке трималося до кінця року, хоча мало що вказувало на бажання *AA* чи *SAC* перейти до більш ґрунтовних мирних переговорів⁴².

Наприкінці року М'янма виявилася замкнутою у безкінечному циклі конфлікту та фрагментації. У той час, як Уряд національної єдності та *PDF* у більшості регіонів залишалися розрізненим, вони успішно використовували для фінансування своєї діяльності збір коштів в Інтернеті за допомогою діаспори⁴³. Зібрані *ACLEDA* дані показують, що військові більшою мірою покладаються на авіаудари по всій країні, що засвідчує, що *SAC* надає перевагу покаранню і стримуванню, а не складнішому завданню примирення своїх опонентів, хоч і має велику військову перевагу над ними⁴⁴.

Миротворчі зусилля під керівництвом Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) і ООН не дали особливого результату. Прем'єр-міністр Камбоджі Хун Сен, який головував в АСЕАН у 2022 р., у січні відвідав М'янму, але це мало вплинуло на політичну ситуацію і зустріло критику з

³⁸ Loong, S., 'Southeast Myanmar: A shared struggle for federal democracy', International Institute for Strategic Studies, 23 Sep. 2022.

³⁹ Loong, S., 'Northeast Myanmar: Three axes of conflict', International Institute for Strategic Studies, 16 Aug. 2022.

⁴⁰ International Crisis Group, 'Avoiding a return to war in Myanmar's Rakhine State', Asia Report no.325, Brussels, 1 June 2022.

⁴¹ Hlaing, H.W., 'Insurgents in Rakhine State return to war on the military', US Institute for Peace, 3 Oct. 2022.

⁴² Radio Free Asia (RFA), 'Myanmar military, Arakan Army halt hostilities on humanitarian grounds', RFA Burmese, 28 Nov. 2022.

⁴³ International Crisis Group, 'Crowdfunding a war: The money behind Myanmar's resistance', Asia Report no.328, 20 Dec. 2022.

⁴⁴ Head J., 'Myanmar: Airstrikes have become deadly new tactic in the civil war', BBC News, 31 Jan. 2023.

боку інших членів організації через цю ініціативу⁴⁵. SAC не досягла жодного прогресу в імплементації Консенсусу з п'яти пунктів, узгодженого з АСЕАН у квітні 2021 р., і розлутила цю організацію, стративши чотирьох політичних опонентів у липні, попри благання Хун Сена про помилування. АСЕАН продовжувала політику 2021 р. недопуску представників хунти на ключові зустрічі, включаючи саміт з Президентом США Дж. Байденом у травні⁴⁶. Хоча SAC ініціювала мирні переговори з рядом етнічних збройних формувань у середині 2022 р., більшість оглядачів назвали це ширмою, а етнічні збройні формування, що активно воюють з режимом, не брали в них участі⁴⁷. Міністр закордонних справ Камбоджі та спеціальний посланник АСЕАН у М'янмі П. Сокхонн (*Prak Sokhonn*) оголосив, що SAC готова до переговорів з Урядом національної єдності у липні, але умови SAC, що включали відмову Уряду національної єдності від опозиції владі військових, були нереалістичними⁴⁸. Посланець ООН Н. Хейзер (*Noeleen Heyzer*) відвідала М'янму у серпні, але її зустрічі були непродуктивними, і SAC відмовила їй у зустрічі з ув'язненою громадською лідеркою Аун Сан Су Чжі (*Aung San Suu Kyi*)⁴⁹.

У листопаді лідери АСЕАН на щорічному саміті домовилися і далі не допускати представників SAC до важливих зустрічей, але відмовилися від подальших санкцій проти хунти⁵⁰. 17 листопада SAC зробила крок назустріч опозиції, відзначивши Національний день М'янми амністією 6 000 ув'язнених, включно з деякими відомими політв'язнями⁵¹. Але SAC розпочала підготовку до національних виборів 2023 р., які, на думку багатьох спостерігачів, стануть прикриттям подальшого насильства⁵². У грудні РБ ООН ухвалила першу повну резолюцію стосовно М'янми (підрозділ II), яка закликає до припинення насильства, повернення до демократії та співпраці з АСЕАН. Це має бути сигналом і для Індонезії, головної в АСЕАН у 2023 р., щоб та активніше наполягала на інклюзивному діалозі між ключовими гравцями, включно з силами, які виступили проти перевороту.

Європа: війна Росії проти України

Ситуація у Європі протягом року визначала міжнародні відносини. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого, яке, очевидно,

⁴⁵ Nachemson, A., 'Misreading the room: Why Hun Sen is failing on Myanmar', Al Jazeera, 30 Mar. 2022.

⁴⁶ Widakuswara, P., 'Empty chair for Myanmar in US-ASEAN special summit', Voice of America, 12 May 2022.

⁴⁷ 'Myanmar junta seeks to divide and rule in EAO peace talks', Mizzima, 6 June 2022.

⁴⁸ Strangio, S., 'ASEAN envoy hails "some progress" on second Myanmar mission', The Diplomat, 7 July 2022.

⁴⁹ Peck, G. and Lederer E.M., 'UN envoys tells Myanmar general: End violence, seek democracy', AP News, 17 Aug. 2022.

⁵⁰ Association of Southeast Asian Nations, 'ASEAN leaders' review and decision on the implementation of the five-point consensus', Statement, 11 Nov. 2022.

⁵¹ 'Some political prisoners among almost 6000 freed in Myanmar junta amnesty', The Irrawaddy, 17 Nov. 2022. У січні 2023 р. SAC оголосила амністію ще понад 7 000 в'язнів.

⁵² International Crisis Group, 'A road to nowhere: The Myanmar regime's stage-managed elections', Asia Briefing no.175, Brussels, 28 Mar. 2023.

планувалося як швидка операція з усунення з посади Президента України В. Зеленського, перетворилося на першу широкомасштабну війну в Європі після балканських війн 1990-х рр., коли початковий російський наступ було відбито в березні-квітні. Війна, яка мірою затягування конфлікту дедалі більше зводилася до потужних артилерійських дуелей, порушила фундаментальні питання стосовно майбутніх засад європейської і глобальної безпеки, включно з табу на використання ядерної зброї.

США та їх союзники голосно попереджали про нарощування Росією збройних сил навколо України, в т.ч. у Білорусі, в останньому кварталі 2021 р. і в перші місяці 2022 р.⁵³ Серія зустрічей західних і російських посадовців для обговорення питань європейської безпеки в січні не дала результатів⁵⁴. Криза посилилася 21 лютого, коли російська влада офіційно визнала Донецьк і Луганськ (сепаратистські регіони східної України, непідконтрольні Києву з 2014 р.) незалежними республіками та пообіцяла надіслати “миротворчі сили” для їх захисту⁵⁵. Це швидко перетворилося на привід для вторгнення. 24 лютого Росія почала повномасштабний наступ на Україну, захопивши території на півдні країни і атакуючи Київ з півночі. Наступ на столицю незабаром загальмувався через несподівано запеклий опір українських військ та погані планування та логістику російської армії⁵⁶. 29 березня Росія оголосила, що згортає операцію на київському напрямку⁵⁷. Українські сили виявили докази російських звірств, включно із вбивством сотень мирних жителів у м. Буча⁵⁸.

Фокус воєнних дій перемістився на південно-східну ділянку фронту, де російські війська намагалися закріпити перші досягнення, захопивши м. Маріуполь⁵⁹. Облога Маріуполя, кульмінацією якої стали бої на гігантському металургійному комбінаті “Азовсталь” і навколо нього, завершилася у травні, залишивши місто в руїнах. Одночасно Росія зазнала ганебної невдачі на морі, коли 14 квітня Україна потопила флагман ЧФ крейсер “Москва”⁶⁰. У наступні місяці російські війська закріпилися на захопленій території на сході України, але їх наступ загальмував⁶¹. Бойові дії дедалі

⁵³ Про наративи довоєнної дипломатії див.: Harris, S. et al., ‘Road to war: US struggled to convince allies, and Zelensky, of risk of invasion’, *Washington Post*, 16 Aug. 2022.

⁵⁴ Pifer, S., ‘After US-Russia, NATO-Russia, and OSCE meetings, what next?’, Brookings Institution, 13 Jan. 2022.

⁵⁵ ‘Putin orders Russian forces to “perform peacekeeping functions” in eastern Ukraine’s breakaway regions’, Reuters, 22 Feb. 2022.

⁵⁶ Докладний аналіз російських планів і перших операцій див.: Zabrodskiy, M. et al., *Preliminary Lessons in Conventional Warfighting from Russia’s invasion of Ukraine* (Royal United Services Institute: London, 30 Nov. 2022).

⁵⁷ Jack, V. and Gijs, C., ‘Russia says that it will reduce Kyiv offensive to “increase trust” for future peace talks’, Politico, 29 Mar. 2022.

⁵⁸ Human Rights Watch, ‘Ukraine: Russian forces’ trail of death in Bucha’, 21 Apr. 2022.

⁵⁹ ‘Mariupol: Key moments in the siege of the city’, BBC News, 17 May 2022.

⁶⁰ Russia attributed the sinking to an unexplained fire aboard the ship. Hauser, J., ‘1 dead and 27 missing after Russian flagship *Moskva* sunk in Black Sea’, CNN, 22 Apr. 2022.

⁶¹ Див., наприклад: ‘Russia advances in battle for key eastern Ukrainian city’, Al Jazeera, 19 June 2022.

частіше обмежувалися масованими артилерійськими дуелями з величезними витратами боєприпасів з обох сторін⁶².

У третьому кварталі 2022 р. Україна показала, що готова до контрнаступу. Менш ніж за два тижні українські сили визволили близько 12 тис. км² північно-східної України навколо Харкова, відкинувши погано підготовлені російські підрозділи⁶³. У відповідь Росія наприкінці вересня, після успішних місцевих “референдумів”, визнаних ГА ООН незаконними, оголосила про анексію підконтрольних або частково контрольованих нею українських областей⁶⁴. Україна також вела тривалу битву за повернення південного м. Херсон, з якого російські війська відійшли в листопаді⁶⁵.

З перших днів війни Росія завдавала ракетних ударів по об’єктах по всій Україні, але у третьому кварталі 2022 р. почала більш систематичні атаки на енергетичну інфраструктуру України⁶⁶. Росія посилила ці удари після успішної української диверсії в жовтні на Керченському мосту, що з’єднує Крим з Росією. Головна мета Росії полягала в тому, щоб зламати волю України до боротьби, створивши тотальний дефіцит електроенергії взимку⁶⁷. Крім ракет, Росія використовувала в цій кампанії дрони іранського виробництва, зміцнюючи зв’язки між двома країнами⁶⁸. Хоча російська кампанія призвела до численних тимчасових відключень світла в Україні (що тривали аж до 2023 р.), а також значних жертв серед цивільного населення, але, станом на грудень, зламати моральний дух українців не вдалося.

Під час війни Президент Росії В. Путін та інші російські посадовці, підтримувані галасливими воєнкорами, натякали на готовність використати у війні ядерну зброю у разі прямого втручання держав-членів НАТО⁶⁹. Хоча американські посадовці постійно стверджували, що вони не бачать жодних ознак підготовки Росії до застосування ядерної зброї на полі бою, світ був украй стурбований ризиками, пов’язаними з бойовими діями поблизу Запорізької АЕС на Півдні України, яку російські війська використовують як військову базу⁷⁰. Попередження Росії про застосування ядерної зброї непокоїли західних керівників. Президент Байден у жовтні попередив про

⁶² De Luce, D., Kube, C. and Lee, C.E., ‘Who will win in Ukraine? It could hinge on which side can secure enough artillery ammunition’, NBC News, 13 Dec. 2022.

⁶³ Khurshudyan, I. et al., ‘Inside the Ukrainian counteroffensive that shocked Putin and reshaped the war’, *Washington Post*, 29 Dec. 2022.

⁶⁴ ‘Russia annexes four Ukrainian regions’, Deutsche Welle, 30 Sep.2022; United Nations, ‘Ukraine: UN General Assembly demands Russia reverse course on “attempted illegal annexation”’, UN News, 12 Oct. 2022.

⁶⁵ Racz, A., ‘Russia’s withdrawal from Kherson’, German Council on Foreign Relations (DGAP), 10 Nov. 2022.

⁶⁶ Schlein, L., ‘UN: Half of Ukraine’s energy infrastructure destroyed by Russian attacks’, *Voice of America*, 13 Dec. 2022.

⁶⁷ Glanz, J. and Hernandez, M., ‘How Ukraine blew up a key Russian bridge’, *New York Times*, 17 Nov. 2022.

⁶⁸ Grove, T., ‘Russia launches new drone attacks as partnership with Iran deepens’, *Wall Street Journal*, 10 Dec. 2022.

⁶⁹ Horowitz, L. and Wachs, L., ‘Russia’s nuclear threats in the war against Ukraine’, German Institute for International and Security Affairs, 20 Apr. 2022.

⁷⁰ Bacheaga, H., ‘Russia using Zaporizhzhia Nuclear Power Plant as army base, Ukraine’, BBC News, 8 Aug. 2022.

Таблиця 2.4. Оцінка числа загиблих у конфліктах у Європі у 2018-2022 рр.

Країна	2018	2019	2020	2021	2022
Вірменія	6 ^b	2 ^a	27	24 ^b	217
Азербайджан	47 ^b	14 ^a	7 057	33 ^b	68
Росія	121	46	56	26 ^a	105 ^a
Україна	889	403	113	149	28 357 ^c
Разом	1 063	465	7 253	232	28 747

Примітки: Дані про загиблих підсумовані за чотири типи подій: бойові дії; вибухи/ дистанційне насильство; протести, заворушення та стратегічно важливі події; насильство проти цивільних; див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), ‘ACLED definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019. Вважається, що у країні відбувається збройний конфлікт, якщо там було 25 чи більше загиблих унаслідок бойових дій протягом року; див. підрозділ I розділу 2 цього видання. Першим роком, за який в базі даних ACLED є дані про конфлікти в регіоні є 2018 р.

^a Число загиблих унаслідок бойових дій було менше 25 осіб.

^b Сумарне число загиблих унаслідок бойових дій перевищує 25 осіб.

^c Оцінка може бути серйозно занижена (таблиця 2.8).

Джерело: ACLED, ‘Dashboard’, accessed 18 Jan. 2023.

ризик “Армагеддону”⁷¹. Під час саміту G20 у листопаді США та їх союзники особливо наполегливо й успішно домагалися, щоб Китай та інші крупні незалежні держави застерегли проти застосування ядерної зброї⁷². Схоже, що ці зусилля та кулуарні домовленості дещо заспокоїли стурбованість США намірами Росії⁷³.

Хоча головні військові дії точилися на полі бою, війна супроводжувалася широкою “війною наративів”, де обидві сторони використовували інформаційні кампанії, особливо в соцмережах, з формування у світової спільноти певного бачення конфлікту⁷⁴. Росія зробила ряд заяв, у т. ч. в РБ ООН, про те, що нібито США реалізують в Україні програму біологічної зброї (китайська влада теж радо підхопила ці твердження)⁷⁵. У жовтні Росія заявила, що Україна працює над “брудною бомбою” з використанням ядерних матеріалів, хоча розслідування МАГАТЕ допомогло спростувати це твердження⁷⁶. Загалом у 2022 р. Україна рішуче виграла битву за формування громадської думки про війну в Європі і США, хоча деякі політики-республіканці продовжували виступати проти вкладання США значних коштів у підтримку

⁷¹ Blake, A., ‘Biden’s scary invocation of nuclear “Armageddon”’, *Washington Post*, 7 Oct. 2022.

⁷² Bugos, S., ‘G-20 majority condemns Russian nuclear threats’, *Arms Control Today*, Dec. 2022.

⁷³ Barnes, J.E. and Sanger, D.E., ‘Fears of Russian nuclear weapons use have diminished, but could re-emerge’, *New York Times*, 3 Feb. 2023.

⁷⁴ Butcher, E., ‘War of narratives: Russia and Ukraine’, Royal United Services Institute, 16 May 2022.

⁷⁵ Rising, D., ‘China amplifies unsupported Russian claim of Ukraine biolabs’, AP News, 11 Mar. 2022. Див. також підрозділ II розділу 9 цього видання.

⁷⁶ Borger, D., ‘Russia steps up Ukraine “dirty bomb” claim in letter delivered to UN’, *The Guardian*, 25 Oct. 2022.

українського уряду. Росія досягла більшого успіху в просуванні свого нарративу серед незахідної аудиторії⁷⁷.

Для мирного завершення війни було кілька шансів. У перші місяці бойових дій представники України та Росії зустрічалися для переговорів у Білорусі та Туреччині⁷⁸. І російські, і західні джерела стверджували, що у квітні домовленість здавалася близькою – можливо, із зобов'язанням України не приєднуватися до НАТО в обмін на відведення Росією військ до лінії 23 лютого, – але точніших даних немає⁷⁹. На початку війни Президент Зеленський висував ідею нової системи гарантій безпеки для України в рамках мирного врегулювання⁸⁰, але мірою продовження війни публічні позиції обох сторін стали жорсткішими. Запланована Росією анексія української території у вересні зробила перспективи дипломатії ще вужчими. В листопаді Зеленський запропонував мирний план із 10 пунктів, включно з виплатою Росією репарацій і створенням трибуналу, який би теоретично міг би судити Путіна за злочин агресії – з чим Росія навряд чи колись погодиться⁸¹. Хоча загальна відсутність прогресу на шляху до миру не завадила Росії та Україні погодитися на певні кроки для пом'якшення наслідків війни, передусім йдеться про Чорноморську зернову ініціативу (див. підрозділ II), обидві сторони, здається, наприкінці 2022 р. були згодні з перспективою тривалого конфлікту.

Інші європейські конфлікти

Війна в Україні позначилась і на інших конфліктах та вразливих державах регіону (таблиця 2.4). Західні офіційні особи були особливо стурбовані тим, що одночасно з Україною Росія намагатиметься дестабілізувати Молдову, хоча у 2022 р. цій країні вдалося уникнути великої політичної кризи, попри величезне економічне навантаження, з яким вона зіткнулася⁸².

Азербайджан, здобувши важливу військову перемогу над Вірменією у 2020 р. у тривалій боротьбі за Нагірний Карабах, схоже, побачив, що Росія загрузла в Україні, і є можливість посилити тиск на Вірменію. Сутички між двома сторонами відбулись у липні, серпні та вересні⁸³. Попри посередницькі зусилля Росії та ЄС, напруженість зберігалась. У грудні неофіційна, але, ймовірно, схвалена владою група “активістів” з Азербайджану

⁷⁷ Див., наприклад: Blankenship, M. and Ordu, A.U., ‘Russia’s narratives about its invasion of Ukraine are lingering in Africa’, Brookings Institution, 27 June 2022.

⁷⁸ ‘Ukraine, Russia hold third round of talks’, Deutsche Welle, 7 Mar. 2022; ‘Russia, Ukraine fail to make progress at “difficult” Turkey talks’, AFP, 10 Mar. 2022.

⁷⁹ Hill, F. and Stent, A., ‘The world Putin wants’, *Foreign Affairs*, Sep./Oct. 2022.

⁸⁰ Gijs, C., ‘Zelensky: Ukraine ready to discuss neutral status to reach Russia peace deal’, Politico, 28 Mar. 2022.

⁸¹ ‘Explainer: What is Zelensky’s 10-point peace plan?’, Reuters, 28 Dec. 2022.

⁸² Ця стурбованість зростає у квітні-травні, після серії незрозумілих вибухів у сепаратистському Придністров’ї; див.: Pronczuk, M., ‘Explosions rattle a breakaway region in Moldova, raising fears of a broader war’, *New York Times*, 26 Apr. 2022.

⁸³ International Crisis Group, ‘Averting a new war between Armenia and Azerbaijan’, Europe Report no.266, Brussels, 30 Jan. 2023.

заблокувала Лачинський коридор, що з'єднує Нагірний Карабах із вірменською територією, обмеживши поставки для цивільного населення⁸⁴.

У 2022 р. напруженість спостерігалася також на Західних Балканах, особливо в Косово, хоча вона не вилилась у повномасштабний збройний конфлікт. Суперечка через реєстрацію автовок призвела до нового тертя між Урядом Косово та сербською меншиною влітку, а в липні 2022 р. серби почали облаштувати блокпости на дорогах навколо своїх сіл⁸⁵. Попри намагання США та ЄС владнати кризу, вона знову загострилась у листопаді, коли поліцейські та посадовці з числа етнічних сербів масово подали у відставку через проблему реєстрації, а косовські серби забарикадували головний пункт перетину кордону з Сербією. Сербія перевела збройні сили у підвищену бойову готовність і попросила у НАТО дозволу перекинути до Косово 1 000 військовослужбовців згідно з Резолюцією РБ ООН 1244⁸⁶. Наприкінці місяця з'явилися ознаки згасання кризи, і 29 грудня косовські серби погодилися розібрати свої барикади⁸⁷.

Близький Схід та Північна Африка

У регіоні Близького Сходу та Північної Африки відбулося значне збільшення числа загиблих у конфліктах в Іраку: з 2 844 осіб у 2021 р. до 4 483 – у 2022 р. (таблиця 2.5). Політичне протистояння у зв'язку з формуванням нового уряду призвело в серпні до міжусобиць у Багдаді, але досягнута в жовтні остаточна угода стосовно нового кабінету принаймні тимчасово послабила кризу⁸⁸. Найбільше зниження кількості зареєстрованих смертей відбулося в Ємені, де ООН у квітні вдалося домовитися про гуманітарне перемир'я між підтримуваним ООН урядом і силами хуситів⁸⁹, яке формально тривало до жовтня. Хоча насильство повністю ніколи не припинялось, угода дозволила збільшити постачання допомоги, а рівень насильства знизився навіть після офіційного закінчення перемир'я⁹⁰. Рівень насильства в Сирії та Лівії був приблизно таким самим, як і у 2021 р. Попри численні повідомлення про планування Туреччиною військового вторгнення на Північний Схід Сирії для придушення курдських угруповань та авіаудари турецьких літаків у регіоні в листопаді, наземна операція не розпочалася⁹¹.

Насильство між ізраїльськими силами та палестинцями протягом 2022 р. забрало життя 146 палестинців на Західному березі ріки Йордан, що є

⁸⁴ 'Tensions rise between Armenia and Azerbaijan over blocked supply corridor', Reuters, 15 Dec. 2022.

⁸⁵ 'Kosovo government postpones its plan for volatile north after tensions rise', Reuters, 31 July 2022.

⁸⁶ UN Security Council Resolution 1244, 10 June 1999; Stojanovic, M., 'Serbia considering sending 1000 "security personnel" into Kosovo', Balkan Insight, 9 Dec. 2022.

⁸⁷ 'Kosovo: Serbs agree to dismantle barricades after talks', BBC News, 29 Dec. 2022.

⁸⁸ Davison, J., 'Iraqi cleric Sadr calls off protests after worst Baghdad violence in years', Reuters, 30 Aug. 2022; Abdul-Zahra, Q., 'Iraqi Parliament approves new cabinet in long-awaited vote', AP News, 28 Oct. 2022.

⁸⁹ Office of the Special Envoy of the Secretary-General for Yemen, 'Timeline on the progress of the truce implementation', Updated 3 Apr. 2023.

⁹⁰ Office of the Special Envoy of the Secretary-General for Yemen, 'Timeline on the progress of the truce implementation', Updated 3 Apr. 2023.

⁹¹ PBS Newshour, 'What's at stake in Turkey's military escalation in Syria?', AP Beirut, 10 Dec. 2022.

Таблиця 2.5. Оцінка числа загиблих у конфліктах у регіоні Близького Сходу та Північної Африки у 2017-2022 рр.

Країна	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Єгипет	1 540	1 116	1 003	626	264	273
Ірак	32 486	5 676	3 719	2 844	2 844	4 483
Іран	182	254	480	436	221	576
Ізраїль-Палестина	118	412	184	51 ^a	383	221
Йорданія	35 ^a	6 ^a	7 ^a	7 ^a	2 ^a	38
Ліван	391	36 ^a	25 ^a	48	74	56
Лівія	1 735	1 258	2 294	1 560	115	165
Сирія	54 574	30 045	15 639	8 211	5 876	5 649
Туреччина	2 928	1 940	962	569	310	274
Ємен	17 872	34 348	28 051	19 753	18 404	6 736
Разом	111 861	75 091	52 364	34 105	28 493	18 471

Примітки: Дані про загиблих підсумовані за чотирма типами подій: бойові дії; вибухи/дистанційне насильство; протести, заворушення та стратегічно важливі події; насильство проти цивільних; див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), ‘ACLED definitions of political violence and protest’, 11 Apr. 2019. Вважається, що у країні відбувається збройний конфлікт, якщо там було 25 чи більше загиблих унаслідок бойових дій протягом року.

^a Кількість загиблих унаслідок бойових дій була меншою 25 осіб.

Джерело: ACLED, ‘Dashboard’, accessed 18 Jan. 2023.

найвищим показником з 2004 р.⁹² Нові палестинські збройні групи, не пов’язані з Палестинською адміністрацією, з’явилися на Західному березі р. Йордан – спочатку в м. Дженін, – і вступали в сутички з ізраїльськими силами⁹³. Ізраїль також завдав у серпні авіаудару по угрупованню Палестинського ісламського джихаду (PIJ) в Газі, але ХАМАС – головна сила в Газі – не брав участі в цих зіткненнях⁹⁴. Напади палестинців у 2022 р. забрали життя 29 ізраїльтян⁹⁵.

У Північній Африці спроби ООН сформувати уряд єдності в Лівії протягом року втратили динаміку, хоча існуючі у країні фракції в основному утримувалися від насильства, незважаючи на спалахи бойових дій у Тріполі в серпні⁹⁶. У Західній Сахарі тривав конфлікт низької інтенсивності між марокканськими військами та сахарськими силами⁹⁷.

⁹² Berger, M., ‘2022 was the deadliest year for West Bank Palestinians in almost two decades’, *Washington Post*, 29 Dec. 2022.

⁹³ International Crisis Group, ‘The new generation of Palestinian armed groups: A paper tiger?’, 17 Apr. 2023.

⁹⁴ Youssef, H., ‘Israel-Gaza conflict: A short confrontation with disproportionate implications’, US Institute of Peace, 30 Aug. 2022.

⁹⁵ Berger (посилання 92).

⁹⁶ UN News, ‘Libya: Political stalemate and lack of progress on elections’, 30 Aug. 2022.

⁹⁷ Betteridge-Moss, M., ‘Western Sahara’s “frozen conflict” heats up, but world’s attention elsewhere’, *New Humanitarian*, 1 Feb. 2023.

Субекваторіальна Африка

Субекваторіальна Африка була регіоном, де у 2022 р. конфлікти точились у найбільшій кількості країн (22 з 53). Більш ніж у половині з них було зафіксовано менше 1 000 загиблих унаслідок конфлікту (таблиця 2.6). У Сахелі та в Західній Африці рівень насильства підвищився частково через посилення насильства в Буркіна-Фасо, Малі та Нігері за участю транснаціональних екстремістських джихадистських угруповань і місцевих повстанців. Загальне число загиблих унаслідок конфлікту в трьох країнах наблизилося до 10 тис. – статистичної позначки крупного конфлікту, – і великий відсоток цих смертельних випадків припадав на стик кордонів трьох держав. За однією з оцінок, джихадисти у 2022 р., користуючись відсутністю державної влади, вбили в цьому районі 5 000 мирних жителів. У 2022 р. з'явилися нові свідчення того, що групи джихадистів поширюють насильство далі в прибережну Західну Африку, знову ж таки використовуючи обмежену спроможність держав і прозорі кордони⁹⁸. У 2022 р. джихадистські угруповання в ряді випадків атакували та викрадали цивільних на Півночі Беніну та Того, лунали попередження про ризик поширення цих дій на Гану⁹⁹.

Поширення насильства відбувалося паралельно зі значною реконфігурацією міжнародної безпекової присутності в регіоні. З березня по листопад Франція згорнула регіональну антитерористичну операцію *Barkhane*¹⁰⁰. Виведення сил відбулося у 2022 р. внаслідок державного перевороту та розриву відносин із владою Малі, яка демонстративно схилилася до Росії. Багатонаціональна оперативна група сил спецпризначення *Takuba* на підтримку операції *Barkhane* із залученням європейських союзників Франції у лютому призупинила спільні операції з малійськими силами і в червні залишила Малі¹⁰¹. Були також серйозні питання стосовно дієздатності Багатоцільової об'єднаної стабілізаційної місії ООН у Малі, яка стикалася з постійними нападами партизан, втратила у 2022 р. 15 осіб через зловмисні дії та мала напружені відносини з військовою владою. Ряд країн, зокрема Велика Британія, Німеччина і Швеція, оголосили про вихід з Місії¹⁰². Вихід Малі з Групи п'яти держав Сахеля (*G5 Sahel*) після суперечки стосовно можливості уряду країни, який прийшов до влади в результаті державного перевороту у 2021 р., очолити *G5 Sahel*, послабив здатність цієї групи боротися з джихадистами. Тому західноафриканські лідери зосередилися на координації боротьби з джихадистами за допомогою інших регіональних засобів,

⁹⁸ Africa Center for Strategic Studies, 'Five zones of militant Islamist violence in the Sahel', 26 Sep. 2022.

⁹⁹ Brottem, L., 'Jihad takes root in northern Benin', Armed Conflict Location & Event Data Project, 23 Sep. 2022; Promediation, *The Jihadist Threat in Northern Ghana and Togo: Stocktaking and Prospects for Containing the Expansion* (Abidjan: Konrad Adenauer Stiftung, Mar. 2022).

¹⁰⁰ Petrini, B., 'Security in the Sahel and the end of Operation Barkhane', International Institute for Strategic Studies, 5 Sep. 2022; Vincent, E., 'After ten years, France to end military operation Barkhane in the Sahel', *Le Monde* (English edn), 9 Nov. 2022.

¹⁰¹ Swedish Armed Forces, 'Task Force Takuba suspended: New challenges await the special forces', 25 Apr. 2022; AFP, 'EU's Takuba anti-terror force quits junta-controlled Mali', Euractiv.com, 1 July 2022.

¹⁰² Дані про загиблих є на вебсайті миротворчих операцій ООН. Див. також аналіз *MINUSMA* у розділі 3, підрозділ II цього видання.

Таблиця 2.6. Оцінка числа загиблих у конфліктах у Субекваторіальній Африці у 2017-2022 рр.

Країна	2017	2018	2019	2020	2021	2022
<i>Західна Африка</i>	6 519	8 885	10 967	15 187	16 620	21 244
Бенін	18 ^a	31 ^a	37 ^a	64	93	180
Буркіна-Фасо	117	303	2 216	2 304	2 374	4 242
Кот-д'Івуар	43 ^a	14 ^a	46 ^a	132	38 ^a	45
Гана	89	25 ^a	48 ^a	48 ^a	38 ^a	142
Гвінея	47 ^a	39 ^a	41 ^a	145	28 ^a	38 ^a
Малі	942	1 747	1 875	2 856	1 913	4 795
Нігер	240	506	729	1 126	1 498	990
Нігерія	4 979	6 215	5 968	8 499	10 634	10 734
Того	44 ^a	5 ^a	7 ^a	13 ^a	4 ^a	78
<i>Центральна Африка</i>	6 087	6 345	6 300	9 114	10 200	9 032
Ангола	66	41 ^a	23 ^a	74	150 ^a	105
Камерун	745	1 663	1 308	1 767	1 425	1 003
Центральнаафриканська Республіка	1 799	1 171	596	446	1 708	839
Чад	296	259	567	738	831	696
Демократична Республіка Конго	3 181	3 211	3 806	6 089	6 086	6 389
<i>Східна Африка</i>	15 147	10 992	9 545	13 722	18 794	19 586
Бурунді	290 ^a	326	305	331	304	258
Ефіопія	1 347	1 565	670	4 057	9 053	6 663 ^b
Кенія	781	410	276	311	393	551
Мадагаскар	218	142	350	354	304	332
Мозамбік	130	224	692	1 785	1 161	928
Сомалі	6 156	5 420	4 512	3 255	3 262	6 520
Південний Судан	4 846	1 704	1 801	2 382	2 160	1 906
Судан	1 313	1 055	776	959	1 650	2 065
Уганда	66	146 ^a	163	288	507	363
Разом	27 553	26 222	26 812	38 023	45 614	49 862

Примітки: Дані про загиблих підсумовані за чотири типи подій: бойові дії; вибухи/ дистанційне насильство; протести, заворушення та стратегічно важливі події; насильство проти цивільних; див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019. Вважається, що у країні відбувається збройний конфлікт, якщо там було 25 чи більше загиблих унаслідок бойових дій протягом року.

^a Число загиблих унаслідок бойових дій було менше 25 осіб.

^b Оцінка може бути серйозно заниженою (таблиця 2.8 і підрозділ II цього розділу).

Джерело: ACLED, 'Dashboard', accessed 19-26 Jan. 2023.

таких як Аккрська ініціатива – структура для обміну розвідувальними даними та об'єднання військових зусиль¹⁰³.

Ерозія запроваджених у Сахелі операцій була пов'язана з рішенням Малі наприкінці 2021 р. запросити до країни Групу Вагнера – російську приватну військову компанію¹⁰⁴. Західні спостерігачі були й раніше стурбовані операціями цієї Групи в Африці та на Близькому Сході, але безпосередня участь цього угруповання в бойових діях в Україні поряд з російськими регулярними силами у 2022 р. посилила занепокоєння його діяльністю в інших країнах¹⁰⁵. “Вагнер” заслужив репутацію хижака серед населення, яке мав захищати у Центральноафриканській Республіці (ЦАР), де Група присутня з 2017 р.¹⁰⁶ І в ЦАР, і в Малі присутність російських приватних підприємців, схоже, заохочувала уряди приймаючих країн до ослаблення співпраці з ООН, зокрема, обмежуючи пересування сил ООН у районах, де “Вагнер” проводить свої операції. Лунали також звинувачення в порушеннях прав людини¹⁰⁷. В березні 2022 р. повідомлялося, ніби малійські війська і сили “Вагнера” вбили до 300 мирних жителів у м. Мура в центрі Малі¹⁰⁸. Росія одночасно постачала зброю обом країнам і виступала на їхньому боці під час дебатів у РБ ООН (упродовж 2022 р. Малі та ЦАР уникали голосування проти інтересів Росії в дебатах з питань України на ГА ООН).

Насильство джихадистів було головним фактором розгулу насильства в Нігерії, але не єдиним чинником конфлікту в країні. Перемігши у жорсткому міжусобному конфлікті суперників-джихадистів у 2021 р., угруповання Вілаят Західна Африка Ісламської держави (*ISWAP*, бунтівна фракція Боко Харам) продовжило тероризувати мирне населення на Північному Сході Нігерії та в сусідніх районах Чаду й Нігеру¹⁰⁹. Угруповання також організувало резонансну втечу з в'язниці у столиці, м. Абуджа, у липні, продемонструвавши зростання масштабу її дій¹¹⁰. Нігерія зіткнулася з багатьма іншими джерелами насильства, включаючи сепаратизм на Південному Сході країни, поширену злочинність і групове насильство, і влада, реагуючи на загрози, дедалі більше покладається на дружинників, а не на державні служби безпеки¹¹¹. Ця тактика викликає питання про надійність і дисципліну таких

¹⁰³ Mensah, K., ‘West African leaders seek solutions to curb terrorism from Sahel region’, Voice of America, 22 Nov. 2022.

¹⁰⁴ Thompson, J., Doxsee, C. and Bermudez Jnr, J.S., ‘Tracking the arrival of Russia’s Wagner Group in Mali’, Center for Strategic and International Studies, 2 Feb. 2022.

¹⁰⁵ Serwat, L. et al., ‘Wagner Group operations in Africa’, Armed Conflict Location & Event Data Project, 30 Aug. 2022.

¹⁰⁶ Bax, P., ‘Russia’s influence in the Central African Republic’, International Crisis Group, 3 Dec. 2021.

¹⁰⁷ Druet, D., ‘Wagner Group poses fundamental challenges for the protection of civilians by UN peacekeeping operations’, IPI Global Observatory, 20 Mar. 2023. Про роль Групи Вагнера в ЦАР і Малі див. підрозділ III розділу 3 і підрозділ II розділу 4 цього видання.

¹⁰⁸ Human Rights Watch, ‘Mali: Massacre by army, foreign soldiers’, 5 Apr. 2022.

¹⁰⁹ International Crisis Group, ‘After Shekau: Confronting jihadists in Nigeria’s north-east’, Africa Briefing no.180, Brussels, 29 Mar. 2022.

¹¹⁰ Samuel, M., ‘Kuje prison break: Is Nigeria out of security options?’, ISS Today, 11 July 2022.

¹¹¹ Okoli, A.C., ‘Nigeria insecurity: 2022 was a bad year and points to the need for major reforms’, The Conversation, 28 Dec. 2022; International Crisis Group, ‘Managing vigilantism in Nigeria: A near-term necessity’, Africa Report no.308, Brussels, 21 Apr. 2022.

дружинників. Наприкінці 2022 р. траплялися також насильницькі інциденти, пов'язані з агітацією на національних виборах у Нігерії в лютому 2023 р., хоча рівень насильства був нижчим, ніж на попередніх виборах¹¹².

В інших регіонах африканські сили мали певні успіхи в боротьбі з екстремістськими джихадистськими угрупованнями. Зменшилася кількість загиблих внаслідок конфлікту в провінції Кабу-Делгаду в Мозамбіку, де руандійські війська та Місія Південноафриканського співтовариства розвитку в Мозамбіку (*Southern African Development Community Mission in Mozambique, SAMIM*), які у 2021 р. допомагали стримувати повстанців, пов'язаних з Ісламською державою (ІД), у 2022 р. продовжували допомагати у підтриманні безпеки¹¹³. У Сомалі національна армія і кланові загони зуміли значною мірою витіснити Аш-Шабаб із центру країни під час операції, що тривала з серпня по грудень 2022 р.¹¹⁴ Хоча Африканський Союз (АС) має велику Місію в Сомалі, він не брав прямої участі в цьому наступі. У березні 2022 р. РБ ООН і АС домовилися про припинення Місії у 2024 р.¹¹⁵

У Центральній Африці повстанське угруповання “Рух 23 березня” (*M23*), яке вважають пов'язаним з Руандою, у березні 2022 р. почало новий наступ на урядові сили і миротворців ООН на сході Демократичної Республіки Конго (ДРК)¹¹⁶. Представник ООН у країні Б. Кейта (*Bintou Keita*) попередив РБ ООН, що *M23* є “регулярною армією”, здатною перемогти Стабілізаційну місію ООН в ДРК (*UN Organization Stabilization Mission in the DRC, MONUSCO*)¹¹⁷. Суспільне незадоволення діями ООН вилилось у насильство проти миротворців¹¹⁸. Уряд Конго запросив регіональні сили Східноафриканського співтовариства в ДРК (*East African Community Regional Force in the DRC, EACRF-DRC*) розгорнути нові сили безпеки для придушення збройних груп на сході, включно з *M23*. Перший підрозділ був розгорнутий у серпні, але насильство не вщухає, попри тимчасовий відступ повстанців з деяких районів¹¹⁹. Тривали конфлікти в Камеруні та ЦАР, хоча було зафіксовано менше жертв, ніж у 2021 р. У Чаді влада жорстко придушила виступи за демократію.

На Африканському Розі, громадянська війна в Ефіопії наче вщухла в перші місяці 2022 р., і уряд та Народно-визвольний фронт Тиграю (*Tigray People's*

¹¹² International Crisis Group, ‘Mitigating risks of violence in Nigeria’s 2023 elections’, Africa Report no.311, Brussels, 10 Feb. 2023.

¹¹³ Cheatham, A., Long, A. and Sheehy, T. R., ‘Regional security support: A vital first step for peace in Mozambique’, US Institute of Peace, 23 June 2022. Див. також підрозділ II розділу 3 цього видання.

¹¹⁴ International Crisis Group, ‘Sustaining gains in Somalia’s offensive against Al-Shabaab’, Africa Briefing no.187, Brussels, 21 Mar. 2023.

¹¹⁵ AFP, ‘From Amisom to Atmis: Will new AU mission in Somalia succeed?’, The East African, 1 Apr. 2022. Див. також підрозділ II розділу 3 цього видання.

¹¹⁶ Armed Conflict Location & Event Data Project, ‘Actor profile: The March 23 Movement’, 23 Mar. 2023.

¹¹⁷ Lederer, E. M., ‘UN envoys warns Congo’s M23 rebels are acting like an army’, AP News, 30 June 2022.

¹¹⁸ Про події, пов'язані з *MONUSCO*, див. підрозділ II розділу 3 цього видання.

¹¹⁹ van de Walle, N., ‘East Africa’s DR Congo force: A case for caution’, International Crisis Group, 25 Aug. 2022. Про розгортання регіональних сил Східноафриканського співтовариства в ДРК див. розділ 3, підрозділ I цього видання.

Liberation Front, TPLF) наприкінці березня домовилися про перемир'я¹²⁰. Але в серпні уряд і його союзники Еритрея почали новий наступ на *TPLF*, досягнувши значних військових успіхів, після чого, 2 листопада, в Преторії, ПАР, за посередництва АС було укладено мирну угоду (підрозділ II)¹²¹. У Судані протестувальники часто виходили на вулиці, протестуючи проти захоплення в жовтні 2021 р. влади військовими, які брали участь у нестійкій угоді про розподіл влади з цивільними чиновниками після повалення Президента О. аль-Башира (*Omar al-Bashir*) у 2019 р. Силовики не раз застосовували силу проти протестувальників з летальними наслідками, хоча військові в серпні обіцяли повернутися до цивільного правління¹²². Насильство також поширилось у Дарфурі, Західному Кордофані і штаті Блакитний Ніл, де тривали локальні конфлікти, які у 2022 р. призвели до втечі 300 тис. осіб¹²³. У Південному Судані політичні лідери в серпні погодилися подовжити мирну угоду 2018 р., яка нібито поклала край громадянській війні у країні, але як і попередніми роками, у багатьох частинах країни тривало локальне насильство¹²⁴. Представники ООН і незалежні аналітики відзначали, що зміна погоди та режиму повеней через зміну клімату збільшують переміщення населення та тертя між громадами у Південному Судані, посилюючи ризики конфлікту¹²⁵.

В Африці у 2022 р. також відбулись три невдалі і дві успішні спроби державного перевороту¹²⁶ (в інших регіонах подібних інцидентів не було, хоча у М'янмі зростало насильство після перевороту 2021 р., про що згадувалося вище), а в 2021 р. були дві невдалі спроби державного перевороту та чотири успішні перевороти або інші неконституційні зміни уряду. Три невдалі спроби державного перевороту у 2022 р. мали місце в Гамбії, Гвінеї-Бісау та Сан-Томе і Принсіпі. Військові двічі успішно захоплювали владу в Буркіна-Фасо, спочатку в січні, а потім у вересні. Ці перевороти самі по собі не спричинили значного насильства. У Буркіна-Фасо, як і раніше в Малі, усунення обраних лідерів знайшло підтримку¹²⁷.

¹²⁰ AFP in Addis Ababa, 'Ethiopia: Tigray rebels agree "cessation of hostilities" after government truce', *The Guardian*, 25 Mar. 2022.

¹²¹ AFP in Addis Ababa, 'Fighting in Ethiopia shatters months-long truce', *The Guardian*, 24 Aug. 2022; International Crisis Group, 'Turning the Pretoria deal into lasting peace in Ethiopia', 23 Nov. 2022.

¹²² International Crisis Group, 'A critical window to bolster Sudan's next government', 23 Jan. 2023.

¹²³ Ochab, E.U., 'Sudan: Between violence, humanitarian crisis and protests', *Forbes*, 30 Dec. 2022.

¹²⁴ Human Rights Watch, 'South Sudan: Use peace deal extension for reforms', Nairobi, 18 Aug. 2022.

¹²⁵ de Coning, C. et al., Climate, peace and security fact sheet, 'South Sudan', Norwegian Institute of International Affairs (NUPI), Oslo, Mar. 2022; International Crisis Group, 'Floods, displacement and violence in South Sudan', Brussels, 27 Oct. 2022.

¹²⁶ Mwai, P., 'Are military takeovers on the rise in Africa?', BBC News, 4 Jan. 2023.

¹²⁷ Powell, J., 'Burkina Faso coup: Latest sign of a rise in the ballot box being traded for bullets', *The Conversation*, 25 Jan. 2022.

II. Врегулювання міжнародних конфліктів і мирні процеси

РІЧАРД ГОВАН

У цьому підрозділі розглядається дієвість системи врегулювання міжнародних конфліктів у рік геополітичних потрясінь. Підкреслюється вплив конфлікту між великими державами на такі організації, як ООН, і стверджується, що збитки, завдані війною Росії проти України, були значними, але меншими, ніж здавалося в лютому 2022 р. Також обговорюється стан миротворчої діяльності в цій складній ситуації, звертаючи увагу на різну динаміку в Ємені, Судані, Ефіопії та Колумбії.

Геополітика та міжнародне співробітництво

Руйнація відносин між великими державами через війну Росії проти України могла послабити міжнародну співпрацю у врегулюванні конфліктів в цілому. Наявний арсенал механізмів врегулювання конфліктів – як система ООН, так і регіональні альтернативи – виник у період обмеженої конкуренції великих держав після Холодної війни. Посилення напруженості між великими державами перед повномасштабним вторгненням Росії в Україну асоціювалося з послабленням багатосторонньої співпраці та посиленням прямої конкуренції, що найбільшою мірою проявилось під час війни в Сирії¹. У лютому 2022 р. здавалось імовірним, що спалах протиріч між Росією і західними державами ще більше підірве або геть зупинить дипломатію на таких форумах, як ООН².

Інститути ООН

Однією з вражаючих особливостей 2022 р. було те, що великим державам вдалося підтримувати певний рівень співпраці у врегулюванні конфліктів у багатьох країнах. У 2022 р. Рада Безпеки (РБ) ООН провела 50 непростих зустрічей (як офіційних, так і неофіційних), присвячених Україні, але, тим не менш, вона змогла продовжити роботу в звичайному режимі й з інших питань. Упродовж року Росія лише двічі скористалася правом вето з інших питань, окрім України: одного разу спільно з Китаєм, щоб заблокувати нові санкції проти Північної Кореї, і вдруге – як тактичний хід на початку дебатів про транскордонну допомогу Сирії. Водночас вона дедалі частіше утримувалася від голосування за тексти, які їй не подобалися³. Китай, схоже, активно

¹ Про ескалацію регіональних конфліктів і гарячі точки, а також про зменшення можливостей і бажання владнати конфлікти див.: Сміт Д. “Міжнародна система і право”. – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ IV розділу 1; Сміт Д. “Міжнародне співробітництво” – *Щорічник СІПРІ 2021*, підрозділ IV розділу 1.

² Gowan, R., ‘The UN is another casualty of Russia’s war: Why the organization might never bounce back’, *Foreign Affairs*, 10 Mar. 2022.

³ Steube, A., ‘Voting wrap-up of the UN Security Council in 2022: Bitterness mixed with agreements’, *PassBlue*, 9 Jan. 2023.

працював за лаштунками, переконуючи Росію не чинити забагато перешкод⁴. У деяких випадках РБ ООН змогла погодити лише технічні питання оновлення чинних мандатів, але в ряді випадків їй вдалося внести новизну. Серед них: новий мандат Місії допомоги ООН в Афганістані в березні; запровадження нових санкцій проти гаїтянських банд у жовтні; погодження першого повного тексту Резолюції РБ ООН стосовно М'янми у грудні⁵. Також у грудні РБ одноголосно погодила нові положення про застосування гуманітарних “вилучень” до всіх санкційних режимів ООН, на яких давно наполягали гуманітарні працівники та неурядові організації⁶. Схоже, всі великі держави зрозуміли, що в їх інтересах співпрацювати в ООН з питань врегулювання деяких криз, тоді як Росія розглядає РБ як місце для пошуку останнього компромісу у конфліктах із Заходом.

Росія також виявила готовність працювати з Генеральним секретарем ООН А. Гутеррешем над обмеженою кількістю ініціатив з пом'якшення наслідків війни в Україні. У квітні А. Гутерреш відвідав Москву та Київ і допоміг доопрацювати угоду, запропоновану Міжнародним комітетом Червоного Хреста, стосовно евакуації цивільних осіб, заблокованих на металургійному комбінаті “Азовсталь” у Маріуполі⁷. У наступні місяці він разом з турецькими посадовцями переконував Україну та Росію підписати Чорноморську зернову ініціативу. Відповідно до ініціативи, яка була погоджена в липні, Росія погодилася дозволити експорт українського продовольства з Одеси та інших портів, що зменшило тиск на світові ціни на продовольство⁸. Ця угода діяла до кінця року, крім короткого періоду в жовтні, коли Росія припинила взаємодію після атак України на ЧФ у Севастополі⁹. ООН повідомила, що з серпня 2022 р. до середини січня 2023 р. з України було вивезено 17,8 млн т зерна та інших продуктів харчування, хоча загальний експорт зерна з України все ще був значно нижчим за попередній рік¹⁰. Хоча ряд членів ООН, зокрема Мексика, закликали А. Гутерреша розвинути цей успіх і запропонувати мирну ініціативу між Росією та Україною, Генеральний секретар відповів, що час для цього ще не настав¹¹.

⁴ ‘The Ukraine war’s impact on the UN’ in International Crisis Group, ‘10 Challenges for the UN in 2022-23’, Special Briefing no.8, Brussels, 14 Sep. 2022.

⁵ UN Security Council Resolution 2626, 17 Mar. 2022; UN Security Council Resolution 2653, 21 Oct. 2022; UN Security Council Resolution 2669, 21 Dec. 2022. Про запровадження збройного ембарго на членів гаїтянських банд див. підрозділ II розділу 12 цього видання. Про дискусії у РБ ООН стосовно можливості міжнародних спеціальних сил у Гаїті див. підрозділ I розділу 3 цього видання.

⁶ UN Security Council Resolution 2664, 9 Dec. 2022.

⁷ Lederer, E.M., ‘UN chief and Russia’s Putin agree on key Ukraine evacuation’, AP News, 26 Apr. 2022.

⁸ Ignatov, O. et al., ‘Who are the winners in the Black Sea grain deal?’, International Crisis Group, 3 Aug. 2022.

⁹ Tanis, F., ‘Russia rejoins UN deal to ship grain from Ukraine, easing food insecurity concerns’, NPR, 2 Nov. 2022.

¹⁰ United Nations, Secretary-General, ‘Note to correspondents: Update on the Black Sea Grain Initiative’, New York, 18 Jan. 2023; Braun, K., ‘Column: More to Ukraine’s recent grain exports success than meets the eye’, Reuters, 19 Oct. 2022.

¹¹ de la Fuente, J.R. and Olabuenaga, P.A., ‘Mexico’s initiative for dialogue and peace in Ukraine’, *Just Security*, 23 Sep. 2022.

Війна Росії проти України не повністю зірвала міжнародні зусилля з врегулювання конфліктів, але конкуренція великих держав ускладнила розв'язання окремих специфічних конфліктів. Так, дотримуючись схеми дій 2020-2021 рр., Китай і Росія не дозволили РБ – і, відповідно, системі ООН – грати помітну роль у припиненні громадянської війни в Ефіопії¹². Також, хоча Китай і Росія мовчки погодилися з вищезгаданою Резолюцією РБ ООН стосовно М'янми, обидві держави продовжували надавати матеріальну підтримку військовій хунті та наполягали, щоб РБ не погрозувала генералам М'янми жодними покараннями¹³. Крім того, у 2022 р. Китай і Росія стали більш твердо захищати інтереси Північної Кореї в ООН¹⁴. Хоча співробітництво великих держав у врегулюванні збройних конфліктів та інших суперечок все ще можливе, воно стає епізодичним.

Регіональні організації

Ще складнішою була підтримка співробітництва в рамках ОБСЄ. Спеціальна моніторингова місія (СММ, *Special Monitoring Mission, SMM*) ОБСЄ в Україні у поспіху залишила країну після російського нападу, а уряд Росії відмовився подовжити її мандат¹⁵. Війна незмінно домінувала в дебатах у штаб-квартирі організації у Відні, і головуюча в ній Польща використовувала будь-яку нагоду для дипломатичного тиску на Росію. Росія також протягом року блокувала ухвалення бюджету ОБСЄ, змусивши її працювати на щомісячній фінансовій основі та тим самим порушуючи планування та управління її місіями¹⁶. Тим не менш, Росія не блокувала продовження мандатів місії ОБСЄ, крім СММ, що дозволило організації продовжити роботу на Балканах і в Центральній Азії.

Поки в ОБСЄ тривала боротьба, ЄС і НАТО переключили увагу з врегулювання конфліктів на захист України та власну безпеку. Якщо НАТО ще до 2022 р. звернуло увагу на територіальну оборону, то ЄС, з огляду на проблеми в Україні, був змушений переглянути використання та цілі своїх інструментів врегулювання конфліктів. ЄС перенацілив Європейський фонд миру (ЄФМ, *European Peace Facility, EPF*) з підтримки миротворчих операцій у світі на військову допомогу Україні¹⁷. У жовтні, у відповідь на загострення відносин між Вірменією та Азербайджаном, ЄС також запровадив на два місяці “моніторинговий потенціал” із залученням 40 цивільних експертів для

¹² Worley, W., ‘Exclusive: Russia, China foiled UN meetings on Tigray famine, says Lowcock’, *Devex*, 21 June 2022.

¹³ International Crisis Group, ‘Coming to terms with Russia’s Myanmar embrace’, *Asia Briefing no.173*, Brussels, 4 Aug. 2022; ‘Myanmar: Vote on draft resolution’, *Security Council Report*, 21 Dec. 2022.

¹⁴ Lederer, E.M., ‘China and Russia defend North Korea vetoes in first at UN’, *AP News*, 9 June 2022.

¹⁵ Miller, C. and Liechtenstein, S., ‘Inside the OSCE’s botched withdrawal from Ukraine’, *Politico*, 10 June 2022. Про закриття СММ ОБСЄ див. також підрозділ I розділу 3 цього видання.

¹⁶ International Crisis Group, ‘Seven priorities for preserving the OSCE in a time of war’, *Special Briefing no.9*, Brussels, 29 Nov. 2022. Про багатосторонні миротворчі операції ОБСЄ у 2022 р. див. розділ 3, підрозділ II цього видання.

¹⁷ Foy, H., ‘Arming Ukraine: How war forced the EU to rewrite defence policy’, *Financial Times*, 27 Feb. 2023.

патрулювання з вірменського боку міждержавного кордону¹⁸. Після планового припинення їх діяльності уряд Вірменії у грудні попросив ЄС розгорнути більшу цивільну місію у рамках Спільної політики безпеки та оборони (СПБО, *Common Security and Defence Policy, CSDP*). У січні 2023 р. Європейська Рада дала позитивну відповідь¹⁹.

За межами Європи регіональні організації також вирішували складні питання з владнання конфліктів, переважно не пов'язаних з подіями в Європі. У Південно-Східній Азії Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН, *Association of Southeast Asian Nations*) досягла незначного прогресу у протидії зануренню М'янми у громадянську війну (підрозділ I). В Африці Африканський Союз (АС, *African Union, AU*) і субрегіональні організації, включно з Економічним співтовариством держав Західної Африки (*Economic Community of West African States, ECOWAS*) і Групою п'яти держав Сахеля (*G5 Sahel*) – Буркіна-Фасо, Чад, Малі, Мавританія та Нігер – не могли дійти спільної думки, як протидіяти хвилі державних переворотів на континенті²⁰. Уряд Малі вийшов із *G5 Sahel*, яка з 2014 р. координувала дії антитерористичних сил у Сахелі (хоч і з обмеженим ефектом), у відповідь на відмову інших членів *G5* дозволити військовому керівництву країни, що прийшло до влади в результаті державного перевороту 2021 р., перебрати головування в організації²¹. Натомість на грудневому саміті лідери *ECOWAS*, розчаровані власною нездатністю впоратися з переворотами в Буркіна-Фасо, запропонували створити регіональні сили, які могли б відповісти на майбутні військові перевороти²².

Загалом багатосторонні та регіональні організації, що займаються збройними конфліктами, пройшли 2022 р. краще, ніж передбачалося в перші місяці року. Напруженість між великими державами ускладнила, але не зруйнувала механізми співпраці. Разом з тим, дебати навколо інших викликів, зокрема примусу до миру та миротворчості, стали для цих органів ще одним випробуванням (див. нижче).

Мирні процеси

У 2022 р. успішних мирних процесів було небагато. В Базі даних мирних угод Единбурзького університету (*Edinburgh University's Peace Agreement Database*) зафіксовано 18 угод різних типів, підписаних протягом року²³. Чотири з них стосувалися ДРК та її сусідів з питань відновлення стабільності на сході країни, дві – Вірменії та Азербайджану. Тим не менш, збройні

¹⁸ EEAS Press Team, 'Q&A: EU monitoring capacity to Armenia', Brussels, 20 Oct. 2022.

¹⁹ Council of the European Union, 'Armenia: EU launches a civilian mission to contribute to stability in border areas', Press release, 20 Feb. 2023. Див. також підрозділ II розділу 3 цього видання.

²⁰ Про дебати в АС стосовно неконституційних змін влади див.: 'Bolstering the AU's institutional capacity' in International Crisis Group, 'Eight priorities for the African Union in 2023', Crisis Group Africa Briefing no.186, Nairobi/Brussels, 14 Feb. 2023.

²¹ 'Mali's withdrawal from G5 Sahel effective from June 30', Africanews, 17 June 2022. Про Спільні сили *G5 Sahel* див. також підрозділ II розділу 3 цього видання.

²² Onuah, F., 'West African leaders plan force to counter "coup belt" reputation', Reuters, 5 Dec. 2022. Про поточні миротворчі місії *ECOWAS* див. підрозділи I і II розділу 3 цього видання.

²³ University of Edinburgh, Peace Agreements Database, updated Jan. 2023.

конфлікти в обох випадках тривали. Навіть там, де був прогрес, зокрема в Ефіопії та Судані, результати були нестабільними. Посередники та дипломати зазначали, що головною метою їх зусиль у 2022 р. було пом'якшити наслідки конфлікту, а не розв'язати його²⁴. Це стосувалося ролі ООН в Україні, а також зусиль цієї організації з продовження взаємодії з Талібаном в Афганістані для забезпечення доступу до допомоги. У випадку Сирії, попри суперечки з Росією, РБ ООН більшу частину 2022 р. зосереджувалася на збереженні затвердженого Радою механізму надання допомоги північно-західній Сирії, яку контролює опозиція²⁵.

Але деякі мирні процеси у 2022 р. мали успіх, а чотири – в Ємені, Судані, Ефіопії та Колумбії – дають різні уявлення про можливості миротворчості у складний період.

Ємен

Найпомітніша гуманітарна ініціатива ООН у 2022 р. стосувалася Ємену. ООН доклала багато зусиль для мирних переговорів у Ємені після початку там громадянської війни у 2014 р., тому було несподіванкою, коли спеціальний посланник Г. Грундберг (*Hans Grundberg*) оголосив, що міжнародно визнаний уряд Президента Абдраббуха Мансура Гаді (*Abdrabbuh Mansour Hadi*) та хусити (офіційна назва – Ансар Аллах, *Ansar Allah*) підписали гуманітарне перемир'я²⁶. Ймовірно, перемир'я засвідчило той факт, що деякі з головних зовнішніх гравців, що підтримують визнаний ООН уряд, зокрема Саудівська Аравія та Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), прагнули затишшя у виснажливій війні. Президент Гаді пішов у відставку 7 квітня, очевидно, за ініціативою своїх колишніх прихильників у регіоні. В усьому іншому події на полі бою розвивалися динамічно. Хусити зазнали військових невдач, але посилили удари по території Саудівської Аравії та ОАЕ, зокрема завдавши відому серію ударів дронами по Абу-Дабі в січні 2022 р.²⁷ Обидві сторони мали причини послабити конфлікт. Однак, умови початкової угоди були відносно вузькими і включали пом'якшення паливного ембарго на території, контрольованій хуситами, та дозвіл обмеженої кількості комерційних авіарейсів до та з контрольованої хуситами столиці Сани. Всі сторони підкреслювали, що припинення вогню не було повним, і протягом року насильство тривало, хоча й на значно нижчому рівні, ніж у 2021 р.²⁸ У цей період також почастішала доставка допомоги, що означає, що перемир'я досягло базових цілей.

У 2022 р. сторони подовжували перемир'я кожні два місяці до жовтня, і ООН запропонувала поновлювати його раз на шість місяців. Однак напруженість почала зростати навколо наступного аспекту угоди – пропозиції

²⁴ Приватні розмови автора з посередниками та дипломатами, 5 листопада 2022 р.

²⁵ Gowan, R., Khalifa, D. and Pradhan, A., 'A vital humanitarian mandate for Syria's north-west', International Crisis Group, 5 July 2022.

²⁶ Salisbury, P., 'Behind the Yemen truce and presidential council announcements', International Crisis Group, 8 Apr. 2022.

²⁷ 'Timeline: UAE under drone, missile attacks', Al Jazeera, 3 Feb. 2022.

²⁸ Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'Violence in Yemen during the UN-mediated truce: April to October 2022', 14 Oct. 2022.

хуситів відкрити дорогу до м. Таїз, ключового транспортного вузла в центральному Ємені, який хусити майже оточили у 2015 р.²⁹ Уряд Гаді спочатку хотів включити цей пункт до угоди про перемир'я, але погодився лише обговорити це питання. Однак технічні рішення, які саме дороги відкривати, виявилися складними, а хусити для збереження угоди вимагали, щоб уряд зобов'язався виплачувати зарплати держслужбовцям і військовим у підконтрольних хуситам районах. Оскільки обидві сторони пов'язували ці проблеми, а уряд після Гаді був слабким, то до останнього дня поновлення перемир'я 2 жовтня не було досягнуто прогресу стосовно полегшення доступу до Таїзу, і угода формально була розірвана. Тим не менш, елементи перемир'я на практиці зберігалися: комерційні авіарейси до та з Сани продовжувались, а бойові дії вщухали. До кінця року хусити почали прямі переговори з Саудівською Аравією, що свідчить про те, що перемир'я принаймні дало час для відкриття дипломатичних каналів. Однак, політична сцена в Ємені протягом року стала ще строкатішою через міжусобиці серед противників хуситів. Цей процес фрагментації, швидше за все, ще більше ускладнить політичне врегулювання.

Судан

Другий помітний мирний процес 2022 р., у Судані, демонстрував дуже різну динаміку³⁰. В центрі цього процесу було відновлення розподілу влади між військовими та цивільними в Хартумі, що був порушений, коли військові повністю захопили владу у 2021 р. Переговори тривали на тлі вуличних протестів, придушення демонстрантів силами безпеки та економічної кризи. Все це ще більше ускладнювала велика кількість гравців, які намагалися посередничати у пошуку виходу з глухого кута. Об'єднана перехідна місія допомоги ООН у Судані (*UN Integrated Transition Assistance Mission in Sudan, UNITAMS*), якій було доручено допомагати переходу до цивільного правління в 2019 р., у січні розпочала широке обговорення подальших дій, але без особливого успіху. Згодом до обговорення долучилися інші гравці. АС і Міжурядовий орган з питань розвитку (*Intergovernmental Authority on Development, IGAD*) приєдналися до ООН у спробі допомогти переговорам цивільних і військових у травні. Але цивільні лідери Судану відмовилися приєднатися до переговорів, вимагаючи від військових обіцянки залишити політику. На цьому етапі США і Саудівська Аравія, які підтримували добрі зв'язки з військовими, таємно розпочали неформальні переговори з метою виходу з глухого кута. І хоча переговори погрузили у з'ясування розбіжностей між цивільними та військовими – і дратували офіційних осіб АС та IGAD, які вважали, що другий канал відволікає зусилля від запровадженого ними процесу, – генерал Абдель Фаттах аль-Бурхан (*Abdel Fattah al-Burhan*) 4 липня несподівано оголосив, що він готовий дозволити цивільним лідерам сформулювати уряд. Підозрюючи, що це було хитруванням,

²⁹ International Crisis Group, 'A moment of truth for Yemen's truce', 30 Sep.2022; International Crisis Group, 'How Huthi-Saudi negotiations will make or break Yemen', Middle East & North Africa Briefing no.89, Brussels, 29 Dec. 2022.

³⁰ Boswell, A., 'A breakthrough in Sudan's impasse?', International Crisis Group, 12 Aug. 2022.

щоб заспокоїти Саудівську Аравію та США, цивільні політичні лідери відмовилися негайно пристати на цю пропозицію.

США і Саудівська Аравія за підтримки Великої Британії та ОАЕ й далі намагалися залучити обидві сторони до переговорів, а група суданських юристів намагалася підштовхнути процес, подавши на розгляд проєкт конституції, де було описано, як має відбуватися перехід³¹. До листопада широка коаліція цивільних представників була готова підписати рамкову угоду на підтримку цього шляху і проведення більш детальних переговорів на початку 2023 р. Угоду підписали 5 грудня, хоча багато критиків у Судані вважали її надто м'якою стосовно військових. Вуличні протести та випадки насильства проти мирних жителів тривали, оскільки місцеві комітети опору на підтримку цивільного правління намагалися і далі чинити тиск на військових, щоб ті не порушували своїх обіцянок³². Наприкінці 2022 р. перспективи лишалися неясними.

Ефіопія

На відміну від складних політичних маневрів у Судані, процес, що дозволив припинити вогонь у громадянській війні в Ефіопії у листопаді 2022 р., продемонстрував грубий вплив перебігу подій на полі бою. Конфлікт між урядом Ефіопії та Народно-визвольним фронтом Тиграю (*Tigray People's Liberation Front, TPLF*), що розпочався в листопаді 2020 р., різко загострився у 2021 р. Водночас, обидві сторони на початку 2022 р. бажали перепочинку та, як зазначено вище, досягли перемир'я у березні, коли обидві сторони в односторонньому порядку оголосили паузу у військових діях, не вступаючи в будь-які офіційні переговори³³. Далі почався період безладу, впродовж якого Ефіопія тримала у блокаді регіон Тиграї, контрольований *TPLF*, а зовнішні гравці не допомагали забезпечити міцний мир. Перемир'я було розірвано 24 серпня, і урядові війська та їх союзники, включаючи армію сусідньої Еритреї, почали кампанію проти *TPLF*. Повідомлялося, що лише ця фаза війни забрала 100 тис. життів – набагато більше, ніж *ACLEDA* може впевнено зафіксувати, частково через потужне блокування ЗМІ та Інтернету в Ефіопії³⁴. Яким би не було фактичне число загиблих, учасники переговорів з боку *TPLF* відчайдушно намагалися досягти нового припинення бойових дій і пішли на значні поступки у переговорах на початку листопада у Преторії, ПАР, за посередництва АС, обіцяючи скласти зброю за 20 днів. Ця поспіхом погоджена домовленість в наступні місяці виявилася несподівано міцною. На підтримку угоди АС у грудні започаткував моніторингово-верифікаційну місію³⁵. Постачання допомоги Тиграю поступово покращилося, і в січні сили Тиграю

³¹ International Crisis Group, 'A critical window to bolster Sudan's next government', Statement, 23 Jan. 2023.

³² International Crisis Group (посилання 31).

³³ AFP in Addis Ababa, 'Ethiopia: Tigray rebels agree "cessation of hostilities" after government truce', *The Guardian*, 25 Mar. 2022.

³⁴ International Crisis Group, 'Turning the Pretoria deal into lasting peace in Ethiopia', Statement, 23 Nov. 2022.

³⁵ Про Місію АС з моніторингу, перевірки та дотримання (*AU Monitoring, Verification and Compliance Mission, AU-MVCM*) в Ефіопії див. підрозділ I розділу 3 цього видання.

почали здавати важке озброєння³⁶. Невдовзі після того Прем'єр-міністр Ефіопії А. Ахмед (*Abiy Ahmed*) зустрівся з лідерами *TPLF*³⁷.

Випадки Ємену, Судану та Ефіопії пропонують різні погляди на варіанти встановлення миру у 2022 р. Діяльність ООН у Ємені показала, що ця організація все ще має можливості для успішного розв'язання конфліктів, як і робота Генерального секретаря над Чорноморською зерновою угодою. Навпаки, суданський процес демонструє потребу поєднання посередників і координаторів для просування більш складних мирних процесів. Нарешті, процес в Ефіопії показує, що навіть у складній безпековій ситуації перемога та поразка на полі бою залишаються ключовими визначальними факторами політичного результату війн – якими б вони не були.

Колумбія

Рік завершився бажаною спробою просування до миру в Колумбії, де Президент Г. Петро (*Gustavo Petro*), який обійняв посаду в серпні, спробував розвинути мирну угоду 2016 р. з Революційними збройними силами Колумбії (*FARC*) і започаткував переговори з іншими збройними групами, включаючи останнє найбільше недержавне збройне угруповання – Національну визвольну армію (*ELN*), – в останньому кварталі року. 31 грудня Колумбія оголосила про домовленість з припинення вогню, укладену з *ELN* і ще чотирма збройними угрупованнями. Її, однак, виявилось важко реалізувати, оскільки *ELN* одразу заперечила будь-яку причетність до припинення вогню, а Г. Петро звинуватив інших підписантів у порушенні домовленості³⁸.

³⁶ Endeshaw, D., 'Tigray forces begin handing over heavy weapons to Ethiopian army', Reuters, 11 Jan. 2023.

³⁷ 'Ethiopian PM meets Tigray leaders for first time since peace deal', Reuters, 4 Feb. 2023.

³⁸ 'Colombia's Petro accuses armed group of violating ceasefire', Al Jazeera, 13 Mar. 2023.

III. Таблиця активних збройних конфліктів у 2022 р.

ІЕН ДЕЙВІС

У 2022 р. активні збройні конфлікти точились принаймні у 56 державах, що на п'ять більше, ніж у 2021 р.: 11 – в Америці; 10 – в Азії та Океанії; 3 – у Європі; 10 – у регіоні Близького Сходу та Північної Африки (на один більше, ніж у 2021 р.); 22 – в Субекваторіальній Африці (на чотири більше, ніж у 2021 р.) (схема 2.1 і таблиця 2.8)¹. Як і попередніми роками, більшість конфліктів відбувалась у межах однієї країни (всередині держави) між урядовими силами та одним чи кількома недержавними збройними угрупованнями або між двома чи більше такими угрупованнями. Між державами точились лише чотири конфлікти: російсько-українська війна, а також прикордонні сутички низької інтенсивності між Індією та Пакистаном, Вірменією та Азербайджаном, Киргизстаном і Таджикистаном. Два конфлікти характеризувались як боротьба між державними силами і збройними угрупованнями, що прагнули державності: між Ізраїлем і палестинцями та між Туреччиною і курдами.

Згідно з даними Проекту збору даних про місця і події збройних конфліктів (*Armed Conflict Location & Event Data, ACLED*), зафіксовано принаймні три крупні збройні конфлікти (з оціночним числом загиблих унаслідок конфлікту за рік у 10 тис. осіб і більше): в Україні (приблизно 28 400 зафіксованих жертв), М'янмі (19 400) та Нігерії (10 700). Також було 17 збройних конфліктів високої інтенсивності (оціночно від 1 000 до 9 999 загиблих унаслідок конфлікту за рік). Однак цю класифікацію можна вважати попередньою, бо інформація про жертви може бути недостовірною². Як зазначено у таблиці 2.8 і підрозділах I та II, в Ефіопії та Україні оцінки числа жертв можуть виявитися серйозно заниженими.

Усі три крупні збройні конфлікти та більшість збройних конфліктів високої інтенсивності були інтернаціоналізованими, тобто відбувалися за участю іноземних гравців, що могло призвести до продовження або загострення конфлікту.

Оцінка загального числа загиблих внаслідок бойових дій зменшилася на 19%, порівняно з 2021 р., а від вибухів та дистанційного насильства – зросла на 28% (таблиця 2.7). Кількість інцидентів вибухового та дистанційного насильства у 2022 р. зросла майже вдвічі, порівняно з 2021 р. У категорії “насильство проти цивільних”, “події” і “смертельні випадки” показники зростали третій рік поспіль.

¹ Вважається, що у країні відбувається збройний конфлікт, якщо там було 25 чи більше загиблих унаслідок бойових дій протягом року.

² Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), ‘FAQs: ACLED fatality methodology’, 27 Jan. 2020. Про підрахунок жертв див. також: Giger, A., ‘Casualty recording in armed conflict: Methods and normative issues’, *SIPRI Yearbook 2016*, pp.247-61; Delgado, C., ‘Why it is important to register violent deaths’, *SIPRI Commentary*, 30 Mar. 2020.

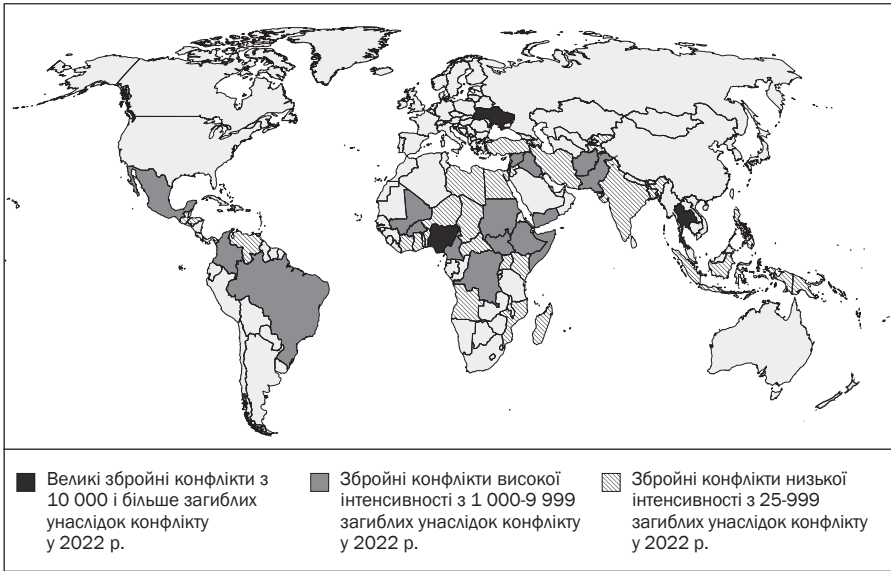

Схема 2.1. Збройні конфлікти за оціночним числом загиблих унаслідок конфлікту у 2022 р.

Таблиця 2.7. Категорії пов'язаного з конфліктами насильства у 2020-2022 рр.

Тип подій ^a	Кількість подій			Зміни, % (2021- 2022)	Оцінка числа жертв ^b			Зміни, % (2021- 2022)
	2020	2021	2022		2020	2021	2022	
Бойові дії	39 277	34 017	32 582	-4	80 300	89 009	72 176	-19
Вибухи/дистанційне насильство	25 834	25 500	50 261	97	21 609	25 615	32 839	28
Протести, заворушення, стратегічно важливі події	170 762	191 523	179 547	-6	3 492	3 961	3 802	-4
Насилья проти цивільних	26 504	29 719	32 144	8	31 242	35 168	38 792	10
Разом	262 377	280 759	294 534	5	136 643	153 753	14 7609	-4

^a Визначення типів подій див.: Armed Conflict Location & Event Data Project (ACLED), 'ACLED definitions of political violence and protest', 11 Apr. 2019.

^b Враховує усіх загиблих у конфліктах, незалежно від того, чи брали певні країни участь у збройному конфлікті.

Джерело: ACLED, 'Dashboard', accessed 30 Jan. 2023.

Таблиця 2.8. Активні збройні конфлікти у 2022 р.

Місце ^a	Тип ^b	Інтернаціоналізовані ^c		Основні учасники/динаміка	Рік початку ^d	Інтенсивність (2022) ^e	Оціночне число жертв конфлікту ^f	
		Зовнішні гравці	Миротворча операція				2022	Зміни до 2021 (%)
<i>Америка</i>								
Бразилія	Субнаціональний внутрішній	Ні	Ні	Державні сили проти банд; сутички між бандами	g	Висока	6 434	16
Колумбія	Субнаціональний внутрішній	Так	Так (ООН і ОАД)	Державні сили проти НДЗУ; сутички між НДЗУ; сутички між бандами	1964	Висока	2 260	6
Сальвадор	Субнаціональний внутрішній	Ні	Ні	Державні сили проти банд; сутички між бандами	h	Низька	267	-34
Гватемала	Субнаціональний внутрішній	Ні	Ні	Державні сили проти банд; сутички між бандами	i	Низька	642	-3
Гаїті	Субнаціональний внутрішній	Ні	Так (ООН)	Державні сили проти банд; сутички між бандами	g	Висока	1 227	110
Гондурас	Субнаціональний внутрішній	Ні	Ні	Державні сили проти банд; сутички між бандами	g	Низька	595	0
Ямайка	Субнаціональний внутрішній	Ні	Ні	Державні сили проти банд; сутички між бандами	g	Низька	376	37
Мексика	Субнаціональний внутрішній	Ні	Ні	Державні сили проти картелів; сутички між картелями/бандами	1994	Висока	7 793	-6
Пуерто-Ріко	Субнаціональний внутрішній	Ні	Ні	Державні сили проти банд; сутички між бандами	g	Низька	202	17
Тринідад і Тобаго	Субнаціональний внутрішній	Ні	Ні	Державні сили проти банд; сутички між бандами	g	Низька	275	49
Венесуела	Субнаціональний внутрішній	Так	Ні	Державні сили проти колумбійських НДЗУ; сутички між бандами	g	Низька	827	-41

<i>Азія та Океанія</i>									
Афганістан	Субнаціональний внутрішній (після громадянської війни)	Так	Так (ООН)	Державні сили (Талибан) проти НДЗУ-протипівників талібів	2022	Висока	3 956	-91	
Бангладеш	Субнаціональний внутрішній	Так	Ні	Державні сили проти НДЗУ; сутички між НДЗУ (особливо в таборах біженців рохінджа і на Читтагонзькому гірському шляху)	2022	Низька	308	-13	
Індія	Міждержавний прикордонний і субнаціональний внутрішній	Так	Так (ООН)	Кашмір (лінія контролю); державні сили проти НДЗУ (особливо маоїстів на північному сході)	1947	Низька	905	-11	
Індонезія	Субнаціональний внутрішній	Так	Ні	Державні сили проти НДЗУ (особливо Папуа, ІД, Аль-Каїда)	1962	Низька	247	83	
Киргизстан	Міждержавний прикордонний	Так	Ні	Зіткнення на кордоні (Ферганська долина)	2021	Низька	70 ¹	119	
М'янма	Громадянська війна	Так	Ні	Державні сили проти НДЗУ (етнічних); державні сили проти Уряду національної єдності	1948	Крупний конфлікт	19 357	76	
Пакистан	Міждержавний прикордонний і субнаціональний внутрішній	Так	Так (ООН)	Кашмір (лінія контролю); державні сили проти НДЗУ (особливо талібів і бедузьських сепаратистів)	1947	Висока	1 785	27	
Папуа-Нова Гвінея	Субнаціональний внутрішній	Ні	Ні	Державні сили проти НДЗУ (ТНРВ-ОРМ); зіткнення між загонами громад і племен	1964	Низька	223	70	
Філіппіни	Субнаціональний внутрішній	Так	Так (СК) [#]	Державні сили проти НДЗУ (конфлікт з моро та NPA); "війна проти наркотиків"	1991	Низька	890	-23	
Таджикистан	Міждержавний прикордонний	Так	Ні	Зіткнення на кордоні (Ферганська долина)	2021	Низька	71 ¹	255	
<i>Європа</i>									
Вірменія	Міждержавний прикордонний	Так	Ні	Нагірно-Карабаський конфлікт	2020	Низька	217	804	

Місце ^a	Тип ^b	Інтернаціоналізовані ^c		Основні учасники/динаміка	Рік початку ^d	Інтенсивність (2022) ^e	Оціночне число жертв конфлікту ^f	
		Зовнішні гравці	Миротворча операція				2022	Зміни до 2021 (%)
Азербайджан	Міждержавний прикордонний	Так	Так (ОБСЄ, і СК)	Нагірно-Карабаський конфлікт	2020	Низька	68	106
Україна	Міждержавний	Так	Так (ЄС та ОБСЄ [#])	Російське вторгнення в лютому 2022 р.; Україна проти НДЗУ (підтримуваних Росією сепаратистів)	2014	Крупний конфлікт	28 357 ^k	18932
<i>Близький Схід та Північна Африка</i>								
Єгипет	Субнаціональний внутрішній	Ні	Так (СК)	Державні сили проти НДЗУ (повстання на Синаї)	2011	Низька	273	3
Ірак	Субнаціональний внутрішній	Так	Так (ООН, ЄС і НАТО)	Численні державні сили та НДЗУ (особливо проіранські загони, ІД, РКК)	2013	Висока	4 483	58
Іран	Субнаціональний внутрішній	Так	Ні	Державні сили проти НДЗУ (повстання Р/АК; заворушення в Систані та Белуджистані)	2004	Низька	576	161
Ізраїль-Палестина	Позадержавний	Так	Так (ЄС)	Територіальна суперечка/окупація; державні сили проти НДЗУ (особливо ХАМАСу та Палестинського джихаду);	1947	Низька	221	-42
Йорданія	Субнаціональний внутрішній	Так	Ні	Державні сили проти невизначених НДЗУ (місцевих племенних загонів та груп із Сирії)	2022	Низька	38	800
Ліван	Субнаціональний внутрішній	Так	Ні	Сутички між загонами; релігійна напруженість	2020	Низька	56	-24
Лівія	Субнаціональний внутрішній	Так	Так (ООН і ЄС)	Обмежені сутички між НДЗУ (припинення вогню у 2020 р. в основному трималось)	2011	Низька	165	43
Сирія	Громадянська війна	Так	Так (ООН)	Численні державні сили проти НДЗУ; сили інших держав проти НДЗУ; сутички між НДЗУ	2011	Висока	5 649	-4

Туреччина	Позалержавний і субнаціональний внутрішній	Ні	Ні	Державні сили проти курдських НДЗУ (особливо РКК)	1978	Низька	274	-12	
Ємен	Громадянська війна	Так	Так (ООН)	Численні державні сили (підтримувані коаліцією на чолі з Саудівською Аравією) проти НДЗУ (особливо хуситів, Аль-Каїди на Аравійському півострові, STC); сутички між НДЗУ	2014	Висока	6 736	-63	
<i>Субекваторіальна Африка</i>									
Західна Африка									
Бенін	Субнаціональний внутрішній	Ні	Ні	Державні сили проти НДЗУ; сутички між НДЗУ	2020	Низька	180	94	
Буркіна-Фасо	Субнаціональний внутрішній	Так	Ні	Державні, регіональні та міжнародні сили проти НДЗУ (особливо <i>Ansarul Islam</i> , <i>Katiba Serma</i> , ІД у Великій Сахарі і <i>JNIM</i>); сутички між громадами	2016	Висока	4 242	79	
Кот-д'Івуар	Субнаціональний внутрішній	Ні	Ні	Державні сили проти НДЗУ (переважно невизначених груп чи етнічних загонів); сутички між НДЗУ	2022	Низька	45	18	
Гана	Субнаціональний внутрішній	Ні	Ні	Державні сили проти НДЗУ (переважно невизначених груп чи місцевих/етнічних загонів); сутички між НДЗУ	2022	Низька	142	274	
Малі	Субнаціональний внутрішній	Так	Так (ООН і ЄС)	Державні, регіональні та міжнародні сили; російські ПВК проти НДЗУ (особливо <i>Ansarul Islam</i> , <i>Katiba Serma</i> , ІД у Великій Сахарі та <i>JNIM</i>); сутички між НДЗУ; військовий переворот	2012	Висока	4 795	151	
Нігер	Субнаціональний внутрішній	Так	Так (ЄС)	Державні, регіональні та міжнародні сили проти НДЗУ (особливо Боко Харам, ІД у Зах. Африці, <i>Ansarul Islam</i> , <i>Katiba Serma</i> , ІД у Великій Сахарі та <i>JNIM</i>); сутички між НДЗУ	2014	Низька	990	-34	

Місце ^d	Тип ^b	Інтернаціоналізовані ^c		Основні учасники/динаміка	Рік початку ^d	Інтенсивність (2022) ^e	Оціночне число жертв конфлікту ^f	
		Зовнішні гравці	Миротворча операція				2022	Зміни до 2021 (%)
Нігерія	Субнаціональний внутрішній	Так	Ні	Державні, регіональні та міжнародні сили проти НДЗУ (особливо Боко Харам та ІД у Західній Африці); сутички між землеробами і скотарями; сутички між НДЗУ	2009	Крупний конфлікт	10 734	1
Того	Субнаціональний внутрішній	Так	Ні	Державні сили проти НДЗУ (JNIM) у Північній саванні	2022	Низька	78	1 850
Центральна Африка								
Ангола	Субнаціональний внутрішній	Ні	Ні	Державні сили проти НДЗУ (повстання сепаратистів <i>FLEC</i> у провінції Кабінда)	1975	Низька	105	-30
Камерун	Субнаціональний внутрішній	Так	Ні	Державні сили проти НДЗУ; англломовних сепаратистів (Шведенний і Північний Захід); Боко Харам та ІД у Західній Африці (далека північ)	2014	Висока	1 003	-30
ЦАР	Субнаціональний внутрішній	Так	Так (ООН, АС і ЄС)	Державні сили, російські ПВК і руандійські сили проти НДЗУ (особливо пов'язаних з <i>СРС</i>)	2012	Низька	839	-51
Чад	Субнаціональний внутрішній	Так	Ні	Державні сили проти НДЗУ (особливо Боко Харам і базованих в Лівії <i>FAST</i>); сутички між громадами; військовий переворот	2014	Низька	696	-16
ДРК	Субнаціональний внутрішній	Так	Так (ООН і ЕАС)	Державні, руандійські і ганзанійські сили проти численних НДЗУ (внутрішніх і закордонних, у східних провінціях); сутички між громадами	2005	Висока	6 389	5
Східна Африка								
Бурунді	Субнаціональний внутрішній	Ні	Ні	Державні сили проти НДЗУ	2018	Низька	258	-15
Ефіопія	Субнаціональний внутрішній	Так	Ні	Державні та ерित्रейські сили проти НДЗУ: <i>TPLF</i> (регіони Тиграй, Амхара та Афар) та конфлікт <i>OLA</i> -Оромо	1973	Висока	6 663 ^m	-26

Кенія	Субнаціональний внутрішній	Ні	Ні	Державні сили проти місцевих етнічних НДЗУ	"	Низька	551	40
Мадагаскар	Субнаціональний внутрішній	Ні	Ні	Державні сили проти сільських банд	2012	Низька	332	9
Мозамбік	Субнаціональний внутрішній	Так	Так (ЄС і SADC)	Державні та регіональні сили проти НДЗУ; повстання в Кабу-Делгаду; конфлікти за ресурси	2013	Низька	928	-20
Сомалі	Субнаціональний внутрішній	Так	Так (ООН, АС і ЄС)	Державні сили, AMISOM та америко-канські війська проти НДЗУ, особливо Аш-Шабаб; насильство кланових загонів	2003	Висока	6 520	100
Південний Судан	Субнаціональний внутрішній	Так	Так (ООН та IGAD)	Державні сили проти НДЗУ; суттєві між громадами/ місцевими загонами	2011	Висока	1 906	-12
Судан	Субнаціональний внутрішній	Так	Так (ООН)	Державні сили проти НДЗУ у Дарфурі (JEM, SLM/A-WF, SLM/A-MM), Кордофани та Блакитному Нілі (SPLM-North Agar та SPLM/A-N Hilit); військовий переворот	2003	Висока	2 065	25
Уганда	Субнаціональний внутрішній	Так	Ні	Державні сили, сили ДРК і MONUSCO проти НДЗУ(транскордонне повстання ADF)	1996	Низька	363	-28

ACLED – Проект збору даних про місця і події збройних конфліктів (*Armed Conflict Location & Event Data Project*); ADF – Союзні демократичні сили (*Allied Democratic Forces*); AMISOM – Місія Африканського Союзу в Сомалі; CPC – Коаліція патріотів заради змін (*Coalition of Patriots for Change*); EAC – Східноафриканське співтовариство (*East African Community*); FACT – Фронт за зміни та згоду в Чаді (*Front pour l'alternance et la Concorde au Tchad*); FLEC – Фронт визволення анклаву Кабінда (*Front for the Liberation of the Enclave of Cabinda*); IGAD – Міжурядовий орган з питань розвитку (*Intergovernmental Authority on Development*); JEM – Рух за справедливість і рівність (*Justice and Equality Movement*); JNIM – Група підтримки ісламу та мусульман (*Jama'at Nasr al-Islam wal Muslimin*); MONUSCO – Стабілізаційна місія ООН в ДРК (*United Nations Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo*); NPA – Нова народна армія (*New People's Army*); NUG – Уряд національної єдності (*National Unity Government*); OLA – Армія визволення Оромо (*Oromo Liberation Army*); PUJ – Палестинський ісламський джихад (*Palestinian Islamic Jihad*); PJAK – Партія вільного життя Курдистану (*Partiya Jiyana Azad a Kurdistanê*); PKK – Робітнича партія Курдистану (*Partiya Karêren Kurdistanê*); SADC – Південноафриканське співтовариство розвитку (*Southern African Development Community*); SLM/A-AW – Суданський визвольний рух/Армія Абдул Вахіда (*Sudan Liberation Movement/Army-Abdul Wahid*); SLM/A-MM – Суданський визвольний рух/Армія Мінні Міттаві (*Sudan Liberation Movement/Army-Minni Minnawi*); SPLM – Суданський народно-визвольний рух (*Sudan People's Liberation Movement*); STC – Південна перехідна рада (*Southern Transitional Council*); TPNPB-OPM – Національно-визвольний фронт Тиграю (*Tentara Pembelaan Nasional Papua Barat-Organisasi Papua Merdeka*); TPLF – Народно-визвольний фронт Тиграю (*Tigray People's Liberation Front*); АС – Африканський Союз; ОАД – Організація Американських держав; ПВК – приватна військова компанія; СК – ситуативна коаліція.

Примітки: Збройні конфлікти у таблиці перелічені за місцем і латинською абеткою у п'яти географічних регіонах: Америка; Азія та Океанія; Європа; Близький Схід та Північна Африка; і Субекваторіальна Африка. Збройний конфлікт означає використання збройної сили між двома або кількома державами чи НДЗУ. Використовується поріг насильства, пов'язаного з бойовими діями – 25 і більше загиблих протягом року. Таблиця ґрунтується на даних Проекту збору даних про місця і події збройних конфліктів (*ACLED*).

a “Місце” означає державу, в якій опозиційна організація, недержавне збройне угруповання чи інша держава виступає проти уряду, та/або географічне місце ведення бойових дій.

b Типи збройних конфліктів:

Міждержавний (міжнародний) збройний конфлікт: застосування збройної сили однією або кількома державами проти іншої держави чи держав;

Внутрішній (не міжнародний) збройний конфлікт: зазвичай пов'язаний з тривалим насильством між державою та одним чи кількома НДЗУ, що воюють з чіткими політичними цілями (наприклад, контроль над державою чи частиною території держави). Однак ним може бути також збройний конфлікт між НДЗУ, іноді – з менш чіткими цілями. Внутрішні державні збройні конфлікти також можуть класифікуватися як: *субнаціональний збройний конфлікт*, що зазвичай обмежується певними районами в межах суверенної держави, тоді як економічне та соціальне життя країни триває відносно нормально; *громадянська війна*, яка охоплює більшу частину країни і спричиняє щонайменше 1 000 загиблих унаслідок конфлікту протягом року; і *лоздержавний збройний конфлікт*, що відбувається між державою та політичним утворенням, яке загалом не визнане як держава, але має давні прагнення державності (як ізраїльсько-палестинський конфлікт). Збройний конфлікт вважається *інтернаціоналізованим*, якщо має місце значне втручання закордонного суб'єкта, що суттєво затягує або загострює конфлікт – наприклад, збройна інтервенція на підтримку або надання значної кількості зброї чи забезпечення військової підготовки одного чи кількох учасників конфліктів з боку іноземного уряду чи іноземного недержавного суб'єкта, включаючи приватні військові компанії. Багатосторонні миротворчі операції – ще одна форма інтернаціоналізації конфлікту (див. розділ 3 цього видання); позначка # означає, що місяць завершився протягом року.

d Рік, коли число загиблих унаслідок бойових дій вперше перевищило 25 осіб.

e Збройні конфлікти класифікуються як *крупні* (10 тис. і більше загиблих унаслідок конфлікту протягом року), *високої інтенсивності* (1 000-9 999 загиблих унаслідок конфлікту) та *низької інтенсивності* (25-999 загиблих унаслідок конфлікту) – із застереженням, що дані про загиблих унаслідок конфлікту часто є неточними та приблизними.

f Оціночне число загиблих підсумовують за чотири типами подій: бойові дії; вибухи/дистанційне насильство; протести, заворушення та стратегічно важливі події; і насильство проти цивільних. Див.: *ACLED, ACLED definitions of political violence and protest*, 11 Apr. 2019. Після перетину порогу у 25 загиблих унаслідок бойових дій, до загальної оцінки числа загиблих у конфлікті додаються жертви трьох інших типів подій. Дані про смертельні випадки можуть бути ненадійними, оскільки на війні такі дані часто занижують або маніпулюють ними. Тому всі такі дані є приблизними *оцінками*, які вказують на тенденції у формі та наслідках конфлікту. Див.: *ACLED, ‘FAQs: ACLED fatality methodology’*, 27 Jan. 2020.

g Першим роком, за який в базі даних *ACLED* є дані про конфлікти в цій країні є 2018 р.; відстежити ситуацію до того неможливо.

h Певне політичне і кримінальне насильство тривало і після громадянської війни в Сальвадорі у 1979-1992 рр. Першим роком, за який в базі даних *ACLED* є дані про конфлікти в цій країні є 2018 р.; відстежити ситуацію до того неможливо.

i Певне політичне і кримінальне насильство тривало і після громадянської війни в Гватемалі у 1960-1966 рр. Першим роком, за який в базі даних *ACLED* є дані про конфлікти в цій країні є 2018 р.; відстежити ситуацію до того неможливо.

j Сумарне число загиблих унаслідок бойових дій перевищує 25 осіб.

к Це може бути занижена оцінка числа смертей, враховуючи, що інші публічні джерела дають набагато вище число жертв. Але всі оцінки числа загиблих у цьому збройному конфлікті, як військових, так і цивільних, дуже важко перевірити через імовірне заниження та маніпулювання даними. Див., наприклад: Stanwford, N.C., 'Reliable death tolls from the Ukraine war are hard to come by: The result of undercounts and manipulation', *The Conversation*, 4 Apr. 2022.

л Ізраїль називає цей конфлікт конфліктом за "спірну територію", тоді як ряд авторитетних органів, зокрема, РБ ООН, Міжнародний суд і Міжнародний комітет Червоного Хреста, визначають його як окупацію, де застосовується міжнародне гуманітарне право.

м Це може бути занижена оцінка числа загиблих, враховуючи, що інші публічні джерела дають набагато вище число загиблих. Див., наприклад: Pilling, D. and Schirani, A., 'War in Tigray may have killed 600,000 people, reuse mediator says', *Financial Times*, 15 Jan. 2023.

н Першим роком, за який в базі даних *ACLED* є дані про конфлікти в цій країні є 1997 р.; відстежити ситуацію до того неможливо.

Джерела: *ACLED*, 'Dashboard', accessed 10-26 Jan. 2023; інші джерела та оцінки автора.

3. Багатосторонні миротворчі операції

Загальний огляд

У цьому розділі описуються загальні події та тенденції багатосторонніх миротворчих операцій у 2022 р. Упродовж 2022 р. здійснювалися 64 активні миротворчі операції – на одну більше, ніж попереднього року. П'ять із них започатковані у 2022 р.: Колективні миротворчі сили Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ) в Казахстані; Перехідна місія Африканського Союзу в Сомалі; Місія підтримки стабілізації Економічного співтовариства держав Західної Африки у Гвінеї-Бісау (SSMGB); Регіональні сили Східноафриканського співтовариства в Демократичній Республіці Конго (EACRF-DRC); Місія Африканського Союзу з моніторингу, перевірки та дотримання в Ефіопії (AU-MVCM). Чотири місії у 2022 р. завершилися: Колективні миротворчі сили ОДКБ в Казахстані; Спеціальна моніторингова місія (СММ) ОБСЄ в Україні; Місія Африканського Союзу в Сомалі (AMISOM); Міжнародна моніторингова група (ІМТ) на Мінданао.

Чисельність персоналу, розгорнутого в рамках багатосторонніх миротворчих операцій у світі у 2022 р. зросла, всупереч тенденції 2016-2021 рр. скорочення їх персоналу. Зростання у 2022 р. зумовлене переважно змінами в чисельності персоналу операцій у Субекваторіальній Африці, де, як і раніше, було розгорнуто найбільше миротворчих операцій і персоналу. Чотири з п'яти нових операцій у 2022 р. були започатковані в цьому регіоні, всі – регіональними організаціями: Африканським Союзом, Східноафриканським співтовариством та Економічним співтовариством держав Західної Африки. Ці нові місії ілюструють зростаючу регіоналізацію миротворчих операцій, а також надання переваги розгортанню військового, а не цивільного персоналу.

Крім того, відносини між миротворчими місіями та урядами приймаючих країн у 2022 р. максимально погіршилися після видворення персоналу ООН з Малі та ДРК. Ерозію цих відносин посилили демонстрації, під час яких протестувальники вимагали припинення миротворчих операцій ООН в обох країнах через їхню нібито неефективність у розв'язанні конфліктів. У Малі та Центральноафриканській Республіці ці відносини ще більше ускладнювала присутність Групи Вагнера – російської приватної військової компанії, яку звинувачували в порушеннях прав людини та кампаніях дезінформації. Нарешті, вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. ще більше загострило геополітичне суперництво, зокрема між західними країнами та Росією. Це призвело до припинення СММ ОБСЄ, а також до складної політичної динаміки в Раді Безпеки ООН.

Таблиця 3.2 розділу IV містить додаткові відомості про різні багатосторонні миротворчі операції, а також організації та альянси, що їх проводять.

КЛАУДІА ПФАЙФЕР КРУС, ТІМО СМІТ

I. Глобальні тенденції і події у миротворчих операціях

КЛАУДІА ПФАЙФЕР КРУС, ТІМО СМІТ

У 2022 р. ООН, регіональні організації, союзи та ситуативні коаліції держав здійснювали 64 багатосторонні миротворчі операції у 38 країнах/територіях світу – найбільшу кількість операцій за останні 10 років (діаграма 3.1). Це на одну операцію більше, ніж у 2021 р.¹ Минулого десятиліття кількість миротворчих операцій залишалася відносно стабільною, але останнім часом цих операцій побільшало в Субекваторіальній Африці (діаграма 3.2). У цьому регіоні здійснювалися 24 з 64 операцій, 18 – у Європі, 14 – у регіоні Близького Сходу та Північної Африки, 5 – в Азії, і 3 – в Америці (таблиця 3.1). Центральноафриканська Республіка (ЦАР) залишалася країною, на території якої у 2022 р. відбувалося найбільше миротворчих операцій – п'ять, з середньомісячною чисельністю персоналу 16 128 осіб. Станом на 31 грудня 2022 р., там було розгорнуто 17 487 осіб, і країна була другою за чисельністю розгорнутого персоналу миротворчих операцій, поступаючись лише Сомалі (20 685 осіб).

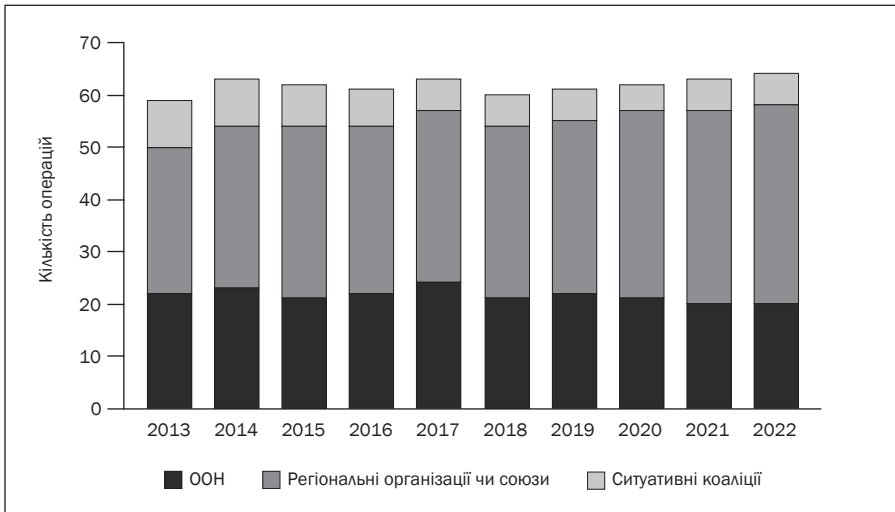
Нові багатосторонні миротворчі операції

У 2022 р. започатковані п'ять багатосторонніх миротворчих операцій: Колективні миротворчі сили Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ) в Казахстані; Перехідна місія Африканського Союзу (АС) в Сомалі (*African Union Transition Mission in Somalia, ATMIS*); Місія підтримки стабілізації Економічного співтовариства держав Західної Африки у Гвінеї-Бісау (*Economic Community of West African States (ECOWAS) Stabilisation Support Mission in Guinea-Bissau, SSMGB*); Регіональні сили Східноафриканського співтовариства в ДРК (*East African Community Regional Force in the Democratic Republic of the Congo, EACRF-DRC*); Місія АС з моніторингу, перевірки та дотримання в Ефіопії (*African Union Monitoring, Verification and Compliance Mission, AU-MVCM*).

Казахстан: Колективні миротворчі сили ОДКБ

Колективні миротворчі сили ОДКБ в Казахстані були створені 6 січня 2022 р. на прохання Президента Казахстану К.-Ж. Токаєва після спровокованих

¹ Див. також таблицю 3.2. Кількісний аналіз спирається на дані, зібрані СІПРІ для вивчення тенденцій миротворчих операцій. Згідно з визначенням СІПРІ, багатостороння миротворча операція повинна мати заявлену мету: (а) слугувати інструментом сприяння виконанню вже існуючих мирних угод; (б) підтримувати мирний процес; або (в) сприяти зусиллям з розбудови миру або запобіганню конфліктам. Місії з надання послуг, встановлення фактів або допомоги на виборах, а також місії, до складу яких входять нерезиденти або групи переговорників, тут не враховуються. Оскільки всі дані СІПРІ переглядаються на постійній основі та коригуються за появи точнішої інформації, статистичні дані цього розділу можуть не повністю збігатися з даними у попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ* чи інших публікацій СІПРІ.

Діаграма 3.1. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій за типами організацій, що їх проводили, у 2013-2022 рр.

зростанням цін на паливе демонстрацій, які, однак, швидко переросли в масові протести з ширшими політичними вимогами².

Токаєв стверджував, що “міжнародні терористичні угруповання” “вкрали” протести, і скористався уявною атакою цих угруповань як приводом, щоб звернутися до ОДКБ із проханням ввести війська для охорони об’єктів стратегічної інфраструктури та допомоги правоохоронним органам у стабілізації ситуації³. ОДКБ вперше скористалася положенням про миротворчість Договору про колективну безпеку 1992 р.⁴ Згідно зі Статтею 4 Договору, Організація може розгорнути війська, лише якщо території або суверенітету країни-учасниці загрожує зовнішня сила. Фахівці з Центральної Азії та представники урядів поставили під сумнів наявність зовнішньої загрози для Казахстану та розкритикували рішення через створення суперечливого прецеденту для авторитарних лідерів у регіоні⁵. Операція за участю 3 920 військовослужбовців з Вірменії, Білорусі, Киргизстану, Росії та Таджикистану офіційно завершилася 19 січня 2022 р. після заяви Токаєва, що ці сили виконали свою місію.

Сомалі: ATMIS

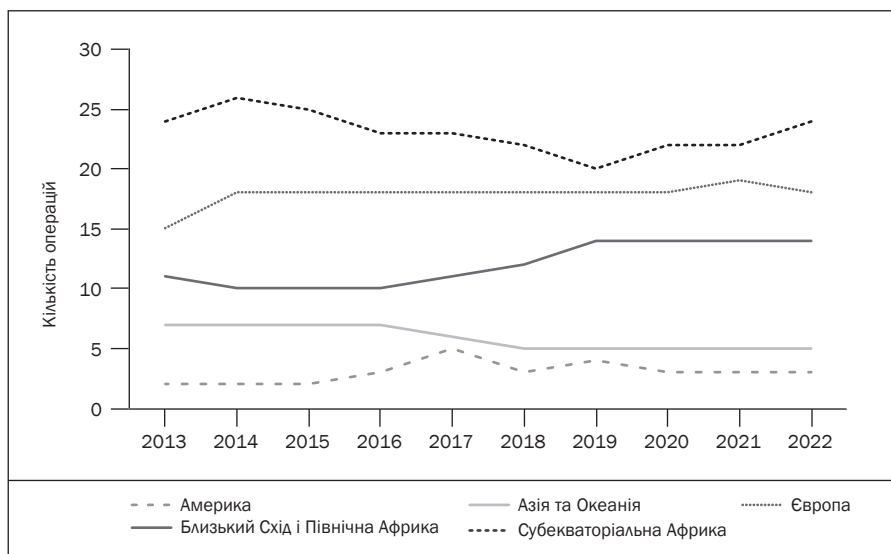
ATMIS замінила Місію АС у Сомалі (*African Union Mission in Somalia, AMISOM*) 1 квітня 2022 р. з повноваженнями допомагати національному

² Collective Security Treaty Organization (CSTO), ‘The statement by Nikol Pashinyan, the Chairman of the CSTO Collective Security Council-Prime Minister of the Republic of Armenia’, 6 Jan. 2022.

³ Hedenskorg, J. and von Essen, H., ‘Russia’s CSTO intervention in Kazakhstan: Motives, risks and consequences’, Swedish Institute of International Affairs, 14 Jan. 2022.

⁴ CSTO, ‘Collective Security Treaty’, 15 May 1992.

⁵ Pannier, B., ‘The consequences of inviting Russian-led CSTO troops into Kazakhstan’, Radio Free Europe/Radio Liberty, 6 Jan. 2022.

Діаграма 3.2. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій за регіонами у 2013-2022 рр.

Уряду в боротьбі з Аш-Шабаб та іншими терористичними угрупованнями, підтримувати безпеку, розвивати спроможності сил безпеки, правосуддя та місцевої влади, а також підтримувати мир і примирення у країні⁶.

Останніми роками *AMISOM* дедалі більше втрачала підтримку серед сомалійських політиків, а її продовженню загрожували бюджетні скорочення. Але стан безпеки у країні залишався надто хитким для повного виведення контингенту АС⁷. Нова миротворча операція також, імовірно, зіткнеться з певними фінансовими проблемами її попередниці, попри те, що ЄС у липні 2022 р. схвалив підтримку *ATMIS* у рамках Європейського фонду миру (ЄФМ, *European Peace Facility*).⁸ Крім того, багато інших питань, які ускладнювали діяльність *AMISOM*, залишаються проблемними й для *ATMIS*, включаючи боротьбу за владу між політичними елітами і триваюче повстання Аш-Шабаб. Під час нападу цього угруповання в Могадішо в жовтні 2022 р., наприклад, загинуло 100 та отримали поранення понад 300 осіб⁹.

Очікується, що мандат нової миротворчої операції буде чинним до 31 грудня 2024 р., після чого її безпекові функції мають бути передані силам безпеки Сомалі. Мандат і дозволена чисельність *ATMIS* мало змінилися, порівняно з попередньою місією. Головною відмінністю в мандаті є визначення

⁶ United Nations Security Council Resolution 2628, 31 Mar. 2022.

⁷ Обговорення цього питання див., наприклад: Пфайфер-Крус К., ван дер Лейн Дж., Сміт Т. "Глобальні та регіональні тенденції і події у міжнародних миротворчих операціях", підрозділ II розділу 2 та Дейвіс І. "Збройні конфлікти та мирні процеси у Північній Африці", підрозділ IV розділу 6 *Щорічника СППІ 2022*.

⁸ Council of the European Union (EU), 'EU support to the African Union Mission in Somalia: Council approves further support under the European Peace Facility', Press release, 6 July 2022.

⁹ Sheikh, A. and Hassani, A., 'Car bombs at busy Somalia market intersection killed at least 100, president says', Reuters, 30 Oct. 2022.

Таблиця 3.1. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій і розгорнутого персоналу за регіонами та типами організацій у 2022 р.

Організація	Америка	Азія та Океанія	Європа	Близький Схід і Північна Африка	Субекваторіальна Африка	Світ
Операції	3	5	18	14	24	64
ООН	2	2	2	7	7	20
Регіональні організації та союзи	1	1	13	6	17	38
Ситуативні коаліції	0	2	3	1	0	6
Персонал	306	311	7 567	14 206	92 594	114 984
ООН	279	301	1 013	12 362	66 553	80 508
Регіональні організації та союзи	27	–	5 431	693	26 041	32 192
Ситуативні коаліції	–	10	1 123	1 151	–	2 284

– – не застосовується.

Примітки: Кількість активних операцій за 2022 р., включно з операціями, завершеними протягом року; чисельність персоналу – станом на 31 грудня 2022 р.

Джерело: База даних СІПРІ багатосторонніх миротворчих операцій, станом на квітень 2023 р.

плану переходу, що передбачає передачу повноважень уряду Сомалі в чотири етапи¹⁰. Що стосується чисельності персоналу, то під час реорганізації миротворчої операції і військовий, і поліцейський компоненти зберегли чисельність *AMISOM*¹¹. До кінця 2022 р. очікувалося виведення 2 000 осіб персоналу *ATMIS*, але воно затрималося до кінця 2023 р.¹²

Гвінея-Бісау: SSMGB

SSMGB була створена *ECOWAS* 3 лютого 2022 р. після спроби скинути Президента Гвінеї-Бісау У. С. Ембалу (*Umaro Sissoco Embaló*)¹³. Розгортання миротворчої операції почалось у квітні 2022 р. і нагадувало запровадження у 2012 р. Місії *ECOWAS* у Гвінеї-Бісау (*ECOWAS Mission in Guinea Bissau, ECOMIB*), розгорнуту після військового державного перевороту¹⁴. Навіть комісар *ECOWAS* з питань політики, миру та безпеки генерал Ф. Беанзен (*Francis Behanzin*) казав, що миротворча операція, започаткована у 2022 р., має практично “ті самі завдання”, що й *ECOMIB* у 2012 р., враховуючи, що ситуація у країні остаточно не стабілізувалась¹⁵. Початковий мандат *SSMGB* видано на один рік з можливістю поновлення.

¹⁰ African Union (AU), ‘Communiqué of the 1068th meeting of the Peace and Security Council held on 8 Mar. 2022, on the reconfiguration of the AU Mission in Somalia (AMISOM)’, 8 Mar. 2022.

¹¹ AU (посилання 10).

¹² UN Security Council Resolution 2670, 21 Dec. 2022.

¹³ Economic Community of West African States (ECOWAS), ‘Final communiqué of the extraordinary summit of the ECOWAS Authority of Heads of State and Government on the political situation in Burkina Faso, Guinea and Mali’, 3 Feb. 2022.

¹⁴ Danso, I., ‘Guiné-Bissau: Debate aceso sobre força militar da CEDEAO’, Deutsche Welle, 4 May 2022.

¹⁵ ‘ECOWAS stabilisation force deployed in troubled Guinea Bissau’, Africanews, 21 June 2022.

Демократична Республіка Конго: EACRF-DRC

З огляду на погіршення ситуації на сході ДПК, де збройні сили країни проти-стоять повстанцям Руху 23 березня (*Mouvement du 23 mars, M23*), що знову підняв голову, Східноафриканське співтовариство (*East African Community, EAC*) 20 червня 2022 р. започаткувало свою першу миротворчу операцію – *EACRF-DRC*¹⁶. Ця операція здійснюється під проводом сил безпеки Кенії з можливістю долучення контингентів з Бурунді, Південного Судану, Танзанії та Уганди. 15 серпня 2022 р. Бурунді стала першою країною, яка розгорнула свій контингент у рамках *EACRF-DRC*¹⁷. Повідомлялось, що якісь бурундійські війська перебували в Південному Ківу ще з грудня 2021 р. для боротьби з озброєним угрупованням Опір за верховенство права в Бурунді (*Résistance pour un Etat de Droit au Burundi, RED-Tabara*), яке виступає проти бурундійського уряду¹⁸. Кенія відрядила війська другою, 2 листопада 2022 р.¹⁹ Народні сили оборони Уганди (*Uganda People's Defence Force, UPDF*) продовжували діяти в провінціях Північне Ківу та Ітурі згідно з подовженими 20 вересня двосторонніми угодами, а 18 листопада вони оголосили про розгортання одного батальйону у складі регіональних сил *EAC*²⁰. Наприкінці 2022 р. Уганда та Південний Судан ще не розгорнули своїх військ, попри тиск з боку *EAC*, а зобов'язання Танзанії стосовно розгортання військ залишалися неясними.

Проект концепції операцій для *EACRF-DRC* є досить стислим і нечітким, з точки зору мандата. У мандаті зазначено, що об'єднані сили мають забезпечувати у ДПК порядок, гуманітарну допомогу постраждалому населенню та заходи демобілізації²¹. У комюніке *EAC* про початок операції глави держав “наказали забезпечити негайне припинення вогню”²². У листопаді 2022 р. командувач *EACRF-DRC* генерал-майор Дж. Ньяга (*Jeff Nyagah*) заявив, що найближчий план операції стосується захисту від повстанців стратегічного м. Гома, поки розробляються дві мирні ініціативи для району Великих озер (процеси Найробі та Луанда). Дж. Ньяга також підкреслив, що ці політичні процеси є пріоритетними, а наступними кроками будуть роззброєння та демобілізація озброєних груп і реінтеграція переміщених осіб²³.

Операція розпочалася на тлі посилення напруженості між ДПК і Руандою, причому остання, за повідомленнями, надає підтримку повстанцям

¹⁶ East African Community (EAC), ‘Communiqué of the Third Heads of State Conclave on the Democratic Republic of Congo’, 20 June 2022. Про конфлікт у ДПК див.: Дейвіс І. “Збройні конфлікти та мирні процеси в Центральній Африці”. – *Щорічник СІПРІ*, підрозділ III розділу 7.

¹⁷ ‘Burundi sends troops into Congo as part of East African Force’, Reuters, 15 Aug. 2022.

¹⁸ UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), ‘UNHCR position on returns to North Kivu, South Kivu, Ituri and adjacent areas in the Democratic Republic of Congo affected by ongoing conflict and violence – Update III’, Nov. 2022.

¹⁹ Waita, E., ‘Kenya deploys troops to Congo to help end decades of bloodshed’, Reuters, 3 Nov. 2022.

²⁰ AFP, ‘Uganda to deploy 1000 troops to Congo to fight rebels’, Voice of America, 22 Nov. 2022.

²¹ EAC, ‘Concept of Operations (CONOPS) for the deployment of the East African Community Regional Force in the Democratic Republic of Congo (EACRF-DRC)’, 19 June 2022.

²² EAC (посилання 16).

²³ Wambui, M., ‘Regional force ready to replace MONUSCO without its mistakes’, *East African*, 20 Nov. 2022.

M23 з моменту їх появи у 2012 р.²⁴ Це повстанське угруповання, яке перебувало у сплячому стані майже 10 років, відродилося в листопаді 2021 р. добре озброєним та оснащеним і досягло значних територіальних здобутків у 2022 р.²⁵ У листопаді 2022 р. *M23* погодився на тимчасове припинення вогню та, попри його порушення, здав наприкінці грудня 2022 р. стратегічні позиції поблизу м. Гома²⁶.

Ефіопія: АУ-МСVM

29 грудня 2022 р. АС започаткував *AU-MVCM* у м. Мекеле в ефіопському регіоні Тиграї. Миротворча операція відповідає Угоді про постійне припинення бойових дій (*СОНА*), підписаній 2 листопада 2022 р. урядом Ефіопії та *Народно-визвольним фронтом Тиграю (Tigray People's Liberation Front, TPLF)*²⁷. Політична напруженість у Тиграї переросла у збройний конфлікт у листопаді 2020 р., а в наступні місяці конфлікт вилився у громадянську війну²⁸. Група моніторингу та верифікації має забезпечити виконання мирної угоди та запобігти порушенням припинення вогню.

Обговорення миротворчої операції в Гаїті

Крім цих вже триваючих операцій, у 2022 р. в Раді Безпеки (РБ) ООН обговорювали можливість розгортання в Гаїті міжнародних спеціальних сил²⁹. 7 жовтня 2022 р., зіткнувшись з поширенням бандитизму та масовими протестами через стрімке зростання цін на пальне, що паралізувало країну, тимчасовий Прем'єр-міністр Гаїті А. Жанрі (*Ariel Henry*) запросив іноземну військову підтримку³⁰. Хоча бандитизм є проблемою Гаїті вже багато років, він посилюється після вбивства Президента Дж. Моїсе (*Juvenile Moïse*) в липні 2021 р.³¹ На засіданні РБ ООН 17 жовтня США повідомили, що готують резолюцію, яка дозволила б діяти міжнародній

²⁴ Peyton, N. and Holland, H., 'UN experts: Rwanda has intervened militarily in eastern Congo', Reuters, 4 Aug. 2022.

²⁵ United Nations, Security Council, Record of UN Security Council 9081st meeting, 29 June 2022; Blanshe, M., 'DRC: M23 rebels capture Bunagana border post, Uganda dismiss accusations of helping them', Africa Report, 13 June 2022.

²⁶ 'M23 rebels hand over strategic position in eastern DRC', Africanews, 23 Dec. 2022.

²⁷ AU, 'The African Union launches the African Union Monitoring, Verification and Compliance Mission in Mekelle, Tigray region, Ethiopia', 29 Dec. 2022. Про мирний процес в Ефіопії див. підрозділ II розділу 2 цього видання.

²⁸ Докладно про цей збройний конфлікт у 2021 р. див.: Дейвіс І. "Збройні конфлікти та мирні процеси у Східній Африці". – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ IV розділу 7.

²⁹ United Nations, Security Council, Record of UN Security Council 9153rd meeting, 17 Oct. 2022; United Nations, Security Council, Record of UN Security Council 9159th meeting, 21 Oct. 2022; United Nations, Security Council, Record of UN Security Council 9233rd meeting, 21 Dec. 2022.

³⁰ Coto, D., 'Haiti's leader requests foreign armed forces to quell chaos', AP News, 8 Oct. 2022.

³¹ Обговорення цього питання див.: Капаріні М. "Збройні конфлікти в Північній Америці та Карибському басейні". – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ II розділу 3.

місії сприяння безпеці не під егідою ООН, згідно з Главою VII Статуту ООН³², але до кінця 2022 р. рішення про розгортання такої місії не було.

Багатосторонні миротворчі операції, що завершилися у 2022 р.

У 2022 р. завершилися чотири багатосторонні миротворчі операції: Колективні миротворчі сили ОДКБ в Казахстані; Спеціальна моніторингова місія (СММ) ОБСЄ в Україні; *AMISOM*; та Міжнародна моніторингова група (*IMT*) на Мінданао.

Казахстан: Колективні миротворчі сили ОДКБ

Колективні миротворчі сили ОДКБ у Казахстані (див. вище) здійснювали короткотривалу операцію, яка завершилась 19 січня 2022 р., через 13 днів після її початку.

Україна: СММ ОБСЄ

СММ ОБСЄ була розгорнута 21 березня 2014 р. на прохання українського уряду для спостереження й звітування про безпекову ситуацію в Україні та сприяння діалогу між сторонами конфлікту на сході країни. До 2022 р. мандат миротворчої операції щорічно подовжувався Постійною радою ОБСЄ. Але 31 березня 2022 р. СММ офіційно закрили після відмови Росії підтримати консенсусне рішення стосовно подовження її мандата ще на рік. Натомість Росія вимагала негайного припинення Місії³³. Це стало прямим наслідком війни в Україні, і Росія заявляла, що її рішення пояснюється зміною безпекової ситуації у країні³⁴. Ряд країн-учасниць ОБСЄ піддали критиці російське рішення³⁵. Перед вторгненням Росії в Україну персонал СММ спостерігав і повідомляв про порушення припинення вогню, сприяв діалогу та був посередником у досягненні перемир'я на місцях, що дозволяло, зокрема, ремонтувати критичну цивільну інфраструктуру³⁶. СММ була найбільшою неозброєною цивільною миротворчою Місією, з 809 закордонними працівниками на момент припинення.

Сомалі: AMISOM

AMISOM була запроваджена Радою миру та безпеки АС 19 січня 2007 р. за згодою РБ ООН, з початковим мандатом на шість місяців і дозволеною АС

³² United Nations, Security Council, Record of UN Security Council 9153rd meeting (посилання 29).

³³ Liechtenstein, S., 'Russia blocks mandate extension of OSCE Monitoring Mission to Ukraine', *Security and Human Rights Monitor*, 31 Mar. 2022.

³⁴ Liechtenstein (посилання 33).

³⁵ Див., наприклад: British Foreign, Commonwealth and Development Office and Bush, N., 'Russia blocks decision on the mandate extension of OSCE's Special Monitoring Mission to Ukraine: UK statement to the OSCE, 31 Mar. 2022', Speech, 31 Mar. 2022; United States Mission to the OSCE and Carpenter, M., 'Statement on the mandate extension of the OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine', 31 Mar. 2022.

³⁶ Liechtenstein (посилання 33).

чисельністю 8-9 тис. осіб³⁷. Миротворча операція мала сприяти проведенню конгресу національного примирення і створити безпечні умови для гуманітарної допомоги³⁸. Згодом, з погіршенням безпекової ситуації на місцях, до мандата *AMISOM* додали завдання зменшення загрози від повстання Аш-Шабаб, допомогу сомалійським силам безпеки та підтримку політичного процесу³⁹.

У 2017 р. чисельність *AMISOM* почала зменшуватися на виконання Резолюції РБ ООН 2372, яка запровадила поступову передачу безпекових функцій силам безпеки Сомалі⁴⁰. Водночас ЄС як головний донор *AMISOM* скоротив бюджетну підтримку миротворчій операції, почасти через відсутність успіхів у боротьбі з Аш-Шабаб⁴¹. В перші роки *AMISOM* вдавалося доволі успішно витіснити групи повстанців з головних міст, але останніми роками миротворці здійснювали менше наступальних операцій і переважно втримували територію, зокрема через неспроможність Сомалійської національної армії втримати зайняті райони⁴².

Офіційне обговорення припинення *AMISOM* почалося на початку 2021 р., коли ООН і АС рекомендували реорганізувати її⁴³. Але через розбіжності між АС і приймаючим урядом стосовно її реорганізації, рішення про припинення миротворчої операції було відкладене. 21 грудня 2021 р., коли термін мандата *AMISOM* добігав кінця, РБ ООН подовжила його ще на три місяці, щоб дати змогу продовжити переговори між урядом Сомалі, учасниками і донорами⁴⁴. 1 квітня 2022 р. Рада миру та безпеки АС замінила *AMISOM* на *ATMIS* (див. вище)⁴⁵. З 2015 р. і до її припинення *AMISOM* була найкрупнішою багатосторонньою миротворчою операцією за чисельністю персоналу, і ця чисельність перейшла до *ATMIS* після її створення.

Філіппіни: ІМТ

30 червня 2022 р. *ІМТ* завершила свою майже 20-річну моніторингову діяльність на Мінданао, Філіппіни. Миротворча операція була запроваджена в жовтні 2004 р. для моніторингу виконання угоди про припинення вогню 2003 р. між урядом Філіппін та колишнім Ісламським фронтом визволення Моро (*MILF*), одним з найбільших повстанських угруповань у регіоні. У 2014 р. *MILF* підписав мирну угоду з урядом Філіппін, що дозволило створити автономний район Бангсаморо на мусульманському Мінданао.

³⁷ UN Security Council Resolution 1744, 21 Feb. 2007.

³⁸ UN Security Council Resolution 1744 (посилання 37); Transnational Federal Government of the Somali Republic and the AU, 'Status of Mission Agreement (SOFA)', 6 Mar. 2022.

³⁹ UN Security Council Resolution 2073, 7 Nov. 2012.

⁴⁰ UN Security Council Resolution 2372, 30 Aug. 2017.

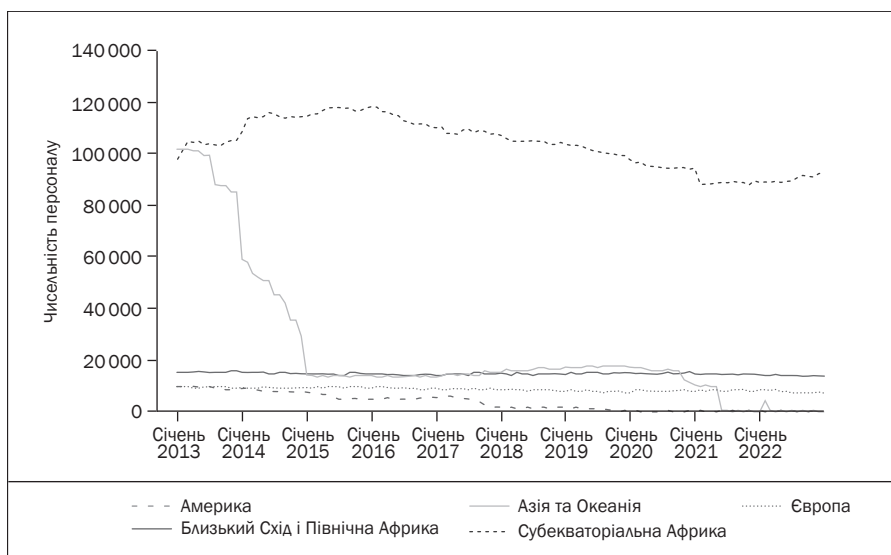
⁴¹ Institute for Security Studies, Peace and Security Council (PSC) Report, 'The impact of new funding uncertainties on AMISOM', 7 Mar. 2018.

⁴² International Crisis Group, 'Reforming the AU Mission in Somalia', Africa Briefing no.176, 15 Nov. 2021.

⁴³ AU, Report of the Independent Assessment Team on the African Union's engagement in and with Somalia post 2021, 30 May 2021.

⁴⁴ UN Security Council Resolution 2614, 21 Dec. 2021.

⁴⁵ UN Security Council Resolution 2628 (посилання 6).

Діаграма 3.3. Чисельність персоналу багатосторонніх миротворчих операцій за регіонами у 2013-2022 рр.

Примітка: Чисельність персоналу ґрунтується на місячних даних, останні дані за грудень 2022 р.

В березні 2022 р. Президент Філіппін Р. Дутерте (*Rodrigo Duterte*) заявив, що мандат *ІМТ* не буде подовжено, хоча *MILF* все ще перебував у процесі поступового роззброєння⁴⁶. За її майже 20-річну діяльність у миротворчій операції брав участь персонал з Брунею, Індонезії, Японії, Лівії, Малайзії та Норвегії. На момент припинення *ІМТ* персонал Місії складався винятково з представників Брунею та Малайзії.

Розгорнутий персонал

В останні 10 років у світі спостерігалася загальна тенденція зменшення чисельності персоналу, розгорнутого в рамках багатосторонніх миротворчих операцій⁴⁷. Але у грудні 2022 р. чисельність персоналу, розгорнутого в багатосторонніх миротворчих операціях, дещо виросла – на 2,79%, порівняно з груднем 2021 р., коли вона була однією із найнижчих за період 2013-2022 рр. У 2022 р. чисельність розгорнутого персоналу зросла зі 111 858 до 114 984 осіб, причому основні коливання чисельності персоналу відбувались у Європі та Субекваторіальній Африці. У Європі чисельність зменшилася, переважно через припинення СММ ОБСЄ в Україні. У Субекваторіальній Африці чисельність зросла завдяки розширенню Місії Південноафриканського співтовариства розвитку в Мозамбіку (*Southern African Development Community Mission in Mozambique, SAMIM*)

⁴⁶ Stanford University, 'Moro Islamic Liberation Front', Mapping Militant Organizations, accessed 6 Feb. 2023.

⁴⁷ Якщо не зазначено іншого, чисельність персоналу багатосторонніх миротворчих операцій означає винятково іноземний персонал і не враховує місцевий персонал, задіяний у цих операціях.

і Багатоцільової об'єднаної стабілізаційної місії ООН у ЦАР (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the Central African Republic, MINUSCA*), а також створенню *SSMGB* і *EACRF-DRC*.

Багатосторонні миротворчі операції у Субекваторіальній Африці є найбільшими за чисельністю персоналу (діаграма 3.3). На 31 грудня 2022 р. в миротворчих операціях у регіоні було розгорнуто 92 594 осіб – 80,5% усього розгорнутого персоналу у світі (проти 79% у грудні 2021 р.). Це було перше з 2015 р. зростання чисельності персоналу, розгорнутого в Субекваторіальній Африці. Але розгортання нових великих миротворчих операцій в Африці чи в інших місцях не було після створення *MINUSCA* у 2014 р.

Чисельність персоналу, розгорнутого в Америці, Азії та Океанії і в регіоні Близького Сходу та Північної Африки, у 2022 р. залишалася доволі стабільною. Винятком стала Азія в січні 2022 р., коли стався сплеск у чисельності, порівняно з іншими місяцями, через запровадження (ненадовго) Колективних миротворчих сил ОДКБ у Казахстані.

Країни – найкрупніші постачальники військ і поліції

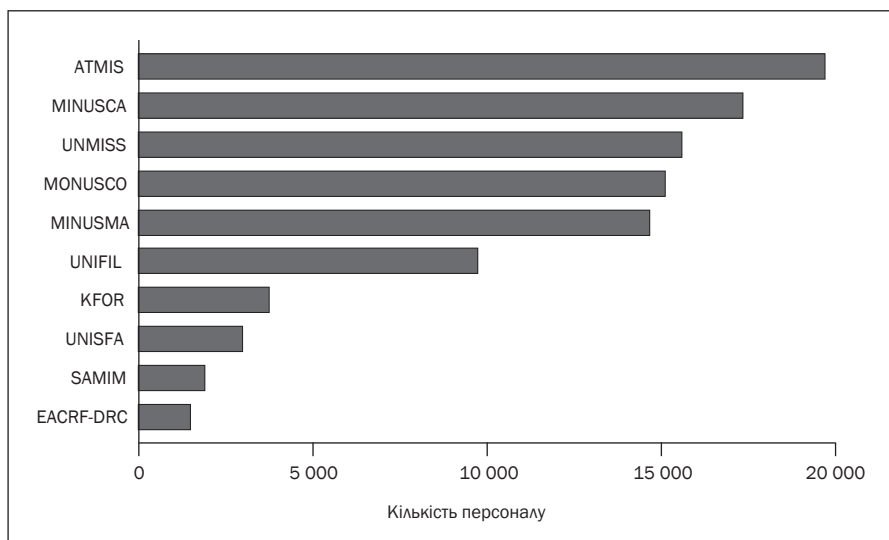
Станом на 31 грудня 2022 р., 10 найкрупніших постачальників військового персоналу забезпечували 53,8% усієї його чисельності, розгорнутої у світі в рамках багатосторонніх миротворчих операцій. Ефіопія, яка була найкрупнішим постачальником військового персоналу (діаграма 2.9) з 2019 р., у 2022 р. опустилася на 8-е місце з 4 710 військовослужбовцями, розгорнутими на 31 грудня 2022 р., що на 45,3% менше, ніж у 2021 р. (діаграма 3.4). Це скорочення сталося переважно внаслідок виведення ефіопських миротворців зі складу Тимчасових сил безпеки ООН у Аб'єї (*UN Interim Security Force for Abyei, UNISFA*) після ескалації напруженості між Ефіопією та Суданом навколо прикордонного району Фашага, де ефіопські селяни обробляють землю, на яку претендує Судан. У серпні 2021 р. Судан вимагав заміни ефіопських військ в *UNISFA*, і 10 квітня 2022 р., після тривалого обговорення, Ефіопія вивела свій контингент, окрім тилових служб, які виведуть пізніше⁴⁸. На 31 грудня 2021 р. Ефіопія мала у складі *UNISFA* 3 220 осіб, але на 31 грудня 2022 р. країна вже не була представлена в цій миротворчій операції. Крім того, після припинення участі Ефіопії в *UNISFA* сотні військових з охопленого військової регіону Тиграї попросили притулку в Судані, побоюючись за свою безпеку⁴⁹.

Ефіопія залишається важливим учасником *ATMIS* і Місії ООН у Південному Судані (*UNMISS*), хоча чисельність її персоналу, розгорнутого у складі останньої, у 2022 р. зменшилася на 44,9%, порівняно з попереднім роком.

Бангладеш був головним постачальником військового персоналу для миротворчих операцій із загальною чисельністю 6 728 військовослужбовців, станом на 31 грудня 2022 р., що на 13,8% більше, ніж у грудні 2021 р.

⁴⁸ United Nations, Security Council, 'Situation in Abyei: Report of the secretary-general', 14 Apr. 2022.

⁴⁹ 'Ethiopia ex-peacekeepers from Tigray arrive in Sudan for asylum', Africanews, 16 May 2022.

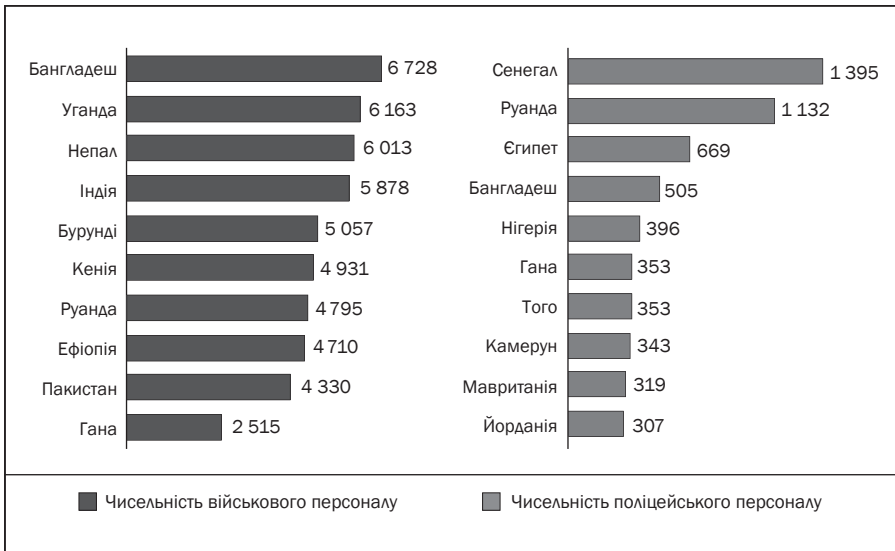

Діаграма 3.4. Найкрупніші багатосторонні миротворчі операції, станом на 31 грудня 2022 р.

ATMIS – Перехідна місія АС у Сомалі; *EACRF-DRC* – Регіональні сили Східноафриканського співтовариства в ДПК; *KFOR* – Сили в Косово; *MINUSCA* – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР; *MINUSMA* – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі; *MONUSCO* – Стабілізаційна місія ООН у ДПК; *SAMIM* – Місія Південноафриканського співтовариства розвитку в Мозамбіку; *UNIFIL* – Тимчасові сили ООН у Лівані; *UNISFA* – Тимчасові сили безпеки ООН у Аб'єї; *UNMISS* – Місія ООН у Південному Судані.

З 2017 р. країна відрядила понад 1 000 військовослужбовців до кожної з чотирьох найкрупніших миротворчих операцій ООН: *MINUSCA*, Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі (*MINUSMA*), Стабілізаційна місія ООН у ДПК (*MONUSCO*) та *UNMISS*⁵⁰. Інші країни Південної Азії – Непал, Індія та Пакистан – також є серед найкрупніших постачальників військового персоналу. У грудні 2022 р. ці країни були важливими постачальниками військового персоналу до *MONUSCO*, а Пакистан надав найчисельніший військовий контингент для цієї миротворчої операції. Індія та Непал також роблять значний внесок у наданні військового персоналу в *UNMISS*, а Непал і Пакистан відряджають багато військового персоналу для *MINUSCA*. Крім того, після виведення ефіопських миротворців з *UNISFA* ці чотири країни Південної Азії опинилися серед головних постачальників військового персоналу для цієї миротворчої операції.

⁵⁰ 31 грудня 2022 р. Бангладеш також відрядила військовий персонал для *UNISFA*, *UNIFIL* і менших місій, зокрема *MINURSO*, *UNFICYP*, *UNMHA* та *UNSMIL*.

Діаграма 3.5. Країни, що надавали найбільшу чисельність військового і поліцейського персоналу до миротворчих операцій, станом на 31 грудня 2022 р.

Більшість постачальників військового персоналу на 31 грудня 2022 р. представляли Субекваторіальну Африку (шість з перших десяти – діаграма 3.5). Уганда була другою, з 6 163 військовослужбовцями у складі миротворчих операцій, переважно *ATMIS*. Участь у військових контингентах *ATMIS* та *EACRF-DRC* зробила Кенію одним з головних надавачів військового персоналу. Крім *ATMIS* і *EACRF-DRC*, Бурунді надала чимало військового персоналу до *MINUSCA*; Руанда була головним постачальником військ до двох найкрупніших миротворчих операцій ООН – *MINUSCA* та *UNMISS*. Гана була новачком серед 10 головних постачальників у 2022 р., відрядивши найбільшу чисельність військ до *UNISFA* (656 військовослужбовців), далі йшли Пакистан (585), Бангладеш (509) та Індія (488). Утім у грудні 2022 р., як і попередніми роками, більшість ганських миротворців були задіяні в *UNIFIL* та *UNMISS*.

10 найкрупніших країн-постачальників поліцейського персоналу до багатосторонніх миротворчих операцій разом забезпечили 66,8% усього поліцейського персоналу, розгорнутого на 31 грудня 2022 р. Головним постачальником залишився Сенегал, з 1 395 поліцейськими – на 11,7% більше, ніж у грудні 2021 р. Ця країна надає поліцейський персонал переважно до *MINUSCA*, *MINUSMA* та *MONUSCO*. Наступні п'ять постачальників поліцейського персоналу у 2022 р. залишилися тими ж самими та в тому ж порядку, що й у 2021 р.: Руанда, Єгипет, Бангладеш, Нігерія і Гана. До *Top 10* найкрупніших постачальників поліцейського персоналу у 2022 р. увійшла Йорданія, потіснивши Індонезію.

II. Організації, що проводять багатосторонні миротворчі операції

КЛАУДІА ПФАЙФЕР КРУС, ТІМО СМІТ

ООН залишається головним організатором багатосторонніх миротворчих операцій, відповідаючи приблизно за третину всіх операцій і 70% усього розгорнутого на 31 грудня 2022 р. персоналу (діаграма 3.6)¹. Однак більшість миротворчих операцій проводили регіональні організації та союзи, які у 2022 р. очолювали 38 багатосторонніх миротворчих операцій – на одну більше, ніж у 2021 р. Вони відбувалися переважно в Субекваторіальній Африці. Ситуативні коаліції держав проводили у 2022 р. шість багатосторонніх миротворчих операцій, так само, як і у 2021 р. Крім них, було кілька багатосторонніх операцій, спрямованих на підтримання безпеки і стабільності, які, однак, не підпадали під визначення багатосторонніх миротворчих операцій СІПРІ.

Організація Об'єднаних Націй

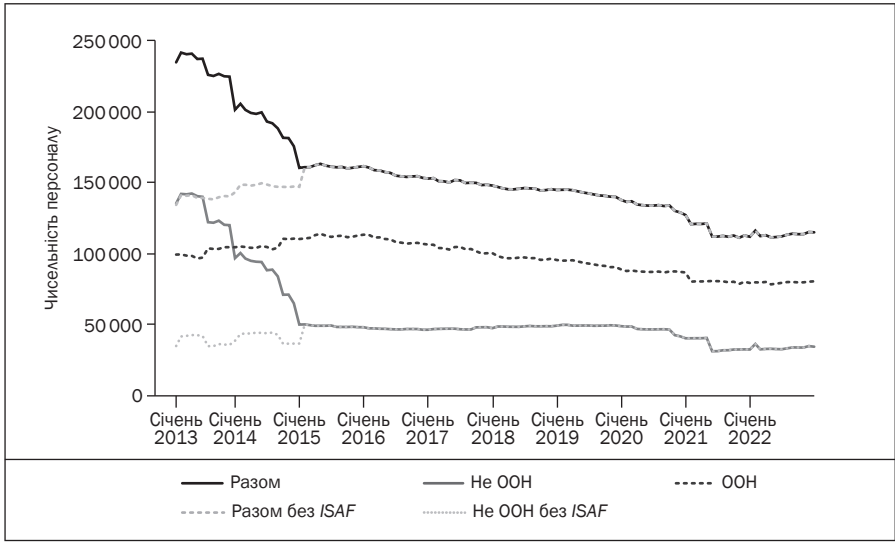
У 2022 р. ООН проводила 20 багатосторонніх миротворчих операцій – так само, як і у 2021 р. Протягом 2022 р. чисельність персоналу миротворчих операцій ООН збільшилася на 1,47% – з 79 343 до 80 508 осіб. Це помірне збільшення порушує тенденцію постійного скорочення персоналу миротворчих операцій ООН з 2015 р. Збільшення відбулося насамперед серед силовиків, яких на 31 грудня 2022 р. було на 1,6% більше, ніж у грудні 2021 р. При цьому чисельність цивільних працівників зменшилася на 0,68%. На 31 грудня 2022 р. чисельність військових і поліцейських складала 94,4% усіх учасників миротворчих операцій ООН.

Центральноафриканська Республіка: MINUSCA

На 31 грудня 2022 р. Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the Central African Republic, MINUSCA*) була найбільшою миротворчою операцією ООН, з 17 321 міжнародними співробітниками. Це на 20,1% більше, ніж на 31 грудня 2021 р., коли вона була четвертою за чисельністю серед миротворчих операцій ООН, після Місії ООН у Південному Судані (*UN Mission in South Sudan, UNMISS*), Стабілізаційної місії ООН у ДПК (*UN Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo, MONUSCO*) та Багатоцільової об'єднаної стабілізаційної місії ООН у Малі (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali, MINUSMA*), відповідно. Збільшення персоналу *MINUSCA* відображає рішення РБ ООН посилити цю миротворчу операцію у відповідь на зростання нестабільності та насильства у країні².

¹ “Багатосторонні миротворчі операції” включають миротворчі операції ООН і спеціальні миротворчі місії.

² UN Security Council Resolution 2566, 12 Mar. 2021.

Діаграма 3.6. Чисельність персоналу багатосторонніх миротворчих операцій за типами організацій, що їх проводили, у 2013-2022 рр.

ISAF – Міжнародні сили сприяння безпеці в Афганістані.

Примітка: Дані про чисельність персоналу ґрунтуються на місячних даних, останні – за грудень 2022 р.

Під час переговорів про подовження мандата *MINUSCA* у 2021 р. виникли розбіжності, а Китай і Росія утрималися під час голосування. У 2022 р. розбіжності збереглися та були частково пов'язані з посиланням у тексті на “всі сторони конфлікту”, до яких теоретично належали б Збройні сили ЦАР (*Forces Armées Centrafricaines, FACA*) і російська приватна військова компанія Група Вагнера, тісно пов'язана з російським урядом і причетна до порушень прав людини в ЦАР³. У 2022 р. Китай і Росія знову утрималися під час голосування стосовно подовження мандата *MINUSCA*. Але на відміну від попередніх років, у мандаті 2022 р. з пріоритетних завдань миротворчої операції було вилучено “підтримку поширення влади Держави”. Підтримка державної влади на місцях була ще одним видом діяльності, до якої у ЦАР дедалі більше залучалася Група Вагнера⁴. Після загальних виборів 2020-2021 рр. участь ПВК “Вагнер” у контрнаступах з метою повернення контрольованих повстанцями територій значно зросла⁵. Крім того, присутність і діяльність Групи Вагнера були однією з причин зростання напруженості між миротворчою операцією ООН і урядом ЦАР у 2022 р.

³ Про роль Групи Вагнера в Субекваторіальній Африці див. підрозділ II розділу 4 цього видання.

⁴ UN Security Council Resolution 2659, 14 Nov. 2022.

⁵ Serwat, L. et al., ‘Wagner Group operations in Africa: Civilian targeting trends in the Central African Republic and Mali’, ACLED, 30 Aug. 2022.

Південний Судан: UNMISS

UNMISS, яка була найкрупнішою миротворчою операцією ООН з 2019 р., станом на 31 грудня 2022 р., опустилася на друге місце з чисельністю у 15 579 осіб – зменшення на 3,48%. Безпекова ситуація у Південному Судані залишалася жакливою: у 2022 р. на місцевому рівні тривали насильство, викрадення та вбивства з помсти, відбувся тривожний сплеск сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, яке виросло на 96%⁶. Але кількість вбивств у Південному Судані у 2022 р. зменшилася на 16%⁷. Після укладення у 2018 р. Оновленої угоди про врегулювання конфлікту в Республіці Південний Судан (*Revitalized Agreement on the Resolution of the Conflict in the Republic of South Sudan, R-ARCSS*) загальна кількість зафіксованих інцидентів із застосуванням насильства, включно з вбивствами, пораненнями, викраденнями та сексуальним насильством в умовах конфлікту, помітно зменшилась⁸. У 2022 р. вона впала на 27%⁹. Більшість насильницьких інцидентів скоїли місцеві ополченці та загони самооборони (54%), а жертвами насильства на місцевому рівні за участю сторін конфлікту найчастіше ставало цивільне населення (48%)¹⁰.

Демократична Республіка Конго: MONUSCO

MONUSCO з чисельністю 15 108 осіб була на 31 грудня 2022 р. третьою найкрупнішою миротворчою операцією ООН; порівняно з 31 грудня 2021 р., її чисельність зменшилася на 1,34%. Під час переговорів у грудні 2022 р. про поновлення мандата деякі країни-члени ООН виступили за скорочення чисельності розгорнутих в операції військ, щоб наблизитися до перехідного плану для *MONUSCO*, погодженого у 2021 р.¹¹ Однак в остаточному тексті чисельність миротворчої операції залишили, через погіршення ситуації на сході ДРК та активізацію Руху *M23* (підрозділ I)¹².

На протигагу рішенню ООН подовжити миротворчу операцію до кінця 2024 р., у липні 2022 р. відбулися демонстрації місцевого населення проти продовження *MONUSCO* на сході ДРК, де в основному розгортається операція. Обмежені досягнення *MONUSCO* у врегулюванні конфлікту та, як наслідок, невдоволення місцевого населення підживлювали настрої проти *MONUSCO* та насильницькі протести. Протести призвели до десятків загиблих, у т. ч. чотирьох миротворців ООН, і завершилися тим, що бригада

⁶ United Nations, Security Council, 'Situation in South Sudan: Report of the secretary-general', 13 Sep.2022; UN Mission in South Sudan (UNMISS), Human Rights Division, 'Annual brief on violence affecting civilians: Jan.-Dec. 2022', 18 Mar. 2023.

⁷ UNMISS (посилання 6). Про жертви конфлікту у Південному Судані див. таблицю 2.6 розділу 2 цього видання.

⁸ UNMISS Human Rights Division, 'Quarterly brief on violence affecting civilians: Oct.-Dec. 2022', 17 Feb. 2023.

⁹ UNMISS (посилання 6).

¹⁰ UNMISS (посилання 6).

¹¹ Security Council Report, 'Democratic Republic of the Congo: Vote on MONUSCO mandate renewal and the 1533 sanctions regime', 19 Dec. 2022.

¹² UN Security Council Resolution 2666, 20 Dec. 2022; United Nations, Security Council, Record of UN Security Council 9081st meeting, 29 June 2022.

оперативного втручання відкрила вогонь по прикордонній заставі, внаслідок чого загинули двоє цивільних¹³.

Через погіршення відносин між миротворчою операцією ООН і приймаючою країною конголезький уряд видворив речника *MONUSCO* і обговорював прискорення завершення операції. Очікується, що в доповіді Генерального секретаря ООН, яка має з'явитися до липня 2023 р., йтиметься про можливу реорганізацію миротворчої операції, враховуючи перехідний план для *MONUSCO*, роль регіональних сил Східноафриканського співтовариства в ДПК (*EACRF-DRC*) та інші наявні ініціативи підтримки ДПК¹⁴.

Малі: *MINUSMA*

Станом на 31 грудня 2022 р., *MINUSMA* була четвертою за чисельністю миротворчою операцією ООН – 14 666 міжнародних співробітників, що на 1,68% менше, ніж у 2021 р. 29 червня 2022 р. РБ ООН подовжила мандат миротворчої операції ще на рік, зустрівши, однак, “рішучий протест” представника Малі в ООН проти формулювань документа, що передбачає свободу пересувань персоналу *MINUSMA* для вивчення ситуації з правами людини¹⁵. Крім того, попри збільшення повідомлень про зловживання та порушення прав людини, представник Малі заявив, що його країна не має наміру виконувати відповідні положення мандата¹⁶.

Після розширення мандата *MINUSMA* у 2019 р., додаванням до нього підтримку стабілізації у центрі Малі, Місія працювала на межі своєї спроможності. Виведення французьких військ і призупинення більшості німецьких військових операцій у Малі в серпні 2022 р. ще більше ускладнили завдання *MINUSMA*¹⁷. Згідно зі звітом Генерального секретаря ООН від 30 березня 2022 р., виведення очолюваної Францією операції *Barkhane* та оперативної групи *Takuba* “безперечно створить прогалину в безпеці з наслідками для *MINUSMA*”¹⁸. Рішення припинити ці антитерористичні операції у Малі частково було зумовлене загостренням напруженості у відносинах з перехідною владою Малі, частково – появою у країні Групи Вагнера з грудня 2021 р.¹⁹

У листопаді 2022 р. дві країни-учасниці Місії (Велика Британія та Німеччина) оголосили про поступовий вихід з *MINUSMA* через діяльність

¹³ United Nations, ‘DR Congo: Guterres ‘outraged’ over peacekeepers’ aggression, calls for accountability’, UN News, 31 July 2022.

¹⁴ UN Security Council Resolution 2666 (посилання 12).

¹⁵ United Nations, Security Council, Record of UN Security Council 9082nd meeting, 29 June 2022.

¹⁶ UN Security Council (посилання 15); Office of the UN High Commissioner for Human Rights, ‘Mali: UN expert gravely concerned by deterioration of security and human rights situation’, 15 Aug. 2022.

¹⁷ ‘EU’s Takuba force quits junta-controlled Mali’, France 24, 1 July 2022; Payen, C. and Garland, C., ‘France withdraws last soldiers from Mali amid jihadist resurgence’, France 24, 17 Aug. 2022.

¹⁸ United Nations, Security Council, ‘Situation in Mali: Report of the secretary-general’, 30 Mar. 2022.

¹⁹ Про роль Групи Вагнера в Малі див. підрозділ II розділу 4 цього видання.

Групи Вагнера²⁰. Раніше в 2022 р. Швеція і Бенін також оголосили про плани виходу з миротворчої операції до кінця 2023 р.²¹ Явно маючи на увазі Групу Вагнера, Резолюція РБ ООН 2022 р. стосовно подовження мандата *MINUSMA* засудила “використання найманців і порушення ними міжнародного гуманітарного права і прав людини”²². Наприкінці березня 2022 р. в м. Мура приблизно 300 цивільних були страчені збройними силами Малі та іноземними солдатами, причому кілька джерел ідентифікували останніх як росіян²³. Крім того, країни, що надають війська, дедалі більш неохоче виділяють персонал для *MINUSMA*, яка була найнебезпечнішою миротворчою операцією ООН у минулі два роки (див. нижче)²⁴.

Миротворча операція ООН у Малі також у 2022 р. зазнавала зростаючих спротиву та ворожості з боку громадянського суспільства в Бамако та уряду²⁵. 14 липня 2022 р. влада Малі призупинила ротацию військ *MINUSMA* після арешту 49 солдатів з Кот-д’Івуара, звинувативши їх у найманстві. Солдати прямували до Малі для підтримки німецького контингенту миротворчої операції²⁶. У серпні ротация поновилася, але на кінець 2022 р. більшість військовослужбовців Кот-д’Івуару, за винятком трьох жінок, яких було звільнено як “гуманітарний жест”, залишалися під вартою²⁷. Напруженість між *MINUSMA* і приймаючою країною ще більше загострилася, коли представника операції було вислано за звинуваченням у публікації “неправдивої інформації” про прибуття івуарійських військ²⁸.

У січні 2023 р. на прохання РБ ООН мав вийти стратегічний огляд ООН стосовно *MINUSMA* з варіантами її конфігурації²⁹. Перед поновленням мандата операції Генеральний секретар ООН А. Гутерреш припустив, що альтернативою *MINUSMA* може стати миротворча операція АС з мандатом РБ згідно з Розділом VII³⁰.

Ліван (UNIFIL) та Південний Судан/Судан (UNISFA)

Окрім “четвірки” крупних миротворчих операцій ООН, значна частина персоналу була задіяна у двох інших операціях ООН: Тимчасові сили ООН у Лівані (*UN Interim Force in Lebanon, UNIFIL*) і Тимчасові сили безпеки ООН в Аб’єї (*UN Interim Security Force for Abyei, UNISFA*). Якщо чисельність

²⁰ AFP, ‘UK to end deployment of 300 troops to UN mission in Mali’, Defense Post, 15 Nov. 2022; ‘Ivory Coast to withdraw from Mali peacekeeping force—Letter’, Reuters, 15 Nov. 2022; Kopp, D. and Hairsine, K., ‘Germany deliberates pulling out of UN’s Mali mission’, Deutsche Welle, 17 Nov. 2022.

²¹ ‘UN says Benin will terminate contribution to peacekeeping mission in Mali’, Reuters, 19 May 2022; ‘Sweden announces early pullout of troops from UN Mali mission’, Reuters, 3 Mar. 2022.

²² UN Security Council Resolution 2640, 29 June 2022.

²³ Human Rights Watch, ‘Mali: Massacre by army, foreign soldiers’, 5 Apr. 2022.

²⁴ Jezequel, J-H., Nossiter, F. and Maiga, I., ‘MINUSMA at a crossroads’, International Crisis Group, 1 Dec. 2022.

²⁵ Dessu, M.K. and Yohannes, D., ‘What do protests say about UN peacekeeping in Africa?’, Institute for Security Studies, 28 Oct. 2022.

²⁶ ‘Mali authorizes UN troop rotations after standoff’, Africanews and AFP, 14 Aug. 2022.

²⁷ ‘Mali releases three women from among 49 detained Ivorian soldiers’, Reuters, 4 Sep. 2022.

²⁸ ‘Mali expels UN spokesman adding to growing diplomatic tensions’, RFI, 22 July 2022.

²⁹ UN Security Council Resolution 2640 (посилання 22).

³⁰ ‘UN chief wants African Union force with tougher mandate for Mali’, RFI, 6 May 2022.

UNIFIL залишалася відносно стабільною упродовж 2022 р., то чисельність *UNISFA* на 31 грудня 2022 р. зменшилася на 17,7%, порівняно з 2021 р. Таке скорочення до 2 970 осіб було зумовлене рішенням РБ ООН змінити структуру миротворчої операції з дещо меншою чисельністю військ³¹. Під час останнього подовження мандата *UNISFA* 12 травня 2022 р. її новий ліміт чисельності військ було збережено³². На чисельність *UNISFA* також вплинуло рішення Ефіопії вивести свій контингент (найбільший у цій миротворчій операції) до квітня 2022 р. внаслідок напруженості на кордоні з Суданом з приводу контролю над районом Фашага (підрозділ I).

Відносини Групи Вагнера з приймаючими країнами миротворчих операцій

Події у миротворчих операціях ООН у 2022 р. продемонстрували погіршення відносин між окремими миротворчими операціями та урядами приймаючих країн. У випадках Малі та ЦАР це погіршення посилювалося присутністю Групи Вагнера, яка (а) діяла в рамках миротворчих операцій, наприклад, для поширення державної влади; (б) звинувачувалась у порушеннях прав людини, на які національні органи влади або не реагували, або не помічали їх; (в) шкодила миротворчим операціям ООН кампаніями дезінформації, роздмухуючи анти-ООНівські настрої та руйнуючи відносини миротворчих операцій з приймаючими країнами³³. На ці нові виклики, з якими зіткнулися миротворчі операції ООН, безпосередньо вплинуло посилення геополітичної напруженості, зокрема між Росією та Заходом, пов'язане з війною в Україні.

Втрати в миротворчих операціях ООН

Протягом 2022 р. під час служби в миротворчих операціях ООН померли 74 іноземні та 27 місцевих співробітників (діаграма 3.7), що на 21 загиблого менше, ніж у 2021 р.³⁴ 53 з 74 померлих іноземних співробітників були військовими, 13 – з числа міжнародного цивільного персоналу і 8 – поліцейських. Рівень смертності серед усіх категорій службовців, крім поліції, у 2021 р. знизився і склав 0,81 на 1 000 осіб (діаграма 3.8), що на 0,04 відсоткові пункти нижче, ніж у 2021 р.

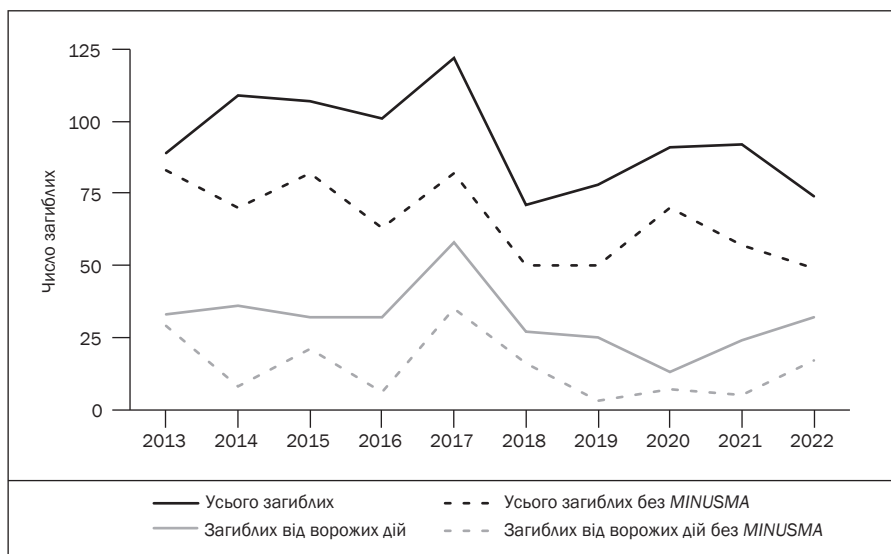
Хоча загальне число загиблих у 2022 р. зменшилося, але число загиблих від ворожих дій (тобто внаслідок зловмисних актів) серед міжнародного персоналу зросло з 24 у 2021 р. до 32 у 2022 р. На відміну від 2021 р., коли більшість смертей спричинили хвороби, у 2022 р. головною причиною загибелі миротворців були зловмисні дії. На військовий персонал – категорію, яка зазвичай найбільше потерпає від зловмисних дій, – припадала більшість загиблих (28). У 2022 р. 22 миротворці померли від хвороб, 11 – загинули

³¹ UN Security Council Resolution 2609, 15 Dec. 2021.

³² UN Security Council Resolution 2630, 12 May 2022.

³³ Trithart, A., 'Disinformation against UN peacekeeping operations', International Peace Institute, 7 Nov. 2022.

³⁴ У числі жертв у цьому підрозділі не враховано персонал ООН категорії "інші", і йдеться про іноземний персонал, якщо не зазначено іншого.

Діаграма 3.7. Число загиблих серед персоналу миротворчих операцій ООН у 2013-2022 рр.

MINUSMA – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі.

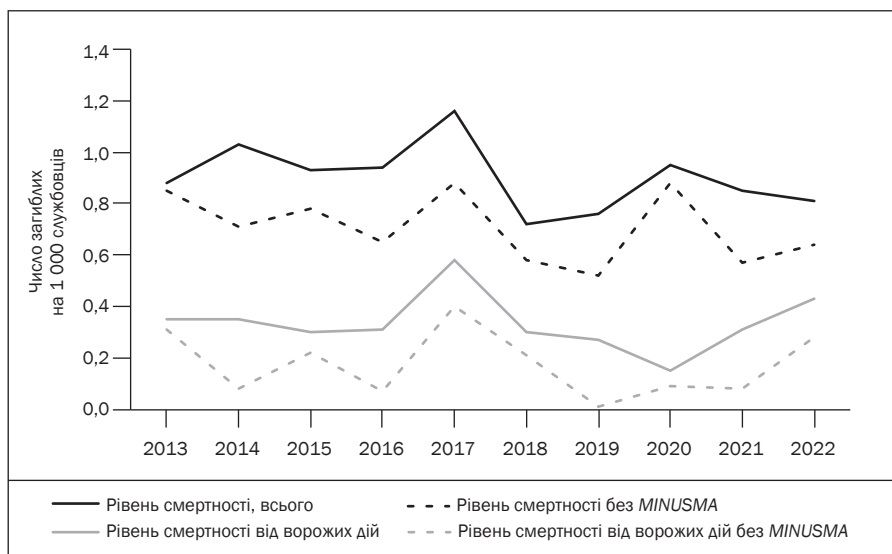
Примітка: Дані про число загиблих надаються щорічно.

внаслідок нещасних випадків, у 8 випадках причина смерті не встановлена або невідома, і в одному випадку причиною було самогубство.

У 2022 р. *MINUSMA* залишалася найнебезпечнішою миротворчою операцією для миротворців, із 25 зареєстрованими летальними випадками, хоча це на 10 випадків менше, ніж у 2021 р. З них 15 були спричинені зловмисними діями, тобто хоча число загиблих у рамках миротворчої операції зменшилося, але частка загиблих від ворожих дій зросла з 54,3% у 2021 р. до 60% у 2022 р. Ці 15 загиблих у *MINUSMA* склали 46,9% з 32 загиблих від ворожих дій, зареєстрованих у миротворчих операціях ООН у 2022 р. (порівняно з 79,2% у 2021 р.). Без *MINUSMA* число загиблих серед військових і поліцейських було найнижчою за останнє десятиліття (49). Навпаки, число загиблих від ворожих дій за винятком *MINUSMA* досягло максимуму з 2017 р., головним чином через велике число загиблих від ворожих дій у *MONUSCO*.

Частка *MONUSCO* в загальному числі загиблих від ворожих дій зросла з 7,69% у 2021 р. до 61,9% у 2022 р. Це збільшення сталося переважно через збиття вертольоту *MONUSCO* в березні, коли загинули вісім миротворців у районі сутичок між *M23* та збройними силами ДРК (*FARDC*), а також через загибель чотирьох миротворців за тиждень бурхливих протестів проти *MONUSCO*³⁵. В останнє десятиліття *MINUSMA*, *MINUSCA* та *MONUSCO* були найбільш небезпечними миротворчими операціями ООН для миротворців,

³⁵ UN Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo (MONUSCO), 'MONUSCO pays tribute to the blue helmets killed in helicopter crash', 2 Apr. 2022; 'UN honors five peacekeepers killed in eastern DRC', Africanews, 1 Aug. 2022.

Діаграма 3.8. Рівень смертності серед службовців миротворчих операцій ООН у 2013-2022 рр.

MINUSMA – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі.

Примітка: Дані про число загиблих надаються щорічно.

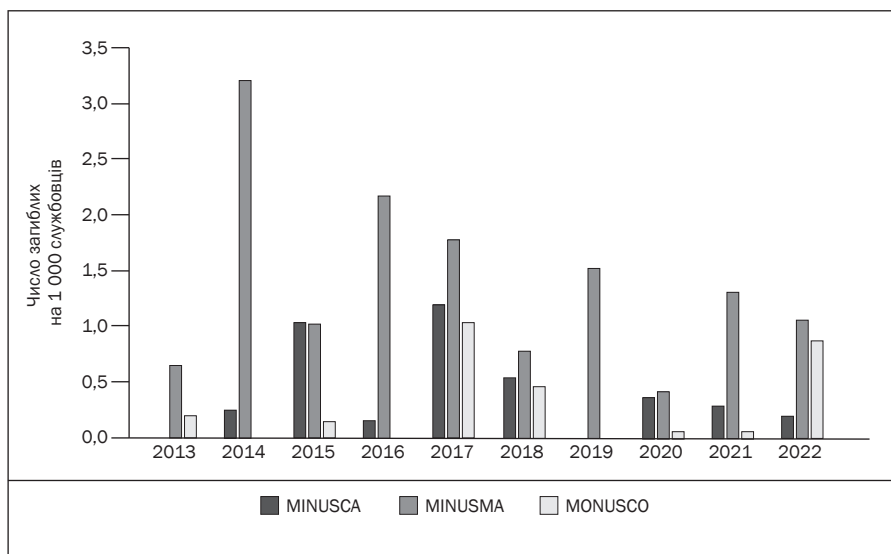
але у 2022 р. смертність від ворожих дій зросла винятково в *MONUSCO* (діаграма 3.9).

Регіональні організації та союзи

Усі п'ять нових операцій у 2022 р. були започатковані регіональними організаціями чи союзами. Станом на 31 грудня 2022 р., в рамках багатосторонніх миротворчих операцій під егідою регіональних організацій чи союзів було залучено 32 192 особи, що на 6,69% більше за 30 174 осіб у 2021 р.

Африка

П'ять регіональних організацій Африки – АС, Східноафриканське співтовариство (*East African Community, EAC*), Економічне співтовариство держав Західної Африки (*Economic Community of West African States, ECOWAS*), Міжурядовий орган з питань розвитку (*Intergovernmental Authority on Development, IGAD*) та Південноафриканське співтовариство розвитку (*Southern African Development Community, SADC*) – у 2022 р. проводили 11 багатосторонніх миротворчих операцій, що на дві більше, ніж у 2021 р. Загальна чисельність персоналу зросла на 15,2% – з 21 562 до 24 840 осіб. Таке зростання відбулося переважно через збільшення контингенту САДК у складі Місії САДК у Мозамбіку (*SAMIM*), початок *ECOWAS* Місії підтримки стабілізації у Гвінеї-Бісау (*SSMGB*) та започатковану *EAC* операцію *EACRF-DRC*.

Діаграма 3.9. Рівень смертності серед службовців миротворчих операцій ООН у 2013-2022 рр.

MINUSCA – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР; *MINUSMA* – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі; *MONUSCO* – Стабілізаційна місія ООН у ДРК.

Серед регіональних організацій більшість операцій в Африці проводив і більшість персоналу виділяв АС, насамперед завдяки Перехідній місії АС в Сомалі (*AU Transition Mission in Somalia, ATMIS*), найбільшій багатосторонній миротворчій операції у 2022 р., чисельність персоналу якої на 31 грудня 2022 р. складала 19 723 особи. Інші чотири миротворчі операції АС, а саме Місія АС у Малі та Сахелі (*MISAHHEL*), Місія АС у ЦАР і Центральній Африці (*MISAC*), Місія АС у Лівії, Місія військових спостерігачів АС у ЦАР (*MOUACA*) та Місія АС з моніторингу, перевірки та дотримання (*AU Monitoring, Verification and Compliance Mission, AU-MVCM*) – є набагато меншими миротворчими операціями.

31 жовтня 2022 р. Рада миру та безпеки АС звернулася до Комісії АС із проханням ініціювати поступове скорочення та закриття *MOUACA*, а її мандат передати *MISAC*³⁶. Таке рішення пояснюється складною безпековою ситуацією у ЦАР і невизначеністю фінансового забезпечення *MOUACA*. Розгортання цієї миротворчої операції було призупинено ще 31 липня 2022 р., після припинення фінансування з Європейського фонду миру зі слабкими перспективами продовження фінансування³⁷. Крім того, безпекова ситуація у країні завадила розгортанню *MOUACA* за межами столиці, м. Банга, що

³⁶ African Union, 'Communiqué of the 116th meeting of the PSC, held on 31 October 2022 on the topic: The situation in the Central African Republic (CAR) and the operations of the African Union Military Observer Mission in Central African Republic (MOUACA)', 31 Oct. 2022.36

³⁷ Amani Africa, 'Update on the situation in CAR and the operations of MOUACA', 31 Oct. 2022.

обмежило здатність операції виконати свій мандат³⁸. До кінця 2022 р. Рада миру та безпеки так і не визначила терміну закриття *MOUACA*.

Крім *SSMGB*, *ECOWAS* також проводив Місію *ECOWAS* у Гамбії (*ECOWAS Mission in Gambia, ECOMIG*), розгорнуту в січні 2017 р. для подолання конституційної кризи після національних виборів 2016 р. 4 грудня 2022 р. *ECOWAS* подовжив мандат *ECOMIG* ще на рік із вказівкою про поступове скорочення миротворчої операції та навчання сил оборони і безпеки Гамбії³⁹. Станом на 31 грудня 2022 р., вона налічувала 1 001 особу, переважно військових.

IGAD очолював Механізм моніторингу та верифікації домовленостей про припинення вогню та безпеку перехідного періоду (*Ceasefire and Transitional Security Arrangements Monitoring and Verification Mechanism, CTSAMVM*), у рамках якого з 2018 р. здійснюється контроль виконання мирної угоди у Південному Судані. Перед тим ця миротворча операція (під різними назвами) успішно стежила за іншими угодами про припинення вогню.

САДК у червні 2021 р. започаткував *SAMIM* з метою надання допомоги Мозамбіку в боротьбі з екстремізмом у провінції Кабу-Делгаду⁴⁰. 12 квітня 2022 р. САДК схвалив перехід *SAMIM* від шостого сценарію АС (можливість швидкого розгортання) до п'ятого сценарію (багатоцільова місія) з жорстким мандатом⁴¹. Це передбачало розгортання цивільного персоналу, поліції і виправних служб на додаток до вже розгорнутих військових контингентів. Однак до кінця 2022 р. жоден з цих додаткових компонентів не був розгорнутий у Кабу-Делгаду. У 2022 р. *SAMIM* майже вдвічі збільшила чисельність своїх військ – з 1077 у грудні 2021 р. до 1 900 осіб на 31 грудня 2022 р., переважно завдяки збільшенню чисельності розгорнутих Сил національної оборони ПАР (*South African National Defence Force, SANDF*) – найбільшого контингенту миротворчої операції⁴². Спільні сили у складі Сил оборони та Національної поліції Руанди також збільшили свою присутність у Мозамбіку з 1 000 до приблизно 2 500 осіб. Спільні сили – є не багатосторонньою миротворчою операцією, а контингентом однієї країни, розгорнутим на підставі двосторонньої угоди з урядом Мозамбіку. Нарешті, 20 червня 2022 р. *EAC* розпочав *EACRF-DRC*.

Європа та Північна Америка

Регіональні організації та союзи північної півкулі – ЄС, НАТО та ОБСЄ – у 2022 р. проводили 25 багатосторонніх миротворчих операцій, що на дві менше, ніж у 2021 р. У 2021 р. було закрито найбільшу багатосторонню миротворчу операцію НАТО, Місію *Resolute Support (RSM)* в Афганістані,

³⁸ Amani Africa (посилання 37).

³⁹ Economic Community of West African States (ECOWAS), 'Final Communiqué, sixty-second ordinary session of the Authority of Heads of State and Government', 4 Dec. 2022.

⁴⁰ Southern Africa Development Community (SADC), 'Communiqué of the Extraordinary Summit of the SADC Heads of State and Government', 23 June 2021.

⁴¹ SADC, 'Communiqué of the Extra-Ordinary Summit of the Organ Troika of the Southern African Development Community (SADC) plus SAMIM personnel contributing countries and the Republic of Mozambique', 12 Apr. 2022.

⁴² Cabo Ligado, 'Cabo Ligado Weekly: 28 Mar.-3 Apr. 2022', 5 Apr. 2022.

а у 2022 р. була припинена найбільша багатостороння миротворча операція ОБСЄ, Спеціальна моніторингова місія (СММ) в Україні. Сумарна чисельність персоналу, розгорнутого цими організаціями, зменшилася на 14,7%, з 8 588 на 31 грудня 2021 р. до 7 325 осіб на 31 грудня 2022 р.

У 2022 р. ЄС проводив 15 місій та операцій у рамках Спільної політики безпеки і оборони (СПБО, *Common Security and Defence Policy, CSDP*), які відповідали визначенню багатосторонньої миротворчої операції СПІРІ, – так само, як і у 2021 р. У 2022 р. ЄС започаткував ще дві військові місії у рамках СПБО – Місію військового партнерства ЄС у Нігері (*EU Military Partnership Mission in Niger, EUMPM Niger*) та Допоміжну місію ЄС військової підтримки України (*EU Military Assistance Mission in Support of Ukraine, EUMAM Ukraine*) для підготовки військовослужбовців Збройних сил України у Німеччині та Польщі, але жодна з них не була багатосторонньою миротворчою операцією. 17 жовтня 2022 р. Рада ЄС змінила мандат Моніторингової місії ЄС у Грузії (*EU Monitoring Mission in Georgia, EUMM Georgia*) з метою тимчасового розміщення 40 цивільних спостерігачів цієї Місії у Вірменії для моніторингу міжнародного кордону з Азербайджаном і зміцнення довіри між двома країнами після серії кривавих сутичок у вересні 2022 р.⁴³ Але цей контингент – т. зв. Моніторинговий потенціал ЄС у Вірменії (*EU Monitoring Capacity to Armenia, EUMCAP*) – не був окремою організацією і виконував завдання силами *EUMM Georgia*. Отже, це не була нова миротворча операція. Зрештою ЄС створив повноцінну цивільну місію СПБО у Вірменії, яка мала замінити *EUMCAP*, але це рішення було ухвалене лише в січні 2023 р.⁴⁴ Місія ЄС з розбудови спроможностей у Малі (*EU Capacity Building Mission in Mali, EUCAP Mali Sahel*) та Місія ЄС з підготовки персоналу в Малі (*EU Training Mission in Mali, EUTM Mali*) продовжували діяльність, попри погіршення відносин між ЄС і малійською владою, але у квітні 2022 р. призупинили підготовку малійських збройних сил, національної гвардії та жандармерії на фоні стурбованості присутністю та діями Групи Вагнера в Малі⁴⁵.

Із завершенням *RSM* у 2021 р. НАТО проводила у 2022 р. на одну багатосторонню миротворчу операцію менше. Сили в Косово (*KFOR*), що діють з 1999 р., тепер є найбільшою багатосторонньою миротворчою операцією НАТО – на 31 грудня 2022 р. було розгорнуто 3 747 осіб міжнародного військового персоналу. Незначне скорочення персоналу *KFOR* стало причиною зменшення на 0,54% персоналу НАТО у складі миротворчих операцій – до 4 247 осіб, станом на 31 грудня 2022 р. У лютому 2021 р. на прохання уряду Іраку НАТО погодилася розширити Місію НАТО в Іраку (*NMI*)⁴⁶, але до кінця 2022 р. офіційних повідомлень про її розширення не було.

⁴³ Council Decision (CFSP) 2022/1970 of 17 Oct. 2022 amending Decision 2010/452/CFSP on the European Union Monitoring Mission in Georgia, *EUMM Georgia, Official Journal of the European Union*, L279/93, 18 Oct. 2022.

⁴⁴ Council Decision (CFSP) 2023/162 of 23 Jan. 2023 on a European Union Mission in Armenia (EUMA), *Official Journal of the European Union*, L22/29, 24 Jan. 2023.

⁴⁵ 'EU halts military training in Mali, German foreign minister to hold talks with junta', *France 24*, 12 Apr. 2022.

⁴⁶ North Atlantic Treaty Organization (NATO), 'NATO Mission Iraq', accessed 28 Feb. 2023.

ОБСЄ проводила у 2022 р. вісім багатосторонніх миротворчих операцій, хоча наприкінці року їх залишилося сім. Станом на 31 грудня 2022 р., організація розгорнула 198 осіб, майже половину з них – у складі Місії ОБСЄ у Косово (ОМІК). Маючи у штаті 87 осіб, ОМІК стала найбільшою миротворчою операцією ОБСЄ після припинення СММ в Україні. Також через припинення СММ чисельність міжнародного персоналу, розгорнутого у складі польових місій ОБСЄ, на 31 грудня 2022 р. зменшилася на 80,8%, порівняно з груднем 2021 р. У 2022 р. в більшості операцій ОБСЄ, що діяли ще з 1990-х рр., працювало менше 30 закордонних працівників. У 2022 р. в СММ було зареєстровано одну смерть, пов'язану з війною в Україні, коли місцевий цивільний співробітник операції загинув під час удару по Харкову⁴⁷.

Ситуативні коаліції

З припиненням діяльності Міжнародної моніторингової групи (*International Monitoring Team, IMT*) на Мінданао наприкінці 2022 р. ситуативні коаліції держав проводили п'ять операцій: Офіс Високого представника (*Office of the High Representative, OHR*) у Боснії і Герцеговині; Спільні миротворчі сили Спільної контрольної комісії (*Joint Control Commission (JCC) Joint Peacekeeping Forces (JPF)*) у спірному Придністровському регіоні Молдови; Багатонаціональні сили та спостерігачі (*Multinational Force and Observers, MFO*) на Синайському півострові; Спостережна комісія нейтральних країн (*Neutral Nations Supervisory Commission, NNSC*) на Корейському півострові; Спільний російсько-турецький моніторинговий центр (*RTJMC*) в Азербайджані. Чисельність персоналу багатосторонніх миротворчих операцій цієї категорії зменшилася у 2022 р. на 2,43% – з 2 341 на 31 грудня 2021 р. до 2 284 осіб на 31 грудня 2022 р.

Роль ОНР у 2022 р. продовжувала викликати міжнародні суперечки, оскільки Китай і Росія не визнали повноважень Високого представника К. Шміда (*Christian Schmid*). Як наслідок, у квітні 2022 р. Росія призупинила фінансову підтримку ОНР⁴⁸. Суперечки підігріло й рішення Високого представника внести низку змін до конституції Федерації Боснії та Герцеговини та національного закону про вибори напередодні загальних виборів 2 жовтня 2022 р.⁴⁹ За словами Високого представника, ці заходи спрямовані на покращення функціональності Федерації і забезпечення своєчасної реалізації результатів виборів⁵⁰. Тим не менш, ці дії зустріли неоднозначну реакцію міжнародних гравців, а делегація ЄС у Сараєво заявила, що це рішення “лише Високого представника”⁵¹.

⁴⁷ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), ‘OSCE mourns death of national mission member of the OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine’, 2 Mar. 2022.

⁴⁸ Trkanjec, Z., ‘Russia suspends financing of high representative in BiH’, Euractiv, 20 Apr. 2022.

⁴⁹ Sahadzic, M., ‘The Bonn Powers in Bosnia and Herzegovina: Between a rock and a hard place’, ConstitutionNet and International IDEA, 29 Nov. 2022.

⁵⁰ Sahadzic (посилання 49).

⁵¹ Delegation of the European Union (EU) to Bosnia and Herzegovina and EU Special Representative in Bosnia and Herzegovina, ‘EU in BiH on the decision by the high representative to amend the BiH election law and the constitution of the Federation of BiH’, 2 Oct. 2022.

Війна в Україні збільшила напруженість у регіоні та змінила динаміку *JCC*, до якої входять 10 українських спостерігачів, та *JPF*, куди входять військові контингенти з Молдови, сепаратистського Придністров'я та Росії. Після вторгнення Росії в Україну українська влада закрила кордон з Придністров'ям, почасти тому, що вона вважає російські контингенти в цій зоні (включно з миротворцями у складі *JPF*) потенційною загрозою⁵². Крім того, 8 березня 2022 р. уряд України відкликав з миротворчих операцій, включно з військовими спостерігачами *JCC*, усі свої війська, потрібні у війні з Росією⁵³.

Інші багатосторонні операції

Багатосторонні організації та ситуативні коаліції держав дедалі частіше проводять операції з підтримання безпеки та стабільності. Іноді вони нагадують багатосторонні миротворчі операції, але не можуть класифікуватися таким чином, згідно з визначенням СІПРІ. Крім *EUMAM Ukraine* та *EUMPMF Niger*, головними прикладами цих операцій є Багатонаціональна спільна оперативна група (*Multinational Joint Task Force, MNJTF*) протидії Боко Харам, яка офіційно проводиться під політичною егідою Комісії басейну озера Чад (*Lake Chad Basin Commission*), та Спільні сили Групи п'яти держав Сахеля (*Joint Force of the Group of Five for the Sahel, JF-G5S*). Обидві вони є бойовими операціями, санкціонованими АС, і включають національні контингенти, що діють переважно в межах, а іноді за межами своїх держав. *MNJTF* і *JF-G5S* були створені у 2015 і 2017 рр., відповідно. 22 листопада 2022 р. країни-учасниці Аккрської ініціативи – регіональної угоди з безпеки, започаткованої у 2017 р. Беніном, Буркіна-Фасо, Кот-д'Івуаром, Ганою, Нігером і Того, – оголосили про ще одну військову операцію чисельністю 10 тис. осіб під назвою Багатонаціональна об'єднана оперативна група Аккрської ініціативи (*Multinational Joint Task Force/Accra Initiative, MNJTF/AI*). Її мета – зупинити поширення терористичних та екстремістських угруповань із Сахеля до прибережних держав Західної Африки, в т. ч. за допомогою спільних транскордонних військових операцій⁵⁴.

Якщо *MNJTF* приписують певний успіх у придушенні Боко Харам у басейні озера Чад, то *JF-G5S* не дуже успішно протистоять загрози з боку збройних угруповань в основних районах їх діяльності в Буркіна-Фасо, Малі та Нігері⁵⁵. У 2022 р. *JF-G5S* сильно постраждали від погіршення політичних відносин між перехідною владою Малі та її сусідами, включно з іншими членами *G5 Sahel*, а також європейськими країнами, які мають військові контингенти в регіоні, особливо це стосується Франції. У травні 2022 р. уряд Малі оголосив про вихід із *G5 Sahel* та *JF-G5S*, після чого Президент Нігеру

⁵² Calugareanu, V. and Verseck, K., 'Will the war in Ukraine spell the end of Transnistria?', Deutsche Welle, 12 Jan. 2023.

⁵³ 'Ukraine to pull troops and equipment from UN missions', Reuters, 9 Mar. 2022. На той час, крім *JPF*, Україна мала миротворців у складі *MINUSMA*, *MONUSCO*, *UNISFA*, *UNMIK*, *UNMISS*, *UNFICYP*, *KFOR* та Місії спостерігачів у Молдові.

⁵⁴ Africa Defence Forum, 'Accra Initiative takes aim at extremism's spread', 13 Dec. 2022.

⁵⁵ Onuoha, C., Yaw Tchie, A.E. and Llorens Zabalena, M., *A Quest to Win the Hearts and Minds: Assessing the Effectiveness of the Multinational Joint Task Force* (NUPI: Oslo, 2023).

назвав об'єднані сили “мертвими”, хоча інші контингенти ще продовжували діяти⁵⁶. Тим часом Франція у 2022 р. завершила антитерористичну операцію *Barkhane* і в серпні вивела з Малі свої війська⁵⁷. Оперативна група *Takuba* – багатонаціональні сили під командуванням операції *Barkhane*, що включають спеціальні сили із Франції і кількох європейських країн, – також вивела свої війська з країни у липні 2022 р.⁵⁸

⁵⁶ ‘Niger president says G5 Sahel force is “dead” after Mali’s departure’, Reuters, 18 May 2022; United Nations, Security Council, ‘Joint Force of the Group of Five for the Sahel: Report of the secretary-general’, S/2022/838, 9 Nov. 2022.

⁵⁷ Payen, C. and Garland, C., ‘France withdraws last soldiers from Mali amid jihadist resurgence’, France 24, 17 Aug. 2022.

⁵⁸ UN Security Council (посилання 56).

III. Розвиток багатосторонніх миротворчих операцій

КЛАУДІА ПФАЙФЕР КРУС

У 2022 р. відбулися три взаємопов'язані зміни, які, ймовірно, вплинуть на багатосторонні миротворчі операції у майбутньому: (а) посилення геополітичного суперництва між Росією і Заходом; (б) погіршення відносин між окремими операціями та приймаючими країнами; (в) регіоналізація миротворчих операцій. Ці зміни є продовженням тенденцій, які проявилися раніше, але у 2022 р. їх підсилила сукупність подій, особливо війна в Україні.

Геополітичне суперництво

Нова геополітична ситуація, на яку дуже вплинула війна в Україні, затьмаює майбутнє кількох миротворчих операцій. Однією з них є Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі (*MINUSMA*), особливо після рішення кількох країн, що надають війська, вийти з цієї миротворчої операції, переважно через присутність у Малі Групи Вагнера. Такий же ланцюг подій може відбутися в ЦАР, де також діє Група Вагнера. Вимога консенсусу для відновлення або початку операцій ОБСЄ на місцях вже призвела до припинення Спеціальної моніторингової місії (СММ) в Україні через вето Росії, хоча малоімовірно, що миротворча операція могла б продовжити роботу навіть у разі домовленості про подовження мандата. Крім того, формат ухвалення рішень в ОБСЄ може поставити під загрозу майбутнє інших її операцій. Рада Безпеки (РБ) ООН у 2022 р., незважаючи на ускладнення переговорів та розбіжності, подовжила мандати всіх операцій. Попри те, що Росія і Китай утрималися під час голосування за подовження кількох мандатів, зокрема, Багатоцільової об'єднаної стабілізаційної місії ООН у ЦАР (*MINUSCA*) та *MINUSMA* (за мандат останньої проголосували не одностайно вперше після її створення), вони не заветували жодного подовження повноважень¹. ЦАР і Малі також відмовилися засудити російське вторгнення в Україну в ООН. У зв'язку з цим невідповідно тривало погіршення відносин між деякими миротворчими операціями і приймаючими країнами та регіоналізація миротворчих операцій на тлі загострення геополітичного суперництва між Росією та Заходом.

Відносини з приймаючими країнами

Думка, що миротворчі операції не здатні владнати належним чином пов'язані з конфліктами затяжні кризи, пронизувала дискусії між цими операціями та урядами приймаючих країн. Це постійно створювало напруженість упродовж 2022 р., особливо в деяких приймаючих країнах, де відбувалися демонстрації проти миротворчих операцій ООН, зокрема Стабілізаційної місії ООН у ДРК

¹ Security Council Report, 'Central African Republic: MINUSCA mandate renewal', What's In Blue, 13 Nov. 2022; Security Council Report, 'Mali: Council vote to renew the mandate of MINUSMA', What's In Blue, 29 June 2022.

(*UN Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo, MONUSCO*) і *MINUSMA*. Ці настрої проти ООН певною мірою розпалювали та підтримували уряди приймаючих країн. Народне невдоволення миротворчими операціями ООН також ускладнювало відносини між *MINUSCA* та урядом приймаючої країни. Крім того, саме через відчуття на місцях, що операції ООН не можуть нормалізувати безпекову ситуацію, уряди ЦАР і Малі залучили сили Групи Вагнера. Присутність Групи Вагнера та її напади на миротворчі операції ООН через кампанії дезінформації ще більше руйнували відносини між окремими миротворчими операціями та приймаючими країнами (підрозділ II).

Така ерозія відносин також негативно вплинула на виконання мандатів миротворчих операцій. Так, уряд Малі відмовив *MINUSMA* у вільному пересуванні її працівників для розслідування ймовірних порушень прав людини, що є основою її мандата. Такі зловживання, швидше за все, частішатимуть, оскільки національні збройні сили активізують співпрацю з Групою Вагнера (зважаючи на репутацію Групи)². Але діяльність Вагнера є лише одним з аспектів проблеми, оскільки складні відносини між деякими миротворчими операціями і приймаючими країнами виникли ще до появи там Групи. Так, у ДРК, де присутність Групи Вагнера до кінця 2022 р. не була підтверджена, погіршення відносин між урядом і миротворчою операцією спричинене іншими проблемами, а саме публічними протестами та вбивствами цивільних миротворцями ООН.

Регіоналізація миротворчих операцій

П'ять миротворчих операцій, започаткованих у 2022 р. (підрозділ I), ілюструють, що такі операції дедалі більше запроваджуються під егідою регіональних організацій. Регіональні організації і союзи проводили операції у своєму географічному регіоні для владнання криз у країнах-учасниках. Ці нові операції також вказують на продовження тенденції розгортання миротворчих операцій у Субекваторіальній Африці, яка була (та, ймовірно, залишатися) головним районом проведення миротворчих операцій. З 2019 р. більшість нових операцій започатковано саме в цьому регіоні. Чотири з п'яти операцій, що розпочалися у 2022 р., були розгорнуті в Субекваторіальній Африці, а ще одна – Колективні миротворчі сили ОДКБ у Казахстані – була короткостроковою і завершилася невдовзі після початку. Також, окрім Перехідної місії АС у Сомалі (*African Union Transition Mission in Somalia, ATMIS*), яка в основному є продовженням Місії АС у Сомалі (*AMISOM*), нові операції відповідають існуючій тенденції – запровадження менших операцій з меншою чисельністю. Після початку *MINUSCA* у 2014 р. не було розпочато жодної нової крупної операції.

За таких умов регіональні організації починали операції з врегулювання кризових ситуацій, яким міжнародна спільнота не приділяла уваги (як

² Serwat, L. et al., 'Wagner Group operations in Africa: Civilian targeting trends in the Central African Republic and Mali', ACLED, 30 Aug. 2022.

зазначено в обґрунтуванні створення Місії Південноафриканського співтовариства розвитку в Мозамбіку (*Southern African Development Community Mission in Mozambique, SAMIM*) у 2021 р., або для яких недостатньо мандата існуючої миротворчої операції (чим аргументувалося створення регіональних сил Східноафриканського співтовариства в ДРК (*East African Community Regional Force in the DRC, EACRF-DRC*) у 2022 р. Регіональна реакція також стає дедалі більш милітаризованою. У поєднанні з посиленням геополітичного суперництва та погіршенням відносин між миротворчими операціями та приймаючими країнами, тенденція до регіоналізації миротворчих операцій може призвести до появи мандатів з меншою увагою до прав людини, належного врядування та демократизації.

IV. Таблиця багатосторонніх миротворчих операцій у 2022 р.

КЛАУДІА ПФАЙФЕР КРУС

Таблиця 3.2 містить дані про 64 багатосторонні миротворчі операції, що здійснювались у 2022 р., включно з операціями, започаткованими або завершеними протягом року. В таблиці перелічені операції, що здійснювались під керівництвом ООН, регіональних організацій і союзів, а також операції, що проводилися ситуативними коаліціями держав. Операції ООН поділяються на дві підгрупи: (а) спостережні та багатоцільові миротворчі операції, якими керує Департамент миротворчих операцій, і (б) спеціальні політичні та миротворчі місії. Таблиця складена на основі відомостей з Баз даних СППРІ про багатосторонні миротворчі операції, де міститься інформація про всі операції ООН та інших організацій, проведені з 2000 р., включаючи місце проведення, дати розгортання та діяльності, мандат, країни-учасниці, чисельність персоналу, бюджет і загиблих.

Таблиця 3.2. Багатосторонні миротворчі операції, 2022 р.

Якщо не зазначено іншого, всі цифри наведені станом на 31 грудня 2022 р. Операції, завершені у 2022 р., виділені курсивом – для них подано кількість персоналу в останній місяць проведення таких операцій, і вони не включені до загальних даних.

Операція	Початок	Місце	Війська	Поліція	Цивільні
Миротворчі операції ООН			67 022	7 686	3 443
UNTSO	1948	Близький Схід	152	–	64
UNMOGIP	1951	Індія/Пакистан	42	–	21
UNFICYP	1964	Кіпр	799	67	39
UNDOF	1974	Сирія (Голанські висоти)	1 131	–	48
UNIFIL	1978	Ліван	9 511	–	232
MINURSO	1991	Західна Сахара	224	2	67
MONUSCO	1999	ДРК	12 935	1 592	581
UNMIK	1999	Косово	9	10	89
UNISFA	2011	Аб'єй	2 765	50	155
UNMISS	2011	Південний Судан	13 198	1 545	836
MINUSMA	2013	Малі	12 342	1 604	720
MINUSCA	2014	ЦАР	13 914	2 816	591
Спеціальні політичні місії ООН			1178	98	1 081
UNAMA	2002	Афганістан	1	–	237
UNAMI	2003	Ірак	243	–	236
UNSMIL	2011	Лівія	237	–	172
UNSOM	2013	Сомалі	633	14	151
UNVMC	2017	Колумбія	62	54	100
UNMHA	2019	Ємен	2	–	41
BINUH	2019	Гаїті	–	8	55
UNITAMS	2021	Судан	–	22	89
АС			18 606	1 040	77
MISAHEL	2013	Малі	–	–	..
MISAC	2014	ЦАР	–	–	..
Місія АС в Лівії	2020	Лівія	–	–	..
MOUACA	2020	ЦАР	14	–	..
ATMIS	2022	Сомалі	18 586	1 040	70
AU-MVCM	2022	Ефіопія	10	–	2
ОДКБ			–	–	–
<i>Колективні миротворчі сили ОДКБ в Казахстані</i>			3 920	–	–
Східноафриканське співтовариство			1 500	–	–
EACRF-DRC	2022	ДРК	1 500	–	–
ECOWAS			1 506	125	1
ECOMIG	2017	Гамбія	875	125	1
SSMGB	2022	Гвінея-Бісау	631	–	–
ЄС^a			1 709	–	1 171
EUFOR ALTHEA	2004	Боснія і Герцеговина	892	–	14
EUBAM Rafah	2005	Палестинські території	–	–	9
EUPOL COPPS	2005	Палестинські території	–	–	60

Операція	Початок	Місце	Війська	Поліція	Цивільні
EULEX Kosovo	2008	Косово	–	–	230
EUMM Georgia	2008	Грузія	–	–	220
EUTM Somalia	2010	Сомалі	179	–	12
EUCAP Sahel Niger	2012	Нігер	–	–	128
EUTM Mali	2013	Малі	429	–	57
EUBAM Libya ^b	2013 ^b	Лівія	–	–	55
EUAM Ukraine	2014	Україна	–	–	130
EUCAP Sahel Mali	2015	Малі	–	–	126
EUTM RCA	2016	ЦАР	105	–	2
EUAM Iraq	2017	Ірак	–	–	69
EUAM RCA	2020	ЦАР	–	–	45
EUTM Mozambique	2021	Мозамбик	104	–	14
IGAD			–	–	86
CTSAMVM	2015	Південний Судан	–	–	86
НАТО			4 247	–	..
KFOR	1999	Косово	3 747	–	..
NMI	2018	Ірак	500	–	..
ОАД			–	–	27
MAPP/OEA	2004	Колумбія	–	–	27
ОБСЄ			–	–	198
Місія ОБСЄ в Скоп'є	1992	Північна Македонія	–	–	34
Місія ОБСЄ в Молдові	1993	Молдова	–	–	12
OSCE PRClO	1995	Азербайджан (Нагірний Карабах)	–	–	4
Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині	1995	Боснія і Герцеговина	–	–	29
Представництво в Албанії	1997	Албанія	–	–	15
ОМІК	1999	Косово	–	–	87
Місія ОБСЄ в Сербії	2001	Сербія	–	–	17
<i>СММ ОБСЄ</i>	<i>2014</i>	<i>Україна</i>	–	–	<i>809</i>
SADC			1 900	0	0
SAMIM	2021	Мозамбик	1 900	0	0
Ситуативні коаліції держав			2 266	0	18
NNSC	1953	Південна Корея	10	–	–
MFO	1982	Єгипет (Синай)	1 151	–	–
JCC	1992	Молдова (Придністров'я)	985	–	–
ONR	1995	Боснія і Герцеговина	–	–	18
IMT	2004	Філіппіни (Мінданао)	20	3	3
RTJMC	2021	Азербайджан (Нагірний Карабах)	120	–	–

– – не застосовується; .. – інформація відсутня; *ATMIS* – Перехідна місія АС у Сомалі; *AU-MVCM* – Місія АС з моніторингу, перевірки та дотримання; *BINUH* – Об'єднаний офіс ООН у Гаїті; *CTSAMVM* – Механізм моніторингу та верифікації домовленостей про припинення вогню та безпеку перехідного періоду; *EAC* – Східноафриканське співтовариство; *EACRF-DRC* – Регіональні сили *EAC* у ДРК; *ECOMIG* – Місія *ECOWAS* у Гамбії; *ECOWAS* – Економічне співтовариство держав Західної Африки; *EUAM Iraq* – Консультативна місія ЄС на підтримку реформи сектору безпеки в Іраку; *EUAM RCA* – Консультативна місія ЄС

на підтримку реформи сектору безпеки в ЦАР; *EUAM Ukraine* – Консультативна місія ЄС з реформування сектору цивільної безпеки України; *EUBAM Libya* – Об'єднана місія ЄС з прикордонної допомоги в Лівії; *EUBAM Rafah* – Місія ЄС з прикордонної допомоги на пункті пропуску Рафah; *EUCAP Sahel Mali* – Місія у рамках Спільної політики безпеки і оборони (СПБО) ЄС у Малі; *EUCAP Sahel Niger* – Місія у рамках СПБО ЄС у Нігері; *EUFOR ALTHEA* – Військова операція ЄС у Боснії і Герцеговині; *EULEX Kosovo* – Місія ЄС із забезпечення верховенства права в Косово; *EUMM Georgia* – Моніторингова місія ЄС у Грузії; *EUPOI COPPS* – Поліцейська місія ЄС для Палестинських територій; *EUTM Mali* – Місія ЄС з підготовки персоналу в Малі; *EUTM Mozambique* – Місія ЄС з підготовки персоналу в Мозамбіку; *EUTM RCA* – Місія ЄС з підготовки персоналу в ЦАР; *EUTM Somalia* – Місія ЄС з підготовки персоналу в Сомалі; *IGAD* – Міжурядовий орган з питань розвитку; *IMT* – Міжнародна моніторингова група; *KFOR* – Сили в Косово; *MAPP/OEA* – Місія ОАД з підтримки мирного процесу в Колумбії; *MFO* – Багатонаціональні сили та спостерігачі; *MINURSO* – Місія ООН з проведення референдуму в Західній Сахарі; *MINUSCA* – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР; *MINUSMA* – Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі; *MISAC* – Місія АС у ЦАР і Центральній Африці; *MISAHEL* – Місія АС у Малі та Сахелі; *MONUSCO* – Стабілізаційна місія ООН у ДРК; *MOUACA* – Місія військових спостерігачів АС у ЦАР; *NMI* – Місія НАТО в Іраку; *NNSC* – Спостережна комісія нейтральних країн; *OHR* – Офіс Високого представника; *OMIK* – Місія ОБСЄ у Косово; *СММ ОБСЄ* – Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні; *PRCIO* – Особистий представник головуючого з врегулювання конфлікту на Мінській конференції; *RTJMC* – Російсько-турецький Спільний моніторинговий центр; *SADC* – Південноафриканське співтовариство розвитку; *SAMIM* – Місія SADC у Мозамбіку; *SSMGB* – Місія підтримки стабілізації у Гвінеї-Бісау; *UNAMA* – Місія допомоги ООН в Афганістані; *UNAMI* – Місія допомоги ООН в Іраку; *UNDOF* – Сили ООН зі спостереження за розведенням військ; *UNFICYP* – Миротворчі сили ООН на Кіпрі; *UNIFIL* – Тимчасові сили ООН у Лівані; *UNISFA* – Тимчасові сили безпеки ООН у Аб'єї; *UNITAMS* – Об'єднана перехідна місія допомоги ООН у Судані; *UNMHA* – Місія ООН на підтримку виконання Ходейської угоди; *UNMIK* – Тимчасова адміністрація ООН у Косово; *UNMISS* – Місія ООН у Південному Судані; *UNMOGIP* – Група військових спостерігачів ООН в Індії та Пакистані; *UNSMIL* – Тимчасова адміністрація ООН у Лівії; *UNSOM* – Місія допомоги ООН у Сомалі; *UNTSO* – Організація ООН зі спостереження за перемир'ям; *UNVMC* – Верифікаційна місія ООН у Колумбії; АС – Африканський Союз; “війська” – військовий персонал (війська та військові спостерігачі); ОАД – Організація Американських держав; СКК – Спільна контрольна комісія Миротворчих сил.

^a Дані про міжнародний цивільний персонал можуть враховувати поліцію.

^b *EUBAM Libya* була запроваджена у 2013 р., але до 1 січня 2019 р. не вважалася багатосторонньою миротворчою операцією

Джерело: SIPRI Multilateral Peace Operations Database, accessed 13 Apr. 2023. Дані про багатосторонні миротворчі операції отримані з таких відкритих джерел: (а) офіційна інформація, надана секретаріатом відповідної організації; (б) інформація, надана самою операцією в офіційних публікаціях або в письмових відповідях на щорічні запити СІПРІ; та (в) інформація від національних урядів, що беруть участь у відповідній операції. У деяких випадках дослідники СІПРІ можуть збирати додаткову інформацію про операцію від задіяних організацій або урядів країн-учасниць у телефонних розмовах чи електронною поштою. Ці первинні джерела були доповнені багатьма загальнодоступними вторинними джерелами – спеціалізованими журналами, дослідницькими звітами, агентствами новин, а також міжнародними, регіональними та місцевими газетами.

4. Приватні військові та охоронні компанії у збройних конфліктах

Загальний огляд

Упродовж останніх 20 років відбувався швидкий розвиток приватних військових та охоронних компаній (ПВОК). Цей розділ починається з загального огляду цієї тенденції та висвітлює проблемні питання, основні юридичні та термінологічні складнощі, а також намагання з документування поширення ПВОК (підрозділ I). Стандартного загальноприйнятого, юридично зобов'язуючого визначення ПВОК немає, і цей сектор часто працює у правовій лакуні: працівники ПВОК не є ні військовими, ні цивільними, зазвичай їх не можна назвати й найманцями. Війни в Іраку (2003-2011 рр.) та Афганістані (2001-2021 рр.) змінили уявлення про приватну військову та охоронну індустрію завдяки масовому залученню підрядників Сполученими Штатами Америки, що призвело до появи нових ринкових можливостей у всьому світі.

Сьогодні ПВОК діють майже в усіх країнах світу в інтересах широкого кола клієнтів, виконуючи важливі державні та охоронні функції. До учасників сектору належать країни, в яких розташовані керівні органи ПВОК, та ключові компанії в цих країнах. Більшість ПВОК утримуються невеликою кількістю країн: США, Великою Британією, Китаєм і ПАР, – на які, за оцінками, разом припадає близько 70% усього сектора. Росія, маючи відносно невеликий сектор ПВОК, можливо, більше за інші країни використовувала своїх підрядників для бойових дій.

У світі тисячі ПВОК, більшість з яких дотримуються закону, діють у межах свого мандату та загалом сприяють стабілізації та безпеці там, де вони працюють. Однак, в останні 20 років посилення ролі кількох відомих ПВОК у зонах конфліктів спричинило підвищений інтерес громадськості до цієї індустрії. Занепокоєння викликало використання Росією останнім часом ПВОК у бойових діях у Лівії, Сирії та Україні, а також у кількох конфліктах у Субекваторіальній Африці. Особливо непокоїть діяльність Групи Вагнера – російської ПВОК, яка стала інструментом держави, просуваючи інтереси Росії за кордоном у багатьох зонах конфліктів. Діяльність Групи Вагнер пов'язана з порушеннями прав людини, міжнародного гуманітарного права, сумнівними експлуаторськими договорами і втручанням у вибори. В Україні Група Вагнера широко використовувалася поряд з російськими військовими частинами; бійці Групи, серед яких були завербовані громадяни Афганістану, Лівії та Сирії, перекидалися з зон інших конфліктів.

Рушійми нинішньої експансії ПВОК в Африці, схоже, є Росія та Китай (підрозділ II), хоча попередні хвилі активності очолювали колишні європейські колоніальні держави, або вони були частиною суперництва ставлеників

різних держав часів Холодної війни. Нинішній етап активізації діяльності ПВОК в Африці відбувається в умовах посилення геополітичного суперництва та інтернаціоналізації збройних конфліктів. Спільним фокусом діяльності всіх ПВОК є контроль та видобуток природних ресурсів.

Західні ПВОК продовжують діяти в Африці, особливо в рамках різних контртерористичних ініціатив, але без прямої участі в бойових діях. Натомість російські ПВОК, зокрема, Група Вагнера, беруть безпосередню участь у військових діях, зазвичай – в інтересах урядів (а тепер і хунт чи тимчасових військових режимів), які воюють з повстанцями чи партизанами, часто з оплатою високоліквідними природними ресурсами чи концесіями на їх видобуток. Група Вагнера потрапляла до багатьох звітів і розслідувань ООН через обвинувачення у порушеннях прав людини та міжнародного гуманітарного права в Субекваторіальній Африці.

Китайські ПВОК розвивалися повільніше і діяти більш стримано та обмежено, але у тісному зв'язку з китайськими інвестиціями, розвитком інфраструктури і розширенням торгівлі. Це може вказувати на більш тривалу присутність там китайських інтересів і суб'єктів, включаючи ПВОК, а також їх більший стратегічний вплив на доступ до природних ресурсів і загалом на політичну динаміку в Субекваторіальній Африці.

Разом із зростанням використання ПВОК у збройних конфліктах і нестабільних ситуаціях залишаються питання про достатність існуючих міжнародних зусиль і норм для регулювання цього сектора (підрозділ III). Однією з ключових регуляторних проблем є використання ПВОК, зокрема Росією та Туреччиною, як своїх маріонеток у збройних конфліктах. Таке використання часто виходить за рамки міжнародного юридичного визначення найманців, тому деякі держави згадали про боротьбу з тероризмом, наприклад, тавруючи Групу Вагнера як терористичну організацію або накладаючи санкції на її керівників. Були поодинокі спроби притягнути найманців і персонал ПВОК до кримінальної відповідальності.

Війна в Україні та діяльність Групи Вагнера активізували відповідні регуляторні зусилля в ООН. Міжурядова робоча група ООН намагалась усунути прогалини між міжнародними правовими положеннями стосовно найманців і більш лояльними регуляторними підходами до ПВОК у рамках таких багатосторонніх ініціатив, як Документ Монтре та Міжнародний кодекс поведінки приватних охоронних служб. Однак консенсус стосовно необхідності юридично зобов'язуючого документа, не кажучи вже про його зміст, залишається недосяжним. Під час обговорень у робочій групі у 2022 р. виникли розбіжності з кількох важливих питань: держави не змогли домовитися, чи має цей документ бути зобов'язуючим; не було консенсусу і стосовно сфери його застосування, положень про права людини, відповідальність і правовий захист жертв. Дискусії в ООН продовжаться у 2023 р., але чи втіляться вони в конкретні та дієві нормативні зміни не відомо.

I. Розвиток приватних військових та охоронних компаній у світі: тенденції, учасники та проблеми

ОРІ СВЕД

Вступ

В останні 20 років відбувається швидкий розвиток приватних військових та охоронних компаній (ПВОК), а надавачі безпекових послуг дедалі активніше беруть участь у виконанні військових і охоронних функцій держави. Ця швидка зміна перетворила непрестижну колись професію на законну діяльність звичайної довіреної особи держави. Водночас ця зміна створила нові проблеми у сферах безпеки і прав людини, оскільки держава делегувала свої повноваження із застосування сили приватним комерційним суб'єктам.

У цьому підрозділі міститься загальний огляд цієї тенденції, висвітлюються проблемні питання, основні юридичні та термінологічні складнощі, а також намагання з документування поширення ПВОК. Тут обговорюється також діяльність ПВОК у зонах конфліктів в Україні, на Близькому Сході та в Північній Африці, а далі визначені ключові гравці сектора: приймаючі країни, де розташовані керівні органи ПВОК, та основні компанії у цих країнах. У розділі обговорюється використання ПВОК у видобувних галузях у Субекваторіальній Африці (підрозділ II) і окреслюються конкретні регуляторні проблеми, пов'язані з ПВОК (підрозділ III).

Аутсорсинг військових і охоронних функцій – давнє явище, засноване на традиціях найманства. Наймані солдати згадувалися на полях біблійних битв, брали участь у конфліктах по всьому еллінському світу, відігравали важливу роль у середньовічних війнах, брали участь у колоніальних і різних сучасних конфліктах¹. Нинішня тенденція, що бере початок з кінця Холодної війни, набрала обертів і відновила легітимність з початком “глобальної війни з тероризмом” (триваюча міжнародна антитерористична кампанія, започаткована США після терактів 11 вересня 2001 р.) і наступних війн в Іраку (2003-2011 рр.), Афганістані (2001-2021 рр.), Сахелі та в районі Великих озер (з 2011 р. і дотепер). Під час цих воєн держави використовували ПВОК, щоб задовольнити високу потребу в персоналі у відповідь на реальне чи уявне зростання небезпеки чи погіршення умов війни.

Фактори, що сприяють підйому ПВОК, у різних регіонах і державах є різними, але здебільшого вони відповідають міркуванням економічної ефективності, коли сектор надає навички та послуги, яких держава або не має, або для неї дуже важко створити їх. Наприклад, для багатьох країн ефективніше найняти експертів з повітряного спостереження, ніж профінансувати, навчити та утримувати спеціалізовану авіаційну частину. ПВОК пропонують надання різних навичок і послуг, і уряди іноді використовують їх з міркувань

¹ Огляд історії цього явища див.: Singer, P. W., ‘Corporate warriors: The rise of the privatized military industry and its ramifications for international security’, *International Security*, vol.26, no.3 (2001).

політичної доцільності, наприклад, за умов недовіри до звичайних сил безпеки або з метою приховування своєї участі. В Афганістані та Іраку, наприклад, США вдалися до аутсорсингу, щоб уникнути політичних та економічних наслідків національного призову². Використання приватних суб'єктів дозволило уникнути політичного тиску та перекласти втрати на чужі плечі³. Китай і Росія також використовували ПВОК для досягнення окремих політичних цілей без залучення регулярних збройних сил: для Росії це була можливість просувати державну зовнішню політику без прямого залучення держави, а метою Китаю був захист своїх інвестицій за кордоном⁴.

Однак у більшості випадків аутсорсинг пов'язаний із зростанням складності та високою спеціалізацією у контексті сучасної війни та національної безпеки. Це стосується кіберсфери, захисту від піратства на морі, боротьби з тероризмом і спостереження. Іншими словами, що більша спеціалізація (наприклад, телекомунікаційні навички для виявлення засобів зв'язку терористів), то складніше її опанувати та підтримувати. Аутсорсинг дозволяє скоротити шлях до таких безпекових результатів.

Це головна тенденція. Сьогодні ПВОК працюють майже в усіх країнах світу на замовлення широкого кола клієнтів, виконуючи критично важливі державні й безпекові функції, зокрема з охорони кордонів і боротьби з нелегальною імміграцією⁵. Рівень їх інтеграції у багатьох країнах є надзвичайно високим, вони задіяні в усіх аспектах та етапах забезпечення національної безпеки: від виробництва зброї до технічного обслуговування озброєнь та об'єктів, навчання, бойового забезпечення та тактичних рішень на місцях.

З 11 вересня 2001 р. кількість ПВОК неухильно зростає, засвідчуючи їх поширення по всьому світу⁶. Кількість залучених підрядників дуже різняться: від кількох операторів, що надають конкретні послуги, до тисяч виконавців, які пропонують цілий комплекс послуг. Багато контрактів є короткими, на кілька днів, інші – довгостроковими, що можуть тривати роками. Вкрай важко точно оцінити розмір та обсяг ринку послуг ПВОК через конфіденційність контрактів, подвійне використання деяких їх послуг (наприклад, транспортних), та надзвичайну секретність, що оточує цей сектор. Однак ПВОК використовуються Китаєм, Росією, США, ЄС, НАТО, ООН та іншими, що свідчить про широкий консенсус стосовно цієї практики.

² Avant, D., 'The mobilization of private forces after 9/11: Ad hoc response to poor planning', ed. J. Burk, *How 9/11 Changed Our Ways of War* (Stanford University Press: Stanford, CA, 2013).

³ Tausig-Rubbo, M., 'Outsourcing sacrifice: The labor of private military contractors', *Yale Journal of Law & the Humanities*, vol.2, no.1 (2009).

⁴ Fasanotti, F.S., 'Russia's Wagner Group in Africa: Influence, commercial concessions, rights violations, and counterinsurgency failure', Brookings Institution, 8 Feb. 2022; Stronski, P., 'Implausible deniability: Russia's private military companies', Carnegie Endowment for International Peace, 2 June 2020; 'China turns to PMCs to protect its workers and BRI investments in Africa', ADF, 5 Jan. 2022; Legarda, H. and Nouwens, M., 'Guardians of the Belt and Road', Mercator Institute for China Studies, 16 Aug. 2018.

⁵ Davotti, D., 'The rise of private military and security companies in European Union migration policies: Implications under the UNGPs', *Business and Human Rights Journal*, vol.4, no.1 (2019); Business & Human Rights Resource Centre, 'USA: Govt. contractors accused of profiting from separation and detention of migrant and asylum seeking families', 26 June 2018.

⁶ Swed, O. and Burland, D., 'The global expansion of PMSCs: Trends, opportunities, and risks', Working group on the use of mercenaries as a means of violating human rights and impeding the exercise of the right of peoples to self-determination, Texas Tech University, 2020.

Проблемні питання

Проблемна репутація сектора ПВОК пояснюється кількома сумнівними інцидентами з минулого. У 1960-х рр., наприклад, по всій Африці діяли банди найманців на службі колишніх колоніальних держав⁷. У наступні 10 років деякі з тих самих груп брали участь у кількох спробах державного перевороту в Беніні, на Коморських і Сейшельських островах⁸. Пізніше британська ПВОК *Sandline International* потрапила у скандал у Папуа-Новій Гвінеї (у 1997 р.) та була причетна до спроби державного перевороту у Екваторіальній Гвінеї (у 2004 р.)⁹.

У минулі 20 років зростання ролі ПВОК у зонах конфліктів і в безпекових ситуаціях викликало підвищений інтерес громадськості до їх діяльності. Попри таємність, її масштаби привертала міжнародну увагу. Сьогодні в багатьох зонах конфлікту ПВОК не лише гарантують фізичну безпеку співробітників або інфраструктури, але й виконують функції, які традиційно доручають збройним силам. Наприклад, вони здійснюють матеріально-технічне або розвідувальне забезпечення військових операцій або тренують державні та недержавні збройні угруповання, а в деяких випадках беруть участь у бойових діях. Як зазначалося вище, цю тенденцію очолили США, і в кількох випадках використання ними ПВОК супроводжувалося занепокоєнням стосовно корупції, шахрайства, неправомірних дій і навіть порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права (МГП)¹⁰. Широкий міжнародний резонанс спричинили дві події: причетність *Blackwater* до стрілянини на площі Нісур у 2007 р., коли загинули 37 цивільних осіб, і роль *SACI* у скандалі з тортурами у в'язниці Абу-Грейб у 2004 р.¹¹ Багато повідомлялось і про інші випадки неправомірної поведінки і стрілянини найманців по цивільних¹².

Це занепокоєння лише посилилося через використання Росією останнім часом ПВОК у громадянській війні в Сирії (з 2011 р. і дотепер), Лівії

⁷ Othen, C., *Katanga 1960-63: Mercenaries, Spies and the African Nation that Waged War on the World* (History Press: Cheltenham, 2015); Francis, D.J., 'Mercenary intervention in Sierra Leone: Providing national security or international exploitation?', *Third World Quarterly*, vol.20, no.2 (1999).

⁸ Hughes, G., 'Soldiers of misfortune: The Angolan Civil War, the British mercenary intervention, and UK policy towards Southern Africa, 1975-6', *International History Review*, vol.36, no.3 (2014); Francis (посилання 7).

⁹ McCormack, T., 'The "Sandline Affair": Papua New Guinea resorts to mercenarism to end the Bougainville conflict', *Yearbook of International Humanitarian Law*, vol.1 (Springer/Asser Press: New York/The Hague, Dec. 1998); Fabricius, P., 'The coup attempt in Equatorial Guinea: Implications for private military companies in Africa', ed. N. Mlambo, *Violent Conflicts, Fragile Peace: Perspectives on Africa's Security Problems* (Adonis & Abbey Publishers Ltd: Abuja, 2008).

¹⁰ Swed, O. and Materne, A., 'No accounting for bad contracting: Private military and security contracts and ineffective regulation in conflict areas', *Studies in Comparative International Development*, vol.57, no.1 (2022); Vine, D., "'We're profiteers": How military contractors reap billions from US military bases overseas', *Monthly Review*, vol.66, no.3 (July 2014); Tzifakis, N. and Huliaras, A., 'The perils of outsourcing post-conflict reconstruction: Donor countries, international NGOs and private military and security companies', *Conflict, Security & Development*, vol.15, no.1 (2015); Hurst, L., 'The privatization of Abu Ghraib', *Toronto Star*, 16 May 2004.

¹¹ Hersh, S.M., 'Torture at Abu Ghraib', *New Yorker*, 10 May 2004.

¹² Див., наприклад: Chatterjee, P., *Halliburton's Army: How a Well-connected Texas Oil Company Revolutionized the Way America Makes War* (Bold Type Books: Mar. 2010); 'Leaks reveal Blackwater excesses', *Al Jazeera*, 23 Oct. 2010.

(з 2014 р. і дотепер) та в Україні (з 2014 р. і дотепер), а також у кількох конфліктах в Субекваторіальній Африці. Таке занепокоєння значною мірою пов'язане з діяльністю Групи Вагнера – російської ПВК, яка стала інструментом держави, просуваючи інтереси російської зовнішньої політики в багатьох зонах конфліктів. Діяльність Групи Вагнера пов'язана з порушеннями прав людини, сумнівними експлуаторськими контрактами і втручанням у вибори¹³. У справі, що розглядається в Європейському суді з прав людини, Група Вагнера звинувачується у причетності до “переслідування, залякування та сексуального насильства стосовно миротворців, журналістів, гуманітарних працівників і меншин” у Сирії¹⁴. Аналіз дій Групи Вагнера у Малі й Центральноафриканській Республіці (ЦАР), здійснений Проектом збору даних про місця і події збройних конфліктів (*Armed Conflict Location & Event Data Project, ACLED*), показав, що ця Група вчиняє напади на цивільне населення частіше, ніж місцеві збройні сили. Лише в Малі в дев'яти інцидентах, пов'язаних з Групою Вагнера, у 2020-2022 рр. було вбито понад 450 мирних жителів¹⁵. За даними з кількох джерел, у ЦАР найманці Групи переслідували та залякували цивільних¹⁶. Група Вагнера була також причетна до розправ в Аїгбадо (ЦАР) та Мурі (Малі) у 2022 р., де загинули сотні людей¹⁷.

Групу Вагнера у 2014 р. створив Є. Пригожин – довірена особа Президента Росії В. Путіна, але її зв'язок із російською владою залишається неясним¹⁸. Правової бази ПВК у Росії не існує, а найманство заборонене кримінальним кодексом¹⁹. Влада постійно заперечує будь-який прямий зв'язок з Групою, стверджуючи, що це приватна компанія, яка діє на вільному ринку²⁰. Але активна участь Групи у війні в Україні – участь в боях поруч із російськими військами, відкриття вербувальних центрів в Росії, використання державних ресурсів – вказує на її міцні зв'язки з владою²¹.

¹³ Swerwat, L. et al., ‘Wagner Group operations in Africa: Civilian targeting trends in the Central African Republic and Mali’, ACLED, 30 Aug. 2022; Faulkner, C., ‘Undermining democracy and exploiting clients: The Wagner Group’s nefarious activities in Africa’, *CTC Sentinel*, vol.15, no.6 (June 2022).

¹⁴ International Federation for Human Rights, ‘Wagner in Syria: Appeal to European Court of Human Rights after case dismissed in Russia’, Press release, 9 June 2022; European Parliament, ‘Motion for a resolution on human rights violations by private military and security companies, particularly the Wagner Group’, B9-0567/2021, 21 Nov. 2021.

¹⁵ Swerwat et al. (посилання 13).

¹⁶ United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, ‘CAR: Russian Wagner Group harassing and intimidating civilians – UN experts’, 27 Oct. 2021; Cobern, R., ‘Putin wants fealty, and he’s found it in Africa’, *New York Times*, 24 Dec. 2022; Human Rights Watch, ‘Central African Republic: Abuses by Russia-linked forces’, 3 May, 2022.

¹⁷ Obaji Jr., P., ‘Survivors say Russian mercenaries slaughtered 70 civilians in gold mine massacre’, *Daily Beast*, 31 Jan. 2022; ‘UN says investigators prevented access to site of Mali killings’, Reuters, 21 Apr. 2022.

¹⁸ Taylor, A., ‘What we know about the shadowy Russian mercenary firm behind an attack on US troops in Syria’, *Washington Post*, 23 Feb. 2018.

¹⁹ Reynolds, N., ‘Putin’s not-so-secret mercenaries: Patronage, geopolitics, and the Wagner Group’, Carnegie Endowment for International Peace, 8 July 2019.

²⁰ Sukhankin, S., ‘War, business and ideology: How Russian private military contractors pursue Moscow’s interests’, Jamestown Foundation, 20 Mar. 2019.

²¹ Engelbrecht, C., ‘Putin ally acknowledges founding Wagner mercenary group’, *New York Times*, 26 Sep. 2022.

Ці та інші інциденти, пов'язані з ПВОК, вказують на терміновість і важливість розв'язання проблем, що виникають у цьому секторі. Дії нерегламентованих і некерованих суб'єктів, які мають державну підтримку і проти яких запроваджені санкції за застосування насильства, можуть призвести до нестабільності та виникнення загроз²². Оскільки використання ПВОК у збройних конфліктах і небезпечних ситуаціях, схоже, зростає, залишаються питання стосовно адекватності існуючих міжнародних зусиль і норм для регулювання цього сектора (підрозділ III).

Головні термінологічні та правові питання

Визначення ПВОК є складним завданням для науковців, політиків і правників. Стандартного загальноприйнятого та юридично зобов'язуючого визначення “військової компанії” чи “охоронної компанії” не існує. Цей сектор часто працює у правовій лакуні, оскільки він явно не підпадає під існуючу місцеву чи міжнародну юрисдикцію. Співробітники ПВОК не є ані військовослужбовцями, ані цивільними, зазвичай їх не можна назвати й найманцями²³. Міжнародна конвенція 1989 р. про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців (*International Convention against the Recruitment, Use, Financing and Training of Mercenaries*) містить складне визначення найманця²⁴. Але складність робить її слабким правовим інструментом, який ніколи не використовувався для судового переслідування найманців. Отже, попри те, що в ЗМІ ПВОК часто називають найманцями, це визначення не має юридичних підстав. Відмінність між ПВОК і найманцями є важливою, бо це впливає на сферу дії і застосування міжнародного права та національних нормативних актів (підрозділ III). Без робочого визначення не буде ефективної регламентації та відповідальності.

Документ Монтре 2008 р. стосовно відповідних міжнародно-правових зобов'язань і належних державних практик, пов'язаних з діяльністю приватних військових компаній під час збройного конфлікту (*Montreux Document on pertinent international legal obligations and good practices for states related to operations of PMSCs during armed conflict*), який став

²² Bodurtha, M., ‘An obligation to regulate: How private military companies embolden conflict with impunity from the Middle East to Central Africa’, *The Bulletin – Columbia Journal of Transnational Law*, 1 Apr. 2022.

²³ Chesterman, S. and Lehnardt, C. (eds), *From Mercenaries to Market: The Rise and Regulation of Private Military Companies* (Oxford University Press: Oxford, 2007); Percy, S.V., ‘Mercenaries: Strong norm, weak law’, *International Organization*, vol.61, no.2 (2007).

²⁴ Ст. 47 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 р., що стосується міжнародних збройних конфліктів, визначає найманця як особу, яка: (a) завербована спеціально для участі у збройному конфлікті; (b) фактично бере безпосередню участь у бойових діях; (c) головним чином мотивована прагненням особистої вигоди; (d) не є громадянином сторони конфлікту чи резидентом території, контрольованої стороною конфлікту; (e) не входить до складу збройних сил сторони конфлікту; (f) не була направлена державою, що не є стороною збройного конфлікту, для виконання службових обов'язків у складі її збройних сил. Див.: Protocol I Additional to the 1949 Geneva Conventions, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts, opened for signature 12 Dec. 1977, entered into force 7 Dec. 1978, Article 47, ‘Mercenaries’. Визначення в Міжнародній конвенції див.: United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, *International Convention against the Recruitment, Use, Financing and Training of Mercenaries*, adopted 4 Dec. 1989 by General Assembly Resolution 44/34.

результатом міжнародного процесу, започаткованого урядом Швейцарії та Міжнародним комітетом Червоного Хреста з метою посилення дотримання МГП та правозахисного права за умов участі ПВОК у збройних конфліктах, визначає ПВОК таким чином:

суб'єкти приватного бізнесу, які надають військові та/або охоронні послуги, незалежно від того, як вони самі себе називають. Військові та охоронні послуги включають, зокрема, озброєну охорону та захист осіб і об'єктів, таких, як конвої, будівлі та інші місця; обслуговування та використання систем озброєнь; тримання під вартою; а також консультивання або навчання місцевих військових і персоналу сил безпеки²⁵.

Цей Документ також визначає три категорії відносин між державами та ПВОК: держави-замовники (країни, які наймають ПВОК), приймаючі держави (країни, на території яких діють ПВОК) і держави походження (країни, де розташовані керівні органи або де базуються ПВОК).

Крім того, комплексний характер сучасної війни та вузька спеціалізація у ній (наприклад, оператори безпілотних апаратів, слідчі з питань полонених, кіберексперти, водії танків) розмивають визначення лінії фронту та бою. Аутсорсинг деяких із цих функцій, які історично виконували солдати, ще більше ускладнює визначення. Коли підрядників залучають замість солдатів для забезпечення бойових дій (наприклад, прослуховування зв'язку в інтересах розвідки, будівництва укріплень замість інженерних військ або перевезення полонених під час бойових дій), вони стають невід'ємним елементом місії, навіть якщо їх роль здається рутинною. Враховуючи їх важливість, у більшості збройних сил ці функції все ще виконують солдати. Особливо це ускладнює відносини у внутрішніх збройних конфліктах, які часто мають важливий технічний, логістичний вимір та впливають на їх розвиток²⁶.

Тому ПВОК непросто класифікувати, а пропоновані ними послуги є дуже різноманітними та не обмежуються бойовими діями. Фактично, діяльність цього сектору перебуває переважно в діапазоні між бойовим забезпеченням (як-от матеріально-технічне забезпечення в зоні конфлікту або зв'язок) та підтримкою (зокрема, навчання чи обслуговування на тилових базах), що часто робить цих учасників непомітними для інших комерційних структур. Їх контракти, які могли б пролити світло на характер діяльності та справжнє призначення, не розголошуються, тому значна частина їх діяльності залишається прихованою. Заплутана організаційна структура, бізнесові відносини та практика, коли підрядники передають на субпідряд свої власні послуги або діють через підставні компанії, ускладнюють контроль, визначення та оцінки в цьому секторі.

²⁵ International Committee of the Red Cross (ICRC) and Swiss Federal Department of Foreign Affairs (FDFA), *The Montreux Document on Pertinent International Legal Obligations and Good Practices for States Related to Operations of PMSCs during Armed Conflict* (ICRC/FDFA: Aug. 2009), preface, para.9. Докладніше див. підрозділ III цього розділу.

²⁶ Внутрішні збройні конфлікти сьогодні є найпоширенішою формою збройних конфліктів і зазвичай пов'язані з тривалим насильством між державою та одним чи кількома недержавними збройними угрупованнями. Докладніше див. розділ 2 цього видання.

Документування діяльності ПВОК

З огляду на відсутність чітких визначень і складнощі збору інформації, багато досліджень та аналізу ПВОК ґрунтуються на відомостях про поодинокі випадки сумнозвісних подій (наприклад, про інцидент на площі Нісур і зловживання у в'язниці Абу-Грейб, згадані вище) або інших кримінальних епізодах, широко висвітлених у ЗМІ. Проте це лише сегмент сектору, і ця прогалина в інформації і відомостях про сектор проявляється в обмежених, часто спотворених дослідженнях.

У 2007 р., у відповідь на резонансні інциденти за участю підрядників і вимогу покращення контролю, Конгрес США ухвалив Закон про прозорість і підзвітність у військових і охоронних контрактах (*Transparency and Accountability in Military and Security Contracting Act*), з якого почався більш системний збір даних про контракти та підрядників. Це дозволило Конгресу краще контролювати цей сектор і побачити роль ПВОК у системі безпеки США. Згодом завдяки наявності додаткової інформації у ряді досліджень були використані кількісні показники для моніторингу ПВОК і наслідків їх діяльності та застосування. Однак ці дослідження не ґрунтувалися на стандартному визначенні ПВОК. Натомість там оцінювалась їхня участь у конфліктах загалом або використовувались існуючі визначення та категорії²⁷.

Крім того, було кілька спроб системно документувати ПВОК та їхню діяльність. Такі масиви даних про конфлікти, як База даних аналізу соціальних конфліктів (*Social Conflict Analysis Database*) і *ACLED*, фіксують діяльність ПВОК, звітуючи про конфлікти²⁸. Виходячи з цих звітів, База даних приватної безпеки (*Private Security Database*) здійснила системний огляд діяльності підрядників, переважно охоронців, у слабких і неспроможних державах²⁹. У двох різних масивах даних дослідники незалежно один від одного зібрали дані про ПВОК на основі контрактів³⁰. Масив даних про події у секторі приватної охорони (*Private Security Event Dataset*), що охоплює діяльність ПВОК у трьох різних регіонах, пропонує також часовий вимір, тобто хто що робив, де і коли³¹. Ще одна подібна спроба – База даних комерційних військових суб'єктів (*Commercial Military Actor Database*), де зібрані дані про громадянські війни і пропонується ширший перелік компаній³².

²⁷ Cotton, S.K. et al., 'Hired guns: Views about armed contractors in Operation Iraqi Freedom', RAND Corporation, Jan. 2010; Tkach, B., 'Private military and security companies, contract structure, market competition, and violence in Iraq', *Conflict Management and Peace Science*, vol.36, no.3 (2019).

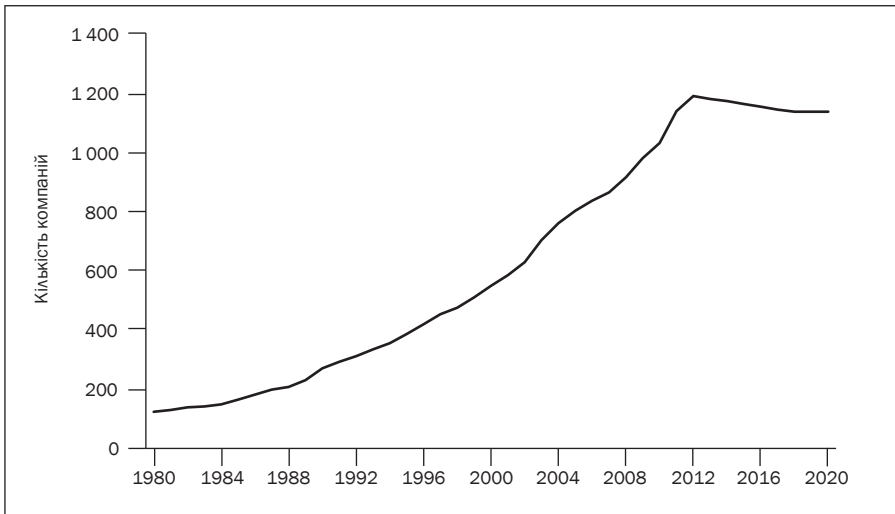
²⁸ Salehyan, I. et al., 'Social conflict in Africa: A new database', *International Interactions*, vol.38, no.4 (2012); Raleigh, C. et al., 'Introducing ACLED: An Armed Conflict Location and Event Dataset', *Journal of Peace Research*, vol.47, no.5 (2010).

²⁹ Branovic, Z., *The Privatisation of Security in Failing States: A Quantitative Assessment*, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF) Occasional Paper no.24 (DCAF: Geneva, Apr. 2011); Data on Armed Conflict and Security (DACS), 'Private Security Database', accessed 13 Mar. 2023.

³⁰ Akcinaroglu, S. and Radziszewski, E., 'Private military companies, opportunities, and termination of civil wars in Africa', *Journal of Conflict Resolution*, vol.57, no.5 (2013); Tkach (посилання 27).

³¹ Avant, D. and Neu, K.K., 'The Private Security Events Database', *Journal of Conflict Resolution*, vol.63, no.8 (2019).

³² Petersohn, U. et al., 'The Commercial Military Actor Database', *Journal of Conflict Resolution*, vol.66, no.4-5 (2022).

Діаграма 4.1. Загальна кількість ПВОК у 1980-2020 рр.

Джерело: Swed, O., The Global Private Military and Security Companies Dataset, Texas Tech University, Peace, War, and Social Conflict Laboratory, 2020.

Нарешті, у звіті для робочої групи ООН з використання найманців для всебічного динамічного аналізу цього сектору були використані дані про ПВОК від Лабораторії миру, війни і соціальних конфліктів (*Peace, War, and Social Conflict Laboratory*) Техаського технологічного університету (*Texas Tech University*)³³. У ньому зібрані дані про компанії, що діють на міжнародному рівні в зонах конфліктів і надають послуги у військових операціях, які в іншому випадку надавали б збройні сили. Це визначення також використовується для огляду ПВОК у цьому підрозділі. Діаграма 4.1, запозичена зі звіту робочої групи ООН, ілюструє масштаб і зростання сектора.

Складність сектора, його утаємничений характер і розмиті межі між силами безпеки та військовими службами обмежують його ефективне визначення. Тому в цьому розділі менше уваги надається конкретним компаніям, а більше – клієнтам і покровителям, і в першу чергу розглядаються ПВОК, що діють у зонах збройних конфліктів.

Розгоргання ПВОК у приймаючих країнах у зонах конфліктів

За минулі 30 років основні місця застосування ПВОК зазнали змін. У 1990-х рр. такі підрядники брали участь у кількох збройних конфліктах, найпомітнішими з яких були громадянська війна в Сьєрра-Леоне (1991-2002 рр.) і війна в Косово (1998-1999 рр.)³⁴. Однак можливості ПВОК

³³ Swed and Burland (посилання 6).

³⁴ Howe, H.M., 'Private security forces and African stability: The case of Executive Outcomes', *Journal of Modern African Studies*, vol.36, no.2 (June 1998); Ortiz, C., 'The private military company: An entity at the center of overlapping spheres of commercial activity and responsibility', eds T.Jäger and G.Kümmel, *Private Military and Security Companies* (VS Verlag für Sozialwissenschaften: Wiesbaden, 2007).

у збройних конфліктах у той час використовувалися доволі обмежено, у кращому випадку за участю кількох осіб³⁵. У Косово *Military Professional Resources Incorporated (MPRI)* і *Brown and Root Industrial Services* надавали послуги з матеріально-технічного забезпечення та навчання. У Сьєрра-Леоне сили *Executive Outcomes*, які забезпечували ухвалення бойових рішень, розвідку, артилерійську та авіаційну підтримку, оцінювалися в кількох осіб. Наступне десятиліття, з війнами в Афганістані та Іраку, змінило уявлення про цю індустрію. На піку кількість підрядників, найнятих очолюваною США коаліцією лише в Афганістані, перевищувала 200 тис. осіб³⁶. Ці сили надавали широкий спектр послуг, включно з охороною, перекладом, розвідкою, логістикою, будівництвом, житловим забезпеченням і багатьма іншими. Після двох війн кількість ПВОК, що діяли в Афганістані та Іраку, різко скоротилась. Водночас масове використання підрядників у тих війнах створило нові ринкові можливості по всьому світу, оскільки клієнти оцінили корисність і переваги аутсорсингу охоронних і військових функцій. У 2022 р. головними напрямками діяльності сектору були Україна, Близький Схід і Північна Африка, про які мова піде нижче, а також Субекваторіальна Африка (підрозділ II).

Міжнародні ПВОК, що діють в Україні

Збройний конфлікт в Україні (з 2014 р. і дотепер) став головною ареною діяльності ПВОК³⁷. Російські ПВК брали участь у вторгненні та подальшій анексії Кримського півострова у 2014 р. та підтримували проросійських сепаратистів Донбасу з початку конфлікту³⁸. У відкритих джерелах згадувалися кілька російських ПВК, що діяли в Україні, зокрема: корпорація ЕНОТ (“*Единые народные общинные товарищества*”), козаки, *RSB-Group* (*Российские системы безопасности*) і *ATK-Group*³⁹. Вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. призвело до розширення участі російських ПВК

³⁵ Maciqg, M., ‘Engagement of Executive Outcomes in Sierra Leone-Utility assessment’, *Security and Defence Quarterly*, vol.27, no.5 (2019).

³⁶ Swed, O., ‘The Afghanistan War’s legacy: The reimagining of the outsourcing of war and security’, *Armed Forces & Society* (July 2022).

³⁷ Про збройний конфлікт в Україні див. підрозділ I розділу 2 цього видання. Обговорення першопричин конфлікту див.: Вілсон Е. “Зовнішнє втручання в український конфлікт: до замороженого конфлікту в Донбасі”. – *Щорічник СІПІ 2016*, підрозділ III розділу 4; Clem, R.S., ‘Clearing the fog of war: Public versus official sources and geopolitical storylines in the Russia-Ukraine conflict’, *Eurasian Geography and Economics*, vol.58, no.6 (2017). Про різні збройні угруповання, задіяні у конфлікті, див.: Galeotti, M., *Armies of Russia’s War in Ukraine* (Osprey Publishing: Oxford, 2019).

³⁸ Sparks, J., ‘Revealed: Russia’s “Secret Syria mercenaries”’, Sky News, 10 Aug. 2016. In Donbas several PMSCs were deployed, including RSB-Group, Antiterror-Orel, MAR and ENOT Corp; див.: Jones, S.G. et al., *Russia’s Corporate Soldiers: The Global Expansion of Russia’s Private Military Companies*, Center for Strategic and International Studies (CSIS) (Rowman & Littlefield: Lanham, MD, July 2021).

³⁹ Інформація про ці російські ПВК є дуже обмеженою. Див.: Gusarov, V., ‘Russian private military companies as licensed tool of terror’, Inform Napalm, 24 Nov. 2015; Bristow, J., *Russian Private Military Companies: An Evolving Set of Tools in Russian Military Strategy* (Foreign Military Studies Office: Fort Leavenworth, KS, 2019).

у конфлікті, особливо після значних втрат живої сили та техніки⁴⁰. Групу Вагнера, найвідомішу російську ПВК, масово використовували поруч з російськими військовими частинами⁴¹. Її чисельність під час цієї війни оцінюється приблизно в 50 тис. осіб⁴². Відкрите та широке використання Групи Вагнера зумовило інтернаціоналізацію її складу⁴³. “Вагнер” почав перекидати бійців, залучених в інших конфліктах, і вербувати громадян Афганістану, Лівії та Сирії⁴⁴. У 2022 р. в Україні діяли також західні ПВОК, хоча характер їх послуг і клієнти були геть іншими. Більшість клієнтів західних ПВОК були цивільними суб’єктами, а не урядами, і їх наймали для видобутку ресурсів або охорони VIP-осіб⁴⁵. Деякі з них пропонували послуги матеріально-технічного забезпечення чи навчання – *Mozart Group, Ukrainian Private Military Company, Armed Guardian Services (ARGUS) International, Raytheon Technologies, SEAL, Task Force Yankee Ukraine, European Security Academy*, – але вони не брали безпосередньої участі в боях, а деякі ПВОК навіть не мали озброєного персоналу на місцях.

Міжнародні ПВОК у регіоні Близького Сходу та Північної Африки

Приватні підрядники брали участь у кількох конфліктах у регіоні Близького Сходу та Північної Африки. Мобілізація великої кількості підрядників для підтримки, заміни та підсилення коаліційних сил в Іраку, значною мірою за ініціативи США, закріпила роль ПВОК як законного інструменту забезпечення безпеки в регіоні. Інші країни регіону також вдалися до замовлення послуг ПВОК, зокрема *Constellis* і *G4S*, переважно для розбудови спроможностей, фізичного захисту та логістики.

У 2022 р. ПВОК активно діяли в Іраку та Сирії, де різні зовнішні сили, зокрема Іран, Росія, Туреччина та США, намагалися вплинути на складні збройні конфлікти в цих двох країнах⁴⁶. США, наприклад, мають в Іраку і на сході Сирії кілька військових баз, і в жовтні 2022 р. там працювало 7 908 підрядників. Більшість підрядників не були американцями: 3 052 особи – громадяни третіх країн, а 2 156 – місцеві⁴⁷. Ці працівники переважно

⁴⁰ Hernandez, H., ‘War in Ukraine: Faced with the Russian group Wagner, “Mozart” supports the Ukrainians’, *OiCanadian*, 25 Sep. 2022.

⁴¹ ‘Wagner deployed like normal army units on Ukraine front line: UK’, *Al Jazeera*, 29 July 2022.

⁴² DeYoung, K., ‘Wagner mercenaries buy North Korean missiles for use in Ukraine war’, *Washington Post*, 22 Dec. 2022.

⁴³ Kemal, L., ‘Wagner Group lures foreign mercenaries with bumped-up salaries as Russia suffers losses’, *Middle East Eye*, 6 Oct. 2022.

⁴⁴ Erteima, M., ‘1300 Wagner mercenaries sent from Libya to help Russian forces in Ukraine’, *Anadolu Agency*, 25 Mar. 2022; Cafarella, J., Yazici, E. and Coles, Z., ‘Russia mobilizes reinforcements from Syria and Africa to Ukraine’, *Institute for the Study of War*, 31 Mar. 2022; Vallortigara, B., ‘Mercenary fighters in Libya and Ukraine: How social media are exposing the Russian Wagner Group’, *Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies*, 31 May 2022; AP News, ‘Russia recruiting Afghan special forces who fought with US to fight in Ukraine’, *The Guardian*, 31 Oct. 2022.

⁴⁵ Debusmann, B., ‘Private military firms див. demand in Ukraine war’, *BBC News*, 9 Mar. 2022.

⁴⁶ Про збройні конфлікти в Іраку та Сирії див.: Фазіл Ш. “Збройні конфлікти та мирні процеси в Іраку, Сирії і Туреччині”. – *Щорічник СІПІ 2022*, підрозділ II розділу 6.

⁴⁷ US Office of the Assistant Secretary of Defense for Sustainment, ‘Contractor support of US operations in the USCENCOM area of responsibility’, *CENCOM, Quarterly Contractor Census Reports*, Oct. 2022; ‘Why does the US still have forces in Syria?’, *Al Jazeera*, 24 Aug. 2022.

використовувалися для бойової підтримки (підтримка, матеріально-технічне забезпечення, технічне обслуговування, будівництво баз та переклад), приблизно 10% їх діяльності стосувалося безпеки.

Натомість російські ПВОК у регіоні, здебільшого пов'язані з Групою Вагнера, брали участь у бойових діях. Для підтримки сирійського уряду у громадянській війні (з 2011 р. і дотепер) Росія залучила близько 4 000 найманців разом з частинами російської регулярної армії. Найманці залучалися для навчання сирійських військ, захисту активів та економічних інтересів, а також для виконання бойових завдань⁴⁸. Вони тісно співпрацювали з сирійськими силами на місцях, координуючи повітряну та артилерійську підтримку російських контингентів у країні. Російські найманці відіграли важливу роль у забезпеченні перемог сирійського режиму над Ісламською державою (ІД) та силами повстанців, часто очолюючи атаки поруч із сирійськими урядовими силами⁴⁹. У 2022 р. багато з цих російських найманців прибули до України, а певна їх кількість залишилась у Сирії.

Ще одна ПВОК, яка діє у Сирії – пов'язана з урядом турецька компанія *SADAT International Defence Consultancy*. Послуги *SADAT* відрізняються від тих, що їх надають російські чи західні ПВОК: вона спеціалізується на створенні місцевих проксі сил шляхом навчання, озброєння та відправки в бій в інтересах Туреччини⁵⁰. Зазвичай вона не бере безпосередньої участі в бойових діях, але натомість формує місцеві воєнізовані формування, які, власне, і воюють. На *SADAT* припадає більша частина завербованих сирійських бойовиків, що беруть участь у регіональних конфліктах. Ці бійці діяли в Сирії та Лівії на підтримку зовнішньої політики Туреччини та військової інтервенції у цих країнах⁵¹.

SADAT International Defence Consultancy також була впливовим гравцем у другій громадянській війні в Лівії (2014-2020 рр.), тісно співпрацюючи з Урядом національної згоди (*Government of National Accord, GNA*) на заході Лівії⁵². *SADAT* брала участь у військовій інтервенції Туреччини, що включала озброєння та підготовку сил *GNA* і його союзників, а також активну участь турецьких військових у бойових діях. Роль *SADAT* полягала у вербуванні, озброєнні, навчанні та підтримці бригад сирійських найманців, які воювали на боці *GNA*⁵³. У звіті групи експертів ООН стосовно Лівії за 2021 р. зазначено, що *SADAT* відповідає за матеріальне та фінансове

⁴⁸ Landay, J., Stewart, P. and Hosenball, M., 'Russia's Syria force grows to 4,000, US officials say', Reuters, 4 Nov. 2015; Fitzpatrick, C., 'How many Russian soldiers have died in Syria?', Daily Beast, 13 Apr. 2017.

⁴⁹ Bristow (посилання 39).

⁵⁰ Frantzman, S., 'Mob boss: Turkey diverted aid for Turkmen to "Nusra" linked extremists', *Jerusalem Post*, 30 May 2021. Про роль Туреччини у збройних конфліктах в Іраку та Сирії див. також: Fazil (посилання 46).

⁵¹ Powers, M., 'Making sense of SADAT, Turkey's private military company', War on the Rocks, 8 Oct. 2022.

⁵² Andlauer, A., 'Sadat, une société turque de conseil militaire, reviendra-t-elle en Libye?', RFI, 2 Jan. 2020.

⁵³ Lund, A., *The Turkish Intervention in Libya*, Swedish Defence Research Agency (FOI) (FOI: Stockholm, Mar. 2022).

забезпечення близько 5 000 сирійських бойовиків⁵⁴. Повідомлення про сирійських бойовиків, пов'язаних з *SADAT*, у Лівії з'явилися й у 2022 р.⁵⁵

Російські ПВК також активно діяли в Лівії, підтримуючи іншу головну сторону конфлікту – Лівійську національну армію (*Libyan National Army*) – по суті, озброєне недержавне угруповання, – на чолі з маршалом Х. Хафтаром (*Khalifa Haftar*). Частина російських найманців (з *RSB-Group* і Групи Вагнера) працювала в комерційних інтересах, зокрема для захисту енергетичних терміналів та інфраструктури в Бенгазі, Дерні, Сирті та Тобруку, або для надання технічної підтримки⁵⁶. Крім того, Група Вагнера розгорнула близько 3 000 бійців, які очолювали бойові дії, включно з передовими навідниками артилерії й авіації, снайперськими групами та іншими бойовими функціями⁵⁷. На початок 2022 р. її чисельність оцінювали у 900 осіб⁵⁸.

Триваюча громадянська війна в Ємені (з 2014 р.) принесла в регіон глибоку гуманітарну кризу та нестабільність⁵⁹. ПВОК підтримують армії країн-учасниць, деякі брали участь у бойових діях. Коаліція під проводом Саудівської Аравії використовувала бойові підрозділи ПВОК і цільові групи знищення лідерів хуситів⁶⁰. Водночас Саудівська Аравія нарощувала спроможності протягом десятиліть до цього конфлікту, використовуючи західні ПВОК для технічної та тилової підтримки. Так, *BAE Systems* та її попередники продавали Саудівській Аравії сучасні озброєння з 1960-х рр. і навіть відряджали колишніх пілотів британських ВПС в інтересах Королівських ВПС Саудівської Аравії під час громадянської війни в Північному Ємені (1962-1970 рр.)⁶¹. До 2000 р. *BAE Systems* та пов'язані з нею компанії тисячами наймали місцевий персонал для технічного обслуговування систем озброєнь, навчання і тилового забезпечення. Повідомлялось, що під час нинішнього конфлікту в Ємені близько 6 300 британських працівників надавали логістичну підтримку саудівським збройним силам⁶². Важливий партнер Саудівської Аравії – ОАЕ – залучає підрядників для вирішення проблеми браку кваліфікованого персоналу, використовуючи латиноамериканських

⁵⁴ United Nations, Security Council, Letter dated 8 March 2021 from the panel of experts on Libya established pursuant to Resolution 1973 (2011) addressed to the president of the Security Council, S/2021/229, 8 Mar. 2021.

⁵⁵ Bozkurt, A., 'Turkey continues to deploy Syrian fighters to Libya', Nordic Monitor, 16 June 2022.

⁵⁶ Jones et al. (посилання 38).

⁵⁷ Kharief, A., 'Wagner in Libya-Combat and influence', Rosa Luxemburg Stiftung, Jan. 2022; United Nations (посилання 54).

⁵⁸ Erteima (посилання 44).

⁵⁹ Про збройний конфлікт у Ємені див. також підрозділи I і II розділу 2 цього видання, а також: Дейвіс І. "Збройні конфлікти та мирні процеси в Ємені". – *Щорічник СППІ 2022 р.*, підрозділ V розділу 6.

⁶⁰ Merat, A., "'The Saudis couldn't do it without us': The UK's true role in Yemen's deadly war", *The Guardian*, 18 June 2019; DCAF Geneva Centre for Security Sector Governance, 'Addressing the contemporary use of private military and security companies in Yemen', YouTube, 23 June 2022; 'Mexican, Colombian "Blackwater" mercenaries killed in Yemen', teleSUR, 10 Dec. 2015; Roston, A., 'A Middle East monarchy hired American ex-soldiers to kill its political enemies. This could be the future of war', BuzzFeed News, 16 Oct. 2018.

⁶¹ Cooper, T., *Hot Skies Over Yemen: Aerial Warfare Over the Southern Arabian Peninsula: Volume 1, 1962-1994* (Helion and Company: Warwick, 2017).

⁶² Merat (посилання 60).

операторів і західних пілотів⁶³. Приваблені потенційними прибутками підрядники з різних куточків світу приєднувалися до ініціативи просаудівської коаліції зі створення приватних армій⁶⁴.

Огляд діяльності ПВОК у Ємені та поблизу його морських кордонів, проведений такими професійними організаціями, як Міжнародна асоціація кодексу поведінки (*International Code of Conduct Association, ICOCA*), показав, що крім постійного тилового і технічного забезпечення в Саудівській Аравії і сусідніх країнах, у 2022 р. цей сектор переважно займався безпекою на морі та охороною енергетичної інфраструктури⁶⁵.

Ключові суб'єкти: держави походження та провідні компанії

Більшість ПВОК розташовані у невеликій кількості країн: у США, Великій Британії, Китаї та ПАР, – на які, за оцінками, разом припадає близько 70% усього сектору⁶⁶. Росія, маючи відносно невеликий сектор ПВОК, вочевидь, більше за інші країни використовувала найманців для бойових дій. У цьому підрозділі розглянуто дві держави, які визначають нинішню тенденцію аутсорсингу охоронних і військових функцій – США та Росію, – і визначено сфери потенційного занепокоєння деякими їхніми діями.

Сполучені Штати Америки

В останні 20 років США були провідним користувачем і організатором ринку ПВОК, переважно (але не виключно) у зв'язку з розгортанням експедиційних сил в Афганістані та Іраку⁶⁷. Ринок ПВОК виник у США зі створенням нових або диверсифікацією послуг існуючих компаній, переважно тих, що спеціалізуються на військових послугах. Хоча ПВОК застосовувалися в Афганістані та Іраку в бойових цілях, такі випадки були рідкісними. Більшість американських ПВОК виконують функції підтримки баз, будівництва, зв'язку, тилового забезпечення, управління, медичного забезпечення, охорони, навчання, перекладу, перевезень та інші невійськові функції. Наприкінці 2022 р. американські ПВОК діяли або мали ділові зв'язки майже в усіх країнах світу.

Одним із основних замовників у США є Міністерство оборони, а Центральне командування США (*USCENTCOM*) є одним із головних працевдавців ПВОК⁶⁸. Зайнятість ПВОК в останнє десятиліття значно скоротилася із закінченням війн в Афганістані та Іраку, однак наприкінці 2022 р.

⁶³ Hager, E. and Mazzetti, M., 'Emirates secretly sends Colombian mercenaries to Yemen fight', *New York Times*, 25 Nov. 2015; Whitelock, C. and Jones, N., 'UAE relied on expertise of retired US troops to beef up its military', *Washington Post*, 18 Oct. 2022.

⁶⁴ Alexander, I., 'From Haiti to Yemen: Why Colombian mercenaries are fighting foreign wars', *New Arab*, 4 Aug. 2021; AP News, '2 German ex-soldiers convicted over Yemen mercenary plans', *US News & World Report*, 24 Oct. 2022.

⁶⁵ Див. вебсайт *International Code of Conduct Association (ICOCA)* та вебсторінки пошуку працівників, наприклад, *Silent Professionals*.

⁶⁶ Swed and Burland (посилання 6).

⁶⁷ Swed and Burland (посилання 6).

⁶⁸ Зона відповідальності Центрального командування ЗС США охоплює Близький Схід (з Єгиптом у Північній Африці), Центральну Азію та частини Південної Азії.

USCENTCOM все ще наймав близько 20 000 підрядників – більше, ніж загальна чисельність російської Групи Вагнера у Субекваторіальній Африці. Інші американські міністерства і відомства також використовують ПВОК. Наприклад, такі ПВОК, як *GEO Group* і *MVM*, уклали контракт з імміграційною та митною службою США (*Immigration and Customs Enforcement, ICE*) для контролю кордону та імміграції на південних рубежах США⁶⁹. Державний департамент США так само використовує ПВОК для виконання ряду функцій, включаючи залучення *Tier 1 Group* для забезпечення бойової підготовки в Саудівській Аравії⁷⁰. Кістяк американських ПВОК, як правило, складається з американських працівників, яких доповнює велика кількість громадян третіх країн або місцевих жителів. Це означає, що більшість співробітників, особливо під час крупних операцій, є іноземцями або місцевими жителями приймаючої країни⁷¹.

Росія

Російський уряд з 1990-х рр. має складні відносини з приватними компаніями, які отримують прибуток від охоронних і військових послуг. Ринок ПВОК у Росії асоціюється переважно з покровителями та політиками, враховуючи, що ці види послуг у Росії вважаються незаконними та підпадають під визначення найманства, як зазначено у вступі⁷². Проте, попри юридичні обмеження, кілька російських компаній пропонують свої послуги з 1990-х рр., причому деякі з них брали участь у Другій чеченській (1999-2009 рр.) і російсько-грузинській (2008 р.) війнах⁷³. З'ясувавши потенціал ПВОК як державного проксі та інструменту прихованого міжнародного впливу держави, Росія почала вивчати корисність цього сектору у 2013 р., розгорнувши Слов'янський корпус у Сирії⁷⁴. Група Вагнера є останньою і найуспішнішою ітерацією цього тренду. Хоча російські ПВОК мають комерційні інтереси, здебільшого вони не є незалежними суб'єктами. Натомість, на думку критично налаштованих західних держав та експертів, вони прямо пов'язані із зовнішньою політикою уряду⁷⁵.

Російські ПВОК використовувалися для бойових дій у ЦАР, Лівії, Малі, Мозамбіку, Сирії та Україні. Їх також використовували як військових проксі, що виконували традиційні для військовослужбовців функції, зокрема тренували місцеві сили російських союзників у різних країнах, переважно в Субекваторіальній Африці (підрозділ II)⁷⁶. Вони надають безпекові послуги різного рівня, починаючи від придушення протестувальників для уряду

⁶⁹ Business & Human Rights Resource Centre (посилання 5).

⁷⁰ US Government Publishing Office, 'State, Foreign Operations, And Related Programs Appropriations for Fiscal Year 2020', Senate Hearing 116, 9 Apr. 2019.

⁷¹ Swed and Burland (посилання 6).

⁷² Schwartz, A. and Montfort, P., 'Band of brothers: The Wagner Group and the Russian state', CSIS, 21 Sep. 2020.

⁷³ Bristow (посилання 39).

⁷⁴ Stronski (посилання 4); 'The last battle of the "Slavic Corps"', Fontanka, 14 Nov. 2013.

⁷⁵ Doxsee, C., 'Putin's proxies: Examining Russia's use of private military companies', CSIS, Statement before the US House Oversight and Reform Subcommittee on National Security, 15 Sep. 2022.

⁷⁶ Bristow (посилання 39).

О. Лукашенка в Білорусі до таких комерційних послуг, як безпека на морі чи охорона об'єктів⁷⁷. Нарешті, російські ПВОК асоціювали з кіберопераціями та операціями впливу на громадську думку та результати виборів. Зокрема, з такими операціями в Субекваторіальній Африці пов'язували Групу Вагнера, а *Агентство Інтернет-исследований* намагалося вплинути на вибори та публічні дискусії у США та Європі⁷⁸.

Подібно до американських, російські ПВОК набирають персонал по всьому світу, але більшість їх працівників є громадянами Росії⁷⁹. У 2014-2018 рр. більшість співробітників Групи Вагнера були вихідцями з Росії. Після вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. російські ПВОК намагалися набрати більше працівників в Африці, на Близькому Сході, у колишніх радянських республіках і в Афганістані, але дані свідчать про те, що більшість новачків все ж є росіянами⁸⁰. Група Вагнера, зокрема, брала участь у масовому рекрутингу з метою вирішити проблему браку особового складу в російській армії під час війни. Вербувальна кампанія дуже відрізнялася від попередніх, більш таємних підходів: Група Вагнера рекламувала найм на бігбордах, у рекламних роликах і відкривала рекрутингові офіси по всій країні та у своїй штаб-квартирі в Санкт-Петербурзі⁸¹. Але головним джерелом кадрів стали російські в'язниці. Хоча російське законодавство забороняє в'язням служити в армії, вони можуть вступати до ПВК. Група Вагнера зверталася до засуджених, які відбувають довічне або тривале ув'язнення, пропонуючи їм свободу та права в обмін на кілька місяців служби⁸². Цю ініціативу підтримала влада, яка надавала амністію охочим в'язням⁸³. За оцінкою, у такий спосіб були завербовані близько 40 тис. з 50 тис. бійців Групи Вагнера в Україні⁸⁴.

Інші важливі держави походження

Жвавий ринок ПВОК з'явився і в ряді інших країн, але їх вплив та види діяльності були не такими помітними, порівняно з двома вище згаданими країнами. Декілька великих ПВОК зареєстровані у Великій Британії, зокрема

⁷⁷ Tondo, L. et al., 'Alleged Wagner Group fighters accused of murdering civilians in Ukraine', *The Guardian*, 25 May 2022; Rondeauz, C., 'Decoding the Wagner Group: Analyzing the role of private military security contractors in Russian proxy warfare', *New America*, 7 Nov. 2019; Marten, K., 'Russia's use of semi-state security forces: The case of the Wagner Group', *Post-Soviet Affairs*, vol.35, no.3 (2019).

⁷⁸ Grossman, S., Bush, D. and DiResta, R., 'Evidence of Russia-linked influence operations in Africa', Stanford Internet Observatory, 29 Oct. 2019; Badawy, A. et al., 'Characterizing the 2016 Russian IRA influence campaign', *Social Network Analysis and Mining*, vol.9, no.1 (2019).

⁷⁹ Weiss, M. et al., 'The fallen mercenaries in Russia's dark army', *New Lines Magazine*, 19 Dec. 2021.

⁸⁰ 'Russia's Wagner fighters suffer 30 000 casualties in Ukraine: US', *Al Jazeera*, 18 Feb. 2023.

⁸¹ Quinn, A., 'Putin private army's clever new hiring strategy: Billboards!', *Daily Beast*, 20 July 2022; AFP, 'Russia's Wagner paramilitary group opens first official HQ in St Petersburg', *Euronews*, 11 Sep. 2022.

⁸² Triebert, C., 'Video reveals how Russian mercenaries recruit inmates for Ukraine war', *New York Times*, 16 Sep. 2022.

⁸³ Ilyushina, M., 'Putin secretly pardoned convicts recruited by Wagner to fight in Ukraine', *Washington Post*, 10 Jan. 2023.

⁸⁴ Ilyushina (посилання 83).

G4S, Aegis Defense Services і *GardaWorld*⁸⁵. Вони та інші (наприклад, *Olive Group, Control Risks, Armor Group, 3e Global, Minimal Risk Consultancy* і *Chesterfield Group*) пропонували комплекс послуг з підтримки коаліційних сил і місцевих органів влади під час війн в Афганістані та Іраку. У якийсь момент під час війни в Іраку діяло близько 60-80 британських ПВОК⁸⁶. Хоча британський ринок ПВОК становить значну частину цієї світової індустрії, останніми роками не було реальних ознак їх прямої участі в бойових діях. Це можна пояснити більш суворим і всеохопним, ніж у більшості країн, регулюванням цієї галузі у Великій Британії.

Китайський ринок ПВОК набрав обертів після того, як у 2009 р. було ухвалено нову законодавчу базу, що дозволяє надання послуг із застосуванням зброї. Діяльність китайських ПВОК була пов'язана переважно з безпековими викликами, з якими китайські компанії та персонал стикаються під час комерційних операцій у рамках ініціативи “Один пояс, один шлях” (*Belt and Road Initiative, BRI*)⁸⁷. Ця ініціатива є основою китайського стратегічного плану переміщення міжнародного економічного тяжиння в бік Китаю. План передбачає будівництво доріг, портів і залізничних шляхів, що з'єднують Азію, Близький Схід і Європу. Багато з цих інфраструктурних проєктів охоплюють політично нестабільні території, що створює ризики для безпеки робочої сили, задіяної у проєктах. Так, у 2012 р. 29 китайських робітників були викрадені в Судані, а у 2016 р. понад 300 робітників були евакуйовані з Південного Судану з міркувань безпеки⁸⁸. Не бажаючи повністю покладатися на місцеві органи влади для захисту китайських робітників, інфраструктури, матеріалів і проєктів, уряд Китаю вирішив передати цю функцію на аутсорсинг. У наступні 10 років китайські ПВОК почали надавати безпекові послуги у країнах, охоплених або й не охоплених ініціативою *BRI*, зокрема в Африці (підрозділ II)⁸⁹.

Іншою важливою країною походження ПВОК є ПАР, яка є місцем розташування однієї з найвпливовіших ПВОК *Executive Outcomes*, що брала участь у кількох африканських війнах у 1990-х рр.⁹⁰ Спираючись на цю спадщину, ПАР стала хабом ПВОК, що спеціалізуються на участі в бойових діях і бойовому забезпеченні. До відомих за кордоном компаній належать

⁸⁵ Norton-Taylor, R., ‘Foreign Office to propose self-regulation for private military firms’, *The Guardian*, 23 Apr. 2009; Overton, L., Benevilli, E. and Bruun, L., ‘Britain is the world centre for private military contractors – and it’s almost impossible to find out what they’re up to’, *openDemocracy*, 20 Dec. 2018.

⁸⁶ Norton-Taylor, R., ‘Britain is at centre of global mercenary industry, says charity’, *The Guardian*, 3 Feb. 2016.

⁸⁷ ADF (посилання 4); Legarda and Nouwens (посилання 4).

⁸⁸ Nantulya, P., ‘Chinese security firms spread along the African Belt and Road’, *Africa Center for Strategic Studies*, 15 July 2021; Laessing, U. and Wee, S., ‘Kidnapped Chinese workers freed in Sudan oil state’, *Reuters*, 7 Feb. 2012.

⁸⁹ Nantulya (посилання 88); ADF (посилання 4); Markusem, M., ‘A stealth industry: The quiet expansion of Chinese private security companies’, *CSIS*, 15 Jan. 2022.

⁹⁰ Howe (посилання 34).

Dyck Advisory Group (DAG), яка працювала в Мозамбіку, і *STTEP International*, що діяла в Нігерії та Уганді⁹¹.

Кілька невеликих ізраїльських ПВОК діють в Субекваторіальній Африці та Латинській Америці, головним напрямом діяльності яких є кіберпослуги (зокрема, інструменти контролю і впливу), на які існує високий попит по всьому світу⁹². У Франції та Німеччині також розвивається ринок ПВОК, які діють головним чином у Субекваторіальній Африці⁹³.

Висновки

Пов'язані з ПВОК інциденти та дії, що викликають занепокоєння, описані у цьому розділі, становлять дуже невеликий сегмент великої індустрії. У світі тисячі ПВОК, більшість з яких дотримуються закону, діють у рамках свого мандату, не вчиняють порушень прав людини чи військових злочинів і загалом сприяють стабілізації та безпеці там, де вони діють, часто тісно співпрацюючи з ООН і неурядовими організаціями⁹⁴. Їх модель підзвітності – це саморегулювання з використанням галузевих стандартів і кодексів поведінки. Багато провідних компаній цього сектору належать до таких професійних організацій, як *ICOCA*, *ASIS International*, *British Association of Private Security Companies (BAPSC)*, *MSS Global* та *International Stability Operations Association (ISOA)*⁹⁵. Ці асоціації вимагають від ПВОК дотримання специфічного кодексу поведінки та слугують каналом для навчання та підтримки з юридичних питань, прав людини, рівності тощо. Хоча саморегулювання має певні обмеження, воно допомагає контролювати галузь і робить її більш підзвітною⁹⁶. Крім саморегулювання, кілька країн усувають наявні прогалини в регулюванні сектора, створюючи судову практику, що сприяє покращенню підзвітності в цілому. Це означає більш чіткі визначення, чіткіші та конкретніші правила, кращі контракти та чіткіші правові рамки⁹⁷.

⁹¹ Freeman, C., 'South African mercenaries' secret war on Boko Haram', *The Telegraph*, 10 May 2015.

⁹² Legziel, K., "'Like in Fauda': How Israeli security guards took over the world", *Haaretz*, 23 Feb. 2022; Duhem, V., 'How Israel's defence and intelligence industries are making inroads across Africa', *Global Sentinel*, 5 Feb. 2022.

⁹³ Cascias, A. and Koubakin, R., 'Mercenary armies in Africa', *Deutsche Welle*, 15 Apr. 2022.

⁹⁴ Krahmann, E. and Leander, A., 'Contracting security: Markets in the making of MONUSCO peacekeeping', *International Peacekeeping*, vol.26, no.2 (2019).

⁹⁵ ICOCA; ASIS International; British Association of Private Security Companies (BAPSC); MSS Global; International Stability Operations Association (ISOA).

⁹⁶ De Nevers, R., 'The effectiveness of self-regulation by the private military and security industry', *Journal of Public Policy*, vol.30, no.2 (Aug. 2010); De Nevers, R., 'Private security companies and the laws of war', *Security Dialogue*, vol.40, no.2 (2009).

⁹⁷ Human Rights Watch, 'Iraq: Pass new law ending immunity for contractors', 8 Jan. 2008; Leander, A., 'Parsing Pegasus: An infrastructural approach to the relationship between technology and Swiss security politics', *Swiss Political Science Review*, vol.27, no.1 (2021); Leander, A., 'Making markets responsible: Revisiting the state monopoly on the legitimate use of force', eds O.Swed and T.Crosbie, *The Sociology of Privatized Security* (Palgrave Macmillan: Cham, 2019); McNaylor, M., 'Mind the "gap": Private military companies and the rule of law', *Yale Journal of International Affairs*, vol.5, no.2 (2010).

Але регулювання залишається дуже слабким у багатьох країнах, у т. ч. там, де працюють ПВОК. Це означає, що компанія, яка побажає використати певні прогалини, має змогу це робити⁹⁸. Держави, які дедалі більше покладаються на ПВОК як незамінний прихований інструмент, також можуть використовувати ці нормативні прогалини, що може створювати ще більші проблеми та ризики⁹⁹. У рамках такого типу відносин держави, як правило, ігнорують порушення з боку ПВОК, захищаючи їх на міжнародних форумах. Нарешті, нові тенденції в аутсорсингу кіберспроможностей, включно з операціями впливу (що можуть спричинити соціальний і політичний безлад або забезпечити перемогу на виборах) і стеження (яке можна використовувати для спостереження за меншинами, активістами, опозицією та дисидентами) створюють нові виклики та загрози.

⁹⁸ Prem, B., 'The regulation of private military and security companies: Analyzing power in multistakeholder initiatives', *Contemporary Security Policy*, vol.42, no.3 (2021).

⁹⁹ Наприклад, бій під Хашамом, де близько 300 російських найманців загинули під час атаки на американську військову базу в Сирії; див.: Gibbons-Neff, T., 'How a 4-hour battle between Russian mercenaries and US commandos unfolded in Syria', *New York Times*, 24 May 2018.

II. Приватні військові та охоронні компанії у Субекваторіальній Африці

МАРИНА КАПАРІНІ

Як зазначено в підрозділі I цього розділу, приватні військові та охоронні компанії (ПВОК) діють у різних умовах і виконують різноманітні функції, включаючи розвідку, послуги з управління ризиками, кібербезпеку, кампанії (дез)інформації, особистий захист *VIP*-осіб, охорону майна та інфраструктури, військову та безпекову підготовку, послуги технічного та тилового забезпечення для приймаючих держав та експедиційних сил, а також, у деяких випадках, бойові операції. Їх також дедалі активніше залучають до надання охоронних і тилових послуг для миротворчих і гуманітарних операцій ООН¹.

Цей підрозділ присвячений сучасному використанню ПВОК у Субекваторіальній Африці, особливо у зв'язку зі збройними конфліктами та видобутком природних ресурсів. Розглянуто кілька тенденцій, що формують поточний контекст діяльності ПВОК у Субекваторіальній Африці, включно з поширенням і характером політичного насильства та збройних конфліктів, а також складними мотивами політичного, військового та економічного впливу на африканському континенті таких зовнішніх сил, як Китай, Європа, Росія та США. Ці фактори допомагають пояснити нещодавнє зростання присутності ПВОК і появу нових суб'єктів, деякі з котрих діють як проксі своїх урядів.

Хоча Росія та Китай, схоже, є рушіями нинішньої активізації ПВОК в Африці (і головною темою цього розділу), обидві країни повернулися на континент відносно пізно. З 1960-х рр. в Африці відбувалися напади іноземних найманців, оскільки європейські держави намагалися зберегти фінансові інтереси та вплив під час деколонізації². Найманців також використовували для зміцнення та посилення впливу США на місцевих союзників у конфліктах часів Холодної війни в Африці та інших регіонах Глобального Півдня, приховуючи участь держави³. Зникнення біполярного суперництва після завершення Холодної війни призвело до загального зменшення впливу наддержав і припинення їхнього патронату та підтримки проксі в Африці. З 1990-х рр. до 2014 р. Росія значною мірою зменшила активність у цьому

¹ Tkach, B. and Phillips, J., 'UN organizational and financial incentives to employ private military and security companies in peacekeeping operations', *International Peacekeeping*, vol.27, no.1 (2020); United Nations Human Rights Council, 'Impact of the use of private military and security services in humanitarian action', Report of the working group on the use of mercenaries as a means of violating human rights and impeding the exercise of the right of peoples to self-determination, A/HRC/48/51, 2 July 2021.

² Див., наприклад: French, H., 'The mercenary position', *Transition*, no.73 (1997).

³ Voss, K., 'Plausibly deniable: Mercenaries in US covert interventions during the cold war, 1964-1987', *Cold War History*, vol.16, no.1 (2016); Gleijeses, P., "'Flee! The white giants are coming!': The United States, the mercenaries, and the Congo, 1964-5", *Diplomatic History*, vol.18, no.2 (spring 1994).

напрямі (крім продажу зброї), а Китай зосередився на внутрішньому економічному розвитку⁴.

Однак із зростанням нестабільності, повстаннями та громадянськими війнами на початку 1990-х рр., спричиненими завершенням Холодної війни та іншими чинниками, в Африці почали з'являтися нові приватні військові компанії – зокрема, *Executive Outcomes* (ПАР) та *Sandline International* (Велика Британія), – які пропонували бойові послуги⁵. За ними пішли інші, переважно американські та британські ПВОК, які пропонували широкий спектр послуг, оскільки неоліберальна політика аутсорсингу урядових послуг, пов'язаних з обороною та безпекою, набирала обертів. Розгортання великої кількості військових підрядників – для підтримки сил США в Іраку та операцій в Афганістані, а також для захисту приватних корпорацій, у т. ч. видобувних компаній в охоплених конфліктами регіонах світу – стало поштовхом для розширення глобального “ринку сили”⁶. У фінальній частині цього підрозділу коротко розглядається остання хвиля активності ПВОК в окремих вражених конфліктом державах.

Зміна геополітичних тенденцій і динаміки на континенті

Нинішній етап активізації ПВОК в Африці відбувається в умовах посилення геополітичного суперництва та інтернаціоналізації збройних конфліктів на континенті, порівняно з початковим періодом після Холодної війни. Спостерігається значне зростання кількості державних збройних конфліктів: якщо у 2011 р. в Африці точилися 15 таких конфліктів, то у 2021 р. – 25⁷. Також конфлікти часто поновлюються⁸. Внутрішні збройні конфлікти в Субекваторіальній Африці є помітно інтернаціоналізованими, коли інша держава або держави беруть активну участь у конфлікті, надаючи підтримку уряду, його противнику або їм обом, що зазвичай робить конфлікти більш жорстокими і тривалими. Якщо у 1991-2010 рр. у Субекваторіальній Африці було зафіксовано 12 внутрішніх інтернаціоналізованих конфліктів,

⁴ Duurmsa, A. and Masuhr, N., ‘Russia’s return to Africa in a historical and global context: Antiimperialism, patronage, and opportunism’, *South African Journal of International Affairs*, vol.29, no.4 (2022); Webber, M., ‘Soviet policy in sub-Saharan Africa: The final phase’, *Journal of Modern African Studies*, vol.30, no.1 (Mar. 1992); Shinn, D.H., ‘China-Africa ties in historical context’, eds A.Oqubay and J.Yifu Lin, *China-Africa and an Economic Transformation* (Oxford University Press: Oxford, 2019).

⁵ Howe, H.M., ‘Private security forces and African stability: The case of Executive Outcomes’, *Journal of Modern African Studies*, vol.36, no.2 (1998).

⁶ Singer, P.W., *Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry* (Cornell University Press: Ithaca, NY, 2003); Pelton, R.Y., *Licensed to Kill: Hired Guns in the War on Terror* (Three Rivers Press: New York, 2006); Avant, D.D., *The Market for Force: The Consequences of Privatizing Security* (Cambridge University Press: Cambridge, 2009).

⁷ Palik, J., Obermeier, A.M. and Aas Rustad, S., *Conflict Trends in Africa, 1989-2021*, Peace Research Institute Oslo (PRIO) Paper (PRIO: Oslo, 2022), p.12. “Державний конфлікт” визнається тут як конфлікт, принаймні однією стороною якого є держава, з участю збройних сил, в результаті якого принаймні 25 осіб загинули внаслідок бойових дій впродовж року; див.: Palik, Obermeier and Aas Rustad, p.7.

⁸ Jarland, J. et al., ‘How should we understand patterns of recurring conflict?’, PRIO, *Conflict Trends*, Mar. 2020.

то у 2011-2021 рр. кількість таких конфліктів сягнула 27⁹. За даними Інституту дослідження миру в Осло (*Peace Research Institute Oslo, PRIO*), кількість “інтернаціоналізованих” громадянських війн в Африці зросла з 11 у 2018 р. до 19 у 2020 р., зменшившись до 17 у 2021 р.¹⁰ На континенті тривають багатосторонні миротворчі операції ООН, ЄС, АС та субрегіональних організацій: Східноафриканського співтовариства (*East African Community, EAC*), Економічного співтовариства держав Західної Африки (*Economic Community of West African States, ECOWAS*), Міжурядового органу з питань розвитку (*Intergovernmental Authority on Development, IGAD*) та Південноафриканського співтовариства розвитку (*Southern Africa Development Community, SADC*)¹¹. До інших держав, чії сили (державні чи приватні) втручалися у конфлікти, належали західні держави (США, Франція та інші європейські держави), регіональні держави, зокрема Кенія та Руанда, і все частіше Китай і Росія, а також інші держави, зокрема Туреччина та Ізраїль. Зростання втручання у збройні конфлікти на континенті переконливо свідчить про послаблення багатостороннього підходу до їх розв’язання¹².

Конкуренція Китаю, США та ЄС

Для розуміння змін у присутності ПВОК є важливим фон, що утворюється через загострення геополітичної конкуренції на континенті між великими державами у військовій, комерційній та дипломатичній сферах. У рамках китайської ініціативи “Один пояс, один шлях” з будівництва сухопутних і морських маршрутів, що з’єднують Китай із ключовими ринками в усьому світі, з 2013 р. надаються кредити, будуються дороги, залізниці та порти, укладаються торгові угоди з країнами, що розвиваються, часто в обмін на концесії на природні ресурси, але без зобов’язань “ліберального світу” стосовно кращого врядування чи прав людини, на яких завжди наполягають західні партнери. Але Китай також намагався відігравати більшу роль у підтриманні миру, безпеки та стабільності в Африці¹³. З 2009 р. Китай потіснив Францію і став найкрупнішим серед постійних членів РБ ООН постачальником нецивільного персоналу до миротворчих місій ООН¹⁴. З 2018 р. він входить до десятки країн, які виділяють найбільше військового і поліцейського персоналу серед усіх країн-учасниць ООН¹⁵. Крім того, він дедалі більше займається посередництвом у конфліктах, зокрема, останнім часом

⁹ International Institute for Strategic Studies (IISS), ‘The Armed Conflict Survey 2022: Sub-Saharan Africa Regional Analysis’, IISS Analysis, 18 Nov. 2022.

¹⁰ Palik, Obermeier and Aas Rustad (посилання 7), p.16.

¹¹ Повну картину багатосторонніх миротворчих операцій в Африці див. у SIPRI, ‘SIPRI map of multilateral peace operations 2022’, May 2022; розділ 3 цього видання.

¹² IISS (посилання 9).

¹³ Ryder, H. and Eguegu, O., ‘Africans welcome China’s role in peace and security, but are pushing for greater agency and responsibility’, ACCORD, Conflict and Resilience Monitor, 10 Feb. 2022.

¹⁴ SIPRI Multilateral Peace Operations Database, accessed 3 Mar. 2023; International Peace Institute (IPI), ‘UN peacekeeping personnel contributions by the P5 (Nov. 1990-Aug. 2017)’, Troop contributions, Providing for Peacekeeping database, accessed 20 Mar. 2023.

¹⁵ SIPRI Multilateral Peace Operations Database, accessed 3 Mar. 2023; United Nations Peacekeeping, ‘Troop and police contributors’, Country contribution reports, Dec. 2018-22.

на Африканському Розі¹⁶. Розширення безпекового співробітництва Китаю в Африці (розбудова африканського потенціалу та зміцнення співпраці військових, поліцейських, контртерористичних і правоохоронних органів) також було названо стратегічним пріоритетом у Плані дій Китай-Африка, узгодженому на 8-й міністерській конференції Форуму китайсько-африканського співробітництва в листопаді 2021 р.¹⁷

Присутність на континенті Китаю активізувала комерційні та дипломатичні зусилля конкурентів, зокрема США, Росії, Туреччини, Японії та ОАЕ¹⁸. США в середині 2022 р. виступили з новою ініціативою, спрямованою на пошкваллення відносин з Африкою, наголошуючи на підтримці традиційних пріоритетів демократії та безпеки, а також на допомозі у відновленні після пандемії, економічних можливостях, підтримці природозбереження, адаптації до зміни клімату та справедливому енергетичному переході. Ця стратегія, зокрема, повторює мету протидії “шкідливій діяльності” Китаю, Росії та інших гравців¹⁹. Скромна політична ініціатива ЄС з інвестування у розвиток інфраструктури в усьому світі з особливою увагою до Африки, теж з’явилася на противагу впливу Росії та Китаю²⁰.

Після Холодної війни американські, європейські та південноафриканські ПВОК з’явилися на континенті раніше за російські та китайські, часто маючи тісні зв’язки з сектором безпеки та програмами допомоги держав походження. Такі американські та британські ПВОК, як *Academi* (раніше *Blackwater* і *Xe Services LLC*), *CACI*, *Military Professional Resources Incorporated (MPRI)*, *Halliburton*, *G4S*, *Erinys*, *Triple Canopy*, *Amentum* (яка поглинула *DynCorp* у 2020 р.), *Control Risks*, *Aegis Defence Services* (придбана *GardaWorld* у 2015 р.) і *Olive Group*, відігравали помітну роль під час військових кампаній в Афганістані та Іраку²¹. Західні ПВОК продовжують діяльність в Африці, особливо в боротьбі з тероризмом²². Так, американська компанія *CACI* у 2020 р. отримала шестирічний контракт на суму \$249 млн на підтримку, планування та підготовку операцій Африканського

¹⁶ Nantulya, P., ‘China’s diplomacy in the Horn-Conflict mediation as ‘power politics’, Africa Center for Strategic Studies, Spotlight, 12 Oct. 2022.

¹⁷ Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘Forum on China-Africa Cooperation Dakar Action Plan’, 30 Nov. 2021, para.6.1.

¹⁸ Wong, E., ‘The US wants to counter China’s moves in Africa. But American officials try not to mention that’, *New York Times*, 14 Dec. 2022; Smith, E., ‘Top US, Chinese and Russian officials tour Africa as global charm offensive gathers pace’, CNBC, 31 Jan. 2023; ‘Turkey is making a big diplomatic and corporate push into Africa’, *The Economist*, 23 Apr. 2022; ‘Japan vows billions to counter China in Africa’, *Deutsche Welle*, 27 Aug. 2022; Butt, U., ‘UAE: The scramble for the Horn of Africa’, *Middle East Monitor*, 31 Jan. 2021.

¹⁹ White House, ‘Fact sheet: US strategy toward sub-Saharan Africa’, 8 Aug. 2022; White House, *US Strategy Toward Sub-Saharan Africa* (White House: Washington, DC, Aug. 2022); Baker, P. and Walsh, D., ‘Biden aims to inject new energy into US relations with African nations’, *New York Times*, 14 Dec. 2022.

²⁰ Barbero, M., ‘Europe is trying (and failing) to beat China at the development game’, *Foreign Policy*, 10 Jan. 2023.

²¹ Overton, I., Benevilli, E. and Bruun, L., ‘Britain is the world centre for private military contractors – and it’s almost impossible to find out what they’re up to’, *openDemocracy*, 20 Dec. 2018.

²² Див., наприклад: Priest, D. and Arkin, W.A., ‘National Security Inc.’, *Washington Post*, 20 July 2010.

командування США (*AFRICOM*), допомагаючи його штаб-квартирі в Німеччині та передовим групам в Африці “планувати та проводити операції у мирний час, у кризових і надзвичайних ситуаціях”²³. *AFRICOM* підтримує антитерористичні зусилля партнерів у Сомалі та на Африканському Розі в боротьбі з Аш-Шабаб, а в Західній Африці – в обмеженні поширення тероризму в Сахелі та прибережних державах²⁴. Крім того, ПВОК відіграють важливу роль в інформаційно-психологічних операціях з протидії дезінформації²⁵. МО США з 2016 р. співпрацює з приватними підрядниками у протидії дезінформації у ЗМІ, що поширюється противниками США, зокрема через соцмережі, з метою “послабити здатність противників переконувати, надихати та вербувати”; у 2021 р. МО подвоїло асигнування на Програму підтримки повідомлень про загрози в рамках п’ятирічного контракту з *Peraton* на суму \$979 млн на підтримку Центрального командування США у протидії дезінформації з боку противників США²⁶.

Геополітичне суперництво також проявляється у зростаючому громадському невдоволенні тим, що колишні європейські колоніальні держави продовжують втручатися в національну безпеку та політичні справи деяких держав Африки. Так, антифранцузькі протести поширилися державами Західної Африки, зокрема тими, де Франція проводила протиповстанські операції, які багатьма вважаються провальними²⁷. Франція стверджує, що антифранцузькі настрої розпалюються завдяки російській дезінформаційній кампанії²⁸. Популізм створив родючий ґрунт для поширення російського впливу через комерційні зв’язки, особливо пов’язані з золотом і корисними копалинами, хоча підхід самої Росії до боротьби з повстанцями викликав дедалі більше критики (див. нижче)²⁹. Торговельні обмеження та інші санкції, запроваджені проти Росії після її вторгнення в Україну, посилили для неї важливість економічних зв’язків у регіоні. Зокрема, готовність Групи Вагнера

²³ CACI, ‘CACI awarded \$249 million task order to provide support to US Africa Command’, Press release, 16 Mar. 2020.

²⁴ US Department of State, ‘Special online briefing with General Stephen J. Townsend Commander, US Africa Command (US AFRICOM)’, 26 July 2022.

²⁵ Paul, C. et al., *The Role of Information in US Concepts for Strategic Competition*, RAND Research Report (RAND Corporation: Santa Monica, CA, 2022); Pecquet, J., ‘US looks to expose Russian propaganda in Africa’, *Africa Report*, 25 May 2022.

²⁶ Hewitt Jones, J., ‘DOD awards \$1 B contract to Peraton to counter misinformation’, *Fedscoop*, 11 Aug. 2021.

²⁷ Thomas-Johnson, A., ‘Senegal: Anti-French sentiment on the rise as protests continue’, *Al Jazeera*, 12 Mar. 2021; Lorgetie, P., ‘Thousands take to the streets of Bamako in anti-French protest’, *Reuters*, 5 Feb. 2022; ‘Chad: Hundreds stage anti-French Protest in N’djamena’, *Africanews*, 15 May 2022; Carayol, R., ‘Anti-French protests in West Africa spill over into Chad’, *Mediapart*, 1 June 2022; Arslam, F.E., ‘Protesters in Niger call for departure of French troops’, *Andalou Agency*, 19 Sep. 2022; Morrow, A., ‘Anti-French anger grips Burkina Faso in wake of second military coup’, *RFI*, 2 Oct. 2022; Melly, P., ‘Why France faces so much anger in West Africa’, *BBC News*, 5 Dec. 2021.

²⁸ Rankin, J., ‘Emmanuel Macron accuses Russia of feeding disinformation in Africa’, *The Guardian*, 20 Nov. 2022; Africa Center for Strategic Studies, ‘Mapping disinformation in Africa’, 26 Apr. 2022.

²⁹ ‘Moscow guns for African gold’, *Africa Confidential*, vol.63, no.2 (20 Jan. 2022); Felbab-Brown, V., ‘Nonstate armed actors in 2023: Persistence amid geopolitical shuffles’, *Brookings Institution*, Order from Chaos Blog, 27 Jan. 2023; ‘French commander accuses Wagner of “preying” on Mali’, *Arab News*, 21 July 2022.

працювати за оплату природними ресурсами, включаючи золото та діаманти, вказує не лише на високу цінність цих ресурсів, але й на шляхи обходу західних санкцій³⁰.

Російські ПВОК

Приблизно з 2015 р. присутність російських ПВОК у всьому світі зростає. Відомо принаймні про 11 таких компаній, і деякі з них тісно співпрацюють з російським МО та/або ФСБ³¹. Група Вагнера – ПВОК, яка зараз привертає найбільше уваги своєю присутністю та діяльністю в зонах конфлікту. Це неформальна напівдержавна мережа фіктивних компаній, підприємств з видобутку природних ресурсів і приватних армій, які фінансує та очолює Є. Пригожин, довірена особа Президента Росії В. Путіна³². Група Вагнера та інші ПВОК використовувалися в інтересах російських військових та/або осіб, пов'язаних з режимом Путіна, – хоча формально, згідно зі ст. 359 Кримінального кодексу РФ, найманство в Росії є незаконним, і відсутність офіційної юридичної особи дозволяла російському уряду заперечувати зв'язок із такими групами³³. Особливістю Групи Вагнера є її здатність гнучко змінювати статус – іноді в одному й тому ж середовищі – з інструмента російського уряду на самостійну комерційну організацію, націлену на отримання прибутку, яку наймають інші уряди³⁴. Група Вагнера зазвичай діє як легка, мобільна сила. Використання нею важкої техніки відбувається часто у взаємодії з російськими військовими або місцевими силами³⁵. Гнучкість Групи вперше проявилась у Сирії, у зв'язку з її комерційним підходом до роботи на іноземні уряди, які стикаються з повстанськими рухами, в обмін на частку власності або прибутку від видобутку природних ресурсів³⁶.

Попри численні повідомлення ЗМІ та аналітичних центрів про російські ПВОК останніми роками, точні масштаби їх діяльності в Субекваторіальній Африці залишаються неясними. Згідно зі звітом *RAND* від 2022 р., з 2005 р. російські ПВОК, імовірно, провели щонайменше 35 операцій як мінімум у

³⁰ Hunter, M., 'Going for Gold: Russia, sanctions and illicit gold trade', Policy Brief, Global Initiative Against Transnational Organized Crime, Geneva, Apr. 2022; Keating, J., 'Russia's bright, shiny anti-sanctions weapon: Inside the billion-dollar business of "blood gold"', Grid, 15 July 2022. Про торгові обмеження стосовно Росії див. підрозділ III розділу 12 цього видання.

³¹ Jones, S.G. et al., *Russia's Corporate Soldiers: The Global Expansion of Russia's Private Military Companies*, Center for Strategic and International Studies (CSIS) (Rowman & Littlefield: Lanham, MD, July 2021), p.15.

³² Mackinnon, A., 'Russia's Wagner Group doesn't actually exist', *Foreign Policy*, 6 July 2021.

³³ Marten, K., 'Russia's use of semi-state security forces: The case of the Wagner Group', *PostSoviet Affairs*, vol.35, no.3 (2019); Fasanotti, F.S., 'Russia's Wagner Group in Africa: Influence, commercial concessions, rights violations, and counterinsurgency failure', Brookings Institution, Order from Chaos Blog, 8 Feb. 2022.

³⁴ Galeotti, M., 'The protean PMC: Learning the lessons of the Wagner Group's ability to be both proxy and autonomous agent', Written evidence submitted to the Foreign Affairs Committee of the British Parliament, May 2022, para. 3.

³⁵ Faulkener, C. and Plichta, M., 'Win, lose, or draw, the Wagner Group benefits from the war in Ukraine', *Lawfare*, 23 Oct. 2022.

³⁶ Galeotti (посилання 34), para. 10.

16 країнах Субекваторіальної Африки³⁷. У звіті зазначено, що діяльність російських ПВОК загалом схожа на дії західних чи африканських ПВОК: близько 60% пов'язано з безпекою на суші та на морі, а 30% – з навчанням або забезпеченням. Решту 10% становили бойові чи оперативні завдання, які виконувалися винятково Групою Вагнера³⁸.

Згідно з іншим незалежним звітом, присутність російських ПВОК у світі останнім часом зросла в сім разів: з чотирьох країн у 2015 р. до 27 – у 2021 р., включно з щонайменше 16 країнами Субекваторіальної Африки у 2016-2021 рр.³⁹ Групу Вагнера у звіті названо найактивнішою: вона діяла в 14 країнах Субекваторіальної Африки⁴⁰. Іншими відомими російськими ПВОК були: *Редут-Антитеррор/Центр Р* і *Moran Security Group* (Сомалі); *Moran Security Group* (Нігерія); *RSB-Group (Российские системы безопасности)* (Гвінейська затока); *Патриот* (Бурунді та ЦАР); *Sewa Security Services* (ЦАР)⁴¹.

Діяльність персоналу Групи Вагнера найкраще задокументована в чотирьох державах – ЦАР, Малі, Мозамбіку та Судані, – де Група забезпечувала підготовку військ чи надавала бойові послуги урядам⁴². Через обвинувачення у порушенні прав людини та міжнародного гуманітарного права Група Вагнера опинилась у центрі багатьох звітів і розслідувань ООН, у т. ч. РБ ООН, призначених ООН незалежних експертів з прав людини, групи експертів ООН у справах ЦАР і Багатоцільової об'єднаної стабілізаційної місії ООН у ЦАР (*UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the Central African Republic, MINUSCA*)⁴³. Дії Групи Вагнера стали також темою слухань американських і британських законодавців⁴⁴. Російські ПВОК з'явилися у ЦАР і Малі після років безуспішних зусиль стабілізаційних місій ООН, ЄС і Франції, спрямованих на протидію повстанцям і стабілізацію цих держав. США, Франція та інші західні держави заявляли про проведення по всій Африці скоординованих Є. Пригожиним дезінформаційних кампаній, організованих з метою розпалювання ворожого ставлення до них та одночасно зміцнення впливу та підтримки Групи Вагнера і Росії⁴⁵. Докладніше ситуація у ЦАР і Малі розглядається нижче.

³⁷ Grissom, A. R. et al., *Russia's Growing Presence in Africa: A Geostrategic Assessment*, RAND Research Report (RAND Corporation: Santa Monica, CA, 2022), pp.16-17.

³⁸ Grissom et al. (посилання 37), p.17.

³⁹ Jones et al. (посилання 31), pp.1, 52.

⁴⁰ 14 країн Субекваторіальної Африки: Ботсвана, Бурунді, Гвінея-Бісау, Екваторіальна Гвінея, Коморські Острови, Конго, Мадагаскар, Малі, Мозамбік, Нігерія, Південний Судан, Судан, ЦАР, Чад.

⁴¹ Jones et al. (посилання 31), p.15.

⁴² Stanyard, J., Vircoulon, T. and Rademeyer, J., 'The grey zone: Russia's military, mercenary and criminal engagement in Africa', Global Initiative Against Transnational Organized Crime, Feb. 2023, pp.12-13.

⁴³ Див. обговорення у підрозділах I і III цього розділу.

⁴⁴ British Parliament, Foreign Affairs Committee, 'The Wagner Group and beyond: Proxy private military companies', Inquiry, Oral and written evidence, 2022-23.

⁴⁵ US Department of State, 'Yevgeniy Prigozhin's Africa-wide disinformation campaign', 4 Nov. 2022; Lederer, E.M., 'US and Russia clash over violent extremism in Africa', AP News, 11 Jan. 2023.

Якщо додати політичні операції, зокрема дезінформаційні, інформаційно-психологічні кампанії, політично заангажоване спостереження за виборами, то кількість залучених держав є ще більшою. За даними Міністерства фінансів США, підставна компанія, пов'язана з Групою Вагнера, імітувала спостереження за виборами та проводила операції впливу в Зімбабве, на Мадагаскарі, в ДРК, ПАР і Мозамбіку⁴⁶. На Мадагаскарі радники з Групи Вагнера пропонували деяким кандидатам фінансування їх участі в президентській виборчій кампанії 2018 р. в обмін на частку у видобутку корисних копалин⁴⁷. Група Вагнера має також комерційний хаб у Камеруні, здійснюючи конвої вантажів з природними ресурсами, включно із золотом, видобутим на підконтрольних їй шахтах, із ЦАР до порту Дуала⁴⁸. Росія у квітні 2022 р. підписала угоду про співпрацю з Камеруном, спричинивши підозри, що це відкриває шлях для активізації діяльності Групи Вагнера у цій країні⁴⁹.

Група Вагнера, або в деяких випадках афілійовані та підставні компанії, які вважаються частиною ширшої мережі організацій під контролем Є. Пригожина, часто отримували оплату в Субекваторіальній Африці у формі контролю над місцевими гірничовидобувними активами, в чому також бачать фактор його зацікавленості в тих регіонах України, де розташовані прибуткові шахти⁵⁰.

Санкції проти Групи Вагнера

США неодноразово запроваджували санкції проти Є. Пригожина та пов'язаних з ним осіб і компаній за спроби вплинути на президентські вибори у США у 2016 р. та у 2020 р., за бойові дії в Україні та за дестабілізацію інших країн, включно з країнами Субекваторіальної Африки⁵¹. 13 грудня 2021 р. ЄС запровадив ряд “обмежувальних заходів” проти Групи Вагнера та восьми осіб, які обіймають ключові посади або пов'язані з нею, за відправку найманців у зони конфліктів у ЦАР, Лівії, Сирії та Україні, розпалювання насильства, порушення та утиск прав людини, розграбування природних ресурсів і залякування цивільного населення всупереч міжнародному праву⁵². 1 червня 2022 р. Європейський суд відхилив вимогу

⁴⁶ US Department of the Treasury, ‘Treasury escalates sanctions against the Russian government’s attempts to influence US elections’, Press release, 15 Apr. 2021.

⁴⁷ Stanyard, Vircoulon and Rademeyer (посилання 42), p.13.

⁴⁸ Olivier, M., ‘CAR-Cameroon: An investigation into the Wagner Group’s African financial model’, Africa Report, 18 Jan. 2023.

⁴⁹ ‘Cameroon signs agreement with Russia in further boost to military ties’, RFI, 22 Apr. 2022.

⁵⁰ Bertrand, N., Liebermann, O. and Marquardt, A., ‘Russian artillery fire down nearly 75%, US officials say, in latest sign of struggles for Moscow’, CNN, 10 Jan. 2023.

⁵¹ US Department of the Treasury (посилання 46); US Department of the Treasury, ‘Treasury targets assets of Russian financier who attempted to influence 2018 US elections’, Press release, 30 Sep. 2019.

⁵² ‘L’Europe sanctionne le groupe russe Wagner pour ses “actions de déstabilisation”’, *Jeune Afrique*, 14 Dec. 2021; Council Implementing Decision (CFSP) 2021/2199 of 13 Dec. 2021 implementing Decision 2013/255/ CFSP concerning restrictive measures against Syria, *Official Journal of the European Union*, L4451, vol.65, 13 Dec. 2021, pp.14-23.

Пригожина, який домагався скасування санкцій ЄС проти нього⁵³. Попри роки санкцій, запроваджених США та ЄС, Пригожин, за оцінками, отримав протягом чотирьох років до вторгнення Росії в Україну понад чверть мільярда доларів доходів від видобутку нафти, газу, алмазів і золота в Африці та на Близькому Сході⁵⁴.

Китайські ПВОК

Галузь приватної охорони за кордоном розвивалася в Китаї повільніше, ніж в інших країнах, і має певні риси, які відрізняють її від західних аналогів. Перші китайські приватні охоронні компанії, які займалися захистом інфраструктури та персоналу від крадіжок, нападів і викрадень, почали пропонувати послуги за кордоном у 2010 р.⁵⁵ Вони здебільшого працюють у районах Субекваторіальної Африки, де Китай збільшує інвестиції та комерційну присутність у рамках ініціативи “Один пояс, один шлях” (*Belt and Road Initiative, BRI*). Після започаткування цієї ініціативи у 2013 р. на цьому континенті працювали понад 10 тис. китайських компаній, включаючи близько 2 000 державних підприємств, і понад 1 млн. громадян Китаю⁵⁶. Ініціатива *BRI* пропонує чіткі перспективи приватним охоронним фірмам, бо 84% китайських інвестицій у рамках цієї ініціативи здійснюється в зонах середнього ризику⁵⁷. Але попри наявність понад 7 000 ПВОК, які обслуговують внутрішній ринок Китаю і в яких працюють близько 5 млн колишніх військових і поліцейських, спостерігачі стверджують, що на міжнародному рівні працюють лише близько 20-30 китайських ПВОК, хоча вважається, що чисельність працівників цих фірм значно перевищує офіційні 3 200 осіб⁵⁸. Крім того, китайські ПВОК не належать до приватного сектору, оскільки вони мають виконувати директиви уряду та існують або як державні підприємства, або підприємства, 51% капіталу яких перебувають у державній власності⁵⁹.

Уряд Китаю обережно ставиться до розвитку цих фірм, постійно обмежуючи їх можливості пропонувати послуги з використанням зброї, хоча деякі ПВОК, що працюють за кордоном, отримали дозвіл мати зброю⁶⁰. Китай повільно розробляв відповідне законодавство та національні норми стосовно

⁵³ Court of Justice of the European Union, ‘The General Court confirms the restrictive measures adopted by the Council against the Russian businessman Yevgeniy Viktorovich Progozhin, in view of the situation in Libya’, Press release no.91/22, 1 June 2022.

⁵⁴ Johnson, M., ‘Wagner leader generated \$250mn from sanctioned empire’, *Financial Times*, 21 Feb. 2023.

⁵⁵ Ghiselli, A., ‘Market opportunities and political responsibilities: The difficult development of Chinese private security companies abroad’, *Armed Forces & Society*, vol.6, no.1 (2020).

⁵⁶ Nantulya, P., ‘Chinese security firms spread along the African Belt and Road’, Africa Center for Strategic Studies, 15 June 2021.

⁵⁷ Devonshire-Ellis, C., ‘84% of China’s BRI investments are in medium-high risk countries’, *Silk Road Briefing*, 2 July 2020.

⁵⁸ Nantulya (посилання 56); Arduino, A., ‘China’s private army: Protecting the new Silk Road’, *The Diplomat*, 20 Mar. 2018; Yuan, J., ‘China’s private security companies and the protection of Chinese economic interests abroad’, *Small Wars & Insurgencies*, vol.33, no.1-2 (2022), p.179.

⁵⁹ Nantulya (посилання 56).

⁶⁰ Yuan (посилання 58).

ПВОК, які працюють за кордоном, що потенційно стримує професіоналізацію галузі. Це викликало занепокоєння, що деякі ПВОК можуть використовувати юридичні сірі зони для забезпечення збройного захисту без належного нагляду⁶¹. Ці прогалини в регулюванні китайських ПВОК, які працюють за кордоном, збільшують ризик серйозних неправомірних дій і, як наслідок, політичної та репутаційної шкоди⁶².

Тим не менш уряд Китаю заохочує використання китайських ПВОК в інтересах закордонних підприємств і персоналу. Попри менший за деякі інші ПВОК досвід роботи в умовах високого ризику, ці фірми пропонують певні переваги, порівняно з добре відомими західними ПВОК, з точки зору спільної мови та культури, більшої доступності та очікуваної надійності захисту конфіденційної інформації⁶³. Виходячи з тези Президента Сі Цзіньпіна на XX з'їзді Комуністичної партії у жовтні 2022 р. про наміри посилення захисту китайських громадян і компаній за кордоном, спостерігачі вважають, що китайські ПВОК зможуть відігравати більшу роль у найближчі роки⁶⁴.

Китайські рибальські флотилії та вантажні судна зіткнулися з ризиками піратства, збройних пограбувань і викрадень заради викупу в Сомалі, а віднедавна – в гарячій точці у Гвінейській затоці, де у 2019 р. сталося близько 73% відомих у світі викрадень людей і 92% захоплень заручників⁶⁵. Ці та інші прибережні напади активізували розвиток китайських служб безпеки на морі, зокрема компанії *Hua Xin Zhong An (HXZA)*, яка була першою (і до 2020 р. єдиною) китайською ПВОК, що отримала дозвіл на виконання завдань збройного супроводу за кордоном, у т.ч. біля берегів Сомалі⁶⁶. Вона також була єдиною китайською ПВОК, сертифікованою станом на початок 2023 р. Міжнародною асоціацією кодексу поведінки (*International Code of Conduct Association*) – міжнародним галузевим органом саморегулювання⁶⁷.

Разом зі збільшенням частоти нападів на китайський персонал та інфраструктуру в цьому регіоні китайська приватна охоронна галузь, схоже, навчається працювати в умовах підвищеного ризику⁶⁸. Однією з провідних

⁶¹ Nouwens, V., 'Who guards the "Maritime Silk Road"?', War on the Rocks, 24 June 2020; Nantulya, P., 'Chinese security contractors in Africa', Carnegie Endowment for International Peace, 8 Oct. 2020.

⁶² Legarda, H. and Nouwens, M., 'Guardians of the Belt and Road: The internationalization of China's private security companies', Mercator Institute for China Studies (MERICS), China Monitor Report, 16 Aug. 2018, p.14.

⁶³ Sukhankin, S., 'An anatomy of the Chinese private security contracting industry', Jamestown Foundation, 3 Jan. 2023; Nouwens (посилання 61).

⁶⁴ Honrada, G., 'China private security companies making a BRI killing', *Asia Times*, 1 Nov. 2022.

⁶⁵ 'Seventeen Chinese, Ukrainian seamen kidnapped off Cameroon', France 24, 16 Aug. 2019; 'Crew of Chinese boat freed after ransom payment: Nigerian army', Al Jazeera, 7 Mar. 2021; International Chamber of Commerce, 'Gulf of Guinea remains world's piracy hotspot in 2021, according to IMB's latest figures', 14 Apr. 2021.

⁶⁶ Nouwens (посилання 61).

⁶⁷ International Code of Conduct Association (ICOCA), 'HXZA—Company profile', accessed 20 Mar. 2023.

⁶⁸ Clover, C., 'Chinese private security companies go global', *Financial Times*, 26 Feb. 2017; Pintado, C., 'Chinese mercenaries in Africa', *Small Wars Journal*, 6 May 2021.

китайських ПВОК, що активно працює за кордоном – у п’яти країнах світу, – є *Haiwei Dui*, яка відома також під назвою *Overseas Security Guardians (HK) Company*⁶⁹.

На сході ДРК китайські гірничовидобувні компанії дедалі частіше стикаються з нападами та викраденнями людей з боку повстанських угруповань. У 2020 р. компанія *Frontier Services Group (FSG)*, зареєстрована на біржі Гонконгу, створена колишнім засновником *Blackwater* Е. Принсом (*Eric Prince*), а зараз контрольована Китайською міжнародною трасовою та інвестиційною корпорацією (*China International Trust and Investment Corporation, CITIC*), виграла контракт на охорону *Sino Congolaise des Mines (Sicomines)*⁷⁰. У рамках спільного підприємства вартістю \$6 млрд, створеного ще у 2007 р., Китай забезпечує транспортну інфраструктуру в обмін на права видобутку кобальту та міді⁷¹. Коли Е. Принс залишив *FSG* у квітні 2021 р., ця компанія стала “першим вибором для китайських фірм в Африці”⁷². *FSG* завдяки контрактам з китайськими компаніями у ДРК і Нігерії її підрозділ з безпеки, страхування та інфраструктури з 2020 р. по 2021 р. подвоїла свої надходження⁷³. У ДРК *FSG* забезпечувала охорону китайських дипломатів, а також працівників і майна у видобувному секторі⁷⁴. Так, Асоціація китайських підприємств (*Chinese Enterprises Association*) у ДРК, за повідомленнями, наймала *FSG* для підготовки персоналу з питань безпеки⁷⁵.

Діяльність ПВОК в окремих вражених конфліктом державах Субекваторіальної Африки останнім часом

Буркіна-Фасо

Чутки про створення підґрунтя для залучення Групи Вагнера до Буркіна-Фасо почали з’являтися незабаром після військового перевороту в січні 2022 р.⁷⁶ У ЗМІ дедалі частіше з’являлася антифранцузька та проросійська риторика, а групи, частково фінансовані пов’язаними з Групою Вагнера структурами через організації в Малі та ЦАР, організовували масові

⁶⁹ Arduino, A., ‘The footprint of Chinese private security companies in Africa’, China-Africa Research Initiative (CARI) Policy Brief no.42, John Hopkins University School of Advanced International Studies, 2020, pp.16-17.

⁷⁰ Fisher, M., Shapira, I. and Rauhala, E., ‘Behind Erik Prince’s China venture’, *Washington Post*, 4 May 2018.

⁷¹ ‘Erik Prince wins keys security contract from Chinese-Congolese joint venture Sicomines’, *Africa Intelligence*, 1 Dec. 2020.

⁷² ‘Frontier Services Group becomes first choice for Chinese firms in Africa after DeWe takeover’, *Africa Intelligence*, 5 Oct. 2021.

⁷³ ‘Les recettes de Frontier Services Group, fondé par Erik Prince qui sécurise les mines chinoises en RDC sont passées de 4,3 à 8,6 millions \$’, *Congo Virtuel*, 6 Sep. 2021.

⁷⁴ Olander, E., ‘DRC: Chinese ambassador pays visit to opposition leader Moise Katumbi’, *Africa Report*, 18 Apr. 2022.

⁷⁵ ‘Chinese miners hire Frontier Services Group for their security training in troubled Kivu’, *Africa Intelligence*, 15 Feb. 2022.

⁷⁶ Roger, B., ‘[Enquête] Le Burkina Faso dans le viseur de Wagner’, *Jeune Afrique*, 30 June 2022.

демонстрації. Демонстранти розмахували прапорами Росії та закликали Францію піти, а нову владу – розвивати тісніші відносини з Росією⁷⁷.

В атмосфері зростання ісламського екстремізму і після нападу джихадистів на гуманітарний конвой 30 вересня 2022 р., внаслідок якого загинули 37 осіб, у т. ч. 27 військових, у Буркіна-Фасо стався ще один переворот⁷⁸. Військові скинули П.-А. Дамібу (*Paul-Henri Damiba*), який у січні відібрав владу у демократично обраного Президента Р. М. Каборе (*Roch Marc Kabore*) шляхом перевороту⁷⁹. У грудні 2022 р. Президент Гани Нана Аддо Данква Акуфо-Аддо (*Nana Addo Dankwa Akufo-Addo*) заявив, що військовий уряд Буркіна-Фасо домовився з Групою Вагнера про допомогу в боротьбі з джихадистами в обмін на концесію на видобуток золота на півдні країни. Влада країни рішучо відкидала ці твердження⁸⁰. Заява Акуфо-Аддо пролунала невдовзі після того, як Прем'єр-міністр Буркіна-Фасо Аполлінер Йоакім К'елем де Тамбела (*Apollinaire Joachim Kyélem de Tambèla*) поїхав до Москви зміцнювати буркіно-російські відносини⁸¹.

Центральноафриканська Республіка

На тлі нескінченних повстань і заворушень, а також нездатності миротворців ООН стабілізувати ситуацію у ЦАР Президент Ф.-А. Туадера (*Faustin-Archange Touadéra*) у 2017 р. намагався отримати російську зброю і військових інструкторів для підготовки збройних сил ЦАР (*FACA*)⁸². ЦАР отримала російську допомогу у вигляді зброї та 175 військових радників, але лише п'ять з них були російськими військовими, а інші 170 – приватними підрядниками, найнятими *Lobaye Invest*, що належить до мережі компаній Пригожина. Президент Туадера заперечив будь-який офіційний контракт з Групою Вагнера, але 1 000-2 000 її співробітників незабаром були помічені в Бангі, столиці ЦАР⁸³. Елітний загін Групи Вагнера охороняє і самого Президента Туадера. Колишній співробітник ФСБ В. Захаров, який курує російські елементи президентської гвардії Туадери, виконує функції радника з питань національної безпеки та має офіс при Президенті⁸⁴.

Крім того, прибуття Групи Вагнера збіглося в часі з отриманням *Lobaye Invest* ліцензій на видобуток діамантів і золота⁸⁵. Золото нібито експортують

⁷⁷ Roger (посилання 76).

⁷⁸ 'Burkina Faso: Recounting the attack on a convoy in Gaskindé days before a second coup', *Africanews*, 7 Oct. 2022.

⁷⁹ 'Burkina Faso's military leader ousted in second coup this year', *The Guardian*, 30 Sep. 2022.

⁸⁰ Skrdlik, J., 'Burkina Faso denies hiring Wagner mercenaries', *Organized Crime and Corruption Reporting Project*, 23 Dec. 2022.

⁸¹ Mednick, S., 'Burkina Faso contracts Russian mercenaries, alleges Ghana', *The Independent*, 15 Dec. 2022.

⁸² Вах, Р., 'Russia's influence in the Central African Republic', *International Crisis Group, Africa Commentary*, 3 Dec. 2021.

⁸³ Вах (посилання 82).

⁸⁴ Olivier, M., 'CAR: Who are President Touadéra's Russian guardian angels?', *Africa Report*, 17 Mar. 2021.

⁸⁵ Malkova, I. and Baev, A., 'A private army for the president: The tale of Evgeny Prigozhin's most delicate mission', *The Bell*, 31 Jan. 2019.

безконтрольно, без сплати мита через міжнародний аеропорт Бангі М'Поко (*M'Poko*)⁸⁶. У 2019 р. три російські журналісти, які розслідували в ЦАР зв'язок між російськими приватними військовими підрядниками та золотом і мінеральними ресурсами ЦАР, загинули, потрапивши в засідку⁸⁷. У 2022 р. найманців, які працювали на Групу Вагнера, звинуватили в серії нападів на кустарні золоті копальні на кордоні ЦАР і Судану, під час яких загинули десятки шахтарів-мігрантів. Замість захисту золотовидобувних шахт, нападники, схоже, мали намір пограбувати їх⁸⁸. Групу Вагнера також звинувачували в захопленні контролю над алмазною промисловістю в ЦАР через підставну компанію *Diamville*, яка купує і продає діаманти⁸⁹. Пригожин ці звинувачення заперечував⁹⁰.

Проект збору даних про місця і події збройних конфліктів (*ACLED*) виявив, що сили Групи Вагнера часто вдаються до нападів на цивільне населення під час протиповстанських операцій, і з середини 2021 р. вони дедалі частіше діють незалежно від *FACA*⁹¹. У звіті ЄС, що просочився до ЗМІ в листопаді 2021 р., зазначено, що більшість підрозділів *FACA* “діють під прямим командуванням або наглядом найманців Групи Вагнера”, які мають сильний вплив на генеральний штаб і командування *FACA*, і “які можуть безперешкодно перебрати на себе командування” на місцях і таким чином використати *FACA* для власних операцій”⁹². Експерти ООН також заявляли, що російські ПВОК пов'язані з нападами в ЦАР, включаючи масові позасудові страти, довільні затримання, тортури та викрадення. У березні 2021 р. група незалежних правозахисників, які працюють у Раді ООН з прав людини (включаючи членів робочої групи ООН з використання найманців, спеціального доповідача з питань катувань та інших профільних експертів Ради з прав людини) заявили про занепокоєння тим, що російські ПВОК, включаючи *Sewa Security Services*, *Lobaye Invest* і Групу Вагнера, діючи разом з *FACA*, стояли за серією нападів після президентських виборів у грудні 2020 р., а також за серйозними порушеннями прав людини та міжнародного гуманітарного права, за які ніхто не був притягнутий до відповідальності⁹³.

Незалежні правозахисники також повідомляли про присутність російських військових радників та інструкторів, включно з пораненими російськими

⁸⁶ Olivier (посилання 84).

⁸⁷ Lister, T. and Shukla, S., ‘Murdered journalists were tracked by police with shadowy Russian links, evidence shows’, CNN, 10 Jan. 2019.

⁸⁸ Burke, J., ‘Russian mercenaries accused of deadly attacks on mines on Sudan-CAR border’, *The Guardian*, 21 June 2022.

⁸⁹ European Investigative Collaborations, Dossier Center and All Eyes on Wagner, ‘CAR: Prigozhin’s blood diamonds. A report by the project All Eyes on Wagner’, Dec. 2022.

⁹⁰ Ilyushina, M. and Ebel, F., ‘Russian mercenaries accused of using violence to corner diamond trade’, *Washington Post*, 6 Dec. 2022.

⁹¹ Serwat, L. et al., ‘Wagner Group operations in Africa: Civilian targeting trends in the Central African Republic and Mali’, *ACLED*, 30 Aug. 2022.

⁹² European External Action Service (EEAS), ‘Political and strategic environment of CSDP missions in the Central African Republic (CAR)’, EEAS(2021) 1213, 15 Nov. 2021, para. 5.

⁹³ United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR), ‘CAR: Experts alarmed by government’s use of “Russian trainers”, close contacts with UN peacekeepers’, Press release, 31 Mar. 2021.

“інструкторами”, на базях *MINUSCA*. Вони попереджали, що тісні скоординовані стосунки з миротворцями загрожують розмиванням суттєвих відмінностей між цивільними, військовими та миротворчими операціями⁹⁴. Спільна заява правозахисників, оприлюднена в жовтні 2021 р., звертає увагу на повідомлення про залякування та утиски цивільних осіб і громад, зокрема миротворців, журналістів, гуманітарних працівників і меншин, російськими “інструкторами”, які тісно співпрацюють з *FACA* та поліцією у здійсненні арештів і затримань осіб. Експерти відзначили численні повідомлення про звалтування та сексуальне насильство, вчинене персоналом Групи Вагнера, а також про безкарність її персоналу та інструкторів за це⁹⁵.

Із зростанням напруженості між Групою Вагнера і *MINUSCA* у соцмережах стала з’являтися дезінформація про Місію ООН, що створювало ризики для персоналу ООН. Деяким співробітникам ООН не дозволяли виконувати свої обов’язки в районах, контрольованих Групою Вагнера, зокрема заступнику голови Місії Л. Браун (*Louise Brown*) погрожували фізичною розправою під час її перебування біля кордону з Чадом у травні 2021 р.⁹⁶ 22 лютого 2022 р. чотирьох французьких військових, які служили охоронцями французького генерала С. Маршенуара (*Stéphane Marchenoir*), начальника штабу *MINUSCA*, заарештували в аеропорту Бангі та звинуватили в плануванні замаху на Президента. Їх звільнили лише після погрози *MINUSCA* залишити ЦАР⁹⁷.

Демократична Республіка Конго

У жовтні 2022 р. Президент Конго Ф. Чисекеді (*Félix Tshisekedi*) публічно заявив, що не залучатиме російських найманців для допомоги уряду в боротьбі з озброєним угрупованням *M23*⁹⁸. Невдовзі після того в ДРК заявили про придбання російських військових бойових і транспортних вертольотів⁹⁹. 21 грудня 2022 р. Рада Безпеки ООН скасувала вимогу повідомляти про постачання зброї до ДРК, а також про надання допомоги, консультативних послуг або військової підготовки, зберігши при цьому ембарго на поставки зброї усім неурядовим організаціям і фізичним особам¹⁰⁰. У ДРК діє ряд східноєвропейських ПВОК, серед яких: *Agemira* з Болгарії, яка обслуговує російські бойові вертольоти та літаки, і *Asociația RALF* з Румунії, яка охороняє міжнародний аеропорт Гома¹⁰¹.

⁹⁴ OHCHR (посилання 93).

⁹⁵ OHCHR, ‘CAR: Russian Wagner Group harassing and intimidating civilians – UN experts’, Press release, 27 Oct. 2021.

⁹⁶ *Africa Confidential*, ‘France and Russia tussle in Bangui’, vol.62, no.15 (19 July 2021).

⁹⁷ ‘UN clashes with Wagner worsen’, *Africa Confidential*, vol.62, no.6 (8 Mar. 2022).

⁹⁸ Khalaf, R., Pilling, D. and Schipani, A., ‘DR Congo leader rules out deploying Russian mercenaries to quell rebels’, *Financial Times*, 18 Oct. 2022.

⁹⁹ ‘DRC: Kinshasa strikes military procurement deal with Moscow’, *Africa Intelligence*, 27 Oct. 2022.

¹⁰⁰ Tasamba, J., ‘UN Security Council lifts notification requirements for arms supply to DR Congo’, *Andalou Agency*, 21 Dec. 2022.

¹⁰¹ Schlindwein, S., ‘Are white mercenaries fighting in the DRC conflict?’, *Deutsche Welle*, 17 Jan. 2023.

Малі

Розширення в Малі повстанського руху та джихадистських угруповань і два військові перевороты (у 2020 р. і 2021 р.) посилили напруженість між контрольованим військовим урядом і колишньою колоніальною державою Францією та її західними союзниками. У грудні 2021 р. уряд запросив російських інструкторів (за повідомленнями, з Групи Вагнера) до роботи в Малі¹⁰². У результаті Франція в середині 2022 р. вивела з країни свої анти-терористичні сили та Європейську багатонаціональну оперативну групу *Takuba*. В листопаді уряд Малі уклав угоду про військову співпрацю з Росією, нібито для військової підготовки місцевих малійських військ. Однак у 2022 р. з'явилися свідчення, що Група Вагнера разом із збройними силами Малі воює з ісламськими екстремістами, часто вчиняючи напади на етнічні громади фулані (які вважаються пов'язаними з повстанцями), використовуючи тактику, подібну до попередніх дій Групи в ЦАР і Лівії¹⁰³. За даними *ACLEDA*, 71% участі Групи Вагнера в політичному насильстві в Малі у 2022 р. становили напади на цивільних осіб; з грудня 2021 р. там загинуло понад 2 000 мирних жителів, третина з них – від рук Групи Вагнера. За попередні 12 місяців було вбито 500 мирних жителів¹⁰⁴. Російськомовних бійців, яких вважають співробітниками Групи Вагнера, і малійських військових звинувачують у вбивстві близько 300 цивільних чоловіків, у т. ч. затриманих як підозрюваних бойовиків-ісламістів під час операції у селі Мура в центрі Малі з 27 березня по 1 квітня 2022 р.¹⁰⁵

На початку 2022 р. Група Вагнера нібито надавала малійському уряду безпекові послуги на суму \$10 млн на місяць¹⁰⁶. Однак *ECOWAS* запровадив санкції проти уряду за затримку виборів і гальмування повернення до цивільного правління, внаслідок чого він виявився нездатним розрахуватися по цих виплатах аж до зняття санкцій у липні 2022 р. – після згоди провести вибори у 2024 р. Імовірно, проблема фінансування в цей період вирішувалася (як і у випадку ЦАР) шляхом надання Групі Вагнера дозволу на експлуатацію кількох золотих копалень¹⁰⁷.

Судан

У листопаді 2017 р. кількома угодами в галузі безпеки та економіки розпочався новий етап російсько-суданського співробітництва. Передбачалося створення російської військово-морської бази в Порт-Судані в Червоному

¹⁰² Про події в Малі у 2021 р. див.: Гікендорф А., Суаре Ш. К. “Збройні конфлікти та мирні процеси в Західній Африці”. – *Щорічник СППІ 2022*, підрозділ II розділу 7.

¹⁰³ Human Rights Watch, ‘Mali: Massacre by army, foreign soldiers’, 5 Apr. 2022.

¹⁰⁴ Serwat et al. (посилання 91).

¹⁰⁵ Human Rights Watch (посилання 103); Burke, J. and Akinwotu, E., ‘Russian mercenaries linked to civilian massacres in Mali’, *The Guardian*, 4 May 2022; UNOCHR, ‘Mali: UN experts call for independent investigation into possible international crimes committed by government forces and “Wagner group”’, Press release, 31 Jan. 2023.

¹⁰⁶ AFP, ‘Mali paying Wagner Group \$10 mn a month, US General says’, *Barron's*, 3 Feb. 2022.

¹⁰⁷ Roger, B., ‘Mali: Comment Wagner compte faire main basse sur des mines d’or’, *Jeune Afrique*, 7 Sep. 2022.

морі та надання Міністерством корисних копалин Судану концесії підконтрольній Пригожину російській компанії *М-Інвест* на розвідку та видобуток золота в Судані, який посідав тоді третє місце в Африці за обсягом видобутку золота¹⁰⁸. Згодом у Судані був розгорнутий персонал Групи Вагнера для надання військових і охоронних послуг, включно з підготовкою суданських військових і поліцейських, перевезенням зброї та інформаційними операціями. За даними Міністерства юстиції США, ці сили придушили місцеве продемократичне повстання проти режиму Президента Омара аль-Башира, якого зрештою було скинуто. Крім того, *М-Інвест* організувала дезінформаційні кампанії у соцмережах та інсценовані страти. Як оплату *М-Інвест* отримала концесію на розвідку в Судані родовищ золота¹⁰⁹. Ці дії у Судані підтримувалися фінансовими посередниками з Таїланду та Гонконгу, які потрапили під санкції США за допомогу Пригожину ухилитися від санкцій. Група Вагнера продовжила співпрацю з військовим керівництвом Судану і через підприємство *Meroe Gold* розпочала разом із суданською Службою оперативної підтримки спільну діяльність з видобутку корисних копалин, причому золото нібито контрабандою переправлялося до Росії для створення запасів перед війною в Україні¹¹⁰.

Висновки

Останні тенденції діяльності ПВОК у Субекваторіальній Африці свідчать, що нові гравці мають тісні симбіотичні зв'язки з інтересами своїх держав і є інструментами національної політики та геополітичного суперництва. Їх головним стимулом є контроль над природними ресурсами та їх видобуток. Російські ПВОК, зокрема Група Вагнера, беруть безпосередню участь у військових діях, зазвичай – в інтересах урядів (а тепер і хунт чи тимчасових військових режимів), які воюють з повстанцями чи партизанами, за що часто отримують оплату у вигляді високоліквідних природних ресурсів чи концесій на їх видобуток. Китайські ПВОК розвивались повільніше і діяли більш стримано та обережно, але у тісному зв'язку з китайською державою. Китай нарощує свою економічну та політичну міць по всій Африці за допомогою масштабних інвестицій, розбудови інфраструктури та розвитку торгівлі. Для китайських інтересів і суб'єктів, включаючи ПВОК, це може передвіщати більш тривалу взаємодію і більший стратегічний вплив на доступ до природних ресурсів і загалом на політичну динаміку в Субекваторіальній Африці. Регламентація і нагляд як за російськими, так і за китайськими ПВОК залишаються сірими зонами, що викликає занепокоєння з огляду на зумовлені китайськими інвестиціями в Африці масштаби попиту на приватну охорону, а також на посилення геостратегічної конкуренції, що розгортається на континенті.

¹⁰⁸ Yakoreva, A., “‘Putin’s Cook’ set out to mine gold in Africa”, *The Bell*, 5 June 2018.

¹⁰⁹ US Department of the Treasury, ‘Treasury targets financier’s illicit sanctions evasion activity’, Press release, 15 July 2020.

¹¹⁰ Eltayeb, A.F., ‘Sudan: The Wagner-RSF ties that block the path to democratisation’, *Africa Report*, 2 Feb. 2023.

III. Поточна регламентація приватних військових та охоронних компаній

СОРКЕ МАКЛЕОД

Вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. і застосування Групи Вагнера як у цьому конфлікті, так і в інших триваючих збройних конфліктах привернуло міжнародну увагу до прогалин у регламентації діяльності найманців і приватних військових та охоронних компаній (ПВОК)¹. Хоча багато регуляторних дій упродовж 2022 р. були пов'язані з діяльністю Групи Вагнера або стали відповіддю на них, важливо зазначити, що у збройних конфліктах активну участь брали й інші групи найманців і ПВОК, що вказує на ширші системні проблеми. Крім того, постійні звірства найманців і їх поплічників, включаючи серйозні порушення прав людини, військові злочини та злочини проти людяності, та відсутність відповідальності продовжують викликати серйозне занепокоєння². Посилення тенденції залучення найманців та подібних осіб до збройних конфліктів також підкреслює відсутність принципової згоди в міжнародній спільноті стосовно того, як характеризувати таких учасників, і, як наслідок, перешкоджає міжнародним регуляторним процесам і механізмам підзвітності³. У цьому розділі коротко розглядаються три основні сфери регуляторних викликів і подій, які виникли або посилились протягом 2022 р.: (а) проксі-учасники у збройних конфліктах; (б) регулювання ПВОК в ООН; (в) прецедентне право стосовно найманців або ПВОК.

Міжнародне гуманітарне право і проксі

Непрозорий правовий статус деяких ПВОК дозволяє державам, зокрема Росії та Туреччині, використовувати їх як інструменти ведення війни через посередників – проксі. Це є порівняно новим явищем, яке створює певні регуляторні проблеми⁴. Група Вагнера є, імовірно, найвідомішим

¹ Див., наприклад: Rondeaux, C., 'Chasing the Wagner Group: Why it's so hard to get a handle on Putin's ghost army', *New America*, 13 Feb. 2023; United Nations working group on the use of mercenaries as a means of violating human rights and impeding the exercise of the right to peoples of self-determination, 'Mali', JAL MLI 3/2022, 30 Dec. 2022 (in French); UN working group on the use of mercenaries, 'Russian Federation', JAL RUS 17/2022, 20 Jan. 2023. Див. також підрозділи I і II цього розділу.

² UN General Assembly, Human Rights Council, Report of the working group on the use of mercenaries, 'Access to justice, accountability and remedies for victims of mercenaries, mercenary-related actors and private military and security companies', A/HRC/51/25, 5 July 2022; Office of the UN High Commissioner for Human Rights (OHCHR), 'Statement by the UN working group on the use of mercenaries warns about the dangers of the growing use of mercenaries around the globe', 4 Mar. 2022.

³ Обговорення визначень ПВК і найманців див. також у підрозділі I цього розділу.

⁴ Див., наприклад, UN, "'Legitimacy crisis' in Libya must be overcome ahead of elections, Special Representative says, briefing Security Council", 15 Nov. 2022; UN General Assembly, Report of the working group on the use of mercenaries, 'The evolving forms, trends and manifestations of mercenaries and mercenary-related activities', A/75/259, 28 July 2020, paras 32-38; Rondeaux, C., 'Decoding the Wagner Group: Analyzing the role of private military security contractors in Russian proxy warfare', *New America*, 7 Nov. 2019.

проксі-суб'єктом, і, попри заперечення російського уряду, її контрактники беруть участь у багатьох збройних конфліктах, зокрема в ЦАР, ДПК, Лівії, Малі, Судані та Україні. Зареєстрована в Туреччині компанія *SADAT International Defense Consultancy* так само відправляла найманців для участі в конфліктах у Лівії та Нагірному Карабаху⁵. І *SADAT*, і Група Вагнера використовують хижацьку практику найму людей з уражених конфліктом районів, яка в деяких випадках може відповідати визначенню торгівлі людьми в силу її примусового та шахрайський характеру⁶. Крім того, Група Вагнера набирає кадри у російських виправних установах. Деякі в'язні можуть добровільно погоджуватися на контракт, але інших вербують “під загрозою покарання чи залякування” і змушують брати участь у бойових діях в Україні⁷. Крім того, ці суб'єкти посягають на права людини, включаючи порушення права на життя, катування, свавільне затримання, сексуальне та гендерне насильство, що в деяких випадках дорівнює військовим злочинам і злочинам проти людяності, наприклад, у випадку широкомасштабних і системних вбивств цивільного населення⁸.

Присутність найманців, зокрема Групи Вагнера, затягує конфлікти та дестабілізує регіони, де вони діють. Міжнародній спільноті важко реагувати на виклики, створені такими суб'єктами, а держави застосували безліч різних ярликів, як от “найманці”, “ПВОК”, а також “терористи” і “транснаціональні злочинні організації”⁹. Такий різнобій не дивує, враховуючи, що між державами давно існують значні розбіжності у визначенні такого роду суб'єктів. Крім того, така реакція має сенс, якщо розглядати її у контексті міжнародної правової бази.

На відміну від терміну “приватна військова компанія (ПВК)” чи “приватна військова та охоронна компанія (ПВОК)”, термін “найманці” має юридичне визначення згідно з міжнародним гуманітарним правом (МГП) – ст. 47 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій¹⁰. Ст. 47(1) не передбачає кримінальної відповідальності за найманство, але визначає, що особа, яка відповідає визначенню найманця, не є комбатантом і тому не має автоматичного права на статус військовополоненого та захист. Це одна з причин,

⁵ Див., наприклад, Syrians for Truth and Justice (STJ), ‘Libya: Syrian mercenaries played a key role in recent Tripoli clashes’, 14 Sep. 2022; UN working group on the use of mercenaries, ‘Turkiye’, JAL TUR 7/2020, 10 June 2020; UN working group on the use of mercenaries, ‘Turkiye’, JAL TUR 21/2020, 6 Nov. 2020.

⁶ STJ and the Syria Justice and Accountability Center (SJAC), ‘Mercenarism in Syria: Predatory recruitment and the enrichment of criminal militias’, 28 May 2021.

⁷ Див., наприклад: OHCHR, ‘Russian Federation: UN experts alarmed by recruitment of prisoners by “Wagner Group”’, Press release, 10 Mar. 2023; UN working group on the use of mercenaries, ‘Russian Federation’ (посилання 1).

⁸ Див., наприклад: UN working group on the use of mercenaries, ‘Mali’ (посилання 1).

⁹ Див., наприклад: British Ministry of Defence, ‘Latest Defence Intelligence update on the situation in Ukraine – 09 March 2022’, 10 Mar. 2022; US Department of the Treasury, ‘Treasury sanctions Russian proxy Wagner Group as a Transnational Criminal Organization’, 23 Jan. 2023; Ross, D.G., Chace-Donahue, E. and Clarke, C.P., ‘Understanding the US designation of the Wagner Group as a transnational criminal organisation’, International Centre for Counter-Terrorism, 25 Jan. 2023.

¹⁰ Protocol I Additional to the 1949 Geneva Conventions, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts, opened for signature 12 Dec. 1977, entered into force 7 Dec. 1978, Article 47, ‘Mercenaries’.

чому важко запровадити відповідальність за найманство. Також загально-визнано, що сукупні та суб'єктивні критерії, які складають основу визначення найманця в ч. 2 ст. 47, дуже важко виконати. Ст. 47(2) передбачає, що:

Найманцем є будь-яка особа, яка:

- a) спеціально завербована на місці або за кордоном для участі у збройному конфлікті;
- б) фактично бере безпосередню участь у воєнних діях;
- в) бере участь у воєнних діях, керуючись, головним чином, бажанням одержати особисту вигоду, та якій дійсно була обіцяна Стороною або за дорученням Сторони конфлікту матеріальна винагорода, що істотно перевищує винагороду, яка обіцяна чи сплачується комбатантам з такими ж рангами та функціями, що належать до особового складу збройних сил цієї Сторони;
- г) не є ні громадянином Сторони конфлікту, ні особою, яка постійно проживає на території, контрольованій Стороною конфлікту;
- д) не належить до особового складу збройних сил Сторони конфлікту;
- е) не послана державою, яка не є Стороною конфлікту, для виконання офіційних обов'язків особового складу її збройних сил¹¹.

Використання Росією Групи Вагнера у збройних конфліктах, наприклад, виглядає явною спробою обійти положення ст. 47(2). Уклавши двосторонні угоди з багатьма державами про надання “викладачів” або “інструкторів” для збройних і безпекових сил, російський уряд отримав можливість стверджувати, що він відрядив російських співробітників служби безпеки для виконання “офіційних обов'язків” (див. статтю 47(2)(e)), і тому вони не відповідають міжнародно-правовому визначенню найманців. Зокрема, він заявляв: “Близько 500 інструкторів з Російської Федерації зараз перебувають у Центральноафриканській Республіці на прохання її законного центрального керівництва для допомоги в підготовці місцевих збройних і безпекових сил країни перебування. Вони не озброєні та не беруть участі в бойових діях”¹². Проте багато повідомлень з ЦАР та інших зон конфлікту не підтверджують цієї заяви, скоріше вони підтверджують, що бойовики Групи Вагнера беруть участь у бойових діях і, здається, відповідають визначенню найманців у ст. 47¹³. Іншою проблемою є діяльність Групи Вагнера в Україні. Громадяни Росії, яких у складі Групи Вагнера відправили воювати в Україні, не відповідають визначенню статті 47(2), зокрема пункту (в), оскільки вони є громадянами сторони конфлікту. Навпаки, будь-які неросійські громадяни, направлені Групою Вагнера в Україну, відповідатимуть цьому визначенню¹⁴.

¹¹ Protocol I (посилання 10), Article 47(2).

¹² UN working group on the use of mercenaries, ‘Information from the Russian Federation in response to the joint enquiry of the special procedures of the Human Rights Council on the alleged activities of Russian private military and security companies in the Central African Republic, JAL RUS 5/2021, 24 March 2021’, 28 Apr. 2021.

¹³ Див., наприклад: UN Security Council, ‘Final Report of the panel of experts on the Central African Republic extended pursuant to Security Council Resolution 2536 (2020)’, S/2021/569, 25 June 2021. Там зазначено, що російські інструктори здійснювали, якщо здійснювали, дуже обмежену підготовку збройних сил ЦАР.

¹⁴ Про дії Групи Вагнера в Україні див. підрозділ I цього розділу.

Термінологічні складнощі ст. 47 частково пояснюють, чому деякі держави та регіональні організації вдаються до антитерористичних підходів у протидії діяльності Групи Вагнера, зокрема класифікують її як терористичну та накладають санкції¹⁵. Ще одна причина полягає у тому, що лише 37 держав є учасниками Міжнародної конвенції про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців (*International Convention against the Recruitment, Use, Financing and Training of Mercenaries*), яка криміналізує найманство¹⁶. Тому багато держав на національному рівні не мають спеціальних правових норм боротьби з найманством, у т. ч. вимог стосовно проведення розслідувань, повноважень на екстрадицію і дієвих механізмів відповідальності і правового захисту. Залишається побачити, чи буде підхід до боротьби з тероризмом ефективним – не останньою чергою стосовно Групи Вагнера, але особливо, – у розв’язанні деяких більших системних проблем, пов’язаних із використанням проксі.

Слід зазначити, що ст. 359 Кримінального кодексу РФ загалом відповідає МГП та Міжнародній конвенції про найманство, визначаючи найманця як “особу, яка діє з метою отримання матеріальної винагороди та не є громадянином держави, що бере участь у збройному конфлікті чи бойових діях, не проживає постійно на її території і не є особою, відрядженою для виконання службових обов’язків”¹⁷. Ст. 359 також визначає найманство як злочин, що карається позбавленням волі, штрафом та іншими санкціями, які були посилені у 2022 р.¹⁸

Російський уряд постійно заперечував існування Групи Вагнера і свій зв’язок з цією організацією, посилаючись на ст. 359¹⁹. Більш того, уряд наполягає, що російське законодавство не дозволяє реєструвати ПВОК і що “в єдиному державному реєстрі юридичних осіб, який веде Федеральна податкова служба РФ, немає і, за визначенням, не може бути таких суб’єктів, як ... Група Вагнера”²⁰. Наприкінці 2022 р., однак, у Санкт-Петербурзі була зареєстрована як акціонерне товариство консалтингова компанія з питань бізнесу та управління під назвою *ЧВК Вагнер Центр*²¹. З огляду на це не ясно, чи визнає російський уряд законність існування Груп Вагнера і свій зв’язок з нею.

¹⁵ Див., наприклад: US Department of the Treasury (посилання 9); Ross, Chace-Donahue and Clarke (посилання 9). ЄС також запровадив ряд заходів; див., наприклад: Council of the EU, ‘EU imposes restrictive measures against the Wagner Group’, Press release, 13 Dec. 2022.

¹⁶ OHCHR, *International Convention against the Recruitment, Use, Financing and Training of Mercenaries*, adopted 4 Dec. 1989 by General Assembly Resolution 44/34.

¹⁷ Уголовный кодекс Российской Федерации, №63-ФЗ, 13 июня 1996 г. (изменён 14 июля 2022 г.), Ст. 359. Наёмничество.

¹⁸ Уголовный кодекс Российской Федерации (посилання 17), Стаття 359.

¹⁹ Див., наприклад: UN working group on the use of mercenaries, ‘Information from the Russian Federation regarding the joint enquiry of the special procedures of the Human Rights Council concerning the extrajudicial execution of (REDACTED) a citizen of the Syrian Arab Republic’, JAL RUS 14/2021 of 13 Dec. 2021, 25 Feb. 2022.

²⁰ UN working group on the use of mercenaries (посилання 12).

²¹ Rusprofile, Акционерное общество “ЧВК ВАГНЕР ЦЕНТР”, дата реєстрації 27 грудня 2022 р.; станом на 17 квітня 2023 р.

Регулювання в ООН

Конфлікт в Україні та активізація Групи Вагнера протягом 2022 р., зокрема в Сахелі, спонукали ООН до регуляторних дій. Спроби ООН усунути прогалини між міжнародними правовими нормами стосовно найманців і м'якшими регуляторними підходами до ПВОК таких багатосторонніх ініціатив, як Документ Монтре та Міжнародний кодекс поведінки приватних охоронних компаній (*International Code of Conduct for Private Security Providers*), мають довгу, складну і, зрештою, безрезультатну історію²². У період 2010-2017 рр. держави щороку зустрічались у рамках відкритої міждержавної робочої групи (*open-ended intergovernmental working group, OEIWG I*), з метою розгляду “можливості розробки міжнародної нормативно-правової бази регулювання, моніторингу та нагляду за діяльністю ПВОК”, але не могли досягти консенсусу стосовно необхідності юридично зобов'язуючого документа, не кажучи вже про його зміст²³. Друга відкрита міждержавна робоча група (*OEIWG II*), створена у 2017 р., має, так би мовити, компромісний мандат: “розробити зміст міжнародної нормативної бази, не визначаючи наперед її характеру, з питань діяльності ПВОК”²⁴. У травні 2022 р. відбулася її третя сесія з обговорення переглянутого нульового проєкту документа стосовно міжнародної нормативно-правової бази з регулювання, моніторингу та нагляду за діяльністю ПВОК²⁵. Другий проєкт на основі обговорень на цій сесії очікується на початку 2023 р. Під час обговорення переглянутого нульового проєкту документа виникли чотири ключові питання стосовно прав людини та підзвітності, які розглядаються нижче.

Форма і зміст

Держави не змогли домовитися, чи має переглянутий нульовий проєкт документа бути зобов'язуючим. В результаті він містить формулювання,

²² International Committee of the Red Cross (ICRC) and Swiss Federal Department of Foreign Affairs (FDFA), *The Montreux Document on Pertinent International Legal Obligations and Good Practices for States Related to Operations of PMSCs during Armed Conflict* (ICRC/FDFA: Aug. 2009), preface, para.9; International Code of Conduct Association, *International Code of Conduct for Private Security Providers*, as amended 10 Dec. 2021; UN Human Rights Council, ‘Open-ended intergovernmental working group to consider the possibility of elaborating an international regulatory framework on the regulation, monitoring and oversight of the activities of private military and security companies relating to the activities’, accessed 24 Apr. 2023.

²³ United Nations, General Assembly, Human Rights Council, Report of the open-ended intergovernmental working group to consider the possibility of elaborating an international regulatory framework on the regulation, monitoring and oversight of the activities of private military and security companies on its sixth session, A/HRC/36/36, 4 Aug. 2017.

²⁴ United Nations, General Assembly, Human Rights Council, Resolution adopted by the Human Rights Council on 28 September 2017, Mandate of the open-ended intergovernmental working group to elaborate the content of an international regulatory framework on the regulation, monitoring and oversight of the activities of private military and security companies, A/HRC/RES/36/11, 9 Oct. 2017.

²⁵ OHCHR, Open-ended intergovernmental working group to elaborate the content of an international regulatory framework, without prejudging the nature thereof, relating to the activities of private military and security companies, ‘Revised Zero Draft Instrument on an International Regulatory Framework on the Regulation, Monitoring of and Oversight Over the Activities of Private Military and Security Companies’, 14 Apr. 2022.

застосовні як до зобов'язуючого, так і до незобов'язуючого документа, що робить його таким собі документом Шредінгера, що є віддзеркаленням складного та дуже політизованого мандату *OEIWG II*. Але рішення стосовно форми та змісту документа треба ухвалити якомога швидше, бо невизначеність поточної ситуації є заплутаною і неприйнятною. Незалежно від того, чи буде ухвалено зобов'язуючий або незобов'язуючий документ, він повинен підвищити ефективність нормативного регулювання, особливо в сенсі підзвітності, а не просто відтворювати положення Документа Монтре.

Попри постійний розвиток таких багатосторонніх регуляторних ініціатив, як Документ Монтре, Міжнародний кодекс поведінки приватних охоронних служб і Добровільні принципи безпеки і прав людини, до них приєдналося небагато держав: 58 – до Документа Монтре, 7 – до Кодексу поведінки та 10 – до Добровільних принципів²⁶. Крім того, Попри постійну роботу ООН з розробки зобов'язуючого договору про бізнес і права людини, треба визнати відмінності індустрії ПВОК від інших видів бізнесу, зокрема право застосовувати силу або затримувати людей²⁷. Тому існує потреба у зміцненні чинних засад та усуненні нормативних прогалин. Водночас бажано, щоб документ стосовно ПВОК доповнював, а не суперечив аналогічним положенням проєкту договору про бізнес і права людини.

Законодавчі та нормативні засади ПВОК у різних країнах суттєво відрізняються, але національні закони та нормативні акти часто недостатньою мірою захищають права людини. У багатьох випадках національне законодавство про ПВОК містить неадекватні положення про ліцензування, реєстрацію, перевірку персоналу, навчання (зокрема, з питань прав людини та МГП), дозволені та заборонені види діяльності, застосування сили, вогнепальної та іншої зброї, зобов'язання повідомляти про посягання на національне законодавство та/або законодавство про права людини або їх порушення, відповідальність, включаючи кримінальні та цивільні санкції, а також заходи правового захисту жертв. Чіткі правові норми, спрямовані на імплементацію і правозастосування на національному рівні, можуть допомогти запобігти порушенням або, якщо це неможливо, гарантувати відповідальність і дієвий правовий захист жертв.

Обсяг

Хоча сфера застосування переглянутого нульового проєкту документа поширюється на екстериторіальні послуги ПВОК, її слід розширити, включивши надання послуг у межах країни, враховуючи зростання загальної кількості ПВОК та їх широкомасштабну діяльність²⁸. Держави повинні будуть вживати всіх заходів для забезпечення юридичної відповідальності таких компаній,

²⁶ Voluntary Principles Initiative, 'The Voluntary Principles on Security and Human Rights', 2000, accessed 24 Apr. 2023.

²⁷ OHCHR, 'BHR treaty process: OHCHR and business and human rights', accessed 24 Apr. 2023.

²⁸ Remarks of Dr Sorcha MacLeod, Chair-Rapporteur of the working group on the use of mercenaries, Third session of the open-ended intergovernmental working group to elaborate the content of an international regulatory framework, without prejudging the nature thereof, relating to the activities of private military and security companies, 9 May 2022.

розташованих на території держави-учасниці або керованих з неї, у разі порушень прав людини внаслідок їх діяльності всередині країни та за кордоном або діяльності їх дочірніх компаній чи ділових партнерів. Національне законодавство має містити екстериторіальні положення, які можуть полегшити судове переслідування ПВОК та їх персоналу за зловживання. З метою забезпечення ефективності документа державам потрібно буде не лише заборонити аутсорсинг діяльності, що передбачає безпосередню участь у бойових діях або виконання бойових завдань, але також заборонити надання комерційних послуг, які вважаються безпосередньою участю в бойових діях або виконанні бойових завдань приватними особами та компаніями, що зареєстровані або мають керівні органи на їх території²⁹. Ця заборона також має стосуватися експорту таких послуг.

Положення стосовно прав людини

Переглянутому нульовому проєкту документа бракує широких і детальних формулювань чинних прав людини та МПП. Наприклад, він міг би віддзеркалювати пункт 2 та інші відповідні частини преамбули третього переглянутого проєкту договору про бізнес і права людини та містити посилання на дев'ять основних міжнародних документів з прав людини та вісім основних конвенцій Міжнародної організації праці³⁰. На другій сесії *OEIWG II* держави і громадянське суспільство підкреслили важливість внесення гендерно-чутливих підходів до будь-якого документа³¹. Однак у переглянутому нульовому проєкті документа відсутні змістовні та конкретні положення, що відображають гендерні аспекти. Завдяки їх внесенню документ допоміг би забезпечити, серед іншого, збір державами даних з розбивкою за статтю, гендерний аналіз перед ухваленням законів і норм, а також розслідування та переслідування сексуального і гендерного насильства, а від ПВОК вимагав би розробки і впровадження гендерних аспектів у своїй діяльності³². Крім того, важливо, щоб документ містив інклюзивні формулювання, які б прямо зазначали, що ПВОК здатні завдавати шкоди незахищеним особам: мігрантам, корінному населенню, расовим меншинам, людям похилого віку,

²⁹ ICRC, 'Interpretive guidance on the notion of direct participation in hostilities', *How Does Law Protect in War?* (online casebook), accessed 24 Apr. 2023.

³⁰ United Nations, General Assembly, Human Rights Council, Text of the third revised draft legally binding instrument with textual proposals submitted by States during the seventh and the eighth sessions of the open-ended intergovernmental working group on transnational corporations and other business enterprises with respect to human rights, A/HRC/52/41/Add.1, 23 Jan. 2023.

³¹ United Nations, General Assembly, Human Rights Council, 'Progress report on the second session of the open-ended intergovernmental working group to elaborate the content of an international regulatory framework, without prejudging the nature thereof, to protect human rights and ensure accountability for violations and abuses relating to the activities of private military and security companies', A/HRC/48/65, 6 July 2021.

³² MacLeod, S. and Van Amstel, N., 'Private military and security companies and gendered human rights challenges: Oversight or blatant disregard?', *Business and Human Rights Journal*, vol.7, no.1 (2022), pp.181-187; MacLeod, S. and Van Amstel, N., 'Gendered human rights impacts in the private military and security sector', SSRN, 3 Sep. 2020; United Nations, General Assembly, Report of the working group on the use of mercenaries as a means of violating human rights and impeding the exercise of the right of peoples to self-determination: The gendered human rights impacts of private military and security companies, A/74/244, 29 July 2019.

людям з обмеженими можливостями, ЛГБТІ-спільноті. В документі також слід враховувати, що ці групи, ймовірно, стикатимуться з серйозними перепонами в отриманні відшкодування за порушення з боку ПВОК.

Підзвітність і засоби правового захисту

Переглянутий нульовий проєкт документа не містить адекватних і детальних вказівок, які забезпечили б повну підзвітність, а також ефективне відшкодування і правовий захист жертв³³. Адекватне регулювання, моніторинг і правозастосування мають першорядне значення у світлі постійного занепокоєння безкарністю порушень прав людини і зловживань з боку ПВОК, особливо під час дій за кордоном. У деяких випадках жертви десятиліттями після того, як сталися заявлені порушення та зловживання, залишаються без дієвого правового захисту. Серйозні проблеми для жертв, які домагаються правосуддя, виникають через відсутність судової інфраструктури, кваліфікованих суддів і незалежних судових органів, а також через погрози репресіями проти суддів, жертв і свідків. Серйозні проблеми створюють також корупція у правовій системі і брак кваліфікованих слідчих. Окрім ефективної правової системи, важливо, щоб місцеве населення, що постраждало від збройного конфлікту чи насильства, мало довіру і впевненість у цій системі. Тому сама система має бути доступною для вразливих груп, зокрема жінок і дітей. Вона повинна бути здатною боротися з масовими порушеннями прав людини та забезпечувати необхідний захист. Для цього необхідно також запровадити де це можливо додаткові заходи підтримки, зокрема медичну, правову і психологічну допомогу.

OEIWG II знову збереться у 2023 р. для обговорення очікуваного переглянутого другого проєкту документа, і матиме ще одну можливість усунути прогалини стосовно охоплення, підзвітності та спрямованості на інтереси жертв. Якщо держави й надалі не зможуть дійти згоди з ключових положень, важливих для забезпечення дієвості нормативно-правової бази – зокрема, стосовно того, чи має вона бути зобов'язуючою чи незобов'язуючою, – то перспективи створення надійного інструменту залишатимуться похмурими.

Останні прецеденти

Спроб притягнути найманців до кримінальної відповідальності було небагато, але у 2022 р. винесено вирок за скаргю, поданою до російського суду у зв'язку з жорстоким вбивством, вчиненим, імовірно, “вагнерівцями”. У цій справі родина громадянина Сирії М. Елісмаїла, якого, імовірно, понівечили, закатували і вбили в Хомсі у 2017 р., як гадають, бійці Групи Вагнера, звернулася до Слідчого комітету РФ з проханням розпочати кримінальне розслідування за фактом його смерті. Позов ґрунтувався на численних імовірних порушеннях Кримінального кодексу Росії, включаючи вбивство (ст. 105(2)), військові злочини (ст. 356) і найманство (ст. 359)³⁴. У лютому

³³ Детальніше обговорення питань підзвітності див.: United Nations, General Assembly (посилання 2).

³⁴ Criminal Code of the Russian Federation (посилання 17), Article 359.

2022 р. Московський міський суд залишив без змін рішення Басманного районного суду про відмову в розгляді бездіяльності Слідчого комітету у цій скарзі, і розслідування не проводилося³⁵. Ця справа яскраво ілюструє проблему невідповідності та безкарності таких фігурантів, оскільки сім'я стикалась із зволіканням, бездіяльністю та іншими перепонами на кожному етапі процесу. Тепер, коли національні засоби правового захисту вичерпано, позов подано до Європейського суду з прав людини, але його ще не розглянуто³⁶. У будь-якому випадку, навіть якщо позов буде прийнято, результат може бути сумнівним, враховуючи рішення Росії про вихід з Ради Європи у 2022 р.³⁷

Ще одна справа 2022 р. ілюструє нове явище – використання терміну “найманець” для судового переслідування та засудження осіб, які не відповідають критеріям визначення найманців згідно з МГП³⁸. Водночас це ілюструє, що підозрювані в найманстві мають право на захист прав людини; у цьому конкретному випадку – право на справедливий суд і захист від застосування смертної кари. У справі фігурували двоє громадян Великої Британії (Ш. Піннер та Е. Еслін) і громадянин Марокко Б. Саадун, які офіційно служили у Збройних силах України ще до вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. Згодом вони були захоплені російськими військами та утримувалися як військовополонені, а потім були передані владі в Донецьку. В червні 2022 р. усі троє були притягнуті до кримінальної відповідальності та засуджені в Донецьку за: (а) насильницьке захоплення або утримання влади; (б) участь у збройному конфлікті чи бойових діях як найманці; та (в) допомогу у навчанні терористичній діяльності.

За спробу захоплення влади їм присудили смертний вирок, за інші злочини, включаючи найманство, – ув'язнення. Висловлювалися занепокоєння, що трибунал не був ані об'єктивним, ані незалежним, а судовий розгляд тривав дуже швидко (лише три дні, включно з винесенням вироку). Стурбованість викликала також відсутність публічних слухань і презумпції невинуватості. Казали також, що обвинувачені дали свідчення під тиском, не мали належного юридичного представництва та були позбавлені права на перегляд справи незалежним вищим судом. З огляду на те, що всі троє належали до складу Збройних сил України, як сторони конфлікту, до них не могло бути застосоване визначення найманця згідно зі ст. 47 Додаткового протоколу I, і їх не можна було судити за найманство. Крім того, як комбатанти вони мали право на привілей ведення війни та відповідне поведіння

³⁵ International Federation for Human Rights (FIDH), ‘Wagner in Syria: Moscow court upholds decision in murder case, obstructing accountability’, 9 Feb. 2022; FIDH, ‘Wagner in Syria: Ruling by Russian court entrenches impunity for brutal murder’, 18 Jan. 2022.

³⁶ FIDH, ‘Wagner in Syria: Appeal to European Court of Human Rights after case dismissed in Russia’, Press release, 9 June 2022.

³⁷ Council of Europe, ‘Russia ceases to be a party to the European Convention on Human Rights on 16 Sep. 2022’, 23 Mar. 2022.

³⁸ UN working group on the use of mercenaries, ‘Mr Denis Vladimirovich Pushilin’, JUA OTH 73/2022, 7 July 2022.

як з військовополоненими³⁹. Таким чином, їх засудження могло суперечити МГП. Згодом усі троє були звільнені в рамках обміну полоненими між Україною та Росією⁴⁰.

Попри експоненціальне зростання використання найманців як проксі, аналогічного зростання кількості позовів від жертв порушень прав людини або судових справ проти підозрюваних у найманстві не спостерігається. Це майже напевно пов'язане зі складністю ідентифікації таких суб'єктів під час і після конфліктів, разом з відсутністю ефективного розслідування та переслідування державами, а також відсутністю підзвітності перед жертвами.

Висновки

У 2022 р. вчинені найманцями та ПВОК злочини привернули значно більше міжнародної уваги, ніж минулими роками. Це здебільшого пов'язано з тим, що міжнародне співтовариство нарешті почало усвідомлювати небезпеку, яку становлять найманці та ПВОК, залучені у збройних конфліктах як проксі, яскравим прикладом чого є загроза, яку становить Група Вагнера. Наявність таких суб'єктів затягує збройні конфлікти по всьому світу, дестабілізуючи і підриваючи мирні зусилля. Деякі держави ставляться до них як до терористів, інші, схоже, намагаються надавати більше уваги нормативно-правовій базі стосовно найманців і ПВОК. Чи призведе це до конкретних і стійких регуляторних змін, наприклад, у рамках *OEIWG II*, ще належить побачити, але зрозуміло, що в ООН найближчим часом відбудуться серйозні розмови. Особливе занепокоєння викликає відсутність випадків притягнення найманців і персоналу ПВОК до кримінальної відповідальності за вчинені звірства, а також повна неспроможність їх жертв притягнути їх до відповідальності та відсутність у них засобів правового захисту. Держави повинні посилити та повністю реалізувати свої зобов'язання поважати, захищати та забезпечувати права людини від звірств найманців і ПВОК. Перш за все, це вимагає від держав забезпечення жертвам ефективних способів притягнення до відповідальності та правового захисту на національному і міжнародному рівні.

³⁹ ICRC, 'Immunities', *How Does Law Protect in War?* (online casebook), accessed 25 Apr. 2023; ICRC, 'Unprivileged belligerent', *How Does Law Protect in War?* (online casebook), accessed 25 Apr. 2023.

⁴⁰ Sabbagh, D., 'Aiden Aslin among 10 international "prisoners of war" released by Russian authorities', *The Guardian*, 22 Sep. 2022.

Частина II. Військові витрати та озброєння у 2022 р.

Розділ 5. Військові витрати та виробництво зброї

Розділ 6. Міжнародні поставки озброєнь

Розділ 7. Світові ядерні сили

5. Військові витрати та виробництво зброї

Загальний огляд

У 2022 р. світові військові витрати за восьмий поспіль рік зростання встановили новий рекорд. Завдяки збільшенню на 19% за 10 років (2013-2022 рр.) і на 3,7% – цього року, світові військові витрати, за оцінкою, сягнули \$2 240 млрд, що є найвищою сумою, зафіксованою у Базі даних СІПРІ військових витрат (підрозділ I). Незважаючи на зростання у 2022 р., світовий військовий тягар – військові витрати як частка світового валового внутрішнього продукту (ВВП) – залишився на рівні 2,2% через одночасне зростання світової економіки. Уряди країн світу витрачали на армію в середньому 6,2% своїх бюджетів або \$282 на душу населення.

Цей рік може виявитися переломним, оскільки 2022 р. приніс значні зміни в політиці безпеки в Європі та в регіоні Азії та Океанії (підрозділ II). Німеччина, канцлер якої назвав вторгнення в Україну “епохальним тектонічним зрушенням”, планує вжити додаткових заходів, щоб довести свої військові витрати до 2,0% ВВП. Водночас військові витрати Японії третій рік поспіль перевищували обмеження в 1,0% ВВП, яке діяло з 1955 р. Крім того, уряд озолосив про плани збільшення загальних витрат на безпеку до 2,0% ВВП до 2027 р. Така зміна японської політики безпеки є результатом зростання регіональної напруженості, особливо у відносинах з Китаєм і Північною Кореєю.

Війна в Україні справила великий вплив як на світові, так і на регіональні військові витрати у 2022 р. Військові витрати в Європі зросли на 13%, і більшість країн Центральної та Західної Європи, деякі з яких уже були серед світових лідерів за військовими видатками, відповіли на вторгнення значним збільшенням військових витрат (підрозділ I). Вони також мають плани подальшого зростання, у деяких з них збільшення триватиме аж до 2033 р. Це означає, що війна та пов’язане з нею зростання військових витрат у Європі посилять нинішню тенденцію зростання світових військових витрат. Більша частина цих асигнувань спрямована на модернізацію військової техніки і збільшення чисельності військ. Військова допомога Україні була ще однією причиною зростання військових витрат у Центральній і Західній Європі та в Північній Америці: ці країни або надавали фінансову військову допомогу Україні, або витрачали більше на поповнення арсеналів, що скорочуються після відправки військової техніки в Україну. Власні військові витрати України зросли більш ніж у сім разів і становлять понад третину економіки країни. Військові витрати Росії також зросли на 9,2%, попри економічні санкції з боку західних країн. Зміна бюджету протягом року показала, наскільки зросли витрати на війну, порівняно з початковими планами Росії.

Орієнтовні військові витрати на Близькому Сході зросли вперше за чотири роки – на 3,2%. Саудівська Аравія має найбільші військові витрати в регіоні, і їх збільшення там на 16% стало основною причиною регіонального зростання. В Ізраїлі, другому за обсягом витрат, військові витрати впали на 4,2%.

Витрати в Азії та Океанії у 2022 р. зросли на 2,7%. Триваюча військова модернізація Китаю і збільшення витрат в Індії та Японії стали основними факторами збільшення військових витрат у цьому регіоні. Військові витрати Китаю, який посідає друге місце у світі за витратами, зростали 28-й рік поспіль – на 4,2%. Це зменшило його відставання у витратах від США.

Незважаючи на те, що США все ще мають найбільші військові витрати у світі, дуже висока інфляція перетворила номінальне збільшення військових витрат на 8,8% у реальне збільшення на 0,7%. Як наслідок, загальні військові витрати в Америці зросли лише на 0,3%.

Єдиним регіоном, де військові витрати знизилися, стала Африка – на 5,3%. Це перше зменшення в регіоні з 2018 р. та найбільше з 2003 р. До падіння військових витрат призвели погані економічні показники та стихійні лиха у країнах, які найбільше витрачають в цьому регіоні, попри постійні проблеми з безпекою.

Вплив війни в Україні на світову військову промисловість поєднувався з наслідками пандемії Covid-19 (підрозділ III). Сумарні продажі зброї 100 найкрупнішими компаніями – виробниками озброєнь і військових послуг (Топ 100 СППРІ) склали у 2021 р. (в останньому році, за який є дані) \$592 млрд, що на 1,9% більше, ніж у 2020 р. Це продовжило тенденцію зростання продажу озброєнь принаймні з 2015 р., яка, ймовірно, триватиме й надалі, оскільки війна в Україні створює попит на зброю. Це зростання відбулося, попри триваючі наслідки пандемії, зокрема порушення ланцюгів постачання, нестачу робочої сили та напівпровідників. Продажі озброєнь американськими компаніями з Топ 100 знизилися на 0,9%, порівняно з 2021 р., але США продовжують домінувати в рейтингу з 40 компаніями із загальним обсягом продажу зброї у \$299 млрд. Вісім китайських збройових компаній, що увійшли у 2021 р. до Топ 100, разом продали зброї на \$109 млрд, що на 6,3% більше, ніж у 2020 р.

ДІЕГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА

I. Глобальні зміни у військових витратах у 2022 р.

ДІЕГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА, НАНЬ ТЯНЬ, ЛЮСІ БЕРО-СУДРО,
ЛОРЕНЦО СКАРАЦЦАТО, СЯО ЛЯН

Світові військові витрати у 2022 р. продовжували зростати і досягли \$2 240 млрд¹. Зростання на 3,7% продовжило восьмирічну тенденцію зростання, яка не переривалася навіть на тлі економічного спаду, пов'язаного з пандемією *Covid-19*. У 2013-2022 рр. світові військові витрати зросли на 19% (таблиця 5.1). Війна в Україні стала основним чинником світових військових витрат у 2022 р. Більшість європейських країн, деякі з яких вже були серед світових лідерів за видатками, збільшили військові витрати у 2022 р. та оголосили про плани їх подальшого підвищення у 2023 р. і далі. Збільшення військових витрат у ряді країн Азії та Океанії також сприяло їх світовому зростанню у 2022 р.

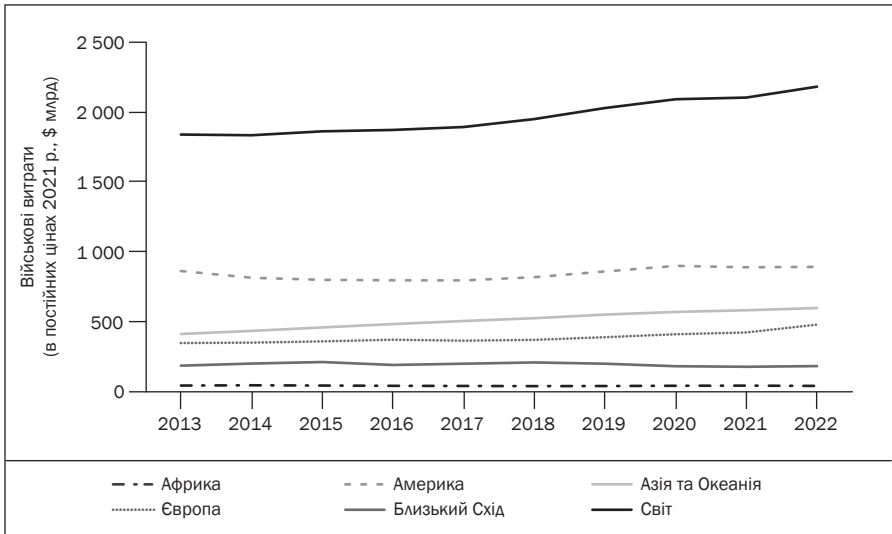
Світові військові витрати зростали разом зі світовим ВВП. Світова економіка у 2022 р. продовжувала одужувати після пандемічного спаду, зростання ВВП оцінюється у 3,4%². Як наслідок, світовий військовий тягар – військові витрати як частка ВВП – у 2022 р. оцінюється у 2,2%, так само, як і у 2021 р. Темпи зростання світових військових витрат знову випередили темпи зростання населення, тож військові витрати на душу населення у 2022 р. росли шостий рік поспіль, до \$282. Натомість середні військові витрати як частка державних видатків впали у 2022 р. на 0,1 в.п., до 6,2%.

Світові військові витрати зросли в чотирьох з п'яти географічних регіонів: в Америці, Азії та Океанії, Європі та на Близькому Сході (діаграма 5.1). З цих чотирьох регіонів найбільшим було зростання у Європі – на 13%, до \$480 млрд. Оціночні військові витрати на Близькому Сході у 2022 р. збільшилися на 3,2%, до \$184 млрд, а в Азії та Океанії – на 2,7%, до \$575 млрд. В Америці темпи зростання були низькими, на рівні 0,3%, що дало загальну суму в \$961 млрд. Натомість в Африці військові витрати знизилися на 5,3%, до \$39,4 млрд.

В цьому розділі надаються попередні оцінки впливу війни в Україні на військові витрати країн Центральної і Західної Європи. Далі описані світові тенденції військових витрат у 2013-2022 рр., після чого визначаються 15 країн із найвищими військовими витратами у 2022 р. Регіональні та субрегіональні тенденції та витрати окремих країн розглянуті в підрозділі II. Слід мати на увазі, що показник військових витрат – це вихідні дані, прямо не пов'язані з ефективністю військової діяльності, наприклад, боєздатністю чи військовою безпекою. Довгострокові тенденції військових витрат та їх раптові зміни

¹ Всі дані про витрати у 2022 р. наводяться в поточних цінах 2022 р. у \$ (доларах США). Якщо не зазначено іншого, дані про збільшення чи зменшення військових витрат наведені в доларах США в постійних цінах 2021 р., часто зазначені як зміни “в реальних цінах” або з поправкою на інфляцію. Із 168 країн, чий військові витрати у 2022 р. СППРІ намагався оцінити, відповідні дані були знайдені для 150. Деталі оцінок світових і регіональних сум див. у примітках до таблиці 5.1.

² International Monetary Fund (IMF), *World Economic Outlook Update: Inflation Peaking Amid Low Growth* (IMF: Washington, DC, Jan. 2023).

Діаграма 5.1. Військові витрати за регіонами у 2013-2022 рр.

Джерело: База даних СІПРІ про військові витрати, станом на квітень 2023 р.

можуть вказувати на зміни військової ефективності, але до такого зв'язку слід ставитися з обережністю³.

Вплив війни в Україні на військові витрати в Центральній і Західній Європі

Одним з негайних наслідків вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. стало збільшення військових витрат у Центральній і Західній Європі⁴. Виявляючи загальну стурбованість, сусідні з Росією та Україною країни швидко оголосили про значне збільшення витрат після вторгнення, а керівники ЄС і НАТО постійно закликали країни-члени збільшувати військові витрати⁵. Начальник Генерального штабу Збройних сил Польщі генерал Р. Анджейчак (*Raimund Andrzejczak*) висловив цю потребу такими словами: “якщо ми справді хочемо жити в мирі, ми маємо витрачати набагато більше”⁶.

Оголошені збільшення військових витрат переслідували одну й ту саму мету, але відрізнялися за термінами, статусом і цілями. Підвищення у більшості країн мало тривати кілька років, але деякі країни збиралися зробити

³ Джерела та методи Бази даних СІПРІ військових витрат див.: SIPRI Military Expenditure Database, ‘Sources and methods’.

⁴ Про інші аспекти війни в Україні див. підрозділ V розділу 1, підрозділ I розділу 2, підрозділ V розділу 8, підрозділ I розділу 10, розділ 11 і підрозділ III розділу 12 цього видання.

⁵ Stoltenberg, J., NATO secretary general, Statement at the start of the extraordinary NATO Summit, 24 Mar. 2022; von der Leyen, U., President of the European Commission, ‘On the Commission’s proposals regarding REPowerEU, defence investment gaps and the relief and reconstruction of Ukraine’, Press statement, 18 May 2022.

⁶ Bayer, L., ‘Let’s not make it official: NATO allies reluctant to increase spending goals’, Politico, 19 Jan. 2023.

це ще у 2022 р. Данія, наприклад, планує поступово збільшувати військові витрати до 2,0% ВВП до 2033 р., а Швеція прагне досягти цього до 2026 р.⁷ Що стосується статусу, то в деяких випадках підвищення було затверджене і підписане урядом у 2022 р., а в інших воно ще обговорювалося або підлягало затвердженню парламентом. Парламент Литви, наприклад, не зволікаючи, в середині року одностайно схвалив пропозицію збільшити військові витрати у 2022 р. до 2,5% ВВП⁸. Як наслідок, військові витрати Литви були на 27% вищими, ніж у 2021 р.

Ще одна важлива відмінність між різними зобов'язаннями – це цілі. Після анексії Росією Криму у 2014 р. в НАТО встановили для країн-членів орієнтир військових витрат у 2,0% ВВП⁹. Так, кілька країн поставили за мету збільшити військовий тягар, а принаймні 12 країн Центральної і Західної Європи зв'язали свої зобов'язання збільшити військові витрати з економічним зростанням¹⁰. Однак у розмірах визначеного навантаження існують відмінності. Австрія, яка не є членом НАТО, а з 1945 р. дотримується воєнного нейтралітету, планує збільшити витрати до 1,0% ВВП¹¹, натомість член НАТО Польща має намір збільшити у 2023 р. військовий тягар до 4,0% ВВП з кінцевою метою досягти рівня в 5,0%, що набагато вище за орієнтир НАТО¹².

Військовий тягар найпомітніше зріс в Литві – з 2,0% у 2021 р. до 2,5% у 2022 р. Натомість військовий тягар Португалії зменшився на 0,2 в.п., до 1,4%. Загалом, лише у восьми країнах Центральної і Західної Європи військовий тягар у 2022 р. становив не менше 2,0% ВВП. З усіх країн Центральної і Західної Європи, які у 2022 р. оголосили про збільшення військових витрат, Греція мала найбільший військовий тягар (3,7% ВВП), а Ірландія – найменший (0,2%).

Попри численні заяви про підвищення військових витрат, середній військовий тягар в Центральній і Західній Європі у 2022 р. зріс лише на 0,1 в.п., до 1,6% ВВП. Обмежене зростання пояснюється одночасним зростанням як військових витрат, так і ВВП. Загалом, за даними Міжнародного валютного фонду (МВФ), економічні показники для багатьох економік, включно з європейськими країнами, у 2022 р. були кращими, ніж очікувалося¹³. Тому хоча більшість країн Центральної і Західної Європи суттєво збільшили військові витрати, але в середньому військовий тягар для економіки майже не змінився.

⁷ 'Denmark to boost defence spending and phase out Russian gas', Reuters, 6 Mar. 2022; 'Sweden's supreme commander says defence spending to reach 2% of GDP by 2026', Reuters, 1 Nov. 2022.

⁸ 'Lithuania raises defence spending to 2.52 percent of GDP', LRT, 17 Mar. 2022.

⁹ NATO, North Atlantic Council, Wales summit declaration, 5 Sep. 2014, para.14.

¹⁰ Bergmann, M. et al., 'Transforming European defense', Center for Strategic and International Studies, Aug. 2022; Tocci, N., 'The paradox of Europe's defense moment', *Texas National Security Review*, vol.6, no.1 (winter 2022/23).

¹¹ Kurmayer, N.J., 'Austria to significantly up military spending', Euractiv, 07 Mar. 2022.

¹² 'Poland to ramp up defense budget to 4% of GDP', Deutsche Welle, 30 Jan. 2023; Krzysztosek, A., 'Poland to spend 5% of GDP on defence', Euractiv, 18 July 2022.

¹³ International Monetary Fund (посилання 2), p.1.

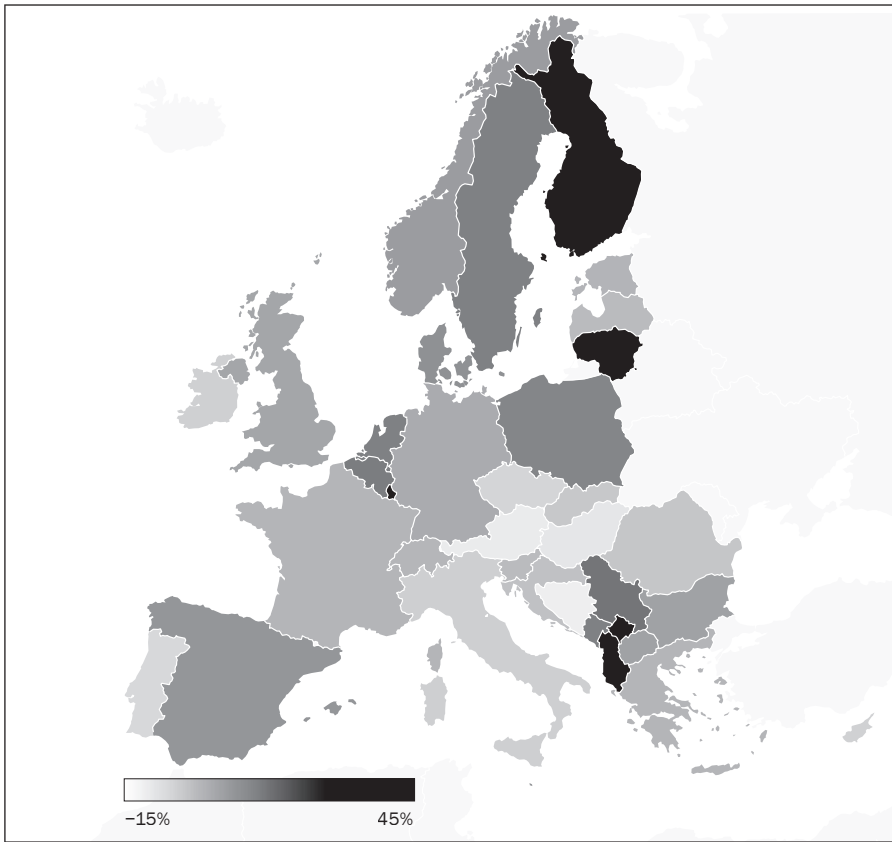

Схема 5.2. Темпи зростання військових витрат у Центральній і Західній Європі у 2022 р.

Джерело: База даних СППРІ про військові витрати, станом на квітень 2023 р.

Географічне сусідство з Росією та Україною було фактором збільшення військових витрат у 2022 р. (схема 5.2). Найбільше зростання відбулося у країнах, які межують з Росією та Україною або розташовані поряд з ними (наприклад, Фінляндія, зростання на 36%), чи там, де очевидна інша динаміка конфліктів (наприклад, Косово, теж 36%).

Цій тенденції різкого збільшення військових витрат суперечило їх зменшення в кількох країнах, з яких найбільше падіння мала Боснія і Герцеговина – на 11%. Більшість країн Центральної і Західної Європи, де у 2022 р. відбулося скорочення військових витрат, пообіцяли збільшити свої витрати, але робити це більш тривалий час або пізніше. Боснія і Герцеговина не оголошувала про збільшення військових витрат, але Австрія (-9,8%), Хорватія (-1,5%) і Словенія (-0,5%) визначили 2023 р. як перший рік зростання¹⁴.

¹⁴ Austrian Federal Ministry of Defence, 'Landesverteidigungs-Finanzierungsgesetz von Nationalrat beschlossen', APA-OTS, 15 Nov. 2022; Croatian News Agency (HINA), 'Croatian Defence Ministry's 2023 budget to increase by €40m', N1, 30 June 2022; Raley, R., 'Slovenia to boost defence spending to 2%/GDP by 2030-Minister', SeeNews, 17 Mar. 2022.

Висока інфляція є ще одним фактором, що пояснює відмінності у змінах військових витрат (врізка 5.1). У 2022 р. інфляція у розвинутих економіках досягла найвищого рівня за 40 років. У країнах єврозони інфляція склала 10%¹⁵. Це призвело до великих відмінностей між змінами військових витрат у постійних цінах (тобто реальними витратами) та в поточних цінах: розрив між двома показниками свідчить про ступінь впливу інфляції (діаграма 5.3). Середній розрив становив майже 11 в.п., але у крайніх випадках, таких, як Литва та Естонія, цей розрив сягав понад 20 в.п.

У кількох країнах військові витрати скоротилися або ледь зросли в реальному вираженні, попри значне збільшення номінальних витрат. Так, військові витрати Латвії у поточних цінах зросли на 16%, але інфляція трансформувала це у зниження на 0,4% у постійних цінах; а номінальне зростання в Естонії на 22% відбилося в реальному зростанні лише на 0,7%. Окремі країни, які оголосили про збільшення у 2022 р., не змогли його реалізувати через шалену інфляцію. У Чехії, наприклад, незважаючи на додатковий бюджет для збільшення військових витрат, інфляція перетворила зростання на 9,6% у поточних цінах на зниження в постійних цінах на 5,8%.

Імовірно, війна матиме довготривалий вплив на військові витрати в Центральній і Західній Європі. Обіцянки збільшити військові витрати простягаються далеко в майбутнє і передвіщають роки зростання. Це, звісно, не перший випадок, коли дії Росії викликають хвилю зростання військових витрат у субрегіоні: після анексії Криму у 2014 р. військові витрати Центральної та Західної Європи значно зросли. Враховуючи, що ситуація у 2022 р. була гіршою, ніж у 2014 р., реакція на повномасштабне вторгнення, з точки зору витрат, була сильнішою. Тому варто очікувати посилення нинішньої тенденції зростання регіональних і, відповідно, світових військових витрат.

¹⁵ International Monetary Fund (IMF), *World Economic Outlook: Countering the Cost-of-Living Crisis* (IMF: Washington, DC, Oct. 2022), p.1.

Врїзка 5.1. Світова інфляція та її вплив на військові витрати

У новинах світової економіки у 2022 р. домінувало зростання цін. Хоча інфляція – показник загальної зміни рівня цін на товари та послуги в економіці – є постійним явищем, але у 2022 р. вона досягла рекордного рівня, якого не бачили десятиліттями^а. Інфляція у країнах з розвинуеною економікою досягла найвищого рівня з 1982 р., а на ринках країн, що розвиваються, вона була найвищою з 1999 р.^б

Глобальна інфляційна криза є похідною двох окремих криз.

По-перше, наслідки пандемії *Covid-19* спричинили дефіцит пропозиції (через проблеми в ланцюгах поставок і нестачу робочої сили) та відкладений споживчий попит^в. Різке зростання цін відображало цей дисбаланс попиту та пропозиції. Реакція країн на пандемію *Covid-19* також вплинула на інфляцію. У випадку США, наприклад, урядовий пакет стимулювання вартістю \$2 трлн посилив надмірний споживчий попит і підштовхнув стрибок цін^г.

По-друге, вторгнення Росії в Україну серйозно порушило український експорт зерна^д. Одночасно західні санкції проти Росії – найбільшого у світі експортера на світові ринки пшениці, природного газу та нафти – підвищили світові ціни на продовольство та енергоносії^е. Це погіршило й без того рекордні рівні глобальної інфляції^е.

Для військових витрат СІПРІ збирає дані в місцевій валюті в номінальних цінах, але для змістовного порівняння з плином часу всі дані окремих країн коригуються з поправкою на інфляцію, використовуючи індекс споживчих цін (ІСЦ) для цієї країни, наданий Міжнародним валютним фондом (МВФ)^е. Висока інфляція одночасно знижує купівельну спроможність збройних сил і збільшує альтернативну вартість зберігання грошей. Альтернативна вартість зберігання грошей означає можливість, втрачені внаслідок зберігання грошей, замість їх витрачання, у період високої інфляції. Висока інфляція впливає на вартість валюти країни, що своєю чергою впливає на купівельну спроможність збройних сил по всіх видатках, від проведення військових операцій і технічного обслуговування до закупівель. У тих країнах, де інфляція у 2022 р. досягла рекордного рівня, плани військових витрат наприкінці 2022 р. зазнали суттєвих змін, оскільки кошти, виділені для запланованих майбутніх витрат, втратили значну частину своєї вартості. У випадках, коли інфляція була вищою за номінальне збільшення військових витрат, збройні сили реально мали менше грошей на свої витрати, ніж у 2021 р.

^а International Monetary Fund (IMF), *World Economic Outlook: Countering the Cost-of-Living Crisis* (IMF: Washington, DC, Oct. 2022), chapter 1.

^б International Monetary Fund (посилання а).

^в Lopez, G., 'A global inflation crisis', *New York Times*, 26 July 2022.

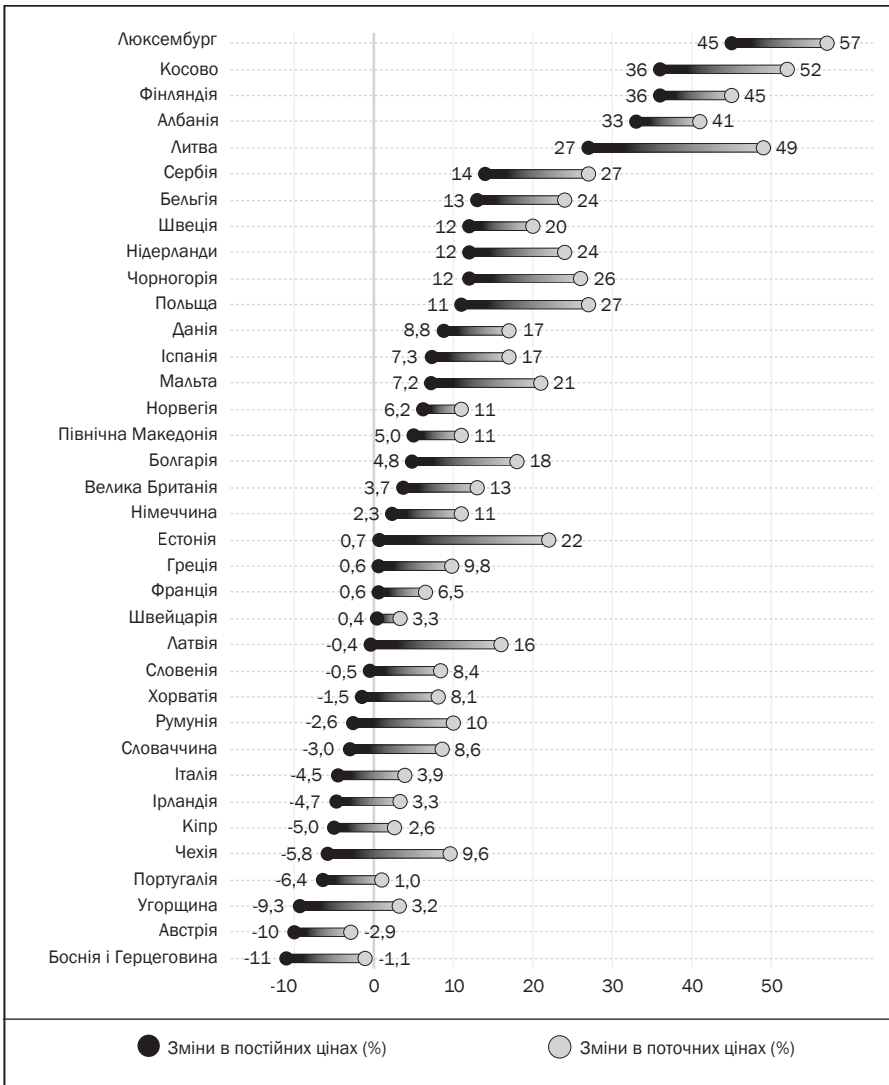
^г Ritz, B., 'What's in the record-breaking \$2 trillion stimulus package?', *Forbes*, 25 Mar. 2020; Tankersley, J. et al., 'A weekslong campaign to sell the stimulus bill to the American public begins tonight', *New York Times*, 12 Mar. 2021.

^д Council of the European Union, 'Infographic – Ukraine grain exports explained', 17 Jan. 2023.

^е International Energy Agency (IEA), *Russian Supplies to Global Energy Markets* (IEA: Paris, 2022).

^е Lopez (посилання в); IEA (посилання д); IEA, 'Energy fact sheet: Why does Russian oil and gas matter?', 21 Mar. 2022; Rastogi, K. and Ang, C., 'These are the top 10 countries that produce the most wheat', World Economic Forum, 4 Aug. 2022.

^е IMF, International Financial Statistics Database, Sep. 2022.

Діаграма. 5.3. Відмінності між відносними змінами військових витрат у поточних і постійних цінах у Центральній і Західній Європі у 2022 р.

Примітка: Зміни в поточних цінах розраховуються на основі витрат, деномінованих у національних валютах; зміни у постійних цінах розраховуються в доларах США за цінами 2021 р. на основі національного індексу споживчих цін (ІСЦ) з 2021 р. як базовим.

Джерело: База даних СППРІ про військові витрати, станом на квітень 2023 р.

Тенденції військових витрат у 2013-2022 рр.

Світові військові витрати у 2013-2022 рр. зростали постійно, крім двох років, в сумі на 19%. Після того, як річні темпи зростання у 2019 р. сягнули максимуму – 4,0%, вони почали знижуватись – переважно через пандемію *Covid-19*. Але попри масштабний економічний спад, світові військові витрати все одно зростали. Зростання на 3,7% у 2022 р., здається, вказує на

Таблиця 5.2. Основні статистичні дані військових витрат за регіонами у 2022 р.
Дані про витрати та ВВП наведені в \$ США в поточних цінах і за поточними обмінними курсами. Зміни наведені в реальних цінах за постійним курсом долара США (2021).

Регіон/субрегіон	Витрати у 2022 р. (\$млрд)	Зміни (%)		Значні зміни, 2022 (%) ^a			
		2021-22	2013-22	Збільшення		Зменшення	
Світ	2 240	3,7	19				
<i>Африка</i> ^b	39,4	-5,3	-6,4	Ефіопія	88	Нігерія	-38
Північна Африка	(19,1)	-3,2	11	Того	80	Зімбабве	-33
Субекваторіальна Африка ^b	20,3	-73	-18	Південний Судан	51	Мозамбік	-20
				Гвінея	43	Малі	-18
<i>Америка</i> ^c	961	03	3,5	Гватемала	19	Аргентина	-32
Центральна Америка та Карибський басейн	11,2	-62	38	Домініканська Республіка	16	Мексика	-9,7
						Бразилія	-7,9
Північна Америка	904	0,7	3,7	Сальвадор	12	Тринідад і Тобаго	-6,8
Південна Америка	46,1	-6,1	-5,4	Болівія	8,7	Казахстан	-33
<i>Азія та Океанія</i> ²	575	2,7	45	Індія	6,0	Шрі-Ланка	-31
Центральна Азія ^r	1,4	-29	-28	Японія	5,9	Філіппіни	-25
Східна Азія ^d	397	3,5	50	Китай	4,2	Таїланд	-11
Океанія	35,3	0,5	48	Сінгапур	2,8		
Південна Азія	98,3	4,0	46				
Південно-Східна Азія	43,1	-4,0	13				
<i>Європа</i>	480	13	38	Україна	640	Боснія і Герцеговина	-11
Центральна та Західна Європа	345	3,6	30	Люксембург	45	Австрія	-9,8
Східна Європа	135	58	72	Косово	36	Угорщина	-9,3
				Фінляндія	36	Португалія	-6,4
						Туреччина	-26
<i>Близький Схід</i> ^e	(184)	3,2	-1,5	Катар	27	Ліван	-14
				Саудівська Аравія	16	Кувейт	-11
				Іран	4,6		

() – непевна оцінка.

^a У цьому списку показані країни з найбільшим збільшенням чи зменшенням військових витрат у кожному регіоні в цілому, а не в субрегіонах. Країни з військовими витратами у 2022 р. менше \$100 млн, або \$50 млн в Африці, не враховувалися.

^b Дані враховують Джибуті, Еритрею та Сомалі.

^c Дані враховують Кубу.

² Дані враховують Північну Корею, Туркменістан та Узбекистан.

^r Дані враховують Туркменістан та Узбекистан.

^d Дані враховують Північну Корею.

^e Дані враховують Сирію та Ємен.

Джерело: База даних СППРІ про військові витрати, станом на квітень 2023 р.

повернення допандемічних темпів зростання. З огляду на війну в Україні та обіцянки збільшувати військові витрати в майбутньому, збільшення у 2022 р. може передвіщати значне подальше зростання.

Світові військові витрати є дуже сконцентрованими. Лише на дві країни – США та Китай – у 2022 р. припадало 52% світових військових витрат. Таким чином, будь-яка зміна їх військових витрат суттєво впливає на загально-світовий підсумок. У 2022 р. зростання військових витрат США на 0,7% супроводжувалося зростанням військових витрат Китаю на 4,2%. США та Китай, а також Саудівська Аравія (16%), Росія (9,2%) та Індія (6,0%) зробили у 2022 р. основний внесок у зростання світових військових витрат на 3,7%.

Упродовж 2013-2022 рр. світові військові витрати зменшувалися лише два роки: на 1,7% у 2013 р. і на 0,3% у 2014 р. Це зменшення пояснюється насамперед падінням військових витрат США, яке лише частково було компенсоване зростанням військових витрат Китаю, Індії, Росії, Саудівської Аравії та Великої Британії. Натомість у 2015 р. збільшення сумарних витрат цих п'яти держав перевищило падіння витрат у США; разом із збільшенням в менших країнах це призвело до зростання світових військових витрат на 1,5%. Коли у 2018 р. військові витрати США знову почали зростати, темпи зростання світових військових витрат повторювали ту ж тенденцію: 3,0% у 2018 р., 4,0% у 2019 р. і 3,1% у 2020 р. Викликаний пандемією економічний спад зменшив темпи зростання у 2021 р. до 0,6%.

За період 2013-2022 рр. регіональні витрати зменшилися лише в Африці (-6,4%) і на Близькому Сході (-1,5%; таблиця 5.2). Зменшення на Близькому Сході можна пояснити падінням у Саудівській Аравії (-2,7%), Іраку (-37%), Омані (-39%) та Лівані (-87%). Військові витрати в регіоні дуже залежать від цін на нафту, і падіння витрат з 2015 р., імовірно, пов'язане з падінням цін на нафту на світових ринках¹⁶.

Витрати в інших трьох регіонах зросли: в Америці – на 3,5%, в Азії та Океанії – на 45%, і у Європі – на 38%. Серед 12 субрегіонів найвищим було зростання у Східній Європі (72%), переважно через збільшення на 58% у 2022 р. У 2013-2021 рр. зростання склало лише 9,0%.

У 2013-2022 рр. витрати зменшились лише в трьох субрегіонах: у Центральній Азії (-28%), Субекваторіальній Африці (-18%) та Південній Америці (-5,4%). Через зменшення військових витрат у Субекваторіальній Африці розрив між витратами в Субекваторіальній Африці та Північній Африці скоротився з 40% у 2013 р. майже до нуля у 2020 р. Після того військові витрати в Субекваторіальній Африці зросли у 2021 р., але знову впали у 2022 р., тоді як військові витрати Північної Африки падали обидва роки. Падіння в обох субрегіонах у 2022 р. пояснюється зниженням витрат у країнах, які витрачають найбільше у кожному субрегіоні: в Нігерії (-38%) та Алжирі (-3,7%).

Світовий військовий тягар – військові витрати як частка ВВП – за 10 років трохи зменшився, з 2,3% у 2013 р. до 2,2% у 2022 р. Це свідчить, що світовий ВВП і світові військові витрати зростали більш-менш однаково. За перші

¹⁶ Тянь Н. “Падіння цін на нафту та військові витрати”. – *Щорічник СППІ 2017*, підрозділ II розділу 9.

Таблиця 5.3. 15 країн з найбільшими військовими витратами у 2022 р.

Дані про витрати та ВВП наведені в \$ США в поточних цінах і за поточними обмінними курсами. Зміни наведені в реальних цінах за постійним курсом долара США (2021).

Місце ^a			Військові витрати, 2022 (\$млрд)	Зміна (%)		Військові витрати як частка ВВП (%) ^b		Частка у світових військових витратах, 2022 (%)
2022	2021	Країна		2021-22	2013-22	2022	2013	
1	1	США	877	0,7	2,7	3,5	4,0	39
2	2	Китай	[292]	4,2	63	[1,6]	[1,7]	[13]
3	5	Росія	[86,4]	9,2	15	[4,1]	[3,9]	[3,9]
4	3	Індія	81,4	6,0	47	2,4	2,5	3,6
5	8	Саудівська Аравія	[75,0]	16	-2,7	[7,4]	[9,0]	[3,3]
<i>Разом Top 5</i>			1 412	63
6	4	Велика Британія	68,5	3,7	9,7	2,2	2,3	3,1
7	7	Німеччина	55,8	2,3	33	1,4	1,2	2,5
8	6	Франція	53,6	0,6	15	1,9	1,8	2,4
9	10	Південна Корея	46,4	-2,5	37	2,7	2,1	2,1
10	9	Японія	46,0	5,9	18	1,1	0,9	2,1
<i>Разом Top 10</i>			1 682	75
11	36	Україна	44,0	640	1 661	[34]	1,6	2,0
12	11	Італія	33,5	-4,5	24	1,7	1,4	1,5
13	12	Австралія	32,3	0,3	47	1,9	1,6	1,4
14	13	Канада	26,9	3,0	49	1,2	1,0	1,2
15	14	Ізраїль	23,4	-4,2	26	4,5	5,5	1,0
<i>Разом Top 15</i>			1 842	82
Світ			2 240	3,7	19	2,2	2,3	100

.. – даних немає або вони непридатні для використання; [] – оцінка.

^a Рейтинги за 2021 р. ґрунтуються на скоригованих даних про військові витрати за 2021 р. у поточній версії Баз даних СІПІ. Тому вони можуть відрізнятися від рейтингів за 2021 р., наведених у *Щорічнику СІПІ 2022* та в інших публікаціях СІПІ за 2022 р.

^b Ці дані ґрунтуються на оцінках ВВП у МВФ: International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, Oct. 2022; International Monetary Fund, International Financial Statistics Database, Sep. 2022.

Джерело: Бази даних СІПІ військових витрат, станом на квітень 2023 р.

два роки пандемії (2019-2020 рр.), коли світова економіка скорочувалася, світовий військовий тягар зріс на 0,2 в.п., до 2,4% – найвищого показника з 2015 р. Оскільки світова економіка повернулася до зростання – з очікуваним зростанням на 3,4%, а також завдяки напрочуд потужному відновленню, продемонстрованому кількома країнами після спаду, пов'язаного з пандемією, військовий тягар у 2022 р. зменшився на 2,2%, порівняно з 2021 р.¹⁷

¹⁷ International Monetary Fund (посилання 15), chapter 1.

Країни Близького Сходу мали у 2022 р. найвищий середній військовий тягар – 3,9% ВВП. Європа мала друге за величиною середнє значення – 2,5%, що на 0,8 відсоткових пункти більше, ніж у 2021 р. Це зростання відбулося переважно завдяки різкому збільшенню військового тягара України – на 30 в.п. за один рік. Значно меншим був середній військовий тягар у країнах Африки (1,7%), Америки (1,2%) та Азії та Океанії (1,5%). Упродовж 2013-2022 рр. середній військовий тягар зріс лише в Європі (на 1,0 в.п.). В Америці середній військовий тягар зменшився з 2013 р. на 0,3 відсоткових пункти, а в Африці, Азії та Океанії спад склав 0,2 відсоткових пункти. Найбільше падіння (на 0,6 відсоткових пунктів) відбулося на Близькому Сході.

Країни з найбільшими військовими витратами у 2022 р.

У 2022 р. 15 країн з найбільшими військовими витратами у світі разом витратили \$1 842 млрд, що становить 82% загальносвітової суми. Війна в Україні призвела до двох суттєвих змін у *Топ 15*: Росія стала третьою за обсягом військових витрат, а Україна посіла 11 місце, збільшивши військові витрати на 640% (таблиця 5.3)¹⁸. Україна вперше опинилася в *Топ 15*.

Майже всі країни з *Топ 15* збільшили військові витрати, порівняно з 2013 р., крім Саудівської Аравії, чії військові витрати у 2022 р. були на 2,7% нижче рівня 2013 р. Безперечно, найбільше збільшення відбулося в Україні (1 661%), а найменше – у США (2,7%). Помітне зростання також відбулося в Китаї (63%), Канаді (49%), Австралії та Індії (по 47%). Без урахування України середній темп зростання за 10 років становив 27%.

Військовий тягар шести країн з *Топ 15* за 2013-2022 рр. зменшився. Серед країн, які збільшили військовий тягар, знову вирізняється Україна. Збільшення військового тягара на 32 відсоткові пункти є результатом глибокого економічного спаду в поєднанні з більш ніж семикратним зростанням військових витрат у 2022 р. Попри санкції та зростання військових витрат на 9,2%, військовий тягар в Росії за 10 років зріс не набагато – на 0,2 в.п.

Другою після України серед країн з *Топ 15* за військовим тягарем стала Саудівська Аравія – 7,4% ВВП. Загалом у восьми країнах з *Топ 15* військовий тягар був вищим або дорівнював середньосвітовому показнику (2,2%). Найнижчий військовий тягар в *Топ 15* мала Японія – 1,1% ВВП.

¹⁸ Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), ймовірно, мали б потрапити до *Топ 15* країн з найбільшими витратами – на 11-15 місце, – але відсутність даних з 2014 р. унеможливило обгрунтовану оцінку їх військових витрат, і тому країна відсутня у *Топ 15*.

Таблиця 5.1. Військові витрати за регіонами у 2013-2022 рр.

Якщо не зазначено іншого, дані за 2013-2022 рр. наведені в \$ млрд у постійних цінах (2021) і за постійними обмінними курсами. Дані за 2022 р. у правому стовпчику, позначені *, наведені в \$ млрд у поточних цінах. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022*
Світ загалом	1 839	1 834	1 864	1 872	1 893	1 950	2 028	2 092	2 104	2 182	2 240
<i>Географічний регіон</i>											
Африка	40,5	42,4	(40,5)	38,6	37,6	36,3	37,2	39,0	40,0	37,9	39,4
Північна Африка	16,8	17,9	(18,2)	(18,2)	(17,6)	(17,2)	(18,3)	(19,5)	(19,2)	(18,6)	(19,1)
Субекваторіальна Африка	23,6	24,5	22,3	20,4	20,0	19,1	19,0	19,5	20,8	19,3	20,3
Америка	861	813	798	795	794	817	858	898	888	891	961
Центральна Америка та Карибський басейн	7,4	7,7	7,4	8,2	7,7	8,4	9,2	11,3	10,9	10,3	11,2
Північна Америка	808	759	745	743	740	761	803	840	832	838	904
Південна Америка	45,5	46,0	45,5	43,5	45,9	46,9	46,1	45,9	45,9	43,1	46,1
Азія та Океанія	410	432	459	481	503	523	549	568	580	596	575
Центральна Азія	1,8	1,8	1,7	1,6	1,6	1,7	2,1	1,8	1,8	1,3	1,4
Східна Азія	277	293	312	325	339	357	375	390	401	415	397
Океанія	24,3	26,3	28,8	31,5	31,6	31,1	32,5	34,0	35,8	36,0	35,3
Південна Азія	68,1	71,8	73,5	79,9	85,5	89,5	95,0	95,3	95,6	99,4	98,3
Південно-Східна Азія	39,4	39,1	42,9	43,5	45,0	43,5	44,2	46,6	46,5	44,4	43,1
Європа	345	348	357	369	362	368	387	408	421	477	480
Центральна і Західна Європа	275	273	276	284	292	299	315	333	344	356	345
Східна Європа	70,0	75,4	81,6	84,9	70,3	69,0	72,8	75,2	76,3	120	135
Близький Схід	183	198	(209)	(188)	(197)	(206)	(197)	(179)	(175)	(180)	(184)

Світові військові витрати на душу населення (в поточних цінах у \$ США)

Військовий тягар (військові витрати як % ВВП у поточних цінах у \$ США)^a

	246	241	239	237	244	248	258	264	267	282
Світ	2,3	2,2	2,4	2,3	2,3	2,2	2,3	2,4	2,2	2,2
Африка	1,9	2,1	1,8	1,8	1,7	1,6	1,6	1,7	1,7	1,7
Америка	1,5	1,4	1,4	1,3	1,4	1,4	1,3	1,4	1,3	1,2
Азія та Океанія	1,7	1,8	1,8	1,7	1,7	1,7	1,6	1,7	1,7	1,5
Європа	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,6	1,8	1,7	2,5
Близький Схід	4,5	4,6	5,3	5,1	4,9	4,6	4,4	4,5	4,3	3,9

() – загальна сума ґрунтується на даних країн, що складають менше 90% регіональної суми.

Примітки: Загальні суми для світу та регіонів є оцінками, що ґрунтуються на даних Бази даних СІПРІ про військові витрати. Якщо дані країни про військові витрати відсутні за кілька років, робляться оцінки, найчастіше на основі припущення, що темпи змін військових витрат цієї країни є такими самими, як і регіону, до якого вона належить. Якщо оцінку зробити неможливо, то країни вилучаються з переліку загальних даних. З усіх загальних даних тут вилучені такі країни: Джибуті, Еритрея, Ємен, Куба, Північна Корея, Сирія, Сомалі, Туркменістан, Узбекистан. Загальні дані для регіонів охоплюють ті самі групи країн за всі роки. Дані про військові витрати подаються СІПРІ за календарний рік і розраховуються на основі припущення про незмінність витрат протягом фінансового року. Докладніше про джерела та методи див. вебсайт СІПРІ.

^a Військовий тягар країни – це її військові витрати як частка її ВВП у поточних цінах у доларах США. Військовий тягар регіону – це середній військовий тягар країн регіону, для яких є дані.

Джерела: База даних СІПРІ про військові витрати, станом на квітень 2023 р.; International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, Oct. 2022; International Monetary Fund, International Financial Statistics Database, Sep. 2022; та United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division, "World population prospects 2022", 2022.

II. Регіональні зміни у військових витратах у 2022 р.

НАНЬ ТЯНЬ, СЯО ЛЯН, ЛЮСІ БЕРО-СУДРО,
ДІЕГО ЛОПЕШ ДА СІЛВА, ЛОРЕНЦО СКАРАЦЦАТО,
АНА КАРОЛІНА ДЕ ОЛІВЕЙРА АССІС

Світові військові витрати, які у 2022 р. зросли до приблизно \$2 240 млрд, розподілені по світу нерівномірно. Держави Америки забезпечили найбільшу частку загальної суми – 43%. Далі йдуть Азія та Океанія – 26%, Європа – 21% і Близький Схід – 8,2%. На Африку припадала найменша частка – 1,8% світових військових витрат¹.

У цьому підрозділі розглядаються основні тенденції військових витрат у 2022 р. та за 2013-2022 рр. у регіональному розрізі. Тут описано, як конкретні події вплинули на ухвалення країнами рішень про військові витрати, а також на субрегіональні та регіональні тенденції. Аналіз загальносвітових тенденцій див. у підрозділі I.

Африка

Військові витрати в Африці у 2022 р. склали \$39,4 млрд. Витрати в регіоні впали вперше з 2018 р. на 5,3% в реальних цінах, порівняно з 2021 р., і були на 6,4% нижчими, ніж у 2013 р. Падіння у 2022 р. стало найбільшим відносним падінням у регіоні з 2003 р. На чотири країни Північної Африки (Алжир, Лівія, Марокко і Туніс) припадало 48% військових витрат усієї Африки, а на 44 країни Субекваторіальної Африки – решта 52%.

Північна Африка

Військові витрати країн Північної Африки у 2022 р., у \$19,1 млрд, були на 3,2% нижчими, ніж у 2021 р., але все ще на 11% вищими, ніж у 2013 р. (діаграма 5.4). Алжир і Марокко складають більшу частину військових витрат у субрегіоні: у 2022 р. вони разом склали 74% загального обсягу.

На тлі історичного суперництва і триваючої територіальної суперечки за Західну Сахару військові витрати Алжиру у 2022 р. впали на 3,7%; витрати Марокко скоротилися менше, на 0,2%². Незважаючи на це незначне зниження, Алжир все ще витрачає найбільше в субрегіоні – \$9,1 млрд. Це в 1,8 рази більше за військові витрати Марокко, які у 2022 р. склали \$5,0 млрд.

¹ Всі дані про витрати у 2022 р. наводяться в поточних цінах 2022 р. у доларах США. Якщо не зазначено іншого, дані про збільшення чи зменшення військових витрат наведені в доларах США в постійних цінах 2021 р., часто зазначені як зміни “в реальних цінах” або з поправкою на інфляцію. Джерела та методи див.: SIPRI Military Expenditure Database, ‘Sources and methods’.

² Rachidi, I., ‘Morocco and Algeria: A long rivalry’, Sada, Carnegie Endowment for International Peace, 3 May 2022; ‘Timeline: Algeria and Morocco’s diplomatic disputes’, Al Jazeera, 15 Jan. 2023.

Субекваторіальна Африка

Військові витрати в Субекваторіальній Африці у 2022 р. склали \$20,3 млрд, що на 7,3% менше, ніж у 2021 р., і на 18% менше, ніж у 2013 р.³ Падіння у 2022 р. було другим за обсягами серед усіх субрегіонів (крім Центральної Азії) і сталося після підвищення на 6,7% у 2021 р.

У Нігерії, країні з найбільшими військовими витратами в субрегіоні, тенденція витрат останніми роками була мінливою. У 2021 р. було ухвалено додатковий бюджет, унаслідок чого військові витрати були збільшені на 56% для зміцнення військового потенціалу країни у протидії низці безпекових викликів: від бандитизму та конфлікту землеробів із скотарями до збройних конфліктів з такими недержавними збройними угрупованнями, як Боко Харам і Вілаят Західна Африка Ісламської держави⁴. Однак, у 2022 р. військові витрати Нігерії впали на 38%, до \$3,1 млрд, переважно через те, що в додатковому бюджеті на 2022 р. кошти військовим не виділялись. У 2022 р. Нігерію спустошили найпотужніші за 10 років сезонні повені, які змусили переселитися 1 млн осіб і знищили сільськогосподарські угіддя⁵. Через це в той час, як 73% додаткового бюджету на 2021 р. пішло військовим, додатковий бюджет на 2022 р. був спрямований переважно на відновлення інфраструктури, пошкодженої чи знищеної повенями⁶. Крім того, державні фінанси, включно з витратами на військових, стримувала боргова криза⁷.

Військові витрати ПАР, яка посідає друге місце в субрегіоні, у 2022 р. продовжували знижуватися. Витрати зменшувалися другий рік поспіль і склали \$3,0 млрд, що на 8,4% нижче, ніж у 2021 р., і на 21% – ніж у 2013 р. Під час обговорення в парламенті військового бюджету на 2022 р. Міністр оборони Т. Модісе (*Thandi Modise*) визнала, що погані економічні показники чинять серйозний тиск на фінанси, і тому тенденція зниження військових витрат була продовжена⁸.

Згідно із середньостроковим прогнозом бюджетних витрат, очікується, що номінальні військові витрати ПАР до 2025 р. залишаться незмінними⁹. Враховуючи середній рівень інфляції близько 5,5%, наступними роками очікується подальше зниження військових витрат. З огляду на бюджетні обмеження, згідно із середньостроковим прогнозом, Сили національної

³ До загальної суми Субекваторіальної Африки не включені Коморські Острови та Сан-Томе і Принсіпі, яких немає в Базі даних СПІР про військові витрати і чий витрати вважаються невеликими, а також Джибуті, Еритрея і Сомалі, даних про які немає.

⁴ Nextier, *Nigeria's Security Situation Analysis Report* (Nextier: Abuja, 2022); George, L., 'Nigeria's oil output at 32-year low as thieves hobble output', Reuters, 9 Sep. 2022. Про збройний конфлікт у Нігерії див. підрозділ 1 розділу 2 цього видання.

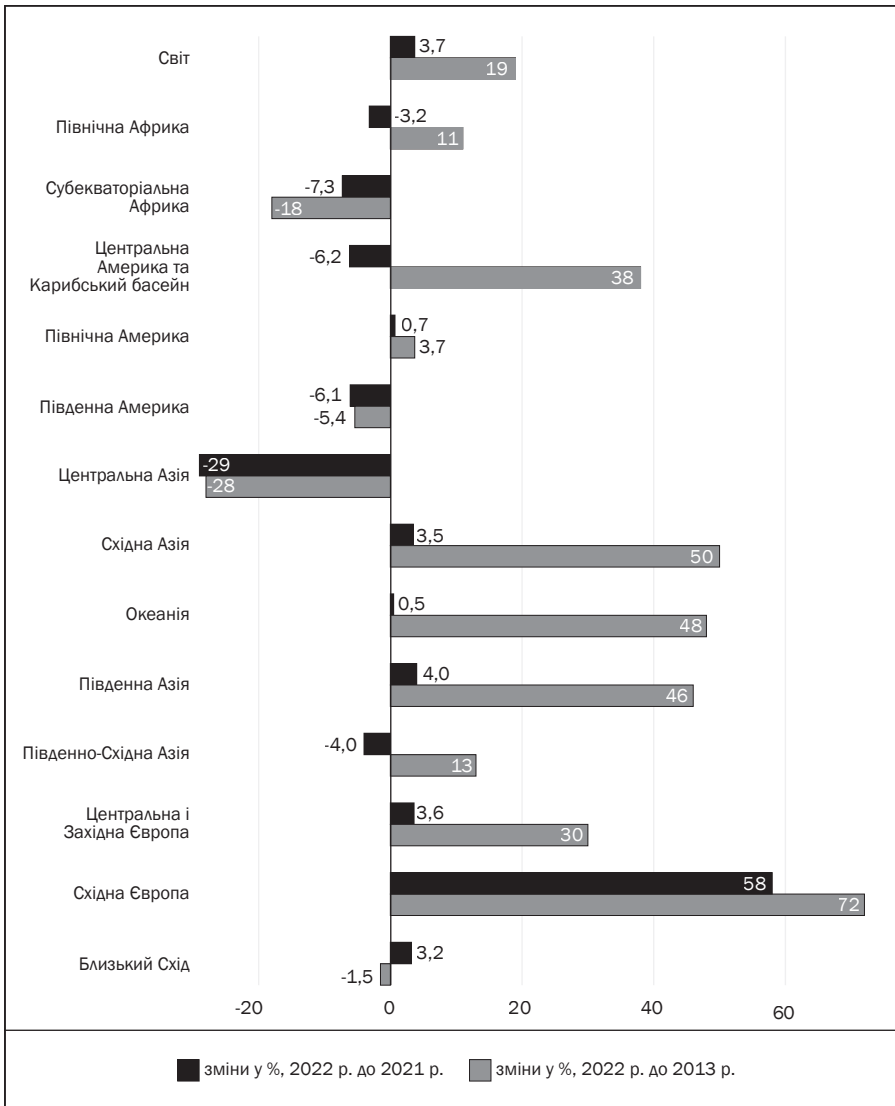
⁵ Onukwue, A., 'Nigeria's worst floods in a decade have displaced over a million people', World Economic Forum, 20 Oct. 2022.

⁶ Iroanusi, Q., 'Three days to year-end, Senate passes supplementary budget for 2022', *Premium Times* (Abuja), 28 Dec. 2022; Nigerian Budget Office of the Federation, 'Supplementary appropriation bill 2021', p.4.

⁷ Clowes, W., 'Debt repayments consume 80% of Nigeria's revenue collection', Bloomberg, 3 Jan. 2023.

⁸ Modise, T., 'Minister Thandi Modise: Defence Dept budget vote 2022/23', South African government, 24 May 2022.

⁹ South African National Treasury, *Medium Term Budget Policy Statement 2022* (National Treasury: Pretoria, 26 Oct. 2022).

Діаграма 5.4. Зміни військових витрат у субрегіонах у 2013-2022 рр. і 2021-2022 рр.

оборони ПАР вже планують скоротити чисельність особового складу на 3 000 осіб у 2023-2025 рр.¹⁰

Попри загальне падіння військових витрат у Субекваторіальній Африці, значне зростання відбулося в Ефіопії та Того. Військові витрати Ефіопії у 2022 р. зросли найбільше з усіх країн Африки – на 88%, до \$1,0 млрд. Це зростання збіглося в часі з наступом уряду на Народно-визвольний фронт

¹⁰ Martin, G., 'SANDF to shed 3000 members over the next three years', DefenceWeb, 4 Aug. 2022.

Тиграю (*Tigray People's Liberation Front, TPLF*)¹¹. Військові витрати Того зросли у 2022 р. на 80%, до \$337 млн, ця країна посіла друге місце в Африці за темпами зростання. Зростання збіглося в часі з активізацією нападів ісламістських бойовиків, які почались у листопаді 2021 р.¹² Крім запровадження урядом надзвичайного стану на півночі Того в червні 2022 р., військові проводили військові навчання та операції проти бойовиків у регіоні¹³.

Америка

Військові витрати країн Америки у 2022 р. склали \$961 млрд, що на 0,3% більше, ніж у 2021 р., і на 3,5% – ніж у 2013 р. Витрати впали у 2022 р. в Південній Америці та в Центральній Америці та Карибському басейні, але зросли в Північній Америці, переважно через зростання у США. У 2022 р. на країни Північної Америки (тобто США та Канаду) припало 94% загальних регіональних витрат, 4,8% – на Південну Америку та 1,2% – на Центральну Америку та Карибський басейн.

Північна Америка

Військові витрати Північної Америки у 2022 р. сягнули \$904 млрд. Це на 0,7% більше, ніж у 2021 р., і на 3,7% – ніж у 2013 р. Військові витрати Канади – \$26,9 млрд – були на 3,0% вищими, ніж у 2021 р., попри рекордний рівень інфляції¹⁴. Після вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. Канада оголосила про додаткові військові витрати на суму 8 млрд канадських доларів (\$6,1 млрд) за п'ять фінансових років (2022/23-2027/28), а також про перегляд оборонної політики¹⁵.

Сполучені Штати Америки. Військові витрати США у 2022 р. склали \$877 млрд. Попри номінальне зростання на 8,8%, реальне зростання у 2022 р. становило лише 0,7%. США залишаються державою з найбільшими у світі військовими витратами, виділяючи втричі більше, ніж друга за витратами держава – Китай. Військові витрати США, згідно з методологією СІПРІ, включають витрати Міністерства оборони (МО), Міністерства енергетики, Державного департаменту, фінансування програми національної розвідки та додаткові асигнування, пов'язані з війною в Україні (таблиця 5.4).

¹¹ 'Eritreans hunted down as military call-up intensifies over Ethiopia's Tigray war', BBC News, 12 Oct. 2022; Amnesty International, 'Ethiopia: Fears of fresh atrocities loom in Tigray as conflict intensifies', 24 Oct. 2022; 'Ethiopia govt. says army controls 70 percent of Tigray', Defense Post, 11 Nov. 2022. Про збройний конфлікт і мирний процес в Тиграї див. також підрозділ II розділу 2 цього видання.

¹² 'Togo : Attaque terroriste signalée près de la frontière avec le Burkina', Togo First, 10 Nov. 2021; Koffi, M.F., 'Togo extends state of emergency due to militant attacks', Voice of America, 7 Sep. 2022.

¹³ Koffi (посилання 12); 'Facing threat, Togo forces simulate "jihadist" attack', Defense Post, 21 Oct. 2022.

¹⁴ Gordon, J., 'Canada inflation up near 40-year high; calls mount for 75-bps rate hike', Reuters, 22 June 2022.

¹⁵ Canadian Department of National Defence, 'Defence spending: Budget 2022', Appearance before the House of Commons, Standing Committee on National Defence, 27 Apr. 2022; Canadian Department of Finance, 'Canada's leadership in the world', 7 Apr. 2022.

Таблиця 5.4. Структура військових витрат США у 2018-2022 ф. р.

Якщо не зазначено іншого, дані наведено в \$ млрд у поточних цінах. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

Стаття витрат	2018	2019	2020	2021	2022
Міністерство оборони (МО)	601	654	690	718	742
Особовий склад	146	156	161	173	167
Підтримка діяльності збройних сил	257	272	279	286	294
Закупівлі	113	125	139	141	145
НДДКР	77	89	100	106	119
Інше (будівництво, житло тощо)	8,6	12	11	12	17
Міністерство енергетики, витрати на захист атомної енергетики	21	23	24	26	29
Інші оборонні витрати	10	9,3	10	11	11
Програма національної розвідки, витрати, пов'язані з військовою діяльністю	[45]	[45]	[47]	[46]	[49]
Держдепартамент, міжнародна безпекова допомога ^a	6,8	6,8	6,7	6,7	6,7
Трансфери на будівництво стіни на південному кордоні	..	-3,6
Додаткові асигнування для МО	34,4
Додаткові асигнування для Держдепартаменту, пов'язані з Україною	4,7
Разом	682	734	778	806	877
Військові витрати як частка ВВП (%)	3,3	3,4	3,7	3,5	3,5

.. – витрат не було; [] – оцінка; НДДКР – науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи; ф. р. – фінансовий рік.

^a Міжнародна безпекова допомога включає Міжнародну військову освіту та підготовку військ (*International Military Education and Training, IMET*), Іноземне військове фінансування (*Foreign Military Finance, FMF*) і миротворчу діяльність.

Джерела: База даних СІПРІ про військові витрати, станом на квітень 2023 р.; US Department of Defense (DOD), Office of the Under Secretary of Defense (Comptroller), різні документи за різні роки; Federation of American Scientists (FAS), Intelligence Resource Program, 'Intelligence budget data'; US Department of State, *Congressional Budget Justification: Department of State, Foreign Operations and Related Programs*, різні роки; McGarry, B.W., 'Department of Defense supplemental funding for Ukraine: A summary', Congressional Research Service (CRS) Insight, 13 Feb. 2023.

Зростання військових витрат США у 2022 р. виглядало незначним переважно через найвищий з 1981 р. рівень інфляції¹⁶. Пов'язані з *Covid* порушення ланцюгів постачання, брак робочої сили та відкладений споживчий попит розганяли інфляцію. Війна Росії проти України та викликане нею зростання цін на продукти харчування та енергоносії додатково ускладнювали

¹⁶ Desilver, D., 'In the US and around the world, inflation is high and getting higher', Pew Research Center, 15 June 2022.

ситуацію¹⁷. У 2021-2022 рр. номінальні військові витрати США виростили на 8,8%, але через інфляцію у 8,1% за той самий період зростання в реальних цінах склало лише 0,7%. Федеральна резервна система (центральный банк США) очікує, що у 2023 р. інфляція в середньому становитиме 3,5%¹⁸. Це означає, що зростання бюджету МО на 4,1% у 2023 ф. р., запропоноване Президентом США Дж. Байденом, може знову означати мінімальне зростання військових витрат США в реальних цінах у 2023 р.¹⁹

Важливим моментом у 2022 р. стали військові витрати, виділені Конгресом США у відповідь на вторгнення Росії в Україну²⁰. США надають військову допомогу Україні як мінімум з 2002 р., але у 2022 р. номенклатура та розмір допомоги різко зросли. До повномасштабного вторгнення Росії в Україну американська військова допомога Україні переважно надавалась у формі Міжнародної військової освіти та підготовки військ (*International Military Education and Training, IMET*), Іноземного військового фінансування (*Foreign Military Finance, FMF*), а також у рамках Ініціативи сприяння безпеці України (*Ukraine Security Assistance Initiative, USAI*)²¹. Упродовж 2014-2021 рр. військова допомога в рамках цих трьох програм становила в середньому близько \$280 млн на рік. Вона зростала з \$9,2 млн у 2014 р. до \$538 млн у 2021 р. (у постійних цінах; таблиця 5.5). У 2022 р., за оцінкою СІПРІ, військова допомога США Україні зросла до \$19,9 млрд (у поточних цінах) – це найбільша зафіксована сума військової допомоги, надана будь-якою країною будь-якому одержувачу у світі за один рік. Це була більша частина (64%) з \$31,3 млрд додаткових військових витрат, пов'язаних з війною в Україні у 2022 р. Крім військової допомоги Україні, ці видатки передбачали додаткове фінансування МО та Державного департаменту, витрати на підтримку операцій США та їх союзників у Європі та розширення потужностей виробництва озброєнь у США для прискорення поповнення запасів озброєнь (підрозділ III)²².

Трьома основними програмами допомоги та повноваженнями, за якими виділялась військова допомога Україні у 2022 р., були: Іноземне військове фінансування (*FMF, Foreign Military Finance*); Президентські повноваження стосовно вилучення та передачі озброєнь із запасів МО (*PDA, Presidential Drawdown Authority*); Ініціатива сприяння безпеці України (*USAI, Ukraine*

¹⁷ Amaglobeli, D. et al., 'Response to high food, energy prices should focus on most vulnerable', IMF Blog, International Monetary Fund (IMF), 7 June 2022; Smialek, J., 'New inflation developments are rattling markets and economists. Here's why', *New York Times*, 15 Sep. 2022.

¹⁸ Banerji, G., 'Fed officials raise estimates for inflation, unemployment in 2023', *Wall Street Journal*, 14 Dec. 2022.

¹⁹ US Department of Defense, 'The Department of Defense releases the president's fiscal year 2023 defense budget', 28 Mar. 2022.

²⁰ McGarry, B.W., 'Department of Defense supplemental funding for Ukraine: A summary', Congressional Research Service (CRS) Insight, 13 Feb. 2023.

²¹ US Department of State, *Congressional Budget Justification: Department of State, Foreign Operations and Related Programs – Fiscal Year 2023* (Department of State: Washington, DC, 2022); Arabia, C.L., Bowen, A.S. and Welt, C., 'US security assistance to Ukraine', Congressional Research Service (CRS) Insight, 27 Feb. 2023.

²² US House of Representatives, Committee on Appropriations, 'Ukraine Supplemental Appropriations Act, 2022', [10 Mar. 2022]; US House of Representatives, Committee on Appropriations, 'Additional Ukraine Supplemental Appropriations Act, 2022', [10 May 2022].

Таблиця 5.5. Американська військова допомога Україні у 2014–2021 рр.

Дані наведені в \$ млн у постійних (2021) цінах.

Програма	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Разом
<i>FMF</i>	7	54,0	90,0	109	102	74,0	120	115	1 203	1 874
<i>IMET</i>	2,2	2,2	3,2	2,4	2,9	3,1	3,0	3,0	2,8	24,8
<i>PDA</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	11 661	11 661
<i>USAI</i>	–	–	257	167	212	229	268	420	5 553	7 106
Інша військова допомога	0,02	0,02	1,7	0,02	–	–	–	–	–	1,8
Разом	9,2	56,2	352	278	317	306	391	538	18 420	20 668

FMF – Іноземне військове фінансування (*Foreign Military Finance*); *IMET* – Міжнародна військова освіта та підготовка військ (*International Military Education and Training*); *PDA* – Президентські повноваження стосовно вилучення та передачі озброєнь із запасів МО (*Presidential Drawdown Authority*); *USAI* – Ініціатива сприяння безпеці України (*Ukraine Security Assistance Initiative*).

Джерела: Office of the Under Secretary of Defense (Comptroller), різні документи за різні роки; US Department of State, *Congressional Budget Justification: Department of State, Foreign Operations and Related Programs*, різні роки; McGarry, B.W., 'Department of Defense supplemental funding for Ukraine: A summary', Congressional Research Service (CRS) Insight, 13 Feb. 2023.

Security Assistance Initiative). Четверта категорія – Міжнародна військова освіта та підготовка військ (*IMET, International Military Education and Training*), – 2022 р. була набагато меншою, лише \$3 млн²³.

Закон про іноземну допомогу (*Foreign Assistance Act*) 1961 р. надає Президенту США право, користуючись *PDA*, наказувати державному секретареві передавати “оборонні вироби та оборонні послуги” з наявних запасів Міністерства оборони іноземній країні (тобто Україні) без дозволу Конгресу у відповідь на непередбачену надзвичайну ситуацію²⁴. Із \$19,9 млрд військової допомоги, наданої Україні, \$12,6 млрд (63%) було витрачено на поповнення американських запасів техніки, надісланої Україні за різними *PDA*²⁵. Хоча застосування *PDA* для надання військової допомоги не є новиною, її обсяги та вартість у 2022 р. були безпрецедентними²⁶. Президент Байден у 2022 р. 27 разів скористався *PDA* для України, вартість пакетів допомоги коливалася від \$100 млн до \$1 млрд²⁷.

²³ Arabia et al. (посилання 21); Masters, J. and Merrow, W., 'How much aid has the US sent Ukraine? Here are six charts', Council on Foreign Relations, 22 Feb. 2023.

²⁴ Yousif, E., 'Ukraine aid strains US defense stockpiles', Stimson, 25 July 2022; US Department of State, Bureau of Political-Military Affairs, 'Use of presidential drawdown authority for military assistance for Ukraine', Fact sheet, 20 Mar. 2023; Foreign Assistance Act, US Public Law no.87-195, signed into law 4 Sep. 1961, as amended.

²⁵ US House of Representatives, 'Ukraine Supplemental Appropriations Act, 2022' and 'Additional Ukraine Supplemental Appropriations Act, 2022' (посилання 22).

²⁶ White House, 'Drawdown under Section 506(a)(1) of the Foreign Assistance Act of 1961 for France to support its counterterrorism efforts in Mali, Niger, and Chad', Presidential memorandum, 11 Aug. 2014; Lopez, C.T., 'US provided more than \$1 billion in security assistance to Ukraine in past year', US Department of Defense, 4 Mar. 2022.

²⁷ Arabia et al. (посилання 21).

Військова допомога в рамках *USAI* склала у 2022 р. \$6,0 млрд (30% військової допомоги США Україні)²⁸. На відміну від *PDA*, в рамках *USAI* уряд США закуповує військову техніку у військової промисловості²⁹. Військова допомога Україні за *USAI* надходить загалом повільніше, ніж за *PDA*, і спрямована на довгострокове зміцнення українських Збройних сил³⁰.

Додаткове фінансування *FMF* з бюджету Держдепартаменту у 2022 р. склало \$4,7 млрд, з яких \$1,3 млрд (6,5% американської військової допомоги Україні) отримала Україна. Решту \$3,4 млрд передали іншим європейським союзникам і партнерам³¹. *FMF*, що включає фінансову допомогу та позики, могли використовувати європейські союзники та партнери, які надали безпекову допомогу Україні, для поповнення своїх військових запасів³².

Попри рекордні обсяги військової допомоги, наданої США Україні у 2022 р., вона становила лише 2,3% загальних військових витрат США. Для порівняння, витрати США на модернізацію і вдосконалення власного військового потенціалу (тобто на НДДКР та закупівлю озброєнь) у 2022 р. склали \$264 млрд, або 30% усіх військових витрат США. Іншими основними категоріями військових витрат США були персонал (19%) та підтримка діяльності збройних сил (34%).

Центральна Америка та Карибський басейн

Військові витрати в Центральній Америці та Карибському басейні у 2022 р. впали на 6,2%, до \$11,2 млрд. Однак, за 10 років військові витрати виросли на 38%. Використання військових для боротьби з озброєними злочинцями залишається головним чинником військових витрат у регіоні³³.

Військові витрати Мексики, в якій вони є найбільшими в регіоні, у 2022 р. впали на 9,7%, до \$8,5 млрд. Частка військових витрат в урядових видатках впала з 2,5% у 2021 р. до 2,2% у 2022 р., а в бюджеті видатки на охорону здоров'я перевищили військові видатки³⁴. Майже п'ята частина військових витрат Мексики пішла на Національну гвардію – воєнізовані поліцейські сили, створені у 2019 р. для боротьби з організованою злочинністю. З початку створення їх бюджет виріс на 33%. У 2022 р. мексиканський Конгрес схвалив комплекс реформ, згідно з якими оперативне, адміністративне та бюджетне управління Національною гвардією передавалось Міністерству оборони.

²⁸ US House of Representatives, 'Additional Ukraine Supplemental Appropriations Act, 2022' (посилання 22).

²⁹ US Department of Defense, 'Biden administration announces additional security assistance for Ukraine', 3 Feb. 2023.

³⁰ US Department of Defense (посилання 29); White House (посилання 26).

³¹ US Department of State, *Congressional Budget Justification: Department of State, Foreign Operations and Related Programs – Fiscal Year 2024 (Department of State: Washington, DC, 2023), p.218.*

³² US Department of State, Bureau of Political-Military Affairs, 'US security cooperation with Ukraine', Fact sheet, 24 Feb. 2023.

³³ Про збройний конфлікт між державними силами та озброєними бандами у Центральній Америці див.: Капаріні М. "Збройні конфлікти в Північній Америці та Карибському басейні". – *Щорічник СІПІ 2022*, підрозділ II розділу 3.

³⁴ Pérez, M., Ramos, R. and Monroy, J., 'Mas recursos en salud; menos a Sedena y Comar', *El Economista*, 9 Sep. 2021.

Громадські організації піддали критиці таку передачу, оскільки використання військових для виконання завдань громадської безпеки в Мексиці було пов'язане з серйозними порушеннями прав людини³⁵. Через воєнізований характер Національної гвардії СППІ включає видатки на неї з моменту її створення до військових витрат Мексики.

У 2022 р. уряд Сальвадору започаткував серію крупних військових операцій у містах у відповідь на зростання бандитизму³⁶. В одній операції – облозі м. Сояпандо – було задіяно понад 10 тис. військових³⁷. Цей наступ зумовив стрибок військових витрат до найвищого з кінця громадянської війни 1979-1992 рр. рівня: вони виростили на 12%, до \$422 млн.

Військові витрати Домініканської Республіки у 2022 р. зросли на 16%, до \$761 млн. Це зростання можна пояснити кризою безпеки в сусідньому Гаїті: Президента Гаїті Ж. Моїза (*Jovenel Moïse*) було вбито за нез'ясованих обставин у липні 2021 р., а за кілька тижнів стався сильний землетрус³⁸. Запанувала нестабільність, мігранти тікали від бандитизму та політичного хаосу до кордону з Домініканською Республікою. У відповідь Домініканський уряд збільшив інвестиції у військові операції та закупівлі³⁹.

Південна Америка

Військові витрати Південної Америки у 2022 р. впали на 6,1%, до \$46,1 млрд. Це на 5,4% менше, ніж у 2013 р. Падіння у 2022 р. відбулося переважно через зниження військових витрат Бразилії.

Військові витрати Бразилії у 2022 р. зменшилися на 7,9%, до \$20,2 млрд, що на 14% менше, ніж у 2013 р. Військовий тягар зменшився з 1,2% у 2021 р. до 1,1% у 2022 р. Під час президентства Ж. Болсонару (*Jair Bolsonaro*) у 2019-2022 рр. були налагоджені тісні відносини уряду зі збройними силами, хоча це і не призвело до збільшення їх фінансування⁴⁰. Навпаки, військові витрати зменшувалися з кожним роком правління Болсонару: у 2019-2022 рр. – загалом на 16%. Водночас акцент у видатках змістився з інвестицій у військову техніку до витрат на персонал. Ця зміна запроваджена законом 2019 р., який змінив структуру та покращив умови грошового утримання й пільги для військовослужбовців⁴¹. Після його ухвалення видатки на особовий склад зросли з 72% усіх військових витрат у 2019 р. до 77% у 2022 р.

³⁵ United Nations, Office of the High Commissioner for Human Rights, 'México: El traspaso de la Guardia Nacional a la Secretaría de la Defensa Nacional es un retroceso para la seguridad pública basada en los derechos humanos', Press release, 9 Sep. 2022.

³⁶ 'Nayib Bukele desplegara policías y militares para cercar las ciudades de El Salvador contra los pandilleros', *El País*, 24 Nov. 2022.

³⁷ Murphy, M., 'El Salvador: El impresionante despliegue de 10.000 soldados por parte de Nayib Bukele contra las maras en un municipio aledano a la capital', BBC News, 4 Dec. 2022.

³⁸ 'Haiti president's assassination: What we know so far', BBC News, 1 Feb. 2023.

³⁹ Herrera, J., 'Gobierno de Abinader ha invertido más que sus antecesores en equipos militares para proteger frontera y espacio aéreo', Acento, 16 Feb. 2023.

⁴⁰ Hunter, W. and Vega, D., 'Populism and the military: Symbiosis and tension in Bolsonaro's Brazil', *Democratization*, vol.29, no.2 (2022).

⁴¹ Brazilian Law no.13 954 of 16 Dec. 2019, *Diario Oficial da União*, 17 Dec. 2019.

В Аргентині плани модернізації збройних сил зазнали невдач. У 2020 р. там був створений Національний фонд оборони (*Fondo Nacional de la Defensa, Fondef*) для фінансування закупівель озброєнь і виправлення попередніх помилок у практиці військових закупівель⁴². Але погані економічні показники країни серйозно завадили реалізації цілей *Fondef*. У 2022 р. військові витрати впали на 32%, до \$2,6 млрд. Зниження відбулося переважно через стрімке зростання інфляції – 72% у 2022 р.

Азія та Океанія

Сумарні військові витрати в Азії та Океанії склали у 2022 р. \$575 млрд, на 2,7% більше, ніж у 2021 р., і на 45% – ніж у 2013 р., тим самим продовживши безперервну висхідну тенденцію, що триває як мінімум з 1989 р. – першого року, за який СІПРІ оцінює регіональні військові витрати⁴³. Зростання в регіоні у 2022 р. забезпечили насамперед Китай, Індія та Японія, на які разом припадало 73% усіх регіональних витрат у 2022 р. В Азії та Океанії розташовані п'ять з *Top 15* країн світу за обсягом військових витрат у 2022 р.: Китай (2-е місце), Індія (4-е місце), Південна Корея (9-е місце), Японія (10-е місце) та Австралія (13-е місце).

З 26 держав Азії та Океанії, про які є дані, 13 збільшили військові витрати у 2022 р. Попри це, завдяки стрімкому економічному відновленню регіону військовий тягар скрізь зменшився, крім чотирьох країн. Водночас кілька країн регіону зафіксували значне падіння військових витрат у 2022 р.: Казахстан (-33%), Шрі-Ланка (-31%) і Філіппіни (-25%).

Центральна Азія

Військові витрати трьох країн Центральної Азії, про які є дані, у 2022 р. впали на 29%, до \$1,4 млрд. Це найглибше падіння за рік серед усіх субрегіонів. За 10 років військові витрати впали на 28%. Це падіння, однак, мало вплинуло на оцінки для Азії та Океанії, оскільки на Казахстан, Киргизстан і Таджикистан припадало лише 0,2% регіональних витрат.

Падіння в субрегіоні переважно стало наслідком скорочення на 33% витрат у Казахстані, військові витрати якого є найбільшими в субрегіоні, до \$1,1 млрд. Це був третій поспіль рік скорочення військових витрат у країні в рамках багаторічного бюджету на 2020-2022 рр., що передбачав скорочення витрат на особовий склад⁴⁴. Казахстан мав другий в Азії та Океанії найменший військовий тягар (0,5% ВВП), поступаючись лише Папуа-Новій Гвінеї (0,3% ВВП).

⁴² 'Fondo Nacional de la Defensa', Law no.27 565, enacted 17 Sep. 2020, *Boletm Oficial de la Republica Argentina*, 1 Oct. 2020. Див. також: Тянь Н. та ін. «Регіональні зміни військових витрат у 2020р.». – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ II розділу 8.

⁴³ Дані про Північну Корею, Туркменістан та Узбекистану за 2013-2022 рр. відсутні і ці країни враховані в підсумкових даних Азії та Океанії. Дані про В'єтнам відсутні за 2019-2022 рр., про Афганістан – за 2022 р. Неповні дані про Таджикистан, що вказують на зростання, враховані в загальній сумі.

⁴⁴ Ashimov, A., 'Kazakhstan to modernise armed forces' weaponry in defence-spending plan', *Caravanserai*, 14 Feb. 2020; Kazinform, 'Defense spending to fall in Kazakhstan in 2020', *Strategy 2050*, 5 Feb. 2020.

Східна Азія

Військові витрати у Східній Азії у 2022 р. зросли на 3,5%, сумарно досягли \$397 млрд. За 10 років (2013-2022 рр.) військові витрати в субрегіоні виростили на 50%. Це є найбільшим приростом в Азії та Океанії і другим у світі, після Східної Європи. Зростання у 2022 р. також знаменувало 28-й поспіль рік зростання витрат у Східній Азії. Найбільші військові витрати в субрегіоні мали Китай (74% загальної суми), Південна Корея і Японія (по 12% кожна). Витрати Тайваню склали 3% субрегіональної суми.

Військові витрати Китаю, другої за витратами країни у світі, у 2022 р. оціночно сягнули \$292 млрд, що на 4,2% більше, ніж у 2021 р., і на 63% – ніж у 2013 р. Військові витрати Китаю зростають 28 років поспіль – це найтриваліша тенденція з-поміж усіх країн в Базі даних СІПРІ про військові витрати. Але темпи річного зростання у 2022 р. були другими знизу з 1995 р., перевищивши лише зростання попереднього року у 2,6%. Військовий тягар Китаю не змінився порівняно з 2021 р. – 1,6% ВВП.

Послідовне збільшення військових витрат Китаю зумовлене поточною модернізацією збройних сил (Народно-визвольної армії, НВАК). Пріоритети витрат відповідають керівним принципам НВАК згідно з 14-м п'ятирічним планом (на 2021-2025 рр.), що зосереджується на зміцненні військово-промислової бази та розвитку нових військових технологій, включно з військовим застосуванням штучного інтелекту (ШІ)⁴⁵. Ці пріоритети були підтверджені на XX з'їзді Комуністичної партії Китаю у жовтні 2022 р.⁴⁶

Дані СІПРІ про військові витрати Китаю відрізняються від офіційного національного оборонного бюджету: дані СІПРІ за 2022 р. є на 33%, або 489 млрд юанів (\$73 млрд), вищими, ніж в офіційному державному бюджеті. Річний оборонний бюджет країни, що публікується щороку, не включає важливі компоненти, які СІПРІ вважає військовими витратами; деякі з них включаються до інших розділів офіційного державного бюджету. З 2020 р. оцінка СІПРІ китайських військових витрат охоплює шість компонентів⁴⁷. Офіційна інформація є для чотирьох із них: національна оборона, Народна збройна міліція, виплати демобілізованим і військовим пенсіонерам, а також додаткові витрати на військове будівництво. На ці чотири категорії у 2022 р. разом припадав 91% загальних витрат. Зроблені оцінки двох інших компонентів: Берегової охорони Китаю та додаткового фінансування військових НДДКР. Сумарна частка цих двох компонентів складала 8,7% загальної суми у 2022 р.

Японія у 2022 р. виділила на військові потреби \$46,0 млрд, що на 5,9% більше, ніж у 2021 р., і на 18% – ніж у 2013 р. Військова політика Японії суттєво змінюється, вона відмовляється від обмеження військових витрат 1,0% ВВП, запровадженого після Другої світової війни. Військовий тягар

⁴⁵ Сінхуа, (Дві Сесії, дозволені до випуску) Проект принципів планування: прискорення модернізації національної оборони та армії з метою досягнення єдності процвітаючої країни та сильної армії], 3 травня 2021 р. (китайською мовою).

⁴⁶ Xi, J., 'Hold high the great banner of socialism with Chinese characteristics and strive in unity to build a modern socialist country in all respects', Report to the 20th National Congress of the Communist Party of China, 16 Oct. 2022.

⁴⁷ Tian, N. and Su, F., *A New Estimate of China's Military Expenditure* (SIPRI: Stockholm, Jan. 2021).

Японії у 2022 р. – третій рік поспіль – перевищував це обмеження, дорівнював 1,1% ВВП і був найвищим з 1960 р. Остання Стратегія національної безпеки, оприлюднена у грудні 2022 р., ставить за мету збільшити до 2027 р. витрати країни на безпеку до 2,0% ВВП⁴⁸. Окрім військового бюджету, цей показник включає бюджет берегової охорони Японії, інфраструктуру громадської безпеки та інші витрати на цивільну оборону.

Також у грудні 2022 р. уряд Японії представив бюджет на 2023 р., що передбачає номінальне збільшення бюджету Сил самооборони Японії на 26%⁴⁹. Для забезпечення заявленого підвищення, японський уряд запропонував скоротити витрати в інших сферах, підвищити податки та використовувати неподаткові надходження, зокрема державні будівельні облигації⁵⁰. Уряд Японії називає погіршення безпекового середовища головною причиною підвищення військових витрат країни. Він назвав три головні загрози безпеці Японії: зростаючий тиск Китаю, непередбачувана військова діяльність Північної Кореї та російська агресія, прикладом якої є вторгнення в Україну⁵¹.

Військові витрати Південної Кореї у 2022 р. зменшилися на 2,5%, до \$46,4 млрд, завершуючи 22-річну тенденцію зростання в реальних цінах. Зменшення пояснюється переважно інфляцією: військовий бюджет номінально виріс на 2,9%. Військові витрати Південної Кореї зумовлені переважно імовірною ядерною і звичайною ракетною загрозою з боку Північної Кореї⁵². Президент Південної Кореї Юн Сок Йоль (*Yoon Suk-yeol*), який обійняв цю посаду у травні 2022 р., займає жорсткішу позицію стосовно Північної Кореї, порівняно з політикою зближення і діалогу попередньої адміністрації⁵³. У 2022 р. Північна Корея здійснила рекордні понад 90 ракетних випробувань⁵⁴. У відповідь Президент Юн Сок Йоль запропонував підвищити військові витрати у 2023 р. для посилення протиповітряної оборони та можливості збройних сил завдавати превентивних ударів і ударів у відповідь⁵⁵.

Океанія

У 2022 р. сумарні військові витрати в Океанії склали \$35,3 млрд – на 0,5% більше, ніж у 2021 р. Упродовж 2013-2022 рр. витрати виросли на 48%.

Зростання відбулося переважно за рахунок збільшення військових витрат Австралії, які у 2022 р. становили 92% загального обсягу субрегіону. Її

⁴⁸ Japanese Ministry of Defense (MOD), 'National security strategy of Japan', Dec. 2022.

⁴⁹ МО Японії, [Оборонні програми та бюджет Японії (проект): зведення бюджету на 2023 р.], грудень 2022 р. (японською мовою).

⁵⁰ Watanabe, K., [Основні моменти оборонного бюджету на 2023 фінансовий рік], [Міністерство фінансів Японії], грудень 2022 р. (японською мовою).

⁵¹ Liang, X. and Tian, N., 'The proposed hike in Japan's military expenditure', SIPRI Commentary, Jan. 2023.

⁵² Про ядерні сили Північної Кореї див. підрозділ VIII розділу 7 цього видання.

⁵³ Yeung, J., Hancock, P. and Seo, Y., 'South Korea's new leader says age of appeasing North Korea is over', CNN, 28 May 2022.

⁵⁴ Choe, S., 'Tracking North Korea's missile launches', *New York Times*, 23 Dec. 2022.

⁵⁵ Kim, J., 'Yoon Suk-yeol seeks record defense budget to counter North Korean threats', NK News, 30 Aug. 2022.

витрати, \$32,3 млрд, були на 0,3% вищими, ніж у 2021 р., і на 47% – ніж у 2013 р. Австралія продовжує відчувати зростання геополітичних загроз по сусідству і в усьому світі: від військової модернізації Китаю до вторгнення Росії в Україну⁵⁶. Після зміни уряду за підсумками виборів у травні 2022 р. новий лейбористський уряд підтвердив мету витратити на армію мінімум 2,0% ВВП⁵⁷. Цей показник враховує 475 млн австралійських доларів (\$329 млн) військової допомоги, яку Австралія надала у 2022 р. Україні, ставши найкрупнішим донором військової допомоги Україні з-поміж країн Азії та Океанії⁵⁸.

Південна Азія

У 2022 р. військові витрати в Південній Азії вирости до \$98,3 млрд, що на 4,0% більше, ніж у 2021 р., і на 46% – ніж у 2013 р. Після приходу Талібану до влади у серпні 2021 р. інформації про військові витрати в Афганістані за 2022 р. не було.

Зміни військових витрат у Південній Азії насамперед пояснюються їх збільшенням в Індії, на яку у 2022 р. припадало 83% субрегіональної суми. Попри збільшення військових витрат на 6,0% у 2022 р., до \$81,4 млрд, Індія опустилася з третього на четверте місце у світі. Її військові витрати у 2022 р. на 47% перевищили показник 2013 р.

Зростання військових витрат Індії підтверджує увагу уряду до модернізації збройних сил в умовах напруженості на кордонах з Китаєм і Пакистаном⁵⁹. Це забезпечується постійним зростанням видатків на капітальні витрати (23% усіх витрат). Витрати за цією статтею бюджету спрямовуються на модернізацію військової техніки, а також на будівництво додаткової інфраструктури вздовж спірного кордону Індії з Китаєм, де у грудні 2022 р. знову спалахнули прикордонні сутички⁶⁰. Витрати на особовий склад (зарплати та пенсії) залишалися найбільшою категорією витрат військового бюджету Індії та становили половину всіх витрат.

У рамках зусиль, спрямованих на підвищення самодостатності в розробці та виробництві озброєнь, у 2022 р. 68% капітальних витрат було спрямовано на закупівлю вітчизняного обладнання, порівняно з 64% у 2021 р.⁶¹ Для підтримки приватних збройових компаній їм було виділено 25% витрат на військові НДДКР, а МО Індії заснувало Фонд розвитку технологій (*Technology Development Fund, TDF*) для фінансування виробництва озброєнь вітчизняними малими, середніми підприємствами і стартапами⁶².

⁵⁶ Kassam, N., *Lowy Institute Poll 2022* (Lowy Institute: Sydney, June 2022).

⁵⁷ Australian Department of Defence, 'Delivering on our commitment to keep Australians safe', Media release, 25 Oct. 2022.

⁵⁸ Australian Department of Defence, 'Additional support for Ukraine', Press release, 27 Oct. 2022.

⁵⁹ Про напруженість на кордонах Індії див.: Дейвіс І., Юань Ц. "Збройні конфлікти та мирні процеси у Південній Азії". – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ III розділу 4.

⁶⁰ Indian Ministry of Defence, 'Defence gets Rs 5.94 lakh crore in Budget 2023-24, a jump of 13% over previous year', Press release, 1 Feb. 2023.

⁶¹ Indian Ministry of Defence, 'Self reliance in defence sector', Press release, 19 Dec. 2022.

⁶² Indian Ministry of Defence, 'Funding under Technology Development Fund scheme of DRDO enhanced to Rs 50 crore per project from Rs 10 crore', Press release, 19 Dec. 2022.

Військові витрати Пакистану у 2022 р. становили \$10,3 млрд, що на 2,0% менше, ніж у 2021 р., але на 46% більше, ніж у 2013 р. Зниження в реальних цінах пояснюється переважно інфляцією⁶³. Цікаво, що Пакистан витратив на військові потреби найбільшу в Азії та Океанії частку загальних державних витрат (18%).

Шрі-Ланка, зіткнувшись з глибокою економічною кризою і високою інфляцією (48%), скоротила у 2022 р. військові витрати на 31%, до \$1,1 млрд. Як наслідок, її військовий тягар зменшився з 1,9% у 2021 р. до 1,4%. Очікується, що скорочення видатків триватиме і в наступні роки, оскільки уряд оголосив про скорочення особового складу збройних сил на третину до 2023 р. і наполовину до 2030 р.⁶⁴

Південно-Східна Азія

Військові витрати дев'яти країн Південно-Східної Азії, про які є дані, у 2022 р. зменшилися на 4,0%, до \$43,1 млрд, продовжуючи скорочення, що триває з 2020 р. Упродовж 2013–2022 рр. витрати зросли на 13%. У субрегіоні розташовані дві країни з найвищим військовим навантаженням в Азії та Океанії: М'янма (3,0%) і Сінгапур (2,8%). Інформація про військові витрати Лаосу відсутня з 2014 р., а В'єтнаму – з 2019 р.

Сінгапур, чий військові витрати є найбільшими в Південно-Східній Азії, у 2022 р. збільшив витрати на 2,8%, до \$11,7 млрд. Збільшення зумовлене переважно поновленням проєктів, зупинених через пандемію *Covid-19*⁶⁵. Військові витрати в Індонезії, другій у субрегіоні за їх обсягом, зросли на 1,3%, до \$9,0 млрд, після зниження на 9,0% у 2021 р. Індонезія мала найнижчий військовий тягар у субрегіоні (0,7% ВВП), що ставить під сумнів її здатність фінансувати свої програми військової модернізації, включно із закупівлею підводних човнів і бойових літаків у Південній Кореї⁶⁶.

Збільшення військових витрат Сінгапуром та Індонезією було компенсоване значним їх скороченням Таїландом і Філіппінами (третя і четверта позиції у субрегіоні), які зменшили витрати на 11% і 25%, відповідно. Це був другий рік поспіль зменшення витрат Таїландом – через триваючі економічні наслідки пандемії *Covid-19*. Після двох поспіль років зростання відбулося різке зниження військових витрат Філіппінами.

Європа

Загальні військові витрати в Європі у 2022 р. склали \$480 млрд, що на 13% більше, ніж у 2021 р., і на 38% – ніж у 2013 р. У Європі розташовані шість держав із *Top 15* 2022 р.: Росія (3-є місце), Велика Британія (6-е місце), Німеччина (7-е місце), Франція (8-е місце), Україна (11-е місце) та

⁶³ 'As Pakistani rupee drops to record low, FM blames politics', Al Jazeera, 20 July 2022.

⁶⁴ 'Sri Lanka to slash military by a third to cut costs', Al Jazeera, 13 Jan. 2023.

⁶⁵ Singaporean Ministry of Finance (MOF), *Revenue and Expenditure Estimates for the Financial Year 2022/2023* (MOF: Singapore, 2022), pp.63–76.

⁶⁶ Indonesian Cabinet Secretariat, 'Gov't issues regulation on 2020–2024 National Defense Policy', 24 Jan. 2021; Smith, J., "'No going back" for S.Korea, Indonesia defence cooperation after jet funding dispute', Reuters, 17 Feb. 2023.

Італія (12-е місце). Вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р., без сумніву, стало головним рушієм високого річного зростання в регіоні.

Центральна і Західна Європа

Військові витрати в Центральній і Західній Європі у 2022 р. зросли на 3,6%, до \$345 млрд – найвищого показника після завершення Холодної війни. Упродовж 2013-2022 рр. країни Центральної і Західної Європи збільшили сумарні військові витрати на 30%. За це десятиліття на них припадало 90% субрегіональної суми .

Військові витрати Великої Британії у 2022 р. досягли \$68,5 млрд, що на 3,7% більше, ніж у 2021 р., і на 9,7% – ніж у 2013 р. 2022 р. став шостим поспіль роком зростання британських витрат, передусім завдяки її військовій допомозі Україні – другій за обсягом після США, – яка у 2022 р. склала, за оцінками, \$2,5 млрд. Військовий тягар країни залишився стабільним – 2,2% ВВП.

Уряд Прем'єр-міністра Е. Трасс (*Elizabeth Truss*) зобов'язався збільшити військові витрати до 3% ВВП до 2030 р.⁶⁷ Однак, враховуючи фінансові обмеження країни, її наступник Р. Сунак (*Rishi Sunak*) відклав розгляд цього зобов'язання до 2023 р.⁶⁸ Остаточне рішення буде ухвалене після переоцінки результатів Комплексного огляду безпеки, оборони, розвитку та зовнішньої політики (*Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy*) 2021 р.⁶⁹

Німеччина у 2022 р. збільшила військові витрати на 2,3%, до \$55,8 млрд, випередила за цим показником Францію та стала другою у Центральній і Західній Європі, після Великої Британії. Оцінка СІПРІ у 2022 р. враховує військову допомогу Україні на загальну суму близько \$2 млрд, що зробило Німеччину другим найбільшим європейським донором.

Невдовзі після вторгнення Росії в Україну Канцлер О. Шольц назвав цю подію *Zeitenwende* – “поворотним моментом” для Німеччини. Він заявив, що країна ставить завдання – до 2025 р. мати військовий тягар на рівні 2,0% ВВП, порівняно з 1,4% у 2022 р.⁷⁰ Для досягнення цієї мети він також оголосив про створення позабюджетного фонду для підвищення спроможностей збройних сил у розмірі €100 млрд (\$105 млрд), які будуть витрачені протягом п'яти років⁷¹. У 2022 р. фонд залишився неторкнутим, але з 2023 р. він покриватиме основні програми закупівель: 38% підуть на

⁶⁷ Truss, L., British Prime Minister, Speech at the UN General Assembly, 22 Sep. 2022.

⁶⁸ British Treasury, *Autumn Statement 2022* (His Majesty's Stationery Office: London, Nov. 2022), p.34.

⁶⁹ British government, *Global Britain in a Competitive Age: The Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy* (Her Majesty's Stationery Office: London, Mar. 2021); Chuter, A., ‘UK refuses to make defense spending commitments amid strategy review’, *Defense News*, 17 Nov. 2022.

⁷⁰ Nienaber, M. and Kowalczek, K., ‘Germany to hike defense budget by up to €10 billion in 2024’, Bloomberg, 15 Feb. 2023; Morris, L., Brady K. and Stern, D.L., ‘Germany pledged a military revamp when Ukraine war began. Now it's worse off’, *Washington Post*, 17 Feb. 2023.

⁷¹ Marksteiner, A., ‘Explainer: The proposed hike in German military spending’, SIPRI Commentary, 25 Mar. 2022; von der Burchard, H. and Rinaldi, G., ‘Germany backtracks on defense spending promises made after Ukraine invasion’, Politico, 5 Dec. 2022.

повітряні системи, 21% – на наземні і 12% – на морські. Системи командування та управління отримують 27%, а решту 2% будуть розподілені між спорядженням персоналу та дослідженнями і розробками в галузі ШП⁷².

Військові витрати Польщі у 2022 р. досягли \$16,6 млрд – це рекорд і зростання на 11%, порівняно з 2021 р., і на 95% упродовж 2013-2022 рр. Військовий тягар становив 2,4% ВВП – це найвищий показник країни з 1993 р. і третій у Центральній і Західній Європі, після Греції та Литви.

У березні 2022 р. уряд Польщі ухвалив Закон про захист Вітчизни, яким планується реорганізувати політику національної оборони та підвищити у 2023 р. військовий тягар до 3,0% ВВП⁷³. Ця планка пізніше була підвищена до 4,0% ВВП⁷⁴. Новим Законом передбачається, зокрема, збільшити чисельність військовослужбовців (контрактників і резервістів) з 143 500 до приблизно 300 000 осіб з метою реагування на “дедалі складнішу геополітичну ситуацію у регіоні”⁷⁵. Завдяки збільшенню війська Польща матиме одні з найбільших сухопутних військ у ЄС⁷⁶. Закон також передбачає створення нового фонду підтримки модернізації збройних сил. Фонд фінансуватиметься шляхом випуску нових боргових зобов’язань і має забезпечити ресурси для закупівель. Яку суму має намір зібрати фонд – незрозуміло, а аукціон першої партії облігацій був скасований без пояснення причин⁷⁷.

У 2022 р. військові витрати Фінляндії сягнули \$4,8 млрд, що на 36% більше, ніж у 2021 р., і є найбільшим зростанням витрат у Фінляндії з 1962 р. Це збільшило військовий тягар Фінляндії з 1,3% до 1,7% ВВП. Країна має 1 300 км кордону з Росією, і рішення про додаткове фінансування армії було ухвалене після вторгнення в Україну, яке “спричинило фундаментальні зміни в безпеці Фінляндії” та спонукало її подати заявку на членство в НАТО⁷⁸. Збільшення відбулося переважно за рахунок закупівель, які склали близько третини всіх військових витрат.

ЄС у 2017 р. створив Європейський фонд оборони (*European Defence Fund, EDF*) для сприяння співпраці компаній країн-учасниць у військових НДДКР. У липні 2022 р. Європейська комісія оголосила про результати конкурсу пропозицій 2021 р. на суму €1,2 млрд (\$1,3 млрд), які будуть розподілені між

⁷² German Federal Chancellery, ‘Entwurf eines Gesetzes über die Feststellung des Bundeshaushaltsplans für das Haushaltsjahr 2023’, German Bundesrat, Drucksache no.20/3100, 5 Aug. 2022.

⁷³ Ustawa z dnia 11 marca 2022r. o obronie Ojczyzny, *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 23 Mar. 2022. Див. також: Adamowski, J., ‘Europe goes on shopping spree to fill capability gaps’, *Defense News*, 6 Sep. 2022.

⁷⁴ ‘Poland to ramp up defense budget to 4% of GDP’, *Deutsche Welle*, 30 Jan. 2023.

⁷⁵ Polish Prime Minister’s Chancellery, ‘More troops and more money for defence – The Council of Ministers adopted a draft Homeland Defence Act’, 22 Feb. 2022.

⁷⁶ Polish Prime Minister’s Chancellery (посилання 75).

⁷⁷ Cislak, J., ‘Odwołano sprzedaż obligacji na rzecz Funduszu Wsparcia Sił Zbrojnych’, *Defence24*, 24 Oct. 2022.

⁷⁸ Finnish Ministry of Defence, ‘Supplementary budget strengthens defence capability’, 20 May 2022; Finnish Ministry of Defence, ‘Finland and NATO’. Про заявку Фінляндії і Швеції на вступ до НАТО див. підрозділ V розділ 1 цього видання.

61 проектом⁷⁹. Ця сума врахована в загальних військових витратах субрегіону за 2022 р. і фактично ставить ЄС на 25-е місце за військовими витратами в Центральній і Західній Європі.

У 2021 р. було створено Європейський фонд миру (ЄФМ, *European Peace Facility, EPF*) як позабюджетний механізм разом з Багаторічною програмою фінансового розвитку (*Multiannual Financial Framework*) ЄС на 2021-2027 рр.⁸⁰ Внески країн до фонду враховуються в оцінках національних військових витрат. ЄФМ замінив і розширив існуючі механізми, дозволивши фінансувати військову діяльність у рамках Спільної зовнішньої і безпекової політики ЄС (СЗБП). Протягом 2022 р. він використовувався переважно для фінансування та координації військової допомоги Україні, яка склала \$3,2 млрд.⁸¹

Східна Європа

Військові витрати у Східній Європі у 2022 р. зросли на 58%, до \$135 млрд. Цей сплеск викликала війна Росії проти України, яка цілком логічно призвела до зростання військових витрат обох держав. Упродовж 2013-2022 рр. військові витрати Східної Європи виросли на 72%.

Росія

У 2022 р. загальні оціночні військові витрати Росії сягнули \$86,4 млрд, що на 9,2% більше, ніж у 2021 р., і на 15% – ніж у 2013 р. Ця сума еквівалентна 4,1% ВВП Росії у 2022 р., порівняно з 3,7% у 2021 р. Дані про військові витрати Росії у 2022 р. є дуже непевними, враховуючи дедалі більшу непрозорість російських фінансових органів після вторгнення в Україну⁸². Оцінка загальних військових витрат Росії за 2022 р. базується на двох документах: на даних про виконання бюджету на 1 серпня 2022 р., оприлюднених 1 вересня (вже не доступні на сайті Міністерства фінансів Росії)⁸³; та на даних аудиту Закону про бюджет на 2023-2025 рр. російською Рахунковою палатою, оприлюднених у жовтні 2022 р.⁸⁴

Попри обмеженість доступної інформації, певний аналіз можливий. Так, наявні дані показують, як витрати на війну зросли порівняно з початковими планами. В Законі про бюджет на 2022-2024 рр., ухваленому наприкінці 2021 р., спочатку планувалося, що стаття бюджету “національна оборона”

⁷⁹ European Commission, Directorate-General for Defence Industry and Space, ‘Results of the EDF 2021 calls for proposals: EU invests €1.2 billion in 61 defence industrial cooperation projects’, 20 July 2022.

⁸⁰ Council of the EU, ‘Timeline – European Peace Facility’, 24 Mar. 2023.

⁸¹ European External Action Service, ‘The European Peace Facility’, Strategic Compass, Jan. 2023.

⁸² Див., наприклад: Cooper, J., ‘Implementation of the Russian Federal Budget during January-July 2022 and spending on the military’, SIPRI Background Paper, Oct. 2022.

⁸³ Министерство финансов России, Отчёт об исполнении бюджета на 1 августа 2022 г.: Федеральный бюджет, 1 сентября 2022 г. Станом на лютий 2023 р., дані від 1 січня 2022 р. залишаються доступними, але новішої інформації не було.

⁸⁴ Счётная палата РФ, Заключение Счётной палаты Российской Федерации на проект федерального закона “О федеральном бюджете на 2023 г. и на плановый период 2024 и 2025 годов” (основные положения), Счётная палата: Москва, 2022, с.20.

(на яку припадає майже 80% загальних військових витрат Росії) становитиме 3 502 млрд руб. (\$50,1 млрд)⁸⁵. Оціночні фактичні витрати, судячи з документів жовтня 2022 р., склали 4 679 млрд руб. (\$67,0 млрд), що на 34% більше за початковий бюджет⁸⁶. Зростання було більшим за прогнозний рівень інфляції у Росії – 14% у 2022 р.⁸⁷

У межах цього загального обсягу видатків деякі ключові категорії витрат протягом року зросли⁸⁸. Збільшення стосувалися переважно засекречених видатків бюджетної категорії “Збройні сили Російської Федерації”, які зросли номінально на 52% від початкового бюджету на 2022 р., до 2 316 млрд руб. (\$33,2 млрд). Ці секретні видатки, як правило, включають закупівлю військової техніки та технічне обслуговування – дві категорії витрат, які, ймовірно, вимагали додаткових ресурсів через війну. Секретні витрати на військові НДДКР також зросли, як і витрати на національну гвардію (Росгвардію), які зросли на 23% від початкового бюджету, до 349 млрд руб. (\$5,0 млрд). Ці воєнізовані формування також діють в Україні, поруч з регулярними збройними силами⁸⁹. Ще одна цікава стаття – “мобілізація і підготовка додаткових сил”. Уточнений бюджет на період до 1 серпня 2022 р. передбачав видатки за цією категорією у сумі 17,1 млрд руб. (\$245 млн), що на 106% більше в номінальному вираженні за фактичні витрати у 2021 р.⁹⁰

До кінця 2022 р. західні санкції ще не дуже вплинули на економіку та фінансові можливості Росії⁹¹. Після майже року санкцій російська економіка, здається, тримається краще, ніж гадали деякі західні коментатори на початку війни, що дозволяє припустити, що Росія все ще має достатньо ресурсів для продовження військової кампанії⁹². Так, у квітні 2022 р. МВФ прогнозував скорочення ВВП Росії у 2022 р. на 8,5%, але в січні 2023 р. цей прогноз зменшили до помірних 2,2%⁹³. Щоправда, ці дані спираються на офіційну російську статистику, яка може бути недостовірною. Крім того, дані про ВВП включатимуть збільшення виробництва військової техніки.

Ключовим фактором стійкості російської економіки та фінансування війни були доходи від експорту товарів. Росія є найкрупнішим експортером нафти на світові ринки⁹⁴. Що стосується торгівлі товарами, то Росія побудувала нові схеми продажу нафти в обхід санкцій. Попри те, що Росія продає нафту за нижчими цінами, ніж інші виробники, вона значно збільшила експорт до країн, які раніше не були її основними покупцями, зокрема до Китаю, Індії

⁸⁵ Министерство финансов России, О федеральном бюджете на 2022 г. и на плановый период 2023 и 2024 гг., декабрь 2021 г., с.49.

⁸⁶ Счётная палата РФ (посилання 84), с.20.

⁸⁷ International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, Oct. 2022.

⁸⁸ Cooper (посилання 82), table 5.

⁸⁹ ‘Putin orders \$81,500 payment to families of National Guards who die in Ukraine’, Reuters, 6 June 2022.

⁹⁰ Счётная палата РФ (посилання 83).

⁹¹ Про вплив на Росію торгових обмежень див. підрозділ III розділу 12 цього видання.

⁹² ‘How new sanctions could cripple Russia’s economy’, *The Economist*, 27 Feb. 2022.

⁹³ International Monetary Fund (IMF), *World Economic Outlook: War Sets Back the Global Recovery* (IMF: Washington, DC, Apr. 2022), p.6; International Monetary Fund (IMF), *World Economic Outlook Update: Inflation Peaking Amid Low Growth* (IMF: Washington, DC, Jan. 2023), p.4.

⁹⁴ International Energy Agency (IEA), ‘Oil market and Russian supply’, Feb. 2022.

і Туреччини⁹⁵. Тим не менш, у січні 2023 р. доходи від експорту нафти впали на 40%, порівняно з січнем 2022 р., що ускладнює наповнення російського бюджету⁹⁶. Попри це, очікується, що в бюджеті на 2023 р. доходи від нафти та газу становитимуть 34% усіх доходів держави⁹⁷.

Через поступову втрату доходів від експорту товарів російському уряду дедалі частіше доведеться вдаватися до інших джерел доходу для покриття дефіциту бюджету. Мінфін Росії визначив основними джерелами фінансування дефіциту федерального бюджету в наступні роки Фонд національного добробуту (*Фонд національного благосостояння, ФНБ*) і державні позики⁹⁸. Як наслідок, вартість *ФНБ* – суверенного національного фонду, створеного у 2008 р., під час світової фінансової кризи, – може суттєво зменшитись, з 13 546 млрд руб. (\$184 млрд) на початку 2021 р. до 5 947 млрд руб. (\$75,4 млрд) на початку 2025 р.⁹⁹ Крім того, російський уряд може розраховувати на великі валютні резерви, які склали близько \$580 млрд наприкінці 2022 р. – одні з найбільших у світі¹⁰⁰. Росія також може продати частину іноземної валюти або золотих резервів. Однак близько \$300 млрд її закордонних активів були заморожені через санкції¹⁰¹. Крім того, частина витрат на війну може покриватися з позабюджетних джерел. Так, окремі області могли взяти на себе зобов'язання з виплати компенсацій сім'ям загиблих та поранених солдатів, а деякі регіони оплатили добровільчі батальйони¹⁰².

Україна

У 2022 р. загальні оціночні військові витрати України сягнули \$44,0 млрд, що на 640% більше, ніж у 2021 р. Якщо у 2021 р. військові витрати Росії перевищували українські в 11 разів, то у 2022 р. це співвідношення зменшилося до 2:1. Витрати України впродовж 2013-2022 рр. зросли на 1 661%.

Окрім власних військових витрат, Україна отримала значну фінансову та військово-технічну допомогу від різних країн. Фінансова військова допомога Україні оцінюється як мінімум у \$30 млрд у 2022 р. без урахування вартості військової техніки, переданої Україні. Пряма фінансова військова допомога врахована в оцінках СІПРІ військових витрат країн-донорів. Крім того,

⁹⁵ 'Russia sanctions: What impact have they had on its oil and gas exports?', BBC News, 26 Jan. 2023; Kurmanaev, A. and Reed, S., 'How Russia is surviving the tightening grip on its oil revenue', *New York Times*, 7 Feb. 2023.

⁹⁶ Zhdannikov, D., Aizhu C. and Verma, N., 'Lost Russian oil revenue is bonanza for shippers, refiners', Reuters, 8 Feb. 2023.

⁹⁷ Министерство финансов России, Бюджет для граждан 2023-2025: к проекту федерального закона "О федеральном бюджете на 2023 год и на плановый период 2024 и 2025 годов", ноябрь 2022 г., с. 4.

⁹⁸ Министерство финансов (Минфин) России, Бюджет для граждан: к федеральному бюджету на 2023 г. и на плановый период 2024 и 2025 гг., Минфин: Москва, 2022, с.10.

⁹⁹ Raymond, H., 'Sovereign Wealth Funds as domestic investors of last resort during crises', *Economie Internationale*, vol.123, no.3 (2010); Министерство финансов России (посилання 98), с.11.

¹⁰⁰ Bank of Russia, 'International reserves of the Russian Federation (end of period)', 17 Feb. 2023; Bank of Finland Institute for Emerging Economies (BOFIT), 'Russia's foreign currency and gold reserves hit record high', BOFIT Weekly, 21 Jan. 2022.

¹⁰¹ 'Sanctions have frozen around \$300 bln of Russian reserves, FinMin says', Reuters, 13 Mar. 2022.

¹⁰² Coorper (посилання 82), р.7.

загальна фінансова підтримка та позики на підтримання державних фінансів України можуть опосередковано допомагати формуванню військового бюджету України.

Загальні військові витрати України у 2022 р. становили 34% ВВП, порівняно з 3,2% у 2021 р. Це зробило Україну країною з найбільшим у світі військовим тягарем. Збільшення військового тягара відбулося внаслідок поєднання величезного зростання військових витрат із глибоким економічним спадом. За оцінками МВФ, у 2022 р. ВВП України впав на 35%¹⁰³. Тим не менш, МВФ вважав, що економіка України, попри війну, зберегла стійкість¹⁰⁴.

Близький Схід

Оціночні військові витрати на Близькому Сході у 2022 р. зросли на 3,2%, до \$184 млрд. Це на 1,5% менше, ніж у 2013 р.¹⁰⁵ Регіональне зростання у 2022 р. значною мірою відбулося завдяки зростанню військових витрат на 16% у Саудівській Аравії, яка посідає перше місце за витратами в регіоні та п'яте у світі.

На Близькому Сході розташовані шість з *Топ 10* країн з найбільшим військовим тягарем: Саудівська Аравія (7,4%), Катар (7,0%), Оман (5,2%), Йорданія (4,8%), Ізраїль (4,5%) та Кувейт (4,5%). Військовий тягар у 2022 р. зменшився майже в усіх країнах регіону, крім Катару (зростання на 0,5 в.п.), Ірану (зростання на 0,4 відсоткових пункти) та Йорданії (без змін – 4,8%). Якщо військовий тягар Катару підвищився через більш швидше зростання військових витрат, ніж економіка в цілому, то військові витрати Ірану зросли на тлі економічного спаду.

Військові витрати Ізраїлю впали вперше з 2009 р. Через зниження на 4,2% військові витрати у 2022 р. склали \$23,4 млрд, що все ж на 26% більше, ніж у 2013 р. Витрати у 2022 р. не відповідали ухваленому бюджету, який передбачав їх значне зростання¹⁰⁶. Не досягнуто і зростання на 3-4%, передбачене в Концепції безпеки на 2030 р., ухваленої у 2018 р.¹⁰⁷ Ізраїль з середини 2021 р. скорочує державні видатки з метою зменшення бюджетного дефіциту, а у грудні 2022 р. він нарешті досяг профіциту бюджету в 0,5% ВВП¹⁰⁸. Скорочення військових витрат відбулося, попри загострення сутичок між

¹⁰³ International Monetary Fund (посилання 87).

¹⁰⁴ McMahon, M. and Liboreiro, J., 'IMF praises Ukraine's economic resilience as "astonishing" while country pushes for \$15-billion loan', Euronews, 21 Feb. 2023.

¹⁰⁵ У цих загальних сумах не враховані Сирія та Ємен, для яких було неможливо зробити надійну послідовність оцінок для включення до регіональної суми.

¹⁰⁶ Ahronheim, A., 'Israel finally has a budget, and so does the IDF – Analysis', *Jerusalem Post*, 4 Nov. 2021.

¹⁰⁷ Israeli Prime Minister's Office, 'PM Netanyahu presents "2030 Security Concept" to the Cabinet', 15 Aug. 2018.

¹⁰⁸ Israeli Ministry of Finance, 'Estimated execution of the state budget: January-December FY2022', 11 Jan. 2023.

ізраїльськими військовими та палестинськими бойовиками, а також посилення ударів по Сирії¹⁰⁹.

Саудівська Аравія продовжувала очолювати військову коаліцію проти еменських хуситів. У 2022 р. восьмирічний конфлікт знову загострився, посилювалися ракетні та авіаційні удари з обох боків¹¹⁰. Військові витрати Саудівської Аравії зросли у 2022 р. на 16%, до приблизно \$75 млрд. Однак військові витрати Саудівської Аравії є дуже нестабільними. Їх збільшення у 2022 р. було першим з 2018 р., і витрати мали загальну тенденцію зниження з початку втручання країни в конфлікт у Ємені у 2015 р.: у 2015-2022 рр. витрати впали на 23%. Як падіння з 2015 р., так і зростання у 2022 р. можна принаймні частково пояснити коливаннями цін на нафту на світовому ринку.

У 2022 р. третій рік поспіль падали військові витрати Туреччини – до \$10,6 млрд, або на 26%, порівняно з 2021 р. Попри збільшення номінальних видатків на 28%, стрімке зростання інфляції на тлі глибоких економічних проблем країни призвело до найбільшого річного зменшення турецьких військових витрат у реальних цінах принаймні з 1949 р.

¹⁰⁹ Al Tahhan, Z. and Humaid, M., 'Six major developments that shaped 2022 for Palestinians', Al Jazeera, 26 Dec. 2022; Al-Khalidi, S., 'Israeli attacks squeeze Iranian aerial supplies to Syria, sources say', Al Jazeera, 2 Sep. 2022. Про конфлікти за участю Ізраїлю див. підрозділ I розділу 2 цього видання.

¹¹⁰ Robinson, K., 'Yemen's tragedy: War, stalemate, and suffering', Council on Foreign Relations, 21 Oct. 2022. Див. також підрозділ II розділу 2 цього видання.

III. Компанії-виробники зброї та постачальники військових послуг у 2021 р.

СЯО ЛЯН, АНА КАРОЛІНА ДЕ ОЛІВЕЙРА АССІС,
АНАСТАСІЯ КУЧИНО, МЕДІСОН ЛПСОН, САНЕМ ТОПАЛ

Сумарні продажі зброї 100 найкрупнішими у світі компаніями-виробниками зброї та постачальниками військових послуг у 2021 р. (*Top 100 SIPRI* за 2021 р.) склали \$592 млрд¹. Це означає збільшення продажів зброї цими компаніями на 1,9% за рік². Продажі зброї *Top 100* зростають як мінімум з 2015 р. (перший рік, коли СІПРІ включив до рейтингу китайські компанії); упродовж 2015-2021 рр. збільшення склало 19% в реальних цінах (таблиця 5.6).

У цьому розділі розглядаються події у сфері виробництва зброї та постачання військових послуг у 2021 р. (останній рік, за який доступні узгоджені дані про продажі зброї *Top 100*) і 2022 р. Спочатку окреслено регіональні та національні зміни в *Top 100 SIPRI* за 2021 р. і помітні події за межами *Top 100*. Потім оцінюється складний вплив на галузь і ланцюги постачання наслідків пандемії *Covid-19* і вторгнення Росії в Україну, а також сплеск попиту, спричинений цією війною. “Продаж зброї” визначається, як продаж військових товарів і послуг військовим покупцям усередині країни та за кордоном³.

Регіональні та національні зміни в *Top 100 2021*

Північна Америка: злиття, поглинання, збільшення акціонерного капіталу

Північна Америка є регіоном, найбільшою мірою представленим у *Top 100*, що забезпечив понад половину загальної вартості продажу зброї у 2021 р. (таблиця 5.7).

Продажі зброї американськими компаніями з *Top 100* зменшилися у 2021 р. на 0,9%, але США продовжують домінувати в рейтингу із 40 компаніями та загальним обсягом продажу на суму \$299 млрд. У 25 з цих компаній продажі зброї у 2021 р. зменшились.

Усі п'ять найкрупніших збройових компаній світу у 2021 р. були американськими, як і в усі роки з 2018 р. Попри зниження продажу зброї на 0,6%, порівняно з 2021 р., компанія *Lockheed Martin* знову очолила рейтинг з обсягом продажу на \$60,3 млрд. *Raytheon Technologies* (2-е місце) – єдина компанія в п'ятірці лідерів, чий продаж зброї зріс на 9,1%, порівняно з 2020 р. Про скорочення продажів зброї повідомили *Lockheed Martin*,

¹ Якщо не зазначено іншого, всі фінансові показники, включно з даними про продаж зброї, у цьому підрозділі подаються в номінальних (поточних) цінах 2021 р. у доларах США, а відсоткові зміни та частки в загальних обсягах – у постійних цінах 2021 р. у доларах США (тобто в реальних цінах). Докладніше про *Top 100 SIPRI* див.: SIPRI Arms Industry Database, Dec. 2022. Повний склад *Top 100 2021*, розглянутий тут, див.: Beraud-Sudreau, L. et al., ‘The SIPRI Top 100 Arms-producing and Military Services Companies, 2021’, SIPRI Fact Sheet, Dec. 2022.

² Ця зміна на 1,9% стосується продажу зброї у 2020-2021 рр. компаніями з *Top 100 2021*. У таблиці 8.5 порівнюються продажі *Top 100 2021* з продажами *Top 100 2020* з дещо іншим складом компаній.

³ Докладніше див.: SIPRI Arms Industry Database, ‘Sources and methods’.

Таблиця 5.6. Тенденції продажу зброї компаніями *Top 100* СІПРІ у 2012-2021 рр. “Зміни” означають різницю (у %) між сумарним продажем зброї різним складом компаній *Top 100* за кожен рік, порівняно з попереднім роком. .

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
<i>Продаж зброї у поточних цінах і за поточними обмінними курсами</i>										
Усього (\$ млрд)	405	406	398	446	460	477	505	539	557	592
Зміни (%)		0,3	-2,1	..	3,2	3,6	5,8	6,8	3,3	6,3
<i>Продажі зброї у постійних (2021) цінах і за постійними обмінними курсами</i>										
Усього (\$ млрд)	439	429	415	497	518	522	538	575	588	592
Зміни (%)		-2,2	-3,3	..	4,4	0,8	3,0	6,8	2,2	0,8

|| – перерва у послідовності даних.

Примітка: Послідовність даних переривається між 2014 р. і 2015 р., коли китайські компанії були вперше включені до масиву даних.

Джерело: База даних СІПРІ про виробництво озброєнь, станом на грудень 2022 р.

Boeing (3-є місце) і *General Dynamics* (5-те місце) – переважно через інфляцію, оскільки їх продажі зброї у 2020-2021 рр. номінально зросли.

Продовження злиттів і поглинань в американській військовій промисловості у 2021 р. призвело до появи у *Top 100* нових компаній⁴. Так, у лютому 2021 р. *Peraton* (21-е місце) придбав служби інформаційних технологій (ІТ) та підтримки місій компанії *Northrop Grumman* (4-е місце), а в травні 2021 р. ще й *Perspecta*, іншу військову ІТ компанію. На початку 2020 р. на базі підрозділу управлінських послуг *AECOM* була створена окрема компанія *Amentum*, що спеціалізується на наданні цивільним і військовим клієнтам широкого спектру послуг з консалтингу, логістики, ІТ та навчання. В листопаді 2020 р. *Amentum* купив аерокосмічну компанію *DynCorp International*. У 2021 р. продажі зброї *Amentum* сягнули \$5,0 млрд, і він посів 25 сходинку у *Top 100*.

Імовірно, наступними роками великомасштабних злиттів поміж найбільших американських фірм поменшає через намагання адміністрації Президента США Дж. Байдена обмежити “надзвичайну консолідацію” у військовій промисловості⁵. Адміністрація Байдена розглядає злиття, що обмежують конкуренцію і залишають США надто залежними від невеликої групи постачальників, як загрозу національній безпеці. Крім того, такі злиття можуть негативно впливати на вартість закупівель та інновацій⁶. Ця політика є лише останньою спробою адміністрації США заохотити або навпаки завадити

⁴ Маркштайнер А. та ін. “Компанії-виробники озброєнь і постачальники військових послуг у 2020 р.” – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ 3 розділу 8.

⁵ White House, ‘Department of Defense releases new report on safeguarding our national security by promoting competition in the defense industrial base’, Fact sheet, 15 Feb. 2022. Див. також: US Department of Defense (DOD), Office of the Under Secretary of Defense for Acquisition and Sustainment, *State of Competition within the Defense Industrial Base* (DOD: Washington, DC, Feb. 2022).

⁶ Lopez, C.T., ‘DOD report: Consolidation of defense industrial base poses risks to national security’, US Department of Defense, 16 Feb. 2022.

Таблиця 5.7. Регіональні та національні частки продажу зброї компаніями *Top 100 СППІ* у 2020-2021 рр.

Дані про продаж зброї наведені в постійних (2021) цінах у \$ США, а зміни у 2020-2021 рр. – у реальних цінах на основі постійного (2021) курсу \$ США. Дані за 2020 р. стосуються компаній *Top 100* за 2021 р., а не компаній *Top 100* за 2020 р. – тоді склад компаній був іншим. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

Кількість компаній	Регіон/країни ^a	Продаж зброї (\$ млн)		Зміни у продажу зброї, 2020-21 (%)	Частка у продажу <i>Top 100</i> , 2021 (%)
		2021	2020		
41	<i>Північна Америка</i>	300 460	302 783	-0,8	51
40	США	299 180	301 780	-0,9	51
1	Канада	1 280	1 003	28	0,2
27	<i>Європа</i>	123 290	118 270	4,2	21
8	Велика Британія	40 430	41 563	-2,7	6,8
5	Франція	28 750	24 908	15	4,9
4	Німеччина	9 320	8 826	5,6	1,6
3	Транс'європейська ^b	18 840	19 805	-4,9	3,2
2	Італія	16 850	14 615	15	2,8
1	Швеція	4 090	3 726	9,8	0,7
1	Польща	1 430	1 445	-1,0	0,2
1	Україна	1 330	1 447	-8,1	0,2
1	Норвегія	1 170	1 013	15	0,2
1	Іспанія	1 080	924	17	0,2
21	<i>Азія та Океанія</i>	135 550	128 146	5,8	23
8	Китай	109 140	102 634	6,3	18
4	Японія	9 030	9 161	-1,4	1,5
4	Південна Корея	7 180	6 932	3,6	1,2
2	Індія	5 130	4 612	11	0,9
1	Сінгапур	2 160	1 966	9,8	0,4
1	Тайвань	1 970	1 811	8,8	0,3
1	Австралія	940	1 029	-8,6	0,2
6	<i>Росія</i>	17 770	17 701	0,4	3,0
5	<i>Близький Схід</i>	14 990	14 073	6,5	2,5
3	Ізраїль	11 630	11 294	3,0	2,0
2	Туреччина	3 360	2 779	21	0,6
100	Разом	592 060	580 973	1,9	100

^a Дані про країни чи регіону означають обсяги продажу зброї компаніями з *Top 100* із штаб-квартирою у відповідній країні чи регіоні, включно з дочірніми компаніями в іншій країні чи регіоні. Дані не відображають продажу зброї, фактично виготовленої у цій країні чи регіоні.

^b Трьома транс'європейськими компаніями є *Airbus*, *MBDA* і *KNDS*.

Джерело: База даних СППІ про виробництво озброєнь, станом на грудень 2022 р.

консолідації американської військової промисловості, причому зміни в політиці починаються як мінімум з промови у 1993 р. з нагоди “таємної вечери”⁷.

Ще однією важливою подією у військовій промисловості США є дедалі помітніша тенденція, починаючи з 2019-2020 рр., придбання крупніших збройових компаній приватними інвестиційними компаніями. Крім створення *Peraton* та *Amentum*, до інших помітних придбань приватними компаніями належать купівля *Advent International* двох британських компаній з виробництва зброї – *Cobham* у січні 2020 р. та *Ultra Electronics* у липні 2022 р., – а також купівля компаніями *Veritas Capital* і *Evergreen Coast Capital* компанії *Cubic Corporation* у травні 2021 р. Такі придбання зменшують прозорість фінансової звітності, оскільки приватні інвестиційні компанії США не зобов’язані оприлюднювати фінансові результати⁸. Це дуже ускладнює розуміння картини у військовій промисловості. Зростаюча тенденція придбань приватним капіталом, імовірно, триватиме завдяки рекордно високим фінансовим показникам у військовій промисловості та очікуваному високому попиту на зброю на тлі посилення геополітичної напруженості.

Азія та Океанія: на шляху до самодостатності

Сумарний продаж зброї 21 компанії Азії та Океанії з *Top 100* у 2021 р. склав \$136 млрд – на 5,8% більше, ніж у 2020 р.

На тлі зростання геополітичної напруженості та ймовірних загроз у регіоні багато урядів в Азії та Океанії провадять політику підтримки вітчизняної військової промисловості з метою підвищення самодостатності у виробництві зброї⁹. Регіон рухається до цієї мети не рівномірно¹⁰. Країни Східної Азії є більш самодостатніми у виробництві зброї, ніж у Південно-Східній та Південній Азії.

За розміром збройових компаній лідером у регіоні є Китай. Це єдина країна регіону, яка має підприємства, здатні виробляти складні системи озброєнь усіх видів. Збройові компанії Австралії, Індії, Японії, Південної Кореї, Сінгапуру та Тайваню мають сучасне виробництво в окремих нішах і також представлені в *Top 100*. Інші країни Азії та Океанії, зокрема Індонезія, Малайзія, Пакистан, Таїланд і В’єтнам, також мають вітчизняну збройову промисловість, але вона залишається обмеженою і зосередженою на низькотехнологічному виробництві та обслуговуванні, ремонті та модернізації іноземних систем¹¹. Жодна з цих країн не представлена в *Top 100*.

⁷ Див., наприклад: Дунн П., Суррі І. “Виробництво озброєнь”. – *Щорічник SIPRI 2006*, розділ 9; Джексон С. Т. “Ключові події в головних країнах-виробниках озброєнь”. – *Щорічник SIPRI 2012*, підрозділ I розділу 5.

⁸ US Securities and Exchange Commission, ‘Private fund’, 6 Jan. 2023.

⁹ Про Південно-Східну Азію див.: Bitzinger, R.A., ‘Revisiting armaments production in Southeast Asia: New dreams, same challenges’, *Contemporary Southeast Asia*, vol.35, no.3 (Dec. 2013). Про Китай, Індію, Південну Корею і Тайвань див.: Bitzinger, R.A., *Arming Asia: Technonationalism and its Impact on Local Defense Industries* (Routledge: Abingdon, 2017).

¹⁰ Beraud-Sudreau, L. et al., *Arms-production Capabilities in the Indo-Pacific Region: Measuring Self-reliance* (SIPRI: Stockholm, Oct. 2022), p. 54.

¹¹ Beraud-Sudreau et al. (посилання 10).

У *Top 100 2021* представлені вісім китайських компаній. Їхній сукупний продаж зброї сягнув \$109 млрд, що на 6,3% більше, ніж у 2020 р. Зростання продажу зброї відбиває масштаб модернізації Китаєм військової техніки та його мету – досягти самодостатності у виробництві всіх категорій основних систем озброєнь¹². Сім з восьми китайських компаній у 2021 р. збільшили продаж зброї. *China North Industries Group Corporation (NORINCO, 7-е місце)*, що спеціалізується на наземних системах, є найкрупнішою збройовою компанією Китаю. Її продаж зброї у 2021 р. збільшився на 11%, до \$21,6 млрд.

З середини 2010-х рр. у військовій промисловості Китаю спостерігаються ознаки консолідації. Це означає відмову від попередніх структурних реформ, спрямованих на підвищення продуктивності та конкурентоспроможності шляхом подрібнення монополій у цій галузі¹³. У 2021 р. дві найкрупніші суднобудівні компанії Китаю, *China Shipbuilding Industry Corporation (CSIC)* та *China State Shipbuilding Corporation (CSSC)*, домовилися про злиття і створення нової компанії під назвою *CSSC* (14-е місце). Маючи продаж зброї на суму \$11,1 млрд, *CSSC* у 2021 р. була найкрупнішою військовою суднобудівною компанією світу.

Сумарний продаж зброї чотирма компаніями Японії з *Top 100* у 2021 р. впав на 1,4%, до \$9,0 млрд¹⁴. Продаж зброї *Mitsubishi Heavy Industries* (35-е місце), найбільшого виробника зброї в Японії, зменшився на 5,3%. Водночас *Fujitsu* (77-е місце) демонструвала стійке зростання – її продаж зброї збільшився у 2021 р. на 10%.

Сумарний продаж зброї чотирма південнокорейськими фірмами з *Top 100* у 2021 р. склав \$7,2 млрд і був на 3,6% більшими, ніж у 2020 р.¹⁵ Це зростання забезпечила переважно *Hanwha Aerospace* (50-е місце), чії продажі зброї виросли на 7,6%, до \$2,6 млрд. Продажі зброї *Hanwha* мають суттєво зрости наступними роками, оскільки у 2022 р., після вторгнення Росії в Україну, вона підписала велику угоду на поставки зброї до Польщі¹⁶.

Продаж зброї двома індійськими компаніями з *Top 100* у 2021 р. склав \$5,1 млрд, що на 11% більше, ніж у 2020 р. Продажі зброї *Hindustan Aeronautics* (42-е місце) зросли на 6,7%, а *Bharat Electronics* (63-є місце) – на 20%. Обидві компанії скористалися великими замовленнями збройних сил Індії в останні роки. Водночас індійський уряд продовжує непокоїтися стосовно продуктивності індійських збройових компаній, їх залежності від внутрішнього ринку та покладання на іноземні ресурси¹⁷. З урахуванням

¹² Cheung, T.M., *Fortifying China: The Struggle to Build a Modern Defense Economy* (Cornell University Press: Ithaca, NY, 2009), p.183; Cheung, T.M., *Innovate to Dominate: The Rise of the Chinese Techno-security State* (Cornell University Press: Ithaca, NY, 2022).

¹³ Tian, N. and Su, F., 'Estimating the arms sales of Chinese companies', SIPRI Insights on Peace and Security no.2020/2, Jan. 2020.

¹⁴ Дані про японські компанії були надані *Mitsubishi Research Institute*.

¹⁵ Дані про південнокорейські компанії були надані *Korea Institute for Industrial Economics and Trade (KIET)*.

¹⁶ Reuters, 'South Korea and Poland ink \$5.8bn contract for tanks, howitzers', *Nikkei Asia*, 28 Aug. 2022.

¹⁷ Indian Department of Defence Production, 'Defence Production Policy 2018', 23 Aug. 2018, p.4. Див. також: Indian Department of Defence Production, 'Strategy for defence exports'.

цього індійські компанії почали диверсифікувати свій бізнес у напрямі цивільного ринку та відкривати представництва за кордоном для експорту¹⁸.

У 2021 р. у *Top 100* вперше з'явилась тайванська фірма – Національний Чун-Шанський інститут науки і технологій (*National Chung-Shan Institute of Science and Technology, NCSIST*), – що спеціалізується на ракетах і військовій електроніці. З обсягом продажу зброї у 2021 р. на суму \$2,0 млрд він посів 60-е місце. Зростання військової промисловості Тайваню можна пояснити його специфічними геополітичними обставинами та обмеженим доступом до іноземної військової техніки¹⁹.

Європа (крім Росії)

У 2021 р. у *Top 100* були присутні 27 європейських (без Росії) збройових компаній. Їх сумарний продаж зброї сягнув \$123 млрд – на 4,2% більше, ніж у 2020 р.

У 2021 р. Велика Британія залишилась європейською країною з найбільшою кількістю компаній (вісім) у *Top 100*. Шість із цих компаній у 2021 р. зменшили продажі зброї. Продажі найкрупнішої з них, *BAE Systems* (6-е місце), впали на 1,0%, до \$26,0 млрд.

Натомість усі п'ять компаній з Франції повідомили про зростання продажів зброї у 2021 р., які в сумі сягнули \$28,8 млрд. Продажі зброї *Dassault Aviation Group* (19-е місце) виросли на 59% і сягнули \$6,3 млрд. Це зумовлене поставками 25 бойових літаків *Rafale* Індії та Катару. Значне зростання продажів зброї показали також *Safran* (24-е місце) і *Naval Group* (29-е місце). Хоча *Rheinmetall* (31-е місце) залишився найкрупнішою збройовою компанією у Німеччині, його продажі зброї впали 2021 р. на 1,7%. В Італії *Leonardo* (12-е місце) збільшив продажі зброї на 18%, до \$13,9 млрд, а *Fincantieri* (46-е місце) повідомив про зростання річного продажу на 5,9%, до \$3,0 млрд.

Поміж трьох транс'європейських компаній *Airbus* (15-е місце) мав у 2021 р. найбільші продажі зброї, \$10,9 млрд. Це на 15% менше, ніж у 2021 р., що фірма пояснює зменшенням продажів у сегменті військової авіації. Продажі зброї *MBDA* (27-е місце) у 2021 р. суттєво зросли – на 15%, до \$5,0 млрд, завдяки відновленню поставок, затриманих через пандемію. Після об'єднання у 2015 р. *Nexter* з Франції та *Krauss-Maffei Wegmann (KMW)* з Німеччини продовжили у 2020 р. інтеграцію, створивши *KMW+Nexter Defense Systems (KNDS)*, яка у 2021 р. замінила їх у *Top 100* (44-е місце)²⁰.

Зростання загального продажу зброї європейською військовою промисловістю, ймовірно, триватиме і у 2022 р., оскільки через вторгнення Росії в Україну попит на зброю в Європі зростає. З метою задоволення цього попиту та у відповідь на поточні проблеми в ланцюзі поставок і виснаження запасів (через військову допомогу Україні), ЄС у 2022 р. зміцнив існуючі ініціативи

¹⁸ Hindustan Aeronautics Ltd (HAL), *58th Annual Report 2020-21* (HAL: Bengaluru, Oct. 2021), p.76; Indian Ministry of Defence (MOD), *Annual Report Year 2018-2019* (MOD: New Delhi, [2019]), p.59.

¹⁹ Béraud-Sudreau et al. (посилання 10), pp.34-36.

²⁰ French Ministry of Armed Forces, 'Communiqué: Évolution de la gouvernance et poursuite de l'intégration de KNDS, champion européen de l'armement terrestre', Press release, 14 Dec. 2020.

та запровадив нові для розвитку військової промисловості. В лютому 2022 р. Європейська комісія запропонувала Європейський закон про мікросхеми (*European Chips Act*), який передбачає понад €43 млрд (\$45 млрд) інвестицій для усунення дефіциту напівпровідників, що утворився через пандемію *Covid-19*, і збільшення частки ЄС у світовому виробництві напівпровідників²¹. З метою розв'язання проблеми фрагментації військової промисловості ЄС, Єврокомісія у травні надала додаткові фінансові пільги Європейському оборонному фонду (*European Defence Fund, EDF*) для підтримки тіснішої співпраці між країнами-учасницями ЄС та їх військовою промисловістю²². Того ж місяця Єврокомісія оприлюднила план, спрямований на посилення військової промисловості ЄС шляхом спільних закупівель для задоволення попиту, що виникає через війну в Україні²³. У грудні Європейська Рада погодила загальний підхід до запропонованого Закону про зміцнення європейської оборонної промисловості за рахунок спільних закупівель (*European Defence Industry Reinforcement through Common Procurement Act, EDIRPA*) для його розгляду Європарламентом²⁴. *EDIRPA* має заохотити спільні закупівлі зброї і військово-промислове співробітництво в ЄС²⁵.

Очікується, що від цих фінансових інструментів отримають вигоду кілька провідних збройових компаній ЄС з *Top 100*, зокрема *Thales* (6-е місце), *Leonardo* та *Airbus*. Так, у 2021 р. *Thales* брав участь у 41 з 60 проєктів, що фінансуються з *EDF, Leonardo* – у 23²⁶.

Росія

У *Top 100 СІПІ* за 2021 р. присутні шість російських компаній. Це на три менше, ніж у 2020 р., через відсутність даних від *Алмаз-Антей, КРЭТ* і *Роселектроники*. Сумарний продаж зброї цих шести компаній у 2021 р. склав \$17,8 млрд, що на 0,4% більше, ніж у 2020 р.

Три з цих російських компаній – *Объединённая авиастроительная корпорация (ОАК)*, *Объединённая двигателестроительная корпорация (ОДК)* та *Вертолётты России* – показали скорочення продажів зброї, три інші – *Объединённая судостроительная корпорация (ОСК)*, *Корпорация “Тактическое ракетное вооружение”* та *УралВагонЗавод* – повідомили про їх зростання. Зростання на 18% у компанії *Тактическое ракетное вооружение* (37-е місце) можна частково пояснити зростанням продажів за кордон,

²¹ European Commission, ‘European Chips Act’, 8 Feb. 2022.

²² European Commission, ‘European Defence Fund: €1 billion to boost the EU’s defence capabilities and new tools for defence innovation’, Press release, 25 May 2022.

²³ European Commission, High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, ‘Defence investment gaps and measures to address them’, Joint Communication to the European Parliament, the European Council and others, JOIN(2022) 24 final, 23 May 2022.

²⁴ Council of the EU, ‘EU defence industry: Council reaches general approach on boosting common procurement’, Press release, 1 Dec. 2022.

²⁵ European Commission, ‘Defence industry: EU to reinforce the European defence industry through common procurement with a €500 million instrument’, Press release, 19 July 2022.

²⁶ Foundation for Strategic Research (FRS), ‘European Defence Fund (EDF)-Results of the 2021 EDF calls for proposals: A first review’, 3 Oct. 2022.

найімовірніше – до Індії²⁷. Оціночні продажі зброї *ОАК* (30-е місце) впали у 2021 р. до \$4,5 млрд, а частка зброї у всіх її продажах зменшилась з 82% у 2020 р. до 70% у 2021 р. Така зміна, ймовірно, сталася на виконання рекомендацій уряду 2016 р. для військової промисловості стосовно збільшення виробництва цивільної продукції²⁸.

Чотири російські компанії з *Top 100 2021* – *ОАК*, *ОДК*, *Вертолётты России* та *УралВагонЗавод* – належать холдингу *Ростех*, який володіє багатьма російськими збройовими компаніями. До рейтингу СППІ не включаються холдинги, які не здійснюють безпосередньої операційної діяльності, тому там немає *Ростеха*. Однак варто зазначити, що продажі зброї *Ростехом* за 2020-2021 рр. скоротилися на 13%, до \$15,5 млрд.

Близький Схід

П'ять компаній *Top 100* з Близького Сходу у 2021 р. разом продали зброї на \$15,0 млрд. Це на 6,5% більше, ніж у 2020 р., і є найбільшим зростанням з-поміж усіх регіонів, представлених у *Top 100*. Усі п'ять компаній збільшили у 2021 р. продажі зброї. *Turkish Aerospace* (84-е місце) мала найбільший приріст – 62%, *Israel Aerospace Industries (IAI)*, 38-е місце) – найменший, 1,9%. Більшість із цих п'яти близькосхідних фірм мають досить вузьку спеціалізацію: у середньому продажі зброї становили 91% їх загальних продажів у 2021 р.

Конгломерат *Edge* з ОАЕ, який у 2020 р. увійшов до *Top 25*, не оприлюднив жодних даних про продаж зброї за 2021 р. і тому не потрапив до рейтингу 2021 р. Водночас *Edge* повідомив про замовлення на \$5,0 млрд у 2022 р., що вказує на те, що він майже напевно був би в *Top 100*, якби дані про його продажі зброї були доступні²⁹.

Сумарні продажі зброї трьох ізраїльських компаній з *Top 100* у 2021 р. склали \$11,6 млрд, що на 3% більше, ніж у 2020 р. *Elbit Systems* (28-е місце) збільшила у 2021 р. продажі зброї на 3,6%, до \$4,8 млрд. Ізраїльські збройові компанії скористалися нормалізацією дипломатичних відносин з ОАЕ після Авраамових угод (*Abraham Accords*) 2020 р.³⁰ Так, *Elbit* у 2021 р. створив дочірнє підприємство в ОАЕ, а *IAI* та *Edge* домовилися співпрацювати у розробці безпілотних систем зброї³¹.

Дві турецькі компанії з *Top 100 2021* – *Aselsan* і *Turkish Aerospace* – разом продали зброї на \$3,4 млрд. *Aselsan* (56-е місце) показав збільшення продажів зброї на 6%, до \$2,2 млрд. Значне зростання у *Turkish Aerospace*

²⁷ 'Tactical Missiles Corporation's export to be over \$1 bln in 2021 – CEO', TASS, 21 July 2021; 'Tactical Missiles Corporation to make over 40 aftersales service contracts by 2025', TASS, 14 Feb. 2023.

²⁸ Президент России, Совецание по вопросам диверсификации производства продукции гражданского назначения организациями ОПК 24 января 2018 г.

²⁹ Edge, 'UAE's Edge marks three year anniversary as major global force in advanced technology and defence', Press release, 29 Nov. 2022.

³⁰ Дейвіс І. "Палестинно-ізраїльський конфлікт і мирний процес". – *Щорічник СППІ 2021*, підрозділ III розділу 6.

³¹ Elbit Systems, 'Elbit Systems establishes a company in the United Arab Emirates', Press release, 14 Nov. 2021; Naval News, 'UAE's Edge and Israel's IAI team up for USV development', 20 Nov. 2021.

порівняно з минулим роком частково пов'язане з поставкою кількох безпілотних літальних апаратів (БПЛА) *Anka-S* Збройним силам Туреччини. Завдяки цьому компанія знову потрапила до рейтингу у 2021 р. після того, як у 2020 р. опинилася поза його межами.

Помітні події за межами *Top 100*

Постійне зростання продажу зброї компаніями *Top 100* також означає, що навіть компанії, які не потрапили до рейтингу можуть бути значними за розміром і мати глибокий вплив на міжнародну та регіональну безпеку. Так, Бразилія, Саудівська Аравія та Туреччина мають помітні збройові компанії зі значними продажами зброї, що не потрапили до *Top 100*. Ці компанії допомагають своїм державам розвивати вітчизняний потенціал виробництва зброї шляхом захоплення окремих ніш розробки систем озброєнь і партнерства з провідними міжнародними фірмами.

Навіть не будучи в *Top 100*, виробник БПЛА *Baykar* є найкрупнішим експортером зброї у Туреччині³². У 2021 р. його продажі зброї становили \$789 млн. Ударний БПЛА *Bayraktar TB2* широко використовувався Україною під час війни, і зараз *Baykar* будує там виробниче підприємство³³. БПЛА фірми *Baykar* застосовувались і в інших конфліктах, у т. ч. у військових операціях Туреччини в Сирії, у Нагірно-Карабаському конфлікті 2020 р. та у збройному конфлікті в Тиграї³⁴. Інша турецька компанія, *Roketsan*, виробляє боєприпаси для БПЛА *Bayraktar TB2*. Вона повідомила про збільшення у 2021 р. продажів зброї майже на 50%³⁵. Але *Roketsan* неможливо включити до *Top 100* через брак перевірених даних.

Embraer є найкрупнішою збройовою компанією Бразилії, її продажі зброї у 2020 р. склали \$590 млн. Вона розробляє військові літаки в кооперації з іноземними компаніями, такими як *L3Harris* (13-е місце) зі США та *BAE Systems* з Великої Британії³⁶. У військово-морському секторі *Embraer* співпрацює з німецькою компанією *ThyssenKrupp* (55-е місце) у поставках фрегатів для ВМС Бразилії, а *Itaguaí Construções Navais (ICN)* здійснює будівництво підводних човнів за технологією французької *Naval Group*³⁷.

Саудівська *Military Industries (AMI)* є державною збройовою компанією. Її продажі зброї протягом 2020-2021 рр. зросли у 25 разів і досягли \$624 млн

³² 'Baykar becomes top exporter in Turkey's defense, aerospace sector', *Daily Sabah*, 15 June 2022.

³³ Sezer, C., 'Turkey's Baykar to complete plant in Ukraine in two years – CEO', Reuters, 28 Oct. 2022.

³⁴ Дейвіс І., Фазіл Ш. "Збройні конфлікти та мирні процеси в Іраку, Сирії і Туреччині". – *Щорічник СІПІ 2022*, підрозділ II розділу 6; Дейвіс І. "Міждержавний збройний конфлікт між Вірменією та Азербайджаном". – *Щорічник СІПІ 2021*, підрозділ II розділу 5; Дейвіс І. "Збройні конфлікти та мирні процеси у Східній Африці". – *Щорічник СІПІ 2022*, підрозділ IV розділу 7.

³⁵ Istanbul Chamber of Commerce, 'Roketsan Roket San. ve Tic.A.Ş.: ISO 500 – 2021 yılı sonuğları', Istanbul Chamber of Industry (ISO), 2022.

³⁶ 'Planemaker Embraer, BAE agree on defense partnership; Eve gets order', Reuters, 19 July 2022.

³⁷ Naval Group, 'Key milestones for the Brazilian submarine program celebrated in Itaguaí', Press release, 11 Dec. 2020.

завдяки придбанню наприкінці 2020 р. ще однієї саудівської компанії – *Advanced Electronics Company (AEC)*. Вона співпрацює з багатьма американськими та європейськими компаніями, в т. ч. з *Lockheed Martin*, *Boeing* і *Thales*³⁸.

Порушення ланцюгів постачання, війна в Україні та попит на зброю

Багато збройових компаній *Top 100* для ефективної роботи потребують розгалужених і складних мереж постачання. Наприклад, *Airbus* (15-е місце) і *Leonardo* (12-е місце) використовують розгалужені глобальні ланцюги поставок, які включають, відповідно, 21 000 і 11 000 компаній³⁹. Тому багато з них зіткнулися з високим ризиком порушення роботи через заходи охорони здоров'я, впроваджені у світі з 2020 р. для стримування *Covid-19*. Вторинними наслідками пандемії були порушення міжнародного судноплавства, нестача робочої сили і брак напівпровідників – важливих компонентів основних систем озброєнь.

Значні регіональні перекося в *Top 100* відображали вплив наслідків пандемії. Сукупний продаж зброї північноамериканських компаній впав на 0,8% переважно через проблеми з постачанням та інфляцію. Так само більшість європейських компаній військової аерокосмічної галузі повідомили про збитки за 2021 р., які вони пояснили порушенням ланцюгів поставок⁴⁰. Однак це було компенсовано стрімким зростанням в інших регіонах, особливо в Азії та Океанії, де продажі зброї у 2021 р. виростили на 5,8%.

Вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. додало проблем у ланцюгах поставок виробникам зброї, оскільки Росія є експортером сировини, зокрема алюмінію, міді, сталі та титану, які використовуються у виробництві військової техніки⁴¹. Із запровадженням Заходом санкцій проти Росії, включно із заборонаю ЄС на імпорт російської сталевих продукції, а також розривом економічних зв'язків західних країн з Росією, європейські та північноамериканські збройові компанії мусили реорганізувати ланцюги поставок для переходу на сировину від інших виробників⁴².

Водночас війна в Україні спричинила сплеск попиту на зброю в Європі і США. Після вторгнення Росії у лютому 2022 р. країни Заходу поставили Україні велику кількість військової техніки з наявних запасів своїх збройних

³⁸ Saudi Arabian Military Industries (SAMI), 'SAMI Composites LLC signs agreement with Lockheed Martin to develop composites manufacturing center of excellence in Riyadh', 19 July 2022; Saudi Arabian Military Industries (SAMI), 'SAMI announces joint venture agreement with Boeing', 6 Apr. 2022; Thales, 'Thales in the Kingdom of Saudi Arabia'.

³⁹ Leonardo, *Annual Report 2021* (Leonardo: Rome, Jan. 2022), p.132; Airbus, *Universal Registration Document 2021* (Airbus: Leiden, Apr. 2022), p.95.

⁴⁰ BAE Systems, *Annual Report 2021* (BAE Systems plc: London, 2022), p.25; Muravska, J. et al., 'Challenges and barriers that limit the productivity and competitiveness of UK defence supply chains', RAND Corp., July 2021; Melrose Industries, *Annual Report 2021* (Melrose Industries plc: Birmingham, 31 Mar. 2022), p.14; Meggit, *Enabling the Extraordinary: To Fly To Power To Live-Annual Report and Accounts 2021* (Meggit plc: Coventry, 2 Mar. 2022), pp.6, 9; Carey, N., 'Analysis: Supply chain snags threaten to slow air industry take-off', Reuters, 21 July 2022.

⁴¹ Pavel, C.C. and Tzimas, E., *Raw Materials in the European Defence Industry* (European Commission, Joint Research Centre: Petten, 2016).

⁴² Calhoun, D.L., President and chief executive officer, '2022 address to shareholders', Boeing, 29 Apr. 2022.

сил та надали фінансову допомогу. Але мірою продовження воєнних дій, запаси зменшувалися⁴³. Контактна група з питань оборони України (формат “Рамштайн”) – це група під проводом США, що складається з понад 50 країн і міжнародних організацій, які взяли на себе зобов’язання допомагати Україні. Група координує зусилля зі збільшення виробництва та поповнення запасів зброї⁴⁴. Так, станом на січень 2023 р. уряд США видав кілька контрактів збройовим компаніям на поповнення американських запасів⁴⁵, зокрема: замовлення ракет *Stinger* у *Raytheon Technologies* на \$624 млн; замовлення протитанкових ракет *Javelin* у спільного підприємства *Lockheed Martin* і *Raytheon Technologies* на \$663 млн; замовлення легких ракетних пускових установок для *HIMARS* у *Lockheed Martin* на \$624 млн.

Однак збільшення виробництва зброї потребує часу, особливо в умовах перебоїв у ланцюгах постачань, і може пройти кілька років, перш ніж компанії зможуть пристосуватися до збільшення попиту через війну в Україні. Так, спільне підприємство з виробництва ракет *Javelin* планує збільшити річний випуск з 2 100 ракет до майже 4 000. Але подвоєння темпів виробництва може зайняти два роки⁴⁶.

Артилерійські снаряди для 155-мм гаубиць також є однією з головних потреб України. До кінця 2022 р. США поставили в Україну понад 1 млн стандартних і 4 700 високоточних 155-мм снарядів⁴⁷. У вересні 2022 р. темп виробництва склав 14 400 одиниць на місяць; за таких темпів знадобиться понад п’ять років, щоб поповнити запаси у США до попереднього рівня. МО США спільно з виробниками планує збільшити темпи виробництва до 36 000 снарядів на місяць, для чого знадобиться три роки⁴⁸.

Виробники зброї в Європі також очікують значного зростання попиту на військову техніку у зв’язку з війною. Наприклад, замовлення оборонного підрозділу *Rheinmetall* з 2021 р. по 2022 р. зросли більш ніж удвічі через необхідність поповнення запасів бронетехніки, відправленої в Україну, і плани Німеччини збільшити військові витрати (підрозділ II)⁴⁹. У 2022 р. так само збільшився портфель замовлень шведського виробника зброї *Saab*, і компанія чекала подальшого зростання, виходячи з прогнозованого збільшення світових військових витрат⁵⁰.

Необхідність забезпечення військових дій Росії в Україні посилила виробничий тиск на російські збройові компанії. Західні санкції теж вплинули на їх діяльність і ланцюги поставок. *Алмаз-Антей*, наприклад, у березні 2022 р.

⁴³ Pietralunga, C., ‘War in Ukraine is putting Western arms stocks under pressure’, *Le Monde*, 23 Nov. 2022.

⁴⁴ Garamone, J., ‘Momentum builds for Ukraine Defense Contact Group’, US Department of Defense, 8 Sep. 2022.

⁴⁵ US Department of Defense, ‘Ukraine contracting action’, 13 Jan. 2023.

⁴⁶ Taiclet, J., CEO of Lockheed Martin, Transcript, *Face the Nation*, CBS News, 8 May 2022.

⁴⁷ US Department of State, ‘US security cooperation with Ukraine’, 21 Dec. 2022.

⁴⁸ LaPlante, W.A., Under secretary of defense for acquisition and sustainment, and Baker, S.N., Deputy under secretary of defense for policy, Press briefing, US Department of Defense, 9 Sep. 2022.

⁴⁹ Rheinmetall, ‘Interim report after nine months of 2022’, Press release, 10 Nov. 2022.

⁵⁰ Saab, *Interim Report Q3* (Saab AB: Stockholm, Oct. 2022), p.2.

повідомив, що не може отримати платежі за деякі експортні поставки зброї⁵¹. Деякі російські компанії також повідомляли про виробничі труднощі через ускладнений доступ до імпортованих компонентів, зокрема напівпровідників⁵².

Таким чином, війна в Україні та інші криваві конфлікти в поєднанні із зростанням геополітичної напруженості призвели до різкого зростання попиту на виробництво зброї. У той же час проблеми в ланцюгах постачань, поглиблені цими конфліктами та напруженістю, можуть суттєво ускладнити задоволення цього попиту. Ці дві основні тенденції можуть визначити розвиток світової військової промисловості у наступні роки.

⁵¹ “Алмаз-Антей” сообщил о зависшем \$1 млрд за экспортные поставки, *Коммерсантъ*, 22 марта, 2022.

⁵² US Department of State, ‘The impact of sanctions and export controls on the Russian Federation’, Fact sheet, 20 Oct. 2022.

6. Міжнародні поставки озброєнь

Загальний огляд

Обсяг міжнародних поставок основних озброєнь у 2018-2022 рр. був на 5,1% нижчим, ніж у 2013-2017 рр., і на 3,9% вищим, ніж у 2008-2012 рр. Обсяг поставок у 2018-2022 рр. був одним з найвищих після завершення Холодної війни, але все ще приблизно на 35% нижчим, ніж у 1978-1982 рр. і 1983-1987 рр., коли поставки зброї сягнули максимуму. Державні закупівлі зброї, часто в іноземних постачальників, зумовлюються здебільшого збройними конфліктами та політичною напруженістю між державами (підрозділ I). Наразі є явні ознаки зростання напруженості в більшості регіонів – найпомітніше це відбувається в Європі, після вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р., – тому попит на основні озброєння наступними роками, ймовірно, зростатиме і задовольнятиметься значною мірою за рахунок міжнародних поставок.

У 2018-2022 рр. СІПРІ нараховує 63 держави-експортери основних озброєнь, але більшість з них є дрібними експортерами. На 25 найкрупніших постачальників припадало 98% всього експорту, причому п'ять найкрупніших постачальників у цей період – США, Росія, Франція, Китай і Німеччина – забезпечували 76% усього експорту (підрозділ II). З 1950 р. США та Росія (до 1992 р. – Радянський Союз) постійно і з великим відривом були найкрупнішими постачальниками. Однак у 2018-2022 рр. відрив США від Росії збільшився. У цей період експорт зброї зі США був на 14% вищим, ніж у 2013-2017 рр., а їх частка у світі виросла з 33% до 40%. Натомість експорт зброї з Росії зменшився на 31%, а її частка у світі зменшилася з 22% до 16%. Експорт Франції, третього найкрупнішого постачальника, у 2018-2022 рр. виріс, порівняно з 2013-2017 рр., на 44%, тоді як експорт Китаю і Німеччини зменшився на 23% і 35%, відповідно. Відомі плани майбутніх поставок переконливо вказують на те, що розрив між США та Росією буде зростати. Ці плани також дозволяють припустити, що за кілька років Росія може втратити позицію другого найкрупнішого експортера основних озброєнь, частково через переорієнтацію її основних клієнтів на власне виробництво основних озброєнь, а частково через політику США та інших країн, спрямовану на відмову від закупок російської зброї.

У 2018-2022 рр. СІПРІ нараховував 167 держав-імпортерів основних озброєнь. П'ятьма найкрупнішими імпортерами зброї були: Індія, Саудівська Аравія, Катар, Австралія та Китай, на які разом припадало 36% світового імпорту зброї (підрозділ III). Регіоном - найкрупнішим отримувачем основних озброєнь у 2018-2022 рр. була Азія та Океанія із 41% загального імпорту; далі йдуть Близький Схід (31%), Європа (16%), Америка (5,8%) та Африка (5,0%). У 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., збільшився потік зброї до Європи (на 47%) і зменшився – до Африки (-40%), Америки (-21%), Близького Сходу (-8,8%) і Азії та Океанії (-7,5%). Азія та Океанія є регіоном з

найбільшою часткою світового імпорту зброї з 1988-1992 рр., а частка Близького Сходу з того ж періоду, попри зменшення імпорту, залишається однією з найбільших у світі. Хоча частка Африки значно скоротилася, але рівень імпорту нею у 2018-2022 рр. був вищим, ніж у 1988-2007 рр. Рівень імпорту держав Америки, навпаки, був найнижчим з 1983-1987 рр.

Багато зі 167 імпортерів брали пряму участь у збройних конфліктах або в суперечках з іншими державами, коли імпортовані основні озброєння відіграють важливу роль. Багато експортерів безпосередньо залучені чи є учасниками принаймні деяких конфліктів і сутичок, і це частково пояснює, чому вони бувають готові постачати зброю, навіть якщо поставки можуть суперечити проголошеній ними політиці експорту зброї.

СИМОН Т. ВЕЗЕМАН

I. Світові тенденції поставок зброї у 2018-2022 рр.

СИМОН Т. ВЕЗЕМАН, ПІТЕР Д. ВЕЗЕМАН

Обсяг міжнародних поставок основних озброєнь у 2018-2022 рр. був на 5,1% меншим, ніж у 2013-2017 рр., але на 3,9% вищим, ніж у 2008-2012 рр., і на 27% вищим, ніж у 1998-2002 рр., коли обсяги поставок були найменшими за будь-який п'ятирічний період з 1958-1962 рр. (діаграма 6.1, врізка 6.1)¹. Але загальний обсяг поставок у 2018-2022 рр. все ще був приблизно на 35% меншим за пік, досягнутий у 1978-1982 рр. і 1983-1987 рр., у розпал Холодної війни².

Попри зменшення імпорту основних озброєнь державами Азії та Океанії на 7,5% у 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., цей регіон зберіг лідерство, як це було у 1988-1992 рр., і дав 41% загальної суми (діаграма 6.2)³.

Поставки зброї до держав Близького Сходу у 2018-2022 рр. також зменшилися, порівняно з 2013-2017 рр., на 8,8%, але частка регіону у загальносвітовому обсязі (32%) залишилась однією з найбільших за будь-який із семи п'ятирічних періодів після 1983-1987 рр. і майже на 80% більшою, ніж у 2003-2007 рр. і 2008-2012 рр.

У 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., імпорт зброї зменшився до Африки (-40%) та Америки (-21%), і частка цих регіонів у загальносвітових поставках зброї зменшилася. В Африці, однак, обсяг імпорту у 2018-2022 рр. все ж був більшим, ніж у будь-який з чотирьох п'ятирічних періодів між 1988 р. і 2007 р. Натомість імпорт державами Америки був найменшим за будь-який з восьми п'ятирічних періодів з 1983-1987 рр.

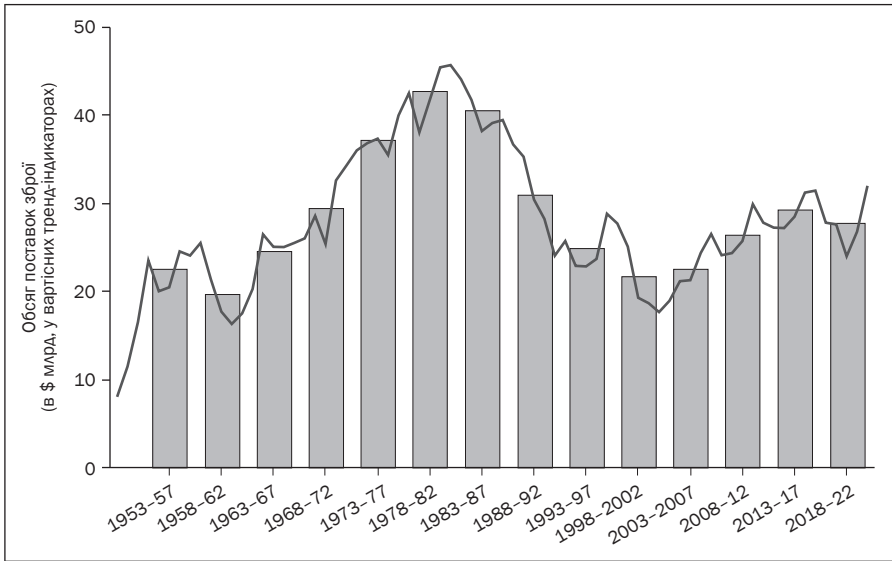
Імпорт основних озброєнь європейськими державами у 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., виріс на 47%, переважно через зростаюче відчуття загрози з боку Росії у більшості європейських держав. Однак обсяг імпорту у 2018-2022 рр. не дуже відрізнявся від трьох п'ятирічних періодів з 1993-1997 рр. по 2003-2007 рр. Війна в Україні лише обмежено вплинула на загальний обсяг поставок зброї у 2018-2022 рр., але у 2022 р. Україна стала крупним імпортером зброї. Більшість держав Європи також суттєво збільшили замовлення на імпорт зброї у 2022 р. та оголосили про плани нових замовлень у 2023 р. і в наступні п'ять років, що чітко вказує на подальше зростання імпорту зброї державами Європи в наступне десятиліття.

П'ятьма найкрупнішими експортерами зброї у 2018-2022 рр. були США, Росія, Франція, Китай і Німеччина, як і у 2013-2017 рр. (підрозділ II). П'ятьма найкрупнішими імпортерами зброї у цей період були Індія, Саудівська Аравія,

¹ У цьому розділі терміни “експорт зброї” та “імпорт зброї” означають міжнародні поставки основних озброєнь, згідно з визначенням СІПРІ. Це визначення та метод оцінки обсягу поставок див. у врізці 6.1.

² Якщо не зазначено іншого, інформація про поставки та замовлення зброї у цьому розділі взята з Бази даних СІПРІ про поставки зброї. Оскільки поставки рік від року можуть коливатися, СІПРІ порівнює послідовні багаторічні періоди – як правило, п'ятирічні. Це забезпечує більш стабільний показник тенденцій поставок основних озброєнь. Наведені тут дані можуть відрізнятися від даних у попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*, оскільки База даних про поставки зброї щороку оновлюється.

³ Визначення регіонів і субрегіонів у СІПРІ див.: SIPRI, ‘Regional coverage’, SIPRI Databases.

Діаграма. 6.1. Тенденція міжнародних поставок основних озброєнь у 1950-2022 рр.

Примітка: Гістограма показує середній обсяг поставок озброєнь за 5-річні періоди, а лінійний графік – річні обсяги. Пояснення стосовно вартісного тренд-індикатора (ВТІ) СІПРІ див. у врізці 6.1.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки зброї, станом на березень 2023 р.

Катар, Австралія і Китай (підрозділ III). Три з них були серед п'яти найбільших імпортерів і у 2013-2017 рр., а Катар і Австралія стали новачками в цій групі.

Збільшення та зменшення, навіть великі, експорту зброї окремими постачальниками в п'ятирічні періоди не є рідкістю і, як правило, не свідчать про тенденції, особливо для середніх і менших постачальників. Такі зміни часто пов'язані з непередбачуваністю ринків з обмеженою кількістю ймовірних покупців при великих обсягах основних озброєнь і бажанні покупців змінювати постачальників. Конкуренція на більшості головних ринків зброї є дуже гострою, і виграш чи програш в отриманні одного чи кількох крупних контрактів може мати суттєві наслідки. Прикладом є падіння британського експорту у 2018-2022 рр. на 35%, порівняно з 2013-2017 рр., значною мірою пов'язане з тим, що Велика Британія не змогла повторити крупне замовлення Саудівської Аравії на бойові літаки *Typhoon*. Поставка 48 літаків *Typhoon* і ракет для них Саудівській Аравії становила у 2013-2017 рр. майже половину всього британського експорту основних озброєнь, але більшість контрактів були виконані до кінця 2017 р. Переговори про замовлення ще 48 *Typhoon* тривали принаймні з 2008 р., і у 2020 р. здавалося, що вони успішно просуваються⁴. Але наприкінці 2022 р. розмови про ймовірний контракт згасли. Тим часом Франції вдалося виграти конкуренцію з раніше успішними

⁴ BAE Systems, *Half-yearly Report 2020*, 30 July 2020, p. 32.

Врїзка 6.1. Визначення та методологїя даних СІПРІ про мїжнароднї поставки зброї

База даних СІПРІ про мїжнароднї поставки зброї (*SIPRI Arms Transfers Database*) мїстить інформацію про поставки основних озброєнь державам, мїжнародним органїзаціям і недержавним збройним (тобто повстанським) угрупованням з 1950 р. по 2022 р. Оновлений масив даних публікується щороку; замїнюючи данї в попереднїх виданнях *Щорїчника СІПРІ* та нїшних публікаціях СІПРІ.

Визначення

Визначення “поставки” у СІПРІ охоплює продажї, ліцензїї на виробництво, допомогу, безкоштовнї передачі та бїльшїсть кредитїв і договорїв оренди. Майно повинно мати вїйськове призначення: одержувачем мають бути збройнї сили чи воєнізованї формування або розвідувальнї вїдомства нїшої країни, недержавнї збройнї угруповання чи мїжнароднї органїзації.

У Базї даних СІПРІ мїститься інформація лише про озброєння, що пїдпадають пїд поняття основних озброєнь, до яких належать: (а) бїльшїсть лїтальних апаратїв (в т. ч. безпїлотнї); (б) зенїтнї ракетнї системи та зенїтнї гармати великого калїбру; (в) системи дозаправки в повітрі; (г) бїльшїсть броньованих машин; (д) артилерїя калїбру ≥ 100 мм; (е) двигуни для вїйськової авїації та нїшних великих лїтакїв, бойових кораблїв, великих допомїжних суден і бронетехнїки; (ж) керованї ракети, торпеди, бомби і снаряди; бїльшїсть кораблїв; (з) засоби виявлення (радари, сонари, пасивнї електроннї датчики); (и) бїльшїсть кораблїв; (к) корабельна артилерїя, ракетнї пусковї установкї та протичовновї озброєння; (л) розвідувальнї супутники; (м) бїльшїсть оснащених гарматами чи ракетами башт для бронетехнїки.

Якщо система дозаправки в повітрі, двигун, засїб виявлення, морська гармата чи нїша корабельна система або башта (категорїї в, д, е, з, і) встановлена на платформї (машинї, лїтаку чи кораблї), передача в Базї даних рахується як поставка однїєї одиниці, якщо вона надїйшла вїд нїшого постачальника, нїж платформа.

Вартїсний тренд-їндикатор СІПРІ

Для оцїнки обсягу поставок основних озброєнь СІПРІ розроблена унїкальна система, що використовує просту одиницю вимїрювання – вартїсний тренд-їндикатор (VTI, *trend-indicator value, TIV*). Призначенням VTI є демонстрація передачі вїйськових ресурсїв. Кожен зразок озброєнь має свїй специфїчний VTI. Зброї, що була у використаннї, та суттєво модернізованїй зброї, що була у використаннї, присвоюється знижений VTI. СІПРІ пїдраховує об’єм поставок шляхом перемноження VTI, специфїчного для зразка озброєння, на кїлькїсть переданих протягом року озброєнь. Данї VTI СІПРІ не вїдображають фїнансову вартїсть поставлених озброєнь.

Джерело: SIPRI, ‘Sources and methods’, SIPRI Arms Transfers Database.

виробниками нїшних типїв лїтакїв (включно з *Typhoon*) та отримати крупнї замовлення на бойовї лїтаки *Rafale* (пїдроздїл II).

Ключовї подїї 2022 р., пов’язанї з поставками зброї*Порушення ланцюгїв постачання*

До 2022 р. найгїршї наслідкї пандемїї *Covid-19*, яка почалася 2020 р., майже подоланї. Пїд час пандемїї ряд експортерїв, їмпорттерїв і виробникїв пївїдомляли про затримкї окремих програм виробництва озброєнь через порушення ланцюгїв постачання, перенесення термїнїв поставки внаслідок обмежень на подорожї, змїни прїоритетїв фїнансування. Але данї про поставки основних озброєння з 2020 р. показують, що пандемїя і викликаний нею

	Африка	Америка	Азія і Океанія	Європа	Близький Схід	Інші	Разом
1983-87	16,1	20,4	53,8	47,6	60,9	3,7	202,5
1988-92	6,6	12,6	58,2	41,8	35,3	0,2	154,7
1993-97	3,3	11,0	49,3	22,9	37,5	0,1	124,0
1998-2002	5,0	8,6	47,7	21,0	26,1	0,1	108,5
2003-2007	6,4	10,9	46,0	24,9	24,0	0,1	112,3
2008-12	13,2	14,5	60,1	19,9	23,7	0,5	131,9
2013-17	11,6	10,2	61,1	15,5	47,0	0,2	145,6
2018-22	6,9	8,1	56,5	22,6	42,9	1,2	138,2

Діаграма 6.2. Тенденції міжнародних поставок основних озброєнь (імпорт за регіонами) у 1983-2022 рр.

Примітка: Дані наведені в \$ млрд, у вартісних тренд-індикаторах СІПРІ. Пояснення про вартісний тренд-індикатор СІПРІ див. у вірзці 6.1.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки зброї, станом на березень 2023 р.

глобальний економічний спад мали лише незначний прямий і опосередкований вплив на виробництво, поставки та замовлення основних озброєнь⁵.

Основні проблеми, що виникли, стосуються ланцюгів постачання, і найбільш тривалим ефектом, імовірно, буде усвідомлення важливості надійних ланцюгів постачання, аж до другорядних компонентів і сировини. Це може змусити держави переглянути свою залежність від іноземних постачальників основних озброєнь та активізувати зусилля, спрямовані на зміцнення вітчизняної військово-промислової бази⁶. Багато крупних країн-імпортерів зброї вже намагаються локалізувати виробництво та розробку, і пандемія, імовірно, прискорила цю тенденцію⁷. Крім того, раптовий тиск на потужності з виробництва зброї та ланцюги поставок через війну в Україні у 2022 р., імовірно, призведе до посилення спроб зменшити залежність від іноземних постачальників⁸. Ці фактори дозволяють припустити, що більше

⁵ Див. також: Веземан С. Т., Куїмова А., Веземан П. Д. “Міжнародні поставки озброєнь і події у сфері виробництва зброї”. – *Щорічник СІПРІ 2021*, розділ 9; Веземан С. Т., Куїмова А., Веземан П. Д. “Міжнародні поставки озброєнь”. – *Щорічник СІПРІ 2022*, розділ 9.

⁶ Приклади такого переосмислення див.: Lopez, C. T., ‘DOD addresses supply chain resiliency with Lone Star State industry’, US Department of Defense (DOD) News, 22 June 2022; Wirth, A. J. et al., ‘Keeping the defense industrial base afloat during COVID-19’, RAND Corporation Research Report no. RR-A1392-1, 2021; Australian Industry Group, ‘Defence industry development: Australian defence industry policy post COVID-19’, Aug. 2020.

⁷ Приклади в Азії та Океанії див.: Beraud-Sudreau, L. et al., *Arms-production Capabilities in the Indo-Pacific Region: Measuring Self-reliance* (SIPRI: Stockholm, Oct. 2022).

⁸ European Defence Agency (EDA), ‘EDA study analyses defence industrial strategies’, EDA News, 11 Oct. 2022; European Commission, High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, ‘Defence investment gaps and measures to address them’, Joint Communication to the European Parliament, the European Council and others, JOIN(2022) 24 final, 23 May 2022.

уваги приділятиметься закупівлі основних озброєнь вітчизняного виробництва (місцевих розробок або спільних проєктів кількох держав, що є давніми союзниками). Це, своєю чергою, може призвести до зменшення кількості крупних імпорتنих замовлень зброї більш розвиненими державами.

Вплив війни в Україні на вибір технологій у світі

Повномасштабна війна високої інтенсивності в Україні, що розпочалась із вторгненням Росії у лютому 2022 р., вже почала суттєво впливати на світові поставки озброєнь. Окрім великих поставок до України, вона також різко посилила напруженість у Європі, що призвело до збільшення закупівель основних озброєнь багатьма державами регіону (див. нижче). Крім того, війна внесла розбіжності у світову думку, що спричинило відповідні наслідки в різних частинах світу⁹. Багато держав винесуть уроки з повномасштабної війни між двома великими й сучасними арміями, включаючи оцінку ефективності тих чи інших видів зброї і технологій¹⁰. Зростання напруженості, політичний розкол у світі та пов'язані з технікою уроки війни в Україні, взяті разом, імовірно, справлять глибокий вплив на поставки зброї у найближчому майбутньому.

У перші місяці війни Росія втратила велику кількість танків: від легких, дешевих і простих у використанні протитанкових систем малої дальності, які використовувала Україна, у т. ч. тисячами наданих західними державами як допомога, яка за лічені тижні надійшли на озброєння українських військ¹¹. Україна з великим ефектом у перші місяці використовувала також ударні безпілотні літальні апарати (БЛА), поставлені Туреччиною до та під час війни, натомість бойові літаки, які використовували обидві сторони, були менш ефективними протягом 2022 р.¹² Широко використовувалась артилерія, яка була найбільш ефективною при використанні керованих ракет і снарядів, а також у поєднанні з передовими засобами керування вогнем, а системи протиповітряної оборони, надані Заходом, виявилися здатними захистити Україну від більшості російських ракет і літаків¹³. Через швидку зміну динаміки на фронті, однак, поки що важко винести уроки з війни стосовно того, які саме типи основних озброєнь будуть найкориснішими у майбутніх війнах. Цей брак ясності проявився в різноманітності закупівель зброї Україною та іншими країнами у 2022 р. Великим попитом багатьох держав користувалися

⁹ Про розкол у світі через війну в Україні див. підрозділ V розділу 1 цього видання.

¹⁰ 'What weapons are significant for current and future warfare? Lesson learned from recent conflicts', Panel session at SIPRI Stockholm Security Conference, 8 Nov. 2022, YouTube, 12 Dec. 2022; Venckunas, V., 'Eight lessons air forces are learning from the war in Ukraine', AeroTime, 8 Jan. 2023; Philip, S. A., 'How "graveyard" of Russian tanks in Ukraine is upending armour doctrines worldwide & for India', *The Print*, 30 Oct. 2022.

¹¹ Cranny-Evans, S., 'How anti-tank weapons shaped the early phase of the Ukraine war', *Army Technology*, 17 June 2022.

¹² Gordon, C., 'Russian Air Force "has lot of capability left" one year on from Ukraine invasion', *Air and Space Forces Magazine*, 15 Feb. 2023; Peck, M., 'Ukraine war proves big guns are back', *National Defense*, 16 Sep. 2022; Chapple, A., 'The drones of the Ukraine war', RFE/RL, 17 Nov. 2022.

¹³ Szondy, D., 'Invasion of Ukraine shows artillery still rules the battlefield', *New Atlas*, 20 Nov. 2022; Garamone, J., 'US, allies work to supply Ukraine air defense needs', *US Department of Defense News*, 29 Nov. 2022.

ударні БЛА, які вже проявили себе в інших недавніх війнах, таких як 44-денна азербайджано-вірменська війна 2020 р. за Нагірний Карабах, а також високоточні боєприпаси для артилерії та авіації¹⁴. Наприкінці 2022 р. в Японії навіть оголосили, що замінять усі свої бойові та розвідувальні вертольоти безпілотними системами¹⁵. Інші держави, однак, зберегли впевненість у бойових вертольотах. Наприклад, Польща наприкінці 2022 р. замовила у США до 96 бойових вертольотів, Австралія – 29. Попри, здавалося б, погані показники танків у війні в Україні, в Європі відновився інтерес до них, що найбільш помітно у крупному польському замовленні 2022 р. майже 1 300 танків – що є найбільшим замовленням танків у Європі з 1980-х рр., – та у постачанні сотень танків Україні (див. нижче).

Звичайна та ядерна зброя

Привід застосування ядерної зброї став ще більш тривожним, адже кілька держав – востаннє Росія у 2022 р. – погрожували або натякали на можливість використання такої зброї¹⁶. Кілька замовлень звичайних озброєнь та відповідних рішень останніми роками були пов'язані з ядерною зброєю, як потенційні системи доставки подвійного призначення або як привід для стурбованості розповсюдженням ядерної зброї. Так, Німеччина наприкінці 2022 р. замовила у США 35 бойових літаків *F-35*, після замовлення аналогічних літаків Італією (2006 р.), Нідерландами (2008 р.) та Бельгією (2018 р.). У кожній з чотирьох держав однією з функцій бойових літаків *F-35* є доставка американських тактичних атомних бомб, що зберігаються в цих державах, із заміною існуючих літаків, призначених для виконання цієї функції¹⁷. У 2022 р. Росія поставила Білорусі невелику кількість ракет “земля-земля” *Искандер-М* (дальністю 500 км). Оголошуючи про угоду в червні 2022 р., Президент Путін окремо зазначив, що ці ракети можуть нести ядерні боєзаряди¹⁸. А наприкінці 2022 р. з'явилися припущення, що Росія може просувати угоду з Білоруссю про “спільне використання” ядерної зброї, згідно з якою ядерні боєголовки будуть розміщені в Білорусі, але залишатимуться під контролем Росії – це перша така домовленість для Росії, пізніше підтверджена Путіним¹⁹.

¹⁴ Shabazov, F., ‘Tactical reasons behind military breakthrough in Karabakh conflict’, *Eurasia Daily Monitor*, vol. 17, no. 155 (3 Nov. 2020).

¹⁵ Yeo, M., ‘Japan to replace attack, observation helicopters with drone fleet’, *Defense News*, 9 Feb. 2023.

¹⁶ Про російську ядерну доктрину у 2022 р. див. підрозділ V розділу I і підрозділ II розділу 7 цього видання.

¹⁷ Про “спільне володіння” ядерною зброєю США у Європі див. підрозділ I розділу 7 цього видання.

¹⁸ Водночас Путін заявив, що Росія модернізуватиме білоруські бойові літаки для доставки тактичної ядерної зброї; див.: Adamowski, J., ‘Russia to provide nuclear-capable missiles and fighter jets to Belarus’, *Defense News*, 27 June 2022; ‘Russia to send Belarus nuclear-capable missiles’, *Deutsche Welle*, 26 June 2022.

¹⁹ Drennan, J., ‘Possible Russian nuclear deployments to Belarus could shift Europe’s nuclear balance’, *US Institute of Peace*, 30 June 2022; ‘Russia gave Belarus Iskander system that can carry nuclear weapons, Putin says’, *TASS*, 25 Mar. 2023; ‘Putin says Moscow to place nuclear weapons in Belarus, US reacts cautiously’, *Euractiv.com*, 26 Mar. 2023.

У рамках нового тристороннього безпекового партнерства Австралії, Великої Британії та США (*AUKUS*), започаткованого у 2021 р., яке загалом розглядають як противагу Китаю в Індо-Тихоокеанському регіоні, США та Велика Британія поставлять Австралії до восьми атомних підводних човнів. Вибір конкретного проекту та рішення про замовлення очікується у 2023 р., але постачання підводних човнів розпочнеться не раніше 2030-х рр.²⁰ У ядерних реакторах підводних човнів, імовірно, використовуватиметься високозбагачений уран (ВЗУ), як у реакторах британських і американських підводних човнів. ВЗУ можна використовувати для створення ядерної зброї, і це буде перша передача реакторів на ВЗУ та ядерного палива під повний контроль державі, яка не має ядерної зброї²¹. Австралія заявила, що, будучи учасником Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р., який містить суворі гарантії запобігання зміні призначення ВЗУ, вона не буде намагатися створити ядерну зброю, виробляти ВЗУ чи переробляти його після використання²². Проте залишається побоювання, що інші держави можуть скористатися прикладом Австралії як прецедентом для придбання власних атомних підводних човнів із паливом у вигляді ВЗУ, який не підпадає під гарантії безпеки та згодом може бути використаний для створення ядерної зброї. На думку деяких експертів, негативний ефект від створеного *AUKUS* прецеденту був би меншим, якби Австралія використовувала на підводних човнах низькозбагачений уран²³.

Конфлікти, напруженість і поставки зброї

Активні збройні конфлікти та зростання напруженості між державами, очевидно, є головними чинниками закупівлі державами зброї. Принаймні п'ять з *Топ 10* найкрупніших імпортерів основних озброєнь у 2018-2022 рр. (Єгипет, Індія, Пакистан, Саудівська Аравія та США) брали участь у збройних конфліктах у 2022 р.²⁴ У деяких випадках конфлікти точилися в межах держави

²⁰ Liptak, K., Atwood, K. and Liebermann, O., 'US is expected to sell Australia at least 4 nuclear-powered submarines', CNN, 8 Mar. 2023.

²¹ Kuperman, A. J., 'Fixing a fatal, nuclear flaw in AUKUS', *Breaking Defense*, 7 Mar. 2023. Це не є першою передачею атомного підводного човна з паливом на ВЗУ: у 1988 р. Радянський Союз поставив такий підводний човен Індії, яка на той час ще не мала ядерної зброї. Але це була лише тимчасова оренда. У 2012 р. Росія зробила заміну палива, наступна заміна передбачена на 2025 р., в обох випадках – на умовах оренди. На відміну від Австралії, Індія не є учасником Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). Загальний огляд та інші деталі ДНЯЗ див. у розділі I Додатку А, цього видання.

²² Wong, P., Australian Minister of Foreign Affairs, 'AUKUS won't undermine Australia's stance against nuclear weapons', *The Guardian*, 23 Jan. 2023. Див. також Веземан та ін. *Щорічник СІПІ 2022* (посилання 5).

²³ Kuperman, A. J., 'Fixing a fatal, nuclear flaw in AUKUS', *Breaking Defense*, 7 Mar. 2023; Kuperman, A. J., Interview with H. Lemahieu, Lyndon B. Johnson School of Public Affairs, Texas, 14 Mar. 2022; Pabellina, K. M., 'The gamble of AUKUS: Eroding the rules of nuclear non-proliferation?', *Asia-Pacific Leadership Network (APLN) Policy Brief* no. 84, Sep. 2022; Supriyanto, R. A., 'AUKUS and Southeast Asia's non-proliferation concerns', *BASIC*, 5 July 2022; Center for Arms Control and Non-Proliferation, 'Uranium enrichment: For peace or for weapons', *Fact Sheet*, 26 Aug. 2021; Rauf, T., 'Driving nuclear submarines through IAEA safeguards', *InDepthNews*, 25 Nov. 2021. Див. також: Веземан та ін. *Щорічник СІПІ 2022* (посилання 5).

²⁴ Список усіх держав і територій, де відбувалися збройні конфлікти у 2022 р., див. у таблиці 2.8 розділу 2 цього видання.

(наприклад, боротьба єгипетських та індійських державних сил проти внутрішніх недержавних збройних угруповань), деякі були міждержавними (зокрема, сутички індійських державних сил з пакистанськими державними силами), інші були зовнішнім втручанням на підтримку дій іншої держави проти недержавних збройних угруповань (наприклад, дії Саудівської Аравії у Ємені, США в Сомалі). В усіх цих конфліктах використовувалися основні озброєння, і більшість цієї зброї була імпортною, за винятком зброї, що використовувалася США. Три інші країни з *Top 10* – Китай, Японія та Південна Корея – не були залучені у 2022 р. до збройних конфліктів, але їх також зачепила міждержавна напруженість. У цих випадках основні озброєння використовувалися для демонстрації сили та рішучості: Китаю – у Південно-Китайському морі та на його спірному кордоні з Індією; Японії та Китаю – у Східно-Китайському морі; Японії та Південної Кореї – у протистоянні з Північною Кореєю.

Зв'язок між закупівлями зброї і конфліктами або напруженістю у відносинах з іншими державами помітний на прикладах багатьох із 157 держав, які СППРІ вважає отримувачами основних озброєнь у 2018-2022 рр. Але безперечно також, що не обов'язково існує пряма кореляція між рівнем імпорту основних озброєнь і рівнем конфлікту чи напруженості. Наприклад, у Субекваторіальній Африці у 2018-2022 рр. спостерігалися численні збройні конфлікти, внутрішня і двостороння напруженість, а також інші безпекові проблеми, але жодна держава Субекваторіальної Африки не належала до 40 найкрупніших імпортерів у той період. Сукупний імпорт зброї державами Субекваторіальної Африки у 2018-2022 рр. був значно нижчим, ніж попередніми роками. Імпорт зброї Ефіопією у 2018-2022 рр., наприклад, був на 51% меншим, ніж у 2013-2017 рр., і країна була 75-м імпортером зброї у світі, попри війну в Ефіопії у 2020-2022 рр., яка спричинила чи не найбільше жертв у світі в ті роки²⁵.

Загалом, до основних озброєнь, імпортованих державами Субекваторіальної Африки, належить відносно невелика кількість старих і доволі простих систем, що мають низьку економічну та військову цінність. Однак ця зброя є важливою для військових операцій держав, зокрема, в боротьбі з недержавними збройними угрупованнями. Так, Нігерія та Уганда останніми роками імпортували лише невелику кількість бойових літаків і вертольотів, але, за повідомленнями їх військово-повітряних сил, ця імпортована зброя відіграла важливу роль у перемогах у боротьбі з повстанцями²⁶. В іншому випадку обмежені поставки основних озброєнь зіграли важливу роль у підтримці миротворчих операцій в Африці²⁷. На п'ять країн, що виділяли війська для *Перехідної місії Африканського Союзу в Сомалі (African Union Transition Mission in Somalia, ATMIS)* у 2022 р. – Бурунді, Джибуті, Ефіопію,

²⁵ Про збройний конфлікт в Ефіопії див. підрозділи I і II розділу 2 цього видання; Дейвіс І. «Збройні конфлікти та мирні процеси у Східній Африці». – *Щорічник СППРІ 2022*, підрозділ IV розділу 7.

²⁶ Martin, G., 'Nigerian Air Force confirms additional air assets are on the way', defenceWeb, 27 Mar. 2023; 'Russian attack helicopters turned the tide against the LRA: UPDF', defenceWeb, 28 Mar. 2023.

²⁷ 'ATMIS 24 APCs better off', defenceWeb, 8 Aug. 2022.

Кенію та Уганду – разом припадало 0,4% світового імпорту зброї у 2018-2022 рр. Однак деякі отримані ними основні озброєння, зокрема 80 легких бронемашин, поставлених спеціально для *ATMIS*, дуже допомогли виконанню завдань Місії.

В інших випадках використання основних озброєнь, поставлених військовим, навіть у невеликих обсягах, викликає стурбованість, наприклад, у випадках військових переворотів чи порушень міжнародного гуманітарного права і прав людини²⁸. Військовий переворот у Буркіна-Фасо у 2021 р. спонукав США у 2022 р. переоцінити та згодом припинити військову допомогу цій країні; припинення допомоги стосувалась оплати поставки легких бронемашин з ПАР до Буркіна-Фасо у 2021-2022 рр.²⁹ У 2022 р. Франція, за повідомленнями, зупинила поставку Габону чотирьох легких бронемашин через ризик їх використання військовими у можливих сутичках під час президентських виборів у Габоні, запланованих на 2023 р.³⁰

На зв'язок між поставками зброї і конфліктами чи напруженістю також вказує схема поставок до інших регіонів світу (підрозділ III). Єдиним регіоном, де практично немає великої напруженості між державами, а три збройні конфлікти у 2022 р. були пов'язані переважно з бандитизмом, є Південна Америка, де, згідно з даними СІПРІ, останніми роками відбувається значне зменшення імпорту зброї.

Держави-експортери зброї часто є прямими чи опосередкованими учасниками конфліктів чи напруженості, від яких потерпають держави, яким вони постачають основні озброєння. Це частково пояснює, чому деякі експортери зброї готові постачати її (іноді як військову допомогу), навіть якщо постачання, здається, суперечить заявленій експортером політиці експортного контролю (декілька прикладів наведені у підрозділі II).

Вплив війни в Україні на поставки зброї у 2022 р.

Після здобуття незалежності у 1991 р. і до кінця 2021 р. Україна імпортувала дуже мало основних озброєнь. Ситуація змінилася після вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р., коли США, Канада, Австралія і принаймні 23 європейські держави почали у великій кількості надсилати військову допомогу Україні³¹. Як наслідок, у 2022 р. вона стала третім – після Катару та Індії – найкрупнішим імпортером основних озброєнь з 8,3% усього світового імпорту зброї. У період 2018-2022 рр. на Україну припадало 2,0% усього світового імпорту зброї, і вона посідала 14-е місце за імпортом. Із 29 держав, які постачали основні озброєння Україні у 2022 р., головними

²⁸ Див., наприклад: Maletta, G. and Héau, L., 'Funding arms transfers through the European peace facility: Preventing risks of diversion and misuse', SIPRI Commentary, June 2022, pp. 14-15.

²⁹ Savell, S., 'US security assistance to Burkina Faso laid the groundwork for a coup', *Foreign Policy*, 3 Feb. 2022; Mohammed, A. and Pamuk, H., 'US halts nearly \$160 million aid to Burkina Faso after finding military coup occurred', Reuters, 19 Feb. 2022; Arieff, A., 'Burkina Faso: Conflict and military rule', Congressional Research Service In Focus no. IF10434, 17 Oct. 2022.

³⁰ 'Paris refuse de livrer des blindés à la Garde républicaine du Gabon', Gabonactu.com, 3 Oct. 2022.

³¹ Про військову допомогу Україні у 2022 р. див. також підрозділ V розділу 1, підрозділ II розділу 5, підрозділ V розділу 12 цього видання.

постачальниками були США, на які припадало 35% усього українського імпорту зброї протягом року, Польща (17%), Німеччина (11%), Велика Британія (10%) і Чехія (4,4%). Багато зброї, поставленої у 2022 р., було взято з наявних запасів, зокрема 228 одиниць артилерії та приблизно 5 000 керованих ракет зі США, 280 танків з Польщі та понад 7 000 протитанкових ракет з Великої Британії. Постачались також і нові зразки озброєнь, зокрема системи ППО з Німеччини, Польщі, Великої Британії та США.

У багатьох випадках постачання зброї однією державою фінансувалися іншими державами або ЄС через Європейський фонд миру. Так, до кінця 2022 р. ЄС виділив €3,1 млрд (\$3,2 млрд) для оплати військової техніки, яку країни ЄС постачали Україні³². В інших випадках держави кооперувалися для оплати зброї, поставленої третіми країнами. Так, Нідерланди і США оплатили поставку Україні 90 танків з Марокко після їх модернізації чеською компанією³³. Країни-члени НАТО також постачали нову зброю іншим країнам-членам, які своєю чергою постачали Україні стару радянську зброю, яку українським Збройним силам легше опанувати, вона є подібною до наявної в Україні. Так, Німеччина поставила Чехії танки *Leopard-2* за стандартом НАТО після того, як остання передала Україні інші основні озброєння³⁴.

Україна отримувала не всі види озброєнь, про які вона просила своїх союзників, і на різних етапах протягом 2022 р. держави мали різні погляди на те, що потрібно постачати. Зокрема, якщо Польща та Чехія поставили Україні танки в першій половині 2022 р., то Німеччина, Велика Британія та США заявили про готовність зробити це лише наприкінці 2022 р. з поставкою у 2023 р.³⁵ Інші держави, які постачали зброю, залишалися проти постачання танків. Так, Італія протягом 2022 р. наполягала, що не постачатиме танки чи іншу “наступальну” зброю³⁶. Попри зростаючу готовність держав надавати Україні ширшу номенклатуру озброєнь, наприкінці 2022 р. постачальники все ще не були готові постачати озброєння, здатні уражати цілі на території Росії, зокрема бойові літаки і далекобійні ракети наземного базування.

З квітня 2022 р. багато західних поставок військової допомоги Україні координувалися через Контактну групу з питань оборони України (*Ukraine Defense Contact Group*) під керівництвом США³⁷. Разом з тим з боку окремих урядів продовжували лунати повідомлення – часто у вигляді коротких заяв без детальних пояснень – про затримку або відмову від постачань певних типів зброї. Як аргументи наводилися наступні: оцінку того, яка техніка

³² Council of the European Union, ‘Ukraine: Council agrees on further support under the European Peace Facility’, Press release, 17 Oct. 2022; Bilquin, B., ‘European Peace Facility: Ukraine and beyond’, European Parliamentary Research Service, At a Glance no. PE738.221, Nov. 2022. Про Європейський фонд миру див. також підрозділ II розділу 5 і підрозділ V розділу 12 цього видання.

³³ Vergun, D., ‘Aid package to Ukraine includes T-72B tanks’, US Department of Defense News, 4 Nov. 2022; ‘Le Maroc offre ses chars à l’Ukraine’, MENA Defense, 22 Jan. 2023.

³⁴ Zimmermann, V. N., ‘Die Tschechische Republik erhält aus Deutschland 14 Leopard-Panzer’, *Frankfurter Allgemeine*, 29 Aug. 2022.

³⁵ Sabbage, D. and Harding, L., ‘Ukraine confident UK will send Challenger 2 tanks to help war effort’, *The Guardian*, 13 Jan. 2023; Debusmann Jr, B., Wright, G. and Radford, A., ‘Germany confirms it will provide Ukraine with Leopard 2 tanks’, BBC News, 25 Jan. 2023.

³⁶ ‘Italy will not be sending “offensive weapons” to Ukraine’, Technology Org, 30 Jan. 2023.

³⁷ Ismay, J., ‘A new US-led international group will meet monthly to focus on aiding Ukraine’, *New York Times*, 26 Apr. 2022; US Department of State, ‘Special online briefing with Ambassador Julianne Smith, US permanent representative to NATO’, Special Briefing, 13 Feb. 2023.

найкраще відповідає здатності українських військових швидко опанувати та ефективно використати її; небажання спустошувати запаси країни; застереження стосовно ризику того, що якась зброя може бути використана Україною для ударів по території Росії; побоювання, що постачання певної зброї може призвести до прямої конфронтації з Росією. Зокрема, США відмовилися поставити на прохання України балістичні ракети *ATACMS* дальністю 300 км, мотивуючи тим, що це було б занадто агресивним кроком і виснажило б запаси ракет у США³⁸. Аналогічним чином уряд Німеччини протягом 2022 р. відмовлявся поставити танки (або дозволити іншим державам реекспортувати танки німецького виробництва зі своїх арсеналів) на тій підставі, що такий крок може призвести до ескалації війни або безпосередньо втягнути Німеччину у війну, і що Україна ще не має можливостей для використання цих танків³⁹. Однак після кількох місяців тиску зі столиць союзників Німеччина на початку січня 2023 р. нарешті підтвердила, що поставить Україні 14 танків *Leopard-2A6*, і дозволила іншим державам постачати танки німецького виробництва⁴⁰.

Зброя, поставлена Україні у 2022 р., була життєво важливою для зупинення Україною російського наступу в лютому-березні, продовжувала відігравати важливу роль в обороні та контрнаступі України проти Росії протягом другої половини 2022 р., і є необхідною для її майбутнього виживання. Росія, навпаки, покладалася майже винятково на зброю власного виробництва, хоча приблизно з серпня 2022 р. вона імпортувала сотні “літаючих бомб” з Ірану. Іран визнав поставку невеликої кількості таких озброєнь Росії до 2022 р., але він заперечував будь-які поставки після початку війни, всупереч численним доказам протилежного⁴¹.

Під час воєнних дій у 2022 р. велике значення для обох сторін мала артилерія⁴². У 2022 р. багато держав поставили Україні загалом 532 гармати калібром 105 мм і вище, а також 55 реактивних систем залпового вогню, та пообіцяли нові поставки у 2023 р. Крім того, війна показала важливість

³⁸ Kube, C. and De Luce, D., ‘US military leaders are reluctant to provide longer-range missiles to Ukraine’, NBC News, 16 Sep. 2022; Gordon, M. R. and Lubold, G., ‘US altered HIMARS rocket launchers to keep Ukraine from firing missiles into Russia’, *Wall Street Journal*, 5 Dec. 2022; McLeary, P., Seligman, L. and Ward, A., ‘US tells Ukraine it won’t send long-range missiles because it has few to spare’, *Politico*, 13 Feb. 2023.

³⁹ Metzger, N., ‘Warum Deutschland keine Leopard 2 liefert’, *ZDF Heute*, 19 Oct. 2022.

⁴⁰ ‘Deutschland liefert Leopard-Panzer an Ukraine’ [Німеччина передає танки Leopard Україні], *ZDFheute*, 24 Jan. 2023; Debusmann et al. (пос. 35); and Oltermann, P. and Roth, A., ‘Germany announces it will supply Leopard 2 tanks to Ukraine’, *The Guardian*, 25 Jan. 2023.

⁴¹ “Літаючі бомби”, які є, по суті, низькошвидкісними, простими за конструкцією одноразовими мініатюрними літаками із задалегідь заданими траєкторією польоту та ціллю; їх ще називають “дронами-камікадзе” або “баражуючими боеприпасами”. ‘Iran says it shipped drones to Russia before Ukraine war’, *Reuters*, 5 Nov. 2022; ‘Ukraine war: US says Iranian drones breach sanctions’, *BBC News*, 18 Oct. 2022. Імпорт БЛІА та планеруючих бомб заборонено згідно з Резолюцією РБ ООН 2231, якого запроваджене ембарго на імпорту з Ірану БЛІА та ракет з радіусом дії 300 км і більше без спеціального попереднього дозволу Ради Безпеки. Див.: UN Security Council Resolution 2231, 20 July 2015. Про ембарго згідно з Резолюцією 2231 див. підрозділ II розділу 12 цього видання.

⁴² Peck (посилання 12); ‘US Army chiefs stress importance of artillery as key lesson of Ukraine war’, *Military Watch Magazine*, 14 May 2022; Cancian, M. F. and Anderson, J., ‘Expanding equipment options for Ukraine: The case of artillery’, *Center for Strategic and International Studies*, 23 Jan. 2023.

боєприпасів для артилерії та легких озброєнь⁴³. Такі боєприпаси витрачалися настільки інтенсивно, що з обох сторін, за повідомленнями, почали вичерпуватися запаси, а використання їх в Україні перевищило виробництво у її постачальників⁴⁴. Постійне постачання боєприпасів становило значну частину військової допомоги Україні. Лише США до кінця 2022 р. зобов'язалися надати Україні понад 1,5 млн артилерійських снарядів і ракет та понад 100 млн набоїв для стрілецької зброї⁴⁵.

У 2022 р. у Росії також, очевидно, не вистачало ракет та інших боєприпасів, і США та союзники стверджували, що Росія імпортує артилерійські снаряди з Північної Кореї та намагається придбати балістичні ракети “земля-земля” в Ірані⁴⁶. Північна Корея заперечувала будь-які подібні поставки чи плани, а Іран надавав суперечливу інформацію про ракети⁴⁷. До кінця 2022 р. не було прямих доказів поставок Росії з Північної Кореї, а поставку іранських балістичних ракет, схоже, було зірвано через попередження Ірану з боку США та Європи про наслідки, якщо він таки поставить ракети. Крім того, Росію могли втримати від імпорту іранських ракет тим, що це може відкрити двері для постачання Україні американських далекобійних ракет⁴⁸.

Імпорт зброї та нарощування військово-морських сил у Східному Середземномор'ї

На тлі триваючих суперечок у Східному Середземномор'ї держави регіону у 2018-2022 рр. продовжили нарощувати військово-морський потенціал шляхом поставок основних озброєнь з інших держав⁴⁹. У 2018-2022 рр. Єгипет отримав чотири підводні човни і перший із чотирьох фрегатів, замовлених у Німеччині, два з трьох фрегатів, замовлених у Франції, та два

⁴³ Ці типи боєприпасів здебільшого не охоплені даними СППІ про основні озброєння, частково тому, що прозорість передачі боєприпасів є дуже низькою; наприклад, вони не охоплені різними багатосторонніми механізмами прозорості поставок озброєнь. Ми згадуємо їх тут, щоб показати, що передача боєприпасів може мати серйозні наслідки. Визначення “основні озброєння” див. у вірсі 6.1; про механізми прозорості див. підрозділ IV розділу 10 цього видання.

⁴⁴ Rettman, A., ‘EU figures show intensity of Russia-Ukraine artillery war’, EUobserver, 16 Mar. 2023; Zalan, E., ‘EU leaders agree 1m artillery shells for Ukraine’, EUobserver, 23 Mar. 2023; Kube, C., ‘Russia and Ukraine are firing 24,000 or more artillery rounds a day’, NBC News, 11 Nov. 2022; ‘Ukraine updates: NATO warns of donor ammunition shortages’, Deutsche Welle, 13 Feb. 2023; Baily, R. et al., ‘Russian offensive campaign assessment, December 31’, Institute for the Study of War, 31 Dec. 2022.

⁴⁵ US DOD, ‘Fact sheet on US security assistance to Ukraine’, Press release, 21 Dec. 2022.

⁴⁶ US Department of State, ‘Department press briefing –November 1, 2022’, Press briefing, 1 Nov. 2022; Nicholls, M., ‘Russia trying to get ballistic missiles from Iran, says Britain’, Reuters, 10 Dec. 2022. Про резолюцію Ради Безпеки ООН 2231, яка забороняє імпорт з Ірану ракет дальністю 300 км або більше без спеціального попереднього дозволу Ради Безпеки, див. посилення 41 і підрозділ II розділу 12 цього видання.

⁴⁷ ‘Iran agrees to ship missiles, more drones to Russia’, Reuters, 19 Oct. 2022; ‘Iran denies plan to send missiles to Russia for Ukraine war’, Defense Post, 21 Oct. 2022.

⁴⁸ Rathbone, J. p. et al., ‘Russia and Iran hesitate over co-operation as West warns of costs’, *Financial Times*, 6 Mar. 2023; Nicholls (посилання 46); ‘Ukraine warns of threat from Belarus, US says Iran helped Russia operate drones from Crimea’, France 24, 20 Oct. 2022. Поставка будь-яких подібних ракет Росії також порушуватиме санкції ООН проти Ірану. Докладніше про ембарго ООН див. розділ 12, підрозділ II цього видання.

⁴⁹ Про напруженість у Східному Середземномор'ї див.: Дейвіс І. “Головні загальні події в регіоні”. – *Щорічник СППІ 2022*, підрозділ I розділу 6.

фрегати з Італії. Ізраїль отримав перші два з чотирьох фрегатів, замовлених у Німеччині, та замовив три підводні човни, ще один заплановано поставити у 2023 р.

Греція у 2022 р. замовила у Франції три фрегати і шість бойових літаків *Rafale*, у т. ч. для використання в якості протикорабельних, після замовлення 18 *Rafale* у 2021 р. Ці угоди були тісно пов'язані з угодою про взаємну оборону між Грецією і Францією від 2021 р. Франція підкреслила, що угода спрямована не проти Туреччини, а на зміцнення європейського суверенітету, в т. ч. у Східному Середземномор'ї, де Франція і Греція мають життєво важливі інтереси. Туреччина заявила, що збройові контракти та оборонна угода загрожують регіональному миру і стабільності⁵⁰.

Туреччина здатна виробляти більшість типів військових кораблів, але залишається залежною від імпорту певних військово-морських засобів, зокрема підводних човнів і вертольотів, а також таких ключових вузлів для кораблів, як двигуни. Однак погіршення відносин з деякими з її довгострокових постачальників зброї, головним чином зі США, поставило під загрозу доступ Туреччини до військово-морських технологій⁵¹. У 2020 р. в ЄС обговорювалася можливість запровадження обмежень на експорт зброї до Туреччини. Німеччина, зокрема, виступила проти таких обмежень⁵². У 2022 р. тривала робота над шістьма підводними човнами, замовленими Туреччиною у Німеччини в 2011 р. з поставкою у 2023-2027 рр. Туреччина замовила десантний корабель в Іспанії з поставкою у 2023 р. Туреччина планувала оснастити цей корабель американськими бойовими літаками *F-35B*, але через напружені відносини між двома країнами США скасували заплановану угоду на ці літаки (підрозділ II)⁵³. Натомість корабель нестиме ударні БЛА турецького виробництва і стане першим авіаносцем з безпіотною ударною авіацією⁵⁴.

Кіпр, який має взаємні морські претензії з іншими державами Східного Середземномор'я, залишається дуже незначним імпортером основних озброєнь: у 2018-2022 рр. він посідав 95-е місце у світі. Він не купував жодних військових кораблів чи бойових літаків і не оголошував про такі плани, але імпортував обмежену кількість протикорабельних ракет із Франції, що збільшує радіус дії його систем берегової оборони вдвічі, приблизно до 180 км⁵⁵.

Оцінки майбутніх поставок зброї на основі відомих замовлень

Хоча багато держав останнім часом розмістили замовлення на основні озброєння або планують зробити такі замовлення в майбутньому, але загально-

⁵⁰ 'Greek parliament approves defence pact with France', Reuters, 7 Oct. 2021; 'Greece approves arms deal with France amid Turkey tensions', *Daily Sabah*, 15 Feb. 2022.

⁵¹ Işık, Y., 'CAATSA sanctions are hurting Turkey's military readiness at a time when NATO can't afford it', Middle East Institute, 6 May 2021; Özberk, T., 'Turkey develops sanction-busting systems to secure naval helicopters', Shephard, 6 Feb. 2023.

⁵² Веземан П. Д. «Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь». – *Щорічник СППІ 2021*, підрозділ II розділу 14.

⁵³ 'Türkiye'nin ilk milli uçak gemisi görüntülendi', TRT Haber, 24 Mar. 2018.

⁵⁴ Suorsa, O. P. and Cannon, B. J., 'Turkey's future drone carriers', War on the Rocks, 20 Nov. 2022.

⁵⁵ Hazou, E., 'Cyprus said to be close to selecting new defensive weapons systems', *Cyprus Mail*, 27 Jan. 2022.

Таблиця 6.1. Деякі основні системи озброєнь, замовлені або обрані для майбутніх замовлень у 10 найбільших постачальників зброї з поставкою після 2022 р.

Дані наведені в одиницях основних озброєнь.

Постачальник	Бойові літаки ^а	Вертольоти ^б	Великі надводні кораблі ^в	ЗРК ^г	Підводні човни	Танки	Інша бронетехніка	Артилерія
США	1 371	496	5	–	40	634	2 658	401
Росія	84	..	4	1	13	444	55	–
Франція	210	252	16	5	6	–	552	176
Китай	94	–	13	9	1	717	–	128
Німеччина	–	–	11	18	25	85	1 389	137
Італія	115	195	9	–	1	–	1 703	–
Велика Британія	20	1	26	–	–	14	2	30
Іспанія	–	–	2	–	–	..	608	10
Південна Корея	136	–	3	3	..	990	23	1 232
Ізраїль	18	–	–	–	26	19	69	87

.. – немає даних; – – немає замовлень; ЗРК – зенітно-ракетні комплекси.

^а До бойових літаків тут включені ударні вертольоти, бойові/учбові літаки та літаки протичовнової оборони.^б За винятком легких вертольотів.^в До великих надводних кораблів тут включені авіаносці, корвети, есмінці і фрегати.^г До ЗРК тут включені лише наземні системи, крім переносних ЗРК малої дальності.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки зброї, станом на березень 2023 р.

доступна інформація про це в більшості випадків залишається обмеженою. Тому дуже складно дати навіть елементарні прогнози глобальних тенденцій закупівель зброї, хоч на короткий, хоч на довший термін. Тим не менш, є ознаки – особливо розуміння багатьма державами того, що загрози безпеці зростають (що спонукає до поставок зброї), та постійне зростання військових витрат (що дозволяє робити їх), – що попит на основні озброєння наступними роками зростатиме⁵⁶. Значна частина цього попиту буде задоволена за рахунок імпорту зброї, оскільки багато держав все ще не мають вітчизняного виробництва всіх потрібних основних озброєнь.

Хоча майбутні тенденції поставок зброї прогнозувати важко, але дані про замовлення можуть дати приблизне уявлення про те, які держави найближчими роками будуть поміж найкрупніших експортерів. Особливо показовими є дані про бойові літаки та великі бойові кораблі, які мають високу військову цінність. США майже напевно залишаться після 2022 р. найкрупнішим експортером основних озброєння (таблиця 6.1), особливо враховуючи, що вони постачатимуть близько 60% усіх бойових літаків, замовлених на цей момент. Росія, яка була другим за обсягом експортером зброї у 2018-2022 рр., має відносно небагато незавершених поставок.

⁵⁶ Про тенденції військових витрат див. розділ 5 цього видання.

II. Зміни у групі постачальників основних озброєнь у 2018-2022 рр.

СИМОН Т. ВЕЗЕМАН, ПІТЕР Д. ВЕЗЕМАН

У 2018-2022 рр. СІПРІ нараховує 63 держави-експортери основних озброєнь. П'ять найкрупніших експортерів зброї у цей період – США, Росія, Франція, Китай і Німеччина – забезпечили понад три чверті (76%) всього експорту зброї (таблиця 6.2). Американський і французький експорт зброї виріс 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., а російський, китайський і німецький експорт зброї впав. 25 найбільших експортерів зброї забезпечили 98% світового експорту зброї у 2018-2022 рр. На держави Північної Америки та Європи разом припадало 87% світового експорту зброї у цей період. П'ять найкрупніших експортерів у Західній Європі – Франція, Німеччина, Італія, Велика Британія та Іспанія – забезпечили близько чверті (24%) світового експорту зброї у 2018-2022 рр.

Сполучені Штати Америки

Експорт зброї зі США у 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., збільшився на 14%, а їх частка в загальносвітовому експорті зброї зросла з 33% до 40%. У 2018-2022 рр. США постачали основні озброєння до 103 держав – майже так само, як і наступні два найкрупніші експортери разом. Їх загальний обсяг експорту зброї у 2018-2022 рр. був на 148% більшим, ніж у Росії – другого найкрупнішого експортера, порівняно з 50% у 2013-2017 рр.

Експорт США до Близького Сходу становив 41% їх загального експорту зброї у 2018-2022 рр. (таблиця 6.3), порівняно з 49% у 2013-2017 рр. Виходячи частково зі своєї політики стримування іранського впливу, США експортували до держав регіону великі обсяги сучасних основних озброєнь¹. Поміж 10 головних імпортерів американської зброї у 2018-2022 рр. були чотири близькосхідні держави: Саудівська Аравія, на яку припадало 19% експорту американської зброї, Катар – 6,7%, Кувейт – 4,8% та ОАЕ – 4,4%.

Держави Азії та Океанії отримали 32% експорту американської зброї у 2018-2022 рр., приблизно так само, як і у 2013-2017 рр. (33%). Три головні союзники США в регіоні потрапили до *Топ 10* найкрупніших імпортерів зброї США у 2018-2022 рр.: на Японію припадало 8,6% загального експорту американської зброї, на Австралію – 8,4% і на Південну Корею – 6,5%.

Тайвань у 2013-2017 рр. був 4-м найкрупнішим імпортером американської зброї, але у 2018-2022 рр. – лише 19-м. Однак, станом на кінець 2022 р., США мали кілька великих замовлень від нього на основні озброєння, в т. ч. на 66 бойових літаків. США надають військову підтримку Тайваню з 1950 р.,

¹ Lopez, C. T., 'US, Gulf nations assess the same threats in the Middle East', US Department of Defense, 13 Feb. 2023. Про напруженість між США та Іраном див.: Сміт Д. "Проблеми безпеки у 2020р.: загальносвітовий огляд". – *Щорічник СІПРІ 2021*, підрозділ I розділу 1; Дейвіс І. "Головні загальні події у регіоні". – *Щорічник СІПРІ 2021*, підрозділ I розділу 6; Дейвіс І. та Фазіль Ш. "Збройні конфлікти та мирні процеси в Іраку, Сирії і Туреччині" та Дейвіс І. "Ізраїльсько-палестинський конфлікт і мирний процес". – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ II розділу 6 та підрозділ III розділу 6, відповідно.

і останніми роками ця підтримка знову набуває значення через посилення занепокоєння (як у США, так і у Тайваню) можливістю китайського вторгнення на Тайвань. У 2022 р. Конгрес США ухвалив Закон про посилення стійкості Тайваню, який дозволяє уряду США надавати Тайваню до \$2 млрд на рік як військову допомогу та до \$2 млрд кредитів для військових закупівель у США до 2027 р. Однак наприкінці 2022 р. питання про статус і терміни використання цих субсидій і кредитів залишалося відкритим².

23% американського експорту зброї у 2018-2022 рр. було спрямовано до держав Європи, порівняно з 11% – у 2013-2017 рр. Збільшення експорту американської зброї до регіону спричинене початком переозброєння багатьох європейських країн-членів НАТО через зростання напруженості у відносинах з Росією у 2022 р. Три партнери США по НАТО в регіоні належали у 2018-2022 рр. до 10 найкрупніших імпортерів американської зброї: Велика Британія (4,6% американського експорту зброї), Нідерланди (4,4%) і Норвегія (4,2%). Особливо важливими серед озброєнь, поставлених до цих країн, були 78 бойових літаків *F-35* для всіх трьох країн (16 – до Великої Британії, 32 – до Нідерландів і 30 – до Норвегії) і 14 протичовнових літаків *P-8A* Норвегії (5) і Великій Британії (9). Однак через погіршення двосторонніх відносин Туреччини експорт зброї США до цієї країни НАТО був у 2018-2022 рр. на нижчому рівні, і Туреччина скотилася з 7-го місця серед одержувачів американської зброї у 2013-2017 рр. на 27-е – у 2018-2022 рр. Особливо важливе значення мало скасування США програми поставки Туреччині до 100 бойових літаків *F-35* у відповідь на отримання останньою у 2019 р. двох російських ЗРС *C-400*³. У 2022 р. Уряд США розглядав можливість дозволити Туреччині придбати менш сучасні бойові літаки *F-16*, нібито з міркувань збереження єдності та спроможностей НАТО, а також національної безпеки, економічних і комерційних інтересів США. Однак у Конгресі висловили серйозні сумніви стосовно такої угоди через збереження політичних та економічних відносин Туреччини з Росією, гальмування Туреччиною вступу Швеції та Фінляндії до НАТО, турецько-грецькі суперечки та занепокоєння станом прав людини⁴.

Обсяг американського експорту основних озброєнь до України у 2022 р. різко збільшився (підрозділ I), але оскільки Україні постачалась відносно стара та переважно вживана військова техніка зі складів США, рівень експорту зброї зі США в Україну у 2022 р. був нижчим за рівень поставок того року чотирьом іншим державам – Кувейту, Саудівській Аравії, Катару та Японії, – оскільки вони отримували новітні озброєння, зокрема бойові літаки та системи протиповітряної оборони.

² Lawrence, S. V. and Campbell, C., 'Taiwan: Political and security issues', Congressional Research Service (CRS) In Focus no. IF10275, 17 Feb. 2023.

³ Jennings, G., 'US, Turkey continue to settle F-35 dispute', Janes, 24 Jan. 2023.

⁴ Zanotti, J. and Thomas, C., 'Turkey (Türkiye): Possible US F-16 sale', Congressional Research Service (CRS) Insight no. IN2111, 16 Feb. 2023.

Таблиця 6.2. 25 Найкрупніших експортерів основних озброєнь і їх головні одержувачі у 2018-2022 рр.

Місце	Місце 2013-17 ^a	Експортер	Частка у світовому експорті (%)		Зміни в обсязі (%)		Головні одержувачі (частка в загальному експорті експортера, %), 2018-2022 рр.					
			2013-17	2018-22	з 2013-17	по 2018-22	2018-22	2013-17				
1	1	США	33	40	14	14	Саудівська Аравія	19	Японія	8,6	Австралія	8,4
2	2	Росія	22	16	-31	-31	Індія	31	Китай	23	Єгипет	9,3
3	3	Франція	7,1	11	44	44	Індія	30	Катар	17	Єгипет	8,0
4	4	Китай	6,3	5,2	-23	-23	Пакистан	54	Бангладеш	12	Сербія	4,5
5	5	Німеччина	6,1	4,2	-35	-35	Єгипет	18	Південна Корея	17	Ізраїль	9,5
6	9	Італія	2,5	3,8	45	45	Катар	24	Єгипет	23	Туреччина	12
7	6	Велика Британія	4,7	3,2	-35	-35	США	20	Катар	16	Саудівська Аравія	7,7
8	8	Іспанія	2,5	2,6	-4,4	-4,4	Австралія	35	Саудівська Аравія	19	Бельгія	12
9	12	Південна Корея	1,3	2,4	74	74	Філіппіни	16	Індія	13	Тайланд	13
10	7	Ізраїль	2,6	2,3	-15	-15	Індія	37	Азербайджан	9,1	Філіппіни	8,5
11	10	Нідерланди	2,1	1,4	-39	-39	США	27	Мексика	11	Туніс	7,4
12	15	Туреччина	0,6	1,1	69	69	Катар	20	OAE	17	Оман	13
13	14	Швеція	0,9	0,8	-16	-16	США	25	Пакистан	24	Бразилія	15
14	13	Швейцарія	1,0	0,7	-34	-34	Австралія	21	Данія	14	Іспанія	13
15	20	Австралія	0,3	0,6	64	64	Канада	35	Чилі	31	США	13
16	17	Канада	0,6	0,5	-9,4	-9,4	Саудівська Аравія	49	OAE	22	США	4,9
17	11	Україна	1,7	0,5	-70	-70	Китай	48	Саудівська Аравія	13	Тайланд	7,5
18	19	OAE	0,4	0,4	-5,8	-5,8	Єгипет	28	Йорданія	27	Алжир	15
19	30	Польща	0,1	0,4	168	168	Україна	95	Непал	1,2	Екватор	0,6
20	18	Білорусь	0,5	0,3	-37	-37	Сербія	33	В'єтнам	25	Уганда	14
21	22	ΠΑΡ	0,3	0,3	6,7	6,7	OAE	27	США	21	Індія	15
22	16	Норвегія	0,6	0,3	-55	-55	США	27	Україна	15	Литва	14
23	24	Бразилія	0,2	0,3	35	35	Франція	25	Нігерія	15	Чилі	12
24	33	Бельгія	0,1	0,2	212	212	Саудівська Аравія	35	Канада	28	Пакистан	21
25	25	Йорданія	0,2	0,2	14	14	США	61	Єгипет	26	Вірменія	7,0

OAE – Об'єднані Арабські Емірати.

Примітки: Відсотки менше 10 округлюються до 1-го десяткового знаку; відсотки більше 10 округлюються до цілих чисел.

^a Порядок постачальників у 2013-2017 рр. відрізняється від порядку, наведеного в Щорічнику СІПРІ 2018, через наступний перегляд даних за ці роки.
Джерело: База даних СІПРІ про поставки зброї, станом на березень 2023 р.

Таблиця 6.3. 10 найбільших постачальників основних систем озброєнь і їхні одержувачі, за регіонами, 2018-2022 рр.

Цифри – відсоткова частка кожної категорії основних систем озброєнь в експорті 10 найбільших постачальників у 2018-2022 рр.

	США	Росія	Франція	Китай	Німеччина	Італія	Велика Британія	Іспанія	Південна Корея	Ізраїль
Африка	2	12	3,5	9,5	4,3	5,5	0,2	1,5	0,2	1,0
Америка	1,5	–	7,2	<0,05	7,6	8,9	31	13	7,9	13
Азія та Океанія	32	65	44	80	32	11	22	37	63	59
Європа	23	5,9	6,6	4,8	20	6,9	13	17	28	26
Близький Схід	41	17	34	5,6	36	68	30	31	0,9	–

– – немає поставок; <0,05 – від 0 до 0,05.

Примітки: Відсотки менше 10 округлюються до 1-го десяткового знаку; відсотки більше 10 округлюються до цілих чисел. Підсумок може не дорівнювати 100% через правила округлення і через те, що деякі постачальники експортували невеликі обсяги основних озброєнь невизначеним одержувачам чи міжнародним організаціям, яких не можна прив'язати до конкретного регіону.

Джерело: База даних СППРІ про поставки зброї, станом на березень 2023 р.

США мають великий портфель замовлень на експорт зброї (таблиця 6.1 підрозділу I). Лише у 2022 р. 13 держав замовили у США загалом 376 бойових літаків і бойових вертольотів; найбільшим було замовлення Канади – 88 бойових літаків. Інші великі замовлення, погоджені у 2022 р., включали: 96 бойових вертольотів і 394 танки для Польщі; 24 транспортні літаки, 29 бойових і 40 транспортних вертольотів для Австралії; 35 бойових літаків і 60 важких транспортних вертольотів для Німеччини; 20 бойових літаків і 18 важких транспортних вертольотів для Південної Кореї.

Росія

У 2018-2022 рр. Росія постачала основні озброєння до 47 держав і забезпечила 16% загальносвітового експорту зброї. Упродовж двох попередніх п'ятирічок (2008-2017 рр.) російський експорт зброї залишався стабільним, але у 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., впав на 31%. Річні обсяги експорту зброї у 2018 р. та 2019 р. були на тому ж рівні або навіть вищими, ніж у кожному з попередніх 20 років, але значно нижчими у 2020 р., 2021 р. та 2022 р.

Держави Азії та Океанії у 2018-2022 рр. отримали 65% усього російського експорту зброї, а близькосхідні та африканські держави – 17% та 12%, відповідно. Трохи менше двох третин російського експорту зброї у 2018-2022 рр. припало на три держави: Індію (31%), Китай (23%) і Єгипет (9,3%). Індія була найкрупнішим одержувачем російської зброї і у 2013-2017 рр., але у 2018-2022 рр. експорт до Індії скоротився на 37%. Натомість за той же період зріс експорт до Китаю (на 39%) та Єгипту (на 44%). Однак у 2021-2022 рр. Росія не здійснювала поставок Єгипту, а обсяг поставок до Китаю у 2020-2022 рр. був значно нижчим, ніж у 2018-2019 рр. Імовірно, обсяги замовлень

Таблиця 6.4. Поставки за категоріями озброєнь 10-ма найкрупнішими постачальниками основних озброєнь у 2018-2022 рр.Дані – відсоток кожної категорії основних озброєнь в експорті 10 найкрупніших постачальників у 2018-2022 рр.^a

Категорія озброєнь						Велика		Південна			Світ
	США	Росія	Франція	Китай	Німеччина	Італія	Британія	Іспанія	Корея	Ізраїль	
Авіація	64	44	59	29	11	39	32	44	7,0	7,8	48
<i>Бойові літаки та вертольоти</i>	53	40	45	21	1,5	24	23	4,5	6,6	2,8	37
Системи ППО	3,6	6,9	2,2	5,3	4,1	–	0,1	0,2	–	17	3,8
Бронетехніка	9,6	12	1,7	20	15	6,2	1,3	0,9	4,0	0,4	10
Артилерія	0,3	0,1	0,9	3,7	1,6	1,5	4,3	0,7	23	2,5	1,5
Двигуни	2,2	20	4,6	0,3	13	0,1	15	–	–	–	6,1
Ракети	16	13	11	17	10	3,8	17	0,1	1,0	39	13
Озброєння ВМС	0,9	0,6	0,3	–	–	2,3	–	–	–	0,9	0,7
Супутники	–	0,2	0,7	–	–	–	–	–	–	–	0,1
Засоби виявлення	3,3	1,0	3,4	2,3	9,2	3,9	1,6	1,5	–	22	3,8
Кораблі	0,5	3,1	16	22	36	42	8,5	53	65	6,7	12
<i>Великі надводні кораблі</i>	–	0,8	2,8	16	11	39	–	45	27	–	5,4
<i>Підводні човни</i>	–	2,3	10	0,4	20	–	–	–	9,0	–	2,6
Інше	–	–	–	<0,05	–	0,6	21	0,1	–	4,6	1,0

– – немає поставок; <0,05 – від 0 до 0,05.

Примітки: Відсотки менше 10 округлюються до 1-го десяткового знаку; відсотки більше 10 округлюються до цілих чисел.^a Про категорії основних озброєнь СППРІ див. візку 6.1 у підрозділі I цього розділу.*Джерело:* База даних СППРІ про поставки зброї, станом на березень 2023 р.

цих двох держав зменшаться наступними роками. Так, у 2022 р. Єгипет, вірогідно, через тиск з боку США скасував велике замовлення на бойові літаки, а Китай стає менш залежним від російського імпорту, оскільки розробляє вітчизняні альтернативи. Експорт до інших 7 з 10 найкрупніших одержувачів російської зброї у 2018-2022 рр. зменшився в середньому на 59%.

Невеликий портфель замовлень на основні озброєння з Росії вказує на те, що її експорт зброї, імовірно, продовжить падіння і наступними роками. Бойові літаки та вертольоти були однією з основних статей російського експорту зброї з 1992 р. У 2018-2022 рр. вона поставила 328 одиниць цих озброєнь, що склало 40% російського експорту зброї у цей період (таблиця 6.4). Однак до кінця 2022 р. залишалося поставити лише 84 бойові літаки. Вторгнення Росії в Україну, ймовірно, зумовить додаткові обмеження на

здатність Росії експортувати зброю, оскільки вона, швидше за все, надаватиме пріоритет виробництву зброї для власної армії, а не для експорту. Багатосторонні санкції, включно з широкими торгівельними обмеженнями, запровадженими проти Росії, у поєднанні з тиском США та їх союзників на держави, щоб ті не купували російську зброю, також негативно вплинуть на її експорт зброї⁵.

Франція

Французький експорт зброї склав у 2018-2022 рр. 11% загальносвітового обсягу і був на 44% більшим, ніж у 2013-2017 рр. Важливою складовою такого збільшення стали 284 бойові літаки *Rafale*, замовлені у Франції з 2015 р., з яких 92 були поставлені у 2018-2022 рр. На ці літаки припадало 33% усього експорту французької зброї у цей період. Після втрати експортних замовлень на користь конкурентів попередніми роками, ряд великих замовлень на літаки з 2015 р. називалися урядом Франції “історією успіху”⁶. Експорт зброї є важливим зовнішньополітичним інструментом французького уряду, необхідним для підтримки французької військової промисловості, що забезпечує стратегічну автономію у закупівлях зброї⁷. Одним із напрямів підтримки експорту зброї французький уряд вважає продаж “перевіреної у бою” техніки з національних арсеналів, яку можна швидко поставити для задоволення термінового попиту закордонного покупця⁸. У 2021 р., наприклад, Франція продала Греції та Хорватії 24 *Rafale* (по 12 одиниць кожній) зі складу власних ВПС і найближчим часом поповнить свій парк новими літаками.

Більшість експорту французької зброї у 2018-2022 рр. призначалася для держав Азії та Океанії (44%) і Близького Сходу (34%). У 2018-2022 рр. країна постачала основні озброєння до 62 держав, причому три найбільші одержувачі – Індія, Катар і Єгипет – разом отримали 55% французького експорту зброї у цей період. Це значною мірою відбулося завдяки постачанню цим державам загалом 108 бойових літаків (Індії – 62, Катару – 36 і Єгипту – 10), а також чотирьох підводних човнів Індії і трьох фрегатів Єгипту. Індія з часткою експорту в 30% була найкрупнішим одержувачем французької зброї у 2018-2022 рр., потіснивши Єгипет, який посідав цю позицію у 2013-2017 рр. (підрозділ III).

Найгучніша французька угода на експорт зброї у 2022 р. була підписана з Індонезією – на 42 бойові літаки *Rafale*. Наприкінці 2022 р. Франція мала набагато більше замовлень на експорт основних озброєнь, ніж Росія.

⁵ Про торгові обмеження щодо Росії див. підрозділ III розділу 12 цього видання.

⁶ French Ministry of the Armed Forces (MAF), *Rapport au Parlement sur les exportations d'armement de la France* (MAF: Paris, 2022), p. 49.

⁷ French Ministry of the Armed Forces (посилання 6), pp. 16-17.

⁸ French Ministry of the Armed Forces (посилання 6), p. 50.

Інші крупні експортери

Китай

На Китай у 2018-2022 рр. припадало 5,2% загальносвітового експорту зброї, хоча він і зменшився на 23%, порівняно з 2013-2017 рр. Більшість китайського експорту зброї (80%) призначалося для держав Азії та Океанії. У 2018-2022 рр. Китай постачав основні системи озброєння до 46 країн, але більше половини його експорту (54%) припадало лише на одну державу – Пакистан, який став дуже залежним від Китаю у закупівлях зброї після того, як у 2011 р. США скоротили військову допомогу Пакистану, а з 2018 р. практично припинили постачання йому зброї⁹. Враховуючи, що Китай має замовлення на поставку Пакистану 700 танків, двох фрегатів, восьми підводних човнів і 72 бойових літаків, ця країна найближчим часом залишиться найкрупнішим одержувачем китайської зброї. У 2022 р., вперше з середини 1970-х рр., коли одним з найкрупніших імпортерів китайської зброї була Албанія, відбулися значні поставки китайської зброї до європейської держави – Сербії, яка отримала два ЗРК. У 2018-2022 рр. до Сербії надійшло 4,5% китайського експорту зброї.

Німеччина

Експорт основних озброєнь з Німеччини у 2018-2022 рр. склав 4,2% загальносвітового обсягу. Попри зменшення експорту на 35%, порівняно з 2013-2017 рр., Німеччина залишилася у 2018-2022 рр. п'ятим найкрупнішим експортером основних озброєнь. У цьому періоді держави Близького Сходу отримали найбільшу частку німецького експорту зброї (36%), далі йшли Азія та Океанія (32%) і Європа (20%). Одним із пояснень зменшення німецького експорту зброї є затримка поставок по одному підводному човну до Ізраїлю, Сінгапуру та Туреччини. Їх планувалося поставити до кінця 2022 р., а загалом ці три держави замовили у Німеччині 14 човнів.

Італія

На Італію у 2018-2022 рр. припадало 3,8% світового експорту зброї. Італійський експорт у 2018-2022 рр. збільшився на 45%, порівняно з 2013-2017 рр., і був найбільшим за будь-який п'ятирічний період з 1981-1985 рр. Дві третини (67%) італійського експорту зброї у 2018-2022 рр. надійшло до Близького Сходу. 59% італійського експорту зброї припадало на три країни: Катар (24%), Єгипет (23%) і Туреччину (12%).

Велика Британія

Експорт зброї з Великої Британії у 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., скоротився на 35%. Станом на кінець 2022 р., чинні замовлення на британську зброю вказували, що її експорт навряд чи швидко зростатиме.

⁹ Filseth, T., 'US resumes arms sales to Pakistan with \$450 million F-16 deal', *National Interest*, 8 Sep. 2022; Kronstadt, K. A., 'Pakistan-US relations', Congressional Research Service (CRS) In Focus no. IF11270, 8 July 2021.

Замовлення 29 фрегатів для Австралії, Канади, Індонезії та Польщі має значну експортну вартість, але поставки цих кораблів плануються протягом тривалого періоду – із середини 2020-х рр. до 2044 р.

Іспанія

Експорт зброї з Іспанії у 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., зменшився на 4,4%. Іспанський експорт основних систем озброєнь у 2018-2022 рр. складався майже повністю з кораблів (53% загальної суми) й транспортних літаків (39%). Найбільш суттєвими були поставки двох великих есмінців Австралії і трьох менших фрегатів Саудівській Аравії.

Південна Корея

Експорт зброї з Південної Кореї у 2018-2022 рр. збільшився, порівняно з 2013-2017 рр., на 74%, а її частка в загальносвітовому обсязі склала 2,4%. Більшість експорту зброї з Південної Кореї (63%) надійшла до держав Азії та Океанії, але попит на зброю цієї країни зростає і в інших регіонах, про що свідчать великі замовлення Польщі та Єгипту у 2022 р. (підрозділ III). Важливими факторами замовлень у Південній Кореї стали її здатність постачати швидко, за порівняно низькими цінами, а також пропозиції ліцензійного або спільного виробництва¹⁰. Швидкість поставки була особливо важливою для Польщі з огляду на безпосередню загрозу з боку Росії. Перші корейські танки та артилерія надійшли до Польщі у 2022 р. вже через кілька місяців після підписання контракту¹¹. Південна Корея заявила про прагнення стати до 2027 р. четвертим за обсягами експортером зброї (після США, Росії і Франції), вважає експорт зброї локомотивом економічного зростання експорту та оголосила про великі державні інвестиції у розробку експортоспроможних військових технологій і сприяння експорту¹². Хоча останніми роками у Південної Кореї сформувався великий портфель замовлень зі значними незавершеними поставками, але розміщені останнім часом високо-вартісні замовлення на основні озброєння становить лише невелику частку усього експорту Південної Кореї (врізка 6.2).

Ізраїль

Експорт зброї Ізраїлем у 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., знизився на 15%, але, станом на кінець 2022 р., країна мала значні незавершені поставки. Особливо вагомими є кілька давніх замовлень на системи ППО для Індії, яка з початку 2000-х рр. є важливим одержувачем ізраїльських озброєнь, а також нові замовлення на системи ППО в Європі. У 2022 р.

¹⁰ Lendon, B. and Bae, G., 'President Yoon wants South Korea to become one of world's top weapons suppliers', CNN, 17 Aug. 2022.

¹¹ Palowski, J., 'K9A1 howitzers and K2 main battle tanks delivered to Poland', Defence24.com, 6 Dec. 2022.

¹² Lendon and Bae (посилання 10); Park, Y., 'South Korea to invest \$1.16 billion in defense industry by 2027 to boost exports', *Aju Business Daily*, 16 Feb. 2023.

Врізка 6.2. Фінансові аспекти поставок зброї

Експорт зброї часто здійснюється з економічних міркувань або для отримання прибутку безпосередньо від зовнішньої торгівлі, або для зменшення витрат на внутрішні закупівлі. В останньому випадку збільшення обсягів виробництва зброї на експорт дозволяє зменшити витрати на одиницю продукції для внутрішніх закупівель озброєнь. В окремих державах економічний зиск від експорту зброї має важливе значення, особливо для невеликих виробників, тоді як для великих виробників економічний зиск може бути на другому плані, порівняно з іншими міркуваннями, здатними обмежити експорт зброї. Для кращого розуміння таких економічних факторів СІПРІ на додачу до вартісних тренд-індикаторів поставок зброї збирає та публікує дані про фінансову вартість торгівлі зброєю.

Уряди більшості основних держав-експортерів зброї публікують фінансові дані про експорт зброї. Згідно зі статистикою СІПРІ про поставки зброї, на держави, що надають офіційні дані про фінансову вартість свого збройового експорту, припадає понад 90% загального обсягу поставок основних озброєнь. У використанні цих даних існують важливі обмеження, наприклад: на міжнародному рівні не існує узгодженого визначення “зброя”, і тому уряди використовують різні списки; деякі держави повідомляють про видані або використані експортні ліцензії, інші – про фактичний експорт; ці методики з часом можуть змінюватися. Однак ці дані можуть бути використані для отримання приблизних оцінок відносної важливості експорту зброї для національної і світової економіки^а.

Оцінка фінансової вартості світової міжнародної торгівлі зброєю за 2021 р. – останній рік, за який доступні відповідні дані, – становила щонайменше \$127 млрд. Дані свідчать про значне її зростання в реальних цінах з плином часу, з як мінімум \$95 млрд у 2012 р. (у постійних доларах США 2021 р.).

Попри зростання, оціночна вартість світової торгівлі зброєю, як і раніше, становить лише незначну частку загальної торгівлі всіма продуктами та послугами: у 2012 р. вона склала менше 0,4%, а у 2021 р. – менше 0,5% вартості всієї світової торгівлі^б.

На державному рівні існують великі відмінності в частках експорту зброї у загальному експорті. У 2021 р., наприклад, експорт зброї Росії становив 2,7%, а Швеції лише 0,8% загального експорту^в. Для держав, які публікують дані лише про вартість ліцензій або замовлень, що часто перетворюється на фактичний експорт, розтягнутий на кілька років, такі частки неможливо розрахувати. Однак навіть для Південної Кореї, яка повідомила про дуже велике збільшення замовлень на експорт зброї у 2021-2022 рр., вартість цих замовлень у 2021 р. становила лише 0,9% усього її фактичного експорту у 2021 р.^г

^а Пояснення методики СІПРІ для цього масиву даних, різні питання стосовно офіційних фінансових даних про експорт зброї і дані за період 1994-2021 рр. див. у SIPRI, ‘Financial value of the global arms trade’, SIPRI Databases.

^б Вартість загальносвітової торгівлі всіма продуктами й послугами у 2021 р. склала \$27,3 трлн; див.: World Trade Organization (WTO), *World Trade Statistical Review 2021* (WTO: Geneva, 2022), p. 11.

^в World Bank, ‘Exports of goods and services (current US\$) – Russian Federation’, World Bank Open Data; та World Bank, ‘Exports of goods and services (current LCU) – Sweden’, World Bank Open Data.

^г World Bank, ‘Exports of goods and services (current US\$) – Korea, Rep.’, World Bank Open Data.

ізраїльські системи ППО замовляли також Колумбія і Марокко. Після нормалізації відносин Ізраїлю з ОАЕ та Бахрейном у 2020 р. для ізраїльської зброї відкрилися нові потенційні ринки.

III. Зміни у групі одержувачів основних озброєнь у 2018-2022 рр.

СИМОН Т. ВЕЗЕМАН, ПІТЕР Д. ВЕЗЕМАН

У 2018-2022 рр. СІПРІ нарахував 167 держав-імпортерів основних систем озброєнь. На п'ять найкрупніших імпортерів зброї – Індію, Саудівську Аравію, Катар, Австралію і Китай – разом припадало 36% усього світового імпорту зброї у цей період (таблиця 6.5). На держави Азії та Океанії припадав 41% усього імпорту зброї у 2018-2022 рр., далі йшли Близький Схід (31%), Європа (16%), Америка (5,8%) та Африка (5,0%).

Крім 167 країн-імпортерів, основні озброєння у 2018-2022 рр. одержували дві міжнародні організації – НАТО та Африканський Союз – і недержавні збройні угруповання в Лівії, Судані (Дарфур), Сирії та Ємені. З них лише НАТО отримало значні обсяги (0,5% загальносвітової суми).

У цьому підрозділі розглядаються суттєві зміни у групі головних отримувачів зброї у кожному регіоні.

Африка

Імпорт основних озброєнь державами Африки у 2008-2012 рр. сягнув максимуму після завершення Холодної війни (1988-1992 рр.), але зменшився на 12% у 2013-2017 рр., порівняно з 2008-2012 рр., і на 40% у 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр. (таблиця 6.6)¹. Це призвело до скорочення частки Африки в загальносвітовому імпорті основних озброєнь до 5,0% у 2018-2022 рр., порівняно з 8,0% у 2013-2017 рр. і 10% у 2008-2012 рр. Основними постачальниками до Африки у 2018-2022 рр. були Росія, на яку припадає 40% африканського імпорту основних озброєнь, США (16%), Китай (9,8%) і Франція (7,6%). Росія є головним постачальником до Африки із завершення Холодної війни, а іншими важливими постачальниками були Китай, США і Франція.

У загальній тенденції в Африці після Холодної війни домінувала зміна динаміки імпорту Алжиру та Марокко. У 2013-2017 рр. і 2018-2022 рр. вони були найкрупнішими імпортерами в регіоні, але попри триваючу та, здавалося б, зростаючу напруженість між ними, їх імпорт у ці періоди значно зменшився: Алжиру – на 58%, а Марокко – на 30%². Зниження може бути тимчасовим, оскільки обидві країни нещодавно зробили кілька значних замовлень на основні озброєння з поставкою найближчим часом. Марокко замовила 24 бойові літаки, 24 бойові вертольоти та 56 танків у США (усе з поставкою до кінця 2025 р.), два ЗРК і 30 самохідних гармат у Франції, а у 2022 р. підписала угоду з Ізраїлем вартістю \$500 млн на кілька ЗРК великої дальності³.

¹ До Африки не включено Єгипет, який СІПРІ відносить до Близького Сходу.

² Rachidi, I., 'Morocco and Algeria: A long rivalry', *Sada*, 3 May 2022; 'Timeline: Algeria and Morocco's diplomatic disputes', *Al Jazeera*, 15 Jan. 2023.

³ Zaken, D., 'IAI agrees \$500m missile defense systems deal with Morocco', *Globes*, 13 Feb. 2022.

Таблиця 6.5. 40 найкрупніших імпортерів основних озброєнь і їх головні постачальники у 2018-2022 рр.

Місце 2018-22	Місце 2013-17 ^a	Імпортер	Частка у світовому імпорті (%)		Зміна обсягу (%) з 2013-17 по 2018-2022		Головні постачальники та їхні частки у загальному імпорті імпортера (%)				
			2013-2017		2018-2022		2018-2022				
			1-й	2-й	1-й	2-й	3-й				
1	1	Індія	12	11	-11	Росія	45	Франція	29	США	11
2	2	Саудівська Аравія	10	9,6	-8,7	США	78	Франція	6,4	Іспанія	4,9
3	20	Катар	1,5	6,4	311	США	42	Франція	29	Італія	14
4	7	Австралія	3,6	4,7	23	США	73	Іспанія	19	Швейцарія	3,0
5	4	Китай	4,2	4,6	4,1	Росія	83	Франція	8,1	Україна	5,6
6	3	Єгипет	4,5	4,5	-5,3	Росія	34	Італія	19	Франція	19
7	13	Південна Корея	2,2	3,7	61	США	71	Німеччина	19	Франція	7,9
8	9	Пакистан	3,0	3,7	14	Китай	77	Швейція	5,1	Росія	3,6
9	24	Японія	1,2	3,5	171	США	97	Велика Британія	1,9	Швеція	0,3
10	14	США	2,0	2,7	31	Велика Британія	24	Нідерланди	13	Франція	11
11	6	ОАЕ	4,1	2,7	-38	США	66	Туреччина	7,4	Росія	5,4
12	28	Кувейт	0,9	2,4	146	США	78	Італія	10	Франція	9,0
13	18	Велика Британія	1,7	2,3	31	США	81	Південна Корея	13	Ізраїль	2,8
14	116	Україна	<0,05	2,0	8 631	США	34	Польща	17	Німеччина	11
15	43	Норвегія	0,5	2,0	285	США	86	Південна Корея	8,2	Італія	3,5
16	16	Ізраїль	1,8	1,9	2,9	США	79	Німеччина	20	Італія	0,2
17	46	Нідерланди	0,4	1,9	307	США	95	Німеччина	3,9	Фінляндія	0,6
18	5	Алжир	4,1	1,8	-58	Росія	73	Німеччина	10	Франція	5,2
19	12	Туреччина	2,4	1,3	-49	Італія	35	Іспанія	20	Росія	19
20	21	Сінгапур	1,4	1,3	-14	Франція	52	США	26	Велика Британія	7,6
21	29	Тайланд	0,9	1,0	-1,1	Південна Корея	33	Китай	14	США	10

Місце 2018-22	Місце 2013-17 ^а	Імпортер	Частка у світовому імпорті (%)		Зміна обсягу (%) з 2013-17 по 2018-2022		Головні постачальники і їхні частки у загальному імпорті імпортера (%), 2018-2022				
			2013-2017	2018-2022	2013-2017	2018-2022	1-й	2-й	3-й		
22	37	Бразилія	0,6	0,9	48	Франція	39	Велика Британія	14	Швеція	13
23	39	Філіппіни	0,5	0,9	64	Південна Корея	42	Ізраїль	22	США	15
24	11	Індонезія	2,7	0,9	-69	Південна Корея	32	США	26	Франція	12
25	19	Бангладеш	1,6	0,9	-48	Китай	74	Велика Британія	5,8	Туреччина	4,5
26	42	Польща	0,5	0,9	64	США	56	Південна Корея	17	Німеччина	6,5
27	10	В'єтнам	2,8	0,8	-72	Росія	55	Ізраїль	16	Білорусь	10
28	23	Італія	1,3	0,8	-41	США	92	Ізраїль	4,4	Франція	2,0
29	25	Марокко	1,1	0,8	-30	США	76	Франція	15	Китай	6,8
30	34	М'яма	0,8	0,8	-3,0	Росія	42	Китай	29	Індія	14
31	112	НАТО ^б	<0,05	0,7	2 700	Франція	66	США	18	Велика Британія	15
32	32	Афганістан	0,8	0,7	-11	США	96	Бразилія	2,6	Білорусь	1,4
33	26	Канада	1,1	0,7	-36	США	32	Австралія	27	Іспанія	15
34	30	Греція	0,9	0,7	-26	Франція	48	США	29	Велика Британія	12
35	31	Казахстан	0,8	0,6	-22	Росія	94	Китай	2,6	Південна Африка	1,8
36	50	Білорусь	0,3	0,6	55	Росія	100	Китай	0,1
37	85	Сербія	0,1	0,5	743	Китай	43	Росія	31	Білорусь	20
38	53	Чилі	0,3	0,5	56	Велика Британія	38	Австралія	36	США	10
39	33	Йорданія	0,8	0,5	-39	США	40	ОАЕ	20	Росія	17
40	70	Бахрейн	0,1	0,5	380	США	83	Велика Британія	7	Італія	4,1

... – нема даних або вони не придатні для використання; <0,05 – від 0 до 0,05; ОАЕ – Об'єднані Арабські Емірати.

Примітки: Відсотки менше 10 округлюються до 1-го десяткового знаку; відсотки більше 10 округлюються до цілих чисел.

^а Порядок імпортерів у 2013-2017 рр. відрізняється від порядку, наведеного в *Щорічнику СІПРІ 2018*, через перегляд даних за ці роки.

^б Дані про імпортерів НАТО, а не сума імпортерів країн-членів.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, станом на березень 2023 р.

Таблиця 6.6. Імпорт основних озброєнь за регіонами та субрегіонами у 2013-2017 і 2018-2022 рр.Дані про обсяги імпорту наведені у вартісних тренд-індикаторах (ВТІ) СППРІ^а.

Регіон-одержувач	Обсяг імпорту (ВТІ)		Зміна обсягів у 2018-22, порівняно з 2013-17 (%)	Частка в загальному імпорті (%)	
	2013-17	2018-22		2013-17	2018-22
<i>Африка</i>	11 626	6 923	-40	8,0	5,0
Північна Африка	8 003	4 120	-49	5,5	3,0
Субекваторіальна Африка	3 619	2 799	-23	2,5	2,0
<i>Америка</i>	10 160	8 071	-21	7,0	5,8
Центральна Америка та Карибський басейн	1 410	410	-71	1,0	0,3
Північна Америка	4 430	4 769	7,7	3,0	3,5
Південна Америка	4 295	2 832	-34	3,0	2,0
<i>Азія та Океанія</i>	61 100	56 511	-7,5	42	41
Центральна Азія	2 209	1 562	-29	1,5	1,1
Східна Азія	13 945	16 836	21	9,6	12
Океанія	5 467	6 844	25	3,8	5,0
Південна Азія	25 223	22 949	-9,0	17	17
Південно-Східна Азія	14 258	8 321	-42	9,8	6,0
<i>Європа</i>	15 450	22 659	47	11	16
Центральна Європа	1 603	3 556	122	1,1	2,6
Східна Європа	3 338	4 579	37	2,3	3,3
Західна Європа	10 510	14 514	38	7,2	11
<i>Близький Схід</i>	47 039	42 877	-8,8	32	31
<i>Інші^б</i>	180	1 157	543	0,8	0,7
Разом	145 576	138 198	-5,1		

Примітки: Відсотки менше 10 округлюються до 1-го десяткового знаку; відсотки більше 10 округлюються до цілих чисел.

^а ВТІ СППРІ – це показник обсягу поставок зброї, а не її фінансової вартості. Методику розрахунку ВТІ див. у врізці 6.1 у підрозділі I цього розділу.

^б “Інші” означає невизначених одержувачів чи міжнародні організації, яких не можна прив’язати до конкретного регіону.

Джерело: База даних СППРІ про поставки озброєнь, станом на березень 2023 р.

Алжирські замовлення є менш зрозумілими, оскільки Алжир і деякі з його постачальників є не дуже прозорими стосовно замовлень чи планів замовлень озброєнь. Відомо про замовлення в Росії 22 бойових літаків, повідомлялося про замовлення ще 14, а також невідомої кількості танків⁴. Однак на

⁴ “BMPD: Алжир получил новую партию танков Т-90СА”, LiveJournal, 10 августа, 2022; Genty-Boudry, Y., ‘Algérie: Su-34 contre le Maroc?’, *Air & Cosmos*, 23 Mar. 2021.

будь-які заплановані поставки з Росії можуть вплинути наслідки війни в Україні, включаючи тиск США на Алжир з метою переглянути збройові угоди з Росією, а також можливе використання Росією зброї, виробленої на експорт, для власних збройних сил⁵. Алжир також замовив один фрегат (з можливим збільшенням до шести) у Китаю з поставкою після 2023 р.⁶

Субекваторіальна Африка

На держави Субекваторіальної Африки припадало 2,0% світового імпорту основних озброєнь у 2018-2022 рр. Попри численні збройні конфлікти, внутрішню і двосторонню напруженість та інші безпекові проблеми в Субекваторіальній Африці, імпорт зброї до субрегіону у 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., впав на 23%, до мінімуму за 20 років⁷.

За вплив у Субекваторіальній Африці змагаються кілька держав-експортерів зброї. Росія випередила Китай, ставши найкрупнішим постачальником до субрегіону у 2018-2022 рр. Її частка в імпорті зброї Субекваторіальної Африки виросла з 21% у 2013-2017 рр. до 26% у 2018-2022 рр., а Китаю – впала з 29% до 18%, відповідно. До 2013-2017 рр. поставки Росії до субрегіону були більшими за китайські в усі періоди – принаймні з кінця Холодної війни. Франція збільшила свою частку з 4,8% до 8,3%, ставши третім найбільшим постачальником зброї до Субекваторіальної Африки у 2018-2022 рр.

Обсяги імпорту озброєнь більшості держав Субекваторіальної Африки суттєво змінюються з часом, і ці держави часто мають різних постачальників, що засвідчує приклад трьох найбільших імпортерів Субекваторіальної Африки у 2018-2022 рр.: Анголи, Нігерії та Малі.

Імпорт Анголи у 2018-2022 рр. був на 57% вищим, ніж у 2013-2017 рр., і майже на 1 000% вищим, ніж у 2008-2012 рр., коли країна майже не імпортувала основні озброєння. Понад 55% усіх поставок у 2018-2022 рр. і 2013-2017 рр. надходило з Росії. Однак Ангола в обидва періоди отримувала основні озброєння щонайменше від 10 інших постачальників, включаючи Білорусь, Бразилію, Китай, Францію, Ізраїль, Литву, ПАР і США. Ні Росія, ні Китай не постачали основні озброєння до Анголи протягом десятиліття до 2013 р.

Нігерія мала відносно стабільну тенденцію загального імпорту в останні 20 років: імпорт у 2018-2022 рр. був на 9,4% меншим, ніж у 2013-2017 рр., а найбільшою зміною стало його збільшення на 147% 2008-2012 рр., порівняно з 2003-2007 рр. У 2013-2017 рр. найкрупнішим постачальником зброї Нігерії була Росія, а у 2008-2012 рр. і 2018-2022 рр. – Китай. Однак жоден з цих постачальників не забезпечував більше 38% загального нігерійського імпорту за останнє десятиліття, а у 2013-2017 рр. і 2018-2022 рр. вони ділили

⁵ Rubio, M. (US Senator for Florida), 'Rubio calls for sanctions on Algerian purchase of Russian weapons', Press release, 15 Sep. 2022; Malyasov, D., 'Russia uses T-90S tanks originally bound for export customers', Defence Blog, 4 Oct. 2022.

⁶ Martin, G., 'Algerian navy takes delivery of Chinese-built corvette', defenceWeb, 3 Apr. 2023.

⁷ Про збройний конфлікт у Субекваторіальній Африці див.: "Збройний конфлікт і мирні процеси в Африці на південь від Сахари". – *Щорічник СІПРІ 2022*, розділ 7; розділ 2 цього видання.

нігерійський ринок зброї з щонайменше 11 іншими постачальниками, включаючи Бразилію, Чехію, Францію, Німеччину, Україну та США.

Імпорт зброї Малі у 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., збільшився на 210%. Росія була її головним постачальником в обидва періоди, але Малі також отримувала основні озброєння з Бразилії, Китаю, Франції, ПАР, Іспанії, Туреччини, ОАЕ та США. Після переворотів у Малі у 2020 р. і 2021 р. Франція і США стали дуже неохоче постачати зброю цій країні. Росія, навпаки, збільшила експорт зброї до Малі у 2021-2022 рр., поставивши три бойові вертольоти і три легкі бойові літаки. Ці поставки зброї загалом розглядаються в контексті спроб Росії збільшити свою присутність і вплив у Малі, разом з розгортанням російської приватної військової компанії (ПВК) Група Вагнера⁸. Аналогічне поєднання Росією поставок зброї і використання ПВК раніше спостерігалось в Лівії та ЦАР⁹.

Америка

Імпорт зброї державами Америки у 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., зменшився на 21%. США і Бразилія були найкрупнішими імпортерами основних озброєнь у регіоні у 2018-2022 рр. з 47% і 16% загального обсягу, відповідно. 24% імпорту США надійшло з Великої Британії у вигляді переважно великих газових турбін для військових кораблів і систем дозаправки для літаків-заправників, що будуються у США. Ще 21% склала вартість 110 знятих з озброєння бойових літаків ряду держав (включаючи Австралію, Францію, Ізраїль та Йорданію), придбаних низкою американських компаній для навчання військових США та, в деяких випадках, союзників.

Імпорт основних систем озброєнь державами Південної Америки 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., зменшився на 34%. Попри продовження внутрішнього насильства в Південній Америці, напруженості між державами регіону майже немає¹⁰. Тим не менше, деякі держави, включаючи Бразилію і Чилі, реалізують масштабні програми імпорту зброї. Імпорт зброї Бразилії у 2018-2022 рр. був на 48% більшим, ніж у 2013-2017 рр., і становив 44% субрегіональної суми. Чилійський імпорт зброї за той же час виріс на 56% і склав 24% всього імпорту зброї Південної Америки.

Азія та Океанія

Імпорт основних озброєнь державами Азії та Океанії у 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., зменшився на 7,5%. Водночас у той же період імпорт зброї лише державами Океанії, де головним імпортером зброї є Австралія,

⁸ Точний статус Групи Вагнера є невідомим, але схоже, що вона діє в інтересах російської держави, а не як недержавний "найманець"; див.: Racz, A., 'Band of brothers: The Wagner Group and the Russian state', Center for Strategic and International Studies, 21 Sep. 2020.

⁹ Про роль Групи Вагнера у Малі та ЦАР див. підрозділ II розділу 4 цього видання. Див. також: Linden, K., 'Russia's relations with Africa: Small, military-oriented and with destabilizing effects', Swedish Defence Research Agency (FOI) Studies in African Security, Memo no. 8090, Jan. 2023.

¹⁰ Про бандитизм та інше збройне насильство в окремих країнах Південної Америки див. підрозділ I розділу 2 цього видання.

виріс на 25%. В Азії та Океанії розташовані шість країн з *Top 10* найкрупніших імпортерів зброї у 2018-2022 рр.: Індія, Австралія, Китай, Південна Корея, Пакистан і Японія. США забезпечили найбільшу частку експорту зброї до держав регіону (31%), далі йшли Росія (26%) і Франція (12%).

Індія і Пакистан

Індія і Пакистан десятиліттями залишаються одними з найкрупніших імпортерів зброї. Їх попит на зброю пояснюється переважно напруженістю між ними та, у випадку Індії, з Китаєм. Індія 30 років (1993-2022 рр.) була найкрупнішим імпортером основних озброєнь у світі, а Пакистан посідав восьме місце, і обидві держави реалізують великі програми імпорту зброї.

Індія у 2018-2022 рр. була найкрупнішим у світі імпортером основних озброєнь з 11% світового обсягу. Вона зберегла цю позицію, хоча й зменшила свій імпорт, порівняно з 2013-2017 рр., на 11%. Таке зменшення можна пояснити кількома факторами, зокрема повільністю і складністю процесу закупівлі зброї в Індії, намаганнями диверсифікувати постачальників зброї і спробами замінити імпорт озброєннями вітчизняного виробництва.

Найкрупнішим постачальником зброї до Індії як у 2013-2017 рр., так і в 2018-2022 рр. була Росія, але її частка в загальному індійському імпорті зброї впала з 64% до 45%, відповідно. Позицію Росії як основного постачальника зброї для Індії послаблюють: потужна конкуренція з боку інших держав-постачальників (Франції, Ізраїлю, Південної Кореї, Великої Британії та США), зростання виробництва зброї в Індії та, починаючи з 2022 р., обмеження на експорт зброї з Росії, пов'язані з її вторгненням в Україну (підрозділ II).

Індійський імпорт зброї з Франції, що включав 62 бойові літаки та чотири підводні човни, у 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., виріс на 489% і таким чином Франція потіснила США з позиції другого постачальника до Індії.

Імпорт основних озброєнь Пакистаном збільшився у 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., на 14% і склав 3,7% загальносвітового обсягу. Китай забезпечив у 2018-2022 рр. понад три чверті (77%) поставок зброї до Пакистану. Тривалу динаміку озброєння Пакистану у відповідь на озброєння Індії ілюструє імпорт Пакистаном у 2022 р. 14 бойових літаків *J-10C* із 36 замовлених у Китаї. Прем'єр-міністр Пакистану І. Хан (*Imran Khan*) назвав закупівлю необхідною для протидії спробам “створити дисбаланс у регіоні”, а раніше Міністр внутрішніх справ Пакистану заявляв, що ця закупівля має компенсувати придбання Індією бойових літаків *Rafale* у Франції¹¹.

Східна Азія

Імпорт основних озброєнь державами Східної Азії у 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., виріс на 21%. Китай, Японія та Південна Корея були серед 10 найкрупніших імпортерів основних озброєнь у світі у 2018-2022 рр. Усі три країни збільшили власні військові спроможності і продовжують

¹¹ Press Trust of India, ‘Pakistan gets China-made J-10C fighter jets to “counter India’s Rafale”’, NDTV, 11 Mar. 2022; ‘Six China-made J-10C jets inducted into PAF’, *Dawn*, 12 Mar. 2022.

це робити, але з різним рівнем залежності від імпорту зброї. Якщо Китай стрімко рухається до самодостатності в забезпеченні основними озброєннями, то Японія і Південна Корея, попри розвинену військову промисловість, залишаються залежними від імпорту певних важливих категорій озброєнь, особливо ударних засобів великої дальності, таких як сучасні бойові літаки та ракети¹². Закупівлі зброї і Японії, і Південної Кореї значною мірою пояснюються напруженістю у відносинах з Північною Кореєю та, у випадку Японії, з Китаєм. США, які мають союзницькі договори з Японією і Південною Кореєю, самі мають напружені безпекові відносини з Північною Кореєю та Китаєм, і з 1950 р. є головним постачальником озброєнь до Японії та Південної Кореї.

Імпорт зброї Китаєм виріс у 2018-2022 рр. на 4,1% і склав 4,6% загальносвітового. Більшість китайського імпорту зброї (83%) надходило з Росії. Російські поставки Китаю в останні три роки цього періоду (2020-2022 рр.) майже винятково склались із двигунів для вертольотів і літаків – останніх небагатьох категорій основних озброєнь, з розробкою яких Китай, схоже, має складнощі.

Японія збільшила свій імпорт зброї у 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., на 171%. США поставили Японії 29 бойових літаків *F-35*, що склало третину (33%) японського імпорту зброї. Японія очікує на поставку зі США ще 118 бойових літаків *F-35* і у 2022 р. вирішила замовити у США до 400 далекобійних (не менше 1 600 км) ракет *Tomahawk* з метою надання японським кораблям “контрударних” спроможностей. Ракети *Tomahawk* надають Японії нових спроможностей, які можуть бути швидко поставлені та застосовані, поки Японія розробляє власні далекобійні ракети для ураження наземних цілей¹³. Досі лише Велика Британія отримувала від США *Tomahawk* – 195 одиниць у 1997-2016 рр.

Південна Корея у 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., збільшила імпорт зброї на 61%. США у 2018-2022 рр. поставили Південній Кореї 40 бойових літаків *F-35*, що склало 43% її імпорту в цей період. Південна Корея замовила у США 20 бойових літаків *F-35*.

Австралія

Будучи ключовим союзником США, Австралія також зміцнює далекобійні спроможності, відчуваючи посилення загрози з боку Китаю¹⁴. Австралія у 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., збільшила імпорт зброї на 23%. З 4,7% світового імпорту зброї, вона була четвертим найкрупнішим імпортером зброї у світі у 2018-2022 рр. Поставка 64 бойових літаків зі США становила 62% імпорту зброї Австралією в цей період. Останніми роками

¹² Beraud-Sudreau, L. et al., *Arms-production Capabilities in the Indo-Pacific Region: Measuring Selfreliance* (SIPRI: Stockholm, Oct. 2022).

¹³ Nemoto, R., ‘Japan seeks to buy 400 US Tomahawk missiles, Kishida says’, *Nikkei Asia*, 28 Feb. 2023; Kosuke, T., ‘PM Kishida announces Japan will acquire 400 Tomahawk missiles from US’, *The Diplomat*, 28 Feb. 2023.

¹⁴ Shugart, T., ‘Australia and the growing reach of China’s military’, *Lowy Institute Analysis*, Aug. 2021; Grady, J., ‘Australia developing new defense strategy in response to China, says deputy prime minister’, *USNI News*, 12 July 2022.

були розміщені значні замовлення на основні озброєння з поставкою після 2022 р., що ще більше посилить військовий потенціал Австралії. Серед них – щонайменше 510 ракет корабельного, повітряного і наземного базування для враження наземних цілей з дальністю 300-1600 км, що забезпечує Австралії нові спроможності.

Південно-Східна Азія

Хоча більшість держав Південно-Східної Азії і далі відчували на собі напруженість у Південно-Китайському морі, переважно у відносинах з Китаєм, імпорт зброї державами субрегіону у 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., зменшився на 42%. Це зменшення принаймні частково пояснюється тим, що багато з цих держав все ще перебувають у процесі прийняття на озброєння значної кількості основних озброєнь, поставлених до 2018 р. Тим не менш, держави субрегіону продовжують нарощувати свій військовий потенціал. Філіппіни, наприклад, у 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., збільшили імпорт зброї на 64%. Два фрегати, отримані від Південної Кореї у 2020-2021 рр., стали першими двома сучасними великими бойовими кораблями Філіппін; замовлено ще два фрегати. Сінгапур очікує у наступні роки на поставку чотирьох підводних човнів з Німеччини. Індонезія у 2018-2022 рр. розмістила замовлення на 42 бойові літаки *Rafale* у Франції, що подвоїть її парк авіації, а також на три підводні човни з Південної Кореї, шість фрегатів з Італії і два – з Великої Британії.

Європа

Імпорт зброї європейськими державами у 2018-2022 рр. був на 47% більшим, ніж у 2013-2017 рр. Найкрупнішим імпортером зброї у Європі у 2018-2022 рр. була Велика Британія, яка посідала 13-е місце у світі, далі йшли Україна (підрозділ I) та Норвегія – відповідно, 14-е і 15-е місця. Для всіх трьох країн США були головним постачальником, а загалом США забезпечили у 2018-2022 рр. 56% імпорту зброї держав Європи, що значно більше, ніж у попередні три п'ятирічні періоди (2003-2017 рр.), коли частка США становила 33-35%. Таке збільшення імпорту зі США контрастує зі спроможностями ЄС та одночасно стимулює його спроби з 2013 р. розвинути власну оборонну промислово-технічну базу з метою забезпечення більшої автономії ЄС у військових технологіях¹⁵. Росія забезпечила у 2018-2022 рр. 5,8% європейського імпорту зброї (переважно до Білорусі), Німеччина – 5,1%.

Європейські держави НАТО

Реагуючи насамперед на погіршення стану безпеки в регіоні, європейські держави НАТО у 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., збільшили імпорт зброї на 65%. США забезпечили 65% всього імпорту зброї європейських

¹⁵ European Commission, 'Commission unveils significant actions to contribute to European defence, boost innovation and address strategic dependencies', 15 Feb. 2022; Csernatoni, R., 'The EU's defense ambitions: Understanding the emergence of a European defense technological and industrial complex', Carnegie Europe Working Paper, 6 Dec. 2021.

держав-членів НАТО і власне НАТО у 2018-2022 рр. Великими постачальниками були також Франція (8,6%) і Південна Корея (4,9%). Враховуючи наявні програми, імпорт зброї європейськими країнами НАТО зростатиме і наступними роками. Це стосується як замовлень, зроблених до вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р., так і кількох великих замовлень, оголошених опісля, окремі з яких були зроблені за прискороною процедурою закупівлі, запровадженою у відповідь на війну, зокрема Польщею, Німеччиною, Нідерландами і країнами Балтії.

У перші чотири роки цього періоду (2018-2021 рр.) найбільш помітними імпортними замовленнями озброєнь Польщі були 32 бойові літаки та чотири ЗРС зі США. У 2022 р. Польща оголосила про нові замовлення: 394 танків, 96 бойових вертольотів і 12 ЗРС зі США; 48 бойових літаків, 1 000 танків, 672 САУ і 288 реактивних систем залпового вогню з Південної Кореї; трьох фрегатів з Великої Британії.

Реагуючи на вторгнення в Україну у 2022 р., Німеччина запровадила нове законодавство, що дозволяє пришвидшити процес ухвалення рішень та закупівлі нової зброї¹⁶. Найбільшим німецьким замовленням на імпорт зброї стала угода стосовно 35 бойових літаків *F-35* зі США, підписана наприкінці 2022 р. за прискороною процедурою закупівлі¹⁷. Німеччина вперше з кінця 1970-х років замовила бойові літаки в іноземного постачальника.

Нідерланди у 2022 р. замовили ще шість *F-35*, аби не опинитися в кінці черги на цей літак¹⁸. Естонія, Латвія і Литва вирішили придбати у США реактивні системи залпового вогню *HIMARS* і ракети *ATACMS* дальністю 300 км для *HIMARS*.

Близький Схід

Імпорт зброї державами Близького Сходу у 2018-2022 рр. був на 8,8% нижчим, ніж у 2013-2017 рр. На Близькому Сході розташовані три з 10 найкрупніших країн-імпортерів зброї у 2018-2022 рр.: Саудівська Аравія, Катар і Єгипет. 54% близькосхідного імпорту зброї забезпечили США. Іншими великими постачальниками були Франція (12%), Росія (8,6%) та Італія (8,4%).

У 2018-2022 рр. поставки зброї продовжували відігравати важливу роль у безпеці регіону Перської затоки, де зберігалось кілька вогнищ напруженості, в т. ч. між Іраном і більшістю інших держав Перської затоки. Імпортна зброя також відіграє важливу роль у війні в Ємені, де Саудівська Аравія та ОАЕ з 2015 р. активно підтримують уряд у боротьбі з силами хуситів, яким допомагає Іран¹⁹.

¹⁶ German Ministry of Defence, 'Parlamentsbeschluss: Beschaffung für die Bundeswehr wird beschleunigt', 8 July 2022.

¹⁷ *F-35* замінять літаки *Tornado* як носії ядерної зброї НАТО в Німеччині. Докладніше див. підрозділ I цього розділу та підрозділ I розділу 7 цього видання.

¹⁸ Dutch Ministry of Defence, 'Defence accelerates purchases of F-35s and MQ-9 Reapers', 24 June 2022.

¹⁹ Про збройний конфлікт і мирний процес у Ємені див. підрозділ II розділу 2 цього видання.

Саудівська Аравія

Саудівська Аравія була другим найкрупнішим імпортером зброї у світі у 2018-2022 рр., отримавши 9,6% усього імпорту зброї. США забезпечили 78% імпорту зброї Саудівської Аравії у цей період, включаючи поставку 91 бойового літака з сотнями ракет для ураження наземних цілей і понад 20 000 керованих бомб. Саудівська Аравія з 2016 р. використовує поставлені США літаки під час різко розкритикованих авіаударів у Ємені, що тривали і в 2022 р. – як мінімум, до шестимісячного перемир'я між коаліцією на чолі з Саудівською Аравією та силами гуситів, що розпочалось у квітні 2022 р.²⁰ Після того, як Президент США Дж. Байден посів цю посаду в січні 2021 р., його адміністрація запровадила обмеження на нові експортні ліцензії стосовно, за їх словами, “наступальної зброї” для Саудівської Аравії, не визначивши поняття “наступальна”. Протягом 2022 р. в Конгресі США тривали дискусії про подальші американські обмеження на експорт зброї до Саудівської Аравії, але у грудні 2022 р. адміністрація Байдена дала зрозуміти, що продовжить постачати зброю цій країні²¹. Наприкінці 2022 р. Саудівська Аравія все ще чекала на поставку 41 замовленого у США бойового літака.

Саудівська Аравія у 2018-2022 рр. купувала у США також системи ППО для захисту як від ракетних ударів єменських хуситів, так і від імовірної ракетної загрози з боку Ірану²². Зокрема, Саудівська Аравія імпортувала дві ЗРС *Patriot* і понад 400 зенітних ракет зі США, на додачу до набагато більшої кількості, поставленої до 2018 р., а у 2018 р. замовила сім ЗРС *THAAD* з поставкою з 2023 р.

Катар

Збільшивши імпорт зброї на 311% у 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., Катар став третім найкрупнішим імпортером зброї у світі. Його основними постачальниками у 2018-2022 рр. були США, на які припадало 42% імпорту, Франція (29%) та Італія (14%). Катарський імпорт зброї у 2018-2022 рр. складався з 36 бойових літаків *Rafale* з Франції, 26 бойових літаків *F-15QA* зі США та восьми бойових літаків *Typhoon* з Великої Британії, а також трьох фрегатів з Італії. До кінця 2022 р. Катар також мав замовлення на 22 *F-15QA* зі США та 16 *Typhoon* з Великої Британії.

Об'єднані Арабські Емірати

Імпорт зброї ОАЕ у 2018-2022 рр. був на 38% меншим, ніж у 2013-2017 рр., і ця країна стала 11-м найкрупнішим імпортером зброї у світі. США були їх

²⁰ ‘Saudi-led airstrikes in Yemen have been called war crimes. Many relied on US support’, *Washington Post*, 4 June 2022; ‘Biden ends support for Saudi’s Yemen war in foreign policy shift’, *Al Jazeera*, 4 Feb. 2021; United Nations, Security Council, ‘Final report of the panel of experts on Yemen established pursuant to Security Council Resolution 2140 (2014)’, S/2023/130, 21 Feb. 2023.

²¹ Blanchard, C. M., ‘Saudi Arabia’, Congressional Research Service (CRS) In Focus no. IF10822, 10 Mar. 2023; Abramson, J., ‘Biden urged to halt arms sales to Saudi Arabia’, *Arms Control Today*, Nov. 2022; Widakuswara, ‘White House defends support for Saudis in Yemen war’, *Voice of America*, 16 Dec. 2022.

²² United Nations, S/2023/130 (посилання 20), р. 8.

основним постачальником, покривши 66% імпорту зброї ОАЕ. Помітні американські поставки у 2018-2022 рр. включали сотні ракет “земля-повітря” та понад 20 тис. керованих бомб. Ще більше американських ракет було замовлено, і ОАЕ мали замовлення також на значні обсяги основних озброєнь від інших постачальників, включаючи 80 бойових літаків *Rafale* і два фрегати з Франції, чотири корвети з Сінгапуру та понад 30 ударних БЛА з Китаю, ПАР і Туреччини.

Кувейт

Імпорт зброї Кувейтом у 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., виріс на 146% завдяки переважно поставці 28 бойових літаків і 218 танків зі США та шести бойових літаків з Італії (ще 22 наприкінці 2022 р. було замовлено).

Іран

Імпорт зброї Іраном приблизно з 1993 р. був дуже невеликим, порівняно з іншими країнами Перської затоки. У 2018-2022 рр. його імпорт основних озброєнь був близьким до нуля. У 2022 р. Іран розмістив замовлення на 24 бойові літаки Су-35 з Росії – це перша для нього значна закупівля бойових літаків з початку 1990-х років і перша закупівля основних озброєнь після закінчення у 2020 р. ембарго ООН на такі поставки Ірану²³.

Єгипет

Єгипетський імпорт зброї у 2018-2022 рр., порівняно з 2013-2017 рр., зменшився на 5,3%, і країна опустилася з третього на шосте місце за обсягом імпорту зброї у світі. Єгипет має дуже диверсифікованих постачальників і у 2018-2022 рр. імпортував основні озброєння з дев'яти держав. У цей період найкрупнішим постачальником зброї Єгипту була Росія, забезпечивши 34% усього єгипетського імпорту зброї. Однак згодом Росія припинила поставки до Єгипту – у 2021-2022 рр. вона не постачала йому основні озброєння, і нема відомостей про очікувані поставки чи плани нових єгипетських замовлень у Росії. Великий контракт на 24 бойові літаки Су-35 з Росії, поставка яких планувалась у 2021-2022 рр., був скасований Єгиптом у 2022 р., як повідомлялось, через тиск на Єгипет з боку США²⁴.

У 2018-2022 рр. Франція та Італія забезпечували по 19% єгипетського імпорту зброї, і обидві країни, ймовірно, залишаться важливими постачальниками для Єгипту. Наприкінці 2022 р. Єгипет мав замовлення на 30 бойових літаків *Rafale* і один фрегат з Франції, а Італія вела переговори про поставку 24 бойових літаків *Typhoon*, 20 навчальних літаків, чотирьох великих фрегатів, 20 патрульних суден, 20-24 вертольотів і одного супутника на суму

²³ Бромлі М., Веземан П. Д. “Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь”. – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ II розділу 14.

²⁴ ‘Will Iran get the Su-35?’, *Scramble*, 5 Jan. 2022; Lake, J., ‘Egypt grows its modern family’, *Times Aerospace*, 18 Jan. 2023.

\$10-12 млрд²⁵. США у 2018-2022 рр. забезпечили 6,9% єгипетського імпорту зброї, але у 2020 р. схвалили замовлення на 43 бойові вертольоти, а у 2022 р. – імовірно, щоб компенсувати Єгипту відмову від російських Су-35, – запропонували йому бойові літаки F-15²⁶.

До 2022 р. Південна Корея лише одного разу постачала Єгипту основні озброєння (у 2017 р. подарувала знятий з озброєння корвет). Після 2022 р. вона мала намір стати новим важливим постачальником, підписавши замовлення на мінімум 200 САУ. Наприкінці 2022 р. вона також була близькою до отримання єгипетського замовлення на понад 100 сучасних легких навчально-бойових літаків²⁷.

²⁵ 'Egypt close to completing \$3bn arms deal with Italy', Middle East Eye, 6 June 2022; Lake (посилання 24).

²⁶ O'Brien, C., 'US plans to sell F-15 fighters to Egypt amid human rights dispute', Politico, 15 Mar. 2022; Lake (посилання 24).

²⁷ Jung, M., 'KAI to focus on Egypt project after FA-50 export deal with Malaysia', *Korea Times*, 2 Mar. 2023; Nh, J., 'Egypt aims for local production of South Korean trainer aircraft', *Asian Military Review*, 19 Jan. 2023.

7. Світові ядерні сили

Загальний огляд

На початку 2023 р. дев'ять держав – США, Росія, Велика Британія, Франція, Китай, Індія, Пакистан, Північна Корея та Ізраїль – разом мали близько 12 512 одиниць ядерної зброї, 9 576 з яких вважались придатними для бойового використання. Близько 3 844 боєголовок були розгорнуті у військах (таблиця 7.1), близько 2 000 з них зберігались у стані високої бойової готовності – така ж кількість, як і минулого року.

Загальна кількість ядерних боєголовок у світі продовжує зменшуватись, але це відбувається насамперед завдяки демонтажу США та Росією знятих з озброєння боєголовок. Глобальне скорочення розгорнутих боєголовок, схоже, зупинилось, і їх кількість знову збільшується. Водночас і США, і Росія мають далекосяжні та дорогі програми заміни та модернізації ядерних боєголовок, ракетних, авіаційних і підводних систем доставки, а також потужностей з виробництва ядерної зброї (підрозділи I і II).

Китай здійснює масштабну модернізацію і збільшення ядерного арсеналу (підрозділ V). Очікується, що у наступне десятиліття його ядерні запаси продовжуватимуть зростати, і за деякими прогнозами, за цей час він зрівняється за кількістю розгорнутих міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) з Росією і США. Однак досі очікується, що загальний запас ядерних боєголовок Китаю лишатиметься меншим, ніж у будь-якої з цих держав.

Інші ядерні держави мають ще менші ядерні арсенали (підрозділи III-IV, VI-IX), але всі вони розробляють або розгортають нові системи озброєнь чи заявили про такі наміри. Свої арсенали, як вважається, збільшують Індія та Пакистан. Про намір збільшити ядерний арсенал заявила Велика Британія. Основою Стратегії національної безпеки Північної Кореї залишається її військова ядерна програма, в рамках якої вона могла зібрати до 30 ядерних боєголовок і може виготовити ще більше. Ізраїль продовжує дотримуватися давньої політики ядерної непрозорості, зберігаючи невизначеність стосовно кількості та характеристик його ядерної зброї.

Доступність надійної інформації про стан ядерних арсеналів і спроможності ядерних держав є дуже різною. У деяких випадках оцінки можуть ґрунтуватися на кількості розщеплюваних матеріалів – плутонію і високозбагаченого урану (ВЗУ), – які країна могла виробити (підрозділ X), та на спостереженнях за ядерними силами.

ХАНС М. КРИСТЕНСЕН, МАТТ КОРДА

Таблиця 7.1. Світові ядерні сили, станом на січень 2023 р.

Усі дані є орієнтовними. Наведені тут оцінки ядерних сил ґрунтуються на загальнодоступній інформації та містять певні похибки, про що йдеться в посиланнях до таблиць 7.1-7.10.

Держава	Рік першого ядерного випробування	Запас боєголовок ^d			Знятих з озброєння	Загальні запаси
		Розгорнуті ^b	На зберіганні ^c	Усього		
США	1945	1 770 ^d	1 938 ^e	3 708	1 536 ^f	5 244
Росія	1949	1 674 ^g	2 815 ^h	4 489	1 400 ^f	5 889
Велика Британія	1952	120	105	225	– ⁱ	225 ^j
Франція	1960	280	10	290	..	290
Китай	1964	–	410	410	–	410
Індія	1974	–	164	164	..	164
Пакистан	1998	–	170	170	..	170
Північна Корея	2006	–	30	30	..	30 ^k
Ізраїль	..	–	90	90	..	90
Разом		3 844	5 732	9 576	2 936	12 512

.. – даних немає або вони непридатні для використання; – – нуль або незначна кількість.

Примітки: СІПРІ щороку переглядає дані про світові ядерні сили та оновлює попередні оцінки з урахуванням отриманої нової інформації. Дані за січень 2023 р. замінюють усі раніше опубліковані СІПРІ дані про світові ядерні сили.

^a У деяких державах, наприклад, США, офіційний термін “запаси” (*stockpile*) вживають на позначення цієї підгрупи боєголовок, тоді як в інших, зокрема, у Великій Британії, термін “запаси” часто стосується всього облікованого ядерного арсеналу (*inventory*). СІПРІ вживає термін “запаси” на позначення всіх розгорнутих боєголовок, а також боєголовок на централізованому зберіганні, що потенційно можуть бути розгорнуті після певної підготовки.

^b Боєголовки, розміщені на ракетах або розташовані на базах у військах.

^c Боєголовки на централізованому зберіганні, приведення в повну боєготовність яких вимагає певної підготовки (зокрема, транспортування та завантаження на пускові установки).

^d Ця величина враховує приблизно 1 370 боєголовок, розміщених на балістичних ракетах, і близько 300 – на базах бомбардувальників у США, а також близько 100 нестратегічних (тактичних) атомних бомб, розміщених за межами США на шести авіабазах у п’яти країнах-членах НАТО (в Бельгії, Німеччині, Італії, Нідерландах і Туреччині). За збереження цих нестратегічних бомб відповідають США.

^e Ця величина враховує приблизно 100 нестратегічних атомних бомб, що зберігаються у США. Решта – стратегічні ядерні боєголовки.

^f Ця величина враховує зняті з озброєння, але ще не демонтовані боєголовки.

^g Ця величина враховує приблизно 1 474 стратегічних боєголовок на балістичних ракетах і приблизно 200 на базах важких бомбардувальників.

^h Ця величина враховує приблизно 999 стратегічних і 1 816 нестратегічних боєголовок на централізованому зберіганні.

ⁱ СІПРІ раніше вважав, що Велика Британія має приблизно 45 знятих з озброєння боєголовок, що чекають на демонтаж; однак за оцінкою станом на січень 2023 р. ці боєголовки наступними роками, ймовірно, будуть відновлені і стануть частиною зростаючих запасів Великої Британії (див. примітку *j*).

^j Британський уряд у 2010 р. заявив, що його арсенал ядерної зброї не перевищуватиме 225 боєголовок. За нашою оцінкою, у січні 2023 р. цей арсенал був саме таким. Заплановане скорочення арсеналу до 180 боєголовок до середини 2020-х років було скасоване за результатами урядового огляду, оприлюдненого у 2021 р. У цьому огляді визначено новий ліміт – 260 боєголовок.

^k Інформація про стан і потужність ядерного арсеналу Північної Кореї є досить непевною. КНДР могла виробити достатньо розщеплюваних матеріалів, щоб зібрати 50-70 ядерних боєголовок, однак, ймовірно, зібрана менша кількість, можливо, близько 30.

I. Ядерні сили США

ХАНС М. КРИСТЕНСЕН, МАТТ КОРДА*

Станом на січень 2023 р., у військових запасах США налічувалося близько 3 708 ядерних боєголовок – так само, як і минулого року. Приблизно 1 770 із них – у т. ч. близько 1 670 стратегічних і 100 нестратегічних (або тактичних) боєголовок – були розгорнуті на балістичних ракетах і базах бомбардувальників. Крім того, 1 938 боєголовок зберігались у резерві, а 1 536 виведених з бойового складу боєголовок чекали на демонтаж (на 184 менше за оцінку попереднього року), що дає загальну кількість у 5 244 ядерні боєголовки (таблиця 7.2).

Очікується, що у наступні 10 років США продовжать поступове скорочення запасів мірою зосередження програм ядерної модернізації на окремих типах ядерної зброї. Хоча Міністерство енергетики США на початку 2022 р. зазначало, що США “докладають зусиль для завершення до кінця 2022 [фінансового року (ф. р.)] повного демонтажу боєприпасів, знятих з озброєння наприкінці 2008 ф. р.”, але цей графік, схоже, був порушений¹.

Представлені тут оцінки базуються на загальнодоступній інформації про ядерний арсенал США та оцінках авторів². У 2021 р. США ненадовго відновили політику розсекречення розміру ядерних запасів і річної кількості демонтованих боєголовок, але у 2022 р. ця практика не повторювалася³.

У 2022 р. США продовжували дотримуватись остаточних лімітів на кількість боєголовок, передбачених Договором 2010 р. про подальше скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START*), що встановлює обмеження на кількість американських і російських розгорнутих стратегічних ядерних сил⁴. Згідно з останнім обміном даних у вересні 2022 р., у США нараховувалось 1 420 боєголовок, приписаних до 659 розгорнутих балістичних ракет і важких бомбардувальників⁵. Як і в Росії, багато стратегічних систем доставки США несуть менше боєголовок, ніж максимально здатні, щоб відповідати обмеженням Нового СНО. Якщо США вирішать більше не дотримуватися Договору або якщо термін чинності Договору завершиться без укладення нової угоди, то США (як і Росія) можуть додати резервні боєголовки на ракети і бомбардувальники й потенційно подвоїти кількість розгорнутої стратегічної ядерної зброї.

¹ US Department of Energy (DOE), National Nuclear Security Administration (NNSA), *Fiscal Year 2022 Stockpile Stewardship and Management Plan*, Report to Congress (DOE: Washington, DC, Mar. 2022), pp. 2-15–2-16. Фінансовий рік у США закінчується 30 вересня зазначеного року.

² Kristensen, H. M. and Korda, M., ‘Estimating world nuclear forces: An overview and assessment of sources’, SIPRI Commentary, 14 June 2021.

³ US Department of State, ‘Transparency in the US nuclear weapons stockpile’, Fact sheet, 5 Oct. 2021.

⁴ Загальний огляд та інші деталі нового Договору про СНО див. у підрозділі III додатку А цього видання. Про пов’язані з ним події див. підрозділ I розділу 8 цього видання.

⁵ US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, ‘New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms’, Fact sheet, 1 Sep. 2022. Див. також таблицю 8.1 у підрозділі I розділу 8 цього видання.

* Автори вдячні Е. Джонс (*Eliana Johns*) за цінну допомогу в дослідженнях для цієї публікації.

Таблиця 7.2. Ядерні сили США, станом на січень 2023 р.

Усі дані є орієнтовними; деякі з них ґрунтуються на оцінках авторів.

Тип	Назва	Кількість носіїв	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовки × потужність	Кількість боєголовок ^b
Стратегічні ядерні сили		746				3 508 ^c
Літаки (бомбардувальники)		107/66 ^d				788 ^e
<i>B-52H</i>	<i>Stratofortress</i>	87/46	1961	16 000	20 × КРПБ AGM-86B 5-150 кт ^f	500 ^g
<i>B-2A</i>	<i>Spirit</i>	20/20	1994	11 000	16 × бомб B61-7, -11, B83-1 ^h	288
Ракети наземного базування (МБР)		400				800 ⁱ
<i>LGM-30G Minuteman III</i>						
	<i>Mk12A</i>	200	1979	13 000	1-3 × W78 335 кт	600 ^j
	<i>Mk21 SERV</i>	200	2006	13 000	1 × W87-0 300 кт	200 ^k
Ракети морського базування (БРПЧ)		14/280 ^l				1 920 ^m
<i>UGM-133A Trident II D5LE</i>						
	<i>Mk4</i>	..	1992	>12000	1-8 × W76-0 100 кт	– ⁿ
	<i>Mk4A</i>	..	2008	>12000	1-8 × W76-1 90 кт	1 511
	<i>Mk4A</i>	..	2019	>12000	1 × W76-2 ^o 8 кт	25
	<i>Mk5</i>	..	1990	>12000	1-8 × W88 455 кт	384
Нестратегічні ядерні сили						200 ^p
<i>F-15E</i>	<i>Strike Eagle</i>	..	1988	3 840	5 × B61-3, -4	80
<i>F-16C/D</i>	<i>Falcon</i>	..	1987	3 200 ^q	2 × B61-3, -4	60
<i>F-16MLU</i>	<i>Falcon^r</i>	..	1985	3 200	2 × B61-3, -4	30
<i>PA-200</i>	<i>Tornado^r</i>	..	1983	2 400	2 × B61-3, -4	30
Усього запасів						3 708
Розгорнуті боєголовки						1 770
Резервні боєголовки						1 938
Зняті з озброєння боєголовки, що чекають на демонтаж						1 536^s
Усього в наявності						5 244^t

.. – дані недоступні або непридатні для використання; – – нуль або незначна кількість; БРПЧ – балістична ракета на підводному човні; КРПБ – крилата ракета повітряного базування; кт – кілотонна; МБР – міжконтинентальна балістична ракета; *SERV* – головна частина з підвищеним захистом.

^a Для літаків дальність наведена лише для ілюстрації; реальна дальність виконання бойових завдань залежить від профілю маршруту, бойового навантаження та дозаправки в повітрі.

^b Ця величина означає загальну кількість боєголовки, приписаних до систем доставки ядерної зброї. Лише частина з них розташовані на ракетах та авіабазах, як пояснюється у примітках нижче.

^c Приблизно 1 670 з цих стратегічних боєголовки були встановлені на балістичні ракети наземного та морського базування чи утримувались на авіабазах. Решта боєголовки перебували на централізованому зберіганні. Ця кількість відрізняється від кількості розгорнутих стратегічних боєголовки, що рахується за російсько-американським Договором про подальше скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь 2010 р. (Новий СНО), оскільки

Договір рахує один боєприпас на один бомбардувальник у бойовому складі, навіть якщо за звичайних умов бомбардувальники не несуть зброї. Крім того, в Договорі не враховуються боєприпаси, що зберігаються на авіабазах, а деякі атомні підводні човни з балістичними ракетами (АПЧ БР) мають не повний боєкомплект і тому не враховуються згідно з Договором.

d Перша величина – загальна кількість бомбардувальників на озброєнні; друга – кількість бомбардувальників, що вважаються носіями ядерної зброї згідно з Новим СНО. США заявляли, що постійно матимуть у бойовому складі не більше 60 ядерних бомбардувальників, але, як правило, боєготовими є лише приблизно 50 літаків, решта перебувають у ремонті.

e Із приблизно 788 боєприпасів для бомбардувальників, близько 300 (200 КРПБ і 100 бомб) перебували на авіабазах, решта – на централізованому зберіганні. Багато авіабомб вже не повністю боєготові й заплановані до зняття з озброєння після надходження *B61-12* в середині 2020-х рр.

f *B-52H* вже не обладнані для доставки атомних бомб.

g У 2006 р. МО вирішило скоротити кількість КРПБ до 528 ракет; див.: Burg, R., Director of Strategic Security in the Air, Space and Information Operations, 'ICBMs, helicopters, cruise missiles, bombers and warheads', Statement before the US Senate, Armed Services Committee, Subcommittee on Strategic Forces, 28. Mar. 2007, р. 7. Згодом їх кількість, імовірно, поступово зменшилася до приблизно 500, оскільки деякі ракети та боєголовки могли бути використані для випробувань з руйнуванням.

h Стратегічні авіабомби приписані лише до бомбардувальників *B-2A*. Максимальна потужність стратегічних бомб: *B61-7* – 360 кт, *B61-11* – 400 кт, *B83-1* – 1 200 кт. Однак усі ці бомби, крім *B-11*, можуть мати й меншу потужність. Більшість *B83-1* виведено в резерв, і *B-2A* рідко використовуються в навчаннях з цими бомбами.

i З 800 боєголовок для МБР лише 400 встановлені на ракетах. Решта боєголовок перебувають на централізованому зберіганні.

j Лише 200 з цих боєголовок *W78* розгорнуті, оскільки бойове навантаження всіх МБР було зменшене для доставки лише однієї боєголовки; решта боєголовок перебувають на централізованому зберіганні.

k За оцінкою СІПРІ, ще 340 боєголовок *W87* можуть перебувати на довгостроковому зберіганні не у складі запасів для використання у програмі заміни *W78* на *W87-1*.

l Перша величина – загальна кількість атомних підводних човнів з балістичними ракетами (АПЧ БР) у складі американського флоту; друга – максимальна кількість ракет, яку вони можуть нести. 14 АПЧ БР можуть нести до 280 ракет, але два човни зазвичай постійно перебувають у ремонті з заміною пального та не мають приписаних до них ракет. Решта 12 АПЧ БР можуть нести до 240 ракет, але один чи два з них зазвичай постійно проходять обслуговування і можуть не мати ракет.

m З 1 920 боєголовок для БРПЧ лише приблизно 970, станом на січень 2023 р., були розгорнуті на підводних човнах; решта перебували на централізованому зберіганні. Хоча кожна ракета *D5* рахувалась згідно Договором 1991 р. про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО І) як носій восьми боєголовок і була випробовувана з 14-ма, у ВМС США бойове навантаження кожної ракети зменшено в середньому до 4-5 боєголовок. За оцінкою, ракети *D5*, оснащені новою боєголовкою малої потужності *W76-2*, несуть лише по одній боєголовці.

n Тут приймається, що всі боєголовки *W76-0* замінені на *W76-1*.

o За даними американських військових, нова боєголовка малої потужності *W76-2* зазвичай буде встановлюватись як мінімум на двох АПЧ БР на патрулюванні в Атлантичному та Тихому океанах.

p Із 200 нестратегічних бомб близько 100 вважаються розміщеними за межами США на шести авіабазах п'яти країн-членів НАТО (Бельгія, Німеччина, Італія, Нідерланди та Туреччина), хоча за збереження цих боєприпасів відповідають ВПС США. Близько 100 інших бомб перебували на централізованому зберіганні у США. Після надходження на озброєння *B61-12* старіші варіанти *B61* будуть розібрані. Максимальна потужність тактичних авіабомб *B61-3* – 170 кт, *B61-4* – 50 кт. Усі вони мають можливість налаштуватись на меншу потужність. *B61-10* знята з озброєння у 2016 р.

q У більшості джерел зазначається радіус польоту без дозаправки 2 400 км, але за даними Lockheed Martin (виробника *F-16*), вона становить 3 200 км.

^r Ці літаки подвійного призначення використовуються іншими членами НАТО з авіабаз поза межами США.

^s До 2018р. уряд США оприлюднював кількість боєголовок, демонтованих кожного року, але адміністрація Президента Д. Трампа припинила цю практику. Адміністрація Президента Дж. Байдена на якийсь час відновила прозорість, але оприлюднені дані у 2018-2020 рр. показали, що було розібрано набагато менше боєголовок, ніж вважалося (зокрема, у 2020 р. – лише 184). Тим не менш, демонтаж боєголовок тривав, і на демонтаж у січні 2023 р. чекали ще приблизно 1 536 боєголовок.

^t На додачу до цих зібраних боєголовок, понад 20 тис. плутонієвих сердечників зберігались на заводі *Pantex* у Техасі, і близько 4 000 вторинних уранових елементів зберігались на об'єкті *Y-12* в Оук-Рідж, штат Теннессі.

Джерела: МО США, різні бюджетні доповіді та плани, пресрелізи і документи, отримані згідно із Законом про свободу інформації; Міністерство енергетики США, різні бюджетні доповіді та плани; особисте спілкування з посадовими особами ВПС, ВМС і Міністерства енергетики США; Bulletin of the Atomic Scientists, 'Nuclear notebook', різні випуски; оцінки авторів.

У цьому підрозділі підраховані американські запаси ядерної зброї, як стратегічної (авіаційного, наземного і морського базування), так і нестратегічної. Перед цим розглядається роль ядерної зброї у військовій доктрині США та описані американські спроможності з виробництва боєголовок.

Роль ядерної зброї у воєнній доктрині США

У 2022 р. адміністрація Президента США Дж. Байдена оприлюднила довгоочікуваний Огляд ядерного стану (*Nuclear Posture Review, NPR*) – головний документ, що визначає ядерну політику США. Огляд 2022 р. підтвердив три завдання американської ядерної зброї: “стримати стратегічний напад; надати гарантії союзникам і партнерам; досягти цілей США, якщо стримування не спрацює”⁶. В Огляді зазначено, що “Сполучені Штати розглядатимуть застосування ядерної зброї лише за крайніх обставин, для захисту життєво важливих інтересів Сполучених Штатів або їх союзників і партнерів”⁷; однак не розкривається, що саме вкладається в поняття “життєво важливі інтереси”, а також не визначено “союзників і партнерів”⁷. На відміну від формулювань про розширення варіантів застосування ядерних засобів у відповідь на неядерний напад в оприлюдненому адміністрацією Президента Трампа Огляді 2018 р., в Огляді 2022 р., здається, цій функції надано менше уваги⁸. Тим не менш, в Огляді визнається “діапазон неядерних спроможностей, які розробляються і використовуються суперниками та які можуть завдати шкоди стратегічного значення”, і США зберігають широкий спектр варіантів дії на випадок ядерного та неядерного нападу⁹.

США за адміністрації Байдена продовжили реалізацію масштабних програм ядерних озброєнь, започаткованих адміністрацією Б. Обами у

⁶ US Department of Defense (DOD), *2022 National Defense Strategy of the United States of America* (DOD: Washington, DC, Oct. 2022), p. 7.

⁷ US Department of Defense (посилання 6), p. 9.

⁸ US Department of Defense (посилання 6), p. 7; US Department of Defense (DOD), *Nuclear Posture Review 2018* (DOD: Washington, DC, Feb. 2018). Про *NPR 2018* див.: Крістенсен Х. М. “Ядерні сили США”. – *Щорічник СППРІ 2019*, підрозділ I розділу 6.

⁹ US Department of Defense (посилання 6), p. 9.

2009-2017 рр. і прискорених та розширених адміністрацією Трампа у 2017-2021 рр. Ці програми модернізації охоплюють усі три елементи ядерної тріади (див. нижче). Водночас Огляд 2022 р. містить дві важливі зміни, порівняно з попереднім Оглядом: відмову від крилатих ракет морського базування (*SLCM-N*), запропонованих адміністрацією Трампа, і зняття з озброєння авіабомби *B83-1*.

Огляд 2022 р. містить висновок, що *SLCM-N* більше не потрібні, враховуючи наявні спроможності, невизначеність стосовно можливості її впливу на переговори про обмеження російської нестратегічної ядерної зброї, а також її очікувану вартість з огляду на інші програми ядерної модернізації та пріоритетів оборони¹⁰. Наприкінці 2022 р., однак, Конгрес США продовжив обмежене фінансування розробки *SLCM-N*: Законом про асигнування на національну оборону на 2023 ф. р., всупереч висновкам Огляду 2022 р., на це виділено \$5 млн¹¹. Якщо нова адміністрація після 2024 р. вирішить повністю профінансувати цю програму, нова ракета може бути розміщена на ударних підводних човнах до початку 2030-х рр. Це суперечить зобов'язанню США від 1992 р. не розробляти ядерну крилату ракету морського базування і потенційно може призвести до першого з 1996 р. значного збільшення арсеналу ядерної зброї США¹².

Адміністрація Байдена вирішила продовжити зняття з озброєння авіабомби *B83-1* – останньої ядерної зброї мегатонної потужності в ядерному арсеналі США, – призупинене адміністрацією Трампа. В Огляді 2022 р. зазначено, що *B83-1* буде знята з озброєння “через обмеження її можливостей і зростання витрат на технічне обслуговування”¹³. У ньому також міститься натяк на можливу заміну цієї зброї “з метою кращого ураження” захищених і заглиблених цілей¹⁴.

Виробництво боєголовок

Після завершення Холодної війни американський військово-промисловий комплекс займався переважно модернізацією наявних типів боєголовок для підтримання ядерного арсеналу. У 2018 р., однак, США переключилися на набагато амбітніший план виробництва нових боєголовок, що значною мірою залежить від здатності виробляти нові плутонієві сердечники – центральний елемент ядерної зброї. Виробничі спроможності у 2021-2022 рр. обмежувалися приблизно 10 сердечниками на рік, а Національне управління з питань ядерної безпеки (*National Nuclear Security Administration, NNSA*) планує

¹⁰ US Department of Defense (посилання 6), p. 20. Про *SLCM-N* див.: US Office of the Under Secretary of Defense for Policy, *Strengthening Deterrence and Reducing Nuclear Risks*, part II, *The Sea-Launched Cruise Missile-Nuclear (SLCM-N)* (US Department of State, Office of the Under Secretary of State for Arms Control and International Security: Washington, DC, 23 July 2020), p. 3.

¹¹ US Senate, Committee on Armed Services, ‘National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2023: Report’, 18 July 2022; US House of Representatives, Committee on Armed Services, ‘National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2023: Report’, 1 July 2022.

¹² Bush, G. W., US president, ‘Address before a joint session of the Congress on the state of the union’, 28 Jan. 1992.

¹³ US Department of Defense (посилання 6), p. 20.

¹⁴ US Department of Defense (посилання 6), p. 20.

виробляти у 2026 р. до 30 сердечників і принаймні 80 сердечників на рік до 2030 р., з метою задоволення потреб програм ядерної модернізації США¹⁵. Для досягнення цих цілей *NNSA* модернізує установку з переробки плутонію (PF-4) у Лос-Аламоській національній лабораторії у Нью-Мексико та буде нову установку з переробки плутонію на об'єкті Саванна-Рівер у Південній Кароліні¹⁶.

У лютому 2022 р. *NNSA* підтвердила те, що давно передбачали сторонні експерти: мета виробляти до 80 сердечників на рік до 2030 р. є недосяжною¹⁷. Тому деякі описані нижче програми ядерної зброї можуть бути затримані або нові системи доставки можуть бути спочатку розгорнуті з існуючими боеголовками¹⁸.

Стратегічні ядерні сили

Наступальні стратегічні ядерні сили США складаються з важких літаків, міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) наземного базування та АПЧ БР. Ця тріада сил мало змінилась у 2022 р. За оцінкою СІПРІ, до тріади приписано загалом 3 508 ядерних боеголовок, з яких приблизно 1 670 – розміщені на балістичних ракетах та авіабазах важких бомбардувальників.

Літаки та авіаційне озброєння

Станом на січень 2023 р., Військово-повітряні сили (ВПС) США мали 152 важкі бомбардувальники: 45 *B-1B*, 20 *B-2A* і 87 *B-52H*, 66 із них (20 *B-2A* і 46 *B-52H*) можуть нести ядерну зброю, і приблизно 60 (18 *B-2A* і 42 *B-52H*) призначені для виконання ядерних завдань згідно з американськими планами ядерної війни. *B-2A* можуть нести авіабомби (*B61-7*, *B61-11* і *B83-1*), а *B-52H* здатні нести крилаті ракети повітряного базування (КРПБ) *AGM-86B/W80-1*. За оцінкою СІПРІ, до стратегічних бомбардувальників приписано приблизно 788 боеприпасів, близько 300 з яких розміщені на авіабазах у готовності до досить швидкої доставки¹⁹. США модернізують ядерні бомбардувальники шляхом вдосконалення їх спроможностей командування та управління, розробки вдосконаленої ядерної зброї (авіабомба *B61-12* і КРПБ великої дальності, що запускаються без заходу в зону ППО (*Long-Range Standoff Weapon*, *LRSO*) і побудови нових бомбардувальників (*B-21 Raider*).

¹⁵ US National Nuclear Security Administration (NNSA), 'Plutonium pit production', Fact sheet, Apr. 2019; US Government Accountability Office (GAO), *Nuclear Weapons: NNSA Should Further Develop Cost, Schedule, and Risk Information for the W87-1 Warhead Program*, Report no. GAO-20-73 (GAO: Washington, DC, Sep. 2020), pp. 14-15.

¹⁶ US Department of Energy (посилання 1), p. 8-7.

¹⁷ Demarest, C., '80 pits by 2030 won't happen, NNSA boss reaffirms. But "acceleration" is in the works', *Aiken Standard*, 8 Feb. 2022. Див. також, наприклад: US Government Accountability Office (посилання 15), p. 5; Hunter, D. E. et al., 'Independent assessment of the two-site pit production decision: Executive summary', Institute for Defense Analyses (IDA) document no. NS D-10 711, May 2019, p. 4; Demarest, C., 'Plutonium pit production in SC might happen in 2035. The target was 2030', *Aiken Standard*, 12 June 2021.

¹⁸ US Air Force (USAF), *Report on Development of Ground-Based Strategic Deterrent Weapon*, Report to eight congressional committees (USAF: [Washington, DC,] May 2020), p. 4.

¹⁹ Зменшення зброї для бомбардувальників, порівняно з Щорічником СІПРІ 2022, пов'язане не з новими скороченнями, а з кількісними змінами запасів, що вимагало переоцінки.

Перші шість *B-21* мають надійти на озброєння у 2027 р.; ці літаки поступово замінять бомбардувальники *B-1B* та *B-2*²⁰. Очікується, що ВПС США придбають як мінімум 100 (можливо, 145) нових бомбардувальників, вартість експлуатації яких, за останніми оцінками, складе близько \$203 млрд за весь 30-річний термін служби, при оціночній вартості побудови одного літака \$550 млн²¹. Через це кількість баз бомбардувальників США з ядерними спроможностями має зрости з двох у 2022 р. до п'яти на початку 2030-х рр.²²

Схоже, *B-21* матиме дещо менше бойове навантаження, ніж *B-2*. Він зможе нести два типи ядерної зброї: керовану ядерну авіабомбу *B61-12*, яка розроблена для доставки також з нестратегічних літаків меншої дальності (див. нижче); та КРПБ *AGM-181 LRSO*, що зараз розробляється. *AGM-181 LRSO* замінить КРПБ *AGM-86B* на початку 2030-х рр. і матиме ядерну боеголовку *W80-4* – модифіковану версію *W80-1*, встановленої на *AGM-86B*. У середині 2022 р. *NNSA* оголосила, що графік початку виробництва *W80-4* зсунули на кінець 2027 ф. р., замість 2025 ф. р., як планувалося спочатку. Виробництво планується завершити у 2031 ф. р.²³

Ракети наземного базування

Станом на січень 2023 р. США мали 400 МБР *Minuteman III*, розгорнутих у 450 шахтних пускових установках (ШПУ) у складі трьох ракетних крил²⁴. Ще 50 ШПУ залишаються у стані готовності; до них у разі потреби можна буде повернути ракети, що перебувають на зберіганні. За оцінкою СІПРІ, до сил МБР приписано 800 боеголовок, 400 з яких встановлені на ракетах. Кожна МБР *Minuteman III* має або 335-кт боеголовку *W78/Mk12A*, або 300-кт боеголовку *W87/Mk21*. На ракетах, оснащених *W78*, можна встановити ще до двох боеголовок – максимально три в роздільній головній частині з боеголовками індивідуального наведення (РГЧ БІН, *multiple independently targetable re-entry vehicles, MIRV*). МБР з *W87-0* можуть нести лише одну боеголовку²⁵.

У ВПС США планують, що МБР наступного покоління почнуть замінювати *Minuteman III* у 2028 р. і повністю замінять їх до 2036 р., хоча тут можливі затримки²⁶. Випробувальні пуски нової МБР, *LGM-35A Sentinel*,

²⁰ Tirpak, J. A., 'B-21 Raider first flight now postponed to 2023', *Air Force Magazine*, 20 May 2022; US Air Force, 'B-21 bomber to be unveiled Dec. 2', 20 Oct. 2022.

²¹ Capaccio, A., 'Under-wraps B-21 bomber is seen costing \$203 billion into 2050s', Bloomberg, 17 Nov. 2021; Tirpak, J. A., 'A new bomber vision', *Air Force Magazine*, 1 June 2020.

²² Dawkins, J. C., Commander, 8th Air Force and Joint-Global Strike Operations Center, Barksdale Air Force Base, 'B21 General Dawkins intro', YouTube, 19 Mar. 2020, 01:35; Kristensen, H. M., 'USAF plans to expand nuclear bomber bases', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 17 Nov. 2020.

²³ Leone, D., 'Two-year delay for first LRSO warhead, but NNSA says will still deliver on-time to Air Force', *Defense Daily*, 4 Aug. 2022.

²⁴ Willett, E., 'AF meets New START requirements', US Air Force Global Strike Command, Press release, 28 June 2017.

²⁵ Про боеголовки та їх потужність див. також: Крістенсен Х. М., Корда М. "Ядерні сили США". – *Щорічник СІПРІ 2021*, підрозділ I розділу 10.

²⁶ Richard, C. A., Commander, US Strategic Command, Statement before the US Senate, Armed Services Committee, 13 Feb. 2020, p. 9. Про *Sentinel* див. також Крістенсен, Корда (посилання 25).

мають розпочатись у 2023 р.²⁷ Кожна *Sentinel* зможе нести до двох боеголовок, при цьому ВПС США планують виготовити суттєво модифіковану боеголовку на базі тієї ж конструкції, що й *W87-0*, під назвою *W87-1*. Вартість програми модернізації боеголовки *W87-1* оцінюють у \$12,2-14,2 млрд, але вона не враховує значних витрат на виробництво плутонієвих сердечників для боеголовки²⁸. Після завершення *NNSA* у 2021 р. огляду *W87-1*, у 2022 р. програма перейшла до фази розробки, з очікуваним виготовленням першої боеголовки у 2030 ф. р.²⁹ Але вчасне виробництво *W87-1*, згідно з запланованим графіком надходження *Sentinel*, залежало від прогнозованого *NNSA* обсягу виробництва мінімум 80 плутонієвих сердечників на рік до 2030 р. (див. вище). Визнання *NNSA* нереальності цієї мети, ймовірно, означає, що *Sentinel* спочатку буде оснащена існуючими боеголовками *W87-0*³⁰.

Ракети морського базування

ВМС США мають на озброєнні 14 АПЧ БР класу *Ohio*, 12 з яких, як вважається, за звичайних умов перебувають у бойовому складі, а два – в ремонті з заміною пального. Вісім АПЧ БР перебувають на базі підводних човнів Кітсап, штат Вашингтон, на Тихому океані, а шість – на базі підводних човнів Кінгс-Бей, штат Джорджія, в Атлантиці. Останній раз заміна пального виконана у 2022 р., тобто зараз усі 14 підводних човнів можуть бути задіяні аж до 2027 р., коли планується вивести з бойового складу перший підводний човен класу *Ohio*³¹.

Вісім АПЧ БР можуть нести до 20 балістичних ракет на підводних човнах (БРПЧ) *Trident II D5*. Для дотримання обмежень на розгорнуті пускові установки, згідно з Новим СНО, чотири ракетні тубуси з 24 первісно встановлених на кожному човні були деактивовані; таким чином, 12 АПЧБР у бойовому складі можуть нести не більше 240 ракет³². 8-10 АПЧБР, як правило, перебувають у морі, 4-5 із них – на бойовому патрулюванні у визначеному районі в готовності до пуску ракет протягом 15 хвилин після отримання команди на пуск. Флот американських АПЧ БР протягом року виконує близько 30 патрулювань, виконуючи завдання стримування³³.

БРПЧ *Trident II D5* несуть два основні типи боеголовки: 455-кт *W88* та *W76*, яка існує у двох варіантах: 90-кт *W76-1* та *W76-2* малої потужності³⁴. У *NNSA* почали модернізацію застарілої боеголовки *W88*; перша серійна *W88*

²⁷ 'LGM-35A Sentinel intercontinental ballistic missile, USA', Airforce Technology, 29 July 2022.

²⁸ US Department of Energy (посилання 1), p. 8-32.

²⁹ Sirota, S., 'NNSA completes requirements review of GBSD's W87-1 warhead', Inside Defense, 22 Apr. 2021; US National Nuclear Security Administration (NNSA), 'W87-1 modification program', Jan. 2022.

³⁰ Demarest, '80 pits by 2030 won't happen' (посилання 17); US Air Force (посилання 18).

³¹ US Navy, Office of the Chief of Naval Operations, *Report to Congress on the Annual Long-Range Plan for Construction of Naval Vessels for Fiscal Year 2020* (US Navy: Washington, DC, Mar. 2019).

³² US Navy Office of Information, 'Fleet ballistic missile submarines—SSBN', Fact file, 25 May 2021.

³³ Див., наприклад: Kristensen, H., 'US SSBN patrols steady, but mysterious reduction in Pacific in 2017', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 24 May 2018.

³⁴ Старіша версія *W76-0* знята або знімається з озброєння. Про ці боеголовки див. також: Крістенсен, Корда (посилання 25).

Alt 370 виготовлена 1 липня 2021 р.³⁵ Дозвіл на масове виробництво мав бути отриманий до кінця 2022 р., але процес, ймовірно, затримався³⁶. Кожна БРПЧ може нести до восьми боеголовок, але зазвичай в середньому має чотири або п'ять. За оцінкою СІПРІ, станом на січень 2023 р., до флоту АПЧ БР приписані близько 1 920 боеголовок, приблизно 1 000 з яких встановлені на БРПЧ³⁷.

Найновіша боеголовка, *W76-2* малої потужності, вперше була розгорнута наприкінці 2019 р. і зараз перебуває на озброєнні АПЧ БР в Атлантичному і Тихому океанах³⁸. Вона є модифікацією *W76-1*, яка, за оцінкою, має потужність приблизно 8 кт³⁹. *NPR 2022* залишив відкритою можливість зняття з озброєння в середньостроковій перспективі боеголовки *W76-2*, оскільки бойові літаки *F-35A* та КРПБ *LRSO* надійдуть на озброєння у наступні 10 років⁴⁰.

У ВМС США з 2017 р. триває заміна БРПЧ *Trident II D5* на більш потужну версію *D5LE* (*LE* означає *life extension* – з подовженим терміном служби), оснащену новою системою наведення *Mk6*. Модернізація має завершитись у 2024 р.⁴¹ У 2022 р. ВМС США провели перші чотири випробувальні пуски *D5LE*. Ними будуть озброєні АПЧ БР класу *Ohio* до кінця терміну їх служби (до 2042 р.), а також британські підводні човни *Trident* (підрозділ III). Нові АПЧ БР класу *Columbia* спочатку будуть озброєні БРПЧ *D5LE*, а з 2039 р. їх замінять модернізовані БРПЧ *D5LE2*⁴². У бюджеті ВМС США на 2022 ф. р. вартість закупівлі першого АПЧ БР класу *Columbia* – *USS District of Columbia (SSBN-826)* – оцінюється приблизно в \$15 млрд, другого – \$9,3 млрд⁴³. *USS District of Columbia* має розпочати патрулювання у 2031 р.⁴⁴

Для оснащення *D5LE2* в *NNSA* завчасно започаткували розробку нової ядерної боеголовки, відомої як *W93*. Це буде перша цілком нова боеголовка, розроблена у США після завершення Холодної війни. Боеголовкою *W93* буде оснащена нова головна частина *Mk7* із захисним екраном, якою будуть оснащені британські АПЧ БР класу *Dreadnought* (підрозділ III). *W93* має спочатку

³⁵ US National Nuclear Security Administration (NNSA), 'NNSA completes first production unit of W88 Alteration 370', 13 July 2021.

³⁶ Leone, D., 'Mass production of refurbished nuclear weapons could begin soon, NNSA says', Exchange Monitor, 15 Sep. 2022.

³⁷ US Department of State (посилання 5).

³⁸ Arkin, W. M. and Kristensen, H. M., 'US deploys new low-yield nuclear submarine warhead', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 29 Jan. 2020; US Department of Defense, 'Statement on the fielding of the W76-2 low-yield submarine launched ballistic missile warhead', Press release, 4 Feb. 2020.

³⁹ Приватні спілкування авторів з американськими військовими, 2019-2020 рр.

⁴⁰ US Department of Defense (посилання 6), p. 20.

⁴¹ Wolfe, J., Director of US Strategic Systems Programs, 'US nuclear weapons policy, programs, and strategy in review of the defense authorization request for fiscal year 2020 and the Future Years Defense Program', Statement before the US Senate, Armed Services Committee, Subcommittee on Strategic Forces, 1 May 2019, p. 4.

⁴² Wolfe, J., Director of US Strategic Systems Programs, 'FY2021 budget request for nuclear forces and atomic energy defense activities', Statement before the US House of Representatives, Armed Services Committee, Subcommittee on Strategic Forces, 3 Mar. 2020, p. 5.

⁴³ O'Rourke, R., *Navy Columbia (SSBN-826) Class Ballistic Missile Submarine Program: Background and Issues for Congress*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R41129 (US Congress, CRS: Washington, DC, 22 Feb. 2022), p. 9.

⁴⁴ Wolfe (посилання 41), p. 8.

доповнювати, а не замінити *W76-1* і *W88*. Ці боєголовки планується замінити іншою новою боєголовкою. Завершення виробництва першої *W93* заплановане орієнтовно на 2034-2036 рр.⁴⁵

Нестратегічні ядерні сили

Станом на січень 2023 р., США мали у запасах один основний тип нестратегічної авіаційної зброї: авіабомбу *B61*, яка існує у двох варіантах: *B61-3* і *B61-4*⁴⁶. За оцінкою, на зберіганні залишилося 200 тактичних авіабомб *B61*.

СІПРІ вважає, що ВПС США мають за межами США близько 100 бомб *B61*, призначених для можливого застосування бойовими літаками країн НАТО, хоча ця зброя належить США. Вони розташовані на шести авіабазах п'яти інших країн-членів НАТО: Кляйне-Брогелъ у Бельгії; Бюхель у Німеччині; Авіано та Геді в Італії; Волкел у Нідерландах; Інжирлік у Туреччині⁴⁷. Решта (приблизно 100) авіабомб *B61*, як вважають, зберігаються на авіабазі Кіртленд, штат Нью-Мексико, для потенційного використання американськими літаками, можливо, у Східній Азії⁴⁸. Одним із базованих у США авіаційних підрозділів, призначених для виконання цього завдання, є 366-е винищувальне авіакрило на авіабазі Маунтін-хом, штат Айдахо⁴⁹.

Для заміни всіх наявних варіантів *B61* (включно з нестратегічними *B61-3* та *B61-4*) у США виробляють нову керовану атомну бомбу *B61-12*. Хвостовий блок керування дозволяє *B61-12* точніше вражати цілі, завдяки чому вона може мати меншу потужність і, відповідно, спричиняти менше радіоактивних опадів⁵⁰. Повномасштабне виробництво *B61-12* розпочалося наприкінці 2022 р. і має завершитись до 2026 р.⁵¹ Після початку розгортання на базах за межами США бомби *B61-3* та *B61-4*, які зараз розміщені на цих базах, будуть повернуті до США та демонтовані.

У 2022 р. тривали роботи з інтеграції *B61-12*, що надходять на озброєння, на семи типах літаків, які використовують США або їх союзники по НАТО: *B-2A*, нові *B-21*, *F-15E*, *F-16C/D*, *F-16MLU*, *F-35A* та *PA-200 (Tornado)*⁵². У виконанні ядерних завдань *F-35A* замінять усі бельгійські, голландські та американські літаки *F-16* і німецькі та італійські *Tornado*.

⁴⁵ US Department of Energy (посилання 1), р. 2-10.

⁴⁶ Третій варіант, *B61-10*, був знятий з озброєння у вересні 2016 р. US Department of Energy (DOE), National Nuclear Security Administration (NNSA), *Fiscal Year 2018 Stockpile Stewardship and Management Plan*, Report to Congress (DOE: Washington, DC, Nov. 2017), figures 1.1-1.7, р. 1-13.

⁴⁷ Докладний загальний огляд авіації подвійного призначення у США та союзників по НАТО див.: Крістенсен (посилання 8); Andreasen, S. et al., *Building a Safe, Secure, and Credible NATO Nuclear Posture* (Nuclear Threat Initiative: Washington, DC, Jan. 2018).

⁴⁸ US Department of Defense, *Nuclear Posture Review 2018* (посилання 8), р. 48.

⁴⁹ Heflin, L., '53rd Wing WSEP incorporates NucWSEP, enhances readiness for real world operations', Press release, Air Combat Command, 9 Sep. 2021.

⁵⁰ Kristensen, H. M. and McKinzie, M., 'Video shows earth-penetrating capability of B61-12 nuclear bomb', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 14 Jan. 2016.

⁵¹ Meub, K., 'B61-12 production begins', *Sandia LabNews*, Sandia National Laboratories, 11 Feb. 2022; Defense Visual Information Distribution Service, 'F-35 dual-capable aircraft team meets goals ahead of schedule, earns prestigious award', F-35 Joint Program Office Public Affairs, 17 Feb. 2022.

⁵² US Air Force (USAF), *Acquisition Annual Report Fiscal Year 2018: Cost-effective Modernization* (USAF: Washington, DC, [n.d.]), р. 24.

II. Ядерні сили Росії

ХАНС М. КРИСТЕНСЕН, МАТТ КОРДА*

Станом на січень 2023 р., Російська Федерація мала 4 489 ядерних боєголовок, що на 12 боєголовок більше за оцінку січня 2022 р. Із них 2 673 є стратегічними боєголовками, 1 674 з яких були розгорнуті на балістичних ракетах наземного, морського базування та на авіабазах бомбардувальників. Росія також мала 1 816 нестратегічних (тактичних) ядерних боєголовок, які всі перебували на централізованому зберіганні. Ще 1 400 знятих з озброєння боєголовок чекали на демонтаж (на 100 менше, ніж попереднього року), що дає загальну кількість 5 889 боєголовок (таблиця 7.3).

Ці орієнтовні оцінки ґрунтуються на загальнодоступній інформації про російський ядерний арсенал і на оцінках авторів. Через брак прозорості оцінкам та аналізу змін у ядерній зброї Росії властива значна невизначеність, особливо стосовно суттєвого арсеналу російської нестратегічної ядерної зброї. Але обґрунтовану оцінку перебігу ядерної модернізації Росії можна зробити на основі аналізу супутникових знімків та іншої інформації з відкритих джерел, офіційних заяв, галузевих видань та інтерв'ю російських урядовців державним ЗМІ¹.

У цьому підрозділі перелічені запаси російської стратегічної та нестратегічної ядерної зброї повітряного, наземного та морського базування. Але спочатку розглядається стан дотримання Росією двосторонніх зобов'язань з контролю над озброєннями та роль ядерної зброї у російській військовій доктрині.

Дотримання Росією нового Договору про СНО

Це був неспокійний і важкий рік для останнього двостороннього договору між Росією та США про контроль над стратегічними озброєннями – Договору про подальше скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь 2010 р. (Новий СНО, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START*). Ця угода обмежує кількість розгорнутих стратегічних ядерних сил Росії та США та дозволяє проводити інспекції на місцях для перевірки її дотримання².

Наприкінці 2022 р. у США дійшли висновку, що не можуть визначити, чи дотримувалась Росія протягом року договірних зобов'язань не розміщувати понад 1 550 стратегічних боєголовок³, через рішення Росії призупинити на

¹ Kristensen, H. M. and Korda, M., 'Estimating world nuclear forces: An overview and assessment of sources', SIPRI Commentary, 14 June 2021.

² Загальний огляд та інші деталі Нового СНО див. у підрозділі III додатку А цього видання. Про пов'язані з ним події див. підрозділ I розділу 8 цього видання

³ US Department of State, 'New START treaty annual implementation report', Report to Congress, 31 Jan. 2023, p. 6.

* Автори вдячні Е. Джонс (*Eliana Johns*) за цінну допомогу в дослідженнях для цієї публікації.

невизначений термін інспекції згідно з Договором⁴. В американському звіті, щоправда, було обережно зазначено, що “це викликає серйозне занепокоєння, але не означає невиконання”, а також зауважено, що розгортання російських боеголовок, імовірно, відбувалося до кінця 2022 р. згідно з обмеженнями, визначеними Новим СНО⁵.

У вересні 2022 р. Росія задекларувала наявність 1 549 розгорнутих боеголовок на 540 стратегічних носіях, що відповідає остаточним лімітам на боеголовки, передбаченим Новим СНО⁶. Так само, як і у США, багато російських стратегічних систем доставки несуть менше боеголовок, ніж максимально здатні, щоб відповідати обмеженням Нового СНО. Якщо Росія вирішить більше не дотримуватися обмежень Договору або якщо термін його чинності закінчиться без укладення наступної угоди, Росія (як і США) може додатково встановити резервні боеголовки на ракетах і бомбардувальниках і потенційно подвоїти кількість розгорнутої стратегічної ядерної зброї⁷.

Роль ядерної зброї у військовій доктрині Росії

Офіційна російська політика стримування (востаннє оновлена у 2020 р.) визначає чіткі умови застосування ядерної зброї: у відповідь на напад “на критично важливі державні або військові об’єкти Російської Федерації” із застосуванням балістичних ракет, ядерної зброї чи іншої зброї масового ураження (ЗМУ); та у відповідь на “застосування звичайної зброї, коли під загрозу поставлено саме існування держави”⁸. Це формулювання в цілому узгоджується з попередніми публічними заявами стосовно російської ядерної політики.

У січні 2022 р. Росія приєдналася до чотирьох інших постійних членів РБ ООН, заявивши, що “ядерну війну неможливо виграти і її ніколи не можна вести”⁹. Цю заяву повторив член делегації Росії на Генеральній Асамблеї ООН у листопаді 2022 р. Він, зокрема, зазначив, що ядерна доктрина Росії залишилася незмінною після її вторгнення в Україну у 2022 р.: “У відповідь на сьогоднішнє абсолютно безпідставне звинувачення в тому, що Росія нібито погрозувала застосувати ядерну зброю під час спеціальної військової операції в Україні, хочемо ще раз наголосити, що доктрина Росії у цій сфері є суто оборонною і не допускає широкого тлумачення”¹⁰.

⁴ ‘Russia suspends START arms inspections over US travel curbs’, Reuters, 8 Aug. 2022; Atwood, K. and Hansler, J., ‘Russia postpones nuclear arms control talks with US, State Department says’, CNN, 28 Nov. 2022; US Department of State (посилання 3), pp. 8-15.

⁵ US Department of State (посилання 3), pp. 5-6.

⁶ US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, ‘New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms’, Fact sheet, 1 Sep. 2022.

⁷ Korda, M. and Kristensen, H., ‘If arms control collapses, US and Russian strategic nuclear arsenals could double in size’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 7 Feb. 2023. Про переговори щодо подовження Нового СНО див. підрозділ I розділу 8 цього видання.

⁸ Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Basic principles of state policy of the Russian Federation on nuclear deterrence’, Approved by Russian Presidential Executive Order no. 355, 2 June 2020.

⁹ Joint statement of the leaders of the five nuclear-weapon states on preventing nuclear war and avoiding arms races, 3 Jan. 2022. Див. також підрозділ I розділу 8 цього видання.

¹⁰ ‘Russia’s nuclear doctrine is purely defensive, says Russian diplomat’, TASS, 9 Nov. 2022.

Таблиця 7.3. Ядерні сили Росії, станом на січень 2023 р.

Усі дані є орієнтовними; деякі з них ґрунтуються на оцінках авторів.

Тип/російське позначення (позначення НАТО)	Кількість носіїв	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовки × навантаження	Кількість боєголовок ^b
Стратегічні ядерні сили	567				2 673^c
Літаки (бомбардувальники)	70 ^d				580 ^e
<i>Ту-95МС/М (Bear-Н)^f</i>	55	1984/ 2015	6 500- 10 500	6-16 × 200 кт КРПБ Х-55 (AS-15А) або Х-102 (AS-23В)	448
<i>Ту-160М1/М2 (Blackjack)</i>	15	1987/ 2021	10 500- 13 200	12 × 200 кт КРПБ х-55 або х-102, бомби	132
Ракети наземного базування (МБР)	321				1197 ^g
<i>РС-20В Воевода (SS-18 Satan)</i>	34	1988	11 000- 15 000	10 × 500-800 кт ^h	340
<i>РС-18 (SS-19 Stiletto)</i>	–	1980	10 000	6 × 400 кт	– ⁱ
<i>Авангард (SS-19 Mod 4)^j</i>	7	2019	10 000	1 ГМББ	7
<i>РС-12М Тополь (SS-25 Sickle)</i>	– ^k	1988	10 500	1 × 800 кт	–
<i>РС-12М1 Тополь-М (SS-27 Mod 1/моб.)</i>	18	2006	10 500	1 × [800 кт]	18
<i>РС-12М2 Тополь-М (SS-27 Mod 1/шахтна)</i>	60	1997	10 500	1 × [800 кт]	60
<i>РС-24 Ярс (SS-27 Mod 2/моб.)</i>	171	2010	10 500	[4 × 250 кт] ^l	684
<i>РС-24 Ярс (SS-27 Mod 2/шахтна)</i>	22	2014	10 500	4 × [250 кт]	88
<i>РС-28 Сармат (SS-Х-29)</i>	..	[2024]	>10 000	[10 × 500 кт]	–
<i>Сирена-М^m</i>	9	2022	–	Модуль управління та контролю	–
Ракети морського базування (БРПЧ)	11/176 ⁿ				896 ^o
<i>РСМ-54 Синева/Лайнер (SS-N-23 М2/3)^p</i>	5/80	2007/2014	9 000	4 × 100 кт ^q	320 ^r
<i>РСМ-56 Булава (SS-N-32)</i>	6/96	2012	>8 050	[6 × 100 кт] ^s	576
Нестратегічні ядерні сили					1 816^t
ВМФ	..				835
ПЧ/надводні кораблі/авіація	..		Крилаті ракети для враження наземних цілей, КРМБ, ПЧО, ЗРК, глибинні бомби, торпеди ^{tt}		835

Тип/російське позначення (позначення НАТО)	Кількість носіїв	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боеголовки × навантаження	Кількість боеголовок ^b
Повітряно-космічні сили	266				506
Ту-22МЗМ (<i>Backfire-C</i>)	60	1974		3 ракети повітря-земля, бомби	300
Су-24М/М2 (<i>Fencer-D</i>)	70	1974		2 бомби	70 ^y
Су-34 (<i>Fullback</i>)	124	2006		2 бомби	124 ^y
Су-57 (<i>Felon</i>)	–	[2024]		[бомби, ракети повітря-земля]	
МіГ-31К (<i>Foxhound</i>)	12	2018		1 АБР	12
ПРО, ППО, берегова оборона	882				385
53Т6 (<i>SH-08 Gazelle</i>)	68	1986	30	1 × 10 кт	68
С-300/400 (<i>SA-20/21</i>)	750 ^w	1992/2007	..	1 × малої потужності	290
3М55/Р-800 <i>Оникс</i> (<i>SS-N-26 Strobile</i>), 3К55/К300-Р <i>Бастион</i> (<i>SSC-5 Stooge</i>)	56	2015	>400	1 × [10-100 кт]	23
СПУ-35Б <i>Редут</i> (<i>SSC-1B Sepal</i>)	8 ^x	1973	500	1 × 350 кт	4
Сухопутні війська	170				90
9К720 <i>Искандер-М</i> (<i>SS-26 Stone</i>)	150	2005	350	1 × [10-100 кт]	70 ^y
9М728 <i>Искандер-К</i> (<i>SSC-7 Southraw</i>)					
9М729 (<i>SSC-8 Screwdriver</i>)	20	2016	2 350	1 × [10-100 кт]	20 ^z
Усього запасів					4 489
Розгорнуті стратегічні боеголовки					1674
Резервні боеголовки					2 815
Стратегічні					999
Нестратегічні					1816
Зняті з озброєння боеголовки, що чекають на демонтаж					1400
Усього в наявності					5 889

.. – даних немає або вони непридатні для використання; – – нуль або незначна кількість; [] – приблизна оцінка СІПРІ; АБР – аеробалістична ракета; БРПЧ – балістична ракета на підводному човні; ГМББ – гіперзвуковий маневрений бойовий блок; КРМБ – крилата ракета морського базування; КРПБ – крилата ракета повітряного базування; кт – кілотонна; МБР – міжконтинентальна балістична ракета; ППО (ПРО) – протиповітряна (протиракетна) оборона; ПЧО – протичовнова оборона.

^a Для літаків дальність наведена лише для ілюстрації; реальна дальність виконання завдань залежить від профілю маршруту, бойового навантаження та дозаправки в повітрі.

^b Ця величина означає загальну кількість боеголовки, приписаних до систем доставки ядерної зброї. Лише частина з них розміщені на ракетах і авіабазах, як пояснюється у примітках нижче.

^c 1 674 з цих стратегічних боєголовок були розміщені на балістичних ракетах наземного, морського базування та на базах бомбардувальників. Решта боєголовок перебували на централізованому зберіганні. Ця кількість відрізняється від кількості розгорнутих стратегічних боєголовок, що рахується за російсько-американським Договором про подальше скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь 2010 р. (Новим СНО), оскільки Договір рахує один боєприпас на один бомбардувальник у бойовому складі, навіть якщо за звичайних умов бомбардувальники не несуть зброї. Крім того, згідно з Договором не враховуються боєприпаси, що утримуються на авіабазах, а також деякі атомні підводні човни з балістичними ракетами (АПЧ БР), які впродовж певного часу мають не повний комплект боєголовок.

^d Усі російські дальні стратегічні бомбардувальники можуть нести ядерну зброю. Лише 55 з них враховані за Новим СНО як такі, що перебувають у бойовому складі. Через триваючу модернізацію бомбардувальників залишається значна невизначеність стосовно кількості боєготових бомбардувальників.

^e Максимально можливе загальне навантаження бомбардувальників становить понад 800 ядерних боєприпасів, але оскільки лише окремі з бомбардувальників є повністю боєготовими, СІПРІ вважає, що до дальніх бомбардувальників приписано лише близько 580 боєприпасів, близько 200 з яких можуть утримуватися на двох базах стратегічних бомбардувальників. Решта боєприпасів, як вважається, перебувають на централізованому зберіганні.

^f Є два типи літаків *Ty-95MC*: *Ty-95MC6 (Bear-H6)*, здатні нести 6 ракет *X-55 (AS-15A)* у бомбовому відсіку; та *Ty-95MC16 (Bear-H16)*, які можуть нести 16 ракет, у т.ч. 10 ракет *X-55* на зовнішній підвісі. Обидва типи проходили модернізацію у 2022 р. Модернізовані літаки (*Ty-95MCM*) можуть нести 8 ракет *X-102 (AS-23B)* на зовнішній підвісі та, можливо, 6 – у бомбовому відсіку, всього – 14 ракет.

^g Ці МБР загалом можуть нести 1 197 боєголовок, але, за оцінкою СІПРІ, їх навантаження зменшене до приблизно 834 боєголовок, а решта боєголовок перебувають на зберіганні.

^h На січень 2023 р. *PC-20B* могли мати лише по 5 боєголовок для дотримання ліміту розгорнутих стратегічних боєголовок за Новим СНО.

ⁱ Решта *PC-18* могли бути зняті з озброєння, хоча діяльність деяких оснащених ними полків тривала.

^j У цій ракеті використовується модифікований прискорювач МБР *PC-18* з гіперзвуковим маневреним бойовим блоком.

^k Хоча остання дивізія у Виползово до кінця 2022 р. ще не завершила переозброєння на *PC-24*, вважається, що її старі ракети *PC-12M* були зняті з озброєння в рамках підготовки до модернізації.

^l Станом на січень 2023 р. *PC-24* могли мати лише по 3 боєголовки, щоб відповідати обмеженню на розгорнуті стратегічні боєголовки за Новим СНО.

^m Дивізія в м. Юр'я (Кіровська обл.) оснащена новим комплексом командних ракет для ядерних сил *Сирена-М*, створеним на базі МБР *PC-24*. Ракети не несуть ядерного боєприпасу, а виконують функцію модулю зв'язку для екстреного пуску. Вони внесені до таблиці, оскільки на їх пускові установки поширюється обмеження згідно з Новим СНО.

ⁿ Перша величина – загальна кількість підводних човнів з балістичними ракетами (АПЧ БР) в російському флоті; друга – максимальна кількість ракет, яку вони можуть нести. З 11 АПЧ БР у бойовому складі Росії (на січень 2023 р.), 1 чи 2 постійно перебувають у ремонті та не несуть приписаних до них ядерних ракет і боєголовок (див. примітку о).

^o Вважається, що кількість боєголовок БРПЧ зменшена для дотримання Росією обмежень на кількість боєголовок за Новим СНО. Крім того, 1 чи 2 АПЧ БР постійно перебувають у ремонті й не несуть ядерної зброї. Тому, за нашою оцінкою, розгорнуто лише близько 640 з 896 боєголовок для БРПЧ.

^p Поточною версією БРПЧ *PCM-54* може бути *Лайнер (SS-N-23 M3)*, модифікація попередньої версії – *Синева (SS-N-23 M2)*. Однак Національний центр аерокосмічної розвідки США (*National Air and Space Intelligence Center, NASIC*) не включив *Лайнер* до свого звіту про загрозу балістичних і крилатих ракет за 2020 р., і є певна невизначеність стосовно статусу та спроможностей ракети.

^q У 2006 р. американська розвідка припускала, що ракета *PCM-54* може нести до 10 боєголовок, але у 2009 р. зменшила оцінку до 4 боєголовок. Середня кількість боєголовок на

кожній ракеті, ймовірно, обмежується 4 роздільними боеголовками індивідуального наведення (БГРІН) для дотримання ліміту за Новим СНО.

^r За оцінкою СІПРІ, лише 256 з цих боеголовок постійно розміщені на чотирьох підводних човнах *Delta IV* у бойовому складі, п'ятий човен перебуває у ремонті. Фактична кількість може бути ще меншою, бо два човни часто проходять обслуговування одночасно.

^s Станом на січень 2023 р. *РСМ-56 Булава (SS-N-32)* могли мати лише по чотири боеголовки, для дотримання Росією ліміту розгорнутих стратегічних боеголовок за Новим СНО.

^t За даними російського уряду, нестратегічні ядерні боеголовки не встановлені на системах доставки, а зберігаються у сховищі. Деякі сховища розташовані поблизу операційних баз. Можуть існувати й інші нестратегічні ядерні системи, про які не повідомляється.

^u Вважається, що ядерні торпеди приписані лише до підводних човнів.

^v За нашою оцінкою, половина літаків має ядерні завдання.

^w Станом на січень 2023 р., в Росії було щонайменше 80 позицій *C-300/C-400*, на кожній в середньому 12 пускових установок, кожна з 2-4 зенітними ракетами. Кожна пускова установка має кілька боекомплектів, імовірно, неядерних ракет.

^x Вважається, що всі *СІУV-35В Редут*, крім єдиної шахтної установки у Криму, були замінені на *K-300П Bastion* до січня 2023 р.

^y У цій оцінці приймається, що приблизно половина пускових установок подвійного призначення мають додаткові ядерні завдання. У звіті за 2020 р. *NASIC* вказував ПУ *9M728* як “звичайну, з можливістю виконання ядерних завдань”.

^z У цій оцінці приймається, що є 5 дивізіонів *9M729* з 4 пусковими установками кожен, усього 80 ракет. Вважається, що кожна ПУ має запасний боекомплект, усього 160 ракет. Більшість ракет вважаються неядерними, з 4-5 ядерними боеголовками на дивізіон, разом приблизно 20 боеголовок.

Джерела: МО Росії, різні пресрелізи; US Department of State, START Treaty Memoranda of Understanding, 1990-July 2009; New START – узагальнені дані, різні роки; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat 2020* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2020); US Department of Defense (DOD), *2022 National Defense Strategy of the United States of America* (DOD: Washington, DC, Oct. 2022); US Office of the Deputy Assistant Secretary of Defense for Nuclear Matters, *Nuclear Matters Handbook 2020* (DOD: Washington, DC, Mar. 2020); МО США, свідчення у Конгресі; BBC Monitoring; російські ЗМІ; вебсайт Стратегічних ядерних сил Росії; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance*, різні роки; Cochran, T. B. et al., *Nuclear Weapons Databook*, vol. 4, *Soviet Nuclear Weapons* (Harper & Row: New York, 1989); *IHS Jane's Strategic Weapon Systems*, різні випуски; US Naval Institute, *Proceedings*, різні випуски; *Bulletin of the Atomic Scientists*, ‘Nuclear notebook’, різні випуски; оцінки авторів.

Тим не менш, після вторгнення в Україну загострилося питання про ядерну доктрину Росії, а також про те, де, коли і як Росія може застосувати ядерну зброю. Декілька промов Президента Путіна і російських посадовців та оглядачів, які натякали на можливість застосування ядерної зброї у конфлікті, лише додали невизначеності¹¹.

За кілька днів після вторгнення Путін перевів російські ядерні сили у “стан підвищеної бойової готовності”, повідомивши, що “агресивні заяви” з боку НАТО змусили його підвищити ядерну готовність Росії¹². Але, схоже, його наказ не передбачав розгортання додаткових ядерних систем, а стосувався

¹¹ Див., наприклад: Президент Росії, Обращение президента Российской Федерации, 24 февраля 2022 г.; Президент Росії, Обращение президента Российской Федерации, 21 сентября 2022 г.; ‘Russia can defend new regions with nuclear weapons: Medvedev’, Al Jazeera, 22 Sep. 2022.

¹² Президент Росії, Встреча с Сергеем Шойгу и Валерием Герасимовым, 27 февраля 2022 г.

насамперед доукомплектування ядерних сил та управління ними. До кінця 2022 р. ядерні сили Росії не проводили жодного незвичайного розгортання у зв'язку з війною в Україні.

Стратегічні ядерні сили

Станом на січень 2023 р., Росія, за оцінкою, мала 2 673 боеголовки, призначених для потенційного використання за допомогою стратегічних носіїв: дальніх бомбардувальників, міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) наземного базування та балістичних ракет на підводних човнах (БРПЧ). Це приблизно на 108 боеголовки більше, ніж у січні 2022 р., що пов'язано зі змінами в арсеналі через розгортання новіших МБР з роздільною головною частиною з боеголовками індивідуального наведення (РГЧ БІН), а також з надходженням на озброєння нового атомного підводного човна з балістичними ракетами (АПЧ БР).

Авіація та озброєння повітряно-космічних сил

Станом на січень 2023 р., Командування дальньої авіації Росії мало на озброєнні близько 70 важких бомбардувальників, а саме 15 бомбардувальників *Tu-160 (Blackjack)* і 55 *Tu-95MC (Bear)*¹³. Не всі вони рахуються за Новим СНО, а на деяких здійснюється різного роду модернізація. Максимально можливе загальне навантаження бомбардувальників – понад 800 ядерних боеприпасів, але оскільки лише деякі бомбардувальники є повністю боездатними, вважається, що кількість приписаних до них боеприпасів є меншою – близько 580. За оцінкою СІПРІ, приблизно 200 з них можуть зберігатися на двох авіабазах стратегічних бомбардувальників: Енгельс у Саратовській обл. та Українка в Амурській обл.¹⁴

Модернізація бомбардувальників – що передбачає оновлення їх авіоніки, двигунів, ядерних і неядерних крилатих ракет великої дальності, – у 2022 р. тривала, але з затримками¹⁵. Схоже, що всі *Tu-160* (включно з мінімум 10 цілком новими бомбардувальниками *Tu-160M2*) і більшість *Tu-95* будуть зрештою модернізовані, і загальна чисельність флоту бомбардувальників становитиме 50-60 боеготових літаків. Ці модернізовані бомбардувальники мають стати містком до російського бомбардувальника наступного покоління *ПАК ДА*, серійне виробництво якого планується розпочати у 2028-2029 рр.¹⁶

¹³ Для ракет, літаків і підводних човнів, розглянутих у цьому підрозділі, в дужках (наприклад, *Blackjack*) після російського позначення (наприклад, *Tu-160*) наводиться позначення, прийняте в НАТО. *Tu-95MC* існують у двох варіантах: *Tu-95MC16 (Bear-H16)* і *Tu-95MC6 (Bear-H6)*.

¹⁴ Podvig, P., 'Strategic aviation', Russian Strategic Nuclear Forces, 7 Aug. 2021.

¹⁵ Президент России, "Беседа с рабочими Казанского авиационного завода им. С. П. Горбунова и пилотами самолёта Ту-160М", 25 января 2018 г.; Л. Игнатьева, "Новый казанский стратегический бомбардировщик 'hits the sky'", Реальное время, 11 января, 2023; Президент России, Заседание коллегии Министерства обороны, 21 декабря 2022 г.

¹⁶ 'PAK DA demonstrational model to be ready by 2023 – Source', TASS, 2 Aug. 2021; 'Russia begins construction of the first PAK DA strategic bomber – Sources', TASS, 26 May 2020; А. Лавров, Р. Крецуль, А. Рамм, "ПАКетное соглашение: новейшему бомбардировщику назначили сроки выхода в серию", *Известия*, 14 января, 2020; 'Russia tests engine for next-generation strategic missile-carrying bomber', TASS, 31 Oct. 2022.

Планується, що ПАК ДА зрештою замінять усі бомбардувальники нестратегічних сил (див. нижче)¹⁷.

Стратегічні бомбардувальники Ту-160 і Ту-95 зараз несуть крилаті ракети повітряного базування (КРПБ) Х-55 (AS-15), але на модернізованих бомбардувальниках їх замінюють новими КРПБ Х-102 (AS-23В). У листопаді 2022 р. британське МО вважало, що Росія, “імовірно, знімає ядерні боєголовки зі старіючих ядерних крилатих ракет [Х-55] і стріляє неспорядженими ракетами по Україні”¹⁸. Росія використовувала обидва типи бомбардувальників для ударів по Україні. Кілька російських стратегічних бомбардувальників були пошкоджені: щонайменше два бомбардувальники Ту-95 отримали помітні пошкодження внаслідок імовірного удару України по авіабазі Енгельс у грудні 2022 р.¹⁹

Ракети наземного базування

Станом на січень 2023 р., Ракетні війська стратегічного призначення (РВСП, *Ракетные войска стратегического назначения, РВСН*) – вид збройних сил РФ, оснащений МБР наземного базування – склалися з 12 ракетних дивізій, зведених у три армії, які мали на озброєнні, за оцінками, 321 МБР різних типів і модифікацій (таблиця 7.3)²⁰. Ці МБР можуть нести до 1 197 боєголовок, але, за оцінкою СІПРІ, їх навантаження зменшене до приблизно 834 боєголовок для дотримання ліміту на розгорнуті стратегічні боєголовки за Новим СНО. Ці МБР несуть близько половини з 1 674 оціночно розгорнутих російських стратегічних боєголовок.

Росія близька до завершення заміни радянських МБР новими типами, хоча цей процес забрав набагато більше часу, ніж очікувалося. У грудні 2022 р. командувач РВСП генерал-полковник С. Каракаєв заявив, що модернізовано близько 85% МБР²¹. Програма модернізації стосувалася насамперед РС-24 Ярс (SS-27 Mod 2) – варіанту РС-12М1/2 Тополь-М (SS-27 Mod 1) з РГЧ БІН. За оцінкою СІПРІ, станом на січень 2023 р., кількість розгорнутих РС-24 збільшилась приблизно до 193 мобільних і шахтних ракет у складі п’яти укомплектованих мобільних дивізій (у Барнаулі, Іркутську, Нижньому Тагілі, Новосибірську та Йошкар-Олі); ще одна дивізія (у Виползово, іноді її називають Бологовською) перебуває у процесі переозброєння²². Каракаєв зазначив, що наприкінці 2022 р. один полк дивізії у Виползово заступив на бойове

¹⁷ ‘Russia to test next-generation stealth strategic bomber’, TASS, 2 Aug. 2019.

¹⁸ British Ministry of Defence (@DefenceHQ), Twitter, 26 Nov. 2022, <<https://twitter.com/DefenceHQ/status/1596389927733927937>>.

¹⁹ Cenciotti, D., ‘Explosion hits Engels-2 Airbase, Russia, reportedly damaging at least two Tu-95 bombers’, The Avianist, 5 Dec. 2022.

²⁰ Одна з цих дивізій МБР, 8-а ракетна дивізія в Юрї Кіровської обл., проходила модернізацію разом з рештою сил МБР, однак вважається, що МБР *Сирена-М* цієї дивізії є резервними перерахунами коду запуску і тому не несуть ядерної зброї.

²¹ Генерал-полковник С. В. Каракаєв, інтерв’ю Р. Бірюліну, Д. Андрееву і А. Резнику, “Ядерный щит России по-прежнему надёжен”, *Красная звезда*, 16 декабря, 2022; ‘Russian TV show announces new ICBM to enter service soon’, TRK Petersburg Channel 5, 21 Apr. 2014, Translation from Russian, BBC Monitoring.

²² Каракаєв (посилання 21); оцінки авторів.

чергування, а у 2023 р. буде завершено перехід на *РС-24* всієї дивізії²³. За оцінкою СІПРІ, з цієї дивізії вже виведені старі МБР *РС-12М Тополь (SS-25)* у рамках підготовки до отримання нової *РС-24*, що означає, що МБР *Тополь* зараз повністю зняті з озброєння РВСН²⁴.

Розгортання шахтних *РС-24* триває в Козельську Калузької обл.; один полк з 10 ШПУ укомплектували у 2018 р., другий полк – у 2020 р.²⁵ Третій полк розпочав бойове чергування у грудні 2021 р., а перші дві ракети полку були розміщені в ШПУ у 2022 р.²⁶ Однак комерційні супутникові знімки показують, що модернізація інфраструктури навряд чи завершиться до визначеного терміну – 2024 р.²⁷ Імовірно, 60 ШПУ *РС-12М2 Тополь-М (SS-27 Mod 1)* у Татішево Саратовської обл. згодом також будуть модернізовані під *РС-24*.

У грудні 2021 р. Росія завершила переозброєння першого з полків, озброєного *РС-20В*, у Домбаровському Оренбурзької обл. шістьма ракетами *РС-18 (SS-19 Mod 4)* з гіперзвуковим маневреним бойовим блоком *Авангард*²⁸. Росія встановлює по дві ракети з *Авангардом* на рік у модернізованих комплексах. У 2022 р. першу таку ракету встановлено у другому полку у Домбаровському. Повне переозброєння полку 12 ракетами з *Авангардом* планують завершити до кінця 2027 р.²⁹

Росія також розробляє нову “важку” рідкопаливну шахтну МБР, відому як *РС-28 Сармат (SS-X-29)*, на заміну *РС-20В*. У квітні 2022 р., після багатьох років затримки, Росія провела пускове випробування першої МБР *РС-28*³⁰. Але подальші випробування *РС-28* у 2022 р. не здійснювалися, що ще більше затримало надходження ракети на озброєння³¹. Попри відсутність випробувань, у листопаді 2022 р. генеральний директор Державного ракетного центру ім. Макеєва заявив про початок серійного виробництва *РС-28*³². МБР *РС-28* першою отримає дивізія в Ужурі, Красноярський край³³. Супутникові знімки вказують на те, що старіші *РС-20В* одного полку вже вилучено для підготовки до отримання МБР *РС-28*, хоча малоімовірно, що до кінця 2022 р. їх завантажуть у ці ШПУ.

²³ Каракаєв (посилання 21).

²⁴ Каракаєв (посилання 21); оцінки авторів.

²⁵ “Два полка РВСН в 2021 году будут перевооружены на ракетные комплексы “Ярс”, ТАСС, 21 декабря, 2020; Каракаєв (посилання 21); оцінка авторів на основі аналізу супутникових знімків.

²⁶ Генерал-полковник С. В. Каракаєв, інтерв'ю Р. Бірюліну і Д. Андрєєву, ‘Беспорный аргумент России’, *Красная звезда*, 17 декабря, 2021; Каракаєв (посилання 21).

²⁷ Оцінка авторів на основі аналізу супутникових знімків.

²⁸ Президент России, Расширенное заседание коллегии Министерства обороны, 21 декабря 2021 г.

²⁹ Президент России, Заседание коллегии Министерства обороны (посилання 15); Каракаєв (посилання 21).

³⁰ Президент России, Испытательный пуск межконтинентальной баллистической ракеты “Сармат”, 20 апреля 2022 г.

³¹ ‘Russia re-adjusts Sarmat intercontinental ballistic missiles’ test-launch program – Source’, ТАСС, 8 Nov. 2021; “Часть районов Камчатки закроют на время испытания межконтинентальной баллистической ракеты”, Камчатка-Инфо, 2 июня, 2022; “Путин: системы ПВО С-500 начали поступать в войска, МБР “Сармат” встанет на боевое дежурство до конца года”, Интерфакс, 21 июня, 2022.

³² А. Емельяненко, “Генеральный конструктор Владимир Дегтярь: “Сармат” запущен в серийное производство”, *Российская газета*, 23 ноября, 2022.

³³ Каракаєв (посилання 21).

Іншими відомими програмами розробки майбутніх МБР є проекти *Осина-РВ* (на базі *РС-24*) і *Кедр*, що нібито передбачає дослідження та розробки ракетних систем нового покоління³⁴.

Росія, за повідомленнями, у 2022 р. провела понад 200 навчань різного масштабу з використанням мобільних і шахтних МБР, у т. ч. бойове патрулювання мобільних полків, навчання з імітацією пусків із залученням полків з шахтними МБР та участь у командно-штабних навчаннях³⁵. У грудні 2022 р. Каракаєв зазначив, що Росія у 2023 р. планує провести вісім пускових випробувань МБР – вдвічі більше, ніж у 2022 р.³⁶

Ракети морського базування

Станом на січень 2023 р., ВМФ Росії мав на озброєнні 11 боеготових АПЧ БР з ядерною зброєю. Флот АПЧ БР складається з 5 АПЧ БР радянських часів класу *Дельфин* (проект 667БДРМ або *Delta IV*) і 6 АПЧ БР класу *Борей* (проект 955 або *Долгорукий*). Один новий АПЧ БР класу *Борей* надійшов на озброєння у 2022 р.³⁷

Росія планує мати загалом 10 АПЧ БР класу *Борей*: 5 – Північного флоту (у Північному Льодовитому океані), і 5 – Тихоокеанського флоту, які замінять усі АПЧ БР класу *Дельфин*, що залишилися³⁸. Три найновіших АПЧ БР мають вдосконалену конструкцію – *Борей-А*, або проєкт 955А. Після затримок через технічні проблеми під час ходових випробувань перший *Борей-А* введений до складу ВМФ у червні 2020 р., другий – у грудні 2021 р., третій – *Генералиссимус Суворов* – у грудні 2022 р.³⁹ Четвертий *Борей-А* заклали у грудні 2022 р. і, ймовірно, передадуть флоту не раніше грудня 2023 р.⁴⁰ Наступні три АПЧ БР *Борей-А* заплановані до поставки в середині-кінці 2020-х рр.⁴¹

Кожен з 11 АПЧ БР у бойовому складі може бути оснащений 16 балістичними ракетами; загалом російський флот АПЧ БР може нести 896 боеголовок⁴². Але, як правило, один чи два АПЧ БР постійно перебувають у

³⁴ Каракаєв (посилання 26); Военно-болтовой (@warbolts), Telegram, 15 июня, 2021, <<https://t.me/warbolts/439>>; ‘Russia develops new-generation Kedr strategic missiles system’, TASS, 1 Mar. 2021; ‘Источник сообщил, что работа по созданию ракеты “Кедр” начнется в 2023-2024 годах’, ТАСС, 2 апреля, 2021.

³⁵ Каракаєв (посилання 21).

³⁶ Каракаєв (посилання 21).

³⁷ Президент России, ‘Церемония подъема флага на поступающих в состав ВМФ кораблях и спуска на воду атомной подлодки “Император Александр III”’, 29 декабря, 2022; ‘Russia’s nuclear sub successfully tests Bulava missile’, TASS, 3 Nov. 2022.

³⁸ ‘Источник: еще две стратегические подлодки “Борей-А” построят на “Севмаше” к 2028 году’, ТАСС, 30 ноября, 2020.

³⁹ Севмаш, ‘На Севмаше состоялась церемония вывода из эллинга атомной подводной лодки “Генералиссимус Суворов”’, 25 декабря, 2021; Президент России (посилання 37).

⁴⁰ Президент России (посилання 37).

⁴¹ Севмаш, ‘На Севмаше заложили атомные подводные крейсера “Дмитрий Донской” и “Князь Потемкин”’, 23 августа, 2021.

⁴² АПЧ БР класу *Дельфин* несе БРПЧ РСМ-54 *Синева/Лайнер* (SS-N-23 M2/3), а АПЧ БР класу *Борей* і *Борей-А* несуть БРПЧ РСМ-56 *Булава* (SS-N-32). Кожна РСМ-54 може мати до чотирьох боеголовок, а кожна РСМ-56 – до шести. Вважається, що кількість боеголовок на кожній РСМ-56 зменшена до чотирьох для дотримання обмежень за Новим СНО.

ремонті чи на обслуговуванні та не мають озброєння. Кількість боєголовок на деяких ракетах також могла бути зменшена для дотримання загального ліміту боєголовок за Новим СНО. Отже, за оцінкою СПРІ, розгорнуто лише близько 640 з 896 боєголовок. Вважається, що АПЧ БР *Дельфин* несе БРПЧ РСМ-54 *Синева* (SS-N-23 M2), або модифікований варіант, *Лайнер* (SS-N-23 M3), а АПЧ БР *Борей* і *Борей-А* несуть новішу БРПЧ РСМ-56 *Булава* (SS-N-32).

У 2022 р. ВМФ Росії продовжував розробляти стратегічну торпеду великої дальності з атомним двигуном *Посейдон* або *Статус-6* (*Капуон*) для озброєння двох нових типів підводних човнів спецпризначення: *К-329 Белгород* або проєкт 09852 – переробленого атомного ракетного підводного човна класу *Антей*, або проєкт 949А (*Oscar II*); і класу *Хабаровск*, або проєкт 09851⁴³. Попри явно невдале випробування торпеди *Посейдон* у листопаді 2022 р., російські військові джерела повідомили, що “перша партія” торпед вже готова і невдовзі буде передана для оснащення АПЧ БР *Белгород*⁴⁴. Офіційна передача *Белгорода* ВМФ Росії відбулась у липні 2022 р.⁴⁵ Після передачі підводний човен був помічений у Баренцевому морі у вересні 2022 р.⁴⁶ Підводні човни *Белгород* і *Хабаровск* зможуть нести до шести торпед *Посейдон* кожна⁴⁷.

Нестратегічні ядерні сили

Загальноприйнятого визначення “тактичних”, “нестратегічних” або “призначених для театру воєнних дій” ядерних озброєнь не існує, але, як правило, це означає озброєння меншої дальності, на які не поширюються угоди про контроль над озброєннями, що регулюють стратегічні сили великої дальності. Нестратегічні ядерні озброєння Росії мають головним чином компенсувати усвідомлену слабкість її звичайних сил у порівнянні з силами НАТО, забезпечити регіональні (а не міжконтинентальні) засоби стримування та в цілому підтримувати паритет із загальним рівнем ядерних сил США. Серед західних посадовців та експертів було багато дискусій про роль нестратегічної ядерної

⁴³ Sutton, H. I., ‘Khabarovsk-class-submarine’, *Covert Shores*, 20 Nov. 2020; Sutton, H. I., ‘Poseidon torpedo’, *Covert Shores*, 22 Feb. 2019.

⁴⁴ Sciutto, J., ‘US observed Russian navy preparing for possible test of nuclear-powered torpedo’, *CNN*, 10 Nov. 2022; ‘First batch of nuclear-armed drones Poseidon manufactured for special-purpose sub Belgorod’, *TASS*, 15 Jan. 2023.

⁴⁵ ‘Shipbuilders deliver special-purpose sub with nuclear-powered drones to Russian Navy’, *TASS*, 8 July 2022.

⁴⁶ Sutton, H. I., ‘New images reveal Russia’s “missing” submarine Belgorod in Arctic’, *Naval News*, 5 Oct. 2022.

⁴⁷ “Вторую подлодку-носитель “Посейдонов” планируют спустить на воду весной-летом 2021 года”, *TASS*, 6 ноября, 2020.

зброї в ядерній стратегії Росії, включаючи можливе застосування такої зброї першою⁴⁸.

Розвідувальне управління МО США (*US Defense Intelligence Agency*) у 2021 р. оцінювало, що Росія має 1 000-2 000 нестратегічних боєголовок⁴⁹. За оцінкою СІПРІ, станом на січень 2023 р., Росія мала 1 816 боєголовок, призначених для використання нестратегічними силами – деє на 96 менше, ніж попереднього року, через скорочення кількості старих пускових установок. Однак ці оцінки є дуже непевними. Більшість російських систем доставки нестратегічної ядерної зброї мають подвійне призначення, тобто можуть так само нести звичайні боєголовки. Вони призначені для використання з кораблів, підводних човнів, літаків, систем ППО/ПРО та ракет сухопутних військ.

Озброєння ВМФ

ВМФ Росії оціночно має 835 боєголовок для доставки крилатими ракетами, призначеними для ударів по наземних цілях, протикорабельними крилатими ракетами, протичовновими ракетами, глибинними бомбами і торпедами надводних кораблів, підводних човнів і морської авіації.

Ядерний варіант крилатої ракети морського базування (КРМБ) великої дальності *Калибр*, призначеної для ударів по наземних цілях, також відомої як *3М-14 (SS-N-30А)*, є важливим доповненням до арсеналів ВМФ⁵⁰. Вона встановлюється на багатьох типах надводних кораблів і підводних човнів, включно з новими ракетними підводними човнами *Ясень/Ясень-М*, або проекту *885/885М (Северодвинск)*⁵¹. Третій човен цього класу передали Тихоокеанському флоту у грудні 2021 р. і ввели до бойового складу у 2022 р.⁵² Ще три ракетні підводні човни 885М зараз будуються.

⁴⁸ Про ці дискусії див., наприклад: US Department of Defense, *Nuclear Posture Review 2018* (DOD: Washington, DC, Feb. 2018), p. 30; Kofman, M. and Fink, A. L., 'Escalation management and nuclear employment in Russian military strategy', *War on the Rocks*, 23 June 2020; Oliker, O., 'Moscow's nuclear enigma: What is Russia's arsenal really for?', *Foreign Affairs*, Nov./Dec. 2018; Stowe-Thurston, A., Korda, M. and Kristensen, H. M., 'Putin deepens confusion about Russian nuclear policy', *Russia Matters*, Harvard Kennedy School, 25 Oct. 2018; Tertrais, B., 'Russia's nuclear policy: Worrying for the wrong reasons', *Survival*, vol. 60, no. 2 (Apr. 2018); Ven Bruusgaard, K., 'The myth of Russia's lowered nuclear threshold', *War on the Rocks*, 22 Sep. 2017; Kaushal, S. and Cranny-Evans, S., 'Russia's non-strategic nuclear weapons and its views on limited nuclear war', *Royal United Services Institute*, 21 June 2022.

⁴⁹ Berrier, S., Director, US Defense Intelligence Agency, 'Worldwide threat assessment', Statement for the record, US Senate, Armed Services Committee, 26 Apr. 2021.

⁵⁰ Існує багато плутанини стосовно ракети *Калибр*. *Калибр* – це не конкретна ракета, а сімейство озброєнь, до якого, крім варіанту враження наземних цілей *3М-14 (SS-N-30А)*, належать протикорабельна крилата ракета *3М-54 (SS-N-27)* і протичовнова ракета 91Р. Докладніше див.: US Navy, Office of Naval Intelligence (ONI), *The Russian Navy: A Historic Transition* (ONI: Washington, DC, Dec. 2015), pp. 34-35.

⁵¹ Варто зауважити, що хоча дедалі більше кораблів можуть застосовувати *3М-14* подвійного призначення, не ясно, скільки з них мають ядерне призначення.

⁵² Manaranche, M., 'Yasen-M class SSGN "Novosibirsk" begins its sea trials', *Naval News*, 2 July 2021; Севмаш, 'На Севмаше состоялась церемония передачи Военно-морскому флоту двух атомных подводных лодок – "Князь Олег" и "Новосибирск"', 21 декабря, 2021; 'Perm sub with Tsirkon hypersonic missiles to enter service with Russian Navy in 2026', *TASS*, 5 Jan. 2023.

Крім *3М-14*, ракетні підводні човни проєкту *855М* будуть озброєні КРМБ *3М-55 (SS-N-26)* та майбутніми гіперзвуковими протикорабельними ракетами *3М-22 Циркон (SS-NX-33)*. Випробувальні пуски цієї ракети були проведені у жовтні 2022 р., і вона має надійти на озброєння у 2026 р.⁵³

Озброєння повітряно-космічних сил

Приблизно 506 нестратегічних ядерних боєприпасів приписані до російських Повітряно-космічних сил і призначені для доставки бомбардувальниками проміжної дальності *Ту-22М3 (Backfire-C)*, фронтовими бомбардувальниками *Су-24М (Fencer-D)*, винищувачами-бомбардувальниками *Су-34 (Fullback)* і винищувачами *МиГ-31К (Foxhound)*⁵⁴. Нові бойові літаки *Су-57 (Felon)* також мають подвійне призначення. Їх поставки почалися у 2020 р. і тривали у 2022 р.⁵⁵

МиГ-31К оснащений новою аеробалістичною ракетою (АБР) *9А-7760 Кинжал*, яка у 2022 р. перебувала на озброєнні Південного воєнного округу та Північного флоту, і надійде до Західного та Центрального воєнних округів до 2024 р.⁵⁶ Перше бойове застосування *Кинжала* у звичайному оснащенні відбулося в березні 2022 р. під час вторгнення в Україну: за словами російського Міністра оборони С. Шойгу, станом на серпень 2022 р., його застосовували щонайменше тричі⁵⁷.

Росія також почала постачати на озброєння ядерну ракету “повітря-земля” *Х-32 (AS-4А)*. Це модернізація *Х-22Н (AS-4)*, якою оснащуються *Ту-22М3*⁵⁸.

Озброєння сил протиповітряної, берегової та протиракетної оборони

Російські сили протиповітряної, берегової та протиракетної оборони, за оцінкою, мають 385 ядерних боеголовок. Більшість з них призначені для використання в ЗРС подвійного призначення *С-300* та *С-400* військ ППО та в системі ПРО Москви *А-135*. Вважається, що невелика кількість ядерної зброї приписана до російських частин берегової оборони для боротьби з кораблями.

Запас боєприпасів російських сил протиповітряної, берегової та протиракетної оборони, ймовірно, зменшиться мірою появи у військах новітніх систем ППО/ПРО, зокрема систем *Нудоль* і *Аэроат*, розробка яких тривала у 2022 р., та зняття з озброєння старих боєприпасів.

⁵³ ‘Perm sub with Tsirkon hypersonic missiles to enter service’ (посилання 52).

⁵⁴ US Department of Defense, ‘US nuclear deterrence policy’, 1 Apr. 2019, p. 3; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance 2021* (Routledge: London, 2021); оцінки авторів. Не виключено, що *Су-30СМ* теж може нести ядерну зброю.

⁵⁵ D’Urso, S., ‘First serial production Su-57 Felon delivered to the Russian Aerospace Forces’, *The Aviationist*, 30 Dec. 2020; Rob Lee (@RALee85), Twitter, 3 Feb. 2022, <<https://twitter.com/RALee85/status/1489302156729593869>>; Об’єдинення авіастроительная корпорация (ОАК), “ОАК передала Минобороны очередную партию серийных самолётов пятого поколения Су-57”, 28 декабря, 2022.

⁵⁶ Президент России (посилання 28); ‘Russia’s upgraded MiG-31 fighters to provide security for Northern Sea Route’, TASS, 26 Nov. 2021; Р. Крецуль, А. Черепанова, “Прибавить гиперзвук: еще один военный округ вооружат “Кинжалами””, *Известия*, 7 июня, 2021.

⁵⁷ ‘Shoigu reveals Kinzhal hypersonic missile was used three times during special operation’, TASS, 21 Aug. 2022.

⁵⁸ US Department of Defense (посилання 48), p. 8.

Озброєння Сухопутних військ

Російські сухопутні війська мають приблизно 90 боеголовок для балістичних ракет малої дальності (БРМД) *9K720 Искандер-М (SS-26)* і крилатих ракет наземного базування (КРНБ) *9M729 (SSC-8)*. Станом на січень 2023 р., ракети подвійного призначення *Искандер-М* вже повністю замінили БРМД *Точку (SS-21)* у 12 ракетних бригадах⁵⁹. За непідтвердженими чутками, *9M728 (SSC-7)* також можуть нести ядерну боеголовку.

КРНБ подвійного призначення *9M729* у США називали головною причиною свого виходу у 2019 р. з Договору 1987 р. про ліквідацію ракет середньої дальності та меншої дальності (Договір про РСМД, *Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles, INF Treaty*)⁶⁰. За оцінкою СППРІ, чотири чи п'ять дивізіонів *9M729* вже розгорнуті у складі чотирьох чи п'яти бригад *Искандер-М*. У 2020 р. і 2021 р. Росія заявляла про готовність за певних умов запровадити мораторій на подальше розгортання *9M729* на європейській території⁶¹.

⁵⁹ Оцінка авторів на основі аналізу супутникових знімків.

⁶⁰ US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, 'INF Treaty at a glance', Fact sheet, 8 Dec. 2017. Загальний огляд та інші деталі Договору про РСМД див. у підрозділі III Додатку А цього видання. Див. також: Топчиканов Р. та Дейвіс І. "Американо-російський контроль над ядерною зброєю і роззброєння". – *Щорічник СППРІ 2020*, підрозділ I розділу 11; ; Кайл Ш. Н. "Американо-російський контроль над ядерною зброєю". – *Щорічник СППРІ 2018*, підрозділ II розділу 7.

⁶¹ Президент Росії, Заявлення Володимира Путіна о дополнительных шагах по деэскалации в условиях прекращения действия Договора о ракетах средней и меньшей дальности (РСМД), 26 октября 2020 г.; Министерство иностранных дел Российской Федерации, Соглашение о мерах обеспечения безопасности Российской Федерации и государств-членов Организации Североатлантического договора: Проект, 17 декабря 2021 г. Див. також: Крістенсен Х. М. "Ядерні сили Росії". – *Щорічник СППРІ 2020*, підрозділ II розділу 10.

III. Ядерні сили Великої Британії

ХАНС М. КРИСТЕНСЕН, МАТТ КОРДА*

Станом на січень 2023 р., ядерний арсенал Великої Британії складався з приблизно 225 боеголовок (таблиця 7.4) – так само, як і попереднього року. За оцінками СІПРІ, близько 120 із них призначені для доставки балістичними ракетами на підводних човнах (БРПЧ) *Trident II D5*, причому близько 40 боеголовок розміщені на атомному підводному човні з балістичними ракетами (АПЧ БР), який постійно перебуває на патрулюванні. Очікується, що наступними роками Велика Британія збільшить кількість боеголовок.

Ці оцінки ґрунтуються на загальнодоступній інформації про британський ядерний арсенал і розмовах з британськими посадовими особами. Велика Британія загалом є прозорошою у ядерній діяльності, ніж багато інших ядерних держав, але вона ніколи не розсекречувала історію своїх запасів чи фактичну кількість боеголовок, а у 2021 р. заявила, що далі не буде оприлюднювати дані про оперативні запаси країни, розгорнуті боеголовки та ракети¹.

У цьому підрозділі стисло описана роль ядерної зброї у британській військовій доктрині, а потім наводяться характеристики її ракет морського базування та програми модернізації ядерної зброї.

Роль ядерної зброї у британській воєнній доктрині

Британський уряд заявляв, що зберігає “навмисну невизначеність стосовно того, коли саме, як саме і в якому масштабі [він] вважав би за доцільне застосувати ядерну зброю”². Однак у британській політиці також зазначено, що Велика Британія “розглядатиме застосування ... ядерної зброї лише за екстремальних обставин самооборони, включаючи оборону ... союзників [по Організації Північноатлантичного Договору (НАТО)]”³.

Велика Британія, як і США, використовує підводні човни з ненаціленими ракетами, введення координат цілей у які потребує лише кілька секунд. На відміну від американських АПЧ БР, які можуть здійснити пуск за лічені хвилини, Велика Британія стверджує, що її підводні човни “перебувають у кількадесят хвилинній готовності до пуску”⁴.

¹ British Government, *Global Britain in a Competitive Age: The Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy*, CP403 (Her Majesty's Stationery Office: London, Mar. 2021), pp. 76-77. Про складність збору інформації про світові ядерні сили загалом див.: Kristensen, H. M. and Korda, M., ‘Estimating world nuclear forces: An overview and assessment of sources’, SIPRI Commentary, 14 June 2021.

² 10th NPT review conference, National report of the United Kingdom, NPT/CONF.2020/33, 5 Nov. 2021, para. 13. Про Оглядову конференцію див. також: “Десята оглядова конференція ДНЯЗ” у підрозділі II розділу 8 цього видання.

³ British Government (посилання 1), p. 76.

⁴ British Ministry of Defence, ‘The UK’s nuclear deterrent: What you need to know’, 17 Feb. 2022.

* Автори вдячні Е. Джонс (*Eliana Johns*) за цінну допомогу в дослідженнях для цієї публікації.

Ракети морського базування

Велика Британія – єдина ядерна держава, яка має один тип ядерної зброї: засоби ядерного стримування країни повністю складаються з засобів морського базування. Велика Британія володіє чотирма АПЧ БР типу *Vanguard*, що базуються у Фаслейні, на західному узбережжі Шотландії, кожен з яких може нести до 16 балістичних ракет на підводних човнах (БРПЧ) *Trident II D5*⁵. Згідно зі Стратегією постійного стримування на морі (*Continuous at Sea Deterrence, CASD*), яка є чинною з 1969 р., на патрулюванні постійно перебуває один британський АПЧ БР з приблизно 40 боєголовками на борту⁶. Другий і третій АПЧ БР перебувають у порту і на випадок кризи можуть швидко вийти в море. Четвертий – постійно перебуває на капітальному ремонті і не може бути застосований.

У Комплексному огляді безпеки, оборони, розвитку та зовнішньої політики (*Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy*), оприлюдненому в березні 2021 р., британський уряд оголосив про значне збільшення верхньої межі своїх ядерних запасів – до 260 боєголовок⁷. До того часу, згідно з оглядами стратегічної оборони та безпеки (*strategic defence and security review, SDSR*) 2010 р. і 2015 р., вважалося, що запаси ядерної зброї Великої Британії поступово зменшуватимуться до 180 боєголовок до середини 2020-х рр.⁸ Британські посадовці у 2021 р. роз'яснили, що планка у 180 боєголовок, заявлена в *SDSR*, “дійсно, була метою, але вона ніколи не була досягнута”⁹. Натомість у заяві на десятій Оглядовій конференції Договору 1968 р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), що відбулась у 2022 р., британський уряд заявив, що нова, більша кількість у 260 боєголовок є “верхньою межею, а не метою і не нашим нинішнім розміром запасу”¹⁰.

Заміна підводних човнів

Чотири британські АПЧ БР класу *Vanguard* надійшли на озброєння з грудня 1994 р. по лютий 2001 р., кожен – з плановим терміном служби 25 років¹¹.

⁵ Mills, C., *Replacing the UK's Strategic Nuclear Deterrent: Progress of the Dreadnought Class*, Research Briefing no. 8010 (House of Commons Library: London, 28 Sep. 2022), p. 9.

⁶ British Ministry of Defence, ‘UK’s nuclear deterrent (CASD)’, 17 Mar. 2021.

⁷ British Government (посилання 1), p. 76. Докладніше див.: Крістенсен Х. М. та Корда М, “Ядерні сили Великої Британії”. – *Щорічник СІПІ 2022*, підрозділ III розділу 10.

⁸ British Government, *Securing Britain in an Age of Uncertainty: The Strategic Defence and Security Review*, Cm 7948 (Her Majesty’s Stationery Office: London, Oct. 2010), p. 38; British Government, *National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015: A Secure and Prosperous United Kingdom*, Cm 9161 (Her Majesty’s Stationery Office: London, 2015), p. 34. Див. також: Kristensen, H. M. and Korda, M., ‘United Kingdom nuclear weapons, 2021’, *Nuclear notebook, Bulletin of the Atomic Scientists*, vol. 77, no. 3 (May 2021).

⁹ Liddle, A. (@AidanLiddle), British permanent representative to the Conference on Disarmament, Twitter, 16 Mar. 2021, <<https://twitter.com/aidanliddle/status/1371912132141445120>>. Цю інформацію пізніше підтвердили офіційні особи. Інтерв’ю авторів з британськими посадовцями, травень 2021 р.

¹⁰ 10th NPT review conference, NPT/CONF.2020/33 (посилання 2), para. 22.

¹¹ Mills (посилання 5), p. 10.

Таблиця 7.4. Британські ядерні сили, станом на січень 2023 р.

Усі дані є приблизними; деякі ґрунтуються на оцінках авторів.

Тип/назва	Кількість носіїв	Рік початку розгортання	Дальність (км)	Боєголовок × потужність	Кількість боєголовок
Ракети морського базування (БРПЧ)	4/64 ^a				120
<i>Trident II D5</i>	48 ^b	1994	>10 000 ^c	1-8 × 100 кт ^d	120
Усього боєголовок у бойовому складі					120^e
Інші боєголовки на зберіганні					105 ^f
Усього в наявності					225^g

БРПЧ – балістична ракета на підводному човні; кт – кілотонна.

^a Перша величина – загальна кількість атомних підводних човнів з балістичними ракетами (АПЧ БР) у британських ВМС; друга – максимальна кількість ракет, яку вони можуть нести. Однак загальна кількість ракет на них є меншою (див. примітку *b*). Один з чотирьох АПЧ БР постійно перебуває у ремонті.

^b Три боєготові АПЧ БР можуть нести загалом 48 БРПЧ *Trident*. Велика Британія придбала право на 58 ракет з пулу, яким вона користується спільно з ВМС США.

^c Ракети *Trident II D5* на британських АПЧ БР є ідентичними ракетам *Trident II D5* на АПЧ БР ВМС США, які під час пускових випробувань продемонстрували дальність у понад 10 тис. км.

^d Британська боєголовка має назву *Holbrook*. Це модифікований варіант американської боєголовки *W76-1* з можливістю зменшення потужності.

^e Приблизно 40 із 120 боєготових боєголовок розміщені на єдиному АПЧ БР, який постійно перебуває в морі, решта боєголовок приписані до двох інших АПЧ БР, які можуть бути застосовані.

^f Ця величина включає зняті з озброєння боєголовки, які ще не демонтовані. Схоже, що вони будуть відновлені та увійдуть до британських запасів наступними роками (див. примітку *g*). Вважається, що багато боєголовок на зберіганні, які ще не зняті з озброєння, проходять модернізацію з *Mk4* до *Mk4A*.

^g Британський уряд у 2010 р. заявив, що його запаси не перевищуватимуть 225 боєголовок і про наміри зменшити кількість боєголовок у ядерному арсеналі до не більше 180. Попри ці заявлені наміри, британські ядерні запаси, схоже, залишались на рівні приблизно 225 боєголовок. Комплексний огляд безпеки, оборони, розвитку та зовнішньої політики Великої Британії, опублікований на початку 2021 р., запровадив новий ліміт – 260 боєголовок.

Джерела: МО Великої Британії, Білі книги, пресрелізи та вебсайт; British House of Commons, *Hansard*, різні випуски; *Bulletin of the Atomic Scientists*, ‘Nuclear notebook’, різні випуски; оцінки авторів.

В *SDSR 2015* заявлено про намір уряду замінити підводні човни класу *Vanguard* чотирма новими АПЧ БР класу *Dreadnought*¹².

Спочатку очікувалося, що надходження на озброєння нових підводних човнів почнеться до 2028 р., але його відклали до початку 2030-х рр. Термін служби АПЧ БР класу *Vanguard*, відповідно, був збільшений до 37-38 років¹³. Роботи з модернізації старіючих АПЧ БР відбувались із затримками та перевищенням бюджету. Зокрема, головний АПЧ БР Великої Британії, *HMS Vanguard*, пройшов модернізацію та повернувся до складу флоту в липні

¹² British government, Cm 9161 (посилання 8), para. 4.73.

¹³ Mills (посилання 5), p. 10.

2022 р., приблизно на три роки пізніше, ніж планувалося. Вартість його модернізації зростає з початково прогнозованих у 2015 р. приблизно £200 млн (\$307 млн) до понад £500 млн (\$688 млн) у 2021 р.¹⁴

Через цю затримку термін патрулювання в рамках стратегії стримування трьох інших британських АПЧ БР довелося подовжити. За повідомленнями, тривалість перебування британських АПЧ БР у морі зростає з приблизно 60-70 днів у 1970-х рр. до понад 140 днів в останні роки, а деякі звіти свідчать про те, що у 2022 р. було встановлено новий рекорд Королівських ВМС – 157 днів¹⁵. Патрулювання такої тривалості могло стати причиною помилок у роботі, нещасних випадків і проблем з персоналом (у т. ч. зниження морального стану і звинувачень у вживанні наркотиків і сексуальному насильстві), які переслідують ядерні сили Великої Британії протягом останніх п'яти років¹⁶. Крім того, інспекція у січні 2023 р. виявила, що робота над *HMS Vanguard* не відповідає стандартам – підрядники, ймовірно, використовували суперклей для ремонту критичних частин, що оточують труби охолодження ядерного реактора, – і проблеми з ядерною безпекою на борту завадили АПЧ БР вийти на патрулювання¹⁷.

Ракети та боєголовка

Враховуючи, що Велика Британія отримує БРПЧ із спільного пулу зі США, вона користується результатами програми ВМС США з подовження терміну служби ракети *Trident II D5*. Перша та друга версії з подовженим терміном служби відомі як *D5LE* та *D5LE2*, відповідно; *D5LE* працюватиме до початку 2060-х рр., а *D5LE2* – до середини 2080-х рр. (підрозділ I)¹⁸.

Боєголовка *Trident II D5* має британську назву *Holbrook*. Вона виробляється у Великій Британії, але використовує конструкцію американської боєголовки *W76*. Її встановлюють у більш ефективну головну частину *Mk4A* із захисним екраном американського виробництва¹⁹. Можливо, що вже до кінця 2021 р. було виготовлено достатню кількість модернізованих *Mk4A* для озброєння британських АПЧ БР класу *Vanguard*²⁰.

Британський уряд у 2020 р. заявив про намір замінити *Holbrook* новою боєголовкою головної частини *Mk7* із захисним екраном, що її мають

¹⁴ British Ministry of Defence, 'British jobs secured through upgrade to nuclear deterrent', 4 Dec. 2015; Nutt, K., 'Trident submarine refit delay may cost taxpayers £500 million', *The National*, 10 Oct. 2021.

¹⁵ Sabbagh, D. and Edwards, R., 'Safety fears as UK Trident submarines are put to sea for longest-ever patrols', *The Guardian*, 6 Dec. 2022.

¹⁶ Edwards, R., 'Threat to nuclear safety from prolonged Trident patrols', *The Ferret*, 6 Dec. 2022; Nicolls, D., 'Royal Navy nuclear-armed submarine forced to abort mission after catching fire', *Daily Telegraph*, 7 Nov. 2022. Див. також, наприклад: Lusher, A., 'Nuclear submarine sex and drugs scandal: Nine Trident crew expelled from Navy amid "cocaine" and affairs allegations', *The Independent*, 28 Oct. 2017.

¹⁷ Starkey, J., 'Sub standard: Nuclear security alert after botched attempt to fix Trident submarine with super glue', *The Sun*, 30 Jan. 2023; Middleton, J., 'Royal Navy orders investigation into nuclear submarine "repaired with glue"', *The Guardian*, 1 Feb. 2023.

¹⁸ Mills (посилання 5), p. 11.

¹⁹ Як саме модернізація підвищує спроможності зброї, див.: Cullen, D., *Extreme Circumstances: The UK's New Nuclear Warhead in Context* (Nuclear Information Service: Reading, Aug. 2022).

²⁰ Nukewatch, 'Warhead convoy movements summary 2021', 2021.

розробити для нової американської боєголовки *W93* (підрозділ I)²¹. За повідомленням МО Великої Британії, нова боєголовка – це “не зовсім та сама боєголовка [як *W93*], але ... між ними є дуже тісний зв’язок у конструкції і виробництві”²².

Поки у США обговорюють майбутнє програми *W93*, британські посадовці у 2021 р. заявили, що британська програма заміни боєголовок буде реалізовуватися незалежно від статусу програми *W93* у США²³. Вважається, що і у Великій Британії, і у США рішення про запровадження нових боєголовок пояснюється потужним внутрішньополітичним тиском з метою вдосконалення ядерної інфраструктури та спроможностей²⁴. У Великій Британії офіційні оцінки вартості або графіку виконання програми не оприлюднювались, але схоже, що нова боєголовка надійде на озброєння наприкінці 2030-х або на початку 2040-х рр.

²¹ Wallace, B., British Secretary of State for Defence, ‘Nuclear deterrent’, Written statement HCWS125, British House of Commons, 25 Feb. 2020; Wolfe, J., Director of US Strategic Systems Programs, ‘FY2022 budget request for nuclear forces and atomic energy defense activities’, Statement before the US Senate, Armed Forces Committee, Subcommittee on Strategic Forces, 12 May 2021, pp. 6-7. Докладніше див.: Крістенсен Х.М. та Корда М, “Ядерні сили Великої Британії”. – *Щорічник СППІ 2021*, підрозділ III розділу 10.

²² Lovegrove, S., Permanent Secretary, Ministry of Defence, Statement, British House of Commons, Defence Committee, Oral evidence: MOD annual report and accounts 2019-20, HC 1051, 8 Dec. 2020, Q31.

²³ Mehta, A., ‘UK official: American warhead decision won’t impact British nuclear plans’, *Defense News*, 13 Apr. 2021.

²⁴ Cullen (посилання 19), p. 6.

IV. Ядерні сили Франції

ХАНС М. КРИСТЕНСЕН, МАТТ КОРДА*

Станом на січень 2023 р., ядерний арсенал Франції налічував приблизно 290 боєголовок, так само, як і в січні 2022 р. Носіями боєголовок є 48 балістичних ракет на підводних човнах (БРПЧ) і приблизно 50 крилатих ракет повітряного базування (КРПБ) для літаків військово-повітряних сил і палубної авіації (таблиця 5.5). Однак вважається, що 10 боєголовок, приписаних до французьких палубних літаків, перебувають на централізованому зберіганні і у звичайних умовах не розгорнуті.

Оцінка арсеналу ядерної зброї Франції ґрунтується на загальнодоступній інформації¹. Франція є доволі прозорою у багатьох своїх програмах ядерної зброї і в минулому повідомляла про розміри своїх запасів і про ядерну діяльність².

Підрозділ починається аналізом ролі ядерної зброї у військовій доктрині Франції та її програм ядерної модернізації. Далі описані її авіаційні та морські озброєння.

Роль ядерної зброї у військовій доктрині Франції

Франція вважає всю свою ядерну зброю стратегічною і призначеною для захисту “життєвих інтересів” Франції³. Хоча ця концепція вже кілька десятиліть з’являється у різних Білих книгах уряду і президентських промовах, зміст “життєвих інтересів” Франції залишається неясним. У лютому 2020 р. Президент Е. Макрон (*Emmanuel Macron*) оголосив, що “життєві інтереси Франції тепер мають європейський вимір”⁴; однак, у жовтні 2022 р. він уточнив, що ці інтереси “не опиняться під загрозою у разі ракетно-ядерного удару в Україні або в регіоні”, що дозволяє припустити, що поріг застосування ядерної зброї Францією може бути вищим, ніж передбачалося на основі попередніх коментарів⁵.

У доповіді Франції на десятий Оглядовій конференції Договору 1968 р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), що відбулась у 2022 р., крім того, зазначено, що “для того, щоб стримування спрацювало, обставини, за яких буде використана ядерна зброя, не є і не повинні бути точно визначені, щоб не

¹ Kristensen, H. M. and Korda, M., ‘Estimating world nuclear forces: An overview and assessment of sources’, SIPRI Commentary, 14 June 2021.

² Macron, E., French President, Speech on defence and deterrence strategy, École de Guerre, Paris, 7 Feb. 2020 (французькою мовою з англійським перекладом).

³ Tertrais, B., *French Nuclear Deterrence Policy, Forces and Future: A Handbook*, Recherches & Documents no. 04/2020 (Fondation pour la Recherche Stratégique: Paris, Feb. 2020), pp. 25-29, 62-63.

⁴ Macron (посилання 2). Див. також; Кристенсен Х. М. та Корда М., “Ядерні сили Франції”. – *Щорічник СІПРІ 2021*, розділ IV розділу 10.

⁵ ‘Avec Emmanuel Macron’, *L’événement*, Франція 2, 12 Oct. 2022.

* Автори вдячні Е. Джонс (*Eliana Johns*) за цінну допомогу в дослідженнях для цієї публікації.

Таблиця 7.5. Ядерні сили Франції, станом на січень 2023 р.

Усі дані є приблизними; деякі ґрунтуються на оцінках авторів

Тип/назва	Кількість носіїв	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовок × потужність	Кількість боєголовок
Літаки наземного базування					
<i>Rafale BF3^b</i>	40	2010-11	2 000	1 × [<300 кт] TNA ^c	40
Палубні літаки					
<i>Rafale MF3^b</i>	10	2010-11	2 000	1 × [<300 кт] TNA ^c	10 ^d
Ракети морського базування (БРПЧ)	4/6 ^e				240
<i>M51.1</i>	16	2010	>6 000	4-6 × 100 кт TN 75	80
<i>M51.2^f</i>	32 ^g	2016	>9000 ^h	4-6 × 100 кт TNO	160
<i>M51.3ⁱ</i>	–	[2025]	>[9 000]	[до 6] × 100 кт TNO	–
Усього запасів					290^j

– – нуль або незначна кількість; [] – непевна оцінка СІПІ; БРПЧ – балістична ракета на підводному човні; кт – кілотонна; TNA – авіаційна ядерна боєголовка (*Tête Nucléaire Aéroportée*); TNO – океанічна ядерна боєголовка (*Tête Nucléaire Océanique*).

^a Для літаків дальність наведена лише для ілюстрації; реальна дальність виконання завдань залежить від профілю маршруту, бойового навантаження та дозаправки в повітрі.

^b Літаки *BF3* і *MF3* несуть крилату ракету повітряного базування (КРІБ) *ASMP-A* (*air-sol moyenne portée-améliorée*). Більшість джерел вказують дальність *ASMP-A* у 500-600 км, інші припускають, що вона може перевищувати 600 км.

^c Існує невизначеність стосовно потужності нової боєголовки TNA. Деякі неофіційні джерела продовжують подавати потужність TNA у 300 кт, так само, як і попередньої боєголовки *TN81*, носієм якої була ракета *ASMP*. Однак *MBDA*, виробник ракети *ASMPA*, яка є носієм TNA, заявило, що боєголовка має “середню енергетичну” потужність, тобто менше 100 кт. У TNA, схоже, використана та сама конструкція, що й у TNO, тобто має потужність 100 кт. За відсутності офіційних чи узгоджених авторитетних повідомлень ці дані слід розглядати як непевні оцінки.

^d Вважається, що 10 боєголовок, приписаних до французьких палубних літаків, перебувають на централізованому зберіганні і за звичайних умов не розгорнуті.

^e Перша величина – загальна кількість атомних підводних човнів з балістичними ракетами (АПЧ БР) у французьких ВМС; друга – максимальна кількість ракет, яку вони можуть нести. Однак загальна кількість ракет на них є меншою (див. примітку g). Один з чотирьох АПЧ БР постійно перебуває у ремонті.

^f За оцінкою СІПІ, один АПЧ БР – *Le Vigilant* – ще має пройти модернізацію, щоб нести БРПЧ *M51.2* з боєголовками TNO.

^g Франція має на озброєнні 48 БРПЧ – достатньо для оснащення трьох боєготових АПЧ БР.

^h За даними Міністерства збройних сил Франції, *M51.2* має “набагато більшу дальність”, ніж *M51.1*.

ⁱ *M51.3* розробляється і ще не надійшла на озброєння.

^j У лютому 2020 р. Президент Е. Макрон підтвердив, що “арсенал зараз складає до 300 ядерних боєприпасів”. Вважається, що невелика кількість боєголовок постійно перебуває на обслуговуванні та дослідженні.

Джерела: Промови президентів і міністрів оборони Франції французькою мовою: Е. Макрон, Промова про стратегію оборони та стримування, Військова академія, Париж, 7 лютого, 2020 р.; Parly, F., French Minister of the Armed Forces, Speech, ArianeGroup, Les Mureaux, 14 Dec. 2017 р.; Ф. Олланд, Промова про ядерне стримування, авіабаза Істр, 19 лютого, 2015 р.; Н. Саркозі, Промова про нову оборонну політику, Порт де Версаль, 17 червня, 2008 р.; Н. Саркозі, Промова про Білу книгу національної оборони та безпеки: ядерне стримування та нерозповсюдження

ядерної зброї, Шербур, 21 березня, 2008 р.; Ж. Ширак, Промова про оборонну політику Франції, Ль-Лонг, Брест, 19 січня, 2006 р. Інші джерела: Міністерство оборони/Міністерство збройних сил Франції, різні публікації; Національні збори Франції, різні оборонні законопроекти; *Air Actualités*, різні випуски; *Aviation Week & Space Technology*, різні випуски; *Bulletin of the Atomic Scientists*, 'Nuclear notebook', різні випуски; Tertrais, B., *French Nuclear Deterrence Policy, Forces and Future: A Handbook*, Recherches & Documents no. 04/2020 (Fondation pour la Recherche Stratégique: Paris, Feb. 2020); оцінки авторів.

дозволити потенційному агресору розрахувати ризик від можливого нападу”⁶. Франція залишає за собою право зробити “одне-єдине ядерне попередження”, тобто може застосувати ядерну зброю по військовій, політичній чи символічній цілі як сигнал потенційному противнику⁷.

Адміністрація Макрона підтвердила плани тривалої модернізації та посилення французьких авіаційних і морських ядерних сил стримування⁸. Нинішні плани передбачають модернізацію літаків, КРПБ та атомних підводних човнів з балістичними ракетами (АПЧ БР, *sous-marins nucléaires lanceurs d'engins, SNLE*) і БРПЧ (див. нижче). До 2040 р. Франція має отримати бойові літаки наступного покоління з новою крилатою ракетою і чотири нові АПЧ БР, оснащені модернізованою балістичною ракетою.

Літаки та авіаційне озброєння

Авіаційний компонент ядерних сил Франції складається з літаків аеродромного і палубного базування. Військово-повітряні сили Франції мають на озброєнні 40 літаків-носіїв ядерної зброї *Rafale BF3*, які базуються на авіабазі Сен-Дізьє, на північному сході Франції. До авіаційних ядерних сил ВМС Франції (*Force Aeronavale Nucleaire, FANu*) належить ескадрилья у складі 10 літаків *Rafale MF3* на борту авіаносця *Charles de Gaulle*. *FANu* та їх ядерні ракети не є постійно розгорнутими, але можуть швидко розгорнутися за наказом Президента Франції для забезпечення ядерних операцій⁹.

Літаки *Rafale* озброєні крилатими ракетами повітряного базування середньої дальності “повітря-земля” (*air-sol moyenne portée-améliorée, ASMP-A*), які зараз модернізуються¹⁰. У березні 2022 р. Франція провела друге успішне польотне випробування її нової версії (*air-sol moyenne portée-amélioré renoué, ASMPA-R*). Після того було схвалено започаткування серійного виробництва ракет і середньострокову модернізацію оновленого ракетного комплексу, що

⁶ 10th NPT review conference, National report of France, NPT/CONF.2020/42/Rev.1, 1 Aug. 2022, р. 3. Про Оглядову конференцію див. також: “Десята Оглядова конференція ДНЯЗ” у підрозділі II розділу 8 цього видання.

⁷ 10th NPT review conference, NPT/CONF.2020/42/Rev.1 (посилання 6), р. 4.

⁸ Macron, E., French President, Speech on the challenges and priorities of defence policy (in French), Toulon, 19 Jan. 2018; Élysée, ‘Transformer nos armées : le Président de la République présente le nouveau projet de loi de programmation militaire’, 20 Jan. 2023.

⁹ Pintat, X. et al., ‘Rapport d’information fait au nom de la commission des affaires étrangères, de la défense et des forces armées par le groupe de travail “La modernisation de la dissuasion nucléaire”’, Report no. 560, French Senate, 23 May 2017.

¹⁰ Докладніше див.: Крістенсен та Корда (посилання 4).

дозволить мати *ASMPA* на озброєнні до 2035 р.¹¹ Ракети *ASMPA-R* оснащені такою ж боеголовкою *TNA*, що й *ASMPA*, яка, за твердженнями виробника ракети (*MBDA*), має “середню” потужність¹².

Міністерство збройних сил почало розробку наступної ядерної ракети “повітря-земля” четвертого покоління (*air-sol nucléaire de 4e génération, ASN4G*) зменшеної помітності та підвищеної маневреності для подолання удосконаленої системи ППО¹³. Початок надходження *ASN4G* на озброєння для заміни *ASMPA-R* планується у 2035 р.¹⁴ Франція також модернізує і збільшує флот літаків *Rafale*. Військовий бюджет Франції на 2023 р. містить плани поставки збройним силам 13 нових літаків *Rafale*¹⁵.

Ракети морського базування

Головним компонентом ядерних сил Франції є Океанські стратегічні сили (*Force océanique stratégique, FOST*). Вони складаються з чотирьох АПЧ БР класу *Triomphant*, що базуються на півострові Іль-Лонг, поблизу Бреста на північному заході Франції. Кожен з них може нести 16 БРПЧ. Однак один АПЧ БР постійно перебуває у небоєготовому стані через проведення ремонту та обслуговування зі знятим озброєнням. Франція має на озброєнні 48 БРПЧ, чого достатньо для озброєння трьох боеготових АПЧ БР.

ВМС Франції дотримуються стратегії постійного стримування на морі, згідно з якою один АПЧ БР завжди перебуває на патрулюванні. В березні 2022 р. повідомлялося, що ВМС Франції вперше з 1980-х рр. розгорнули більше одного АПЧ БР, можливо, у відповідь на вторгнення Росії в Україну¹⁶. Не ясно, триватиме ця практика, чи це була одноразова перевірка спроможностей.

Французькі БРПЧ *M51* проходять модернізацію. Ракета оснащена роздільною головною частиною з боеголовками індивідуального наведення (РГЧ БІН), її перший варіант, *M51.1*, може нести до шести боеголовок *TN-75* потужністю по 100 кт. Другий варіант, *M51.2*, несе нову боеголовку *TNO*, що, як вважають, має потужність 100 кт¹⁷. За оцінкою СІПРІ, один з чотирьох французьких АПЧ БР, *Le Vigilant*, мають модернізувати для оснащення БРПЧ *M51.2* з боеголовкою *TNO*. Для підвищення гнучкості націлювання

¹¹ Mills, C., *Nuclear Weapons at a Glance: France*, Research Briefing no. 9074 (House of Commons Library: London, 28 July 2022), p. 10; Scott, R., ‘Successful flight test of upgraded ASMPA missile paves way for refurbishment’, *Janes*, 30 Mar. 2022.

¹² MBDA, ‘ASMPA: Air-to-ground missile, medium range, enhanced’.

¹³ French Ministry of the Armed Forces, ‘La dissuasion nucléaire’, *Actu Défense*, 14 June 2018, p. 1; Tran, P., ‘France studies nuclear missile replacement’, *Defense News*, 29 Nov. 2014.

¹⁴ Medeiros, J., ‘“Faire FAS”: 55 ans de dissuasion nucléaire aéroportée’, *Air Actualités*, Oct. 2019, p. 36.

¹⁵ Jennings, G., ‘France begins Rafale F4 flight trials’, *Janes*, 21 May 2021; French Ministry of the Armed Forces (MAF), *Projet de loi de finances: 2023-LPM 2019-2025 Année 5* (MAF: Paris, Sep. 2022), p. 41.

¹⁶ Jézéquel, S., ‘Pourquoi la France a-t-elle fait appareiller trois sous-marins nucléaires au départ de l’Île-Longue?’, *Le Télégramme*, 21 Mar. 2022.

¹⁷ Groizeleau, V., ‘Dissuasion: 25 milliards en cinq ans pour le renouvellement des deux composantes’, *Mer et Marine*, 2 Oct. 2019; Groizeleau, V., ‘Dissuasion: F. Hollande détaille sa vision et l’arsenal français’, *Mer et Marine*, 20 Feb. 2015.

окремі БРПЧ французьких АПЧ БР мають менше боєголовок за інші¹⁸. Франція також почала розробку ще однієї модифікації, *M51.3*, підвищеної точності. Вона має надійти на озброєння у 2025 р.¹⁹

Програма виробництва АПЧ БР третього покоління, *SNLE 3G*, офіційно стартувала на початку 2021 р.²⁰ *SNLE 3G* будуть оснащені новою модифікацією БРПЧ *M51 – M51.4*²¹. Будівництво першого з чотирьох підводних човнів цього класу планується розпочати у 2023 р. і завершити до 2035 р. Інші три підводні човни будуть надходити за графіком: один човен кожні п'ять років²².

¹⁸ *Tetraïis* (посилання 3), р. 57.

¹⁹ French Ministry of the Armed Forces, 'Missiles balistiques stratégiques (MSBS)', 28 Jan. 2020; Parly, F., French Minister of the Armed Forces, Speech (in French), ArianeGroup, Les Mureaux, 14 Dec. 2017.

²⁰ French Ministry of the Armed Forces, 'Florence Parly, ministre des armées, annonce le lancement en réalisation des sous-marins nucléaires lanceurs d'engins de 3e génération (SNLE 3G)', 19 Feb. 2021; Mackenzie, C., 'France to begin building new ballistic missile subs', *Defense News*, 22 Feb. 2021.

²¹ *Tetraïis* (посилання 3), pp. 56, 60, 65.

²² French Ministry of the Armed Forces (посилання 20); Groizeleau, 'Dissuasion: 25 milliards en cinq ans' (посилання 17); Mackenzie (посилання 20).

V. Ядерні сили Китаю

ХАНС М. КРИСТЕНСЕН, МАТТ КОРДА*

Станом на січень 2023 р., Китай, за оцінками, мав загалом приблизно 410 ядерних боеголовок – десь на 60 більше за оцінку СІПРІ попереднього року. Китайські боеголовки приписані до розгорнутих балістичних ракет наземного і морського базування та літаків-носіїв ядерної зброї (таблиця 7.6). Попри прогнозоване зростання ядерних запасів Китаю протягом наступного десятиліття з можливістю досягнення або навіть перевищення запасами китайських міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) розмірів запасів Росії чи США, загальні запаси ядерних боеголовок Китаю, як очікується, все ж залишатимуться меншим, ніж у будь-якій з цих держав.

Оцінка СІПРІ стосовно 410 боеголовок ґрунтується на загальнодоступній інформації про китайський ядерний арсенал¹. Оскільки Китай ніколи не оголошував розміри свого ядерного арсеналу, багато оцінок тут спираються на дані МО США, але до них слід ставитися обережно. Так, у доповіді Конгресу США у 2022 р. про збройні сили та безпеку Китаю, МО США прогнозувало, що до 2035 р. Китай може мати близько 1 500 боеголовок². Але цей прогноз спирається на кілька припущень стосовно майбутнього стану військ і виробництва плутонію у Китаї. Залишається побачити, наскільки точними є ці припущення.

Підрозділ продовжується коротким описом ролі ядерної зброї у війсьній доктрині Китаю. Далі описана ядерна зброя повітряного, наземного і морського базування, що складає три компоненти китайської ядерної тріади, яка зараз формується.

Роль ядерної зброї у військовій доктрині Китаю

Заявленою метою китайського уряду є підтримання ядерного потенціалу на рівні, мінімально необхідному для захисту національної безпеки, з тим, щоб “втримати інші країни від використання чи загрози використання ядерної зброї проти Китаю”³. Ситуація суттєво змінюється: будуються сотні ракетних шахт, закладаються додаткові підводні човни, з’являються нові ядерні бомбардувальники.

Такий розвиток викликає широкі дискусії про давні елементи китайської ядерної доктрини, включно з її заявленою політикою “невикористання

¹ Kristensen, H. M. and Korda, M., ‘Estimating world nuclear forces: An overview and assessment of sources’, SIPRI Commentary, 14 June 2021.

² US Department of Defense, *Military and Security Developments Involving the People’s Republic of China 2022*, Annual Report to Congress (Office of the Secretary of Defense: Washington, DC, 29 Nov. 2022), p. 98; Sokolski, H. D. (ed.), *China’s Civil Nuclear Sector: Plowshares to Swords?*, Nonproliferation Policy Education Center (NPEC) Occasional Paper no. 2102 (NPEC: Arlington, VA, Mar. 2021).

³ Chinese State Council, *China’s National Defense in the New Era* (Information Office of the State Council: Beijing, July 2019), chapter 2.

* Автори вдячні Е. Джонс (*Eliana Johns*) за цінну допомогу в дослідженнях для цієї публікації.

першим ядерної зброї”⁴. У звіті за 2022 р. МО США припускає, що Китай реалізує стратегію “швидкого контрудару”, – схожу на концепцію “пуску після попередження” (*launch-on-warning, LOW*), – використовуючи наземні та космічні засоби виявлення для швидкого пуску ракет до того, як противник зможе їх знищити⁵. МО США зазначало, що для реалізації цієї стратегії Китай, станом на 2022 р., запустив принаймні три супутники раннього попередження⁶.

Попри постійне зростання складності та розмірів ядерного арсеналу Китаю, немає жодних офіційних публічних доказів того, що китайський уряд відходить від давніх принципів своєї ядерної політики, включно з політикою невикористання ядерної зброї першим⁷. Крім того, у звіті за 2022 р. МО США заявило, що Китай, “імовірно, вважає, що концепція *LOW* відповідає його політиці невикористання [ядерної зброї] першим”⁸.

Китайська стратегія завжди передбачала процедури розміщення боеголовок на носіях під час кризи, але для боеголовок, ракет і пускових установок, що в мирний час утримуються окремо⁹. Перехід до концепції *LOW*, згідно з якою космічні засоби можуть виявити напад ще до удару, не вимагає, щоб Китай тримав боеголовки на засобах доставки за звичайних обставин; це означало б суттєву зміну давньої практики зберігання ядерної зброї цієї країни. Тим не менш, ракетним бригадам потрібні тренування зі зарядження носіїв боеголовками. Згідно з доповіддю МО США за 2022 р., бригади Ракетних військ Народно-визвольної армії (РВ НВА, *People’s Liberation Army (PLA) Rocket Force, PLARF*) провадять навчання з підтримання та підвищення бойової готовності, що “очевидно, включає призначення ракетного дивізіону, готового до пуску та зміни резервних позицій щомісяця протягом невизначених періодів часу”¹⁰. РВ НВА як мінімум з 2020 р. почали провадити навчання із забезпечення живучості на випадок ядерного нападу, що мають на меті перевірку готовності військ завдавати ядерного контрудару в умовах неминучого вибуху¹¹. Це дозволяє припустити, що Китай практикує пуски ракет за сценарієм *LOW*.

⁴ Chinese Ministry of National Defense, ‘China resolutely opposes 2022 Pentagon report on Chinese military: Defense spokesperson’, 6 Dec. 2022.

⁵ US Department of Defense (посилання 2), pp. 99-100.

⁶ US Department of Defense (посилання 2), pp. 99-100.

⁷ Santoro, D. and Gromoll, R., ‘On the value of nuclear dialogue with China’, Pacific Forum, *Issues & Insights* (special report), vol. 20, no. 1 (Nov. 2020); Kulacki, G., ‘Would China use nuclear weapons first in a war with the United States?’, *The Diplomat*, 27 Apr. 2020.

⁸ US Department of Defense (посилання 2), p. 99.

⁹ Stokes, M. A., *China’s Nuclear Warhead Storage and Handling System* (Project 2049 Institute: Arlington, VA, 12 Mar. 2010), p. 8; Li, B., ‘China’s potential to contribute to multilateral nuclear disarmament’, *Arms Control Today*, vol. 41, no. 2 (Mar. 2011); US Department of Defense (посилання 2), p. 95.

¹⁰ US Department of Defense (посилання 2), p. 95.

¹¹ Baughman, J., ‘An assessment of People’s Liberation Army Rocket Force survivability training’, China Aerospace Studies Institute, 15 Aug. 2022; Lu, Z., Liu, X. and Yue, X., [Ракета була успішно запущена, але весь особовий склад “загинув”. Це перемога?], *PLA Daily*, 7 Dec. 2021 (китайською мовою).

Таблиця 7.6. Ядерні сили Китаю, станом на січень 2023 р.
Усі дані є орієнтовними; деякі з них ґрунтуються на оцінках авторів.

Тип/китайське позначення (американське позначення)	Кількість носіїв	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^d	Боєголовок × потужність ^b	Кількість боєголовок ^c
Літаки	20 ^d				20
<i>H-6K (B-6)</i>	10	2009	3 100	1 авіабомба	10
<i>H-6N (B-6N)</i>	10	2020	3 100	1 АБР	10
<i>H-20 (B-20)</i>	–	[2028]	–
Ракети наземного базування	382				318
<i>DF-4 (CSS-3)</i>	6 ^e	1980	5 500	1 × 3,3 Мт	–
<i>DF-5A (CSS-4 Mod 2)</i>	6	1981	12 000	1 × 4-5 Мт	6
<i>DF-5B (CSS-4 Mod 3)</i>	12	2015	13 000	5 × 200-300 кт	60
<i>DF-5C (CSS-4 Mod 4)</i>	..	[2024]	13 000	[РГЧ БН]	..
<i>DF-15 (CSS-6)</i>	..	1990	600	1 × . ^f	..
<i>DF-17 (CSS-22)</i>	54 ^g	2020	>1 800	1 ГМББ ^h	..
<i>DF-21A/E (CSS-5 Mod 2/6)</i>	24 ⁱ	2000/2016	>2 100 ^j	1 × 200-300 кт	24 ^k
<i>DF-26 (CSS-18)</i>	162	2016	>3 000	1 × 200-300 кт	54 ^l
<i>DF-27 (. .)</i>	–	[2026]	5 000- 8 000	1 × 200-300 кт	–
<i>DF-31 (CSS-10 Mod 1)</i>	6	2006	7 200	1 × 200-300 кт	6
<i>DF-31A/AG (CSS-10 Mod 2)^m</i>	84	2007/2018	11 200	1 × 200-300 кт	84
<i>DF-41 (мобільний варіант) (CSS-20)</i>	28 ⁿ	2020	12 000	3 × 200-300 кт	84
Ракети морського базування (БРПЧ)	6/72 ^o				72
<i>JL-2 (CSS-N-14)</i>	–	2016	>7 000	1 × 200-300 кт	–
<i>JL-3 (CSS-N-20)</i>	72 ^p	2022	>10 000	[багато]	72
Усього запасів	474				410

.. – даних немає або вони непридатні для використання; – – нуль або незначна кількість; [] – непевна оцінка СІПРІ; АБР – аеробалістична ракета; БРПЧ – балістична ракета на підводному човні; ГМББ – гіперзвуковий маневрений бойовий блок; кт – кілотонна; Мт – мегатонна; РГЧ БН – роздільна головна частина з боєголовками індивідуального наведення.

^a Радіус польоту літаків наведена лише для ілюстрації; реальна дальність виконання завдань залежить від профілю маршруту, бойового навантаження та дозаправки в повітрі.

^b Потужність боєголовок наведена лише для ілюстрації. Реальна потужність не відома, крім того, що старіші ракетні боєголовки мали мегатонні боєголовки. Новіші боєголовки для ракет великої дальності, ймовірно, мають потужність у кількості кт, а деякі – можуть мати ще меншу потужність.

^c Дані ґрунтуються на таких оцінках: 1 боєголовка на 1 пускову установку ядерних ракет, крім РГЧ БН для *DF-5B*, яка може нести до 5 боєголовок, та РГЧ БН для *DF-41*, яка оціночно має три боєголовки. Вважається, що китайські боєголовки за звичайних обставин не встановлені на носіях, а зберігаються на складах. Всі оцінки є приблизними.

^d Враховані лише бомбардувальники, що, як вважається, мають ядерне призначення. Бомбардувальники *H-6* використовувалися для доставки ядерної зброї за програмою перевірки китайської ядерної зброї (під час однієї перевірки використовувався винищувач-бомбардувальник), а макети атомних бомб демонструються у військових музеях. Вважається (але точно не відомо), що кілька бомбардувальників *H-6* раніше мали додаткове завдання

доставки атомних бомб за надзвичайних обставин. МО США у 2018 р. повідомляло, що ВПС НВА знов отримали ядерні функції, які будуть пов'язані переважно з появою нової китайської АБР подвійного призначення.

^e У доповіді МО США американському Конгресу за 2022 р. старі рідкопаливні *DF-4* все ще рахуються як частина стаціонарних сил міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) Китаю, але на січень 20023 р. СІПІРІ вважає, що *DF-4* знімають з озброєння, і вони, найімовірніше, вже не виконують функції ядерного удару.

^f Центральне розвідувальне управління США у 1993 р. дійшло висновку, що Китай “майже напевно” розробив боєголовку для *DF-15*, але не ясно, чи надійшли вони на озброєння. Станом на січень 2023 р., СІПІРІ вважає, що *DF-15* виконує винятково неядерні завдання.

^g Ця кількість ґрунтується на припущенні, що в січні 2023 р. у бойовому складі були щонайменше три бригади *DF-17*.

^h *DF-17* несе ГМББ з невідомим навантаженням. У доповідях МО США Конгресу США за 2021 р. і 2022 р. сказано, що *DF-17* є “насамперед звичайним носієм”, але “потенційно може нести ядерні боєголовки”.

ⁱ У 2017 р. Національний центр аерокосмічної розвідки (*National Air and Space Intelligence Center*) ВПС США повідомив, що Китай має “менше 50” пускових установок для *DF-21A*. Вважається, що заміною *DF-21A* є *DF-21E*.

^j Вважається, що дальність ядерних модифікацій *DF-21* – ракет *DF-21A* (*CSS-5 Mod 2*) і *DF-21E* (*Mod 6*) – перевищує 1 750 км, яку наводять для перших зразків *DF-21* (*CSS-5 Mod 1*), знятої з озброєння. Дальність, яку наводять ВПС США, дорівнює 2 150 км.

^k Вважається, що пускові установки ядерних ракет не мають запасного боекомплекту, на відміну від звичайних версій (*DF-21C* і *DF-21D*), які, як вважається, мають один запасний боекомплект.

^l *DF-26* є пусковою установкою подвійного призначення. Вважається, що вона призначена насамперед для пуску звичайних ракет, і лише до кількох пускових установок (можливо, до третини) приписані ядерні боеприпаси. Вважається також, що до кожної ракети *DF-26* з ядерними завданнями приписано лише по одній ядерній боєголовці, без будь-якої заміни звичайними.

^m Вважається, що *DF-31AG* несе таку саму ракету, як і *DF-31A*.

ⁿ Ця кількість ґрунтується на припущенні, що на січень 2023 р. у бойовому складі були щонайменше дві бригади.

^o Перша величина – загальна кількість боєготових АПЧ БР у ВМФ Китаю; друга – максимальна кількість ракет, яку вони можуть нести.

^p У листопаді 2022 р. командувач Тихоокеанського флоту США казав, що Китай заміною розгорнуті БРПЧ *JL-2* на БРПЧ *JL-3*, хоча невідомо, скільки їх було замінено. Див.: Сарассіо, А., ‘China has put longer-range ICBMs on its nuclear subs, US says’, Bloomberg, 19 Nov. 2022. Вважається, що ця система також призначена для озброєння майбутнього АПЧ БР типу 096, якого не буде ще кілька років.

Джерела: US Air Force (USAF), National Air and Space Intelligence Center, *Ballistic and Cruise Missile Threat*, різні роки; USAF Global Strike Command, різні документи; US Central Intelligence Agency, різні документи; US Defense Intelligence Agency, різні документи; US Department of Defense, *Military and Security Developments Involving the People’s Republic of China*, Annual Report to Congress, різні роки; Kristensen, H. M., Norris, R. S. and McKinzie, M. G., *Chinese Nuclear Forces and US Nuclear War Planning* (Federation of American Scientists/Natural Resources Defense Council: Washington, DC, Nov. 2006); *Bulletin of the Atomic Scientists*, ‘Nuclear notebook’, різні випуски; супутникові знімки Google Earth; оцінки авторів.

Літаки та авіаційне озброєння

Китайські бомбардувальники середньої дальності використовувались для проведення понад 12 ядерних випробувань в атмосфері у 1960-х-1970-х рр.¹² До 2018 р. ці спроможності з доставки ядерної зброї за допомогою бомбардувальників *Hong-6*, або *H-6 (B-6)*, повністю не використовувались і, ймовірно, вважались додатковими завданнями за надзвичайної ситуації¹³. Однак у 2018 р. МО США повідомило, що ВПС НВАК “знову отримали ядерні завдання”¹⁴. *H-6N (B-6N)* Китаю є, очевидно, “першим ядерним бомбардувальником з можливістю дозаправки у повітрі”; він надійшов на озброєння до 2020 р.¹⁵ Крім того, ВПС НВАК розробляють перший дальній стратегічний бомбардувальник *H-20 (B-20)* з дальністю польоту понад 10 тис. км, низькою помітністю та подвійними спроможностями, що дає можливість нести як звичайну, так і ядерну зброю¹⁶.

Для озброєння *H-6N* Китай розробляє дві нові аеробалістичні ракети (АБР), одну з яких у США вважають потенційним носієм ядерної зброї¹⁷. МО США у доповіді за 2022 р. зазначило, що ядерні сили ВПС НВАК все ще “виробляють тактику і процедури” виконання ядерних завдань, і зауважило, що такі спроможності дають Китаю “новосформовану ядерну триаду”¹⁸.

Ракети наземного базування

Китайський арсенал ядерних балістичних ракет наземного базування проходить поступову модернізацію, під час якої Китай замінює старіючі шахтні рідкопаливні ракети більшою кількістю нових мобільних і шахтних твердопаливних ракет¹⁹.

¹² De Geer, L.-E., ‘Detection by Sweden of Chinese nuclear tests in the atmosphere’, ed. V. Fedchenko, SIPRI, *The New Nuclear Forensics: Analysis of Nuclear Materials for Security Purposes* (Oxford University Press: Oxford, 2015), table 8A.1.

¹³ Для розглянутих тут літаків, ракет і підводних човнів назва в дужках (у цьому випадку – *B-6*) після китайської назви (у цьому випадку – *H-6*) є американською назвою.

¹⁴ US Department of Defense, *Military and Security Developments Involving the People’s Republic of China 2018*, Annual Report to Congress (Office of the Secretary of Defense: Washington, DC, 16 May 2018), p. 75.

¹⁵ US Department of Defense (посилання 2), pp. 59-60.

¹⁶ US Department of Defense (посилання 2), p. 83; US Office of the Deputy Assistant Secretary of Defense for Nuclear Matters, *Nuclear Matters Handbook 2020* (US Department of Defense: Washington, DC, Mar. 2020), figure 1.1, p. 3.

¹⁷ US Department of Defense (посилання 2), pp. 55-56; Ashley, R., Director, US Defense Intelligence Agency, ‘Worldwide threat assessment’, Statement for the record, US Senate, Armed Services Committee, 6 Mar. 2018, p. 8; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat 2020* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2020), p. 7; Stewart, V. R., Director, US Defense Intelligence Agency, ‘Worldwide threat assessment’, Statement for the record, US Senate, Armed Services Committee, 9 Feb. 2016. Див. також: Крістенсен Х. М. та Корда М., “Ядерні сили Китаю”. – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ V розділу 10.

¹⁸ US Department of Defense (посилання 2), p. 60.

¹⁹ Дальність ракет тут наводиться згідно з західними визначеннями. В Китаї дальність ракет визначають інакше: мала – <1 000 км; середня – 1 000-3 000 км; велика – 3 000-8 000 км; міжконтинентальна – >8 000 км.

Міжконтинентальні балістичні ракети

У 2021 р. супутникові знімки показали, що Китай започаткував будівництво сотень нових шахтних пускових установок (ШПУ) на півночі Китаю²⁰. До січня 2023 р. кількість нових ШПУ, що будуються, склала близько 350 у трьох великих рівнинних районах півночі Китаю і трьох гірських районах на сході та в центрі Китаю. Вважається, що ШПУ на півночі призначені для твердопаливних МБР *Dongfeng (DF)*, швидше за все, *DF-31A (CSS-10 Mod 2)* або *DF-41 (CSS-20)*, тоді як у високогірних об'єктах встановлять рідкопаливні МБР *DF-5B (CSS-4 Mod 3)*²¹. До січня 2023 р. будівництво ШПУ на півночі в основному завершили, разом із огорожею по периметру, стовпами електропостачання та зв'язку і засобами ППО²². Цікаво, що нові китайські ШПУ на півночі розташовані глибоко всередині Китаю, включно з новими ШПУ у східному та центральному Китаї, що робить їх – на відміну інших відомих баз МБР – менш вразливими для ударів звичайними засобами великої дальності²³.

За оцінкою СІПРІ, станом на січень 2023 р., загальна кількість китайських пускових установок МБР, включно з навчальними, тими, що будуються, та діючими, перевищила 450, з яких 142 вважаються діючими. Схоже, подібну оцінку США зробили у грудні 2022 р. Раніше МО США підрахувало, що станом на кінець 2021 р. Китай мав 300 пускових установок МБР і стільки ж ракет²⁴. Ця оцінка, ймовірно, включала пускові установки, які ще будуються, та ракети, що виробляються для них. Так, зростання в оцінках МО США з 2021 р. по 2022 р. змусило Стратегічне командування США повідомити Конгрес, що Китай обігнав США за загальною кількістю пускових установок МБР (але не за розгорнутими МБР чи боєголовками для МБР)²⁵.

Якщо Китай зрештою розмістить у кожній зі споруджуваних ШПУ ракету з однією боєголовкою, то він зможе розгорнути близько 560 боєголовок на МБР. Якщо в кожній ШПУ встановити ракету, оснащену РГЧ БН з трьома боєголовками, це число могло б зрости приблизно до 1 200 боєголовок. Але станом на січень 2023 р., залишалося незрозумілим, яким чином Китай зрештою планує використовувати нові ШПУ: чи в усіх будуть встановлені ракети, скільки боєголовок нестиме кожна ракета та чи може частина з них потенційно бути призначена для завдання удару неядерними боєголовками²⁶.

²⁰ Lewis, J. and Eveleth, D., 'Chinese ICBM silos', Arms Control Wonk, 2 July 2021; Korda, M. and Kristensen, H. M., 'China is building a second nuclear missile silo field', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 26 July 2021; Lee, R., 'PLA likely begins construction of an intercontinental ballistic missile silo site near Hanggin Banner', China Aerospace Studies Institute, 12 Aug. 2021.

²¹ US Department of Defense (посилання 2), р. 94; оцінки авторів.

²² Оцінка авторів на основі аналізу супутникових знімків.

²³ Korda and Kristensen (посилання 20).

²⁴ US Department of Defense (посилання 2), р. 167.

²⁵ Inhofe, J. (@JimInhofe), Twitter, 5 Dec. 2022, <<https://twitter.com/JimInhofe/status/1599877030299901952>>.

²⁶ Неядерна роль ґрунтується на свідченнях, наведених у Lee, R., 'A case for China's pursuit of conventionally armed ICBMs', The Diplomat, 17 Nov. 2021.

Китай має чотири основні типи МБР: *DF-4*, *DF-5*, *DF-31* і *DF-41*, кожна з яких має свої модифікації. Більшість з них мають моноблочну головну частину, меншість – може нести кілька боеголовок, але таких ракет стає дедалі більше.

Станом на січень 2023 р., СІПРІ вважав, що завершується поступове зняття з озброєння найстаріших китайських МБР *DF-4* (*CSS-3*), і вони, ймовірно, вже не призначаються для ядерних ударів. За оцінкою СІПРІ, кількість розгорнутих МБР сімейства *DF-5* (*CSS-4*) – китайських ракет найбільшої дальності – дещо зросла, оскільки Китай, ймовірно, почав розгортати модернізовані варіанти в нових ШПУ, які зараз будуються на сході і в центрі Китаю.

У доповіді за 2022 р. МО США зазначило, що Китай, ймовірно, збільшує кількість пускових установок у деяких мобільних бригадах МБР удвічі, з 6 до 12, хоча окремі нові бригади, схоже, мають лише вісім пускових установок²⁷. Вважається, що Китай розгорнув щонайменше дві мобільні бригади *DF-41*, у третій – процес наближається до завершення; загальна кількість пускових установок у них становитиме 28; і, схоже, до формування готуються додаткові бригади *DF-41*²⁸. МО США оцінювало у 2022 р., що Китай може планувати розгортання *DF-41* як у мобільному, так і в шахтному варіантах, у деяких або в усіх нових ШПУ, а також, можливо, у варіанті запуску із залізничних платформ²⁹.

У доповіді МО США 2022 р. зазначено, що Китай також почав розробку нової ракети *DF-27*, що може мати дальність 5 000-8 000 км³⁰. Однак відкритої інформації про цю нову ракету мало, а її ймовірну дальність вже можуть перебивати інші китайські МБР. Це означає, що *DF-27* зрештою можна буде використовувати для неядерних ударів.

Після багатьох років досліджень і розробок Китай оснастив невелику кількість МБР ядерними РГЧ БН. Повідомляється, що ракета *DF-5B* може нести до п'яти боеголовок, а *DF-41* – ймовірно, не більше трьох³¹. *DF-5C* (*CSS-4 Mod 4*), яка нібито ще розробляється, також може бути носієм РГЧ БН.

У 2021 р. Китай, за повідомленнями, провів випробування системи частково-орбітального бомбометання (*fractional orbital bombardment system, FOBS*) з використанням гіперзвукового маневреного бойового блоку³². У доповіді за 2022 р. МО США припускало, що випробувана система наблизилася до спроможності вражати ціль після повного оберту навколо земної кулі – приблизно

²⁷ US Department of Defense (посилання 2), p. 65; Eveleth, D. (@dex_eve), Twitter, 3 Nov. 2021, <https://twitter.com/dex_eve/status/1456009540982374404>.

²⁸ US Department of Defense (посилання 2), p. 65; Lee, R. (@roderick_s_lee), Twitter, 28 Dec. 2021, <https://twitter.com/roderick_s_lee/status/1475885536254599172>.

²⁹ US Department of Defense (посилання 2), p. 65.

³⁰ US Department of Defense (посилання 2), p. 65.

³¹ US Department of Defense (посилання 2), pp. 65, 94; Lewis, J. G., 'China's belated embrace of MIRVs', eds M. Krepon, T. Wheeler and S. Mason, *The Lure and Pitfalls of MIRVs: From the First to the Second Nuclear Age* (Stimson Center: Washington, DC, May 2016), pp. 95-99.

³² Sevastopulo, D., 'China conducted two hypersonic weapons tests this summer', *Financial Times*, 20 Oct. 2021. Див. також: Раджу Н. "Розвиток безпеки в космосі". – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ VI розділу 13.

40 тис. км – більше, ніж за 100 хвилин³³. Хоча даних про цю нову систему мало, але якщо початкова інформація є точною, то вона може бути спрямована на протидію розвитку ПРО США.

Балістичні ракети проміжної та середньої дальності

У 2016 р. в РВ НВАК почали розгортати нову балістичну ракету проміжної дальності (БРПД) подвійного призначення *DF-26 (CSS-18)* з оціночною максимальною дальністю понад 3 000 км. Ця ракета може вражати цілі в Індії, Південно-Китайському морі і західній частині Тихого океану, у т. ч., ймовірно, американські бази на о. Гуам³⁴. Ракета оснащена маневреною головною частиною (*manoeuvrable re-entry vehicle, MaRV*), яку можна швидко замінити на іншу. Це теоретично дозволяє РВ НВАК доволі швидко міняти призначення ракети – завдання точного звичайного чи ядерного удару по наземних цілях або навіть звичайного удару по морських цілях³⁵. Вважається, що більшість *DF-26* мають звичайні завдання, меншість (можливо, до третини) – ядерні. У доповіді за 2022 р. МО США зазначило, що в ядерних силах Китаю *DF-26* є системою, яка, швидше за все, буде “найближчим часом” оснащена боеголовкою меншої потужності, хоча залишається незрозумілим, чи були вже виготовлені варіанти дуже низької потужності для ядерних сил Китаю³⁶.

МО США в доповіді за 2022 р. оцінювало, що Китай може мати на озброєнні до 250 пускових установок *DF-26* і 250 або більше ракет *DF-26*³⁷. Однак це значно більше, ніж можна побачити на знімках експлуатаційної інфраструктури; тому оцінка МО США може враховувати пускові установки, що будуються або ще не повністю готові з інших причин. Протягом 2022 р. на кількох базах бригад РВ НВАК були помічені ракети, і СІПРІ вважає, що п'ять або шість бригад *DF-26* з приблизно 162 пусковими установками, схоже, вже функціонують, хоча вважається, що лише приблизно третина з них має ядерні завдання.

У звіті МО США за 2022 р. йдеться про значне збільшення Китаєм кількості балістичних ракет середньої дальності (БРСД) – зі 150 пускових установок і 150 або більше ракет у 2020 р. до 250 пускових установок і 500 або більше ракет наприкінці 2021 р.³⁸ Ці оцінки, ймовірно, ближчі до максимуму та, як і у випадку з наведеною вище оцінкою БРПД, можуть враховувати пускові установки та ракети, що будуються. Збільшення кількості БРСД у поєднанні з відповідним зменшенням кількості балістичних ракет малої дальності (БРМД), швидше за все, пов'язане з заміною багатьох БРМД

³³ US Department of Defense (посилання 2), р. 65.

³⁴ US Department of Defense (посилання 2), р. 64.

³⁵ Pollack, J. H. and LaFoy, S., ‘China’s DF-26: A hot-swappable missile?’, Arms Control Wonk, 17 May 2020; Deng, X., ‘China deploys Dongfeng-26 ballistic missile with PLA Rocket Force’, *Global Times*, 26 Apr. 2018; US Department of Defense (посилання 2), р. 65.

³⁶ US Department of Defense (посилання 2), р. 98.

³⁷ US Department of Defense (посилання 2), р. 167.

³⁸ US Department of Defense (посилання 2), р. 167; US Department of Defense, *Military and Security Developments Involving the People’s Republic of China 2020*, Annual Report to Congress (Office of the Secretary of Defense: Washington, DC, 1 Sep. 2020), р. 166.

новими БРСД *DF-17 (CSS-22)*, оснащеними ГМБД. Хоча китайські БРСД, як правило, мають подвійне призначення, більшість з них, імовірно, несуть звичайні боеголовки³⁹. За оцінкою СІПРІ, станом на січень 2023 р., ядерна зброя була приписана до 24 БРСД РВ НВАК – *DF-21A/E (CSS-5 Mod 2 і Mod 6)*.

Ракети морського базування

У 2022 р. Китай продовжував рухатися до довгострокової стратегічної мети, визначеної ще початку 1980-х рр., – створити та розгорнути морські сили ядерного стримування. Військово-морський флот НВАК (ВМФ НВАК) зараз має шість атомних підводних човнів типу 094 (класу *Jin*) з балістичними ракетами (АПЧ БР), два з яких побудовані за проектом *094A* та є оновленим варіантом з оригінальною конструкцією⁴⁰. У звіті МО США за 2022 р. ці шість АПЧ БР у бойовому складі вважаються “першим надійним засобом ядерного стримування морського базування” Китаю⁴¹. Китайський флот АПЧ БР базується на о. Хайнань у Південно-Китайському морі.

Кожен китайський підводний човен типу 094 може нести до 12 триступеневих твердопаливних балістичних ракет на підводних човнах (БРПЧ) *Julang-2 (JL)*, які існують у двох модифікаціях: *JL-2 (CSS-N-14)* та *JL-3 (CSS-N-20)*. В американських звітах кінця 2022 р. припускалося, що Китай замінив або замінює БРПЧ *JL-2* на *JL-3* більшої дальності⁴². *JL-3* може нести кілька боеголовок і має оціночну дальність понад 10 тис. км⁴³. Якщо дальність не буде значно перевищувати цю величину, *JL-3* не зможе вразити континентальну частину США з Південно-Китайського моря.

Було чимало припущень стосовно того, чи оснащені ракети на АПЧ БР Китаю ядерними боеголовками за звичайних умов. МО США у доповіді за 2022 р. зазначало, що Китай, імовірно, з 2021 р. “започаткував майже безперервне морське патрулювання для стримування”⁴⁴. Це формулювання означає, що Китай, можливо, почав періодичне патрулювання АПЧ БР з ядерною зброєю на борту, але це не точно. Це означало б суттєву зміну в давній практиці країни утримувати ядерні боеголовки в мирний час на централізованому зберіганні.

Китай, імовірно, започаткував будівництво наступного покоління АПЧ БР типу 096⁴⁵. Схоже, що його корпус видно на знімках з комерційних супутників від лютого 2021 р.⁴⁶ Повідомлення про його конструктивні параметри дуже різняться, але очікується, що новий підводний човен буде більшим і

³⁹ US Department of Defense (посилання 2), p. 65.

⁴⁰ Chan, M., ‘China’s new nuclear submarine missiles expand range in US: Analysts’, *South China Morning Post*, 2 May 2021.

⁴¹ US Department of Defense (посилання 2), p. 53.

⁴² Capaccio, A., ‘China has put longer-range ICBMs on its nuclear subs, US says’, *Bloomberg*, 19 Nov. 2022.

⁴³ US Air Force (посилання 17), p. 33.

⁴⁴ US Department of Defense (посилання 2), p. 96.

⁴⁵ US Department of Defense (посилання 2), p. 96.

⁴⁶ Sutton, H. I., ‘First image of China’s new nuclear submarine under construction’, *Naval News*, 1 Feb. 2021.

менш шумним за тип 094, і потенційно може мати більше ракетних пускових установок. Враховуючи очікуваний термін служби АПЧ БР типів нинішнього 094 і наступного 096, імовірно, ВМФ НВАК буде використовувати обидва типи одночасно⁴⁷. Залишається неясним, скільки саме АПЧ БР планує використовувати ВМФ НВАК. Супутникові знімки від грудня 2022 р. показують, що Китай наближається до завершення будівництва двох нових пірсів на військово-морській базі Лонпо. Це збільшить загальну кількість потенційних причалів для підводних човнів на базі з 8 до 12, хоча деякі з них можуть бути призначені для ударних підводних човнів.

⁴⁷ US Department of Defense (посилання 2), р. 96.

VI. Ядерні сили Індії

ХАНС М. КРИСТЕНСЕН, МАТТ КОРДА*

Станом на січень 2023 р., зростаючий арсенал Індії, за оцінками, налічував орієнтовно 164 одиниці ядерної зброї – трохи більше, ніж попереднього року (таблиця 7.7). Ця зброя приписана до ядерної тріади: літаків, ракет наземного базування та підводних човнів з балістичними ракетами (ПЧБР), – що зараз формується.

Оцінка числа боеголовок ґрунтується на розрахунках наявного в Індії збройового плутонію (підрозділ X), кількості боеготових систем доставки ядерної зброї, ядерній доктрині Індії, загальнодоступній інформації про індійський ядерний арсенал і приватних розмовах з військовими¹. Уряд Індії надає небагато публічної інформації про розмір ядерних сил, крім демонстрацій їх інколи на парадах і повідомлень про випробувальні пуски ракет.

Підрозділ починається аналізом ролі ядерної зброї у воєнній доктрині Індії. Далі підраховуються індійські запаси ядерної зброї – літаки та авіаційне озброєння, ракети наземного та морського базування – і оцінюються ядерні спроможності її крилатих ракет.

Роль ядерної зброї у воєнній доктрині Індії

До початку 2010-х рр. через обмежену дальність перших індійських ядерних систем вони могли надійно стримувати лише Пакистан. Однак з розробкою в наступне десятиліття ракет більшої дальності, здатних вражати цілі на всій території Китаю, схоже, що останніми роками Індія приділяє дедалі більше уваги стримуванню Китаю.

Індія з 1999 р. дотримується політики невикористання першою ядерної зброї (*no-first-use (NFU) policy*), але у 2003 р. до цього зобов'язання було додане застереження (підтверджене у 2018 р.), що Індія може застосувати ядерні сили у відповідь на удари з використанням неядерної зброї масового ураження (ЗМУ)². Сумніви у відданості Індії політиці невикористання першою ядерної зброї зросли з доказами стосовно утримання Індією частини ядерного арсеналу у значно вищому стані боеготовності³. Це викликало дебати стосовно здатності Індії перейти до контрсилової стратегії з ударом по

¹ Kristensen, H. M. and Korda, M., 'Estimating world nuclear forces: An overview and assessment of sources', SIPRI Commentary, 14 June 2021.

² Indian Ministry of External Affairs, 'The Cabinet Committee on Security reviews [o]perationalization of India's nuclear doctrine', Press release, 4 Jan. 2003; Indian Ministry of External Affairs, 'Draft report of National Security Advisory Board on Indian nuclear doctrine', 17 Aug. 1999; Indian Prime Minister's Office, 'Prime Minister felicitates crew of INS Arihant on completion of nuclear triad', Press release, 5 Nov. 2018.

³ Докладніше див.: Кристенсен Х. М. та Корда М., "Ядерні сили Індії". – *Щорічник СІПРІ 2021*, підрозділ VI розділу 10.

* Автори вдячні Е. Джонс (*Eliana Johns*) за цінну допомогу в дослідженнях для цієї публікації.

ядерній зброї противника на ранніх етапах кризи, ще до того, як ця зброя може бути ним використана⁴.

Літаки та авіаційне озброєння

Індія має кілька типів бойових літаків, характеристики яких дозволяють використовувати їх для доставки ядерної зброї, включаючи *Mirage 2000H*, *Jaguar IS* і *Rafale*. Але за винятком *Mirage 2000H*, стосовно якого є принаймні одне варте довіри джерело, де описано, як цей літак модернізували для задач ядерного удару у 1990-х рр.,⁵ немає офіційних джерел, які б підтверджували їх ядерне призначення. СІПРІ вважає, що до індійських літаків, станом на січень 2023 р., приписано приблизно 48 атомних бомб.

Ракети наземного базування

На озброєнні Командування стратегічних сил Сухопутних військ Індії (*Indian Army's Strategic Forces Command*) перебуває п'ять типів мобільних балістичних ракет, здатних нести ядерний заряд: малої дальності – *Prithvi-II* та *Agni-I*; середньої дальності – *Agni-II*; та проміжної дальності – *Agni-III* й *Agni-IV*. За оцінкою СІПРІ, Індія станом на січень 2023 р., мала на озброєнні приблизно 80 ракет. Принаймні дві нові балістичні ракети наземного базування розроблялись: *Agni-P* середньої дальності та *Agni-V* проміжної дальності; варіант міжконтинентальної дальності, *Agni-VI*, перебував на стадії проектування⁶.

Розвиток індійських балістичних ракет наземного базування у 2022 р. досяг важливих рубежів. У жовтні 2022 р. відбувся третій випробувальний пуск *Agni-P* – після двох (одного невдалого і одного успішного) у 2021 р. Сухопутні війська Індії зазвичай вимагають мінімум трьох успішних випробувань поспіль перед прийняттям ракети на озброєння⁷. МО Індії називає *Agni-P* ядерною балістичною ракетою наступного покоління. В ній, за повідомленнями, використовується технологія, розроблена спеціально для програми *Agni-V*, включаючи сучасні системи навігації і пуску з мобільного контейнера, що зменшить час, необхідний для переведення ракети в боєготовий стан під час кризи⁸. Твердопаливна *Agni-P*, за повідомленнями, може

⁴ Clary, C. and Narang, V., 'India's counterforce temptations: Strategic dilemmas, doctrine, and capabilities', *International Security*, vol. 43, no. 3 (winter 2018/19); Kaushal, S. et al., 'India's nuclear doctrine: The Agni-P and the stability-instability paradox', Royal United Services Institute (RUSI), 8 July 2021; Rajagopalan, R., *India and Counterforce: A Question of Evidence*, ORF Occasional Paper no. 247 (Observer Research Foundation: New Delhi, May 2020).

⁵ Kampani, G., 'New Delhi's long nuclear journey: How secrecy and institutional roadblocks delayed India's weaponization', *International Security*, vol. 38, no. 4 (spring 2014), pp. 94, 97-98. Докладніше див.: Крістенсен Х. М. та Корда М., "Ядерні сили Індії". – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ VI розділу 10.

⁶ Vikas, S. V., 'Why India may not test Agni 6 even if DRDO is ready with technology', OneIndia, 10 July 2019.

⁷ Gupta, S., 'Agni-P missile moves towards induction after user trials', *Hindustan Times*, 23 Oct. 2022; O'Donnell, F., 'Aim for higher testing standards', *The Pioneer* (Noida), 27 July 2015.

⁸ Indian Ministry of Defence (MOD), 'DRDO successfully flight tests new generation Agni P ballistic missile', Press release, 28 June 2021; Rout, H. K., 'India test fires new generation nuclear capable Agni-Prime missile off Odisha coast', *New Indian Express*, 28 June 2021.

Таблиця 7.7. Ядерні сили Індії, станом на січень 2023 р.

Усі дані є приблизними; деякі ґрунтуються на оцінках авторів

Тип/назва	Кількість носіїв	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовок × потужність ^b	Кількість боєголовок ^c
Літаки ^d	84				48
<i>Mirage 2000H</i>	32	1985	1 850	1 авіабомба 12 кт	32
<i>Jaguar IS</i>	16	1981	1 600	1 авіабомба 12 кт	16
<i>Rafale</i>	36	2022	2 000		–
Ракети наземного базування	80				80
<i>Prithvi-II</i>	24	2003	250 ^e	1 × 12 кт	24
<i>Agni-I</i>	16	2007	>700	1 × 10-40 кт	16
<i>Agni-II</i>	16	2011	>2 000	1 × 10-40 кт	16
<i>Agni-III</i>	16	2018	>3 200	1 × 10-40 кт	16
<i>Agni-IV</i>	8	2022	>3 500	1 × 10-40 кт	8
<i>Agni-V</i>	..	[2023]	>5 000	1 × 10-40 кт	..
<i>Agni-VI</i>	–	[2027]	>6 000	1 × 10-40 кт [можливо, РГЧ ІН]	–
<i>Agni-P</i>	–	[2025]	1 000-2 000	[1 × 10-40 кт]	–
Ракети морського базування	3/14 ^f				16
<i>Dhanush</i>	2	2013	400	1 × 12 кт	4 ^g
<i>K-15 (B-05)^h</i>	12 ⁱ	2018	700	1 × 12 кт	12
<i>K-4</i>	– ^j	[2025]	3 500	1 × 10-40 кт	–
Інші боєголовки на зберіганні ^k					[20]
Усього запасів	178				164^k

.. – даних немає або вони непридатні для використання; – – нуль або незначна кількість; [] – непевна оцінка СІПРІ; кт – кілотонна; РГЧ БІН – роздільна головна частина з боєголовками індивідуального наведення.

^a Радіус польоту літаків наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність виконання завдань залежить від профілю маршруту, бойового навантаження та дозаправки в повітрі.

^b Потужність індійських ядерних боєголовок невідома. На ядерних випробуваннях 1998 р. була продемонстрована потужність до 12 кт. Після того могли надійти на озброєння боєголовки більшої потужності, можливо, до 40 кт. У відкритих джерелах не було даних про те, чи розробила Індія двофазні термоядерні боєголовки.

^c Літаки та кілька типів ракет мають подвійне призначення – вони можуть бути оснащені або звичайними, або ядерними боєголовками. В цій оцінці рахується в середньому одна боєголовка на пускову установку. Всі оцінки є приблизними.

^d Потенційним майбутнім носієм ядерної зброї вважається *Rafale*. Імовірно, він замінить у цій ролі *Jaguar*. Однак за відсутності авторитетних чи вартих довіри джерел, СІПРІ у своїй оцінці за січень 2023 р. не вважав *Rafale* носієм ядерної зброї. Інші літаки, що потенційно можуть мати додаткові ядерні завдання, включають *Су-30МКІ*.

^e Часто подають дальність *Prithvi-II* у 350 км. Однак Національний центр аерокосмічної розвідки США (*National Air and Space Intelligence Center*) рахує її дальність у 250 км.

^f Перша величина – кількість кораблів у бойовому складі: 2 надводні кораблі та 1 атомний підводний човен з балістичними ракетами (АПЧ БР); друга – максимальна кількість ракет, яку

вони можуть нести. Індія спустила на воду 3 АПЧ БР, але лише 1 – *INS Arihant* – вважається боеготовим станом на січень 2023 р., хоча, ймовірно, має обмежені бойові спроможності. Інший АПЧ БР, *INS Arighat*, перебував у 2022 р. на ходових випробуваннях і може надійти на озброєння у 2023 р. Третій – відомий як *S4*, був, імовірно, спущений на воду в листопаді 2021 р., але станом на січень 2023 р. його статус залишається невідомим.

^g Вважається, що кожен сторожовий корабель класу *Sukanya*, озброєний ракетами *Dhanush*, може мати один запасний боскомплект.

^h *K-15* могли перейменувати на *B-05*. У деяких джерелах ракета *K-15* іменується *Sagarika*. Це – назва проєкту розробки ракети, а не самої ракети.

ⁱ Кожен з перших двох індійських АПЧ БР має 4 ракетні пускові установки, кожна з яких може містити 3 балістичні ракети для підводних човнів (БРПЧ) *K-15*, усього 12 ракет на АПЧ БР. Станом на січень 2023 р., лише один АПЧ БР вважався боездатним (див. примітку *f*).

^j Кожна з восьми ракетних пускових установок третього і четвертого з індійських АПЧ БР зможе містити 3 БРПЧ *K-15* або 1 БРПЧ *K-4* (після надходження цієї ракети на озброєння).

^k На додачу до приблизно 144 боеголовок, що вважаються приписаними до боеготових сил, СІПРІ вважає, що ще приблизно 20 боеголовок могли бути виготовлені для ракет, які невдовзі надійдуть на озброєння, включаючи *Agni-V* (орієнтовно 8 боеголовок) і *K-15* (орієнтовно 12 боеголовок) для АПЧ БР *INS Arighat*, загальні оціночні запаси – приблизно 164 боеголовки. Очікується, що індійські запаси боеголовок і далі зростатимуть.

Джерела: МО Індії, річні звіти та пресрелізи; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance*, різні роки; US Air Force (USAF), National Air and Space Intelligence Center, *Ballistic and Cruise Missile Threat*, різні роки; повідомлення індійських ЗМІ; *Bulletin of the Atomic Scientists*, ‘Nuclear notebook’, різні випуски; оцінки авторів.

маневрувати після повернення в атмосферу, що дозволяє ракеті уникати засобів ПРО держав регіону (тобто Китаю і Пакистану). Неназване джерело в уряді заперечило, що *Agni-P* має замінити старші ракети *Agni*⁹.

У 2022 р. Індія також проводила випробувальні пуски *Prithvi-II*, *Agni-III*, *Agni-IV* та *Agni-V*. Цікаво, що індійський уряд вперше назвав випробування *Agni-IV* “частиною звичайних тренувальних пусків” – таке формулювання є типовим для випробувань індійських ракет, що вже перебувають на озброєнні¹⁰. Враховуючи ймовірний початок роботи над ракетою у 2014 р. і наступне серійне виробництво, СІПРІ вважає, що *Agni-IV* надійшла на озброєння у 2022 р.¹¹ Дев’ятий випробувальний пуск триступеневої твердопаливної *Agni-V* відбувся у грудні 2022 р.¹² Повідомлення про випробування дозволяють припустити, що Оборонна науково-дослідна організація (*Defence Research and Development Organization, DRDO*) Індії могла випробувати новий твердопаливний двигун, виготовлений з легших композитних матеріалів для збільшення дальності ракети¹³.

⁹ Philip, S. A., ‘Agni Prime is the new missile in India’s nuclear arsenal. This is why it’s special’, *ThePrint*, 30 June 2021; Zhen, L., ‘India’s latest Agni-P missile no great threat to China: Experts’, *South China Morning Post*, 1 July 2021.

¹⁰ Indian Ministry of Defence, ‘Intermediate range ballistic missile, Agni-4, successfully tested’, Press release, 6 June 2022; Indian Ministry of Defence, ‘Year end review 2022’, 17 Dec. 2022; Wright, T., ‘India’s test of the Agni-IV’, International Institute for Strategic Studies, 27 June 2022.

¹¹ Subramanian, T. S., ‘Agni-IV missile successfully test fired’, *The Hindu*, 20 Jan. 2014.

¹² Sharma, A., ‘India tests long-range missile for nuclear deterrence’, *AP News*, 15 Dec. 2022; Gupta, S., ‘Has the range of Agni V missile been increased?’, *Hindustan Times*, 16 Dec. 2022.

¹³ Gupta (посилання 12).

Індія також розробляє модифікацію БРПЧ *K-15* у варіанті наземного базування і меншої дальності під назвою *Shaurya*¹⁴, але через високий рівень невизначеності статусу *Shaurya* її не включено до оцінки СІПРІ на січень 2023 р.¹⁵

Схоже, що Індія розробляє РГЧ БІН, але станом на січень 2023 р., статус цієї програми залишається невідомим. За повідомленнями, ця технологія була перевірена на *Agni-P* і потенційно могла бути використана на міжконтинентальній *Agni-VI*, що зараз розробляється¹⁶. *Agni-VI* викликає суперечки, оскільки її імовірна дальність є набагато більшою за відстань до можливих регіональних цілей Індії у Пакистані та Китаї.

Ракети морського базування

З метою створення гарантованих можливостей для другого удару Індія продовжує розвивати морський компонент новоствореної тріади ядерних сил і буде флот з чотирьох-шести АПЧ БР¹⁷. Перший АПЧ БР, *INS Arihant*, здійснив у 2018 р. перше, за формулюванням індійського уряду, “патрулювання для стримування”, хоча сумнівно, щоб його ракети на той час мали ядерні боєголовки¹⁸. Другий АПЧ БР, *INS Arihant*, був спущений на воду в листопаді 2017 р. і пройшов ходові випробування у 2021-2022 рр. перед введенням до складу ВМС Індії у 2023 р.¹⁹ Супутникові знімки показують, що кожен човен має чотирьохтрубну систему вертикального пуску, і кожен може нести до 12 двоступеневих БРПЧ малої дальності *K-15* (які могли перейменувати на *B-05*)²⁰. За оцінкою СІПРІ, 12 ядерних боєголовок вже поставлено для можливого розгортання на *INS Arihant*, і ще 12 виготовлені для *INS Arighat*.

Третій підводний човен, відомий як *S4*, за повідомленнями, спустили на воду у листопаді 2021 р., а четвертий будують для спуску на воду у 2023 р.²¹ Ці човни виглядають значно більшими за перші два; супутникові знімки показують, що вони є приблизно на 20 м довшими²². Повідомляється,

¹⁴ Див., наприклад: Press Trust of India, ‘India successfully test-fires nuclear capable hypersonic missile Shaurya’, *Hindustan Times*, 3 Oct. 2020; Gupta, S., ‘Govt okays induction of nuke-capable Shaurya missile amid Ladakh standoff’, *Hindustan Times*, 6 Oct. 2020.

¹⁵ Докладніше див.: Крістенсен і Корда (посилання 5).

¹⁶ Rout, H. K., ‘India to conduct first user trial of Agni-V missile’, *New Indian Express*, 13 Sep. 2021.

¹⁷ Davenport, K., ‘Indian submarine completes first patrol’, *Arms Control Today*, vol. 48, no. 10 (Dec. 2018).

¹⁸ Peri, D., ‘Now, India has a nuclear triad’, *The Hindu*, 18 Oct. 2016; Indian Prime Minister’s Office (посилання 2); Davenport (посилання 17); Joshi, Y., ‘Angels and dangles: Arihant and the dilemma of India’s undersea nuclear weapons’, *War on the Rocks*, 14 Jan. 2019.

¹⁹ ‘Indian submarine fleet to get fresh impetus by early 2023’, *Economic Times* (Mumbai), 21 Oct. 2022.

²⁰ Indian Defence Research and Development Organisation (DRDO), ‘MSS – Achievements’, 6 Sep. 2019.

²¹ Biggers, C. (@CSBiggers), Twitter, 28 Dec. 2021, <<https://twitter.com/CSBiggers/status/1476048094580117509>>; Unnithan, S., ‘A peek into India’s top secret and costliest defence project, nuclear submarines’, *India Today*, 10 Dec. 2017; Bhattacharjee, S., ‘Third Arihant class submarine quietly launched in November’, *The Hindu*, 4 Jan. 2022.

²² Sutton, H. I., ‘Indian Navy’s third ballistic missile submarine doubles missile armament’, *Covert Shores*, 29 Dec. 2021.

що вони матимуть вісім трубних пускових установок для до 24 ракет *K-15* або 8 ракет *K-4*²³. *K-4* розробляється та, ймовірно, може надійти на озброєння через кілька років. Два випробувальні пуски *K-4* у 2022 р. могли бути зірвані через присутність поблизу китайських розвідувальних кораблів²⁴.

Перша морська ядерна зброя Індії, ракета малої дальності *Dhanush*, є варіантом ракети подвійного призначення *Prithvi-II*, яку можна запускати з двох морських патрульних кораблів класу *Sukanya*²⁵. Враховуючи низьку швидкість і високу вразливість кораблів цього типу, система, ймовірно, буде знята з озброєння мірою просування програми АПЧ БР з ракетами більшої дальності.

Крилаті ракети

У ЗМІ було багато повідомлень про те, що деякі індійські крилаті ракети здатні нести ядерну зброю. Ці повідомлення стосувалися дозвукової крилатої ракети *Nirbhay* наземного та повітряного базування, а також надзвукової крилатої ракети *BrahMos* повітряного, наземного, корабельного та підводного базування²⁶. Цікаво, що *BrahMos* одного разу випадково запустили по пакистанській території у березні 2022 р. (підрозділ VII).

Хоча на стенді *DRDO* на індійській оборонній виставці у жовтні 2022 р. *Nirbhay* названа здатною доставляти “звичайні і стратегічні боеголовки”, але, станом на січень 2023 р., жодне відоме офіційне чи авторитетне джерело не повідомляло про ядерний потенціал цієї індійської крилатої ракети²⁷. Крім того, американські джерела називають *BrahMos* “звичайною”²⁸, тому, станом на січень 2023 р., ці системи вилучені з оцінки СІПРІ.

²³ Bhattacharjee (посилання 21). Див. також: Крістенсен і Корда (посилання 5).

²⁴ ‘Chinese spy ships may complicate India’s missile test plans in Indian Ocean for the second month in a row’, *Swarajya*, 7 Dec. 2022.

²⁵ ‘Nuke-capable Dhanush and Prithvi-II launched’, *New Indian Express*, 12 Mar. 2011; Indian Ministry of Defence (MOD), *Annual Report 2018-19* (MOD: New Delhi, 2019), p. 100.

²⁶ Див., наприклад: Pandit, R., ‘India successfully tests its first nuclear-capable cruise missile’, *Times of India*, 8 Nov. 2017; Gady, F.-S., ‘India successfully test fires indigenous nuclear-capable cruise missile’, *The Diplomat*, 8 Nov. 2017; Mitra, J., ‘Nuclear BrahMos: On the anvil?’, *South Asian Voices*, 10 July 2018.

²⁷ Копія плакату *DRDO* доступна на Twitter: Alpha Defense (@alpha_defense), Twitter, 19 Oct. 2022, <https://twitter.com/alpha_defense/status/1582584800191590401>.

²⁸ US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat 2017* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, June 2017), p. 37.

VII. Ядерні сили Пакистану

ХАНС М. КРИСТЕНСЕН, МАТТ КОРДА*

За оцінками СІПРІ, Пакистан у січні 2023 р. мав близько 170 ядерних боєприпасів – дещо більше, ніж попереднього року (таблиця 7.8). Ця зброя була приписана до новосформованої пакистанської ядерної тріади у складі літаків, балістичних і крилатих ракет наземного базування та крилатих ракет морського базування. Результати розробки Пакистаном кількох нових систем доставки та накопичення ним розщеплюваних матеріалів (підрозділ X) вказують на те, що його арсенал ядерної зброї та запаси розщеплюваних матеріалів, імовірно, зростатимуть і в наступні 10 років, хоча прогнози суттєво різняться¹.

Уряд Пакистану ніколи публічно не розкривав розміру свого ядерного арсеналу. Аналізу кількості й типів пакистанських боєголовок і засобів доставки властива невизначеність через обмеженість загальнодоступної офіційної інформації і часто перебільшені повідомлення преси про пакистанську ядерну зброю². Оцінки у цьому підрозділі ґрунтуються на аналізі авторами ядерної стратегії Пакистану, виробництва розщеплюваних матеріалів, на публічних заявах західних діячів і приватних розмовах з пакистанськими посадовцями.

Підрозділ починається аналізом ролі ядерної зброї у воєнній доктрині Пакистану. Далі описані авіаційні, наземні та нові морські засоби доставки.

Роль ядерної зброї у військовій доктрині Пакистану

Пакистан продовжує розробку та розгортання нової ядерної зброї та систем доставки в рамках “концепції повного спектру спроможностей для стримування” Індії³. Це охоплює ракети великої дальності та літаки, а також кілька систем доставки ядерної зброї невеликої потужності та малої дільності⁴.

¹ Див., наприклад: Sundaresan, L. and Ashok, K., ‘Uranium constraints in Pakistan: How many nuclear weapons does Pakistan have?’, *Current Science*, vol. 115, no. 6 (25 Sep. 2018); Salik, N., ‘Pakistan’s nuclear force structure in 2025’, *Regional Insight*, Carnegie Endowment for International Peace, 30 June 2016; Jones, G. S., ‘Pakistan’s nuclear material production for nuclear weapons’, *Proliferation Matters*, 16 Feb. 2021; Berrier, S., Director, US Defense Intelligence Agency, ‘Worldwide threat assessment’, Statement for the record, US Senate, Armed Services Committee, 26 Apr. 2021. Про запаси розщеплюваних матеріалів Пакистану див.: Кайл Ш. Н. та Крістенсен Х. М. “Ядерні сили Пакистану”. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ VII розділу 6; International Panel on Fissile Materials, ‘Pakistan’, 31 Aug. 2021.

² Kristensen, H. M. and Korda, M., ‘Estimating world nuclear forces: An overview and assessment of sources’, SIPRI Commentary, 14 June 2021.

³ Kidwai, K., Keynote address and discussion session, 77th South Asian Strategic Stability workshop, ‘Deterrence, nuclear weapons and arms control’, International Institute for Strategic Studies (IISS) and Centre for International Strategic Studies (CISS), 6 Feb. 2020. Детальну оцінку ядерної стратегії Пакистану див. у Tasleem, S. and Dalton, T., ‘Nuclear emulation: Pakistan’s nuclear trajectory’, *Washington Quarterly*, vol. 41, no. 4 (winter 2019).

⁴ Pakistani Inter Services Public Relations (ISPR), Press release no. PR-94/2011-ISPR, 19 Apr. 2011.

* Автори вдячні Е. Джонс (*Eliana Johns*) за цінну допомогу в дослідженнях для цієї публікації.

Пакистан приділяє увагу нестратегічній (тактичній) ядерній зброї у відповідь на індійську доктрину “холодного старту”⁵.

У березні 2022 р. Індія випадково здійснила пуск звичайної крилатої ракети *BrahMos* по території Пакистану під час навчань з “рутинного обслуговування та огляду”⁶. За повідомленнями, Індія не попередила Пакистан у момент інциденту, а лише зробила публічну заяву через два дні після нього. Пакистан міг не відстежити ракету в польоті належним чином⁷. Під час цього інциденту Центр протиповітряної оборони ВПС Пакистану, за повідомленнями, зупинив польоти всієї військової та цивільної авіації майже на шість годин і підвищив боєготовність передових баз і ударної авіації⁸. Перша реакція двох країн на цей інцидент свідчить про те, що регіональні кризові механізми в Південній Азії можуть бути набагато менш стабільними, ніж здавалося раніше.

У жовтні 2022 р. Президент США Дж. Байден казав, що Пакистан є “однією з найнебезпечніших країн у світі” через відсутність “єдності” стосовно безпеки його ядерних сил, процедур командування та управління силами⁹. Пакистан рішуче відкинув цю заяву.

Літаки та авіаційне озброєння

Станом на січень 2023 р., Пакистан, за оцінками, мав невеликий запас атомних бомб. З метою доповнення цього запасу розроблялися два варіанти крилатої ракети повітряного базування (КРПБ) *Ra'ad (Hatf-8)*, що надасть ВПС Пакистану спроможності з доставки ядерних боєприпасів на відстань 350-600 км без заходу в зону ППО¹⁰. Станом на січень 2023 р., жоден з них не перебував на озброєнні.

Пакистан має кілька типів бойових літаків, характеристики яких роблять їх придатними для доставки ядерної зброї, включаючи *Mirage III*, *Mirage V*, *F-16* і *JF-17*. Однак офіційні джерела не підтверджували їх ядерне призначення. Враховуючи таку невизначеність, СІПРІ припускає, що найбільш імовірними носіями ядерної зброї є *Mirage III* та, можливо, *Mirage V*. Літак *Mirage III* використовувався для випробувальних пусків КРПБ *Ra'ad*, яка

⁵ Про доктрину, згідно з якою Індія планує підтримувати здатність здійснювати масштабні звичайні удари або вторгнення на територію Пакистану на рівні, нижчому за поріг відповіді Пакистан із застосуванням ядерної зброї, див.: Kidwai (посилання 3); Saalman, L. and Topuychkanov, P., *South Asia's Nuclear Challenges: Interlocking Views from India, Pakistan, China, Russia and the United States* (SIPRI: Stockholm, Apr. 2021). Оцінку американською дипломатією індійської стратегії “холодного старту” див.: Roemer, T., US Ambassador to India, ‘Cold Start: A mixture of myth and reality’, Cable New Delhi 000295, 16 Feb. 2010, via WikiLeaks. Хоча індійські посадовці раніше заперечували існування доктрини “холодного старту”, Начальник штабу Сухопутних військ Індії підтвердив її існування в інтерв'ю *India Today* у 2017 р. Див.: Unnithan, S., “We will cross again”, *India Today*, 4 Jan. 2017.

⁶ Korda, M., ‘Flying under the radar: A missile accident in South Asia’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 4 Apr. 2022.

⁷ Korda (посилання 6).

⁸ Bhatt, M., ‘The curious case of a misfired missile’, *DNA* (Mumbai), 14 Mar. 2022.

⁹ Khan, Z., ‘Pakistan hits back at Biden’s “dangerous nation” comment’, AP News, 15 Oct. 2022.

¹⁰ Докладніше про КРПБ *Ra'ad* див.: Крістенсен Х. М. та Корда М., “Ядерні сили Пакистану”. – *Щорічник СІПРІ 2021*, підрозділ VII розділу 10.

Таблиця 7.8. Ядерні сили Пакистану, станом на січень 2023 р.

Усі дані є приблизними; деякі ґрунтуються на оцінках авторів.

Тип/назва	Кількість носіїв	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовок × потужність ^b	Кількість боєголовок ^c
Літаки ^d	36				36
<i>Mirage III/V</i>	36 ^e	1998	2 100	1 × 5-12 кт бомба або КРПБ <i>Ra'ad</i> (розробка) ^f	36
Ракети наземного базування	126 ^g				126
<i>Abdali (Hatf-2)</i>	10	2002	200	1 × 5-12 кт	10
<i>Ghaznavi (Hatf-3)</i>	16	2004	300	1 × 5-12 кт	16
<i>Shaheen-I/IA (Hatf-4)^h</i>	16	2003/2022	750/900	1 × 5-12 кт	16
<i>Shaheen-II (Hatf-6)</i>	24	2014	2 000	1 × 10-40 кт	24
<i>Shaheen-III^f</i>	–	[2023]	2 750	1 × 10-40 кт	–
<i>Ghauri (Hatf-5)</i>	24	2003	1 250	1 × 10-40 кт	24
<i>Nasr (Hatf-9)</i>	24	2013	70	1 × 5-12 кт	24
<i>Ababeel</i>	–	..	2 200	[РГЧ або РГЧ БІН] ^j	–
КРНБ <i>Babur-1A (Hatf-7)^k</i>	12	2014/ [початок 2020х]	350/450	1 × 5-12 кт	12
КРНБ <i>Babur-2^l</i>	–	..	900	1 × 5-12 кт	–
Ракети морського базування					
КРМБ <i>Babur-3</i>	–	[2025]	450	1 × 5-12 кт	–
Інші боєголовки на зберіганні ^m					[8]
Усього запасів	162				170^m

.. – даних немає або вони непридатні для використання; – – нуль або незначна кількість; [] – непевна оцінка СІПРІ; КРПБ/НБ/МБ – крилата ракета повітряного/наземного/морського базування; РГЧ – роздільна головна частина; РГЧ БІН – роздільна головна частина з боєголовками індивідуального наведення.

^a Радіус польоту літаків наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність виконання завдань залежить від профілю маршруту, бойового навантаження та дозаправки в повітрі.

^b Потужність пакистанських ядерних боєголовок невідома. На ядерних випробуваннях 1998 р. була продемонстрована потужність до 12 кт. Після того на озброєння могли надійти боєголовки більшої потужності. У відкритих джерелах не було даних про те, чи розробив Пакистан двофазні термоядерні боєголовки.

^c Літаки та кілька типів ракет мають подвійне призначення, тобто можуть нести звичайні або ядерні боєголовки. Пускові установки крилатих ракет (повітряного, наземного і морського базування) можуть нести більше однієї ракети. В цій оцінці рахується в середньому одна боєголовка на пускову установку. Пакистан не розгортав боєголовки на пускових установках, а зберігає їх в окремих сховищах.

^d Були неспіттверджені повідомлення про те, що деякі з 40 закуплених у США в 1980-х рр. бойових літаків *F-16* були модифіковані Пакистаном для доставки ядерної зброї. Однак ми вважаємо, що приписана до літаків ядерна зброя призначена для використання літаками *Mirage*. Коли *Mirage III* та *V* будуть зняті з озброєння, їх ядерні завдання у ВПС Пакистану можуть бути передані *JF-17*.

^e Пакистан має набагато більше за 36 літаків *Mirage*, але у таблиці враховані лише ті, що, на нашу думку, призначені для доставки ядерної зброї.

^f КРПБ *Ra'ad (Hatf-8)* має заявлену дальність 350 км і оціночну потужність 5-12 кт. Однак немає свідчень, які дозволили б припустити, що *Ra'ad* надійшла на озброєння, тому вона не врахована в числі боєготових боєголовок. У 2017 р. пакистанські військові показали варіант *Ra'ad-II* з заявленою дальністю 600 км. Перше польотне випробування відбулося у 2020 р. Для її надходження на озброєння знадобляться ще кілька випробувальних пусків.

^g Деякі пускові установки можуть мати боєкомплект у кілька ракет.

^h Не зрозуміло, чи має *Shaheen-1A* таке ж позначення “*Hatf-4*”, що й *Shaheen-1*.

ⁱ Позначення *Shaheen-III* невідоме.

^j Пакистанські військові у 2017 р. заявляли, що *Ababeel* може нести кілька боєголовок, використовуючи технологію РГЧ БІН, але відтоді не надавали додаткової інформації.

^k Пакистан модернізує КРНБ *Babur* до рівня *Babur-1A*, вдосконалюючи авіоніку та системи націлювання, щоб мати можливість вражати як наземні, так і морські цілі. Національний центр аерокосмічної розвідки ВПС США вважає, що *Babur* має дальність 350 км, тоді як Пакистан заявляє, що дальність вдосконаленої *Babur-1A* становить 450 км.

^l КРНБ *Babur-2* іноді називають *Babur-1B*.

^m Крім 162 боєголовок, приписаних до бойових сил, за оцінкою СІПІ, орієнтовно 8 боєголовок були виготовлені для майбутніх *Shaheen-III*, що дає загальну оціночну кількість у 170 боєголовок. Очікується, що пакистанські запаси боєголовок і надалі зростатимуть.

Джерела: МО Пакистану, різні документи; US Air Force (USAF), National Air and Space Intelligence Center, *Ballistic and Cruise Missile Threat*, різні роки; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance*, різні роки; *Bulletin of the Atomic Scientists*, ‘*Nuclear notebook*’, різні випуски; оцінки авторів.

може нести ядерний заряд, а *Mirage V*, імовірно, має завдання з доставки невеликого арсеналу пакистанських атомних бомб¹¹.

Наприкінці 2022 р. Пакистан мав у бойовому складі понад 100 літаків *JF-17* і планує придбати ще 188 для заміни старіючих літаків *Mirage III* і *Mirage V*¹². Коли літаки *Mirage* будуть зрештою зняті з озброєння, *JF-17* можуть перебрати на себе їх ядерні завдання у ВПС Пакистану, і КРПБ *Ra'ad* буде інтегрована з *JF-17*¹³.

Ракети наземного базування

Станом на січень 2023 р., арсенал балістичних ядерних ракет Пакистану оціночно включав 126 систем малої і середньої дальності.

Пакистан має на озброєнні чотири типи твердопаливних мобільних балістичних ракет малої дальності: *Abdali* (або *Hatf-2*), *Ghaznavi (Hatf-3)*, *Shaheen-1/IA (Hatf-4)* та *Nasr (Hatf-9)*. Ракета подвійного призначення *Ghaznavi* у 2021 р. двічі пройшла випробувальні пуски, після чого ВПС

¹¹ International Institute for Strategic Studies (IISS), *The Military Balance 2022* (Routledge: London, 2022), p. 297; Dominguez, G., ‘Pakistan test-launches longer-range variant of Ra'ad II ALCM’, *Janes*, 19 Feb. 2020. Докладніше про ядерні можливості *F-16* див.: Крістенсен Х. М. та Корда М., ‘Ядерні сили Пакистану’. – *Щорічник СІПІ 2020*, підрозділ VII розділу 10.

¹² Aamir, A., ‘Pakistan to boost air strike power with 50 enhanced fighter jets’, *Nikkei*, 6 Feb. 2022.

¹³ ‘Ra'ad ALCM: The custodian of Pakistan's airborne nuclear deterrence’, *PakDefense*, 6 Dec. 2020; Pakistan Strategic Forum, ‘Update on Pakistan: “JF-17 Thunder's integration with RA'AD II ALCM”’, 8 July 2020.

Пакистану заявили її дальність у 290 км¹⁴. *Shaheen-IA*, варіант *Shaheen-I* збільшеної дальності, двічі пройшла випробувальні пуски у 2021 р., один раз – на дальність 900 км¹⁵. *Shaheen-I* демонструвалася на параді в День Пакистану у 2021 р., але на параді 2022 р. її замінила *Shaheen-IA*, що може вказувати на надходження на озброєння цієї системи¹⁶. Цікаво, що *Abdali* – перша пакистанська балістична ракета – не демонструвалася на параді в День Пакистану ні в 2021, ні в 2022 рр. і не випробовувалася з 2013 р, що може свідчити про її заміну новішими ракетами.

Ракетний арсенал включає також два типи балістичних ракет середньої дальності: рідкопаливна мобільна *Ghauri (Hatf-5)* і двоступенева твердопаливна мобільна *Shaheen-II (Hatf-6)*¹⁷. Варіант більшої дальності, *Shaheen-III*, наразі розробляється, і випробувальні пуски здійснювались щонайменше тричі – у 2015 р., 2021 р. і квітні 2022 р., – але, станом на січень 2023 р., вона, ймовірно, ще не надійшла на озброєння¹⁸. Ця ракета має заявлену дальність 2 750 км, що робить її системою найбільшої дальності, випробуваною на цей час у Пакистані. *Ghauri*, *Shaheen-II* і *Shaheen-III* були показані на параді в День Пакистану у 2022 р. Уряд Пакистану заявляв, що *Ababeel* (варіант *Shaheen-III*, що зараз розробляється) може нести кілька боеголовок, використовуючи технологію РГЧ БН, але її останні пускові випробування відбулись у 2017 р., і її статус на січень 2023 р. залишається невідомим¹⁹.

Крім збільшення арсеналу балістичних ракет наземного базування, Пакистан у 2021 р. продовжував розробку крилатої ракети наземного базування *Babur (Hatf-7)* оціночною дальністю 350 км²⁰. З 2005 р. *Babur* випробовувалася приблизно 12 разів і з 2011 р. використовувалася під час польових

¹⁴ Pakistani Inter Services Public Relations (ISPR), 'Pakistan conducted a training launch of surface to surface ballistic missile Ghaznavi', Press release no. PR-141/2021-ISPR, 12 Aug. 2021; Pakistani Inter Services Public Relations (ISPR), 'Pakistan today conducted a successful training launch of surface to surface ballistic missile Ghaznavi, capable of delivering nuclear and conventional warheads up to a range of 290 kilometers', Press release no. PR-19/2021-ISPR, 3 Feb. 2021.

¹⁵ Pakistani Inter Services Public Relations (ISPR), 'Pakistan conducted successful flight test of Shaheen-IA surface to surface ballistic missile', Press release no. PR-199/2021-ISPR, 25 Nov. 2021; Pakistani Inter Services Public Relations (ISPR), 'Pakistan conducted successful flight test of Shaheen-IA surface to surface ballistic missile, having a range of 900 kilometers', Press release no. PR-59/2021-ISPR, 26 Mar. 2021.

¹⁶ Pakistani Inter Services Public Relations (ISPR), 'Pakistan Day Parade: 23 March 2022', ISPR Official, YouTube, 24 Mar. 2022; Pakistani Inter Services Public Relations (ISPR), 'Pakistan Day Parade: March 2021', ISPR Official, YouTube, 25 Mar. 2021.

¹⁷ United States Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat 2020* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2020), p. 25; Pakistani Inter Services Public Relations (ISPR), 'Pakistan conducted successful training launch of surface to surface ballistic missile Shaheen-II', Press release no. PR-104/2019-ISPR, 23 May 2019.

¹⁸ Pakistani Inter Services Public Relations (ISPR), 'Shaheen 3 missile test', Press release no. PR-61/2015-ISPR, 9 Mar. 2015; Jamal, S., 'Pakistan tests nuclear-capable Shaheen-III ballistic missile', *Gulf News*, 20 Jan. 2021; ISPR spokesperson (@OfficialDGISPR), Twitter, 9 Apr. 2022, <<https://twitter.com/OfficialDGISPR/status/1512710884518359042>>.

¹⁹ Pakistani Inter Services Public Relations (ISPR), Press release no. PR-34/2017-ISPR, 24 Jan. 2017. Національний центр аерокосмічної розвідки ВПС США також зазначав, що у 2017 р. випробовувалася "варіант *Ababeel* з РГЧ". US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat 2017* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, June 2017), p. 25. Про *Ababeel* див. також: Кайл і Крістенсен (посилання 1).

²⁰ US Air Force (посилання 19), p. 37.

навчань сухопутних військ, що означає, що система, ймовірно, вже є на озброєнні. Її модернізований варіант із заявленою дальністю 450 км, відомий як *Babur-1A*, демонструвався на параді в День Пакистану у 2022 р.²¹ Варіант *Babur-2* (іноді його ще називають *Babur-1B*) має заявлену дальність 900 км і востаннє випробовувався у грудні 2021 р.²²

Ракети морського базування

Намагаючись забезпечити можливість нанесення другого удару, Пакистан прагне створити ядерну тріаду, побудувавши ядерні сили морського базування. Крилата ракета для підводних човнів (КРМБ) *Babur-3* має забезпечити ядерні спроможності трьом дизель-електричним підводним човнам *Agosta-90B* ВМС Пакистану²³. Пакистан здійснив випробувальні пуски *Babur-3* у 2017 і 2018 рр.²⁴

²¹ Pakistani Inter Services Public Relations, 'Pakistan Day Parade: 23 March 2022' (посилання 16); Pakistani Inter Services Public Relations (ISPR), 'Press release no. PR24/2021, Pak conducted successful launch of Babur cruise missile –11 Feb 2021(ISPR)', ISPR Official, YouTube, 11 Feb. 2021.

²² Pakistani Inter Services Public Relations (ISPR), 'Pakistan conducted a successful test of an enhanced range version of the indigenously developed Babur cruise missile', Press release no. PR-142/2018-ISPR, 14 Apr. 2018; Gupta, S., 'Pakistan's effort to launch 750km range missile crashes', *Hindustan Times*, 23 Mar. 2020; Pakistani Inter Services Public Relations (ISPR), 'Pakistan conducted a successful test of an enhanced range version of the indigenously developed Babur cruise missile 1B', Press release no. PR-222/2021-ISPR, 21 Dec. 2021.

²³ Pakistani Inter Services Public Relations (ISPR), Press release no. PR-10/2017-ISPR, 9 Jan. 2017; Panda, A. and Narang, V., 'Pakistan tests new sub-launched nuclear-capable cruise missile. What now?', *The Diplomat*, 10 Jan. 2017.

²⁴ Pakistani Inter Services Public Relations (ISPR), 'Pakistan conducted another successful test fire of indigenously developed submarine launched cruise missile Babur having a range of 450 kms', Press release no. PR-125/2018-ISPR, 29 Mar. 2018. Повідомлення про випробування крилатої ракети корабельного базування у 2019 р. могли стосуватися іншої ракети. Gady, F.-S., 'Pakistan's Navy test fires indigenous anti-ship/ land-attack cruise missile', *The Diplomat*, 24 Apr. 2019.

VIII. Ядерні сили Північної Кореї

ХАНС М. КРИСТЕНСЕН, МАТТ КОРДА*

КНДР реалізує активну, але вкрай непрозору військову ядерну програму. За оцінкою СІПРІ, станом на січень 2023 р., КНДР мала близько 30 ядерних боеприпасів (таблиця 7.9), але, ймовірно, має достатньо розщеплюваних матеріалів для виготовлення 50-70 ядерних пристроїв, залежно від конструкції боеголовки.

Такі оцінки ґрунтуються на розрахунках кількості розщеплюваних матеріалів – плутонію і високозбагаченого урану (ВЗУ), – які КНДР могла виробити для використання у ядерній зброї (підрозділ X), її випробуваннях і ракетних силах. Аналіз кількості та типів північнокорейських боеголовок і засобів доставки пов'язаний з невизначеністю через брак загальнодоступних офіційних даних. Більшість наведених тут даних отримані не з північнокорейських джерел, а зі супутникових знімків, доповідей і заяв уряду США (які теж можуть бути упередженими) та експертного аналізу¹.

КНДР здійснила загалом шість ядерних випробувань: у 2006, 2009, 2013, двічі у 2016 і, востаннє, у 2017 рр.² У січні 2020 р. уряд КНДР оголосив, що він надалі не дотримуватиметься мораторію на ядерні випробувальні вибухи чи пускові випробування балістичних ракет проміжної і міжконтинентальної дальності, проголошеного у 2018 р.³ У 2022 р. країна фактично припинила мораторій, запустивши балістичну ракету проміжної дальності (БРПД) *Hwasong-12 (KN17)*⁴. Цей публічно підтверджений пуск балістичної ракети став однією з подій надзвичайно насиченого року ракетних випробувань КНДР: було проведено понад 90 випробувань балістичних ракет малої і середньої дальності (БРМ/СД), крилатих ракет, призначених для ураження наземних цілей, гіперзвукових маневрених бойових блоків (ГМБД), балістичних ракет на підводних човнах (БРПЧ), БРПД та міжконтинентальних балістичних ракет (МБР).

Крім того, в січні 2021 р. керівник Північної Кореї Кім Чен Ін (*Kim Jong Un*) оголосив, що КНДР здатна створити тактичну (тобто нестратегічну) ядерну зброю і “надвелику водневу бомбу”⁵. Ця остання заява може означати бойове застосування ядерного пристрою, який було випробувано у 2017 р. і який може мати термоядерну потужність⁶. Кім Чен Ін також

¹ Kristensen, H. M. and Korda, M., ‘Estimating world nuclear forces: An overview and assessment of sources’, SIPRI Commentary, 14 June 2021.

² Федченко В. “Ядерні вибухи у 1945-2017рр.”. – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ XI розділу 6.

³ Nebehay, S., ‘North Korea abandons nuclear freeze pledge, blames “brutal” US sanctions’, Reuters, 21 Jan. 2020.

⁴ Для ракет і підводних човнів, розглянутих у цьому підрозділі, позначення в дужках (наприклад, KN17) після північнокорейського позначення (наприклад, Hwasong-12) використовується Міністерством оборони США.

⁵ Korean Central News Agency, ‘On report made by Supreme Leader Kim Jong Un at eighth Party Congress of WPK’, KCNA Watch, 9 Jan. 2021.

⁶ Fedchenko (посилання 2), p. 299.

* Автори вдячні Е. Джонс (*Eliana Johns*) за цінну допомогу в дослідженнях для цієї публікації.

підкреслив необхідність “зробити ядерну зброю меншою і легшою для переважно тактичного застосування”, ймовірно, для розгортання на деяких нових ракетах меншої дальності, випробувальні пуски яких пройшли у 2021-2022 рр.⁷

Підрозділ продовжується аналізом ролі ядерної зброї у воєнній доктрині КНДР. Далі розглянуті можливості країни з виробництва розщеплюваних матеріалів і ядерних боєголовок, а потім описані її ракетно-ядерні програми.

Роль ядерної зброї у воєнній доктрині Північної Кореї

КНДР неодноразово доводила – у доктринальних зобов’язаннях, випробовуючи нові засоби, – що вона продовжуватиме розвивати ядерні засоби великої і малої дальності, як для стримування, так і для потенційної відповіді на будь-яку можливу загрозу.

Згідно із Законом Північної Кореї 2013 р. про зміцнення позицій самооборони ядерної держави, ядерний арсенал цієї країни буде використано лише для “відсічі вторгнення чи нападу ворожої ядерної держави і завдання ударів у відповідь”, і ядерну зброю не буде використано проти неядерних держав, “якщо вони не приєднуються до ворожої ядерної держави у її вторгненні чи нападі на КНДР”⁸. У промові в жовтні 2020 р. Кім Чен Ін повторив обіцянку не використовувати ядерну зброю “превентивно”⁹. Це, однак, не означає дотримання політики невикористання першим ядерної зброї, оскільки Кім Чен Ін дав зрозуміти, що може скористатися ядерною зброєю, якщо “якісь сили посягатимуть на безпеку нашої держави”¹⁰.

Розробка тактичної зброї меншої потужності може вказувати на плани мати спроможності більш обмеженого реагування на загрози, що не досягають порогу повномасштабного ядерного нападу. У 2022 р. КНДР випробувала кілька ракет малої дальності, які, як стверджували державні ЗМІ, призначаються для доставки тактичної ядерної зброї, і навіть запустила шквал ракет, імітуючи використання тактичної ядерної зброї на полі бою, щоб “вразити та знищити визначені об’єкти”¹¹. Можливе розгортання тактичної зброї викликає також питання про командування та управління ядерними силами КНДР, зокрема, чи делегував Кім Чен Ін наперед повноваження на пуск ядерної зброї командирам на полі бою.

Нагадаємо, 8 вересня 2022 р. парламент КНДР – Верховні народні збори – ухвалив закон про набуття чинності новою доктриною, яка визначає оновлені

⁷ Korean Central News Agency (посилання 5); ‘Respected comrade Kim Jong Un guides military drills of KPA units for operation of tactical nukes’, *Rodong Sinmun*, 10 Oct. 2022.

⁸ [Закон про зміцнення позицій самооборони ядерної держави], ухвалений Верховними народними зборами 1 квітня 2013 р., Статті 4 і 5 (корейською мовою). Англійський переклад див.: Korean Central News Agency, ‘Law on consolidating position of nuclear weapons state adopted’, Korea News Service, 1 Apr. 2013.

⁹ ‘Kim Jong Un’s October speech: More than missiles’, 38 North, 13 Oct. 2020.

¹⁰ ‘Kim Jong Un’s October speech’ (посилання 9). Про ядерну доктрину та ймовірні цілі Північної Кореї див. також: Крістенсен Х. М. та Корда М., “Ядерні сили Північної Кореї”. – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ IX розділу 10.

¹¹ ‘Respected comrade Kim Jong Un guides military drills’ (посилання 7).

принципи та умови застосування ядерної зброї¹². Цей закон, що замінив закон 2013 р., вимагає, щоб ядерні сили КНДР були “постійно готові до дій”¹³. У ньому також уточнюється, що ядерна зброя може бути використана превентивно – всупереч обіцянці від жовтня 2020 р. – у відповідь на гаданий ядерний чи неядерний напад на керівництво КНДР чи командну структуру її ядерних сил, або іншу серйозну атаку на стратегічні цілі¹⁴. Він також натякає, що Північна Корея може застосувати ядерну зброю з метою “захоплення ініціативи” у воєнний час¹⁵. Виступаючи на зборах, Кім Чен Ин оголосив, що цей закон “безповоротно” визначає статус КНДР як ядерної держави, і що вона “ніколи не віддасть” свою ядерну зброю¹⁶.

Далі, у грудні 2022 р. на пленарному засіданні Центрального комітету Трудової партії Кореї (ТПК) підкреслена важливість “масового виробництва тактичної ядерної зброї” для застосування по цілях у регіоні – в Японії та Південній Кореї¹⁷. Також зазначено, що найпершим завданням ядерних сил КНДР є “стримування війни та збереження миру і стабільності”, але якщо стримування не спрацює, вони “виконуватимуть друге завдання, яке не буде оборонним”. Стратегія КНДР також передбачає розробку ще однієї системи МБР, “головним завданням якої буде швидкий ядерний контрудар”¹⁸. Імовірно, йдеться про заплановану розробку твердопаливної МБР, що дозволить пусковим розрахункам підтримувати більш високий рівень бойової готовності озброєнь і швидше здійснювати пуск, ніж у рідкопаливних МБР.

Виробництво розщеплюваних матеріалів і боєголовок

Потужності з виробництва та виділення плутонію

Північнокорейські потужності з виробництва та виділення плутонію для ядерної зброї розташовані в Центрі ядерних досліджень у Йонгбені (провінція Пхьонан-Північ)¹⁹. Оскільки інспектори Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ) були вимушені залишити країну у 2009 р., стеження за

¹² [Закон про політику щодо ядерної зброї Корейської Народно-Демократичної Республіки], ухвалений Верховними народними зборами 8 вересня 2022 р. (корейською мовою). Англійський переклад див.: Korean Central News Agency, ‘Law on DPRK’s policy on nuclear forces promulgated’, DPRK Today, 9 Sep. 2022.

¹³ [Закон про політику щодо ядерної зброї] (посилання 12), Стаття 7.

¹⁴ [Закон про політику щодо ядерної зброї] (посилання 12), Стаття 6.

¹⁵ [Закон про політику щодо ядерної зброї] (посилання 12), Стаття 6.

¹⁶ *Rodong Sinmun*, [Керівна державна промова дорогого товариша Кім Чен Ина на 7-й сесії 14-х Верховних народних зборів Корейської Народно-Демократичної Республіки 8 вересня 111 року Чучхе (2022)], KCNA Watch, 9 Sep. 2022 (корейською мовою).

¹⁷ ‘Report on 6th enlarged plenary meeting of 8th WPK Central Committee’, *Minju Choson*, 1 Jan. 2023.

¹⁸ ‘Report on 6th enlarged plenary meeting’ (посилання 17).

¹⁹ Оцінку об’єктів та інфраструктури Північної Кореї з виробництва ядерної зброї див.: Hecker, S. S., Carlin, R. L. and Serbin, E. A., ‘A comprehensive history of North Korea’s nuclear program: 2018 update’, Stanford University, Center for International Security and Cooperation, 11 Feb. 2019.

ядерною програмою КНДР здійснюється з використанням відкритої інформації та комерційних супутникових знімків²⁰.

У комплексі Йонгбень розташований старіючий 5-МВт графітовий дослідницький реактор, за допомогою якого можна виділяти плутоній. З грудня 2018 р. по липень 2021 р. МАГАТЕ не виявило ознак роботи реактора; однак, у серпні 2021 р. Агентство повідомило про виявлення нових ознак²¹. Ознаки ймовірної роботи реактора підтвердив у вересні 2022 р. Генеральний директор МАГАТЕ Р. Гроссі (*Rafael Grossi*)²². Наразі не ясно, чи поновила КНДР будівництво 50-МВт реактора в Йонгбені, розпочате у 1980-х рр., але різноманітна діяльність, що спостерігається на об'єкті, підказує, що на початку 2022 р. будівництво могли поновити²³.

У липні 2022 р. на комерційних супутникових знімках було виявлено дим з теплоелектростанції комплексу Йонгбень, яка постачає пару до радіохімічної лабораторії для переробки плутонію. Це дозволяє припустити, що навіть якщо установка не працює на повну потужність, на об'єкті може тривати попередня підготовка до переробки чи утилізації радіоактивних відходів²⁴. Нова діяльність також вперше з 2016 р. була помічена в корпусі 500, де зберігаються радіоактивні та токсичні відходи з радіохімічної лабораторії²⁵.

Протягом 2021-2022 рр. комерційні супутникові знімки показували, що КНДР продовжує будівництво у Йонгбені кількох експериментальних реакторів на легкій воді, які зможуть виробляти плутоній для ядерної зброї²⁶. Р. Гроссі у вересні 2022 р. казав, що будівництво цих нових споруд може бути завершене²⁷.

У 2022 р. Міністерство національної оборони Південної Кореї оцінювало, що запаси плутонію у Північній Кореї зросли до приблизно 70 кг, тобто на 20 кг за два роки²⁸. Це приблизно на 30 кг більше за оцінку СІПРІ арсеналу ядерної зброї КНДР (підрозділ X). Остання оцінка враховує зменшення запасів плутонію після шести ядерних випробувань КНДР. У квітні 2021 р. З. Гекер (*Siegfried Hecker*), колишній функціонер ядерної програми США, який кілька років мав безпрецедентний доступ до ядерних об'єктів КНДР,

²⁰ Dixit, A., 'IAEA ready to undertake verification and monitoring in North Korea', International Atomic Energy Agency (IAEA), 4 Mar. 2019.

²¹ International Atomic Energy Agency (IAEA), Board of Governors and General Conference, 'Application of safeguards in the Democratic People's Republic of Korea', Report by the director general, GOV/2021/40-GC(65)/22, 27 Aug. 2021, para. 12; Pabian, F., Town, J. and Liu, J., 'North Korea's Yongbyon nuclear complex: More evidence the 5 MWe reactor appears to have restarted', 38 North, 30 Aug. 2021.

²² Grossi, R. M., Introductory statement to the Board of Governors, International Atomic Energy Agency (IAEA), 12 Sep. 2022.

²³ Lewis, J., Pollack, J. and Schmerler, D., 'North Korea resuming construction at the Yongbyon 50 MW(e) reactor', Arms Control Wonk, 10 May 2022.

²⁴ Makowsky, P. et al., 'North Korea's Yongbyon Nuclear Research Center: Plutonium production continues', 38 North, 28 July 2022.

²⁵ Makowsky et al. (посилання 24).

²⁶ IAEA, GOV/2021/40-GC(65)/22 (посилання 21), para. 12; Bermudez, J. S., Cha, V. and Jun, J., 'Yongbyon update: New activity at Building 500 and rising waters', Beyond Parallel, Center for Strategic and International Studies, 11 July 2022.

²⁷ Grossi (посилання 22).

²⁸ Міністерство національної оборони (МНО) Південної Кореї, [Біла книга оборони 2022 р.] (MND: Seoul, 24 Feb. 2023) (корейською мовою).

оцінював, що запаси плутонію КНДР за умов роботи на повну потужність могли збільшуватись до 6 кг на рік²⁹.

Потужності зі збагачення урану

Загалом вважається, що КНДР зосередила увагу на виробництві ВЗУ для ядерних боєголовок, щоб компенсувати обмежені можливості з виробництва збройового плутонію. Однак стосовно спроможностей зі збагачення урану та запасів ВЗУ Північної Кореї існує значна невизначеність.

КНДР виробляє урановий концентрат – сировину для паливних стрижнів реактора – на заводі з виробництва уранового концентрату в Пхьонгсані (хімічний комплекс Нам-чон) у провінції Північне Хванхе³⁰. Генеральний директор МАГАТЕ у вересні 2022 р. повідомив, що КНДР продовжує використовувати газоцентрифужний збагачувальний об'єкт після збільшення його площі десь на третину від первісного розміру³¹. Цю діяльність помітно на супутникових знімках 2021-2022 рр.³²

У секретній оцінці американської розвідки 2018 р., за повідомленнями, міститься висновок, що КНДР може мати не один таємний уранозбагачувальний завод, і що країна намагається приховати типи та кількість виробничих об'єктів, залучених до програми ядерних озброєнь³³. У пізнішій оцінці на основі відкритих джерел зроблено висновок, що збільшення виробничих потужностей у Пхьонгсані вказує на відсутність у КНДР потреби ще в одному такому об'єкті подібного розміру³⁴.

Кілька незалежних аналітиків у 2018 р. ідентифікували, ймовірно, ще один таємний уранозбагачувальний завод, розташований у Кангсоні, на північний захід від Пхеньяна³⁵. У звіті МАГАТЕ 2021 р. зазначено, що цей завод має схожі “інфраструктурні характеристики з зазначеним центрифужним збагачувальним об'єктом в Йонгбени”³⁶. Але у звіті експертної групи ООН міститься застереження, що без доступу до заводу неможливо підтвердити

²⁹ ‘Estimating North Korea’s nuclear stockpiles: An interview with Siegfried Hecker’, 38 North, 30 Apr. 2021.

³⁰ Bermudez, J. S., Cha, V. and Jun, J., ‘Current status of the Pyongsan Uranium Concentrate Plant (Nam-chon Chemical Complex) and January Industrial Mine’, Beyond Parallel, Center for Strategic and International Studies, 8 Nov. 2021; Bermudez, J. S., Cha, V. and Kim, D., ‘Recent activity at the Pyongsan Uranium Concentrate Plant (Nam-chon Chemical Complex) and January Industrial Mine’, Beyond Parallel, Center for Strategic and International Studies, 26 Mar. 2021.

³¹ Grossi (посилання 22).

³² United Nations, Security Council, Midterm report of the panel of experts submitted pursuant to Resolution 2627 (2022), S/2022/668, 7 Sep. 2022, para. 11; Lewis, J., Pollack, J. and Schmerler, D., ‘North Korea expanding uranium enrichment plant at Yongbyon’, Arms Control Wonk, 14 Sep. 2021; Cohen, Z., ‘Satellite images reveal North Korea expanding facility used to produce weapons-grade uranium’, CNN, 16 Sep. 2021.

³³ Kube, C., Dilanian, K. and Lee, C. E., ‘North Korea has increased nuclear production at secret sites, say US officials’, NBC News, 1 July 2018; Nakashima, E. and Warrick, J., ‘North Korea working to conceal key aspects of its nuclear program, US officials say’, *Washington Post*, 1 July 2018.

³⁴ Park, S. et al., ‘Assessing uranium ore processing activities using satellite imagery at Pyongsan in the Democratic People’s Republic of Korea’, *Science and Global Security*, vol. 29, no. 3 (2021).

³⁵ Panda, A., ‘Exclusive: Revealing Kangson, North Korea’s first covert uranium enrichment site’, *The Diplomat*, 13 July 2018; Albright, D. and Burkhard, S., ‘Revisiting Kangsong: A suspect uranium enrichment plant’, Imagery brief, Institute for Science and International Security, 2 Oct. 2018.

³⁶ IAEA, GOV/2021/40-GC(65)/22 (посилання 21), para. 14.

характер і мету діяльності на об'єкті³⁷. Інші експерти припускали, що цей об'єкт можуть використовувати для виробництва елементів центрифуг, а не для збагачення урану³⁸.

Аналітики погоджуються, що КНДР має потужності з виробництва ВЗУ, але мало відомо про його обсяги, особливо враховуючи невизначеність стосовно діяльності на об'єкті Кангсон. На початку 2021 р. Гекер оцінював, що КНДР до кінця 2020 р. виробила 600-950 кг ВЗУ. Оцінка запасів ВЗУ, використана СІПРІ для оцінки запасів ядерної зброї КНДР, передбачає ширший діапазон: від 250 до 1350 кг на початок 2022 р. (підрозділ Х)³⁹.

Виробництво ядерних боєголовок

Немає ясності, скільки ядерних боєприпасів виготовила КНДР з наявних розщеплюваних матеріалів, скільки їх встановлено на ракетах і якими є характеристики цих боєприпасів. Як зазначено вище, КНДР продемонструвала термоядерні можливості (або засоби, що можуть мати термоядерну потужність) лише одного разу, у 2017 р.⁴⁰ Ні відкриті джерела, ні розвідка поки що не підтвердили спроможності МБР Північної Кореї доставляти боездатні боєголовки. Крім того, більшість ядерних випробувань КНДР мали потужність у діапазоні 5-15 кг⁴¹. Тому СІПРІ вважає, що КНДР використала лише невелику частину наявних обсягів ВЗУ для термоядерної зброї, а більшу частину, ймовірно, використала для виготовлення більшої кількості боєприпасів підвищеної потужності, заснованих лише на однофазній реакції розщеплення і призначених для доставки БРСД чи, можливо, БРПД⁴².

Незрозуміло, чому КНДР надає пріоритет розробці й виробництву термоядерної зброї великої потужності чи боєприпасів меншої потужності, заснованих лише на реакції розщеплення, або однофазних боєприпасів підвищеної потужності⁴³. Потужніші боєголовки, продемонстровані на випробуваннях у 2017 р., потребують набагато більше розщеплюваних матеріалів, якщо їх конструкція є композитною, або спеціального водневого палива, якщо використовується двофазна термоядерна конструкція. Однофазна конструкція боєголовки меншої потужності на основі реакції розщеплення потребує менше розщеплюваних матеріалів. Тому вибір варіанту веде до дуже різних оцінок кількості ядерної зброї.

Як наслідок, СІПРІ вважає, що, станом на січень 2023 р., КНДР з наявних запасів розщеплюваних матеріалів потенційно могла виготовити

³⁷ United Nations, Security Council, Midterm report of the panel of experts submitted pursuant to Resolution 2569 (2021), S/2021/777, 8 Sep. 2021, p. 7.

³⁸ 'Estimating North Korea's nuclear stockpiles' (посилання 29).

³⁹ Див. також: Kristensen, H. and Korda, M., 'Nuclear notebook: How many nuclear weapons does North Korea have in 2022?', *Bulletin of the Atomic Scientists*, 8 Sep. 2022.

⁴⁰ Федченко (посилання 2).

⁴¹ Федченко В. "Ядерні вибухи в період 1945-2016 рр." – *Щорічник СІПРІ 2017*, підрозділ IV розділу 11.

⁴² За дальністю польоту балістичні ракети зазвичай можуть бути чотирьох категорій: малої дальності (менше 1000 км), середньої дальності (1 000-3 000 км), проміжної дальності (3 000-5 500 км) та міжконтинентальні (>5 500 км).

⁴³ Kristensen and Korda (посилання 39).

50-70 ядерних боєприпасів; але кількість боеголовок на озброєнні, ймовірно, є ще меншою – близько 30⁴⁴. Більшість із цих боеголовок, ймовірно, є однофазними з імовірною потужністю 10-20 кт, аналогічними продемонстрованим під час випробувань у 2013 р. і 2016 р. Оцінка СІПРІ перебуває у межах припущення СВ США від липня 2020 р., згідно з яким КНДР мала 20-60 бомб⁴⁵. Вона також є близькою до оцінки південнокорейської розвідки 2018 р., яка оцінює ядерний арсенал КНДР у 20-60 боєприпасів⁴⁶.

Припущення стосовно виробництва розщеплюваних матеріалів і конструкції боеголовок також впливають на прогнози майбутнього розміру ядерного арсеналу КНДР. Наприклад, у дослідженні 2021 р. припускалося, що КНДР на той час могла мати 67-116 ядерних боєприпасів, і прогнозувалося, що до 2027 р. їх кількість може сягнути 151-242 ядерних боєприпасів⁴⁷. Більш вірогідно, однак, що КНДР може бути здатна отримувати достатньо розщеплюваних матеріалів для виготовлення шести ядерних боеголовок на рік⁴⁸. Цього потенційно вистачить для виготовлення близько 80-90 боєприпасів до кінця десятиріччя⁴⁹.

Хоча КНДР у 2018 р. знищила тунелі та споруди на ядерному полігоні Пунге-рі, на супутникових фото 2021 р. видно, що випробувальний тунель та об'єкти забезпечення знову функціонують⁵⁰. Будівництво вказує на те, що об'єкт не покинуто, його підтримують у належному стані, що потенційно дозволяє поновити ядерні випробування в майбутньому⁵¹.

Ракети наземного базування

КНДР збільшує і модернізує арсенал балістичних ракет, що включає ракетні системи власного виробництва дальністю від кількох сотень до понад 12 тис. км (таблиця 7.9)⁵². З 2016 р. вона займається розробкою і виробництвом кількох ракетних систем дедалі більшої дальності і з дедалі досконалішими спроможностями доставки⁵³. Існує багато невизначеності стосовно

⁴⁴ Більше оцінок див.: 'Estimating North Korea's nuclear stockpiles' (посилання 29).

⁴⁵ US Army, *North Korean Tactics*, Army Techniques Publication no. 7-100.2 (Headquarters, US Department of the Army: Washington, DC, July 2020), p. 1-11.

⁴⁶ Kim, H., 'Seoul: North Korea estimated to have 20-60 nuclear weapons', AP News, 2 Oct. 2018.

⁴⁷ Bennett, B. W. et al., *Countering the Risk of North Korean Nuclear Weapons* (RAND Corp.: Santa Monica, CA, Apr. 2021).

⁴⁸ Це узгоджується з оцінкою виробництва, яку дають СВ США (посилання 45), p. 1-11.

⁴⁹ Kristensen and Korda (посилання 39).

⁵⁰ United Nations, S/2022/668 (посилання 32), paras 4-5.

⁵¹ Lee, C., 'North Korea's saber-rattling rekindles nuclear test site questions', Voice of America, 26 Jan. 2022.

⁵² US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat 2020* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2020).

⁵³ James Martin Center for Nonproliferation Studies (CNS), *CNS North Korea Missile Test Database*, Nuclear Threat Initiative, as of 24 Mar. 2022.

боєготовності північнокорейських БРПД та МБР. За даними незалежного аналізу, КНДР могла розгорнути ракети великої дальності на кількох ракетних базах⁵⁴.

Не зрозуміло, які ракети КНДР можуть нести ядерну зброю. Наявні свідчення дозволяють припустити, що найімовірніше, оперативні ядерні задачі можуть мати деякі БРСД та БРПД. У Білій книзі з питань оборони Південної Кореї 2022 р. зазначено, що оскільки КНДР використовує унікально круті кути для пускових випробувань МБР, “потрібне додаткове підтвердження, щоб визначити, чи отримала КНДР базові технології МБР, включаючи спроби повернення в атмосферу”⁵⁵.

Слід підкреслити, що включення тієї чи іншої північнокорейської ракети до наступного загального огляду (та до таблиці 7.9) не обов’язково означає підтвердження, що вона може нести ядерний боєзаряд чи має ядерне призначення.

Балістичні ракети малої дальності

Станом на січень 2023 р., КНДР мала кілька типів БРМД, включаючи старі рідкопаливні системи, що, ймовірно, ґрунтуються на радянських ракетах *P-17 Scud*, і новіші твердопаливні ракети власної розробки. Ці новіші ракети, відомі за американськими позначеннями як *KN23*, *KN24* і *KN25*, а за північнокорейськими – *Hwasong-11* (з різним індексом для кожної ракети), були випробувані приблизно 50 разів, можливо, набагато більше, з початку 2019 до початку 2023 рр.⁵⁶ Варто зауважити, що у вересні 2021 р. КНДР вперше запустила дві БРМД *KN23* з залізничної пускової установки і здійснила ще два подібні випробувальні пуски в січні 2022 р.⁵⁷ Розміщення пускових установок на залізничній платформі дозволить Північній Кореї швидко перевозити ракети по країні та суттєво підвищать живучість сил другого удару. КНДР також модернізує старі БРМД, оснащуючи їх маневреними боєголовками, призначеними для ухилення від систем ПРО сусідніх держав (зокрема, Південної Кореї та Японії)⁵⁸.

У квітні 2022 р. Кім Чен Ін оголосив про пуск двох БРМД, які він назвав “тактичною керованою зброєю нового типу”, розробленою для підвищення “ефективності застосування тактичних ядерних боєприпасів”, що може означати, що такі боєголовки вже встановлювалися на попередніх системах доставки⁵⁹. Це було проілюстровано на фото нової твердопаливної мобільної

⁵⁴ Bermudez, J. S. and Cha, V., ‘Undeclared North Korea: The Yusang-ni missile operating base’, Beyond Parallel, Center for Strategic and International Studies, 9 May 2019; Frank, M., ‘Continued construction at Yusang-ni missile base’, Open Nuclear Network, 26 July 2021; United Nations, Security Council, Final report of the panel of experts submitted pursuant to Resolution 2515 (2020), S/2021/211, 4 Mar. 2021, annexes 16-18.

⁵⁵ South Korean Ministry of National Defense (посилання 28), p. 30 (переклад автора).

⁵⁶ James Martin Center for Nonproliferation Studies (посилання 53); Zwirko, C., ‘North Korea reveals internal names for several missile systems: Analysis’, NK News, 3 Apr. 2023.

⁵⁷ ‘Firing drill of railway-borne missile regiment held’, *Rodong Sinmun*, 15 Jan. 2022.

⁵⁸ Panda, A., ‘Introducing the KN21, North Korea’s new take on its oldest ballistic missile’, *The Diplomat*, 14 Sep. 2017.

⁵⁹ ‘Respected comrade Kim Jong Un observes test-fire of new-type tactical guided weapon’, *Rodong Sinmun*, 17 Apr. 2022.

БРМД⁶⁰. Демонструючи ці нові можливості, КНДР здійснила випробувальні пуски восьми БРМД у червні та семи – у листопаді 2022 р.⁶¹ Усього 2 листопада було запущено щонайменше 23 ракети – найбільша кількість, запущена Північною Кореєю за один день. Державні ЗМІ КНДР повідомили, що ці ракети є відповіддю на спільне військове навчання Південної Кореї та США *Vigilant Storm 23*, яке тривало з 31 жовтня по 5 листопада⁶².

Балістичні ракети середньої та проміжної дальності

КНДР має чотири типи БРСД: *Hwasong-7 (Nodong/Rodong)*, -8 і -9 (*KN04*) та *Pukguksong-2 (KN15)*⁶³. Всі вони, крім *Hwasong-8*, імовірно, перебували на озброєнні станом на січень 2023 р. Припускаючи, що КНДР здатна виробляти достатньо компактну боеголовку, ці БРСД є найбільш імовірними системами доставки ядерної зброї. Всі ці три боездатні ракети мають дальність 1 000-1 200 км, тобто можуть вражати цілі будь-де у Південній Кореї чи Японії⁶⁴.

БРПД *Hwasong-10 (BM-25/Musudan)* з оціночною дальністю понад 3 000 км погано проявила себе на випробуваннях, а у 2016-2017 рр. її пускових випробувань не було. Імовірно, їм на зміну прийшли більш сучасні ракетні програми, зокрема, *Hwasong-12 (KN17)*⁶⁵. Це одноступенева рідкопаливна БРПД у контейнерній пусковій установці на автомобільному шасі. В січні 2022 р. КНДР вперше за майже п'ять років здійснила пуск *Hwasong-12* по траєкторії, аналогічній попереднім пускам⁶⁶. Залишається невідомим, чи надійшла *Hwasong-12* на озброєнні. У жовтні 2022 р. КНДР запускала ракету з характеристиками, подібними до *Hwasong-12*, хоча фото та повідомлення, оприлюднені згодом державними ЗМІ КНДР, дозволяли припустити, що це є “новим типом” БРПД⁶⁷.

Ще одну нову ракету, *Hwasong-8*, вперше показали у 2021 р. Схоже, що вона складається з модернізованого прискорювача *Hwasong-12* і може нести різне корисне навантаження, включаючи гіперзвуковий маневрений бойовий блок і маневрену боеголовку. Варіант *Hwasong-8*, що несе маневрену боеголовку, двічі випробувався в січні 2022 р. Під час другого випробування КНДР заявила, що ракета здійснила маневр типу “штопор”⁶⁸. Повідомлялося, що

⁶⁰ Van Diepen, V. H., ‘North Korea’s new short-range ballistic missile’, 38 North, 25 Apr. 2022.

⁶¹ Kristensen and Korda (посилання 39).

⁶² ‘Report of General Staff of KPA on its military operations corresponding to US-South Korea combined air drill’, Uriminzokkiri, 7 Nov. 2022; US Air Force, ‘8th Operations Group surges for Vigilant Storm 23’, Kunsan Air Base, 7 Nov. 2022.

⁶³ Про *Pukguksong-2* див.: Крістенсен, Корда (посилання 10).

⁶⁴ US Air Force (посилання 52), р. 25.

⁶⁵ James Martin Center for Nonproliferation Studies (посилання 53).

⁶⁶ Міністерство оборони Японії, [Північнокорейські ракети та інша дотична інформація], 30 січня, 2022 (японською мовою).

⁶⁷ Xu, T., *Analysis of the DPRK’s Ballistic Missile Launch Campaign in September/October 2022* (Open Nuclear Network: Vienna, 14 Oct. 2022).

⁶⁸ *Chongnyon Chonwi*, ‘Distinguished feat of WPK in history of leading Juche-based defence industry success in another hypersonic missile test-fire respected comrade Kim Jong Un watches test-fire in field’, KCNA Watch, 12 Jan. 2022.

це змусило Управління цивільної авіації США призупинити приблизно на 15 хвилин відправлення комерційних авіаліній на західному узбережжі США⁶⁹.

Міжконтинентальні балістичні ракети

КНДР показала чотири типи МБР: *Hwasong-13 (KN08)*, *-14 (KN20)*, *-15 (KN22)* та *-17 (KN28)*. Пріоритет надається створенню та розгортанню МБР, яка потенційно могла б доставляти ядерну боеголовку до цілей на континентальній частині США. Однак зберігається значна невизначеність в оцінках спроможностей північнокорейських ракет великої дальності. Наприклад, ні в доповіді про ракети МО США 2019 р., ні в доповіді ВПС США 2020 р. не вказано, що *Hwasong-13*, *-14* чи *-15* перебувають на озброєнні⁷⁰. *Hwasong-13* і, можливо, *Hwasong-14*, імовірно, замінені сучаснішими програмами МБР, тому *Hwasong-13* не врахована в оцінці СІПРІ за січень 2023 р.⁷¹

Hwasong-15 має значно більшу другу ступінь і потужніший прискорювач, ніж *Hwasong-14*⁷². *Hwasong-17* гіпотетично має бути досить великою, щоб нести кілька боеголовок, але такі спроможності ще не були продемонстровані⁷³. 24 березня 2022 р. КНДР заявила, що здійснила випробувальний пуск *Hwasong-17*, і повідомила, що ракета досягла апогею у понад 6 200 км і пролетіла майже 1 100 км за 68 хвилин⁷⁴. Це дозволяє припустити її дальність приблизно у 15 тис. км у разі польоту за мінімально енерговитратною траєкторією. Однак деякі аналітики вважають, що випробування МБР 16 березня могло бути невдалим, і що 24 березня могли натомість випробувати ракету *Hwasong-15*⁷⁵. 18 листопада КНДР знову заявила про успішне випробування *Hwasong-17*⁷⁶.

У грудні КНДР провела наземне випробування твердопаливного ракетного двигуна, що вказує на рух до створення твердопаливної МБР чи БРПЧ⁷⁷.

⁶⁹ Liebermann, O., Muntean, P. and Starr, B., 'US grounded planes as a "precaution" after a North Korean missile launch', CNN, 11 Jan. 2022.

⁷⁰ Ці доповіді містять найдетальніші поточні публічні оцінки фахівцями США північнокорейських ядерних засобів великої дальності. *Hwasong-17* вперше показали в жовтні 2020 р. US Department of Defense (DOD), *2019 Missile Defense Review* (DOD: Washington, DC, 2019), p. 7; US Air Force (посилання 52), p. 29.

⁷¹ NK News, 'North Korea military parade 2020: Livestream & analysis', YouTube, 10 Oct. 2020.

⁷² Крістенсен Х. М. та Корда М., "Ядерні сили Північної Кореї". – *Щорічник СІПРІ 2021*, підрозділ IX розділу 10

⁷³ Panda, A. (@nktpnd), Twitter, 13 Oct. 2021, <<https://twitter.com/nktpnd/status/1448073861363290124>>.

⁷⁴ *Pyongyang Times*, 'Striking demonstration of great military muscle of Juche Korea: Successful test-launch of new-type ICBM respected comrade Kim Jong Un guides test launch of ICBM Hwasongpho-17', KCNA Watch, 25 Mar. 2023.

⁷⁵ Zwirko, C., 'Imagery casts doubt over North Korea's Hwasong-17 ICBM claims', NK News, 25 Mar. 2022.

⁷⁶ 'Military miracles which demonstrated to whole world national prestige and honor of Juche Korea', *Rodong Sinmun*, 18 Nov. 2022.

⁷⁷ Van Diepen, V., 'The next big thing? North Korea ground tests ICBM-sized rocket motor', 38 North, 21 Dec. 2022.

Крилаті ракети

КНДР розробила як мінімум дві крилаті ракети для враження наземних цілей, спеціально призначені для доставки ядерної зброї: *Hwasal-1* і *Hwasal-2*. На кінець 2022 р. ці дві крилаті ракети були випробувані всього щонайменше вісім разів. Хоча КНДР називає ці крилаті ракети “стратегічною зброєю”, у жовтні 2022 р. вона пояснила, що ці ракети “розгорнуті в частинах Кореїської народної армії для застосування тактичних ядерних боєприпасів”⁷⁸.

Ракети морського базування

КНДР продовжила розробку сімейства твердопаливних БРПЧ *Pukguksong* (*Polaris*) у рамках заходів підвищення живучості своїх ядерних балістичних ракетних систем⁷⁹.

У жовтні 2021 р. КНДР показала новий тип меншої БРПЧ невідомого позначення, але з характеристиками, нібито подібними за конструкцією до новіших БРМД⁸⁰. Ця БРПЧ, за повідомленнями, через тиждень після демонстрації була запущена у випробувальних цілях з порту Сінпо на дальність близько 590 км до Японського моря⁸¹. Низький апогей траєкторії польоту, 60 км, свідчить, що нова БРПЧ може мати меншу дальність, ніж багато БРПЧ *Pukguksong*⁸². Ракета була запущена з єдиного північнокорейського експериментального підводного човна класу *Gorae* (*Sinpo*), *8.24 Yongung*⁸³. Імовірно, човен зазнав пошкоджень під час пуску⁸⁴. Цей підводний човен може нести та запускати лише одну БРПЧ. Ракету того самого типу могли випробувати також 7 травня 2022 р.⁸⁵ Не ясно, чи було це випробування успішним. Можливо також, що той самий тип ракети випробували 25 вересня 2022 р. з “підводного стартового майданчика” у водоймі; у заяві ЗМІ КНДР

⁷⁸ Shin, H. and Smith, J., ‘N. Korea tests first “strategic” cruise missile with possible nuclear capability’, Reuters, 13 Sep. 2021. Див. також Kristensen and Korda (посилання 10), pp. 421-22; ‘Respected comrade Kim Jong Un guides test-fire of long-range strategic cruise missiles’, Korea Central News Agency, 13 Oct. 2022.

⁷⁹ Докладніше про попереднє сімейство північнокорейських ракет *Pukguksong* див. Крістенсен і Корда (посилання 72).

⁸⁰ Xu, T., *Brief on the Defence Development Exhibition of the Democratic People’s Republic of Korea* (Open Nuclear Network: Vienna, 18 Oct. 2021); Xu, T., ‘Brief on the 19 October 2021 submarine-launched ballistic missile test of the Democratic People’s Republic of Korea’, Open Nuclear Network, 21 Oct. 2021.

⁸¹ Korean Central News Agency, ‘Academy of Defence Science succeeds in test-launch of new-type SLBM’, KCNA Watch, 20 Oct. 2021.

⁸² ‘N. Korea fires what seems to be SLBM toward East Sea: S. Korea’, Yonhap News Agency, 19 Oct. 2021.

⁸³ Korean Central News Agency (посилання 81); Makowsky, P. and Liu, J., ‘Sinpho South shipyard: Evidence of the SINPO-class SSBA participation in recent SLBM test’, 38 North, 21 Oct. 2021; Bermudez, J. S. and Cha, V., ‘Sinpo South shipyard update: SLBM test launch’, Beyond Parallel, Center for Strategic and International Studies, 21 Oct. 2021.

⁸⁴ Bermudez, J. S., Cha, V. and Jun, J., ‘Sinpo-class submarine damaged during October 19 test launch’, Beyond Parallel, Center for Strategic and International Studies, 7 Jan. 2022.

⁸⁵ Міністерство оборони Японії, [Північнокорейські ракети та інша дотична інформація], 30 січня 2022 (японською мовою).

про пуск прямо вказувалося, що ракета була розроблена для доставки тактичної ядерної боеголовки, і натякалося, що вона вже є боездатною⁸⁶.

На військовому параді у квітні 2022 р. КНДР показала, ймовірно, шостого представника сімейства *Pukguksong*, довшого і ширшого за всі БРПЧ Північної Кореї, показані раніше⁸⁷. Назва ракети офіційно ще не оголошена.

У листопаді 2020 р. Національна служба розвідки Південної Кореї повідомила, що КНДР буде новий підводний човен з балістичними ракетами⁸⁸. Човен, який МО США називає *Sinpo-C*, схоже, базується на модифікованій конструкції дизель-електричного підводного човна проекту 633 (*Romeo*) і повинен мати три пускові контейнери для ракет⁸⁹. Цей підводний човен радянських часів має шумну конструкцію та обмежений радіус дії під водою, тому може зіткнутися з експлуатаційними проблемами. За повідомленням державних ЗМІ КНДР 2019 р., надходження підводного човна планувалося “незабаром”, але до кінця 2022 р. він ще не був на озброєнні⁹⁰.

⁸⁶ ‘Chairman of Central Military Commission of WPK Kim Jong Un guides military exercises of tactical nuclear operation units of KPA’, Voice of Korea, 9 Oct. 2022.

⁸⁷ Xu, T., *Emerging Capabilities? The Unflown SLBMs of the DPRK* (Open Nuclear Network: Vienna, 25 July 2022).

⁸⁸ Bermudez, J. S. and Cha, V., ‘Sinpo South shipyard: Construction of a new ballistic missile submarine?’, Beyond Parallel, Center for Strategic and International Studies, 28 Aug. 2019; Cha, S., ‘North Korea building two submarines, one capable of firing ballistic missiles: Lawmaker’, Reuters, 3 Nov. 2020; Dempsey, J. and Schmerler, D., ‘Two halls enter: One sub leaves’, Arms Control Wonk, 17 June 2021.

⁸⁹ Hotham, O., ‘New North Korean submarine capable of carrying three SLBMs: South Korean MND’, NK News, 31 July 2019; Cha (посилання 88).

⁹⁰ ‘NK leader inspects new submarine to be deployed in East Sea: State media’, Yonhap News Agency, 23 July 2019.

Таблиця 7.9. Потенційні засоби доставки ядерної зброї Північної Кореї, станом на січень 2023 р.

Усі дані є приблизними; деякі ґрунтуються на оцінках авторів. Згадування ракети в цій таблиці не обов'язково означає, що відомо про її ядерне призначення. Деякі системи не враховані в таблиці через низьку ймовірність того, що вони мають ядерні завдання чи перебувають на озброєнні.

Тип / Північнокорейська назва (американська назва)	Рік початку розгортання	Дальність (км)	Опис і статус
Ракети наземного базування			
<i>Hwasong-5/-6</i> (<i>Scud-B/-C</i>)	1984/1990	300/500	Одноступенева рідкопаливна БРМД, що запускається з 4-вісної колісної ТПУ. <i>NASIC</i> оцінює кількість пускових установок <i>Hwasong-5 і -6</i> до 100. На озброєнні.
(<i>KN18/KN21</i>)	2017	250/450	Варіанти <i>Hwasong-5 і -6</i> з відокремлюваною маневреною боеголовкою. Пускові випробування – у травні та серпні 2017 р. з колісної та гусеничної ТПУ. Статус невідомий; могла бути замінена новішою твердопаливною БРМД.
Варіанти <i>Hwasong-11</i> (<i>KN23/KN24/KN25</i>)	2018/2019	380-800	Нове покоління твердопаливних БРМД. Нагадують російські <i>Искандер-М</i> , південнокорейські <i>Нунтхоо-2В</i> та американські БРМД <i>АТАСМС</i> .
<i>Hwasong-7</i> (<i>Nodong/Rodong</i>)	1993	>1 200	Одноступенева рідкопаливна БРСД, що запускається з 5-вісної колісної ТПУ. <i>NASIC</i> оцінює кількість пускових установок <i>Hwasong-7</i> до 100. На озброєнні.
<i>Hwasong-9</i> (<i>KN04/Scud-ER</i>)	2016	1 000	Одноступеневий рідкопаливний варіант БРСД <i>Scud</i> більшої дальності, що запускається з 4-вісної колісної ТПУ. Пускові випробування – у 2016 р. Імовірно, на озброєнні.
<i>Pukguksong-2</i> (<i>KN15</i>)	2017	>1 000	Двоступенева твердопаливна БРСД для запуску з гусеничної ТПУ. Наземний варіант БРПЧ <i>Pukguksong-1</i> . Пускові випробування – у 2017 р. Імовірно, на озброєнні.
<i>Hwasal-1</i>	2021	1 500	Багато пускових випробувань у 2021-2022 р. з колісної ТПУ. Статус невідомий; імовірно, на озброєнні.
<i>Hwasal-2</i>	2021	2 000	Крилата ракета для враження наземних цілей; багато пускових випробувань у 2022 р. з колісної ТПУ. Статус невідомий; імовірно, на озброєнні.
<i>Hwasong-8/</i> “гіперзвукова ракета” без назви	2021	>1 000	Два варіанти гіперзвукового маневреного бойового блоку, що його несе вкорочений розгінний блок <i>Hwasong-12</i> . Пускові випробування <i>Hwasong-8</i> – у вересні 2021 р. з невідомим результатом; два успішні пускові випробування ракети без назви – у січні 2022 р. Обидві системи показані на виставці у жовтні 2021 р. Імовірні пускові випробування з маневреною боеголовкою – 5 і 11 січня 2022 р. Розробляється.

Тип / Північнокорейська назва (американська назва)	Рік початку розгортання	Дальність (км)	Опис і статус
<i>Hwasong-10</i> (<i>BM-25/Musudan</i>)	2010	>3 000	Одноступенева рідкопаливна БРПД, що запускається з 6-вісної колісної ТПУ. <i>NASIC</i> оцінює кількість пускових установок <i>Hwasong-10</i> до 50. Кілька невдалих випробувальних пусків у 2016 р. Статус невідомий; могла бути замінена.
<i>Hwasong-12 (KN17)</i>	2017	>4 500	Одноступенева рідкопаливна БРПД, що запускається з 8-вісної колісної ТПУ. Кілька пускових випробувань у 2017 р. з перемінним успіхом. Знову випробувана 30 січня 2022 р. Статус невідомий.
БРПД “нового типу”	2022	>4 500	Одноступенева рідкопаливна БРПД, випробувальний пуск – 4 жовтня 2022 р. Дуже нагадує існуючу <i>Hwasong-12</i> , але з можливим удосконаленням обтічника та двигуна.
<i>Hwasong-14 (KN20)</i>	2017	>10 000	Двоступенева рідкопаливна МБР, що запускається з 8-вісної колісної ТПУ. Перша МБР. Два успішні пускові випробування – у 2017 р. Статус невідомий; могла бути замінена.
<i>Hwasong-15 (KN22)</i>	2017	>12 000	Двоступенева рідкопаливна МБР, що запускається з 9-вісної колісної ТПУ. Успішні пускові випробування – у листопаді 2017 р. Показана на параді у жовтні 2020 р. і на виставці у жовтні 2021 р. Можливий пуск – 24 березня 2022 р. Статус невідомий.
<i>Hwasong-17 (KN28)^b</i>	2020	15 000	Двоступенева рідкопаливна МБР, що запускається з 11-вісної колісної ТПУ. Наразі є найбільшою за розмірами МБР, можливо, здатна нести РГЧ БН і засоби подолання системи ППО. Показана на параді у жовтні 2020 р. і на виставці у жовтні 2021 р. Можливо, невдалі пускові випробування проводились у березні 2022 р., а 24 березня 2022 р., як заявляла КНДР, була випробувана <i>Hwasong-15</i> замість <i>Hwasong-17</i> . Успішне випробування <i>Hwasong-17/-18</i> листопада 2022 р. Розробляється.
Ракети морського базування			
<i>Pukguksong-1 (KN11)</i>	2014	>1 000	Двоступенева твердопаливна БРПЧ. Кілька пускових випробувань – у 2015 і 2016 рр. з перемінним успіхом. Показана на виставці у жовтні 2021 р. Статус невідомий; могла бути замінена.
<i>Pukguksong-3 (KN26)</i>	2017	1 900- 2 500	Двоступенева твердопаливна БРПЧ. Успішні пускові випробування – у жовтні 2019 р. Статус невідомий.
<i>Pukguksong-4</i>	2020	3 500- 5 400	Двоступенева твердопаливна БРПЧ. Має більший діаметр за <i>Pukguksong-1</i> і є коротшою за <i>Pukguksong-3</i> . Про пускові випробування не відомо. Показана на параді у жовтні 2020 р. Статус невідомий.

Тип / Північнокорейська назва (американська назва)	Рік початку розгортання	Дальність (км)	Опис і статус
<i>Pukguksong-5</i>	2021	..	Двоступенева твердопаливна БРПЧ. Приблизно подібної довжини, як <i>Pukguksong-3</i> , з видовженим обтічником; можливо, здатна нести РГЧ БІН і засоби подолання системи ППО. Про пускові випробування не відомо. Показана на параді в січні 2021 р. і на виставці у жовтні 2021 р. Статус невідомий.
Мала БРПЧ “нового типу”	2021	400-600	Виглядає відмінною від традиційної конструкції БРПЧ <i>Pukguksong</i> , але схожою на БРМД <i>KN23</i> . Показана на виставці у жовтні 2021 р., успішні пускові випробування тижнем пізніше. Статус невідомий; імовірно, розробляється.
Невідома БРПЧ	2022	..	Показана на військовому параді у квітні 2022 р. Назва ще офіційно не оголошена, але схоже, що вона належить до сімейства БРПЧ <i>Pukguksong</i> .
Усього боєголовок			30^c

NASIC – Національний центр аерокосмічної розвідки США; БРМД – балістична ракета малої дальності; БРПД – балістична ракета проміжної дальності; БРСД – балістична ракета середньої дальності; БРПЧ – балістична ракета на підводному човні; МБР – міжконтинентальна балістична ракета; РГЧ БІН – роздільна головна частина з боєголовками індивідуального наведення; ТПУ – транспортно-пускова установка.

Примітки. Інформації про стан і можливості північнокорейських ракет властива значна невизначеність. До цієї таблиці внесені балістичні ракети, які потенційно можуть нести ядерну зброю, незалежно від наявності чи відсутності підтверджень, що вони оснащені ядерними боєголовками чи мають ядерні завдання. Кілька ракет могли бути призначені для розробки технологій, згодом застосованих на новіших ракетах. Підтверджень з відкритих джерел, що КНДР виготовила боєголовку для доставки МБР, немає.

^a КНДР позначає *KN24* як *Hwasong-11Na*, що можна сприймати подібно до *Hwasong-11B*, оскільки *Na* (ㄴㅏ) – друга літера корейської абетки (хангиль). Це означає, що *KN24* є вдосконаленням чи заміною БРМД *Hwasong-11 (KN02 Toksa)*.

^b Раніше вважалось, що ця ракета має позначення *Hwasong-16*; однак на виставці оборонних розробок КНДР у жовтні 2021 р. вона була показана під назвою *Hwasong-17*. Багато інших нових північнокорейських БРМД мають офіційне позначення *Hwasong-11* з різними індексами.

^c За оцінкою СІПРІ, КНДР могла виробити достатньо розщеплених матеріалів для виготовлення 50-70 ядерних боєголовок; однак, імовірно, зібрано менше, можливо, близько 30, лише декілька з яких можуть бути термоядерними, і майже всі вони є однофазними боєголовками малої потужності, на основі реакції розщеплення.

Джерела: US Department of Defense (DOD), 2019 *Missile Defense Review* (DOD: Washington, DC, 2019); US Air Force, National Air and Space Intelligence Center, *Ballistic and Cruise Missile Threat*, різні роки; *IHS Jane's Strategic Weapon Systems*, різні видання; Hecker, S., Stanford University, особисте спілкування, 2020; *Bulletin of the Atomic Scientists*, ‘Nuclear notebook’, різні випуски; опубліковані аналітичні оцінки експертів; оцінки авторів. Оціночну кількість боєголовок див. також: Hecker, S., ‘What do we know about North Korea’s nuclear program?’, Presentation, Dialogue on DPRK Denuclearization Roadmaps and Verification, Kyung Hee University, Global America Business Institute (GABI) and Natural Resources Defense Council (NRDC), 20 Oct. 2020; ‘Estimating North Korea’s nuclear stockpiles: An interview with Siegfried Hecker’, 38 North, 30 Apr. 2021; Fedchenko, V. and Kelley, R., ‘New methodology offers estimates for North Korean thermonuclear stockpile’, *Janes Intelligence Review*, Sep. 2020, pp. 44-49.

ІХ. Ядерні сили Ізраїлю

ХАНС М. КРИСТЕНСЕН, МАТТ КОРДА*

Станом на січень 2023 р., Ізраїль, за оцінкою, мав близько 90 ядерних боєголовок (таблиця 7.10) – так само, як і в січні 2022 р. Ця оцінка є близькою до мінімальної, але інші аналітики гадають, що кількість ядерних боєприпасів може сягати 300¹.

Ізраїль продовжує дотримуватися давньої політики ядерної непрозорості, офіційно не підтверджуючи, але й не спростовуючи наявність ядерної зброї². Через таку непрозорість дуже важко визначити розміри ядерного арсеналу Ізраїлю, потужність і характеристики його боєприпасів³. Наша оцінка переважно ґрунтується на розрахунках ізраїльських запасів збройового плутонію (підрозділ Х) і кількості систем доставки ядерної зброї у бойовому складі. Розташування сховищ, де, як вважається, зберігаються не повністю зібрані боєголовки, невідоме.

Підрозділ продовжується коротким описом ролі ядерної зброї у воєнній доктрині Ізраїлю. Далі розглянуті можливості країни з виробництва розщеплюваних матеріалів, а потім – озброєння авіаційного, наземного і морського базування.

Роль ядерної зброї у воєнній доктрині Ізраїлю

Ізраїльський уряд з кінця 1960-х рр. стверджує, що Ізраїль “не стане першим, хто розповсюдить ядерну зброю на Близький Схід”. Але щоб подати той відомий факт, що Ізраїль має чималий ядерний арсенал, ізраїльські політики раніше тлумачили “розміщення ядерної зброї” як випробування, публічне визнання або фактично застосування ядерного потенціалу, чого, згідно з наявними відкритими джерелами, Ізраїль досі не робив⁴.

Виробництво розщеплюваних матеріалів військового призначення

Розсекречені документи уряду США свідчать, що Ізраїль почав створювати запаси ядерної зброї на початку 1960-х рр., використовуючи плутоній, вироблений ізраїльським дослідницьким ректором №2 (IRR-2) в Центрі ядерних

¹ Див., наприклад: Luscombe, B., ‘10 questions: Jimmy Carter’, *Time*, 30 Jan. 2012; Clifton, E., ‘Powell acknowledges Israeli nukes’, *Lobe Log*, 14 Sep. 2016.

² Про “стратегічну невизначеність” у політиці Ізраїлю див. також: Cohen, A., ‘Israel’, eds H. Born, B. Gill and H. Hanggi, SIPRI, *Governing the Bomb: Civilian Control and Democratic Accountability of Nuclear Weapons* (Oxford University Press: Oxford, 2010).

³ Kristensen, H. M. and Korda, M., ‘Estimating world nuclear forces: An overview and assessment of sources’, SIPRI Commentary, 14 June 2021.

⁴ Докладніше див.: Крістенсен Х. М. та Корда М., “Ядерні сили Ізраїлю”. – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ VIII розділу 10.

* Автори вдячні Е. Джонс (*Eliana Johns*) за цінну допомогу в дослідженнях для цієї публікації.

Таблиця 7.10. Ядерні сили Ізраїлю, станом на січень 2023 р.

Усі дані є орієнтовними; деякі з них ґрунтуються на оцінках авторів.

Тип/назва	Кількість носіїв	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Кількість боеголовок
Літаки	125/50 ^b			30
<i>F-16I</i>	100/25	1980	1 600	30
<i>F-15</i>	25/25	1998	4 450	.. ^c
Ракети наземного базування	50			50 ^d
<i>Jericho II</i>	25	1990	>1 500	25
<i>Jericho III</i>	25	[2011]	[>4 000]	25 ^e
Ракети морського базування	5/20 ^f			10
<i>Popeye</i> у варіанті КРМБ	20	[2002]	[<1 500]	10
Усього запасів	120			90^g

.. – даних немає або вони непридатні для використання; [] – непевна оцінка СППРІ; КРМБ – крилата ракета морського базування.

^a Радіус польоту літаків наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність виконання завдань залежить від профілю маршруту, бойового навантаження та дозаправки в повітрі.

^b Перша величина – загальна кількість літаків на озброєнні, друга – кількість літаків, які можуть бути обладнані для здійснення ядерних ударів. За оцінкою, літаки двох ескадрилій можуть мати ударні ядерні завдання.

^c Не відомо, чи додали ВПС Ізраїлю ядерних спроможностей літакам *F-15*, як це зроблено у США, але один американський посадовець приватно називав ізраїльську ескадрилью *F-15* ядерною.

^d На комерційних супутникових знімках видно, ймовірно, 23 печери чи бункери для мобільних пускових установок *Jericho* на авіабазі Сдот-Міха. На супутникових знімках з високим розрізненням, що з'явилися у 2021 р., видно, що кожна печера має два входи, що дозволяє припустити, що в кожній печері може бути до двох пускових установок. Якщо всі 23 печери заповнені, то кількість пускових установок дорівнює 46.

^e *Jericho III* поступово замінюють, якщо ще не замінили, старіші *Jericho II*. Може розроблятися варіант збільшеної дальності з новим твердопаливним ракетним двигуном.

^f Перша величина – загальна кількість підводних човнів класу *Dolphin* у ВМС Ізраїлю; друга – максимальна оціночна кількість ракет, яку вони можуть нести. Крім шести стандартних 533-мм торпедних апаратів, підводні човни, за повідомленнями, оснащені чотирма додатковими 650-мм пусковими контейнерами спеціальної конструкції, які потенційно можуть бути використані для пуску ядерних КРМБ.

^g Враховуючи унікальну відсутність публічної інформації про ядерний арсенал Ізраїлю, ця оцінка є дуже приблизною.

Джерела: Cohen, A., *The Worst-kept Secret: Israel's Bargain with the Bomb* (Columbia University Press: New York, 2010); Cohen, A., *Israel and the Bomb* (Columbia University Press: New York, 1998); US National Security Archive, різні збірки розсекречених документів уряду США про ізраїльську програму ядерної зброї; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance*, різні роки; *IHS Jane's Strategic Weapon Systems*, різні випуски; Fetter, S., 'Israeli ballistic missile capabilities', *Physics and Society*, vol. 19, no. 3 (July 1990); *Bulletin of the Atomic Scientists*, 'Nuclear notebook', різні випуски; оцінки авторів.

досліджень Негев (*Negev Nuclear Research Center*) поблизу Дімона на півдні Ізраїлю⁵.

Цей важководний реактор не контролюється МАГАТЕ. Відкритої інформації про досвід його експлуатації та потужність небагато (підрозділ X)⁶. Комерційні супутникові знімки свідчать про масштабне будівництво всередині та поблизу Центру ядерних досліджень Негев з 2021 р., але мета цих робіт невідома.

На початок 2022 р. Ізраїль, за оцінкою, мав 740-1090 кг плутонію, – залежно від продуктивності роботи реактора для виробництва тритію (підрозділ X). Виходячи з цієї оцінки і вважаючи, що арсенал ізраїльських боєголовок, імовірно, складається з заснованих на реакції розщеплення однофазних боєприпасів підвищеної потужності, Ізраїль міг зібрати близько 185-273 ядерних боєприпасів, рахуючи приблизно 4 кг плутонію на боєприпас. Однак, як і інші ядерні держави, Ізраїль навряд чи використав весь свій плутоній на боєголовки і, швидше за все, має ядерні боєприпаси лише для обмеженої кількості носіїв. Крім того, запаси тритію, необхідного для посилення потужності боєголовок, є ще одним обмеженням кількості боєприпасів, які Ізраїль міг виготовити. Таким чином, за оцінкою СІПРІ, Ізраїль має не кількостот, а приблизно 90 боєголовок.

Літаки та авіаційне озброєння

Приблизно 30 ізраїльських ядерних боєприпасів – це авіабомби, призначені для доставки літаками *F-16I* або *F-15*. Статус *F-15* невідомий, але коли у вересні 2019 р. Ізраїль перекинув шість *F-15* з авіабази Тель-Ноф до Великої Британії на навчання, один американський посадовець приватно повідомив, що Ізраїль надіслав свою “ядерну ескадрилью”⁷. Атомні бомби без ядерної начинки, ймовірно, зберігаються у сховищах поблизу однієї чи двох авіабаз, а саме Тель-Ноф в центрі Ізраїлю та Хатцерім у пустелі Негев.

Ізраїль також купує у США 50 бойових літаків F-35, які, зокрема, придатні для дальніх ударів, хоча не ясно, чи використовуватиме їх Ізраїль для ядерних завдань⁸.

Ракети наземного базування

Вважається, що до 50 боєголовок призначені для доставки балістичними ракетами наземного базування *Jericho*, хоча уряд Ізраїлю ніколи публічно не підтверджував наявності цих ракет. Імовірно, ракети разом з мобільними транспортно-пусковими установками (ТПУ) базуються в печерах чи бункерах на авіабазі Сдот-Міха поблизу Зехарії, приблизно за 25 км на захід від Єрусалиму. На супутникових знімках з високим розрізненням видно, що

⁵ Історію ядерної програми Ізраїлю див.: Cohen, A., *The Worst-kept Secret: Israel's Bargain with the Bomb* (Columbia University Press: New York, 2010); Burr, W. and Cohen, A., ‘Duplicity and self-deception: Israel, the United States, and the Dimona inspections, 1964-65’, Briefing Book no. 733, National Security Archive, 10 Nov. 2020; Cohen, A. and Burr, W., ‘How Israel built a nuclear program right under the Americans’ nose’, *Haaretz*, 17 Jan. 2021. Див. також Крістенсен і Корда (посилання 4).

⁶ Glaser, A. and Miller, M., ‘Estimating plutonium production at Israel’s Dimona reactor’, 52nd annual meeting of the Institute of Nuclear Materials Management (INMM), 17-21 July 2011.

⁷ US military official, Interview with the author (H. M. Kristensen), Oct. 2019.

⁸ Lockheed Martin, ‘Israel’s 5th generation fighter’.

у 2022 р. тривала модернізація бункерів. СІПРІ вважає, що в кожному з 23 бункерів можуть бути розміщені дві пускові установки. Поблизу кожної групи бункерів також розташовані об'єкти, ймовірно, для завантаження ракет і приєднання боєголовок. Розташований поблизу комплекс з внутрішнім периметром має чотири тунелі до підземних споруд, які можуть використовуватися для зберігання боєголовок, хоча СІПРІ вважає, що ядерна начинка зберігається в іншому місці.

Ізраїль переводить ракетний арсенал з твердопаливних двоступеневих балістичних ракет середньої дальності *Jericho II* на триступеневі ракети *Jericho III* більшої дальності – понад 4 000 км. Останні надійшли на озброєння у 2011 р. і, можливо, вже замінили *Jericho II*⁹. Останніми роками Ізраїль здійснив кілька випробувань, як він це називає, “ракетних силових установок”. Вони можуть бути пов’язані з модернізацією його ракетних сил; можливо, однак, що деякі з цих випробувань можуть бути пов’язані з розробкою ізраїльських космічних ракет, що використовують твердопаливні двигуни¹⁰.

Ракети морського базування

Ізраїль має на озброєнні п’ять побудованих у Німеччині дизель-електричних підводних човнів класу *Dolphin (Dolphin-I i Dolphin-II)*¹¹. Наступними роками він планує оновити та збільшити свій флот. Порт приписки ізраїльських підводних човнів – Хайфа на Середземноморському узбережжі.

За невідтвердженими повідомленнями, всі чи деякі з цих підводних човнів обладнані для пуску ядерного варіанту крилатої ракети морського базування (КРМБ) *Porcupine* власного виробництва, що надає Ізраїлю морські засоби ядерного удару¹². Кілька колишніх посадовців німецького МО у 2012 р. заявляли, що вони завжди вважали, що Ізраїль використовуватиме ці підводні човни для ядерної зброї¹³. Німецький уряд пізніше заперечив, що підводні човни здатні нести ядерні боєголовки¹⁴. Якщо підводні човни обладнані ядерними ракетами, то за оцінками СІПРІ, підводний флот може мати близько 10 боєголовок для крилатих ракет.

На початку 2022 р. Ізраїль підписав угоду з Німеччиною про закупівлю трьох нових підводних човнів класу *Dakar* для заміни трьох найстаріших човнів класу *Dolphin-I*¹⁵. Серед особливостей підводних човнів класу *Dakar* – збільшена рубка (або місток), де можна встановити систему вертикального пуску для запуску наявних і майбутніх типів ракет¹⁶.

⁹ O’Halloran, J. C. (ed.), ‘Jericho missiles’, *IHS Jane’s Weapons: Strategic, 2015-16* (IHS Jane’s: Coulsdon, 2015), p. 53.

¹⁰ Israeli Ministry of Defense (@Israel_MOD), Twitter, 31 Jan. 2020, <https://twitter.com/Israel_MOD/status/1223172528992149504>; Lewis, J., ‘Israeli rocket motor test’, Arms Control Wonk, 23 Apr. 2021.

¹¹ База даних СІПРІ про поставки озброєнь, станом на березень 2022 р.

¹² Bergman, R. et al., ‘Israel’s deployment of nuclear missiles on subs from Germany’, *Der Spiegel*, 4 June 2012.

¹³ Bergman et al. (посилання 12). Див. також Frantz, D., ‘Israel’s arsenal is point of contention’, *Los Angeles Times*, 12 Oct. 2003; Sutton, H. I., ‘History of Israeli subs’, *Covert Shores*, 20 May 2017.

¹⁴ Fisher, G., ‘Israel’s German-built submarines are equipped with nuclear weapons, Der Spiegel reports’, *Times of Israel*, 3 June 2012.

¹⁵ ‘Israel signs \$3.4 bln submarines deal with Germany’s Thyssenkrupp’, Reuters, 20 Jan. 2022.

¹⁶ Newdick, T., ‘Our first look at Israel’s new Dakar class submarine reveals a very peculiar feature’, *The Drive*, 20 Jan. 2022.

Х. Світові запаси та виробництво розщеплюваних матеріалів у 2022 р.

МОРІЦ КЮТТ, ЗІ МІН, ПАВЄЛ ПОДВІГ МІЖНАРОДНА ГРУПА З РОЗЩЕПЛЮВАНИХ МАТЕРІАЛІВ

Для всіх типів ядерних зарядів – від першого покоління атомної зброї до складних термоядерних боєприпасів – потрібні матеріали, здатні підтримувати вибухову ланцюгову реакцію розщеплення. Найпоширенішими з цих розщеплюваних матеріалів є високозбагачений уран (ВЗУ) і плутоній. У цьому підрозділі наведені дані, станом на початок 2022 р., про військові та цивільні запаси ВЗУ (таблиця 7.11) і виділеного плутонію (таблиця 7.12), у т. ч. в боєприпасах, а також дані про існуючі потужності з виробництва цих матеріалів (таблиці 7.13 і 7.14, відповідно). Інформація у таблицях ґрунтується на оцінках, підготовлених для Міжнародної групи з розщеплюваних матеріалів (*International Panel on Fissile Materials, IPFM*). Останні річні декларації про цивільні запаси плутонію і ВЗУ для МАГАТЕ (*INFCIRC/549*) містять дані, станом на 31 грудня 2021 р.

Сировиною для виробництва як ВЗУ, так і плутонію є природний уран, який майже повністю складається з ізотопу $U-238$, що не піддається ланцюговій реакції, і з приблизно 0,7% ізотопу $U-235$. Концентрацію $U-235$ можна збільшити шляхом збагачення, зазвичай за допомогою газових центрифуг. Уран, збагачений до рівня не нижче 20% $U-235$ (як правило, до 3-5%) – т. зв. низькозбагачений уран (НЗУ), – є придатним для використання в енергетичних реакторах. Уран, збагачений до не менш, ніж 20% $U-235$ – т. зв. високозбагачений уран (ВЗУ), – вважається мінімально придатним за концентрацією для виготовлення зброї. Але для зменшення маси ядерного заряду, збройовий уран зазвичай збагачують до понад 90% $U-235$.

Плутоній виробляють у ядерних реакторах, піддаючи $U-238$ опроміненню нейтронами. Потім плутоній хімічно виділяють з використаного палива під час операції з переробки. Плутоній одержують у різних ізотопних сумішах, більшість з яких придатні для зброї. Розробники зброї переважно воліють працювати із сумішшю, що містить плутоній-239 ($Pu-239$), через її відносно низький рівень спонтанної емісії нейтронів і гамма-випромінювання та низьке виділення тепла під час альфа-розпаду. Збройовий плутоній зазвичай містить понад 90% ізотопу $Pu-239$. Плутоній у звичайному відпрацьованому паливі ядерних реакторів (реакторний плутоній) містить 50–60% $Pu-239$, але придатний для виготовлення зброї, навіть першого покоління.

Усі країни з цивільною ядерною промисловістю (тобто ті, де працюють ядерний реактор або уранозбагачувальна установка) мають певні можливості виробляти розщеплювані матеріали, які можна використати для виготовлення зброї. Критерієм для визначення належності розщеплюваних матеріалів до зазначених у таблицях 7.11 і 7.12 категорій є придатність цих матеріалів для військових цілей. Матеріали, віднесені до “прямо непридатних для зброї” – це або матеріали, що виробляються поза межами військових програм, або пов’язані зі зброєю матеріали, які держави зобов’язуються не використовувати у зброї. На ці матеріали, однак, не поширюються міжнародні гарантії

безпеки (МАГАТЕ чи Євратому) та заходи двостороннього моніторингу. Категорія “підлягають заходам безпеки/моніторингу” охоплює матеріали, що підлягають такому контролю. Дані у таблицях 7.11 і 7.12 стосуються лише неопромінених розщеплюваних матеріалів – категорії, що відповідає визначенню МАГАТЕ “неопроміненого матеріалу прямого застосування”.

Таблиця 7.11. Світові запаси високозбагаченого урану, станом на 2022 р.

Всі дані наведені в тоннах неопроміненого ВЗУ, станом на початок 2022 р. Більшість цих матеріалів є збагаченим до 90-93% ураном-235 (U-235), що зазвичай вважається придатним для виготовлення зброї. Важливі винятки супроводжуються поясненнями. Сумарні значення округлені до найближчих 5 т.

Держава	Усього запасів	У зброї або придатні для зброї	Прямо непридатні для зброї		Стан виробництва
			Не підпадають під гарантії безпеки	Підпадають під гарантії безпеки/ моніторинг	
Китай	14	14±3	–	–	Зупинене у 1987-1989 рр.
Франція ^a	29	25±6	–	3,8	Зупинене у 1996 р.
Індія ^b	5	–	4,9 ± 2	–	Триває
Іран ^c	0,03	–	0,03	–	Триває
Ізраїль ^d	0,3	0,3	–	–	Невідомо
Північна Корея ^e	Невідомо	Невідомо	–	–	Невідомо
Пакистан ^f	5	4,9±1,5	–	–	Триває
Росія ^g	680	672±120	8 ^h	–	Триває ⁱ
Велика Британія ^j	23	22	0,6 ^k	–	Зупинене у 1962 р.
США ^l	487	361	126,2	–	Зупинене у 1992 р.
Інші держави ^m	>3,9	–	–	>3,9	
Усього	1 245	1 100	140	10	

^a Аналіз 2014 р. давав підстави для значно нижчої оцінки запасів збройового ВЗУ (від 6±2 т до 10±2 т), виходячи зі свідчень, що збагачувальний завод у П'єррлатті міг працювати значно коротший час і мати менші потужності з виробництва збройового ВЗУ, ніж вважалося раніше.

^b Вважають, що Індія виробляє ВЗУ (збагачений до 30-45%) для використання як паливо корабельних реакторів. Оцінка наведена для ВЗУ, збагаченого до 30%.

^c Дані стосовно Ірану є оцінкою МАГАТЕ, станом на 5 листопада 2021 р. Іран почав збагачувати уран до 20% у січня 2021 р., а ВЗУ до 60% – 17 квітня 2021 р.

^d Ізраїль міг таємно придбати близько 300 кг збройового ВЗУ у США не пізніше 1965 р. Частина цих матеріалів могла бути використана у процесі виробництва тритію.

^e Відомо, що КНДР має уранозбагачувальну установку в Йонгбені та, можливо, інші в інших місцях. Незалежні оцінки спроможностей зі збагачення урану та можливого виробництва ВЗУ, екстрапольовані на початок 2022 р., дозволяють припустити, що вона могла накопичити запаси ВЗУ в діапазоні 250-1350 кг.

^f Ця оцінка спроможностей Пакистану передбачає виробництво загалом 5 т ВЗУ, з яких приблизно 100 кг були використані при випробуваннях ядерної зброї.

^g Ця оцінка передбачає, що Радянський Союз припинив усе виробництво ВЗУ у 1988 р. Тому кількість ВЗУ в Росії може бути заниженою (див. також примітку і).

^h Вважають, що ці матеріали використовують у різних цивільних і військових дослідницьких закладах. Крім того, ця кількість включає ВЗУ, вироблений як паливо для китайського реактора CFR-600. Це паливо було поставлене Китаю у вересні-грудні 2022 р. Паливо містить приблизно 7,6 т ВЗУ, збагаченого до 21% і 26%, усього 2 т в еквіваленті ВЗУ, збагаченого до 90%.

ⁱ Радянський Союз зупинив виробництво збройового ВЗУ у 1988 р., але продовжував виробництво ВЗУ для цивільного і не збройового військового використання. Росія продовжує цю практику.

^j Оцінка стосовно Великої Британії враховує декларування 21,9 т ВЗУ військового призначення станом на 31 березня 2002 р.; усереднених оцінок його збагачення не наводилось.

^k Дані з британської декларації *INFCIRC/549* для МАГАТЕ на початок 2021 р. Оскільки Велика Британія вийшла з ЄС, ці матеріали вже не підпадають під гарантії безпеки Євратому.

^l Кількість американського ВЗУ наведена у фактичній вазі (т), а не в еквіваленті 93% збагачення. У 2016 р. США заявили, що, станом на 30 вересня 2013 р., їх запаси ВЗУ склали 585,6 т, у т. ч. 499,4 т – “для програм національної безпеки та інших програм, що включають ядерну зброю, корабельні силові установки, ядерну енергетику та науку”. За оцінкою, ці матеріали включали приблизно 360,9 т ВЗУ у зброї і для зброї, 121,1 т ВЗУ резервного корабельного палива та 17,3 т ВЗУ резервів для дослідницьких реакторів. Решта 86,2 т у декларації 2013 р. включала 41,6 т “для можливого збіднення до низькозбагаченого урану або, якщо це неможливо, утилізації як відходів низької активності”, і 44,6 т відпрацьованого ядерного палива. Станом на кінець 2021 р., наявна кількість зменшилася до приблизно 468,2 т, що, за оцінкою, включає 92,3 т ВЗУ резервів ВМС та 14,9 т резервів для дослідницьких реакторів. За оцінкою, наприкінці 2021 р. кількість матеріалів, призначених для збіднення, зменшилася до 19 т.

^m У Щорічній доповіді МАГАТЕ за 2021 р. зазначено, що, станом на кінець 2021 р., в державах, які не володіють ядерною зброєю, під гарантіями безпеки перебували 156 значних партій ВЗУ. Для ВЗУ значною кількістю вважається 25 кг *U-235*, проте не знаючи точного рівня збагачення, це означає, що ці держави мають щонайменше 3,9 т ВЗУ. У *INFCIRC/912* (2017 р.) більше 20 держав зобов'язалися скоротити цивільні запаси ВЗУ та надавати регулярні звіти. Наразі за цією схемою звітують лише дві країни. Наприкінці 2018 р. (час останнього декларування) Норвегія мала менше 4 кг ВЗУ цивільного призначення. Станом на 30 червня 2019 р., Австралія мала 2,7 кг ВЗУ цивільного призначення.

Джерела: International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2022: Fifty Years of the Nuclear Non-Proliferation Treaty: Nuclear Weapons, Fissile Materials, and Nuclear Energy* (IPFM: Princeton, NJ, 2022). *Kumai:* Zhang, H., *China's Fissile Material Production and Stockpile* (IPFM: Princeton, NJ, 2017). *Франція:* International Atomic Energy Agency (IAEA), ‘Communication received from France concerning its policies regarding the management of plutonium’, *INFCIRC/549/Add.5/26*, 11 Oct. 2022; та Philippe, S. and Glaser, A., ‘Nuclear archaeology for gaseous diffusion enrichment plants’, *Science & Global Security*, vol. 22, no. 1 (2014). *Іран:* IAEA, Board of Governors, ‘Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council Resolution 2231 (2015)’, Report of the director general, *GOV/2022/4*, 3 Mar. 2022. *Ізраїль:* Myers, H., ‘The real source of Israel’s first fissile material’, *Arms Control Today*, vol. 37, no. 8 (Oct. 2007), p. 56; та Gilinsky, V. and Mattson, R. J., ‘Revisiting the NUMEC affair’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol. 66, no. 2 (Mar./Apr. 2010). *Північна Корея:* Hecker, S. S., Braun, C. and Lawrence, C., ‘North Korea’s stockpiles of fissile material’, *Korea Observer*, vol 47, no. 4 (winter 2016). *Росія:* Podvig, P. (ed.), *The Use of Highly-Enriched Uranium as Fuel in Russia* (IPFM: Washington, DC, 2017); та IPFM, ‘Russia delivers fuel for China’s CFR-600 reactor’, IPFM Blog, 28 Dec. 2022. *Велика Британія:* British Ministry of Defence, ‘Historical accounting for UK defence highly enriched uranium’, Mar. 2006; та IAEA, ‘Communications received from the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland concerning its policies regarding the management of plutonium’, *INFCIRC/549/Add.8/25*, 7 Dec. 2022. *США:* US Department of Energy (DOE), National Nuclear Security Administration, *Highly Enriched Uranium, Striking a Balance: A Historical Report on the United States Highly Enriched Uranium Production, Acquisition, and Utilization Activities from 1945 through September 30, 1996* (DOE: Washington, DC, Jan. 2001); White House, ‘Transparency in the US highly enriched uranium inventory’, Fact sheet, 31 Mar. 2016; US DOE, *FY 2021 Congressional Budget Request*, vol. 1, *National Nuclear Security Administration* (DOE: Washington, DC, Feb. 2020), p. 593; US DOE, *Tritium and Enriched Uranium Management Plan through 2060*, Report to Congress (DOE: Washington, DC, Oct. 2015). *Інші держави:* IAEA, *IAEA Annual Report 2021* (IAEA: Vienna, 2021), annex, table A4, p. 149; IAEA, ‘Communication dated 19 July 2019 received from the Permanent Mission of Norway concerning a joint statement on minimising and eliminating the use of highly enriched uranium in civilian applications’, *INFCIRC/912/Add.3*, 15 Aug. 2019; та IAEA, ‘Communication dated 23 January 2020 received from the Permanent Mission of Australia concerning the joint statement on minimising and eliminating the use of highly enriched uranium in civilian applications’, *INFCIRC/912/Add.4*, 5 Mar. 2020.

Таблиця 7.12. Світові запаси виділеного плутонію, станом на 2022 р.

Усі дані наведені в тоннах неопроміненого плутонію на початок 2022 р. Важливі винятки супроводжуються поясненнями. Сумарні значення округлені до найближчих 5 т.

Держава	Усього запаси	У зброї або придатні для зброї	Прямо непридатні для зброї ^a		Стан виробництва у військових цілях
			Не підпадають під гарантії безпеки	Підпадають під гарантії безпеки/моніторинг	
Китай	3	2,9±0,6	0,04 ^b	–	Зупинене у 1991 р.
Франція	91	6±1,0	–	84,9	Зупинене у 1992 р.
Індія	10	0,65±0,15	8,5 ± 4,9 ^c	0,4	Триває
Ізраїль ^d	0,8	0,84±0,1	–	–	Триває
Японія	45,8	–	–	45,8	–
Північна Корея ^e	0,04	0,04	–	–	Триває
Пакистан ^f	0,5	0,5±0,17	–	–	Триває
Росія	192	88±8	88,5 ^g	15 ^h	Зупинене у 2010 р.
Велика Британія	119,7	3,2	116,5	–	Зупинене у 1995 р.
США ⁱ	87,8	38,4	46,4	3 ^j	Зупинене у 1988 р.
Разом	550	140	260	150	

– – нуль або незначна кількість.

^a За винятком Індії, дані про цивільні запаси базуються на деклараціях *INFCIRC/549* МАГАТЕ. Дані для Франції, Японії, Росії, Великої Британії та США наведені станом на кінець 2021 р. і відображають їх останню декларацію *INFCIRC/549* для МАГАТЕ. Деякі країни з цивільними запасами плутонію не подають декларацій *INFCIRC/549*. З цих країн Нідерланди, Іспанія та Швеція зберігають плутоній за кордоном, але загальні обсяги є несуттєвими, щоб включати їх до таблиці.

^b Ці дані ґрунтуються на декларації Китаю *INFCIRC/549* для МАГАТЕ, станом на кінець 2016 р. Станом на березень 2023 р., це остання декларація.

^c Індійський цивільний матеріал, що не підпадає під гарантії безпеки, є плутонієм, виділеним з відпрацьованого палива енергетичних реакторів. Хоча такий реакторний плутоній, у принципі, може використовуватися у зброї, тут він позначається як “Прямо непридатні для зброї”, оскільки він призначається для палива бридерних реакторів. Він був залишений поза гарантіями безпеки згідно з Угодою про гарантії “для Індії”, підписаною урядом Індії та МАГАТЕ 2 лютого 2009 р. Індія не подає до МАГАТЕ декларацію *INFCIRC/549*.

^d Вважається, що Ізраїль експлуатує реактор з виробництва плутонію у м. Дімона. Оцінка передбачає застосування реактора, зокрема, для виробництва тритію з 1997 р. Оцінка станом на кінець 2022 р. Без урахування виробництва тритію запаси можуть складати 1 090 кг.

^e КНДР, за повідомленнями, задекларувала запаси плутонію у 37 кг у червні 2008 р. Вважається, що згодом вона ще тричі розвантажувала 5-МВт реактор – у 2009, 2016 і 2018 рр. Оцінка запасів була знижена з урахуванням шести ядерних випробувань. У 2021 р. північнокорейські переробні потужності працювали п'ять місяців.

^f На початок 2022 р. Пакистан мав чотири робочі реактори з виробництва плутонію у Хушабі. У цій оцінці приймається, що Пакистан виділяє плутоній з усіх чотирьох реакторів.

^g Ці матеріали включають 63,5 т виділеного плутонію, задекларованого як цивільний у російській декларації *INFCIRC/549* 2022 р. Росія не піддає гарантіям безпеки МАГАТЕ плутоній, задекларований нею як цивільний. Це стосується також 25 т плутонію, отриманого

після демонтажу зброї, що зберігаються у сховищі розщеплюваних матеріалів Маяк і який Росія зобов'язалася не використовувати у військових цілях.

^h До цих матеріалів належить збройовий плутоній, вироблений з 1 січня 1995 р. по 15 квітня 2010 р., коли було заглушено останній реактор, що виробляв плутоній. Його не можна використовувати у зброї, згідно з умовами американо-російської угоди 1997 р. про реактори з виробництва плутонію. Зараз ці матеріали зберігаються у м. Железногорськ і підлягають контролю з боку американських інспекторів.

ⁱ У 2012 р. США задекларували запаси плутонію обсягом 95,4 т, які, станом на 30 вересня 2009 р., належали уряду. В декларації *INFCIRC/549* про запаси станом на 2021 р. США задекларували 49,4 т неопроміненого плутонію (виділеного та у складі змішаного оксидного палива) зі своїх запасів як надлишкові для військових цілей.

^j США поставили близько 3 т надлишкового плутонію, що зберігається в зоні К сховища на заводі в Саванна-Рівер, під гарантії безпеки МАГАТЕ.

Джерела: International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2022: Fifty Years of the Nuclear Non-Proliferation Treaty: Nuclear Weapons, Fissile Materials, and Nuclear Energy* (IPFM: Princeton, NJ, 2022). *Цивільні запаси (крім Індії):* International Atomic Energy Agency (IAEA), 'Communication received from certain member states concerning their policies regarding the management of plutonium', *INFCIRC/549*, різні дати. *Китай:* Zhang, H., *China's Fissile Material Production and Stockpile* (IPFM: Princeton, NJ, 2017). *Ізраїль:* Glaser, A. and de Troullioud de Lanversin, J., 'Plutonium and tritium production in Israel's Dimona reactor, 1964-2020', *Science & Global Security*, vol. 29, no. 2 (2021). *Північна Корея:* Kessler, G., 'Message to US preceded nuclear declaration by North Korea', *Washington Post*, 2 July 2008; Hecker, S. S., Braun, C. and Lawrence, C., 'North Korea's stockpiles of fissile material', *Korea Observer*, vol 47, no. 4 (winter 2016); та IAEA, Board of Governors and General Conference, 'Application of safeguards in the Democratic People's Republic of Korea', Report by the acting director general, GOV/2019/33-GC(63)/20, 19 Aug. 2019. *Росія:* Russian-US Agreement Concerning the Management and Disposition of Plutonium Designated as No Longer Required for Defense Purposes and Related Cooperation (Plutonium Management and Disposition Agreement), signed 29 Aug. and 1 Sep. 2000, amendment signed 5 Sep. 2006, entered into force 13 July 2011. *США:* National Nuclear Security Administration (NNSA), *The United States Plutonium Balance, 1944-2009* (NNSA: Washington, DC, June 2012); та Gunter, A., 'K-Area overview/update', US Department of Energy, Savannah River Site, 28 July 2015.

Таблиця 7.13. Крупні уранозбагачувальні об'єкти та потужності у світі, станом на 2022 р.

За винятком двох об'єктів (помічених *), де для збагачення урану до ізотопу уран-235 (*U-235*) продовжують використовувати газову дифузію, на всіх об'єктах використовують технології сепарації ізотопів за допомогою газового центрифугування.

Країна	Назва або місце розташування об'єкту	Тип	Стан	Потужність (тис. ОРР/рік) ^a
Аргентина ^b	Pilcaniyeu*	Цивільний	Невідомо	20
Бразилія	Resende	Цивільний	Збільшує потужність	45-50
Китай ^c	Lanzhou	Цивільний	Працює	2 600
	Hanzhong (Shaanxi)	Цивільний	Працює	2 000
	Emeishan	Цивільний	Працює	1 050
	Heping*	Подвійного використання	Працює	230
Франція	Georges Besse II	Цивільний	Працює	7 500
Німеччина	Urenco Gronau	Цивільний	Працює	3 700
Індія	Rattehalli	Військовий	Працює	15-30
Іран ^d	Natanz	Цивільний	Збільшує потужність	22
	Qom (Fordow)	Цивільний	Збільшує потужність	2,5
Японія	Rokkasho ^e	Цивільний	Поновлює роботу	75
Північна Корея	Yongbyon ^f	Невідомо	Працює	8
Нідерланди	Urenco Almelo	Цивільний	Працює	5 200
Пакистан	Gadwal	Військовий	Працює	..
	Kahuta	Військовий	Працює	15-45
	Ангарск	Цивільний	Працює	4 000
	Новоуральск	Цивільний	Працює	13 300
Росія	Северск	Цивільний	Працює	3 800
	Зеленогорск ^g	Цивільний	Працює	7 900
	Саренхурст	Цивільний	Працює	4 500
Велика Британія	Sarpenhurst	Цивільний	Працює	4 500
США	Urenco Eunice	Цивільний	Працює	4 900

^a ОРР/рік – одиниць робіт з розділення на рік: ОРР – одиниця виміру зусиль, потрібних для розділення на збагачувальній установці урану з наявним вмістом *U-235* на два компоненти – з вищою і нижчою концентрацією *U-235*, відповідно. Якщо показана вилка потужностей, це означає, що оцінка приблизна або потужність об'єкта збільшується.

^b У грудні 2015 р. Аргентина повідомила про відновлення роботи уранозбагачувального заводу за технологією газової дифузії у Пільканьєу, закритого у 1990-х рр. Даних про фактичне виробництво немає.

^c Оцінювання збагачувальних потужностей Китаю 2015 і 2017 рр. виявили нові об'єкти та дозволяє припустити, що загальні потужності є значно більшими, ніж вважалося раніше.

^d Дані про Іран, станом на грудень 2022 р., демонструють значне зростання, порівняно з початком 2022 р., коли об'єкт у Натанзі мав потужність 12 000 ОРР/рік. Після виходу США у 2018 р. зі Спільного всеохопного плану дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action*), в якому були погоджені обмеження для іранської ядерної програми та заходи підвищення її прозорості, Іран збільшує потужності та рівень збагачення на об'єктах в Натанзі та Фордоу.

^e З 2011 р. центрифужну установку *Rokkasho* переоснащують під нову технологію центрифугування. З початку переоснащення виробництво було незначним.

^f КНДР повідомила про уранозбагачувальний об'єкт Йонгбень у 2010 р. Станом на 2020 р., він вважався діючим. Вважається, що КНДР має щонайменше ще один уранозбагачувальний об'єкт.

^g У Зеленогорську працює центрифужний каскад з виробництва ВЗУ-палива для швидких і дослідницьких реакторів.

Джерела: Indo-Asian News Service (IANS), 'Argentina president inaugurates enriched uranium plant', *Business Standard* (New Delhi), 1 Dec. 2015; Nuclear Engineering International, 'Brazil's INB launches new centrifuge cascade', 25 Nov. 2021; Zhang, H., 'China's uranium enrichment complex', *Science & Global Security*, vol. 23, no. 3 (2015); Zhang, H., *China's Fissile Material Production and Stockpile* (International Panel on Fissile Materials: Princeton, NJ, 2017); International Atomic Energy Agency (IAEA), Board of Governors, 'Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council Resolution 2231 (2015)', Report by the director general, GOV/2022/62, 10 Nov. 2022; Albright, D., Burkhard, S. and Faragasso, S., 'Updated highlights of comprehensive survey of Iran's advanced centrifuges', Institute for Science and International Security, 1 Dec. 2022; та Hecker, S. S., Carlin, R. L. and Serbin, E. A., 'A comprehensive history of North Korea's nuclear program: 2018 update', Stanford University, Center for International Security and Cooperation, 11 Feb. 2019. Дані про збагачувальні потужності ґрунтуються на інформації: IAEA, Integrated Nuclear Fuel Cycle Information Systems (iNFCIS); Urenco, 'Global operations'; та International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2022: Fifty Years of the Nuclear Non-Proliferation Treaty: Nuclear Weapons, Fissile Materials, and Nuclear Energy* (IPFM: Princeton, NJ, 2022).

Таблиця 7.14. Крупні переробні потужності у світі, станом на 2022 р.

Країна	Назва або місце знаходження об'єкту	Паливо	Тип	Стан	Проектна потужність (т важкого металу/рік) ^a
Китай ^b	Пілотна установка Jiuquan	ЛВР	Цивільний	Працює	50
Франція	La Hague UP2	ЛВР	Цивільний	Працює	1 000
	La Hague UP3	ЛВР	Цивільний	Працює	1 000
Індія ^c	Kalpakkam	ВВР	Подвійного використання	Працює	100
	Tarapur	ВВР	Подвійного використання	Працює	100
	Tarapur-II	ВВР	Подвійного використання	Працює	100
	Trombay	ВВР	Військовий	Працює	50
Ізраїль	Dimona	ВВР	Військовий	Працює	40-100
Японія	JNC Tokai	ЛВР	Цивільний	Заглушений у 2014 ^d	(була 200)
	Rokkasho	ЛВР	Цивільний	Пуск планується у 2025 р.	800
Північна Корея	Yongbyon	РГО	Військовий	Працює	100-150
Пакистан	Chashma	ВВР	Військовий	Запускається	50-100
	Nilore	ВВР	Військовий	Працює	20-40
Росія	Маяк РТ-1, Озерск	ЛВР	Цивільний	Працює	400
	EDC, Железногорск ^e	ЛВР	Цивільний	Запускається	250
Велика Британія	Sellafield B205	Magnox	Цивільний	Заглушений у липні 2022 р.	1 500
	Sellafield Thorp	ЛВР	Цивільний	Заглушений у 2018 р.	(була 1 200)
США	H-canyon, Savannah River	ЛВР	Цивільний	Працює	15

ВВР – важководний реактор; ЛВР – легководний реактор; РГО – реактор з газовим охолодженням.

^a Проектна потужність означає максимальну кількість відпрацьованого палива, яку установка може переробити, і вимірюється в тоннах важких металів на рік, при цьому тонни важких металів – це кількість важких металів, в цьому випадку урану, у відпрацьованому паливі. Фактичний вихід часто є значно меншим за проектну потужність. Відпрацьоване паливо ЛВР містить приблизно 1% плутонію, паливо важководних графітових реакторів і паливо Magnox – приблизно 0,4% плутонію.

^b Китай будує експериментальний переробний завод поблизу м. Цзін'ята (провінція Ганьсу) потужністю 200 т важких металів на рік. Його планують ввести в експлуатацію у 2025 р. Там само планується побудувати другий переробний завод з такою ж потужністю.

^c У рамках американо-індійської Ініціативи співробітництва в галузі цивільної атомної енергетики 2005 р. Індія вирішила не відкривати для інспекторів МАГАТЕ жодного зі своїх переробних заводів.

^d У 2014 р. Агентство з атомної енергетики (*Atomic Energy Agency*) Японії оголосило про планове закриття головної частини переробного заводу Токаї, фактично припинивши подальше виділення плутонію. У 2018 р. Орган ядерного регулювання (*Nuclear Regulation Authority*) Японії затвердив план виведення заводу з експлуатації.

^e Росія продовжує будівництво у Железногорську пілотного експериментального центру потужністю 250 т важких металів на рік. Пілотна лінія переробки потужністю 5 т важкого металу на рік була запущена у червні 2018 р.

Джерела: Kyodo News, 'Japan approves 70-year plan to scrap nuclear reprocessing plant', 13 June 2018; Japan Nuclear Fuel Ltd, 'Provisional operation plans for Rokkasho reprocessing plant and MOX fuel fabrication plant', 10 Feb. 2023; "Росатом готов начать "зелёную" переработку отработанного ядерного топлива", РИА Новости, 29 мая, 2018; Sellafield Ltd and Nuclear Decommissioning Authority, 'Job done: Sellafield plant safely completes its mission', 19 July 2022. Дані про проектну потужність базуються на даних Міжнародного агентства з атомної енергії: Integrated Nuclear Fuel Cycle Information Systems (iNFCIS); та International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2022: Fifty Years of the Nuclear Non-Proliferation Treaty: Nuclear Weapons, Fissile Materials, and Nuclear Energy* (IPFM: Princeton, NJ, 2022)

Частина III. Нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння у 2022 р.

- Розділ 8. Ядерне роззброєння, контроль над озброєннями та нерозповсюдження**
- Розділ 9. Хімічні, біологічні загрози та загрози у сфері охорони здоров'я**
- Розділ 10. Контроль над звичайними озброєннями та регламентація нових збройових технологій**
- Розділ 11. Космос і кіберпростір**
- Розділ 12. Контроль над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю**

8. Ядерне роззброєння, контроль над озброєннями та нерозповсюдження

Загальний огляд

Важливість угод і зобов'язань з питань контролю над озброєннями була підкреслена на початку 2022 р. у спільній заяві лідерів п'яти постійних членів Ради Безпеки (РБ) ООН про попередження ядерної війни та уникнення гонки озброєнь. Однак повномасштабне вторгнення однієї з цих ядерних держав – Росії – в сусідню неядерну державу – Україну – призвело до серйозних перебоїв у двосторонніх і багатосторонніх заходах з контролю над ядерною зброєю упродовж всього року.

Війна створила безпрецедентні виклики у сфері ядерної безпеки та гарантій нерозповсюдження для Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ), української влади та персоналу українських ядерних об'єктів (підрозділ V). Ніколи раніше державні збройні сили не завдавали артилерійських або ракетних ударів по діючих атомних електростанціях (АЕС), їх не захоплювали військові. У 2022 р. МАГАТЕ організувало численні місії технічних експертів в Україну, а згодом запровадило постійну присутність на всіх чотирьох її АЕС. МАГАТЕ також запропонувало концептуальну основу – “сім необхідних принципів захисту АЕС і ядерної безпеки” – для усунення загроз ядерним об'єктам у воєнний час.

На початку 2022 р. тривали двосторонні переговори Росії та США, але вони виявили непримиренні розбіжності в позиціях сторін з кількох ключових питань (підрозділ I). Лютневе вторгнення Росії до України спонукало США призупинити діалог, після чого між двома країнами відбувалися лише обмежені двосторонні контакти. Загальна ситуація також вплинула на виконання Договору 2010 р. про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Нового СНО) та обговорення можливої наступної угоди. Хоча Росія та США у 2022 р. продовжували виконувати більшість положень Нового СНО, але в серпні Росія повідомила США, що вона не готова поновити інспекції на своїх військових ядерних об'єктах. Призупинення діалогу з питань стратегічної стабільності означало також відсутність переговорів про контроль над озброєннями після закінчення у 2026 р. терміну чинності Договору про СНО.

Не було прогресу і в запропонованому двосторонньому діалозі з питань стратегічної стабільності між Китаєм і США (підрозділ I). Китай не погоджувався долучатися до переговорів про контроль над озброєннями без попередніх умов.

Через військову підтримку Іраном Росії у війні з Україною ускладнилися переговори про поновлення Спільного всеохопного плану дій (СВПД) стосовно іранської ядерної програми. Ці переговори, що розпочались у Відні у квітні 2021 р., продовжились у 2022 р., але не дали результату (підрозділ IV). Ці

переговори ще більше ускладнювалися розслідуванням МАГАТЕ минулої ядерної діяльності Ірану та реакцією на придушення урядом протестів у країні. Попри відсутність будь-якої альтернативи СВПД в усуненні ключових занепокоєнь з боку як Ірану, так і США, голоси з обох сторін продовжували надавати сумніву довгострокову користь відновлення угоди. Натомість її учасники, схоже, погоджуються зі збереженням статус-кво, попри ціну та ризики.

Переговори між США та Північною Кореєю епізодично тривали десятиліттями, але не змогли зупинити ядерні та ракетні програми Північної Кореї. Останній раунд переговорів про денуклеаризацію зазнав невдачі у 2019 р., а у 2022 р. Північна Корея здійснила пусків балістичних ракет більше, ніж за будь-який інший рік (розділ 7).

Міжнародне співтовариство наблизилось до згоди, але не спромоглося досягти її на 10-й Оглядовій конференції Договору 1968 р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) у серпні 2022 р. (підрозділ II). Майже всі держави-учасниці бажали досягти результативного консенсусу. Попри розбіжності з питань, що стали каменями спотикання на минулих Оглядових конференціях (зокрема, Близькосхідна резолюція 1995 р.) або могли завадити цій конференції (тристороння безпекова угода 2021 р. між Австралією, Великою Британією та США (AUKUS) та зв'язок між ДНЯЗ і Договором 2017 р. про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ)), був розроблений компромісний текст. Провину за відсутність консенсусу здебільшого покладали на Росію, через що з'явився вираз "консенсус мінус один". Оскільки дві Оглядові конференції поспіль завершилися без консенсусних змістовних результатів чи рекомендацій, сторони домовилися створити робочу групу для просування процесу огляду ДНЯЗ до конференції у 2026 р.

На першій зустрічі країни-учасниці ДЗЯЗ досягли згоди з кількох ключових питань (підрозділ III). Окрім створення Науково-консультативної групи, сторони одноголосно ухвалили політичну декларацію і план дій. Останній містить 50 конкретних заходів, зокрема: заходи універсалізації; допомогу постраждалим, відновлення навколишнього середовища та міжнародну співпрацю і допомогу; науково-технічні консультації на підтримку імплементації Договору; підтримку ширшого режиму ядерного роззброєння та нерозповсюдження; інклюзивність; реалізація гендерних положень Договору. Але оскільки всі ядерні держави все ще не приєдналися до Договору, виклики для основної його мети – ядерного роззброєння – залишаються величезними.

Попри ці обмежені успіхи, до кінця 2022 р. навіть діалог п'яти постійних членів РБ ООН був призупинений та обмежувався, за повідомленнями, взаємодією на рівні експертів. Якщо дипломатичні тенденції не зміняться, новий, більш небезпечний етап у контролі над озброєннями вже не за горами.

ТЮТТІ ЕРАСТЬО, ВІЛФРЕД ВАН, ВІТАЛІЙ ФЕДЧЕНКО

I. Двосторонній і багатосторонній контроль ядерних озброєнь за участю Китаю, Росії та США

ВІЛФРЕД ВАН

Двосторонні та багатосторонні заходи з контролю над ядерною зброєю у 2022 р. зазнали серйозних невдач. Початок року був обнадійливим: лідери п'яти постійних членів РБ ООН – Великої Британії, Китаю, Росії, США та Франції – виступили зі спільною заявою про попередження ядерної війни та уникнення гонки озброєнь (підрозділ II). У ній підкреслена важливість угод і зобов'язань з контролю над озброєннями та продемонстрований намір шукати “двосторонні й багатосторонні дипломатичні підходи”, у т. ч. для запобігання гонці озброєнь¹. Січень ознаменувався також продовженням двостороннього діалогу між Росією та США з питань стратегічної стабільності. Під час цих зустрічей, що мали відкрити шлях до переговорів про контроль над озброєннями, сторони обмінялися занепокоєнням з питань безпеки, але зафіксували нерозв'язні розбіжності між позиціями сторін з кількох ключових питань.

Вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. зруйнувало двосторонні відносини. Війна призупинила більшість зв'язків між Росією і США, а також вплинула на реалізацію Договору 2010 р. про заходи з подальшого скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Нового СНО) та обговорення можливої наступної угоди. Водночас не було жодного прогресу між Китаєм і США стосовно діалогу з питань стратегічної стабільності. Китай, як і раніше, не бажав брати участь у переговорах з контролю над озброєннями без попередніх умов – і цю позицію значною мірою поділяють Велика Британія та Франція.

У розділі по черзі розглядаються такі події: російсько-американський діалог з питань стратегічної стабільності; імплементація Нового СНО та обговорення його подовження; взаємодія з Китаєм. Розділ завершується аналізом перспектив на всіх цих напрямках.

Російсько-американський діалог з питань стратегічної стабільності

У січні 2022 р. Росія та США провели третю сесію двостороннього діалогу з питань стратегічної стабільності, ініційовану на зустрічі президентів Дж. Байдена і В. Путіна у червні 2021 р. Цю сесію назвали “надзвичайною” через відсутність попередніх засідань двох міжвідомчих експертних робочих груп (з питань “принципів і завдань майбутнього контролю над озброєннями” та “спроможностей і дій зі стратегічними результатами”), які обидві сторони

¹ ‘Joint statement of the leaders of the five nuclear-weapon states on preventing nuclear war and avoiding arms races’, 3 Jan. 2022.

домовилися створити у вересні 2021 р.² Діалог відбувався на фоні нарощування військових сил Росії поблизу кордонів України³.

Перед третьою сесією, у грудні 2021 р., Росія передала США проекти двох угод – між Росією і США та між Росією і НАТО, – виклавши бажані для неї гарантії безпеки, як “початкову точку” для переговорів⁴. На сесії, проведеній у Женеві під головуванням заступників зовнішньополітичних відомств Росії та США С. Рябкова і В. Шерман (*Wendy Sherman*), сторони обмінялись думками з безпекових проблем і попередньо обговорили взаємні дії⁵. В. Шерман відзначила зацікавленість США в обговоренні контролю над озброєннями, включаючи як стратегічну, так і нестратегічну ядерну зброю. США також засвідчили відкритість до обговорення обмежень і масштабу військових навчань та розміщення ракет, включно з деякими ракетними системами в Європі, що раніше підпадали під дію Договору 1987 р. про ліквідацію ракет середньої дальності та меншої дальності (Договір про РСМД, *Intermediate Nuclear Forces Treaty, INF Treaty*)⁶. У цих питаннях був певний збіг з російськими проектами домовленостей. Зі свого боку, С. Рябков закликав до швидких дій на переговорах про контроль над озброєннями, зазначивши, що будь-які подібні домовленості мають бути пов’язані зі спільним виробленням “стратегічної формули”, яка охопить ядерну та неядерну зброю⁷. З інших ключових питань безпеки сторони відзначили непримиренні розбіжності, зокрема стосовно пропозиції Росії стосовно відмови НАТО від подальшого розширення, в т. ч. від вступу України та інших держав Східної Європи.

Вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. спонукало США призупинити двосторонній діалог з питань стратегічної стабільності⁸. У квітні представник МЗС Росії підтвердив, що процес формально “заморожений”, і припустив, що він може поновитись із завершенням, як її називає Росія,

² Joint statement on the outcomes of the US-Russia Strategic Stability Dialogue, Geneva, 30 Sep. 2021. Див. також: Саалман Л. “Двосторонній і багатосторонній контроль ядерних озброєнь за участю Китаю, Росії та США”. – *Щорічник СІПІ 2022*, підрозділ I розділу 11.

³ Про нарощування російських сил і наступне вторгнення див. підрозділ V розділу 1 і підрозділ I розділу 2 цього видання. Про його наслідки для ядерних об’єктів в Україні див. підрозділ V цього розділу.

⁴ Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Press release on Russian draft documents on legal security guarantees from the United States and NATO’, 17 Dec. 2021.

⁵ US Mission to International Organizations in Geneva, ‘Deputy Secretary Sherman’s participation in an extraordinary session of the strategic stability dialogue with Russian Deputy Foreign Minister Sergey Ryabkov’, 10 Jan. 2022.

⁶ Sherman, W. R., US Deputy Secretary of State, Briefing on the US-Russia strategic stability dialogue, US Department of State, 10 Jan. 2022. Загальний огляд та інші деталі Договору про ліквідацію ракет середньої та меншої дальності (Договір про РСМД) див. у підрозділі III Додатку А цього видання. Про “смерть” Договору про РСМД див.: Топічанов П. та Дейвіс І. “Американо-російський контроль над ядерною зброєю і роззброєння”. – *Щорічник СІПІ 2020*, підрозділ I розділу 11.

⁷ ‘Future Russia-US strategic equation should include nuclear and non-nuclear weapons – Russian deputy FM’, Interfax, 30 Nov. 2020.

⁸ US Mission to International Organizations in Geneva, US statement to the Conference on Disarmament, Subsidiary Body One on the Cessation of the Nuclear Arms Race and Nuclear Disarmament, 15 Mar. 2022; Detsch, J. and Gramer, R., ‘Biden halts Russian arms control talks amid Ukraine invasion’, 25 Feb. 2022.

“спеціальної воєнної операції” в Україні⁹. Наступними місяцями обидві сторони вели абстрактні розмови про готовність до взаємодії з питань стратегічної стабільності та контролю над ядерною зброєю, зокрема в деяких президентських заявах Байдена і Путіна у серпні 2022 р., під час 10-ї Оглядової конференції Договору 1968 р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Non-Proliferation Treaty, NPT*) (підрозділ II)¹⁰.

Але контакти Росії та США після лютого 2022 р. були обмеженими. До них належали запровадження в березні 2022 р. прямої лінії між військовими для попередження конфліктів з метою знизити ризик прорахунку на тлі війни в Україні та телефонні розмови міністрів оборони Росії і США С. Шойгу та Л. Остіна у травні та жовтні¹¹.

США часом демонстрували готовність відокремити війну в Україні від інших тем, а Президент Байден заявив, що “навіть коли ми згуртуємо світ, щоб притягнути Росію до відповідальності [за війну], ми повинні продовжувати залучати Росію до питань стратегічної стабільності”¹². Кілька представників російської влади, включно з Путіним і Рябковим, також натякали, що вони готові відновити процес і чекають на відповідь США¹³. Міністр закордонних справ Росії С. Лавров також казав, що “неможливо обговорювати стратегічну стабільність”, ігноруючи участь Заходу у війні¹⁴. До кінця року реальних планів поновлення діалогу з питань стратегічної стабільності не з’явилося¹⁵.

Новий СНО

Зупинення російсько-американського діалогу з питань стратегічної стабільності означало зрив створення фундаменту договору, що має замінити Новий СНО¹⁶. Він є єдиним чинним на сьогодні договором, що обмежує розмір і склад російських та американських ядерних арсеналів (таблиця 8.1), але його чинність добігає кінця в лютому 2026 р.

У 2022 р. Росія та США продовжували виконувати більшість положень Нового СНО, попри російське вторгнення в Україну та пов’язаний з ним ядерний шантаж, включно з погрозою Путіна, що будь-яке зовнішнє втручання матиме “такі наслідки, з якими ви ще не стикалися”, і його рішення в лютому 2022 р. запровадити “особливий режим бойового чергування” в російських силах стримування¹⁷. Виконання Договору включало обмін

⁹ ‘Russia says strategic stability dialogue with US “frozen”, TASS reports’, Reuters, 30 Apr. 2022.

¹⁰ Biden, J., US president, Statement ahead of the 10th NPT review conference, White House Briefing, 1 Aug. 2022; Putin, V., Russian president, Greetings on the opening of the 10th NPT review conference, 1 Aug. 2022.

¹¹ Youssef, N. A., ‘US, Russia establish hotline to avoid accident conflict’, *Wall Street Journal*, 3 Mar. 2022; ‘Russia’s Shoigu holds second call with US defense secretary in three days’, Reuters, 23 Oct. 2022.

¹² Biden, J., US president, Message to the Arms Control Association, 2 June 2022.

¹³ Kremlin, ‘Valdai International Discussion Club meeting’, 27 Oct. 2022.

¹⁴ ‘Lavrov says Ukraine war affects prospects for nuclear talks’, Reuters, 1 Dec. 2022.

¹⁵ Bugos, S., ‘Russian-US arms dialogue remains uncertain’, *Arms Control Today*, vol. 52, no. 6 (July/Aug. 2022).

¹⁶ Загальний огляд та інші деталі Нового СНО див. у підрозділі III Додатку А цього видання.

¹⁷ ‘Putin orders “special service regime” in Russia’s deterrence force’, TASS, 27 Feb. 2022.

Таблиця 8.1. Загальна кількість стратегічних наступальних озброєнь Росії і США згідно з Новим СНО, станом на 5 лютого 2011 р. і 1 вересня 2022 р.

Категорія	Обмеження за Договором ^a	Росія			США		
		лютий 2011	вересень 2022	зміна	лютий 2011	вересень 2022	зміна
Розгорнуті МБР, БРПЧ та стратегічні бомбардувальники	700	521	540	+19	882	659	-223
Боєголовки на розгорнутих МБР, БРПЧ і стратегічних бомбардувальниках ^b	1 550	1 537	1 549	+12	1 800	1 420	-380
Пускові установки МБР, БРПЧ і стратегічні бомбардувальники ^b	800	865	759	-106	1 124	800	-324

БРПЧ – балістична ракета на підводному човні; МБР – міжконтинентальна балістична ракета.

^a Договір набув чинності 5 лютого 2011 р. Обмеження за Договором треба було виконати до 5 лютого 2018 р.

^b Кожен важкий бомбардувальник, озброєний крилатими ракетами чи авіабомбами, рахується як носій лише однієї боєголовки, хоча літак може нести значно більший вантаж зброї.

Джерело: US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, ‘New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms’, Fact sheet, 1 Sep. 2022.

даними про стан стратегічних ядерних сил обох сторін у березні та вересні. На виконання зобов’язань обидві сторони наперед повідомляли про підзвітні за Договором пуски балістичних ракет, зокрема у квітні, коли Росія випробувала нову важку міжконтинентальну балістичну ракету (МБР) *РС-28 Сармат (SS-X-29)*, оснащену роздільною головною частиною з боєголовками індивідуального наведення (РГЧ БІН)¹⁸.

У серпні 2022 р. Росія повідомила США, що не готова відновити виїзні інспекції своїх військових ядерних об’єктів. Пандемія *Covid-19* поставила під сумнів систему верифікації дотримання Нового СНО, через призупинення інспекцій на місцях з березня 2020 р. та надмірні сподівання на обмін повідомленнями та засідання Двосторонньої консультативної комісії (*Bilateral Consultative Commission, BCC*) – органу, створеного для вирішення питань дотримання та виконання Договору¹⁹. У серпні 2022 р. США надіслали повідомлення про намір відновити виїзні перевірки, що змусило Росію зупинити цей процес. Вона посилалася на обмеження своїх прав проводити інспекції на території США через обмеження на пересування, запроваджені США у відповідь на дії Росії в Україні, та через *Covid-19*²⁰. Росія зауважила, що лише після вирішення цих питань буде “можливо повернутися до повного застосування механізмів верифікації” згідно з Новим СНО²¹. У відповідь США заявили, що не розглядатимуть проведення переговорів про наступний договір до

¹⁸ Vergun, D., ‘Russia notified US of ICBM test launch’, US Department of Defense, 20 Apr. 2022.

¹⁹ Саалман (посилання 2). Стислий опис BCC див. у підрозділі I Додатку Б цього видання.

²⁰ ‘Russia suspends START arms inspections over US travel curbs’, Reuters, 8 Aug. 2022.

²¹ Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Foreign Ministry statement on the Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms’, 8 Aug. 2022.

поновлення інспекцій²². Попри це, сторони домовилися вставити текст у проект остаточного підсумкового документа 10-ї Оглядової конференції ДНЯЗ, зобов'язавшись “повністю імплементувати” Новий СНО та “сумлінно продовжувати переговори про наступні принципи ..., щоб досягти більш глибоких, незворотних і перевірених скорочень ядерних арсеналів”²³. Але Росія виступила проти цього документа на інших підставах, перешкоджаючи будь-якому змістовному консенсусному результату (підрозділ II).

Сесія ВСС у Каїрі, запланована на кінець листопада 2022 р., дала б можливість Росії та США обговорити відновлення інспекцій та інші проблеми виконання Договору. Але Росія на “політичному рівні” в останню хвилину вирішила перенести сесію, а Рябков пізніше згадав про ситуацію в Україні, а також висловив занепокоєння стосовно виконання США Нового СНО²⁴. Представниця МЗС Росії підкреслила важливість Нового СНО й висловила сподівання, що США створять умови для проведення сесії у 2023 р., з “поверненням до повноформатного виконання” положень Договору²⁵.

Контакти з Китаєм

Останніми роками Китай відіграв активну роль у діалозі п'яти постійних членів РБ ООН (P5), до яких належать країни, що згідно з ДНЯЗ є ядерними державами²⁶. На брифінгу для преси з нагоди спільної заяви лідерів P5 у січні 2022 р. Китай наголосив на необхідності посилити комунікацію P5 з питань стратегічної стабільності²⁷. Генеральний директор Департаменту контролю над озброєннями МЗС Китаю Фу Кон (*Fu Cong*) знову відкинув ідею участі Китаю у переговорах з контролю озброєнь до того, як Росія і США скоротять запаси до рівня, порівняного з арсеналом Китаю²⁸. Фу Кон також заперечив твердження США про суттєве збільшення ядерних сил Китаю, хоч і визнав, що Китай вживає заходів для “модернізації” свого арсеналу, щоб гарантувати національну безпеку²⁹.

За кілька днів після спільної заяви P5 заступниця держсекретаря США з питань контролю над озброєннями та міжнародної безпеки Б. Дженкінс (*Bonnie Jenkins*) дала зрозуміти, що США і надалі намагатимуться долучити

²² Lindsay, J. and Lewis, S., ‘US-Russia nuclear weapons inspections must resume before new arms talks, says US’, Reuters, 2 Sep. 2022.

²³ 10th NPT review conference, ‘Draft final document’, NPT/CONF.2020/CRP.1/Rev.2, 25 Aug. 2022, para. 17.

²⁴ ‘Russia had no choice but to nix New START treaty talks, says senior diplomat’, TASS, 29 Nov. 2022; Bugos, S., ‘Russia delays meeting on New START’, *Arms Control Today*, vol. 52, no. 10 (Dec. 2022).

²⁵ ‘Russia expects US to attempt to organize New START commission’s session in 2023’, TASS, 29 Nov. 2022.

²⁶ Загальний огляд та інші деталі ДНЯЗ, включно з визначенням ядерної держави, див. у підрозділі I Додатку А цього видання.

²⁷ Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘Director-general of the Department of Arms Control of the Foreign Ministry Fu Cong holds a briefing for Chinese and foreign media on the joint statement of the leaders of the five nuclear-weapon states on preventing nuclear war’, 4 Jan. 2022; Joint statement (посилання 1).

²⁸ Про відносні розміри китайських, російських та американських ядерних сил див. таблицю 7.1 і підрозділи I, II, V розділу 7 цього видання.

²⁹ Zhao, J., ‘Ministry dismisses claims of nuclear capabilities’, *China Daily*, 5 Jan. 2022.

Китай до переговорів, як у рамках *P5*, так і на двосторонній основі, наголошували на бажанні підвищити прозорість та обмежити ризики і прорахунки³⁰. Вона зауважила, що обидві сторони вивчають шляхи початку дискусій про стратегічну стабільність після віртуальної зустрічі Президента США Дж. Байдена з керівником Китаю Сі Цзіньпінем у листопаді 2021 р. На той момент вони, за словами радника з національної безпеки США Дж. Саллівана (*Jake Sullivan*), домовилися, що “намагатимуться започаткувати переговори про стратегічну стабільність”³¹ (офіційні заяви Китаю були більш туманними).

У лютому 2022 р. Президент Росії Путін відвідав Пекін для участі в церемонії відкриття зимових Олімпійських ігор і переговорів з Сі Цзіньпінем у продовження двох віртуальних зустрічей цих керівників у 2021 р.³² У спільній заяві від 4 лютого 2022 р. вони привітали заяву *P5* і висловили переконання, що всі ядерні держави повинні, серед іншого, “вивести ядерну зброю, розміщену за кордоном, припинити необмежений розвиток глобальної системи протиракетної оборони (ПРО) і вжити ефективних заходів для зменшення ризиків ядерної війни та будь-яких збройних конфліктів між державами з військовим ядерним потенціалом”³³. Вони піддали критиці США за піддрив стратегічної стабільності та послаблення системи контролю над озброєннями, згадавши вихід із Договору про РСМД та розміщення ракет середньої і меншої дальності наземного базування в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні та у Європі. Вони також закликали США “позитивно відреагувати на російську ініціативу” з цього питання³⁴. У грудні 2022 р. Путін і Сі Цзіньпін провели ще одну віртуальну зустріч для ширшого обговорення китайсько-російського стратегічного партнерства³⁵.

У 2022 р. офіційні особи США не раз висловлювали занепокоєння темами та масштабом ядерної модернізації Китаю. У березні командувач Стратегічного командування США адмірал Ч. Річард (*Charles Richard*) назвав це “стратегічним проривом”³⁶. У вересні його наступник Е. Коттон (*Anthony Cotton*) на слуханнях під час затвердження на посаді висловив думку, що розширення Китаєм ядерних сил не відповідає мінімальному стримуванню, і висловив недовіру до інформації про розмір та швидке будівництво трьох нових позиційних районів ядерних ракет на заході Китаю³⁷.

³⁰ ‘US looking for ways to reduce nuclear risk with China’, Kyodo News, 16 Jan. 2022.

³¹ Brookings Institution, ‘Readout from the Biden-Xi virtual meeting: Discussion with National Security Advisor Jake Sullivan’, Webinar transcript, 16 Nov. 2021, p. 11. Див. також: Саалман (посилання 2).

³² Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘President Xi Jinping had a virtual meeting with Russian President Vladimir Putin’, 15 Dec. 2021.

³³ Chinese-Russian joint statement on ‘The international relations entering a new era and the global sustainable development’, 4 Feb. 2022.

³⁴ Chinese-Russian joint statement (посилання 33).

³⁵ Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘President Xi Jinping had a virtual meeting with Russian President Vladimir Putin’, 30 Dec. 2022.

³⁶ Richard, C., Statement to hearing on US Strategic Command and US Space Command, US Senate, Committee on Armed Services, 8 Mar. 2022, p. 8.

³⁷ Cotton, A. J., Statement to nomination hearing, US Senate, Committee on Armed Services, 15 Sep. 2022, p. 18.

У доповіді МО США у листопаді припускалось, що Китай прискорив ядерну експансію, і прогнозувалось, що розмір його запасів, які оцінювались у понад 400 боеголовок, можуть сягнути приблизно 1 500 одиниць до 2035 р., якщо експансія триватиме нинішніми темпами³⁸. У доповіді МО зазначалось, що Китай не бажає долучитися до переговорів про контроль над ядерною зброєю³⁹. У відкритому варіанті Огляду ядерного стану США (*Nuclear Posture Review*) 2022 р. прогнозується, що США у 2030 р. матимуть двох стратегічних суперників, і зазначено, що ядерні сили Китаю треба брати до уваги в майбутніх російсько-американських переговорах про контроль над озброєннями⁴⁰.

Китай і США намагалися покращити двосторонні відносини після того, як їх зіпсував візит до Тайваню спікера Палати представників Конгресу США Н. Пелосі (*Nancy Pelosi*) у серпні 2022 р. і посилення китайської військової активності в регіоні. Міністри закордонних справ Ван Ї (*Wang Yi*) та Е. Блінкен (*Antony Blinken*) провели зустріч у вересні 2022 р., а президенти Дж. Байден і Сі Цзіньпін вперше особисто зустрілися на саміті “двадцятки” (*G20*) на Балі у 2022 р. Офіційні підсумки останньої зустрічі свідчать про те, що відбувся лише обмін думками з широкого кола “питань стратегічної важливості”, причому обговорення ядерної проблеми обмежувалося діями Росії у контексті України, під час якого Байден підтвердив меседж у спільній заяві *P5*⁴¹. Китай, Росія та США також підтримали декларацію лідерів саміту *G20*, в якій зазначено, що “застосування або загроза застосування ядерної зброї є неприпустимими”⁴².

Висновки

Перспективи дво- та багатостороннього контролю над ядерною зброєю і діалогу з питань стратегічної стабільності виглядали туманно. Багатосторонній діалог було призупинено, а процес у рамках *P5*, згідно з повідомленнями, обмежувався обговореннями на рівні експертів. Переговори між Росією і США стосовно наступної системи контролю над озброєннями були призупинені. Заяви деяких російських офіційних осіб вказували на те, що перш ніж Росія розгляне питання про відновлення цього діалогу, може знадобитися певне рішення по Україні. Крім того, вони припускали, що повна імплементація Нового СНО – зокрема, відновлення інспекцій на місцях і скликання *BCC* – також стали заручниками погіршення відносин, спричиненого війною.

³⁸ US Department of Defense, *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2022*, Annual report to Congress (DOD: Nov. 2022), p. 94. У підрозділі V розділу 7 цього видання запаси Китаю оцінюються у приблизно 400 ядерних боеголовок, станом на січень 2023 р.

³⁹ US Department of Defense (посилання 38), p. 97.

⁴⁰ US Department of Defense (DOD), *2022 National Defense Strategy of the United States of America* (DOD: Washington, DC, Oct. 2022). Про огляд ядерного стану США див. також підрозділ I розділу 7 цього видання.

⁴¹ Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘President Xi Jinping meets with US President Joe Biden in Bali’, 14 Nov. 2022; White House, ‘Readout of President Joe Biden’s meeting with President Xi Jinping of the People’s Republic of China’, 14 Nov. 2022.

⁴² G20 Bali summit, Leaders’ declaration, 15-16 Nov. 2022, para. 4.

Крім безпосередніх наслідків вторгнення Росії в Україну, погіршення відносин між Китаєм і Росією, з одного боку, і США – з іншого, створюють значні перешкоди для майбутнього дво- та багатостороннього контролю над ядерною зброєю. Звужується вікно можливостей, у якому можна забезпечити безперервність контролю до закінчення терміну чинності Нового СНО у 2026 р. Якщо тенденції дипломатичних відносин не зміняться, на горизонті сіріє нова, більш небезпечна фаза стосунків Росія-США, що матиме наслідки для глобального контролю над озброєннями.

II. 10-а Оглядова конференція Договору про нерозповсюдження

ВІЛФРЕД ВАН

10-а Оглядова конференція Договору 1968 р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, NPT*) відбулася з 1 по 26 серпня 2022 р. у штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку¹. Конференцію спочатку планували провести у 2020 р., на відзначення 50-ї річниці набуття чинності цим, як вважають, наріжним каменем міжнародного режиму нерозповсюдження, але її чотири рази відкладали через пандемію *Covid-19*.

Попри значні зусилля – включно з переговорами до останнього дня, що завершилися перенесенням і призупиненням останнього пленарного засідання, – Конференція завершилася без консенсусу стосовно змісту основного підсумкового документа. Вторгнення в Україну в лютому 2022 р. було лейтмотивом усіх дискусій, і головуючий на Конференції посол Г. Слаувінен (*Gustavo Zlauvinen*) з Аргентини пояснив відсутність консенсусу стосовно підсумкового документа позицією однієї делегації – РФ. Це була друга поспіль Оглядова конференція без консенсусних змістовних результатів чи рекомендацій.

У цьому розділі розглядається перебіг Оглядової конференції, висвітлюються найбільш суттєві та дискусійні питання. Потім оцінено вплив на Конференцію вторгнення Росії в Україну і прогнозуються перспективи ДНЯЗ².

Перебіг Конференції

Конференція була присвячена регулярному огляду ДНЯЗ за трьома його складовими: ядерне роззброєння, ядерне нерозповсюдження та мирне використання ядерної енергії. Фундамент 10-ї Оглядової конференції закладений підготовчим комітетом, який провів три сесії, починаючи з 2017 р., в оглядовому циклі, продовженому через пандемію *Covid-19*³. Згідно з процедурними правилами, Конференція створила три головні комітети, розподіливши між ними кілька принципових питань для розгляду. Головний комітет I розглянув виконання положень Договору, що стосуються нерозповсюдження ядерної зброї, роззброєння та міжнародного миру й безпеки. Головний комітет II зосередився на нерозповсюдженні ядерної зброї, гарантіях і зонах, вільних

¹ Загальний огляд та інші деталі ДНЯЗ див. у підрозділі I Додатку А цього видання.

² Про інші аспекти війни в Україні див. підрозділ V розділу 1, підрозділ I розділу 2, підрозділ I розділу 5, підрозділ II розділу 11 і підрозділ III розділу 12 цього видання.

³ Про роботу підготовчого комітету див.: Kile, S.N., 'Developments in multilateral nuclear disarmament and non-proliferation', *SIPRI Yearbook 2018*, pp. 235-36; Ерастьо Т., Кайл Ш. Н., Топічканов П., Комжайте У. "Інші події, що стосуються міжнародних договорів та ініціатив з контролю над ядерною зброєю, роззброєння та нерозповсюдження". – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ V розділу 7; Кайл Ш. Н. та Ерастьо Т. "Багатосторонній контроль над ядерною зброєю, договори та ініціативи з питань роззброєння та нерозповсюдження". – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ IV розділу 11.

від ядерної зброї. Головний комітет III розглянув невід’ємне право всіх сторін Договору проводити дослідження, виробляти та використовувати ядерну енергію у мирних цілях⁴.

На першому пленарному засіданні 1 серпня було вирішено на час конференції створити три допоміжні органи, по одному для кожного Головного комітету⁵. Допоміжний орган Головного комітету I розглядав “ядерне роззброєння і гарантії безпеки”; Головного комітету II – “регіональні питання, включаючи Близький Схід і виконання Близькосхідної резолюції 1995 р.”⁶; Головного комітету III – “використання ядерної енергії у мирних цілях, інші положення Договору та підвищення ефективності вдосконаленого процесу огляду”.

Офіційні засідання головних комітетів розпочалися наприкінці першого тижня Конференції, після чого відбулися закриті засідання трьох допоміжних органів. Ця робота продовжилась на другому і третьому тижнях роботи Оглядової конференції. Жоден із трьох головних комітетів чи їх допоміжних органів не досяг консенсусу стосовно підсумкового тексту. Тоді голови кожного допоміжного органу самостійно запропонували проєкт доповіді, який відображав перебіг обговорень. На прикінцевому засіданні кожного з головних комітетів його голова під власну відповідальність оприлюднив робочий документ, де було відображено обговорення в комітеті та у відповідному допоміжному органі⁷. Ці три документи містили розділи про виконання всіх частин Договору, а також розділи з планами заходів і зобов’язаннями.

На основі робочих документів трьох голів головних комітетів Г. Слаувінен підготував проєкт підсумкового документа, оприлюднений наприкінці четвертого, останнього тижня Конференції⁸. Зміст цього проєкту він обговорив з національними делегатами на закритих пленарних сесіях⁹. На третьому тижні Конференції він запросив посла Я. Війнанена (*Jarmo Viinanen*) з Фінляндії для допомоги в обговоренні проєкту серед меншої групи держав, включаючи розділи про роззброєння та нерозповсюдження, щоб продовжити роботу головних комітетів¹⁰. Ці обговорення, що пройшли у фінській Місії, продовжили тенденцію закритих консультацій головуючого на Оглядовій конференції 2015 р.; дехто знову критикував їх за обмежене коло учасників і

⁴ 10th NPT review conference, Preparatory Committee, Final report, NPT/CONF.2020/1, annex V.

⁵ 10th NPT review conference, ‘Decision on subsidiary bodies’, NPT/CONF.2020/DEC.1, 1 Aug. 2022.

⁶ 1995 NPT Review and Extension Conference, Resolution on the Middle East, Final document, part I, NPT/CONF.1995/32 (Part I), June 1995, annex.

⁷ 10th NPT review conference, Chairs’ working papers, Main Committee I, NPT/CONF.2020/MC.I/WP.1, 22 Aug. 2022; Main Committee II, NPT/CONF.2020/MC.II/WP.1, 22 Aug. 2022; Main Committee III, NPT/CONF.2020/MC.III/WP.1, 22 Aug. 2022.

⁸ 10th NPT review conference, ‘Draft final document’, NPT/CONF.2020/CRP.1, 22 Aug. 2022.

⁹ Mukhatzhanova, G., ‘10th NPT review conference: Why it was doomed and how it almost succeeded’, *Arms Control Today*, vol. 52, no. 8 (Oct. 2022).

¹⁰ Zlauvinen, G., in ‘Webinar: The NPT review conference’, Konrad Adenauer Foundation, 9 Sep. 2022.

непрозорість¹¹. Інші невеликі групи були сформовані для обговорення особливо важливих і чутливих питань. Тим часом у Головному комітеті III тривали консультації стосовно тексту про мирне використання ядерної енергії. Під час цих паралельних процесів проєкт підсумкового документа переглядався ще двічі, а третя версія була представлена в передостанній день Конференції¹².

Окремі питання

Ще до вторгнення Росії в Україну очікування країн-учасниць ДНЯЗ від 10-ї Оглядової конференції були скромними, з огляду на результати попередньої Конференції 2015 р. та подальше погіршення геополітичного контексту і ядерного ландшафту. Те, що Конференція тривала до одинадцятої години і майже досягла консенсусу із змістовним результатом, що дозволило говорити про “консенсус мінус один”, свідчить про роботу, проведену сторонами протягом чотирьох тижнів у Нью-Йорку. Це також вказує на те, що третій проєкт остаточного підсумкового документа був компромісним текстом, з яким були готові погодитися майже всі країни-учасниці, включаючи питання, які були каменями спотикання на минулих Оглядових конференціях або могли стати перешкодою на цій Конференції.

Близькосхідна резолюція 1995 р.

Неспроможність країн-учасниць ДНЯЗ досягти змістовного результату у 2015 р. значною мірою пояснювалась обговоренням створення на Близькому Сході зони, вільної від зброї масового ураження (ЗМУ)¹³. Домовленість про вирішення цього питання входила до пакету, що дозволив на необмежений термін подовжити чинність ДНЯЗ на Оглядовій конференції та подовження у 1995 р.¹⁴ На відміну від 2015 р., текст про Близький Схід у проєкті остаточного підсумкового документа 10-ї Оглядової конференції здавався досяжним для країн-учасниць. Деякі оглядачі припускали, що цьому сприяли консультації між Єгиптом і США¹⁵.

У тексті підкреслювався “важливий” характер Близькосхідної резолюції 1995 р. і підтверджувалася підтримка її виконання¹⁶. Текст також відображав події на двох сесіях Конференції зі створення на Близькому Сході зони, вільної від ядерної зброї та іншої зброї масового ураження, скликаних у

¹¹ Rauf, T., ‘The 2015 Non-Proliferation Treaty review conference’, *SIPRI Yearbook 2016*, p. 698; 10th NPT review conference, Summary record of the 13th meeting, NPT/CONF.2020/SR.13, 30 Sep. 2022, paras 113, 152.

¹² 10th NPT review conference, ‘Draft final document’, NPT/CONF.2020/CRP.1/Rev.2, 25 Aug. 2022.

¹³ Wan, W., ‘Why the 2015 NPT review conference fell apart’, United Nations University, Centre for Policy Research, 28 May 2015.

¹⁴ 1995 NPT Review and Extension Conference, Resolution on the Middle East (посилання 6).

¹⁵ Batsanov, S., Chernavskikh, V. and Khlopkov, A., ‘10th NPT review conference: The nonproliferation and peaceful uses of nuclear energy pillars’, *Arms Control Today*, vol. 52, no. 8 (Oct. 2022).

¹⁶ 10th NPT review conference, NPT/CONF.2020/CRP.1/Rev.2 (посилання 12), para. 166.

листопаді 2019 р. і листопаді 2021 р.¹⁷ Деякі аналітики вважали, що позитивний результат цих сесій – скликаних попри спротив Ізраїлю і США та без їх участі, – допоміг послабити тиск цього питання на Оглядову конференцію¹⁸. Третя сесія відбулася в листопаді 2022 р., четверту – заплановано на листопад 2023 р.

Водночас текст не усунув усіх побоювань: Ліван бажав “жорсткіших зобов’язань” стосовно створення зони; Сирія назвала текст “слабким”, оскільки в ньому не було визначено зобов’язань Ізраїлю; а Іран висловив незадоволення своєю неучастю в консультаціях у групах та у процесі розробки¹⁹. Проте жодна держава не була готова заблокувати досягнення консенсусу через це питання. На останньому пленарному засіданні Єгипет, на який США поклали провину за результати Конференції 2015 р., повідомив, що “підтримає текст ... як мінімальну основу для колективних зусиль з виконання резолюції 1995 р.”²⁰.

AUKUS та атомні підводні човни

Тристороння безпекова угода 2021 р. між Австралією, Великою Британією і США (*AUKUS*) заклала основу для передачі технологій ядерних силових установок для військово-морських сил, включаючи корабельні реактори та, потенційно, високозбагачений уран (ВЗУ) як паливо²¹. Будь-яка передача ВЗУ, по суті, виводить його з-під контролю Угоди Австралії з МАГАТЕ про всеохопні гарантії (*Comprehensive Safeguards Agreement*)²². Це дозволяє лавівка, що звільняє ядерний матеріал держави, яка не має ядерної зброї, від гарантій, якщо він використовується в “незаборонених військових цілях”, наприклад, у силових установках²³.

Проблема для ДНЯЗ, пов’язана з морськими силовими установками, існувала й раніше. Але через участь в *AUKUS* двох ядерних держав деякі країни-учасниці ДНЯЗ засудили Угоду за подвійні стандарти та підкреслили її негативні наслідки для режиму нерозповсюдження, побоюючись, що це може

¹⁷ Кайл та Ерастьо (посилання 3); Ерастьо Т. та Федченко В. “Багатосторонній контроль над ядерною зброєю, договори та ініціативи з питань роззброєння та нерозповсюдження”. – *Щорічник СІПІ 2022*, підрозділ III розділу 11.

¹⁸ Bino, T., ‘A Middle Eastern WMD-Free Zone: Are we any closer now?’, *Arms Control Today*, vol. 20, no. 7 (Sep. 2020).

¹⁹ 10th NPT review conference, NPT/CONF.2020/SR.13 (посилання 11), paras 52, 112, 152.

²⁰ 10th NPT review conference, Main Committee II, Summary record of the 11th meeting, NPT/CONF.2020/MC.II/SR.11, 25 Oct. 2022, para. 90; 2015 NPT review conference, Remarks by R. Gottemoeller, Under secretary of state for arms control and international security, US Department of State, 22 May 2015.

²¹ Про угоду *AUKUS* див.: Тянь Н. та ін. “Регіональні зміни у військових витратах у 2021 р.”. – *Щорічник СІПІ 2022*, підрозділ 2 розділу 8; Веземан С. Т., Куїмова А., Веземан П. Д. “Зміни серед отримувачів основних систем озброєнь, 2017-2021 рр.”. – *Щорічник СІПІ 2022*, підрозділ 3 розділу 9.

²² Agreement between Australia and the International Atomic Energy Agency for the Application of Safeguards in Connection with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, entered into force 10 July 1974, IAEA INFCIRC/217; Additional Protocol, entered into force 12 Dec. 1997, IAEA INFCIRC/217/Add.1.

²³ Carlson, J., ‘Verification of nuclear material in non-proscribed military use by a state with a comprehensive safeguards agreement: Legal and related aspects’, Vienna Center for Disarmament and Non-Proliferation (VCDNP), 15 Feb. 2022.

створити новий прецедент. На Оглядовій конференції Китай охарактеризував Угоду як “грубе порушення предмету та мети ДНЯЗ” і запропонував текст для звіту Головного комітету II про створення спеціального комітету для обговорення передачі морських атомних силових установок і ВЗУ²⁴. Інші держави висловили схожі побоювання через потребу посилити цей аспект перевірки та моніторингу²⁵.

Попри тверду думку з цього приводу, під час роботи комітету та подальших переговорів у невеликих групах вдалося виробити прийнятний текст проєкту остаточного підсумкового документа. У ньому в трьох стислих, але змістовних реченнях зазначалися лише зацікавленість країн-учасниць в обговоренні теми морських атомних силових установок, важливість “прозорого й відкритого діалогу” на цю тему, а також що неядерні країни, які займаються цією діяльністю, “мають відкрито і прозоро взаємодіяти з МАГАТЕ”²⁶.

Договір про заборону ядерної зброї

Після укладання у 2017 р. Договору про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ, *Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, TPNW*) п'ять постійних членів РБ ООН (P5) і НАТО окремо виступили з заявами про те, що ДЗЯЗ “суперечить і загрожує підірвати ДНЯЗ”, та “не узгоджується з наявною архітектурою нерозповсюдження та роззброєння”²⁷. Тому після набуття чинності ДЗЯЗ у січні 2021 р. існувало занепокоєння, що новий Договір може викликати розбіжності на Оглядовій конференції ДНЯЗ²⁸.

Скликання першої зустрічі держав-учасниць ДЗЯЗ (*meeting of states parties, MSP*) в червні 2022 р. у Відні і схвалення нею двох підсумкових документів (підрозділ III) були актуальними подіями в контексті обговорень у Головному комітеті I. Австрія, Ірландія, Казахстан і Мексика подали для 10-ї Оглядової конференції робочий документ, де розглядається сумісність і взаємодоповнення ДЗЯЗ і ДНЯЗ²⁹. Вони також мали намір внести до підсумкового документа конкретні формулювання, якими б визнавалися ці аспекти, зокрема в контексті імплементації статті VI ДНЯЗ (стосовно зобов'язання продовжити переговори про ядерне роззброєння)³⁰. Але для них це не було червоною лінією.

Проєкт остаточного підсумкового документа містив лише фактичне визнання ДЗЯЗ і першої зустрічі його країн-учасниць, яка відбулася, попри

²⁴ 10th NPT review conference, Statement by Li Song, Deputy head of Chinese delegation, on nuclear non-proliferation, 10 Aug. 2022.

²⁵ 10th NPT review conference, ‘Nuclear naval propulsion’, Working paper submitted by Indonesia, NPT/CONF.2020/WP.67, 25 July 2022; 10th NPT review conference, Summary record of the 3rd meeting, NPT/CONF.2020/SR.3, 7 Sep. 2022.

²⁶ 10th NPT review conference, NPT/CONF.2020/CRP.1/Rev.2 (посилання 12), para. 36.

²⁷ Five permanent members of the UN Security Council, Joint statement on the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, 24 Oct. 2018; NATO, North Atlantic Council, Statement on the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, 20 Sep. 2017.

²⁸ Загальний огляд та інші деталі ДЗЯЗ див. у підрозділі I Додатку А цього видання.

²⁹ 10th NPT review conference, ‘Complementarity of the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons with the existing disarmament and non-proliferation regime’, Working paper submitted by Austria, Ireland, Kazakhstan and Mexico, NPT/CONF.2020/WP.76, 26 Aug. 2022.

³⁰ 10th NPT review conference, NPT/CONF.2020/WP.76 (посилання 29), paras 34-36.

початкові заперечення Франції. У тексті знову наголошувалося на “глибокому занепокоєнні катастрофічними гуманітарними наслідками застосування ядерної зброї” – це формулювання повторювало підсумковий документ Оглядової конференції 2010 р., що заклав базу для серії конференцій про гуманітарні наслідки, які й привели до укладення ДЗЯЗ³¹. У проєкті також згадувалися гуманітарні наслідки з метою спонукання країн-учасниць до підвищення обізнаності громадськості про проблеми роззброєння та нерозповсюдження, утримання від підбурювання до застосування ядерної зброї і вжиття подальших заходів для виявлення, вивчення і впровадження заходів зменшення ризиків³².

Зниження ядерних ризиків і роззброєння

Зниження ризиків було в центрі уваги протягом циклу огляду та на Оглядовій конференції, засвідчуючи розуміння невідкладності розв’язання проблеми зростаючої імовірності застосування ядерної зброї. Хоча обговорення цієї теми було переважно конструктивним, але багато держав висловлювали побоювання, що наголос на зниженні ризиків відволікає увагу від відсутності прогресу в ядерному роззброєнні держав, які мають ядерну зброю³³.

На визнання такої стурбованості у проєкті остаточного підсумкового документа прямо підтверджено, що “зниження ядерних ризиків не є заміною чи передумовою ядерного роззброєння”³⁴. Документ також мав зобов’язати ядерні держави досягти конкретного прогресу у Дії 5 Плану дій 2010 р. та здійснити кроки для пом’якшення ризиків прорахунку, помилки, непорозуміння чи нещасного випадку³⁵. Далі в документі детально описана низка заходів, які мають здійснити ці держави, включаючи регулярний діалог стосовно ядерних доктрин, розробку заходів, механізмів та інструментів попередження і врегулювання криз, а також збереження практики ненацілювання ядерної зброї та підтримання її на мінімальному можливому рівні бойової готовності, додавши заклик звітувати про ці дії на майбутніх підготовчих комітетах та наступній Оглядовій конференції.

На противагу, було мало реальних заходів з ядерного роззброєння, передбачених статтею VI ДНЯЗ. У той час як проєкт остаточного підсумкового документа підтверджує дійсність зобов’язань з роззброєння, ухвалених на оглядових конференціях 2000 р. і 2010 р., деякі делегати вважали формулювання стосовно зобов’язань надто слабкими та висловлювали стурбованість

³¹ 10th NPT review conference, NPT/CONF.2020/CRP.1/Rev.2 (посилання 12), para. 124; 2010 NPT review conference, Final Document, NPT/CONF.2010/50 (Vol. I), May 2010, part I, para. 80 and Conclusions I(A)(v); Kile, S. N., ‘Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons’, *SIPRI Yearbook 2018*, pp. 307-11.

³² 10th NPT review conference, NPT/CONF.2020/CRP.1/Rev.2 (посилання 12), paras 37-40.

³³ Mishra, S., ‘The nuclear risk reduction approach: A useful path forward for crisis mitigation’, Asia-Pacific Leadership Network for Nuclear Non-proliferation and Disarmament (APLN), 27 Jan. 2023.

³⁴ 10th NPT review conference, NPT/CONF.2020/CRP.1/Rev.2 (посилання 12), para. 36.

³⁵ 10th NPT review conference, NPT/CONF.2020/CRP.1/Rev.2 (посилання 12), para. 37. Про план дій у 64 кроки див. 2010 NPT review conference, NPT/CONF.2010/50 (Vol. I) (посилання 31), pp. 19-29; Kile, S. N., ‘Nuclear arms control and non-proliferation’, *SIPRI Yearbook 2011*, pp. 379-80.

стосовно дискусій навколо цієї теми³⁶. Держави Руху неприєднання закликали до більшої підзвітності в частині роззброєння згідно з ДНЯЗ шляхом “конкретних, вимірюваних, обмежених у часі дій”³⁷. А країни Коаліції нового порядку денного (*New Agenda Coalition*) нарікали на відсутність порівняльного аналізу, який допоміг би “зберегти довіру до режиму”³⁸. Єдині реальні заходи, що потрапили до проєкту остаточного підсумкового документа – це те, що Росія та США мають “сумлінно” продовжити переговори про заміну Нового СНО (підрозділ I)³⁹.

Питання зниження ризиків і роззброєння вийшли на перший план на початку 2022 р. у контексті спільної заяви про попередження ядерної війни та уникнення гонки озброєнь від 3 січня лідерів P5 – Великої Британії, Китаю, Росії, США і Франції, – які одночасно визнані ДНЯЗ ядерними державами⁴⁰. Спільна заява перегукується із заявою Президента США Р. Рейгана та радянського лідера М. Горбачова від 1985 р. про те, що “ядерну війну неможливо виграти та ніколи не можна вести”⁴¹. Заява, яка стала продовженням спільного комюніке від грудня 2021 р., була оприлюднена у дні запланованого відкриття 10-ї Оглядової конференції, ще до рішення про її четверте перенесення. У спільній заяві лідерів підтверджується важливість боротьби з ядерними загрозами та дотримання двосторонніх і багатосторонніх угод, підкреслюючи при цьому намір “продовжити пошук ... дипломатичних підходів для уникнення військової конфронтації”. Але будь-які надії на продовження цієї демонстрації єдності розвіялися із вторгненням Росії в Україну в лютому 2022 р. На Оглядовій конференції Велика Британія, США і Франція підтвердили зміст спільної заяви, засудивши “необдумані ядерні дії” Росії⁴². Вони також згадали про принципи та відповідальні дії, яких вони дотримуються, як “відповідальні власники” ядерної зброї.

Інші питання

Не всі питання, що обговорювалися на Оглядовій конференції, знайшли відображення в тексті проєкту остаточного підсумкового документа. Як і на попередніх конференціях, деякі країни-учасниці стверджували, що домовленості про передачу ядерної зброї – наприклад, коли ядерна зброя США

³⁶ 10th NPT review conference, NPT/CONF.2020/SR.13 (посилання 11), paras 62, 68, 123.

³⁷ 10th NPT review conference, NPT/CONF.2020/SR.13 (посилання 11), para. 46. Список учасників та інші відомості про Рух неприєднання див. у підрозділі I Додатку Б цього видання.

³⁸ 10th NPT review conference, NPT/CONF.2020/SR.13 (посилання 11), para. 62. The New Agenda Coalition consists of Brazil, Egypt, Ireland, Mexico, New Zealand and South Africa.

³⁹ 10th NPT review conference, NPT/CONF.2020/CRP.1/Rev.2 (посилання 12), para. 187.

⁴⁰ ‘Joint statement of the leaders of the five nuclear-weapon states on preventing nuclear war and avoiding arms races’, 3 Jan. 2022.

⁴¹ Joint Soviet-US statement, Summit meeting, Geneva, 21 Nov. 1985; заява P5 розширила спільну заяву президентів Росії і США від 16 червня 2021 р. стосовно стратегічної стабільності та спільну заяву Росії і Китаю від 28 червня 2021 р. з нагоди 20-ї річниці китайсько-російського Договору про добросусідство, дружбу і співробітництво.

⁴² 10th NPT review conference, ‘Principles and responsible practices for nuclear weapon states’, Working paper submitted by France, the United Kingdom and the United States, NPT/CONF.2020/WP.70, 29 July 2022, para. 1.

розгорнута на території їх союзників по НАТО, зокрема в Німеччині, – суперечать “букві та духу ДНЯЗ”⁴³. На подив декого, Китай активно підтримував цю позицію на 10-й Оглядовій конференції. Він закликав неядерні держави “припинити підпалювати” домовленості про ядерне стримування і заявив, що “не буде стояти осторонь” у разі будь-яких спроб передачі ядерної зброї в Азійсько-Тихоокеанському регіоні⁴⁴.

Німеччина разом із представником НАТО (спостерігачем на Конференції) відкинули ці аргументи, зазначивши, що ці домовленості “повністю відповідають і сумісні” з ДНЯЗ і “органічно інтегровані” в нього⁴⁵. Литва окремо засудила публічні заяви Білорусі про “вияв готовності розмістити російську ядерну зброю” у зв’язку з війною в Україні, а Румунія висловила стурбованість “зміною без’ядерного статусу [Білорусі]”⁴⁶. Білорусь, зі свого боку, назвала звинувачення в недотриманні ДНЯЗ “необґрунтованими”⁴⁷.

Хоча Китай, Росія та інші держави закликали ретельно обговорити домовленості про передачу ядерної зброї, включаючи шляхи підвищення її прозорості, у проєкті остаточного підсумкового документа не було жодної згадки про це питання.

З інших питань сама відсутність їх у тексті була компромісом між країнами-учасниками. Деякі аналітики назвали червоні лінії для ядерних держав, через які зникли будь-які згадки про мораторій на виробництво розщеплюваних матеріалів (гадана червона лінія для Китаю), про безумовні негативні гарантії безпеки (тобто гарантії держави, яка володіє ядерною зброєю, що вона ніколи не використає її проти неядерної держави – червона лінія для Великої Британії), а також про обговорення політики невикористання ядерної зброї першою (червона лінія для Франції)⁴⁸.

Наслідки вторгнення Росії в Україну

Попри ці та інші спірні питання, виявилось, що майже всі країни-учасниці були готові до компромісу стосовно остаточного тексту, якщо це веде до досягнення консенсусу зі змістовним результатом. Але на останньому пленарному засіданні Росія заявила, що існує широке невдоволення змістом проєкту підсумкового документа⁴⁹. Попри певні коливання – Австрія і Філіппіни заявили про розчарування змістом проєкту, зокрема, стосовно роззброєння в рамках ДНЯЗ, а Коаліція нового порядку денного зазначила, що “неохоче” приєднується до консенсусу, – інші держави не заперечували проти тексту та

⁴³ 10th NPT review conference, Main Committee I, Statement by Malaysia, 4 Aug. 2022, para. 5.

⁴⁴ 10th NPT review conference, Summary record of the 4th meeting, NPT/CONF.2020/SR.4, 7 Sep. 2022, para. 10; 10th NPT review conference, Summary record of the 7th meeting, NPT/CONF.2020/SR.7, 9 Sep. 2022, para. 80.

⁴⁵ 10th NPT review conference, NPT/CONF.2020/SR.7 (посилання 44), paras 55, 70.

⁴⁶ 10th NPT review conference, Summary record of the 6th meeting, NPT/CONF.2020/SR.6, 19 Sep. 2022, para. 88; 10th NPT review conference, Summary record of the 2nd meeting, NPT/CONF.2020/SR.2, 7 Sep. 2022, para. 20.

⁴⁷ 10th NPT review conference, NPT/CONF.2020/SR.6 (посилання 46), para. 46.

⁴⁸ Jaramillo, C., ‘Death by a thousand red lines: The colossal failure of the 10th NPT review conference’, Ploughshares, 1 Sep. 2022.

⁴⁹ 10th NPT review conference, NPT/CONF.2020/SR.13 (посилання 11), para. 25.

не заявляли про намір порушити консенсус⁵⁰. Інші учасники зауважили, що саме Росія завадила ухваленню підсумкового документа. Досягнення консенсусу вважалося надзвичайно важливим і необхідним виявом підтримки ДНЯЗ і режиму нерозповсюдження у складній безпековій ситуації.

Зрештою, відсутність консенсусу стосовно змістовного підсумкового документа чи рекомендацій, схоже, мало пов'язана з проблемами, які перешкоджали минулим Оглядовим конференціям. Головуючий на Конференції зазначив, що Росія лише в останній день висунула заперечення до тексту, який Росія назвала “відверто політизованим”⁵¹. Г. Слаувінен зазначив, що запропоновані Росією поправки – зокрема стосовно опису ситуації на захоплених нею українських ядерних об'єктах, а також стосовно Будапештського меморандуму 1994 р. про гарантії безпеки, запропоновані Україні в обмін на її рішення позбутися розміщеної на її території радянської ядерної зброї та приєднатися до ДНЯЗ як держава, що не володіє ядерною зброєю, – не знайшли підтримки інших держав⁵².

Дійсно, вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. важко вписувалося у контекст Оглядової конференції. США звинуватили Росію в підриві всіх трьох стовпів ДНЯЗ, а Німеччина побачила “прямі наслідки” для режиму нерозповсюдження⁵³. У спільній заяві 55 держав і ЄС засудили “незаконну агресивну війну” Росії проти України і звинуватили Росію у порушенні гарантій безпеки, наданих нею Україні у 1994 р.⁵⁴ Крім того, було зазначено, що Росія позбавила Україну контролю над її цивільними ядерними об'єктами, тим самим порушивши здатність держави здійснювати невід'ємне право на розробку, дослідження, виробництво та використання ядерної енергії в мирних цілях. У заяві також наголошувалося, що захоплення Росією ядерних об'єктів підірвало виконання угод МАГАТЕ з Україною про гарантії безпеки.

Поза пленарними засіданнями, постійною темою дискусій на Оглядовій конференції стали сім основних принципів ядерної безпеки, окреслених у березні 2022 р. Генеральним директором МАГАТЕ Р. Гроссі (*Rafael Grossi*) у відповідь на ситуацію на ядерних об'єктах України⁵⁵. На третьому тижні Конференції Росія та Україна обмінялися звинуваченнями в обстрілі поблизу

⁵⁰ 10th NPT review conference, NPT/CONF.2020/SR.13 (посилання 11), paras 59, 88, 130.

⁵¹ 10th NPT review conference, NPT/CONF.2020/SR.13 (посилання 11), para. 25.

⁵² Zlauvinen, G., President of 10th NPT review conference, Press briefing, 26 Aug. 2022; Memorandum on Security Assurances in Connection with Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (Budapest Memorandum), signed and entered into force 5 Dec. 1994, *United Nations Treaty Series*, vol. 3007 (2014). Про вплив війни на ядерні об'єкти в Україні див. підрозділ V цього розділу.

⁵³ 10th NPT review conference, NPT/CONF.2020/SR.13 (посилання 11), paras 95, 140.

⁵⁴ 10th NPT review conference, Statement by France on behalf of 55 states and the European Union, 26 Aug. 2022; 1994 Budapest Memorandum (посилання 52).

⁵⁵ Grossi, R. M., IAEA director general, Introductory statement to the IAEA Board of Governors, 2 Mar. 2022. Про дискусію на Оглядовій конференції див., наприклад: 10th NPT review conference, ‘Recognizing the IAEA's seven pillars in the context of Article IV of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons’, Working paper submitted by Australia, Canada, Colombia, Finland, France, Ireland, Japan, the Netherlands, Norway, Slovenia, Spain, Sweden, Switzerland and the USA, NPT/CONF.2020/WP.69, 29 July 2022. Див. також Fedchenko, V., ‘Nuclear security during armed conflict: Lessons from Ukraine’, SIPRI Research Policy Paper, Mar. 2023; Fedchenko, V. et al., ‘Nuclear security in Ukraine and the Black Sea region: New threats, new risks, new consequences’, SIPRI Research Policy Paper, Mar. 2023; підрозділ V цього розділу.

Запорізької АЕС, внаслідок якого в Україні повністю відключили від енергомережі два діючі реактори ЗАЕС⁵⁶.

Перспектива

Деякі країни-учасниці припускали, що робота з ключових питань 10-ї Оглядової конференції ДНЯЗ може стати основою роботи в наступному циклі огляду⁵⁷. Так, порушення гендерних питань під час обговорень, включно із зобов'язанням у проєкті остаточного підсумкового документа “далі включати гендерний погляд в усі аспекти процесів ухвалення рішень стосовно ядерного роззброєння та нерозповсюдження”, дає простір для можливих подальших дій⁵⁸.

Крім того, вважаючи, що не варто марнувати час через нездатність досягти консенсусу зі змістовних висновків чи рекомендацій на 10-й Оглядовій конференції, на заключному пленарному засіданні держави вирішили скоротити наступний цикл огляду зі звичного п'ятирічного періоду до чотирьох років, щоб компенсувати подовження останнього циклу на два з половиною роки через пандемію *Covid-19*, і повністю відновити п'ятирічний цикл у 2030 р.⁵⁹ Тому 11-а Оглядова конференція відбудеться у 2026 р., та, відповідно, не буде дворічної паузи перед засіданням підготовчого комітету конференції. Перша з його трьох сесій відбудеться у Відні у 2023 р.

Головуючий на конференції також заручився згодою створити робочу групу з удосконалення процесу огляду ДНЯЗ⁶⁰. Група відкрита для всіх зацікавлених країн-учасниць і діятиме згідно з регламентом 10-ї Оглядової конференції, включно з узгодженням питань по суті шляхом консенсусу. Маючи завдання надавати рекомендації стосовно “заходів, які покращать ефективність, результативність, прозорість, підзвітність, координацію і безперервність процесу огляду”, вона збиратиметься до першого засідання підготовчого комітету у 2023 р. і підготує рекомендації для цього засідання.

Тим не менш, після другої поспіль Оглядової конференції, що завершуються без згоди зі змістовних висновків, країни-учасниці відчують дедалі більше розчарування через відсутність прогресу за усіма трьома ключовими напрямками і в рамках спільної домовленості, з яких у сукупності складається ДНЯЗ. Зокрема, це розчарування пов'язане з неможливістю подальшого скорочення запасів ядерної зброї і з триваючим конфліктом за участю Росії – однієї з трьох держав-депозитаріїв ДНЯЗ – проти держави, що не має ядерної зброї. Зрозуміло, що процес огляду ДНЯЗ є лише одним із багатьох спірних питань, які є каменем спотикання міжнародного режиму нерозповсюдження.

⁵⁶ Balmforth, T. and Hunder, M., ‘Zelenskiy says danger remains after nuclear plant resumes power supply’, Reuters, 26 Aug. 2022. Про Місію МАГАТЕ з підтримки та допомоги на Запорізькій АЕС див. підрозділ V цього розділу.

⁵⁷ 10th NPT review conference, NPT/CONF.2020/SR.13 (посилання 11), paras 72, 145, 173.

⁵⁸ 10th NPT review conference, NPT/CONF.2020/CRP.1/Rev.2 (посилання 12), para. 41.

⁵⁹ 10th NPT review conference, ‘Decision on the next review cycle’, NPT/CONF.2020/DEC.2, 26 Aug. 2022; 10th NPT review conference, Final document, NPT/CONF.2020/66 (Part I), Aug. 2022, para. 23.

⁶⁰ 10th NPT review conference, NPT/CONF.2020/DEC.2 (посилання 59), para. c.

III. Перша зустріч держав-учасниць Договору про заборону ядерної зброї

ТЮТТИ ЕРАСТЬО

Договір 2017 р. про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ, *Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, TPNW*) є першим багатостороннім договором, що повністю забороняє ядерну зброю, включаючи її розробку, розгортання, володіння, використання та загрозу використання¹. Після набуття чинності 22 січня 2021 р. Договір вимагав скликання Генеральним секретарем ООН протягом одного року зустрічі держав-учасниць (*meeting of states parties, MSP*)². Тому перша зустріч (*IMSP*) спочатку мала відбутися в січні 2022 р., але її двічі переносили за межі цього річного терміну через пандемію *Covid-19* і щоб уникнути збігу з іншими важливими зустрічами³. Зустріч зрештою відбулася 21-23 червня 2022 р. у Відні.

Завдяки ретельній підготовці та єдності країн-учасниць ДЗЯЗ, на першій зустрічі були ухвалені рішення з кількох питань і одностайно схвалені два підсумкові документи – політичну декларацію і план дій. Після короткого огляду підготовки зустрічі в цьому розділі розглядаються ці два документи та інші рішення зустрічі, а також ставлення до ДЗЯЗ неядерних держав, які мають розширені домовленості зі США про ядерне стримування, що їх іноді називають ядерною “парасолькою”.

Перед зустріччю

Головувати на зустрічі був призначений А. Кментт (*Alexander Kmentt*) – представник Австрії, яка відіграла ключову роль у процесі, який у 2017 р. вилився в переговори про Договір. Так, Австрія ініціювала т. зв. “гуманітарне зобов’язання”, яке відкрило шлях для переговорів про ДЗЯЗ на Конференції з гуманітарних наслідків застосування ядерної зброї (*Conference on the Humanitarian Impact of Nuclear Weapons, HINW*) у Відні у 2014 р.⁴ Три конференції з гуманітарних наслідків у 2013-2014 р. дали можливість консенсусом ухвалити підсумковий документ Оглядової конференції ДНЯЗ у 2010 р., де висловлено “глибоке занепокоєння катастрофічними гуманітарними

¹ Загальний огляд та інші деталі ДЗЯЗ, зі списками учасників і підписантів, див. у підрозділі I Додатку А цього видання.

² *Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons* (посилання 1), Article 8. Про переговори та набуття чинності ДЗЯЗ див.: Кайл Ш.Н. “Договір про заборону ядерної зброї”. – *Щорічник СІПРІ 2018*, підрозділ I розділу 7; Ерастьо Т. “Договір про заборону ядерної зброї”. – *Щорічник СІПРІ 2019*, підрозділ IV розділу 7; Ерастьо Т., Кайл Ш.Н., Федченко В. “Багатосторонній контроль над ядерною зброєю, договори та ініціативи з питань роззброєння та нерозповсюдження”. – *Щорічник СІПРІ 2021*, підрозділ III розділу 11; Ерастьо Т., Федченко В. “Багатосторонній контроль над ядерною зброєю, договори та ініціативи з питань роззброєння та нерозповсюдження”. – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ III розділу 11.

³ Kmentt, A., President-designate of TPNW IMSP, Letter to the UN secretary-general, 10 Aug. 2021, annexed to A/75/990, 16 Aug. 2021; United Nations, Secretary-General, Note verbale, 4 Aug. 2022. Див. також Erästö and Fedchenko (посилання 2), p. 462.

⁴ Vienna Conference on the Humanitarian Impact of Nuclear Weapons, ‘Humanitarian pledge’, 8-9 Dec. 2014. Див. також Кайл (посилання 2).

наслідками будь-якого використання ядерної зброї”⁵. Ці конференції заклали фундамент ДЗЯЗ.

Австрія скликала четверту конференцію з питань гуманітарних наслідків застосування ядерної зброї 20 червня, перед першою зустріччю держав-учасниць. На цій зустрічі були присутні представники як громадянського суспільства, так і державних органів, з особливою увагою до наукової спільноти і постраждалих від застосування та випробувань ядерної зброї. Конференція з питань гуманітарних наслідків 2022 р. була проведена окремо від першої зустрічі, але допомогла її проведенню, нагадавши основні висновки попередніх гуманітарних конференцій і надавши результати нового дослідження та свідчення постраждалих⁶. Голоси постраждалих та організацій громадянського суспільства лунали і на першій зустрічі держав-учасниць, як і кілька заяв держав, що постраждали від випробувань ядерної зброї.

До закінчення *IMSP*, ДЗЯЗ був ратифікований 65 державами, 49 з яких взяли участь у зустрічі. Крім того, на зустрічі були присутні 34 держави-спостерігачі, різні міжнародні та неурядові організації, представники громадянського суспільства, включно з постраждалими від застосування та випробувань ядерної зброї⁷. Крім усіх держав, які підписали, але ще не ратифікували Договір, серед спостерігачів були й ті, що не підписали його, в т. ч. п’ять держав, які мають розширені угоди зі США про ядерне стримування.

Рішення, ухвалені на першій зустрічі держав-учасниць

Договір доручав першій зустрічі держав-учасниць встановити терміни та порядок приєднання до ДЗЯЗ ядерних держав і держав, на території яких розташована ядерна зброя. У Статті 4 зазначено, що “кожна держава-учасниця, яка володіє ядерною зброєю, розміщує або контролює її чи інші ядерні вибухові пристрої, повинна негайно зняти їх з озброєння та знищити якомога швидше, але не пізніше кінцевого терміну, який буде визначено на першій зустрічі держав-учасниць”⁸.

IMSP визначила кінцевий термін знищення ядерної зброї – 10 років для ядерних держав, які приєдналися до Договору ще до ліквідації своїх ядерних арсеналів. У разі “несподіваних труднощів у процесі роззброєння” цей термін може бути продовжено ще до п’яти років⁹. Для держав, на території яких розташована ядерна зброя інших держав, термін її вивезення визначено у 90 днів¹⁰. Ці рішення очевидно ґрунтуються на рекомендаціях досліджень,

⁵ 2010 NPT review conference, Final document, vol. I, NPT/CONF.2010/50 (Vol. I), part I, para. A(v). Загальний огляд та інші деталі Договору 1968 р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) див. у підрозділі I Додатку А цього видання.

⁶ Austrian Federal Ministry for European and International Affairs (FMEIA), *The 2022 Vienna Conference on the Humanitarian Impact of Nuclear Weapons* (FMEIA: Vienna, 2022).

⁷ First meeting of TPNW states parties, Report, TPNW/MSP/2022/6, 21 July 2022, paras 17-21.

⁸ Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons (посилання 1), Article 4(2). Інший варіант, передбачений Ст. 4(1), стосується випадку, коли ядерна держава приєднується до Договору після ліквідації ядерної програми.

⁹ First meeting of TPNW states parties, TPNW/MSP/2022/6 (посилання 7), annex III, Decision 1.

¹⁰ First meeting of TPNW states parties, TPNW/MSP/2022/6 (посилання 7).

опублікованих напередодні першої зустрічі держав-учасниць дослідниками Програми науки та світової безпеки Принстонського університету¹¹.

Хоча Стаття 4 також уповноважує держави-учасниці призначити компетентний міжнародний орган або органи для ведення переговорів і верифікації роззброєння, таке призначення не є обов'язковим, доки ядерна держава не приєднається до ДЗЯЗ. Держави-учасниці ще не ухвалили рішення з цього питання. Натомість вони включили відповідну підготовчу роботу до плану дій (див. нижче).

У другому важливому пакеті рішень стосовно структури міжсесійної роботи між зустрічами, що проводяться раз на два роки, або оглядовими конференціями, що проводяться раз на шість років держави-учасниці пішли двома шляхами. По-перше, вони призначили Ірландію і Таїланд неформальними посередниками “для подальшого вивчення та формулювання можливих напрямів реальної співпраці” між ДЗЯЗ і ДНЯЗ¹². По-друге, вони створили неформальні робочі групи: з питань знищення ядерної зброї (Стаття 4); допомоги постраждалим і відновлення навколишнього середовища (Стаття 6); міжнародного співробітництва та допомоги (Стаття 7); універсалізації Договору (Стаття 12)¹³. У міжсесійний період між першою і другою зустрічами держав-учасниць Мексику та Нову Зеландію обрали співголовами групи зі Статті 4; Казахстан і Кірібаті – співголовами груп зі Статей 6 і 7, а Малайзію і ПАР – співголовами групи зі Статті 12. Крім того, Чилі доручили координувати гендерні питання “для підтримки реалізації гендерних положень Договору та звіту про успіхи на другій Зустрічі держав-учасниць”¹⁴.

IMSP також вирішила створити науково-дорадчу групу (*Scientific Advisory Group, SAG*) для науково-технічних консультацій з виконання Договору¹⁵.

Віденський план дій

План дій, схвалений на *IMSP* – т. зв. Віденський план дій, – містить конкретні кроки, спрямовані на сприяння імплементації Договору, які держави-учасниці зобов'язалися здійснити впродовж та після міжсесійного періоду між першою і другою зустрічами¹⁶. Як і три неформальні робочі групи, більшість із 50 заходів плану пов'язані зі Статтями 4, 6, 7 і 12 ДЗЯЗ.

Як зазначено вище, заходи, що стосуються Статті 4, зосереджені на підготовчій роботі, пов'язаній з призначенням компетентного міжнародного органу (органів). Зокрема, Віденський план дій зобов'язує держави-учасниці “поміркувати та попрацювати над розробкою такого механізму”, включаючи

¹¹ Kütt, M. and Mian, Z., ‘Setting the deadline for nuclear weapon destruction under the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons’, *Journal for Peace and Nuclear Disarmament*, vol. 2, no. 2 (2019); Kütt, M. and Mian, Z., ‘Setting the deadline for nuclear weapon removal from host states under the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons’, *Journal for Peace and Nuclear Disarmament*, vol. 5, no. 1 (2022).

¹² First meeting of TPNW states parties, TPNW/MSP/2022/6 (посилання 7), annex III, Decision 3.

¹³ First meeting of TPNW states parties, TPNW/MSP/2022/6 (посилання 7), annex III, Decision 4.

¹⁴ First meeting of TPNW states parties, TPNW/MSP/2022/6 (посилання 7), annex III, Decision 4.

¹⁵ First meeting of TPNW states parties, TPNW/MSP/2022/6 (посилання 7), annex III, Decision 2.

¹⁶ First meeting of TPNW states parties, TPNW/MSP/2022/6 (посилання 7), annex II.

обговорення “загальних зобов’язань держав-учасниць стосовно конкретного мандату міжнародного органу (органів) та настанови стосовно визначення повноважень”¹⁷. Крім того, держави-учасниці домовилися виробити за участю науково-дорадчої групи та відповідних технічних підрозділів конкретні вимоги до запитів на подовження вищезазначених термінів роззброєння¹⁸.

До заходів, пов’язаних зі Статтями 6 і 7 (з питань допомоги постраждалим і відновлення навколишнього середовища, міжнародного співробітництва та допомоги), належать: взаємодія з громадами, постраждалими від застосування чи випробувань ядерної зброї; обмін інформацією з державами, що не приєдналися до Договору, які застосували або випробували ядерну зброю, “з питань надання ними допомоги постраждалим державам-учасницям”; розробка механізмів сприяння допомозі таким державам-учасницям; та обговорення “можливості ... створення міжнародного трастового фонду для держав, постраждалих від застосування або випробування ядерної зброї”¹⁹. Розгляд питань такого трастового фонду рекомендовано також у робочому документі, внесеному на першій зустрічі Казахстаном і Кірібаті²⁰. Крім того, Віденський план дій ставить перед постраждалими державами-учасницями завдання: оцінити наслідки застосування або випробування ядерної зброї; “виробити національні плани виконання зобов’язань допомоги постраждалим і відновлення навколишнього середовища”; представити ці оцінки і плани на другій зустрічі держав-учасниць²¹. Водночас інші учасники, які “в змозі це зробити”, зобов’язуються “допомогти [постраждалим] державам-учасницям, які явно потребують зовнішньої підтримки, шляхом сприяння мобілізації ресурсів і надання технічної, матеріальної і фінансової допомоги”²².

У зв’язку зі Статтею 12 стосовно універсалізації Договору Віденський план дій зобов’язує держави-учасниці, зокрема: закликати інші країни підписати та ратифікувати ДЗЯЗ шляхом “міністерських чи дипломатичних демаршів або ознайомчих візитів”; долучатися до розбудови спроможностей, “роз’яснюючи кроки, які потенційна держава-учасниця мала б зробити для виконання Договору”; та “взаємодіяти з тими державами, які наразі залишаються прихильниками ядерної зброї і ядерного стримування”²³.

Декларація

Декларація *IMSP* під назвою “Наша відданість світу без ядерної зброї” (*Our commitment to a world free of nuclear weapons*) відображає поточний геополітичний контекст, що характеризується ядерними погрозами Росії у

¹⁷ First meeting of TPNW states parties, TPNW/MSP/2022/6 (посилання 7), annex II, para. 8 and action 15.

¹⁸ First meeting of TPNW states parties, TPNW/MSP/2022/6 (посилання 7), action 17.

¹⁹ First meeting of TPNW states parties, TPNW/MSP/2022/6 (посилання 7), actions 19, 20, 23, 29.

²⁰ First meeting of TPNW states parties, ‘Implementing articles 6 and 7’, Working paper submitted by Kazakhstan and Kiribati, TPNW/MSP/2022/WP.5, 8 June 2022.

²¹ First meeting of TPNW states parties, TPNW/MSP/2022/6 (посилання 7), actions 30, 31.

²² First meeting of TPNW states parties, TPNW/MSP/2022/6 (посилання 7), action 32.

²³ First meeting of TPNW states parties, TPNW/MSP/2022/6 (посилання 7), actions 3, 5, 15.

зв'язку з її війною проти України²⁴. Як зазначено у Декларації, “ми занепокоєні та засмучені погрозами використання ядерної зброї і дедалі різкішою ядерною риторикою”²⁵. Деякі країни у своїх заявах на *IMSP* рішуче засудили ядерні погрози Росії, і за лаштунками, за повідомленнями, відбувалися дебати, чи слід згадувати Росію у спільній Декларації²⁶. Однак остаточний текст Декларації відобразив думку більшості: що ядерні погрози Росії є лише одним із проявів системних проблем міжнародного ядерного порядку. Тому замість того, щоб зосередитися на Росії чи прямо засудити її, Декларація засуджує “всі ядерні загрози, відкриті чи приховані, незалежно від обставин, зазначаючи, що

[застосування ядерної зброї] як інструмента політики ... наразі, як ніколи раніше, висвітлює хибність доктрин ядерного стримування, що ґрунтуються на загрозі реального застосування ядерної зброї і покладаються на неї, унаслідок чого зростають ризики знищення безлічі життів, суспільств, націй і завдання глобальних катастрофічних наслідків²⁷.

Далі в Декларації висловлюється серйозне занепокоєння тим, що всі дев'ять ядерних держав продовжують володіти ядерною зброєю, і зазначається, що зростання нестабільності та конфліктів “значно посилює ризики використання цієї зброї”²⁸. Це різко контрастує, зокрема, зі спробами західних ядерних держав протиставити себе Росії на Оглядовій конференції ДНЯЗ наприкінці року, наголошуючи на своїй ролі як “відповідальних власників ядерної зброї” (підрозділ II)²⁹.

Далі в Декларації стверджується, що ДЗЯЗ “потрібний більше, ніж будь-коли”, і що держави-учасниці “рухатимуться вперед у його імплементації з метою подальшого засудження та делегітимізації ядерної зброї і створення постійної надійної глобальної імперативної норми, спрямованої проти неї”³⁰.

Ставлення до ДЗЯЗ держав, що перебувають під “ядерною парасолькою”

Німеччина та Норвегія – дві держави, що мають угоди про розширене ядерне стримування зі США, – висловили намір бути спостерігачами на першій зустрічі держав-учасниць у 2021 р.³¹ До подиву багатьох, ще три держави, що мають такі угоди – Австралія, Бельгія і Нідерланди, – також напередодні першої зустрічі заявили про рішення бути спостерігачами³². Такі рішення цих п'яти держав, що перебувають “під ядерною парасолькою”, відбивають

²⁴ Про вторгнення Росії в Україну див. підрозділ V розділу 1, підрозділ I розділу 2 і підрозділ III розділу 12 цього видання.

²⁵ First meeting of TPNW states parties, TPNW/MSP/2022/6 (посилання 7), annex I, para. 4.

²⁶ Davis Gibbons, R. and Herzog, S., ‘The First TPNW meeting and the future of the nuclear ban treaty’, *Arms Control Today*, vol. 52, no. 7 (Sep. 2022).

²⁷ First meeting of TPNW states parties, TPNW/MSP/2022/6 (посилання 7), annex I, para. 5.

²⁸ First meeting of TPNW states parties, TPNW/MSP/2022/6 (посилання 7), annex I, para. 6.

²⁹ 2020 NPT review conference, ‘Principles and responsible practices for nuclear weapon states’, Working paper submitted by France, the United Kingdom and the United States, NPT/CONF.2020/WP.70, 29 July 2022, para. 1.

³⁰ First meeting of TPNW states parties, TPNW/MSP/2022/6 (посилання 7), annex I, para. 8.

³¹ Erästö and Fedchenko (посилання 2), pp. 463-64.

³² Див., наприклад, International Campaign to Abolish Nuclear Weapons (ICAN), ‘Following parliament’s vote, Netherlands will attend TPNW MSP’, 18 June 2022.

підтримку ДЗЯЗ їх населенням. Їх присутність на першій зустрічі держав-учасниць особливо варта уваги, враховуючи політичну лінію США і НАТО у протидії ДЗЯЗ, якої дотримуються і більшість держав, що мають ядерну зброю³³.

Що стосується Австралії, то внутрішня підтримка ДЗЯЗ включала намір опозиційної Лейбористської партії, прийшовши до влади у 2018 р., приєднатися до ДЗЯЗ³⁴. Цю політику започаткував Е. Албаніз (*Anthony Albanese*), який став прем'єр-міністром у травні 2022 р.³⁵ Після зміни уряду Австралія у жовтні 2022 р. вирішила утриматись і не голосувати проти резолюції щорічної Генеральної асамблеї ООН стосовно ДЗЯЗ³⁶. Така зміна спонукала США попередити свого союзника, що цей Договір не дозволить підтримувати відносини розширеного стримування зі США³⁷.

Натомість Фінляндія і Швеція, які у травні 2022 р. подали заявки на вступ до НАТО, після поновлення російського вторгнення в Україну, вперше проголосували проти резолюції Генеральної асамблеї ООН стосовно ДЗЯЗ, хоча раніше утримувалися³⁸. Таким чином, позицію нинішніх і майбутніх союзників США стосовно ДЗЯЗ можна розглядати як прояв внутрішніх політичних змін у питанні, чому саме слід надавати пріоритет – ядерному стримуванню чи ядерному роззброєнню – в інтересах національної безпеки.

Прогноз

Як зазначили два спостерігачі, “успіх першої зустрічі держав-учасниць ДЗЯЗ, з точки зору організації і політики, важко заперечити”, навіть попри величезні проблеми, пов'язані з головним завданням Договору – ядерним роззброєнням³⁹.

Головна мета ДЗЯЗ – зміцнення глобальних норм, спрямованих проти ядерної зброї, і таким чином здійснення політичного тиску заради ядерного роззброєння – може бути досягнута, навіть якщо ядерні держави не приєднуються до Договору. Тим не менш, *IMSP* приділила багато уваги

³³ Див., наприклад: North Atlantic Treaty Organization, North Atlantic Council, Statement as the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons enters into force, 15 Dec. 2020; Five permanent members of the UN Security Council, Joint statement on the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, 24 Oct. 2018; United Nations, General Assembly, ‘General and complete disarmament’, Report of the First Committee, A/77/385, 14 Nov. 2022, para. 28. Стислий опис і список членів НАТО (до яких належать Бельгія, Німеччина, Нідерланди та Норвегія), див. у підрозділі II Додатку Б цього видання.

³⁴ International Campaign to Abolish Nuclear Weapons (ICAN) Australia, ‘Australian Labor Party commits to joining nuclear ban treaty’, 18 Dec. 2018. Див. також Australian Labor Party (ALP), *ALP National Platform* (ALP: Revesby, Mar. 2021), pp. 116-17.

³⁵ Albanese, A., Speech to the 48th National Conference of the Australian Labor Party, 18 Dec. 2018; Wright, T., ‘Prime Minister Albanese is a TPNW champion’, International Campaign to Abolish Nuclear Weapons (ICAN) Australia, May 2021.

³⁶ United Nations, A/77/385 (посилання 33), para. 28; UN General Assembly Resolution 77/54, ‘Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons’, adopted 7 Dec. 2022.

³⁷ Hurst, D., ‘US warns Australia against joining treaty banning nuclear weapons’, *The Guardian*, 8 Nov. 2022.

³⁸ United Nations, A/77/385 (посилання 33), para. 28; UN General Assembly Resolution 77/54 (посилання 36). Про заявки Фінляндії і Швеції на вступ до НАТО див. підрозділ V розділу 1 цього видання.

³⁹ Davis Gibbons and Herzog (посилання 26).

універсалізації і положенням, що стосуються можливого приєднання ядерних держав або держав, на території яких розташована ядерна зброя. Ця робота необхідна на випадок, якщо ядерна держава або держава, на території якої розташована ядерна зброя, у майбутньому вирішить приєднатися до Договору. Водночас така робота та інші зусилля, зокрема стосовно забезпечення взаємодоповнюваності з ДНЯЗ, мають послужити відповіддю на деякі основні аргументи проти ДЗЯЗ, який піддається критиці за потенційний підрив ДНЯЗ і відсутність чітких правил верифікації⁴⁰.

Але, мабуть, найбільш значущим коротко- та середньостроковим результатом процесу імплементації ДЗЯЗ, розпочатого *1MSP*, стане робота над формулюванням положень, що стосуються допомоги постраждалим і відновлення навколишнього середовища. Приділяючи більше уваги цим питанням і мобілізуючи міжнародні зусилля для їх вирішення, ДЗЯЗ додає новий вимір глобальному режиму ядерного роззброєння та нерозповсюдження. За винятком договорів про зони, вільні від ядерної зброї, багато з яких містять положення про заборону захоронення радіоактивних відходів і, у випадку Центральної Азії, про екологічну реабілітацію забруднених територій, ці питання раніше не розглядалися у будь-яких міжнародно-правових рамках⁴¹. Важливість статей 6 і 7 ДЗЯЗ визнана також державами-спостерігачами на *1MSP*. Так, Швейцарія заявила, що перетворення відповідних зобов'язань у дії “потребуватиме підтримки якнайширшої групи держав”, припускаючи, що це мають бути спільні зусилля, із залученням держав, які не є сторонами ДЗЯЗ, оскільки “гуманітарні наслідки повинні об'єднати нас усіх”⁴².

До кінця 2022 р. кількість держав-учасниць ДЗЯЗ зросла до 68, ще 26 держав підписали, але не ратифікували Договір. *2MSP* заплановано на 27 листопада - грудня 2023 р. у Нью-Йорку⁴³. Як передбачає План дій, можна очікувати, що *2MSP* і підготовка до неї сприятимуть реалізації ключових положень ДЗЯЗ, подальшому ухваленню Договору та зростанню його впливу в державах-учасниках і, можливо, поза ними.

⁴⁰ First meeting of TPNW states parties, Statement by Sweden, 22 June 2022.

⁴¹ Про Семіпалатинський договір 2006 р. та інші договори про зони, вільні від ядерної зброї, див. підрозділ II Додатку А цього видання. Див. також: UN Office for Disarmament Affairs, ‘Nuclear-weapon-free zones’; Lovold, M., ‘Why does the Nuclear Ban Treaty matter?’, International Committee of the Red Cross, 19 Jan. 2021.

⁴² First meeting of TPNW states parties, ‘Victim assistance and environmental remediation’, Statement by Switzerland, 22 June 2022.

⁴³ First meeting of TPNW states parties, TPNW/MSP/2022/6 (посилання 7), paras 11, 23.

IV. Спільний всеохопний план дій стосовно ядерної програми Ірану

ТЮТТИ ЕРАСТЬО

Переговори з Іраном, започатковані у Відні у квітні 2021 р. з метою реанімації Спільного всеохопного плану дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA*), у 2022 р. тривали без результату. Вони відбувались (і ускладнювались) на фоні розслідування минулої ядерної діяльності Ірану, придушення урядом внутрішніх протестів і його військової підтримки Росії у війні з Україною¹.

СВПД укладено у 2015 р., з одного боку, Іраном, з іншого боку, ЄС і трьома європейськими державами – Великою Британією, Німеччиною і Францією (ЄЗ), – та Китаєм, Росією і США². Ця угода, підтримана РБ ООН, мала покласти край кризі, що розпочалась на початку 2000-х рр. і загострилася через суперечку навколо права Ірану на збагачення урану. СВПД ґрунтувався на компромісному рішенні, згідно з яким Іран погоджувався на обмеження та суворий контроль над його чутливою з точки зору розповсюдження діяльністю, в обмін на скасування міжнародних санкцій стосовно його ядерної програми. Однак у травні 2018 р. адміністрація Президента США Д. Трампа припинила виконання угоди і запровадила односторонні санкції, які, хоч і не були сприйняті іншими сторонами СВПД, але суттєво обмежили їх здатність скасувати санкції і залишили Іран практично відрізанним від світової фінансової системи. У відповідь Іран з травня 2019 р. поступово обмежив виконання своїх зобов'язань за СВПД. Після відмови від дотримання основних обмежень СВПД Іран у 2020 р. активізував ядерну діяльність, піднявши рівень збагачення урану за вмістом ізотопу *U-235* і збільшивши збагачувальні потужності шляхом установки сучасних центрифуг³.

У цьому підрозділі розглядаються події 2022 р., пов'язані з СВПД та ядерною програмою Ірану, включно з дипломатичним процесом, спрямованим на відновлення угоди, та звітування МАГАТЕ про виконання Іраном СВПД. Далі описується розслідування МАГАТЕ минулої ядерної діяльності Ірану, що створило додаткові проблеми для дипломатичних контактів.

Дипломатичні зусилля з реанімації СВПД

Після семи раундів переговорів про поновлення СВПД, що завершилися 2021 р., восьмий раунд, який розпочався наприкінці грудня 2021 р., продовжився у Відні в січні 2022 р. Як і раніше, Іран спілкувався зі США лише опосередковано, за посередництва ЄС, що ускладнювало дипломатичний процес між двома головними сторонами переговорів.

¹ Про роль Ірану у війні в Україні див. підрозділ I розділу 2 цього видання.

² Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), 14 July 2015, reproduced as annex A of UN Security Council Resolution 2231, 20 July 2015.

³ Про угоду та її виконання див.: Ерастьо Т. “Спільний всеохопний план дій стосовно ядерної програми Ірану”. – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ II розділу 11; а також відповідні підрозділи видань *Щорічника СІПРІ 2016-2021*.

У першому кварталі року відчувалося розуміння невідкладності та очікування поновлення угоди; зокрема, в лютому Високий представник ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки Ж. Боррель (*Josep Borrell*) казав, що “настав момент докласти максимальних зусиль і досягти компромісу”, а представник США – що Ірану і США “залишилося кілька днів” до досягнення домовленості, “якщо Іран виявить серйозність”⁴. Віденські переговори тимчасово зупинилися через спробу Росії пов’язати відновлення СВПД зі скасуванням західних санкцій, накладених на Росію після її вторгнення в Україну в лютому 2022 р. Однак питання з Росією вирішили в березні, після уточнення нею, що її вимога стосується лише ядерної співпраці в рамках СВПД, і запевнень, наданих Росії з боку США, що американські санкції на це не вплинуть⁵. Повідомлялося, що до середини березня учасники переговорів підготували 27-сторінковий проєкт угоди, де були описані кроки, які Іран і США мають зробити з метою повернення до СВПД, і способи перевірки цих кроків⁶.

Але фінальна домовленість залишилась ілюзорною. Збереглися давні розбіжності стосовно рамок пом’якшення санкцій і наполягання Ірану на гарантіях на випадок виходу США з угоди в майбутньому. На початку березня переговори додатково ускладнили вимоги Ірану стосовно скасування США статусу Корпусу стражів ісламської революції (КСІР) як іноземної терористичної організації і відмови МАГАТЕ від претензій, пов’язаних із розслідуванням його минулої ядерної діяльності (див. нижче)⁷. У наступні місяці вимога скасувати статус КСІР – що було політично важко для адміністрації США через внутрішню двопартійну опозицію такому кроку, – виглядала головною перешкодою для пошуку дипломатичного рішення⁸. У травні ЄС спробував виступити посередником у цьому питанні, відрядивши свого провідного переговорника Е. Мору (*Enrique Mora*) до Тегерана з посланням, що США, “можливо, погодяться обговорити питання санкцій стосовно КСІР після відновлення угоди”, хоча це “не зробить цю односторонню дію частиною пакету відновлення СВПД”⁹.

Після трьох місяців дипломатичного глухого кута, 28-29 червня в Досі відновилися непрямі переговори між Іраном і США, але без результату¹⁰. Після ще однієї зустрічі у Відні 8 серпня Боррель поширив, за його словами, “остаточний текст” угоди про відновлення СВПД, закликаючи Іран і США надати

⁴ Borrell, J. (@JosepBorrellF), Twitter, 14 Feb. 2022, <<https://twitter.com/josepborrellf/status/1493284524146503684>>; Price, N., Press briefing, US Department of State, 23 Feb. 2022.

⁵ Slavin, B., ‘Will domestic politics trump nonproliferation in stalled Iran deal?’, *Arms Control Today*, vol. 52, no. 5 (June 2022); Hickey, S. M., ‘Restored Iran deal may be in reach’, *Arms Control Today*, vol. 52, no. 3 (Apr. 2022).

⁶ Slavin (посилання 5).

⁷ Motamedi, M., ‘Iran, IAEA hold talks as nuclear negotiations near finish line’, Al Jazeera, 5 Mar. 2022. Держдепартамент США визнав КСІР (та його сили Кудс (*Quds*)) іноземною терористичною організацією у квітні 2019 р. US Department of State, ‘Designation of the Islamic Revolutionary Guard Corps’, Fact sheet, 8 Apr. 2019.

⁸ Ward, A. and Toosi, N., ‘Biden made final decision to keep Iran’s IRGC on terrorist list’, Politico, 24 May 2022.

⁹ Davenport, K., ‘EU attempts to save Iran negotiations’, *Arms Control Now*, 20 May 2022.

¹⁰ Middle East Monitor, ‘Report: Iran-US talks in Doha reportedly end without result’, 29 June 2022.

позитивну відповідь¹¹. У проєкті, за повідомленнями, згадувалася також вимога Ірану, пов'язана з триваючим розслідуванням МАГАТЕ його минулої ядерної діяльності, зазначаючи, що “Іран надасть Агентству відповіді на його запити з метою прояснити спірні питання, і коли МАГАТЕ буде задоволене відповідями Ірану, сторони СВПД запропонують Раді керуючих [МАГАТЕ] закрити розслідування”¹². Крім того, у проєкті пропонувалося закрити розслідування протягом двох місяців¹³. Хоча заяви США свідчили про можливість згоди з проєктом, проте висунення Іраном наприкінці серпня додаткових вимог, які, за повідомленнями, включали ще більш ранні терміни закриття розслідування та виключення будь-яких нових розслідувань його минулої ядерної діяльності, схоже, вказували на затухання дипломатичного імпульсу¹⁴. До кінця року переговорів про відновлення СВПД більше не велося.

Крім дипломатичного глухого кута стосовно умов відновлення СВПД, політичні умови для дипломатії руйнувало також жорстоке придушення внутрішніх протестів в Ірані та військова підтримка Іраном Росії у війні з Україною¹⁵. Протести почались у вересні у відповідь на вбивство патрулем т. зв. “поліції моралі” М. Аміні (*Mahsa Amini*), іранки курдського походження. До кінця року жорстка реакція сил безпеки призвела до загибелі сотень людей¹⁶. Крім того, до кінця року з'явилося ще більше доказів передачі Іраном зброї Росії, у т. ч. дронів, що використовувалися для ударів по цивільних об'єктах в Україні¹⁷. Цей контекст створив нові політичні перешкоди для переговорів про СВПД, які раніше відокремлювали від інших проблемних питань. На додачу до посилення спротиву на Заході будь-яким відносинам з Урядом Ірану, останній звинуватив США у заохоченні протестів¹⁸.

Основні події в ядерній програмі Ірану, пов'язані з СВПД

Попри невиконання Іраном ключових положень СВПД, МАГАТЕ у 2022 р. продовжувала звітувати про верифікаційну та моніторингову діяльність в Ірані “у світлі” резолюції РБ ООН зі схвалення СВПД¹⁹. Однак, як зазначено у звітах, призупинення Іраном у лютому 2021 р. додаткових заходів

¹¹ Wintour, P., ‘EU team submit “final text” at talks to salvage 2015 Iran nuclear deal’, *The Guardian*, 8 Aug. 2022.

¹² Davenport, K., ‘Iran nuclear deal negotiations reach final stage’, *Arms Control Today*, vol. 52, no. 7 (Sep. 2022).

¹³ Davenport, K., ‘Iran nuclear talks stall again’, *Arms Control Now*, 28 Sep. 2022.

¹⁴ Davenport (посилання 13).

¹⁵ Fassih, F. and Engelbrecht, C., ‘Tens of thousands in Iran mourn Mahsa Amini, whose death set off protests’, *New York Times*, 26 Oct. 2022; Koshiw, I., ‘Drone analysis in Ukraine suggests Iran has supplied Russia since war began’, *The Guardian*, 10 Nov. 2022.

¹⁶ Hagedorn, E., ‘2022 in review: Iran’s protests threw another wrench into JCPOA revival’, *AI-Monitor*, 26 Dec. 2022.

¹⁷ Kube, C. and Lee, C. E., ‘Russia is providing “unprecedented” military support to Iran in exchange for drones, officials say’, *NBC News*, 9 Dec. 2022. Про іранські поставки зброї Росії див. розділ 6, підрозділ I цього видання.

¹⁸ Hagedorn (посилання 16).

¹⁹ UN Security Council Resolution 2231 (посилання 2).

прозорості згідно з СВПД, зокрема Додаткового протоколу до Угоди про всеохопні гарантії (*Additional Protocol to its Comprehensive Safeguards Agreement, CSA*), “серйозно вплинуло” на діяльність Агентства²⁰. Якщо *CSA* ґрунтується на деклараціях держави про свої ядерну діяльність і ядерні матеріали та на їх перевірці МАГАТЕ, то Додатковий протокол розширює інспекційні повноваження Агентства за межі заявлених об’єктів з метою виявлення можливої прихованої діяльності²¹. Відсутність посиленого моніторингу збіглася з розширенням ядерної діяльності Ірану, про що йдеться нижче.

Припинення постійного спостереження і моніторингу

21 лютого 2021 р. Іран і МАГАТЕ досягли тимчасово порозуміння, що дозволило продовжити запис інформації на іранських ядерних об’єктах за допомогою моніторингового обладнання Агентства відповідно до СВПД. Однак МАГАТЕ отримує доступ до записів лише у випадку дипломатичного рішення, яке відновить ядерну угоду. Метою цієї домовленості – і наступних угод у травні, вересні та грудні 2021 р. про її подовження – було забезпечення “безперервності даних” про ядерну програму Ірану.

8 червня 2022 р. у відповідь на ухвалення Радою керуючих МАГАТЕ резолюції із засудженням Ірану (див. нижче), Іран попросив МАГАТЕ прибрати все спостережне та моніторингове обладнання, пов’язане з СВПД. Агентство зробило це 9-11 червня²². МАГАТЕ попередило, що цей крок ускладнить потенційні майбутні спроби “відновити інформацію про ядерну діяльність Ірану”²³. Якщо СВПД колись буде відновлено, Агентству “потрібно буде вжити додаткових заходів із забезпечення гарантій, а Іран повинен буде надати Агентству вичерпні та точні дані”. Навіть у такому випадку “буде дуже складно підтвердити кількість центрифуг і важкої води, заявлену Іраном до 21 лютого 2021 р.”²⁴.

Але навіть після 11 червня МАГАТЕ продовжувало мати регулярний доступ до всіх основних іранських ядерних об’єктів згідно з *CSA*, крім щоденного доступу на запит, як передбачає СВПД²⁵.

Діяльність, пов’язана зі збагаченням урану та його запасами

З метою запобігання отриманню Іраном високозбагаченого урану (ВЗУ), у СВПД до 2030 р. визначене обмеження на рівень збагачення 3,67% за

²⁰ IAEA, Board of Governors, ‘Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council Resolution 2231 (2015)’, Reports by the director general, GOV/2022/4, 3 Mar. 2022; GOV/2022/24, 30 May 2022; GOV/2022/39, 7 Sep. 2022; GOV/2022/62, 10 Nov. 2022.

²¹ IAEA, ‘IAEA safeguards overview: Comprehensive safeguards agreements and additional protocols’; Protocol Additional to the Agreement between the Islamic Republic of Iran and the International Atomic Energy Agency for the Application of Safeguards in Connection with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, signed 18 Dec. 2003, no yet in force, provisionally applied from 16 Jan. 2016, IAEA INFCIRC/214/Add.1, 4 Mar. 2016.

²² IAEA, GOV/2022/39 (посилання 20), para. 7. Див. також: ‘Iran removing 27 surveillance cameras at nuclear sites: IAEA’, Al Jazeera, 9 June 2022.

²³ IAEA, GOV/2022/39 (посилання 20), para. 8.

²⁴ IAEA, GOV/2022/39 (посилання 20), paras 62, 8.

²⁵ Див., наприклад: GOV/2022/4 (посилання 20), para. 13, p. 4.

вмістом ізотопу *U-235*. На той же період місяця збагачення обмежено паливо-збагачувальною установкою у Натанзі, провінція Ісфахан. Крім того, до 2025 р. збагачення мало здійснюватися лише за допомогою центрифуг *IP-1*, хоча СВПД дозволяв обмежені дослідження та розробки з використанням деяких більш досконалих типів центрифуг і, починаючи з 2023 р., їх виробництво²⁶.

Іран порушив це обмеження ще у 2019 р.²⁷ Спочатку він почав збагачувати уран до 5%, у 2021 р. підвищив рівень збагачення до 20%, а згодом до 60%. Хоча такий матеріал класифікується як ВЗУ, він не досягає 90-відсоткового порогу, за якого уран вважається придатним для виготовлення атомної бомби²⁸. Крім того, з вересня 2019 р. Іран використовує сучасні типи центрифуг, які використовуються, крім згаданої паливозбагачувальної установки, на пілотній паливозбагачувальній установці в Натанзі та на установці у Фордоу, провінція Кум²⁹.

У 2022 р. Іран продовжував виробляти збагачений уран на всіх згаданих вище підприємствах, що призвело до зростання запасів, які у понад 10 разів перевищили ліміт СВПД у 300 кг – у жовтні вони становили 3 673,7 кг³⁰. Особливе занепокоєння викликало зростання запасів урану, збагаченого до 60%, які у серпні сягнули 55,6 кг³¹. Це набагато перевищувало “значну кількість” за визначенням МАГАТЕ – тобто “приблизну кількість ядерного матеріалу, для якого не можна виключити можливість виготовлення ядерного вибухового пристрою”, – у випадку ВЗУ це 25 кг урану-235³². Ситуацію підігрівали спекуляції американських посадовців, ніби Іран може спробувати “здійснити прорив”, швидко збагативши 60-відсотковий ВЗУ до збройового рівня, а потім перемістивши його в інше місце у проміжок часу між інспекціями МАГАТЕ³³.

Такі занепокоєння були підкріплені зростанням потужностей Ірану зі збагачення завдяки встановленню та експлуатації більшої кількості сучасних центрифуг. Це зростання було передбачено законом, ухваленим у грудні 2020 р. парламентом Ірану, який, серед іншого, визначив мету – встановити 1 000 центрифуг *IR-6* до початку 2022 р.³⁴ Цієї мети було досягнуто у вересні³⁵.

²⁶ Joint Comprehensive Plan of Action (посилання 2), paras 3-5, 27.

²⁷ Ерастьо Т. “Виконання Спільного всеохопного плану дій”. – *Щорічник СІПІ 2020*, під-розділ III розділу 11.

²⁸ Ерастьо (посилання 3).

²⁹ Ерастьо (посилання 27).

³⁰ IAEA, GOV/2022/4 (посилання 20), para. 47; IAEA, GOV/2022/24 (посилання 20), para. 56; IAEA, GOV/2022/39 (посилання 20), para. 50; IAEA, GOV/2022/62 (посилання 20), para. 52.

³¹ IAEA, GOV/2022/39 (посилання 20), para. 51.

³² IAEA, *IAEA Safeguards Glossary*, 2022 edn, International Nuclear Verification Series no. 3 (Rev. 1) (IAEA: Vienna, 2022), p. 30. Див. також: Goddard, B., Solodov, A. and Fedchenko, V., ‘IAEA “significant quantity” values: Time for a closer look?’, *Nonproliferation Review*, vol. 23, nos 5-6 (2016).

³³ Davenport, K., ‘Sanctions dispute threatens Iran deal’, *Arms Control Today*, vol. 52, no. 4 (May 2022).

³⁴ Strategic Action Law for the Lifting of Sanctions and Protection of the Interests of the Iranian People, Iranian law approved 2 Dec. 2020, English translation by National Iranian American Council, 3 Dec. 2020.

³⁵ Albright, D., Burkhard, S. and Faragasso, S., ‘Updated highlights of comprehensive survey of Iran’s advanced centrifuges’, Institute for Science and International Security, 22 Sep. 2022.

У січні-квітні Іран переніс виробництво компонентів центрифуг з центрифужного комплексу TESA в м. Карадж поблизу Тегерана на два нових підприємства в Ісфахані. Цей крок міг бути розцінений як реакція Ірану на повідомлення про диверсію на комплексі Карадж у червні 2021 р., а також як його намагання збільшити збагачувальні потужності³⁶.

Виробництво ядерного палива

Рішення Ірану у 2021 р. значно підвищити рівень збагачення урану частково було відповіддю на таємні операції – імовірно, з боку Ізраїлю, – проти його ядерної програми³⁷. Але Іран також пояснював збагачення до 20% попередніми планами виробництва сучасного палива для Тегеранського дослідницького реактора (*Tehran Research Reactor, TRR*)³⁸. У лютому 2022 р. Іран поінформував МАГАТЕ, що він започатковує використання збагаченого до 60% урану для виробництва палива для TRR³⁹. Цей процес – який передбачав поставку гексафториду урану (UF_6) на завод з виготовлення паливних пластин (*Fuel Plate Fabrication Plant, FFPF*) в Ісфахані та його перетворення там на порошок октооксиду триурану (U_3O_8), – мав бути ідентичним процесу виготовлення Іраном паливних пластин з урану, збагаченого до 20%⁴⁰. Як і у випадку з попереднім процесом, перетворення UF_6 на порошок, який важче збагатити до збройового урану, могло б у принципі зменшити занепокоєння стосовно розповсюдження ВЗУ⁴¹. На практиці, однак, отримана таким чином кількість матеріалу становила лише невелику частку загальних запасів збагаченого до 60% урану, які в жовтні збільшилися до 62,3 кг⁴². Водночас більша частина іранських запасів збагаченого до 60% урану зберігалася на FFPF – переробному об'єкті, який не мав обладнання для подальшого збагачення, – що також можна розглядати як ознаку стриманості⁴³.

Що стосується запасів урану, збагаченого до 20%, то найбільша їх частка так само зберігалася на FFPF. Так, згідно з листопадним звітом, 327 кг із загальних 386,4 кг урану, збагаченого до 20%, зберігалися на FFPF, причому

³⁶ 'Experts reportedly see major damage in attack on Iran centrifuge plant', Times of Israel, 5 July 2021; IAEA, GOV/2022/24 (посилання 20), para. 5; Murphy, F., 'Iran moves machines for making centrifuge parts to Natanz – UN nuclear watchdog', Reuters, 6 Apr. 2022.

³⁷ Ерастьо Т. "Виконання Спільного всеохопного плану дій стосовно ядерної програми Ірану". – *Щорічник СІПРІ 2021*, підрозділ II розділу 11; Ерастьо (посилання 3).

³⁸ IAEA, Board of Governors, 'Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Resolution 2231 (2015)', Report by the director general, GOV/INF/2021/36, 6 July 2021.

³⁹ IAEA, GOV/2022/4 (посилання 20), paras 31, 33.

⁴⁰ IAEA, GOV/2022/4 (посилання 20), paras 28, 33.

⁴¹ Davenport (посилання 33); Davenport, K., 'IAEA reports signal escalating nuclear crisis with Iran', Arms Control Now, 1 June 2022.

⁴² After Mar., when Iran converted about 2 kg of uranium enriched to 60%, до powder form, no such conversion was reported by IAEA reports у 2022 р. IAEA, Board of Governors, 'Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Resolution 2231 (2015)', Report by the director general, GOV/INF/2022/8, 16 Mar. 2022, para. 3; IAEA, GOV/2022/62 (посилання 20), para. 53.

⁴³ У листопаді МАГАТЕ повідомило, що у жовтні воно перевірило всього 53 кг урану у формі UF_6 , збагаченого до 60%, на FFPF. IAEA, GOV/2022/62 (посилання 20), para. 35.

8% з них, за повідомленнями, утримувалися в іншій в формі, ніж UF_6 ⁴⁴. Крім паливних пластин, у яких використовують U_3O_8 , ці інші форми включали кілька паливних пластин, що містять силіцид урану, який виготовляють за допомогою іншого процесу, що передбачає виробництво металевого урану як проміжного продукту. Після виготовлення двох паливних пластин з використанням силіциду урану, що містить уран, збагачений до 20%, у листопаді 2021 р., МАГАТЕ підтвердило, що Іран виготовив ще три такі пластини в лютому⁴⁵. Як і з виробництвом паливних пластин з використанням U_3O_8 , переробку урану на силіцидне реакторне паливо можна розглядати як зменшення ризиків розповсюдження збагаченого до 20% UF_6 , навіть попри те, що до кінця 2022 р. лише невелика його частина була використана для виготовлення силіцидних паливних пластин⁴⁶. Водночас оскільки обладнання та досвід, отримані при виробництві металевого урану, могли бути використані в майбутньому для виготовлення ядерних вибухових речовин, виробництво металевого урану було заборонено СВПД⁴⁷.

Діяльність, пов'язана з важкою водою та переробкою

Згідно з СВПД, Іран погодився перепроєктувати важководний реактор в Араку, провінція Марказі (перейменований у 2018 р. на Завод з виробництва важкої води (*Heavy Water Production Plant, HWPP*) в Хондабі) з метою мінімізації кількості плутонію в отриманому там відпрацьованому ядерному паливі. Іран також погодився мати запаси важкої води менше 130 т (після введення реактора в експлуатацію – менше 90 т) і не переробляти відпрацьоване паливо з будь-якого зі своїх ядерних реакторів, за винятком виробництва медичних і промислових радіоізотопів⁴⁸.

До лютого 2021 р. запаси важкої води в Ірані в основному залишалися нижче узгодженого ліміту, але потім Іран припинив інформувати МАГАТЕ про запаси або виробництво важкої води. Це не дозволяло Агентству контролювати запаси важкої води або її кількість, отриману на *HWPP*. Тим не менш, обладнання для моніторингу МАГАТЕ залишалося на об'єкті до червня 2022 р.⁴⁹

Як і попередніми роками, у 2022 р. МАГАТЕ повідомляло, що Іран не продовжував будівництво заводу з виробництва важкої води за первісним проектом, а також не здійснював діяльності, пов'язаної з переробкою, на *TRR* чи будь-якому іншому заявленому об'єкті⁵⁰.

⁴⁴ IAEA, GOV/2022/62 (посилання 20), paras 35, 53.

⁴⁵ IAEA, GOV/2022/4 (посилання 20), paras 27, 29.

⁴⁶ Kelley, R., 'Iran is actually reducing its weapons-usable uranium inventory', IranSource, Atlantic Council, 28 Jan. 2021.

⁴⁷ Albright D. and Burkhard, S., 'Iran's recent, irreversible nuclear advances', Institute for Science and International Security, 22 Sep. 2021.

⁴⁸ JCPOA (посилання 2), annex I.

⁴⁹ IAEA, GOV/2022/39 (посилання 20), para. 7.

⁵⁰ Див., наприклад: GOV/2022/62 (посилання 20), paras 12, 14.

Невирішені питання Угоди Ірану про всеохопні гарантії нерозповсюдження

Хоча укладення СВПД формально закрило питання про т. зв. можливий військовий вимір минулої ядерної діяльності Ірану, але МАГАТЕ відновило розслідування за новими доказами, очевидно, наданими Агентству Ізраїлем у 2018 р.⁵¹ В лютому 2019 р. МАГАТЕ відвідало склад, не задекларований Агентству Іраном, – об'єкт № 1 у попередніх звітах МАГАТЕ, ідентифікований у травні 2022 р. в тегеранському районі Туркузабад. Взяті там зразки довкілля містили частки природного урану, що вказувало на минулу діяльність з переробки урану⁵². Згодом МАГАТЕ запросило роз'яснень стосовно чотирьох місць в Ірані, де, як воно припускало, до 2004 р. зберігалися незадекларовані ядерні матеріали та проводилась ядерна діяльність⁵³.

У січні 2022 р. МАГАТЕ повідомило, що у нього більше немає питань стосовно одного з чотирьох об'єктів, раніше відомого як об'єкт № 2, який згодом було ідентифіковано як Лавісан-Шіан, у північно-східному районі Тегерану⁵⁴. Справа була в тому, що у 2003 р. на цьому об'єкті піддавався механічній і хімічній обробці металевий диск. Іран, всупереч зобов'язанням за Угодою про всеохопні гарантії, не заявляв про цю діяльність МАГАТЕ.

Питання, пов'язані з трьома іншими об'єктами, залишилися невирішеними. 5 березня МАГАТЕ та Іран узгодили дорожню карту розгляду цих питань до червня⁵⁵. Однак, як і попередніми роками, у 2022 р. МАГАТЕ продовжувало вважати відповіді Ірану про ці місця недостатніми, тоді як Іран стверджував, що він надав Агентству всі необхідні роз'яснення, і припускав, що присутність часток урану в трьох місцях була результатом диверсії третьої сторони⁵⁶. У звіті МАГАТЕ про гарантії нерозповсюдження за травень 2022 р. міститься висновок, що

допоки Іран не надасть технічно достовірних пояснень присутності часток урану антропогенного походження в Туркузабаді, Вараміні [об'єкт № 3] і “Марівані” [об'єкт № 4] та не повідомить Агентство про поточне(і) місце(я) утримання ядерних матеріалів та/або забрудненого обладнання, Агентство не може підтвердити достовірність і повноту декларацій Ірану відповідно до його Угоди про всеохопні гарантії⁵⁷.

Травневий звіт про гарантії нерозповсюдження спонукав Раду керуючих МАГАТЕ ухвалити резолюцію, яка засудила Іран за “недостатню співпрацю” в розв'язанні невирішених питань згідно з Угодою про всеохопні гарантії⁵⁸.

⁵¹ Sanger, D. E. and Specia, M., ‘Israeli leader claims Iran has “secret atomic warehouse”’, *New York Times*, 27 Sep. 2018.

⁵² Ерастьо (посилання 27); IAEA, Board of Governors, ‘NPT Safeguards Agreement with the Islamic Republic of Iran’, Report by the director general, GOV/2021/15, 23 Feb. 2021.

⁵³ IAEA, GOV/2021/15 (посилання 52).

⁵⁴ IAEA, Board of Governors, ‘NPT Safeguards Agreement with the Islamic Republic of Iran’, GOV/2022/5, 5 Mar. 2022, para. 7.

⁵⁵ Hickey (посилання 5).

⁵⁶ Davenport (посилання 33).

⁵⁷ IAEA, Board of Governors, ‘NPT Safeguards Agreement with the Islamic Republic of Iran’, Report by the director general, GOV/2022/26, 30 May 2022, para. 36.

⁵⁸ IAEA, Board of Governors, ‘NPT Safeguards Agreement with the Islamic Republic of Iran’, Resolution, GOV/2022/34, 8 June 2022.

Як зазначалося, це стало поштовхом до рішення Ірану видалити спостережне та моніторингове обладнання МАГАТЕ зі своїх ядерних об'єктів. Коли у листопаді Рада керуючих МАГАТЕ ухвалила аналогічну резолюцію, Іран відповів оголошенням про започаткування збагачення урану до 60% на підземній паливозбагачувальній установці⁵⁹.

На основі обговорень, що розпочались у вересні, Іран і МАГАТЕ домовилися, що Агентство “здійснить технічний візит до Тегерана до кінця листопада 2022 р. ... у справах, пов'язаних з невіршеними питаннями гарантій”⁶⁰. Візит відбувся 18 грудня, але про якісь його успіхи не повідомлялося⁶¹.

Перспективи

Відновлення СВПД принесло б очевидні вигоди як для Ірану, так і для США, включаючи довгострокову мету останніх скоротити запаси збагаченого урану в Ірані, збільшивши таким чином потрібний йому “час для прориву”. Попри це, розбіжності зі, здавалося б, другорядних питань знову призвели у 2022 р. до втрати дипломатичних можливостей. Це викликає питання стосовно реальної політичної готовності обох сторін досягти рішення. З боку Ірану ця готовність, імовірно, гальмується побоюванням, що США можуть знову вийти з угоди. Тим часом багато хто у США стверджував, що СВПД втратив попередню цінність, оскільки деякі з ядерних досягнень Ірану – зокрема, ноу-хау, отримані в процесі експлуатації сучасних центрифуг, – були незворотними. Таким чином, голоси з обох сторін ставили під сумнів довгострокові вигоди від його відновлення.

Крім того, стає дедалі важче відокремити ядерну проблему від інших політичних подій – таких, як російсько-українська війна, політичні репресії та порушення прав людини в Ірані, – що створює додаткові перешкоди для взаємодії Заходу з Іраном. Розчарування Ірану в СВПД та обіцянках нормалізації торгівлі із Заходом вже призвело до поглиблення його відносин з Росією, що в майбутньому може включати експорт сучасних систем озброєнь з Росії до Ірану⁶².

З урахуванням цього, важко побачити якусь альтернативу, яка б вирішила фундаментальні проблеми обох сторін так само ефективно, як СВПД. Хоча це усвідомлення може зрештою призвести до більшої гнучкості та нових дипломатичних зусиль для зменшення ризиків розповсюдження, але останні кілька років показали, що сторони, попри витрати та ризики, готові миритися зі статус-кво.

⁵⁹ IAEA, Board of Governors, ‘NPT Safeguards Agreement with the Islamic Republic of Iran’, Resolution, GOV/2022/70, 17 Nov. 2022; Hafezi, P. and Murphy F., ‘Iran starts enriching uranium to 60% purity at Fordow plant’, Reuters, 22 Nov. 2022.

⁶⁰ IAEA, Board of Governors, ‘NPT Safeguards Agreement with the Islamic Republic of Iran’, Report by the director general, GOV/2022/63, 10 Nov. 2022, para. 7.

⁶¹ ‘UN nuclear officials leave Iran after talks, result unclear’, Reuters, 19 Dec. 2022.

⁶² Gramer, R., ‘Iran and Russia are closer than ever before’, *Foreign Policy*, 5 Jan. 2023.

V. Напади на ядерні об'єкти в Україні та місії Міжнародного агентства з атомної енергії у відповідь

ВІТАЛІЙ ФЕДЧЕНКО, ІРИНА МАКСИМЕНКО, ПОЛІНА СИНОВЕЦЬ

Україна має 15 діючих ядерних реакторів на чотирьох атомних електростанціях (АЕС), які разом виробляють близько половини електроенергії у країні. У 2022 р. усі чотири АЕС, а також інші ядерні об'єкти зазнали військових атак, у т. ч. артилерійських обстрілів і ракетних ударів, а дві АЕС були окуповані російськими військами¹. Така ситуація створює надзвичайні виклики з точки зору ядерної безпеки, захисту персоналу цих об'єктів і гарантій нерозповсюдження для української влади та МАГАТЕ².

Напади на ядерні об'єкти та інші установки ядерного паливного циклу траплялися і раніше, як під час військових конфліктів, так і в мирний час (врізка 8.1)³. Однак напади на ядерні об'єкти в Україні багато в чому є безпрецедентними. Ніколи раніше великі діючі АЕС не зазнавали обстрілів або ракетних ударів з боку державних військ. В історії не було прецедентів військової окупації та подальшої анексії АЕС⁴. Крім того, до 2022 р. напади зазвичай переслідували ціль запобігти можливому розповсюдженню ядерної зброї або перешкодити незаконним військовим програмам і, як правило, відбувалися на об'єктах, які не підлягали гарантіям МАГАТЕ – технічним заходам, за допомогою яких МАГАТЕ переконується, що ядерні матеріали та технології використовуються лише в мирних цілях.

У цьому розділі вперше розглядаються надзвичайні виклики, з якими зіткнулись українські ядерні об'єкти у 2022 р. Далі описані місії реагування та інша допомога, надана МАГАТЕ.

Події на українських ядерних об'єктах у 2022 р.

Чорнобильська атомна електростанція та зона відчуження

На майданчику Чорнобильської АЕС (ЧАЕС) розміщено шість реакторних установок. З них енергоблоки 1-3 були зупинені, енергоблок 4 частково зруйнований під час ядерної аварії 26 квітня 1986 р. і наразі ізольований Новим захисним саркофагом (*New Safe Confinement*), а блоки 5 і 6 ніколи

¹ Про інші аспекти війни в Україні див. підрозділ V розділу 1, підрозділ I розділу 2 і підрозділ III розділу 12 цього видання.

² Стислий опис і список країн-учасниць МАГАТЕ див. у підрозділі I Додатку Б цього видання.

³ Визначення ядерного об'єкту, ядерної установки та ядерного циклу див.: IAEA, *IAEA Nuclear Safety and Security Glossary: Terminology Used in Nuclear Safety, Nuclear Security, Radiation Protection and Emergency Preparedness and Response, 2022* (interim) edn (IAEA: Vienna, 2022), pp. 135-37.

⁴ Про захоплення Росією у 2014 р. у Криму дослідницького реактора IP-100 і підкритичної ураново-водної збірки в Севастопольському національному університеті ядерної енергії та промисловості див.: Sergeyev, Yu., Permanent representative of Ukraine, Statement at the UN General Assembly meeting on the Report of the International Atomic Energy Agency, 17 Nov. 2015.

Врізка 8.1. Напади на ядерні об'єкти до 2022 р.**Напади під час збройних конфліктів**

Під час Другої світової війни союзники у 1942-1944 рр. робили численні спроби знищити завод *Norsk Hydro* з виробництва важкої води в Телемарку, Норвегія^a.

У 1950 р. унаслідок бомбардувань стратегічною авіацією ВПС США під час Корейської війни 1950-1953 рр. був знищений хімічний комплекс у Хиннамі, Північна Корея, де, за повідомленнями, переробляли монацит для радянської ядерної програми^b. Монацит – це природний мінерал, що містить рідкоземельні елементи торію та урану.

30 вересня 1980 р., під час ірано-іракської війни 1980-1988 рр., іранські винищувачі-бомбардувальники атакували дослідницький реактор Осірак, який тоді будували в Іраку, пошкодили допоміжні споруди, але не влучили в сам реактор^c.

У 1984-1988 рр. Ірак здійснив сім авіаударів і зрештою знищив іранську АЕС у Бушері, яка на той час перебувала на завершальному етапі будівництва^d.

Під час війни в Перській затоці у 1990-1991 рр. США знищили багато іракських ядерних об'єктів, на чотирьох з яких були ядерні чи інші радіоактивні матеріали^e. У 2000 р. уряд США склав список із чотирьох ядерних об'єктів в Іраку, де зберігались ядерні та інші радіоактивні матеріали, і які були пошкоджені під час війни в Перській затоці: ядерний дослідницький центр Тувейта, уранозбагачувальний завод у Тармії, завод з виробництва суперфосфатних добрив у Аль-Каїмі та завод з виробництво комбікормів у Мосулі^f.

Напади у мирний час

У 1981 р. під час ізраїльського авіанальоту було знищено реактор Осірак в Іраку^g.

У 1993 р. США ударом крилатих ракет знищили два іракські ядерні об'єкти, які не були знищені під час війни в Перській затоці^h.

У вересні 2007 р., під час ізраїльського авіанальоту були знищені два, ймовірно, незадекларовані ядерні об'єкти, розташовані в Аль-Кібарі, на сході Сиріїⁱ.

^a Kreps, S. E. and Fuhrmann, M., 'Attacking the atom: Does bombing nuclear facilities affect proliferation?', *Journal of Strategic Studies*, vol. 34, no. 2 (Apr. 2011), pp. 175-76.

^b Futrell, R. F., *The United States Air Force in Korea, 1950-1953* (US Air Force, Office of Air Force History: Washington, DC, 1983), pp. 186, 190.

^c US Director of Central Intelligence, 'National intelligence daily', 1 Oct. 1980, p. 1; та 'The ghosts that hit Osirak', *The Economist*, 18 Oct. 1980, p. 54.

^d Spector, L. S., *Nuclear Ambitions: The Spread of Nuclear Weapons 1989-1990* (Westview Press: Boulder, CA, 1990), pp. 190, 208-209.

^e Kreps and Fuhrmann (посилання *a*), pp. 177-78.

^f US Defense Health Agency, 'Intelligence related to possible sources of radioactive contamination during the Persian Gulf War', July 2000.

^g Feldman, S., 'The bombing of Osirac – Revisited', *International Security*, vol. 7, no. 2 (fall 1982), p. 114.

^h Kreps and Fuhrmann (посилання *a*), p. 178.

ⁱ Кайл Ш.Н. "Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження". – *Щорічник СППІ 2010*, розділ 7.

не вводились в експлуатацію⁵. На майданчику також розташовані два сховища відпрацьованого ядерного палива: мокре сховище відпрацьованого ядерного палива СВЯП-1 і сухе сховище відпрацьованого ядерного палива

⁵ Про ядерний інцидент 1986 р. див.: Blix, H., 'The Chernobyl reactor accident: The international significance and results', *SIPRI Yearbook 1987*, 425-32.

СВЯП-2, побудоване на заміну СВЯП-1 у 2021 р. На майданчику ЧАЕС і в Чорнобильській зоні відчуження є ще кілька об'єктів переробки та захоронення радіоактивних відходів⁶.

24 лютого 2022 р. о 06:41 за середньоєвропейським часом Державна інспекція ядерного регулювання України (ДІЯРУ), діючи як повноважний національний орган, згідно з Конвенції про оперативне оповіщення про ядерну аварію, поінформувала чергового Центру інцидентів та аварійних ситуацій (*Incident and Emergency Centre, IEC*) МАГАТЕ, що “російські війська перебувають на майданчику” ЧАЕС, і що Україна ввела на своїй території режим воєнного стану⁷. Того ж вечора ДІЯРУ повідомила, що внаслідок збройного нападу всі об'єкти на майданчику ЧАЕС захоплені російськими військовими⁸.

25 лютого ДІЯРУ повідомила МАГАТЕ, що автоматизовані системи вимірювання радіації, встановлені на майданчику ЧАЕС, показали вищий за норму рівень радіаційного фону, що, швидше за все, спричинено переміщеннями “важких військових транспортних засобів, які розворушили ґрунт, забруднений після аварії 1986 р.”⁹ У МАГАТЕ оцінили, що наведені ДІЯРУ показники (до 9,46 мікрозівертів на годину) не становлять небезпеки для населення¹⁰.

Зазвичай український персонал ЧАЕС працює позмінно. Після того, як російські військові захопили об'єкт, ротація персоналу припинилась, а робоча зміна, яка почалася 23 лютого 2022 р., продовжувала працювати кілька тижнів, що порушує звичайні робочі процедури та настанови МАГАТЕ з ядерної безпеки. Ротацію персоналу на об'єкті дозволили лише частково відновити 21 березня 2022 р.¹¹

31 березня 2022 р. російські війська передали контроль над ЧАЕС українському персоналу і відійшли¹².

У період окупації на майданчику ЧАЕС виникали перебої з електропостачанням і зв'язком з ДІЯРУ, а також було припинено надання даних радіаційного моніторингу майданчику для Міжнародної інформаційної системи радіаційного моніторингу (*International Radiation Monitoring Information System, IRMIS*) МАГАТЕ. Після виведення російських військ ці проблеми були усунені¹³.

⁶ IAEA, ‘Nuclear safety, security and safeguards in Ukraine, 24 February-28 April 2022’, Summary report by the director general, 28 Apr. 2022, p. 8.

⁷ IAEA, Summary report (посилання 6), pp. 3, 5; Convention on Early Notification of a Nuclear Accident, opened for signature 26 Sep. 1986, entered into force 27 Oct. 1986, IAEA INFCIRC/335, 18 Nov. 1986.

⁸ Державна інспекція ядерного регулювання України (ДІЯРУ), “Про ситуацію на Чорнобильській АЕС та стан безпеки інших ядерних установок”, 24 лютого 2022 р.; IAEA, Summary report (посилання 6), p. 8.

⁹ IAEA, ‘Update 1 – IAEA director general statement on situation in Ukraine’, Press release 10/2022, 25 Feb. 2022.

¹⁰ IAEA, ‘Update 1’ (посилання 9).

¹¹ IAEA, ‘Update 27 – IAEA director general statement on situation in Ukraine’, Press release 40/2022, 20 Mar. 2022.

¹² Nuclear Energy Agency (NEA), ‘Ukraine: Current status of nuclear power installations’, 5 Dec. 2022.

¹³ IAEA, Summary report (посилання 6), pp. 8-12.

Запорізька атомна електростанція

На Запорізькій АЕС (ЗАЕС) розташовані шість з 15 українських ядерних реакторів потужністю 6 ГВт¹⁴. Вона є найбільшою АЕС у Європі.

1 березня 2022 р. Постійне представництво Росії при МАГАТЕ в офіційному листі Агентству сповістило, що російські війська взяли під контроль територію навколо ЗАЕС. Того ж дня ДІЯРУ звернулося до МАГАТЕ з проханням “надати негайну допомогу в координації діяльності стосовно безпеки Чорнобильської АЕС та інших ядерних об’єктів”¹⁵.

4 березня 2022 р. Україна повідомила МАГАТЕ, що майданчик ЗАЕС “вночі зазнав обстрілу”, але “пожежа на майданчику не зачепила “важливе” обладнання”¹⁶. Це стало першим в історії світу прямим військовим нападом на велику діючу атомну електростанцію. За п’ять годин Україна повідомила МАГАТЕ, що майданчик ЗАЕС перебуває під контролем російських військових, але штатний персонал продовжує працювати на станції, і викиду радіоактивних матеріалів не було¹⁷. На 5 березня лише два з шести реакторів ЗАЕС – 2 і 4 енергоблоки – виробляли електроенергію, ще чотири працювали в режимі низької потужності, були на ремонті або заглушені¹⁸.

З 4 березня 2022 р. ЗАЕС експлуатувалася штатними керівництвом і персоналом, але під контролем російських військових. Протягом 2022 р. майданчик неодноразово піддавався обстрілам, причому Росія та Україна звинувачували в обстрілах одна одну¹⁹. Одним із наслідків цього, як ДІЯРУ неодноразово повідомляла МАГАТЕ, було те, що “персонал ЗАЕС працює під величезним тиском”, а “моральний та емоційний стан” персоналу ЗАЕС “перебувають на дуже низькому рівні”²⁰. Крім того, як наслідок, 10 вересня 2022 р. на ЗАЕС зупинили останній діючий реактор²¹.

Обстріли ЗАЕС і навколишньої території неодноразово призводили до пошкоджень ліній електропередач, що живлять майданчик. У 2022 р. підключення ЗАЕС до зовнішнього електропостачання неодноразово переривалося, у зв’язку з чим запускали аварійні дизель-генератори²². Зовнішні лінії електропередач необхідні не лише для того, щоб ЗАЕС подавала

¹⁴ Nuclear Energy Agency (посилання 12).

¹⁵ IAEA, ‘Update 6 – IAEA director general statement on situation in Ukraine’, Press release 15/2022, 2 Mar. 2022.

¹⁶ IAEA, ‘Update 10 – IAEA director general statement on situation in Ukraine’, Press release 19/2022, 4 Mar. 2022.

¹⁷ IAEA, ‘Update 11 – IAEA director general statement on situation in Ukraine’, Press release 20/2022, 4 Mar. 2022.

¹⁸ IAEA, ‘Update 12 – IAEA director general statement on situation in Ukraine’, Press release 21/2022, 5 Mar. 2022.

¹⁹ Hunder, M., ‘Russia and Ukraine accuse each other in shelling around Zaporizhzhia nuclear plant’, Reuters, 28 Aug. 2022; Bigg, M. M., ‘Russia and Ukraine again trade blame for shelling at the Zaporizhzhia nuclear plant’, *New York Times*, 20 Nov. 2022.

²⁰ IAEA, ‘Nuclear safety, security and safeguards in Ukraine: 28 April-5 September 2022’, 2nd summary report by the director general, 6 Sep. 2022, p. 14. Про підвищену ймовірність людської помилки, що загрожуватиме безпечній роботі об’єкта, коли персонал працює під тиском, див.: Schnieder, M. et al., *World Nuclear Industry: Status Report 2022* (Mycale Schneider Consulting: Paris, Oct. 2022), pp. 257-58.

²¹ IAEA, Board of Governors, ‘Nuclear safety, security and safeguards in Ukraine’, Report by the director general, GOV/2022/66, 10 Nov. 2022, para. 42.

²² Nuclear Energy Agency (посилання 12).

електроенергію в українську електромережу, а й щоб забезпечити станцію електроенергією, необхідною для її безпеки. Навіть якщо АЕС зупиняють, їй ще довго потрібна буде зовнішня електроенергія і вода для охолодження ядерного палива в активній зоні та басейнах відпрацьованого палива. Наприклад, одразу після зупинки реактора такого розміру, як на ЗАЕС, ядерне паливо все ще буде виробляти близько 200 МВт енергії від нагріву внаслідок розпаду²³. Втрата зовнішнього живлення або кінцевого поглинача тепла (наприклад, води з річки чи океану) потенційно може призвести до наслідків, подібних до тих, які мали місце під час аварії на АЕС Фукусіма-Даїчі у 2011 р.²⁴

4 жовтня 2022 р. Путін підписав закони про приєднання до Російської Федерації Донецької, Херсонської, Луганської і Запорізької обл. України²⁵. Попри широке засудження анексії, яку за кордоном визнала лише Північна Корея, Путін згодом підписав черговий указ про визнання ЗАЕС “федеральною власністю” Росії²⁶. Переважна більшість країн-учасниць ООН засудила цю дію, як незаконне захоплення²⁷.

Протягом 2022 р. навколо майданчика ЗАЕС тривали військові дії, що супроводжувалися подальшими пошкодженнями його інфраструктури, неодноразовими перебоями з електропостачанням і, за повідомленнями, психологічним і фізичним тиском на персонал об’єкту, аж до тортур²⁸.

Інші ядерні об’єкти та установки

Інші три АЕС – Хмельницька, Рівненська та Південноукраїнська – залишилися під контролем України. Внаслідок ракетних ударів Росії 15 і 23 листопада 2022 р. всі вони були відключені від української енергомережі, перейшовши на аварійне живлення від дизель-генераторів²⁹.

У Харківському фізико-технічному інституті (ХФТІ) розташована установка підкритичного джерела нейтронів для дослідження та одержання радіоіотопів³⁰. Залежно від режиму роботи, вона має близько 40 паливних збірок,

²³ Schnieder et al. (посилання 20), p. 245.

²⁴ Визначення “кінцевий поглинач тепла” див.: IAEA, *Design of the Reactor Coolant System and Associated Systems for Nuclear Power Plants, Specific Safety Guide*, IAEA Safety Standards Series no. SSG-56 (IAEA: Vienna, 2020), p. 5. Про інцидент Фукусіма-Даїчі див.: IAEA, *The Fukushima Daiichi Accident*, Technical vol. 1/5, Description and Context of the Accident (IAEA: Vienna, Aug. 2015), pp. 2-32.

²⁵ ‘Ukraine updates: Putin signs law “annexing” 4 regions’, Deutsche Welle, 5 Oct. 2022; Russian Federal Constitutional Laws nos 5-8 of 2022, 4 Oct. 2022, *Rossiiskaya Gazeta*, 6 Oct. 2022.

²⁶ Указ № 711 “Об особенностях правового регулирования в области использования атомной энергии на территории Запорожской области”, підписаний 5 жовтня 2022 р. Див. також ‘Putin asserts control over Ukraine nuclear plant, Kyiv disagrees’, Reuters, 5 Oct. 2022; Shin, H., ‘N. Korea backs Russia’s proclaimed annexations, criticises US “double standards”’, Reuters, 4 Oct. 2022. Створені анексією проблеми для роботи та персоналу розглядаються нижче.

²⁷ UN General Assembly Resolution ES-11/4, ‘Territorial integrity of Ukraine: Defending the principles of the Charter of the United Nation’, 12 Oct. 2022.

²⁸ Nuclear Energy Agency (посилання 12); Parkinson, J. and Hinshaw, D., ‘“The hole”: Gruesome accounts of Russian occupation emerge from Ukrainian nuclear plant’, *Wall Street Journal*, 18 Nov. 2022; Tirone, J., ‘Russia’s atomic grab in Ukraine corners IAEA monitors’, Bloomberg, 11 Oct. 2022.

²⁹ Nuclear Energy Agency (посилання 12).

³⁰ IAEA, Summary report (посилання 6), p. 16.

кожна з яких містить 41,7 г низькозбагаченого урану³¹. 24 лютого установка була превентивно заглушена через початок бойових дій³². 6 березня і 25 червня установка була пошкоджена обстрілами, і зовнішнє електропостачання було відключено через триваючі бої. Попри пошкодження, МАГАТЕ дійшло висновку, що “вимірювання не показали підвищення радіації, і обстріл не справив істотного впливу на безпеку”³³. 10 листопада місія МАГАТЕ в ХФТІ з’ясувала, що вона серйозно пошкоджена артилерійським обстрілом, але дійшла висновку, що ознак викиду чи втрати ядерних матеріалів немає³⁴.

Державне спеціалізоване підприємство (ДСП) “Радон” займається поводженням з радіоактивними відходами медичних, промислових і науково-дослідних об’єктів України. Воно має п’ять пунктів тимчасового зберігання таких відходів, розташованих у Дніпрі, Харкові, Києві, Львові та Одесі³⁵. 26 лютого 2022 р. ДІЯРУ повідомила, що харківська філія ДСП постраждала від бойових дій³⁶. 27 лютого київська філія ДСП “Радон” зазнала незначних пошкоджень внаслідок ракетного удару. В обох випадках про радіоактивний виток не повідомлялось³⁷.

Реакція МАГАТЕ і його місії допомоги Україні

2 березня 2022 р. Рада керуючих МАГАТЕ провела засідання для обговорення “наслідків конфлікту в Україні для ядерної безпеки, захисту та гарантій в результаті військової операції Російської Федерації, що розпочалась 24 лютого”³⁸. У вступному слові Генеральний директор МАГАТЕ Рафаель Маріано Гроссі (*Rafael Mariano Grossi*) підсумував атаки російських військових на українську ядерну інфраструктуру, про які було відомо на той день. Він зазначив, що, незважаючи на надзвичайні обставини, атомні об’єкти продовжують працювати “нормально” в технічному сенсі, але підкреслив, що “немає нічого нормального в обставинах, за яких фахівцям чотирьох українських атомних електростанцій вдається підтримувати роботу реакторів, які виробляють половину електроенергії в Україні”³⁹.

Гроссі також нагадав “усім державам без винятку” про зобов’язання, які вони взяли на себе в 1985, 1990 і 2009 рр., стосовно збройних нападів на

³¹ Zhong, Z. and Gohar, Y., *Passive Safety Features Evaluation of KIPT Neutron Source Facility*, ANL-16/15 (Argonne National Laboratory: Argonne, IL, June 2016), p. 2; Konoplev, K. A. et al., ‘LEU WWR-M2 fuel qualification’, Paper presented at the 24th International Meeting on Reduced Enrichment for Research and Test Reactors (RERTR), San Carlos de Bariloche, 3-8 Nov. 2002.

³² Stone, R., ‘Hero city’, *Science*, vol. 378, no. 6624 (9 Dec. 2022), p. 1038.

³³ IAEA, 2nd summary report (посилання 20), p. 32.

³⁴ IAEA, ‘Update 125 – IAEA director general statement on situation in Ukraine’, Press release 186/2022, 11 Nov. 2022.

³⁵ IAEA, 2nd summary report (посилання 20), p. 32.

³⁶ IAEA, ‘Update 2 – IAEA director general statement on situation in Ukraine’, Press release 11/2022, 26 Feb. 2022.

³⁷ IAEA, ‘Update 3 – IAEA director general statement on situation in Ukraine’, Press release 12/2022, 27 Feb. 2022.

³⁸ Grossi, R. M., IAEA director general, Introductory statement to the IAEA Board of Governors, 2 Mar. 2022.

³⁹ Grossi (посилання 38).

Врізка 8.2. Резолюції та рішення Генеральної конференції МАГАТЕ у зв'язку з нападами на ядерні об'єкти в період 1983-2009 рр.

Генеральна конференція є політичним органом МАГАТЕ. У період 1983-2009 рр. вона ухвалила п'ять політичних декларацій у зв'язку з нападами на ядерні об'єкти.

9 листопада 1983 р.	Генеральна конференція заявила, що “всі збройні напади на ядерні об'єкти, призначені для мирних цілей, мають бути прямо заборонені” ^a .
27 вересня 1985 р.	Генеральна конференція заявила, що вона вважає “будь-який збройний напад чи погрозу ядерним об'єктам, призначеним для мирних цілей, порушенням принципів Статуту ООН, міжнародного права та Статуту Агентства” ^b .
5 жовтня 1987 р.	Генеральна конференція уповноважила Генерального директора МАГАТЕ допомогти Конференції з роззброєння ООН у розробці міжнародної конвенції, що забороняє збройні напади на ядерні об'єкти ^c .
21 вересня 1990 р.	Генеральна конференція “визнає”, що “напади чи погрози нападу на ядерні об'єкти, призначені для мирних цілей, можуть загрожувати розвитку ядерної енергетики”, і що такі напади “на ядерний об'єкт, що підпадає під гарантії безпеки, який діє або будується, створюють ситуацію, за якої Рада Безпеки ООН має негайно діяти згідно з положеннями Статуту ООН” ^d .
18 вересня 2009 р.	Генеральна конференція ухвалила рішення, що підтверджує резолюції 1985 і 1990 рр. ^e

^a IAEA, General Conference, ‘Protection of nuclear installations devoted to peaceful purposes against armed attacks’, Resolution GC(XXVII)/RES/407, 14 Oct. 1983, para. 1.

^b IAEA, General Conference, ‘Protection of nuclear installations devoted to peaceful purposes against armed attacks’, Resolution GC(XXIX)/RES/444, 27 Sep. 1985, para. 2.

^c IAEA, General Conference, ‘Protection of nuclear installations against armed attacks’, Resolution GC(XXXI)/RES/475, 5 Oct. 1987, para. 2. Короткий опис Конференції з роззброєння див. у додатку В, підрозділ І цього видання.

^d IAEA, General Conference, ‘Prohibition of all armed attacks against nuclear installations devoted to peaceful purposes whether under construction or in operation’, Resolution GC(XXXIV)/RES/533, 21 Sep. 1990, paras 1, 3.

^e IAEA, General Conference, ‘Prohibition of armed attack or threat of attack against nuclear installations, during operation or under construction’, Decision GC(53)/DEC/13, 18 Sep. 2009.

ядерні об'єкти (див. врізку 8.2). Там сказано, що “будь-який збройний напад і загроза ядерним об'єктам, призначеним для мирних цілей, є порушенням принципів Статуту ООН, міжнародного права та Статуту Агентства”⁴⁰.

“Сім невід’ємних принципів ядерної безпеки та захисту”

У тому ж виступі 2 березня 2022 р. Гроссі запропонував “сім невід’ємних принципів ядерної безпеки та захисту” Генерального директора МАГАТЕ (як їх пізніше назвали). Ось ці сім невід’ємних принципів, що ґрунтуються

⁴⁰ IAEA, General Conference, ‘Protection of nuclear installations devoted to peaceful purposes against armed attacks’, Resolution GC(XXIX)/RES/444, 27 Sep. 1985, para. 2.

на існуючих стандартах ядерної безпеки та керівних документах з ядерної безпеки МАГАТЕ:

1. Має зберігатися фізична непорушність об'єктів, чи то реактори, паливні басейни, чи сховища радіоактивних відходів.
2. Всі системи та обладнання захисту та безпеки завжди мають бути повністю функціональними.
3. Робочий персонал має бути здатним виконувати обов'язки з безпеки та захисту і мати можливість приймати рішення без зайвого тиску.
4. На всіх ядерних об'єктах має забезпечуватися надійне електропостачання від зовнішньої мережі.
5. Повинні існувати безперебійні логістичні ланцюжки поставок і транспортування до та з об'єктів.
6. Повинні існувати ефективні системи радіаційного моніторингу на території об'єкту та за її межами, а також заходи готовності та реагування на надзвичайні ситуації.
7. Має забезпечуватися надійний зв'язок з регулятором та іншими суб'єктами⁴¹.

Ці сім принципів були широко підтримані міжнародним співтовариством⁴².

26-30 вересня 2022 р. чергова 66-а сесія Генеральної конференції МАГАТЕ також детально розглянула питання ядерного та радіаційного захисту, безпеки та гарантій у зв'язку з ситуацією в Україні. Її загальні резолюції з цих трьох тем стосуються нападів на ядерні об'єкти. І резолюція про ядерний та радіаційний захист, і резолюція про ядерну безпеку закликають усі країни-учасниці МАГАТЕ "за будь-яких обставин пам'ятати про важливість ядерного захисту та безпеки для мирних ядерних об'єктів і матеріалів"⁴³. Резолюція про гарантії закликає всі країни-учасниці "утримуватися від нападів або загроз нападу на ядерні об'єкти, призначені для мирних цілей, проти них або поблизу них, щоб забезпечити можливість Агентству забезпечувати гарантії згідно з відповідними угодами про гарантії"⁴⁴.

Місії МАГАТЕ в Україні

З березня 2022 р. Рада керуючих МАГАТЕ засудила дії Росії в Україні та звернулася до Генерального директора і Секретаріату МАГАТЕ з проханням продовжувати уважно стежити за ситуацією⁴⁵. У відповідь на захоплення ЗАЕС російськими військовими та на запит ДІЯРУ про допомогу від

⁴¹ Grossi (посилання 38).

⁴² World Nuclear Association, Statement on the IAEA framework for the safety and security of Ukraine's nuclear power plants, 10 Mar. 2022; Joint statement on the High-level Meeting on the Safety and Security of Civil Nuclear Facilities in Armed Conflicts, US Department of State, 23 Sep. 2022. Див. також Fedchenko, V., 'Nuclear security during armed conflict: Lessons from Ukraine', SIPRI Research Policy Paper, Mar. 2022, section IV.

⁴³ IAEA, General Conference, 'Nuclear and radiation safety', Resolution GC(66)/RES/6, 30 Sep. 2022, para. 36; IAEA, General Conference, 'Nuclear security', Resolution GC(66)/RES/7, 30 Sep. 2022, para. 26.

⁴⁴ IAEA, General Conference, 'Strengthening the effectiveness and improving the efficiency of Agency safeguards', Resolution GC(66)/RES/10, 30 Sep. 2022, para. 3.

⁴⁵ IAEA, Board of Governors, 'The safety, security and safeguards implications of the situation in Ukraine', Resolution GOV/2022/17, 3 Mar. 2022, paras 1, 4.

1 березня, а також у відповідь на резолюцію Ради від 3 березня Гроссі 4 березня оголосив про намір відвідати Україну з метою “підтвердження відданості захисту та безпеки всіх атомних електростанцій України від сторін конфлікту в цій країні”⁴⁶.

Терміновість цього запропонованого візиту посилював той факт, що на майданчиках ЧАЕС, ЗАЕС та в інших місцях в Україні були порушені кілька із цих семи принципів. Так, після захоплення ЗАЕС російськими військами, персонал станції не міг виконувати свої обов’язки без узгодження з російським командиром (всупереч принципу 3), і російські війська перервали майже весь зв’язок зі станцією (всупереч принципу 7)⁴⁷. На ЧАЕС 211 співробітників технічного персоналу та служби безпеки не змогли змінитися на об’єкті та фактично жили там тижнями, з порушеннями зовнішнього електропостачання та зв’язку зі своїми родинами та владою країни. Ситуація на ЧАЕС порушувала як мінімум принципи 1, 3, 4, 5 і 7⁴⁸. Ближче до кінця року Рада керуючих МАГАТЕ оцінювала, що на ЗАЕС “були порушені всі “сім невід’ємних принципів ядерної безпеки та захисту” Генерального директора МАГАТЕ”⁴⁹.

Як наслідок, Гроссі очолив численні місії технічних експертів до України у 2022 р.⁵⁰ Перша відбулася 29-31 березня з метою надання допомоги у зниженні ризику серйозного ядерного інциденту на Південноукраїнській АЕС у Миколаївській області. Друга місія відбулася 25-28 квітня і складалася з делегації високого рівня та технічних експертів для оцінки захисту й безпеки на українських ядерних об’єктах загалом, оцінки ситуації на ЧАЕС після її повернення під контроль України та доставки засобів радіаційного контролю та індивідуального захисту на замовлення України. Третя місія відбулася на майданчику ЧАЕС і в зоні відчуження з 30 травня по 4 червня. Вона оцінювала радіаційний захист, безпеку відпрацьованого палива та радіоактивних відходів, а також ситуацію з ядерною безпекою.

Четверта місія – Місія підтримки та допомоги МАГАТЕ високого рівня в Запоріжжі (*IAEA Support and Assistance Mission to Zaporizhzhya, ISAMZ*) – тривала з 29 серпня по 3 вересня 2022 р. і мала “допомогти стабілізувати стан ядерної безпеки та захисту на майданчику ЗАЕС”⁵¹. *ISAMZ* була узгоджена після кількох місяців дипломатичних переговорів між МАГАТЕ, Росією та Україною за участю Франції⁵². Її очолив Генеральний директор МАГАТЕ, а до складу входила високопоставлена делегація і технічна група.

⁴⁶ IAEA, ‘IAEA director general Grossi’s initiative to travel to Ukraine’, Press release 21/2022, 4 Mar. 2022.

⁴⁷ IAEA, ‘Update 13 – IAEA director general statement on situation in Ukraine’, Press release 22/2022, 6 Mar. 2022.

⁴⁸ IAEA, ‘Update 20 – IAEA director general statement on situation in Ukraine’, Press release 32/2022, 13 Mar. 2022.

⁴⁹ IAEA, Board of Governors, ‘The safety, security and safeguards implications of the situation in Ukraine’, Resolution GOV/2022/58, 15 Sep. 2022, p. 1.

⁵⁰ IAEA, Board of Governors, ‘Nuclear safety, security and safeguards in Ukraine’, Report by the director general, GOV/2022/52, 9 Sep. 2022, paras 10-13.

⁵¹ IAEA, GOV/2022/52 (посилання 50), para. 14.

⁵² ‘IAEA seeks to visit Ukraine nuclear plant amid concerns’, Al Jazeera, 26 Aug. 2022; ‘IAEA team “on its way” to Ukraine’s Zaporizhzhia nuclear plant’, Al Jazeera, 29 Aug. 2022.

Ця Місія вирізнялася тим, що відбувалася на АЕС, якою керував український персонал під контролем російських військових, а поблизу тривали бойові дії.

У зв'язку з прибуттям *ISAMZ* МАГАТЕ досяг домовленості з Україною та Росією про постійну присутність на ЗАЕС інспекторів МАГАТЕ⁵³. Вони мали залишатися на станції та мінятися шляхом регулярної ротації. Під час ротації групи МАГАТЕ мали діставатися до ЗАЕС з підконтрольної українській владі території, оскільки МАГАТЕ офіційно визнає ЗАЕС українською⁵⁴. 29 серпня МАГАТЕ розпочав розміщення на ЗАЕС змін експертів із чотирьох осіб для моніторингу ядерної безпеки та захисту, покращення зв'язку, визначення першочергових потреб у допомозі та надання технічних консультацій⁵⁵.

Після *ISAMZ*, місії МАГАТЕ в Україну, призначені для оцінки ядерної безпеки та захисту і надання необхідної технічної підтримки та допомоги стали рутинною справою. У листопаді-грудні 2022 р. МАГАТЕ відрядило такі місії до ХФП та ДСП “Радон” у м. Харків, на майданчик ЧАЕС та на решту українських АЕС⁵⁶. 13 грудня 2022 р. МАГАТЕ та Україна домовилися також запровадити “постійну присутність експертів з ядерної безпеки та захисту” на трьох інших АЕС – Хмельницькій, Рівненській і Південно-українській – та на майданчику ЧАЕС⁵⁷.

Зона захисту ЗАЕС

МАГАТЕ постійно закликала припинити обстріли ЗАЕС і навколишньої території, щоб уникнути подальших пошкоджень станції та гарантувати безпеку персоналу. Обстріли та інші військові дії поблизу ЗАЕС часто призводили до припинення постачання електроенергії і води на станцію, змушуючи зупиняти реактори.

6 вересня 2022 р. Генеральний директор МАГАТЕ поінформував Раду Безпеки ООН про висновки та рекомендації *ISAMZ* і запропонував створити “зону ядерної безпеки та захисту” навколо майданчика ЗАЕС⁵⁸. Далі він розпочав широку дипломатичну кампанію з пошуку підтримки та реалізації такої зони, що включало двосторонні зустрічі з Президентом України В. Зеленським у Києві 6 жовтня та В. Путіним у Санкт-Петербурзі 11 жовтня⁵⁹. 2 грудня Гроссі висловив оптимізм стосовно завершення “найближчим часом” переговорів про створення зони безпеки⁶⁰. Однак у 2022 р.

⁵³ ‘IAEA team “on its way” to Ukraine’s Zaporizhzhia nuclear plant’ (посилання 52).

⁵⁴ ‘IAEA monitoring mission blocked from Zaporizhia NPP’, *Nuclear Engineering International*, 23 Feb. 2023.

⁵⁵ IAEA, GOV/2022/66 (посилання 21), paras 9-13.

⁵⁶ IAEA, GOV/2022/66 (посилання 21), paras 15-16; IAEA, ‘Update 134 – IAEA director general statement on situation in Ukraine’, Press release 201/2022, 2 Dec. 2022.

⁵⁷ IAEA, ‘Update 136 – IAEA director general statement on situation in Ukraine’, Press release 207/2022, 13 Dec. 2022.

⁵⁸ IAEA, GOV/2022/52 (посилання 50), para. 6.

⁵⁹ IAEA, GOV/2022/66 (посилання 21), paras 18-20; Tirone (посилання 28).

⁶⁰ Tirone, J., ‘Nuclear monitors near accord on Ukraine security zone at Zaporizhzhia plant’, *Bloomberg*, 2 Dec. 2022.

цього не сталося. 4 січня 2023 р. голова НАЕК “Енергоатом” П. Котін відкинув можливість створення такої зони, вважаючи це нереальним за нинішніх умов⁶¹.

Висновки

У 2022 р. значна частина ядерних об’єктів України, включаючи всі АЕС, зазнали військових нападів, а два з них були окуповані російськими збройними силами. Цілеспрямовані удари по ядерних об’єктах іноді траплялися і раніше, але напад такого масштабу, як в Україні, є унікальним.

Ці напади створили безпрецедентні виклики для ядерної безпеки та радіаційного захисту. У відповідь МАГАТЕ запропонувало концептуальну основу розв’язання проблем безпеки ядерних об’єктів у воєнний час – “сім незамінних принципів ядерної безпеки”. Концепція семи принципів є суттєвою інновацією, яка, ймовірно, вплине на ядерну безпеку, захист та реагування на надзвичайні ситуації і після 2022 р. Цю концепцію можна розглядати як провісник адаптації міжнародної системи ядерної безпеки до нового, раніше майже неймовірного набору сценаріїв: функціонування національних режимів ядерної безпеки під час нападів і збоїв, спричинених державами, а не недержавними суб’єктами. Навіть під час міжнародних збройних конфліктів ядерної безпеки як такої загрожували зловмисні дії окремих осіб і недержавних угруповань, а не збройні сили держав. Однак події 2022 р. показали, що у випадку міжнародного збройного конфлікту чи інших подібних надзвичайних обставин система ядерної безпеки має продовжувати функціонувати, що потребує певної адаптації, включаючи зміцнення зв’язку з системою ядерної безпеки та реагування на надзвичайні ситуації⁶².

МАГАТЕ здійснило численні місії на українські ядерні об’єкти та запровадило там постійну присутність для моніторингу ситуації. Особливе значення має *ISAMZ*, бо йдеться про присутність МАГАТЕ на ЗАЕС – найбільшій атомній електростанції в Європі, яка перебуває під контролем Росії. Присутність МАГАТЕ сприяла ядерній безпеці, захисту та безпеці персоналу ядерного об’єкту – ЗАЕС.

Генеральний директор МАГАТЕ розгорнув широку дипломатичну кампанію для створення зони ядерної безпеки та захисту навколо українських ядерних об’єктів. Ці зусилля не принесли відчутних результатів у 2022 р., і було небагато ознак того, що така зона з’явиться у 2023 р. Суперечності між фактичним і юридичним контролем над ЗАЕС з жовтня 2022 р. лише поглибилися.

⁶¹ Tirone, J., ‘Ukraine plant must be seized from Russia, nuclear chief says’, Bloomberg, 4 Jan. 2023; ‘Idea of creating security zone around Zaporizhia NPP seized by Russia is unrealistic— Energoatom head’, Interfax-Ukraine, 5 Jan. 2023.

⁶² Fedchenko (посилання 42).

9. Хімічні, біологічні загрози та загрози у сфері охорони здоров'я

Загальний огляд

У 2022 р. вірус, що викликає Covid-19, залишався дуже поширеним, але значно менш летальним, ніж у 2020-2021 рр.; у більшості країн він спричиняв лише обмежені зміни в суспільній поведінці. Проте джерела пандемії продовжували залишатися політично суперечливою темою і наприкінці 2022 р. так і не були з'ясовані (підрозділ I). Крім того, надзвичайною ситуацією міжнародного значення у галузі охорони здоров'я у липні 2022 р. була оголошена ескалація глобального спалаху мавпячої віспи. Хоча її спалах взяти під контроль, це підтвердило урок пандемії Covid-19 про те, що міжнародне співтовариство має бути набагато краще готовим реагувати на майбутні пандемії. У 2022 р. тривало обговорення нового міжнародного договору про краще запобігання пандеміям, готовність і реагування на них.

У 2022 р. помітно активізувалася багаторічна кампанія Росії проти, як вона вважає, непорядної діяльності західних “біолабораторій” (підрозділ II). Це вилізло в офіційну консультаивну зустріч згідно зі Статтею V Конвенції 1972 р. про заборону біологічної і токсинної зброї (КБТЗ) у вересні 2022 р. та кілька раундів обговорень у Раді Безпеки (РБ) ООН, кульмінацією яких став безпрецедентний запит від Росії у жовтні 2022 р. на розслідування “біологічної діяльності військового спрямування в Україні”. Члени РБ не визнали переконливими докази Росії і проголосували проти російської пропозиції. Водночас звинувачення Росії у порушеннях і зловживаннях нею інструментами роззброєння для власних цілей дезінформації створюють значні проблеми для КБТЗ та довіри до Конвенції і відволікають увагу від справжньої роботи з її зміцнення.

Основним правовим інструментом проти засобів біологічної війни є КБТЗ, і в 2022 р. Намібія стала її 185-ю державою-учасницею. Ще чотири держави підписали, але не ратифікували Конвенцію, а дев'ять – не підписали і не ратифікували її. Головні події у сфері біологічного роззброєння та нерозповсюдження у 2022 р. були пов'язані з діяльністю підготовчого комітету КБТЗ, Першого комітету Генеральної Асамблеї ООН та 9-ю Оглядовою конференцією (RevCon9) КБТЗ (підрозділ III).

Враховуючи поточні геополітичні виклики, тривале гальмування КБТЗ і російські звинувачення, в багатьох політичних заявах напередодні RevCon9 наголошувалося на необхідності співпраці та суттєвих результатів. Але консенсус знову виявився практично недосяжним. Попри домовленість щодо міжсесійної програми роботи на 2023-2026 рр. і створення робочої групи зі зміцнення КБТЗ, Конференція не змогла погодити урочисту декларацію,

постатейний огляд і змістовні результати міжсесійної програми 2017-2020 рр. На 10-й Оглядовій конференції у 2027 р. буде складно знайти спільну мову для успішного узгодження змістовних результатів.

Як і в КБТЗ, в рамках Конвенції 1993 р. про заборону хімічної зброї (КЗХЗ) також були розбіжності, включно з постійними спробами кількох сторін припинити, завадити, зірвати та оскаржити повноваження та роботу слідчих груп Організації із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ) (підрозділ IV). У 2022 р. тривали розслідування ймовірного використання хімічної зброї у Сирії, і хоча нових випадків застосування хімічної зброї зафіксовано не було, але кількість підтверджених випадків зросла до 20 із 71 розслідуваних інцидентів. Жодне з 20 нез'ясованих питань, пов'язаних з деклараціями Сирії до ОЗХЗ, які залишилися невирішеними наприкінці 2021 р., не вдалося прояснити і в 2022 р. Таким чином, ОЗХЗ наприкінці року, як і раніше, вважала, що декларації Сирії "досі не можуть вважатися точними та повними".

За межами Сирії протягом 2022 р. тривали переважно безрезультатні подальші дії у зв'язку з отруєнням громадянина Росії О. Навального нервово-паралітичною речовиною Новичок у 2020 р., а також численні, але недоведені звинувачення в протизаконному застосуванні хімічної зброї під час військових дій в Україні. Збереження розбіжностей стосовно розслідування застосування хімічної зброї у Сирії, а також нерозкриті отруєння Навального та розгортання війни в Україні переконливо свідчать про те, що розслідування стануть не лише ще більш суперечливими і складними, але й більш важливими.

29 квітня 2022 р. КЗХЗ відзначила 25-ту річницю набуття чинності. До її головних викликів у майбутньому належать запобігання поверненню хімічної зброї, зміни в промисловості, технологічний розвиток і наявність недержавних суб'єктів, зацікавлених у володінні хімічною зброєю (підрозділ V). Позитивним моментом є те, що планові та інші перевірки Технічним секретаріатом ОЗХЗ у 2022 р. почастишали у зв'язку з послабленням обмежень, пов'язаних з пандемією. Крім того, у 2022 р. завершилося будівництво нового Центру хімічних технологій, і він має повноцінно запрацювати до квітня 2023 р. Нарешті, очікується, що США, єдина держава, що задекларувала наявність хімічної зброї, що підлягає знищенню, завершить її планове знищення до кінця 2023 р.

Держави-учасниці КЗХЗ проведуть 5-у Оглядову конференцію у травні 2023 р. і в рамках підготовки до цього заходу в березні 2022 р. створили відкриту робочу групу, яка протягом року збиралася 10 разів. На Оглядовій конференції обговорюватимуться низка важливих тем, зокрема, складність реалізації політики дотримання Конвенції, враховуючи різку поляризацію у політичних органах ОЗХЗ. Водночас Конференція може поставити важливі завдання на майбутнє.

I. Охорона здоров'я

ФІЛІППА ЛЕНДЗОС

Нові дані про пандемію *Covid-19*

До кінця 2022 р. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) отримала інформацію про понад 730 млн випадків *Covid-19* у світі¹. Якщо врахувати недиагностовані випадки та загалом брак даних про *Covid-19*, фактична кількість інфікованих може бути набагато вищою². Станом на 31 грудня 2022 р., ВООЗ повідомила про понад 270 млн випадків у Європі, 186 млн в Америці, 181 млн в західній частині Тихоокеанського регіону, 60 млн у Південно-Східній Азії, 23 млн у Східному Середземномор'ї та майже 10 млн в Африці. П'ятьма країнами з найвищою сумарною кількістю зафіксованих випадків у 2022 р. були (у низхідному порядку) США, Китай, Індія, Франція та Німеччина³.

Протягом 2022 р. зафіксовано майже 7 млн померлих від *Covid-19*, ще кілька мільйонів, імовірно, не потрапили до статистики. ВООЗ повідомила про майже 3 млн померлих від *Covid-19* в Америці, понад 2,1 млн – у Європі, 800 тис. – у Південно-Східній Азії, 300 тис. – у Східному Середземномор'ї і західній частині Тихоокеанського регіону, 175 тис. – в Африці. П'ятьма країнами з найвищою сумарною кількістю зафіксованих смертей у 2022 р. були (у низхідному порядку) США, Бразилія, Індія, Росія та Мексика⁴.

Хоча протягом більшої частини пандемічного періоду основною перешкодою для вакцинації від *Covid-19* був брак пропозицій, у 2022 р. дедалі більшою проблемою, з якою стикаються глобальні зусилля з вакцинації, був брак попиту. В рамках ініціативи з обміну вакцинами *Covax*, яку, зокрема, підтримує ВООЗ, спостерігалось різке зниження кількості замовлених доз, у т. ч. від країн з доволі низьким рівнем вакцинації⁵. У деяких країнах були утилізовані мільйони невикористаних доз⁶.

Дослідження походження *SARS-CoV-2*

У червні 2022 р. ВООЗ оприлюднила перший попередній звіт науково-консультативної групи з походження нових патогенів (*scientific advisory*

¹ World Health Organization (WHO), 'WHO coronavirus (*Covid-19*) dashboard', Status at 31 Dec. 2022, <<https://covid19.who.int>>.

² Див., наприклад: Лендзос Ф. "Розгортання пандемії *Covid-19*". – *Щорічник СІПІ 2022*, підрозділ I розділу 12; 'The pandemic's true death toll', *The Economist* ('excess death tracker').

³ WHO, 'WHO coronavirus (*Covid-19*) dashboard' (посилання 1).

⁴ WHO, 'WHO coronavirus (*Covid-19*) dashboard' (посилання 1).

⁵ Taylor, A., 'Amid low demand, global coronavirus vaccination set to slow in 2023', *Washington Post*, 4 Jan. 2023.

⁶ Ho, U., 'Binning 8.5 million Covid jabs a "shocking indictment" of vaccination campaign, says health expert', *Daily Maverick*, 14 Sep. 2022.

group for origins of novel pathogens, SAGO)⁷. У звіті зазначено, що нових даних для оцінки гіпотези про “лабораторний витік” не знайдено, і рекомендовано продовжити дослідження походження вірусу⁸. Визнано, що лабораторні витіки раніше траплялися з іншими патогенами, і важливо проводити дослідження для усунення ризиків біобезпеки та порушень біозахисту⁹. У звіті містяться основні рекомендації “стосовно подальших досліджень, які необхідно провести на людях, тваринах і в доквіллі в Китаї та в усьому світі”. *SAGO* підкреслила попередній характер звіту і той факт, що робота ще триває, але вказала, що “наявні зараз епідеміологічні дані та послідовність подій свідчать про те, що родові штами *SARS-CoV-2* мають зоонозне походження”. Водночас *SAGO* зазначила, що “залишатиметься відкритою для будь-яких наукових доказів, які з’являться в майбутньому, з метою всебічної перевірки всіх реалістичних гіпотез”¹⁰.

Тим не менш, теорія витоку з лабораторії продовжувала залишатися джерелом політичної напруженості. У відповідь на попередній звіт *SAGO* МЗС Китаю повернулося до аргументу на захист своїх позицій – про те, що дослідження походження вірусу має проводитися “на науковій основі, без політичного втручання”¹¹. Далі воно зазначало:

Теорія витоку з лабораторії базується на хибному твердженні, інспірованому антикитайськими силами в політичних цілях. Вона не має нічого спільного з наукою. Китайська сторона запросила експертів ВООЗ відвідати лабораторію в Ухані, і в спільному звіті зроблено чіткий висновок про те, що “лабораторне походження пандемії вважалося вкрай малоймовірним”. Оскільки звіт *SAGO* закликає до дослідження біологічних лабораторій, “розташованих по всьому світу, де були згодом виявлені випадки *Covid-19*”, на наступному етапі дослідження, розслідування має спочатку зосередитися на дуже підозрілих лабораторіях, зокрема, у Форт-Детрику та Університеті Північної Кароліни у США¹².

У жовтні 2022 р. комітет Сенату США оприлюднив власний проміжний звіт про походження пандемії, у якому зроблено висновок, що “пандемія *Covid-19*, швидше за все, була результатом інциденту, пов’язаного з лабораторними дослідженнями”¹³. Схоже, що політика й надалі заважатиме розслідуванню походження пандемії.

⁷ Scientific Advisory Group for the Origins of Novel Pathogens (SAGO), *Preliminary Report of the SAGO, 9 June 2022* (WHO: Geneva, 2022). Докладніше про дебати щодо походження *SARS-CoV-2* в наукових, громадських і політичних колах див.: Лендзос Ф. “Початок пандемії *Covid-19*”. – *Щорічник СППІ 2021*, підрозділ I розділу 12; Лендзос (посилання 2).

⁸ SAGO (посилання 7), р. 6.

⁹ SAGO (посилання 7), р. 14.

¹⁰ SAGO (посилання 7), р. 6.

¹¹ Chinese Ministry of Foreign Affairs, Foreign Ministry Spokesperson Zhao Lijian’s regular press conference on June 10, 2022, English transcript, 10 June 2022.

¹² Chinese Ministry of Foreign Affairs (посилання 11).

¹³ US Senate Committee on Health, Education, Labor and Pensions, Minority Oversight Staff, ‘An analysis of the origins of the COVID -19 pandemic’, Interim report, Oct. 2022, p. 26.

Договір про пандемії

Міжурядовий переговорний орган (*Intergovernmental Negotiating Body, INB*), створений Всесвітньою асамблеєю охорони здоров'я у грудні 2021 р. для обговорення договору про запобігання, підготовку та реагування на пандемії, до складу якого входять 194 країни-учасниці ВООЗ, у 2022 р. провів кілька зустрічей для обговорення пропозицій стосовно договору¹⁴. Відбулися також публічні консультації і два раунди слухань про те, які основні елементи треба включити до договору та що слід розглянути на міжнародному рівні для кращого захисту від майбутніх пандемій¹⁵.

На третьому й останньому засіданні у 2022 р. у штаб-квартирі ВООЗ у Женеві 5-7 грудня *INB* погодився, що його бюро розробить “нульовий проект” юридично обов’язкової угоди, щоб розпочати переговори на четвертому засіданні *INB*, запланованому на лютий 2023 р. Країни-члени ВООЗ закликали до укладання угоди, яка б враховувала принцип справедливості, сприяла забезпеченню готовності, забезпечувала солідарність і поважала суверенітет¹⁶.

Спалах мавпячої віспи

7 травня 2022 р. ВООЗ поінформували про підтверджений випадок мавпячої віспи у людини, яка подорожувала з Великої Британії до Нігерії і потім повернулася до Британії¹⁷. У Великій Британії були зафіксовані нові лабораторно підтверджені випадки захворювання, після чого до ВООЗ почали надходити повідомлення з кількох європейських країн, у т.ч. з Бельгії, Франції, Німеччини, Італії, Нідерландів, Португалії, Іспанії та Швеції¹⁸. Клінічна картина мавпячої віспи нагадує звичайну віспу, але не є такою ж заразною і викликає менш тяжке захворювання. Спеціальної вакцини проти мавпячої віспи не існує, але вакцини проти віспи можуть забезпечити ефективний захист¹⁹.

Виступаючи на відкритті 75-ї Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я 22 травня 2022 р., Генеральний директор ВООЗ, маючи на увазі як пандемію *Covid-19*, так і спалах мавпячої віспи, сказав: “Ми зіткнулися з жахливим поєднанням хвороб, посухи, голоду та війни, яке посилюється змінами клімату, нерівністю і геополітичним суперництвом”²⁰. До початку червня було підтверджено випадки мавпячої віспи у 28 країнах чотирьох регіонів ВООЗ,

¹⁴ WHO, Intergovernmental Negotiating Body, ‘Documentation’.

¹⁵ WHO, Intergovernmental Negotiating Body, ‘Public hearings’.

¹⁶ WHO, ‘WHO member states agree to develop zero draft of legally binding pandemic accord in early 2023’, WHO News, 7 Dec. 2022.

¹⁷ WHO, ‘Monkeypox: United Kingdom of Britain and Northern Ireland’, Disease Outbreak News, 16 May 2022. Mpox was formerly known as ‘monkeypox’. ‘WHO recommends new name for monkeypox disease’, WHO News, 28 Nov. 2022.

¹⁸ WHO, ‘Monkeypox: United Kingdom of Britain and Northern Ireland’, Disease Outbreak News, 18 May 2022; WHO, ‘Multi-country monkeypox outbreak: Situation update’, Disease Outbreak, News, 10 June 2022.

¹⁹ WHO, ‘Monkeypox’, Fact sheet, 19 May 2022.

²⁰ Ghebreyesus, T. A., WHO director-general, Speech to the high-level welcome at the 75th World Health Assembly, Geneva, 22 May 2022.

де вона “не є звичайним явищем або про неї раніше не повідомлялося”, причому клінічні прояви випадків були “мінливими”²¹. У липні 2022 р. Генеральний директор оголосив ескалацію глобального спалаху мавпячої віспи надзвичайною ситуацією міжнародного значення у сфері охорони здоров’я (*public health emergency of international concern, PHEIC*)²².

Разом із взяттям під контроль спалаху мавпячої віспи уряди країн світу як ніколи усвідомлюють загрози інфекційних захворювань і вкладають значні кошти в підготовку до “хвороби X” і наступної надзвичайної ситуації²³.

²¹ WHO, ‘Multi-country monkeypox outbreak: Situation update’ (посилання 18).

²² WHO, ‘WHO director-general declares the ongoing monkeypox outbreak a public health emergency of international concern’, Press release, 23 July 2022.

²³ WHO, ‘Prioritizing diseases for research and development in emergency contexts’.

II. Звинувачення у застосуванні біологічної зброї

ФІЛІППА ЛЕНДЗОС

У 2022 р. Росія суттєво активізувала багаторічну кампанію проти “біолабораторій” та, як вона твердить, їх непорядної діяльності. Це вилилось у проведення у вересні 2022 р. офіційної консультативної зустрічі відповідно до Статті V Конвенції 1972 р. про біологічну і токсинну зброю (*Biological and Toxin Weapons Convention, BWC*) та кількох раундів обговорень у Раді Безпеки (РБ) ООН, кульмінацією яких стала безпрецедентна вимога Росії у жовтні 2022 р. розслідувати “військову біологічну діяльність в Україні”. Члени РБ не визнали переконливими свідчення Росії і проголосували проти російської пропозиції.

Звинувачення в контексті вторгнення Росії в Україну

Напередодні зимових Олімпійських ігор у лютому 2022 р. керівник Китаю Сі Цзіньпін і В. Путін, який прибув до Пекіна на церемонію відкриття, провели переговори, після яких вони оприлюднили велику спільну заяву про дружбу їх країн і про те, що міжнародні відносини “вступають у нову еру”. У спільній заяві, зокрема, йшлося про біологічну безпеку. Ці положення повторювали твердження заяв попередніх місяців про те, що “внутрішня та зовнішня діяльність США та їх союзників стосовно біологічної зброї викликає серйозні занепокоєння та питання міжнародної спільноти про дотримання ними КЗБЗ”. Китай і Росія, поділяючи думку, що “така діяльність становить серйозну загрозу національній безпеці” обох країн, “завдає шкоди безпеці відповідних регіонів”, закликали США та їх союзників “діяти відкрито, прозоро та відповідально, належним чином звітуючи про свою військову біологічну діяльність за кордоном і на їх національних територіях, а також підтримуючи відновлення переговорів про юридично обов’язковий протокол КЗБЗ з ефективним механізмом верифікації”¹.

Вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. супроводжувалося посиленою політичною риторикою про нібито військову біологічну діяльність США та України. На вимогу Росії РБ ООН зібралася 11 березня 2022 р., щоб обговорити заяви Росії про військову біологічну діяльність в Україні². Члени РБ рішуче відкинули ці заяви, і високий представник у справах роззброєння І. Накаміцу (*Izumi Nakamitsu*) заявила, що ООН не відомо про жодні програми біологічної зброї³.

¹ China and Russia, Joint statement of the Russian Federation and the People’s Republic of China on the international relations entering a new era and the global sustainable development, 4 Feb. 2022.

² Security Council Report, ‘Ukraine briefing’, What’s in Blue, 11 Mar. 2022.

³ United Nations, ‘Security Council on Russia allegations of military biological activities in Ukraine’, YouTube, 11 Mar. 2022.

18 березня 2022 р. у РБ ООН продовжились обговорення заяв Росії, в т. ч. про хімічну зброю⁴. Члени РБ знову відкинули їх, як і Генеральна Асамблея (ГА) ООН на її засіданнях, скликаних на прохання України⁵. НАТО та держави “сімки” (G7) оприлюднили розвіддані про можливість використання Росією заяв про біологічну та хімічну зброю як приводу для застосування неконвенційної зброї у її війні проти України, а також зазначили впевненість членів НАТО та G7, що будь-яке таке використання призведе до тяжких наслідків⁶. Незалежні експерти також відкинули ці звинувачення, зазначивши, що Росія “використовує складний характер біологічних досліджень і біотехнологій у цілях дезінформації”⁷.

Росія відповіла поширенням листа 1 квітня 2022 р. і ще одного – 13 травня 2022 р. до членів РБ з матеріалами про нібито військові біологічні програми в Україні⁸. 6 квітня 2022 р. Росія організувала зустріч у РБ за формулою Аррії для подальшого просування своїх тверджень, спрямованих проти України⁹. РБ втретє зібралася 13 травня 2022 р., щоб розглянути заяви Росії, де вони знову було відкинуті кількома членами¹⁰.

Офіційна консультативна зустріч

13 червня 2022 р. Росія надіслала США дипломатичну ноту, попросивши відповісти на “питання” про їх біолабораторії в Україні, де, як заявили США, не було “власне питань”, а лише “твердження та перекручення” загальнодоступних документів¹¹. Відповідь США від 23 червня Росія не визнала “змістовною”, і 29 червня запросила проведення офіційної консультативної

⁴ ‘Ukraine – Security Council: Allegations on chemical weapons’, United Nations, YouTube, 18 Mar. 2022.

⁵ United Nations, General Assembly, 11th Emergency Special Session (Ukraine): Statement to press, 2 Mar. 2022. Позачергова сесія була скликана згідно з Резолюцією РБ 2623 від 27 лютого 2022 р.

⁶ North Atlantic Treaty Organization (NATO), Statement by NATO heads of state and government, 24 Mar. 2022; European Council, ‘G7 leaders’ statement’, Press release, 24 Mar. 2022; German Federal Foreign Office, ‘Statement by the G7 global partnership against the spread of weapons and materials of mass destruction on Ukraine’, Press release, 29 Mar. 2022.

⁷ Jakob, U. et al., ‘Russian allegations of biological weapons activities in Ukraine’, Peace Research Institute Frankfurt (PRIF) Blog, 22 Mar. 2022.

⁸ United Nations, General Assembly and Security Council, Letter dated 1 April 2022 from the permanent representative of the Russian Federation to the United Nations addressed to the secretary-general and the president of the Security Council, A/76/785-S/2022/284, 1 Apr. 2022; Letter dated 13 May 2022 from the permanent representative of the Russian Federation to the United Nations addressed to the secretary-general and the president of the Security Council, A/76/836-S/2022/393, 13 May 2022.

⁹ United Nations, ‘The situation in Ukraine: UN Security Council Arria-formula meeting organized by the Permanent Mission of the Russian Federation’, UN Web TV, 6 May 2022.

¹⁰ United Nations, ‘United Nations unaware of any biological weapons programmes in Ukraine, top disarmament official affirms, as Security Council considers new claims by Russian Federation’, Meetings coverage, Security Council, 9033rd meeting, SC/14890, 13 May 2022.

¹¹ BWC, Formal consultative meeting of the states parties (FCM 2022), ‘Response by the United States of America to the request by the Russian Federation for a consultative meeting under Article V of the Biological and Toxin Weapons Convention (BWC)’, Working paper submitted by the USA, BWC/CONS/2022/WP.4, 5 Sep. 2022, para. 1.

зустрічі згідно зі Статтею V КБТЗ¹². У поданні стосовно зустрічі Росія повторила звинувачення на адресу США та України¹³.

За 40 років існування КБТЗ відбулася лише одна офіційна консультативна зустріч згідно зі Статтею V – у 1997 р., коли Куба стверджувала, що США поширюють комах з метою завдання шкоди її сільському господарству. На зустрічі 2022 р. застосовувалися процедури офіційної консультативної зустрічі, розроблені в 1986 та 1991 рр. Дати і порядок денний зустрічі були узгоджені в липні та серпні, а сама зустріч офіційно розпочалася 26 серпня 2022 р. з короткої процедурної сесії та продовжилася чотириденними консультаціями 5-9 вересня 2022 р.

Офіційна консультативна зустріч була закритим заходом, із залученням лише країн-учасниць і підписантів; країни-учасниці погодилися не оформлювати підсумкові протоколи та не вести публічну трансляцію¹⁴. Це робить процес непрозорим, але держави можуть вимагати публікації національних позицій та інших документів як офіційних робочих документів зустрічі. Багато хто це зробив, у результаті чого з'явилося 70 робочих документів, включаючи документи, пов'язані з російськими звинуваченнями, спростування США та України, а також національні заяви стосовно процесу та самих звинувачень¹⁵. Порівняно із зустріччю 1997 р., яка офіційно видала лише процедурний звіт і лист із підсумками, офіційна консультативна зустріч 2022 р. була значно прозорішою¹⁶.

На зустрічі Росія зосередилася на чотирьох питаннях: патент, виданий у США, який, як стверджувала Росія, міг стосуватися виготовлення біологічної зброї; колекції культур в українських лабораторіях, які, на думку Росії, не мають жодного стосунку до переважаючих ендемічних захворювань в Україні; турецький БПЛА *Bayraktar* з системою генерації, здатною розпилювати понад 20 л аерозолі; а також фінансування США, надане Україні Агентством США зі зниження військової загрози (*Defense Threat Reduction Agency, DTRA*) в рамках спільних програм зменшення загрози, які, як стверджувала Росія, порушували КБТЗ¹⁷. США та Україна відкинули ці

¹² BWC, BWC/CONS/2022/WP.4 (посилання 11), paras 3-4.

¹³ BWC, FCM 2022, 'Statement by the head of the delegation of the Russian Federation at the consultative meeting of the states parties to the Convention on the Prohibition of Biological and Toxin Weapons (BTWC) under BTWC Article V', Working paper submitted by Russia, BWC/CONS/2022/WP.6, 6 Sep. 2022.

¹⁴ BWC, FCM 2022, Final report of the formal consultative meeting of the states parties, BWC/CONS/2022/3, 19 Sep. 2022, para. 3.

¹⁵ Див., наприклад: BWC, BWC/CONS/2022/WP.4 (посилання 11); BWC, BWC/CONS/2022/WP.6 (посилання 13); інші документи ООН, Office of Disarmament Affairs (UNODA), 'Biological Weapons Convention-Formal consultative meeting (2022): Documents'.

¹⁶ UNODA, 'Biological Weapons Convention-Formal consultative meeting (1997): Documents'.

¹⁷ BWC, FCM 2022, 'Questions to the United States regarding compliance with the obligations under the Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on Their Destruction (BTWC), in the context of the activities of biological laboratories in the territory of Ukraine', Working paper submitted by Russia, BWC/CONS/2022/WP.2, 15 Sep. 2022, paras 1, 6, 10, 11 and 15; 'Questions to Ukraine regarding compliance with obligations under the Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on Their Destruction (BTWC), in the context of the activities of biological laboratories', Working paper submitted by Russia, BWC/CONS/2022/WP.3, 15 Sep. 2022, paras 4, 5 and 10.

твердження у своїх заявах і виступах¹⁸. Безпосередньо перед зустріччю обидві країни, а також Вірменія, Грузія, Ірак, Йорданія, Ліберія, Філіппіни, Сьєрра-Леоне та Уганда, оприлюднили спільну заяву про позитивний внесок в охорону здоров'я на світовому рівні з боку діяльності зі зменшення загроз¹⁹.

В офіційній консультативній зустрічі могли взяти участь до 185 держав-учасниць КБТЗ і чотири підписанти; участь взяли лише 90: 89 держав-учасниць і Сирія як підписант. Це менше половини учасників Конвенції, що свідчить про обмежений інтерес до розв'язання цього питання, а не просто до розмов про дотримання КБТЗ. Загалом 65 держав-учасниць, у т. ч. Росія, США та Україна, висловили свою точку зору в національних заявах або приєднавшись до заяв інших країн²⁰.

Детальне ознайомлення з наявними національними чи груповими заявами, пресрелізами та іншими документами свідчить про те, що за відповідями на звинувачення Росії держави поділяються на п'ять категорій. У першій категорії Росія розглядається окремо та ізольовано як єдина держава, яка звинувачує США та Україну в невиконанні та порушенні КБТЗ.

Друга – це держави, які прямо не заявили про недотримання Конвенції, але підтримали використання Росією процесу консультацій і вказали, що звинувачення Росії залишили питання для США та України. З восьми держав цієї категорії (Білорусь, Китай, Куба, Іран, Нікарагуа, Сирія, Венесуела та Зімбабве) Китай пішов далі за інших. Використовуючи натяки, а не твердження, він, по суті, застеріг, що США повинні визнати занепокоєння Росії, показати приклад дотримання, докласти більш комплексних зусиль для відповідей на поставлені запитання, та надати чітку відповідь міжнародній спільноті. Китай додав до своєї заяви перелік запитань і був в авангарді підтримки закликів Росії до подальших дій, які могли б включати подання скарги до РБ ООН про недотримання вимог відповідно до Статті VI²¹.

Інші держави цієї групи були більш стриманими. Росія рішуче захищала Сирію в РБ ООН і в ОЗХЗ (підрозділ IV цього розділу), але Сирія спромоглася лише м'яко відмітити професіоналізм російської презентації і технічні деталі документів, перш ніж просто зазначити, що США та Україна не

¹⁸ Див., наприклад: BWC, FCM 2022, 'United States technical briefing to the Article V consultative meeting under the Biological and Toxin Weapons Convention', Working paper submitted by the USA, BWC/CONS/2022/WP.38, 8 Sep. 2022; 'Ukraine presentation, Biological and Toxin Weapons Convention Article V consultative meeting', Working paper submitted by Ukraine, BWC/CONS/2022/WP.24, 6 Sep. 2022.

¹⁹ US Department of State, Office of the Spokesperson, 'Joint statement on the contribution of the cooperative threat reduction partnerships to global health security', Press release, 29 Aug. 2022.

²⁰ Див., наприклад: BWC, FCM 2022, 'EU statement at the formal consultative meeting pursuant to Article V of states parties to the Biological and Toxin Weapons Convention', Working paper submitted by the Czech Republic on behalf of the EU and its member states, BWC/CONS/2022/WP.27, 7 Sep. 2022; 'Joint statement of the results of the consultative meeting of the states parties to the Convention on the Prohibition of Biological and Toxin Weapons (BTWC) under BTWC Article V', Working paper submitted by the Belarus, China, Cuba, Nicaragua, Russia, Syria, Venezuela and Zimbabwe, BWC/CONS/2022/wP.63, 12 Sep. 2022.

²¹ BWC, FCM 2022, 'Remarks by HE Ambassador Li Song and questions to the United States at the formal consultative meeting of the Biological Weapons Convention', Working paper submitted by China, BWC/CONS/2022/WP.48/Rev.1, 9 Sep. 2022.

намагалися серйозно відповісти на запитання²². Іран лише підтримав право Росії вимагати зустрічі та запропонував, щоб США надали пояснення у прозорий спосіб²³. Підтримка Ірану була настільки млявою, що він не приєднався до спільної заяви інших держав, заявивши, що питання залишаються невірешеними і процес повинен мати якийсь продовження²⁴.

США та Україна мали вп'ятеро більше прихильників у третій категорії: 42 держави відкинули звинувачення. Швеція закликала Росію облишити “безпідставні твердження та припинити кампанію з дезінформації”, а Ірландія закликала Росію припинити зловживання процедурами консультацій для подальших зусиль з підризу багатосторонніх угод про роззброєння та нерозповсюдження²⁵. Чехія виступила від імені всіх держав-членів ЄС і тих, що приєдналися до заяви ЄС – загалом 35 держав – і категорично відкинула претензії Росії²⁶. Інші держави, зокрема Норвегія, “не чули і не читали нічого, що хоч трохи було б схожим на підтвердження цих звинувачень”²⁷. Колективна думка цих 42 держав була оформлена Швейцарією у ввічливу заяву, яка закінчувалася “твердою думкою”, що звинувачення Росії не підтверджені, зроблені висновки не були “ані переконливими, ані достовірними”, і “в жодному разі” не можливо зробити висновок про порушення США та Україною своїх зобов'язань за КБТЗ²⁸.

Четверта категорія охоплює держави, які не підтримали й не відкинули звинувачення, але висловили позицію на підтримку КБТЗ і механізму консультацій згідно зі Статтею V. Такого підходу дотримувалися 12 держав. Деякі з них, зокрема ПАР і Чилі, натякали на зловживання Росією Статтею V, але більшість використали офіційну консультативну зустріч та її тематику як платформу для підтвердження підтримки КБТЗ та біологічного роззброєння,

²² BWC, FCM 2022, Working paper submitted by Syria (лише арабською мовою), BWC/CONS/2022/WP.42, 8 Sep. 2022.

²³ BWC, FCM 2022, ‘Statement by Mr. Mehdi Aliabadi, Deputy permanent representation of the Islamic Republic of Iran to the United Nations and other international organizations in Geneva before the formal consultative meeting of the states parties to the Biological Weapons Convention (BWC) pursuant to Article V’, Working paper submitted by the Islamic Republic of Iran, BWC/CONS/2022/WP.65, 12 Sep. 2022, paras 3 and 7.

²⁴ BWC, BWC/CONS/2022/WP.63 (посилання 20), paras 2-3.

²⁵ BWC, FCM 2022, ‘Swedish national statement, BWTC Article V consultative meeting’, Working paper submitted by Sweden, BWC/CONS/2022/WP.43, 9 Sep. 2022, para. 5; ‘National statement of Ireland by Mr. Jamie Walsh, Deputy permanent representative of Ireland to the Conference on Disarmament’, Working paper submitted by Ireland, BWC/CONS/2022/WP.33, 7 Sep. 2022, para. 9.

²⁶ BWC, BWC/CONS/2022/WP.27 (посилання 20).

²⁷ BWC, FCM 2022, ‘National statement by Norway to the formal consultative meeting pursuant to Article V’, Working paper submitted by Norway, BWC/CONS/2022/WP.55, 12 Sep. 2022, para. 4.

²⁸ BWC, FCM 2022, ‘Speech by the Swiss delegation to the formal consultative meeting under Article V of the Biological Weapons Convention and the final declarations of the second and third review conferences’, Working paper submitted by Switzerland, BWC/CONS/2022/WP.44, 9 Sep. 2022, para. 8.

а також відданості механізму верифікації. Ці 12 держав, як і інші, вважали, що процедура верифікації вирішить питання Росії, які та хоче прояснити²⁹.

П'ята категорія – це 25 “мовчазних” держав, які були фізично присутні, але, згідно з письмовими документами, не брали участі у процесі. Дехто, можливо, приватно висловлював свої погляди, але вирішив уникнути публічних заяв з міркувань реальної політики. Однак у межах Близького Сходу мовчання Йорданії, Кувейту, Іраку, Лівану, Катару, Саудівської Аравії та ОАЕ було більш примітним, ніж голоси Сирії та Ірану.

Результат зустрічі був непереконливим (як і в 1997 р.). У звітах і коментарях зазначалося, що небагато держав стали на бік Росії та підтримали її звинувачення, при цьому більшість (35 держав) підтримали США у спростуванні звинувачень, а сім держав підтримали Росію³⁰. Співвідношення 35/7 може ввести спостерігачів в оману, ніби ці сім інших держав формально підтримали претензії Росії стосовно невиконання США та Україною КБТЗ, тоді як насправді Росія виявилася самотньою в цьому питанні. Підтримка, яку Росія дійсно отримала, обмежувалася схваленням процесу консультацій згідно зі Статтею V КБТЗ, легітимністю запиту Росії скликати таку зустріч і констатацією, що Росія поставила деякі запитання перед США та Україною.

Безпрецедентна вимога розслідувати недотримання КБТЗ

27 жовтня 2022 р. РБ ООН на прохання Росії зібралась на четверту зустріч, присвячену “військовій біологічній діяльності в Україні”³¹, але цього разу все виглядало інакше. Трьома днями раніше Росія подала офіційну скаргу в листі, надісланому членам РБ, у якому вона стверджувала, що США та Україна не дотримуються КБТЗ³². Росія заявила, що відповіді, отримані нею на офіційній консультативній зустрічі, були недостатніми, внаслідок чого Росія подала проєкт постанови, посилаючись на Статтю VI КБТЗ, щоб просити РБ розпочати розслідування³³.

Стаття VI дозволяє країнам-учасникам КБТЗ подавати скаргу до РБ ООН. До скарги мають бути додані “всі можливі докази, що підтверджують її обґрунтованість”, разом із проханням до РБ розглянути скаргу та докази. Якщо РБ вирішить вжити заходів по скарзі, вона може розпочати розслідування, і держави повинні співпрацювати зі слідством. Яким чином РБ проводить розслідування, у КБТЗ детально не сформульовано, і оскільки ця процедура ніколи не використовувалася, прецедентів, на які можна було б послатися, немає.

²⁹ Див., наприклад: BWC, FCM 2022, ‘Statement delivered on behalf of the Republic of South Africa on the occasion of the formal consultative meeting of the states parties to the [BWC]’, Working paper submitted by South Africa, BWC/CONS/2022/WP.54, 12 Sep. 2022, paras 9 and 11; ‘Declaracion nacional de Chile ante la Reunion Consultiva Formal’, Working paper submitted by Chile, BWC/CONS/2022/WP.60 (лише іспанською мовою), 12 Sep. 2022, paras 10-11.

³⁰ Див., наприклад: Myers, S. L., ‘US rebukes Russia for claims of secret bioweapons in Ukraine’, *New York Times*, 13 Sep. 2022; US Department of State, ‘Conclusion of Article 5 formal consultative meeting under the Biological Weapons Convention’, Press release, 13 Sep. 2022.

³¹ United Nations, Security Council, 9171st meeting, S/PV.9171, New York, 27 Oct. 2022, p. 3.

³² Lederer, E. M., ‘Russia seeks UN probe of claims on Ukraine biological labs’, AP News, 26 Oct. 2022.

³³ United Nations, S/PV.9171 (посилання 31), p. 5.

Росія запропонувала проєкт постанови, який вимагав від РБ створити слідчу комісію у складі 15 членів РБ для офіційного розслідування звинувачень. Ця комісія мала б звітувати перед РБ до 30 листопада 2022 р. та перед країнами-учасницями КБТЗ на 9-й Оглядовій конференції, що мала розпочатися наприкінці листопада³⁴.

Відразу були очевидні дві речі. По-перше, свідчення, надані Росією у “310-сторінковому досьє”, які вона назвала “доказами”, були такими ж, як і інформація, надана країнам-учасницям КБТЗ на офіційній консультативній зустрічі кількома тижнями раніше. З 15 членів РБ шість держав уже відкинули звинувачення (Албанія, Франція, Ірландія, Норвегія, Велика Британія та США), три – підтримали процес консультацій, але не висловили підтримки фактичних претензій, які висувала Росія (Бразилія, Індія та Мексика), три – промовчали (Гана, Кенія та ОАЕ), одна – надала певну підтримку Росії (Китай), і ще одна – не була присутньою на офіційній консультативній зустрічі (Габон).

По-друге, для спостерігачів російська пропозиція зі створення комісії не здавалася серйозною. У проєкті резолюції не було жодної деталі стосовно того, як комісія виконуватиме свою роботу, хто головуватиме в комісії, як вона діятиме, як збиратиме та переглядатиме додаткову інформацію для підтвердження чи перевірки наданих Росією доказів, коли члени РБ зможуть займатися цією роботою, і чому вона має лише один місяць, щоб завершити свою роботу та звітувати перед РБ. Як зазначила Мексика на засіданні, на якому голосували за резолюцію (див. нижче), “нереалістично вірити, що комісія може бути створена, як запропоновано, і зможе надати РБ звіт з рекомендаціями за 28 днів”³⁵.

На засіданні РБ 27 жовтня 2022 р. директор і заступник високого представника з питань роззброєння ООН спочатку поінформував РБ про наявну на цей час інформацію та повторив попередні заяви РБ у березні та травні 2022 р. про те, що ООН не відомо про будь-яку військову біологічну діяльність в Україні. Він також підкреслив, що ООН не має ні мандату, ні технічних можливостей для проведення такого розслідування³⁶.

Дуже небагато держав явно підтримали Росію на засіданні. Китай, який підтвердив право Росії ставити питання на офіційній консультативній зустрічі, підтримав застосування Статті VI і знову закликав США та Україну відповісти на питання Росії. Габон заявив, що до звинувачень слід поставитися серйозно та розпочати розслідування. Кенія, Гана та Індія не надали підтримки. Бразилія закликала відновити переговори стосовно обов'язкового протоколу про посилення КБТЗ, а ОАЕ закликала до мирного вирішення конфлікту в Україні, в т. ч. шляхом діалогу³⁷.

³⁴ United Nations, ‘Security Council rejects text to investigate complaint concerning non-compliance of Biological Weapons Convention by Ukraine, United States’, Meetings coverage, Security Council, 9180th meeting, SC/150975, 2 Nov. 2022.

³⁵ United Nations, SC/150975 (посилання 34).

³⁶ United Nations, ‘United Nations not aware of any biological weapons programmes in Ukraine, senior disarmament official tells Security Council’, Meetings coverage, Security Council, 9171st meeting (PM), SC/15084, 27 Oct. 2022.

³⁷ United Nations, S/PV.9171 (посилання 31) pp. 9-13; United Nations, SC/15084 (посилання 36).

Сім держав (Албанія, Франція, Ірландія, Мексика, Норвегія, Велика Британія та США) заявили, що вони вислухали Росію, як це передбачено Статтею V КБТЗ, вивчили надані документи, але не знайшли доказів на підтримку звинувачень Росії. Більшість із цих держав висловили жаль з приводу ще одного використання РБ як платформи для дезінформації і пропаганди. Албанія розкритикувала інформацію, надану Росією як доказ, і заявила, що зустріч можна було назвати “брифінгом РБ ні про що”³⁸.

За шість днів, 2 листопада 2022 р., Росія винесла свій проект постанови на голосування. Він був відхилений. Підсумок голосування разом із вісьмома наданими поясненнями голосування показав: 13 держав вирішили, що звинуваченням бракує доказів³⁹. Лише Китай, здається, схвалив підхід Росії. Франція зауважила: “Росія ізольована, як ніколи, і її брехня нікого не вводить в оману”⁴⁰. Деякі держави також були незадоволені процедурними махінаціями. Норвегія зауважила, що це “дуже проблематично, коли держава, що подала скаргу до РБ, сама “взялася за перо” і подала резолюцію по цій скарзі”⁴¹. Сторонньому спостерігачу ситуація з голосуванням двома “за” і трьома “проти” можуть здаватися загрозливою. Проте 10 голосів, що утримались, показують, що непостійні члени РБ утрималися, щоб захистити зобов’язання КБТЗ у питаннях по суті та по процедурних питаннях.

Висновки

Використання Росією заяв про невиконання та зловживання інструментами роззброєння у 2022 р. з метою дезінформації не переконали інші держави, але створюють серйозні виклики для КБТЗ та довіри до неї. І ніщо не заважає Росії у майбутньому подавати додаткові запити про проведення подальших офіційних консультативних зустрічей і втручання РБ, марнуючи час і ресурси та відволікаючи увагу від реальної роботи зі зміцнення Конвенції.

³⁸ United Nations, S/PV.9171 (посилання 31), p. 6 (Norway), pp. 7-9 (UK, Albania, USA), p. 10 (France, Mexico), pp. 11-12 (Ireland); United Nations, SC/15084 (посилання 36).

³⁹ United Nations, SC/150975 (посилання 34).

⁴⁰ De Riviere, N., Permanent representative of France to the UN Security Council, ‘Ukraine: Explication de vote’, French Permanent Mission to the United Nations Press release, 3 Nov. 2022.

⁴¹ United Nations, SC/150975 (посилання 34).

III. Роззброєння і нерозповсюдження біологічної зброї

ФІЛІППА ЛЕНДЗОС

Головним правовим інструментом протидії розповсюдженню біологічної зброї (БЗ) є Конвенція 1972 р. про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (КБТЗ, *Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction, Biological and Toxin Weapons Convention, BWC*)¹. У 2022 р. її 185-м учасником стала Намібія шляхом передачі на зберігання документа про приєднання². Ще чотири держави підписали, але не ратифікували Конвенцію, а дев'ять держав не підписали та не ратифікували її.

Основні заходи з біологічного роззброєння та нерозповсюдження у 2022 р. були пов'язані з діяльністю підготовчого комітету КБТЗ (*PrepCom*), першого комітету ГА ООН та 9-ї Оглядової конференції (*RevCon9*) КБТЗ.

Підготовчий комітет у 2022 р.

Підготовчий комітет *RevCon9* розпочав роботу на першому одноденному організаційному засіданні 20 грудня 2021 р., де, за відсутності однозначної кандидатури на посаду президента (який за ротацією мав бути від делегації Руху неприєднання), було обрано двох віце-голів³. На зустрічі також було погоджено попередній порядок денний і проєкт процедурних правил діяльності *RevCon9* для остаточного ухвалення 4-11 квітня 2022 р. на більш змістовній *PrepCom*, а Відділ забезпечення імплементації КБТЗ (*Implementation Support Group, ISU*) попросили підготувати вісім довідкових інформаційних документів⁴.

Консультації стосовно обрання головуючого *RevCon9* тривали й у 2022 р. 24 січня 2022 р. координатор Руху неприєднання повідомив країни-учасниці, що група вирішила передати головування іншій зацікавленій регіональній групі⁵. Засідання *PrepCom* у квітні прийняло до відома рішення Руху неприєднання, а також його прохання зберегти за групою ротаційне право головування на 10-й Оглядовій конференції. Група західних держав продовжила висувати на цю посаду кандидатуру посла Л. Бенчіні (*Leonardo Bencini*)

¹ Загальний огляд та інші деталі Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення див. у підрозділі I Додатку А цього видання.

² United Nations, Office for Disarmament Affairs (UNODA), 'BWC News: News from 2022'.

³ Лендзос Ф. "Біологічне роззброєння та нерозповсюдження біологічної зброї". – *Щорічник СШПІ 2022*, підрозділ II розділу 12.

⁴ *ISU* було створено при Женевському відділенні *UNODA* після 6-ї Оглядової конференції у 2006 р. для адміністративної підтримки зустрічей, погоджених на Оглядовій конференції, а також для всебічного впровадження та універсальності КЗБЗ й обміну заходами зміцнення довіри. Див.: Лендзос (посилання 3); BWC, Ninth review conference (*RevCon9*), Preparatory committee (*PrepCom*), 'Interim report of the preparatory committee (20 December 2021)', BWC/CONF.IX/PC/2, 21 Dec. 2022, paras 22-28.

⁵ BWC, *RevCon9*, *PrepCom*, Final report, BWC/CONF.IX/PC/10, 14 Apr. 2022, para. 10; Letters from the vice-chairpersons of the preparatory committee, BWC/CONF.IX/PC/9, 13 Apr. 2022.

з Італії, з урахуванням рішення *PrepCom* перенести *RevCon9* з 8-26 серпня 2022 р., як було погоджено на зустрічі держав-учасниць у 2020 р., на пізніший час⁶. *PrepCom* погодився перенести Оглядову конференцію на 28 листопада - 16 грудня 2022 р., а також погодив проєкт попереднього порядку денного та проєкт регламенту⁷.

Напередодні поновленої квітневої сесії були поширені довідкові інформаційні документи, запитані *PrepCom* у грудні. Вони стосувались: (а) історії і реалізації заходів довіри; (б) загального фінансового стану КБТЗ і наслідків пропозицій подальших дій після оглядової конференції; (в) “додаткових домовленостей та угод”, досягнутих на попередніх оглядових конференціях; (г) “порозумінь”, досягнутих на зустрічах країн-учасниць у 2017-2020 рр.; (д) стану універсалізації; (е) дотримання країнами-учасницями всіх своїх зобов’язань згідно з Конвенцією; (є) виконання статті VII; і (є) виконання статті X. Підготовчий комітет у квітні 2022 р. звернувся до *ISU* з проханням підготувати додатковий довідковий документ з питань науково-технічного розвитку у зв’язку з КБТЗ⁸.

Країни-учасниці подали до *PrepCom* 12 робочих документів. На загальних дебатах із заявами виступили 50 груп і окремих держав-учасниць та один спостерігач⁹. 10 неурядових організацій (НУО) робили заяви на неофіційній сесії¹⁰. Відбулося вісім супутніх подій, організованих державами, Управлінням ООН у справах роззброєння (*United Nations, Office for Disarmament Affairs, UNODA*) і НУО¹¹.

У підсумковому звіті заступників голови *PrepCom* стосовно заяв на зустрічі, робочих документів та обговорень увага акцентувалася на співпраці та допомозі, імплементації Конвенції окремими країнами, консультаціях і співпраці, розслідуваннях можливих порушень КБТЗ, наданні допомоги, Женевському протоколі та універсалізації, а також на науці та технологіях. Пропозиції подальших дій після *RevCon9* стосувалися майбутньої програми роботи, *ISU*, фінансових і гендерних питань¹². Говорячи про *PrepCom*, два заступники голови відзначили, що комітет не лише виконав усі процедурні завдання, але й забезпечив “загальний обмін думками по суті”, який продемонстрував “рішучу відданість” Конвенції усіх держав-учасниць¹³. Визнаючи складну геополітичну ситуацію, заступники голови підкреслили, що “Конвенція переживала подібні ситуації і в минулому і стала сильнішою”¹⁴.

⁶ BWC, BWC/CONF.IX/PC/10 (посилання 5), para. 14.

⁷ BWC, BWC/CONF.IX/PC/10 (посилання 5), paras 29-34.

⁸ BWC, BWC/CONF.IX/PC/10 (посилання 5), paras 35 and 36.

⁹ UNODA, ‘Biological Weapons Convention-Ninth preparatory committee: Statements’.

¹⁰ UNODA, ‘Biological Weapons Convention-Ninth preparatory committee: NGO statements’.

¹¹ UNODA, ‘Biological Weapons Convention-Ninth preparatory committee: Side events’.

¹² BWC, RevCon9, PrepCom, Vice-chairs’ letter to the states parties to the BWC, 29 Apr. 2022.

¹³ BWC, Vice-chairs’ letter to the states parties to the BWC (посилання 12), pp. 1 and 5.

¹⁴ BWC, Vice-chairs’ letter to the states parties to the BWC (посилання 12), p. 5.

Перший комітет Генеральної Асамблеї ООН

З 3 жовтня по 4 листопада 2022 р. відбулося засідання Комітету з роззброєння та міжнародної безпеки (Першого комітету) ГА ООН. На загальних дебатах біологічна зброя згадувалася у заявах шести груп держав і 71 окремої держави¹⁵. У тематичному кластері з питань інших видів зброї масового ураження (ЗМУ) ще шість груп держав і 40 окремих держав згадали у своїх заявах біологічну зброю, головним чином у зв'язку з дезінформацією в контексті війни Росії проти України¹⁶.

Річна резолюція з питань КБТЗ була ухвалена Першим комітетом 1 листопада 2022 р., як завжди, без голосування¹⁷. Резолюція містила незначні нові технічні моменти, разом із новим абзацом преамбули стосовно офіційної консультативної зустрічі КБТЗ, яка відбулась у вересні 2022 р. (підрозділ II). У новому абзаці констатовано, що зустріч була скликана на вимогу Росії, що Росія заявила про не з'ясовані нею питання, що Україна і США надали відповіді та що консенсусу в результаті досягнуто не було¹⁸.

На засіданні Першого комітету запропонована Росією резолюція стосовно механізму Генерального секретаря ООН (*UN secretary-general's mechanism, UNSGM*) з розслідування ймовірного використання хімічної і біологічної зброї була втретє відхилена переважною більшістю голосів¹⁹: 30 – “за”, 65 – “проти”, 77 – утрималися. Результати виявилися дуже схожими на останні два раунди у 2021 і 2020 рр.²⁰ Голосування по робочому пункту 3 здійснювалося окремо – з подібним результатом (27-63-70)²¹. Представляючи проєкт резолюції, Росія стверджувала, що він стосується не *UNSGM*, а пропозиції стосовно надання Генеральним секретарем можливості висловити свою думку “охочим” державам-учасникам стосовно потреби оновлення керівних принципів і процедур *UNSGM*²². США, ЄС і Нова Зеландія виступили із заявами, в яких закликали проголосувати проти проєкту резолюції. Основними аргументами були наступні: чинні керівні принципи та процедури вже містять положення про оновлення, коли і якщо це необхідно; вони були переглянуті та оновлені у 2007 р.; ведеться облік кваліфікованих

¹⁵ Lentzos, F., ‘Biological weapons’, *First Committee Monitor*, vol. 20, no. 2 (8 Oct. 2022), p. 13; Lentzos, F., ‘Biological weapons’, *First Committee Monitor*, vol. 20, no. 3 (15 Oct. 2022), p. 17.

¹⁶ Lentzos, F., ‘Biological weapons’, *First Committee Monitor*, vol. 20, no. 4 (22 Oct. 2022), p. 20. Див. також підрозділ II цього розділу.

¹⁷ Reaching Critical Will, ‘Draft resolutions, voting results and explanations of vote from First Committee 2022’; United Nations, General Assembly, First Committee, ‘Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on Their Destruction’, Draft resolution, A/C.1/77/L.74, 14 Oct. 2022. This became UN General Assembly Resolution 77/95, 1 Nov. 2022.

¹⁸ UN General Assembly A/C.1/77/L.74 (посилання 17), p. 2.

¹⁹ United Nations, General Assembly, First Committee, ‘Secretary-general’s mechanism for investigation of alleged use of chemical and biological weapons’, Draft resolution, A/C.1/77/L.69, 13 Oct. 2022.

²⁰ Reaching Critical Will (посилання 17); Лендзос (посилання 3).

²¹ Reaching Critical Will (посилання 17).

²² United Nations, General Assembly, First Committee, Statement by Russia on draft resolution A/C.1/77/L.69, 31 Oct. 2022.

спеціалістів, регулярно проводяться відповідні навчальні курси; проєкт резолюції підриває принципи цілісності, незалежності та неупередженості *UNSGM*²³.

Щодворічна резолюція з питань “Заходів з підтримки авторитету Женевського протоколу 1925 р.”, яка забороняє використання хімічної і біологічної зброї, була підтримана 182 державами²⁴. Ніхто не проголосував проти, але дві держави, які завжди утримуються від голосування по цій резолюції (Ізраїль і США), утрималися і на цей раз²⁵. Резолюція повторює попередній заклик до всіх держав “суворо дотримуватися принципів і цілей Протоколу”, а до держав, які продовжують мати застереження до Женевського протоколу, – відкликати їх²⁶.

Пояснюючи своє голосування, Росія заявила: “На тлі обґрунтованих підозр у розробці біологічної зброї США демонстративно відмовилися підтримати Женевський протокол 1925 р., єдиний інструмент контролю над озброєннями, який забороняє використання біологічної зброї. І це на додаток до постійних заяв Вашингтона про небажання зняти застереження, які залишають йому можливість використовувати види ЗМУ, що регламентуються цим інструментом”²⁷. Росія підсумувала, що непідтримка США резолюції “викликає серйозне занепокоєння всіх країн-учасниць ООН і лише підтверджує необхідність якнайшвидшого розкриття Україною і США своїх програм біозброї”²⁸.

Дев’ята Оглядова конференція

У зв’язку з поточними геополітичними викликами, багаторічним гальмуванням КБТЗ і російськими звинуваченнями, в багатьох політичних заявах напередодні *RevCon9* наголошувалося на необхідності співпраці та досягнення реальних результатів. Італія, яка головує на Оглядовій конференції і серйозно постраждала від *Covid-19*, підкреслила, наскільки важливо для міжнародної спільноти працювати разом над покращенням глобальної біобезпеки та біозахисту, і закликала держави припинити “взаємні звинувачення” стосовно минулого КБТЗ та відкрити “нову сторінку” для майбутнього Конвенції²⁹. Австралія охарактеризувала Оглядову конференцію як “можливість вийти з глухого кута останніх двох десятиліть”; Фінляндія наголосила на важливості ухвалення “перспективних рішень, спрямованих на розробку чіткої дорожньої карти для наступного циклу”; Буркіна-Фасо закликала

²³ United Nations, General Assembly, First Committee, Explanation of vote on cluster 2 (Draft resolution A/C.1/77/L.69), Statement by New Zealand, Nov. 2022; Lentzos, F., ‘Biological weapons’, *First Committee Monitor*, vol. 20, no. 6 (5 Nov. 2022), pp. 13-14.

²⁴ United Nations, General Assembly, First Committee, ‘Measures to uphold the authority of the 1925 Geneva Protocol’, Draft resolution, A/C.1/77/L.11, 19 Sep. 2022, formally adopted as UN General Assembly Resolution 77/50, 13 Dec. 2022. Женевський протокол 1925 р. див. у підрозділі I Додатку А цього видання.

²⁵ Reaching Critical Will (посилання 17).

²⁶ UN General Assembly Resolution 77/50 (посилання 24), paras 2 and 3.

²⁷ United Nations, General Assembly, First Committee, Explanation of vote on cluster 2 (Draft resolution A/C.1/77/L.11), Statement by Russia, 31 Oct. 2022, p. 1.

²⁸ United Nations, General Assembly, Statement by Russia (посилання 27), p. 2.

²⁹ Italy, ‘Other weapons of mass destruction’, Statement to the First Committee, 18 Oct. 2022.

держави-учасниці до співпраці та гнучкості; а Словаччина – до конструктивного підходу³⁰.

Оглядова конференція відбулася в Женеві з 28 листопада по 16 грудня 2022 р. Країни-учасниці представили на Конференції 65 робочих документів³¹. Заступник Генерального секретаря і високий представник у справах роззброєння І. Накаміцу (*Izumi Nakamitsu*) відкрила Конференцію від імені Генерального секретаря ООН А. Гутерреша, який звернувся до Конференції з відеозверненням³². На загальних дебатах із заявами виступили 92 групи держав і окремі країни, а також сім організацій-спостерігачів³³. Крім спільної заяви НУО, ще вісім НУО оприлюднили заяви на неформальній сесії³⁴. За лаштунками Конференції відбулися 46 заходів, організованих державами, ООН, міжнародними та неурядовими організаціями, – це дуже багато³⁵.

Несподівано, але відповідно до прецедентів, що вже відбувалися за межами КБТЗ, Росія повідомила Конференцію про рішення вийти зі Східноєвропейської групи та “сформувати нову регіональну групу, згідно з цією Конвенцією, що складатиметься з однієї країни – Російської Федерації”³⁶. У підсумковому звіті Оглядової конференції це рішення прийняте до відому, як і те, що нова група з однієї держави функціонуватиме відповідно до практики КБТЗ “на недискримінаційній основі, як і інші регіональні групи”³⁷. Крім того, було взято до уваги, що Росія “повідомила, що цей вихід не створює прецеденту, стосується лише роботи в рамках Конвенції і не тягне наслідків поза нею”³⁸.

Комітет повного складу (*Committee of the Whole*), створений Конференцією для сприяння обговоренню та переговорам, а також вироблення рекомендацій для ухвалення Конференцією на пленарних засіданнях, під час Конференції збирався близько десяти разів і переглядав положення КБТЗ, стаття за статтею, але не зміг досягти консенсусу, і підсумковий звіт

³⁰ Australia, Statement to the First Committee, General debate, 12 Oct. 2022, p. 4; Finland, Statement to the First Committee, General debate, 10 Oct. 2022; Burkina Faso, Statement to the First Committee, General Debate, 6 Oct. 2022, p. 5; Slovakia, Statement to the First Committee, General debate, 7 Oct. 2022, p. 4.

³¹ UNODA, ‘Biological Weapons Convention-Ninth review conference: Documents’, 2022.

³² BWC, RevCon9, ‘Final document of the ninth review conference’, BWC/CONF.IX/9, 22 Dec. 2022, part I, paras 18, 19 and 21.

³³ BWC, BWC/CONF.IX/9 (посилання 32), part I, para. 36.

³⁴ UNODA, ‘Biological Weapons Convention-Ninth review conference: Statements’, 2022.

³⁵ UNODA, ‘Biological Weapons Convention-Ninth review conference’, 2022.

³⁶ BWC, RevCon9, ‘The decision of the Russian Federation to withdraw from the Eastern European Group of the Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction (BTWC)’, Working paper submitted by Russia, BWC/CONF.IX/WP.14, 2 Dec. 2022, paras 5-6.

³⁷ BWC, BWC/CONF.IX/9 (note 32), part I, para 26.

³⁸ BWC, BWC/CONF.IX/9 (посилання 32), part I, para. 26; BWC, BWC/CONF.IX/WP.14 (посилання 36), para. 6.

Оглядової конференції не містить традиційного постатейного огляду³⁹. Натомість звіт Комітету повного складу вийшов окремим документом⁴⁰.

На останньому засіданні Оглядової конференції було представлено проєкт підсумкової декларації, але консенсус знову був примарним. Підсумковий документ 9-ї Оглядової конференції, ухвалений консенсусом 16 грудня 2022 р., не містив підсумкової декларації і складався з двох, а не зі звичних трьох частин: I. Організація та робота конференції, II. Рішення та рекомендації⁴¹.

Не було змістовних результатів міжсесійної програми 2017-2020 рр. У підсумковому звіті лише зазначено, що розгляд на Конференції пропозицій відобразити обговорення кроків з подальшого зміцнення виконання договору був “безрезультатним”, і Конференція “висловлює жаль, що досягти консенсусу не вдалось”⁴².

Найбільшим результатом Оглядової конференції стало узгодження міжсесійної програми роботи на 2023-2026 рр. Конференція вирішила, що триденні зустрічі країн-учасниць будуть проводитися щороку, перша запланована на 11-13 грудня 2023 р. Крім того, Конференція створила робочу групу зі зміцнення Конвенції, відкриту для всіх держав-учасниць, яка має працювати на основі консенсусу⁴³. Завдання цієї робочої групи – “визначати, вивчати та розробляти конкретні дієві заходи, включаючи можливі юридично обов’язкові заходи, а також виробляти рекомендації зі зміцнення та інституціоналізації Конвенції у всіх її аспектах для подання на розгляд держав-учасниць, а також будь-яких подальших дій”⁴⁴. Зокрема, у 2023-2026 рр. Конференція виділяла 15 днів щороку для проведення змістовних засідань з метою розгляду заходів: (a) міжнародного співробітництва та допомоги згідно зі Статтею X КБТЗ; (b) науково-технічного розвитку у зв’язку з КБТЗ; (c) зміцнення довіри та прозорості; (d) виконання й перевірки; (e) імплементації Конвенції окремими державами; (f) допомоги, реагування та готовності згідно зі Статтею VII; та (g) організаційних, інституційних і фінансових заходів⁴⁵.

Нарешті, Конференція вирішила подовжити мандат *ISU* на 2023-2027 рр., а також додати одну нову посаду, збільшивши чисельність штатних працівників з трьох до чотирьох⁴⁶.

³⁹ Постатейний огляд див., наприклад: BWC, RevCon9, ‘Proposals made to the Committee of the Whole (as at 15.00, 3 December 2022)’, Submitted by the Chair of the Committee of the Whole, BWC/CONF.IX/COW/INF.1.

⁴⁰ BWC, RevCon9, ‘Combined proposals made to the Committee of the Whole’, Submitted by the Chair of the Committee of the Whole BWC/CONF.IX/COW/INF.2, 8 Dec. 2022 and ‘Addendum’, BWC/CONF.IX/COW/INF.2/Add.1, 8 Dec. 2022.

⁴¹ BWC, BWC/CONF.IX/9 (посилання 32), part I, para. 42.

⁴² BWC, BWC/CONF.IX/9 (посилання 32), part II, paras 1-3.

⁴³ BWC, BWC/CONF.IX/9 (посилання 32), part II, paras 8 and 11.

⁴⁴ BWC, BWC/CONF.IX/9 (посилання 32), part II, para. 8.

⁴⁵ BWC, BWC/CONF.IX/9 (посилання 32), part II, paras 8 and 12.

⁴⁶ BWC, BWC/CONF.IX/9 (посилання 32), part II, paras 24-25.

У коментарях до *RevCon9* зазначався “скромний” успіх⁴⁷. В інтерв'ю після Конференції головуєчий на Конференції посол Л. Бенчіні з Італії казав, що Конференції “вдалося вийти з глухого кута і скласти дуже добрий план дій”⁴⁸. Хоча створення робочої групи і просто згода продовжити розмову може здатися мінімальним досягненням, Бенчіні сказав, що це “те, наскільки далеко ми могли просунутися”⁴⁹. І це важливо, казав він, бо “ми не хочемо фрагментації підходу міжнародної спільноти до нерозповсюдження ЗМУ. Абсолютно важливо, щоб ми мали форум, де всі країни збираються, обговорюють і намагаються знайти спільні рішення”⁵⁰. Речник Генерального секретаря ООН охарактеризував результат як “промінь надії у загалом похмурому середовищі міжнародної безпеки”⁵¹. Багаторічний аналітик з питань КБТЗ Р. Гатрі (*Richard Guthrie*) зазначив, що відсутність Урочистої декларації як основної політичної заяви Оглядової конференції була значною втратою, “можливо, важливішою, ніж відсутність постатейного огляду”⁵². Але створення робочої групи, “націленої на обговорення можливих дій з дотримання, які можуть бути погоджені для КБТЗ”, стало “значним кроком вперед”⁵³.

Висновки та прогноз

Враховуючи поточну геополітичну напруженість, існує ризик продовження гальмування КБТЗ, а міжсесійна програма 10-ї Оглядової конференції знову закінчиться без реальних результатів. Звичайно, немає жодних гарантій досягнення згоди з основних питань у майбутньому, але принаймні на поточний момент процес діалогу в рамках Конвенції триває⁵⁴.

⁴⁷ Див., наприклад: Kirby, J., ‘The treaties that make the world safer are struggling’, Vox, 5 Jan. 2023.

⁴⁸ ‘Assessing the ninth BWC review conference: An interview with conference president Leonardo Bencini’, *Arms Control Today*, vol. 53, no. 1 (Jan./Feb. 2023), p. 18.

⁴⁹ ‘Assessing the ninth BWC review conference’ (посилання 48), p. 19.

⁵⁰ ‘Assessing the ninth BWC review conference’ (посилання 48), p. 18.

⁵¹ United Nations, Secretary-General, Statement attributable to the spokesperson for the secretary-general on the ninth review conference of the Biological Weapons Convention, 16 Dec. 2022.

⁵² Guthrie, R., ‘The final document of the review conference and some reflections’, Bioweapons Prevention Project, *RevCon Report no. 17*, 17 Jan. 2023, p. 2.

⁵³ Guthrie (посилання 52), p. 2.

⁵⁴ ‘Assessing the ninth BWC review conference’ (посилання 48), p. 19.

IV. Звинувачення у застосуванні хімічної зброї і реакція на них

УНА ЯКОБ*

У цьому підрозділі розглядаються тривалі розслідування попередніх звинувачень у застосуванні хімічної зброї у Сирії (2013–2018 рр.) та пізніші дії, пов'язані з отруєнням громадянина Росії О. Навального нервово-паралітичною речовиною *Новичок* у 2020 р., а також численні, але безпідставні звинувачення в незаконній хімічній діяльності під час війни в Україні у 2022 р.¹

Хімічне роззброєння та розслідування в Сирії

Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ, *Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons, OPCW*) продовжувала розслідувати заяви про застосування хімічної зброї у Сирії та з'ясовувати, чи могла Сирія не повністю розкрити свою минулу та поточну хімічну діяльність у воєнних цілях. Усі задекларовані Сирією об'єкти та запаси хімічної зброї були знищені під наглядом ОЗХЗ. Однак деякі верифікаційні заходи ОЗХЗ показали, що початкові декларації, подані Сирією, були неповними та неточними. Крім того, тривали хімічні удари, попри наче припинення програми хімічної зброї після приєднання Сирії у 2013 р. до Конвенції про заборону хімічної зброї (КЗХЗ, *Chemical Weapons Convention, CWC*)². Діяльність ОЗХЗ з розв'язання проблем хімічної зброї у Сирії включала роботу Місії з визначення фактів (*Fact-finding Mission, FFM*), Групи з оцінки декларацій (*Declaration Assessment Team, DAT*), Групи розслідування та ідентифікації (*Investigation and Identification Team, IIT*), а також інспекцій на об'єктах, виявлених під час попередніх розслідувань ОЗХЗ та ООН (таблиця 9.1)³. Ця діяльність підтримувалася Трастовим фондом місій у Сирії (*Trust Fund for Syria Missions*), створеним у листопаді 2015 р., який станом на грудень 2022 р. отримав €37,7 млн від 22 держав-учасниць КЗХЗ та ЄС⁴.

У 2022 р. Сирія регулярно надавала Технічному секретаріату ОЗХЗ місячні звіти про ліквідацію програми хімічної зброї, але з інших питань співпрацювала дуже обмежено або взагалі не співпрацювала з секретаріатом і його спеціальними органами, зокрема, відмовляючи інспекторам у доступі до об'єктів

¹ Див. також: Якоб У. «Звинувачення у застосуванні хімічної зброї в Сирії». – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ III розділу 12.

² Загальний огляд та інші деталі Конвенції про заборону хімічної зброї (КЗХЗ) див. у підрозділі I Додатку А цього видання. Новини щодо КЗХЗ див. у підрозділі V цього розділу.

³ Див., наприклад: Arms Control Association, 'Timeline of Syrian chemical weapons activity, 2012-2022', Fact Sheets & Briefs, last reviewed May 2021; Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW), Executive Council, 'Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme', Report by the director-general, EC-102/DG.3, 23 Dec. 2022.

⁴ OPCW, EC-102/DG.3 (посилання 3), para. 39.

* Авторка хотіла б відзначити цінну допомогу Е. Бух (*Henrike Buch*) у дослідженні для цього підрозділу.

Таблиця 9.1. Загальний огляд спеціальних механізмів ОЗХЗ для з'ясування питань хімічної зброї у Сирії

Механізм	Тривалість	Мандат	Ким створено
Група оцінки декларацій (DAT)	з 2014 р.	З'ясування виявлених прогалин і невідповідностей у деклараціях Сирії	Створена Генеральним директором ОЗХЗ
Місія з визначення фактів (FFM)	з 2014 р.	Визначення фактів, пов'язаних із заявами про застосування хімічної зброї в Сирії	Створена Генеральним директором ОЗХЗ, схвалено Виконавчою радою ОЗХЗ і РБ ООН ^a
Спільний механізм розслідувань ОЗХЗ-ООН (ЖМ)	2015-2017 рр.	Визначення винуватців хімічних ударів, виявлених FFM	Резолюція 2235 РБ ООН ^b
Група розслідування та ідентифікації (ІПТ)	з 2018 р.	Визначення причетних до випадків застосування хімічної зброї, виявлених FFM, але не розслідуваних ЖМ	Рішення Конференції держав-учасниць ОЗХЗ ^c

ОЗХЗ – Організація із заборони хімічної зброї.

^a OPCW, Executive Council, 'Reports of the OPCW Fact-Finding Mission in Syria', Decision, EC-M-48 /DEC .1(2015), 4 Feb. 2015; UN Security Council Resolution 2209, 6 Mar. 2015.

^b UN Security Council Resolution 2235, 7 Aug. 2015.

^c OPCW, Conference of the States Parties, 'Addressing the threat from chemicals weapons use', Decision, C-SS-4/DEC.3, 27 June 2018.

Джерела: OaPCW, 'Syria and the OPCW'; та Jakob, U., 'Allegations of chemical weapons use in Syria', *SIPRI Yearbook 2022*, p. 498, table 12.1.

і не надаючи інформацію на запит⁵. Уряд Сирії надав Технічному секретаріату документ, який, згідно з назвою, наведеною у звіті Генерального директора за листопад 2022 р., окреслює перспективи співпраці Сирії з ОЗХЗ⁶.

Поточна діяльність FFM

Протягом 2022 р. FFM продовжувала розслідувати випадки ймовірного застосування хімічної зброї у Сирії. Реалізуючи мандат стосовно визначення, "чи використовувалися в Сирійській Арабській Республіці токсичні хімікати як зброя", станом на 31 грудня 2022 р. Загалом FFM здійснила 112 візитів до Сирії, опитала понад 600 осіб і збрала понад 450 зразків. Її 19 звітів на сьогоднішній день охоплюють 71 випадок імовірного застосування хімічної зброї, причому FFM підтвердила таке застосування у 20 випадках. У 14 випадках як зброю використовували хлор, у трьох – зарин, ще у трьох – гірчичний газ⁷.

У січні 2022 р. FFM оприлюднила два звіти. Перший стосувався двох інцидентів, які сталися в Марі 1 і 3 вересня 2015 р. Стосовно інциденту 1 вересня 2015 р. FFM дійшла висновку, що є обґрунтовані підстави вважати, що як

⁵ Див. регулярні звіти Генерального директора Виконавчій ради ОЗХЗ: 'Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme' в OPCW, 'Documents: Executive Council'.

⁶ OPCW, Executive Council, 'Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme', Report by the director-general, EC-102/DG.2, 24 Nov. 2022, para. 17.

⁷ OPCW, 'Fact-Finding Mission'.

зброю було використано гірчичний газ⁸. Стосовно інциденту 3 вересня 2015 р. *FFM* не змогла зробити висновок, оскільки не було можливості опитати постраждалих⁹. У другому звіті *FFM* дійшла висновку, що є обґрунтовані підстави вважати, що 1 жовтня 2016 р. в Кафр-Зіті як зброю було використано хлор¹⁰.

Росія та Сирія, у принципі засуджуючи удари з використанням хімічної зброї, відкинули висновки звітів *FFM* і звинуватили її у непрофесійній роботі, в т. ч. у недотриманні встановлених протоколів розслідування і контролю та у виході за рамки КЗХЗ¹¹. Західні та інші країни засудили ці удари та висловили довіру й підтримку діям Технічного секретаріату з розслідування хімічних ударів у Сирії; вони також закликали Сирію співпрацювати з ОЗХЗ і повністю дотримуватися КЗХЗ¹². Деякі держави-учасниці з інших регіональних груп ОЗХЗ також загалом висловлювались проти застосування хімічної зброї, але прямо не згадували ці випадки¹³.

Ще одне відрядження *FFM* планувалося з 22 січня по 4 лютого 2022 р., але його довелося відкласти через *Covid-19*¹⁴. *FFM* знову прибула до Сирії 6-12 листопада 2022 р. “з метою опитування свідків кількох інцидентів, що розглядаються”¹⁵.

⁸ OPCW, Technical Secretariat, Report of the OPCW Fact-Finding Mission in Syria regarding the incidents of the alleged use of chemicals as a weapon in Marea, Syrian Arab Republic, on 1 and 3 September 2015, S/2017/2022, 24 Jan. 2022, paras 1.14 and 8.10.

⁹ OPCW, S/2017/2022 (посилання 8), paras 1.15 and 8.11.

¹⁰ OPCW, Technical Secretariat, Report of the OPCW Fact-Finding Mission in Syria regarding the incident of the alleged use of chemicals as a weapon in Kafr Zeita, Syrian Arab Republic, 1 October 2016, S/2020/2022, 31 Jan. 2022, paras 1.11 and 8.15.

¹¹ Syria, Statement by HE Ambassador Milad Atieh, Permanent representative of the Syrian Arab Republic to the OPCW at the 99th session of the Executive Council under agenda item 7(c), EC-99/NAT.78, 8 Mar. 2022, pp. 4-6; Russia, Statement by HE Ambassador AV. Shulgин, Permanent representative of the Russian Federation to the OPCW at the 99th session of the Executive Council under agenda item 7(e), EC-99/NAT.51, 8 Mar. 2022.

¹² Див., наприклад: Ireland, Statement by HE Ambassador Brendan Rogers, Permanent representative of Ireland to the OPCW at the 99th session of the Executive Council, EC-99/NAT.49, 8 Mar. 2022, p. 2; Japan, Statement by HE Ambassador Hidehisa Horinouchi, Permanent representative of Japan to the OPCW at the 99th session of the Executive Council, EC-99/NAT.35, 8 Mar. 2022, p. 2; United States, Statement by HE Ambassador Joseph Manso, Permanent representative of the United States of America to the OPCW at the 99th session of the Executive Council, EC-99/NAT.12, 8 Mar. 2022, p. 2; Argentina, Statement by the delegation of the Argentine Republic to the OPCW at the 27th session of the conference of the states parties, C-27/NAT.72, 28 Nov. 2022, p. 1; France, Joint statement at the 27th session of the conference of the states parties under agenda item 9(d), 30 Nov. 2022.

¹³ Див., наприклад: South Africa, Statement on behalf of the Group of African states parties to the Chemical Weapons Convention, delivered by HE Ambassador Vusumuzi Philemon Madonsela, Permanent representative of the Republic of South Africa to the OPCW at the 99th session of the Executive Council, EC-99/NAT.69, 8 Mar. 2022, p. 3. Див. також Azerbaijan, Statement on behalf of the member states of the Non-Aligned Movement that are states parties to the Chemical Weapons Convention and China, delivered by HE Ambassador Fikrat Akhundov, Permanent representative of the Republic of Azerbaijan to the OPCW at the 99th session of the Executive Council, EC-99/NAT.31, 8 Mar. 2022, p. 3; India, Statement by the delegation of the Republic of India to the OPCW at the 99th session of the Executive Council, EC-99/NAT.66, 8 Mar. 2022, p. 2. Більш критичний незахідний погляд на політику Сирії див., наприклад, у Mexico, Statement by HE Ambassador José Antonio Zabalgoitia, Permanent representative of the United Mexican States to the OPCW at the 99th session of the Executive Council, EC-99/NAT.55, 8 Mar. 2022, p. 2.

¹⁴ OPCW, Executive Council, ‘Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme’, Report by the director-general, EC-99/DG.13, 24 Feb. 2022, para. 29.

¹⁵ OPCW, EC-102/DG.2 (посилання 6), para. 28.

Прояснення декларацій Сирії та висновки наступних інспекцій

Технічний секретаріат за допомогою *DAT* продовжував роботу з прояснення всіх нез'ясованих питань, пов'язаних з першою і наступними деклараціями, поданими Сирією¹⁶. До кінця 2022 р. *DAT* 25 разів відвідувала Сирію, провела понад 150 технічних зустрічей, опитала понад 70 осіб, залучених до сирійської програми хімічних озброєнь, здійснила понад 40 візитів на військові хімічні об'єкти і збрала більше 16 зразків¹⁷.

Однак роботу *DAT*, як і раніше, ускладнювала відмова Сирії повністю співпрацювати з ОЗХЗ у цьому питанні¹⁸. Наприкінці 2022 р. Сирія не надала жодної нової інформації чи додаткових декларацій, консультації у Сирії так і не відбулися, отже, жодне з 20 питань, що залишилися нез'ясованими наприкінці 2021 р., не вдалося прояснити¹⁹. Тому Технічний секретаріат продовжував вважати, що “декларація, подана Сирійською Арабською Республікою, досі не може вважатися точною і повною”²⁰.

25-й раунд консультацій *DAT*, перенесений з квітня 2021 р., так і не вдалося провести у 2022 р.²¹ Технічний секретаріат протягом року подав кілька пропозицій з уможливлення прийнятні окремих обмежених заходів згідно з мандатом *DAT*. Спочатку консультації у Сирії були заплановані на квітень 2022 р., але сирійський уряд відмовив у в'їзній візі провідному технічному експерту групи²². У 2022 р. Секретаріат змінив підхід і запропонував продовжити роботу шляхом письмового обміну повідомленнями замість консультацій на місцях, хоч і вважав, що результати такого підходу не можна порівняти з результатами консультацій²³. Секретаріат запропонував Сирії надати всі декларації і документи, в т. ч. стосовно раніше незадекларованої діяльності, які *DAT* вже запитувала у Сирії, але так і не отримала їх²⁴. На додачу до письмових обмінів, Секретаріат запропонував провести обмежений раунд консультацій у Бейруті, Ліван. Сирія погодилася на цю процедуру, але продовжувала наполягати, щоб одного члена *DAT* не допускали до консультацій; пізніше вона попросила Технічний секретаріат покрити витрати сирійської делегації, пов'язані з цими консультаціями. Технічний секретаріат відмовив у задоволенні обох прохань, оскільки вони були несумісними з правовими рамками роботи *DAT*²⁵. З метою досягнення прогресу в подальших зусиллях 8 грудня 2022 р. Секретаріат запропонував надіслати зменшену

¹⁶ OPCW, EC-102/DG.3 (посилання 3), para. 10.

¹⁷ OPCW, ‘Declaration Assessment Team’, Status as at 23 Feb. 2023.

¹⁸ Див., наприклад: OPCW, EC-102/DG.3 (посилання 3).

¹⁹ Якоб (посилання 1).

²⁰ OPCW, EC-102/DG.3 (посилання 3), para. 18.

²¹ OPCW, EC-102/DG.3 (посилання 3), para. 11.

²² OPCW, Executive Council, ‘Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme’, Report by the director-general, EC-100/DG.14, 23 June 2022, para. 12. Точку зору Сирії див. у Syria, Statement by HE Ambassador Milad Atieh, Permanent representative of the Syrian Arab Republic to the OPCW at the 99th session of the Executive Council under agenda item 7(c), EC-99/NAT.78, 8 Mar. 2022, pp. 2-4.

²³ OPCW, EC-100/DG.14 (посилання 22), para. 13.

²⁴ Див., наприклад: OPCW, Technical Secretariat, ‘Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme’, Report by the director-general, EC-101/DG.4, 24 Aug. 2022, para. 14.

²⁵ Див., наприклад: OPCW, EC-101/DG.4 (посилання 24), para. 11.

групу для проведення в січні 2023 р. у Сирії обмежених заходів. Сирія погодилася з цією пропозицією і “запросила додаткову інформацію з метою життя необхідних заходів”²⁶.

У червні 2022 р. Технічний секретаріат надіслав Сирії остаточний звіт про інспектування у 2021 р. об’єктів Барза і Джамрая Сирійського науково-дослідного центру²⁷. У вересні 2022 р., у відповідь на попередні висновки *ІІМ*, Секретаріат провів дев’ятий раунд інспекцій на цих об’єктах згідно з мандатом Виконавчої ради ОЗХЗ 2016 р.²⁸ Ще один раунд інспекцій планувався на грудень 2022 р., але “через робочі причини” його довелося відкласти до 2023 р.²⁹

У грудні 2022 р. Технічний секретаріат повідомив, що попри його запити, він досі не отримав інформацію, яка б дозволила прояснити хоч якесь із двох інших нез’ясованих питань: стосовно хімічної речовини, зазначеної у Додатку 2.В.04, яку інспектори ОЗХЗ виявили на об’єкті Барза в листопаді 2018 р. під час третього раунду інспекцій, а також стосовно двох балонів з хлором, пов’язаних з хімічним ударом в Думі у квітні 2018 р., про які Сирія у липні 2021 р. повідомила ОЗХЗ як знищені³⁰. Згадані балони зберігалися та перевірялися Технічним секретаріатом у листопаді 2020 р. на значній відстані від місця удару, зафіксованого в липні 2021 р. Секретаріат запросив у Сирії роз’яснень “несанкціонованого переміщення” балонів з місця інспекції до місця удару³¹.

Діяльність ІІТ і спроби відновити дотримання Сирією Конвенції

ІІТ також продовжувала свої розслідування у 2022 р. Ця група, створена Конференцією держав-учасниць у червні 2018 р. у складі Технічного секретаріату ОЗХЗ на чолі з Генеральним директором, має завдання визначення причетних до випадків застосування хімічної зброї, виявлених *FFM*, але не розслідуваних *ІІМ*³². До кінця грудня 2022 р. *ІІТ* відвідала Сирію 16 разів³³. До 2022 р. *ІІТ* встановила причетність збройних сил Сирії до трьох ударів у Лтамені в березні 2017 р. та одного – в Саракібі в лютому 2018 р.³⁴

²⁶ OPCW, EC-102/DG.3 (посилання 3), paras 15-16.

²⁷ OPCW, Technical Secretariat, ‘Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme’, Report by the director-general, EC-101/DG.22, 23 Sep. 2022, para. 17.

²⁸ OPCW, EC-101/DG.22 (посилання 27), para. 17.

²⁹ OPCW, EC-102/DG.2 (посилання 6), para. 21.

³⁰ OPCW, EC-102/DG.3 (посилання 3), para. 21.

³¹ OPCW, Executive Council, ‘Progress in the elimination of the Syrian chemical weapons programme’, Report by the director-general, EC-101/DG.2, 22 July 2022, para. 23; OPCW, EC-102/ DG.3 (посилання 3), para. 23.

³² OPCW, ‘Investigation and Identification Team (IIT)’; OPCW, Conference of the States Parties, ‘Addressing the threat from chemical weapons use’, Decision, C-SS-4/DEC.3, 27 June 2018, para. 10.

³³ OPCW, ‘Investigation and Identification Team (IIT)’ (посилання 32).

³⁴ OPCW, Technical Secretariat, ‘First report by the OPCW Investigation and Identification Team pursuant to paragraph 10 of Decision C-SS-4/DEC.3 “Addressing the threat from chemical weapons use”, Ltaamenah (Syrian Arab Republic), 24, 25, and 30 March 2017’, S/1867/2020, 8 Apr. 2020; OPCW, Technical Secretariat, ‘Second report by the OPCW Investigation and Identification Team pursuant to paragraph 10 of Decision C-SS-4/DEC.3 “Addressing the threat from chemical weapons use”, Saraqib (Syrian Arab Republic), 4 February 2018’, S/1943/2021, 12 Apr. 2021.

Упродовж 2022 р. *ІТ* продовжила розслідування хімічного удару в Думі 7 квітня 2018 р., у якому *FFM* у 2019 р. встановила використання хлору і дійшла висновку про наявність обґрунтованих підстав вважати, що у цьому ударі збройні сили Сирії використали хлор як зброю³⁵. Цей висновок узгоджується з попередніми висновками *FFM* стосовно Думи, які після їх оприлюднення активно піддавали сумніву, зокрема Сирія та Росія, які висунули альтернативні сценарії для пояснення інциденту³⁶. *ІТ* детально вивчила ці альтернативні сценарії, але не змогла підтвердити жоден з них³⁷. Як і в попередніх звітах, *ІТ* заявила, що застосовує прийняті міжнародні стандарти встановлення фактів, а стандарт “обґрунтованих підстав”, використаний для висновків стосовно Думи, означає рівень довіри, який дозволяє розпочати судове розслідування³⁸. Як і під час попередніх розслідувань *ІТ*, члени групи не змогли відвідати місце удару, який вони розслідували, оскільки Сирія не забезпечила їм доступу, попри її зобов’язання співпрацювати з ОЗХЗ³⁹.

Уряд Сирії продовжує заперечувати використання хімічної зброї і неодноразово заявляв, що “він категорично відкидає використання хімічної зброї будь-ким, будь-де і за будь-яких обставин”⁴⁰. Сирія виправдовує небажання співпрацювати з *ІТ*, заявляючи, разом з Росією та Іраном, що *ІТ* і її мандат виходять за рамки КЗХЗ⁴¹. Інші держави неодноразово підкреслювали обов’язок Сирії повністю співпрацювати з будь-якими розслідуваннями ОЗХЗ або висловлювали довіру та повну підтримку роботі Технічного секретаріату⁴². Критикуючи *ІТ*, Сирія та Росія також виступали проти передачі інформації, зібраної *ІТ* під час розслідувань, іншим слідчим органам, зокрема Міжнародному, неупередженому та незалежному механізму ООН (*International, Impartial and Independent Mechanism, ІІМ*),

³⁵ OPCW, Technical Secretariat, ‘Report of the Fact-Finding Mission regarding the incident of alleged use of toxic chemicals as a weapon in Douma, Syrian Arab Republic, on 7 April 2018’, S/1731/2019, 1 Mar. 2019; OPCW, Technical Secretariat, ‘Third report by the OPCW Investigation and Identification Team pursuant to paragraph 10 of Decision C-SS-4/DEC.3 “Addressing the threat from chemical weapons use”, Douma (Syrian Arab Republic)—7 April 2018’, S/2125/2023, 27 Jan. 2023, Executive summary para. 6.

³⁶ Про удар по Думі див.: Макліш К. “Звинувачення у застосуванні хімічної зброї в Сирії”. – *Щорічник СПІРІ 2019*, підрозділ 1 розділу 8.

³⁷ OPCW, S/2125/2023 (посилання 35), Executive summary para. 6.

³⁸ OPCW, S/2125/2023 (посилання 35), para. 3.3.

³⁹ OPCW, S/2125/2023 (посилання 35), Executive summary para. 7.

⁴⁰ Див., наприклад: Syria, Statement by HE Ambassador Milad Atieh, Permanent representative of the Syrian Arab Republic to the OPCW at the 100th session of the Executive Council under agenda item 6(f), EC-100/NAT.70, 5 July 2022, p. 1.

⁴¹ Див., наприклад: Syria, Statement by HE Ambassador Milad Atieh, Permanent representative of the Syrian Arab Republic to the OPCW at the 100th session of the Executive Council under agenda item 9, EC-100/ NAT.65, 6 July 2022, p. 2; Syria, EC-100/NAT.70 (посилання 40), p. 2; Iran, Statement by HE Ambassador Alireza Kazemi Abadi, Permanent representative of the Islamic Republic of Iran to the OPCW at the 101st session of the Executive Council under agenda item 6(g), EC-101/NAT.23, 4 Oct. 2022, p. 1; Russia, Statement by HE Ambassador A. V. Shulgin, Permanent representative of the Russian Federation to the OPCW at the 100th session of the Executive Council under agenda item 9, EC-100/ NAT.73, 6 July 2022, p. 1.

⁴² Див., наприклад: Sweden, Statement by HE Ambassador Johannes Oljelund, Permanent representative of the Kingdom of Sweden to the OPCW at the 99th session of the Executive Council, EC-99/NAT.18, 8 Mar. 2022, p. 2; Turkiye, Statement by HE Ambassador Saban Disli, Permanent representative of the Republic of Turkey to the OPCW at the 99th session of the Executive Council, EC-99/NAT.67, 8 Mar. 2022, p. 2.

стверджуючи, що це буде порушенням пункту 34 Статті VIII КЗХЗ⁴³. У рамках своєї діяльності та згідно з мандатом, *ІТГ* готує та зберігає зібрані докази таким чином, щоб їх могли використати інші установи ООН у потенційних майбутніх розслідуваннях або судових процесах, пов'язаних з порушеннями міжнародного права в Сирії⁴⁴.

У відповідь на стурбованість невиконанням Сирією КЗХЗ Виконавча рада у 2020 р. попросила Сирію, згідно з пунктом 36 Статті VIII КЗХЗ, задекларувати об'єкти, пов'язані з підтвердженими ударами з використанням хімічної зброї, і всі залишки запасів хімічної зброї, а також протягом 90 днів після Рішення *EC-94/DEC.2* надати пояснення з усіх нез'ясованих питань стосовно початкових декларацій хімічної зброї⁴⁵. Оскільки цей термін минув, а Сирія не відповіла на жодну з цих вимог, держави-учасниці застосували положення про дотримання Статті XII і у 2021 р. більшістю голосів вирішили призупинити деякі права і привілеї Сирії як члена ОЗХЗ⁴⁶. Через невиконання Сирією жодної з цих вимог до кінця 2022 р., призупинення цих прав і привілеїв зберігає чинність.

На засіданні Виконавчої ради в березні 2022 р. Іран і Росія знову піддали критиці такий підхід, а Іран назвав рішення про призупинення прав і привілеїв Сирії “несправедливим і неприйнятним”⁴⁷. Китай також заявив у своїй загальній заяві, що вважає створення *ІТГ* виходом за рамки КЗХЗ⁴⁸. На конференції держав-учасниць у листопаді 2022 р. інші держави – в т. ч. у заяві Франції від імені 57 держав – підтвердили підтримку ОЗХЗ, довіру до результатів її розслідувань і закликали Сирію поновити дотримання КЗХЗ⁴⁹. ЄС назвав призупинення права голосу і привілеїв “належною реакцією” і повідомив про додавання двох сирійських бізнесменів і їх компанії до санкційного списку ЄС⁵⁰.

⁴³ Russia, EC-100/NAT.73 (посилання 41), p. 1.

⁴⁴ OPCW, S/2125/2023 (посилання 35), para. 2.4, Executive summary para. 8.

⁴⁵ OPCW, Executive Council, ‘Addressing the possession and use of chemical weapons by the Syrian Arab Republic’, Decision, EC-94/DEC.2, 9 July 2020, p. 4.

⁴⁶ OPCW, Conference of the States Parties, ‘Addressing the possession and use of chemical weapons by the Syrian Arab Republic’, Decision, C-25/DEC.9, 21 Apr. 2021. Див. Jakob, ‘Allegations of chemical weapons use in Syria’ (посилання 1), pp. 502-503.

⁴⁷ Iran, Statement by HE Ambassador Alireza Kazemi Abadi, Permanent representative of the Islamic Republic of Iran to the OPCW at the 99th session of the Executive Council under agenda item 7(e), EC-99/NAT.23, 8 Mar. 2022; Russia, EC-99/NAT.51 (посилання 11); Syria, Statement by Ambassador Milad Atieh, Permanent representative of the Syrian Arab Republic to the OPCW for the 99th session of the Executive Council under agenda item 7(e), EC-99/NAT.77, 8 Mar. 2022.

⁴⁸ China, Statement by HE Ambassador Tan Jian, Permanent representative of the People’s Republic of China to the OPCW at the 99th session of the Executive Council, EC-99/NAT.47, 8 Mar. 2022, p. 2.

⁴⁹ Див., наприклад: New Zealand, Statement by HE Ambassador Susannah Gordon, Permanent representative of New Zealand to the OPCW at the 27th session of the conference of the states parties, C-27/NAT.7, 28 Nov. 2022, p. 2; Spain, Statement by the delegation of the Kingdom of Spain to the OPCW at the 27th session of the conference of the states parties, C-27/NAT.58, 28 Nov. 2022, p. 2; Slovakia, Statement by HE Ambassador Juraj Machac, Permanent representative of the Slovak Republic to the OPCW at the 27th session of the conference of the states parties, C-27/NAT.4, 28 Nov. 2022, p. 2; France, Joint statement at the 27th session of the conference of the states parties under agenda item 9(d), 30 Nov. 2022.

⁵⁰ European Union, Statement on behalf of the European Union delivered by HE Ambassador Markus Leinonen, European External Action Service, at the 27th session of the conference of the states parties under agenda item 9(d), C-27/NAT.39, 29 Nov. 2022.

Наслідки отруєння О. Навального

У серпні 2020 р. громадянина Росії О. Навального було отруєно речовиною нервово-паралітичної дії сімейства *Новичок* під час внутрішнього перельоту по Росії⁵¹. Згодом його перевезли до Берліну для лікування⁵². Використання препарату *Новичок* першою виявила німецька лабораторія і пізніше незалежно від неї підтвердили дві інші акредитовані ОЗХЗ лабораторії у Швейцарії і Швеції, а також лабораторія ОЗХЗ. Німеччина запросила й отримала від ОЗХЗ дозвіл на візит технічної допомоги, який підтвердив початковий аналіз. Країни Заходу звинуватили російський уряд у причетності до цього інциденту, проте Росія продовжує це заперечувати⁵³.

Франція, Німеччина, Швеція та Велика Британія, підтримані групою інших країн, взяли участь в обміні з Росією запитами стосовно роз'яснень відповідно до Статті IX КЗХЗ⁵⁴. Обмін тривав до початку 2022 р., але жодна зі сторін не була задоволена отриманими відповідями. Росія продовжувала наполягати, що для початку національного кримінального розслідування інциденту їй потрібна інформація, яку вона запитувала але не отримала від Технічного секретаріату ОЗХЗ і Німеччини, Франції, Швеції та Великої Британії, і що вона, своєю чергою, сповістила про “всі деталі вжитих кроків ... на пояснення всіх обставин” справи Навального⁵⁵. Німеччина, Франція, Швеція та інші держави, однак, неодноразово заявляли, що інформація, яку запитус Росія, або не стосується справи, або не могла бути надана через закони про захист даних та інші правила, і що Росія досі не відповіла на запити, отримані нею від групи з 45 країн⁵⁶. Вони також продовжували закликати Росію почати розслідування справи Навального⁵⁷.

⁵¹ Див. також: Якоб У. “Контроль над хімічною зброєю і хімічне роззброєння”. – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ IV розділу 12; Макліш К. “Використання речовин сімейства *Новичок*”. – *Щорічник СІПРІ 2021*, підрозділ IV розділу 12.

⁵² Докладний опис випадку з О. Навальним див.: Council of Europe, Parliamentary Committee on Legal Affairs and Human Rights, ‘Poisoning of Alexei Navalny’, Report, Doc. no. 15434, 10 Jan. 2022. Див. також Макліш (посилання 51).

⁵³ Див.: Якоб (посилання 51).

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Russia, Statement by HE Ambassador A.V. Shulgin, Permanent representative of the Russian Federation to the OPCW at the 99th session of the Executive Council in exercise of the right of reply to the statements of Ukraine and a number of other countries, EC-99/NAT.50, 8 Mar. 2022, p. 2; див. також Russia, ‘Request for circulation of a document at the 99th session of the Executive Council, EC-99/NAT.2, 15 Nov. 2021.

⁵⁶ Див., наприклад: Germany, Statement by HE Ambassador Thomas Schieb, Permanent representative of the Federal Republic of Germany to the OPCW at the 101st session of the Executive Council, EC-101/ NAT.15, 4 Oct. 2022, pp. 1-2; Sweden, Statement by HE Ambassador Johannes Oljelund, Permanent representative of the Kingdom of Sweden to the OPCW at the 100th session of the Executive Council, EC-100/NAT.23, 5 July 2022, p. 2. Див. також: Якоб (посилання 51).

⁵⁷ Див., наприклад: France, Statement by HE Ambassador Francois Alabrune, Permanent representative of the French Republic to the OPCW at the 27th session of the conference of the states parties, C-27/ NAT.60, 28 Nov. 2022, p. 2; Germany, National Statement delivered by Ambassador Thomas Schieb, Permanent representative of the Federal Republic of Germany to the OPCW at the 27th session of the conference of the states parties, Nov. 2022, p. 2; Germany, Joint statement on behalf of forty-nine member states of the OPCW delivered by the delegation of the Federal Republic of Germany to the OPCW at the 99th session of the Executive Council under agenda item 7(e), EC-99/NAT.36, 8 Mar. 2022.

Аналогічним чином 26 січня 2022 р. Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію стосовно “отруєння О. Навального”, в якій закликала Росію, серед іншого, виконати свої зобов’язання за КЗХЗ, у т. ч. шляхом “розслідування ймовірної розробки, виробництва, накопичення та використання хімічної зброї на території Росії”, а також погодитися на візит технічної допомоги ОЗХЗ “за першої ж нагоди на стандартних умовах, які гарантують незалежність її Технічного секретаріату”⁵⁸.

У жовтні 2022 р. ЄС подовжив існуючі санкції у зв’язку з розповсюдженням та використанням хімічної зброї ще на рік, включаючи санкції проти шести російських урядовців, імовірно, причетних до підготовки або здійснення замаху на Навального, і з тих самих причин 14 листопада 2022 р. додав до свого санкційного списку ще вісім осіб⁵⁹.

Стосовно візиту технічної допомоги, яку Росія запросила у Технічного секретаріату незабаром після інциденту з Навальним, але згодом обумовила це процедурами, не сумісними зі стандартними процедурами ОЗХЗ, Генеральний директор у березні 2022 р. доповів Виконавчій раді, що Технічний секретаріат не може здійснити візит технічної допомоги до Росії, поки “ця країна продовжує вимагати, щоб візит технічної допомоги здійснювався всупереч деяким основним правилам і чинним процедурам такої діяльності, зокрема гарантування незалежності групи, що бере участь у візиті”⁶⁰.

Заяви про незаконну хімічну діяльність в Україні

Невдовзі після вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. Україна висловила ОЗХЗ занепокоєння підготовкою Росією “провокацій” з підривом хімічних об’єктів у Донецькій обл.⁶¹ Безпосередньо реагуючи на занепокоєння України, Франція від імені 27 держав-членів ЄС 3 березня 2022 р. засудила як війну, так і можливі хімічні провокації під “чужим прапором”. Цю позицію багато держав-членів і ЄС у цілому неодноразово

⁵⁸ Council of Europe Parliamentary Assembly, ‘Poisoning of Alexei Navalny’, Resolution 2423 (2022).

⁵⁹ Council of the European Union, ‘Chemical weapons: EU sanctions renewed for a further year’, Press release, 13 Oct. 2022; European Union, Statement on behalf of the European Union, delivered by Ambassador Markus Leinonen, European External Action Service, at the 27th session of the conference of the states parties under agenda item 9(d), C-27/NAT.40, 29 Nov. 2022, p. 2; Council of the European Union, Council Implementing Regulation (EU) 2022/2228 of 14 November 2022 implementing Regulation (EU) No 2018/1542 concerning restrictive measures against the proliferation and use of chemical weapons, *Official Journal of the European Union*, L293, pp. 1-8, paras 4-5 and Annex.

⁶⁰ OPCW, Executive Council, Opening statement by the director-general to the Executive Council at its 99th session, EC-99/DG.17, 8 Mar. 2022, para. 36.

⁶¹ Ukraine, Note verbale no. 61219/30-196/50-3, 27 Feb. 2022. Ця та всі інші цитовані в цьому розділі вербальні ноти див.: ‘Compendium of correspondence shared by states parties on Ukraine’, складеному ОЗХЗ. Див. OPCW, ‘Ukraine’.

підтверджували протягом 2022 р.⁶² 10 березня Росія передала до ОЗХЗ перше з 39 послань (у формі вербальних нот), в яких звинуватила українські угруповання, підтримані США, в підготовці хімічних “провокацій”⁶³. Цей обмін вербальними нотами розпочав серію дипломатичних контактів за посередництва ОЗХЗ, насамперед між Росією та Україною, які звинувачували одна одну в дезінформації про заплановане чи фактичне навмисне застосування токсичних речовин. Технічний секретаріат зібрав усі вербальні ноти, отримані з цього приводу, у збірник листування, який є у відкритому доступі на сайті ОЗХЗ⁶⁴. У серпні 2022 р., коли до збірника був доданий останній запис, документ налічував 121 сторінку.

У більшості російських заяв стверджувалося, що українські війська чи бойовики могли планувати, готувати, провокувати чи здійснювати навмисні підриви хімічних об'єктів, складів або транспортних засобів, завантажених хімікатами, з наміром звинуватити в таких інцидентах Росію чи отримати більше західної військової допомоги⁶⁵. В одній ноті Росія звинуватила ОЗХЗ у причетності до спрямованої проти Росії української стратегії “чужого прапора”, що спонукало Технічний секретаріат у своїй відповіді підкреслити неупереджений характер своєї роботи⁶⁶. Згодом Росія відмовилася від прямих звинувачень Технічного секретаріату⁶⁷.

Окрім засудження дій Росії в Україні та застережень стосовно використання хімічної зброї, США прямо звинуватили Росію у підтримці програми хімічних озброєнь усупереч своїм зобов'язанням за КЗХЗ і відкинули заяви Росії про те, що США підтримують українські хімічні “провокації”⁶⁸. Велика Британія також відкинула такі звинувачення та згадала російську дезінформацію про хімічну зброю у Сирії та отруєння *Новичком*⁶⁹. Росія, своєю чергою, спростувала звинувачення Великої Британії, як частину британської та української кампанії дезінформації⁷⁰.

У своїх вербальних нотах Україна постійно попереджала про ймовірні російські хімічні напади, заперечувала, що вона має засоби чи намір

⁶² France, Note verbale no. 2022-0106026, 3 Mar. 2022. Див., наприклад, Germany (on behalf of 53 states parties), Statement by HE Ambassador Gudrun Lingner, Permanent representative of the Federal Republic of Germany to the OPCW at the 100th session of the Executive Council, EC-100/NAT.51, 5 July 2022; Australia (on behalf of Canada, New Zealand and Australia), Statement by HE Ambassador Matthew Neuhaus, Permanent representative of Australia to the OPCW at the 99th session of the Executive Council under agenda item 7(e), EC-99/NAT.28, 8 Mar. 2022; Mexico, Statement by HE Ambassador José Antonio Zabalgoitia, Permanent representative of the United Mexican States to the OPCW at the 99th session of the Executive Council under agenda item 7(e), WC-99/NAT.64, 8 Mar. 2022; European Union, C-27/NAT.40 (посилання 59).

⁶³ Russia, Note verbale no. 01/22, 10 Mar. 2022.

⁶⁴ ‘Compendium of correspondence shared by states parties on Ukraine’ (посилання 61).

⁶⁵ For Russian notes verbales on the intention to blame, див., наприклад, no. 5, 10 Mar. 2022; no. 17, 7 May 2022; no. 19, 18 May 2022; no. 23, 30 May 2022; no. 28, 6 June 2022; no. 39, 12 Aug. 2022. Приклад заяви про намір отримати військову допомогу див.: Russia, Note verbale no. 18, 12 May 2022.

⁶⁶ Russia, Note verbale no. 29, 9 June 2022; OPCW, Note verbale no. NV/ODG-290/22, 10 June 2022.

⁶⁷ Russia, Note verbale no. 30, 14 June 2022.

⁶⁸ United States, Note verbale no. 01/22, 11 Mar. 2022.

⁶⁹ United Kingdom, Note verbale no. 63/2022, 1 June 2022.

⁷⁰ Russia, Note verbale no. 27, 6 June 2022.

здійснити хімічні удари сама (заперечуючи звинувачення Росії стосовно конкретних місць чи запланованих інцидентів) і застерігала від російської дезінформації⁷¹. Пізніше Україна повідомляла про російські удари по цивільній хімічній інфраструктурі в Україні, в результаті яких відбувалися викиди таких хімікатів, як аміак і азотна кислота, і звинувачувала Росію у використанні токсичних речовин, зокрема в Маріуполі⁷².

У багатьох нотах Росія, схоже, використовує “хімічні удари”, “хімічні провокації”, “навмисний викид токсичних речовин” і “застосування хімічної зброї” як взаємозамінні терміни. Оскільки визначення хімічної зброї ґрунтується на критерії загального призначення і не залежить від конкретних хімічних речовин або засобів розповсюдження, навмисний викид токсичних хімікатів може належати до компетенції ОЗХЗ, залежно від конкретних обставин. Жодні формальні процедури КЗХЗ у зв’язку з імовірним використанням хімічної зброї чи іншими порушеннями Конвенції досі не застосовувалися до ситуації в Україні. Україна, однак, звернулася за двосторонньою допомогою до держав-учасниць КЗХЗ відповідно до Статті Х для захисту від можливих ударів із застосуванням хімічної зброї⁷³. Вона також запросила та отримала допомогу Технічного секретаріату⁷⁴.

Технічний секретаріат оприлюднив заяву, в якій висловив стурбованість повідомленнями про застосування хімічної зброї у Маріуполі. В заяві підтверджено всеосяжний характер заборони хімічної зброї і підкреслено, що Секретаріат “також безперервно відслідковує ситуацію навколо зазначених хімічних промислових об’єктів в Україні”, і підтверджено готовність надати допомогу державі-учасниці в разі застосування або загрози застосування хімічної зброї⁷⁵.

⁷¹ Ukraine, Note verbale no. 61219/35-196/50-18783, 11 Mar. 2022; Ukraine, Note verbale no. 61219/35-196/50-28451, 25 Apr. 2022; Ukraine, Note verbale no. 61219/35-196/50-34885, 24 May 2022.

⁷² Див., наприклад: Ukraine notes verbales no. 61219/35-196/50-21493, 22 Mar. 2022; no. 61219/35-196/50-24179, 7 Apr. 2022; no. 61219/35-196/50-25231, 12 Apr. 2022; no. 61219/35-196/50-31834, 11 May 2022; no. 61219/35-196/50-36735, 30 May 2022; no. 61219/35-196/50-37431, 31 May; no. 61219/35-196/50-55446, 28 July 2022.

⁷³ Ukraine, Note verbale no. 61219/35-196/50-20231, 18 Mar. 2022.

⁷⁴ OPCW, Executive Council, Opening statement by the director-general to the Executive Council at its 101st session, EC-101/DG.28, 4 Oct. 2022, para. 5.

⁷⁵ OPCW, Statement on Ukraine from the OPCW spokesperson, OPCW News, 12 Apr. 2022.

V. Контроль над хімічною зброєю і хімічне роззброєння

УНА ЯКОБ*

Конвенція про заборону хімічної зброї (КЗХЗ, *Chemical Weapons Convention, CWC*) містить повну й однозначну заборону хімічної зброї та її застосування. Змін серед країн-учасниць КЗХЗ у 2022 р. не було: станом на грудень 2022 р., її учасниками були 193 держави. З чотирьох держав, що не є сторонами КЗХЗ, Ізраїль підписав, але не ратифікував її, а Єгипет, Північна Корея і Південний Судан не підписали, не ратифікували і не приєдналися до КЗХЗ¹.

29 квітня 2022 р. КЗХЗ відзначила 25-ту річницю набуття чинності. У своєму виступі Генеральний директор Організації із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ є виконавчим органом КЗХЗ) Ф. Аріас (*Fernando Arias*) наголосив як на досягненнях КЗХЗ, так і на викликах, з якими вона стикається. До цих викликів належать, серед іншого, ризик розповсюдження та використання хімічної зброї, зміни в хімічній індустрії, розвиток технологій і недержавні суб'єкти, зацікавлені в отриманні хімічної зброї². ОЗХЗ провела офіційний ювілейний захід 20 травня 2022 р. у штаб-квартирі в Гаазі. Під час двох панельних дискусій дипломати, представники ОЗХЗ та запрошені експерти обговорили можливості покращення імплементації КЗХЗ, загрози хімічного тероризму та підвищення обізнаності про КЗХЗ та ОЗХЗ, особливо серед молодого покоління³.

У цьому підрозділі міститься оновлена інформація про події, що стосуються КЗХЗ та ОЗХЗ у 2022 р.

Знищення хімічної зброї

До кінця 2022 р. під контролем ОЗХЗ було знищено понад 99% усіх задекларованих запасів хімічної зброї у світі⁴. Знищення хімічної зброї триває у США, а також в Китаї – хімічної зброї, покинутої там Японією. Усі три держави надали Виконавчій раді ОЗХЗ звіти про перебіг її знищення та вивезення⁵. Процесу вивезення і знищення покинутої хімічної зброї у Китаї завадила пандемія *Covid-19*, але Китаї і Японія у 2022 р. поновили роботу і спільно подали Виконавчій раді план наступних заходів⁶. США повідомили, що, станом на вересень 2022 р., 98,27% їх задекларованих запасів вже

¹ Загальний огляд та інші деталі КЗХЗ див. у підрозділі I додатку А цього видання.

² OPCW, Director-General, 'Achievements of the Chemical Weapons Convention and future challenges', Speech at the launch of the Competence Network CBWNet, 29 Apr. 2022, Berlin.

³ OPCW, 'OPCW @ 25: Seminar focusses on achievements, future challenges and opportunities', OPCW News, 20 May 2022.

⁴ OPCW, 'Destruction progress: As of 31 December 2022', OPCW by the numbers.

⁵ OPCW, Executive Council, Report of the 101st session of the Executive Council, EC-101/5, 7 Oct. 2022, paras 6.8-6.9. Відповідні документи іменуються у звіті як EC-101/NAT.1 (USA), EC-101/NAT.2 (China), і EC-101/NAT.3 (Japan), але їх немає у загальному доступі.

⁶ OPCW, EC-101/5 (посилання 5), paras 6.9, 6.13, 6.14.

* Авторка хотіла б відзначити цінну допомогу Е. Бух (*Henrike Buch*) у дослідженні для цього підрозділу.

знищено, і що знищення решти запасів має завершитися згідно з графіком – до кінця 2023 р.⁷

Події в ОЗХЗ

Міжнародна співпраця та допомога

Технічний секретаріат повідомив про низку заходів співпраці та допомоги, здійснених протягом 2022 р., в т. ч. за “трьома основними напрямками: комплексне регулювання хімічної продукції, підвищення потужностей лабораторій, а також поширення та обмін знаннями в галузі хімії”⁸. Регулювання хімічної продукції охоплювало широке коло питань, пов’язаних зі зміцненням потенціалу забезпечення хімічної безпеки та захисту⁹. До заходів з підвищення потужностей лабораторій належали “кілька курсів загальної аналітичної хімії ..., Програма співпраці та допомоги лабораторіям (*Laboratory Twinning and Assistance Programme*), тренінги з перевірки кваліфікації, тренінги митних лабораторій і Програма обміну обладнанням (*Equipment Exchange Programme*)”¹⁰. У сфері поширення та обміну знаннями в галузі хімії Секретаріат продовжував роботу в рамках постійних програм підтримки конференцій і дослідницьких проєктів, а також програми стипендій і заходів з підвищення поінформованості¹¹.

Наприкінці 2022 р. завершився п’ятий етап Африканської програми ОЗХЗ¹². Ця програма адаптована до особливих потреб африканських країн з метою підтримки мирного використання хімії і підвищення хімічної безпеки¹³. Як і в багатьох інших сферах, на виконання програми у 2022 р. продовжувала впливати пандемія *Covid-19*. Секретаріату довелося відповідним чином адаптувати діяльність, перш ніж наприкінці року він зміг повернутися до більш звичного порядку дій. Одними із головних нововведень стали створення Африканської мережі (*Africa Network*) ОЗХЗ та початок випуску щорічного Африканського бюлетеня (*Africa Bulletin*) ОЗХЗ¹⁴. В березні 2022 р. Технічний секретаріат започаткував підготовку шостого (2023-2025 рр.) етапу програми¹⁵. Кілька країн-учасниць ОЗХЗ з Африканської групи позитивно відгукувалися про цю програму та результати її виконання, підтримали

⁷ United States, Statement by HE Ambassador Joseph Manso, Permanent representative of the United States of America to the OPCW at the 101st session of the Executive Council, 29 Sep. 2022, p. 1.

⁸ OPCW, Executive Council, ‘Progress made and review of the status of implementation of Article XI of the Chemical Weapons Convention’, Report by the director-general, EC-101/DG.9, 31 Aug. 2022, para. 2.

⁹ OPCW, EC-101/DG.9 (посилання 8), paras 20-40.

¹⁰ OPCW, EC-101/DG.9 (посилання 8), para. 41; більше про ці заходи див. пп. 42-61.

¹¹ OPCW, EC-101/DG.9 (посилання 8), para. 62; більше про ці програми див. пп. 63-71.

¹² Докладніше див. OPCW, Executive Council, ‘The Programme to Strengthen Cooperation with Africa on the Chemical Weapons Convention’, Note by the director-general, EC-101/DG.12, 7 Sep. 2022.

¹³ OPCW, ‘Capacity building: Africa Programme’.

¹⁴ OPCW, EC-101/DG.12 (посилання 12), para. 41.

¹⁵ OPCW, EC-101/DG.12 (посилання 12), paras 24 and 26.

її подовження та закликали фінансувати її з регулярного бюджету, а не з добровільних внесків¹⁶.

Організаційні питання

На 101-й сесії Виконавчої ради у жовтні 2022 р. країни-учасниці обговорили та погодили кілька адміністративних та управлінських питань, у т. ч. переглянуту програму та бюджет на 2023 р. Бюджетні питання мають виноситися на голосування ще з часів утворення у 2018 р. Групи розслідування та ідентифікації (*Investigation and Identification Team, IIT*) та її внесення до бюджету Технічного секретаріату, оскільки не всі країни-учасниці вважають створення *IIT* законним (підрозділ IV цього розділу). Із 41 членів Виконавчої ради 35 проголосували за рішення про бюджет, Китай і Росія проголосували проти, а Пакистан і Судан утрималися¹⁷. Конференція держав-учасниць КЗХЗ 29 листопада 2022 р. також схвалила переглянуту програму та бюджет на 2023 р. більшістю голосів: 99 – за, 7 – проти і 15 – утрималися¹⁸.

Одним із важливих рішень, ухвалених консенсусом 28 листопада 2022 р., передбачає збереження можливості повторного найму на певних умовах осіб, які раніше працювали інспекторами ОЗХЗ¹⁹. Ця тема пов'язана з більш широким питанням політики найму в ОЗХЗ. Через поєднання кількох факторів, у т. ч. зростання плінності кадрів під час пандемії і запланованих звільнень, очікується, що плінність кадрів наступними роками буде значно вищою, ніж передбачалося спочатку. З метою підтримання необхідних спроможностей Технічного секретаріату потрібно буде переглянути політику перебування на посаді, включно з питанням повторного найму інспекторів. Держави-учасниці планують обговорити цю тему на 5-й Оглядовій конференції (*RevCon5*)²⁰.

Новий Центр хімічних технологій ОЗХЗ

Будівництво нового Центру хімічних технологій (*Centre for Chemistry and Technology, ChemTech Centre*) ОЗХЗ було запропоновано у 2017 р. з метою

¹⁶ Див., наприклад: Kenya, Statement by Ambassador Judith Sijeny of the permanent representation of the Republic of Kenya to the OPCW at the 100th session of the Executive Council, EC-100/NAT.25, 5 July 2022; Ghana, Statement by HE Ambassador Francis Danti Kotia, Permanent representative of the Republic of Ghana to the OPCW at the 99th session of the Executive Council, EC-99/NAT.20, 8 Mar. 2022; Senegal, Statement by HE Ambassador Momar Gueye, Permanent representative of the Republic of Senegal to the OPCW at the 99th session of the Executive Council, EC-99/NAT.80, 8 Mar. 2022.

¹⁷ OPCW, Executive Council, 'Draft revised programme and budget of the OPCW for 2023', Decision, EC-101/DEC.6, 5 Oct. 2022; OPCW, EC-101/5 (посилання 5), para. 10.21.

¹⁸ OPCW, Conference of the States Parties, 'Revised programme and budget of the OPCW for 2023', Decision, C-27/DEC.11, 29 Nov. 2022; OPCW, Conference of the States Parties, Report of the 27th session of the conference of the states parties, C-27/5, 1 Dec. 2022, para. 13.5.

¹⁹ OPCW, Conference of the States Parties, 'Rehiring of inspectors', Decision, C-27/DEC.9, 28 Nov. 2022; OPCW, C-27/5 (посилання 18), para. 17.8; OPCW, Executive Council, 'Rehiring of inspectors', Decision, EC-DEC.5, 5 Oct. 2022.

²⁰ Див., наприклад: OPCW, Conference of the States Parties, Opening statement by the director-general to the conference of the states parties at its twenty-seventh session, C-27/DG.16, 28 Nov. 2022, para. 21.

модернізації і розширення старих запасів лабораторного обладнання ОЗХЗ. Новий Центр призначається для виконання певного ряду завдань, зокрема: проведення досліджень з метою покращення верифікації; підвищення аналітичних спроможностей ОЗХЗ; виконання функції “сховища знань”, забезпечення спроможностей для нарощування потенціалу, навчання та освіти²¹.

За словами Генерального директора, попри пандемію і зростання цін, будівництво Центру хімічних технологій тривало згідно із запланованими термінами та коштами²². Будівництво завершилося наприкінці 2022 р., і проєкт вступив у фазу тренування та тестування з метою підготовки до остаточного переїзду на початку січня 2023 р. зі старого приміщення в Рейсвейку до нового Центру²³. ОЗХЗ очікує, що Центр хімічних технологій почне повноцінно працювати до квітня 2023 р., і запланувала урочисту церемонію відкриття на 12 травня 2023 р.²⁴

Проєкт фінансується за рахунок добровільних внесків до трастового фонду Центру хімічних технологій, отриманих від 54 країн, ЄС, шести неурядових організацій та “особистих внесків”; станом на жовтень 2022 р., всі ці внески сумарно склали приблизно €34,32 млн²⁵.

Вплив пандемії Covid-19 та Ініціатива Виконавчої ради безперервної діяльності

Протягом 2022 р., після того, як пандемія завадила багатьом заходам ОЗХЗ, Організація повернулася до більш-менш нормальної роботи²⁶. Зокрема, відновились і стали частішими інспекції і співробітництво, а зустрічі проводилися очно²⁷. Якщо попередніми роками кількість щорічних планових галузевих інспекцій становила 241, то у 2022 р. вона зменшилася до 180. Через тривалі обмеження, пов’язані з пандемією, Технічний секретаріат все ще не міг провести всі заплановані інспекції, але до кінця 2022 р. він планував завершити 90% з них – тобто значно більше, ніж одну третину цих заходів в умовах пандемії²⁸.

Німеччина за підтримки групи держав-однодумців продовжила просувати Ініціативу Виконавчої ради безперервної діяльності (*Business Continuity Initiative*), “спрямовану на визначення процедур, які дозволять Раді збиратися, коли особисті зустрічі є неможливими, за допомогою технології

²¹ OPCW, ‘Centre for Chemistry and Technology Project’.

²² OPCW, Technical Secretariat, ‘Progress in the project to upgrade the OPCW Laboratory and Equipment Store to a Centre for Chemistry and Technology’, S/2112/2022, 17 Nov. 2022, p. 6.

²³ OPCW, Technical Secretariat, ‘Centre for Chemistry and Technology: Inauguration ceremony 12 May 2023’, S/2119/2022, 14 Dec. 2022; OPCW, S/2112/2022 (посилання 22), pp. 2-3.

²⁴ OPCW, S/2119/2022 (посилання 23).

²⁵ OPCW, ‘Centre for Chemistry and Technology Project’ (посилання 21).

²⁶ McLeish, C., ‘Chemical weapons: Arms control and disarmament’, *SIPRI Yearbook 2021*, p. 495; Jakob, U., ‘Allegations of chemical weapons use in Syria’, *SIPRI Yearbook 2022*, p. 507.

²⁷ Див., наприклад: OPCW, Executive Council, Opening statement by the director-general to the Executive Council at its 101st session, EC-101/DG.28, 4 Oct. 2022, para. 46.

²⁸ OPCW, C-27/DG.16 (посилання 20), para. 39.

віртуальних зустрічей”²⁹. Німеччина повідомила, що Ініціатива отримала дуже широку міжрегіональну підтримку. Однак до кінця 2022 р. консенсусу не було, і консультації з цього питання триватимуть з метою внесення переглянутого проєкту рішення на 102-у сесію Виконавчої ради у 2023 р.³⁰

Безпекові виклики для ОЗХЗ

ОЗХЗ зіткнулася з проблемами як фізичної, так і кібернетичної безпеки. У грудні 2021 р. близько 40 мітингувальників під час бурхливої демонстрації штурмували будівлю ОЗХЗ³¹. Після цього інциденту Технічний секретаріат ініціював посилення фізичної безпеки штаб-квартири ОЗХЗ. До кінця 2022 р. був посилений контроль доступу та зміцнена огорожа периметру, воріт і в'їзної зони, розроблялися кілька додаткових заходів. Нідерланди як приймаюча країна організовує додаткові заходи безпеки, зокрема посилений поліцейський захист³².

ОЗХЗ також зіткнулася зі збільшенням кількості кібератак, включно з фішингом, шкідливим програмним забезпеченням та атаками на периметр мережі. Генеральний директор у листопаді 2022 р. доповів конференції держав-учасниць, що за чотири попередні місяці було зафіксовано близько 30 тис. атак на інтернет-сервіси ОЗХЗ. Через це Технічний секретаріат запровадив додаткові заходи кібербезпеки, які значною мірою фінансуються за рахунок добровільних внесків країн-учасниць³³.

Науково-консультативна рада ОЗХЗ

Науково-консультативна рада (*Scientific Advisory Board, SAB*) у 2022 р. провела три засідання. Перша зустріч у березні через триваючу пандемію *Covid-19* була віртуальною, але червнева та вереснева зустрічі – вже очними³⁴. *SAB* заслухала кілька доповідей запрошених експертів стосовно технічних питань і дослідницьких проєктів, пов'язаних з КЗХЗ. Вони стосувалися: хімічних ознак виявлення нервово-паралітичних речовин *VX*; зростання ризиків розповсюдження хімічної зброї через використання *3D*-друку; нейтралізації і виявлення органофосфатів, криміналістичних ознак прекурсору *DMPADC*; комах як пробовідбирачів доквілля; методу виявлення

²⁹ Germany, Statement by HE Ambassador Gudrun Lingner, Permanent representative of the Federal Republic of Germany to the OPCW at the 99th session of the Executive Council, EC-99/NAT.13, 8 Mar. 2022, p. 3. Попередній варіант проєкту рішення та пояснювальну записку див.: Germany, Verbal Note no. 33/2021, CW 370.45/7-DEU, 28 Sep. 2021.

³⁰ Germany, Statement by HE Ambassador Thomas Schieb, Permanent representative of the Federal Republic of Germany to the OPCW at the 101st session of the Executive Council, EC-101/NAT.15, 4 Oct. 2022, p. 3.

³¹ OPCW, Executive Council, Opening statement by the director-general to the Executive Council at its 99th session, EC-99/DG.17, 8 Mar. 2022, para. 13.

³² OPCW, EC-101/DG.28 (посилання 27), paras 14-18.

³³ OPCW, C-27/DG.16 (посилання 20), para. 15.

³⁴ OPCW, Scientific Advisory Board, Report of the Scientific Advisory Board at its 34th session, SAB- 34/1, 17 Mar. 2022, p. 1; Report of the Scientific Advisory Board at its 35th session, SAB-35/1, 16 June 2022, p. 1; Report of the Scientific Advisory Board at its 36th session, SAB-36/1, 29 Sep. 2022, p. 1.

гірничного газу³⁵. До інших важливих тем належали обговорення заходів, які можна буде проводити в новому Центрі хімічних технологій, подальший розгляд хімічних речовин впливу на центральну нервову систему, а також підготовка звіту *SAB* для *RevCon*³⁶. Цей звіт, оприлюднений в лютому 2023 р., містить огляд релевантних наукових і технологічних розробок з хімії і в таких споріднених галузях наукових знань, як штучний інтелект (ШІ), 3D-друк і біотехнології, а також ряд рекомендацій для ОЗХЗ з розв'язання поточних і потенційних проблем³⁷.

Крім регулярних сесій, *SAB* провела в червні 2022 р. два тематичні семінари: один – у партнерстві з Міжнародним союзом теоретичної і прикладної хімії (*International Union of Pure and Applied Chemistry, IUPAC*), стосовно штучного інтелекту в хімії, а другий – разом з галузевими партнерами, з питань нових наукових тенденцій і напрямків у хімічній промисловості³⁸.

Тимчасова робоча група (*temporary working group, TWG*) *SAB* з аналізу біотоксинів, створена у 2021 р., провела у 2022 р. три засідання: у березні (віртуально), червні та жовтні 2022 р. *TWG* обговорила в п'яти підгрупах низку тем, пов'язаних з ідентифікацією та аналізом біотоксинів, за участю запрошених і власних експертів. Підгрупи розглядали, серед іншого: базові та технічні вимоги до аналізу біотоксинів і до розслідування їх використання як зброї; найбільш поширені біотоксини, а також сполуки біологічного походження, крім токсинів, які теж можуть бути актуальними в контексті КЗХЗ; стандарти аналізу та вимоги інших слідчих органів, включаючи механізм Генерального секретаря ООН (*UNSGM*) з розслідування ймовірного використання хімічної і біологічної зброї; можливості уніфікації лабораторних можливостей для аналізу біотоксинів; заходи посилення співпраці між ОЗХЗ та іншими дотичними організаціями. Очікується, що *TWG* завершить роботу і надасть остаточний звіт у 2023 р.³⁹

³⁵ OPCW, SAB-34/1 (посилання 34), р. 2. *DMPADC* – *N,N*-диметилфосфорамидний дихлорид, прекурсор нервово-паралітичної речовини *Tabun*.

³⁶ OPCW, SAB-34/1 (посилання 34); SAB-35/1 (посилання 34); OPCW, SAB-36/1 (посилання 34), р. 1. Про хімічні речовини, що впливають на центральну нервову систему, див.: OPCW, 'Understanding regarding the aerosolised use of central nervous system-acting chemicals for law enforcement purposes', C-26/DEC.10, 1 Dec. 2021.

³⁷ OPCW, Review Conference, Report of the Scientific Advisory Board on developments in Science and Technology to the fifth special session of the conference of the states parties to review the operation of the Chemical Weapons Convention, Report by the director-general, RC-5/DG.1, 22 Feb. 2023.

³⁸ OPCW, Executive Council, 'Response to the report of the 35th session of the Scientific Advisory Board', Note by the director-general, EC-101/DG.21, 19 Sep. 2022, para. 19.

³⁹ OPCW, SAB-36/1 (посилання 34), para. 9; 'Summary of the fifth meeting of the Scientific Advisory Board's temporary working group on the analysis of biotoxins', SAB-36/WP.2, 17 Nov. 2022; 'Summary of the fourth meeting of the Scientific Advisory Board's temporary working group on the analysis of biotoxins', SAB-36/WP.1, 29 July 2022.

Консультативна рада ОЗХЗ з освіти і просвітницької діяльності

Консультативна рада ОЗХЗ з освіти і просвітницької діяльності (*Advisory Board on Education and Outreach, ABEO*) у 2022 р. збиралася двічі: віртуально – в лютому та очно – в липні⁴⁰. В центрі роботи Ради у 2022 р. було електронне навчання, а також просвітницькі заходи та поширення інформації про ОЗХЗ та КЗХЗ, включаючи “контактний пакет” для університетів⁴¹. *ABEO* також обговорила свою потенційну роль у підвищенні обізнаності про можливості працевлаштування в ОЗХЗ для покращення географічного та гендерного балансу в Технічному секретаріаті⁴².

Відкрита робоча група з питань тероризму

Відкрита робоча група з питань тероризму (*Open-ended working group on terrorism, OEWG-T*), створена у 2001 р., залишається “основною платформою держав-учасниць для обміну поглядами на хімічний тероризм”⁴³. У 2022 р. вона збиралася тричі: в лютому, березні та вересні. Учасники *OEWG-T* заслухали інформацію Технічного секретаріату про діяльність ОЗХЗ, пов’язану з хімічним тероризмом, а також доповіді про підходи ЄС та Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) до цього питання. Також обговорювалися заходи, пов’язані з впровадженням КЗХЗ на національному рівні та підвищенням обізнаності, з обміном досвідом і найкращими практиками. В рамках підготовки до *RevCon5* Група обговорила можливу участь у підготовчому процесі⁴⁴.

Робота *OEWG-T* у 2022 р. збіглася з розслідуваннями, які проводила Слідча група ООН сприяння притягненню до відповідальності за злочини, скоєні ІДІЛ/Ісламською державою в Іраку та Леванті (*UN Investigative Team to Promote Accountability for Crimes Committed by Da’esh/Islamic State in Iraq and the Levant, UNITAD*). Ці розслідування надали більш детальну інформацію про спроможності ІДІЛ із застосування хімічної і біологічної зброї і довели, що ІДІЛ створила “операційний центр з виробництва хімічної зброї”, зокрема гірчичного газу, рицину і хлору, в університеті Мосула, Ірак⁴⁵.

⁴⁰ OPCW, Advisory Board on Outreach and Education, Report of the 13th session of the Advisory Board on Education and Outreach’, ABEO-13/1, 21 July 2022; Report of the 12th session of the Advisory Board on Education and Outreach’, ABEO-12/1, 10 Feb. 2022.

⁴¹ OPCW, ABEO-12/1 (посилання 40), para. 11.

⁴² OPCW, ABEO-12/1 (посилання 40), para. 13.

⁴³ OPCW, Executive Council, Report by HE Ambassador Vusimuzi Philemon Madonsela, chairperson of the open-ended working group on terrorism to the Executive Council at its 99th session, EC-99/WP.3, 9 Mar. 2022, para. 2.

⁴⁴ OPCW, EC-99/WP.3 (посилання 43); Report by HE Ambassador Vusimuzi Philemon Madonsela, chairperson of the open-ended working group on terrorism to the Executive Council at its 100th session, EC-100/WP.3, 6 July 2022; Report by HE Ambassador Vusimuzi Philemon Madonsela, chairperson of the open-ended working group on terrorism to the Executive Council at its 101st session, EC-101/WP.2, 5 Oct. 2022.

⁴⁵ United Nations, Security Council, Eighth report of the special adviser and head of the United Nations Investigative Team to Promote Accountability for Crimes Committed by Da’esh/Islamic State in Iraq and the Levant, S/2022/434, 26 May 2022, paras 10-14.

Підготовка до 5-ї Оглядової конференції КЗХЗ

З 15 по 19 травня 2023 р. держави-учасниці КЗХЗ проведуть п'яту конференцію з огляду Конвенції. Для підготовки цієї конференції Виконавча рада у березні 2022 р. створила робочу групу відкритого складу 5-ї Оглядової конференції (*OEWG-RC*). Завданнями *OEWG-RC* є організація підготовчого процесу та, у співпраці з Технічним секретаріатом, проведення власне підготовки до *RevCon5*. Групу очолює бюро у складі представників усіх регіональних груп під головуванням посла з Естонії Л. Куусінга (*Lauri Kuusing*)⁴⁶.

OEWG-RC провела перше засідання 7 червня 2022 р., а до кінця 2022 р. – ще дев'ять засідань. Цей цикл засідань був першим етапом роботи та охоплював частину підготовки, пов'язану з оглядом. Зустрічі проводились у змішаному форматі для полегшення участі національних органів влади та інших делегатів чи експертів. Визначаючи питання, що підлягають розгляду під час підготовчого процесу та на Оглядовій конференції, *OEWG-RC* дотримувалася тематичного підходу та вивчала думки країн-учасниць шляхом консультацій і опитування про їх погляди на минулі досягнення, можливі рекомендації *RevCon5* та пріоритетні напрями на майбутнє⁴⁷. *OEWG-RC* заслухала доповіді Технічного секретаріату (див. нижче), *SAB* та *ABEO*, а також спілкувалася з представниками промисловості та отримала пропозиції з ключових питань від організацій громадянського суспільства⁴⁸. На другому етапі роботи, який розпочнеться в січні 2023 р., буде проведено більш змістовну роботу на базі “проекту попереднього тексту”, підготовленого головою *OEWG-RC* на основі обговорень *OEWG-RC*, пропозицій і документів, поданих країнами-учасницями, результатів опитувань, а також презентацій і документів, наданих Секретаріатом⁴⁹.

Програма роботи *RevCon5* до кінця 2022 р. не була остаточно визначена, але звіт голови *OEWG-RC* містив вказівки стосовно важливості тем, виходячи з мети самої Оглядової конференції, а також обговорень в органах ОЗХЗ попередніми роками. Доповіді Технічного секретаріату на 10 засіданнях “зосереджувалися на ключових досягненнях після 4-ї Оглядової конференції і дали привід для роздумів про майбутні виклики і пріоритети” *RevCon5*, охоплюючи такі ключові теми: “питання верифікації”; “нерутинні місії”; “міжнародне співробітництво та допомога”; “взаємодія із зовнішніми зацікавленими сторонами”; “внесок ОЗХЗ у глобальну боротьбу з тероризмом”; та “організаційні питання”⁵⁰. Одним із яскравих прикладів останньої категорії є питання політики ОЗХЗ з найму та повторного найму інспекторів⁵¹. Враховуючи поточну ситуацію і відомі виклики, дискусія на *RevCon5* з інших тем, імовірно, включатиме такі ключові питання: перехід до етапу після

⁴⁶ OPCW, Conference of the States Parties, Report by HE Ambassador Lauri Kuusing of Estonia, Chairperson of the open-ended working group for the preparation of the fifth review conference to the conference of the states parties at its twenty-seventh session, C-27/WP.1, 30 Nov. 2022, p. 1.

⁴⁷ OPCW, C-27/WP.1 (посилання 46).

⁴⁸ OPCW, Conference of the States Parties, ‘Engaging the chemical industry associations’, Note by the director-general, C-27/DG.14, 20 Oct. 2022, para. 25.

⁴⁹ OPCW, C-27/WP.1 (посилання 46), p. 3.

⁵⁰ OPCW, C-27/WP.1 (посилання 46), p. 2.

⁵¹ OPCW, C-27/DEC.9 (посилання 19), p. 2.

знищення та запобігання повторній появі хімічної зброї; адаптація до змін у хімічній індустрії; реакція на застосування хімічної зброї у Сирії. На Конференції також, імовірно, буде обговорюватися звіт *SAB* і його наслідки, новий Центр хімічних технологій, а також питання гендеру і хімічної зброї⁵².

Прогноз

У 2023 р., через 30 років після відкриття КЗХЗ для підписання в Парижі, Конвенція та ОЗХЗ досягнуть кількох важливих віх. Новий Центр хімічних технологій, який почне працювати та буде офіційно відкритий у травні 2023 р., має забезпечити нові, кращі засоби та можливості для аналізу, міжнародного співробітництва та інформаційної діяльності. Очікується, що до кінця 2023 р. США ліквідують залишки своїх запасів хімічної зброї, і це буде завершенням знищення всіх задекларованих світових запасів хімічної зброї. Нарешті, *RevCon5* обговорить низку важливих тем, зокрема “складні обставини”, враховуючи різку поляризацію в органах, що визначають політику ОЗХЗ, стосовно політики відповідності. Водночас оглядова конференція може визначити важливі орієнтири на перспективу.

⁵² Див. також Ghionis, A., Kelle, A. and Garzon Maceda, M., ‘Preparing for success at the fifth review conference of the Chemical Weapons Convention: A guide to the issues’ (United Nations Institute for Disarmament Research: Geneva, 2023), pp. 23-28.

10. Контроль над звичайними озброєннями та регламентація нових збройових технологій

Загальний огляд

Європа є єдиним регіоном, де створена цілісна архітектура контролю над звичайними озброєннями. Однак геополітичні розбіжності між Росією та більшістю інших держав Європи протягом останніх двох десятиліть спричинили її ерозію до межі краху або ж нерелевантності – складової ширшої кризи у сфері контролю над озброєннями. Хоча Віденський документ дозволив, наприклад, привернути увагу до нарощування військ Росії на кордоні з Україною, він не зміг зупинити ескалацію чи запобігти повномасштабному російському вторгненню в лютому 2022 р. (підрозділ I). Наявні інструменти контролю над звичайними озброєннями також, схоже, є недостатньо пристосованими до врегулювання інших давніх тліючих конфліктів у Європі, і відбудова нового порядку з елементами контролю над озброєннями буде дуже важкою справою.

На сучасні дебати про контроль над звичайними озброєннями суттєво впливає концепція “гуманітарного роззброєння” (підрозділ II). Необхідність сильних і дієвих норм гуманітарного роззброєння показало вторгнення Росії в Україну та використання там касетних боєприпасів, протипіхотних мін (ПММ) і вибухової зброї у населених районах (*explosive weapons in populated areas, EWIPA*), особливо з ефектом ураження великих площ. Застосування такої зброї призвело до численних жертв серед цивільного населення, а також викликало різке міжнародне засудження саме через використання зброї, забороненої або обмеженої договорами та нормами гуманітарного роззброєння. Основними багатосторонніми договорами, що регламентують “негуманну” зброю, є Конвенція 1981 р. про “негуманну” зброю (КНЗ), Конвенція 1997 р. про протипіхотні міни та Конвенція 2008 р. про касетні боєприпаси. Оскільки режим КНЗ діє на основі консенсусу, купка держав, котрі вирішили зберігати, розробляти або використовувати зброю, яку інші вважають негуманною, неодноразово накладали вето або зривали посилення Конвенції про “негуманну” зброю.

Тим не менш, у 2022 р. відбулося чотири позитивних зрушення. По-перше, після багатьох років нездатності досягти прогресу у розв’язанні в рамках КНЗ проблеми гуманітарної шкоди від EWIPA, окремий процес під проводом Ірландії призвів до ухвалення в листопаді 2022 р. політичної декларації з цього питання 83 державами. По-друге, були ухвалені нові стандарти стосовно доквілля і збройного конфлікту завдяки консенсусному ухваленню Генеральною Асамблеєю (ГА) ООН у грудні 2022 р. Принципів захисту доквілля у зв’язку зі збройними конфліктами. По-третє, в червні 2022 р. США оголосили про нову політику щодо ППМ, фактично заборонивши їх

передачу, розробку, виробництво та придбання – це п'ята зміна політики п'яти адміністрацій США з цього питання, починаючи з 1990-х рр. Нарешті, в рамках Програми дії ООН стосовно стрілецької зброї та легких озброєнь (СЗЛО) держави погодилися розглянути можливість обговорення впливу розвитку технологій на виробництво СЗЛО та продовжувати вивчення гендерних наслідків від незаконних СЗЛО. Поза межами Програми дії держави також почали працювати над розробкою нової глобальної системи регламентації боєприпасів.

Однією з найбільш помітних подій режиму КНЗ був розгляд регламентації автономних систем озброєнь (АСО; підрозділ III). З 2017 р. ці зусилля очолює група урядових експертів. Держави висловлювали різні погляди на доцільність впровадження нових норм. Під час обговорень у 2022 р. більшість держав погодилися, що “нормативну та робочу основу” регулювання АСО треба розвивати далі, і що одним із можливих шляхів цього є дворівневий підхід: заборона певних АСО та запровадження конкретних обмежень і вимог стосовно розробки й використання всіх інших АСО. Але кілька держав продовжували виступати проти навіть цього підходу, піддаючи сумніву придатність КНЗ для врегулювання проблеми АСО.

Окрім контролю над озброєннями, міжнародну безпеку також можна посилити шляхом зміцнення взаємної довіри між державами через прозорість сфери озброєнь. Цього можна досягти шляхом обміну інформацією про закупівлі зброї або військові витрати (підрозділ IV). Однак існуючі інструменти в рамках ООН та ОБСЄ потребують термінового оновлення, оскільки участь в них у 2022 р. залишалася низькою – попри значне збільшення участі в Реєстрі звичайних озброєнь ООН, – а деякі подання були неповними.

Гаазький Кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет (Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation, HCOC) є багатостороннім інструментом прозорості та довіри, що охоплює програми, політику та діяльність, пов'язані з балістичними ракетами та космічними ракетами-носіями (підрозділ V). На щорічних регулярних зустрічах в рамках HCOC у 2022 р. не вдалося узгодити публічну заяву через розбіжності, пов'язані з вторгненням Росії в Україну, але обмін сповіщеннями перед пусками ракет тривав, і HCOC, як і раніше, отримав значну політичну підтримку у формі резолюції ГА ООН, що ухвалюється раз на два роки. Ефективність HCOC у стримуванні розповсюдження балістичних ракет важко оцінити, але зосередженість на стримуванні розробки та розповсюдження балістичних ракет, здатних доставляти зброю масового ураження, схоже, все менше відповідає технічному розвитку та ширшим тенденціям розповсюдження ракет.

ІЕН ДЕЙВІС

I. Російсько-українська війна та контроль над звичайними озброєннями у Європі

ІЕН ДЕЙВІС

Європа є єдиним регіон, де створена цілісна архітектура контролю над звичайними озброєннями (врізка 10.1). Однак геополітичні розбіжності між Росією та більшістю інших держав Європи протягом останніх двох десятиліть спричинили її ерозію до межі краху або ж нерелевантності – складової ширшої кризи у сфері контролю над озброєннями¹. Вплив узгоджених раніше обмежень діяльності та лімітів на звичайні збройні сили також послабила загальна тенденція швидкого технічного прогресу². Крім того, з поглибленням російсько-української кризи наприкінці 2021 р. підвалини архітектури контролю над озброєннями потерпали від численних серйозних порушень договорів, призупинення участі та виходів з них.

Росія у 2007 р. призупинила участь у Договорі 1990 р. про звичайні збройні сили у Європі (*Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE Treaty*) і повністю “припинила” його дотримання у 2015 р., хоча формально і не виходила з нього. На виправдання цих кроків вона посилялася на плани США всупереч Договору розмістити бази в Болгарії та Румунії³. Держави-учасниці ОБСЄ мають кожні п’ять років перевидавати Віденський документ 2011 р. про заходи зміцнення довіри та безпеки⁴. Однак він не оновлювався з 2011 р. Було погоджено чотири зміни – зокрема, стосовно попереднього сповіщення про допорогові великі військові заходи та тривалості відвідувань авіабаз, – і зараз вони виконуються як частина ширшого Віденського документа плюс, але офіційно ще не є частиною Віденського документа⁵. Інші пропозиції з оновлення ще опрацьовуються, оскільки вони не знайшли консенсусу серед держав-учасниць і не увійшли до Віденського документа плюс. Причина відсутності консенсусу полягає у тому, що Росія обумовила оновлення Віденського документа зміною позиції НАТО, а держави НАТО звинуватили Росію у недотриманні угоди та використанні лазівок у ній⁶.

¹ Див., наприклад: Graef, A., ‘Beyond stability: The politics of conventional arms control in Europe’, *Zeitschrift für Friedens- und Konfliktforschung*, vol. 10, no. 2 (Oct. 2021); Ентоні Я. “Перезапуск контролю над звичайними озброєннями в Європі?” – *Щорічник СІПІ 2017*, підрозділ III розділу 14. Про ширшу кризу контролю над озброєннями див.: Wisotzki, S. and Kühn, U., ‘Crisis in arms control: An introduction’, *Zeitschrift für Friedensund Konfliktforschung*, vol. 10, no. 2 (Oct. 2021).

² Nelson, A. J., ‘How emerging technology is breaking arms control’, *Lawfare*, 24 Apr. 2022; Roulo, C., ‘Low-cost tech shaping modern battlefield, Socom commander says’, *US Army*, 27 July 2022.

³ Low, C., ‘Russia treaty freeze a warning to NATO’, *Reuters*, 11 Dec. 2007; Nuclear Threat Initiative, ‘Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE)’.

⁴ Стилий опис і список країн-учасниць ОБСЄ див. у підрозділі II Додатку Б цього видання.

⁵ OSCE, Forum for Security Co-operation, ‘On prior notification of major military activities’, Vienna Document Plus Decision no. 9/12, FSC.DEC/9/12, 17 Oct. 2012; OSCE, Forum for Security Co-operation, ‘Duration of visits to air bases’, Vienna Document Plus Decision no. 4/13, FSC.DEC/4/13, 17 July 2013. Див. також: US Department of State, ‘Overview of Vienna Document 2011’.

⁶ Див., наприклад: “Александр Грушко: не уверены, что НАТО воздержится от провокаций во время парада Победы”, ТАСС, 6 июня, 2020; NATO, ‘Press point by the NATO Secretary General Jens Stoltenberg following the meeting of the NATO-Russia Council’, 2 Nov. 2017.

Врізка 10.1. Європейська архітектура контролю звичайних озброєнь

Європейська архітектура контролю над звичайними озброєннями спирається на три засадничі принципи:

Договірні обмеження звичайних збройних сил. Ці обмеження викладені у двох договорах. Договір 1990 р. про звичайні збройні сили у Європі (ДЗЗСЄ) запроваджує юридично обов'язкові ліміти на п'ять категорій техніки: танки, артилерію, бойові броньовані машини, бойові літаки та ударні вертольоти. Заключний акт 1992 р. переговорів про чисельність персоналу звичайних збройних сил у Європі (ДЗЗСЄ-1А) запроваджує політично обов'язкові ліміти на чисельність військового персоналу у Європі.

Обов'язкові та перевірені заходи зміцнення довіри та безпеки (ЗЗДБ, *confidence- and security-building measures, CSBMs*). Вони вперше були запроваджені Віденським документом ОБСЄ 1990 р. про заходи зміцнення довіри та безпеки. Періодично переглядаються і перевидаються, востаннє – у 2011 р.

Юридично обов'язкові зобов'язання сприяти об'єднанню суверенної території. Це зобов'язання, викладене в Договорі 1992 р. про відкрите небо, спрямоване на підвищення прозорості.

Джерела: Загальний огляд та інші деталі ДЗЗСЄ, ДЗЗСЄ-1А, Віденського документа та Договору про відкрите небо див. у підрозділі II Додатку А цього видання.

Зрештою, Договору 1992 р. про відкрите небо (*Treaty on Open Skies*) загрожує руйнація після виходу з нього США і Росії у 2020-2021 рр.⁷

Уроки російсько-грузинської війни 2008 р., другої війни в Нагірному Карабаху 2020 р., незаконної анексії Криму Росією у 2014 р. та подальшої війни на сході України показують, що розхитана традиційна архітектура контролю над звичайними озброєннями не здатна запобігти збройному конфлікту. Коли одна або кілька сторін свідомо прагнуть війни, “вони, як правило, вживають заходів, щоб послабити дотримання договорів, зменшити прозорість і приховати за дезінформацією реальні наміри”⁸. У кращому випадку ця архітектура може служити механізмом раннього попередження. Так і сталось у випадку повномасштабного російського вторгнення в Україну в лютому 2022 р.: Віденський документ, як останній запобіжник, дозволив привернути увагу до нарощування збройних сил Росії, але не відвернути напад чи запобігти йому.

У цьому підрозділі розглядається функціонування режиму контролю над звичайними озброєннями у Європі напередодні повномасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р.; показано, де Віденський документ було використано, де він функціонував за призначенням, а де ні. Підрозділ завершується прогнозом майбутнього контролю над звичайними озброєннями у Європі.

⁷ Дейвіс І. “Вихід США з Договору про відкрите небо”. – *Щорічник СІПРІ 2021*, підрозділ V розділу 13; Греф А. “Вихід Росії з Договору про відкрите небо”. – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ III розділу 13

⁸ Engvall, J., ‘Military confidence-building in crises: Lessons from Georgia and Ukraine’, *Defence Studies*, vol. 20, no. 3 (2020).

Прелюдія до російського вторгнення

Віденський документ сприяє забезпеченню безпеки в Європі, підвищуючи прозорість військової діяльності 57 держав-учасниць ОБСЄ. Його основні положення стосуються обміну військовою інформацією, даними про оборонні політику та витрати, а також надання можливості проведення інспекцій і спостереження за певними військовими заходами (в яких беруть участь понад 13 тис. військовослужбовців, 300 танків, 500 бойових броньованих машин (ББМ) та 250 одиниць артилерії). Крім того, він визначає правила попереднього повідомлення про навчання та передислокацію військ (понад 9 тис. військових, 250 танків, 500 ББМ та 250 одиниць артилерії)⁹. Держави-члени НАТО останніми роками стверджували, що Росія часто оминає обмеження, розбиваючи великі навчання на менші компоненти, де поєднуються планові та раптові навчання, кожне з яких не перевищує обмеження в 13 тис. військовослужбовців, що дозволяє уникати вимогу залучення спостерігачів. НАТО також нарікає на небажання Росії забезпечити більшу прозорість з метою запевнення інших у своїх намірах¹⁰. Зі свого боку, Росія регулярно скаржиться стосовно спроможностей і військових навчань НАТО поблизу своїх кордонів і постійно підкреслює свою стурбованість недовірою Віденського документа¹¹. Така динаміка недовіри яскраво проявилася, коли Росія нарощувала свої сили поблизу кордонів з Україною у 2021 р.

У квітні 2021 р. Україна задіяла норми Віденського документа і офіційно звернулася з проханням провести спільне засідання двох головних керівних органів ОБСЄ – Постійної ради та Форуму співробітництва у сфері безпеки, – з метою отримання пояснень військової діяльності Росії поблизу українського кордону та в Криму¹². Росія, за повідомленнями, не взяла участі в засіданні¹³. Вона, однак, погодилася на інспекцію Швейцарії у рамках Віденського документа в травні 2021 р., яка була проведена у Воронежській та Білгородській обл. для визначення масштабів військової діяльності Росії¹⁴. Результати інспекції не розголошувались, а звіт про інспекцію залишається закритим (тобто доступним лише державам-учасникам ОБСЄ).

⁹ Як зазначено в підрозділі IV, і Росія, і Україна доволі несподівано повідомили у 2022 р. про імпорту і експорту озброєнь у 2021 р.

¹⁰ Graef, A., 'Getting deterrence right on NATO's eastern flank', *Berlin Policy Journal*, 25 July 2019; Emmott, R., 'NATO calls on Russia to be transparent with military exercises', Reuters, 3 Sep. 2021.

¹¹ Schmitt, O., 'The Vienna Document and the Russian challenge to the European security architecture', eds B. Heuser, T. Heier and G. Lasconjarias, *Military Exercises: Political Messaging and Strategic Impact*, Forum Paper 26 (NATO Defence College: Rome, Apr. 2018), pp. 278-79.

¹² US Mission to the OSCE, 'Meeting requested by Ukraine under Vienna Document Chapter III regarding unusual Russian military activity', 10 Apr. 2021. Див. також Bush, N., Head of British delegation to the OSCE, 'OSCE joint FSC-PC meeting under Vienna Document Chapter 3: UK statement', British Foreign, Commonwealth and Development Office, 14 Apr. 2021.

¹³ Axelrod, T., 'Western countries knock Russia for not attending talks on Ukraine', *The Hill*, 10 Apr. 2021.

¹⁴ 'Swiss specialists to inspect specified area in Russia under 2011 Vienna Document', TASS, 19 May 2021.

Завершальне нарощування сил

У листопаді 2021 р. Росія знову розгорнула багатотисячне угруповання військ біля кордону з Україною, лише частково відтягнувши сили після квітневого нарощування¹⁵. Російські офіційні особи продовжували заперечувати, що їх війська становлять будь-яку загрозу Україні, але ситуація залишалася неясною через непрозорість Росії і суперечливі оцінки кризи.

29 грудня 2021 р. В. Путін і О. Лукашенко під час двосторонньої зустрічі в Санкт-Петербурзі домовилися провести спільні військові навчання в лютому або березні 2022 р.¹⁶ Ці російсько-білоруські військові навчання *Союзная решимость* відбулися 10-20 лютого 2022 р. в Білорусі¹⁷. Інспекція ОБСЄ на запит Латвії, відповідно до Глави IX Віденського документа (стосовно дотримання та верифікації), мала відбутися в січні в окремих районах Брянської та Смоленської обл. Росії. Однак запит був відхилений Росією, яка, за повідомленнями, послалася на обмеження через *Covid-19*¹⁸.

8 лютого 2022 р. Президент Франції Е. Макрон провів у Москві переговори з Путіним у рамках стратегічного діалогу з Росією, започаткованого ще у 2019 р. За словами Макрона, Путін дав йому особисті гарантії, що Росія не загострюватиме кризи¹⁹. Наступного дня Естонія, Латвія та Литва задіяли Главу III Віденського документа (про зменшення ризиків) і запитали від Білорусі детальних пояснень стосовно нових навчань²⁰. Офіційна відповідь Білорусі, підтримана послом Росії у Білорусі, полягала в тому, що масштаби навчань були нижчими за поріг звітності²¹. І хоча естонські посадовці назвали відповідь Білорусі “недостатньою”, 14 лютого Білорусь і Україна домовилися про деякі обмежені заходи зміцнення довіри та прозорості, включаючи взаємні візити для спостереження за військовими навчаннями²².

11 лютого 2022 р. Україна також задіяла Главу III Віденського документа, вимагаючи від Росії надання “детальних пояснень військової діяльності в

¹⁵ Дейвіс І. “Збройний конфлікт в Україні та ризик його ескалації у велику міждержавну війну”. – *Щорічник СІПІ 2022*, підрозділ II розділу 5; Kramer, A. E. and Troianovski, A., ‘Russia orders partial pullback from Ukraine border region’, *New York Times*, 22 Apr. 2021.

¹⁶ “Путин анонсировал российско-белорусские военные учения в 2022 году”, *Известия*, 29 декабря, 2021.

¹⁷ ‘Satellite images show troop deployment to Belarus border with Ukraine ahead of Russian drills’, Reuters, 6 Feb. 2022.

¹⁸ Latvian Ministry of Defence, ‘Russia’s Defence Ministry declines Latvian OSCE inspection and publishes false statements about arrival of Latvian inspectors to its neighbouring country’, 25 Jan. 2022.

¹⁹ Faure, J., ‘Macron’s dialogue with Russia: A French attempt to fix the European security architecture’, *Russia Matters*, Harvard Kennedy School, Belfer Center for Science and International Affairs, 12 May 2021; Harding, L. et al., ‘Macron claims Putin gave him personal assurances on Ukraine’, *The Guardian*, 8 Feb. 2022.

²⁰ Sprenger, S., ‘Baltic nations launch OSCE appeal over Russia-Belarus drill’, *Defense News*, 9 Feb. 2022.

²¹ ‘Russian ambassador: Allied Resolve exercise does not exceed Vienna Document limit’, BelTA, 9 Feb. 2022; А. Бабинич, ‘Российские войска прибывают в Беларусь – Сколько, с чем и зачем?’, *Reformation*, 25 января, 2022.

²² ‘Belarus military exercises OSCE rules clarification requested for Monday’, ERR News, 14 Feb. 2022; Міністерство оборони України, “Олексій Резніков провів телефонну розмову з Міністром оборони Республіки Білорусь Віктором Хренініним”, 14 лютого, 2022; Міністерство оборони України, “Промова Міністра оборони України О. Резнікова під час години запитань до Уряду”, 18 лютого, 2022 р.

районах, прилеглих до території України, та в тимчасово окупованому Криму”²³. Після того, як Росія не відповіла у визначений 48-годинний термін, Україна 13 лютого звернулася з проханням зібрати екстрену зустріч державучасниць ОБСЄ²⁴. Через два дні відбулася консультаційна зустріч ОБСЄ, на яку представник Росії не з’явився²⁵.

Екстрене засідання ОБСЄ відбулося 18 лютого у форматі спільного засідання Форуму співробітництва у сфері безпеки та Постійної ради. Росія на це засідання знову не з’явилась. До середини лютого 2022 р. Росія зосередила навколо України – в Білорусі, у прикордонних російських областях і в Криму – близько 190 тис. військ, і 24 лютого ці сили атакували Україну з півночі, сходу та півдня²⁶.

Перспективи європейської системи контролю над звичайними озброєннями

Ще до того, як Росія напала на Україну 24 лютого 2022 р., було зрозуміло, що наявні інструменти європейської системи контролю над звичайними озброєннями виявилися недостатніми і вже втратили актуальність²⁷. Концепції військової переваги і стримування знову стали головними рушійними мотивами більшості залучених до конфлікту сторін. Конфлікт призвів до найзапекліших бойових дій на континенті – принаймні з часів балканських війн 1990-х рр., а можливо й з часів Другої світової війни, – з погрозами застосування ядерної зброї²⁸. Хоча західні держави не брали безпосередньої участі у бойових діях, вони надавали військову підтримку (розвідкою, навчаннями, постачанням зброї) Україні, запровадили масштабні економічні санкції проти Росії і самі виступали з погрозами (переважно неядерними)²⁹. Більш того, НАТО перебуває на порозі нового розширення: Фінляндія та Швеція у травні 2022 р.

²³ Sprenger, S., ‘Ukraine joins Baltic nations in OSCE query of Russian troop movements’, *Defense News*, 11 Feb. 2022; ‘Ukraine asks Russia to provide clarifications on military activities in regions adjacent to Ukrainian territory’, *Interfax-Ukraine*, 11 Feb. 2022.

²⁴ ‘Ukraine requests OSCE meeting over Russia’s military build-up’, *Ukrinform*, 13 Feb. 2022.

²⁵ ‘Russia skips OSCE meeting on Ukraine crisis’, *WION*, 16 Feb. 2022; ‘Ukraine’s request for consultations under Vienna Document groundless – Russia’, *TASS*, 15 Feb. 2022; *US Mission to the OSCE*, ‘US statement for the meeting under Vienna Document Chapter III 16.2’, 15 Feb. 2022.

²⁶ Wintour, P., ‘Russia has amassed up to 190,000 troops on Ukraine borders, US warns’, *The Guardian*, 18 Feb. 2022. Про перебіг війни у 2022 р. див. підрозділ V розділу 1 і підрозділ I розділу 2 цього видання.

²⁷ Graef (посилання 1); Wisotzki and Kühn (посилання 1).

²⁸ Picheta, R. and Mullery, W., ‘6 months of war in Ukraine: These numbers tell the story of Russia’s invasion’, *CNN*, 24 Aug. 2022; Diaz-Maurin, F., ‘“Not a bluff”: Losing ground in Ukraine, Putin raises nuclear threats’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 21 Sep. 2022.

²⁹ Forum on the Arms Trade, ‘Arms transfers to Ukraine’, accessed 16 Dec. 2022; US Department of State, Bureau of Political-Military Affairs, ‘US security cooperation with Ukraine’, Fact sheet, 25 Jan. 2023; Kiel Institute for the World Economy, ‘Ukraine support tracker’, accessed 16 Dec. 2022; Schwatz, F., Foy, H. and Seddon, M., ‘Kyiv’s Western allies boost nuclear deterrence after Putin’s threats’, *Financial Times*, 25 Sep. 2022; Bown, C. P., ‘Russia’s war on Ukraine: A sanctions timeline’, Peterson Institute for International Economics, 10 Jan. 2023. Про поставки зброї Україні див. також підрозділи 1 і 2 розділу 6 та підрозділ II розділу 12 цього видання.

подали заявки на приєднання та отримали запрошення зробити це на саміті НАТО в Мадриді у червні³⁰.

Наявні інструменти контролю над звичайними озброєннями також виглядають мало придатними для врегулювання інших давніх тліючих або заморожених конфліктів у Європі, особливо на пострадянському просторі та на Західних Балканах³¹. Поки триває війна в Україні, а європейські держави не готові погоджуватися на нові правила контролю над озброєннями та заходи прозорості, майбутні контури нової архітектури європейської безпеки важко спрогнозувати. Однак експерти та аналітики вже висувають пропозиції стосовно того, як держави регіону можуть обмежити розгортання та розміри сил у нових безпекових умовах³².

Побудувати новий порядок, що містить допоміжні елементи контролю над озброєннями, буде надзвичайно важко. Протягом 2022 р. не з'явилося жодних нових офіційних ініціатив перспектив відновлення діалогу найближчим часом стосовно контролю над звичайними озброєннями та ЗЗДБ в ОБСЄ. Водночас перебіг війни в Україні довів, що категорії техніки, на які поширюються обмеження ДЗЗСЄ, залишаються так само важливими. У довгостроковій перспективі європейські держави, включаючи Україну та Росію, можуть проявити зацікавленість у деяких двосторонніх або регіональних взаємних військових обмеженнях, що можуть включати нові типи озброєнь і нові технології (зокрема, ударні безпілотні літальні апарати). Віденський документ так само міг би послужити основою для подальших двосторонніх або регіональних заходів зменшення ризиків, включаючи нижчі пороги сповіщення та спостереження за військовою діяльністю, обмеження на раптові навчання та розгортання сил поблизу кордонів, а також нові домовленості у військово-морській сфері, яка в основному залишається не обмеженою³³.

³⁰ NATO, North Atlantic Council, 'Madrid summit declaration', 29 June 2022; Brooke-Holland, L., *NATO Enlargement: Sweden and Finland*, Research Briefing no. 09574 (British House of Commons Library: London, 15 July 2022).

³¹ Про заморожені конфлікти див.: Klosek, K. C. et al., 'Frozen conflicts in world politics: A new dataset', *Journal of Peace Research*, vol. 58, no. 4 (2021).

³² Див., наприклад: Rosa Hernandez, G. I. and Olikier, O., *The Art of the Possible: Minimizing Risks as a New European Security Order Takes Shape* (Foreign Policy Research Institute: Philadelphia, PA, Nov. 2022); Jones, P., 'Ukraine settlement options: Disengagement of forces and confidence and security building measures', University of Cambridge, Lauterpacht Centre for International Law, May 2022; International Crisis Group, 'Seven priorities for preserving the OSCE in a time of war', Crisis Group Special Briefing no. 9, 29 Nov. 2022.

³³ Про безпеку на морі див.: Anthony, I., Su, F. and Saalman, L., 'Naval incident management in Europe, East Asia and South East Asia', SIPRI Insights on Peace and Security no. 2023/03, Mar. 2023.

II. Багатостороння регламентація “негуманної” зброї та інших звичайних озброєнь, що викликають занепокоєння з гуманітарних міркувань

ІЕН ДЕЙВІС, ДЖОВАННА МАЛЕТТА

Нинішні обговорення питань контролю над звичайними озброєннями значною мірою формуються концепцією “гуманітарного роззброєння”, що ставить на перший план захист, безпеку та добробут людини, а не держави. Цей підхід передбачає покращення захисту цивільних осіб і комбатантів шляхом заборони деяких видів зброї чи обмеження їх використання¹. Головне місце у проблематиці гуманітарного роззброєння посіла допомога жертвам².

Одним з головних багатосторонніх договорів, покликаних регламентувати озброєння, що можуть завдавати непотрібних або невинуватих страждань комбатантам чи невибірково вражати цивільних, є Конвенція 1981 р. про заборону або обмеження застосування певних видів звичайної зброї (КНЗ, Конвенція про “негуманну” зброю, *Certain Conventional Weapons Convention, CCW Convention*) і п’ять протоколів до неї. Вони, зокрема, стосуються таких видів зброї, як протипіхотні міни, запалювальна зброя та вибухові залишки війни. Оскільки Конвенція про “негуманну” зброю є рамковим договором, то домовленості про додаткові види зброї можуть регулюватись ухваленням нових протоколів. В останні десятиріччя, однак, спостерігається зростання суперечностей між гуманітарними вимогами та уявленнями окремих держав про військові потреби. Через це у 1990-х і 2000-х рр. невеликі групи держав домовлялися про заборону протипіхотних мін і касетних боєприпасів, укладаючи договори поза рамками КНЗ: Конвенцію 1997 р. про протипіхотні міни (ППМ, *Anti-Personnel Mine Convention*) та Конвенцію 2008 р. про касетні боєприпаси (ККБ, *Convention on Cluster Munitions*).

Імовірне застосування касетних боєприпасів, запалювальної зброї і некерованих ракет по житлових кварталах під час війни в Україні у 2022 р. загострило ці суперечності (див. також підрозділ I). Оскільки режим КНЗ діє на основі консенсусу, то невелика група держав, котрі вирішили зберігати, розробляти або використовувати зброю, яку інші вважають негуманною, просто накладали вето або гальмували процес зміцнення цього договору³.

¹ Обговорення гуманітарного роззброєння див.: Ентоні Я. “Міжнародне гуманітарне право: орієнтири МКЧХ і їх застосування в бойових діях у міських умовах”. – *Щорічник СППІ 2017*, підрозділ I розділу 14. Дейвіс І. та Вербрухен М. “Конвенція про “негуманну” зброю”. – *Щорічник СППІ 2018*, підрозділ I розділу 9. Див. також: International Committee of the Red Cross (ICRC), ‘International humanitarian law and the challenges of contemporary armed conflicts: Recommitting to protection in armed conflict on the 70th anniversary of the Geneva Conventions’, *International Review of the Red Cross*, vol. 101, no. 911 (Aug. 2019).

² Docherty, B. and Sanders-Zakre, A., ‘The origins and influence of victim assistance: Contributions of the Mine Ban Treaty, Convention on the Rights of Persons with Disabilities and Convention on Cluster Munitions’, *International Review of the Red Cross*, vol. 105, no. 922 (Apr. 2023).

³ Про Оглядову конференцію КНЗ 2016 р. див.: Дейвіс та ін. “Режими гуманітарного контролю над озброєннями: головні події 2016 р.”. – *СППІ 2017*, підрозділ II розділу 14; про наступні події див. у виданнях *Щорічника СППІ 2018-2022*.

Таблиця 10.1. Зустрічі в рамках Конвенції про “негуманну” зброю у 2022 р.

Дати	Зустріч
7-11 березня	Група урядових експертів з летальних автономних систем озброєнь
20 липня	Група експертів зі зміненого Протоколу II
22 липня	Зустріч експертів з Протоколу V
25-29 липня	Група урядових експертів з летальних автономних систем озброєнь
14 листопада	16-а річна конференція сторін Протоколу V
15 листопада	24-а річна конференція сторін зміненого Протоколу II
16-18 листопада	Зустріч високих договірних сторін

Примітка: всі зустрічі відбулись у Женеві.

Станом на 31 грудня 2022 р., сторонами КНЗ і принаймні двох із п'яти протоколів до неї були 126 держав; Малаві приєдналася до неї 23 вересня 2022 р. і стала єдиною новою державою-учасницею протягом року⁴. У 2022 р. сторони провели сім зустрічей в рамках КНЗ (таблиця 10.1). Річна зустріч високих договірних сторін у листопаді 2022 р. ще раз продемонструвала слабкі сторони консенсусу, завершившись без успіху, бо одна делегація – а саме Росії – перекреслила інтереси та пріоритети більшості держав-учасниць, попри актуальність багатьох питань порядку денного⁵.

Основним наслідком гальмування кількома державами прогресу з більшості питань порядку денного КНЗ став незмінний глухий кут, у якому перебуває режим останніми роками. Це, своєю чергою, призвело до регуляторного прогресу в деяких сферах поза КНЗ. Як і у випадку з протипіхотними мінами та касетними боеприпасами, це є заслугою групи малих і середніх держав за підтримки організацій громадянського суспільства. Зокрема, у 2022 р. очолений Ірландією процес вирішення проблеми використання вибухової зброї у населених районах (*explosive weapons in populated areas, EWIPA*) дозволив ухвалити нову політичну декларацію з цього питання.

Інші категорії звичайної зброї, які викликають гуманітарне занепокоєння, розглядаються в рамках інших правових і політичних процесів. Наприклад, стрілецька зброя та легкі озброєння (СЗЛО) регулюються низкою регіональних і субрегіональних договорів і двома політично зобов'язуючими угодами: Програмою дій ООН 2001 р. стосовно СЗЛО (*Programme of Action on SALW*) та Міжнародним інструментом відстеження (*International Tracing Instrument, ITI*) 2005 р.⁶ Вони також підпадають під дію Договору 2013 р. про торгівлю

⁴ Загальний огляд та інші деталі Конвенції про заборону або обмеження застосування певних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію (Конвенція про “негуманну” зброю), зі списками країн-учасниць, які ратифікували оригінальні, змінені та додаткові протоколи, див. у підрозділі I Додатку А цього видання.

⁵ Acheson, R., ‘Procedural tyranny continues at the CCW’, *CCW Report*, vol. 10, no. 11 (22 Nov. 2022). Документи та заяви на зустрічі високих договірних сторін 2022 р. див.: UN Office for Disarmament Affairs (UNODA), ‘Convention on Certain Conventional Weapons – Meeting of high contracting parties’, UNODA Meetings Place, 2022.

⁶ Про регіональні та субрегіональні договори, що регламентують СЗЛО, див. підрозділ II Додатку А цього видання.

зброєю (ДТЗ, *Arms Trade Treaty, ATT*). Лунали заклики до ширшого та жорсткішого регулювання СЗЛО, особливо боеприпасів.

Так само, ударні безпілотні літальні апарати (УБЛА), в т. ч. баражуючі боеприпаси, певною мірою розглядаються на ГА ООН, в рамках Режиму контролю над ракетними технологіями (РКРТ, *Missile Technology Control Regime, MTCR*) і ДТЗ⁷. Однак спеціального багатостороннього процесу з регламентації УБЛА немає, тож і Росія, і Україна змогли імпортувати та використовувати тисячі баражуючих боеприпасів у війні між ними у 2022 р.⁸

У цьому підрозділі розглядаються ключові події та переговори у 2022 р. стосовно договорів про зброю, яка вважається негуманною, і зброї, що викликає занепокоєння з гуманітарних міркувань. У ньому, по черзі, спочатку розглядаються види зброї, насамперед охоплені режимом КНЗ і паралельних договорів (ККБ та Конвенції про ППМ): запалювальна зброя, вибухова зброя в населених районах, касетні боеприпаси, протипіхотні міни, саморобні вибухові пристрої та вибухові залишки війни. Проблеми, пов'язані з автономними системами озброєнь, і важливі міжурядові зусилля в рамках режиму КНЗ з їх вирішення обговорюються в підрозділі III. Підрозділ завершується розглядом подій, пов'язаних із СЗЛО та звичайними боеприпасами.

Запалювальна зброя

Запалювальна зброя внаслідок хімічної реакції запалювальної речовини виділяє тепло і вогонь. Вона спричиняє дуже болісні опіки, які важко лікувати, та пожежі, що руйнують цивільну інфраструктуру. Протокол III до Конвенції про “негуманну” зброю регулює застосування запалювальної зброї, але критики стверджують, що його вихолощують дві лазівки⁹. По-перше, він забороняє застосування авіаційної запалювальної зброї у цивільних районах, але за певних обставин дозволяє застосування її наземних варіантів. По-друге, він не охоплює білий фосфор та інші боеприпаси, які “призначені насамперед” для утворення димової зависи чи сигналізації, але спричиняють такі самі наслідки займання. До Протоколу III приєдналися 115 держав-учасниць КНЗ.

У 2022 р. лунали заяви про регулярне використання запалювальної зброї у російсько-українській війні, хоча обидві сторони приєдналися до Протоколу III¹⁰. Організація *Human Rights Watch (HRW)* розглядала візуальні

⁷ Про недоліки політики регулювання в цій галузі див.: Дейвіс І. та Малетта Дж. “Багатостороння регламентація “негуманної” зброї та інших звичайних озброєнь, що викликають занепокоєння з гуманітарних міркувань”. – *CIPIPI 2022*, підрозділ I розділу 13. Про події в РКРТ див. підрозділ IV розділу 12 цього видання.

⁸ Albon, C., ‘US army seeks defense against “kamikaze” drone threat seen in Ukraine’, *Defense News*, 12 Oct. 2022; ‘How are “kamikaze” drones being used by Russia and Ukraine?’, *BBC News*, 3 Jan. 2023; Yousif, E., ‘Drone warfare in Ukraine: Understanding the landscape’, *Stimson Center*, 30 June 2022. Про міжнародні поставки БЛА сторонам конфлікту див. підрозділ I розділу 6 цього видання.

⁹ Human Rights Watch (HRW) and International Human Rights Clinic, *They Burn Through Everything The Human Cost of Incendiary Weapons and the Limits of International Law* (HRW: New York, Nov. 2020), pp. 38-39.

¹⁰ Див., наприклад: ‘Burning munitions cascade down on Ukrainian steel plant, video shows’, *Reuters*, 15 May 2022; Ott, H., ‘What is white phosphorous, and what does it mean that Russia may be using it in Ukraine?’, *CBS News*, 25 Mar. 2022.

підтвердження принаймні 37 ударів з використанням запалювальної зброї поверхневої дії і виявила в окремих постраждалих районах залишки некерованих запалювальних наземних ракет *9M22С Град*. Однак *HRW* не змогла визначити відповідальних за ці удари, оскільки цей тип запалювальної зброї мають і Росія, і Україна¹¹. Цей тип ракет використовувався на сході України ще у 2014 р., хоча їх належність і тоді не вдалося визначити, а також у Сирії у 2013-2019 рр., російсько-сирійським військовим альянсом.

Останніми роками понад 20 держав, ЄС, Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) і багато неурядових організацій (НУО) висловлювали занепокоєння застосуванням запалювальної зброї, але широко підтримана пропозиція Ірландії на 6-й Оглядовій конференції КНЗ у 2021 р. стосовно проведення неформальних консультацій з питань Протоколу III у 2022 р. була заблокована Кубою і Росією¹².

На зустрічі учасників КНЗ в листопаді 2022 р. Австрія, Ірландія, Мексика, Нова Зеландія, Норвегія і Швейцарія спільно висловили занепокоєння зловживанням правилом консенсусу, заявивши, що його метою має бути “захист життєво важливих національних інтересів, а не накладання вето на дискусії на багатосторонньому форумі”¹³. У підсумковій доповіді вони також закликали попросити наступного головуючого на зустрічі сторін КНЗ провести неофіційні консультації стосовно імплементації та універсалізації Протоколу III та повідомити про результати на зустрічі 2023 р. Цю пропозицію додатково підтримали Бельгія, Німеччина та Панама. Однак Росія заблокувала внесення будь-якої згадки про запалювальну зброю до підсумкової доповіді зустрічі 2022 р.¹⁴

Вибухова зброя у населених районах

Використання вибухової зброї у населених районах, особливо застосування вибухової зброї з великим радіусом ураження, неточних систем доставки зброї чи здатної доставляти кілька боєприпасів на велику площу, під час збройних конфліктів, зокрема в Ефіопії, Сирії, Україні та Ємені, часто призводило до випадків, коли понад 90% жертв у населених районах були цивільними, а не комбатантами¹⁵. У дослідженнях незалежної дослідницької і правозахисної організації *Action on Armed Violence (AOAV)* зафіксовано 357 370 жертв (155 118 загиблих і 202 252 поранених) від вибухової зброї за 10 років

¹¹ United Nations, General Assembly, First Committee, Joint civil society statement on incendiary weapons, Human Rights Watch, 18 Oct. 2022.

¹² Дейвіс і Малетта (посилання 7).

¹³ CCW Convention, Meeting of the high contracting parties, ‘Working paper on incendiary weapons’, Submitted by Austria, Ireland, Mexico, New Zealand, Norway and Switzerland, CCW/MSP/2022/WP.3, 18 Nov. 2022.

¹⁴ Acheson, R. and Varella, L., ‘Consideration of the draft final report’, *CCW Report*, vol. 10, no. 11 (22 Nov. 2022); CCW Convention, Meeting of the high contracting parties, Final report, Advanced version, CCW/MSP/2022/7, 24 Nov. 2022.

¹⁵ Action on Armed Violence (AOAV), *Explosive Violence Monitor 2021* (AOAV: London, 2022), p. 3. Див. також: ICRC, *Explosive Weapons with Wide Area Effects: A Deadly Choice in Populated Areas* (ICRC: Geneva, Jan. 2022); International Network on Explosive Weapons (INEW), ‘Protecting civilians from the use of explosive weapons in populated areas’, May 2020.

(2011-2020 рр.), 73% з яких були цивільними¹⁶. 60% зафіксованих інцидентів сталися у населених районах. Застосування вибухової зброї у населених районах також дає побічні наслідки, впливаючи на водопостачання, санітарію, екосистему, здоров'я, освіту та психологічний стан¹⁷.

Використання вибухової зброї в населених районах у російсько-українській війні

Використання вибухової зброї у населених районах у російсько-українській війні призвело до численних смертей, каліцтв і руйнувань. За даними АОАВ, кількість жертв серед цивільного населення від вибухових речовин з моменту вторгнення 24 лютого 2022 р. до 13 січня 2023 р. сягнула 10 680 осіб, у т. ч. 3 813 загиблих і 6 867 поранених. 94% жертв серед цивільних (10 055) зафіксовано в населених пунктах¹⁸. У доповіді Незалежної міжнародної слідчої комісії по Україні за результатами її розслідувань подій у Київській, Чернігівській, Харківській і Сумській обл. наприкінці лютого та в березні 2022 р., виявлено “безжальне застосування” вибухової зброї великого радіусу ураження в населених пунктах районів, атакованих російськими збройними силами¹⁹. Комісія задокументувала невідбіркові обстріли касетними боеприпасами (див. нижче), некерованими ракетами та авіаційними боеприпасами. Були пошкоджені або зруйновані житлові будинки, школи, лікарні та інша цивільна інфраструктура²⁰.

Домовленість про політичну декларацію стосовно застосування вибухової зброї у населених районах

У червні 2022 р. завершилися переговори стосовно Політичної декларації про посилення захисту цивільних від гуманітарних наслідків застосування вибухової зброї в населених районах²¹. Політична декларація не є юридично зобов'язуючим документом, але все ж стала першим офіційним міжнародним визнанням серйозних гуманітарних наслідків застосування вибухової

¹⁶ Дослідження ґрунтувалося на вивченні 29 тис. інцидентів у 123 країнах, про які повідомляли англомовні ЗМІ. Див.: АОАВ, *A Decade of Explosive Violence Harm* (АОАВ: London, May 2021), p. 9.

¹⁷ Детальний опис цих наслідків див.: Baldo, A. M. and Batault, F., *Second Menu of Indicators to Measure the Reverberating Effects on Civilians from the Use of Explosive Weapons in Populated Areas* (UNIDIR: Geneva, Feb. 2022). Див. також: UN Children's Fund (UNICEF), *Water Under Fire*, vol. 3, *Attacks on Water and Sanitation Services in Armed Conflict and the Impacts on Children* (UNICEF: New York, 2021).

¹⁸ АОАВ, ‘Ukraine: АОАВ explosive violence data on harm to civilians’, 13 Jan. 2023.

¹⁹ United Nations, General Assembly, Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, A/77/533, 18 Oct. 2022, p. 2. Слідча комісія була створена резолюцією Ради ООН з прав людини 49/1, ‘Situation of human rights in Ukraine stemming from the Russian aggression’, 4 Mar. 2022. Проведення розслідування вимагала резолюція Ради ООН з прав людини S-34/1: ‘The deteriorating human rights situation in Ukraine stemming from the Russian aggression’, 12 May 2022.

²⁰ United Nations, A/77/533 (посилання 19), pp. 8-9. Див. також: PAX, ‘Impact on healthcare from bombing and shelling in Ukraine’, 31 Mar. 2022.

²¹ Political Declaration on Strengthening the Protection of Civilians from the Humanitarian Consequences Arising from the Use of Explosive Weapons in Populated Areas, Irish Department of Foreign Affairs, 17 June 2022.

зброї у населених районах, що вимагає термінового реагування. Вона сприяє посиленню стандартів захисту цивільних і зобов'язує держави, що підписали Декларацію, впроваджувати ці стандарти шляхом змін у національній політиці та практиці. Декларація також може стати основою для засудження таких зловмисних дій, як застосування вибухової зброї великого радіусу ураження в населених районах.

Коаліція неурядових організацій під назвою Міжнародна мережа з вибухової зброї (*International Network on Explosive Weapons, INEW*) на початку 2010-х рр. першою привернула увагу до проблеми застосування вибухової зброї у населених районах²². Це призвело до закликів з боку дедалі більшої кількості держав, теперішнього та попередніх генеральних секретарів ООН, міжнародних органів і НУО вжити заходів для кращого захисту цивільних і запобігання завданню шкоди від вибухової зброї у населених районах²³. Після багатьох років відсутності прогресу в КНЗ і завдяки посиленню міжнародного політичного тиску, окремий процес консультацій під проводом Ірландії набрав обертів з кінця 2019 р., але у 2020-2021 рр. загальмував через пандемію *Covid-19*²⁴.

6-8 квітня 2022 р. понад 65 держав (200 делегатів), міжнародних і громадських організацій поновили очний діалог з цього питання у штаб-квартирі ООН у Женеві²⁵. Під час цього четвертого раунду консультацій було розглянуто третій проєкт декларації, і процес наблизився до завершення²⁶. 17 червня 2022 р. ті ж учасники знову зустрілися в Женеві, де Ірландія презентувала її остаточний текст, який було погоджено без змін²⁷. На церемонії підписання в Дубліні 18 листопада 2022 р. 83 держави офіційно схвалили Декларацію²⁸.

²² Див., наприклад: *INEW, Stop Bombing Civilians: An Advocacy Guide on Explosive Weapons in Populated Areas (INEW: London, [Sep. 2012])*.

²³ Див., наприклад: Austrian Federal Ministry for Europe, Integration and Foreign Affairs, 'Vienna Conference on Protecting Civilians in Urban Warfare: Summary of the conference', Vienna, 1-2 Oct. 2019; United Nations, 'Joint appeal by the UN secretary-general and the president of the International Committee of the Red Cross on the use of explosive weapons in cities', Press release SG/ 2251, 18 Sep. 2019. Список 112 держав і територій, а також 9 об'єднань держав, які у своїх заявах публічно визнали шкоду від вибухової зброї у населених районах, див.: INEW, 'Political response'.

²⁴ Irish Department of Foreign Affairs, 'Protecting civilians in urban warfare'. Про події у 2019-2021 рр. див.: Дейвіс І. "Глобальні інструменти контролю над звичайними озброєннями". – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ І розділу 13; Дейвіс І. "Глобальні та регіональні інструменти контролю над звичайними озброєннями". – *Щорічник СІПРІ 2021*, підрозділ І розділу 13; Дейвіс і Малетта (посилання 7).

²⁵ INEW, 'States near agreement committing to reduce civilian harm from use of explosive weapons in towns and cities', Press release, 8 Apr. 2022.

²⁶ Draft Political Declaration on Strengthening the Protection of Civilians from the Humanitarian Consequences Arising from the Use of Explosive Weapons in Populated Areas, Rev. 2, Irish Department of Foreign Affairs, circulated 3 Mar. 2022. Про основні дискусії див. Acheson, R., 'The political declaration on explosive weapon use must protect civilians, not militaries', Reaching Critical Will, 14 Apr. 2022.

²⁷ Varella, L., 'States agree to final text of political declaration on the use of explosive weapons', Reaching Critical Will, 22 June 2022.

²⁸ Explosive Weapons in Populated Areas, Dublin Conference 2022, 'List of endorsing states', 18 Nov. 2022.

Ряд держав та організацій громадянського суспільства вважали, що Декларація – зокрема, її ключове зобов'язання згідно з пунктом 3.3 – не відповідає очікуванням ясного і прямого зобов'язання уникати застосування в населених районах вибухової зброї площинної дії²⁹. Однак усі погодились, що імплементація Декларації на національному рівні є інструментом, який може вносити зміни в державну політику та практику. У зв'язку з цим ухвалення Політичної декларації слід розглядати як перший крок до запровадження ефективної норми проти застосування вибухової зброї в населених районах.

Довкілля та збройний конфлікт

У 2022 р. були також запроваджені нові стандарти стосовно довкілля та збройного конфлікту. 7 грудня 2022 р. ГА ООН консенсусом ухвалила Принципи захисту довкілля у зв'язку зі збройними конфліктами³⁰. Ці принципи 10 років розроблялися міжнародною правовою комісією³¹.

Ці 27 юридично необов'язкових принципів закликають визначити охоронні зони, послідовно застосовувати чинне міжнародне гуманітарне право стосовно довкілля та правила захисту довкілля під час окупації³². Принципи застосовуються весь час, поки триває збройний конфлікт, і визначають мінімальні екологічні стандарти для військових, а також для ряду недержавних суб'єктів. Як і Політична декларація про вибухову зброю у населених районах, ці принципи потребують подальшого просування та впровадження державами і громадянським суспільством, які їх підтримують.

Касетні боєприпаси

Касетні боєприпаси є зброєю, що доставляється повітряними або наземними системами та містять кілька менших суббоєприпасів, призначених для знищення живої сили та техніки противника. Критика касетних боєприпасів стосується переважно трьох аспектів: вони неприцільно розкидають на великій площі велику кількість суббоєприпасів; які важко виявити; які часто не вибухають, тому загроза їх вибуху може зберігатися впродовж багатьох десятиліть³³.

Гуманітарні наслідки касетних боєприпасів і неприйнятна шкода від них для цивільних розглядаються в Конвенції 2008 р. про касетні боєприпаси

²⁹ Див., наприклад: International Network on Explosive Weapons (INEW), 'States agree final text of political declaration on the use of explosive weapons', 17 June 2022; Varela (посилання 27); Bagshaw, S., 'Implementing the political declaration on the use of explosive weapons in populated areas: Key areas and implementing action', Policy briefing, Article 36, Nov. 2022.

³⁰ UN General Assembly Resolution 77/104, 'Protection of the environment in relation to armed conflicts', 7 Dec. 2022. Див. також: Conflict and Environment Observatory, 'States adopt new legal framework on the environmental impact of war', 8 Dec. 2022.

³¹ United Nations, General Assembly, Report of the 73th session of the International Law Commission, A/77/10, 2022, paras 45-58.

³² UN General Assembly Resolution 77/104 (посилання 30), annex.

³³ Feickert, A. and Kerr, P. K., *Cluster Munitions: Background and Issues for Congress*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RS22907 (US Congress, CRS: Washington, DC, 9 Mar. 2022).

(ККБ, *Convention on Cluster Munitions, CCM*)³⁴. ККБ запроваджує безумовну заборону касетних боєприпасів. Вона також вимагає від держав-учасниць: знищення їх запасів упродовж восьми років після набуття чинності Конвенцією (Стаття 3); розмінування ділянок, забруднених залишками касетних боєприпасів упродовж 10 років (Стаття 4); і надання допомоги жертвам такої зброї (Стаття 5). Станом на 31 грудня 2022 р., до ККБ приєдналися 110 держав-учасниць і 13 – підписали, серед яких – колишні крупні виробники та користувачі касетних боєприпасів, а також постраждали держави. На ГА ООН у грудні 2022 р. 144 держави проголосували за ухвалення восьмої резолюції на підтримку ККБ, за одного голосу проти (Росія)³⁵.

Застосування та виробництво: удари касетними боєприпасами в Україні

Жодна держава-учасниця ККБ не використовувала касетні боєприпаси з моменту ухвалення Конвенції, і більшість держав, які ще не приєдналися до неї, де-факто дотримуються заборони на застосування та виробництво цієї зброї. Відколи ККБ набрала чинності у серпні 2010 р., касетні боєприпаси використовувалися вісьмома державами, які не підписали її: Азербайджаном у 2020 р.; Камбоджею у 2011 р.; Лівією у 2011, 2015 і 2019 рр.; Південним Суданом у 2014 р.; Суданом у 2012-2015 р.; Сирією у 2012-2021 р.; Україною у 2014-2015 р. і 2022 р.; Єменом у 2015-2017 рр.³⁶

Територія України була єдиним місцем у світі, де у 2022 р. застосовувалися касетні боєприпаси. Широке застосування касетних боєприпасів Росією під час вторгнення в Україну задокументовано НУО та Незалежною міжнародною слідчою комісією по Україні. *HRW*, наприклад, повідомила, що російські війська з 24 лютого по 10 травня 2022 р. застосували щонайменше шість типів касетних боєприпасів у сотнях ударів як мінімум у восьми областях України, а Комісія задокументувала невибіркові удари з застосуванням касетних боєприпасів по м. Чернігів 17 березня 2022 р.³⁷ Під час ударів касетними боєприпасами були вбиті та поранені сотні цивільних: попередні дані свідчать про щонайменше 689 жертв серед цивільних у першій половині 2022 р.³⁸ У рамках розслідування Міжнародним кримінальним судом імовірних військових злочинів Росії в Україні також можуть розглядатися звинувачення в невибіркового застосуванні касетних боєприпасів³⁹. Були заяви, ніби Україна

³⁴ Загальний огляд та інші деталі ККБ див. у підрозділі I Додатку А цього видання.

³⁵ UN General Assembly Resolution 77/79, 'Implementation of the Convention on Cluster Munitions', 7 Dec. 2022.

³⁶ Cluster Munition Coalition (CMC), *Cluster Munition Monitor 2022* (International Campaign to Ban Landmines-CMC: Geneva, Aug. 2022), p. 14. *Cluster Munition Monitor 2022* охоплює 2021 календарний рік, з інформацією по серпень 2022 р. там, де це можливо.

³⁷ HRW, *Intense and Lasting Harm: Cluster Munition Attacks in Ukraine* (HRW: New York, May 2022); United Nations, A/77/533 (посилання 19), p. 9. Див. також Amnesty International, 'Ukraine: Cluster munitions kill child and two other civilians taking shelter at preschool', 27 Feb. 2022.

³⁸ Cluster Munition Coalition (посилання 36), p. 37.

³⁹ Khan, K. A. A., ICC Prosecutor, 'I have decided to proceed with opening an investigation', Statement on the situation in Ukraine, International Criminal Court (ICC), 28 Feb. 2022.

як мінімум тричі застосовала касетні боєприпаси у 2022 р.⁴⁰ Ні Росія, ні Україна не є учасницями ККБ.

Удари із застосуванням касетних боєприпасів в Україні засудили Верховний комісар ООН з прав людини, спеціальні доповідачі ООН, експерти та неурядова Коаліція з касетних боєприпасів (*Cluster Munition Coalition*), ЄС та його держави-члени, щонайменше 21 інша держава, а також Генеральний секретар НАТО⁴¹. Генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг, наприклад, назвав застосування Росією касетних боєприпасів в Україні “нелюдям” і “порушенням” міжнародного права⁴².

США також висловлювали занепокоєння використанням Росією касетних боєприпасів, але вони, як і раніше, не бажали приєднатися до ККБ⁴³. 22 квітня 2022 р. 27 членів американського Конгресу в листі до Президента США назвали касетні боєприпаси “варварською невибірковою зброєю” і заявили, що вони “твердо переконані, що достовірні повідомлення про застосування росіянами касетних боєприпасів вимагають зміни політики адміністрації США стосовно касетних боєприпасів”⁴⁴. Однак американські військові чинили рішучий спротив спробам повністю обмежити можливість використання касетних боєприпасів, і американська політика навряд чи зміниться найближчим часом⁴⁵.

Коаліція з касетних боєприпасів вважає виробниками касетних боєприпасів 16 держав: Бразилію, Китай, Єгипет, Грецію, Індію, Іран, Ізраїль, Північну Корею, Південну Корею, Пакистан, Польщу, Румунію, Росію, Сінгапур, Туреччину та США⁴⁶. Жодна з них не приєдналася до ККБ. Росія продовжувала виробляти нові касетні боєприпаси, а її збройні сили використали в Україні принаймні два нові типи у 2022 р.⁴⁷ Через брак прозорості не ясно, чи виробляла якась з інших 15 зазначених держав такі боєприпаси у 2021-2022 рр.

⁴⁰ Cluster Munition Coalition (посилання 36), p. 15; Gibbons-Neff, T. and Ismay, J., ‘To push back Russians, Ukrainians hit a village with cluster munitions’, *New York Times*, 18 Apr. 2022.

⁴¹ M. Bachelet, UN High Commissioner for Human Rights, Statement on Ukraine, UN Human Rights Council, 30 Mar. 2022. Держави засудили застосування касетних боєприпасів в Україні в окремих і спільних заявах в органах ООН, включаючи Раду з прав людини, ГА в РБ ООН. Див.: Human Rights Watch (посилання 37), pp. 18-19.

⁴² NATO, ‘Press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following the extraordinary meeting of NATO ministers of foreign affairs’, 4 Mar. 2022. З 30 країн-членів НАТО 23 ратифікували ККБ, не зробили цього сім: Естонія, Греція, Латвія, Польща, Румунія, Туреччина та США.

⁴³ Crocker, S., US Permanent Representative to the UN and Other International Organizations in Geneva, Statement at the Human Rights Council urgent debate on the human rights situation in Ukraine, 3 Mar. 2022.

⁴⁴ Keating, W. R., Chair of the US House of Representatives Committee on Foreign Affairs Subcommittee on Europe, Energy the Environment and Cyber, and 26 others, Letter to President Joe Biden, 22 Apr. 2022.

⁴⁵ Feickert, A. and Kerr, P. K., *Cluster Munitions: Background and Issues for Congress*, CRS Report for Congress RS22907 (US Congress, CRS: Washington, DC, 9 Mar. 2022); Pomper, S., ‘US policy on cluster munitions and Russia’s war in Ukraine’, *Just Security*, 4 May 2022.

⁴⁶ Cluster Munition Coalition (посилання 36), pp. 17-18.

⁴⁷ Cluster Munition Coalition (посилання 36), p. 17.

Розмінування та знищення запасів касетних боєприпасів

Знищення запасів касетних боєприпасів є одним із важливих досягнень ККБ: 38 із 42 держав-учасниць, що декларували наявність касетних боєприпасів, завершили знищення своїх запасів. На складах було знищено 1,5 млн касетних боєприпасів зі 178 млн суббоєприпасів або 99% усіх касетних боєприпасів і суббоєприпасів, запаси яких були задекларовані згідно з ККБ. Чотири держави-учасниці – Болгарія, Перу, Словаччина та ПАР – ще мають запаси касетних боєприпасів, які належить знищити⁴⁸.

Кількість касетних боєприпасів на складах держав, що не підписали ККБ, невідома. Так само неможливо точно оцінити загальну площу, забруднену залишками касетних боєприпасів, але принаймні 26 держав-учасниць ООН і три інші держави та території лишаються забрудненими касетними боєприпасами⁴⁹. Серед них 10 держав-учасниць ККБ (Афганістан, Боснія і Герцеговина, Чад, Чилі, Німеччина, Ірак, Лаос, Ліван, Мавританія і Сомалі) і дві держави, що підписали її (Ангола і ДРК). Крім того, залишки ще є у 14 державах-учасницях ООН, що її підписали (Вірменія, Азербайджан, Камбоджа, Грузія, Іран, Лівія, Сербія, Південний Судан, Судан, Сирія, Таджикистан, Україна, В'єтнам, Ємен), і трьох інших державах і територіях (Косово, Нагірний Карабах і Західна Сахара). За останні 10 років шість держав-учасниць ККБ (Республіка Конго, Хорватія, Гренада, Чорногорія, Мозамбік і Норвегія) завершили розмінування ділянок, забруднених залишками касетних боєприпасів⁵⁰.

10-а зустріч держав-учасниць

10-а зустріч держав-учасниць ККБ, проведена у Женеві 30 серпня - 2 вересня 2022 р., стала першою офіційною зустріччю в рамках Конвенції після схвалення Лозаннського плану дій на 2-й Оглядовій конференції ККБ у 2021 р. План дій – це п'ятирічна (2021-2026 рр.) дорожня карта руху держав-учасниць до повної універсалізації та імплементації ККБ⁵¹.

Учасники зустрічі висловили “серйозне занепокоєння” використанням касетних боєприпасів в Україні, але привітали подальший прогрес у знищенні запасів, зокрема, підтвердження Гвінеї-Бісау, що вона вже не має касетних боєприпасів у своїх арсеналах⁵². На зустрічі також дозволили Болгарії подовжити термін знищення запасів касетних боєприпасів, а Боснії і Герцеговині, Чаду та Чилі – подовжити термін розмінування та знищення залишків касетних боєприпасів⁵³.

⁴⁸ Cluster Munition Coalition (посилання 36), pp. 22-25.

⁴⁹ Cluster Munition Coalition (посилання 36), pp. 39-47.

⁵⁰ Cluster Munition Coalition (посилання 36), pp. 39-40.

⁵¹ Convention on Cluster Munitions (CCM), *Lausanne Action Plan* (CCM Implementation Support Unit: Geneva, Sep. 2021). Див. також: Дейвіс і Малетта (посилання 7).

⁵² Convention on Cluster Munitions, 10th meeting of states parties, Final report, CCM/MSP/2022/12, 19 Sep. 2022, paras 21, 26.

⁵³ Convention on Cluster Munitions, CCM/MSP/2022/12 (посилання 52), paras 27-43.

Протипіхотні міни, саморобні вибухові пристрої та вибухові залишки війни

Протипіхотні міни – це міни, що детонують від контакту з людиною, так би мовити, “приводяться в дію жертвою”, включно із саморобними вибуховими пристроями, що використовуються як ППМ, або ж т. зв. “саморобними мінами”⁵⁴. Вони заборонені Конвенцією 1997 р. про ППМ⁵⁵. Станом на 31 грудня 2022 р., 164 держави приєдналися до Конвенції про ППМ; з 2017 р. жодна держава не приєдналася до Конвенції. Змінений Протокол II до КНЗ, до якого приєдналися 106 держав, також регулює (але не повністю забороняє) протипіхотні міни (включно з ППМ і протитранспортними мінами, відомими як міни, відмінні від ППМ (*MOTAPMs*)), мініпастки та саморобні вибухові пристрої. Спеціальна експертна група займається такими пристроями в рамках цього Протоколу з 2009 р. Протокол V до КНЗ, учасниками якого є 97 держав, регламентує вибухові залишки війни, в т. ч. ППМ, нерозірвані снаряди та покинуті вибухонебезпечні боеприпаси. Саморобні вибухові пристрої обговорюються також у Першому комітеті ГА ООН, зокрема через подання резолюцій.

Застосування і виробництво ППМ у 2021-2022 рр.

У 2021 р., останньому році, за який є порівняльні дані, понад 5 500 осіб у 50 країнах і територіях загинули чи отримали поранення від ППМ – це був шостий поспіль рік великих втрат. 76% ідентифікованих жертв були цивільними. Двома країнами з найбільшим числом жертв у 2021 р. були Сирія (1 227) та Афганістан (1 074)⁵⁶.

Нові випадки застосування ППМ державами трапляються зараз дуже рідко. За даними Міжнародної кампанії за заборону протипіхотних мін (*International Campaign to Ban Landmines, ICBL*), лише дві держави – М'янма і Росія (обидві не є учасниками Конвенції про ППМ) – використовували ППМ з середини 2021 р. до жовтня 2022 р. М'янма застосовує їх вже 20 років. Росія використовувала як мінімум сім типів ППМ у багатьох районах України після вторгнення 24 лютого 2022 р. Використання державою ППМ на території держави-учасниці Конвенції, якою є Україна, є безпрецедентним випадком⁵⁷. Звинувачуючи Україну в можливому порушенні зобов'язання не застосовувати цю зброю, *HRW* на початку 2023 р. стверджувала, що з квітня по вересень 2022 р. українські війська також застосували “тисячі” ППМ на захопленій росіянами території у районі східноукраїнського м. Ізюм після

⁵⁴ Seddon, B. and Malaret Baldo, A., *Counter-IED: Capability Maturity Model & Self-assessment Tool* (UN Institute for Disarmament Research: Geneva, 2020).

⁵⁵ Загальний огляд та інші деталі Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (Конвенція про ППМ) див. у підрозділі I Додатку А цього видання.

⁵⁶ International Campaign to Ban Landmines (ICBL), *Landmine Monitor 2022* (ICBL-Cluster Munition Coalition: Geneva, Nov. 2022), pp. 48-54. Дані *Landmine Monitor 2022* обмежуються 2021 календарним роком; де можливо, врахована інформація по жовтень 2022 р.

⁵⁷ ICBL (посилання 56), pp. 2, 8-16. Див. також: HRW, ‘Background briefing on landmine use in Ukraine’, June 2022.

його окупації російськими військами⁵⁸. МЗС України у своїй заяві повідомило, “що взяло до відома” цю інформацію, яка буде “належним чином проаналізована компетентними органами України”⁵⁹. Очікується, що розмінування в Україні після війни триватиме щонайменше 10 років⁶⁰.

У 2022 р. з'явилася нова інформація про причетність російської ПВК Група Вагнера до застосування ППМ у Лівії у 2019-2020 рр., внаслідок чого загинуло принаймні три лівійські сапери⁶¹. В минулому ППМ виробляли понад 50 держав, але зараз *ICBL* нараховує лише 11 можливих виробників (на одного менше, ніж у 2021 р., після зміни політики США; див. нижче), і лише п'ять, імовірно, реально виробляють їх: Індія, Іран, М'янма, Пакистан і Росія⁶².

Попри фактичний мораторій більшості держав світу на виробництво та використання цього виду зброї, дедалі більшу проблему становить застосування у конфліктах ППМ (у т. ч. саморобних вибухових пристроїв) недержавними збройними угрупованнями⁶³. З середини 2021 р. до жовтня 2022 р. такі угруповання застосовували ППМ принаймні в п'яти державах: ЦАР, Колумбії, ДРК, Індії та М'янмі⁶⁴.

Група експертів зі зміненого Протоколу II продовжила обговорення питань саморобних вибухових пристроїв на зустрічі в липні 2022 р. Головна увага, як і раніше, приділялася добровільному обміну інформацією про національні та багатосторонні заходи, а також передовому досвіду з виявлення, розмінування та захисту цивільних від саморобних вибухових пристроїв⁶⁵.

Переглянута політика стосовно ППМ, анонсована США

21 червня 2022 р. США оголосили нову політику стосовно ППМ, фактично заборонивши їх передачу, розробку, виробництво та придбання. Вона також передбачає, що США “не допомагатимуть, не заохочуватимуть і не спонукатимуть нікого за межами Корейського півострова брати участь у будь-якій діяльності, яка заборонена Конвенцією [про ППМ]”⁶⁶. Т. зв. корейський

⁵⁸ HRW, ‘Ukraine: Banned landmines harm civilians’, 31 Jan. 2023.

⁵⁹ Міністерство закордонних справ України, Коментар МЗС України щодо Звіту організації Human Rights Watch, 31 січня, 2023.

⁶⁰ Tondo, L. and Koshiw, I., “‘The Russians mined everything’: Why making Kherson safe could take years”, *The Guardian*, 16 Nov. 2022.

⁶¹ HRW, ‘Libya: Russia’s Wagner Group set landmines near Tripoli’, 31 May 2022. Про Групу Вагнера і приватні військові та охоронні компанії див. розділ 4 цього видання.

⁶² *ICBL* (посилання 56), р. 22. Шість інших виробників у цьому списку: Китай, Куба, Північна Корея, Південна Корея, Сінгапур і В’єтнам.

⁶³ Luke, D., *Old Issues, New Threats: Mine Action and IEDs in Urban Environments* (LSE Ideas: London, Feb. 2020).

⁶⁴ *ICBL* (посилання 56), pp. 2, 16-19.

⁶⁵ Amended Protocol II to the CCW Convention, 24th annual conference, ‘Report on improvised explosive devices’, CCW/AP.II/CONF.24/2, 14 Sep. 2022.

⁶⁶ White House, ‘Changes to US anti-personnel landmine policy’, Fact sheet, 21 June 2022. Див. також: Stohl, R., ‘Biden administration announces new APL landmines policy’, Stimson Center, 24 June 2022.

виняток дозволяє США використовувати і зберігати ППМ для захисту Південної Кореї⁶⁷. США мають приблизно 3 млн ППМ⁶⁸.

Ця заява пролунала після комплексного огляду, що розпочався у квітні 2021 р. та докорінно змінив політику стосовно ППМ, затверджену в січні 2020 р. попередньою адміністрацією. Це п'ята зміна в політиці США за п'яти адміністрацій, починаючи з 1990-х рр. США востаннє використовували ППМ у 1991 р. (за винятком одного випадку в Афганістані у 2002 р.), не експортували їх з 1992 р. і не виробляли з 1997 р.⁶⁹

Розмінування і знищення запасів ППМ

За оцінками, у 2021 р. розчищено від ППМ 132 км² території (порівняно з 146 км² у 2020 р. і 156 км² у 2019 р.), знищено майже 118 тис. ППМ (порівняно з 135 тис. у 2020 р. і 122 тис. у 2019 р.)⁷⁰. Камбоджа у 2021 р. розмінувала найбільшу територію (43,7 км²), далі йде Хорватія (34,5 км²). Шрі-Ланка у 2021 р. прибрала і знищила найбільшу кількість мін – 26 804 з території в 4,1 км². Серед 60 держав і територій, де досі залишаються мініні поля – 33 держави-учасниці Конвенції про ППМ. До них належать і країни, які найбільше у світі постраждали від мін: Афганістан, Боснія і Герцеговина, Камбоджа, Хорватія, Ефіопія, Ірак, Туреччина, Україна та Ємен⁷¹.

Після набуття Конвенцією чинності держави-учасниці разом знищили понад 55 млн ППМ. Лише дві держави-учасниці мають невиконані зобов'язання зі знищення їх запасів – Греція (0,3 млн) та Україна (3,3 млн) – і обидві порушують угоду через недотримання термінів знищення. За оцінками, загальносвітові запаси ППМ у державах, що не приєдналися до Конвенції, складають менше 50 млн, порівняно зі 160 млн у 1999 р. За винятком України, найбільші запаси зберігаються в державах, що не приєдналися до Конвенції: в Росії (26,5 млн), Пакистані (6 млн), Китаї (5 млн), Індії (4-5 млн), Україні (3,3 млн) і США (3 млн)⁷². На 20-й зустрічі держав-учасниць Конвенції про ППМ, що відбулася 21-25 листопада 2022 р. у Женеві, восьми державам дозволили подовжити терміни виконання зобов'язань з розмінування згідно зі Статтею 5: Афганістану (до 2025 р.), Аргентині (до 2026 р.), Еквадору (до 2025 р.), Гвінеї-Бісау (до 2024 р.), Сербії (до 2024 р.), Судану (до 2027 р.), Таїланду (до 2026 р.) і Ємену (до 2028 р.)⁷³.

⁶⁷ Troxell, J. F., 'Landmines: Why the Korea exception should be the rule', *Parameters*, vol. 30, no. 1 (2000).

⁶⁸ US Department of State, 'Briefing on the United States' updated anti-personnel landmine policy', 21 June 2022.

⁶⁹ Про політичні та нормотворчі аспекти цієї зміни див.: Human Rights Watch, 'Landmines: US moves closer towards global ban', 21 June 2021; 'New US anti-personnel landmine policy adopted', *American Journal of International Law*, vol. 116, no. 4 (Oct. 2022).

⁷⁰ ICBL (посилання 56), pp. 54-59.

⁷¹ ICBL (посилання 56), pp. 34-48.

⁷² ICBL (посилання 56), pp. 2, 24-26.

⁷³ Про розгляд, документи та заяви держав-учасниць див. APM Convention, '20th meeting of the states parties (20MSP)', 21-25 Nov. 2022. Деталі кожного запиту на подовження, додаткову інформацію, надану державою-учасницею, її розгляд і рішення див.: APM Convention, 20th meeting of the states parties, Draft final report, APLC/MSP.20/2022/CRP.1, 25 Nov. 2022, sections A-G.

Ситуація в Афганістані

Вплив завершення війни в Афганістані 2001-2021 рр. на ситуацію з ППМ в країні був неоднозначним. По-перше, у 2021-2022 рр. в Афганістані вперше з 2007 р. не повідомлялося про нові мінування ППМ, хоча спадщина минулого їх використання означає, що кількість жертв від них, імовірно, ще довго залишатиметься високою⁷⁴.

По-друге, розмінування та інша діяльність з ліквідації наслідків ППМ серйозно обмежена через замороження західними урядами допомоги в розвитку для уряду Талібану. Наприклад, урядове агентство Афганістану, що займається розмінуванням, за повідомленнями, втратило близько \$3 млн фінансування і звільнило близько 120 співробітників у квітні 2022 р.⁷⁵ Ще до приходу Талібану до влади в серпні 2021 р. фінансування знешкодження мін в Афганістані постійно зменшувалося – з \$113 млн у 2011 р. до \$32 млн у 2020 р.⁷⁶

По-третє, як зазначено вище, нинішній уряд Афганістану продовжує активно співпрацювати з Конвенцією про ППМ, запитавши й отримавши дозвіл подовжити кінцевий термін розмінування на два роки, до березня 2025 р. Однак дотримання цього терміну потребуватиме відновлення міжнародного фінансування.

Висновки

Вторгнення Росії в Україну та застосування там касетних боєприпасів, ППМ і вибухової зброї площинної дії у населених районах вказують на необхідність сильних і дієвих норм гуманітарного роззброєння. Застосування такої зброї призвело до численних жертв серед цивільних, а також викликало різке міжнародне засудження саме через використання зброї, забороненої або обмеженої договорами та нормами з питань гуманітарного роззброєння. Глобальні норми захисту цивільних, без сумніву, сприяють зменшенню страждань цивільного населення, але ще більше потрібно зробити для запобігання та компенсації шкоди людям і довкіллю від зброї як в Україні, так і в інших збройних конфліктах у всьому світі.

На жаль, прогрес у гуманітарному роззброєнні у 2022 р. був мінімальним. Держави ухвалили важливі нові стандарти та зобов'язання стосовно використання вибухової зброї у населених районах і стосовно довкілля та збройного конфлікту. Галаслива меншість держав продовжує опиратися більш широким та інклюзивним підходам до гуманітарного роззброєння. Оскільки розбіжності в поглядах навряд чи будуть узгоджені в осяжному майбутньому, ті, хто прагне більш амбітних результатів, цілком можуть рухатися до них поза межами КНЗ.

⁷⁴ ICBL (посилання 56), р. 16.

⁷⁵ Greenfield, C. and Yawar, M. Y., 'How isolating the Afghan Taliban could mean more young landmine victims', Reuters, 7 July 2022.

⁷⁶ Gupta, K., 'In Afghanistan, landmines are making peace deadly', World Politics Review, 10 May 2022.

III. Міжурядові спроби вирішити проблеми автономних систем озброєнь

ВІНСЕНТ БУЛАНІН

Міжурядове обговорення нових технологій у сфері автономних систем озброєнь (АСО) розпочалось у 2013 р. в рамках Конвенції 1981 р. про заборону або обмеження застосування певних видів звичайної зброї (Конвенція про “негуманну” зброю, КНЗ, *Convention on Certain Conventional Weapons, CCW Convention*)¹. Центральними темами обговорення, яке з 2017 р. веде група урядових експертів (ГУЕ), були гуманітарні та безпекові виклики, спричинені розвитком і використанням АСО². Від самого початку основне політичне питання полягало в тому, чи вимагають такі виклики ухвалення нового, юридично зобов’язуючого нормативного акту на кшталт нового протоколу до Конвенції про “негуманну” зброю (КНЗ)³. Попри майже 10 років експертних дискусій, у 2022 р. держави зберігали різні погляди на це питання.

Тим не менш, обговорення ГУЕ у 2022 р. показали, що розрив між позиціями держав скоротився. Більшість держав змогли погодитися, що нормативну та операційну основу регламентації АСО необхідно розвивати далі, і що одним із можливих шляхів є дворівневий підхід⁴. Такий підхід, з одного боку, забороняв би певні АСО, а з іншого – запровадив би конкретні обмеження та вимоги стосовно розробки та використання всіх інших АСО. Але кілька держав виступають проти такого підходу, тому у доповіді ГУЕ на щорічній зустрічі сторін КНЗ у листопаді 2022 р., не було зазначено про зближення позицій⁵.

¹ Попередні дискусії про регламентацію АСО див.: Ентоні Я. і Холланд К. “Регламентация автономной зброї”. – *Щорічник СППІ 2014*, підрозділ I розділу 9; Дейвіс І. та ін. “Режими гуманітарного контролю над озброєннями: головні події 2016р.” – *Щорічник СППІ 2017*, підрозділ II розділу 14; Дейвіс І. та Вербрухен М. “Конвенція про “негуманну” зброю”. – *Щорічник СППІ 2018*, підрозділ I розділу 9; Буланін В., Дейвіс І. та Вербрухен М. “Конвенція про “негуманну” зброю і летальні автономні системи озброєнь”. – *Щорічник СППІ 2019*, підрозділ I розділу 9; Пелдан Карлссон М. і Буланін В. “Група урядових експертів з летальних автономних систем озброєнь”. – *Щорічник СППІ 2020*, підрозділ II розділу 13; Бруун Л. “Група урядових експертів з летальних автономних систем озброєнь”. – *Щорічник СППІ 2021*, підрозділ II розділу 13; Бруун Л. “Міжурядові спроби вирішити проблеми автономних систем озброєнь” – *Щорічник СППІ 2022*, підрозділ II розділу 13.

² Про ГУЕ див.: UN Office for Disarmament Affairs, ‘Background on LAWS in the CCW’. Хоча ГУЕ уповноважена розглядати нові технології летальних автономних систем озброєння (ЛАСО), термін АСО є більш релевантним, оскільки концепція “летальності” стосується використання системи зброї та його результату, а не конструкції. Крім того, АСО можуть завдати шкоди у вигляді матеріальних збитків або поранень, незалежно від того, чи була смерть передбаченим або фактичним результатом.

³ Загальний огляд та інші деталі Конвенції про заборону або обмеження застосування певних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію (КНЗ), і протоколів до неї див. у підрозділі I Додатку А цього видання. Про події 2022 р. див. підрозділ II цього розділу.

⁴ Acheson, R., ‘Denial cannot stop the reality of momentum’, *CCW Report*, vol. 10, no. 9 (28 July 2022).

⁵ CCW Convention, Group of governmental experts on emerging technologies in the area of lethal autonomous weapons systems, Report of the 2022 session, CCW/GGE.1/2022/2, 31 Aug. 2022.

Багато держав і спостерігачів вважали спротив з боку окремих держав – особливо Росії – проявом систематичного, політично мотивованого небажання використовувати режим КНЗ для досягнення будь-якого істотного результату у сфері АСО⁶. На їх думку, на ймовірність збереження такого небажання вказує сумнів у можливості розв’язання проблем АСО в рамках КНЗ.

У цьому підрозділі більш детально підсумовані події 2022 р. Після оцінки впливу війни в Україні на процес ГУЕ розглядаються пропозиції, обговорені ГУЕ у 2022 р., результати та перспективи.

Вплив російсько-української війни на вже послаблений процес ГУЕ

Перспективи досягнення помітного результату ГУЕ у 2022 р. із самого початку вважалися низькими. Багато задіяних дипломатів позбулися ілюзій через результат (або його відсутність) на Оглядовій конференції КНЗ у грудні 2021 р.⁷ Чимало делегацій вважали цю Конференцію критичним моментом, віхою, яка дозволить державам-учасницям Конвенції закріпити прогрес, досягнутий за багато років, і показати світові, що структура КНЗ є не просто місцем для балаканини.

Амбітною метою Оглядової конференції було ухвалення нового значущого політичного зобов’язання з регламентації АСО. Але попри спроби багатьох делегацій запропонувати формулювання, яке могло б урахувати широкий спектр поглядів, ГУЕ у 2021 р. не спромоглася консенсусом ухвалити змістовну доповідь⁸. Цю невдачу здебільшого можна пояснити запереченням Росії і кількох інших делегацій (зокрема, Індії і Куби) більшості положень у проєкті тексту. Голова ГУЕ, посол М. Пекстеєн де Буйтсверве (*Marc Pecsteen de Buyswerve*) з Бельгії не мав іншого вибору, як під свою особисту відповідальність перетворити проєкт доповіді на резюме голови⁹. Отже, Оглядова конференція 2021 р. не створила будь-якого суттєвого підґрунтя для розвитку, крім пропозицій стосовно нового мандату ГУЕ. Його в цілому попередньо неофіційно обговорили за зачиненими дверима, та, по суті, він в основному був подовженням попереднього мандату з деякими незначними коригуваннями. Держави-учасниці зрештою ухвалили цю пропозицію¹⁰. Для багатьох, якщо не для більшості делегацій, такий результат став великим розчаруванням. Деякі держави виступили зі спільною заявою, в якій, без

⁶ Acheson, R., ‘Road to nowhere’, *CCW Report*, vol. 10, no. 10 (29 July 2022).

⁷ Chilean diplomat, Interview with author, 26 July 2022; Sixth CCW review conference, Final document, CCW/CONFVI/11, 22 Apr. 2022, part II. Див. також: Бруун, *Щорічник СППІ 2022* (посилання 1).

⁸ Acheson, R., “‘Our position has not changed’”, *CCW Report*, vol. 9, no. 13 (17 Dec. 2021); Бруун, *Щорічник СППІ 2022* (посилання 1).

⁹ CCW Convention, Group of governmental experts on emerging technologies in the area of lethal autonomous weapons systems, Report of the 2021 session, CCW/GGE.1/2021/3, 22 Feb. 2022, annex III.

¹⁰ Sixth CCW review conference, CCW/CONFVI/11 (посилання 7), decision 1, para. 38.

зазначення назви країни, засудили Росію за зловживання практикою режиму КНЗ з ухвалення рішень консенсусом¹¹.

За таких умов війна в Україні могла лише погіршити очевидний політичний глухий кут процесу КНЗ з питань АСО. Перша сесія ГУЕ у 2022 р. відбулася 7-11 березня, всього за кілька тижнів після вторгнення Росії в Україну. У перший день більшість делегацій у своїх заявах засудили дії Росії¹². Російська делегація різко реагувала на такі заяви. Вона закликала відкласти зустріч через низку причин, включно з дискримінацією, оскільки деякі її експерти не змогли вилетіти з Москви до Женеви через санкції Заходу. Через два дні після початку п'ятиденної зустрічі делегації все ще дискутували, чи зможе відбутися обговорення в ГУЕ, і яким чином. Згодом головуючий, посол Ф. С. Даміко (*Flavio Soaeres Damico*) з Бразилії, вирішив перетворити сесію ГУЕ на неформальну зустріч. Оскільки неформальні зустрічі не регулюються звичайними правилами і процедурами, це дозволило провести певний предметний обмін думками з низки письмових пропозицій, поданих різними групами держав (таблиця 10.2)¹³. На знак незгоди, російська делегація загалом зберігала мовчанку та лише відповідала на заяви, пов'язані з Україною.

Друга сесія, яка відбулася 25-29 липня, розпочалась на дещо кращій основі, оскільки проводилася в офіційному форматі та була зосереджена на проєкті тексту, поданому головою ГУЕ. Вона виявила спільні моменти різних пропозицій і підтвердила можливі висновки та рекомендації ГУЕ. Тим не менш, обговорення залишалося дуже політизованим. Росія, цього разу представлена повним складом делегації, багато разів перешкоджала предметному обміну думками своїми зауваженнями стосовно формальностей і правил процедури, які часто стосувалися участі громадянського суспільства. Ці коментарі іноді повторювали Куба та Індія, але загалом більшість делегацій не погоджувалися з ними. Тим не менш, ці репліки значно скоротили час для детального обміну думками, зокрема стосовно проєктів пропозицій, внесених державами, і зрештою завадили схвалити змістовні висновки та рекомендації.

¹¹ Sixth CCW review conference, Joint statement by Austria, Belgium, Brazil, Chile, Finland, Germany, Ireland, Italy, Luxembourg, Mexico, the Netherlands, New Zealand, Norway, South Africa, Sweden and Switzerland, 17 Dec. 2021.

¹² CCW Convention, Group of governmental experts on emerging technologies in the area of lethal autonomous weapons systems, 2022 session, 1st meeting, 7 Mar. 2022, UN Web TV.

¹³ Ці правила викладені у проєкті регламенту 5-ї Оглядової конференції КНЗ, CCW/CONFV/4, 28 Sep. 2016.

Таблиця 10.2. Письмові пропозиції, подані державами Групі урядових експертів з новітніх технологій в галузі летальних автономних систем озброєнь у 2022 р.

Документ	Автор
1. Документ групи урядових експертів (ГУЕ) стосовно застосування міжнародного гуманітарного права до новітніх технологій у сфері летальних автономних систем озброєнь (ЛАСО), CCW/GGE.1/2022/WP.1, від 8 серпня 2022 р.	Велика Британія
2. Принципи та належні практики використання новітніх технологій у сфері летальних автономних систем озброєнь, CCW/GGE.1/2022/WP.2, від серпня 2022 р.	Австралія, Канада, Японія, Південна Корея, Велика Британія, США
3. Дорожня карта до нового Протоколу стосовно автономних систем озброєнь, CCW/GGE.1/2022/WP.3, від 8 серпня 2022 р.	Аргентина, Коста-Ріка, Гватемала, Казахстан, Нігерія, Палестина, Панама, Філіппіни, Сьєрра-Леоне, Уругвай
4. Робочий документ стосовно майбутньої роботи Групи, CCW/GGE.1/2022/WP.4, від 8 серпня 2022 р.	Аргентина, Австрія, Бельгія, Чилі, Коста-Ріка, Еквадор, Гватемала, Ірландія, Казахстан, Ліхтенштейн, Люксембург, Мальта, Мексика, Нова Зеландія, Нігерія, Палестина, Панама, Перу, Філіппіни, Сьєрра-Леоне, Шрі-Ланка, Швейцарія, Уругвай
5. Елементи юридично зобов'язуючого інструмента розв'язання проблем, викликаних автономією систем, CCW/GGE.1/2022/WP.5, від 8 серпня 2022 р.	Чилі, Мексика
6. Робочий документ з питань ЛАСО, CCW/GGE.1/2022/WP.6, від 9 серпня 2022 р.	Китай
7. Робочий документ, CCW/GGE.1/2022/WP.7, від 9 серпня 2022 р.	Фінляндія, Франція, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Іспанія, Швеція
8. Проект Протоколу VI, CCW/GGE.1/2022/WP.8, від 9 серпня 2022 р.	Аргентина, Коста-Ріка, Еквадор, Сальвадор, Гватемала, Казахстан, Нігерія, Панама, Філіппіни, Сьєрра-Леоне, Уругвай
9. Застосування міжнародного права до летальних автономних систем озброєнь (ЛАСО), CCW/GGE.1/2022/WP.9, від 9 серпня 2022 р.	Росія
10. Робочий документ, поданий від імені Руху неприєднання та інших держав-учасниць, CCW/GGE.1/2022/WP.10, від 9 серпня 2022 р.	Венесуела, Рух неприєднання

Загальний огляд пропозицій, які до 2022 р. обговорювала Група урядових експертів

ГУЕ у 2022 р. була уповноважена “розглянути пропозиції і консенсусом виробити можливі заходи ... та інші варіанти, пов’язані з нормативною та операційною основою у сфері новітніх технологій”¹⁴. На запрошення головуючого кілька держав подали на розгляд ГУЕ письмові пропозиції. Більшість з них надійшли від груп держав-одномумців, а не окремих держав.

Ці пропозиції загалом відбивають існуючий спектр поглядів, які склалися роками, на те, як слід регулювати АСО. Вони поділяються на дві окремі групи. Одна група виходить з тези, що міжнародного гуманітарного права (МГП) достатньо для регулювання розвитку та використання АСО; отже, ці пропозиції зосереджені на добровільних заходах сприяння дотриманню МГП (британська пропозиція (№1 у таблиці 10.2), спільна пропозиція з ініціативи США (№2) та пропозиція Росії (№9)). Інша група виходить з тези, що МГП недостатньо, і потрібні нові обмеження та вимоги до розробки й використання АСО. Окремі пропозиції другої групи прямо вимагають запровадження юридично зобов’язуючого інструменту (зокрема, пропозиція Чилі та Мексики (№5); дорожня карта (№3), робочий документ (№4) і проєкт протоколу (№8), подані Аргентиною та іншими державами, а також робочий документ (№10), поданий від імені Руху неприєднання). Інші пропозиції обмежуються формулюванням необхідності рухатися вперед за допомогою дворівневого підходу, який би забороняв певні АСО та регулював законне використання всіх інших АСО (робочий документ Китаю (№6) і робочий документ (№7), поданий Фінляндією та іншими).

Хоча пропозиції ведуть до різних висновків стосовно політичних заходів, які має рекомендувати ГУЕ, але, по суті, вони збігаються в деяких моментах. Перш за все, вони передбачають МГП як базу для оцінки прийнятності АСО. Будь-які АСО, які не можуть бути використані відповідно до МГП, де-факто забороняються. В усіх цих пропозиціях також наголошується, що ухвалення рішень людиною не лише є важливим для забезпечення відповідності МГП, але й необхідним для гарантії підзвітності у використанні АСО. Ці моменти стосовно дотримання МГП і центральної ролі відповідальності людини вже значною мірою враховані в попередній роботі ГУЕ, зокрема в 11 керівних принципах, схвалених у 2019 р.¹⁵ Проте письмові пропозиції продемонстрували бажання держав уточнити, які наслідки тягнуть ці моменти. Наприклад, у пропозиціях зазвичай намагаються забезпечити більшу ясність стосовно конструктивних особливостей і форм взаємодії людини з машиною, які зроблять розробку та використання АСО законними (або незаконними), а також прийнятними (або неприйнятними) з точки зору етики чи безпеки¹⁶.

Ці пропозиції, а також обмін думками стосовно їх змісту виявили також наявність консенсусу стосовно цінності дворівневого підходу для обговорення

¹⁴ Sixth CCW review conference, CCW/CONF.VI/11 (посилання 7), decision 1, para. 38.

¹⁵ CCW Convention, Group of governmental experts on emerging technologies in the area of lethal autonomous weapons systems, Report of the 2019 session, CCW/GGE.1/2019/3, 25 Sep. 2019, annex IV. Про схвалення керівних принципів див.: Пелдан Карлссон і Буланін (посилання 1).

¹⁶ Anand, A. and Puscas, I., *Proposals Related to Emerging Technologies in the Area of Lethal Autonomous Weapons Systems: A Resource Paper* (UNIDIR: Geneva, 2022).

подальшого регулювання АСО. Навіть держави, які подали пропозиції стосовно належних практик та відповідності МГП (тобто держави, які стоять за пропозиціями 1 і 2, зокрема, США), визнали у своїх заявах, що їх пропозиції і дворівневий підхід не обов'язково суперечать одне одному¹⁷.

Залишилося невирішеним питання, як слід реалізувати дворівневий підхід. Держави продовжували використовувати різні точки відліку для визначення контурів потенційної заборони певних АСО та елементів відповідальної розробки та використання інших. Для деяких держав мета полягає у тому, щоб переформулювати або уточнити обмеження та вимоги, які вже існують у МГП та які були погоджені ГУЕ в керівних принципах 2019 р. Мета інших – не просто реалізувати МГП, а піти далі, вирішуючи проблеми, пов'язані з правами людини та етичними міркуваннями. Тому останні пропонують заборонити конкретні форми використання АСО (наприклад, Міжнародний комітет Червоного Хреста і такі держави, як Аргентина та Палестина, рекомендують заборонити протипіхотні АСО) і вимагають спеціального контролю людини за використанням сили (наприклад, Чилі та Мексика рекомендують дозволити постійний нагляд людини)¹⁸.

Бажана правова форма потенційного дворівневого регулювання також залишається спірною. Група держав, яка підтримала пропозицію США (пропозиція 2), продовжувала вважати, що наразі передчасно вимагати запровадження дворівневого підходу в юридично зобов'язуючому документі, оскільки “форма повинна йти за функцією”, як неодноразово заявляв керівник американської делегації¹⁹. На їх погляд, ГУЕ має спочатку домовитися про розуміння обмежень і вимог, які, на її думку, необхідні для відповідальної розробки та використання АСО. Натомість держави, які закликають до ухвалення юридично зобов'язуючого інструменту, наголошували, що однією з функцій КНЗ є продовження кодифікації МГП, і що ГУЕ має прагнути до юридично обов'язкових норм.

Підсумки та перспективи

У проєктах доповіді ГУЕ головуючий намагався узгодити різні погляди на її текст, який він представив на другій сесії ГУЕ. Перший проєкт доповіді містив формулювання, спрямовані на об'єднання держав у питанні можливих

¹⁷ CCW Convention, Group of governmental experts on emerging technologies in the area of lethal autonomous weapons systems, 2022 session, 2nd meeting, 26 July 2022, UN Web TV, 0:47:00-0:53:00.

¹⁸ International Committee of the Red Cross (ICRC), ‘ICRC position on autonomous weapon systems’, 12 May 2021; CCW Convention, Group of governmental experts on emerging technologies in the area of lethal autonomous weapons systems, Written contribution for the chair, Submitted by Argentina, Costa Rica, Ecuador, El Salvador, Panama, Palestine, Peru, the Philippines, Sierra Leone and Uruguay, Sep. 2021; CCW Convention, Group of governmental experts on emerging technologies in the area of lethal autonomous weapons systems, ‘Elements for a legally binding instrument to address the challenges posed by autonomy in weapon systems’, Working paper submitted by Chile and Mexico, CCW/GGE.1/2022/WP.5, 8 Aug. 2022.

¹⁹ CCW Convention, Group of governmental experts on emerging technologies in the area of lethal autonomous weapons systems, 2022 session, 28 July 2022, UN Web TV.

обмежень і вимог до конструкції і використання АСО²⁰. Він також містив формулювання, що мали б роз'яснити, чого вимагає дотримання міжнародного гуманітарного права, з точки зору участі людини у використанні АСО (зокрема, у формі контролю чи оцінок людини)²¹. Так само він мав розв'язати проблему підзвітності, згадуючи про відповідальність держав за порушення міжнародного права²².

Ці пропозиції були в центрі палких, але загалом конструктивних дискусій між делегаціями. Багато хто у виступах вітав спроби головуючого та окремих делегацій знайти компромісні формулювання, які могли б урахувати широкий спектр поглядів. Росія, Куба та, певною мірою, Індія залишилися критичними стосовно більшості тез тексту. Свої заяви вони значною мірою присвятили сумнівам з формальних питань²³.

Зрештою ГУЕ змогла схвалити звіт, але ціною вилучення змістовних висновків²⁴. Більшість формулювань первісного проєкту було вилучено з остаточного тексту. ГУЕ змогла досягти консенсусу лише стосовно рекомендації стосовно “активізації” розгляду різних пропозицій у 2023 р.²⁵

Той факт, що у 2022 р. ГУЕ знову не змогла письмово зафіксувати прогрес, досягнутий у змістовних питаннях, та узгодити більш амбітний мандат, знову викликав сумніви в ній, як у належному форумі для розв'язання проблем АСО²⁶.

Представники організації *Stop Killer Robots* і країни, що підтримують заборону АСО, включно з Чилі та Мексикою, не мають жодних сумнівів, що процес КНЗ зайшов у глухий кут, і ефективної заборони АСО слід домагатися на іншому форумі²⁷. Практика ухвалення рішень консенсусом у рамках КНЗ не дозволить досягти істотного політичного результату в поточній геополітичній ситуації.

Поки багато країн – зокрема, такі потужні у військовому відношенні держави, як Франція, Індія, США, – продовжували наполягати на тому, що КНЗ є найкращим форумом для обговорення цього питання, за межами Конвенції відбулися дві важливі події²⁸. У жовтні 2022 р. Рада ООН з прав людини ухвалила резолюцію про “Наслідки нових і новітніх технологій для прав людини”, а Австрія виступила зі спільною заявою стосовно АСО від імені 70 держав на засіданні Першого комітету ГА ООН (з питань роззброєння та міжнародної

²⁰ CCW Convention, Group of governmental experts on emerging technologies in the area of lethal autonomous weapons systems, Draft report of the 2022 session, CCW/GGE.1/2022/CRP.1, 29 July 2022, paras 17-18.

²¹ CCW Convention, CCW/GGE.1/2022/CRP.1 (посилання 20), para. 19.

²² CCW Convention, CCW/GGE.1/2022/CRP.1 (посилання 20), para. 20.

²³ Acheson (посилання 4).

²⁴ CCW Convention, Group of governmental experts on emerging technologies in the area of lethal autonomous weapons system, Report of the 2022 session, CCW/GGE.1/2022/CRP.1/Rev 1, 29 July 2022.

²⁵ CCW Convention, CCW/GGE.1/2022/2 (посилання 5), para. 20(a).

²⁶ Acheson (посилання 6).

²⁷ Noor, O., ‘Russia leads an assault on progress at UN discussions, the CCW has failed’, Stop Killer Robots, 4 Aug. 2022; Acheson (посилання 6).

²⁸ Nadibaidze, A., ‘Regulation and prohibition of autonomous weapon systems: A future outside the CCW?’, AutoNorms, 3 Nov. 2022.

безпеки)²⁹. Спільна заява привернула особливу увагу, зокрема тим, що її підтримали держави, в т. ч. США, які раніше виступали проти запровадження нових юридично обов'язкових правил стосовно АСО. Хоча в заяві чітко зазначено, що безпосереднім наміром не є започаткування процесу поза рамками КНЗ, вона показала, що навіть крупні військові держави готові рухатися вперед шляхом розробки детальних норм стосовно АСО. Це є важливою передумовою для появи нового формалізованого міждержавного процесу поза режимом КНЗ.

²⁹ United Nations, Human Right Council, 'Human rights implications of new and emerging technologies in the military domain', Resolution 51/22, 7 Oct. 2022; United Nations, General Assembly, First Committee, 'Joint statement on lethal autonomous weapon systems', Delivered by Austria, 21 Oct. 2022.

IV. Міжнародна прозорість закупівель зброї і військових витрат як захід зміцнення довіри

ПІТЕР Д. ВЕЗЕМАН, СИМОН Т. ВЕЗЕМАН

З метою контролю над озброєннями та зміцнення довіри між державами світові та регіональні багатосторонні організації створили інструменти забезпечення прозорості закупівель зброї і військових витрат. На глобальному рівні двома такими інструментами ООН є Реєстр звичайних озброєнь ООН (*UN Register of Conventional Arms, UNROCA*) та Доповідь ООН про військові витрати (*UN Report on Military Expenditures, UNMILEX*). Серед регіональних організацій помітно активні інструменти прозорості має лише ОБСЄ.

У цьому підрозділі розглядається стан багатосторонніх інструментів звітності держав як заходів зміцнення довіри (ЗЗД) з кількох аспектів закупівель зброї і військових витрат у 2022 р. У ньому по черзі розглядаються *UNROCA*, *UNMILEX* і регіональні інструменти звітності. Увага зосереджується на звітах про поставки зброї, її запаси і військові витрати, подані державами до 31 грудня 2022 р., де містяться дані переважно за 2021 р.

Є й інші механізми прозорості, які також можуть допомогти зміцнити довіру між державами. До них належить звітність про експорт зброї в рамках таких документів, що регулюють торгівлю зброєю, як Договір 2013 р. про торгівлю зброєю (ДТЗ, *Arms Trade Treaty, ATT*) та Доповідь ЄС про експорт зброї. До них належать також публічні заходи прозорості, зокрема звіти країн про експорт зброї і прозорість військових витрат на національному рівні. Однак зміцнення довіри між державами не є їх основною функцією, тому вони розглядаються в інших місцях¹.

Реєстр звичайних озброєнь ООН

ГА ООН створила *UNROCA* у 1991 р. Його головними цілями є зміцнення довіри між державами, “запобігання надмірному і дестабілізуючому накопиченню озброєнь”, “заохочення стриманості” в поставках і виробництві зброї та “сприяння превентивній дипломатії”². Хоча завдання *UNROCA* стосуються озброєнь загалом, включаючи наявні запаси і внутрішні придбання, але в питаннях звітності його увага зосереджена на міждержавних поставках озброєнь.

До держави-учасниць ООН щороку звертаються з проханням – на добровільній основі у стандартизованому форматі надавати інформацію про їх експорт та імпорт у попередньому році семи категорій основних озброєнь, що

¹ Про багатосторонню звітність про експорт зброї згідно з ДТЗ див. підрозділ I розділу 12 цього видання. Про Доповідь ЄС див. підрозділ V розділу 12 цього видання. Звіти про національний експорт зброї див.: SIPRI, ‘National reports on arms exports’.

² UN General Assembly Resolution 46/36L, ‘Transparency in armaments’, 6 Dec. 1991, para. 2; UN Office for Disarmament Affairs (UNODA), ‘UN Register of Conventional Arms’. Про події в рамках *UNROCA* див. United Nations, General Assembly, Report on the continuing operation of the United Nations Register of Conventional Arms and its further development, A/77/126, 30 June 2022, paras 5-9.

вважаються “незамінними для наступальних операцій”³. До цих категорій належать: танки, бойові броньовані машини, артилерійські системи великого калібру, бойові літаки, ударні вертольоти, бойові кораблі, ракети та ракетні пускові установки. З 2003 р. держави також можуть надавати інформацію про поставки восьмої категорії – стрілецької зброї та легких озброєнь (СЗЛО). Включення СЗЛО було пов’язане насамперед з намаганням запобігти незаконній торгівлі цією зброєю (підрозділ II), а не з функцією *UNROCA* як заходу зміцнення довіри між державами⁴.

Крім того, “держави, здатні це зробити”, запрошуються – що вказує на менш категоричне зобов’язання, – до надання інформації про запаси основних озброєнь і закупівлю таких систем у вітчизняних виробників⁵.

Участь

Кількість держав, що подавали звіти до *UNROCA*, у 2022 р. виросла до 56, після історичного мінімуму у 2021 р. – 41⁶. Протягом більшої частини 1990-х рр. звіти до *UNROCA* подавали понад 90 держав, а на початку 2000-х рр. – понад 110 держав. Число учасників у 2022 р., вперше з 2014 р., перевищило 50. Із 56 держав, які звітували за 2021 р., 34 розташовані в Європі, 10 – в Азії та Океанії, 5 – в Африці, 5 – в Америці та 2 – на Близькому Сході.

Більшість держав, які СІПРІ вважає крупними експортерами основних озброєнь у 2018-2022 рр., постійно подавали звіти до *UNROCA*⁷. У 2022 р. США (з великим відривом найкрупніший у світі експортер основних озброєнь) були єдиними з 10 інших найкрупніших експортерів у 2018-2022 рр., що не надали звіту за 2021 р. Однак США із запізненням надали звіт за 2020 р. Відсутність звіту за 2021 р. пояснювали кадровими проблемами, і на початку 2023 р. очікувалося, що звіт США надійде пізніше⁸.

Чотири з 10 найкрупніших імпортерів зброї у період 2018-2022 рр. не подали звітів до *UNROCA* за 2021 р.: Саудівська Аравія, Катар, Єгипет і

³ United Nations, General Assembly, Report on the continuing operation of the United Nations Register of Conventional Arms and its further development, A/71/259, 29 July 2016, para. 61(g).

⁴ Див., наприклад: United Nations, General Assembly, Report on the continuing operation of the United Nations Register of Conventional Arms and its further development, A/58/274, 13 July 2003, paras 92-108.

⁵ UN General Assembly Resolution 74/53, ‘Transparency in armaments’, 12 Dec. 2019.

⁶ Матеріали, надані *UNROCA*, оприлюднюються в річних доповідях Генерального секретаря ООН. Останню доповідь (до якої потрапили більшість подань за 2021 р., поданих у 2022 р.) див.: United Nations, General Assembly, ‘United Nations Register of Conventional Arms’, Report of the secretary-general, A/77/165, 14 July 2022. Попередні звіти можна отримати від Управління ООН з питань роззброєння (посилання 2). Більшість цих звітів, а також звіти, отримані після підготовки річної доповіді, можна знайти в Базі даних *UNROCA*. Оскільки жодне з цих джерел не є вичерпним, усі наведені тут дані ґрунтуються на узагальненні інформації з обох джерел та на даних *UNODA*. У загальній кількості звітів за 2020 р., поданих у 2021 р. (41 звіт), враховані два звіти, що надійшли у 2022 р.

⁷ Про найкрупніших експортерів основних озброєнь у 2018-2022 рр. див. підрозділ II розділу 6 цього видання.

⁸ Посадовець Держдепартаменту США, спілкування з автором, 10 січня 2023 р.

Пакистан⁹. Саудівська Аравія не звітувала ніколи, Єгипет звітував лише раз (у 1992 р.), а Катар – лише тричі. Пакистан не звітує з 2015 р.

Кілька держав, що брали участь у збройних конфліктах, подали звіти до *UNROCA*. Росія, яка звітувала за всі роки, починаючи з 1992 р., та Україна, яка звітувала за більшість років з 1992 р., звітували до *UNROCA* в середині 2022 р. про експорт та імпорт зброї у 2021 р., попри триваючу війну між двома країнами¹⁰. Ізраїль і Туреччина, які звітували за більшість років з 1992 р., зробили це і в 2022 р.¹¹

Вагомою причиною такого збільшення кількості подань до *UNROCA*, схоже, було те, що починаючи з 2022 р., держава-учасниця ДТЗ може просто поставивши позначку, уповноважити передачу Секретаріатом ДТЗ звіту в рамках ДТЗ до *UNROCA*¹². Річна звітність про експорт та імпорт зброї, яка вимагається в рамках ДТЗ, включає шаблони звітності, аналогічні тим, що використовуються для звітності про поставки зброї в *UNROCA*. Крім того, ДТЗ використовує визначення основних озброєнь, прийняті в *UNROCA*. Зі 110 держав-учасниць, які мали подати звіти до ДТЗ за 2021 р., 68 зробили це до 31 грудня 2022 р. – дещо більше, ніж подали звіти до *UNROCA*¹³.

Рівень звітності про військові запаси та закупівлю зброї вітчизняного виробництва був навіть нижчим, ніж про її поставки. Якщо усі 56 звітів за 2021 р. містили дані про поставки зброї, то про військові запаси повідомляли лише 18, і лише чотири містили інформацію про закупівлі у вітчизняних виробників. Такі крупні військові держави, як Китай, Індія та Росія, подали дані про поставки зброї за 2021 р., але не надали даних про запаси чи закупівлю зброї вітчизняного виробництва. На відміну від них, Франція, Німеччина, Японія та Велика Британія включили такі дані до своїх звітів за 2021 р., а США зробили це в запізнілому поданні за 2020 р. Проте їх звіти сильно різнилися за рівнем деталізації.

Прозорість проти неточності

Як і попередніми роками, кілька звітів до *UNROCA* містили важливу інформацію про поставки зброї чи деталі таких поставок, які раніше не оприлюднювалися. Ці звіти, таким чином, сприяли зміцненню прозорості між державами. Наприклад, Китай повідомив про експорт бронемашин до кількох країн Африки із зазначенням кількості машин, про що в інших відкритих джерелах не повідомлялося. Туреччина також надала інформацію про поставки бронемашин Руанді та ОАЕ, хоча раніше ці дані не оприлюднювалися.

Однак порівняння звітів *UNROCA* з Базою даних СІПІ про поставки озброєнь показує, що в окремих звітах, поданих у 2022 р., знову були суттєві

⁹ Про найкрупніших імпортерів основних озброєнь у 2018-2022 рр. див. підрозділ III розділу 6 цього видання.

¹⁰ Про російсько-українську війну див. підрозділ V розділу 1 і підрозділ I розділу 2 цього видання.

¹¹ Про конфлікти за участю Ізраїлю та Туреччини див. підрозділ I розділу 2 цього видання.

¹² Holtom, P. and Mensah, A. E. E., 'The end of transparency in international arms transfers?', UN Institute for Disarmament Research (UNIDIR), 14 Sep. 2022.

¹³ Про звітність у рамках ДТЗ див. підрозділ I розділу 12 цього видання.

недоліки¹⁴. Так, за оцінками, США загалом поставили у 2020 р. 50 бойових літаків *F-35* дев'яти державам, але ці поставки не враховані в запізнілому звіті США до *UNROCA* за 2020 р. За 2021 р. Південна Корея повідомила про поставку Перу знятого з озброєння корвета, але не повідомила про поставку фрегата Філіппінам, а Італія не вказала поставку п'яти бойових літаків *F-35* з італійської лінії виробництва Нідерландам і ще двох бойових літаків Кувейту. Велика Британія не вказала імпорту чотирьох протичовнових і трьох бойових літаків у 2021 р., але повідомила про більшість із цих літаків у звіті до *UNROCA* про запаси зброї.

В інших випадках держави надавали передчасну чи, як здається, перебільшену інформацію, яка не має відношення до розуміння подій у сфері озброєнь, або звіти, у яких відсутній опис техніки, що не потрапила до основних категорій. Подання такої інформації вводить в оману та ускладнює оцінку потенційного впливу повідомлених поставок на мир і безпеку. Італія повідомила про фактичну поставку у 2021 р. 11 448 бойових броньованих машин до США та 918 бойових броньованих машин до Нідерландів, не вказавши їх моделі. Хоча останнє, ймовірно, стосується контракту на експорт легких бронемашин до Нідерландів із запланованими поставками у 2023-2026 рр., але незрозуміло, до чого відноситься перша передача, а вказана кількість не має відношення до будь-якого фактичного імпорту бронетехніки США у 2021 р. чи планів імпорту найближчими роками. Велика Британія продовжувала повідомляти про експорт бронетехніки до музеїв, включаючи копію німецького танка *Tiger* початку 1940-х рр., але не навела докладних даних про понад 600 ракет, які вона експортувала у 2021 р. Відсутність або обмеженість даних про моделі зброї є поширеним явищем. Наприклад, США включили у свій звіт за 2020 р. повні позначення деяких видів техніки, більш загальні позначення інших, а в кількох випадках взагалі не навели назви. Звіти Китаю і Росії за 2021 р. взагалі не містять жодних позначень.

Висновки групи урядових експертів з UNROCA

UNROCA регулярно переглядається групами урядових експертів (ГУЕ) з метою підвищення актуальності реєстру та забезпечення якнайширшої участі. Порівняно з досить революційним рішенням про створення *UNROCA* та дискусіями, які призвели до цього, ГУЕ загалом не мали успіху в подальшому розвитку *UNROCA* після внесення до реєстру СЗЛО у 2003 р. Хоча ГУЕ обговорювали багато ідей підвищення актуальності *UNROCA* ще з 1992 р., включно з поширенням його застосування на більшу кількість типів і категорій зброї, або за межі міждержавних поставок, мало з них стали офіційними рекомендаціями ГУЕ, і навіть не всі вони були затверджені ГА ООН¹⁵.

¹⁴ База даних СППІ про поставки озброєнь, станом на березень 2023 р. Див. також: Веземан П. Д. і Веземан С. Т. "Міжнародна прозорість закупівель зброї та військових витрат як захід довіри" – *Щорічник СППІ 2022*, підрозділ IV розділу 13.

¹⁵ Загальний огляд роботи, рекомендацій і схвалених рекомендацій ГУЕ до 2019 р. див.: UN Secretariat, 'The UN Register of Conventional Arms (UNROCA): Developments, trends, challenges and opportunities', Background paper, [16 Feb. 2022].

У 2022 р. нова ГУЕ – вже десята після запровадження *UNROCA* у 1992 р. – знову обговорила багато питань, що залишилися від попередніх ГУЕ, а також ряд нових питань. До них належали такі ключові проблеми, як низька участь, відсутність подальшого розвитку інструменту та невикористання даних у системі ООН. Проте робота цієї ГУЕ знову завершилася лише рекомендаціями незначних змін в описі категорій *UNROCA*¹⁶. Цікаво, що як і на попередніх ГУЕ, основною темою 10-ї ГУЕ була низька участь в *UNROCA*, хоча в її роботі брали участь представники кількох держав, які рідко або нерегулярно надають звіти *UNROCA*.

Доповіді ООН про військові витрати

У 1980 р. ГА ООН домовилася запровадити річну доповідь, у якій всі держави-учасниці ООН могли б добровільно надавати дані про військові витрати за попередній рік¹⁷. Ця Доповідь, з 2012 р. відома як Доповідь ООН про військові витрати (*UN Report on Military Expenditures, UNMILEX*), має підвищити прозорість у військових питаннях, посилити передбачуваність військової діяльності, зменшити ризик збройного конфлікту та підвищити обізнаність громадян з питань роззброєння¹⁸.

Найвищий показник участі в *UNMILEX* був зафіксований у звітності за 2001 р., коли в ній взяла участь 81 держава¹⁹. 43 зі 193 держав-учасниць ООН подали інформацію про військові витрати за 2020 р., і на 31 грудня 2022 р. лише 36 – зробили це за 2021 р.²⁰ З цих 36 держав 26 розташовані у Європі, 6 – в Америці, 2 – в Азії та Океанії, 2 – на Близькому Сході, і жодна – в Африці. Із 15 держав, що, за оцінкою СІПІ, мали найбільші військові витрати у 2021 р., вісім не надали звітів до *UNMILEX* за 2021 р.: США, Китай, Велика Британія, Росія, Саудівська Аравія, Південна Корея, Канада та Іспанія (в порядку суми витрат). Особливо суттєвою була відсутність звіту США, які востаннє звітували за 2015 р. Водночас Китай у 2022 р. поновив звітність, надавши із запізненням звіт за 2020 р., після незвітування за 2018-2019 рр.

¹⁶ United Nations, A/77/126 (посилання 3); UN Office for Disarmament Affairs, '2022 GGE on UN Register on Conventional Arms concludes work with forward-looking recommendations to promote participation, relevance, and continuing operation of the Register', 12 July 2022.

¹⁷ UN General Assembly Resolution 35/142 B, 'Reduction of military budgets', 12 Dec. 1980; United Nations, General Assembly, Report of the group of governmental experts to review the operation and further development of the United Nations Report on Military Expenditures, A/72/293, 4 Aug. 2017, paras 2-5. Докладний опис історії цього інструменту див.: Spies, M., *United Nations Efforts to Reduce Military Expenditures: A Historical Overview*, UN Office for Disarmament Affairs (UNODA) Occasional Papers no. 33 (United Nations: New York, Oct. 2019).

¹⁸ United Nations, A/72/293 (посилання 17), para. 3.

¹⁹ United Nations, General Assembly, Report of the group of governmental experts on the operation and further development of the United Nations Standardized Instrument for Reporting Military Expenditures, A/66/89, 14 June 2011, p. 26.

²⁰ United Nations, General Assembly, 'Objective information on military matters, including transparency of military expenditures', Report of the secretary-general, A/76/129, 9 July 2021; United Nations, General Assembly, 'Objective information on military matters, including transparency of military expenditures', Report of the secretary-general, A/77/159, 13 July 2022; UN Office for Disarmament Affairs (UNODA), 'Military expenditures'. Оскільки жодне з цих джерел не є повним, усі наведені тут дані ґрунтуються на узагальненні різних джерел. Дані базуються на публічній інформації, наявної на 31 грудня 2022 р.

За оцінками СІПРІ, на 36 держав, що відзвітували за 2021 р. до кінця 2022 р., припадає 20% загальносвітових витрат у 2021 р.²¹ На відміну від низького рівня звітності до *UNMILEX*, майже всі держави публікують інформацію про військові витрати на національному рівні. Із 168 держав, військові витрати яких СІПРІ намагався оцінити у 2022 р., 148 публікували військові бюджети в офіційних джерелах. З метою заохочення участі в *UNMILEX*, СІПРІ у 2022 р. підготував практичний довідник для держав, що бажають використовувати такі відкриті урядові документи для простої та ефективної підготовки звітів до *UNMILEX*²².

Регіональні інструменти звітності

У 2022 р. єдиними помітними регіональними зусиллями із забезпечення міжнародної прозорості у сфері озброєнь була спроба поширення обміну інформацією між 57 державами-учасницями ОБСЄ на Північну Америку, Європу та Центральну і Північну Азію. ОБСЄ намагається “сприяти зменшенню небезпек ... які походять від нерозуміння або неправильної оцінки військової діяльності, що може призвести до зростання побоювань”²³.

Віденський документ 2011 р. про заходи зміцнення довіри та безпеки (*Vienna Document 2011 on Confidence- and Security-Building Measures*) вимагає щорічного обміну інформацією між країнами ОБСЄ про військові запаси та закупівлю основних озброєнь²⁴. Ця інформація не оприлюднюється. Лише п’ять держав-учасниць ОБСЄ звітували про військові запаси, а звітів про закупівлі зброї у вітчизняних виробників взагалі не було²⁵. Крім того, держави-учасниці ОБСЄ домовились обмінюватись інформацією про імпорт та експорт основних озброєнь на основі категорій і формату *UNROCA*²⁶. З 2017 р. ці звіти у форматі *UNROCA* є у відкритому доступі на вебсайті ОБСЄ²⁷. У 2022 р. 45 з 57 країн – так само, як і у 2021 р., – звітували до ОБСЄ про поставки зброї у 2021 р., Найпомітнішою у 2022 р. була відсутність звіту від США.

Що стосується військових витрат, то заходи зміцнення довіри ОБСЄ містять вимогу до держав-учасниць щороку обмінюватись інформацією про

²¹ База даних СІПРІ про поставки озброєнь, станом на квітень 2023 р.

²² Wezeman, P. D. et al., ‘A practical guide to state participation in the UN Report on Military Expenditures’, SIPRI Good Practice Guide, Sep. 2022.

²³ Conference on Security and Co-operation in Europe, Final act, Helsinki, 1 Aug. 1975, p. 10. Стислий опис і список країн-учасниць ОБСЄ див. у підрозділі II Додатку Б цього видання. Про дії ОБСЄ у зв’язку з російсько-українською війною у 2022 р. див. підрозділ I цього розділу.

²⁴ Vienna Document 2011, para. 11 and annex III. Загальний огляд та інші деталі Віденського документа 2011 р. див. у підрозділі II Додатку А цього видання. Див. також підрозділ I цього розділу; OSCE, ‘Ensuring military transparency—The Vienna Document’.

²⁵ Представник ОБСЄ, спілкування з автором, 10 лютого 2023 р.

²⁶ OSCE, Forum for Security Co-operation, Decision no. 13/97, 16 July 1997; OSCE, Forum for Security Co-operation, Decision no. 8/98, 4 Nov. 1998; OSCE, Forum for Security Co-operation, ‘Updating the reporting categories of weapon and equipment systems subject to the information exchange on conventional arms transfers’, Decision no. 8/08, 16 July 2008.

²⁷ OSCE, ‘Information Exchange on Conventional Arms Transfer’.

військові бюджети. Ця інформація не оприлюднюється²⁸. З 57 держав-учасниць ОБСЄ 39 надали звіти за 2021 р., 47 – за 2020 р., і 49 звітували за 2019 р.²⁹

В Америці 17 держав-учасниць Міжамериканської конвенції про прозорість закупівель звичайних озброєнь (*Convención Interamericana sobre Transparencia en las Adquisiciones de Armas Convencionales, CITAAC*) мають надавати річні звіти про поставки озброєнь³⁰, але з 2015 р. був лише один публічний звіт держави (Чилі, у 2021 р.) з інформацією згідно з Конвенцією³¹. Лише вдруге після набуття чинності *CITAAC* у 2002 р., 19 квітня 2022 р. відбулася конференція держав-учасниць Конвенції. Конференція, зокрема, офіційно створила Технічний секретаріат і Консультативний комітет *CITAAC* для підтримки імплементації Конвенції і заохочення подання річних звітів³². Комітет проведе перше засідання у 2023 р.³³

Висновки

Помітною позитивною подією 2022 р. стало збільшення участі в *UNROCA*, переважно завдяки спрощенню процесу подання уніфікованих звітів до ДТЗ та *UNROCA*. Крім того, покращилася звітність двох країн з найбільшими збройними силами: Китай знову вчасно звітував до *UNROCA* і поновив звіти до *UNMILEX*, а США із запізненням надали звіт до *UNROCA*.

Однак участь в *UNROCA* брали менше третини держав-членів ООН, і менше однієї чверті – в *UNMILEX* у 2022 р. У кількох звітах були очевидні серйозні недоліки у звітності, а США не звітували про військові витрати, при тому, що їх військові витрати – найбільші у світі. Попри зростання у 2022 р. занепокоєнь глобальними тенденціями у сфері озброєнь, дані, наведені в інструментах прозорості, залишалися недостатньо повними та детальними, в них зберігалися великі очевидні недоліки. Разом ці недоліки продовжували підіривати корисність згаданих інструментів як засобів зміцнення довіри та індикаторів ключових глобальних тенденцій у військових питаннях.

На регіональному рівні обмін інформацією у рамках ОБСЄ зберігав високий рівень участі, попри війну в Україні та сильну напруженість між Росією і багатьма іншими країнами ОБСЄ. Після років фактичного застою у 2022 р. були зроблені перші кроки для реанімації *CITAAC*.

²⁸ Vienna Document 2011 (посилання 24), paras 15.3-15.4.

²⁹ Official, OSCE (посилання 25).

³⁰ Загальний огляд та інші деталі Конвенції див. у підрозділі II Додатку А цього видання.

³¹ United Nations, General Assembly, 'United Nations Register of Conventional Arms', Report of the secretary-general, A/76/130, 19 July 2021, pp. 19-20. Звіти, подані до 2015 р., див. Organization of American States, Committee on Hemispheric Security, 'Inter-American Convention on Transparency in Conventional Weapon Acquisition (CITAAC)'.

³² OAS Department of Public Security (@OEA Seguridad), Twitter, 19 Apr. 2022, <https://twitter.com/OEA_Seguridad/status/1516491119034519552>; CITAAC, Conference of the States Parties, Recommendations, CITAAC/CEP-II/doc.8/22 rev.2, 19 Apr. 2022.

³³ OAS General Assembly Resolution 2986, 'Advancing hemispheric security: A multidimensional approach', 6 Oct. 2022, para. 72.

V. Гаазький Кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет

КОЛЬЯ БРОКМАНН, ЛОРІАНА О

Гаазький Кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет (*Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation, HCOC*) є багатостороннім інструментом забезпечення прозорості та засобом зміцнення довіри, компетенція якого поширюється на програми, політику та діяльність, пов'язані з балістичними ракетами та космічними апаратами¹. Підписавши Кодекс, держави зобов'язались обмежити розповсюдження балістичних ракетних систем, здатних доставляти зброю масового ураження (ЗМУ), та виявляти “максимально можливу стриманість” у розробці, випробуваннях і розгортанні балістичних ракет². Кодекс з'явився у 2002 р. на базі дискусій у рамках Режиму контролю над ракетними технологіями (*PKPT, Missile Technology Control Regime, MTCR*), але як незалежний політично зобов'язуючий інструмент, що доповнює РКРТ³. *HCOC* є відкритим для підписання всіма державами, і кількість держав, що підписали його, збільшилася з 93 на початку до 143 зараз. Після приєднання Сомалі в лютому 2020 р. жодна нова держава не підписала *HCOC*⁴. Держави-підписанти зобов'язані вживати певних заходів на забезпечення прозорості, зокрема, надавати неопублічні річні декларації про національні програми та політику стосовно балістичних ракет і космічних апаратів. Вони також завчасно обмінюються повідомленнями про пуски та випробувальні польоти балістичних ракет і космічних апаратів на вебсайті з обмеженим доступом, яким керує Австрія як головний координатор (виконавчий секретар) *HCOC*⁵. На цьому сайті вони також обмінюються завчасними повідомленнями про пуски та випробувальні польоти балістичних ракет і космічних апаратів⁶. Однак *HCOC* не передбачає механізму перевірки декларацій і повідомлень держав-підписантів.

Поточні тенденції розповсюдження балістичних ракет

У 2022 р. балістичні ракети були в арсеналах як мінімум 27 держав – у т. ч. всіх ядерних держав, – порівняно з 34 на момент запровадження *HCOC* у 2002 р. Але за цей час кількість різних типів балістичних ракет на озброєнні значно зросла. Це пов'язано як з поступовим зняттям з озброєння старих балістичних ракет радянської часів у багатьох державах, так і зі збільшенням

¹ Hague Code of Conduct (HCOC), ‘The Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation (HCOC)’, accessed 22 Feb. 2023.

² HCOC, ‘Text of the HCOC’, accessed 22 Feb. 2023.

³ Van Diepen, V. H., ‘Origins and development of the Hague Code of Conduct’, HCOC Research Paper no. 11, Oct. 2022; Brockmann, K., ‘Controlling ballistic missile proliferation: Assessing complementarity between the HCOC, MTCR and UNSCR 1540’, HCOC Research Paper no. 7, June 2020.

⁴ HCOC, ‘List of HCOC subscribing states’, accessed 22 Feb. 2023. Список країн-підписантів див. також у підрозділі II Додатку Б цього видання.

⁵ HCOC (посилання 1).

⁶ HCOC, ‘How to join HCOC’, accessed 22 Feb. 2023.

кількості балістичних ракет у небагатьох державах, які мають масштабні програми балістичних ракет. Натомість кількість держав, що мають крилаті ракети, не охоплені *HCOC*, різко зросла з часів його запровадження: з трьох у 2002 р. до щонайменше 25 у 2022 р.⁷ Стурбованість розповсюдженням балістичних ракет зберігається, особливо у зв'язку з регіональною динамікою на Близькому Сході, у Європі та Східній Азії, а також у зв'язку з можливістю їх появи у недержавних суб'єктів⁸. З метою обходу механізмів нагляду та експортного контролю дедалі більше держав і кілька недержавних суб'єктів самі виробляють ракети. Поява нових ракетних технологій, у т. ч. гіперзвукових маневрених апаратів, також створює нові виклики для протидії розповсюдженню ракет⁹.

21-а щорічна регулярна зустріч

21-а щорічна регулярна зустріч *HCOC* відбулась у Відні 30-31 травня 2022 р. На цій зустрічі Нігерія перебрала головування на 2022-2023 рр.¹⁰ Значна кількість ракетних випробувань, здійснених Північною Кореєю всупереч резолюціям РБ ООН, стала серйозною причиною для занепокоєння держав-підписантів¹¹. Ряд держав продовжували виступати за поширення дії *HCOC* на крилаті ракети та визначення видів діяльності, які вимагають попереднього сповіщення, але згоди досягнуто не було.

Як і на багато інших багатосторонніх інструментів контролю над озброєннями, на зустріч вплинуло вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. Зокрема, західні держави засудили дії Росії, а Росія звинувачувала Україну, що призвело до кількох відмов від участі в зустрічі¹². Зустріч завершилася передчасно, 30 травня, через нездоланні розбіжності стосовно згадок про вторгнення Росії в Україну у звичайній публічній заяві. Попри триваючий конфлікт, заходи *HCOC* з прозорості та зміцнення довіри продовжували діяти, в т. ч. стосовно випробувальних пусків ракет¹³.

⁷ Wright, T., 'Evolution and relevance of the Hague Code of Conduct today', Presentation delivered at the conference 'Marking 20 Years of HCOC', 1 June 2022, Vienna, Austria.

⁸ Iran Project (IP) and the European Leadership Network (ELN), *Ballistic Missiles and Middle East Security: An Alternative Approach* (IP/ELN: Jan. 2022); Heau, L. and Maitre, E., 'The Hague Code of Conduct and Southeast Asian states', HCOC Issue Brief, Oct. 2021.

⁹ Borrie, J., Dowler, A. and Podvig, P., *Hypersonic Weapons: A Challenge and Opportunity for Strategic Arms Control* (UNIDIR/UNODA: New York, Feb. 2019); Brockmann, K. and Stefanovich, D., *Hypersonic Boost-glide Systems and Hypersonic Cruise Missiles: Challenges for the Missile Technology Control Regime* (SIPRI: Stockholm, Apr. 2022).

¹⁰ Foundation for Strategic Research (FRS), 'Nigeria is the new HCOC chair for 2022-2023', 30-31 May 2023.

¹¹ Delegation of the European Union to the International Organisations in Vienna, EU statement at the 21st Annual Regular Meeting of the Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation (HCOC) as delivered on 30 May 2022, 30 May 2022; Japanese Ministry of Foreign Affairs, Statement by Japan at the 21st Regular Meeting of the Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation, 30 May 2022.

¹² Delegation of the European Union to the International Organisations in Vienna (@euunvie), Twitter, 30 May 2022, <<https://twitter.com/euunvie/status/1531276632853471234>>.

¹³ United States Air Force Space Operations Command, 'Unarmed Minuteman III test launch to showcase readiness of US nuclear force's safe, effective deterrent', 15 Aug. 2022.

Просвітницька діяльність

У 2022 р. держави, що підписали документ, продовжували приділяти увагу універсалізації *HCOC*, проводячи низку інформаційно-просвітницьких заходів для держав, які ще не підписали його. Аргентина, яка головувала в *HCOC* у 2021-2022 рр., взяла участь у 28-му азійському семінарі з експортного контролю 15-17 лютого 2022 р. і розповіла про *HCOC* та останні заходи зі зміцнення Кодексу за час її головування. 16-17 березня 2022 р. Японія і Франція спільно організували сесію, присвячену зміцненню *HCOC*, у рамках 17-х Азійських переговорів на високому рівні з питань нерозповсюдження¹⁴. Крім того, держави, що підписали документ, ЄС і Фонд стратегічних досліджень (*Foundation for Strategic Research, FRS*) у рамках проєкту підтримки *HCOC*, що фінансується ЄС, організували інформаційний захід з нагоди 20-річчя *HCOC*, а *FRS* організував інформаційний семінар для держав-учасниць Асоціації держав Південно-Східної Азії та місію експертів до ОАЕ¹⁵. Франція спільно з *FRS* організували візит до космічного центру Куру, Французька Гвіана, 13-16 грудня, запросивши на космодром міжнародних спостерігачів. Франція підкреслила, що цей візит також є заходом прозорості, передбаченим *HCOC*. У ньому брали участь як держави-підписанти, так і країни, що не підписали документ¹⁶.

Резолюції Генеральної Асамблеї ООН на підтримку *HCOC*

З 2004 р. держави-підписанти кожні два роки подають резолюції на розгляд ГА ООН з метою мобілізації підтримки *HCOC* і демонстрації легітимності цього інструменту. Результати голосування за резолюції є показником успіху *HCOC*. Вони також демонструють тенденції політичної підтримки нерозповсюдження ракет, стриманості та прозорості діяльності, пов'язаної з ракетами та космічними апаратами (таблиця 10.3). 11 жовтня 2022 р. Нігерія подала дворічну резолюцію Першому комітету ГА ООН¹⁷. Резолюцію, ідентичну за змістом попередній, було схвалено за № 77/58 від 7 грудня 2022 р. 167 голосами “за” при 2-х “проти” (Іран, ЦАР), 9 країн утрималися. Меншу кількість голосів “за” можна пояснити меншою кількістю держав, які голосували по резолюції. ЦАР стала першою державою, яка підписала документ, але проголосувала проти резолюції, що приймається раз на два роки. Мадагаскар, який

¹⁴ Japanese Ministry of Foreign Affairs, ‘The 17th Asia Senior-Level Talks on Non-Proliferation (ASTOP)’, Press release, 18 Mar. 2022.

¹⁵ Див., наприклад: Foundation for Strategic Research (FRS), ‘20th anniversary of the HCOC’, 1 June 2022; FRS, ‘Marking 20 years of the Hague Code of Conduct: FRS side-event in the margins of the UNGA First Committee’, 11 Oct. 2022; FRS, ‘Virtual seminar dedicated to ASEAN countries’, 5-6 Apr. 2022; FRS, ‘Ballistic missile proliferation in the Middle East: What role for CBMs such as the HCOC?’, 17 May 2022.

¹⁶ French Ministry for Europe and Foreign Affairs, Directorate for Strategic Affairs, Security and Disarmament (@francediplo_ASD), Twitter, 15 Dec. 2022, <https://twitter.com/francediplo_ASD/status/1603282402742345731>; FRS, ‘Visit of the Guyanese Space Centre (CSG)’, 13-16 Dec. 2022.

¹⁷ United Nations, General Assembly, ‘General and complete disarmament: The Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation’, 77th session, First Committee, Agenda item 99 (z), A/C.1/77/L.29, 11 Oct. 2022.

Таблиця 10.3. Голосування за резолюції ГА ООН на підтримку Гаазького Кодексу протидії розповсюдженню балістичних ракет

	Дата ухвалення	Кількість держав, що проголосували		
		За	Проти	Утримались
Резолюція 77/58	7 грудня 2022	167	2	9
Резолюція 75/60	7 грудня 2020	176	1	10
Резолюція 73/49	5 грудня 2018	171	1	12
Резолюція 71/33	5 грудня 2016	166	1	16
Резолюція 69/44	2 грудня 2014	162	1	17
Резолюція 67/42	3 грудня 2012	162	1	20
Резолюція 65/73	8 грудня 2010	162	1	17
Резолюція 63/64	2 грудня 2008	159	1	18
Резолюція 60/62	8 грудня 2005	158	1	11
Резолюція 59/91	3 грудня 2004	161	2	15

Джерела: Foundation for Strategic Research (FRS), 'UNGA resolutions', accessed 22 Feb. 2023; та United Nations Digital Library, 'Voting data', accessed 22 Feb. 2023.

раніше утримувався, проголосував за резолюцію, через що кількість держав, які утрималися, була рекордно низькою¹⁸.

Висновки

Важко оцінити ефективність *НСОС* у стримуванні розповсюдження балістичних ракет протягом 20 років. Кількість щорічних декларацій і повідомлень перед пусками не оприлюднюється, а кількість держав, які мають балістичні ракети, само по собі не є адекватним показником успіху. Рівень підтримки щодворічної резолюції ГА ООН з питань *НСОС* до певної міри може слугувати одним із показників політичної підтримки Кодексу (зокрема серед держав, які не підписали *НСОС*), як і збереження заходів прозорості та зміцнення довіри, попри війну в Україні. Однак зосередженість *НСОС* на стримуванні розробки та розповсюдження балістичних ракет, здатних доставляти ЗМУ, дедалі більше відстає від технологічного розвитку та ширших тенденцій розповсюдження ракет.

¹⁸ United Nations Digital Library, 'The Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation: Resolution / adopted by the General Assembly', A/77/385, 7 Dec. 2022.

11. Космос і кіберпростір

Загальний огляд

Космос і кіберпростір посідали важливе місце у війні в Україні у 2022 р., демонструючи зв'язок між ними. Цей зв'язок має три аспекти (підрозділ I). По-перше, існує можливість кібернападів на космічні системи, зокрема цифрові засоби передачі даних. По-друге, обидві сфери мають схожі проблеми, пов'язані з міжнародним управлінням, через складність визначення нападника та виявлення держави, що стоїть за ним. По-третє, міжнародне право, включно з міжнародним гуманітарним правом, поширюється як на космос, так і на кіберпростір, однак, оскільки системи, що там застосовуються, часто мають подвійне призначення, тобто виконують як цивільні, так і військові функції, і використовуються багатьма державами, то виникають питання стосовно законності враження таких систем.

Війна в Україні продемонструвала зростаюче значення і зв'язок цих двох сфер, адже космічні системи та інша критична інфраструктура постійно були об'єктами для кібератак (підрозділ II), включаючи кібератаку на наземні термінали комерційної компанії супутникового зв'язку, наслідки якої відчула вся Європа. Кібератаки також були спрямовані проти ключових українських урядових установ, включаючи Міністерство оборони і Збройні сили. Крім того, цілями кібератак були організації, що працюють у сфері інформаційних технологій, аграрному та фінансовому секторах; кібератаки порушували роботу українських телекомунікаційних мереж та енергетичних об'єктів.

Ці атаки на перетині космічного та кібернетичного вимірів порушували або робили частково чи повністю неможливим надання базових послуг. Оскільки винних у таких нападах важко визначити, учасники дискусій на багатосторонніх форумах з питань унормування діяльності в космосі та кіберпросторі підкреслювали необхідність подальших заходів для з'ясування відповідальності держав і запобігання або зменшення наслідків для цивільного населення.

Що стосується регулювання космічної діяльності, невеликим, але важливим кроком стало ухвалення більшістю держав резолюції Генеральної Асамблеї (ГА) ООН про заборону руйнівних випробувань протисупутникових ракет прямого влучання (DA-ASAT), що забруднюють космос уламками (підрозділ III). Руйнівні випробування DA-ASAT були серед загроз космічним системам, що їх обговорювала відкрита робоча група (OEWG) ООН з питань зменшення космічних загроз, яка у 2022 р. збиралася на першу та другу сесії згідно з Резолюцією 76/231.

У сфері регулювання діяльності в кіберпросторі відкрита робоча група з "безпеки та використання інформаційно-комунікаційних технологій у

2021-2025 рр.” продовжувала працювати у складних геополітичних умовах (підрозділ IV). Перший комітет ГА ООН привітав пропозицію із запровадження програми дій, яка після завершення роботи нинішньої робочої групи має працювати як постійний, всеохопний механізм, орієнтований на практичні дії. Але ця пропозиція залишається спірною, як і участь у таких зустрічах на майданчику ООН приватного сектору та неурядових організацій. Крім того, триваючі кібератаки на критичну цивільну інфраструктуру, які нібито здійснювали російські та українські державні й недержавні суб'єкти до та під час конфлікту в Україні, демонструють труднощі в дотриманні добровільних норм, сформульованих під час поточного процесу ООН.

Однак заходи та механізми дотримання норм у кіберпросторі не можна назвати зовсім неіснуючими. Під час другої зустрічі OEWG були вироблені заходи з розвитку кіберспроможностей і зміцнення довіри, включаючи створення каталогу контактних осіб. Крім того, міжнародна співпраця поліції із затримання кіберзлочинців розвивається не лише з Україною, але навіть між Росією і США. Міжнародний саміт 2022 р. Ініціативи з питань боротьби з програмами-вимагачами (Counter Ransomware Initiative) запропонував план протидії таким програмам, спрямований на використання як у кібервійні, так і в боротьбі з кіберзлочинністю. Співпраця з промисловістю теж розвивається. Наприклад, уряд США звернувся до Microsoft з проханням надати код шкідливого програмного забезпечення FoxBlade європейським країнам, щоб допомогти їм боротися з кібератаками.

Співпраця урядів з приватним сектором у кіберпросторі аналогічна їх відносинам у космічній сфері, де комерційні суб'єкти дедалі більше залучаються для надання військових послуг. Зокрема, заяви Росії про можливість ураження комерційних космічних засобів, які допомагають українським військовим, означають потенційну ескалацію та вплив на управління. Однак спротив деяких держав участі неурядових організацій і приватного сектору у процесах ООН з регулювання діяльності в космосі та кіберпросторі створює довгострокові проблеми для залучення як урядових, так і неурядових зацікавлених сторін до вироблення норм та їх дотримання.

НІВЕДІТА РАДЖУ, ЛОРА СААЛМАН

I. Зв'язок між космосом і кібернетикою

НІВЕДІТА РАДЖУ, ЛОРА СААЛМАН

Космос і кібернетика тісно перетинаються. Наприклад, космічні засоби використовують кіберзасоби для передачі та зберігання даних, що робить їх вразливими до кібератак або зловмисного втручання¹. Своєю чергою, кіберзасоби використовують супутники та мережі зв'язку, вразливі до фізичних атак².

Для позначення спроможностей або способів, які використовуються для виведення з ладу або пошкодження космічного об'єкта іншої сторони (що належить державному чи недержавному суб'єкту) з метою досягнення переваги над противником, часто живають термін “протикосмічні”. Він може стосуватися кінетичних та інших атак на космічні системи. Кінетичні атаки означають фізичне знищення цілі за допомогою, наприклад, протисупутникової зброї прямого влучання або співорбітальної протисупутникової (*anti-satellite, ASAT*) зброї. Некінетичні атаки можуть завдавати або не завдавати фізичної шкоди системі; це може бути, зокрема, використання лазерів для засліплення оптичних датчиків супутника, кібератаки на супутники або електронні атаки в електромагнітному спектрі (наприклад, глушіння супутникових сигналів)³.

Кібератака – це дії з ураження комп'ютера або будь-якого елемента комп'ютерної інформаційної системи, включаючи цифрові компоненти космічної системи, з метою зміни, знищення або викрадення даних, а також використання чи завдання шкоди мережі⁴. Кібератаки пов'язані з, але не тотожні, кібервтручанням, що приводить цифрові системи у незахищений стан⁵. Втручання часто вказує на попередню підготовку та проникнення, необхідні для здійснення кібератаки. Серед шкідливих програм, які використовуються для здійснення кібератак, описаних у цьому розділі, відомі програми-закладки, вимагачі, трояни та очисники (врізка 11.1 та приклади у підрозділах II-IV).

Є ще два аспекти перетину космосу та кібернетики: складність застосування міжнародного права та виклики для міжнародного управління.

Одним із викликів, пов'язаних з міжнародним управлінням, є атрибуція зловмисної кібердіяльності згідно з міжнародним правом⁶. Буває важко ідентифікувати та перевірити джерело атаки, що потенційно дозволяє державам уникнути відповідальності. Кібератака на *Viasat* у лютому 2022 р. (підрозділ II)

¹ Weeden, B. and Sampson, V. (eds), *Global Counterspace Capabilities: An Open Source Assessment* (Secure World Foundation: Broomfield, CO, Apr. 2022).

² Див., наприклад: United Nations, General Assembly, Open-ended working group (OEWG) on reducing space threats, 2nd session, Statement by Russia, 12 Sep. 2022, p. 2.

³ Про електронну війну див. також: Raju, N., ‘A proposal for a ban on destructive anti-satellite testing: A role for the EU?’, EU Non-Proliferation and Disarmament Papers no. 74, EU Non-proliferation and Disarmament Consortium, Apr. 2021, p. 2.

⁴ Computer Security Research Center, ‘Cyber attack’, US National Institute of Standards and Technology, Information Technology Laboratory.

⁵ National Initiative for Cybersecurity Careers and Studies, ‘Cyber intrusions’, US Cybersecurity and Infrastructure Security Agency, 17 Sep. 2018.

⁶ Kastelic, A., *Non-escalatory Attribution of International Cyber Incidents: Facts, International Law and Politics* (UNIDIR: Geneva, Jan. 2022).

Врїзка 11.1. Деякі види шкідливих програм, що використовуються в кібернападах**Закладка**

Закладка дає доступ до комп'ютерної системи чи зашифрованих даних, обходячи механізми захисту системи.

Вимагач

Вимагач погрожує оприлюднити дані користувача або назавжди заблокувати доступ у разі несплати викупу.

Троян

Троян завантажує шкідливу програму на комп'ютер під виглядом корисної програми.

Очисник

Очисник стирає дані користувача та відокремлює інформацію від підключених драйверів, що робить систему недієздатною і невідновлюваною.

Джерело: Baker, K., 'The 12 most common types of malware', CrowdStrike, 28 Feb. 2023.

ілюструє додаткові складнощі регламентації, оскільки більшість космічних систем виконують як цивільні, так і військові функції (тобто мають подвійне призначення) і часто обслуговують користувачів у кількох державах, які можуть не брати участі в конфлікті. Ці фактори викликають питання, коли і як можна законно атакувати ці системи під час збройного конфлікту у відповідності до суворих вимог міжнародного гуманітарного права.

Згідно з міжнародним гуманітарним правом, цивільні об'єкти, зокрема, супутники, які надають базові послуги цивільним користувачам, не можуть бути цілями нападу⁷. Якщо космічна система має подвійне призначення – наприклад, надає послуги зв'язку як збройним силам держави, так і цивільним користувачам, – вона може бути законною ціллю лише в тому випадку, якщо кваліфікується як військова ціль за своїм характером, розташуванням, призначенням або використанням⁸. Крім того, невибіркові атаки, включаючи атаки, що можуть спричинити “випадкову загибель цивільного населення, поранення цивільних осіб, пошкодження цивільних об'єктів, або все це разом, надмірні порівняно з реальною чи очікуваною прямою військовою вигодою”, забороняються⁹. Питання законності стає ще складнішим, коли держава вражає космічні системи, які впливають на сторонні держави, не втягнуті до конфлікту. В окремих ситуаціях можуть діяти правила нейтралітету. Наприклад, у потенційному збройному конфлікті між двома державами третя держава, яка бажає бути нейтральною, має діяти “неупереджено”, ставлячись до обох воюючих держав однаково¹⁰. Це може бути складно в космічній сфері, оскільки супутники перебувають у власності та використанні не лише

⁷ Protocol Additional to the 1949 Geneva Conventions, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Additional Protocol I, AP I), Article 48. Загальний огляд та інші деталі протоколу див. у підрозділі I Додатку А цього видання.

⁸ Additional Protocol I (посилання 7), Article 52.

⁹ Additional Protocol I (посилання 7), Article 51.

¹⁰ Koplow, D. A., 'Reverse distinction: A US violation of the law of armed conflict in space', *Harvard National Security Journal*, vol. 13 (2022), pp. 100-102.

держав, але й приватних організацій, що означає сценарії, коли “нейтральний” статус держави може бути поставлено під сумнів¹¹.

ООН з 2004 р. силами груп урядових експертів (ГУЕ) і відкритих робочих груп виробляє принципи відповідальних дій держав у кіберпросторі та у сфері інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у контексті міжнародної безпеки (підрозділ IV). Їх робота відображається в регулярних доповідях, на основі яких держави-учасниці ООН розробили та схвалили набір добровільних норм, де описано, що держави повинні, а що не повинні робити в кіберпросторі. Деякі норми описують дії, які держави бажають заохочувати, інші – дії, яких державам слід уникати, наприклад, свідоме використання їхніх територій для здійснення кібернападів або атак на критичну цивільну інфраструктуру.

ООН також створила ГУЕ, а нещодавно – відкриту робочу групу з регулювання безпеки космічної діяльності. Загрози, що виникають на перетині космосу та кібернетики, були предметом обговорення на засіданні відкритої робочої групи у вересні 2022 р., присвяченому розробці норм, правил і принципів відповідальної поведінки для зменшення загроз космічним системам (підрозділ III). Багато обмінів думками на цій відкритій робочій групі були пов’язані з паралельними форумами з питань регулювання кібердіяльності, які, на думку окремих представників, могли б стати основою майбутніх підходів до протидії кібератакам на космічні системи, тоді як інші висловлювали занепокоєння дублюванням тем обговорення в паралельних процесах¹². Є і відмінності в регулюванні двох сфер: зокрема, космічна сфера, на відміну від кіберпростору, десятиліттями регулюється юридично зобов’язуючими договорами. Однак напади в Україні (підрозділ II) свідчать про необхідність узгодженості поточних багатосторонніх процесів з регулювання діяльності в космосі та кіберпросторі та взаємній поінформованості про ці процеси. Це, своєю чергою, може гарантувати зміцнення норм, правил і принципів, запропонованих у рамках цих процесів. Так, на засіданні відкритої робочої групи німецька делегація нагадала про доповідь цієї країни у 2021 р., адресовану Генеральному секретарю ООН, стосовно відповідальної поведінки в космосі на основі інформації про діяльність у сфері кібернетики¹³.

Приватний сектор у координації з урядами також здійснював різноманітну діяльність у космосі та в кіберпросторі. Зокрема, уряд США звернувся до *Microsoft* із проханням поділитися з європейськими державами інформацією про шкідливу програму *FoxBlade*, виявлену *Microsoft* в Україні¹⁴. Крім того,

¹¹ Koplou (посилання 10), р. 102.

¹² Зауваження щодо масштабів узгодженості процесів у космічній і кібернетичній сферах див., наприклад, у коментарях німецької делегації під час загального обміну думками між державами-учасниками на 10-му засіданні 2-ї сесії відкритої робочої групи ООН зі зменшення космічних загроз 16 вересня 2022 р., UN Web TV, 01:04:47-1:07:00. Про стурбованість таким дублюванням див., наприклад, коментарі російської делегації на тому ж форумі о 00:26:08–28:08.

¹³ Див. коментарі німецької делегації (посилання 12); United Nations, General Assembly, ‘German national contribution to the secretary general in reference to the Resolution 75/36 on norms, rules and principles of responsible behaviours in outer space’, Submission by Germany, Apr. 2021.

¹⁴ Sanger, D. E., Barnes, J. E. and Conger, K., ‘As tanks rolled into Ukraine, so did malware. Then Microsoft entered the war’, *New York Times*, 28 Feb. 2022.

Віцепрем'єр М. Федоров звертався до *SpaceX* із проханням надати Україні доступ до супутникового інтернет-сервісу *Starlink* і попросив криптовалютні біржі й навіть Інтернет-корпорацію з присвоєння імен і номерів (*Internet Corporation for Assigned Names and Numbers, ICANN*) запровадити санкції проти Росії¹⁵. Така співпраця між урядами і промисловістю відкриває можливості для вивчення шляхів ефективного вдосконалення регулювання діяльності як у космосі, так і в кіберпросторі, враховуючи зв'язок між цими двома сферами. Однак окремі напрями цієї співпраці, особливо стосовно наступальних кібероперацій, можуть ускладнити регулювання. Ці питання розглядаються в наступних розділах.

¹⁵ Brodtkin, J., 'Ukraine asks Musk for Starlink terminals as Russian invasion disrupts broadband', *Ars Technica*, 28 Feb. 2022; Fedorov, M., Letter to the Internet Corporation for Assigned Names and Numbers (ICANN), 28 Feb. 2022.

II. Напади на космічні об'єкти та кібернапади в Україні

НІВЕДІТА РАДЖУ, ЛОРА СААЛМАН

Після російського вторгнення в лютому 2022 р. Україна опинилася на передньому краї різноманітних атак на космічні системи та кібератак. Космічні системи були ціллю як застосування засобів радіоелектронної боротьби (РЕБ), так і кібернападів¹. Один з таких кібернападів мав значні наслідки, оскільки десятки тисяч інтернет-користувачів по всій Європі, включаючи служби екстреної допомоги у Франції і вітряні електростанції в Німеччині, залишилися без зв'язку. Повідомлялося, що “понад 40% руйнівних кібернападів [по Україні] були націлені на об'єкти критичної інфраструктури, що могло мати негативні наслідки другого порядку для урядування, збройних сил, економіки та населення”². Оскільки такі напади розмивають межу між кіберзлочинністю та кібервійною і впливають як на військовий, так і на цивільний сектори крізь державні кордони, війна в Україні виявила проблеми, які мають бути розв'язані міжнародним регулюванням діяльності в космосі та кіберпросторі³.

У цьому підрозділі розглядаються напади на космічні засоби і кібернапади проти України у 2022 р. По черзі розглядаються кібернапади на космічні об'єкти, державні та фінансові установи, телекомунікаційні мережі та енергетичні об'єкти⁴.

Кібернапади на космічні об'єкти

У перші години вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. відбулася кібератака на споживачський сегмент широкопasmової супутникової мережі *KA-SAT*, якою керує *Skylogis*, дочірня компанія французького супутникового оператора *Eutelsat*, в інтересах американської компанії супутникового зв'язку *Viasat*⁵. Під час розподіленої атаки типу “відмова в обслуговуванні” (*DDoS*) було виявлено великі обсяги цілеспрямованого шкідливого трафіку від кількох модемів та іншого клієнтського обладнання, фізично розташованого в Україні.

¹ Про застосування РЕБ (наприклад, глушіння сигналів космічних засобів), яке тут не розглядається, див., зокрема: EU Aviation Safety Agency (EASA), ‘Global navigation satellite system outage leading to navigation/ surveillance degradation’, Safety Information Bulletin no 2022-02R1, 17 Mar. 2022; Nilsen, T., ‘More Russian GPS jamming than ever across border to Norway’, *Barents Observer*, 9 July 2022.

² Microsoft, Digital Security Unit, ‘Special report: Ukraine – An overview of Russia’s cyberattack activity in Ukraine’, 27 Apr. 2022, p. 4.

³ Хоча загальноприйнятого визначення кібервійни чи кіберзлочину не існує, Управління ООН з питань наркотиків і злочинності (*UNODC*) визначає кібервійну як “кібердії, які створюють загрозу та порушують критичні інфраструктурні системи, що рівнозначно збройному нападу”, а кіберзлочин – як “протиправну дію, вчинену з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) або проти мереж, систем, даних, вебсайтів та/або технологій, або для сприяння злочину”. *UNODC*, ‘Cyberwarfare’; *UNODC*, ‘Cybercrime in brief’.

⁴ Про інші аспекти війни в Україні див. підрозділ V розділу 1, підрозділ I розділу 2, підрозділ I розділу 5, підрозділ V розділу 8, підрозділ I розділу 10 і підрозділ III розділу 12 цього видання.

⁵ *Viasat*, ‘KA-SAT network cyber attack overview’, 30 Mar. 2022.

Наслідки для Європи були суттєвими. Хоча кібератака майже, напевно, була спрямована на порушення супутникового зв'язку української армії, вона спричинила масштабні збої і для цивільних споживачів. *Viasat* повідомив, що кібератака вплинула на “тисячі клієнтів, розташованих в Україні, і десятки тисяч інших клієнтів фіксованого широкопasmового зв'язку по всій Європі”⁶. Це порушило роботу екстрених служб у Франції та перервало дистанційний моніторинг і керування 5 800 вітряками у Німеччині⁷. Заступник голови Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України (Держспецзв'язку) В. Жора підтвердив, що ціллю нападу був український супутниковий зв'язок, і назвав напад “частково успішним”⁸. Росія не взяла на себе відповідальності за цей напад, але кілька держав, включаючи членів ЄС, Велику Британію та США, поклали відповідальність за напад на Росію⁹.

Напрями кібернападів залишаються спірними. *Viasat* стверджує, що шкідливе програмне забезпечення виконувало “легітимні, цілеспрямовані команди керування” та “перезаписувало ключові дані у флеш-пам'яті модемів, роблячи модеми недоступними для мережі, але не повністю непридатними для використання”¹⁰. Натомість фахівці *Sentinel Lab* припускають, що під час кібернападу використовувався механізм керування *KA-SAT* для атаки на ланцюг поставок, щоб запустити програму-очисник *AcidRain*, призначену для перезапису ключових даних у флеш-пам'яті модемів, роблячи модеми непрацюючими¹¹. Вони відзначили концептуальну схожість програми-очисника *AcidRain* із шкідливою програмою *VPNFilter*, яку раніше пов'язували з російською *Sofacy Group*, відомою також як *Advanced Persistent Threat (APT) 28*, *Sandworm* (див. нижче), *Strontium*, *X-Agent*, *Pawn Storm*, *Fancy Bear* і *Sednit*¹². За їхніми висновками, атаки, ймовірно, походили від Росії і мали на меті не тимчасове виведення цих систем з ладу (як припускав *Viasat*), а їх руйнування.

⁶ *Viasat* (посилання 5).

⁷ French National Assembly, National Defence and Armed Forces Committee, ‘Compte rendu: Audition, à huis clos, de M. Stéphane Bouillon, Secrétaire général de la défense et de la sécurité nationale’, Report no. 5, Extraordinary session of 2021-22, 13 July 2022; Enercon, ‘Over 95% of WECs back online following disruption to satellite communication’, 19 Apr. 2022.

⁸ Victor Zhora (@VZhora), Twitter, 10 May 2022, <<https://twitter.com/VZhora/status/1524080689452359680>>.

⁹ Council of the European Union, ‘Russian cyber operations against Ukraine: Declaration by the High Representative on behalf of the European Union’, Press release, 10 May 2022; British Foreign, Commonwealth and Development Office, ‘Russia behind cyberattack with Europe-wide impact an hour before Ukraine invasion’, Press release, 10 May 2022; Blinken, A. J., US secretary of state, ‘Attribution of Russia’s malicious cyber activity against Ukraine’, Press statement, US Department of State, 10 May 2022.

¹⁰ *Viasat* (посилання 5).

¹¹ Guerrero-Saade, J. A. and van Amerongen, M., ‘AcidRain – A modem wiper rains down on Europe’, Sentinel Labs, 31 May 2022.

¹² US Department of Justice, ‘Justice Department announces actions to disrupt Advanced Persistent Threat 28 botnet of infected routers and network storage devices’, 23 May 2018. Про іншу діяльність *Strontium* див. підрозділ IV цього розділу.

Кібернапади на органи влади та промисловість

Ще до вторгнення Росії в Україну, в січні 2022 р., *Microsoft* виявив діяльність руйнівної шкідливої програми *WhisperGate* проти численних організацій в Україні¹³. Ці атаки програм-очисників, замасковані під програми-вимагачі, погрожували зашифрувати головний запис завантаження (*master boot record, MBR*) – перший сектор жорсткого диску, що містить код, необхідний для запуску операційної системи, – якщо не буде сплачено викуп. Але кілька криміналістичних лабораторій визначили, що ймовірно метою було знищення *MBR*¹⁴. До 15 лютого, поки російські війська скупчувалися на кордонах України, були здійснені *DDoS*-атаки на МО та Збройні сили України; наступні *DDoS*-атаки вразили вебсайти двох банків – Приватбанку та Ощадбанку¹⁵.

За кілька годин до вторгнення 24 лютого було здійснено руйнівні кібернапади на цифрову інфраструктуру України. Серед них на окрему увагу заслуговує програма *FoxBlade*, яка відома також під назвою *Hermetic Wiper*, пов'язана нібито з російською військовою розвідкою (див. нижче), та, як і очисник *WhisperGate*, була замаскована під програму-вимагач¹⁶. Вона знищила системи та інформацію понад 12 організацій урядового, ІКТ, енергетичного, сільськогосподарського і фінансового секторів в Україні і з'явилася також в Латвії та Литві¹⁷.

Напрями кібервтручання і кібернападів стали ще ширшими в березні 2022 р., коли програма-закладка з відкритого джерела під назвою *GoMet* вразила велику компанію з розробки програмного забезпечення, що використовується в різних українських державних установах¹⁸. Це свідчить про атаку на ланцюжок постачання з метою компрометації систем через стороннього постачальника послуг.

У серпні 2022 р. головним методом кібервтручання стало викрадання даних. Українські державні установи вразила кампанія фішингу – вид шахрайства, за якого людей оманом змушують розкрити конфіденційну інформацію або використати шкідливе програмне забезпечення, – ймовірно, проведена через урядову хакерську групу *Gamaredon* (також відому як *Actinium*), пов'язану з ФСБ Росії¹⁹.

¹³ 'Destructive malware targeting Ukrainian organizations', Microsoft Security Blog, 15 Jan. 2022.

¹⁴ Mandiant, 'Evacuation and humanitarian documents used to spear phish Ukrainian entities', 20 July 2022; Microsoft, 'Special report' (посилання 2).

¹⁵ Ukrainian State Service of Special Communications and Information Protection (SSSCIP), 'Cyberattacks on the sites of military structures and state banks', 15 Feb. 2022.

¹⁶ Constantinescu, V., 'New FoxBlade malware hit Ukraine hours before invasion, Microsoft says', BitDefender Blog, 1 Mar. 2022; Microsoft Security Intelligence, 'DoS:Win32/FoxBlade.A!dha', 23 Feb. 2022; Guerrero-Saade, J. A., 'HermeticWiper – New destructive malware used in cyber attacks on Ukraine', Sentinel Labs, 23 Feb. 2022.

¹⁷ Microsoft, 'Special report' (посилання 2); Uchill, J., 'Ransomware may have been a decoy to launch new wiper malware seen in Ukraine cyberattacks', SC Media, 24 Feb. 2022.

¹⁸ Schultz, J., 'Attackers target Ukraine using GoMet backdoor', Talos Threat Spotlight Blog, 21 July 2022.

¹⁹ Malhotra, A. and Venere, G., 'Gamaredon APT targets Ukrainian government agencies in new campaign', Talos Threat Spotlight Blog, 15 Sep. 2022; Mandiant (посилання 14).

У жовтні 2022 р. програма-вимагач *Prestige* вразила організації транспорту та логістики в Україні та Польщі²⁰. Це створило умови для подальшого враження цих ключових секторів економіки групою *Iridium*, нібито пов'язаною з хакерським підрозділом *Sandworm* (військова частина 74455) військової розвідки Росії – Головного управління Генерального штабу збройних сил (колишнього *Главного Разведывательного Управления, ГРУ*)²¹. Цю частину вважають причетною до застосування в Україні програм-очисників *FoxBlade*, *CaddyWiper* та *Industroyer2*²².

Кібернапади на засоби зв'язку

3 лютого 2022 р. український ІКТ-оператор “Київстар”, який надає послуги мобільного зв'язку майже 26 млн осіб, розповів про протидію шквалу кібератак і фізичних нападів (включно з ракетними ударами), які знищили майже 10% його базових станцій²³. Цікаво, що ця комбінація атак збіглася зі спробами Росії переадресувати інтернет-трафік в окупованих районах України через власні мережі²⁴. Це означало, що російська влада змогла б відстежувати, викрадати та маніпулювати даними в Україні²⁵. У “Київстарі” казали, що фішингові атаки почастішали втричі, до чого треба додати подвоєння *DDoS*-атак, спрямованих на перевантаження вебсайтів компанії онлайн-трафіком, спроби викрадання даних про телефонні дзвінки та кібервторгнення до третіх сторін для отримання доступу до мереж “Київстар”²⁶.

У березні 2022 р. кібернапади на телекомунікаційні компанії знову посилились – об'єктом “масованої кібератаки” став інтернет-провайдер “Укртелеком”²⁷. Кількість відключень зв'язку збільшилося на 13%, порівняно з доконфліктним рівнем. Хоча “Укртелеком” відновив окремі послуги в день атаки, там підкреслили, що “для продовження надання послуг Збройним силам України та іншим військовим формуванням, а також клієнтам” провайдер обмежив послуги “більшості приватних користувачів і бізнес-клієнтів”, зберігаючи фіксовану плату для цивільних користувачів²⁸. На фоні постійних спроб порушити роботу телекомунікаційних компаній у червні 2022 р. Команда реагування на комп'ютерні надзвичайні ситуації Держспецзв'язку України (*CERT-UA*) попередила про електронні листи з

²⁰ Microsoft, ‘New “Prestige” ransomware impacts organizations in Ukraine and Poland’, 14 Oct. 2022.

²¹ Microsoft, ‘Special report’ (посилання 2).

²² Про *Sandworm* див., наприклад: Holt, R., ‘Sandworm: A tale of disruption told anew’, WeLiveSecurity by ESET, 21 Mar. 2022; US Cybersecurity and Infrastructure Security Agency, ‘New Sandworm malware Cyclops Blink replaces VPNFilter’, Alert no. AA22-054A, 23 Feb. 2022.

²³ Satariano, A., ‘How Russia took over Ukraine’s internet in occupied territories’, *New York Times*, 9 Aug. 2022; Bergengruen, V., ‘The battle for control over Ukraine’s internet’, *Time*, 18 Aug. 2022.

²⁴ Про імовірну координацію кібератак і фізичних нападів див.: Khmelova, I., *Cyber, Artillery, Propaganda: Comprehensive Analysis of Russian Warfare Dimensions* (SSSCIP: Kyiv, 2022).

²⁵ Satariano (посилання 23).

²⁶ Miller, M., ‘Ukraine’s largest telecom stands against Russian cyberattacks’, *Politico*, 7 Sep. 2022.

²⁷ Condon, S., ‘“Massive cyberattack” against Ukrainian ISP has been neutralized, Ukraine says’, *ZDNet*, 28 Mar. 2022.

²⁸ Condon (посилання 27).

файлом, який завантажує троян дистанційного доступу *DarkCrystal*, націлений на українських телекомунікаційних операторів і провайдерів послуг²⁹.

Кібернапади на об'єкти енергетики

У квітні 2022 р. *CERT-UA* разом з розташованою у Словаччині міжнародною компанією з кіберзахисту *ESET* проаналізувала кібернапад на українські високовольтні електричні підстанції, який дехто пов'язував з *Sandworm*³⁰. Під час кібервтручання, яке відбулося в лютому з запланованою датою активації у квітні, було використано шкідливе програмне забезпечення проти промислових систем управління, які відстежують, контролюють і регулюють автоматизовані процеси в них. Криміналісти виявили, що це був вірус під назвою *Industroyer2*, який є оновленою версією шкідливого програмного забезпечення *Industroyer*, що використовувалось у 2016 р. для припинення електропостачання в Україні, також нібито пов'язаного з *Sandworm*³¹. У кібернападі *Industroyer2* нібито використовувалося й інше шкідливе програмне забезпечення, включаючи *CaddyWiper*, *OrcShred*, *SoloShred* та *AwfulShred*. Хоча ця конкретна кібератака виявилася невдалою, вона свідчить про можливість подальших аналогічних атак на критичну інфраструктуру та об'єкти енергопостачання.

Заступник міністра енергетики України Ф. Сафаров поклав вину за спробу кібератаки на Росію, заявивши, що та намагалася запобігти підключенню України до загальноєвропейської електромережі³². Вказуючи на гуманітарну ціну такого відключення, заступник керівника Держспецзв'язку В. Жора підкреслив, що атака була спрямована на заподіяння шкоди цивільним об'єктам: “Вона мала спрацювати так, щоб спричинити перебої з електроенергією у ряді областей України, що позбавило б цивільне населення електроенергії, і я наголошую на тому, що ціллію була ця цивільна інфраструктура, щоб порушити електропостачання”³³. Крім того, як впливає з закритого документа, що, як повідомляється, потрапив до *MIT Technology Review*, протягом наступних тижнів російські хакери нібито зламали українську енергетичну компанію та тимчасово відключили дев'ять електричних підстанцій³⁴.

²⁹ SSSCIP, ‘Hackers attack Ukrainian telecom operators and service providers’, 25 June 2022.

³⁰ ESET Research, ‘Industroyer2: Industroyer reloaded’, WeLiveSecurity by ESET, 12 Apr. 2022.

³¹ US Department of Justice, Office of Public Affairs, ‘Six Russian GRU officers charged in connection with worldwide deployment of destructive malware and other disruptive actions in cyberspace’, Press release, 19 Oct. 2020.

³² Uchill, J., “‘The criminals are guided by the Russian Federation’: Ukraine responds to Industroyer2”, SC Media, 12 Apr. 2022. Див. також Blaustein, A., ‘How Ukraine unplugged from Russia and joined Europe’s power grid with unprecedented speed’, *Scientific American*, 23 Mar. 2022.

³³ Uchill, “‘The criminals are guided by the Russian Federation’” (посилання 32).

³⁴ O’Neill, P. H., ‘Russian hackers tried to bring down Ukraine’s power grid to help the invasion’, *MIT Technology Review*, 12 Apr. 2022.

Висновки

Постійні атаки на системи ІКТ і критичну інфраструктуру в Україні, які вплинули на користувачів по всій Європі, демонструють як кібернетичні, так і фізичні наслідки таких атак для цивільного населення, що може бути порушенням міжнародного гуманітарного права. Крім того, поєднання різноманітних кібервтручань і кібератак демонструє, що руйнівний вплив не обмежується національними і промисловими кордонами, військовим і цивільним секторами, а також – у формі програм-очисників, що маскуються під вимагачів – технологічними межами. Такі атаки також свідчать про зближення тактики кіберзлочинності та цілей кібервійни. Ці тенденції вказують на нагальну потребу вдосконалення управління як у космічній, так і в кібернетичній сфері, про що йдеться в підрозділах III та IV, відповідно.

III. Події у сфері регулювання космічної діяльності та наслідки війни в Україні

НІВЕДІТА РАДЖУ

Відкрита робоча група зі зменшення космічних загроз шляхом запровадження норм, правил і принципів відповідальної поведінки (*open-ended working group (OEWG) on reducing space threats through norms, rules and principles of responsible behaviours*), створена ГА ООН у 2021 р., двічі збиралася у 2022 р. Хоча політичні обставини після вторгнення в Україну свідчили про те, що переговори будуть складними, країни, тим не менш, зустрілися та обмінялися думками стосовно чинних міжнародних засад регулювання космічної діяльності, а також поточних і майбутніх загроз космічним системам. Прикладами таких загроз у 2022 р. були кібератака на супутник зв'язку та глушення супутникових сигналів навігації і зв'язку, в т. ч. супутників приватних компаній (підрозділ II)¹. Обговорення у *OEWG* торкалися цих інцидентів, визнавши серйозність некінетичних загроз космічним системам. Декілька учасників *OEWG* також відзначили збільшення кількості руйнівних випробувань проти-супутникової зброї прямого влучання (*direct-ascent anti-satellite, DA-ASAT*), останнє з яких провела Росія у 2021 р. Обіцянка США не проводити такі випробування спонукала кілька держав наслідувати їх приклад і посилила підтримку резолюції ГА ООН за ініціативою США.

У цьому розділі спочатку розглядаються сесії *OEWG* у 2022 р., а потім наводиться загальний огляд обговорень державами заборони руйнівних випробувань *DA-ASAT*. Наприкінці розділу, у світлі ролі недержавних суб'єктів у війні в Україні, розглядається співпраця урядів з приватними компаніями у космосі та наслідки для регулювання космічної діяльності.

Відкрита робоча група зі зменшення космічних загроз

Багатостороння взаємодія в регулюванні космічної діяльності у 2022 р. зробила невеликий крок уперед. У 2020 р. ГА ООН ухвалила запропоновану Великою Британією резолюцію про зменшення космічних загроз, норми, правила та принципи відповідальної поведінки в космосі². У наступній резолюції у 2021 р. ГА ООН вирішила скликати відкриту робочу групу (*OEWG*) з цієї тематики³. Згідно з цією резолюцією, група збиралася на дві сесії, у 2022 та 2023 рр. Перша сесія 2022 р. була відкладена через процедурні заперечення російської делегації стосовно браку часу на підготовку та заперечення Росії та Куби стосовно участі недержавних суб'єктів⁴. Оскільки перша

¹ Zarkan, L. C., 'Commercial space operators on the digital battlefield', Centre for International Governance Innovation (CIGI) Essays on Cybersecurity and Outer Space, 29 Jan. 2023.

² UN General Assembly Resolution 75/36, 7 Dec. 2020.

³ UN General Assembly Resolution 76/231, 24 Dec. 2021. Див. також: Раджу Н. "Розвиток безпеки в космосі". – *Щорічник СІПІ 2022*, підрозділ VI розділу 13.

⁴ UN General Assembly Resolution 76/231 (посилання 3), para. 6; Hitchens, T., 'No love from Russia for UN military space norms meeting', Breaking Defense, 9 Feb. 2022.

сесія спочатку була запланована на 14 лютого, цікаво, що заперечення Росії були висунуті напередодні її вторгнення в Україну⁵.

OEWG у 2022 р. двічі збиралася на основні сесії, у травні та вересні, хоча часові рамки цих зустрічей вказували на те, що прогрес по суті буде важким. На обох сесіях спостерігалася активна взаємодія, яка не обмежувалася традиційними “космічними державами”, за суттєвої участі регіонів, включаючи держави Азійсько-Тихоокеанського регіону та Латинської Америки. Зокрема, лунали ініціативи з удосконалення юридичного тлумачення терміну “належна увага” в Договорі про відкритий космос відповідно до терміну “відповідальна поведінка”, запропонованого Філіппінами⁶. Крім того, попри початкові процедурні заперечення деяких держав, інклюзивність цього процесу була відображена в дозволі громадянському суспільству та неурядовим організаціям (НУО) брати участь у цих сесіях. Це стало позитивною подією, враховуючи те, що участь недержавних суб’єктів у процесах ООН може викликати суперечки (підрозділ IV).

Обговорення на першій сесії *OEWG* у травні були конструктивними, оскільки вони зосереджувалися на чинному законодавстві та прогалинах в існуючій системі регулювання космічної діяльності. *OEWG* прагнула передусім визначити, що такі добровільні заходи, як норми, правила та принципи відповідальної поведінки не суперечать, а радше підтримують розвиток юридично обов’язкових заходів. Китай і Росія виступили за використання спільно запропонованого ними проекту договору про запобігання розміщенню зброї у космосі та загрозі чи застосуванню сили проти космічних об’єктів як основи для нових правових заходів з регулювання космічної діяльності. Вони стверджували, що запропонований договір більш чітко узгоджується з цілями Конференції з роззброєння в контексті запобігання гонці озброєнь у космосі (*prevention of an arms race in outer space, PAROS*)⁷.

Версенева сесія, яка зосередилася на поточних і майбутніх загрозах космічним системам, виявилася складнішою через суб’єктивність сприйняття загроз і чутливість обговорення можливостей різних держав. Росія зазначила, що ініціюватиме нову групу урядових експертів (ГУЕ) ООН з питань *PAROS* та запобігання розміщенню зброї у космосі⁸. ГУЕ, створена згідно з резолюцією ГА ООН, продовжить роботу попередньої ГУЕ з питань *PAROS*, яка завершилася у 2019 р., і почне працювати у 2023 р.⁹ Третя та четверта змістовні сесії *OEWG*, заплановані на січень-лютий і серпень 2023 р., мають оцінити результати роботи та майбутнє Групи до скликання першої сесії ГУЕ.

⁵ Про війну в Україні див. підрозділ V розділу 1, підрозділ I розділу 2, підрозділ I розділу 5, підрозділ V розділу 8, підрозділ I розділу 10 і підрозділ III розділу 12 цього видання.

⁶ United Nations, General Assembly, Open-ended working group (OEWG) on reducing space threats, ‘The duty of “due regard” as a foundational principle of responsible behavior in space’, Working paper submitted by the Philippines, A/AC.294/2022/WP.12, 11 May 2022.

⁷ Conference on Disarmament, ‘Draft Treaty on the Prevention of the Placement of Weapons in Outer Space, the Threat or Use of Force against Outer Space Objects’, Submitted by China and Russia, CD/1985, 12 June 2014; UN General Assembly Resolution 76/23, 6 Dec. 2021. Стислий опис і список учасників Конференції з роззброєння див. у підрозділі I Додатку Б цього видання.

⁸ United Nations, General Assembly, OEWG on reducing space threats, 2nd session, Statement by Russia, 12 Sep. 2022.

⁹ UN General Assembly Resolution 77/250, 30 Dec. 2022. Про попередні ГУЕ див.: Поррас Д. “На шляху до гонки озброєнь у космосі”. – *Щорічник СІПІ 2020*, підрозділ III розділу 13.

Заборона руйнівних протисупутникових випробувань

Останнє на цей час руйнівне протисупутникове випробування *DA-ASAT* провела Росія у листопаді 2021 р. по одному зі своїх космічних об'єктів, утворивши велику кількість космічних уламків¹⁰. У 2022 р. багато цих уламків, за повідомленнями, зійшли з орбіти, але сотні внесених до каталогу фрагментів залишалися¹¹. Оскільки космічне сміття становить невідбиркову загрозу для всіх держав, які здійснюють космічну діяльність, включаючи державу, яка виконала випробування, багато делегатів на сесіях *OEWG* постійно порушували це питання.

За тиждень до першої сесії *OEWG* США нагадали про руйнівне випробування *DA-ASAT* Росією у 2021 р. і зобов'язали не проводити таких випробувань¹². У міжнародному співтоваристві широко вітали це зобов'язання США, оскільки зацікавлені сторони наполегливо рекомендували заборонити такі випробування в інтересах більш безпечної, надійної і стабільної космічної діяльності¹³. Після зобов'язання США Канада теж заявила про аналогічне зобов'язання на першій сесії *OEWG*¹⁴.

Заборону руйнівних випробувань *DA-ASAT* на сесії *OEWG* назвали “давню назрілою”, оскільки це питання виглядало найменш суперечливим. Справа в тому, що охоплення такої заборони є обмеженим, забороняючи лише руйнівні випробування проти об'єкту (виключаючи імітаційні випробування і прольоти), і не поширюється на розробку та власне використання цієї технології. Однак зобов'язання США вітали не всі. Окремі держави назвали його “лицемірним”, враховуючи, що США проводили випробування протисупутникової зброї у минулому, востаннє – у 2008 р.¹⁵ Інші вважали охоплення запропонованої заборони недостатнім, оскільки вона не стосується розробки та розгортання зброї *DA-ASAT* або інших засобів загрози чи порушення космічних систем¹⁶.

Згодом подібні зобов'язання взяли на себе й інші держави, зокрема Австралія, Франція, Німеччина, Японія, Південна Корея, Нова Зеландія, Швейцарія та Велика Британія. Використовуючи цей зростаючий імпульс, США запропонували ухвалити резолюцію ГА ООН, що закликає держави

¹⁰ Raju, ‘Developments in space security’ (посилання 3), pp. 574-75; Raju, N., ‘Russia’s anti-satellite test should lead to a multilateral ban’, SIPRI Commentary, 7 Dec. 2021.

¹¹ Foust, J., ‘Majority of tracked Russian ASAT debris has deorbited’, SpaceNews, 29 Sep. 2022; Foust, J., ‘Starlink satellites encounter Russian ASAT debris squalls’, SpaceNews, 9 Aug. 2022.

¹² White House, ‘Remarks by Vice President Harris on the ongoing work to establish norms in space’, 18 Apr. 2022.

¹³ Ortega, A. A. and Zarkan, L. C., ‘The road to a moratorium on kinetic ASAT testing is paved with good intentions, but is it feasible?’, Fondation pour la recherche stratégique (FRS) Note no. 22/22, May 2022; Raju, ‘Russia’s anti-satellite test should lead to a multilateral ban’ (посилання 10); Byers, M. et al., ‘Kinetic ASAT test ban treaty’, Open letter to Volkan Bozkir, President of the UN General Assembly, Outer Space Institute, 2 Sep. 2021.

¹⁴ United Nations, General Assembly, OEWG on reducing space threats, 1st session, Statement by Canada, 9 May 2022.

¹⁵ United Nations, General Assembly, OEWG on reducing space threats, 2nd session, ‘Responsible behavior as an elusive and diversionary concept for Prevention of an Arms Race in Outer Space (PAROS)’, Working paper submitted by Iran, A/AC.294/2022/WP.22, 21 Sep. 2022, p. 5.

¹⁶ United Nations, General Assembly, OEWG on reducing space threats, 1st session, General remarks by China, 9 May 2022, p. 4.

взяти на себе зобов'язання не проводити руйнівні випробування *DA-ASAT*¹⁷. За неї проголосували 155 держав, 9 – проголосували проти (серед них – Китай і Росія), і 9 – утрималися (включно з Індією)¹⁸. Цікаво, що руйнівні випробування *DA-ASAT* проводили лише чотири держави: Китай, Індія, Росія та США. Тому таке голосування вказує на складність ухвалення консенсусом рішень стосовно безпеки в космосі, навіть з питань, які дехто вважав безперечними.

Співпраця урядів з бізнесом

Роль недержавних суб'єктів, зокрема компаній, у космічній діяльності швидко зросла з комерціалізацією космічного простору. Цю тенденцію підтвердили драматичні події 2022 р. У лютому, після вторгнення Росії в Україну, український Віцепрем'єр-міністр цифрової трансформації М. Федоров неодноразово звертався до приватних компаній. Зокрема, він звернувся до *SpaceX* з проханням надіслати в Україну термінали супутникового інтернет-зв'язку *Starlink*, на що керівник компанії І. Маск (*Elon Musk*) відповів позитивно¹⁹. Повідомлялося, що така співпраця між *SpaceX* і українським урядом планувалася впродовж кількох тижнів до публічного листування у *Twitter*²⁰.

Оскільки *Starlink* використовується українськими військами, у жовтні 2022 р. чиновник російського МЗС заявив, що “квазіцивільна інфраструктура” може бути ціллю для удару у відповідь²¹. Незрозуміло, була ця заява лише загальним попередженням американським компаніям, зокрема *SpaceX*, які допомагають українським військовим, чи вона свідчила про негайну готовність завдати такого удару. В останньому випадку напади російських систем *DA-ASAT* по супутниках *Starlink* були б непрактичними та дорогими, оскільки, зокрема, такий удар вимагає знищення великої кількості космічних об'єктів багатьма ракетами. Крім того, такі дії не лише вважалися б ескалацією, а й означали б застосування сили проти космічного об'єкта іншої держави та могли спровокувати конфлікт у космосі з далекосяжними наслідками, зокрема для цивільного населення. У будь-якому випадку, ця заява показала можливість майбутньої ескалації конфлікту в Україні через космічні системи. Так, дехто зауважував, що навіть початок кібернападів у космосі може спричинити ескалацію та призвести до конфлікту на землі (підрозділ IV)²².

¹⁷ UN General Assembly Resolution 77/41, 7 Dec. 2022.

¹⁸ United Nations, Digital Library, ‘Destructive direct-ascent anti-satellite missile testing: Resolution adopted by the General Assembly’, 7 Dec. 2022.

¹⁹ Mykhailo Fedorov (@FedorovMykhailo), Twitter, 26 Feb. 2022, <<https://twitter.com/FedorovMykhailo/status/149754363293266944>>; Elon Musk (@elonmusk), Twitter, 26 Feb. 2022, <<https://twitter.com/elonmusk/status/1497701484003213317>>; Brodtkin, J., ‘Ukraine asks Musk for Starlink terminals as Russian invasion disrupts broadband’, *Ars Technica*, 28 Feb. 2022.

²⁰ Foust, J., ‘SpaceX worked for weeks to begin Starlink service in Ukraine’, *SpaceNews*, 8 Mar. 2022.

²¹ United Nations, General Assembly, OEWG on reducing space threats, Statement by Russia (посилання 8), р. 2.

²² West, J., ‘Where outer space meets cyberspace: A human-centric look at space security’, *CIGI Essays on Cybersecurity and Outer Space*, 29 Jan. 2023.

Договір 1967 р. про відкритий космос (*Outer Space Treaty*) передбачає застосування міжнародного права до космічного простору²³. Він включає положення міжнародного гуманітарного права (МГП), підтвержені кількома державами²⁴. Однак на другій сесії *OEWG* зі зменшення космічних загроз у вересні 2022 р. російська делегація назвала обговорення МГП “необґрунтованим і неприйнятним”²⁵. Підставою для такої заяви Росія вбачала те, що обговорення специфіки МГП є проблемним, оскільки це збільшує “допустимість збройного конфлікту в космосі”²⁶. Інші держави висловили аналогічні думки і теж виступили проти обговорення питань МГП на таких переговорах²⁷. Хоча МГП поширюється на космічний простір, такі обміни думками показують делікатність обговорення цієї теми в *OEWG* і на подібних форумах.

Висновки

Війна в Україні стала прикладом кібернападів та загрози кінетичних ударів по космічних системах. Це засвідчує критичну роль космічних технологій і потребу в подальших заходах регулювання. З огляду на триваючі бойові дії в Україні та різні позиції у питанні пріоритетів регулювання космічної діяльності, досягнення консенсусу під час багатосторонніх обговорень майбутніх заходів буде проблематичним. Процедурні заперечення, висунуті окремими учасниками стосовно ступеня участі неурядових суб’єктів в *OEWG* зі зменшення космічних загроз також вказують на труднощі забезпечення інклюзивності цих процесів. Однак, як свідчить резолюція ГА ООН про заборону руйнівних випробувань *DA-ASAT*, все ще є можливості для прогресу, хоч і невеликими кроками.

²³ Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies (*Outer Space Treaty*), Article III. Загальний огляд та інші деталі Договору про відкритий космос див. у підрозділі I Додатку А цього видання.

²⁴ Див., наприклад: United Nations, General Assembly, *OEWG on reducing space threats*, 1st session, Submission by the EU, A/AC.294/2022/WP.5, 5 May 2022, p. 1.

²⁵ United Nations, General Assembly, *OEWG on reducing space threats*, 2nd session, Statement by Russia, 12 Sep. 2022, pp. 4-5.

²⁶ United Nations, General Assembly, *OEWG on reducing space threats*, ‘On counterproductive nature of consideration of the applicability of international humanitarian law (IHL) to outer space activities’, Working paper submitted by Russia, A/AC.294/2023/WP.11, 30 Jan. 2023, p. 1.

²⁷ Див., наприклад, зауваження кубинської делегації до обговорення МГП під час загального обміну думками між країнами-учасницями на 10-му засіданні 2-ї сесії відкритої робочої групи ООН зі зменшення космічних загроз; 16 Sep. 2022, UN Web TV, 00:54:54-56:50.

IV. Події у сфері регулювання діяльності в кіберпросторі та наслідки війни в Україні

ЛОРА СААЛМАН

Нормативно-правова база, розроблена в рамках тривалого процесу ООН з питань регулювання діяльності в кіберпросторі зазнала серйозних викликів у 2022 р. внаслідок війни в Україні. Ці норми порушувалися як до, так і під час конфлікту, включаючи ймовірне використання території України та Росії з відома урядів та підтримку протиправних дій з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ)¹. Кібернапади та кібервтручання з обох сторін завдавали шкоди критичній цивільній інфраструктурі та інформаційним системам (підрозділ II).

Тим не менш, продовжувалося міжнародне співробітництво у кримінальному переслідуванні злочинців з використанням ІКТ. Цікаво, що міжурядова співпраця відбувалася не лише між Україною і США чи Україною та ЄС, але навіть між Росією та США. Крім того, співпраця між урядами та промисловістю включала надання низкою компаній комп'ютерних апаратних і програмних послуг. Однак ця взаємодія з компаніями не поширилася на процес ООН з регулювання діяльності в кіберпросторі, де мали місце спроби заблокувати акредитацію приватного сектору та неурядових організацій (НУО).

У цьому підрозділі спочатку розглядається розвиток процесу ООН з регулювання діяльності в кіберпросторі у 2022 р. Далі розглянуті два напрями міжнародної співпраці: між правоохоронними органами Росії та США стосовно злочинів, пов'язаних з ІКТ; та між Україною та державними й недержавними суб'єктами у питаннях кіберстійкості, регулювання діяльності в кіберпросторі та навіть можливих кібератак. Підрозділ завершується стислою оцінкою перспектив досягнення консенсусу в регулюванні кіберпростору.

Друга відкрита робоча група ООН з безпеки ІКТ

Нинішній процес ООН з регулювання діяльності в кіберпросторі почався з 2004 р. зі створення ГА ООН низки груп урядових експертів (ГУЕ). У 2019 р. цей процес розділився на дві частини, коли одночасно відбулися засідання підтриманої США ГУЕ (з обмеженим членством) з питань “просування відповідальної поведінки держав у кіберпросторі в контексті міжнародної безпеки” та підтриманої Росією відкритої для всіх держав-членів ООН робочої групи (*OEWG*) з “розвитку в галузі інформації і телекомунікацій у контексті міжнародної безпеки” (*OEWG I*). Друга відкрита робоча група, з “безпеки використання інформаційно-комунікаційних технологій у 2021-2025 рр.” (*OEWG II*), провела своє перше засідання у 2021 р.²

¹ Przetacznik, J. and Tarpova, S., ‘Russia’s war on Ukraine: Timeline of cyberattacks’, European Parliamentary Research Service, June 2022.

² UN General Assembly Resolution 75/240, 31 Dec. 2020. Про процеси в ГУЕ та *OEWG* див.: Питляк Е. “Кіберпростір і зловмисне використання інформаційно-комунікаційних технологій”. – *Щорічник СІПІ 2022*, підрозділ V розділу 13; UN Office for Disarmament Affairs (UNODA), ‘Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security’.

Доповіді ГА ООН, видані у 2022 р., засвідчують спільні зусилля у збереженні каналів взаємодії відкритими в умовах війни в Україні та “складної геополітичної ситуації”³. Це дозволило державам реагувати на: поточні проблеми, пов’язані з розвитком ІКТ у військових цілях; зловмисним використанням ІКТ державними та недержавними суб’єктами; застосування ІКТ проти критичної інфраструктури, яка забезпечує основні послуги для населення, що загрожує загрозу доступності та непорушності Інтернет-послуг і системи охорони здоров’я⁴. Відповідно, доповіді ООН містили низку пропозицій з розвитку спроможностей і зміцнення довіри, зокрема, стосовно каталогу контактних осіб з питань безпеки ІКТ, з якими “можна зв’язатися в екстрених випадках”⁵.

ГА ООН також ухвалила резолюцію про початок розробки узгодженої програми дій “зі сприяння відповідальній поведінці держав у використанні інформаційно-комунікаційних технологій у контексті міжнародної безпеки”⁶. Однак пропозиція стосовно програми дій залишалася спірною через побоювання, що вона може створити орган, паралельний *OEWG II*⁷. Якщо ГА ООН зможе ухвалити програму дій як постійний, інклюзивний, практичний механізм після завершення *OEWG II* у 2025 р., це принаймні підтримає канали взаємодії з ООН. Однак участь НУО, ймовірно, зустрічатиме дедалі більше перешкод (див. обговорення питань України і приватного сектора нижче).

Попри ознаки прогресу, масштабні кібернапади на цивільну критичну інфраструктуру як до, так і під час вторгнення Росії в Україну, ймовірно, здійснені державними та недержавними суб’єктами з обох сторін, показали, що проблеми з дотриманням міжнародних прав у кіберпросторі зберігаються. Це підтвердила *OEWG I* у підсумковій доповіді у 2021 р.⁸ По суті, кібератаки на державні, фінансові, телекомунікаційні та енергетичні об’єкти (підрозділ II) показали, що як російські, так і українські державні й недержавні суб’єкти порушували норми, визначені ГУЕ та *OEWG* у сфері ІКТ⁹. До цих порушень належали: обізнаність урядів про використання їх територій для протиправних дій із застосуванням ІКТ; навмисне пошкодження або порушення роботи

³ United Nations, General Assembly, OEWG on security of and in the use of ICT 2021-25, 3rd substantive session, Draft annual progress report, A/AC.292/2022/CRP.1, 28 July 2022, para. 1.

⁴ United Nations, General Assembly, ‘Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security’, Report of the First Committee, A/77/380, 14 Nov. 2022; UN General Assembly Resolution 77/37, 7 Dec. 2022; United Nations, General Assembly, OEWG on security of and in the use of ICT 2021-25, ‘Developments in the field of information and telecommunications in the context of international security’, Note by the secretary-general, A/77/275, 8 Aug. 2022.

⁵ United Nations, A/AC.292/2022/CRP.1 (посилання 3), para. 16(b).

⁶ UN General Assembly Resolution 77/37 (посилання 4).

⁷ Meyer, P., ‘Cyber security at the UN General Assembly First Committee – Deja vu all over again’, ICT for Peace Foundation, 11 Nov. 2022.

⁸ United Nations, General Assembly, OEWG on developments in the field of ICT in the context of international security, Final substantive report, A/75/816, 18 Mar. 2021, paras 34-40, and annex II, para. 18. Див. також: United Nations, General Assembly, GGE on advancing responsible state behaviour in cyberspace in the context of international security, Report, A/76/135, 14 July 2021, para. 71(f).

⁹ United Nations, A/77/380 (посилання 4); UN General Assembly Resolution 77/37 (посилання 4); United Nations, A/77/275 (посилання 4).

критичної інфраструктури; пошкодження інформаційних систем, що надають послуги населенню.

Хоча такі порушення продемонстрували зростаючу потребу в посиленні регулювання діяльності в кіберпросторі, вони також виявили складність його забезпечення. Ця складність зумовлена, зокрема, постійною проблемою визначення винних, яка посилюється участю державних і недержавних суб'єктів у конфлікті в Україні та подвійним характером використання кіберпростору – для цивільних і військових цілей – у поєднанні з добровільним характером цих норм.

Міжнародна співпраця з Росією

У конфлікті між Росією та Україною, інші європейські держави і США переважно підтримали Україну та намагалися чинити дипломатичний тиск на Росію. Однак Росія у 2022 р. у співпраці з іншими урядами доклала значних зусиль із запровадження норм ГУЕ та *OEWG* стосовно кіберпростору, зокрема, стосовно обміну інформацією у судовому переслідуванні злочинців за використання ІКТ.

У січні 2022 р., безпосередньо перед вторгненням в Україну, ФСБ і правоохоронні органи Росії співпрацювали з американськими колегами для арешту чотирьох членів, включаючи ймовірного керівника, хакерського угруповання *Infraud Organisation* (відомого також як *Unicc*, *Faaxxx* і *Faxtrod*), яке за сім років своєї діяльності завдало збитків на \$560 млн¹⁰. На початку того ж місяця ФСБ на запит США провела рейди та заарештувала 14 імовірних членів груп, що використовували шкідливі програми *DarkSide* і *REvil*, у т. ч. хакера, який, за словами офіційних осіб США, здійснив кібератаку на *Colonial Pipeline* – найбільшу у США систему трубопроводів для нафтопродуктів¹¹.

Дехто пов'язує ці дії зі спробами Росії пом'якшити гостроту реакції США на її вторгнення в Україну¹². Так чи інакше, вони свідчать про готовність Росії співпрацювати в дотриманні деяких ключових норм у кіберпросторі навіть з країнами, з якими вона має ворожі відносини.

Міжнародна співпраця з Україною

Підтримка України іншими урядами

У 2022 р. Україна діяла, активно консультуючись з урядами інших країн у питаннях кіберстійкості та регулювання діяльності в кіберпросторі.

У лютому 2022 р. Держсекретар США Е. Блінкен (*Anthony Blinken*) виступив із заявою, в якій засудив кібернапади на Україну та пообіцяв посилити підтримку “цифрового зв'язку України”, зокрема шляхом надання супутникових телефонів і терміналів передачі даних українським урядовцям,

¹⁰ Pascu, I., ‘Russia arrests leader of “Infraud Organization” hacker group’, *Bleeping Computer*, 25 Jan. 2022.

¹¹ Burgess, M., ‘Russia takes down REvil hackers as Ukraine tensions mount’, *Wired*, 14 Jan. 2022; Dixon, R. and Nakashima, E., ‘Russia arrests 14 alleged members of REvil ransomware gang, including hacker US says conducted Colonial Pipeline attack’, *Washington Post*, 14 Jan. 2022.

¹² Dixon and Nakashima (посилання 11).

постачальникам основних послуг та операторам критичної інфраструктури¹³. Пізніше, у травні 2022 р., керівник Кіберкомандування (*Cyber Command*) США генерал П. Накасоне (*Paul Nakasone*) заявив, що його відомство створило команду “полювання на випередження” (*‘hunt forward’ team*), щоб допомогти Україні посилити кіберзахист від активних загроз¹⁴. В червні 2022 р. П. Накасоне фактично підтвердив, що США здійснювали наступальні кібероперації на підтримку України, заявивши, що вони “провели серію операцій усіх видів: наступальні, оборонні, [та] інформаційні операції”¹⁵. Місяцем пізніше США навели докази 20 виявлених ними можливих кібервтручань в українські системи¹⁶.

ЄС також узяв на себе зобов’язання перед Україною з кіберзахисту. В березні 2022 р. естонська Академія електронного врядування (*e-Governance Academy*) почала реалізацію 12-місячного проєкту ЄС вартістю €10 млн зі зміцнення кібербезпеки та забезпечення доступності громадських послуг в Україні¹⁷. Проєкт стосувався трьох основних сфер: (а) безпека української урядової захищеної платформи обміну даними та державними реєстрами “Трембіта”, включно з виявленням та нейтралізацією можливих кіберзагроз; (б) захист критичної інфраструктури та публічних даних, включаючи заміну зруйнованого обладнання; (в) надання засобів безпеки, що дозволяють оперативному персоналу підтримувати та обслуговувати критично важливу державну інфраструктуру. У грудні 2022 р. ЄС також відкрив у Києві кіберлабораторію для посилення спроможностей України з кіберзахисту¹⁸. Це було профінансовано фондом підтримки Збройних сил України в розмірі €31 млн, погодженим у грудні 2021 р. у рамках Європейського фонду миру ЄС.

У більш широкому контексті, в жовтні та листопаді у Вашингтоні відбувся міжнародний саміт Ініціативи протидії вимагачам (*Counter Ransomware Initiative*), у якому взяли участь 37 країн, у т. ч. Україна, але без Росії¹⁹. Результатом саміту став план дій держав зі співпраці у притягненні до відповідальності за злочини хакерів, які використовують програми-вимагачі, та відмові їм у притулку; зрив діяльності хакерів-вимагачів і тих, хто їм допомагає; а також обмін інформацією і захист національної кіберінфраструктури від атак програм-вимагачів. Цей план не стосувався конкретно України, але мав важливе значення для протидії “приманам програм-вимагачів” (використанню програм-очисників під виглядом вимагачів; див. підрозділ II) у кібервійні.

¹³ Blinken, A. J., US secretary of state, ‘Attribution of Russia’s malicious cyber activity against Ukraine’, Press statement, US Department of State, 10 May 2022.

¹⁴ Kagubare, I., ‘Top US cyber officials warn against underestimating Russia’s cyber capability’, *The Hill*, 4 May 2022.

¹⁵ Kagubare, I., ‘Cyber Command chief confirms US took part in offensive cyber operations’, *The Hill*, 1 June 2022.

¹⁶ Cyber National Mission Force Public Affairs, ‘Cyber National Mission Force discloses IOCs from Ukrainian networks’, US Cyber Command, 20 July 2022.

¹⁷ EU4Digital, ‘EU supports cybersecurity in Ukraine with over €10 million’, 21 Oct. 2022.

¹⁸ European External Action Service (EEAS), ‘Ukraine: EU sets up a cyber lab for the Ukrainian armed forces’, 2 Dec. 2022.

¹⁹ European Commission, ‘International Counter Ransomware Initiative: Strengthening cybersecurity cooperation & actions’, 3 Nov. 2022.

Підтримка України приватним сектором

Приватний сектор дуже активно допомагав Україні у зміцненні кіберстійкості та в регулюванні діяльності в кіберпросторі у 2022 р.

Відразу після вторгнення американська компанія хмарних обчислень *Amazon Web Services (AWS)* почала надавати пристрої *Snowball* українським міністерствам, школам та десяткам компаній приватного сектора²⁰. Це надійне обчислювальне та накопичувальне обладнання допомогло перенести дані з локальних серверів в Україні до хмари – до червня 2022 р. понад 10 петабайт було переміщено до безпечніших віддалених сховищ. Американська компанія кіберзахисту *Cisco Talos Intelligence Group* також тісно співпрацювала з Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України (Держспецзв'язком), Департаментом кіберполіції у складі Національної поліції та Національним координаційним центром кібербезпеки (НКЦК), допомагаючи їм реагувати на кібернапади²¹. Повідомлялося, що інші постачальники, зокрема *Bitdefender*, *Cloudflare*, *ESET*, *Google* і *Sophos*, теж додатково або безкоштовно надавали Україні безпекові послуги, засоби швидкої передачі розвідувальної інформації і послуги переміщення ключів шифрування²².

У лютому 2022 р. *Microsoft* також заявив про підтримку України в чотирьох сферах: “захист України від кібернападів; захист від організованих державних кампаній дезінформації; надання гуманітарної допомоги; та захист працівників [*Microsoft*] в Україні, Росії та “в усьому регіоні””²³. Враховуючи, що *Microsoft* є “компанією, а не урядом чи країною”, ця заява продемонструвала безпрецедентно тісні консультації з українським урядом, ЄС, європейськими державами, урядом США, НАТО та ООН. Заступник радника з національної безпеки США з питань кібернетики та нових технологій Е. Нойбергер (*Anne Neuberger*) нібито питала, чи не міг би *Microsoft* розглянути можливість поділитися деталями коду *FoxBlade* з Естонією, Латвією, Литвою, Польщею та іншими європейськими державами (підрозділ II) з метою усунення занепокоєння США можливістю поширення шкідливих програм за межі України та завдання шкоди банкам країн НАТО, Західної і Центральної Європи²⁴. Підтримка України з боку *Microsoft* стала ще більш явною у квітні 2022 р., коли компанія отримала ухвалу суду, що дозволила їй взяти під контроль сім інтернет-доменів, які належали російській хакерській групі *Strontium* (також відомій під іншими назвами, зокрема *Sandworm*; підрозділ II) і нібито

²⁰ Amazon Web Services, ‘Amazon’s assistance in Ukraine’, 1 Dec. 2022; Amazon Web Services, ‘Safeguarding Ukraine’s data to preserve its present and build its future’, 9 June 2022.

²¹ Biasini, N. et al., ‘Ukraine campaign delivers defacement and wipers, in continued escalation’, Talos in the Headlines Blog, 21 Jan. 2022.

²² Beecroft, N., ‘Evaluating the international support to Ukrainian cyber defense’, Carnegie Endowment for International Peace, 3 Nov. 2022.

²³ Smith, B., ‘Digital technology and the war in Ukraine’, Microsoft on the Issues Blog, 28 Feb. 2022.

²⁴ Sanger, D. E., Barnes, J. E. and Conger, K., ‘As tanks rolled into Ukraine, so did malware. Then Microsoft entered the war’, *New York Times*, 28 Feb. 2022.

використовувалися нею для кібератак на ЗМІ, урядові установи та аналітичні центри в Україні, США та ЄС²⁵.

У лютому 2022 р., окрім прохання про супутникові інтернет-термінали *Starlink* (підрозділ III), Віцепрем'єр-міністр цифрової трансформації України М. Федоров звернувся до “всіх основних криптобірж із проханням заблокувати адреси російських користувачів, щоб заморозити звичайних користувачів, а не лише російських і білоруських політиків”²⁶. У відповідь криптовалютна біржа *Binance* заявила, що заблокує “акаунти тих, хто належить до санкційного списку”, але не поширюватиме це на звичайних користувачів²⁷. Платформа незнімних токенів *Dmarket* з України застосувала більш широкий підхід, припинивши “всі відносини з Росією та Білоруссю”, заборонивши реєстрацію і заморозивши активи раніше зареєстрованих користувачів у цих країнах²⁸. У березні 2022 р. М. Федоров звернувся до двох американських компаній-розробників програмного забезпечення, *Oracle* і *SAP*, з проханням припинити бізнес в Росії, на що ці компанії, за повідомленнями, погодилися²⁹.

Співпраця кіберіндустрії з Україною, однак, не завжди призводила до успішної ізоляції російських кіберінтересів. Це частково ускладнювалося діями Росії під чужим прапором³⁰. Для обходу обмежень у кіберпросторі Росія створила власний центр сертифікації безпеки на транспорті – довірчий орган, що видає цифрові сертифікати для перевірки автентичності вмісту файлів, надісланих з вебсерверів³¹. Це вирішило проблему доступу до вебсайтів після санкцій, які перешкоджали відновленню сертифікатів і змушували браузері блокувати доступ до сайтів із простроченими сертифікатами. Крім того, не всі суб'єкти кіберпростору виконали санкційні прохання України. В березні 2022 р. Інтернет-корпорація з присвоєння імен і номерів (*Internet Corporation for Assigned Names and Numbers, ICANN*) відповіла на прохання М. Федорова таким чином:

“Згідно з нашою місією, ми зберігаємо нейтралітет і діємо на підтримку глобального Інтернету. Наша місія не передбачає застосування каральних дій, введення санкцій чи обмеження доступу до сегментів Інтернету – незалежно від провокацій. ... Започаткування односторонніх змін підірве довіру до моделі багатьох учасників і до політики підтримання глобальної взаємодії в Інтернеті³²”.

²⁵ Burt, T., ‘Disrupting cyberattacks targeting Ukraine’, Microsoft on the Issues Blog, 7 Apr. 2022; Microsoft, Digital Security Unit, ‘An overview of Russia’s cyberattack activity in Ukraine’, 27 Apr. 2022.

²⁶ Mykhailo Fedorov (@FedorovMykhailo), Twitter, 27 Feb. 2022, <<https://twitter.com/FedorovMykhailo/status/1497922588491792386>>. Див. також: Osborne, C., ‘Ukraine asks cryptocurrency firms to block Russian users’, ZDNET, 1 Mar. 2022.

²⁷ Wilson, T., ‘Crypto exchange Binance blocks Russian users targeted by sanctions’, Reuters, 28 Feb. 2022.

²⁸ Osborne, ‘Ukraine asks cryptocurrency firms to block Russian users’ (посилання 26).

²⁹ Osborne, C., ‘Ukraine calls for corporate support as Oracle suspends Russian operations’, ZDNET, 2 Mar. 2022.

³⁰ Biasini et al. (посилання 21).

³¹ Toulas, B., ‘Russia creates its own TLS certificate authority to bypass sanctions’, Bleeping Computer, 10 Mar. 2022.

³² Internet Corporation for Assigned Names and Numbers (ICANN), Letter from Goran Marby to Mykhailo Fedorov, 2 Mar. 2022.

Незалежно від їх успіху, такі звернення урядів до приватного сектору спонукали Росію і Китай виступити проти участі НУО у засіданнях відкритих робочих груп. Так, у 2022 р. Росія заблокувала акредитацію на засіданнях *OEWG II 27* НУО, включно з *Cybersecurity Tech Accord*, яка представляє 150 технологічних компаній³³.

Виклики для регулювання діяльності в кіберпросторі від взаємодії державного і недержавного секторів

Деякі форми співпраці є потенційно більш проблематичними з точки зору їх впливу на регулюванні діяльності в кіберпросторі. У лютому 2022 р., наприклад, М. Федоров закликав створити Армію інформаційних технологій України (ІТ-армію) – краудсорсингову спільноту хакерів за участю хакерської групи *Anonymous*³⁴. Повідомлялося, що посадовці МО України також зверталися до українського бізнесмена та експерта з кібербезпеки Є. Аушева за допомогою в організації такої групи хакерів через Телеграм-канал із переліком російських цілей для атаки волонтерів³⁵. Керівник українського оператора мобільного зв'язку “Київстар” підкреслив, що ІТ-армія України відіграє важливу роль у захисті компанії, а заступник голови Держспецзв'язку В. Жора подякував за допомогу, але підкреслив, що ІТ-армія не має зв'язку з урядом³⁶.

Цей зв'язок державних і недержавних суб'єктів ускладнив і без того спірні нормотворчі зусилля ООН, особливо коли йдеться про кібернапади на критичну цивільну інфраструктуру. За даними очолюваного М. Федоровим Міністерства цифрової трансформації України, до кінця лютого 2022 р. ІТ-армія провела наступальні кібероперації проти наступних об'єктів: російського порталу державних послуг; сайтів фінансових установ, включаючи Московську фондову біржу, *Сбербанк*, криптобіржу *BestChange* і Білоруський національний банк; сайтів ФСБ, *Роскомнадзора* (агентства з регулювання ЗМІ), президента, уряду та парламенту; ЗМІ, включаючи *ТАСС*, *Коммерсантъ* і *Фонтанку*³⁷. Цілями потенційних кібернападів ІТ-армії були також залізниця та електромережі, а пов'язана з *Anonymous* хакерська група під назвою *NB65* навіть заявляла про “вимкнення центру управління” російського космічного агентства *Роскосмос*³⁸.

³³ Cybersecurity Tech Accord, ‘Industry perspective rejected: Cybersecurity Tech Accord releases joint statement on veto by UN cyber working group’, 21 July 2022; Hurel, L. M., ‘The rocky road to cyber norms at the United Nations’, Council on Foreign Relations, 6 Sep. 2022.

³⁴ Brewster, T., “‘If Kyiv falls, we keep hacking Putin’: On the cyber front line in Ukraine”, *Forbes*, 25 Feb. 2022; Miller, M., ‘Ukraine’s largest telecom stands against Russian cyberattacks’, *Politico*, 7 Sep. 2022.

³⁵ Reuters, ‘Ukrainian cyber resistance group targets Russian power grid, railways’, *Gadgets360*, 2 Mar. 2022.

³⁶ Miller (посилання 34).

³⁷ Ukrainian Ministry of Digital Transformation, ‘IT army blocks Russian sites in a few minutes – The main victories of Ukraine on the cyber front’, Ukrainian Government Portal, 28 Feb. 2022.

³⁸ Schectman, J., Bing, C. and Pearson, J., ‘Ukrainian cyber resistance group targets Russian power grid, railways’, Reuters, 1 Mar. 2022; Browne, E., ‘Roscosmos head rejects Anonymous claim that Russian satellites were hacked’, *Newsweek*, 2 Mar. 2022. Див. також: Council on Foreign Relations, ‘Ukrainian IT Army’.

Незалежно від того, чи вважати ці інциденти законною відповіддю на агресію Росії, підтримка Україною кібернападів недержавних і державних суб'єктів на критичну цивільну інфраструктуру всередині Росії означає довгостроковий виклик для регулюванні діяльності в кіберпросторі³⁹.

Висновки

Війна в Україні надає свідчення численних кібернападів на цивільну та військову критичну інфраструктуру, включаючи державні та фінансові установи, телекомунікаційні мережі та енергетичні об'єкти. Ці триваючі кібернапади вказують на труднощі із забезпеченням дотримання кібернорм і покращенням регулювання діяльності в кіберпросторі.

З огляду на продовження бойових дій в Україні та розбіжності в поглядах на пріоритети регулювання діяльності в кіберпросторі, досягти консенсусу стосовно майбутніх заходів під час багатосторонніх обговорень буде важко. Зберігаються можливості реалізації майбутньої програми дій у кіберпросторі після завершення *OEWG II* у 2025 р., але цей запропонований механізм залишається спірним. Дискусії стосовно залучення приватного сектору та НУО до процесів ООН також засвідчують довгострокові проблеми із залученням як урядових, так і неурядових суб'єктів до розробки та дотримання норм.

Тим не менш, існують такі точки дотику, як участь Росії у двосторонніх зусиллях у боротьбі з кіберзлочинністю та план дій Ініціативи протидії програмам-вимагачам для боротьби з ними, які можуть позначитися на тенденціях кібервійни. Однак поєднання тактики кіберзлочинів з цілями кібервійни, разом із залученням державою недержавних суб'єктів для кібернападів, означає, що потрібно ще більше працювати над охопленням цих точок дотику в процесах регулювання діяльності в кіберпросторі.

³⁹ Докладніше про ці події див.: Valjataga, A., 'Cyber vigilantism in support of Ukraine: A legal analysis', NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence, Mar. 2022.

12. Контроль над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю

Загальний огляд

У 2022 р. низка світових, багатосторонніх і регіональних зусиль спрямовувалися на посилення контролю над торгівлею військовою продукцією і товарами подвійного використання, пов'язаними зі звичайною, хімічною, біологічною, ядерною зброєю і засобами її доставки. Склад учасників різноманітних міжнародних і багатосторонніх договорів, що мають на меті запровадження та підтримання узгоджених стандартів торгівлі зброєю і товарами подвійного використання, залишався незмінним. Однак вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. суттєво підірвало чи послабило зусилля держав з координації експортних заходів. Експортний контроль був ключовим інструментом, за допомогою якого західні держави намагались обмежити військові спроможності Росії і вплинути на ухвалення рішень у Росії і Білорусі. Міжнародна напруженість, спричинена вторгненням, суттєво вплинула також на функціонування систем багатостороннього експортного контролю. Залишається відкритим питання, наскільки основні елементи його існуючої архітектури зможуть пережити нинішню кризу. Це значною мірою визначатиметься перебігом конфлікту та методами використання державами експортного контролю у відповідь на дії Росії.

Восьма конференція держав-учасниць (CSP8) Договору про торгівлю зброєю (ДТЗ) відбулася 22-26 серпня 2022 р. під головуванням посла Т. Гйобеля (Thomas Göbel) з Німеччини, а головною темою циклу CSP8 став контроль після доставок (підрозділ I). На CSP8 вперше був скликаний Форум з обміну інформацією про незаконну переадресацію поставок. Як і попередніми роками, рівень звітування знижувався. Також зберігалися виклики та розбіжності стосовно шляхів реагування на несплату багатьма державами внесків, необхідних для роботи Секретаріату ДТЗ та щорічного циклу конференцій і підготовчих зустрічей. Попри постійне, хоч і повільне, зростання кількості держав-учасниць ДТЗ, багато держав все ще не охоплені ним, особливо в Азії і на Близькому Сході.

У 2022 р. діяли 14 ембарго ООН, 22 ембарго ЄС та одне ембарго Ліги Арабських Держав (підрозділ II). Часткове ембарго ООН на постачання зброї, запроваджене за пропозицією Китаю проти Гаїті, було єдиним новим багатостороннім ембарго на постачання зброї у 2022 р. і першим новим ембарго ООН після ембарго проти Південного Судану у 2018 р. Рівень міжнародного консенсусу в рішеннях про скасування або подовження ембарго ООН на поставки зброї у 2022 р. погіршився через розбіжності між, з одного боку, Китаєм, Росією і кількома їх однодумцями з числа африканських держав, та здебільшого західними державами, з іншого. Це проявилось під час обговорення подовження дії системи повідомлень і дозволів на поставки зброї урядовим силам, що перебувають під ембарго ООН на

поставки зброї до Центральноафриканської Республіки, Демократичної Республіки Конго, Сомалі, Південного Судану та Судану (Дарфуру). Західні держави виступали за їх збереження, а їх противники стверджували, що вони не дозволяють цим державам вдосконалювати свої сили безпеки.

ЄС разом зі США та 10 державами, що їх підтримали, запровадили з міркувань безпеки низку торговельних обмежень стосовно Росії та Білорусі, які впроваджувалися через внутрішні системи експортного контролю держав-учасниць і стали найбільш серйозними і масштабними санкціями, колишні накладені на велику індустріальну державу після Холодної війни (розділ III). Обмеження очевидно завадили постачанню для російської військової промисловості комплектуючих, багато з яких раніше не підлягали заходам експортного контролю, і які російська військова промисловість не могла купувати всередині країни. Тим не менш, з'явилися свідчення, що Росія продовжує купувати багато з цих товарів у держав, що не належать до числа тих, хто запровадив ці заходи контролю, що викликає сумніви стосовно ефективності цих заходів.

Посилення геополітичної напруженості внаслідок вторгнення Росії в Україну суттєво вплинуло на діяльність чотирьох багатосторонніх режимів експортного контролю: Австралійської групи (з питань хімічної і біологічної зброї), Режиму контролю над ракетними технологіями (РКРТ), Групи ядерних постачальників (ГЯП) та Вассенаарської домовленості (ВД) про контроль над експортом звичайних озброєнь та товарів і технологій подвійного використання, – але характер і ступінь цього впливу були різними (підрозділ IV). Попри ці проблеми, всі режими повернулися до очних пленарних засідань, обмінювалися досвідом і найкращими практиками, ухвалили невелику кількість змін до своїх контрольних списків і продовжили обговорення технічних питань, у т. ч. новітніх технологій. Окремі експерти, переважно зі США, ставили під сумнів ефективність багатосторонніх режимів експортного контролю під час поточної кризи та повторили попередні заклики до можливого їх реформування або до створення нових механізмів.

З метою імплементації зазначених чотирьох режимів на своєму спільному ринку ЄС створив спільну правову базу контролю над експортом, посередництвом, транзитом і перевалкою товарів, програмного забезпечення і технологій подвійного використання та окремої військової продукції (підрозділ V). ЄС є єдиною регіональною організацією, що створила таку базу. У 2022 р. ЄС вживав заходів із запровадження нової версії регламенту стосовно товарів подвійного використання, який набув чинності у 2021 р. Однак ухвалення керівних принципів, чого вимагав новий регламент, було відкладено. ЄС і держави-члени повідомили також про кроки, вжиті для імплементації регламенту перевірки прямих іноземних інвестицій, у т. ч. стосовно транзакцій з Росією і Білоруссю, і продовжували розширювати координацію зі США з питань експортного контролю, зокрема в рамках Ради торгівлі й технологій, створеної у 2021 р. ЄС також розпочав роботу над переглядом Спільної позиції та обговорив організацію експорту військової техніки, що фінансується Європейським фондом миру.

I. Договір про торгівлю зброєю

ДЖОВАННА МАЛЕТТА, ЛОРІАНА О

Вступ

Договір 2013 р. про торгівлю зброєю (ДТЗ, *Arms Trade Treaty, ATT*) є першою юридично зобов'язуючою міжнародною угодою, що запроваджує стандарти регулювання міжнародної торгівлі звичайними озброєннями та запобігання незаконним їх поставкам¹. Станом на 31 грудня 2022 р., учасниками ДТЗ були 113 держав, ще 28 підписали, але поки що не ратифікували його. Три держави – Андорра, Габон і Філіппіни – приєдналися до Договору у 2022 р.²

Після збоїв, спричинених пандемією *Covid-19* у 2020 і 2021 рр., у 2022 р. поновився регулярний цикл зустрічей ДТЗ, включно з Конференцією держав-учасниць (*conference of states parties, CSP*). Робоча група з ефективного виконання Договору (*Working Group on Effective Treaty Implementation, WGETI*), Робоча група з прозорості та звітності (*Working Group on Transparency and Reporting, WGTR*) та Робоча група з універсалізації Договору (*Working Group on Treaty Universalization, WGTU*) провели дві серії підготовчих зустрічей у змішаному форматі.

Восьма Конференція держав-учасниць (*CSP8*) відбулася 22-26 серпня 2022 р. під головуванням Німеччини, а її головною темою став контроль після доставок. Раніше Німеччина зазначала, що універсалізація і “підбиття підсумків досягнень і недоліків реалізації ДТЗ” теж будуть розглядатися за її головування³. *CSP8* проходила в очному форматі та з прямою трансляцією процесу з Женеви, що забезпечувало віртуальну присутність без активної участі, на відміну від змішаного формату підготовчих зустрічей. Під час *CSP8* вперше було скликано Форум з обміну інформацією про незаконну переадресацію поставок (*Diversion Information Exchange Forum, DIEF*). На *CSP8* були присутні 108 держав і представники 49 недержавних організацій (регіональних, міжнародних, неурядових організацій (НУО), дослідницьких установ, галузевих асоціацій і національних установ-виконавців)⁴.

¹ Загальний огляд та інші деталі Договору про торгівлю зброєю див. у підрозділі I Додатку А цього видання. Протокол ООН про вогнепальну зброю (UN Firearms Protocol) 2001 р. також є юридично зобов'язуючим, але він стосується лише контролю над торгівлею вогнепальною зброєю. Див.: UN General Assembly Resolution 55/255, Protocol against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, their Parts and Components and Ammunition, supplementing the UN Convention against Transnational Organized Crime (UN Firearms Protocol), adopted 31 May 2001, entered into force 3 July 2005.

² Arms Trade Treaty, ‘Treaty status’, accessed on 9 Jan. 2023; Arms Trade Treaty, ‘States parties to the ATT (in order of deposit of instrument of ratification, approval, acceptance, or accession)’, 2 Dec. 2022.

³ Arms Trade Treaty, CSP8, ‘Final report’, ATT/CSP8/2022/SEC/739/Conf.FinRep.Rev 2, 26 Aug. 2022, para. 21; Малетта Дж. та Варіско А. Е. “Договір про торгівлю зброєю”. – *Щорічник СІПІ 2022*, підрозділ I розділу 14.

⁴ У *CSP8* взяли участь 87 держав-учасниць, 20 підписантів та 1 держава як спостерігач. Серед недержавних учасників було 10 спостерігачів (включаючи ЄС) і 40 організацій громадянського суспільства. Див.: Arms Trade Treaty, ATT/CSP8/2022/SEC/739/Conf.FinRep.Rev 2 (посилання 3), paras 3, 7 and 10-15.

Вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. вплинуло на дискусії на другій підготовчій зустрічі ДТЗ та на CSP8, де окремі держави наполягали, що поставки зброї Росії будуть порушенням положень ДТЗ, і закликали зупинити такі поставки (див. нижче). На Конференції було вирішено, що головувати на CSP9 у серпні 2023 р. в Женеві буде Південна Корея, а її головною темою стане роль промисловості у відповідальних міжнародних поставках звичайних озброєнь⁵.

У цьому підрозділі наводиться загальний огляд ключових подій 2022 р., пов'язаних з ДТЗ та на CSP8. Спочатку розглядаються питання виконання Договору, включаючи тематичне обговорення контролю після доставок зброї. Далі розглянуто стан прозорості та звітності ДТЗ, а потім – процеси універсалізації та надання міжнародної допомоги. Наприкінці підрозділу аналізуються питання, пов'язані з фінансовим станом і функціонуванням Договору, і завершується він узагальненням основних досягнень і недоліків CSP8.

Імплементация Договору

Врегулювання проблем незаконної переадресації шляхом “контролю та координації після доставки”

Підхід німецького головуєчого до контролю після доставки змінювався протягом циклу CSP8. Спочатку такий контроль розглядали як інструмент країн-експортерів, але згодом до нього почали ставитися як до одного зі спільних заходів, що їх можуть використовувати країни-експортери та імпортери для запобігання незаконній переадресації зброї, що є однією із заявлених цілей ДТЗ⁶.

ДТЗ регулярно розглядає питання контролю після доставки, починаючи з CSP4, у т. ч. на супутніх заходах, організованих Німеччиною та Швейцарією, і в рамках обмінів у робочій підгрупі WGETI з питань Статті 11⁷. У 2021 р. Канада розіслала державам-учасникам ДТЗ опитувальник з метою збору інформації про кращі методи контролю після доставки, але результати не оприлюднювалися⁸. Під час підготовки до CSP8 Німеччина організувала два супутні заходи для обговорення цієї теми. Перший відбувся в лютому 2022 р. під час роботи першої робочої групи CSP8 і неформальних

⁵ Arms Trade Treaty, ‘President’; Arms Trade Treaty, ATT/CSP8/2022/SEC/739/ Conf.FinRep.Rev 2 (посилання 3), para. 39; Control Arms, ‘8th conference of states parties to the Arms Trade Treaty: Daily summary analysis report – 26 August 2022’, 26 Aug. 2022, p. 5.

⁶ Arms Trade Treaty, CSP8 president, ‘Post-shipment controls and coordination: Effective export verification and good-faith cooperation between exporters and importers – status quo and guidance (“Toolbox”)', Working paper, ATT/CSP8/2022/PRES/732/Conf.PostShip, 22 July 2022.

⁷ Див., наприклад: Arms Trade Treaty, ‘CSP4 schedule of side events’; ATT Working Group on Effective Treaty Implementation (WGETI), ‘Possible measures to prevent and address diversion’, July 2018; ‘Post-shipment verifications: A new instrument of arms export controls’, Side-event hosted by the governments of Germany and Switzerland at the fifth CSP, 28 Aug. 2019; Control Arms, ‘ATT working group and information preparatory meetings for the seventh conference of states parties to the Arms Trade Treaty’, Summary Analysis Report, 26 Apr. 2021.

⁸ Gallagher, K., ‘The ATT in 2022: Focus on post-shipment controls’, *Ploughshares Monitor*, vol. 43, no. 2 (6 June 2022).

підготовчих зустрічей і був відкритим лише для держав-учасниць ДТЗ⁹. Другий захід, відкритий для всіх задіяних у ДТЗ сторін, включаючи громадянське суспільство і промисловість, був організований у квітні 2022 р. під час другого раунду підготовчих зустрічей *CSP8*¹⁰. Ці обговорення допомогли розробити робочий документ з контролю та координації після доставки, який Німеччина представила на *CSP8*, де пояснюється, що згідно з прийнятою у Німеччині практикою термін “контроль після доставки” буде “в основному використовуватися” в документі стосовно “фізичної перевірки державою-експортером товарів на місці після того, як вони були доставлені кінцевому споживачеві”¹¹. В документі окреслені правові та операційні проблеми, які можуть виникнути під час ухвалення рішень та, власне, проведення таких перевірок, а також міститься “набір інструментів” для розв’язання таких проблем. Водночас у документі визнається існування різних форм “контролю після доставки” і згадується можливість проведення такої діяльності у координації між країнами-імпортерами та експортерами¹².

Хоча *CSP8* вітала обговорення контролю після доставки, але формулювання, узгоджені державами-учасницями в підсумковій доповіді, були більш обмеженими, ніж у проєктах рекомендацій, запропонованих Німеччиною. Держави-учасниці погодилися “продовжити обговорення підходів і пошуку порозуміння” з питань контролю після доставки, а також “ділитися своїм досвідом” впровадження цього політичного інструменту, але відмовилися від визначення “спільного розуміння” та “спільного підходу” до контролю після доставки, згадавши натомість про необхідність уникати “додаткових обов’язків поза зобов’язаннями Договору”¹³. Кілька держав-учасниць озвучили бажання винести обговорення контролю після доставки за рамки *CSP8*, і робоча підгрупа *WGETI* з питань Статті 11 продовжить розгляд “співпраці після доставки” під час *CSP9*¹⁴.

Події у Робочій групі з ефективного виконання Договору

До складу *WGETI* належать три робочі підгрупи, що займаються конкретними напрямками виконання ДТЗ, а саме: за Статтею 6 (“Заборони”) і Статтею 7 (“Експорт і оцінка експорту”); за Статтею 9 (“Транзит і перевалка”); за Статтею 11 (“Переадресація”).

Робоча підгрупа з питань Статей 6 і 7 під час підготовки до *CSP8* продовжувала розробку добровільних настанов для допомоги державам-учасницям у виконанні цих статей і обговорювала та опрацьовувала проєкт Глави 1

⁹ German Federal Foreign Office, ‘Thematic debate on “postshipmentcontrol” (to start at PrepMeet 1)’, Concept Paper, 2022.

¹⁰ Arms Trade Treaty, ‘Working group meetings and 2nd *CSP8* informal preparatory meeting’.

¹¹ Arms Trade Treaty, ATT/*CSP8*/2022/PRES/732/Conf.PostShip (посилання 6), р. 4.

¹² Arms Trade Treaty, ATT/*CSP8*/2022/PRES/732/Conf.PostShip (посилання 6), р. 4.

¹³ Arms Trade Treaty, ATT/*CSP8*/2022/SEC/739/Conf.FinRep.Rev 2 (посилання 3), para. 21; Arms Trade Treaty, *CSP8*, ‘Draft final report’, ATT/*CSP8*/2022/SEC/739/Conf.FinRep, 26 Aug. 2022, para. 21.

¹⁴ Control Arms, ‘8th conference of states parties to the Arms Trade Treaty: Daily summary analysis report – 26 August 2022’ (посилання 5), pp. 2-5.

(“Ключові поняття”)¹⁵. У відповідь на занепокоєння, висловлені окремими державами та неурядовими організаціями, координатор підгрупи наголосив, що мета цих дій – не зміна понять міжнародного права, а наведення в добровільних настановах визначень, узгоджених у міжнародному праві¹⁶. На *CSP8* завершену Главу 1 назвали “живим документом добровільного характеру”, який *WGETI* оновлюватиме “за потреби”¹⁷. Координатор робочої підгрупи почне роботу над Главою 2 (“Заборони”) добровільних настанов, яку презентують на першій зустрічі циклу *CSP9* у 2023 р.¹⁸ Коли будуть готові всі глави настанов, документ буде поданий групою для схвалення на *CSP9*¹⁹.

Робоча підгрупа з питань Статті 9 зосереджувалася на заходах стосовно транзиту та перевалки зброї на наземному, повітряному та морському транспорті, а також на ролі приватного сектору. Координатор почне роботу над проєктом можливих добровільних настанов з виконання Статті 9, а презентують його на першому засіданні робочої підгрупи циклу *CSP9* у 2023 р.²⁰

Робоча підгрупа з питань Статті 11 обговорила недопущення переадресації під час та після доставки зброї і подала проєкт базового документа стосовно ролі держав транзиту та перевалки в запобіганні переадресаціям²¹. Робоча підгрупа розглянула також взаємодію після доставки, обмінявшись думками про роль країн-імпортерів у запобіганні переадресаціям і роль приватного сектору та громадянського суспільства в їх обмеженні²². Робоча підгрупа з питань Статті 11 виконала кількарічний план роботи, але *CSP8* погодилася подовжити її мандат ще на рік з метою розгляду взаємодії після доставки та, зокрема, продовження роботи, зробленої головуючим *CSP8*²³.

Через занепокоєння, викликане вторгненням Росії в Україну, під час загальних дебатів відбулися більш змістовні обміни думками стосовно виконання Договору. В окремих заявах держави-учасниці закликали утриматися від експорту зброї до Росії, вважаючи такі дії порушенням принципів і положень Договору²⁴. Це був лише другий випадок таких закликів під час офіційних зустрічей ДТЗ; вперше це сталося на третій зустрічі держав-учасниць

¹⁵ Arms Trade Treaty, *CSP8*, *WGETI*, ‘Chair’s draft report to *CSP8*’, ATT/*CSP8*.*WGETI/2022/CHAIR/733/Conf.Rep*, 22 July 2022, para. 37(a).

¹⁶ ATT Secretariat, ‘ATT working groups’ and 1st *CSP8* informal preparatory meetings, Day 1, English’, YouTube, 15 Feb. 2022.

¹⁷ Arms Trade Treaty, ATT/*CSP8/2022/SEC/739/Conf.FinRep.Rev 2* (посилання 3), para. 23.

¹⁸ Arms Trade Treaty, ATT/*CSP8*.*WGETI/2022/CHAIR/733/Conf.Rep* (посилання 15), para. 24.

¹⁹ Arms Trade Treaty, ATT/*CSP8/2022/SEC/739/Conf.FinRep.Rev 2* (посилання 3), para. 23.

²⁰ Arms Trade Treaty, ATT/*CSP8*.*WGETI/2022/CHAIR/733/Conf.Rep* (посилання 15), p. 5; Arms Trade Treaty, ATT/*CSP8/2022/SEC/739/Conf.FinRep.Rev 2* (посилання 3), para. 25.

²¹ Arms Trade Treaty, ATT/*CSP8*.*WGETI/2022/CHAIR/733/Conf.Rep* (посилання 15), para. 13.

²² Arms Trade Treaty, ATT/*CSP8*.*WGETI/2022/CHAIR/733/Conf.Rep* (посилання 15), p. 6.

²³ Arms Trade Treaty, ATT/*CSP8/2022/SEC/739/Conf.FinRep.Rev 2* (посилання 3), para. 26.

²⁴ Див., наприклад, Arms Trade Treaty, *CSP8*, European Union, ‘EU general statement’, Aug. 2022, pp. 2-3; Italy, ‘General statement’, 22 Aug. 2022, p. 2; United Kingdom, ‘General debate statement: Agenda item 5’, Aug. 2022, p. 1; Netherlands, ‘Statement of the Netherlands’, 23 Aug. 2022, p. 3; Control Arms, ‘General statement’, 23 Aug. 2022, p. 2. Див. також: Control Arms, ‘8th conference of states parties to the Arms Trade Treaty: Daily summary analysis report – 22 August 2022’, 22 Aug. 2022, p. 4; Control Arms, ‘8th conference of states parties to the Arms Trade Treaty: Daily summary analysis report – 23 August 2022’, 23 Aug. 2022, p. 5.

у зв'язку з поставками зброї Венесуелі²⁵. І навпаки, окремі держави визнали правомірність у рамках ДТЗ поставок зброї Україні, обґрунтовуючи це тим, що такі поставки відповідають праву України купувати зброю для реалізації свого права на самооборону, яке також визнається ДТЗ, а також відповідно до Статей 6 і 7²⁶. Натомість Китай підкреслював “безвідповідальний та ескалаційний характер поставок зброї до зон конфліктів”²⁷.

Форум з обміну інформацією про незаконну переадресацію поставок зброї

DIEF є допоміжним органом, створеним на *CSP6* у 2020 р. з метою сприяння “неформальним добровільним обмінам інформацією” про виявлені або підозрювані випадки незаконної переадресації²⁸. Однак пандемія *Covid-19* перешкоджала скликанню *DIEF* аж до 2022 р., коли він вперше зібрався під час *CSP8* під головуванням А. Альба Фернандеса (*Alejandro Alba Fernandez*) з Мексики. Обговорення цієї вкрай делікатної теми на засідання *DIEF* проходило в закритому форматі, тобто відкритому лише для держав-учасниць і підписантів²⁹. В усній доповіді голови *DIEF* для *CSP8* зазначено, що на першому засіданні *DIEF* чотири держави-учасниці виступили з доповідями про підозрювані та виявлені випадки незаконної переадресації зброї, а також про двосторонню співпрацю в боротьбі з цим явищем³⁰. Два засідання *DIEF* мають відбутися під час циклу *CSP9*, у травні та серпні 2023 р.³¹ Аналіз корисності *DIEF* планується провести “на першій конференції держав-учасниць після двох циклів засідань *DIEF*”³².

Прозорість і звітність

Стаття 13(1) ДТЗ вимагає від держав-учасниць надати Секретаріату ДТЗ перший звіт про “заходи, вжиті з метою імплементації” Договору, протягом одного року після набуття ним чинності на національному рівні. Відповідно до того ж положення, держави зобов'язані також повідомляти, за потреби, “про будь-які нові заходи, вжиті з метою імплементації” Договору. Жодна нова держава-учасниця не повинна була подавати перший звіт Секретаріату

²⁵ Varisco, A. E., Maletta, G. and Robin, L., *Taking Stock of the Arms Trade Treaty: Achievements, Challenges and Ways Forward* (SIPRI: Stockholm, Dec. 2021), pp. 18-19.

²⁶ Control Arms, ‘8th conference of states parties to the Arms Trade Treaty: Daily summary analysis report – 23 August 2022’ (посилання 24), p. 1; Arms Trade Treaty, *CSP8*, Austria, ‘Statement by Austria/ General debate’, 22 Aug. 2022.

²⁷ Control Arms, ‘8th conference of states parties to the Arms Trade Treaty: Daily summary analysis report – 23 August 2022’ (посилання 24), p. 1.

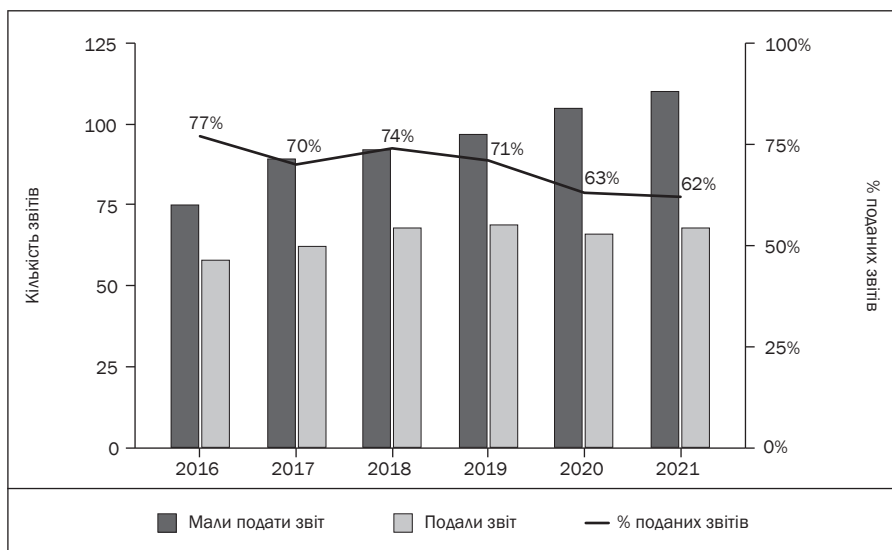
²⁸ Arms Trade Treaty, Diversion Information Exchange Forum, ‘Terms of reference’, Aug. 2020, p. 2, para. 1.

²⁹ Держави можуть пропонувати запрошення неурядових експертів зі специфічним досвідом розслідування, визначення, ідентифікації і розгляду випадків незаконної переадресації зброї для підготовки доповіді про конкретний випадок та подальшого обговоренні такого випадку.

³⁰ Control Arms, ‘8th conference of states parties to the Arms Trade Treaty: Daily summary analysis report – 25 August 2022’, 25 Aug. 2022, p. 1.

³¹ Control Arms, ‘ATT Working Group Meetings and 1st *CSP9* Informal Preparatory Meeting: Summary analysis report’, 14-17 Feb. 2023, p. 19.

³² Arms Trade Treaty, *CSP7*, ‘Final report’, ATT/*CSP7*/2021/SEC/681/Conf.Fin.Rep.Rev1, 2 Sep. 2021, para. 27; див. Maletta and Varisco (посилання 3), p. 587.

Діаграма 12.1. Кількість держав-учасниць Договору про торгівлю зброєю, які подавали річні звіти у 2016-2021 рр.

Джерело: ATT Secretariat, 'Annual reports', Status at 10 Jan. 2023.

у 2022 р., і жодних нових звітів не було подано. Одна держава, Румунія, надала оновлений перший звіт, використовуючи шаблон, затверджений у 2021 р. на CSP7³³. Таким чином, станом на 31 грудня 2022 р., кількість держав-учасниць, які не подали перший звіт у належний термін, залишилася незмінною (24 з 110, 22%)³⁴. Держави можуть зробити перші звіти доступними лише для інших держав-учасниць. Загальна кількість перших звітів з обмеженим доступом становить 21 (24% з 86 поданих)³⁵. Останнім часом спостерігається тенденція дедалі частішого обмеження доступу до перших звітів: 9 з 13 перших звітів, поданих після 2018 р., не оприлюднювалися³⁶.

Згідно зі Статтею 13(3) ДТЗ, держави-учасниці також зобов'язані подавати Секретаріату річний звіт про "дозволений чи фактичний експорт та імпорт звичайних озброєнь". Із 110 держав, які мали подати річний звіт за 2021 р., 68 (62%) зробили це до 31 грудня 2022 р.³⁷ Хоча загальна кількість звітів залишається на рівні попередніх років, відсоток держав-учасниць, які подають їх, зменшується (діаграма 12.1). Крім того, показник своєчасно поданих річних звітів (тобто до 31 травня 2022 р.) знизився з 75% у 2021 р. до 71% у

³³ Romanian government, 'Initial report on measures undertaken to implement the Arms Trade Treaty, in accordance with its article 13(1)', Update, 7 Feb. 2022.

³⁴ ATT Secretariat, 'Initial reports' (посилання 34). У 2022 р. Гренада вирішила змінити гриф

³⁵ ATT Secretariat, 'Initial reports' (посилання 34). У 2022 р. Гренада вирішила змінити гриф доступ до першого звіту з загальнодоступного на обмежений. Країни, які раніше обмежили доступ до перших звітів: Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Камерун, Чилі, Китай, Кіпр, Греція, Гватемала, Гондурас, Казахстан, Мадагаскар, Мальдіви, Мальта, Маврикій, Нігерія, Сент-Вінсент і Гренадини, Сенегал, Палестина, Тувалу.

³⁶ Малетта та Варіско (посилання 3).

³⁷ ATT Secretariat, 'Annual reports', Status at 10 Jan. 2023.

2022 р. Кілька держав також вирішили узагальнити дані або залишити окремі розділи незаповненими, що обмежувало повноту їх звітів³⁸. Приблизно половина (33) держав, які подали звіт, зробили це за формою звітності, ухваленою CSP7 у 2021 р.³⁹ Китай подав перший річний звіт у 2022 р., згідно зі своїми договірними зобов'язаннями, але зробив його непублічним. Ще шість держав – Ботсвана, Кот-д'Івуар, Гватемала, Ісландія, Нігер і Сейшельські Острови – після одного чи кількох років невиконання нарешті почали подавати річні звіти⁴⁰. У 2022 р. Кот-д'Івуар також подав усі необхідні звіти за попередні роки, починаючи з 2016 р.⁴¹ Однак, за винятком Ісландії, усі ці держави вирішили зробити свої звіти доступними лише для інших держав-учасниць.

Зі 110 річних звітів за 2021 р. 64 звіти або не були подані (42), або не оприлюднювалися (22)⁴². Водночас чотири держави-учасниці (Албанія, Буркіна-Фасо, Мальдіви та Мальта) оприлюднили свої річні звіти, тоді як раніше вони були з обмеженим доступом. Як і попередніми роками, до списку держав-учасниць, які подали річний звіт з обмеженим доступом за 2021 р., увійшли країни (зокрема, Китай, Греція, Латвія та Литва), які звітували публічно в рамках інших інструментів звітності, зокрема до Реєстру звичайних озброєнь ООН (*UN Register of Conventional Arms, UNROCA*)⁴³. Позитивним моментом є те, що у 2022 р. держави-учасниці ДТЗ вперше могли поставити відповідну позначку у річному звіті ДТЗ, дозволяючи використовувати його як основу свого подання до *UNROCA*, і щонайменше 23 держави-учасниці зробили це⁴⁴.

У підсумковій доповіді CSP8 висловлено “стурбованість низьким рівнем виконання зобов'язань звітності”⁴⁵. Під час циклу зустрічей CSP8, WGTR дослідила стан фактичної звітності та проблеми з нею, включно з якістю наданих даних, і переглянула керівний документ у вигляді питань і відповідей стосовно зобов'язань річної звітності⁴⁶. CSP8 схвалила переглянутий документ і доручила співголовам WGTR “продовжувати роботу з підвищення виконання вимог до звітності”, а також обговорити “механізми, процеси або формати, які сприятимуть обміну інформацією, і теми, пов'язані з IT-платформою”, під час циклу зустрічей CSP9⁴⁷. IT-платформа, яку розробив і підтримує Секретаріат ДТЗ, дозволяє державам-учасницям обмінюватися інформацією і подавати звіти онлайн, але її все ще недостатньо використовують (так, лише 10 держав використали інструмент онлайн-звітності для

³⁸ Stohl, R. and Fletcher, R., ‘Mixed reviews: Positive developments and negative trends in 2021 ATT annual reports’, Stimson Center, Oct. 2022, p. 20.

³⁹ ‘1st meeting, Working Group on Transparency and Reporting (WGTR)-Arms Trade Treaty’, UN Web TV, 14 Feb. 2023, с. 00:22:12 to 00:41:10.

⁴⁰ ATT Secretariat, ‘Annual reports’ (посилання 37).

⁴¹ Stohl and Fletcher (посилання 38), p. 5.

⁴² ATT Secretariat, ‘Annual reports’ (посилання 37).

⁴³ United Nations Register of Conventional Arms (UNROCA), ‘National reports’, 2022. Про звітність UNROCA див. розділ 10, підрозділ IV цього видання.

⁴⁴ ATT Secretariat, ‘Annual reports’ (посилання 37). Див. також: Holtom, P. and Mensah, A. E. E., ‘The end of transparency in international arms?’, UNIDIR Comment, 14 Sep. 2022.

⁴⁵ Arms Trade Treaty, ATT/CSP8/2022/SEC/739/Conf.FinRep.Rev 2 (посилання 3), pp. 6-7.

⁴⁶ Arms Trade Treaty, CSP8, Working Group on Transparency and Reporting (WGTR), ‘Co-chairs’ draft report to CSP8’, ATT/CSP8.WGTR/2022/CHAIR/734/Conf.Rep, 22 July 2022, pp. 2-4.

⁴⁷ Arms Trade Treaty, ATT/CSP8/2022/SEC/739/Conf.FinRep.Rev 2 (посилання 3), para. 27; WGTR (посилання 46), p. 5.

Таблиця 12.1. Ратифікація, приєднання та підписання Договору про торгівлю зброєю за регіонами, станом на грудень 2022 р.

Регіон	Держави	Держави-учасниці	Підписали	Не приєдналися
Африка	53	29	11	13
Америка	35	27	3 ^a	5
Азія	29	7	6	16
Європа	48 ^b	42	1	5 ^b
Близький Схід	16 ^c	2 ^c	4	10
Океанія	16 ^d	6 ^e	3	7 ^f
Разом	197	113	28	56

Примітки: Договір був відкритий для підписання до моменту набуття чинності у грудні 2014 р. Підписанти можуть висловити згоду, схвалити або ратифікувати Договір, щоб стати його учасниками. Держава, що не підписала Договір, тепер має пряму приєднатися до Договору, щоб стати його учасником.

^a Це число враховує США. 18 липня 2019 р. США повідомили про намір не набувати статусу держави-учасниці Договору.

^b Це число враховує Ватикан.

^c Це число враховує Палестину.

^d Це число враховує Ніуе та Острови Кука.

^e Це число враховує Ніуе.

^f Це число враховує Острови Кука.

Джерело: United Nations, UN Treaty Collection, Status of Treaties, Status at 31 Dec. 2022.

звітів за 2021 р.)⁴⁸. Мандат *CSP8* стосовно звітності містив менше конкретних завдань, порівняно з попереднім мандатом, з метою підвищення гнучкості та оперативності *WGTR* у вирішенні майбутніх проблем і викликів.

Універсализація Договору та міжнародна допомога

Процес універсализації Договору

У 2022 р. до ДТЗ приєдналися або ратифікували його три держави (Андорра, Габон і Філіппіни), збільшивши загальну кількість держав-учасниць до 113 (таблиця 12.1)⁴⁹. Участь у ДТЗ держав Азійсько-Тихоокеанського регіону та Близького Сходу залишається доволі низькою⁵⁰.

Під час циклу зустрічей у рамках *CSP8* співголови *WGTU* продовжували роботу з універсализації Договору. Вона включала заходи, спрямовані на Азійсько-Тихоокеанський регіон, дипломатичні ініціативи (“демарші”) до окремих країн, підтримані ЄС, і двосторонню взаємодію з державами, що

⁴⁸ Arms Trade Treaty, CSP8, WGTR (посилання 46), р. 4; ‘1st meeting, Working Group on Transparency and Reporting-Arms Trade Treaty’ (посилання 39), с. 00:22:12 to 00:41:10.

⁴⁹ Arms Trade Treaty, ‘Treaty status’ (посилання 2).

⁵⁰ Dladla, D., ‘Arms Trade Treaty: Status of participation’, Presentation at the Arms Trade Treaty, CSP8, Geneva, 23 Aug. 2022; Control Arms, ‘8th conference of states parties to the Arms Trade Treaty: Daily summary analysis report – 23 August 2022’ (посилання 24), р. 4.

наближаються до приєднання до Договору⁵¹. Співголови *WGTU* також обговорили роль робочої групи й підготували проєкт документа з заходами для покращення її роботи⁵². Документ націлений на заохочення довгострокового підходу в роботі *WGTU* – відповідно до розширених часових рамок процесів ратифікації і приєднання, – а також на покращення координації між різними заходами на підтримку універсализації ДТЗ. *CSP8* схвалила документ і доручила *WGTU* оформити рекомендовані заходи у вигляді пропозицій для їх представлення на *CSP9*⁵³.

Міжнародна допомога

У 2022 р. із 16 поданих заявок було відібрано шість проєктів допомоги для фінансування з Добровільного трастового фонду (*Voluntary Trust Fund, VTF*) ДТЗ; загалом Фонд фінансує 69 проєктів⁵⁴. Це найменша кількість проєктів, відібраних протягом циклу *VTF* після створення Фонду у 2016 р.⁵⁵ *VTF* вже отримав понад \$11 млн добровільних внесків від 28 держав, з яких до серпня 2022 р. було витрачено чи виділено \$6,2 млн⁵⁶. У 2022 р. Секретаріат ДТЗ розпочав також затриману через *Covid-19* оцінку проєктів *VTF*, виконаних у 2017 р., і звітуватиме про результати на *CSP9*⁵⁷.

Підтримка ЄС імплементації ДТЗ включала заходи, здійснені Секретаріатом ДТЗ у рамках проєкту, що фінансується ЄС, розпочатого у 2021 р.⁵⁸ У 2022 р. ці заходи включали два брифінги, семінар з підготовки інструкторів, розробку настанов для національних контактних осіб ДТЗ та навчального посібника ДТЗ⁵⁹.

ЄС також започаткував третій етап проєкту ЄС інформування про ДТЗ (*ATT Outreach Project*)⁶⁰.

Спірне питання про врахування дотримання фінансових зобов'язань за ДТЗ під час відбору проєктів *VTF* посіло центральне місце на *CSP8*, виявивши традиційні регіональні розбіжності в ООН. На минулих конференціях

⁵¹ Arms Trade Treaty, CSP8, Working Group on Universalization (WGTU), 'Co-Chairs draft report to CSP8', ATT/CSP8.WGTU/2022/CHAIR/735/Conf.Rep, 22 July 2022.

⁵² Arms Trade Treaty, ATT/CSP8.WGTU/2022/CHAIR/735/Conf.Rep (посилання 51), pp. 5-6.

⁵³ Arms Trade Treaty, ATT/CSP8/2022/SEC/739/Conf.FinRep.Rev 2 (посилання 3), para. 22(a).

⁵⁴ З початку першого циклу фінансування *VTF* було схвалено 74 проєктні заявки, з яких п'ять пізніше були відкликані, а одна припинена. Див.: ATT Secretariat, 'Report on the work of the ATT Voluntary Trust Fund (VTF) for the period August 2021 to August 2022', ATT/VTF/2022/CHAIR/736/Conf.Rep, 2022.

⁵⁵ ATT Secretariat, ATT/VTF/2022/CHAIR/736/Conf.Rep (посилання 54).

⁵⁶ ATT Secretariat, ATT/VTF/2022/CHAIR/736/Conf.Rep (посилання 54), p. 9; Dladla, D., 'Arms Trade Treaty: Status of VTF finances', Presentation at the Arms Trade Treaty, CSP8, Geneva, 25 Aug. 2022.

⁵⁷ ATT Secretariat, ATT/VTF/2022/CHAIR/736/Conf.Rep (посилання 54), para. 27.

⁵⁸ Малетта та Варіско (посилання 3).

⁵⁹ ATT Secretariat, 'Report on the ATT Secretariat's work for the period 2021/2022', ATT/CSP8/2022/SEC/729/Conf.SecRep, 22 July 2022, pp. 6-7. For the workshop див. 'Key activities', UNIDIR Update, Jan. 2023.

⁶⁰ Control Arms, '8th conference of states parties to the Arms Trade Treaty: Daily summary analysis report – 24 August 2022', 24 Aug. 2022, p. 4; Council of the European Union, Council Decision (CFSP) 2021/2309 of 22 December 2021 on Union outreach activities in support of the implementation of the Arms Trade Treaty, *Official Journal of the European Union*, L461, 22 Dec. 2022.

(зокрема, на 5-й та 6-й *CSP*) обговорювали підтримувану переважно західними державами пропозицію пов'язати фінансові зобов'язання та допомогу з метою стимулювати держави-боржники сплачувати свої фінансові внески. Однак деякі держави, особливо Африки та регіону Латинської Америки та Карибського басейну, які найбільше потребують міжнародної допомоги і водночас не виконують своїх фінансових зобов'язань, завжди рішуче виступали проти цієї позиції⁶¹. На *CSP8* знову проявилися розбіжності в поглядах на це питання та вимагали додаткових обговорень у пошуку консенсусу стосовно відповідних формулювань у підсумковій доповіді. Окремі держави (в т. ч. Канада, Нідерланди та Велика Британія) пропонували зробити дотримання фінансових зобов'язань одним із критеріїв відбору для фінансування *VTF*, а головуюча Німеччина запропонувала відкласти обговорення до *CSP9*. Усі ці пропозиції були відхилені⁶². Як наслідок, в підсумковій доповіді *CSP8* зазначено, що відбірковий комітет *VTF* “і надалі керуватиметься Положенням про *VTF*”, причому не виключено, що держави-боржники за фінансовими внесками можуть бути бенефіціарами проєктів *VTF*⁶³.

Фінансовий стан ДТЗ

У 2022 р. фінансовий стан ДТЗ продовжував погіршуватися. Фінансові правила ДТЗ вимагають, щоб усі держави-учасниці та підписанти ДТЗ, а також держави, що беруть участь у зустрічах держав-учасниць як спостерігачі, робили фінансові внески на покриття витрат на організацію відповідних зустрічей допоміжних органів та роботу Секретаріату ДТЗ. Але станом на 31 жовтня 2022 р., 58 з 155 держав, які мали робити внески з 2015 р., не робили цього, що призвело до виникнення дефіциту на суму \$512 559⁶⁴. Голова Секретаріату ДТЗ відзначив згубний вплив бюджетного дефіциту та зазначив, що жодна держава не скористалася процедурами, погодженими на *CSP7*, щоб допомогти державам із заборгованістю. Крім того, він також нагадав державам, що вони можуть добровільно зробити внесок до резервного фонду ДТЗ, до якого Німеччина вже пообіцяла виділити €50 тис.⁶⁵ Одна з пропозицій передбачала скорочення витрат шляхом зменшення кількості підготовчих зустрічей, і *CSP8* доручила Керівному комітету вивчити цю можливість і подати пропозицію на *CSP9*⁶⁶.

⁶¹ Варіско А. Е., Малетта Дж., та Робе Л. “Договір про торгівлю зброєю”. – *Щорічник СІПРІ 2021*, підрозділ I розділу 14; Малетта Дж. та Бромлі М. “Договір про торгівлю зброєю”. – *Щорічник СІПРІ 2020*, підрозділ I розділу 14.

⁶² Control Arms, ‘8th conference of states parties to the Arms Trade Treaty: Daily summary analysis report – 25 August 2022’ (посилання 30).

⁶³ Arms Trade Treaty, ATT/CSP8/2022/SEC/739/Conf.FinRep.Rev 2 (посилання 3), para. 31.

⁶⁴ ATT Secretariat, ‘Status of contributions to ATT budgets’, Status at 31 Oct. 2022.

⁶⁵ Dladla, D., ‘Arms Trade Treaty: Status of ATT finances’, Presentation at the Arms Trade Treaty, CSP8, Geneva, 25 Aug. 2022.

⁶⁶ Control Arms, ‘8th conference of states parties to the Arms Trade Treaty: Daily summary analysis report – 26 August 2022’ (посилання 5); Arms Trade Treaty, ATT/CSP8/2022/SEC/739/Conf.FinRep.Rev 2 (посилання 3), para. 36.

Висновки

Основні події у рамках ДТЗ у 2022 р. і на *CSP8* підтвердили давні проблеми підвищення прозорості шляхом звітності про поставки зброї, розширення членства в ДТЗ і забезпечення фінансової стабільності Договору. Дискусії на *CSP8* також висвітлили наявність різних поглядів держав-учасниць на деякі аспекти імплементації ДТЗ. Головні суперечки були пов'язані з питанням врахування дотримання фінансових зобов'язань під час відбору проєктів *VTF*. Фінансові питання продовжували забирати багато часу та спричиняли найзапекліші дискусії, натомість мало уваги приділялося розгляду випадків порушень державами-учасницями базових положень ДТЗ під час поставок зброї, зокрема його заборон і критеріїв оцінки ризиків⁶⁷.

Проте деякі змістовні дискусії про поставки зброї під час війни в Україні на *CSP8* все ж відбулися. У ряді заяв лунали заклики до держав-учасниць утриматися від експорту зброї до Росії через її вторгнення в Україну, і підкреслювалося, що такі поставки порушують принципи та положення ДТЗ. Представники НУО позитивно сприйняли ці заклики та запропонували державам-учасницям повідомити про свої рішення стосовно поставок зброї іншим одержувачам, що потерпають від конфліктів⁶⁸.

Під час *CSP8* продовжився обмін думками між державами-учасницями стосовно контролю зброї після доставки, і знову проявилися дуже різні погляди на цю тему. Це призвело до слабкості формулювань у підсумковій доповіді та відсутності конкретних рекомендацій, окрім заклику продовжити обговорення цього питання. Майбутні засідання *DIEF*, який почав повноцінно працювати під час *CSP8*, дають можливість для більш змістовного обміну інформацією між державами про використання різних заходів контролю після доставки для запобігання або зменшення ризику незаконної переадресації зброї.

⁶⁷ Див., наприклад: Republic of Panama, Permanent Mission to the United Nations, 'Punto de la agenda 10 – Asistencia internacional', Statement by G. Rodriguez to the Arms Trade Treaty, *CSP8*, 25 Aug. 2022. Див. також Малетта, Бромлі (посилання 61).

⁶⁸ Див., наприклад: Arms Trade Treaty, *CSP8*, Control Arms, 'General statement' (посилання 24), р. 2.

II. Багатосторонні ембарго на поставки зброї

ПІТЕР Д. ВЕЗЕМАН

Ембарго на поставки зброї – це обмеження на передачу озброєнь і відповідних послуг та, в окремих випадках, товарів подвійного використання. У цьому підрозділі розглядаються зміни в багатосторонніх ембарго на поставки зброї, запроваджених ООН, ЄС та іншими міжнародними організаціями. РБ ООН користується повноваженнями згідно з Главою VII Статуту ООН запроваджувати ембарго на поставки зброї, що є обов'язковими для всіх держав-членів ООН, і які є частиною “санкційних заходів” ООН¹. У 2022 р. діяли 14 ембарго ООН на поставки зброї (таблиця 12.2). ЄС запроваджує ембарго на поставки зброї у рамках Спільної зовнішньої і безпекової політики (СЗБП), обов'язкові для держав-членів ЄС, які є частиною “обмежувальних заходів” ЄС². У 2022 р. діяли 22 ембарго ЄС на поставки зброї, з яких 11 за обсягом відповідали ембарго ООН; 3 ембарго (стосовно Ірану, Південного Судану та Судану) були ширшими за тривалістю, географічним охопленням чи видами зброї; а 8 – не мали аналогів в ООН. Ліга Арабських Держав запровадила одне ембарго на поставки зброї (стосовно Сирії), що також не мало аналогу в ООН. Крім того, діяло одне добровільне багатостороннє ембарго, запроваджене Народою з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ, зараз – ОБСЄ) на поставки зброї силам, задіяним у боях в районі Нагірного Карабаху³.

У 2022 р. було запроваджене одне нове багатостороннє ембарго на поставки зброї: часткове ембарго ООН на постачання зброї Гаїті. Це було перше нове ембарго ООН на поставки зброї після запровадження санкцій проти Південного Судану у 2018 р.

Багатосторонні ембарго на поставки зброї різняться за умовами. Більшість із них стосуються зброї, військової техніки та дотичних послуг. Окремі ембарго ООН і ЄС на поставки зброї охоплюють також експорт чи імпорт певних товарів подвійного використання, які можуть бути використані як у цивільних цілях, так і для виробництва, обслуговування чи застосування звичайної, біологічної, хімічної чи ядерної зброї⁴. Окремі ембарго ЄС на поставки зброї охоплюють також техніку, яка може бути використана для внутрішніх репресій, і певні види обладнання для стеження в комунікаційних мережах. Багатосторонні ембарго на поставки зброї різняться також за характером накладених обмежень і за одержувачами. Деякі з них забороняють усі

¹ United Nations, Security Council, ‘Sanctions’.

² European Council, ‘Sanctions: How and when the EU adopts restrictive measures’.

³ Conference on Security and Co-operation in Europe, Committee of Senior Officials, Statement, Annex 1 to Journal no. 2 of the seventh meeting of the Committee, Prague, 27-28 Feb. 1992.

⁴ Ембарго ООН і ЄС проти Ірану та Північної Кореї стосуються товарів подвійного використання з контрольних списків Групи ядерних постачальників (ГЯП) та Режиму контролю над ракетними технологіями (РКРТ). Ембарго ООН і ЄС проти Сомалі стосуються деяких товарів подвійного використання з контрольних списків Вассенаарської домовленості, які можуть бути використані для виробництва, обслуговування та використання саморобних вибухових пристроїв. Ембарго ЄС проти Росії стосується поставок військовим кінцевим користувачам усіх позицій зі списку продукції подвійного використання ЄС. Докладніше про ГЯП, РКРТ та Вассенаарську домовленість див. підрозділ III Додатку Б цього видання.

поставки відповідній державі, інші – забороняють поставку недержавному суб'єкту чи групі недержавних суб'єктів. Окремі ембарго ООН на поставки зброї є “частковими”, тобто дозволяють поставку зброї відповідній державі за умови отримання державою-постачальником чи одержувачем дозволу або повідомлення відповідного комітету ООН із санкцій чи РБ ООН.

У цьому підрозділі розглянуті важливі події і проблеми в дотриманні ембарго ООН, ЄС та ОБСЄ на поставки зброї у 2022 р. Зокрема, в підрозділі розглянуті випадки запровадження чи обговорення нових ембарго або змін до ембарго, а також наведені приклади фактичних чи заявлених порушень, про які повідомлялося під час розслідувань ООН чи обговорювались у РБ ООН⁵. На відміну від ООН, ані ЄС, ані Ліга Арабських Держав, ані ОБСЄ не мають системних механізмів контролю над дотриманням ембарго на поставки зброї. Суттєвих змін в ембарго Ліги Арабських Держав та ОБСЄ на поставку зброї у 2022 р. не було. Головною подією у сфері ембарго ЄС на поставки зброї стало значне розширення ембарго на поставки зброї Білорусі та Росії у відповідь на вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. Ці заходи, вжиті в координації зі США та 10 іншими державами-одномумцями, розглядаються в підрозділі III цього розділу.

Ембарго ООН на поставки зброї: зміни і проблеми дотримання

У 2022 р. ООН запровадила одне нове ембарго на поставки зброї, а також внесла кілька суттєвих поправок до чинних ембарго. Цей підрозділ містить стислий загальний огляд найбільш помітних подій в ембарго ООН на поставки зброї у 2022 р. до ЦАР, ДРК, Гаїті, Ірану, Лівії, Південного Судану і Судану. У ньому також висвітлюються помітні порушення та припущені порушення ембарго ООН на поставки зброї у 2022 р., насамперед на основі моніторингових звітів експертних комісій ООН і груп експертів.

Розбіжності стосовно санкцій ООН, які обмежують постачання зброї урядам

Усі ембарго ООН на поставки зброї до ЦАР, ДРК, Сомалі, Південного Судану і Судану (Дарфур) є “частковими”, тобто вони забороняють поставки зброї недержавним збройним угрупованням, але передбачають систему дозволів чи повідомлень для поставок зброї урядовим силам цих держав. У 2022 р. в РБ ООН зростали розбіжності стосовно цих систем дозволу чи повідомлень. Більшість членів РБ ООН висловилися за збереження їх у тій чи іншій формі, але в кожному випадку кілька держав вимагали їх скасування та утрималися від голосування по резолюціях про їх подовження.

Системи дозволів або повідомлень, що додаються до ембарго ООН на поставки зброї ЦАР, останніми роками поступово послаблювалися. З 2019 р. поставки більшості видів стрілецької зброї і легких озброєнь (СЗЛО) були дозволені за умови попереднього повідомлення урядом до відповідного

⁵ Див., наприклад: Varisco, A. E., Wezeman, P. D. and Kuimova, A., *Illicit Small Arms and Light Weapons in Sub-Saharan Africa: Using UN Reports on Arms Embargoes to Identify Sources, Challenges and Policy Measures* (SIPRI: Stockholm, Dec. 2022).

комітету ООН із санкцій, а інші види озброєнь можна було постачати після попереднього погодження комітетом із санкцій. У 2020 і 2021 рр. ООН ще більше розширило категорії зброї, для якої потрібно лише попереднє повідомлення, а у 2022 р. повністю скасувала вимогу попереднього погодження, залишивши лише вимогу попереднього повідомлення про будь-які поставки зброї⁶.

У 2021 р. один з п'яти постійних членів РБ ООН, Китай, вперше утримався під час голосування з подовження ембарго для ЦАР⁷. У 2022 р. п'ять країн (Китай, Габон, Гана, Кенія і Росія) утрималися під час голосування за резолюцію про внесення змін і подовження ембарго, підкресливши, що резолюція не передбачає повного зняття обмежень на постачання зброї уряду ЦАР, до чого закликали Африканський Союз, Економічне Співтовариство Центральноафриканських Держав (*Economic Community of Central African States*) і Міжнародна конференція з питань регіону Великих озер (*International Conference on the Great Lakes Region*)⁸. Росія стверджувала, що спротив думці африканців стосовно повного скасування санкцій “став тенденцією”, згадавши подібні дискусії у РБ ООН про зняття обмежень на постачання зброї до Південного Судану та ДРК, і заявила, що західні держави, зокрема, прагнуть зберегти “політичний вплив” шляхом “використання механізмів санкцій Ради Безпеки ... у власних корисливих цілях”⁹.

Ембарго ООН на поставки зброї Південному Судану дозволяє постачання зброї урядовим силам, якщо їх попередньо схвалить Комітет ООН із санкцій. Коли це ембарго запроваджували у 2018 р. та подовжували у 2019 і 2020 рр., Китай, Росія і кілька держав-непостійних членів РБ утрималися під час голосування, заявивши, що санкції не враховують прогресу мирного процесу в Південному Судані. У 2021 р. Китай і Росія проголосували за подовження ембарго, але залишилися скептичними стосовно обмежень і контролю над поставками зброї уряду¹⁰. У 2022 р. Китай і Росія знову утрималися, разом з Габонем, Індією і Кенією, під час голосування за подовження обмежень ще на рік. Усі п'ять держав, пояснюючи причини свого утримання, згадали позитивні зрушення в напрямі миру в Південному Судані та потребу його уряду мати змогу купувати військову техніку. Росія заявила, що санкції ООН більше не відповідають ситуації на місці й заважають державотворчим зусиллям уряду та формуванню сил безпеки. Китай також стверджував, що санкції заважають Південному Судану посилювати свою безпеку. Китай, Габон, Кенія і Росія послалися також – як на причину утримання – на заклики Міжурядового органу з питань розвитку (*Intergovernmental Authority on Development*) та Африканського Союзу скасувати ембарго на поставки зброї¹¹.

⁶ UN Security Council Resolution 2536, 28 July 2020; UN Security Council Resolution 2588, 29 July 2021; UN Security Council Resolution 2648, 29 July 2022.

⁷ Бромлі М. та Веземан П. Д. “Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь”. – *Щорічник СППІ 2022*, підрозділ II розділу 14.

⁸ United Nations, Security Council, 9105th meeting, S/PV.9105, 29 July 2022, pp. 4-8.

⁹ United Nations, Security Council, S/PV.9105 (посилання 8), 29 July 2022, p. 6.

¹⁰ Bromley and Wezeman (посилання 7), pp. 605-606.

¹¹ United Nations, Security Council, 9045th meeting, S/PV.9045, 26 May 2022, pp. 3-5.

У 2022 р. Китай, Габон, Гана і Росія утрималися під час голосування за резолюцію, яка передбачала розширення вимог повідомляти про закупівлю зброї для постачання уряду Сомалі її певних категорій, а також вимог попереднього схвалення для інших категорій. При цьому вони наводили причини, аналогічні тим, що лежали в основі їх опозиції по резолюціях стосовно ЦАР і Південного Судану¹². Китай, Габон, Гана, Кенія і Росія утрималися також під час голосування по резолюції, що передбачала розширення вимог повідомляти про закупівлю зброї для уряду ДРК¹³.

У 2022 р. були також розбіжності стосовно безстрокового ембарго ООН на поставки зброї Судану, згідно з яким військові поставки уряду Судану до регіону Дарфур вимагають попереднього погодження Комітетом ООН із санкцій. РБ ООН заявила про намір узгодити до 31 серпня 2022 р. набір “критеріїв для оцінки заходів стосовно Дарфуру”, яких мав дотримуватися Судан, щоб ці заходи були скориговані¹⁴. В цій ситуації Китай стверджував, що сили безпеки суданської влади в Дарфурі потребують термінового зміцнення, оскільки на них “негативно вплинуло ембарго на поставки зброї”. Росія заявила, що режим санкцій стосовно Судану вже не відповідає ситуації у Дарфурі, і що кілька членів РБ у 2021 р. завадили досягненню домовленості про критерії¹⁵. Але через збереження розбіжностей між її членами, РБ ООН не змогла визначити ці критерії вчасно – до 31 серпня¹⁶.

Гаїті

Після кількох місяців насильства та беззаконня в Гаїті, які спричинили серйозну гуманітарну кризу, РБ ООН у жовтні 2022 р. одногосно проголосувала за резолюцію, яка запровадила ембарго на поставки зброї на початковий період в один рік фізичним і юридичним особам у Гаїті, визначеним Комітетом із санкцій¹⁷. У липні Китай очолив заклики до ембарго на поставку зброї у рамках ширшого пакету запропонованих заходів, що передбачали також відправку до Гаїті регіональних поліцейських сил¹⁸. Китай підкреслив, що він “завжди закликав до обережності у використанні санкцій ООН, незалежно від обставин”, але, враховуючи гостроту ситуації у Гаїті, він “першим у Раді запропонував цільові санкції проти гаїтянських банд”¹⁹. Тоді, в липні, інші держави не були впевнені, що ембарго на поставки зброї Гаїті було обов’язковим або доцільним²⁰. До жовтня інші держави змінили

¹² United Nations, Security Council, 9196th meeting, S/PV.9196, 17 Nov. 2022, pp. 2-4, 6.

¹³ United Nations, Security Council, 9084th meeting, S/PV.9084, 30 June 2022, p. 2.

¹⁴ UN Security Council Resolution 2620 (2022), 15 Feb. 2022, para. 5.

¹⁵ United Nations, Security Council, 8964th meeting, S/PV.8964, 15 Feb. 2022, pp. 2-3.

¹⁶ Security Council Report, ‘Sudan: Briefing and consultations’, What’s in Blue Insight, 12 Sep. 2022.

¹⁷ UN Security Council Resolution 2653, 21 Oct. 2022.

¹⁸ Nichols, M., ‘China pushes for UN arms embargo on Haiti criminal gangs’, Reuters, 15 July 2023; News Wires, ‘China pushes UN to ban small arms to Haiti amidst gang violence, diplomats’, France 24, 15 July 2022.

¹⁹ United Nations, Security Council, 9159th meeting, S/PV.9159, 21 Oct. 2022, p. 3. Див. також previous arms embargo sections in SIPRI Yearbooks on China’s position on UN sanctions.

²⁰ News Wires (посилання 18).

свою позицію, а США та Мексика включили ембарго на поставки зброї до поданого ними проекту резолюції, який РБ ухвалила одностайно за № 2653²¹. Однак ембарго залишалося дуже обмеженим за обсягом, оскільки список підсанкційних суб'єктів та осіб, що додавався до нього, містив лише одну особу – ватажка великої гаїтянської банди²².

Іран

Згідно з умовами схваленого ООН Спільного всеосяжного плану дій (СВПД, *Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA*) від 2015 р., поставки до та з Ірану ракет і безпілотних літальних апаратів (БЛА) з дальністю понад 300 км, а також виробів і технологій, які можуть сприяти розробці систем доставки ядерної зброї, дозволяються лише після попереднього погодження з РБ ООН²³. Термін чинності цього ембарго, затвердженого Резолюцією 2231, закінчується 18 жовтня 2023 р.

У вересні та жовтні 2022 р. обсяг цих обмежень ООН був предметом суперечки між Україною, Францією, Німеччиною, Великою Британією та США, з одного боку, і Росією та Іраном – з іншого. Перша група стверджувала, що поставка БЛА Іраном Росії у 2022 р. без необхідного дозволу є порушенням обмежень, і закликала групу Секретаріату ООН, відповідальну за моніторинг виконання Резолюції 2231, перевірити передачу БЛА на предмет заборони²⁴. Росія та Іран стверджували, що Секретаріат ООН не уповноважений на такі перевірки²⁵. Крім того, Іран стверджував, що Резолюція 2231 обмежує лише передачу державою товарів і технологій, які, на його думку, можуть сприяти розробці систем доставки ядерної зброї, і що Іран, як відповідна держава в контексті експорту БЛА, ніколи не виробляв і не постачав товари та технології, які відповідають цьому визначенню²⁶. До кінця 2022 р. Секретаріат ООН все ще розглядав це питання.

Секретаріат ООН також розслідував інші звинувачення стосовно порушення Іраном ембарго ООН на експорт ракет і БЛА великої дальності. Він продовжував вивчати уламки балістичних ракет, крилатих ракет і БЛА, які використовувалися під час ударів по території Саудівської Аравії та ОАЕ і які, як стверджується, всупереч обмеженням ООН були передані Іраном силам хуситів у Ємені. Секретаріат ООН вивчав частини крилатих ракет, які британські ВМС захопили на початку 2022 р. на двох кораблях у міжнародних водах на південь від Ірану, і виявив схожість з уламками ракет,

²¹ United Nations, Security Council, S/PV.9159 (посилання 19), р. 2; UN Security Council Resolution 2653, 21 Oct. 2022.

²² UN Security Council Resolution 2653 (посилання 21), Annex.

²³ UN Security Council Resolution 2231, 20 July 2015, Annex B para. 4. Про спроби поновити СВПД у 2022 р., див. підрозділ IV розділу 8 цього видання.

²⁴ United Nations, Security Council, 'Implementation of Security Council Resolution 2231 (2015)', 14th Report of the secretary-general, S/2022/912, 12 Dec. 2022, para. 19.

²⁵ United Nations, Security Council, 'Fourteenth six-month report of the Facilitator on the implementation of Security Council Resolution 2231 (2015)', S/2022/937, 12 Dec. 2022, paras 20-29.

²⁶ United Nations, Security Council, Letter dated 24 October 2022 from the permanent representative of the Islamic Republic of Iran to the United Nations addressed to the secretary-general and the president of the Security Council, S/2022/794, 24 Oct. 2022, p. 2.

знайденими в Саудівській Аравії та ОАЕ²⁷. Розслідування не призвело до однозначних висновків у 2022 р.

Лівія

Ембарго ООН на поставки зброї Лівії забороняє поставки та технічну допомогу, пов'язані з військовою діяльністю, недержавним збройним угрупованням, але дозволяє поставки міжнародно визнаному Уряду національної згоди (*УНЗ, Government of National Accord, GNA*), який у 2021 р. приєднався до Уряду національної єдності (*Government of National Unity, GNU*), за умови, що поставки попередньо схвалені Комітетом ООН із санкцій стосовно Лівії. Однак у доповіді від травня 2022 р. експертна комісія з питань Лівії дійшла висновку, що ембарго на поставки зброї залишається неефективним. Зокрема, зазначалося, що Росія та ОАЕ постачали зброю одній стороні конфлікту в Лівії (силам Хафтара), а Туреччина постачала зброю іншій стороні (силам *GNU*). Однак кількість виявлених порушень суттєво зменшилася, порівняно з 2019-2020 рр., а кількість підозрілих рейсів до Лівії стала значно меншою²⁸.

Висновки

У 2022 р. існувала низка серйозних розбіжностей між державами-членами ООН стосовно ембарго ООН на поставки зброї (на відміну від консенсусу у 2021 р.). Суттєві розбіжності виникали в РБ ООН стосовно чинних ембарго на поставки зброї. Росія і Захід не могли домовитися про обсяг санкцій ООН стосовно Ірану, пов'язаних зі зброєю, зокрема стосовно того, чи дозволено Ірану експортувати БЛА. Також посилювалися розбіжності між Росією, Китаєм та кількома африканськими державами, з одного боку, та іншими членами РБ ООН, з іншого, стосовно обмежень використання та контролю над закупівлею зброї урядовими силами в ЦАР, ДРК, Сомалі, Південному Судані і Судані.

Дотримання ембарго ООН на поставки зброї у 2021 р. було неоднозначним. Як і попередніми роками, надходили повідомлення про значні порушення ембарго ООН на постачання зброї Лівії, у т.ч. Росією. Помітною подією стала домовленість про запровадження ембарго на поставки зброї Гаїті, враховуючи, що її головним ініціатором був Китай, на відміну від попереднього обережного підходу Китаю до підтримки таких ембарго. Однак дієвість цього ембарго є обмеженою, оскільки воно спрямоване винятково на припинення поставок зброї бандам, яким держави мають запобігати в будь-якому випадку. Таким чином, ембарго, скоріше, є просто формальною заявою з невеликим реальним ефектом.

²⁷ United Nations, Security Council, S/2022/912 (посилання 24), para. 19.

²⁸ United Nations, Security Council, Report of the panel of experts established pursuant to Resolution 1973 (2011) concerning Libya, S/2022/427, 27 May 2022, p. 2 and para. 87.

Таблиця 12.2. Багатосторонні ембарго на поставки зброї, чинні протягом 2022 р.

Об'єкт (охоплені організації чи територія) ^a	Дата запровадження (тривалість)	Охоплені засоби ^a	Головні зміни у 2022 р.
<i>Ембарго ООН на поставки зброї</i>			
Афганістан (Талібан: НУС)	16 січня 2002 р. (безстрокове)	Зброя і пов'язані засоби та послуги	
ЦАР (уряд – частково; НУС)	5 грудня 2013 р. (обмежене)	Зброя та військова техніка (крім стрілецької зброї для уряду)	Подовжене до 31 липня 2023 р.
ДРК (уряд – частково; НУС)	28 липня 2003 р. (обмежене)	Зброя та військова техніка	Подовжене до 1 липня 2023 р.; умова повідомлення про постачання основних озброєнь уряду скасована в червні 2022 р.; умова повідомлення про постачання іншої зброї уряду скасована у грудні 2022 р.
Гаїті (НУС)	21 жовтня 2022 р. (обмежене)	Зброя та військова техніка	
Іран (країна загалом – частково)	23 грудня 2006 р. (обмежене)	Товари, пов'язані з системами доставки ядерної зброї; товари, що використовуються у ядерно-паливному циклі	
Ірак (НУС)	6 серпня 1990 р. (безстрокове)	Зброя та військова техніка	
ІДІЛ (<i>Da'esh</i>), Аль-Каїда і пов'язані з ними особи та організації (НУС)	16 січня 2002 р. (безстрокове)	Зброя та військова техніка	
Північна Корея (країна загалом)	15 липня 2006 р. (безстрокове)	Зброя та військова техніка; товари, пов'язані з ядерними, балістичними ракетами та іншими програмами ЗМУ	
Ліван (НУС)	11 серпня 2006 р. (безстрокове)	Зброя та військова техніка	
Лівія (уряд – частково; НУС)	26 лютого 2011 р. (безстрокове)	Зброя та військова техніка	
Сомалі (уряд – частково; НУС)	23 січня 1992 р. (обмежене)	Зброя та військова техніка; компоненти для саморобних вибухових пристроїв	Подовжене до 17 листопада 2023 р.
Південний Судан (уряд – частково; НУС)	13 липня 2018 р. (обмежене)	Зброя та військова техніка	Подовжене до 31 травня 2023 р.
Судан (Дарфур – частково)	30 липня 2004 р. (безстрокове)	Зброя та військова техніка	

Об'єкт (охоплені організації чи територія) ^a	Дата запровадження (тривалість)	Охоплені засоби ^a	Головні зміни у 2022 р.
Ємен (НУС)	14 квітня 2015 р. (безстрокове)	Зброя та військова техніка	
Об'єкт (охоплені організації чи територія) ^a	Дата запровадження (тривалість)	Охопленні засоби ^a	Головні зміни у 2022 р.
<i>Ембарго ЄС на поставки зброї без аналогу ООН або ширше за ембарго ООН стосовного того самого суб'єкта</i>			
Білорусь (країна загалом)	20 червня 2011 р. (обмежене)	Зброя та військова техніка; товари подвійного використання; обладнання для стеження в комунікаційних мережах	Поширене на експорт усіх товарів подвійного використання до всіх кінцевих користувачів і для будь-якого кінцевого використання
Китай ^b (країна загалом)	27 червня 1989 р. (безстрокове)	Зброя	
Єгипет ^b (країна загалом)	21 серпня 2013 р. (безстрокове)	Техніка, що може бути використана для внутрішніх репресій	
Іран (країна загалом)	27 лютого 2007 р. (обмежене)	Зброя та військова техніка; техніка, що може бути використана для внутрішніх репресій; обладнання для стеження в комунікаційних мережах	Подовжене до 13 квітня 2023 р.
М'янма (країна загалом)	29 липня 1991 р. (обмежене)	Зброя та військова техніка; обладнання для стеження в комунікаційних мережах	Подовжено до 30 квітня 2023 р.
Росія (країна загалом)	31 липня 2014 р. (обмежене)	Зброя та військова техніка; товари подвійного використання	Поширене на експорт усіх товарів подвійного використання до всіх кінцевих користувачів і для будь-якого кінцевого використання; подовжене до 31 січня 2023 р.
Південний Судан (країна загалом)	18 липня 2011 р. (безстрокове)	Зброя та військова техніка	
Судан (країна загалом)	15 березня 1994 р. (безстрокове)	Зброя та військова техніка	
Сирія (країна загалом)	9 травня 2011 р. (безстрокове)	Техніка, що може бути використана для внутрішніх репресій; обладнання для стеження в комунікаційних мережах	

Об'єкт (охоплені організації чи територія) ^a	Дата запровадження (тривалість)	Охоплені засоби ^a	Головні зміни у 2022 р.
Венесуела (країна загалом)	13 листопада 2017 р. (обмежене)	Зброя і техніка, що можуть бути використані для внутрішніх репресій; обладнання для стеження в комунікаційних мережах	Подовжене до 14 листопада 2023 р.
Зімбабве (країна загалом)	18 лютого 2002 р. (обмежене)	Зброя та військова техніка	Подовжене до 20 лютого 2023 р.
<i>Ембарго Ліги Арабських Держав на поставки зброї</i>			
Сирія (країна загалом)	3 грудня 2011 р. (безстрокове)	Зброя	

ІДІЛ – Ісламська держава в Іраку та Леванті; НУС – неурядові сили; частково – ембарго дозволяє поставки відповідній державі за умови, що держава-постачальник чи одержувач отримала дозвіл або повідомила відповідний комітет ООН із санкцій чи РБ ООН; обмежене – обмежене певним часом.

^a Після запровадження ембарго об'єкт, суб'єкти, територія і перелік засобів могли змінитися. В цій таблиці об'єкт, суб'єкти та засоби зазначені станом на кінець 2022 р.

^b Ембарго ЄС стосовно Китаю та Єгипту є політичними деклараціями, тоді як інші ембарго є юридичними актами, запровадженими рішеннями Ради ЄС і регламентами Ради ЄС.

Джерела: UN Security Council, 'Sanctions'; Council of the EU, 'EU Sanctions Map'. Архів СІПРІ про ембарго на поставки зброї (*SIPRI Arms Embargo Archive*) містить докладний загальний огляд більшості багатосторонніх ембарго на поставки зброї, що діяли з 1950 р., разом з головними інструментами запровадження чи внесення змін до ембарго.

III. Роль і наслідки багатосторонніх торговельних обмежень для Росії та Білорусі

МАРК БРОМЛІ*

Вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. спонукало ЄС, США та кілька інших союзних Заходу країн ввести ряд санкцій проти Росії і Білорусі¹. До цих заходів належали секторальні санкції, банківські обмеження, заборона автомобільного та морського сполучення, заборона на поїздки та заморожування активів. Хоча санкційні списки не завжди збігаються, до кінця грудня 2022 р. США, ЄС і Велика Британія додали до своїх списків підсанкційних осіб близько 1 500 нових фізичних і юридичних осіб, пов'язаних з Росією². У дев'яти пакетах санкцій ЄС, наприклад, це означає майже подвоєння всього санкційного списку в рамках десятків режимів санкцій, запроваджених ним.

Крім економічних і фінансових санкцій, ЄС, США та їх союзники запровадили також широкомасштабні ембарго на поставку зброї Росії та Білорусі або розширили діючі заходи. 27 держав-членів ЄС, США та 10 інших держав зобов'язалися запровадити “схожі за змістом” торговельні обмеження для Росії та Білорусі, створивши коаліцію з 38 держав, які протягом 2022 р. поступово запроваджували комплекс узгоджених і дедалі ширших заходів експортного контролю³. Цей контроль, що охоплює військову продукцію і широкий спектр товарів подвійного призначення, був запроваджений 15 із 20 найкрупніших у 2021 р. експортерів товарів до Росії, за винятком (у низхідному порядку) Китаю, Туреччини, Білорусі, Індії і Бразилії⁴. Ці заходи разом становлять чи не найширший комплекс торговельних обмежень, будь-коли запроваджених до промислово розвинутої держави її головними торговельними партнерами. Вони були запроваджені швидше та ширше, порівняно з ембарго на поставки зброї, раніше запровадженими ООН і ЄС до Ірану, Північної Кореї і Лівії⁵. Масштаб і швидкість ухвалення цих заходів спонукав до прискорення обговорень – зокрема у США, – стосовно ціни та потенціалу створення нового багатостороннього режиму експортного контролю, який би

¹ ‘What are the sanctions on Russia and are they hurting?’, BBC News, 30 Sep. 2022.

² US Department of State, Office of the Spokesperson, ‘The impact of sanctions and export controls on the Russian Federation’, Fact Sheet, 20 Oct. 2022; European Council, ‘EU restrictive measures against Russia over Ukraine (since 2014)’; Neate, R., ‘UK sanctions now cover £18bn of Russian- owned assets’, *The Guardian*, 10 Nov. 2022; British Foreign, Commonwealth and Development Office, ‘UK sanctions following Russia’s invasion of Ukraine’, 13 May 2022 (updated 8 Feb. 2023).

³ До цих 10 держав належать: Австралія, Канада, Ісландія, Японія, Південна Корея, Ліхтенштейн, Нова Зеландія, Норвегія, Швейцарія і Велика Британія.

⁴ United Nations, Statistics Division, UN Comtrade Database. Україна була серед 20 найкрупніших експортерів до Росії у 2021 р. і не приєднувалася до держав, що запроваджували обмеження. Але після вторгнення вся торгівля з Росією зупинилася, і у квітні 2022 р. Україна запровадила повне ембарго на торгівлю з Росією. ‘Ukraine imposes full trade embargo against Russia’, LB.ua, 9 Apr. 2022.

⁵ Загальний історичний огляд санкцій проти Ірану див.: Ентоні Я., Бромлі М. та Веземан П. Д. ‘Роль і наслідки міжнародних санкцій проти Ірану’. – *Щорічник СППРІ 2016*, розділ 3.

* Попередні дослідження для цього підрозділу здійснила стажерка СППРІ Л.Феран (*Louison Féran*).

замінив або доповнив існуючі режими за участю Росії і дозволив би частково обмежити експорт технологій до Росії (підрозділ IV цього розділу).

У цьому розділі описані торговельні обмеження, запроваджені ЄС, США та іншими державами; показані проблеми з правозастосуванням і виконанням, пов'язані з цими обмеженнями; оцінюється їх вплив на Росію.

Торговельні обмеження ЄС

Після російської анексії Криму у 2014 р. ЄС запровадив заборону на експорт до Росії військової продукції, а також обмеження на експорт товарів подвійного призначення⁶. У відповідь на погіршення прав людини, демократії і верховенства права в Білорусі в 2011 р. ЄС заборонив експорт військової продукції та обладнання, які використовувалися для внутрішніх репресій, а у 2021 р. – обмежив експорт товарів подвійного використання та телекомунікаційного обладнання⁷. Обмеження на експорт до Білорусі та Росії, що діяли до 2022 р., містили кілька винятків, які дозволяли продовжувати деякий експорт і видавати нові ліцензії. Наприклад, обмеження на експорт товарів подвійного використання стосувалися лише поставок “для військового використання ... або для будь-якого військового кінцевого користувача” в Росії чи Білорусі⁸. Крім того, згідно з т. зв. “дідусевими обмовками”, можна було видавати нові ліцензії на експорт товарів подвійного використання та військової продукції до Росії і товарів подвійного використання до Білорусі, якщо вони стосувалися поставок за контрактами, підписаними до запровадження ембарго. Через це окремі країни ЄС продовжували видавати ліцензії на експорт товарів військового призначення до Росії після запровадження санкцій у 2014 р. Так, Франція з 2015 р. продовжувала видавати ліцензії на експорт тепловізорів для російських танків і систем навігації та інфрачервоних датчиків для російських бойових літаків та ударних вертольотів⁹.

Після вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. і до 31 грудня 2022 р. ЄС ухвалив дев'ять пакетів санкцій¹⁰. Пакети санкцій поступово розширювали наявні торговельні обмеження стосовно Росії і Білорусі. Згідно із заходами, ухваленими в лютому та березні 2022 р., обмеження на експорт товарів подвійного призначення були поширені на всіх кінцевих споживачів у

⁶ European Council, Council Decision 2014/512/CFSP of 31 July 2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine, *Official Journal of the European Union*, L229, 31 July 2014.

⁷ European Council, Council Decision 2011/357/CFSP of 20 June 2011 amending Decision 2010/639/CFSP concerning restrictive measures against certain officials of Belarus, *Official Journal of the European Union*, L161, 21 June 2011; European Council, Council Decision (CFSP) 2021/1031 of 24 June 2021 amending Council Decision 2012/642/CFSP concerning restrictive measures in view of the situation in Belarus, *Official Journal of the European Union*, L224, 24 June 2021.

⁸ European Council, Council Decision 2014/512/CFSP of 31 July 2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine (посилання 6); European Council, Council Decision (CFSP) 2021/1031 of 24 June 2021 amending Council Decision 2012/642/CFSP concerning restrictive measures in view of the situation in Belarus (посилання 7).

⁹ Guckert, E. et al., ‘War in Ukraine: How France delivered weapons to Russia until 2020’, *Disclose*, 14 Mar. 2022.

¹⁰ European Council, ‘Timeline: EU restrictive measures against Russia over Ukraine’.

Росії і Білорусі, незалежно від того, чи призначені вони для військового кінцевого використання або для військового кінцевого споживача¹¹. Ці торговельні обмеження також поступово поширилися за межі переліку підконтрольних товарів Військового списку ЄС та Списку продукції подвійного використання ЄС. 9 березня 2022 р. ЄС заборонив поставку “морських навігаційних виробів і технологій” до Росії, а 8 квітня 2022 р. – поставки “товарів, які можуть сприяти, зокрема, посиленню промислового потенціалу Росії”¹². В ЄС також почали складати контрольний список цих товарів.

Перелік товарів, що підлягає додатковому контролю, викладено в Додатку VII відповідного регламенту ЄС і охоплює: “передові технології (зокрема, квантові комп’ютери та сучасні напівпровідники, високоякісну електроніку та програмне забезпечення)”; “певні типи обладнання та транспортних засобів”; “товари та технології авіаційної і космічної промисловості (зокрема, літаки, авіаційні двигуни, запасні частини чи будь-яке обладнання для літаків і вертольотів, реактивне паливо)”; та “морські навігаційні вироби та технології радіозв’язку”¹³. Спектр охоплення товарів при цьому є ширшим, порівняно із запровадженим західними державами до Радянського Союзу за часів Холодної війни¹⁴. Багато з цих товарів не включені до жодного списку існуючих багатосторонніх чи національних режимів експортного контролю. Це створило проблеми дотримання для компаній, які виробляють та експортують ці товари, а також складнощі правозастосування для національних органів влади, відповідальних за забезпечення санкцій¹⁵.

Санкції ЄС також поступово скасували ряд “дідусевих обмовок”, що діяли стосовно санкцій проти Росії і Білорусі до лютого 2022 р. 25 лютого було скасоване положення, що дозволяло видавати ліцензії на експорт товарів подвійного використання до Росії та Білорусі (нові ліцензії можна було видавати лише до 1 травня 2022 р.), а 8 квітня – положення, що дозволяло видавати ліцензії на експорт військової продукції до Росії. Кілька держав пішли далі за вимоги санкцій ЄС. Наприклад, 24 лютого всі три регіони Бельгії

¹¹ European Council, Council Decision (CFSP) 2022/327 of 25 February 2022 amending Decision 2014/512/CFSP concerning restrictive measures in view of Russia’s actions destabilising the situation in Ukraine, *Official Journal of the European Union*, L48, 15 Feb. 2022; European Council, Council Decision (CFSP) 2022/399 of 9 March 2022 amending Decision 2012/642/CFSP concerning restrictive measures in view of the situation in Belarus and the involvement of Belarus in the Russian aggression against Ukraine, *Official Journal of the European Union*, L82, 9 Mar. 2022.

¹² European Council, Council Decision (CFSP) 2022/395 of 9 March 2022 amending Decision 2014/512/CFSP concerning restrictive measures in view of Russia’s actions destabilising the situation in Ukraine, *Official Journal of the European Union*, L81, 9 Mar. 2022; European Council, Council Decision (CFSP) 2022/578 of 8 April 2022 amending Decision 2014/512/CFSP concerning restrictive measures in view of Russia’s actions destabilising the situation in Ukraine, *Official Journal of the European Union*, L111, 8 Apr. 2022.

¹³ European Council, ‘EU sanctions against Russia explained’, 18 Jan. 2023.

¹⁴ Координаційний комітет багатостороннього експортного контролю (*Coordinating Committee for Multilateral Export Controls, COCOM*) був головним інструментом, за допомогою якого західні держави запроваджували обмеження на поставки військової техніки та товарів подвійного використання до східного блоку в часи Холодної війни. Див.: Mastanduno, M., *Economic Containment: CoCom and the Politics of East-West Trade* (Cornell University Press: Ithaca, NY, 1992).

¹⁵ Sidley Austin LLP, ‘One year of Russia restrictions: Six key trends and lessons for trade compliance’, Sidley Updates: Global Arbitration, Trade and Advocacy, 22 Feb. 2023.

(Брюссель, Фландрія та Валлонія) призупинили всі ліцензії на експорт товарів подвійного використання до Росії і Білорусі, а Фінляндія, Італія, Люксембург та Нідерланди зробили це 11 березня¹⁶. Обмежувальні заходи ЄС забороняють експорт товарів подвійного використання, крім окремих обмежених випадків, але не вимагають від держав-учасниць призупинити ліцензії, видані до запровадження обмежень¹⁷.

Торгівельні обмеження США

Санкції США до Росії і Білорусі, запроваджені через систему контролю уряду США над стратегічно важливою торгівлею, мають екстериторіальний характер. Це означає, що будь-які вироби, виготовлені за межами США з використанням товарів подвійного призначення американського походження, є забороненими для поставок до Росії і Білорусі¹⁸. Ці види контролю – коли США твердять, що компанії, розташовані за межами їх території, підпадають під дію їх законів, – існують лише у США і часто були джерелом напруженості у відносинах з іншими державами, включаючи країни ЄС. Безпрецедентним кроком США стало звільнення від нових вимог 37 держав, які ухвалили пакет торговельних обмежень стосовно Росії і Білорусі¹⁹.

Наслідки торговельних обмежень

Після захоплення Росією Криму у 2014 р. та запровадження після того санкцій ЄС і США, Росія оголосила про плани підвищення рівня самозабезпечення російської військової промисловості та зменшення її залежності від компонентів іноземного виробництва. У травні 2014 р. Путін заявив: “Нам потрібно зробити все можливе, щоб усе, що використовується в нашій оборонній сфері, вироблялося на нашій території, щоб ми ні від кого не залежали”²⁰. Попри заявлені амбіції, розслідування, проведені протягом 2022 р., показали, що в російській військовій техніці, задіяній в Україні, було багато комплектуючих закордонного виробництва. Так, дослідження *Conflict Armament Research* виявило “144 неросійських виробників понад

¹⁶ Bovy, G., Van Reet, L. and Vynckier, J., ‘Belgium: Flanders, Brussels and Wallonia suspend export licenses to Russia’, *Sanctions & Export Controls Update*, 24 Feb. 2022; ‘Russia’s invasion of Ukraine’, Loyens & Loeff Blog, 11 Mar. 2023; Finnish Ministry for Foreign Affairs, ‘Authorisations to export dual-use items to Russia revoked’, *Export Control News*, 1 Mar. 2022; Belfiori, O., Rossetti, D. and Tona, M., ‘Global sanctions alert: Italy’, *Lexology*, 11 Mar. 2022.

¹⁷ European Commission, ‘Consolidated FAQs on the implementation of Council Regulation no. 833/2014; Council Regulation no. 269/2014’, 22 June 2022 (Update of 3 Mar. 2023), p. 133.

¹⁸ Contini, K. B., Test, L. S. and Howard, C., ‘BIS expands sanctions against Russia and Belarus and adds four countries to global export controls coalition’, *Sanctions & Export Controls Update*, 12 Apr. 2022.

¹⁹ Contini, Test and Howard (посилання 18).

²⁰ ‘UPDATE 1: Putin wants Russian defence industry to be self-sufficient’, *Reuters*, 14 May 2014.

650 унікальних компонентів російської техніки, яка використовувалася у війні проти України”²¹.

На багато з цих комплектуючих не поширювалися торговельні обмеження, що діяли на момент поставки, але через розширення заходів, вжитих коаліцією з 38 держав, протягом 2022 р. заходи експортного контролю поширилися й на них. Коментуючи повідомлення про постачання швейцарських комплектуючих, які використовуються в російських ракетах, речник швейцарського органу ліцензування експорту зазначив, що в лютому 2022 р. ці вироби не належали до підконтрольних товарів подвійного використання²². Однак він заявив, що “після запровадження 4 березня 2022 р. всеохопних санкцій на товари для Росії, поставки і продаж таких товарів до Росії заборонені”²³.

Розслідування Королівського інституту оборонних досліджень (*Royal United Services Institute*) і *Reuters* також виявили випадки поставок, які потенційно могли порушувати чинні на той час обмеження експортного контролю²⁴. Це підтверджує попередні повідомлення про те, що Росія з 2014 р. наполегливо працювала над обходом торговельних обмежень, запроваджених ЄС і США, та отриманням підконтрольних технологій²⁵. Також з’являлися повідомлення про те, що Росія продовжує отримувати запчастини та компоненти західного виробництва – навіть після запровадження розширених санкцій – через ряд постачальників з країн, що не належать до коаліції з 38 держав. Наприклад, у грудні 2022 р. повідомлялося про поставку виготовлених у США компонентів компанією з Гонконгу фірмі в Санкт-Петербурзі, тісно пов’язаній з важливим виробником безпілотників для російських збройних сил²⁶. Аналіз безпілотників іранського виробництва, які Росія використовує в Україні, також показав, що Іран використовував багато як підконтрольних, так і непідконтрольних товарів подвійного призначення, вироблених у США та інших західних державах, які суворо контролюють експорт таких товарів до Ірану²⁷.

Висновки

Торговельні обмеження, запроваджені США, ЄС і 10 іншими державами стосовно Росії і Білорусі, стали прикладом чи не найповніших торговельних обмежень, запроваджених після Холодної війни стосовно великого торговельного партнера. Ці обмеження вийшли далеко за рамки товарів військового

²¹ Conflict Armament Research, ‘Component commonalities in advanced Russian weapon systems’, Sep. 2022.

²² Dahm, V. P., ‘Putin hortet haufenweise Schweizer Hightech-Bauteile für seine Waffen’, Blue News, 16 Aug. 2022.

²³ Dahm (посилання 22).

²⁴ Byrne, J. et al., *Silicon Lifeline: Western Electronics at the Heart of Russia’s War Machine* (Royal United Services Institute: London, 8 Aug. 2022); Grey, S., Tamman, M. and Zholobova, M., ‘Exclusive: The global supply trail that leads to Russia’s killer drones’, Reuters, 15 Dec. 2022.

²⁵ Див. Rettman, A., ‘EU arms firms trying to flout Belarus and Russia ban’, EUobserver, 6 Oct. 2021.

²⁶ Grey, Tamman and Zholobova (посилання 24).

²⁷ Albright, D., Burkhard, S. and Faragasso, S., ‘Iranian drones in Ukraine contain Western brand components’, Institute for Science and International Security Report, 31 Oct. 2022.

призначення та подвійного використання, включених до контрольних списків багатосторонніх режимів експортного контролю. Крім того, обмеження на експорт до Росії були поширені на товари, які можуть бути потрібні як для розробки та використання систем зброї, так і для промислового виробництва в Росії у цілому. Таким чином, обмеження вказують на готовність ЄС, США та їх союзників використовувати експортний контроль як інструмент економічної війни. Обмеження також показали здатність коаліцій держав працювати поза рамками ООН та існуючих багатосторонніх режимів експортного контролю при плануванні та застосуванні скоординованих заходів експортного контролю.

IV. Багатосторонні режими експортного контролю

КОЛЯ БРОКМАНН

Існують чотири основні багатосторонні режими експортного контролю: Австралійська група (АГ, *Australia Group, AG*), Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ, *Missile Technology Control Regime, MTCR*), Група ядерних постачальників (ГЯП, *Nuclear Suppliers Group, NSG*) і Вассенаарська домовленість про контроль над експортом звичайних озброєнь, товарів і технологій подвійного використання (ВД, *Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-use Goods and Technologies, WA*)¹. Ці режими є неформальними об'єднаннями держав, які координують принципи здійснення заходів контролю над експортом товарів і технологій у сфері хімічної та біологічної зброї, ракет та інших систем доставки зброї масового ураження (ЗМУ), технологій ядерного паливного циклу та ядерної зброї, а також звичайних озброєнь, товарів і технологій подвійного використання (таблиця 12.3). Держави-учасниці всіх режимів координують контроль і політику торгівлі, обмінюються передовими практиками їх реалізації та інформацією про випадки розповсюдження, спроби незаконного придбання та відмови в ліцензіях, а в деяких випадках – про надані ліцензії.

Держави-учасниці постійно оновлюють контрольні списки режимів та обговорюють відповідні технологічні новинки. Режими забезпечують важливу платформу для обміну інформацією між посадовими особами, що опікуються питаннями національної політики та ліцензування, технічними експертами, правоохоронцями та розвідниками. При цьому всі рішення режимів ухвалюються державами-учасницями консенсусом, а вироблені настанови, контрольні списки та належні практики є політичними, а не юридично зобов'язуючими. Кожна держава-учасниця реалізує передбачені режимом заходи контролю і політику через національні закони та національні системи експортного контролю; теж саме роблять і дедалі більше держав, що не є учасницями режимів.

Попри триваючий вплив пандемії *Covid-19* у 2022 р., усі багатосторонні режими експортного контролю змогли повернутися до очних пленарних засідань. Однак замість відновлення нормальної роботи всіх режимів, вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. серйозно вплинуло на РКРТ, ГЯП та ВА, учасницями яких є і Росія, і Україна. Як і в інших міжнародних організаціях, членами яких були Росія та західні держави, відбувався обмін звинуваченнями у зв'язку з конфліктом. Вторгнення також викликало дискусії стосовно довгострокової життєздатності як режимів, так і подальшого членства в них Росії. АГ – єдиний режим, до якого не належить Росія, і у своїх формулюваннях режим різко засудив дії Росії. Додатковий рівень складності виник, коли США, ЄС та інші держави, що підтримують Україну, запровадили ряд торговельних обмежень стосовно Росії, використавши контрольні списки режимів як базу для списків заборонених товарів і технології подвійного призначення (підрозділ III цього розділу).

¹ Стислий опис і списки держав-учасниць кожного з цих режимів див. у підрозділ III Додатку Б цього видання.

Таблиця 12.3. Чотири багатосторонні режими експортного контролю

Режим (рік створення)	Сфера дії	Кількість учасників ^a	Головуючий на пленарній сесії 2022 р.	Пленарні сесії у 2022 р.
Австралійська група (1985 р.)	Обладнання, матеріали, технології і програмне забезпечення, пов'язані з хімічною і біологічною зброєю	43	Австралія	Париж, 4-8 липня 2022 р.
Режим контролю над ракетними технологіями (1987 р.)	Безпілотні літальні апарати, здатні доставляти зброю масового ураження	35	Швейцарія	Монтре, 17-21 жовтня 2022 р.
Група ядерних постачальників (1974 р.)	Ядерні та пов'язані з ними матеріали, програмне забезпечення та технології	48 ^b	Польща ^c	Варшава, 20-24 червня 2022 р.
Вассенаарська домовленість (1996 р.)	Звичайні озброєння, товари та технології подвійного використання	42	Ірландія	Відень, 30 листопада - 1 грудня 2022 р.

^a Держави-учасниці станом на 31 грудня 2022 р. Список учасників див. у підрозділ III Додатку Б цього видання.

^b Крім того, постійними спостерігачами у ГЯП є ЄС та голова Комітету Цангера (*Zangger Committee*).

^c ГЯП змінила регламент, і тепер держави-учасниці приймають у себе пленарне засідання наприкінці свого терміну головування. На пленарному засіданні ГЯП у 2022 р. Польща передала головування Аргентині на період 2022-2023 рр.

Джерела: Australia Group; Missile Technology Control Regime; Nuclear Suppliers Group; *Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-use Goods and Technologies*.

Австралійська група

АГ – це форум, на якому держави-учасниці координують і гармонізують заходи з контролю експорту хімічної та біологічної зброї та пов'язаних з нею товарів і технологій подвійного використання. Держави-учасниці АГ намагаються зменшити ризик сприяння розповсюдженню хімічної та біологічної зброї². АГ була створена у 1985 р. за ініціативи Австралії. Розслідування ООН виявило, що при виробництві хімічної зброї, яку застосовували під час ірано-іракської війни 1980-1988 рр., використовувалися хімічні прекурсори, обладнання та матеріали, придбані у кількох країнах Заходу³. Це дало потужний імпульс для посилення заходів контролю торгівлі з метою нерозповсюдження хімічної зброї. Спочатку АГ займалася хімічною зброєю і прекурсорами, але згодом її діяльність поширилася на біологічну зброю і широкий спектр обладнання, матеріалів і технологій, пов'язаних з розробкою, виробництвом і застосуванням хімічної і біологічної зброї⁴. В АГ постійно головує Австралія,

² Australia Group, 'The Australia Group: An introduction'; Australia Group, 'Objectives of the Group'.

³ Australia Group, 'The origins of the Australia Group'.

⁴ Australia Group, 'The origins of the Australia Group' (посилання 3).

вона ж керує неофіційним секретаріатом, розташованим у Міністерстві закордонних справ і торгівлі Австралії.

АГ налічує 43 учасники, включаючи ЄС, що є учасником з повноцінним правом голосу. Хоча кількість учасників суттєво збільшилася, порівняно з першими 18 у 1985 р., набуття членства фактично зупинилось, і в минулі 10 років до АГ були прийняті лише дві нові держави – Мексика (2013 р.) та Індія (2018 р.)⁵. АГ заохочує держави, не охоплені режимом, набувати статус прихильників АГ, повідомивши головууючого про своє “політичне зобов’язання дотримуватись” настанов і спільних контрольних списків. Вона надає таким прихильникам ширший доступ до інформації і допомогу держав-учасниць АГ. Казахстан залишається єдиною державою, яка подала потрібне повідомлення, але у 2022 р. Чилі теж заявила про бажання стати таким прихильником⁶.

4-8 липня 2022 р. АГ провела в Парижі свою першу з 2019 р. очну річну пленарну зустріч, на якій продовжила обговорення технічних питань. На зустрічі експертів *PKPT* з ліцензування і правоохоронної діяльності (*Licensing and Enforcement Experts Meeting, LEEM*) обговорювалася передова практика запобігання розповсюдженню виробів подвійного використання, акцентуючи увагу на запобіганні несанкціонованій нематеріальній передачі технологій, а також на інформуванні промисловості та наукових кіл про ризики таких передач. Технічні експерти обговорили нові технології, зокрема синтетичної біології, і новітні системи доставки зброї⁷. Учасники внесли зміни до контрольних списків АГ (з додаванням нових позицій і вилученням інших), включно з коригуванням певних патогенів відповідно до їх таксономії, додаванням чотирьох морських токсинів і виключенням токсину холери⁸. АГ також продовжила практику запрошення сторонніх доповідачів для виступів на пленарній зустрічі, в т. ч. стосовно ризиків подвійного використання лікарських препаратів, винайдених за допомогою штучного інтелекту, та використання технології блокчейну для виявлення і відстеження хімічних речовин подвійного використання⁹.

Голова та керівник секретаріату АГ відновили інформаційно-роз’яснювальну роботу, зокрема взявши участь у міжнародних зустрічах, у т. ч. 15-17 лютого – в Азійському семінарі з експортного контролю та в жовтні 2022 р. – у третьому діалозі Програми ЄС співробітництва між партнерами (*EUP2P*) з питань організації експортного контролю¹⁰.

⁵ Australia Group, ‘Australia Group participants’.

⁶ Australia Group, ‘Australia Group adherents’; Australia Group, Statement by the chair of the 2022 Australia Group Plenary, 8 July 2022, para. 23.

⁷ Australia Group, Statement by the chair of the 2022 Australia Group Plenary (посилання 6), paras 15-17.

⁸ Australia Group, ‘Australia Group Common Control Lists’.

⁹ Про теми цих виступів див., відповідно: Urbina, F. et al., ‘Dual use of artificial-intelligence-powered drug discovery’, *Nature Machine Intelligence*, no. 4 (Mar. 2022); Stimson Center, ‘MATCH prototype’.

¹⁰ Government of Japan, The 28th Asian Export Control Seminar; також автор у якості провідного доповідача брав участь у третьому діалозі *EUP2P* стосовно організації експортного контролю в Брюсселі 25-26 жовтня 2022 р.

Режим контролю над ракетними технологіями

Метою РКРТ є запобігання розповсюдженню ракет та інших безпілотних систем доставки хімічної, біологічної та ядерної зброї. Її утворила у 1987 р. група семи провідних індустріальних держав (G7) з метою сприяння запобіганню розповсюдженню ядерної зброї, шляхом розробки гармонізованих заходів контролю над експортом товарів і технологій, пов'язаних з ракетами, здатними нести таку зброю¹¹. Згодом РКРТ був поширений на балістичні та крилаті ракети та на всі типи безпілотних літальних апаратів (БЛА), здатні нести зброю масового ураження¹². Категорія I обмежень РКРТ охоплює ракети та БЛА, “здатні доставляти корисне навантаження не менше 500 кг на відстань не менше 300 км”, або призначені для доставки зброї масового ураження. Держави-учасниці РКРТ – їх називають “партнерами” – мають виходити з “безумовної презумпції відмови” від поставок продукції категорії I і можуть не дотримуватись цієї вимоги лише у “виняткових випадках”¹³. Категорія II охоплює ракети та БЛА з максимальною дальністю не менше 300 км та широкий спектр менш чутливих товарів, матеріалів і технологій подвійного використання для ракет, БЛА і космічних апаратів¹⁴. Уряди партнерів мають застосовувати до поставок такої продукції індивідуальні ліцензії і презумпцію відмови, якщо вони “призначені в цілях використання для доставки ЗМУ”¹⁵.

Кількість членів РКРТ виросла з 7 до 35 держав, але не збільшувалась після прийняття Індії у 2016 р. Кілька заявок чекають на розгляд¹⁶. У 2014 р. РКРТ запровадив формалізовану систему для держав, що не є партнерами, які можуть бути визнані “прихильниками” настанов і контрольних списків РКРТ. РКРТ запрошує усі держави подавати координатору РКРТ (Франції) декларації про прихильність. Режим також заохочує держави до набуття статусу прихильника, запрошуючи їх на ознайомчі зустрічі, брифінги про зміни в контрольних списках, зустрічі з головою РКРТ і на деякі презентації на зустрічах експертів РКРТ з ліцензування і правоохоронної діяльності¹⁷. Але після запровадження статусу прихильника лише три держави в односторонньому порядку заявили про свою прихильність: Естонія, Казахстан і Латвія.

Пленарне засідання РКРТ у 2022 р. відбулося за звичайним графіком і за повної участі всіх партнерів 17-21 жовтня в Монтре, Швейцарія. На роботу РКРТ особливо вплинули дії Росії в Україні, оскільки, коли розпочалося вторгнення в лютому 2022 р., головуючою за річною ротацією була Росія. Більшість партнерів, у т. ч. голови та співголови підгруп режиму, припинили співпрацю з російським головою, зокрема у просвітницьких заходах. Тим

¹¹ Missile Technology Control Regime, ‘Frequently asked questions (FAQs)’. До G7 належать Велика Британія, Італія, Канада, Німеччина, США, Франція і Японія.

¹² Missile Technology Control Regime, ‘Frequently asked questions (FAQs)’ (посилання 11).

¹³ Missile Technology Control Regime, ‘Frequently asked questions (FAQs)’ (посилання 11).

¹⁴ Missile Technology Control Regime, ‘MTCR Guidelines and the Equipment, Software and Technology Annex’.

¹⁵ Missile Technology Control Regime, ‘Frequently asked questions (FAQs)’ (посилання 11).

¹⁶ Missile Technology Control Regime, ‘Partners’.

¹⁷ Missile Technology Control Regime, ‘Adherence policy’.

не менш, обмін інформацією між експертами тривав на технічному рівні як у міжсесійний період, так і на пленарному засіданні, де Швейцарія перебрала головування на період 2022-2023 рр.

Однією з тем, що викликала особливий інтерес на пленарному засіданні, був *NewSpace* і виклики перед ракетним нерозповсюдженням та експортним контролем, пов'язані з комерційною діяльністю в космосі¹⁸. Ця тема була обговорена на спільній зустрічі, яка об'єднала зустрічі технічних експертів, експертів з ліцензування і правоохоронної діяльності та зустріч з обміну інформацією, а СІПРІ під час заходу, організованого Швейцарією та Німеччиною “на полях” зустрічі, презентував відповідне дослідження¹⁹. Партнери узгодили кілька редакційних змін і роз'яснень окремих пунктів Додатку з питань обладнання, програмного забезпечення та технологій (*Equipment, Software and Technology Annex*)²⁰. Однак партнерам не вдалось узгодити публічну заяву. Натомість швейцарський головуючий спочатку зробив коротку заяву з нагоди 35-ї річниці РКРТ, а пізніше, у грудні, представив доповідь на пленарному засіданні²¹.

Російський головуючий протягом 2022 р., навіть після вторгнення Росії в Україну, провів низку офіційних просвітницьких місій РКРТ переважно без участі голів підгруп і за дуже обмеженої участі західних партнерів РКРТ. Російський головуючий здійснив просвітницькі візити до Білорусі 2-3 березня, ОАЕ 24 травня, В'єтнаму 26-27 травня, Мексики 24 серпня та Пакистану у вересні 2022 р.²² Головуючий РКРТ та голови підгруп брали також участь у конференціях, семінарах та інших заходах на запрошення міжнародних організацій, держав і аналітичних центрів у рамках їх просвітницької діяльності. Крім того, російський головуючий брав участь у семінарі, організованому Міжнародним інститутом стратегічних досліджень (*International Institute for Strategic Studies*) у Берліні на початку лютого, перед вторгненням²³.

Група ядерних постачальників

Метою ГЯП є запобігання розповсюдженню ядерної зброї шляхом виконання настанов з експортного контролю при поставках ядерних і пов'язаних з ними матеріалів, обладнання, програмного забезпечення та технологій. Її було

¹⁸ Див., наприклад: Brockmann, K. and Raju, N., *NewSpace and the Commercialization of the Space Industry: Challenges for the Missile Technology Control Regime* (SIPRI: Stockholm, Oct. 2022).

¹⁹ Missile Technology Control Regime, Report by the MTCR chair: Plenary meeting in Montreux, Switzerland, October 2022, 21 Dec. 2022.

²⁰ Missile Technology Control Regime, ‘Equipment, Software and Technology Annex’ [поточна версія, показує зміни, порівняно з попередньою версією], 21 Oct. 2022.

²¹ Missile Technology Control Regime, Message on the occasion of the 35th anniversary of the MTCR, 8 Nov. 2022 (Updated on 21 Dec. 2022); Missile Technology Control Regime, Report by the MTCR Chair: Plenary meeting in Montreux, Switzerland, October 2022 (посилання 19).

²² MTCR (@MTCR_Chair), Twitter, 3 Mar. 2022, <https://twitter.com/MTCR_Chair/status/1499449199422849037>; MTCR (@MTCR_Chair), Twitter, 30 May 2022, <https://twitter.com/MTCR_Chair/status/1531167003150540800>; MTCR (@MTCR_Chair), Twitter, 1 Sep. 2022, <https://twitter.com/MTCR_Chair/status/1565218373163704325>; MTCR (@MTCR_Chair), Twitter, 8 Sep. 2022, <https://twitter.com/MTCR_Chair/status/1567733418615619586>.

²³ MTCR (@MTCR_Chair), Twitter, 22 Feb. 2022, <https://twitter.com/MTCR_Chair/status/1496077979151220738>.

створено у 1974 р., як “Лондонський клуб” семи держав – основних ядерних постачальників – у відповідь на перше ядерне випробування в Індії – перший вибух ядерного боєприпасу державою, не визнаною ядерною в Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, NPT*)²⁴. Спочатку учасники ГЯП виробили ряд керівних принципів з переліком товарів, що підпадають під гарантії МАГАТЕ, з дещо іншим вмістом, ніж список, раніше розроблений Комітетом Цангера. У 1978-1991 рр. ГЯП була майже бездіяльною. Однак на виконання рекомендацій, ухвалених на Оглядовій конференції ДНЯЗ (1990 р.), у 1992 р. на пленарному засіданні ГЯП було визначено керівні принципи передачі обладнання, матеріалів і технологій подвійного використання, пов’язаних з ядерною сферою, обміну інформацією, повідомленнями про відмову в наданні ліцензій, а також вимогу до повномасштабної угоди про гарантії нерозповсюдження, що передбачає запровадження списку одержувачів відповідних товарів²⁵. Учасниками ГЯП зараз є 48 держав, статус постійних спостерігачів мають Європейська комісія та голова Комітету Цангера. Нових держав до Групи не приймали з 2013 р.²⁶

20-24 червня 2022 р. ГЯП провела щорічне пленарне засідання у Варшаві – його приймала Польща, головування якої добігало кінця. Пленарне засідання відзначило 30-ту річницю першого регулярного пленарного засідання ГЯП, яке також відбулося у Варшаві в 1992 р. Як і в інших режимах, до яких належать уряди Росії та України, пленарне засідання ГЯП не змогло досягти консенсусу стосовно публічної заяви. Однак, попри неможливість консенсусом узгодити заяву, уряди держав-учасниць завершили трирічний фундаментальний перегляд Інформаційного циркуляру 539 про керівні принципи, корені, структуру та роль ГЯП, ухваливши рішення стосовно пояснювального відео про ГЯП та про новий час проведення пленарних засідань ГЯП наприкінці головування²⁷. Уряди держав-учасниць узгодили також дві невеликі технічні зміни до Контрольного списку у другій частині Додатку до Керівних принципів ГЯП: внесли корективи стосовно токарно-пресувальних верстатів, які можуть використовуватися для виготовлення роторів газових центрифуг, та узгодили розміри таких роторів з контрольованими параметрами газових центрифуг²⁸. Новий головуючий від Аргентини визначив цілі на 2022-2023 рр.: продовження “важливої технічної роботи ГЯП у дусі конструктивного багатостороннього підходу” та особлива увага до “питань транзиту та перевалки”²⁹. Аргентинський головуючий ГЯП разом з Данією і Великою Британією

²⁴ Nuclear Suppliers Group, ‘About the NSG’.

²⁵ International Atomic Energy Agency, Communication received from the Permanent Mission of the Argentine Republic to the International Atomic Energy Agency on behalf of the participating governments of the Nuclear Suppliers Group, Information Circular 539 (revised), INFCIRC/539/ Rev.8, 28 July 2022.

²⁶ Nuclear Suppliers Group, ‘Participants’.

²⁷ International Atomic Energy Agency, INFCIRC/539/Rev.8 (посилання 25), paras 34-35.

²⁸ International Atomic Energy Agency, Communication received from the Permanent Mission of the Argentine Republic to the International Atomic Energy Agency regarding certain member states’ guidelines for transfers of nuclear-related dual-use equipment, materials, software and related technology, Information Circular 245 (revised), INFCIRC/254/Rev.12/Part 2a, 29 July 2022.

²⁹ Nuclear Suppliers Group, ‘Chair’s corner’.

організував 18 серпня 2022 р. на 10-й Оглядовій конференції ДНЯЗ додатковий захід, що засвідчило важливість зв'язку між цими двома інструментами (розділ 8, підрозділ II)³⁰.

Вассенаарська домовленість

ВД є головним багатостороннім режимом експортного контролю, що стосується звичайних озброєнь і широкого спектру товарів і технологій подвійного використання. Вона створена в 1996 р. замість Координаційного комітету з багатостороннього експортного контролю (*Coordinating Committee for Multilateral Export Controls, COCOM*) часів Холодної війни, за допомогою якого західні держави обмежували поставки військової техніки та товарів подвійного використання Східному блоку. Поява ВД ознаменувала прощання з підходом *COCOM* – використання експортного контролю проти конкретної групи ворожих держав. Натомість держави-учасниці ВД намагаються запобігти поставкам, які призводять до “дестабілізуючого накопичення” звичайної зброї, товарів і технологій подвійного використання, що можуть загрожувати міжнародній і регіональній безпеці та стабільності. Згодом сферу дії ВД було поширено на запобігання поставкам терористам. За допомогою ВД держави-учасниці намагаються також сприяти “прозорості та більшій відповідальності” при поставках звичайних озброєнь і товарів та технологій подвійного використання. Станом на кінець 2022 р., учасниками ВД були 42 держави; режим не розширювався після вступу Індії у 2017 р.³¹

У 2022 р. учасники ВД повернулися до скликання чергового річного пленарного засідання; воно відбулося 30 листопада - 1 грудня у Відні. На роботу ВД теж вплинуло вторгнення Росії в Україну. Однак оскільки пленарні засідання ВД завершуються “заявою головуючого”, а не підсумковою консенсусною заявою, як це відбувається в РКРТ та ГЯП, вона скористалася цією можливістю для звітування про своє пленарне засідання. Цікаво, що за даними секретаріату, ВД вдалося продовжити технічні обговорення під час пандемії *Covid-19* у 2020-2021 рр. як в очному форматі, так і шляхом відеоконференцій, і вона продовжує основну технічну роботу зараз, попри поточну геополітичну ситуацію³².

Під час огляду контрольних списків ВД у 2022 р. держави-учасниці ВД подали 105 пропозицій. ВД погодила ряд змін до свого списку товарів і технологій подвійного використання, а також боєприпасів, включаючи оновлення даних про існуючі засоби контролю над високопродуктивними цифровими комп'ютерами, певними типами лазерів, суббоєприпасами і гранатами, наземним обладнанням для літаків, обладнанням для постановки перешкод навігаційним супутникам та інерційним вимірювальним обладнанням³³. З'явилися нові позиції стосовно деяких електродвигунів з постійним магнітом для

³⁰ United Nations, ‘Tenth Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT) review conference side events organized by states parties’.

³¹ Wassenaar Arrangement, ‘About us’, Updated 17 Dec. 2020.

³² Fleuriot, V., Presentation delivered at the EUP2P Third Dialogue on Export Control Governance, Brussels, 25 Oct. 2022.

³³ Fleuriot (посилання 32).

силових установок підводних човнів, у т. ч. *RIM*-двигунів, і технологій надзвучового польоту. ВД також видала примітки стосовно чинності з раніше створених записів для суборбітальних апаратів, технологій законного перехоплення інформації та інструментів цифрового розслідування³⁴. В рамках ВД тривали обговорення пропозицій можливого майбутнього контролю над новими технологіями – включаючи квантові технології, *3D*-друк, перехоплення інформації у телекомунікаційних мережах і завади для БЛА, – для чого, ймовірно, знадобиться більше часу, щоб досягти консенсусу, незалежно від геополітичної ситуації³⁵. ВД також продовжила процес оновлення кращих практик, опублікувавши нові версії кращих практик прояву особливої пильності стосовно Списку особливо чутливих товарів (*Very Sensitive List*) і доданого до нього зведеного орієнтовного переліку широко використовуваних гарантій кінцевих користувачів³⁶.

Наприкінці 2022 р. Ірландія передала головування Індії, яка вперше очолила один із режимів. Аргентина та Мексика перебрали головування, відповідно, в загальній робочій групі та експертній групі, а Швейцарія продовжила головувати в експертній групі з ліцензування і правоохоронної діяльності. Крім того, держави-учасниці ВД призначили головою секретаріату ВД з січня 2023 р. посла Д. Мольнара (*György Molnár*) з Угорщини замість посла Ф. Гріффітса (*Philip Griffiths*) з Нової Зеландії³⁷.

У вересні 2022 р. головуючий і секретаріат ВД провели брифінг для колег з ООН, які займаються питаннями роззброєння, під час їх візиту до ВД, а в листопаді секретаріат інформував учасників Програми стипендій у сфері миру та безпеки³⁸. ВД повідомляла про продовження нею неофіційних технічних контактів на рівні експертів з РКРТ і ГЯП з питань, що становлять спільний інтерес³⁹.

Висновки

Вплив пандемії *Covid-19* на діяльність багатосторонніх режимів експортного контролю у 2022 р. поступово зменшувався, дозволивши всім режимам повернутися до очних пленарних засідань згідно з планами. Проте вторгнення Росії в Україну ще більше порушило крихку політичну згоду в режимах і в багатьох випадках завадило ухваленню підсумкових консенсусних заяв. Попри це, всі режими досягли обмеженого прогресу в оновленні контрольних списків, причому держави-учасниці підкреслювали важливість технічної роботи режимів. Членство в режимах продовжує стагнувати, а інтерес до дотримання процедур режимів залишається низьким, за винятком Чилі, яка оголосила про прихильність до АГ.

³⁴ Wassenaar Arrangement, Statement issued by the plenary chair, Vienna, 1 Dec. 2022.

³⁵ Wassenaar Arrangement, Secretariat, Presentation delivered during the EUP2P Third Dialogue on Export Control Governance, Brussels, 25 Oct. 2022.

³⁶ Wassenaar Arrangement, 'Extreme vigilance: Sub-set of tier 2 (VSL) items "best practices"', 1 Dec. 2022; Wassenaar Arrangement, 'End-user assurances commonly used: Consolidated indicative list', 1 Dec. 2022.

³⁷ Wassenaar Arrangement, Statement issued by the plenary chair (посилання 34), p. 2.

³⁸ Wassenaar Arrangement, 'Outreach', Updated 1 Dec. 2022.

³⁹ Wassenaar Arrangement, Statement issued by the plenary chair (посилання 34), p. 2.

Коментатори, особливо зі США, продовжують критикувати режими, стверджуючи, що вони застаріли та не дають результату, особливо не встигаючи за розвитком нових технологій⁴⁰. Російське вторгнення в Україну, швидкість і масштаб торговельних обмежень, запроваджених західними державами проти Росії, розглядалися як легітимні підстави заміни чи доповнення режимів іншими інструментами⁴¹. Але ця критика часто зміщує цілі, пов'язані з геополітичною конкуренцією і національною безпекою, з цілями нерозповсюдження та стабільності режимів. Усі режими активно працюють над адекватним реагуванням на появу новітніх технологій, хоча й повільно – не лише через відсутність згоди, але й через складність розробки належних заходів контролю на основі списків для новітніх технологій, з урахуванням швидкого старіння цих списків. Протистояння між Росією та іншими державами-учасницями ускладнить роботу режимів, але поки що не зробило їх роботу неможливою і не завадило доповненню та зміні контрольних списків. Чи буде так і надалі, залежатиме як від перебігу конфлікту, так і від загального розвитку багатосторонньої співпраці з питань нерозповсюдження та контролю над озброєннями.

⁴⁰ Див., наприклад: Shivakumar, S., Wessner, C. and Uno, H., 'Toward a new multilateral export control regime', Center for Strategic and International Studies (CSIS), 10 Jan. 2023.

⁴¹ Wolf, K. and Weinstein, E. S., 'COCOM's daughter?', *WorldECR*, no. 109 (May 2022); Lewis, J. A., 'Notes on creating an export control regime', CSIS, 15 Dec. 2022.

V. Події у контролі ЄС над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю

КОЛЬЯ БРОКМАНН, МАРК БРОМЛІ, ДЖОВАННА МАЛЕТТА

ЄС є наразі єдиною регіональною організацією, що має спільну правову базу контролю над експортом, посередництвом, транзитом і перевалкою товарів подвійного використання та, певною мірою, військової продукції. Головними елементами цієї правової бази є ембарго ЄС на поставки озброєнь (підрозділ II цього розділу), Регламент стосовно виробів подвійного використання (*Dual-use Regulation*), Регламент стосовно перевірки прямих іноземних інвестицій (ПІІ, *Foreign and Direct Investment Screening Regulation*), Спільна позиція стосовно експорту озброєнь (*Common Position on Arms Exports*), Директива про поставки в межах ЄС (*Intra-Community Transfers Directive*) і Регламент протидії катуванням (*Anti-Torture Regulation*). У 2022 р. ЄС вжив заходів з реалізації нової версії Регламенту стосовно виробів подвійного використання, затвердженого у 2021 р. ЄС і держави-члени також повідомляли про вжиті заходи з реалізації Регламенту стосовно перевірки ПІІ, що набув чинності у 2020 р., та продовжував розвивати взаємодію зі США в питанні експортного контролю, зокрема в рамках Ради торгівлі та технологій (*Trade and Technology Council, TTC*). ЄС також започаткував роботу з перегляду Спільної позиції. Суттєвих змін в Директиві про поставки в межах ЄС чи Регламенті протидії катуванням не було. Паралельно ЄС обговорював способи регулювання експорту військового майна, що фінансується Європейським фондом миру (*European Peace Facility, EPF*), а також кроки, яких треба вжити на рівні ЄС і держав-членів для запобігання незаконній переадресації поставок зброї.

Регламент ЄС стосовно виробів подвійного використання

Регламент ЄС стосовно виробів подвійного використання охоплює контроль над експортом, реекспортом, посередництвом і транзитом товарів, програмного забезпечення і технологій подвійного використання. Цей Регламент є законом прямої дії у державах-членах ЄС, але реалізується та виконується через національні системи контролю. Регламент був перероблений на Регламент (ЄС) 2021/821, ухвалений Європарламентом у травні 2021 р. і набув чинності 9 вересня 2021 р.¹ Регламент (ЄС) 2021/821 запроваджує кілька нових елементів і процедури консультацій. У 2022 р. ЄС зробив ряд

¹ Regulation (EU) 2021/821 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2021 setting up a Union regime for the control of exports, brokering, technical assistance, transit and transfer of dual-use items (recast), *Official Journal of the European Union*, L206, 11 June 2021. Докладний загальний огляд змісту нового Регламенту див.: Бромлі М., Брокманн К. Малетта Дж. “Події у контролі ЄС над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю”. – *Щорічник СІПРІ 2021*, підрозділ IV розділу 14; Бромлі М., Брокманн К. та Малетта Дж. “Події в галузі контролю Європейського Союзу над торгівлею товарами подвійного використання та зброєю”. – *Щорічник СІПРІ 2022*, підрозділ IV розділу 14; Bromley, M. and Brockmann, K., ‘Implementing the 2021 recast of the EU dual-use regulation: Challenges and opportunities’, *Non-proliferation and Disarmament Paper no. 77*, EU Non-proliferation and Disarmament Consortium, Sep. 2021.

кроків з розробки настанов для пояснення, як саме мають працювати ці нововведення.

Одним з головних нововведень Регламенту (ЄС) 2021/821 є всеохопний контроль виробів для кіберстеження, що не потрапили до контрольних списків. Регламент зобов'язує Єврокомісію і Раду ЄС розробити настанови, які допоможуть експортерам виконувати зумовлені всеохопним контролем вимоги належної обачливості. Спочатку планувалось опублікувати ці настанови до вересня 2022 р. після їх розгляду зацікавленими сторонами². У 2022 р. робота з розробки цих настанов тривала у Групі експертів з технологій стеження в мережах зв'язку (*Surveillance Technology Expert Group, STEG*) – допоміжному органі Групи координації з питань товарів подвійного використання (*Dual-use Coordination Group*). Однак, станом на 31 грудня 2022 р., документ на розгляд не надходив. Робота була відкладена після вторгнення Росії в Україну та перерозподілу ресурсів Єврокомісії і держав-членів ЄС на розробку і впровадження відповідних санкційних заходів (підрозділ III цього розділу)³.

Крім того, Регламент (ЄС) 2021/821 створює нові зобов'язання публічної звітності про експорт товарів подвійного використання, зокрема засобів кіберстеження. ЄС зобов'язався щорічно публікувати дані про заявки на отримання ліцензій із зазначенням товарів, їх походження і призначення⁴. Нова версія зобов'язує Єврокомісію і Раду ЄС розробити настанови, де буде роз'яснено, які дані треба збирати та публікувати⁵. Робота над цими настановами почалась у 2022 р. в новій групі технічних експертів зі збору та прозорості даних (*TEG-Transparency*), ще одному допоміжному органі Групи координації з питань товарів подвійного використання. У 2022 р. відбулися також перші засідання деяких нових допоміжних органів, створених згідно з Регламентом. Серед них – новий Механізм координації правоохоронної діяльності (*Enforcement Coordination Mechanism, ECM*), завдання якого є об'єднання ліцензійних і правоохоронних органів держав-членів для обміну інформацією про “виявлення та судове переслідування несанкціонованого експорту товарів подвійного використання”, а також поширення “найкращих практик серед ліцензійних і правоохоронних органів ЄС”⁶.

Регламент ЄС стосовно перевірки прямих іноземних інвестицій

Регламент ЄС 2019 р. стосовно перевірки ПІІ дає змогу ЄС і державам-членам ЄС виявляти та реагувати на випадки, коли ПІІ можуть дозволити іноземним компаніям та урядам отримати у власність чи взяти під контроль критичну інфраструктуру або отримати доступ до даних і технологій, що можуть

² Farcas-Hutchinson, C., ‘Export control of cyber-surveillance items in the EU’, Presentation at the 2021 Export Control Forum, Brussels, 8 Dec. 2021.

³ Спількування з посадовцем країни-учасниці ЄС, 9 лютого 2023.

⁴ Regulation 2021/821 (посилання 1), Article 26(2).

⁵ Regulation 2021/821 (посилання 1), Article 26(2).

⁶ Regulation 2021/821 (посилання 1), Article 25(2); European Commission, ‘Report for the Commission to the European Parliament and the Council on the implementation of Regulation (EU) 2021/821 setting up a Union regime for the control of exports, brokering, technical assistance, transit and transfer of dual-use items’, COM(2021) 716 final, 1 Sep. 2022.

підлягати чи не підлягати заходам експортного контролю, але здатні посилити їх оборонні та безпекові спроможності. Регламент не вимагає від держав-членів ЄС створення механізму перевірки, якщо вони його не мають. Однак Регламент зобов'язує держави-члени обмінюватись інформацією про випадки перевірки ПІІ, створюючи для інших держав-членів механізм зауважень, а для Єврокомісії – механізм надання не обов'язкових для виконання висновків з окремих випадків⁷. Регламент стосовно перевірки ПІІ не орієнтований на застосування до конкретної іноземної держави. Однак він розроблявся на тлі підвищення занепокоєності китайськими інвестиціями, а вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. призвело до підвищення уваги до інвестицій з Росії і Білорусі.

1 вересня 2022 р. Єврокомісія оприлюднила другу річну доповідь про виконання Регламенту ЄС стосовно перевірки ПІІ у 2021 р. Перша річна доповідь охоплювала першу половину 2021 р.⁸ Однак щоб перейти до річного циклу звітності, інформація другої доповіді повторює дані першої доповіді. Друга доповідь знову видана разом з річною доповіддю Єврокомісії про виконання Регламенту стосовно виробів подвійного використання, підкреслюючи спільну спрямованість цих двох документів⁹.

У другій річній доповіді зазначено, що до кінця 2021 р. 18 держав-членів ЄС вже мали механізм перевірки ПІІ, а в 7 з них тривав “консультативний або законодавчий процес, що мав завершитися ухваленням нового механізму”¹⁰. Лише дві держави (Болгарія і Кіпр) не мали такого механізму і не розробляли його. У 2021 р. 3 держави-члени запровадили нові правила перевірки, а 6 – оновили існуючі механізми¹¹. У квітні 2022 р. Єврокомісія видала настанови для держав-членів стосовно ПІІ з Росії і Білорусі в контексті санкційних заходів, запроваджених у відповідь на вторгнення Росії в Україну. В цих настановах Єврокомісія знову закликала всі держави-члени створити адекватні механізми перевірки ПІІ¹².

У другій річній доповіді зазначено, що у 2021 р. держави-члени повідомили про 1 563 запити на дозволи і справи, пов'язані з правопорушеннями, 29% з яких були офіційно перевірені, порівняно з 20% у 2020 р.¹³ У 2021 р. держави-члени повідомили Єврокомісію про 414 транзакцій у секторі

⁷ Regulation (EU) 2019/452 of the European Parliament and of the Council of 19 March 2019 establishing a framework for the screening of foreign direct investments into the Union, *Official Journal of the European Union*, L79 I, 21 Mar. 2019, Preamble para. 19.

⁸ European Commission, ‘First annual report on the screening of foreign direct investments into the Union’, Report to the European Parliament and the Council, COM(2021) 714 final, 23 Nov. 2021.

⁹ European Commission, ‘Report from the Commission to the European Parliament and the Council on the implementation of Regulation (EU) 2021/821 setting up a Union regime for the control of exports, brokering, technical assistance, transit and transfer of dual-use items’, COM(2022) 434 final, 2 Sep. 2022.

¹⁰ European Commission, ‘Second annual report on the screening of foreign direct investments into the Union’, Report to the European Parliament and the Council, COM(2022) 433 final, 1 Sep. 2022, p. 9.

¹¹ European Commission, COM(2022) 433 final (посилання 10), pp. 8-9.

¹² European Commission, ‘Guidance to the Member States concerning foreign direct investment from Russia and Belarus in view of the military aggression against Ukraine and the restrictive measures laid down in recent Council Regulations on sanctions’, *Official Journal of the European Union*, C 151 I, 6 Apr. 2022, pp. 2-3.

¹³ European Commission, COM(2022) 433 final (посилання 10), p. 11.

інформаційно-комунікаційних технологій (36%) та виробництва (25%), які склали найбільші частки повідомлень про транзакції. Понад 85% усіх повідомлень надійшло з п'яти держав-членів: Австрії, Франції, Німеччини, Італії та Іспанії¹⁴. На інвесторів з Росії (<1,5%) і Білорусі (0,2%) припадала дуже невелика частка повідомлень. Найбільше повідомлень стосувалися інвесторів з таких країн, у низхідному порядку: США, Велика Британія, Китай, Кайманові Острови, Канада¹⁵. Єврокомісія закрила 86% повідомлень на початковому етапі розгляду, 11% дійшли до другого етапу розгляду, на якому Єврокомісія запросила додаткову інформацію від держав-членів. Решта 3% повідомлених випадків на час видання доповіді ще розглядалися. Менше, ніж у 3% повідомлених випадків Єврокомісія оприлюднювала висновок, що міг передбачати доведення відповідної інформації до країни, якої стосувалася перевірка, і заходи з пом'якшення виявлених ризиків¹⁶. Національні органи влади блокували транзакції лише в 1% розглянутих випадків, а 3% були відкликани заявниками¹⁷. Друга річна доповідь в основному підтвердила тенденції, зазначені в першій, включно з “тенденцією більшої диверсифікації перевірок поміж держав-членів” – частка перевірок, проведених лише чотирма державами-членами, зменшилася з 86,5% у першій доповіді до 70%¹⁸.

З метою підвищення узгодженості та повноти повідомлень Єврокомісія оновила форму повідомлень для інвесторів і документ з найбільш частими запитаннями¹⁹. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) оприлюднила результати профінансованого ЄС дослідження 2021-2022 рр., у якому оцінювався Регламент ЄС стосовно перевірки ПІІ та шляхи підвищення його дієвості та ефективності. Дослідження виявило ряд проблем, які потребують розв'язання, зокрема відсутність механізму перевірки в деяких державах-членах, прогалини в охопленні – в інших, невизначеність пріоритетів, ресурсів, компетенції і підзвітності, стислі терміни виконання, неефективність обміну інформацією і проблеми перевірки мультиюрисдикційних транзакцій²⁰. Хоча вторгнення Росії в Україну, поточна геополітична ситуація і конкуренція з Китаєм призвели до збільшення уваги до системи перевірки ПІІ в ЄС, більшість держав-членів все ще розробляють або оновлюють свої системи. ЄС, імовірно, продовжить роботу з перегляду Регламенту стосовно перевірки ПІІ та вдосконалення його виконання.

¹⁴ European Commission, COM(2022) 433 final (посилання 10), p. 14.

¹⁵ European Commission, COM(2022) 433 final (посилання 10), p. 18.

¹⁶ European Commission, COM(2022) 433 final (посилання 10), pp. 14-16, 19.

¹⁷ European Commission, COM(2022) 433 final (посилання 10), p. 12.

¹⁸ European Commission, COM(2022) 433 final (посилання 10), p. 19.

¹⁹ European Commission, ‘Request for information from the investor for the purposes of notifications pursuant to Article 6 of Regulation (EU) 2019/452’, Apr. 2021; European Commission, ‘Frequently asked questions on Regulation (EU) 2019/452 establishing a framework for the screening of foreign direct investments into the Union’, June 2019, Update of 22 June 2021.

²⁰ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) Secretariat, Directorate for Financial and Enterprise Affairs, Investment Division, *Framework for Screening Foreign Direct Investment into the EU: Assessing Effectiveness and Efficiency* (OECD: Paris, 2022), chapter 2.

Співпраця Європи і США в експортному контролі

Співпраця США та ЄС в експортному контролі у 2022 р. продовжувала поглиблюватися. Найбільш очевидним проявом такої співпраці стало ухвалення скоординованих торговельних обмежень стосовно Росії і Білорусі у відповідь на вторгнення Росії в Україну (підрозділ III цього розділу). США та ЄС також проводили регулярні засідання Ради торгівлі та технологій (*Trade and Technology Council, TTC*), серед 10 робочих груп якої з широкого кола питань торгівлі та технологій дві займаються “використанням технологій не за призначенням, що загрожує безпеці та правам людини”, та експортним контролем²¹. Запровадження торговельних обмежень стосовно Росії і Білорусі стало одним з головних пріоритетів роботи *TTC* у 2022 р., а сам цей орган перетворився на головний інструмент обміну інформацією між ЄС і США про застосування обмежень. На другій міністерській зустрічі *TTC*, що відбулася в Парижі у травні 2022 р., ЄС і США домовилися розширити роботу над санкційними заходами, зосередившись на експорті “критичних” американських і європейських технологій, “з першочерговою увагою до Росії та інших потенційних ухилинтів від санкцій”²². На третій міністерській зустрічі, що пройшла у грудні 2022 р. у Коледж-Парку (штат Меріленд), ЄС і США також домовилися “і надалі співпрацювати” в контролі над експортом передових технологій до Росії, “особливо в обміні інформацією”²³. У більш широкому плані *TTC* обговорила можливі шляхи координації про-світницької діяльності та допомоги ЄС і США, розширення обміну інформацією про відмови у видачі експортних ліцензій і співпраці у правоохоронних заходах²⁴.

Спільна позиція ЄС стосовно експорту озброєнь

Спільна позиція ЄС стосовно експорту озброєнь (Спільна позиція) охоплює контроль над експортом, посередництвом, транзитом і перевалкою військової техніки і технологій²⁵. Дискусії держав-членів ЄС з питань виконання Спільної позиції регулярно відбуваються в Робочій групі Ради ЄС з експорту звичайних озброєнь (*Council Working Party on Conventional Arms Exports, COARM*) під головуванням Європейської служби зовнішніх справ (*European External Action Service, EEAS*).

²¹ European Commission, ‘EU-US launch Trade and Technology Council to lead values-based global digital transformation’, Press release, IP/2021/2990, 15 June 2021.

²² White House, ‘US-EU Trade and Technology Council establishes economic and technology policies & initiatives’, Fact Sheet, 16 May 2022.

²³ European Commission, ‘EU-US Trade and Technology Council addresses common challenges and responds to global crises’, Press release, IP/22/7433, 5 Dec. 2022.

²⁴ European Commission, ‘EU-US joint statement of the Trade and Technology Council’, Statement 22/7516, 5 Dec. 2022.

²⁵ Council Common Position 2008/944/CFSP of 8 December 2008 defining common rules governing control of exports of military technology and equipment, *Official Journal of the European Union*, L335, 8 Dec. 2008.

У 2022 р. *COARM* продовжила роботу над виконанням висновків Ради, узгоджених у 2019 р. за результатами останнього розгляду Спільної позиції²⁶. Висновки засвідчили необхідність підвищення прозорості експорту зброї. Однак 24-та річна доповідь ЄС про експорт зброї, яка містить деталізовані дані про фінансову вартість і кількість експортних ліцензій держав-членів, вартість їх фактичного експорту та зведені дані про відмови у видачі ліцензій у 2021 р., видана лише у грудні 2022 р.²⁷ Це був крок назад, порівняно з покращенням своєчасності за попередні два роки, оскільки 22-га і 23-тя річні доповіді були оприлюднені в листопаді 2020 та вересні 2021 рр., відповідно²⁸. Крім того, річна доповідь знову показала, що не всі держави-члени ЄС змогли надати повне подання, а окремі – досі не надають деталізовані дані фактичного експорту (таблиця 12.4)²⁹.

Головною подією у галузі виконання висновків Ради 2019 р. став початок роботи у 2022 р. закритої бази даних для працівників органів ліцензування держав-членів ЄС. Ця платформа забезпечує користувачам доступ до актуальної інформації з відкритих джерел про можливі країни призначення військової техніки та має на меті покращити уніфікацію ухвалення в ЄС рішень про експорт зброї³⁰.

У 2022 р. *COARM* також почала підготовку до наступного огляду Спільної позиції, який планується завершити у 2024 р.³¹ У рамках цього процесу три фокус-групи розглянуть питання гармонізації (під проводом Німеччини і Швеції), правоохоронної діяльності (під проводом Італії і Чехії) і спільно виробленої військової техніки (під проводом Франції і Нідерландів)³². Крім того, *COARM* продовжить обговорення наслідків для експортного контролю ініціатив і подій у політиці оборони та безпеки ЄС, включаючи використання Європейського фонду миру (ЄФМ, *European Peace Facility*)³³.

Поставки зброї Україні через Європейський фонд миру

ЄФМ є позабюджетним механізмом, створеним у березні 2021 р., що забезпечує фінансування зовнішньої діяльності ЄС у сфері врегулювання криз і запобігання конфліктам з військовими та оборонними наслідками. Така діяльність

²⁶ Council of the European Union, 'Council conclusions on the review of Council Common Position 2008/944/CFSP of 8 December 2008 on the control of arms exports', 12195/19, 16 Sep. 2019.

²⁷ European External Action Service (EEAS), '24th annual report on arms exports (for 2021) launched: EU is a transparent and responsible trader in arms', 19 Dec. 2022; Council of the European Union, 'Twenty-fourth annual report according to Article 8(2) of Council Common Position 2008/944/CFSP defining common rules governing the control of exports of military technology and equipment', *Official Journal of the European Union*, C59, 16 Feb. 2023 (published on 19 Dec. 2022 as Council document 16164/22).

²⁸ Бромлі, Малетта, Брокман, *Щорічник СІПРІ 2022* (посилання 1).

²⁹ Зокрема, згідно з річною доповіддю ЄС, "цих даних не надають Бельгя, Кіпр, Німеччина, Греція і Латвія". Council of the European Union, 16164/22 (посилання 27), р. 9.

³⁰ Council of the European Union, 16164/22 (посилання 27), р. 2.

³¹ Council of the European Union, 16164/22 (посилання 27), р. 5.

³² Romestant, D., 'Aux armes, citoyens?', *WorldECR*, no. 114 (Nov. 2022); Saferworld, 'European Arms Export Control in a changing European defence landscape', Aug. 2022, р. 6; електронне листування посадовця ЄС з автором, 27 лютого 2023 р.

³³ Council of the European Union, 16164/22 (посилання 27), р. 5.

Таблиця 12.4. Надання інформації для річного звіту ЄС про експорт зброї, 2011-2021 рр.

Річна доповідь	Звітний рік	Кількість держав, зобов'язаних надавати інформацію	Кількість держав, які надавали інформацію	Кількість держав, які надавали повну інформацію ^a	Частка держав, які надавали повну інформацію (%)
24-та	2021	27	27	22	82
23-тя	2020	27 ^b	27	23	85
22-га	2019	28	28	21	75
21-ша	2018	28	28	21	75
20-та	2017	28	27 ^c	19	68
19-та	2016	28	27 ^c	19	68
18-та	2015	28	27 ^c	19	68
17-та	2014	28	28	21	75
16-та	2013	28	27 ^c	21	75
15-та	2012	27 ^d	27	20	74
14-та	2011	27	27	18	67

^a “Повна інформація” означає дані і про фінансову вартість виданих ліцензій на експорт зброї, і про фактичний експорт з розбивкою за місцем призначення та військовими категоріями ЄС.

^b Велика Британія офіційно залишила ЄС 31 січня 2020 р. і не була зобов'язана надавати дані за 2020 р.

^c Греція не надавала дані для 16-ої, 18-ої, 19-ої і 20-ої доповідей.

^d Хорватія приєдналася до ЄС у 2013 р. і не була зобов'язана надавати дані за 2012 р. Вона вперше подала дані для 16-ої доповіді.

Джерела: Council of the European Union, ‘Twenty-fourth annual report according to Article 8(2) of Council Common Position 2008/944/CFSP defining common rules governing the control of exports of military technology and equipment’, *Official Journal of the European Union*, C59, 16 Feb. 2023.

може включати заходи допомоги у зміцненні військового та оборонного потенціалу третіх держав, у т. ч. шляхом постачання летальної військової техніки (тобто зброї)³⁴.

У лютому 2022 р. одним із кроків ЄС у відповідь на вторгнення Росії в Україну стало використання ЄФМ для фінансування поставок українським Збройним силам військового майна, включаючи системи озброєння³⁵. Це був перший випадок використання ЄС цього механізму для фінансування поставок летальної військової техніки, і вперше поставки зброї фінансувалися за

³⁴ Council Decision 2021/509 of 22 March 2021 establishing a European Peace Facility, and repealing Decision (CFSP) 2015/528, *Official Journal of the European Union*, L102/14, 24 Mar. 2021; Maletta, G. and Heau, L., *Funding Arms Transfers Through the European Peace Facility: Preventing Risks of Diversion and Misuse* (SIPRI: Stockholm, June 2022).

³⁵ Council Decision (CFSP) 2022/338 of 28 February 2022 on an assistance measure under the European Peace Facility for the supply to the Ukrainian armed forces of military equipment, and platforms, designed to deliver lethal force, *Official Journal of the European Union*, L60, 28 Feb. 2022; EEAS, ‘EU adopts new set of measures to respond to Russia’s military aggression against Ukraine’, Press release, 28 Feb. 2022.

рахунок ресурсів, об'єднаних і керованих на рівні ЄС. Наприкінці 2022 р. військова допомога Україні за рахунок ЄФМ склала понад €3 млрд, більшу частину яких було виділено на фінансування поставок країнами ЄС летальної військової техніки³⁶. Додаткові ресурси ЄФМ (€16 млн) були виділені для фінансування поставки Києву зброї і боєприпасів, зокрема в рамках роботи Місії військової допомоги ЄС на підтримку України (*EU Military Assistance Mission in support of Ukraine*)³⁷.

У цій ситуації ЄФМ використовувався для часткового відшкодування державам-членам ЄС вартості зброї, яку вони постачали Україні з початку конфлікту³⁸. Відповідні запити координуються через механізм обміну даними, створений військовим штабом ЄС, який також дозволяє узгодити запити України на техніку з тим, що можуть надати країни-члени ЄС та інші держави, що поділяють їх позицію³⁹.

Але оскільки ЄС через *EEAS* відповідає за здійснення заходів допомоги з використанням ЄФМ, створення цього механізму надало Євросоюзу безпрецедентну роль у здійсненні контролю над експортом зброї як до, так і після етапу ліцензування, що прискорило надання військової допомоги Україні. У зв'язку з цим ЄС виконав оцінку ризику та наслідків такої допомоги і здійснив щонайменше один візит для перевірки доставки поставленого Україні майна на місці. Це порушує питання про те, яким чином координувати ці зусилля на рівні ЄС із зусиллями на рівні держав-членів з метою уникнення дублювання та запровадження узгодженого підходу і найкращого використання ресурсів на обох рівнях⁴⁰.

Висновки

У дискусіях і процесах, пов'язаних зі змістом та реалізацією системи контролю ЄС над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю, у 2022 р. домінували наслідки вторгнення Росії в Україну та запровадження всебічних, широких торговельних обмежень стосовно Росії і Білорусі. У 2022 р. вироблення та застосування цих заходів контролю забирало багато робочого часу персоналу, що займається експортним контролем в ЄС і державах-членах. Таке відволікання трудових ресурсів може пояснити певні затримки в запровадженні необхідних заходів, пов'язаних з виконанням переглянутого Регламенту стосовно товарів подвійного використання. Водночас торговельні обмеження стосовно Росії і Білорусі продемонстрували актуальність переглянутого Регламенту стосовно товарів подвійного використання, а також інших механізмів і процесів, які ЄС розробив останніми роками для координації

³⁶ Bilquin, B., 'European Peace Facility: Ukraine and beyond', European Parliament Think Tank, 18 Nov. 2022.

³⁷ Council of the European Union, 'Ukraine: EU launches Military Assistance Mission', Press release 953/22, 15 Nov. 2022.

³⁸ Brzozowski, A., 'EU arms fund faces reimbursement issues amid increased Ukrainian needs', EURACTIV, 14. Oct. 2022.

³⁹ Maletta and Héau (посилання 34), p. 6; Bilquin (посилання 36).

⁴⁰ European Parliament, 'The war in Ukraine: Implications for arms export policies at the EU level', Hearing of the Subcommittee on Security and Defence of the European Parliament, 29 Nov. 2022.

заходів експортного контролю всередині організації та у взаємодії зі США. Вони включали новостворений Механізм координації правоохоронної діяльності, *ТТС* та механізм перевірки ПШ, які усі використовувалися для координації або застосування нових заходів контролю над торгівлею з Росією і Білоруссю. У відповідь на вторгнення Росії в Україну ЄС також використовував нещодавно створений Європейський фонд миру для фінансування значних обсягів поставок зброї Україні. Це становить суттєву зміну політики ЄС і створює складнощі в запобіганні незаконній переадресації зброї і в забезпеченні ефективної координації ресурсів і досвіду ЄС і держав-членів.

Додатки

**Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями
та з роззброєння**

**Додаток Б. Міжнародні організації, співпраця
в галузі безпеки**

Додаток В. Хронологія 2022 р.

Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння

У додатку наводиться перелік багатосторонніх і двосторонніх угод, конвенцій, протоколів і договорів з контролю над озброєннями та з роззброєння. Якщо не зазначене інше, інформація стосовно статусу угод, учасників і підписантів наводиться станом на 1 січня 2023 р. Про згадувані тут організації міжнародного співробітництва в галузі безпеки див. додаток Б.

Примітки

1. Угоди розподілені на універсальні (багатосторонні угоди, що відкриті для всіх країн, підрозділ I), регіональні (багатосторонні угоди, відкриті для країн окремого регіону, підрозділ II) та двосторонні (підрозділ III). Перелік угод упорядкований у хронологічному порядку їх ухвалення, підписання або відкриття для підписання (багатосторонні угоди) чи підписання (двосторонні угоди). Крім того, наведені також дати набуття чинності та зазначені депозитарії багатосторонніх договорів.

2. Головне джерело інформації – надані депозитаріями переліки підписантів і сторін договорів. У списку сторін та підписантів ті країни, що виділені курсивом, ратифікували, приєдналися, стали правонаступницями або підписали угоду протягом 2022 р.

3. У переліках наведені держави та організації як сторони, що ратифікували, приєдналися або стали правонаступницями угод, станом на 1 січня 2023 р. Оскільки багато договорів набувають чинності із затримкою на певний період після ратифікації або приєднання держави, то наслідком затримки до кінця 2022 р. може бути не повне набуття чинності для такої держави, станом на 1 січня 2023 р.

4. Колишні території, які не мали власного державного управління, після здобуття незалежності іноді декларують приєднання до всіх угод, укладених колишньою метрополією. У цьому додатку сторонами вважаються лише ті нові держави, які однозначно декларували подовження участі в угодах або повідомили депозитаріїв про правонаступництво. Російська Федерація підтвердила подовження всіх міжнародних зобов'язань за угодами, укладеними СРСР.

5. Якщо не зазначене інше, багатосторонні угоди, що згадуються в цьому додатку, відкриті для підписання, ратифікації, приєднання або правонаступництва для всіх держав або всіх держав відповідної зони чи регіону, або всіх членів певної міжнародної організації для підписання. Не всі підписанти та сторони договору є країнами-членами ООН. Ряд країн не визнали Тайвань незалежною державою, проте він згадується як сторона ратифікованих ним угод.

6. Де можливо, вказується джерело розміщення точної копії тексту договору. Ними можуть бути депозитарій, агенція чи секретаріат відповідного договору, або Збірник договорів Організації Об'єднаних Націй (*United Nation Treaty Series*, <<http://treaties.un.org/>>).

7. Прийняті скорочення: ДРК – Демократична Республіка Конго; ОАЕ – Об'єднані Арабські Емірати; ПАР – Південна Африка (Південноафриканська Республіка); ЦАР – Центральноафриканська Республіка (*перекл.*).

8. Переліки держав наведені за англійською абеткою (*перекл.*).

9. Назви договорів, конвенцій, угод, протоколів, які підписала, ратифікувала або до яких приєдналась Україна, взяті переважно з бази даних законодавства України – <<http://www.rada.gov.ua>> (*перекл.*).

I. Універсальні угоди

Конвенція про нагляд за міжнародною торгівлею зброєю, боєприпасами та засобами ведення війни

Convention for the Supervision of the International Trade in Arms and Ammunition and in Implements of War

Підписана в Женеві 17 червня 1925 р.; не набула чинності; депозитарій – уряд Франції

Конвенція мала за мету створення системи нагляду та прозорості в міжнародній торгівлі зброєю. Конвенція також мала заборонити імпорту або експорту зброї, забороненої міжнародним правом. Конвенція мала набути чинності після ратифікації 14 державами, але цього так і не сталося, оскільки багато держав обумовлювали свою ратифікацію ратифікацією іншими сторонами.

Передали депозитарію ратифікаційні грамоти (16): Австралія*, Канада, Китай, Данія*, Єгипет, Франція*, Ірак, Латвія*, Ліберія, Нідерланди, Польща*, Іспанія, Швеція*, Велика Британія*, США, Венесуела

Підписали, але не ратифікували (22): Австрія, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Чилі, Чехословаччина, Сальвадор, Естонія*, Ефіопія, Фінляндія*, Німеччина, Угорщина, Індія, Італія, Японія, Люксембург, Норвегія, Румунія*, Швейцарія, Таїланд, Уругвай, Югославія

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Конвенції: League of Nations, *Conference for the Supervision of the International Trade in Arms and Ammunition and in Implements of War* (League of Nations: Geneva, 20 July 1925), <<https://archives.ungeneva.org/kqlhq-4p3a-ksmf>>

Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів (Женевський протокол від 1925 р.)

Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare (1925 Geneva Protocol)

Підписаний в Женеві 17 червня 1925 р.; набув чинності 8 лютого 1928 р.; депозитарій – уряд Франції

Протокол забороняє застосування задушливих, отруйних або інших подібних газів і бактеріологічних засобів під час війни. Протокол є основою міжнародної заборони на застосування хімічних і біологічних засобів. Дотримання цих зобов'язань і принципів Протоколу підкріплене підписанням Конвенції 1972 р. про біологічну та токсинну зброю та Конвенції 1993 р. про заборону хімічної зброї.

Сторони (147): Афганістан, Албанія, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Бельгія, Бенін, Бутан, Болівія, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чилі, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Екватор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Есватіні, Ефіопія,

Фіджі, Фінляндія, Франція, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Північна Корея, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Мальта, Маврикій, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Марокко, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінцент і Гренадіни, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Швеція, Швейцарія, Сирія, Тайвань, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, Узбекистан, США, Венесуела, В'єтнам, Ємен

Примітки: Окремі держави, приєднавшись до Протоколу, висловили застереження, якими залишили за собою право на застосування хімічної чи біологічної зброї проти держав, що не є учасниками Протоколу, проти коаліцій, до складу яких належать держави, що не є учасниками Протоколу, чи у відповідь на застосування стороною-агресором хімічної чи ядерної зброї. Більшість із цих держав згодом відкликали свої застереження (зокрема, після укладення Конвенції 1972 р. про біологічну та токсинну зброю та Конвенції 1993 р. про заборону хімічної зброї), оскільки вони суперечили їх зобов'язанням як держав-учасниць цих Конвенцій.

На додаток до цих "прямих" застережень, ряд держав, що декларували приєднання до Протоколу після набуття ними незалежності, успадкували застереження, заявлені їх відповідними державами-попередниками. Наприклад, такі застереження стосуються держав, що здобули незалежність від Великої Британії та Франції до того, як ті відкликали чи змінили свої застереження. Держави, що приєдналися до Протоколу, а не успадкували участь, не успадкували й відповідні застереження.

Текст Протоколу: League of Nations, Treaty Series, vol.94 (1929), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume94/v94.pdf>>

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Конвенція про геноцид)

Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Genocide Convention)

Відкрита для підписання в Парижі 9 грудня 1948 р.; набула чинності 12 січня 1951 р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Згідно з положеннями Конвенції, будь-які акти, спрямовані на повне або часткове знищення національної, етнічної, расової або релігійної групи як такої, оголошуються злочинами та підлягають покаранню відповідно до міжнародного права.

Сторони (153): Афганістан, Албанія*, Алжир*, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн*, Бангладеш*, Барбадос, Білорусь*, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія*, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Канада, Чилі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гаїті, Гондурас, Угорщина*, Ісландія, Індія*, Іран, Ірак,

Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Йорданія, Казахстан, Північна Корея, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Малаві, Малайзія*, Мальдіви, Малі, Мальта, Маврикій, Мексика, Молдова, Монако, Монголія*, Чорногорія*, Марокко*, Мозамбік, М'янма*, Намібія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни*, Польща*, Португалія, Румунія*, Росія*, Руанда, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія*, Сейшельські Острови, Сінгапур*, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Швеція, Швейцарія, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія, Україна*, ОАЕ*, Уругвай, США*, Узбекистан, Венесуела*, В'єтнам*, Ємен*, *Замбія*, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписала, але не ратифікувала (1): Домініканська Республіка

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1951/01/1951011208-12PM/Ch_IV_1p.pdf>

IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни

Geneva Convention (IV) Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War

Відкрита для підписання в Женеві 12 серпня 1949 р.; набула чинності 21 жовтня 1950 р.; депозитарій – уряд Швейцарії

IV Женевська конвенція встановлює правила захисту цивільних осіб у районах бойових дій і на окупованих територіях. Три інші конвенції були укладені в той же час на Конференції дипломатичного рівня, що відбувалася з 21 квітня по 12 серпня 1949 р.: I Конвенція про покращення долі поранених і хворих у діючих арміях; II Конвенція про покращення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; III Конвенція про поводження з військовополоненими.

Сторона може вийти з Конвенції за умови повідомлення за рік до виходу. Якщо сторона задіяна в конфлікті в цей період, вихід не відбудеться до відновлення миру та виконання стороною зобов'язань відповідно до Конвенції.

Сторони (196): Афганістан, Албанія*, Алжир, Андорра, Ангола*, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія*, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш*, Барбадос*, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чилі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія*, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Еритрея, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау*, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран*, Ірак, Ірландія, Ізраїль*, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Північна Корея*, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові

Острови, Мавританія, Маврикій, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Науру, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Північна Македонія*, Норвегія, Оман, Пакистан*, Палау, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія*, Катар, Румунія, Росія*, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Сомалі, ПАР, Південний Судан, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Суринам*, Швеція, Швейцарія, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тимор-Лешті, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія*, Україна*, ОАЕ, Уругвай*, США*, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам*, Ємен*, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Конвенції: Swiss Federal Department of Foreign Affairs, <https://www.fdfa.admin.ch/dam/eda/fr/documents/aussenpolitik/voelkerrecht/geneve/070116-conv4_e.pdf>

Додатковий Протокол I до Женевських конвенцій 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів

Protocol I Additional to the 1949 Geneva Conventions, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts

Додатковий Протокол II до Женевських конвенцій 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру

Protocol II Additional to the 1949 Geneva Conventions, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts

Відкриті для підписання в Берні 12 грудня 1977 р.; набули чинності 7 грудня 1978 р.; депозитарій – уряд Швейцарії

Протоколи підтверджують, що сторони, які беруть участь у збройному конфлікті, не мають необмеженого права вибору методів або засобів ведення війни, а також, що застосування зброї або засобів ведення війни, які завдають надмірних каліцтв і зайвих страждань, заборонене.

Ст. 36 Протоколу I вимагає від держави-сторони під час розробки або придбання нової зброї визначити, чи не заборонене її використання міжнародним правом.

Сторони Протоколу I (174) та Протоколу II (169): Афганістан, Албанія, Алжир*, Ангола*, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія*, Австрія*, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь*, Бельгія*, Беліз, Бенін, Болівія*, Боснія та Герцеговина*, Ботсвана, Бразилія*, Бруней, Болгарія*, Буркіна-Фасо*, Бурунді, Кабо-Верде*, Камбоджа, Камерун, Канада*, ЦАР, Чад, Чилі*, Китай*, Колумбія*, Комори, ДРК*, Республіка Конго, Острови Кука*, Коста-Ріка*, Кот-д'Івуар, Хорватія*, Куба, Кіпр*, Чехія*, Данія*, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет*, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія*, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія*, Франція*, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина*,

Гана, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея*, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан*, Гондурас, Угорщина*, Ісландія*, Ірак¹, Ірландія*, Італія*, Ямайка, Японія*, Йорданія, Казахстан, Кенія, Північна Корея¹, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос*, Латвія, Ліван, Лесото*, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн*, Литва*, Люксембург*, Мадагаскар*, Малаві*, Мальдіви, Малі*, Мальта*, Мавританія, Маврикій*, Мексика¹, Мікронезія, Молдова, Монако*, Монголія*, Чорногорія*, Марокко, Мозамбик, Намібія*, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія*, Оман*, Палау, Палестина, Панама*, Парагвай*, Перу, Філіппіни*, Польща*, Португалія*, Катар*, Румунія*, Росія*, Руанда*, Сент-Кітс і Невіс*, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни*, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія*, Сенегал, Сербія*, Сейшельські Острови*, Сьєрра-Леоне, Словаччина*, Словенія*, Соломонові Острови, ПАР, Південний Судан, Іспанія*, Судан, Суринам, Швеція*, Швейцарія*, Сирія*¹, Таджикистан*, Танзанія, Тімор-Лешті, Того*, Тонга*, Тринідад і Тобаго*, Туніс, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна*, ОАЕ*, Уругвай*, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам¹, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

¹ Сторона бере участь лише у Протоколі I.

Підписали, але не ратифікували Протоколи I та II (3): Іран, Пакистан, США

Текст Протоколу I: Swiss Federal Department of Foreign Affairs, <https://www.fdfa.admin.ch/dam/eda/fr/documents/aussenpolitik/voelkerrecht/geneve/77prot1_en.pdf>

Текст Протоколу II: Swiss Federal Department of Foreign Affairs, <https://www.fdfa.admin.ch/dam/eda/fr/documents/aussenpolitik/voelkerrecht/geneve/77prot2_en.pdf>

Договір про Антарктику

Antarctic Treaty

Підписаний 12 першими сторонами у Вашингтоні 1 грудня 1959 р.;
набув чинності 23 червня 1961 р.; депозитарій – уряд США

Проголошує Антарктичний регіон зоною, яка може використовуватися винятково в мирних цілях. Забороняє проведення в Антарктиці будь-яких акцій військового характеру, зокрема, розміщення військових баз та об'єктів, проведення військових маневрів або випробувань будь-яких видів зброї. Договір забороняє здійснювати в Антарктиці ядерні вибухи та використовувати територію материка для утилізації ядерних відходів.

Держави, зацікавлені у здійсненні в Антарктиці науково-дослідницької діяльності шляхом розгортання там наукових станцій чи надсилання наукових експедицій, зобов'язані стати сторонами консультативних зустрічей. Сторони щороку збираються на Консультативну нараду стосовно Договору про Антарктику. Сторони мають право інспектування будь-якої станції чи споруди в Антарктиці з метою підтвердження дотримання вимог Договору. Секретаріат, що базується в Буенос-Айресі, був створений у 2001 р.

Сторони (55): Аргентина*, Австралія*, Австрія, Білорусь, Бельгія*, Бразилія*, Болгарія*, Канада, Чилі*, Китай*, Колумбія, *Коста-Ріка*, Куба, Чехія*, Данія, Еквадор*, Естонія, Фінляндія*, Франція*, Німеччина*, Греція, Гватемала, Угорщина, Ісландія, Індія*, Італія*, Японія*, Казахстан, Північна Корея, Південна Корея*, Малайзія, Монако, Монголія, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Норвегія*, Пакистан,

Папуа-Нова Гвінея, Перу*, Польша*, Португалія, Румунія, Росія*, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія*, Швеція*, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія*, Україна*, Уругвай*, США*, Венесуела

* Сторони (29), які мають право, згідно зі статтею IX Договору, брати участь у консультативних зустрічах.

Примітка: На додаток до 55 держав, що підписали Договір, станом на 1 січня 2023 р., 14 лютого 2023 р. до нього приєдналася Сан-Маріно.

Текст Договору: Secretariat of the Antarctic Treaty, <http://www.ats.aq/documents/ats/treaty_original.pdf>

Протокол про охорону навколишнього середовища (**Мадридський протокол 1991 р.**), відкритий для підписання 4 жовтня 1991 р., набув чинності 14 січня 1998 р. Визначає Антарктику як природний заповідник, регіон миру та науки.

Текст Протоколу: Secretariat of the Antarctic Treaty, <http://www.ats.aq/documents/recatt/Att006_e.pdf>

Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою (Договір про часткову заборону ядерних випробувань)

Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water (Partial Test-Ban Treaty, PTBT)

Підписаний першими трьома сторонами в Москві 5 серпня 1963 р.; відкритий для підписання іншими державами в Лондоні, Москві та Вашингтоні 8 серпня 1963 р.; набув чинності 10 жовтня 1963 р.; депозитарії – уряди Великої Британії, США та Росії

Договір забороняє проведення будь-яких випробувань ядерної зброї і будь-яких інших ядерних вибухів: (а) в атмосфері, за її межами, включно з космічним простором, або під водою, включно з територіальними та екстериторіальними водами; (б) в будь-якому іншому природному середовищі, якщо такий вибух може призвести до радіоактивного забруднення території за межами кордонів держави, під юрисдикцією або контролем якої здійснюється зазначений вибух.

Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (126): Афганістан, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Кабо-Верде, Канада, ЦАР, Чад, Чилі, Колумбія, ДРК, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Есватіні, Фіджі, Фінляндія, Габон, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея-Бісау, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Ліберія, Лівія, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальта, Мавританія, Маврикій, Мексика, Монголія, Чорногорія, Марокко, М'янма, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Панама, Папуа-Нова

Гвінея, Перу, Філіппіни, Польща, Румунія, Росія, Руанда, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Суринам, Швеція, Швейцарія, Сирія, Тайвань, Танзанія, Таїланд, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Венесуела, Ємен, Замбія

Підписали, але не ратифікували (10): Алжир, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Ефіопія, Гаїті, Малі, Парагвай, Португалія, Сомалі

Текст Договору: Russian Ministry of Foreign Affairs, <<http://mddoc.mid.ru/api/ia/download/?uuid=561590f5-ed1a-4e2a-a04e-f715bccb16ad>>

Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (Договір про космічний простір)

Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies (Outer Space Treaty)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 27 січня 1967 р.; набув чинності 10 жовтня 1967 р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії та США

Договір забороняє розміщення на навколоземній орбіті будь-яких об'єктів, які несуть ядерну зброю або інші види зброї масового ураження, розміщення згаданих видів зброї на небесних тілах або будь-яким іншим чином у космічному просторі. Крім того, на небесних тілах забороняється розміщувати військові бази, споруди та об'єкти, а також проводити маневри або випробування будь-яких видів зброї.

Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за рік до виходу.

Сторони (113): Афганістан, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Бенін, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Канада, Чилі, Китай, Куба, Боснія та Герцеговина, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Гвінея-Бісау, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Казахстан, Кенія, Північна Корея, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Лівія, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малі, Мальта, Маврикій, Мексика, Монголія, Марокко, М'янма, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, *Оман*, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Сирія, Тайвань, Таїланд, Того, Тонга, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія

Підписали, але не ратифікували (23): Болівія, Ботсвана, Бурунді, Камерун, ЦАР, Колумбія, ДРК, Ефіопія, Гамбія, Гана, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Іран, Йорданія, Лесото, Малайзія, Панама, Філіппіни, Руанда, Сомалі, Тринідад і Тобаго

Примітка: На додаток до 113 держав, що підписали Договір, станом на 1 січня 2023 р., 10 березня 2023 р. до нього приєдналася Хорватія.

Текст Договору: British Foreign and Commonwealth Office, Treaty Series no. 10 (1968), <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/270006/Treaty_Principles_Activities_Outer_Space.pdf>

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (Договір про нерозповсюдження, ДНЯЗ)

Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (Non-Proliferation Treaty, NPT)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 1 липня 1968 р.; набув чинності 5 березня 1970 р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії та США

Договір визначає ядерні держави як такі, що виробляли та випробували ядерну зброю або інші вибухові ядерні пристрої до 1 січня 1967 р. Відповідно до цього визначення, ядерних держав п'ять: Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США. Усі інші держави визначаються як без'ядерні держави.

Договір забороняє ядерним державам передавати ядерну зброю або інші вибухові ядерні пристрої або контроль над ними будь-кому та надавати допомогу, сприяти чи заохочувати будь-які без'ядерні держави до виробництва чи набуття в інший спосіб такої зброї чи пристрою. Також забороняє без'ядерним державам отримувати ядерну зброю чи інші вибухові ядерні пристрої з будь-якого джерела, виготовляти чи набувати їх у будь-який інший спосіб.

Сторони вживають заходів з полегшення обміну обладнанням, матеріалами, науковою і технічною інформацією про використання ядерної енергії в мирних цілях, а також з метою забезпечення без'ядерних сторін Договору даними про корисні, з точки зору мирного застосування, результати ядерних вибухів. Крім того, сторони зобов'язуються проводити переговори стосовно ефективних заходів з якомога швидшого припинення гонки ядерних озброєнь, а також з питань ядерного роззброєння та підготовки відповідного Договору про загальне та повне роззброєння.

Без'ядерні держави зобов'язуються укласти з МАГАТЕ угоди про гарантії, маючи на увазі запобігання використанню ядерної енергії, що виробляється в мирних цілях, для виготовлення ядерної зброї та інших вибухових ядерних пристроїв. Типовий Додатковий протокол до угод про гарантії, що посилює передбачені в них заходи, ухвалений в 1997 р.; такі додаткові протоколи про гарантії підписуються між МАГАТЕ та кожною державою.

Сторони зустрічаються на оглядових конференціях кожні п'ять років (востаннє у 2022 р.), яким передують три щорічні сесії підготовчого комітету. Конференція 1995 р. з огляду дії та подовження Договору ухвалила рішення про його безстрокову чинність. Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (192): Афганістан*, Албанія*, Алжир*, Андорра*, Ангола*, Антигуа та Барбуда*, Аргентина*, Вірменія*, Австралія*, Австрія*, Азербайджан*, Багамські

Острови*, Бахрейн*, Бангладеш*, Барбадос*, Білорусь*, Бельгія*, Беліз*, Бенін*, Бутан*, Болівія*, Боснія та Герцеговина*, Ботсвана*, Бразилія*, Бруней*, Болгарія*, Буркіна-Фасо*, Бурунді*, Кабо-Верде*, Камбоджа*, Камерун*, Канада*, ЦАР*, Чад*, Чилі*, Китай*†, Колумбія*, Комори*, ДРК*, Республіка Конго*, Коста-Ріка*, Кот-д'Івуар*, Хорватія*, Куба*, Кіпр*, Чехія*, Данія*, Джібуті*, Домініка*, Домініканська Республіка*, Еквадор*, Єгипет*, Сальвадор*, Екваторіальна Гвінея, Еритрея*, Естонія*, Есватіні*, Ефіопія*, Фіджі*, Фінляндія*, Франція*†, Габон*, Гамбія*, Грузія*, Німеччина*, Гана*, Греція*, Гренада*, Гватемала*, Гвінея, Гвінея-Бісау*, Гайана*, Гаїті*, Ватикан*, Гондурас*, Угорщина*, Ісландія*, Індонезія*, Іран*, Ірак*, Ірландія*, Італія*, Ямайка*, Японія*, Йорданія*, Казахстан*, Кенія*, Кірібаті*, Південна Корея*, Північна Корея‡, Кувейт*, Киргизстан*, Лаос*, Латвія*, Ліван*, Лесото*, Ліберія*, Лівія*, Ліхтенштейн*, Литва*, Люксембург*, Мадагаскар*, Малаві*, Малайзія*, Мальдіви*, Малі*, Мальта*, Маршаллові Острови*, Мавританія*, Маврикій*, Мексика*, Мікронезія*, Молдова*, Монако*, Монголія*, Чорногорія*, Марокко*, Мозамбік*, М'янма*, Намібія*, Науру*, Непал*, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Нікарагуа*, Нігер*, Нігерія*, Північна Македонія*, Норвегія*, Оман*, Палау*, Палестина*, Панама*, Папуа-Нова Гвінея*, Парагвай*, Перу*, Філіппіни*, Польща*, Португалія*, Катар*, Румунія*, Росія*†, Руанда*, Сент-Кітс і Невіс*, Сент-Люсія*, Сент-Вінсент і Гренадіни*, Самоа*, Сан-Маріно*, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія*, Сенегал*, Сербія*, Сейшельські Острови*, Сьєрра-Леоне*, Сінгапур*, Словаччина*, Словенія*, Соломонові Острови*, Сомалі, ПАР*, Іспанія*, Шрі-Ланка*, Судан*, Суринам*, Швеція*, Швейцарія*, Сирія*, Тайвань*, Таджикистан*, Танзанія*, Таїланд*, Тімор-Лешті, Того*, Тонга*, Тринідад і Тобаго*, Туніс*, Туреччина*, Туркменістан*, Тувалу*, Уганда*, Велика Британія*†, Україна*, ОАЕ*, Уругвай*, США*†, Узбекистан*, Вануату*, Венесуела*, В'єтнам*, Ємен*, Замбія*, Зімбабве*

* Сторони (186), що мають на вимогу ДНЯЗ чинні угоди з МАГАТЕ про гарантії, або ядерні держави, що уклали згадані угоди добровільно. На додаток до 186 держав, станом на 1 січня 2023 р., Гвінея і Тімор-Лешті підписали кожну угоду про гарантії, які ще не набули чинності.

† Ядерні держави, відповідно до Договору.

‡ 12 березня 1993 р. Північна Корея оголосила про вихід з ДНЯЗ з 12 червня 1993 р. 11 червня вона вирішила "відтермінувати" вихід. 10 січня 2003 р. Північна Корея оголосила про "негайний" вихід з ДНЯЗ. Угоди про гарантії вже набули чинності на той час. Поточний статус Північної Кореї оскаржується іншими сторонами.

Текст Договору: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/140, 22 Apr. 1970, <<http://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infircs/1970/infirc140.pdf>>

Чинні додаткові протоколи про гарантії мають (141): Афганістан, Албанія, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбада, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Бельгія, Бенін, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чилі, Китай, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Джібуті, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Еритрея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Євроатом, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея-Бісау, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Латвія, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврикій, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, Намібія, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція,

Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Того, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, В'єтнам, Зімбабве

¹ Окремий додатковий протокол є також чинним для датської території Гренландії.

Примітка: Тайвань погодився вжити заходів, що містяться в типовому Додатковому протоколі.

Додаткові протоколи про гарантії, підписані, але не набули чинності (13): Алжир, Білорусь, Болівія, Гвінея, Іран*, Кірібаті, Лаос, Малайзія, М'янма, Сьєрра-Леоне, Тімор-Лешті, Туніс, Замбія

* Іран повідомив МАГАТЕ, що з 16 січня 2016 р. він умовно дотримуватиметься Додаткового протоколу, підписаного у 2013 р., але ще не ратифікованого. Не дотримується з 23 лютого 2021 р.

Текст типового Додаткового протоколу: International Atomic Energy Agency, INFIRC/540 (corrected), Sep. 1997, <<https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc540c.pdf>>

Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів та в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення (Договір про морське дно)

Treaty on the Prohibition of the Emplacement of Nuclear Weapons and other Weapons of Mass Destruction on the Seabed and the Ocean Floor and in the Subsoil thereof (Seabed Treaty)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 11 лютого 1971 р.; набув чинності 18 травня 1972 р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії та США

Договір забороняє встановлення або розміщення будь-якої ядерної зброї або інших видів зброї масового ураження, а також будь-яких споруд, установок для запуску або інших пристроїв, призначених для її зберігання, випробування або використання, на дні морів та океанів, за межами 12-мильної (22-км) прибережної зони.

Сторони зустрічалися на Оглядових конференціях у 1977 р., 1983 р. і 1989 р. Четверту Оглядову конференцію можуть скликати за запитом 10 держав-учасниць. Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (95): Афганістан, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія*, Болгарія, Канада*, Кабо-Верде, ЦАР, Китай, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Есватіні, Ефіопія, Фінляндія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея-Бісау, Угорщина, Ісландія, Індія*, Іран, Ірак, Ірландія, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія, Південна Корея, Лаос, Латвія, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Люксембург, Малайзія, Мальта, Маврикій, Мексика*, Монголія, Чорногорія, Марокко, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Панама, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сербія*, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія,

Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Тайвань, Того, Туніс, Туреччина*, Велика Британія, Україна, США, В'єтнам*, Ємен, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (21): Болівія, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Колумбія, Коста-Ріка, Екваторіальна Гвінея, Гамбія, Гвінея, Гондурас, Ліван, Ліберія, Мадагаскар, Малі, М'янма, Парагвай, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Судан, Танзанія, Уругвай

Текст Договору: British Foreign and Commonwealth Office, Treaty Series no. 13 (1973), <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/269694/Treaty_Prohib_Nuclear_Sea-Bed.pdf>

Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (Конвенція про біологічну та токсинну зброю, КБТЗ)

Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction (Biological and Toxin Weapons Convention, BWC)

Відкрита для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 10 квітня 1972 р.; набула чинності 26 березня 1975 р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Конвенція забороняє розробку, виробництво, накопичення або набуття в будь-який інший спосіб, а також зберігання мікробіологічних та інших біологічних агентів або токсинів (незалежно від їх походження та способу виробництва), таких видів і в таких кількостях, які не відповідають потребам проведення профілактичних, захисних та інших заходів у мирних цілях. Також забороняє зброю, обладнання та засоби доставки, призначені для застосування таких агентів або токсинів у ворожих цілях або під час збройного конфлікту. Знищення отруйних речовин, токсинів, зброї, обладнання та засобів доставки, що перебувають у розпорядженні сторін, або їх конверсія для мирного використання, мають бути здійснені не пізніше дев'яти місяців після набуття Конвенцією чинності для кожної з країн.

Сторони зустрічаються на Оглядових конференціях кожні п'ять років (востаннє у 2022 р.), а у проміжні роки – на щорічній Зустрічі державучасниць, якій передують Наради експертів з різних тем. Група імплементаційної підтримки (складається з трьох членів, базується в Женеві) була заснована у 2007 р. для забезпечення дотримання Конвенції сторонами, включно з підтримкою та обміном щорічними заходами зміцнення довіри.

Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (185): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія*, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн*, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чилі, Китай*, Колумбія, ДРК, Республіка

Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія*, Данія, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія*, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія*, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Північна Корея, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія*, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврикій, Мексика*, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, *Намібія*, Науру, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Північна Македонія, Норвегія, Оман, Пакистан, Палау, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина*, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Суринам, Швеція, Швейцарія*, Тайвань, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тімор-Лешті, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (4): Єгипет, Гаїті, Сомалі, Сирія

Примітка: На додаток до 185 держав, що ратифікували Конвенцію, станом на 1 січня 2023 р., 15 лютого 2023 р. її ратифікував Південний Судан.

Текст Конвенції: British Foreign and Commonwealth Office, Treaty Series no. 11 (1976), <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/269698/Convention_Prohibition_Stock_Bacterio.pdf>

Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (Конвенція Енмод)

Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (Enmod Convention)

Відкрита для підписання в Женеві 18 травня 1977 р.; набула чинності 5 жовтня 1978 р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє військове або будь-яке вороже використання засобів впливу на природне середовище, що мають широкомасштабний, тривалий і сильний ефект, з метою руйнації, пошкодження або завдання інших збитків державі-стороні Конвенції. Термін “засоби впливу на природне середовище” використовується для визначення будь-яких засобів, здатних спричинити зміни (через навмисну маніпуляцію природними процесами) динаміки, складу або структури Землі (включно з її біосферою, літосферою, гідросферою та атмосферою), а також космічного простору. За результатами переговорів визначені, але не внесені до тексту Конвенції терміни “широкомасштабний”, “тривалий” і “сильний” ефект.

Сторони зустрічалися на Оглядових конференціях у 1984 р. і 1992 р. Третю Оглядову конференцію можуть скликати за запитом більшості держав-сторін.

Сторони (78): Афганістан, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія, Австрія*, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Бразилія, Болгарія, Кабо-Верде, Камерун, Канада, Чилі, Китай, Коста-Ріка, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка, Єгипет, Естонія, Фінляндія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала*, Гондурас, Угорщина, Індія, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Північна Корея, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Литва, Лаос, Малаві, Маврикій, Монголія, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Пакистан, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Польща, Румунія, Росія, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Принсіпі, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія*, Таджикистан, Туніс, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Узбекистан, В'єтнам, Ємен

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (16): Болівія, ДРК, Ефіопія, Ватикан, Ісландія, Іран, Ірак, Ліван, Ліберія, Люксембург, Марокко, Португалія, Сьєрра-Леоне, Сирія, Туреччина, Уганда

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1978/10/19781005-00-39-AM/Ch_XXVI_01p.pdf>

Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок

Convention on the Physical Protection of Nuclear Material and Nuclear Facilities

Первинна Конвенція відкрита для підписання у Відні та Нью-Йорку 3 березня 1980 р.; набула чинності 8 лютого 1987 р.; зміни ухвалені 8 липня 2005 р.; змінена Конвенція набула чинності для держав, що її ратифікували, 8 травня 2016 р.; депозитарій – Генеральний директор МАГАТЕ

Первинна Конвенція – **Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу** – зобов'язує сторони захищати ядерні матеріали, призначені для використання в мирних цілях, під час їх міжнародного транспортування.

Змінена та перейменована Конвенція також зобов'язує сторони захищати ядерні об'єкти та матеріали, призначені для мирних цілей, під час зберігання.

Сторони первинної Конвенції зустрілися на Оглядовій конференції в 1992 р. Сторони зміненої Конвенції зустрілися на Оглядовій конференції у 2022 р. та планують зустрітися знову у 2027 р. Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за 180 днів до виходу.

Сторони первинної Конвенції (164): Афганістан, Албанія, Алжир*, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія*, Австрія*, Азербайджан*, Багамські Острови*, Бахрейн*, Бангладеш, Білорусь*, Бельгія*, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада*, ЦАР, Чад, Чилі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба*, Кіпр*, Чехія, Данія,

Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор*, Екваторіальна Гвінея, Ерітрея*, Естонія, Есватіні, Євратом*, Фіджі, Фінляндія*, Франція*, Габон, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала*, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія*, Індонезія*, Ірак, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія*, Казахстан, Кенія, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос*, Латвія, Ліван, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург*, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбик*, М'янма*, Намібія, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Північна Македонія, Норвегія*, Оман*, Пакистан*, Палау, Палестина, Панама, Парагвай, Перу*, Філіппіни, Польща, Португалія*, Катар*, Румунія*, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія*, Сан-Маріно, Саудівська Аравія*, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сінгапур*, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія*, Судан, Швеція*, Швейцарія*, Сирія*, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина*, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ, Уругвай, США*, Узбекистан, В'єтнам*, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписала, але не ратифікувала (1): Гаїті

Текст Конвенції: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/274, Nov. 1979, <<https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc274.pdf>>

Сторони зміненої Конвенції (131): Албанія, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія*, Австралія, Австрія, Азербайджан*, Бахрейн, Бангладеш, Бельгія*, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, *Бразилія*, Болгарія, Буркіна-Фасо, Камерун, Канада*, Чад, Чилі, Китай*, Колумбія, Комори, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Джібуті, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Ерітрея, Естонія, Есватіні, Євратом*, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Ірландія, Ізраїль*, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Латвія, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, *Малаві*, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія, Марокко, *Мозамбик*, М'янма*, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, *Оман*, Пакистан*, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сінгапур*, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Сирія*, Таджикистан, Таїланд, Туніс, Туреччина*, Туркменістан, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США*, Узбекистан, В'єтнам

* Із застереженнями та/або заявами.

Примітка: На додаток до 131 держави, що ратифікували Конвенцію з поправками, станом на 1 січня 2023 р., 12 квітня 2023 р. її ратифікував Лаос.

Змінений текст і об'єднаний текст зміненої Конвенції: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/274/Rev.1/Mod.1 (Corrected), 18 Oct. 2021, <<https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infircs/1979/infirc274r1m1.c.pdf>>

Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію (КНЗ, Конвенція про “негуманну” зброю)

Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be Deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects (CCW Convention, or ‘Inhumane Weapons’ Convention)

Разом із Протоколами I, II та III відкрита для підписання в Нью-Йорку 10 квітня 1981 р.; набула чинності 2 грудня 1983 р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція є певним рамковим договором, на засадах якого можуть укладатися спеціальні угоди у формі протоколів до нього. Для приєднання до Конвенції держава має ратифікувати щонайменше два Протоколи.

Поправка до статті 1 (1981 р.) первинного тексту Конвенції відкрита для підписання в Женеві 21 листопада 2001 р. Нею розширюються рамки поняття “конфлікти неміжнародного характеру”. Конвенція з поправкою набула чинності 18 травня 2004 р.

Протокол I забороняє застосування зброї, призначеної для ураження фрагментами, що не піддаються виявленню в тілі людини за допомогою рентгенівського променя.

Протокол II забороняє або обмежує застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв. *Доповнений Протокол II*, що набув чинності 3 грудня 1998 р., посилює обмеження застосування протипіхотних мін.

Протокол III обмежує застосування бойових запальвальних сумішей.

Протокол IV набув чинності 30 липня 1998 р. і забороняє застосування лазерної зброї, розробленої з метою спричинення тривалої сліпоти.

Протокол V набув чинності 12 листопада 2006 р. і визначає потребу в заходах загального характеру з мінімізації ризиків і наслідків вибухів залишених з війни боєприпасів.

Сторони Конвенції зустрічаються на Оглядових конференціях кожні п’ять років (востаннє у 2021 р.), а у проміжні роки – на щорічній Зустрічі високих договірних сторін. Сторони Доповненого Протоколу II та Протоколу V збираються на окремих щорічних конференціях. На цих зустрічах також розглядається робота груп урядових експертів, що скликаються з 2001 р. у різних форматах, Групи експертів Доповненого Протоколу II та Народи експертів Протоколу V.

Сторона може вийти з Конвенції та її Протоколів за умови повідомлення за рік до виходу. Якщо сторона задіяна у збройному конфлікті або окупації в цей період, вихід не відбудеться до завершення цього конфлікту або окупації та виконання стороною її зобов’язань.

Сторони первинних Конвенції (126) та Протоколів I (119), II (96) та III (115): Афганістан², Албанія, Алжир², Антигуа та Барбуда², Аргентина, Австралія, Австрія,*

Бахрейн⁵, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін², Болівія, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді⁴, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун⁶, Канада*, Чилі², Китай*, Колумбія, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар⁴, Хорватія, Куба, Кіпр*, Чехія, Данія, Джібуті, Домініканська Республіка⁶, Еквадор, Сальвадор, Естонія², Фінляндія, Франція*, Габон², Грузія, Німеччина, Греція, Гренада², Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Ізраїль*¹, Італія*, Ямайка², Японія, Йорданія², Казахстан², Південна Корея³, Кувейт², Лаос, Латвія, Ліван², Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва², Люксембург, Мадагаскар, *Малаві*¹, Мальдіви², Малі, Мальта, Маврикій, Мексика, Молдова, Монако³, Монголія, Чорногорія, Марокко⁴, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа², Нігер, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан, Палестина², Панама, Парагвай, Перу², Філіппіни, Польща, Португалія, Катар², Румунія*, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни², Саудівська Аравія², Сенегал⁵, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне², Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Того, Туніс, Туреччина*³, Туркменістан¹, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ², Уругвай, США*, Узбекистан, Венесуела, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

¹ Сторона бере участь лише у Протоколах I і II від 1981 р.

² Сторона бере участь лише у Протоколах I і III від 1981 р.

³ Сторона бере участь лише у Протоколі I від 1981 р.

⁴ Сторона бере участь лише у Протоколі II від 1981 р.

⁵ Сторона бере участь лише у Протоколі III від 1981 р.

⁶ Сторона не бере участі в жодному первинному протоколі.

Підписали, але не ратифікували первинні Конвенцію та Протоколи (4): Єгипет, Нігерія, Судан, В'єтнам

Сторони Конвенції з поправками (88): Афганістан, Алжир, Албанія, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Канада, Чилі, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Куба, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Південна Корея, Кувейт, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, *Малаві*, Мальта, Мексика*, Молдова, Чорногорія, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Північна Македонія, Норвегія, Панама, Парагвай, Перу, *Філіппіни*, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сербія, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Туніс, Туреччина, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу II з поправками (106): Афганістан, Албанія, Аргентина, Австралія, Австрія*, Бангладеш, Білорусь*, Бельгія*, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада*, Чилі, Китай*, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія*, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія*, Франція*, Габон, Грузія, Німеччина*, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Гондурас, Угорщина*, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія, Південна Корея*, Кувейт, Латвія, Ліван, Ліберія, Ліхтенштейн*, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Мальдіви, Малі, Мальта, Маврикій, Молдова, Монако, Чорногорія, Марокко, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан*, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща,

Португалія, Румунія, Росія*, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція*, Швейцарія*, Таджикистан, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія*, Україна*, Уругвай, США*, Венесуела, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу IV (109): Афганістан, Алжир, Албанія, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія*, Австрія*, Бахрейн, Бангладеш, Білорусь, Бельгія*, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада*, Чилі, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина*, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, Казахстан, Кувейт, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн*, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Мальдіви, Малі, Мальта, Маврикій, Мексика, Молдова, Монголія, Чорногорія, Марокко, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща*, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Саудівська Аравія, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція*, Швейцарія*, Таджикистан, Туніс, Туреччина, Велика Британія*, Україна, Уругвай, США*, Узбекистан

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу V (97): Афганістан, Албанія, Аргентина*, Австралія, Австрія, Бахрейн, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія та Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Канада, Чилі, Китай, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малі, Мальта, Маврикій, Молдова, Чорногорія, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, *Filippini*, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Саудівська Аравія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туніс, Туркменістан, Україна, ОАЕ, Уругвай, США*, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Тексти первинних Конвенцій та Протоколу: United Nations Treaty Collection, <<http://treaties.un.org/doc/Treaties/1983/12/1983120201-19AM/XXVI-2-revised.pdf>>

Текст зміненої Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2001/12/20011221-01-23-AM/Ch_XXVI_02_cp.pdf>

Текст зміненого Протоколу II: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1996/05/19960503-01-38-AM/Ch_XXVI_02_bp.pdf>

Текст Протоколу IV: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1995/10/1995101301-30AM/Ch_XXVI_02_ap.pdf>

Текст Протоколу V: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2003/11/2003112801-19AM/Ch_XXVI_02_dp.pdf>

Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення (Конвенція про заборону хімічної зброї, КЗХЗ)

Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction (Chemical Weapons Convention, CWC)

Відкрита для підписання в Парижі 13 січня 1993 р.; набула чинності 29 квітня 1997 р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє розробку, виробництво, придбання, накопичення та застосування хімічної зброї. Режим заборони хімічної зброї ґрунтується на чотирьох засадах: роззброєння, нерозповсюдження, сприяння та захист від застосування хімічної зброї, а також міжнародна співпраця в мирному застосуванні хімічних продуктів. Конвенція заснувала Організацію із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ) як орган з нагляду за її імплементацією.

Кожна зі сторін зобов'язалася знищити свою хімічну зброю та потужності з її виробництва до 29 квітня 2012 р. З семи сторін, які задекларували запаси хімічної зброї до цієї дати, три знищили її (Албанія, Індія і Південна Корея). Лівія та Росія завершили знищення своїх запасів у 2017 р., Ірак – у 2018 р., США продовжують знищувати запаси. Запаси хімічної зброї, які задекларувала Сирія, приєднуючись до КЗХЗ у 2013 р., були знищені у 2016 р. Стара та покинута хімічна зброя буде й надалі знищуватися мірою її виявлення, наприклад, на місцях бойових дій.

Сторони збираються на Оглядових конференціях кожні п'ять років (п'ята відбулася у 2023 р.) та на щорічній Конференції держав-сторін. Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за 90 днів до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Конвенції, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (193): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія*, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія*, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чилі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба*, Кіпр, Чехія, Данія*, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Ерітрея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція*, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран*, Ірак, Ірландія*, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург*, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврикій, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Науру, Непал, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Північна Македонія, Норвегія, Оман, Пакистан*, Палау, Палестина, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія*, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сан-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сент-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне,

Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Сомалі, ПАР, Іспанія*, Шрі-Ланка, Судан*, Суринам, Швеція, Швейцарія, Сирія*, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тімор-Лешті, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ, Уругвай, США*, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписав, але не ратифікував (1): Ізраїль

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1997/04/1997042907-52PM/CTC-XXVI_03_ocrd.pdf>

Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ)

Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty (CTBT)

Відкритий для підписання в Нью-Йорку 24 вересня 1996 р.; чинності не набув; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Договір забороняє будь-які випробування ядерної зброї та будь-які інші ядерні вибухи та закликає сторони запобігати таким ядерним вибухам у будь-якому місці, що перебуває під їх юрисдикцією або контролем, а також утримуватися від спричинення, заохочення або будь-якої іншої участі у проведеному випробуванні ядерної зброї або будь-яких інших ядерних вибухів.

Режим верифікації, передбачений Договором, буде складатися з Міжнародної моніторингової системи (*International Monitoring System, IMS*) для виявлення ядерних вибухів, Міжнародного центру даних (*International Data Centre*) для збору та поширення даних *IMS* та права здійснення інспекцій на місці для підтвердження факту вибуху. Діяльність з імплементації Договору здійснюватиметься Організацією Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ОДВЗЯВ).

Договір набуває чинності через 180 діб з моменту передачі депозитарію ратифікаційних грамот 44 державами, переліченими в додатку до Договору. Усі зазначені 44 держави мають на своїх територіях ядерну зброю та/або дослідницькі ядерні реактори. В очікуванні набуття чинності, Підготовча комісія готується до імплементації Договору та заснування ОДВЗЯВ.

З моменту набуття чинності, виконання Договору буде забезпечуватися щорічною Конференцією держав-учасниць та Оглядовою конференцією кожні 10 років. До набуття чинності держави-підписанти зустрічаються двічі на рік на пленарних засіданнях і в робочих групах з бюджетних і адміністративних питань, а також з питань імплементації. Що два роки Генеральний секретар ООН скликає нараду держав, що ратифікували Договір відповідно до статті XIV Договору, щоб сприяти набуттю ним чинності.

Після набуття чинності сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за шість місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Держави, ратифікація якими є необхідною для набуття Договором чинності (44): Алжир, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Бельгія, Бразилія, Болгарія,

Канада, Чилі, Китай*, Колумбія, ДРК, Єгипет*, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Індія*, Індонезія, Іран*, Ізраїль*, Італія, Японія, Північна Корея*, Південна Корея, Мексика, Нідерланди, Норвегія, Пакистан*, Перу, Польща, Румунія, Росія, Словаччина, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США*, В'єтнам

* Держави, які не ратифікували Договір.

Передали депозитарію ратифікаційні грамоти (176): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чилі, Колумбія, Комори, ДРК, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Республіка Конго, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Джібуті, *Домініка*, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, *Екваторіальна Гвінея*, Ерітрея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, *Гамбія*, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Kenia, Кірібаті, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Північна Македонія, Норвегія, Оман, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, *Сан-Томе і Принсіпі*, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Судан, Суринам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, *Тимор-Лешті*, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, *Тувалу*, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Замбія, Зімбабве

Підписали, але не ратифікували (10): Китай, Єгипет, Іран, Ізраїль, Непал, Папуа-Нова Гвінея, Соломонові Острови, Шрі-Ланка, США, Ємен

Примітка: На додаток до 176 держав, що ратифікували Договір, станом на 1 січня 2023 р., 20 січня 2023 р. його ратифікували Соломонові Острови.

Текст Договору: United Nations Treaty Collection, <[https://treaties.un.org/doc/Treaties/1997/09/19970910 07-37 AM/Ch_XXVI_04p.pdf](https://treaties.un.org/doc/Treaties/1997/09/19970910%2007-37%20AM/Ch_XXVI_04p.pdf)>

Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (Конвенція про ППМ)

Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction (APM Convention)

Відкрита для підписання в Оттаві 3-4 грудня 1997 р. та Нью-Йорку 5 грудня 1997 р.; набула чинності 1 березня 1999 р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє протипіхотні міни (ППМ) як такі, що призначені для підриву від присутності, близькості або контакту з людиною та спричиняють ушкодження, каліцтва або загибель однієї чи кількох осіб.

Кожна зі сторін зобов'язується якомога швидше, але не пізніше чотирьох років після набуття для неї чинності цієї Конвенції, знищити всі свої запаси ППМ. Крім того, кожна зі сторін зобов'язується знищити всі ППМ у замінованих районах, що знаходяться під її юрисдикцією або контролем, не пізніше 10 років після набуття для неї чинності цієї Конвенції. Із 164 сторін 162 більше не володіють запасами ППМ, 30 із 63 сторін, які повідомляли про наявність замінованих територій, вже їх очистили від мін до 1 січня 2023 р. Група імплементаційної підтримки (складається з трьох членів, базується в Женеві) надає консультації та технічну підтримку з імплементації Конвенції державам-сторонам.

Сторони зустрічаються на Оглядових конференціях кожні п'ять років (востаннє у 2019 р.), на щорічних Зустрічах держав-сторін у проміжні роки та на щорічних міжсесійних зустрічах. Сторона може вийти з Конвенції за умови повідомлення за шість місяців до виходу. Якщо сторона задіяна в конфлікті в цей період, вихід не відбудеться до завершення цього конфлікту.

Сторони (164): Афганістан[‡], Албанія, Алжир, Андорра, Ангола[‡], Антигуа та Барбуда, Аргентина*[‡], Австралія*, Австрія, Багамські Острови, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія та Герцеговина[‡], Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа[‡], Камерун, Канада*, ЦАР, Чад[‡], Чилі*, Колумбія[‡], Комори, ДРК[‡], Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія[‡], Кіпр[‡], Чехія*, Данія, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор[‡], Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Еритрея[‡], Естонія, Есватіні, Ефіопія[‡], Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція*[‡], Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індонезія, Ірак[‡], Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Кенія, Кірібаті, Кувейт, Латвія, Лесото, Ліверія, Ліхтенштейн, Литва*, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Мавританія[‡], Маврикій, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія*, Мозамбік, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер[‡], Нігерія[‡], Ніуе, Північна Македонія, Норвегія, Оман[‡], Палау, Палестина[‡], Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу[‡], Філіппіни, Польща*, Португалія, Катар, Румунія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал[‡], Сербія*[‡], Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Сомалі[‡], ПАР, Південний Судан[‡], Іспанія, Шрі-Ланка[‡], Судан[‡], Суринам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан[‡], Танзанія, Таїланд[‡], Тімор-Лешті, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина[‡], Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія*, Україна[‡], Уругвай, Вануату, Венесуела, Ємен[‡], Замбія, Зімбабве[‡]

* Із застереженнями та/або заявами.

[‡] Сторона, яка має запаси ППМ.

[‡] Сторона, яка має території, не очищені від ППМ.

Підписали, але не ратифікували (1): Маршаллові Острови

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1997/09/1997091807-53AM/Ch_XXVI_05p.pdf>

Римський статут міжнародного кримінального суду

Rome Statute of the International Criminal Court

Відкритий до підписання в Римі 17 липня 1998 р. та Нью-Йорку 18 жовтня 1998 р.; набув чинності 1 липня 2002 р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Римський статут заснував Міжнародний кримінальний суд (МКС, *International Criminal Court, ICC*) – постійно діючий міжнародний суд, що розглядає злочини геноциду, злочини проти людства, воєнні злочини та злочини агресії. МКС може здійснювати розслідування та притягнення до відповідальності за злочини, що сталися на території держави-сторони, скоєні державою-сторonoю або передані на розгляд РБ ООН. МКС може висувати звинувачення лише у випадках, коли місцеві суди не бажають або неспроможні цього зробити.

Поправки до ст. 8, ухвалені 10 червня 2010 р., класифікують як воєнні злочини застосування хімічної зброї та експансивних куль у неміжнародних конфліктах. Низка *поправок до ст. 8, ухвалених 14 грудня 2017 р.*, класифікують як воєнні злочини застосування зброї з мікробними та іншими біологічними агентами або токсинами; зброї, головний вражаючий ефект якої досягається фрагментами, що не підлягають виявленню в тілі людини за допомогою рентгенівського променя; лазерної зброї, що спричиняє тривалу сліпоту. *Поправка до ст. 8, ухвалена 6 грудня 2019 р.*, класифікує умисне заподіяння голоду цивільного населення як воєнний злочин. Поправки до ст. 8 набувають чинності для сторін, що їх приймають, через рік після прийняття.

Поправки до ст. 8, ухвалені 11 червня 2010 р., дають визначення злочину агресії. Юрисдикція МКС стосовно злочинів агресії була активована 17 липня 2018 р. З цього дня МКС може розслідувати наявний акт агресії, вчинений державою-сторonoю Статуту (це не виключає застосування юрисдикції стосовно злочину агресії) на території іншої сторони; такі акти, вчинені на території сторони або сторonoю (незалежно від того, чи є вона сторonoю Статуту), можуть подаватися на розгляд МКС Радою Безпеки ООН.

Сторони щорічно зустрічаються на Асамблеї держав-учасниць. Держава може вийти зі Статуту та МКС, надавши повідомлення за 12 місяців до виходу. Бурунді вийшла зі Статуту та МКС 27 жовтня 2017 р., а Філіппіни вийшли зі Статуту та МКС 17 березня 2019 р.

Сторони (123): Афганістан, Албанія, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Австралія*, Австрія, Бангладеш, Барбадос, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Канада, ЦАР, Чад, Чилі, Колумбія*, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція*, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гайана, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія*, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Мальдіви, Малі, Мальта*, Маршаллові Острови,

Маврикій, Мексика, Молдова, Монголія, Чорногорія, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія*, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія*, Румунія, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Суринам, Швеція*, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Тімор-Лешті, Тринідад і Тобаго, Туніс, Уганда, Велика Британія*, Уругвай, Вануату, Венесуела, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (31): Алжир, Ангола, Вірменія, Багамські Острови, Бахрейн, Камерун, Єгипет, Еритрея, Гвінея-Бісау, Гаїті, Іран, Ізраїль*, Ямайка, Кувейт, Киргизстан, Монако, Марокко, Мозамбік, Оман, Росія*, Сан-Томе і Принсіпі, Соломонові Острови, Судан*, Сирія, Таїланд, Україна†, ОАЕ, США*, Узбекистан, Ємен, Зімбабве

* Ці держави заявили, що більше не мають наміру бути сторонами статуту.

† Хоча Україна не є стороною Статуту, вона визнає юрисдикцію МКС стосовно злочинів, скоєних на її території після 21 листопада 2013 р. Юрисдикція розповсюджується на злочини, скоєні громадянами держав, що не є сторонами Статуту, на території України. Але, оскільки Україна не є стороною Статуту, це не застосовується без подання Ради Безпеки ООН до злочину агресії.

Сторони поправки до ст. 8 від 10 червня 2010 р. (44): Андорра, Аргентина, Австрія, Бельгія, Ботсвана, Чилі, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Грузія, Німеччина, Гайана, Італія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мальта, Маврикій, Монголія, Нідерланди, Нова Зеландія, Північна Македонія, Норвегія, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Румунія, Самоа, Сан-Маріно, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Тринідад і Тобаго, Уругвай

Примітка: На додаток до 44 держав, що ратифікували поправку, станом на 1 січня 2023 р., 20 січня 2023 р. її ратифікувала Мексика.

Сторони поправок від 11 червня 2010 р., що визначають злочин агресії (44): Андорра, Аргентина, Австрія, Бельгія, Болівія, Ботсвана, Чилі, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Грузія, Німеччина, Гайана, Ісландія, Ірландія, Італія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мальта, Монголія, Нідерланди, Північна Македонія, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Самоа, Сан-Маріно, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Тринідад і Тобаго, Уругвай

Примітка: На додаток до 44 держав, що ратифікували поправку, станом на 1 січня 2023 р., 14 квітня 2023 р. її ратифікував Нігер.

Сторони поправки до ст. 8 від 14 грудня 2017 р., що класифікує як воєнні злочини застосування зброї з мікробними та іншими біологічними агентами або токсинами (13): Хорватія, Чехія, Латвія, Ліхтенштейн, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Румунія, Словаччина, Словенія, Швеція, Швейцарія

Примітка: На додаток до 13 держав, що ратифікували поправку, станом на 1 січня 2023 р., 20 січня 2023 р. її ратифікувала Мексика, а 21 березня – Уругвай.

Сторони поправки до ст. 8 від 14 грудня 2017 р., що класифікує як воєнні злочини застосування зброї, головний вражаючий ефект якої досягається фрагментами, що не підлягають виявленню в тілі людини за допомогою рентгенівського променя (11): Хорватія, Чехія, Латвія, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Румунія, Словаччина, Словенія, Швейцарія

Примітка: На додаток до 11 держав, що ратифікували поправку, станом на 1 січня 2023 р., 20 січня 2023 р. її ратифікувала Мексика, а 21 березня – Уругвай.

Сторони поправки до ст. 8 від 14 грудня 2017 р., що класифікує як воєнні злочини застосування лазерної зброї, що спричиняє тривалу сліпоту (11): Хорватія, Чехія, Латвія, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Румунія, Словаччина, Словенія, Швейцарія

Примітка: На додаток до 11 держав, що ратифікували поправку, станом на 1 січня 2023 р., 20 січня 2023 р. її ратифікувала Мексика, а 21 березня – Уругвай.

Сторони поправки до ст. 8 від 6 грудня 2019 р., що класифікує як воєнні злочини умисне заподіяння голоду цивільного населення (11): Андорра, Хорватія, Ліхтенштейн, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Португалія, Румунія, Словенія, Швейцарія

Примітка: На додаток до 11 держав, що ратифікували поправку, станом на 1 січня 2023 р., 21 березня 2023 р. її ратифікував Уругвай.

Текст Статуту: United Nations Treaty Collection, https://treaties.un.org/doc/Treaties/1998/07/19980717_06-33_PM/Ch_XVIII_10p.pdf

Текст поправки до ст. 8 від 10 червня 2010 р.: United Nations Treaty Collection, <<https://treaties.un.org/doc/Treaties/2010/10/2010101105-46PM/CN.533.2010.pdf>>

Текст поправок від 11 червня 2010 р., що визначають злочин агресії: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2010/06/2010061105-56PM/CN.651.2010.pdf>

Текст поправки до ст. 8 від 14 грудня 2017 р. щодо зброї, яка використовує мікробні або інші біологічні агенти чи токсини: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2018/CN.116.2018-Eng.pdf>

Текст поправки до ст. 8 від 14 грудня 2017 р. щодо зброї, головний вражаючий ефект якої досягається фрагментами, що не підлягають виявленню в тілі людини за допомогою рентгенівського променя: United Nations Treaty Collection, <http://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2018/CN.125.2018-Eng.pdf>

Текст поправки до ст. 8 від 14 грудня 2017 р. про використання лазерної зброї, що спричиняє тривалу сліпоту: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2018/CN.126.2018Eng.pdf>

Текст поправки до ст. 8 від 6 грудня 2019 р. про умисне заподіяння голоду цивільного населення: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2020/CN.394.2020-Eng.pdf>

Конвенція про касетні боєприпаси

Convention on Cluster Munitions

Відкрита для підписання в Осло 3 грудня 2008 р.; набула чинності 1 серпня 2010 р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція ставить за мету заборону використання, виробництва, передачі та зберігання касетних боєприпасів, що можуть заподіяти неприйнятної шкоди цивільному населенню, а також започаткування структури співробітництва та надання допомоги, що забезпечує відповідний догляд і реабілітацію постраждалим, очищення уражених територій, інформування з метою зниження ризиків, знищення запасів. Конвенція не стосується мін.

Кожна зі сторін зобов'язується якомога швидше, але не пізніше восьми років після набуття для неї чинності цієї Конвенції, знищити всі свої запаси касетних боєприпасів. Перші такі терміни для завершення знищення запасів наступили у 2018 р. Станом на 1 січня 2023 р., чотири держави мали

невиконані зобов'язання стосовно знищення запасів. Крім того, кожна зі сторін зобов'язується очистити заміновані території, що знаходяться під її юрисдикцією або контролем, від касетних боєприпасів і знищити їх не пізніше 10 років після набуття для неї чинності цієї Конвенції. Перші такі терміни для очищення настали у 2020 р. Станом на 1 січня 2023 р., 10 держав мали невиконані зобов'язання стосовно очищення замінованих територій.

Група імплементаційної підтримки (складається з трьох осіб і базується в Женеві), заснована у 2015 р., крім іншого надає дорадчу та технічну підтримку сторонам.

Сторони зустрічаються на Оглядових конференціях кожні п'ять років (востаннє у 2020 р.), на щорічній Зустрічі держав-учасниць у проміжні роки та, за рішенням сторін, на щорічній міжсесійній нараді. Сторона може вийти з Конвенції за умови повідомлення за шість місяців до виходу. Якщо сторона задіяна в конфлікті в цей період, вихід не відбудеться до завершення цього конфлікту.

Сторони (110): Афганістан, Албанія, Андорра, Антигуа та Барбуда, Австралія, Австрія, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камерун, Канада, Чад, Чилі, Колумбія*, Комори, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор*, Есватіні, Фіджі, Франція, Гамбія, Німеччина, Гана, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірак, Ірландія, Італія, Японія, Лаос, Ліван, Лесото, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Мальдіви, Малі, Мальта, Мавританія, Маврикій, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія, Мозамбік, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Ніуе, Північна Македонія, Норвегія, Палестина, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Португалія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Сомалі, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Велика Британія, Уругвай, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (13): Ангола, ЦАР, ДРК, Кіпр, Джібуті, Гаїті, Індонезія, Ямайка, Кенія, Ліберія, Нігерія, Танзанія, Уганда

Примітка: На додаток до 110 держав, що ратифікували Конвенцію, станом на 1 січня 2023 р., 28 лютого 2023 р. її ратифікувала Нігерія.

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <<https://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/26-6.pdf>>

Договір про торгівлю зброєю (ДТЗ)

Arms Trade Treaty (ATT)

Відкритий для підписання в Нью-Йорку 3 червня 2013 р.; набув чинності 24 грудня 2014 р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Метою Договору є запровадження якомога вищих спільних міжнародних стандартів для регулювання міжнародної торгівлі зброєю, попередження та викорінення незаконної торгівлі звичайними озброєннями, а також запобігання їх постачанню не за призначенням.

Серед іншого, договір забороняє державам-сторонам надавати дозволи на поставки зброї, якщо вона може бути використана для скоєння геноциду, злочинів проти людства чи воєнних злочинів. Договір також вимагає від держав-експортерів оцінювати потенційну здатність будь-якої зброї, що пропонується для експорту, підірвати мир і безпеку або бути використаною для серйозних порушень міжнародного гуманітарного права чи міжнародних норм з прав людини. Така оцінка має враховувати ризик використання зброї з метою здійснення або сприяння важким актам насильства на гендерному підґрунті або важким актам насильства проти жінок і дітей.

Кожна сторона повинна щорічно звітувати про проблемні дозволені або фактичні експортно-імпорتنі операції із звичайними озброєннями.

Договором заснований Секретаріат ДТЗ, що базується в Женеві, для надання підтримки сторонам в імплементації Договору. Крім іншого, він збирає надані сторонами річні звіти.

Сторони збираються на щорічну Конференцію держав-учасниць, яка створила робочі групи (з питань ефективного виконання, прозорості та звітності, а також універсалізації договору), що збираються частіше. Сторона може вийти з Договору за умови повідомлення за 90 днів до виходу.

Сторони (113): Афганістан, Албанія, *Андорра*, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Барбадос, Бельгія, Беліз, Бенін, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чилі, Китай, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка, Домініканська Республіка, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, *Габон*, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Казахстан*, Південна Корея, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн*, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Мальдіви, Малі, Мальта, Мавританія, Маврикій, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія, Мозамбик, Намібія, Нідерланди, Нова Зеландія*, Нігер, Нігерія, Ніуе, Північна Македонія, Норвегія, Палау, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, *Філіппіни*, Польща, Португалія, Румунія, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Суринам, Швеція, Швейцарія*, Того, Тринідад і Тобаго, Тувалу, Велика Британія, Уругвай, Замбія

*Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (28): Ангола, Бахрейн, Бангладеш, Бурунді, Камбоджа, Колумбія, Комори, Республіка Конго, Джибуті, Есватіні, Гаїті, Ізраїль, Кірібаті, Лівія, Малаві, Малайзія, Монголія, Науру, Руанда, Сінгапур, Танзанія, Таїланд, Туреччина, Україна, ОАЕ, США*, Вануату, Зімбабве

* Ця держава заявила, що більше не має наміру бути стороною Договору.

Текст Договору: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2013/04/2013041012-01PM/Ch_XXVI_08.pdf>

Договір про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ)

Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons (TPNW)

Відкритий для підписання у Нью-Йорку 20 вересня 2017 р.; набув чинності 22 січня 2021 р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

У преамбулі Договору йдеться про катастрофічні гуманітарні та екологічні наслідки використання ядерної зброї та згадується міжнародне гуманітарне право і норми міжнародного права, що застосовуються під час збройного конфлікту. Договір забороняє сторонам розробку, виробництво, випробування, придбання чи накопичення ядерної зброї чи інших вибухових ядерних пристроїв. Сторонам забороняється використовувати чи погрожувати використанням ядерної зброї та інших вибухових ядерних пристроїв. Нарешті, сторони не можуть дозволяти розміщення, установку чи розгортання ядерної зброї та інших вибухових ядерних пристроїв на своїй території.

Договір визначає порядок ліквідації ядерної зброї будь-якої сторони, що мала, володіла чи контролювала її після 7 липня 2017 р., під контролем “компетентного міжнародного органу чи органів”, який мають визначити держави-сторони. Кожна сторона має підтримувати існуючі угоди про заходи безпеки з МАГАТЕ і повинна, як мінімум, укласти та ввести в дію всеохопну угоду про заходи безпеки з Агентством. Договір також містить положення про допомогу жертвам випробувань чи використання ядерної зброї та здійснення необхідних і належних заходів для екологічної реабілітації забруднених районів.

Сторони зустрічаються на щорічній Зустрічі держав-учасниць і кожні шість років – на Оглядових конференціях (перша запланована на 2026 р.). Науково-консультативна група доповідатиме на Зустрічі держав-учасниць.

Членство в Договорі не обмежує інших подібних міжнародних зобов'язань сторін (зокрема, згідно з ДНЯЗ та Договором про повну заборону ядерних випробувань). Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам. Якщо сторона задіяна в конфлікті в цей період, вихід не відбудеться до завершення цього конфлікту.

Передали депозитарію ратифікаційні грамоти (68): Антигуа та Барбуда, Австрія, Бангладеш, Беліз, Бенін, Болівія, Ботсвана, Кабо-Верде, Камбоджа, Чилі, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Куба*, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Фіджі, Гамбія, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Гайана, Ватикан, Гондурас, Ірландія, Ямайка, Казахстан, Кірібаті, Лаос, Лесото, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Мальта, Мексика, Монголія, Намібія, Науру, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігерія, Ніуе, Палау, Палестина, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сейшельські Острови, ПАР, Таїланд, Тімор-Лешті, Тринідад і Тобаго, Тувалу, Уругвай, Вануату, Венесуела, В'єтнам*

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (26): Алжир, Ангола, Барбадос, Бразилія, Бруней, Буркіна-Фасо, ЦАР, Колумбія, Екваторіальна Гвінея, Гана, Гаїті, Індонезія, Лівія,

Ліхтенштейн, Мадагаскар, Мозамбік, М'янма, Непал, Нігер, Сан-Томе і Принсіпі, *Сьєрра-Леоне*, Судан, Танзанія, Того, Замбія, Зімбабве

Примітка: На додаток до 26 держав, що підписали, але не ратифікували Договір, станом на 1 січня 2023 р., 9 січня 2023 р. його підписала Джибуті.

Текст Договору: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2017/07/20170707_03-42_PM/Ch_XXVI_9.pdf>

II. Регіональні угоди

Договір про заборону ядерної зброї у Латинській Америці та Карибському басейні (Договір Тлателолко)

Treaty for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean (Treaty of Tlatelolco)

Первинний Договір відкритий для підписання у Мехіко 14 лютого 1967 р.; набув чинності 22 квітня 1968 р.; Договір змінювався у 1990 р., 1991 р. та 1992 р.; депозитарій – уряд Мексики

Договір забороняє країнам Латинської Америки і Карибського басейну та навколишніх морів випробування, використання, виробництво, виготовлення та набуття в будь-який спосіб, а також отримання, зберігання, встановлення, застосування, розгортання та будь-яку форму володіння будь-якою ядерною зброєю.

Сторони мають укласти з МАГАТЕ угоди про застосування до своєї діяльності в ядерній сфері гарантій безпеки. МАГАТЕ має виняткові повноваження з проведення спеціальних інспекцій. Договором також засноване Агентство для заборони ядерної зброї у Латинській Америці та Карибському басейні (*Organismo para la Proscripción de las Armas Nucleares en la América Latina y el Caribe, OPANAL*) для забезпечення виконання Договору.

Договір відкритий для підписання для всіх незалежних держав Латинської Америки та Карибського басейну. Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що нові обставини, пов'язані зі змістом Договору, загрожують її важливим інтересам або миру та безпеці іншої сторони.

У рамках *Додаткового протоколу I* держави, які мають контрольовані території в межах визначеної Договором зони – Франція, Нідерланди, Велика Британія та США, – зобов'язуються дотримуватися вимог без'ядерного статусу цих територій.

У рамках *Додаткового протоколу II* держави, які мають офіційний статус ядерних держав – Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США, – зобов'язуються поважати без'ядерний статус Латинської Америки та Карибського басейну, не вживати жодних дій, пов'язаних з порушенням вимог Договору, а також не використовувати ядерної зброї проти сторін Договору та не погрожувати її використанням.

Сторони первинного Договору (33): Антигуа та Барбуда¹, Аргентина¹, Багамські Острови, Барбадос¹, Беліз², Болівія, Бразилія¹, Чилі¹, Колумбія¹, Коста-Ріка¹, Куба,

Домініка, Домініканська Республіка³, Еквадор¹, Сальвадор¹, Гренада¹, Гватемала¹, Гайана³, Гаїті, Гондурас¹, Ямайка¹, Мексика¹, Нікарагуа³, Панама¹, Парагвай¹, Перу¹, Сент-Кітс і Невіс¹, Сент-Люсія¹, Сент-Вінсент і Гренадіни⁴, Суринам¹, Тринідад і Тобаго¹, Уругвай¹, Венесуела¹

¹ Ратифікували поправки 1990 р., 1991 р. та 1992 р.

² Ратифікували поправки лише 1990 р. та 1992 р.

³ Ратифікували поправки лише 1992 р.

⁴ Ратифікували поправки лише 1991 р. та 1992 р.

Сторони Додаткового протоколу I (4): Франція*, Нідерланди*, Велика Британія*, США*

Сторони Додаткового протоколу II (5): Китай*, Франція*, Росія*, Велика Британія*, США*

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст першого Договору: United Nations Treaty Series, vol.634 (1968), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume634/v634.pdf>>

Текст зміненого Договору: Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean, S/Inf. 652 Rev. 3, 29 Jan. 2002, <http://www.opanal.org/wp-content/uploads/2015/08/Treaty_Tlatelolco.pdf>

Договір про Південно-Тихоокеанську без'ядерну зону (Договір Раротонга)

South Pacific Nuclear Free Zone Treaty (Treaty of Rarotonga)

Відкритий для підписання в Раротонга (Острови Кука) 6 серпня 1985 р.; набув чинності 11 грудня 1986 р.; депозитарій – Генеральний секретар Секретаріату Форуму Тихоокеанських островів

Південно-Тихоокеанська без'ядерна зона визначена як ділянка між зоною дії Договору Тлателолко на сході та західному узбережжі Австралії та західним кордоном Папуа-Нової Гвінеї та зоною дії Договору про Антарктику на півдні та, орієнтовно, лінією екватора на півночі.

Договір забороняє сторонам виробництво або набуття в будь-який інший спосіб будь-яких ядерних вибухових пристроїв, а також володіння згаданими пристроями або контроль над ними як у межах, так і поза межами зони. Крім того, сторони погодились утримуватися від постачання ядерних матеріалів або обладнання, за винятком обумовлених у гарантіях безпеки МАГАТЕ, а також запобігати розміщенню і проведенню випробувань на своїй території будь-яких вибухових ядерних пристроїв, не захоронювати та запобігати захороненню в морі радіоактивних відходів і радіоактивних речовин у межах зони. Кожна зі сторін залишає за собою право надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї.

Договір відкритий для всіх держав-членів Форуму Тихоокеанських островів. Сторони можуть обговорювати дію Договору на засіданні Консультативного комітету, яке скликається на вимогу будь-якої сторони. Перше таке засідання відбулося у 2021 р. Якщо будь-яка зі сторін порушує

ключові вимоги або дух Договору, кожна інша сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу.

Згідно з *Протоколом 1*, Франція, Велика Британія та США зобов'язуються дотримуватися заборон Договору, що стосуються виробництва, розміщення та проведення випробувань вибухових ядерних пристроїв на території у межах зон їх міжнародної відповідальності.

Згідно з *Протоколом 2*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США зобов'язуються не застосовувати вибухових ядерних пристроїв проти сторін Договору чи будь-якої території в межах зони міжнародної відповідальності сторін Протоколу 1 і не погрожувати їй застосуванням.

Згідно з *Протоколом 3*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США зобов'язуються не проводити випробувань будь-яких вибухових ядерних пристроїв у межах зони.

Сторони (13): Австралія, Острови Кука, Фіджі, Кірібаті, Науру, Нова Зеландія, Ніуе, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Вануату

Сторони Протоколу 1 (2): Франція*, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1)*: США

Сторони Протоколу 2 (4): Китай*, Франція*, Росія*, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1)*: США

Сторони Протоколу 3 (4): Китай*, Франція*, Росія*, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1)*: США

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Договору: Pacific Islands Forum Secretariat, <<http://www.forumsec.org/wp-content/uploads/2018/02/South-Pacific-Nuclear-Zone-Treaty-Raratonga-Treaty-1.pdf>>

Текст Протоколу: Pacific Islands Forum Secretariat, <http://www.forumsec.org/wp-content/uploads/2018/02/South-Pacific-Nuclear-Zone-Treaty-Protocols-1.pdf>

Договір про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ)

Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE Treaty)

Первинний Договір підписаний 16 державами-членами Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та шістьма державами-членами Організації Варшавського договору (ОВД) в Парижі 19 листопада 1990 р.; набув чинності 9 листопада 1992 р.; депозитарій – уряд Нідерландів

Договір визначає граничну кількість озброєнь, обмежених Договором, у п'яти категоріях: танки, бойові броньовані машини, артилерійські системи калібру 100 мм і більше, бойові літаки та ударні вертольоти, – що розташовані в зоні від Атлантики до Уралу. Договором заснована Спільна консультативна група для просування його цілей та імплементації.

Договір укладений та підписаний державами-членами ОВД та НАТО в рамках Ради з безпеки та співробітництва в Європі (з 1995 р. – Організація з безпеки та співробітництва в Європі, ОБСЄ).

Ташкентський договір 1992 р., підписаний республіками колишнього СРСР (за винятком трьох держав Балтії), території яких належать до зони від Атлантики до Уралу, а також **Документ, підписаний в Осло в 1992 р.** (Заключний документ Позачергової конференції держав-членів Договору про ЗЗСЄ), зумовили внесення до Договору відповідних змін у зв'язку з появою на міжнародній арені нових держав, що утворилися після розпаду Радянського Союзу.

Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 150 днів до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (30): Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія², Болгарія², Канада², Чехія², Данія², Франція, Грузія, Німеччина², Греція, Угорщина², Ісландія², Італія², Казахстан, Люксембург², Молдова², Нідерланди², Норвегія, Польща, Португалія², Румунія, Росія¹, Словаччина², Іспанія, Туреччина², Велика Британія², Україна, США²

¹ 14 липня 2007 р. Росія заявила про намір припинити участь у ДЗЗСЄ та в пов'язаних з ним документах і домовленостях; 12 грудня 2007 р. вона здійснила свій намір. У березні 2015 р. Росія оголосила про повне припинення участі в Договорі, включно з СКГ.

² У листопаді-грудні 2011 р. зазначені країни повідомили депозитарія про відмову виконувати умови Договору у зв'язку з рішенням Росії.

Сторони зустрічаються на Оглядових конференціях кожні п'ять років (востаннє у 2021 р.). Перша Конференція **1996 р.** з огляду виконання ДЗЗСЄ ухвалила **Документ про флангові обмеження**, що передбачав певну реорганізацію флангових зон, дозволяючи Росії та Україні розмістити вздовж кордонів більшу кількість підконтрольних озброєнь.

Текст первинного Договору (1990 р.): Dutch Ministry of Foreign Affairs, <https://treatydatabase.overheid.nl/en/Verdrag/Details/004285/004285_Gewaarmaerkt_0.pdf>

Текст консолідованого Договору (1993 р.): Dutch Ministry of Foreign Affairs, <<http://wetten.overheid.nl/BWBV0002009/>>

Текст Документа про флангові обмеження: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/library/14099?download=true>>, annex A

Підсумковий акт переговорів про чисельність особового складу звичайних збройних сил в Європі (Угода про ЗЗСЄ-1А)

Concluding Act of the Negotiation on Personnel Strength of Conventional Armed Forces in Europe (CFE-1A Agreement)

Підписаний сторонами ДЗЗСЄ у Гельсінкі 10 липня 1992 р.; набув чинності одночасно з ДЗЗСЄ; депозитарій – уряд Нідерландів

Угода обмежує загальну чисельність особового складу звичайних збройних сил сторін у зоні від Атлантики до Уралу.

Текст Угоди: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/library/14093?download=true>>

Угода з адаптації Договору про ЗЗСЄ

Agreement on Adaptation of the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe

Підписана сторонами Договору про ЗЗСЄ у Стамбулі 19 листопада 1999 р.; чинності не набула; депозитарій – уряд Нідерландів

З розпуском ОВД та вступом деяких її колишніх членів до НАТО ця угода мала замінити міжблоковий баланс згідно з ДЗЗСЄ регіональним балансом, запровадивши індивідуальні ліміти підконтрольної зброї для кожної держави, та створити нову систему обмежень і механізми маневреності військ, флангові субліміти, а також підвищити прозорість. Вона мала відкрити режим ДЗЗСЄ для всіх інших європейських держав. Мала набути чинності після ратифікації всіма підписантами.

Заключний акт Конференції держав-учасниць ДЗЗСЄ 1999 р., з додатками, містить політично зобов'язуючі домовленості для Грузії, Молдови та Центральної Європи, та зобов'язання вивести війська з закордонних територій (т.зв. Стамбульські зобов'язання). Багато підписантів Угоди з адаптації обумовили свою ратифікацію виконанням цих політичних зобов'язань.

Передали депозитарію ратифікаційні грамоти (3): Білорусь, Казахстан, Росія*¹

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (27): Вірменія, Азербайджан, Бельгія, Болгарія, Канада, Чехія, Данія, Франція, Німеччина, Грузія, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Люксембург, Молдова, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Іспанія, Туреччина, Україна², Велика Британія, США

¹ 14 липня 2007 р. Росія заявила про намір припинити участь у ДЗЗСЄ та в пов'язаних з ним документах і домовленостях; 12 грудня 2007 р. вона здійснила свій намір. У березні 2015 р. Росія оголосила про повне припинення участі в Договорі, включно з СКГ.

² Україна ратифікувала Угоду з адаптації 21 вересня 2000 р., але не передала ратифікаційні грамоти депозитарію.

Текст Договору: Dutch Ministry of Foreign Affairs, <https://treatydatabase.overheid.nl/en/Verdrag/Details/009241/009241_Gewaarmerkt_0.pdf>

Текст Договору, доповнений згідно з Угодою 1999 р.: SIPRI Yearbook 2000, <<https://www.sipri.org/sites/default/files/SIPRI Yearbook 2000.pdf>>, appendix 10B

Текст Заключного акта: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/library/14114>>

Договір про відкрите небо

Treaty on Open Skies

Відкритий для підписання в Гельсінкі 24 березня 1992 р.; набув чинності 1 січня 2002 р.; депозитарій – уряди Канади та Угорщини

Договір зобов'язує сторони надавати можливість для проведення раптових (із стислим терміном попередження) спостережних польотів неозброєних літаків над їх територією. Дія Договору спочатку поширювалася на географічний

регіон від Ванкувера (Канада) до Владивостока (Росія). Договір створив Консультативний комітет Договору про відкрите небо для контролю за його виконанням.

Договір укладений між державами-членами ОВД та НАТО. З 1 липня 2002 р. заявку на приєднання до Договору може подати будь-яка держава. Сторони збираються на оглядових конференціях кожні п'ять років (востаннє у 2020 р.). Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за шість місяців до виходу. США вийшли з Договору 22 листопада 2020 р., а Росія вийшла 18 грудня 2021 р.

Сторони (32): Білорусь, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Канада*, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія*, Швеція*, Туреччина, Велика Британія, Україна

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписав, але не ратифікував (1): Киргизстан

Текст Договору: Canada Treaty Information, <<http://www.treaty-accord.gc.ca/text-texte.aspx?id=102747>>

Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Південно-Східній Азії (Бангкокський договір)

Treaty on the Southeast Asia Nuclear Weapon-Free Zone (Treaty of Bangkok)

Підписаний 10 державами-членами Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) в Бангкоку 15 грудня 1995 р.; набув чинності 27 березня 1997 р.; депозитарій – уряд Таїланду

Зона, вільна від ядерної зброї, у Південно-Східній Азії охоплює території, континентальний шельф та виключні економічні зони (ВЕЗ) країн-сторін. Договір забороняє розробку, виробництво, закупівлю або випробування ядерної зброї в межах і поза межами зони, а також розміщення і транспортування ядерної зброї в/через зону. Кожна зі сторін залишає за собою право надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї. Сторони зобов'язуються не захоронювати в морі, не викидати в атмосферу будь-які радіоактивні матеріали чи відходи та не здійснювати утилізацію радіоактивних матеріалів на суші в межах зони. Сторони мають укласти з МАГАТЕ угоди про застосування до своєї мирної діяльності в ядерній галузі повномасштабних гарантій безпеки.

Договір для нагляду за виконанням заснував Комісію для зони, вільної від ядерної зброї, в Південно-Східній Азії. Сторони зустрілися у 2007 р. для огляду виконання Договору і можуть зробити це знову, коли між ними буде досягнуто консенсусу. Договір відкритий для всіх держав Південно-Східної Азії. Якщо будь-яка зі сторін порушує ключові вимоги Договору, кожна інша сторона може вийти з Договору.

Згідно з *Протоколом* до Договору, Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США мають взяти зобов'язання не застосовувати ядерну зброю

проти сторін Договору і не погрожувати їй застосуванням. Крім того, вони мають взяти зобов'язання не використовувати ядерну зброю в межах зони. Протокол набуває чинності для кожної окремої сторони з дня передачі нею ратифікаційної грамоти. Жодна з цих держав не підписала протокол, оскільки вони заперечують, серед іншого, проти включення до зони континентального шельфу та ВЕЗ.

Сторони (10): Бруней, Камбоджа, Індонезія, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, В'єтнам

Протокол не підписаний і не ратифікований жодною з держав.

Текст Договору: ASEAN Secretariat, <<https://asean.org/treaty-on-the-southeast-asia-nuclear-weapon-free-zone/>>

Текст Протоколу: ASEAN Secretariat, <<https://asean.org/protocol-to-the-treaty-on-the-southeastasia-nuclear-weapon-free-zone/>>

Договір про Африканську зону, вільну від ядерної зброї (Договір Пеліндаба)

African Nuclear-Weapon-Free Zone Treaty (Treaty of Pelindaba)

Відкритий для підписання у Каїрі 11 квітня 1996 р.; набув чинності 15 липня 2009 р.; депозитарій – Генеральний секретар Африканського Союзу

Зона, вільна від ядерної зброї, охоплює території Африканського континенту, острівних держав-членів Африканського Союзу (АС), а також усіх островів, які вважаються АС такими, що належать до Африки.

Договір забороняє проведення досліджень, розробку, виробництво та закупівлю вибухових ядерних пристроїв, а також випробування або розміщення будь-яких вибухових ядерних пристроїв у межах зони. Кожна зі сторін залишає за собою право надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї. Крім того, Договір забороняє будь-які напади на ядерні об'єкти зони. Сторони зобов'язалися не захоронювати та не надавати дозвіл на захоронення радіоактивних відходів і матеріалів у межах зони. Сторони мають укласти угоди з МАГАТЕ про застосування до своєї мирної діяльності в ядерній галузі всеохопних гарантій. Договором також заснована Африканська комісія з атомної енергії (*African Commission on Nuclear Energy, AFCONE*) для забезпечення виконання Договору.

Сторони зустрічаються кожні два роки на Конференціях держав-учасниць. Договір відкритий для підписання всіма африканськими державами. Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Згідно з *Протоколом I*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США мають взяти зобов'язання не застосовувати будь-які вибухові ядерні пристрої проти сторін Договору і не погрожувати їх застосуванням.

Згідно з *Протоколом II*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США мають взяти зобов'язання не здійснювати будь-які випробування вибухових ядерних пристроїв у межах зазначеної зони.

Згідно з *Протоколом III*, Франція та Іспанія мають взяти на себе зобов'язання дотримуватися деяких положень Договору на територіях у межах зони, за які вони несуть міжнародну відповідальність.

Сторони (44): Алжир, Ангола, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камерун, Чад, Комори, ДРК, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Екваторіальна Гвінея, Есватіні, Ефіопія, Габон, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кенія, Лесото, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мавританія, Маврикій, Марокко, Мозамбик, Намібія, Нігер, Нігерія, Руанда, Західна Сахара, Сейшельські Острови, Сенегал, ПАР, Танзанія, Того, Туніс, Замбія, Зімбабве

Підписали, але не ратифікували (10): ЦАР, Джібуті, Єгипет, Еритрея, Лівія, Сан-Томе і Принсіпі, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Судан, Уганда

Сторони Протоколу I (4): Китай, Франція*, Росія*, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1)*: США*

Сторони Протоколу II (4): Китай, Франція*, Росія*, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1)*: США*

Сторона Протоколу III (1): Франція*

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Договору: African Union, <http://au.int/sites/default/files/treaties/7777-treaty0018_-_the_african_nuclear-weapon-free_zone_treaty_the_treaty_of_pelindaba_e.pdf>

Угода про субрегіональний контроль над озброєннями (Флорентійська угода)

Agreement on Sub-Regional Arms Control (Florence Agreement)

Укладена п'ятьма першими сторонами у Флоренції і набула чинності 14 червня 1996 р.

Угода укладена під егідою ОБСЄ, відповідно до мандата, зазначеного у статті IV Додатка 1-В, наданого в 1995 р. в рамках Загальної рамкової угоди про мир у Боснії та Герцеговині (Дейтонська угода). Він встановлює кількісні обмеження на озброєння колишніх воюючих сторін. До п'яти категорій важких звичайних озброєнь віднесені: танки, бойові броньовані машини, артилерійські системи калібру 75 мм і більше, бойові літаки та ударні вертольоти. Скорочення були завершені до 31 жовтня 1997 р. Впродовж згаданого періоду було знищено 6 580 одиниць важких озброєнь (46% запасів, наявних до червня 1996 р.). До 2021 р. добровільно знищили загалом 10 292 одиниці.

Контроль і допомога в реалізації Угоди здійснюється Особистим представником діючого Голови ОБСЄ, Контактною групою (Франція, Німеччина, Італія, Росія, Велика Британія, США) та підтримується іншими державами-членами ОБСЄ. Згідно з двоетапним Планом дій, погодженим у листопаді 2009 р., відповідальність за виконання Договору та взаємний огляд була передана його сторонам 5 грудня 2014 р., після підписання нового пакета змін до Угоди. Виконання контролює Субрегіональна консультативна комісія (СКК).

Сторони (4): Боснія та Герцеговина, Хорватія, Чорногорія, Сербія

Текст Угоди: RACVIAC–Centre for Security Cooperation, <https://web.archive.org/web/20170405151539/www.racviac.org/downloads/treaties_agreements/aIV.pdf>

Міжамериканська конвенція протидії незаконному виробництву та постачанню вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин і супутніх матеріалів

Inter-American Convention Against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, Ammunition, Explosives, and Other Related Materials (CIFTA)

Відкрита для підписання країнами-членами Організації Американських Держав (ОАД) у Вашингтоні 14 листопада 1997 р., набула чинності 1 липня 1998 р.; депозитарій – Генеральний секретаріат ОАД

Метою Конвенції є запобігання і протидія незаконним виробництву та постачанням вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин і супутніх матеріалів, їх унеможливлення, а також забезпечення й полегшення співробітництва та обміну інформацією і досвідом між сторонами.

Конвенція заснувала Консультативний комітет, який збирається щорічно. Конференція держав-учасниць збирається кожні 3-5 років (востаннє у 2021 р.). Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за шість місяців до виходу.

Сторони (31): Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Чилі, Колумбія, Коста-Ріка, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гренада, Гватемала, Гайана, Гаїті, Гондурас, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Суринам, Тринідад і Тобаго, Уругвай, Венесуела

* Із застереженнями.

Підписали, але не ратифікували (3): Канада, Ямайка, США

Текст Конвенції: OAS, <http://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_A-63_illicit_manufacturing_trafficking_firearms_ammunition_explosives.asp>

Міжамериканська конвенція про прозорість закупівель звичайних озброєнь

Inter-American Convention on Transparency in Conventional Weapons Acquisitions

Відкрита для підписання країнами-членами ОАД в м. Гватемала 7 червня 1999 р.; набула чинності 21 листопада 2002 р.; депозитарій – Генеральний секретаріат ОАД

Метою Конвенції є якнайбільше сприяння регіональній відкритості і прозорості закупівель звичайних озброєнь шляхом обміну інформацією про такі закупівлі для забезпечення довіри між державами Американського континенту.

Конференція держав-учасниць збиралася у 2009 р. та 2022 р., а Консультативний комітет мав вперше зібратись у 2023 р. Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу.

Сторони (17): Аргентина, Барбадос, Бразилія, Канада, Чилі, Коста-Ріка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гватемала, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Уругвай, Венесуела

Підписали, але не ратифікували (6): Болівія, Колумбія, Домініка, Гаїті, Гондурас, США

Текст Конвенції: OAS, http://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_A-64_transparency_conventional_weapons_acquisitions.asp

Протокол про стрілецьку зброю і легкі озброєння, боєприпаси до них та інші супутні матеріали в регіоні Південно-африканського співтовариства розвитку (САДК, *Southern African Development Community, SADC*)

Protocol on the Control of Firearms, Ammunition and other related Materials in the Southern African Development Community (SADC) Region

Відкритий для підписання державами-членами САДК у Блантайрі 14 серпня 2001 р.; набув чинності 8 листопада 2004 р.; депозитарій – Виконавчий секретар САДК

Протокол зобов'язує сторони запобігати, боротися та ліквідувати нелегальне виробництво стрілецької зброї, легких озброєнь та інших супутніх матеріалів, запобігати їх надмірному та дестабілізуючому накопиченню, перевезенню, розміщенню та використанню в регіоні. Сторона може вийти з Протоколу за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу.

Угода про внесення змін до Протоколу схвалена на 40-му звичайному саміті САДК 17 серпня 2020 р. Угода розширює сферу застосування Протоколу, включно з іншими видами звичайної зброї, узгоджує його з ДТЗ та іншими міжнародними і регіональними конвенціями та охоплює найкращі сучасні практики та стандарти стосовно протидії корупції, відстеження та співробітництва. Він набуде чинності після ратифікації сімома державами.

Сторони (11): Ботсвана, Есватіні, Лесото, Малаві, Маврикій, Мозамбік, Намібія, ПАР, Танзанія, Замбія, Зімбабве

Підписали, але не ратифікували (2):* ДРК, Сейшельські Острови[†]

* Три члени САДК – Ангола, Комори та Мадагаскар – не підписали і не ратифікували Протокол.

[†] Сейшельські Острови підписали Протокол у 2001 р., але не ратифікували його до виходу із САДК у 2004 р. Сейшельські Острови увійшли до складу САДК знову в 2008 р.

Текст Протоколу: SADC, <https://www.sadc.int/sites/default/files/2021-08/Protocol_on_the_Control_of_Firearms_Ammunition2001.pdf>

Найробський протокол про запобігання розповсюдженню, контроль і скорочення стрілецької зброї і легких озброєнь у районі Великих озер та Африканського Рогу

Nairobi Protocol for the Prevention, Control and Reduction of Small Arms and Light Weapons in the Great Lakes Region and the Horn of Africa

Підписаний 10 державами-членами Секретаріату стрілецької зброї і легких озброєнь Найробі та Сейшельськими Островами в м.Найробі 21 квітня 2004 р.; набув чинності 5 травня 2006 р.; депозитарій – Регіональний Центр стрілецької зброї і легких озброєнь у районі Великих озер, на Африканському Розі та сусідніх країнах

Протокол спрямований на запобігання, боротьбу та викорінювання незаконних виробництва, передач, володіння та використання стрілецької зброї і легких озброєнь (СЗЛО) у субрегіоні. За його виконанням стежить Регіональний Центр стрілецької зброї у районі Великих озер та Африканського Рогу.

Сторони (12): Бурунді, ЦАР, ДРК, Республіка Конго, Джибуті, Еритрея, Ефіопія, Кенія, Руанда, Південний Судан, Судан, Уганда

Підписали, але не ратифікували (3):* Сейшельські Острови, Сомалі, Танзанія

* Цей список є не певним. Деякі або всі три держави могли вже ратифікувати Протокол. Усі беруть участь у забезпеченні діяльності Регіонального Центру стрілецької зброї у районі Великих озер та Африканського Рогу (RECSA).

Текст Протоколу: RECSA, <<https://recsasec.org/uploads/documents/73703297.pdf>>

Конвенція ЕКОВАС про стрілецьку зброю і легкі озброєння, боєприпаси до них та інші супутні матеріали

ECOWAS Convention on Small Arms and Light Weapons, their Ammunition and Other Related Materials

Ухвалена 15 державами-членами Економічного співтовариства держав Західної Африки (ЕКОВАС, Economic Community of West African States, ECOWAS) в Абуджі 14 червня 2006 р.; набула чинності 29 вересня 2009 р.; депозитарій – Президент Комісії ЕКОВАС

Конвенція зобов'язує сторони запобігати та боротися з надмірним і дестабілізуючим накопиченням СЗЛО у державах-членах ЕКОВАС. Конвенція забороняє передачу стрілецької зброї та легких озброєнь до, через і з територій сторін. Держави-члени ЕКОВАС можуть ухвалити консенсусне рішення про винятки для сторони в цілях потреб національної безпеки і оборони або для використання у багатосторонніх миротворчих операціях. Володіння цивільними особами легкими озброєннями забороняється, а стрілецькою зброєю – повинно регулюватися. Кожна зі сторін повинна також контролювати виробництво стрілецької зброї та легких озброєнь, заснувати відповідний реєстр і національну комісію з імплементації Конвенції.

Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Сторони (14): Бенін, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Кот-д'Івуар, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Ліберія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того

Підписала, але не ратифікувала (1): Гамбія

Текст Конвенції: ECOWAS Commission, [https://web.archive.org/web/20180127191610/documentation.ecowas.int/download/en/legal_documents/protocols/Convention on Small Arms and Light Weapons, their Ammunitions and other Related Matters.pdf](https://web.archive.org/web/20180127191610/documentation.ecowas.int/download/en/legal_documents/protocols/Convention%20on%20Small%20Arms%20and%20Light%20Weapons,%20their%20Ammunitions%20and%20other%20Related%20Matters.pdf)

Договір про Центрально-Азійську зону, вільну від ядерної зброї (Семіпалатинський договір)

Treaty on a Nuclear-Weapon-Free Zone in Central Asia (Treaty of Semipalatinsk)

Підписаний п'ятьма державами Центральної Азії в Семіпалатинську 8 вересня 2006 р.; набув чинності 21 березня 2009 р.; депозитарій – уряд Киргизстану

Зону, вільну від ядерної зброї, в Центральній Азії визначено як території Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану. Договір зобов'язує сторони не здійснювати дослідження, розробки, виробництво, зберігання або набуття в будь-який інший спосіб будь-яких ядерних вибухових пристроїв, а також володіння згаданими пристроями або контроль над ними в будь-який спосіб, будь-де.

Сторони проводять щорічні консультативні зустрічі. Сторона може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Згідно з *Протоколом*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США мають взяти зобов'язання не застосовувати будь-які вибухові ядерні пристрої проти сторін Договору та не погрожувати їх застосуванням.

Сторони (5): Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан

Сторони Протоколу (4): Китай, Франція*, Росія, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1):* США

* Із застереженнями та/або заявами.

Тексти Договору та Протоколу: United Nations Treaty Collection, vol. 2970 (2014), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume2970/Part/volume-2970-I-51633.pdf>>

Центральноафриканська Конвенція про контроль над стрілецькою зброєю і легкими озброєннями, боєприпасами до них, складовими та компонентами, які можуть бути використані для їх виробництва, ремонту або складання (Кіншаська конвенція)

Central African Convention for the Control of Small Arms and Light Weapons, Their Ammunition and All Parts and Components That Can Be Used for Their Manufacture, Repair and Assembly (Kinshasa Convention)

Відкрита для підписання 10 державами-членами Економічного Співтовариства Центральноафриканських держав (СЕЕАС) у Бразавілі 19 листопада 2010 р.; набула чинності 8 березня 2017 р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Цілями Конвенції є: запобігання незаконній торгівлі СЗЛО, боротьба з незаконною торгівлею та її викорінення в Центральній Африці (на території держав-членів СЕЕАС та Руанди); посилення в регіоні контролю над виробництвом, торгівлею, поставками та використанням СЗЛО; протидія збройному насильству та позбавлення спричинених застосуванням СЗЛО людських страждань у регіоні; сприяння співробітництву і зміцненню довіри між державами-сторонами.

Сторони зустрілися на першій Конференції держав-учасниць у 2018 р. та планували збиратися кожні два роки, а також зустрітися на першій Оглядовій конференції у 2022 р. Сторона може вийти з Конвенції за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу.

Сторони (8): Ангола, Камерун, ЦАР, Чад, Республіка Конго, Екваторіальна Гвінея, Габон, Сан-Томе і Прінсіпі

Підписали, але не ратифікували (3): Бурунді, ДРК, Руанда

Текст Конвенції: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2010/04/20100430_01-12_PM/Ch_xxvi-7.pdf>

Віденський документ 2011 р. про заходи зміцнення довіри та безпеки
Vienna Document 2011 on Confidence and Security-Building Measures

Ухвалений державами-учасницями Організації з безпеки та співробітництва в Європі у Відні 30 листопада 2011 р.; набув чинності 1 грудня 2011 р.

Віденський документ 2011 р. складений на основі Стокгольмського документа 1986 р. про заходи зміцнення довіри та безпеки (ЗЗДБ) і роззброєння в Європі, а також попередніх Віденських документів (1990 р., 1992 р. та 1994 р.). Віденський документ 1990 р. запровадив обмін інформацією про військові бюджетні зміни, процедури зниження ризиків, єдину мережу зв'язку та щорічну оцінку процесу імплементації ЗЗДБ. Віденські документи 1992 р. та 1994 р. розширили зону дії домовленостей, запровадили нові механізми та параметри у сферах військової діяльності, оборонного планування та військових контактів. Віденський документ 1999 р. запровадив заходи на регіональному рівні, спрямовані на підвищення прозорості та довіри в

контексті двостороннього, багатостороннього та регіонального співробітництва, а також ряд пропозицій, зокрема з удосконалення обмежувальних заходів.

Віденським документом 2011 р. запроваджено процедури перегляду термінів оцінки стану та імплементації нових видів озброєнь і систем оснащення, також затверджено систему перегляду Віденських документів кожні п'ять років. Однак у 2016 р. і 2021 р. не було узгоджено жодних оновлень, а процес модернізації чи адаптації документа залишається замороженим. Зміни, узгоджені з 2011 р., імплементуються в рамках розширеного Віденського документа Плюс, але ще не є офіційною частиною Віденського документа.

Держави-учасниці обговорюють імплементацію Віденського документа на Форумі безпекового співробітництва ОБСЄ.

Учасники ОБСЄ (57): див. додаток Б

Текст Документа: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/fsc/86597?download=true>>

III. Двосторонні угоди

Договір про обмеження систем протиракетної оборони (Договір ПРО)

Treaty on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems (ABM Treaty)

Підписаний США та СРСР у Москві 26 травня 1972 р.; набув чинності 3 жовтня 1972 р.; втратив чинність 13 червня 2002 р.

Сторони (США та Росія) зобов'язувалися не створювати загальнонаціональні системи протиракетної оборони та обмежити розвиток і застосування дозволених систем захисту від стратегічних ракет. Договір забороняв сторонам здійснювати модернізацію ракет протиповітряної оборони, радіолокаційних станцій і пускових установок з метою їх пристосовування для ураження стратегічних балістичних ракет, а також проводити будь-які пов'язані з цим випробування. Договором також заснована постійна консультативна комісія для просування цілей і забезпечення виконання Договору. **Протоколом 1974 р.** до Договору ПРО були внесені додаткові кількісні обмеження на дозволені системи протиракетної оборони.

У 1997 р. Білорусь, Казахстан, Росія, Україна та США підписали меморандум про взаєморозуміння, яким Білорусь, Казахстан та Україна визнавалися сторонами Договору на рівні з Росією (як держави- правонаступниці Радянського Союзу), а також сторонами Узгоджених заяв, якими визначалася межа між стратегічною протиракетною обороною, забороненою Договором, і нестратегічною або ПРО на театрі воєнних дій, створення якої не суперечить вимогам Договору. Ряд угод 1997 р. були ратифіковані Росією у квітні 2000 р., але через не ратифікацію США не набули чинності.

13 грудня 2001 р. США повідомили Росію про намір виходу з Договору, посилаючись на загрозу їх території від балістичних ракет інших держав; вихід відбувся через шість місяців 13 червня 2002 р.

Текст Договору: *United Nations Treaty Series*, vol.944 (1974), <[https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume 944/v944.pdf](https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20944/v944.pdf)>

Текст Протоколу: US Department of State, <<https://www.state.gov/t/avc/trty/101888.htm#protocolabm>>

Договір про обмеження підземних випробувань ядерної зброї (Договір про поріг заборони випробувань, ДПЗВ)

Treaty on the Limitation of Underground Nuclear Weapon Tests (Threshold Test-Ban Treaty, TTBT)

Підписаний США та СРСР у Москві 3 липня 1974 р.; набув чинності 11 грудня 1990 р.

Сторони (Росія та США) зобов'язуються не проводити будь-які підземні ядерні випробування пристроїв потужністю понад 150 Кт. Протокол з верифікації 1974 р. був замінений новим Протоколом у 1990 р.

Кожна зі сторін може вийти з Договору за умови надання повідомлення за 12 місяців до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Тексти Договору та Протоколу: *United Nations Treaty Series*, vol.1714 (1993), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume1714/v1714.pdf>>

Договір про підземні ядерні вибухи в мирних цілях (Договір про мирні ядерні вибухи, ДМЯВ)

Treaty on Underground Nuclear Explosions for Peaceful Purposes (Peaceful Nuclear Explosions Treaty, PNET)

Підписаний США та СРСР у Москві та Вашингтоні 28 травня 1976 р.; набув чинності 11 грудня 1990 р.

Сторони (Росія та США) зобов'язуються не проводити будь-які підземні ядерні вибухи в мирних цілях потужністю понад 150 Кт або будь-які групові вибухи сумарною потужністю понад 150 Кт; не проводити будь-які групові вибухи сумарною потужністю понад 1 500 Кт, якщо кожен окремих вибух у групі не може бути ідентифікований та оцінений за узгодженою процедурою верифікації. Договором також заснована спільна консультативна комісія для просування цілей і забезпечення виконання Договору. Протокол з верифікації 1976 р. був замінений новим Протоколом у 1990 р.

Договір не може бути скасований, доки є чинним ДПЗВ. Якщо ДПЗВ втрачає чинність, то будь-яка зі сторін може вийти з Договору в будь-який час.

Тексти Договору та Протоколів: *United Nations Treaty Series*, vol.1714 (1993), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume1714/v1714.pdf>>

Договір про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД)

Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles (INF Treaty)

Підписаний США та СРСР у Вашингтоні 8 грудня 1987 р.; набув чинності 1 червня 1988 р., втратив чинність 2 серпня 2019 р.

Договір зобов'язує сторони (СРСР і США) знищити всі ракети наземного базування з дальністю дії 500-5 500 км (середньої дальності – 1 000-5 500 км і меншої дальності – 500-1 000 км) та їх пускові установки до 1 червня 1991 р. Договором також заснована постійна верифікаційна комісія для просування цілей і забезпечення виконання Договору.

До травня 1991 р. були ліквідовані 2 692 ракети. У 1994 р. Договір був розширений з метою приєднання до нього Білорусі, Казахстану та України. Протягом 10 років після 1 червня 1991 р. здійснювались інспекції на місцях з метою верифікації дотримання взятих зобов'язань. Після припинення 31 травня 2001 р. інспекцій на місцях використовуються дані супутникових спостережень.

У 1994 р. на додаток до Росії та США до Договору приєдналися Білорусь, Казахстан і Україна.

2 лютого 2019 р. США повідомили інші сторони про намір виходу з Договору через шість місяців, посилаючись на розгортання Росією ракет у порушення договірних обмежень. США і згодом Росія також призупинили виконання зобов'язань за Договором. Вихід набув чинності 2 серпня 2019 р.

Текст Договору: United Nations Treaty Series, vol.1657 (1991), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume1657/v1657.pdf>>

Договір про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-I)

Treaty on the Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms (START I)

Підписаний США та СРСР у Москві 31 липня 1991 р.; набув чинності 5 грудня 1994 р.; втратив чинність 5 грудня 2009 р.

Договір зобов'язує сторони (США і СРСР) здійснити поетапне скорочення своїх стратегічних наступальних ядерних сил протягом семирічного періоду. Він визначає кількісні обмеження стратегічних ядерних носіїв – МБР, БРПЧ та важких бомбардувальників, а також ядерних боеголовки, які вони можуть нести.

У Протоколі від 1992 р. зі сприяння виконанню СНО-I (Лісабонський протокол 1992 р.), що набув чинності 5 грудня 1994 р., Білорусь, Казахстан та Україна взяли на себе визначені Договором зобов'язання колишнього СРСР, спільно з Росією.

Тексти Договору та Протоколу: US Department of State, <<http://www.state.gov/t/avc/trty/146007.htm>>

Договір про подальше скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-II)

Treaty on Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms (START II)

Підписаний США та Росією в Москві 3 січня 1993 р.; чинності не набув

Договір зобов'язує сторони позбавитися всіх міжконтинентальних балістичних ракет наземного базування з роздільними головними частинами індивідуального наведення та до 1 січня 2003 р. скоротити кількість стратегічних ядерних боєголовок до рівня 3000-3500 од. (у т. ч. балістичних ракет на підводних човнах – до 1 750 од.). 26 вересня 1997 р. дві сторони підписали *Протокол* до Договору, згідно з яким термін імплементації Договору був подовжений до кінця 2007 р.

Два підписанти ратифікували Договір, проте не обмінялися ратифікаційними грамотами. Отже, Договір не набув чинності. 14 червня 2002 р., у відповідь на набуття чинності рішенням про вихід США з Договору ПРО з 13 червня 2002 р., Росія оголосила, що більше не обмежена СНО-II.

Тексти Договору та Протоколів: US Department of State, <<http://www.state.gov/t/avc/trty/102887.htm>>

Договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів (СНП, Московський договір)

Treaty on Strategic Offensive Reductions (SORT, Moscow Treaty)

Підписаний США та Росією в Москві 24 травня 2002 р.; набув чинності 1 червня 2003 р.; втратив чинність 5 лютого 2011 р.

Договір зобов'язує сторони до 31 грудня 2012 р. скоротити кількість розгорнутих для застосування стратегічних ядерних боєголовок таким чином, щоб їх загальна кількість не перевищувала 1700-2200 од. з кожної сторони. Договір скасовано на підставі набуття чинності Новим СНО від 5 лютого 2011 р.

Текст Договору: United Nations Treaty Series, vol.2350 (2005), <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume2350/v2350.pdf>>

Договір про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, Празький договір)

Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms (New START, Prague Treaty)

Підписаний США та Росією у Празі 8 квітня 2010 р.; набув чинності 5 лютого 2011 р.

Договір зобов'язує кожну зі сторін (США і СРСР) скоротити кількість (а) МБР, БРПЧ та важких бомбардувальників – до 700 од.; (б) боєголовок на розгорнутих МБР, БРПЧ і призначених для важких бомбардувальників – до 1 550 од.; (в) розгорнутих і нерозгорнутих пускових установок МБР,

пускових установок БРПЧ і важких бомбардувальників – до 800 од. Скорочення повинно було завершитися 5 лютого 2018 р., як вимагається Договором.

Договором заснована двостороння консультативна комісія для вирішення питань стосовно дотримання та інших проблем імплементації. *Протокол до Угоди* містить механізми верифікації.

Договір наслідуює СНО-I і скасовує СНП. Після набуття чинності на початковий період 10 років, до 3 лютого 2021 р. Договір був подовжений ще на п'ять років – до 5 лютого 2026 р. Він не може бути подовжений далі, але може бути замінений наступним договором. Кожна зі сторін може також вийти з Договору за умови надання повідомлення іншій за три місяці до виходу, якщо вона вирішить, що надзвичайні події, пов'язані з предметом Договору, загрожують її важливим інтересам.

Примітка: 28 лютого 2023 р. Росія ухвалила закон, який “призупинив” дію Договору. Вона не вийшла з Договору і заявила, що продовжуватиме дотримуватися кількісних обмежень стосовно своїх ядерних сил.

Тексти Договору та Протоколів: <<http://www.state.gov/t/avc/newstart/c44126.htm>>

Додаток Б. Міжнародні організації, співпраця в галузі безпеки

Цей додаток містить відомості про головні міжнародні організації, міжурядові органи, органи з імплементації договорів і режими експортного контролю, цілями яких є сприяння безпеці, стабільності, миру, а також контроль над озброєннями. Крім того, подаються переліки членів або учасників цих організацій та органів, станом на 1 січня 2023 р. Органи поділяються на три категорії: глобальні та регіональні – за переліком питань або членством (підрозділи I та II, відповідно); а також режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією (підрозділ III).

Першою наводиться інформація про ООН та її органи, далі – про інші організації за англійською абеткою. Не всі члени та учасники цих організацій є членами ООН. Держави, що приєдналися або вперше брали участь у роботі організації упродовж 2022 р., подані курсивом. За наявності, вказуються електронні адреси джерел інформації про кожну організацію. Згадані тут угоди про контроль над озброєннями та з роззброєння див. у додатку А цього видання.

I. Глобальні організації та органи

Організація Об'єднаних Націй (ООН)

United Nations (UN)

<http://www.un.org/>

ООН є світовою міжурядовою організацією, утвореною в 1945 р. шляхом ухвалення її Статуту. Штаб-квартира розташована в Нью-Йорку (США). До її шести головних органів належать: Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна та соціальна рада (*Economic and Social Council, ECOSOC*), Рада з питань опіки (*Trusteeship Council*, припинила діяльність у 1994 р.), Міжнародний суд (*International Court of Justice, ICJ*) і Секретаріат.

Генеральна Асамблея складається з шести головних комітетів. Сфери їх компетенції: Першого комітету (з питань роззброєння та міжнародної безпеки) – роззброєння та суміжні питання міжнародної безпеки. Четвертого комітету (зі спеціальних політичних питань і питань деколонізації) – зокрема, деколонізація, палестинські біженці та права людини, підтримання миру, розмінування, космічний простір, інформування громадськості, атомна радіація та діяльність Університету миру.

Управління ООН з питань роззброєння (*UN Office for Disarmament Affairs, UNODA*), офіс Секретаріату ООН сприяють скороченню ядерних, біологічних, хімічних і звичайних озброєнь. До складу ООН належать також багато спеціалізованих агентств і незалежних органів.

193 держави-члени ООН і роки набуття членства:

Австралія, 1945	Еквадор, 1945	Маврикій, 1968
Австрія, 1955	Екваторіальна Гвінея, 1968	Мавританія, 1961
Азербайджан, 1992	Еритрея, 1993	Мадагаскар, 1960
Албанія, 1955	Естонія, 1991	Малаві, 1964
Алжир, 1962	Есватіні, 1968	Малайзія, 1957
Ангола, 1976	Ефіопія, 1945	Малі, 1960
Андорра, 1993	Єгипет, 1945	Мальдіви, 1965
Антигуа та Барбуда, 1981	Ємен, 1947	Мальта, 1964
Аргентина, 1945	Замбія, 1964	Марокко, 1956
Афганістан, 1946	Зімбабве, 1980	Маршалові Острови, 1991
Багамські Острови, 1973	Йорданія, 1955	Мексика, 1945
Бангладеш, 1974	Ізраїль, 1949	Мікронезія, 1991
Барбадос, 1966	Індія, 1945	Мозамбік, 1975
Бахрейн, 1971	Індонезія, 1950	Молдова, 1992
Беліз, 1981	Ірак, 1945	Монако, 1993
Бенін, 1960	Іран, 1945	Монголія, 1961
Білорусь, 1945	Ірландія, 1955	Намібія, 1990
Білорусь, 1945	Ісландія, 1946	Науру, 1999
Болгарія, 1955	Іспанія, 1955	Непал, 1955
Болівія, 1945	Італія, 1955	Нігер, 1960
Боснія та Герцеговина, 1992	Кабо-Верде, 1975	Нігерія, 1960
Ботсвана, 1966	Казахстан, 1992	Нідерланди, 1945
Бразилія, 1945	Камбоджа, 1955	Нікарагуа, 1945
Бруней, 1984	Камерун, 1960	Німеччина, 1973
Буркіна-Фасо, 1960	Канада, 1945	Нова Зеландія, 1945
Бурунді, 1962	Катар, 1971	Норвегія, 1945
Бутан, 1971	Кенія, 1963	ОАЕ, 1971
В'єтнам, 1977	Киргизстан, 1992	Оман, 1971
Вануату, 1981	Китай, 1945	Пакистан, 1947
Велика Британія, 1945	Кіпр, 1960	Палау, 1994
Венесуела, 1945	Кірібаті, 1999	Панама, 1945
Вірменія, 1992	Колумбія, 1945	Папуа-Нова Гвінея, 1975
Габон, 1960	Комори, 1975	Парагвай, 1945
Гайана, 1966	ДРК, 1960	Перу, 1945
Гаїті, 1945	Республіка Конго, 1960	ПАР, 1945
Гамбія, 1965	Коста-Ріка, 1945	Південна Корея, 1991
Гана, 1957	Кот-д'Івуар, 1960	Південний Судан, 2011
Гватемала, 1945	Куба, 1945	Північна Корея, 1991
Гвінея, 1958	Кувейт, 1963	Північна Македонія, 1993
Гвінея-Бісау, 1974	Лаос, 1955	Польща, 1945
Гондурас, 1945	Латвія, 1991	Португалія, 1955
Гренада, 1974	Лесото, 1966	Росія, 1945
Греція, 1945	Литва, 1991	Руанда, 1962
Грузія, 1992	Ліберія, 1945	Румунія, 1955
Данія, 1945	Ліван, 1945	Сальвадор, 1945
Джібуті, 1977	Лівія, 1955	Самоа, 1976
Домініка, 1978	Ліхтенштейн, 1990	Сан-Маріно, 1992
Домініканська Республіка, 1945	Люксембург, 1945	Сан-Томе і Принсіпі, 1975
	М'янма, 1948	Саудівська Аравія, 1945

Сейшельські Острови, 1976	США, 1945	Уругвай, 1945
Сенегал, 1960	Сьєрра-Леоне, 1961	Фіджі, 1970
Сент-Вінсент і Гренадіни, 1980	Таджикистан, 1992	Філіппіни, 1945
Сент-Кітс і Невіс, 1983	Таїланд, 1946	Фінляндія, 1955
Сент-Люсія, 1979	Танзанія, 1961	Франція, 1945
Сербія, 2000	Тімор-Лешті, 2002	Хорватія, 1992
Сирія, 1945	Того, 1960	ЦАР, 1960
Сінгапур, 1965	Тонга, 1999	Чад, 1960
Словаччина, 1993	Тринідад і Тобаго, 1962	Чехія, 1993
Словенія, 1992	Тувалу, 2000	Чилі, 1945
Соломонові Острови, 1978	Туніс, 1956	Чорногорія, 2006
Сомалі, 1960	Туреччина, 1945	Швейцарія, 2002
Судан, 1956	Туркменістан, 1992	Швеція, 1946
Сурінам, 1975	Уганда, 1962	Шрі-Ланка, 1955
	Угорщина, 1955	Ямайка, 1962
	Узбекистан, 1992	Японія, 1956
	Україна, 1945	

Держави-спостерігачі, що не є членами Організації (2): Ватикан, Палестина

Рада Безпеки ООН

UN Security Council

<<http://www.un.org/en/sc/>>

Рада Безпеки (РБ) відповідальна за підтримання міжнародного миру та безпеки. Усі держави-члени ООН повинні виконувати її рішення. Вона має п'ять постійних членів, які користуються правом вето на рішення РБ, та 10 непостійних членів, які обираються ГА ООН на дворічні терміни.

Постійні члени (Велика п'ятірка): Китай, Франція, Росія, Велика Британія, США

Непостійні члени (10): Албанія*, Бразилія*, Еквадор†, Габон*, Гана*, Японія†, Мальта†, Мозамбік†, Швейцарія†, ОАЕ*

* Член у 2022-2023 рр.

† Член у 2023-2024 рр.

Конференція з роззброєння (КР)

Conference on Disarmament (CD)

<<http://www.unog.ch/cd>>

КР планувалась як єдиний форум для обговорення питань контролю над озброєннями та роззброєння для міжнародного співтовариства. Починаючи з 1960 р. КР кілька разів змінювала склад і назву. КР не є органом ООН, але звітує перед Генеральною Асамблеєю ООН. Розташована в Женеві (Швейцарія).

Члени (65): Алжир, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Камерун, Канада, Чилі, Китай, Колумбія, ДРК, Куба, Еквадор, Єгипет, Ефіопія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина,

Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Казахстан, Кенія, Північна Корея, Південна Корея, Малайзія, Мексика, Монголія, Марокко, М'янма, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Перу, Польща, Румунія, Росія, Сенегал, Словаччина, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Сирія, Туніс, Туреччина, Велика Британія, Україна, США, Венесуела, В'єтнам, Зімбабве

Комісія ООН з роззброєння

UN Disarmament Commission (UNDC)

<<https://www.un.org/disarmament/institutions/disarmament-commission/>>

Комісія ООН з роззброєння у первісному вигляді була створена в 1952 р. Вона була відновлена в 1978 р. після того, як КР була створена в її нинішньому вигляді (див. вище). Вона збирається протягом трьох тижнів щороку в Нью-Йорку, щоб розглянути невеликий перелік питань з роззброєння – наразі два важливі питання на сесію – та сформулювати принципи консенсусу, настанови та рекомендації. Вона не змогла досягти згоди із жодного з цих завдань з 2000 р., але у 2017 р. ухвалила консенсусні рекомендації стосовно “Практичних заходів зі зміцнення довіри в галузі звичайної зброї”.

Члени (193): держави-члени ООН

Комісія ООН з побудови миру (КПБ)

UN Peacebuilding Commission (PBC)

<<https://www.un.org/peacebuilding/commission/>>

КПБ заснована у 2005 р. Генеральною Асамблеєю та Радою Безпеки для консультування з питань постконфліктної побудови та відновлення миру, розподілу ресурсів та пропозиції інтегрованих стратегій.

Генеральна Асамблея, Рада Безпеки та ЕКОСОС обирають по сім членів КПБ на дворічний термін; решта членів – п'ятірка найбільших постачальників військовослужбовців та цивільної поліції до місій ООН та п'ятірка найбільших фінансових донорів до ООН. Додаткові держави та організації беруть участь у спеціальних засіданнях, присвячених окремим країнам, згідно з порядком денним КПБ.

Члени (31): Бангладеш**||, Бразилія**§, Болгарія*†, Канада**#, Китай*‡, Хорватія**§, Данія**§, Домініканська Республіка*†, Еквадор*‡, Єгипет**†, Ефіопія**||, Франція*‡, Німеччина**#, Індія**||, Італія**§, Японія**#, Кенія**†, Південна Корея**§, Мозамбік*‡, Непал**||, Нігерія*§, Норвегія**#, Перу**§, Катар**†, Росія*‡, Руанда**||, Сент-Вінсент і Гренадіни**†, ПАР**†, Швеція**#, Велика Британія*‡, США*‡

* Член до 31 грудня 2023 р.

** Член до 31 грудня 2024 р.

† Обраний ГА.

‡ Обраний РБ.

§ Обраний ЕКОСОС.

|| П'ятірка найбільших постачальників персоналу.

П'ятірка найбільших фінансових донорів.

Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) **International Atomic Energy Agency (IAEA)**

<<http://www.iaea.org/>>

МАГАТЕ – міжурядова організація в системі ООН. Згідно зі Статутом Агентства, що набув чинності в 1957 р., воно має сприяти мирному використанню атомної енергії і гарантувати невикористання результатів ядерної діяльності у військових цілях. Відповідно до Договору 1968 р. про нерозповсюдження ядерної зброї і договорів про зони, вільні від ядерної зброї (без'ядерні зони), неядерні держави мають укласти з МАГАТЕ угоди про гарантії з метою підтвердження своїх зобов'язань не виробляти ядерну зброю. Штаб-квартира розташована у Відні (Австрія).

Члени (175): Афганістан, Албанія, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія та Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чилі, Китай, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Еритрея, Естонія, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврикій, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Оман, Пакистан, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Руанда, Румунія, Росія, *Сент-Кітс і Невіс*, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Швеція, Швейцарія, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Того, *Тонга*, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

Примітка: Північна Корея була членом МАГАТЕ до червня 1994 р. На додаток до 175 членів, станом на 1 січня 2023 р., 3 січня 2023р. Гамбія стала членом МАГАТЕ. Генеральна конференція МАГАТЕ також схвалила членство Кабо-Верде і Гвінеї; рішення щодо кожного набуде чинності після надання державами необхідних юридичних інструментів до МАГАТЕ.

Міжнародний суд **International Court of Justice (ICJ)**

<<http://www.icj-cij.org/>>

Міжнародний суд утворений в 1945 р. згідно зі Статутом ООН і є головним судовим органом ООН. До функцій Міжнародного суду

належать розв'язання спорів між державами, які звертаються до нього, а також надання консультативних висновків з правових питань органам і спеціальним агентствам ООН у разі їх звернення. До складу Міжнародного суду належать 15 суддів, які обираються на дев'ять років Генеральною Асамблеєю і Радою Безпеки ООН. Місце розташування – Гаага (Нідерланди).

Двостороння консультативна комісія (ДКК)

Bilateral Consultative Commission (BCC)

<<https://www.acq.osd.mil/asda/ssipm/sdc/tc/nst/index.html>>

ДКК є форумом, утвореним у рамках укладеного у 2010 р. американо-російського Договору про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, Празький договір) з метою обговорення проблемних питань стосовно імплементації Договору. ДКК замінила Спільну комісію з дотримання договірних зобов'язань та інспектування (*Joint Compliance and Inspection Commission, JCIC*), що працювала в рамках СНО-І 1991 р. За згодою сторін, ДКК має збиратися двічі на рік у Женеві (Швейцарія). Вона працює в конфіденційному режимі.

Примітка: 28 лютого 2023 р. Росія ухвалила закон, який “призупинив” дію Нового СНО, включно з участю у ДКК.

Співдружність націй

Commonwealth of Nations

<<http://www.thecommonwealth.org/>>

Створена в 1949 р. та об'єднує розвинуті країни і країни, що розвиваються, метою яких є просування демократії, прав людини, стійкого економічного та соціального розвитку в державах-членах і поза межами Співдружності. У 2012 р. прийнято хартію, яка підтверджує головні цінності та принципи. Лідери держав-членів зустрічаються на дворічних Засіданнях глав урядів Співдружності (*Commonwealth Heads of Government Meetings, CHOGM*). Секретаріат розташований у Лондоні (Велика Британія).

Члени (56): Антигуа та Барбуда, Австралія, Багамські Острови, Бангладеш, Барбадос, Беліз, Ботсвана, Бруней, Камерун, Канада, Кіпр, Домініка, Есватіні, Фіджі, *Габон*, Гамбія, Гана, Гренада, Гайана, Індія, Ямайка, Кенія, Кірібаті, Лесото, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Мальта, Маврикій, Мозамбік, Намібія, Науру, Нова Зеландія, Нігерія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Руанда[†], Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Соломонові Острови, ПАР, Шрі-Ланка, Танзанія, *Того*, Тонга, Тринідад і Тобаго, Тувалу, Уганда, Велика Британія*, Вануату, Замбія

* Організатор *CHOGM* у 2018 р. та діючий голова у 2018-2022 рр.

† Організатор *CHOGM* у 2022 р. та діючий голова у 2022-2024 рр.

Примітка: У травні 2018 р. Зімбабве (після виходу у 2013 р.) подала заявку на повторне приєднання до Співдружності.

Організація Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ОДВЗЯВ)

Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization (CTBTO)

<<http://www.ctbto.org/>>

ОДВЗЯВ розпочне діяльність з моменту набуття чинності Договором 1996 р. про всеосяжну заборону ядерних випробувань. Вона має вирішувати питання дотримання Договору та діяти як форум для консультацій і співробітництва держав-сторін. Для підготовки діяльності Організації створена Підготовча комісія і тимчасовий Технічний секретаріат, а також запроваджена Міжнародна моніторингова система у складі сейсмічних, гідроакустичних, інфразвукових і радіонуклідних станцій, дані яких передаються до Міжнародного інформаційного центру ОДВЗЯВ. Вони розташовані у Відні (Австрія).

Підписанти Договору (186): див. додаток А

Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму (ФАТФ)

Financial Action Task Force (FATF)

<<http://www.fatf-gafi.org/>>

ФАТФ є міжурядовим органом з розробки політики, метою якого є запровадження міжнародних стандартів, розробка і просування політики на національному та міжнародному рівнях. ФАТФ утворено в 1989 р. Великою сімкою (G7), первинною метою якої були вивчення та розробка засобів боротьби з відмиванням грошей; у 2001 р. мандат ФАТФ був розширений з метою об'єднання зусиль у боротьбі з фінансуванням тероризму, а у 2008 р. – зусиль з протидії фінансуванню розповсюдження ЗМУ. У 2012 р. опубліковані переглянуті рекомендації, які регулярно оновлюються. Секретаріат розташований у Парижі (Франція).

Члени (39): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Бразилія, Канада, Китай, Данія, Європейська комісія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Рада співробітництва держав Перської затоки, Гонконг (Китай), Ісландія, Індія, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Малайзія, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Португалія, Росія*, Саудівська Аравія, Сінгапур, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США

* ФАТФ призупинила членство Росії 24 лютого 2023 р.

Глобальна ініціатива боротьби з ядерним тероризмом (ГІБЯТ)

Global Initiative to Combat Nuclear Terrorism (GICNT)

<<http://www.gicnt.org/>>

ГІБЯТ виникла у 2006 р. як добровільне партнерство держав і міжнародних організацій, що має за мету зміцнення глобальних можливостей з попередження, виявлення ядерного тероризму і протидії йому. ГІБЯТ працює на досягнення цих цілей шляхом організації міжнародних заходів з удосконалення планів, політики, процедур, а також їх взаємосумісності на рівні партнерів.

Учасники зустрічаються на дворічних пленарних зборах. Росія та США виступають співголовами, а Марокко очолює групу з імплементації та оцінки.

У 2022 р. ПБЯТ призупинив усі офіційні зустрічі та робочі групи до подальшого повідомлення.

Учасники (89): Афганістан, Албанія, Алжир, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бахрейн, Білорусь, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Кабо-Верде, Камбоджа, Канада, Чилі, Китай, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Йорданія, Казахстан, Південна Корея, Киргизстан, Латвія, Лівія, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малайзія, Мальта, Маврикій, Мексика, Молдова, Чорногорія, Марокко, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Північна Македонія, Норвегія, Пакистан, Палау, Панама, Парагвай, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Саудівська Аравія, Сербія, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Таїланд, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія, Україна, ОАЕ, США, Узбекистан, В'єтнам, Замбія

Офіційні спостерігачі (6): Європейський Союз (ЄС), Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ), Міжнародна організація кримінальної поліції (INTERPOL), Міжрегіональний науково-дослідний інститут ООН з питань злочинності і правосуддя (UNICRI), Контртерористичне управління ООН, Офіс ООН з питань боротьби з наркоманією і злочинністю (UNODC)

Велика сімка

Group of Seven (G7)

<https://www.international.gc.ca/world-monde/international_relations-relations_internationales/g7/index.aspx>

Велика сімка – група індустріально розвинутих країн, неформальні зустрічі яких на рівні глав держав або урядів відбуваються з 1970-х років. Глави Європейської Ради та Європейської комісії представляють на самітах Європейський Союз.

Упродовж 1997-2013 рр. члени G7 і Росія збиралися разом як “Велика вісімка” (G8). Після анексії Росією Криму держави G7 у березні 2014 р. вирішили зустрічатися без Росії до подальших рішень.

Члени (7): Канада, Франція, Німеччина*, Італія†, Японія‡, Велика Британія, США

* Головувала у G7 та приймала саміт у 2022 р.

† Головувала у G7 та приймала саміт у 2023 р.

‡ Головуватиме у G7 та прийматиме саміт у 2024 р.

Глобальне партнерство проти розповсюдження зброї і матеріалів масового ураження

Global Partnership against the Spread of Weapons and Materials of Mass Destruction

<<http://www.gpwm.com/>>

Глобальне партнерство (ГП) засноване G8 у 2002 р. з метою вирішення питань нерозповсюдження, роззброєння, боротьби з тероризмом і

ядерної безпеки. Члени ГП проводять двічі на рік зустрічі у країні, що головує, з метою започаткування спеціальних проєктів із протидії незаконному використанню зброї і матеріалів масового ураження, зниження ризиків, пов'язаних з хімічними, біологічними та ядерними загрозами. У травні 2011 р. ГП було подовжене на невизначений термін.

Члени (31): Австралія, Бельгія, Канада, Чилі, Чехія, Данія, ЄС, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія, Казахстан, Південна Корея, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Філіппіни, Польща, Португалія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Велика Британія, Україна, США

Примітка: Росія була засновником Глобального партнерства, але вона перестала бути партнером після її виключення з Великої вісімки.

Міжнародний кримінальний суд (МКС) **International Criminal Court (ICC)**

<<http://www.icc-cpi.int/>>

МКС – постійно діючий міжнародний суд, що розглядає злочини геноциду, злочини проти людства, воєнні злочини та злочини, пов'язані з агресією. Розташований в Гаазі (Нідерланди), має регіональні офіси в ЦАР, Кот-д'Івуарі, ДРК, Грузії, Малі та Уганді. Суд має 18 суддів і незалежного прокурора, які обираються Асамблеєю держав-сторін на дев'ятирічні терміни.

Повноваження та юрисдикція Суду визначені Римським статутом (1998 р.) і додатками. Попри незалежний від ООН статус МКС, Римським статутом передбачені певні повноваження РБ ООН стосовно передачі на розгляд та відтермінування розгляду справ.

Сторони Римського статуту та його поправок (123): див. додаток А

Рух неприєднання **Non-Aligned Movement (NAM)**

<<http://www.nambaku.org/>>

Рух неприєднання засновано в 1961 р. як форум для консультацій та узгодження в рамках ООН позицій країн, що не приєдналися, з питань політики, економіки та контролю над озброєннями.

Члени (120): Афганістан, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Азербайджан*, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Ботсвана, Бруней, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, ЦАР, Чад, Чилі, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Куба, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Ерітрея, Есватіні, Ефіопія, Фіджі, Габон, Гамбія, Гана, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Гондурас, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ямайка, Йорданія, Кенія, Північна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Лесото, Лібєрія, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мавританія, Маврикій, Монголія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Непал, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Оман, Пакистан, Організація визволення Палестини, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Катар, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і

Прінсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Сомалі, ПАР, Шрі-Ланка, Судан, Суринам, Сирія, Танзанія, Таїланд, Тимор-Лешті, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туркменістан, Уганда†, ОАЕ, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Головував у *НАМ* у 2019-2023 рр. та приймав саміт у 2019 р.

† Головує у *НАМ* з 2023 р. та приймала саміт у 2023 р.

Примітка: Ювілейний 60-й саміт відбувся у 2021 р. в Сербії.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)

<<http://www.oecd.org/>>

ОЕСР утворена в 1961 р. з метою сприяння економічному та соціальному добробуту шляхом координації політики держав-членів. Штаб-квартира розташована в Парижі (Франція).

Члени (38): Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, Чилі, Колумбія, Коста-Ріка, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США

Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ)

Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW)

<<http://www.opcw.org/>>

ОЗХЗ створена згідно з Конвенцією 1993 р. про заборону хімічної зброї. ОЗХЗ, крім іншого, опікується питаннями нагляду за знищенням запасів хімічної зброї і відповідної інфраструктури, імплементації режиму верифікації з метою протидії їх відновленню, надає допомогу та захист державам-сторонам, яким загрожує така зброя, а також сприяє міжнародному співробітництву та бере в ньому активну участь з метою забезпечення дотримання Конвенції і сприяння мирному використанню хімічних речовин. Окрім того, для виконання обов'язків із розслідування випадків імовірного використання хімічної зброї, у 2018 р. ОЗХЗ отримала повноваження визначення відповідальності за будь-яке використання хімічної зброї на території держави-члена в разі такого запиту від цієї держави.

Роботу ОЗХЗ та її Технічного секретаріату контролює Виконавча рада, 41 член якої обираються на дворічний термін Конференцією держав-сторін. Генерального директора ОЗХЗ консультує Науково-консультативна рада. Ця організація базується в Гаазі (Нідерланди).

Сторони Конвенції (193): див. додаток А

Організація Ісламського співробітництва (ОІС)

Organisation of Islamic Cooperation (OIC)

<<http://www.oic-oci.org/>>

ОІС (раніше Організація Ісламської конференції) утворена в 1969 р. ісламськими державами з метою розширення співробітництва між ними та підтримки миру, безпеки та боротьби народу Палестини і всіх мусульман. Серед її органів – Незалежна постійна комісія з прав людини (*Independent Permanent Human Rights Commission, IPHRC*) та Ісламський банк розвитку (*Islamic Development Bank, IDB*). Її члени збираються на Ісламський саміт кожні три роки. Секретаріат розташований у Джідді (Саудівська Аравія).

Члени (57): Афганістан, Албанія, Алжир, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Бенін, Бруней, Буркіна-Фасо, Камерун, Чад, Комори, Кот-д'Івуар, Джибуті, Єгипет, Габон, Гамбія, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Індонезія, Іран, Ірак, Йорданія, Казахстан, Кувейт, Киргизстан, Ліван, Лівія, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мавританія, Марокко, Мозамбік, Нігер, Нігерія, Оман, Пакистан, Палестина, Катар, Саудівська Аравія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Судан, Суринам, Сирія, Таджикистан, Того, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, ОАЕ, Узбекистан, Ємен

II. Регіональні організації та органи

Африканська комісія з атомної енергії

African Commission on Nuclear Energy (AFCONE)

<<http://www.afcone.peaceau.org/>>

Африканська комісія з атомної енергії заснована на підставі Договору 1996 р. про Африканську зону, вільну від ядерної зброї (Договору Пеліндаба) з метою забезпечення дотримання умов Договору та сприяння мирному використанню ядерних досліджень і технологій в Африці. Розташована в м. Преторія (ПАР).

Сторони Договору Пеліндаба (44): див. додаток А

Африканський Союз (АС)

African Union (AU)

<<http://www.au.int/>>

АС офіційно створено у 2001 р.; до 2002 р. мав назву Організація Африканської Єдності (ОАЄ). Членство в ньому відкрите для всіх африканських держав. Завданням АС є сприяння єдності, безпеці та врегулюванню конфліктів, демократії, дотриманню прав людини, а також політичній, соціальній та економічній інтеграції в Африці. До його головних органів належать Асамблея глав держав та урядів (найвищий орган), Виконавча рада (складається з призначених міністрів від національних урядів), Комісія АС (секретаріат), Панафриканський парламент і Рада миру та безпеки. Штаб-квартира розташована в Аддіс-Абебі (Ефіопія).

Члени (55): Алжир, Ангола, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо*, Бурунді, Кабо-Верде, Камерун, ЦАР, Чад, Комори, ДРК, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Джибуті, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Есватіні, Ефіопія, Габон, Гамбія, Гана, Гвінея†, Гвінея-Бісау, Кенія, Лесото, Ліберія, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малі‡, Мавританія, Маврикій, Марокко, Мозамбик, Намібія, Нігер, Нігерія, Руанда, Західна Сахара, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сомалі, ПАР, Південний Судан, Судан§, Танзанія, Того, Туніс, Уганда, Замбія, Зімбабве

* 31 січня 2022 р. Буркіна-Фасо було виключено з АС після військового перевороту 24 січня.

† 10 вересня 2021 р. Гвінею було виключено з АС після військового перевороту 5 вересня.

‡ 1 червня 2021 р. Малі було виключено з АС після військового перевороту 24 травня. Її членство було попередньо призупинене 19 серпня 2020 р. після військового перевороту 18 серпня. Призупинення було скасовано 9 жовтня 2020 р. після угоди про 18-місячний перехідний період для формування цивільного уряду.

§ 26 жовтня 2021 р. Судан було виключено з АС після військового перевороту напередодні. Раніше його членство було призупинено з 6 червня по 6 вересня 2019 р.

Рада миру та безпеки (РМБ)

Peace and Security Council (PSC)

<<http://www.peaceau.org/>>

Рада миру та безпеки АС є постійним органом з ухвалення рішень стосовно запобігання конфліктам, їх врегулювання та розв'язання. 15 членів обираються Виконавчою радою та затверджуються Асамблеєю. РМБ є основою Африканської архітектури миру та безпеки (*African Peace and Security Architecture, APSA*).

Члени на трирічний термін з 1 квітня 2022 р. до 31 березня 2025 р. (5): Камерун, Джибуті, Марокко, Намібія, Нігерія

Члени на дворічний термін з 1 квітня 2022 р. до 31 березня 2024 р. (10): Бурунді, Республіка Конго, Гамбія, Гана, Сенегал, ПАР, Уганда, Танзанія, Туніс, Зімбабве

Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС)

Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC)

<<http://www.apec.org/>>

АТЕС утворена в 1989 р. як регіональний економічний форум з метою сприяння економічному зростанню та безпеці в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. З 2001 р. форум допомагає захистити економіку регіону від тероризму. Цільова група, створена у 2003 р., у 2013 р. стала Робочою групою з питань боротьби з тероризмом. Офіс розташований у Сінгапурі.

Члени (21): Австралія, Бруней, Канада, Чилі, Китай, Гонконг, Індонезія, Японія, Південна Корея, Малайзія, Мексика, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Перу‡, Філіппіни, Росія, Сінгапур, Тайвань, Таїланд*, США†, В'єтнам

* Приймаюча сторона зустрічі лідерів економік АТЕС у 2022 р.

† Приймаюча сторона зустрічі лідерів економік АТЕС у 2023 р.

‡ Приймаюча сторона зустрічі лідерів економік АТЕС у 2024 р.

Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)**Association of Southeast Asian Nations (ASEAN)**

<<http://www.asean.org/>>

АСЕАН утворена в 1967 р. з метою сприяння економічному, соціальному та культурному розвитку, а також миру та безпеці в Південно-Східній Азії. Розвиток Політико-безпекового співтовариства АСЕАН є одним із трьох напрямів (разом з Економічним і Соціокультурним співтовариствами) Співтовариства АСЕАН, заснованого у 2015 р. як основу для подальшої інтеграції. Секретаріат розташований у Джакарті (Індонезія).

Члени (10): Бруней, Камбоджа*, Індонезія†, Лаос‡, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, В'єтнам

* Головувала та приймала саміт АСЕАН у 2022 р.

† Головувала та приймала саміт АСЕАН у 2023 р.

‡ Головуватиме та прийматиме саміт АСЕАН у 2024 р.

Регіональний форум АСЕАН (РФА)*ASEAN Regional Forum (ARF)*

<<http://aseanregionalforum.asean.org/>>

РФА було створено в 1994 р. для заохочення конструктивного діалогу та консультацій з питань політики й безпеки та сприяння формуванню довіри і превентивній дипломатії в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

Учасники (27): члени АСЕАН плюс Австралія, Бангладеш, Канада, Китай, ЄС, Індія, Японія, Північна Корея, Південна Корея, Монголія, Нова Зеландія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Росія, Шрі-Ланка, Тимор-Лешті, США

АСЕАН плюс три (АПТ)**ASEAN Plus Three (APT)**

<<https://aseanplusthree.asean.org/>>

Співробітництво у форматі АПТ розпочалося в 1997 р., у розпал фінансової кризи в Азії, і було офіційно оформлене в 1999 р. Його метою є сприяння економічному, політичному та безпековому співробітництву, а також фінансовій стабільності учасників.

Учасники (13): члени АСЕАН плюс Китай, Японія, Південна Корея

Саміт Східної Азії**East Asia Summit (EAS)**

<<https://eastiasummit.asean.org/>>

Саміт Східної Азії започатковано у 2005 р. як регіональний форум для діалогу з питань стратегії, політики та економіки з метою сприяння миру, стабільності та економічному добробуту у Східній Азії. Щорічні зустрічі відбуваються спільно із самітами АСЕАН.

Учасники (18): члени АСЕАН плюс Австралія, Китай, Індія, Японія, Південна Корея, Нова Зеландія, Росія, США

Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ) **Collective Security Treaty Organization (CSTO)**

<<http://www.odkb-cs.to.org/>>

ОДКБ офіційно створена у 2002-2003 рр. шістьма підписантами Договору 1992 р. про колективну безпеку. Її метою є сприяння військово-політичному співробітництву між членами. Відповідно до ст. 4 Договору 1992 р. агресія проти однієї з держав-членів вважається агресією проти всіх. Завданням ОДКБ є забезпечення більш ефективного реагування на такі стратегічні проблеми, як тероризм і наркоторгівля. Керівні органи розташовані в Москві (Росія).

Члени (6): Вірменія, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан

Співдружність Незалежних Держав (СНД) **Commonwealth of Independent States (CIS)**

<<http://www.cis.minsk.by/>>

СНД створена в 1991 р. як система багатостороннього співробітництва колишніх республік Радянського Союзу. Інститути СНД засновані Статутом 1993 р. Штаб-квартира розташована в Мінську (Білорусь).

Рада міністрів оборони координує військове співробітництво між державами-членами. Вона керує Об'єднаною системою протиповітряної оборони СНД (яка охоплює шість членів ОДКБ).

Члени (10): Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Молдова*, Росія, Таджикистан, Туркменістан†, Узбекистан

* У листопаді 2022 р. Молдова оголосила про призупинення своєї участі в засіданнях СНД.

† Туркменістан не ратифікував Статут СНД 1993 р., але з 26 серпня 2005 р. бере участь у заходах СНД як асоційований член.

Примітка: Україна не ратифікувала Рішення про ухвалення Статуту СНД, але була неофіційним асоційованим членом з 1993 р. У травні 2018 р. Україна ухвалила рішення про припинення участі в інститутах СНД; завершила процес виходу з координаційних органів СНД у лютому 2019 р. Процес виходу з угод СНД триває.

Економічне Співтовариство Центральноафриканських Держав **Communaute Economiques d'Etats de l'Afrique Centrale** **(CEEAC, Economic Community of Central African States, ECCAS)**

<<http://www.ceeac-eccas.org/>>

Співтовариство засноване в 1983 р. з метою сприяння політичному діалогу, створення митного союзу та визначення спільної політики в Центральній Африці. Воно також координує діяльність у рамках 2010 р. Центральноафриканської Конвенції про контроль над стрілецькою зброєю і легкими озброєннями, боєприпасами до них, складовими та компонентами, які можуть бути використані для їх виробництва, ремонту або складання (Кіншаської конвенції). Секретаріат розташований у Лібревілі (Габон).

Рада миру та безпеки в Центральній Африці (*Conseil de paix et de sécurité de l'Afrique Centrale, COPAX*) є механізмом сприяння спільним політичним і воєнним стратегіям попередження, вирішення та врегулювання конфліктів у Центральній Африці.

Члени (11): Ангола, Бурунді, Камерун, ЦАР, Чад, ДРК, Республіка Конго, Екваторіальна Гвінея, Габон, Руанда, Сан-Томе і Прінсіпі

Конференція із взаємодії і заходів зміцнення довіри в Азії **Conference on Interaction and Confidence-building Measures in Asia (CICA)**

<<http://www.s-cica.org/>>

Створення Конференції ініційоване в 1992 р. та завершене в 1999 р. як форум з питань розширення співробітництва у сфері безпеки, а також заходів зміцнення довіри серед держав-членів. Вона також сприяє економічному, соціальному та культурному співробітництву. Секретаріат розташований в Алмати (Казахстан).

Члени (28): Афганістан, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Камбоджа, Китай, Єгипет, Індія, Іран, Ірак, Ізраїль, Йорданія, Казахстан*, Південна Корея, *Кувейт*, Киргизстан, Монголія, Пакистан, Палестина, Катар, Росія, Шрі-Ланка, Таджикистан, Таїланд, Туреччина, ОАЕ, Узбекистан, В'єтнам

* Головував у 2020-2022 рр. та головує у 2022-2024 рр.

Рада Європи (РЄ) **Council of Europe (COE)**

<<http://www.coe.int/>>

Рада створена в 1949 р. і є відкритою для членства всіх європейських держав, які погоджуються з принципами верховенства права та гарантують своїм громадянам дотримання прав і основоположних свобод людини. Головний офіс розташований у Страсбурзі (Франція). До її складу належать Комітет міністрів, Парламентська Асамблея, Європейський суд з прав людини та Рада Європейського банку розвитку.

Члени (46): Албанія, Андорра, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мальта, Молдова, Монако, Чорногорія, Нідерланди, Північна Македонія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Сан-Маріно, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна

Примітка: Після вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. Комітет міністрів 25 лютого призупинив право Росії на представництво в Комітеті міністрів і Парламентській Асамблеї. 15 березня Росія офіційно повідомила РЄ про намір припинити членство з 31 грудня 2022 р. 16 березня Комітет міністрів ухвалив рішення про негайне виключення Росії.

Рада держав Балтійського моря (РДБМ) **Council of the Baltic Sea States (CBSS)**

<<http://www.cbss.org/>>

Рада створена в 1992 р. як регіональна міжурядова організація співробітництва держав балтійського регіону. Секретаріат розташований у Стокгольмі (Швеція).

Члени (11): Данія, Естонія, ЄС, Фінляндія, Німеччина, Ісландія, Латвія, Литва, Норвегія, Польща, Швеція

Примітка: Після вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. членство Росії в РДБМ було призупинено 3 березня. Вона вийшла з РДБМ 17 травня 2022р.

Економічне співтовариство держав Західної Африк (ЕКОВАС) **Economic Community of West African States (ECOWAS)**

<<http://www.ecowas.int/>>

ЕКОВАС утворене в 1975 р. з метою сприяння торгівлі і співробітництву, а також допомоги розвитку в Західній Африці. У 1981 р. ЕКОВАС ухвалило Протокол про взаємну допомогу у справах оборони. Комісія, Суд і Парламент ЕКОВАС розташовані в Абуджа (Нігерія).

Члени (15): Бенін, Буркіна-Фасо*, Кабо-Верде, Кот-д'Івуар, Гамбія, Гана, Гвінея†, Гвінея-Бісау, Ліберія, Малі‡, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того

* 28 січня 2022 р. членство Буркіна-Фасо в ЕКОВАС було призупинено після військового перевороту 24 січня 2022 р.

† 8 вересня 2021 р. Гвінею було виключено з ЕКОВАС після військового перевороту 5 вересня.

‡ 30 травня 2021 р. Малі було виключено з ЕКОВАС після військового перевороту 24 травня. Раніше членство Малі було призупинено 20 серпня 2020 р. після військового перевороту 18 серпня. Призупинення було скасовано 6 жовтня 2020 р. після угоди про 18-місячний перехідний період для формування цивільного уряду.

Примітка: У червні 2017 р. ЕКОВАС ухвалив принципове рішення стосовно прийняття Марокко 16-м членом.

Європейський Союз (ЄС) **European Union (EU)**

<<http://europa.eu/>>

ЄС – організація європейських держав, які співпрацюють з широкого кола питань, що охоплюють спільний ринок з вільним переміщенням людей, товарів, послуг і капіталу; мають спільну валюту (євро) у відповідних країнах-членах, а також Спільну політику безпеки і оборони (СПБО, *Common Security and Defence Policy, CSDP*). Головними органами ЄС є Європейська Рада (*European Council*), Рада Європейського Союзу (*Council of the European Union*, відома як Рада міністрів, або Рада), Європейська комісія (*European Commission*, виконавча влада), Європейський Парламент (*European Parliament*) і Європейський Суд (*European Court*).

СЗППБ (Спільна зовнішня політика та політика безпеки, *Common Foreign and Security Policy, CFSP*) і СПБО координуються Високим Представником ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки у взаємодії з Європейською службою з питань зовнішньої діяльності (*European External Action Service, EEAS*).

Штаб-квартира ЄС розташована у Брюсселі (Бельгія).

Члени (27): Австрія, Бельгія, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція

Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом, або ЄСАЕ)

European Atomic Energy Community (Euratom, or EAEC)

<<https://euratom-supply.ec.europa.eu/>>

Євратом утворено в 1957 р. згідно з Договором про створення Європейського співтовариства з атомної енергії (Договір про Євратом) з метою сприяння розвитку ядерної енергії в мирних цілях та адміністрування разом з МАГАТЕ багатонаціональної регіональної системи гарантій, яка поширюється на всі держави-члени ЄС. Завданням Агентства Євратому з постачання (*Euratom Supply Agency*), розташованого в Люксембурзі, є безперервне та рівноправне забезпечення постачання руди, сировини та спеціальних розщеплюваних матеріалів для держав-членів ЄС.

Члени (27): держави-члени ЄС

Європейське оборонне агентство (ЄОА)

European Defence Agency (EDA)

<<http://eda.europa.eu/>>

ЄОА є органом ЄС, підпорядкованим Раді ЄС. Утворене у 2004 р. з метою допомоги розвитку європейських оборонних спроможностей, сприяння європейському співробітництву в галузі озброєнь і зміцненню європейської технологічної та оборонно-промислової бази. Органом ухвалення рішень є Правління у складі міністрів оборони держав-членів і Високого Представника ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки (голови Агентства). Розташоване у Брюсселі (Бельгія).

Країни-учасниці (26): держави-члени ЄС, крім Данії*

* Після референдуму 1 червня 2022 р., Данія завершила 1 липня 2022 р. свою 30-річну відмову від співпраці з ЄС у сфері безпеки та оборони. Це дозволило Данії приєднатися до ЄОА, що вона і зробила 23 березня 2023 р.

Примітка: ЄОА підписало адміністративні домовленості з Норвегією (2006 р.), Швейцарією (2012 р.), Сербією (2013 р.), Україною (2015 р.) та США (2023 р.), які дозволяють цим державам брати участь у його проєктах і програмах.

Постійне структуроване співробітництво Permanent Structured Cooperation (PESCO)

[<https://pesco.europa.eu/>](https://pesco.europa.eu/)

Рада ЄС заснувала *PESCO* у 2017 р. як основу для поглиблення співпраці у сфері безпеки і оборони між країнами-членами ЄС. Метою *PESCO* є збільшення військового потенціалу країн-членів ЄС через спільні проекти. ЄОА та Європейська служба зовнішніх дій (*European External Action Service, EEAS*) спільно діють як секретаріат *PESCO*.

Країни-учасниці (25): країни-члени ЄС, крім Данії* та Мальти

* 1 липня 2022 р. Данія після референдуму 1 червня 2022 р. завершила свою 30-річну відмову від співпраці з ЄС у сфері безпеки та оборони. Це дозволило Данії подати заявку на участь у *PESCO*.

G5 Сахель

G5 Sahel

[<https://www.g5sahel.org>](https://www.g5sahel.org)

G5 Сахель була створена у 2014 р. з метою гарантування умов для розвитку та безпеки своїх членів. Комітет з питань оборони та безпеки об'єднує начальників генеральних штабів збройних сил та офіційних представників інших силових структур кожного члена. Об'єднані сили *G5* у Сахелі були створені у 2017 р. для реагування на розширення озброєних і насильницьких екстремістських угруповань, а також на погіршення ситуації з безпекою в регіоні. Штаб-квартира *G5 Сахель* та її Оборонний коледж розташовані в Нуакшоті (Мавританія).

Члени (4): Буркіна-Фасо, Чад, Мавританія, Нігер

Примітка: Малі вийшла з *G5 Сахель* 15 травня 2022 р.

Рада співробітництва держав Перської затоки (РСДПЗ) Gulf Cooperation Council (GCC)

[<http://www.gcc-sg.org/>](http://www.gcc-sg.org/)

Повна офіційна назва – Рада співробітництва арабських держав Перської затоки. Створена в 1981 р. з метою сприяння регіональній інтеграції в таких сферах, як економіка, фінанси, торгівля, врядування та законодавство, а також стимулювання наукового та технічного прогресу. Члени Ради співпрацюють також у сферах зовнішньої політики, з військових і безпекових питань. Головний орган – Верховна Рада (складається з глав держав-членів). Штаб-квартира РСДПЗ розташована в Ер-Ріяді (Саудівська Аравія).

Члени (6): Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, Саудівська Аравія, ОАЕ

Міжурядовий орган з питань розвитку Intergovernmental Authority on Development (IGAD)

<<http://www.igad.int/>>

IGAD утворено в 1996 р. з метою розширення регіонального співробітництва, сприяння миру і стабільності на Африканському Розі. Він замінив Міжурядовий орган з питань розвитку і протидії посухам (*Intergovernmental Authority on Drought and Development, IGADD*), утворений в 1986 р. Його спеціалізовані установи включають Механізм раннього попередження та реагування на конфлікти (*Conflict Early Warning and Response Mechanism, CEWARN*) та Центр передового досвіду із запобігання та протидії насильницькому екстремізму (*Centre of Excellence for Preventing and Countering Violent Extremism, ICEPCVE*). Секретаріат IGAD розташований у Джібуті.

Члени (8): Джібуті, Еритрея, Ефіопія, Кенія, Сомалі, Південний Судан, Судан*, Уганда

* У грудні 2021 р. IGAD призупинив членство Південного Судану через несплату зборів, але продовжує свою роботу там.

Міжнародна конференція з проблем регіону Великих озер International Conference on the Great Lakes Region (ICGLR)

<<http://www.icglr.org/>>

Метою запровадженої у 2004 р. ICGLR є просування миру та безпеки, політичної і соціальної стабільності, процвітання та розвитку в регіоні Великих озер. У 2006 р. держави-члени ухвалили Пакт миру, стабільності та розвитку в регіоні Великих озер, який набув чинності у 2008 р. Виконавчий секретаріат розташований у Бужумбурі (Бурунді).

Об'єднаний розвідувальний центр ICGLR (*Joint Intelligence Fusion Centre, JIFC*) та Розширений спільний верифікаційний механізм (*Expanded Joint Verification Mechanism, EJVM*) були засновані у 2012 р. у м. Гома (ДРК). JIFC збирає, аналізує та надає інформацію про збройні формування в регіоні, а також надає практичні рекомендації державам-членам. EJVM здійснює моніторинг та розслідування безпекових інцидентів.

Члени (12): Ангола, Бурунді, ЦАР, ДРК, Республіка Конго, Кенія, Руанда, Південний Судан, Судан, Танзанія, Уганда, Замбія

Ліга Арабських держав (ЛАД) League of Arab States

<<http://www.lasportal.org/>>

Ліга Арабських держав створена в 1945 р. для сформування спільноти арабських держав і заохочення їх до політичного та економічного співробітництва. Угода про колективну оборону та економічне співробітництво між її членами підписана в 1950 р. У 2015 р. Ліга Арабських держав вирішила створити спільні арабські збройні сили для миротворчої діяльності в регіоні, але прогресу в їх створенні не було досягнуто. Її Генеральний секретаріат розташований у Каїрі (Єгипет).

Члени (22): Алжир, Бахрейн, Комори, Джібуті, Єгипет, Ірак, Йорданія, Кувейт, Ліван, Лівія, Мавританія, Марокко, Оман, Палестина, Катар, Саудівська Аравія, Сомалі, Судан, Сирія*, Туніс, ОАЕ, Ємен

* 16 листопада 2011 р. членство Сирії в ЛАД призупинене.

Організація Північноатлантичного Договору (НАТО) North Atlantic Treaty Organization (NATO)

<<http://www.nato.int/>>

НАТО створено в 1949 р. згідно з Північноатлантичним Договором (Вашингтонським договором) як оборонний Альянс країн Заходу. Стаття 5 Договору визначає зобов'язання членів давати відсіч збройному нападу на будь-якого члена Договору. Штаб-квартира розташована у Брюсселі (Бельгія).

Члени (30): Албанія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Чорногорія, Нідерланди, Норвегія, Північна Македонія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Туреччина, Велика Британія, США

Примітка: На додаток до 30 членів, станом на 1 січня 2023 р., 4 квітня 2023 р. стала членом Фінляндія. 5 липня 2022 р. члени НАТО також підписали протокол до Північноатлантичного договору про вступ Швеції. Вона стане членом після того, як протокол буде ратифікований усіма державами-членами і вона здасть на зберігання свої документи про приєднання.

Рада Євроатлантичного Партнерства (РЄАП) Euro-Atlantic Partnership Council (EAPC)

<http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49276.htm>

РЄАП об'єднує НАТО та його партнерів у програмі “Партнерство заради миру” (ПЗМ, *Partnership for Peace, PFP*) для діалогу та консультацій. Надає загальний політичний формат для двосторонніх програм ПЗМ.

Члени (50): країни-члени НАТО плюс Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь*, Боснія та Герцеговина, Фінляндія, Грузія, Ірландія, Казахстан, Киргизстан, Мальта, Молдова, Росія†, Сербія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туркменістан, Україна, Узбекистан

* У листопаді 2021 р. НАТО призупинив усю практичну співпрацю з Білоруссю, але продовжує необхідний діалог.

† У квітні 2014 р. НАТО призупинив усю практичну співпрацю з Росією, але продовжує необхідний діалог.

Стамбульська ініціатива співробітництва (СІС) Istanbul Cooperation Initiative (ICI)

<http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_52956.htm>

СІС запроваджена у 2004 р. з метою сприяння довгостроковій глобальній і регіональній безпеці завдяки практичному двосторонньому безпековому співробітництву країн Близького Сходу з НАТО.

Учасники (34): держави-члени НАТО та Бахрейн, Кувейт, Катар, ОАЕ

Примітка: Крім 34 держав-членів, Оман і Саудівська Аравія беруть участь в окремих заходах у рамках СІС.

Середземноморський діалог**Mediterranean Dialogue**

<http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_52927.htm>

Середземноморський діалог НАТО започатковано в 1994 р. як форум для політичного діалогу та практичного співробітництва між НАТО, середземноморськими країнами та країнами Північної Африки. Це відбиває погляд НАТО, за яким безпека в Європі тісно пов'язана з безпекою і стабільністю у Середземному морі.

Учасники (37): держави-члени НАТО та Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Мавританія, Марокко, Туніс

Комісія НАТО-Грузія**NATO-Georgia Commission (NGC)**

<http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50091.htm>

Комісія створена у вересні 2008 р. як механізм політичних консультацій і політичного співробітництва з метою надання Грузії допомоги в досягненні її мети – набуття членства в НАТО.

Учасники (31): держави-члени НАТО та Грузія

Рада НАТО-Росія**NATO-Russia Council (NRC)**

<<https://www.nato.int/nrc-website/>>

Рада створена у 2002 р. як механізм консультацій, пошуку згоди, розвитку співробітництва, вироблення спільних рішень і дій з питань безпеки, зосереджуючись на сферах взаємних інтересів, визначених в Установчому акті НАТО-Росія 1997 р. про взаємовідносини, співробітництво та безпеку, а також на таких нових питаннях, як протидія тероризму, врегулювання криз і нерозповсюдження ядерної зброї.

Учасники (31): держави-члени НАТО та Росія

Примітка: У квітні 2014 р., після російської військової інтервенції в Україні, НАТО призупинив усю практичну співпрацю з Росією, хоча політичний діалог у рамках Ради НАТО-Росія відбувається на рівні послів або вище.

Комісія Україна-НАТО (КУН)**NATO-Ukraine Commission (NUC)**

<http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50319.htm>

КУН утворена в 1997 р. з метою консультацій з політичних питань і проблем безпеки, запобігання конфліктам та їх розв'язання, нерозповсюдження ядерної зброї, експорту озброєнь, передачі технологій, а також інших питань, що турбують обидві сторони.

Учасники (31): держави-члени НАТО та Україна

Організація співробітництва з питань спільних програм озброєння (ОССО)

Organisation Conjointe de Cooperation en matiere d'Armement (OCCAR, Organisation for Joint Armament Cooperation)

<<http://www.occar.int/>>

ОССО створена в 1996 р. і з 2001 р. має офіційний статус. Мета – сприяння більш ефективній і раціональній реалізації домовленостей з виконання специфічних спільних програм озброєння. Штаб-квартира розташована в Бонні (Німеччина).

Члени (6): Бельгія, Франція, Німеччина, Італія, Іспанія, Велика Британія

Учасники (8): Фінляндія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Польща, Словенія, Швеція, Туреччина

Агентство із заборони ядерної зброї в Латинській Америці та Карибському басейні

Organismo para la Proscripcion de las Armas Nucleares en la America Latina y el Caribe (OPANAL, Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean)

<<http://www.opanal.org/>>

Агентство створене в 1967 р. згідно з Договором Тлателолко з метою вирішення разом з МАГАТЕ питань дотримання Договору. Організацією керує Генеральна конференція її членів, яка збирається раз на два роки, і Рада з п'яти членів. Розташоване в Мехіко (Мексика).

Сторони Договору (33): див. додаток А

Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ **Organization for Democracy and Economic Development – GUAM**

<<http://guam-organization.org/>>

ГУАМ – група чотирьох держав (Грузії, України, Азербайджану, Молдови), метою якої є сприяння стабільності і зміцненню безпеки. Історія її створення бере початок з 1997 р.; офіційно зареєстрована у 2006 р. У семи робочих групах країни-члени співпрацюють з питань просування соціально-економічного розвитку та торгівлі. Секретаріат розташований у Києві (Україна).

Члени (4): Азербайджан, Грузія, Молдова, Україна

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)

<<http://www.osce.org/>>

Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ) заснована в 1973 р. (перейменована на ОБСЄ в 1995 р.) як головний інструмент всеохопної і колективної безпеки для раннього попередження, запобігання конфліктам, врегулювання криз і постконфліктної відбудови. Штаб-квартира розташована у Відні (Австрія), а інші установи – в інших містах Європи.

До Трійки ОБСЄ належать її діючий, попередній і наступний голови. Форум зі співробітництва в галузі безпеки (*Forum for Security Co-operation, FSC*), що також розташований у Відні, опікується контролем над озброєннями та заходами зміцнення довіри та безпеки.

Учасники (57): Албанія, Андорра, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія[‡], Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Ватикан, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мальта, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Нідерланди, Північна Македонія[†], Норвегія, Польща*, Португалія, Румунія, Росія, Сан-Маріно, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія, Україна, США, Узбекистан

* Голоувала у 2022 р.

† Голоувала у 2023 р.

‡ Головуватиме у 2025 р.

Примітка: Рада міністрів ОБСЄ не спромоглася призначити голову на 2024 р. на своїх засіданнях у грудні 2021 р. та у грудні 2022 р.

Спільна консультативна група (СКГ)

Joint Consultative Group (JCG)

<<http://www.osce.org/jcg/>>

СКГ створена в рамках Договору 1990 р. про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ, *Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE Treaty*) з метою виконання завдань та імплементації Договору, усунення неоднозначності його інтерпретації. Розташована у Відні (Австрія).

Сторони ДЗЗСЄ (30): див. додаток А

Примітка: У 2007 р. Росія призупинила участь у ДЗЗСЄ, а в березні 2015 р. оголосила про повне припинення участі в Договорі, в т. ч. СКГ.

Мінська група

Minsk Group

<<http://www.osce.org/mg/>>

Мінська група підтримує Мінський процес і є постійно діючим форумом для переговорів з питань мирного врегулювання конфлікту в Нагірному Карабасі.

Члени: Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Фінляндія, Франція*, Німеччина, Італія, Росія*, Швеція, Туреччина, США*, Трійка ОБСЄ (Албанія, Польща та Швеція)

* Представники цих трьох країн є співголовами Групи.

Консультативний комітет Договору про відкрите небо Open Skies Consultative Commission (OSCC)

<<http://www.osce.org/oscc/>>

Комітет утворено в 1992 р. відповідно до Договору про відкрите небо для вирішення питань його дотримання. Щороку він переглядає квоти сторін на спостережні польоти.

Сторони Договору (32): див. додаток А

Примітка: 22 листопада 2020 р. з Договору про відкрите небо та Консультативного комітету вийшли США, 18 грудня 2021 р. вийшла Росія.

Організація Американських держав (ОАД) Organization of American States (OAS)

<<http://www.oas.org/>>

ОАД свій Статут ухвалила в 1948 р. Мета – зміцнення миру та безпеки в західній півкулі. Її діяльність ґрунтується на чотирьох принципах: демократії, прав людини, безпеки та розвитку. Генеральний секретаріат розташований у Вашингтоні (США).

Члени (35): Антигуа та Барбуда, Аргентина, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Канада, Чилі, Колумбія, Коста-Ріка, Куба*, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гренада, Гватемала, Гайана, Гаїті, Гондурас, Ямайка, Мексика, Нікарагуа[†], Панама, Парагвай, Перу, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Суринам, Тринідад і Тобаго, Уругвай, США, Венесуела[‡]

* Згідно з Резолюцією від 3 червня 2009 р., втратила чинність Резолюція 1962 р., якою Куба була позбавлена членства в ОАД. Згідно з Резолюцією 2009 р., участь Куби в Організації “буде результатом діалогу”. Куба відмовилася брати участь у заходах ОАД.

[†] 19 листопада 2021 р. Нікарагуа ініціювала дворічний процес виходу з ОАД. У квітні 2022 р. Нікарагуа відкликала свого представника з ОАД і закрила офіс ОАД у Манагуа.

[‡] 27 квітня 2017 р. уряд Венесуели ініціював дворічний процес виходу з ОАД. 8 лютого 2019 р., після спірних президентських виборів, призначений опозицією тимчасовий президент анулював відкликання, а 9 квітня ОАД прийняла кандидатуру представника тимчасового президента. Уряд Венесуели продовжив процес виходу і 27 квітня 2019 р. оголосив про його завершення. 5 січня 2023 р. паралельну адміністрацію опозиції розпустили, а посада представника ОАД стала вакантною.

Міжамериканська рада оборони (МРО) Inter-American Defense Board (IADB)

<<https://www.jid.org/>>

МРО консулює ОАД та її держави-члени з військових та оборонних питань. Вона була заснована в 1942 р. і є складовою ОАД з 2006 р.

Члени (29): Антигуа та Барбуда, Аргентина, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Канада, Чилі, Колумбія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор,

Гренада, Гватемала, Гайана, Гаїті, Гондурас, Ямайка, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сент-Кітс і Невіс, Сурінам, Тринідад і Тобаго, Уругвай, США, Венесуела

Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)

Organization of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC)

<<http://www.bsec-organization.org/>>

Ініціатива ОЧЕС започаткована в 1992 р. і стала повноцінною регіональною організацією після набуття чинності її Статутом у 1999 р. Її цілями є забезпечення миру, стабільності і процвітання, поширення та розвиток економічного співробітництва і прогресу в регіоні Чорного моря. Постійний секретаріат розташований у Стамбулі (Туреччина).

Члени (13): Албанія, Вірменія, Азербайджан, Болгарія, Грузія, Греція, Молдова, Північна Македонія, Румунія, Росія, Сербія, Туреччина, Україна

Форум Тихоокеанських островів

Pacific Islands Forum

<<http://www.forumsec.org/>>

Форум заснований у 1971 р. групою держав південної частини Тихого океану. Мета – зміцнення співпраці для сталого розвитку, економічного зростання, врядування та безпеки. Форум також стежить за виконанням Договору 1985 р. про Південно-Тихоокеанську без'ядерну зону (Договору Раротонга). Секретаріат розташований у Суві (Фіджі).

Члени (17): Австралія, Острови Кука, Фіджі, Французька Полінезія, Маршаллові Острови, Мікронезія, Науру, Нова Каледонія, Нова Зеландія, Ніуе, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Вануату

Примітка: Після суперечки щодо призначення нового генерального секретаря у лютому 2021 р., Кірібаті, Маршаллові Острови, Мікронезія, Науру та Палау домовилися розпочати офіційний процес виходу з Форуму. У лютому 2022 р. п'ять держав “тимчасово скасували” свій вихід після того, як досягли компромісу. Після коригування компромісу Кірібаті вийшла з форуму 9 липня 2022 р. “з негайним набуттям чинності”. 30 січня 2023 р. вона оголосила про намір знову приєднатися.

Регіональний центр стрілецької зброї у районі Великих озер, на Африканському Розі та сусідніх країнах (РЦСЗ)

Regional Centre on Small Arms in the Great Lakes Region, the Horn of Africa and Bordering States (RECSA)

<<http://www.recsasec.org/>>

Найробський Секретаріат стрілецької зброї і легких озброєнь було створено для координації виконання Найробської Декларації з проблем незаконної стрілецької зброї і легких озброєнь у районі Великих озер та на Африканському Розі 2000 р. Реорганізований у РЦСЗ у 2005 р. для контролю виконання Найробського протоколу про запобігання розповсюдженню, контроль

і скорочення стрілецької зброї і легких озброєнь 2004 р. Базується в Найробі (Кенія).

Члени (15): Бурунді, Джибуті, ЦАР, ДРК, Республіка Конго, Еритрея, Ефіопія, Кенія, Руанда, Сейшельські Острови, Сомалі, Південний Судан, Судан, Танзанія, Уганда

Рада регіонального співробітництва (PPC)

Regional Cooperation Council

<<http://www.rcc.int>>

Рада заснована у 2008 р. як наступниця Пакту стабільності для Південно-Східної Європи, ініційованого Європейським Союзом на Конференції 1999 р. з питань Південно-Східної Європи. PPC сприяє взаємовигідному співробітництву, європейській та євроатлантичній інтеграції Південно-Східної Європи заради підтримки розвитку на користь народів країн регіону. Діяльність зосереджена на шести пріоритетних сферах: соціально-економічний розвиток, енергетика та інфраструктура, юстиція і внутрішні справи, безпекове співробітництво, розвиток людського капіталу, міжпарламентське співробітництво. Секретаріат розташований у Сараєво (Боснія та Герцеговина), Офіс зв'язку розташований у Брюсселі (Бельгія).

Учасники (46): Албанія, Австрія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Канада, Рада Європи, Рада Європейського банку розвитку, Хорватія, Чехія, Данія, ЄБРР, Європейський інвестиційний банк, ЄС, Німеччина, Фінляндія, Франція, Греція, Угорщина, Міжнародна організація з питань міграції, Ірландія, Італія, Косово, Латвія, Молдова, Чорногорія, НАТО, Північна Македонія, Норвегія, ОЕСР, ОБСЄ, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Ініціатива зі співробітництва в Південно-Східній Європі, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, ООН, Європейська економічна комісія ООН, Програма розвитку ООН, США, Світовий Банк

Шанхайська організація співробітництва (ШОС)

Shanghai Cooperation Organisation (SCO)

<<http://www.sectsco.org/>>

ШОС (раніше – Шанхайська п'ятірка) створена в 1996 р., змінила назву на теперішню у 2001 р. Членство в ній є відкритим для всіх держав, що підтримують її цілі. Держави-члени співпрацюють у сферах економіки та реалізації заходів зміцнення довіри і регіональної безпеки. Секретаріат розташований у Пекіні (Китай). Регіональна антитерористична структура ШОС (*RATS*) базується у Ташкенті (Узбекистан).

Члени (8): Китай, Індія, Казахстан, Киргизстан, Пакистан, Росія, Таджикистан, Узбекистан

Примітка: 17 вересня 2021 р. розпочався процес прийняття Ірану до ШОС. Ймовірно, він [процес] завершиться у 2023 р. після ратифікації всіх угод. 16 вересня 2022 р. розпочався процес прийняття Білорусі.

Центральноамериканська система інтеграції (ЦАСІ)

**Sistema de la Integración Centroamericana
(SICA, Central American Integration System)**

<<http://www.sica.int/>>

ЦАСІ заснована в 1993 р. згідно з Tegucigalpa-ським протоколом (1991 р.). Її завданням є інтеграція Центральної Америки як регіону безпеки, свободи, демократії та розвитку на основі принципів поваги, захисту та сприяння правам людини.

Центральноамериканська комісія безпеки (*Comisión de Seguridad de Centroamérica, CSC*) заснована Рамковою угодою про демократичну безпеку в Центральній Америці (*1995 Framework Treaty on Democratic Security in Central America*). Її завданнями є впровадження пропозицій стосовно регіональної безпеки, що ґрунтується на розумному балансі сил, зміцненні цивільних органів влади, викоріненні насильства, корупції, тероризму, торгівлі наркотиками і зброєю.

Члени (8): Беліз, Коста-Ріка, Домініканська Республіка, Сальвадор, Гватемала, Гондурас, Нікарагуа, Панама

Південноафриканське співтовариство розвитку (ПАСР)

Southern African Development Community (SADC)

<<http://www.sadc.int/>>

ПАСР утворене в 1992 р. з метою просування регіонального економічного розвитку та головних принципів: суверенітету, миру та безпеки, прав людини та демократії. Воно замінило Координаційну конференцію Південноафриканського розвитку, запроваджену в 1980 р. Секретаріат розташований у Габороне (Ботсвана).

Орган співробітництва з питань політики, оборони та безпеки (*Organ on Politics, Defence and Security Cooperation, OPDS*) призначений для сприяння миру та безпеці в регіоні.

Члени (16): Ангола, Ботсвана, Комори, ДРК, Есватіні, Лесото, Мадагаскар, Малаві, Маврикій, Мозамбік, Намібія, Сейшельські Острови, ПАР, Танзанія, Замбія, Зімбабве

Субрегіональна консультативна комісія (СРКК)

Sub-Regional Consultative Commission (SRCC)

СРКК регулярно збирається для моніторингу виконання Угоди 1996 р. про субрегіональний контроль над озброєннями (Флорентійська угода) у колишній Югославії. Представники Контактної групи у складі Франції, Італії, Німеччини, Росії, Великої Британії та США також беруть участь у цих сесіях.

Сторони Угоди про субрегіональний контроль над озброєннями (4): див. додаток А

Союз південноамериканських націй (УНАСУР)

Unión de Naciones Suramericanas
(UNASUR, Union of South American Nations)

<<http://www.unasursg.org/>>

УНАСУР є міжурядовою організацією, метою якої є зміцнення регіональної інтеграції, політичного діалогу, економічного розвитку та координації оборонної діяльності країн-членів. Установчий договір від 2008 р. набув чинності 11 березня 2011 р. УНАСУР має поступово замінити Андійську спільноту (*Andean Community*) та Південноамериканський спільний ринок (МЕРКОСУР, *Mercado Comun del Sur*, *MERCOSUR*). Штаб-квартира розташована у Квіто (Еквадор).

Перша зустріч **Південноамериканської оборонної ради (ПАОР)** відбулася в березні 2009 р. Цілями ПАОР є перетворення Південної Америки на зону миру, формування регіональної ідентичності, зміцнення регіонального співробітництва у сфері оборони.

Члени (5): Болівія, Гайана, Перу, Суринам, Венесуела

Примітка: Аргентина, Бразилія, Чилі, Колумбія, Еквадор, Парагвай та Уругвай вийшли з УНАСУР протягом 2019-2020 рр. Перу призупинила участь у квітні 2018 р. Болівія призупинила участь у листопаді 2019 р., але знову відновила в листопаді 2020 р.

На саміті в Сантьяго (Чилі) 22 березня 2019 р. Аргентина, Бразилія, Чилі, Колумбія, Еквадор, Гайана, Парагвай та Перу почали процес формування нової регіональної групи, відомої як Форум прогресу Південної Америки (*Foro para el Progreso de América del Sur*, *PROSUR*). Суринам приєднався до процесу 28 січня 2022 р. Чилі призупинила свою участь 3 квітня 2022 р.

У квітні 2023 р. Аргентина та Бразилія оголосили про повернення до УНАСУР.

III. Режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією

Австралійська група (АГ)

Australia Group

<<http://www.aus-traliagroup.net/>>

Австралійська група сформована в 1985 р. у складі окремих держав і Європейської комісії. Зустрічі АГ відбуваються щорічно для обміну думками та найкращими практиками з питань контролю над торгівлею стратегічними товарами з метою запобігання використанню матеріалів, технологій та обладнання подвійного використання в діяльності або програмах з розробки хімічної і біологічної зброї.

Учасники (43): Аргентина, Австралія*, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Європейська комісія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

* Постійно головує.

Рада ЄС та США з торгівлі і технологій (РТТ)**European Union – United States Trade and Technology Council (TTC)**

<<https://www.trade.gov/useuttc>>

РТТ була створена в червні 2021 р. як форум ЄС та США для координації підходів до ключових глобальних торговельно-економічних і технологічних питань. Серед її цілей – забезпечення врахування пріоритетів національної безпеки під час формування торговельної політики та застосування новітніх технологій; протидія впливу авторитарних держав у кіберпросторі та новітніх технологіях. Співголовами РТТ є три секретарі Кабінету міністрів США та два віцепрезиденти Європейської комісії, які збираються раз на два роки, тоді як 10 робочих груп зосереджуються на конкретних сферах політики.

Учасники (2): Європейський Союз, США

Гаагський Кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет (ГКП)**Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation (HCOC)**

<<http://www.hcoc.at/>>

Принцип ГКП 2002 р. полягає в потребі обмежити розповсюдження систем балістичних ракет, здатних нести ЗМУ. Держави-підписанти повинні виявляти стриманість під час розробки, випробування та розгортання таких ракет, повідомляти перед запуском і щорічно подавати декларації про свою політику щодо балістичних ракет та космічних ракет-носіїв. Функції Секретаріату ГКП виконує Міністерство закордонних справ Австрії.

Держави-підписанти (143): Афганістан, Албанія, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чилі, Колумбія, Комори, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Латвія, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршалові Острови, Мавританія, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія†, Північна Македонія, Норвегія, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Сомалі, ПАР, Іспанія, Судан, Суринам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Тімор-Лешті, Того, Тонга, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, Замбія

* Головувала у 2021-2022 рр.

† Головувала у 2022-2023 рр.

Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ) Missile Technology Control Regime (MTCR)

<<http://www.mtcr.info/>>

РКРТ є неформальним режимом експортного контролю, у рамках якого з 1987 р. країни-учасниці координують зусилля з ліцензування національного експорту з метою запобігання розповсюдженню ракетних систем, здатних доставляти ЗМУ. Партнери користуються Керівними принципами стосовно поставок, чутливих з точки зору розповсюдження ракетних технологій. РКРТ не має секретаріату. Контактна особа в Міністерстві закордонних справ Франції розсилає робочі документи РКРТ і приймає регулярні політичні зустрічі та зустрічі для обміну інформацією.

Партнери (35): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Бразилія[‡], Болгарія, Канада, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Росія*, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія[†], Туреччина, Велика Британія, Україна, США

* Головувала у 2021-2022 рр.

† Головувала у 2022-2023 рр.

‡ Головує у 2023-2024 рр.

Група ядерних постачальників (ГЯП) Nuclear Suppliers Group (NSG)

<<http://www.nuclearsuppliersgroup.org/>>

ГЯП (раніше відома як Лондонський клуб) утворена в 1975 р. Вона координує діяльність національних систем експортного контролю над ядерними матеріалами згідно з її Керівними принципами стосовно поставок ядерних матеріалів (Лондонські керівні принципи, вперше погоджені в 1978 р.), що містять орієнтовний список матеріалів, які є об'єктами гарантій МАГАТЕ у випадку їх експорту в мирних цілях до будь-якої неядерної держави, а також згідно з Керівними принципами стосовно поставок пов'язаних з ядерною діяльністю устаткування подвійного використання, матеріалів, програмного забезпечення та супутніх технологій (Варшавські керівні принципи). Керівні принципи ГЯП імплементовані кожною державою-учасницею з урахуванням національних законодавств і практик. ГЯП не має секретаріату. Постійна місія Японії при МАГАТЕ у Відні діє як зв'язуюча ланка та виконує функції практичного забезпечення.

Учасники (48): Аргентина[†], Австралія, Австрія, Білорусь, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Канада, Китай, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща*, Португалія, Румунія, Росія, Сербія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

* Головувала у 2021-2022 рр.

† Головувала у 2022-2023 рр.

Примітка: На додаток, Європейський Союз та голова Комітету Цангера є постійними спостерігачами.

Ініціатива протидії розповсюдженню (ІПР)

Proliferation Security Initiative (PSI)

<<http://www.state.gov/t/isn/c10390.htm>>

Заснована у США у 2003 р., ІПР є багатостороннім форумом, діяльність якого зосереджується на співробітництві правоохоронних органів у перехопленні та конфіскації ЗМУ, ракетних технологій і пов'язаних з ними матеріалів під час їх незаконного переміщення сушею, повітрям або морем. Положення ІПР стосовно принципів перехоплення видана у 2003 р. ІПР не має секретаріату; її діяльність координується Групою практикуючих експертів (ГПЕ) у складі 21 члена.

Учасники (107): Афганістан, Албанія, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія*†, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Білорусь, Бельгія, Беліз, Боснія та Герцеговина, Бруней, Болгарія, Камбоджа, Канада*, Чилі, Колумбія, Хорватія†, Кіпр, Чехія†, Данія*, Джибуті†, Домініка, Домініканська Республіка, Сальвадор, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція*†, Грузія, Німеччина*†, Греція*, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія*†, Японія*†, Йорданія, Казахстан, Південна Корея*†, Киргизстан, Кувейт, Латвія, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва†, Люксембург, Малайзія, Мальта, Маршалові Острови, Мікронезія, Молдова, Монголія, Чорногорія, Марокко, Нідерланди*†, Нова Зеландія*†, Північна Македонія, Норвегія*†, Оман, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Філіппіни, Польща*†, Португалія*†, Катар†, Румунія, Росія*, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сербія, Сінгапур*†, Словаччина, Словенія†, Іспанія*†, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Таїланд, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина*†, Туркменістан, Велика Британія*†, Україна†, ОАЕ†, США*†, Узбекистан, Вануату, В'єтнам, Ємен

* Члени ГПЕ.

† Країни, в яких у 2003-2022 рр. відбувалися заходи ІПР.

Вассенаарська домовленість про експортний контроль над звичайними озброєннями, товарами і технологіями подвійного використання

Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies

<<http://www.wassenaar.org/>>

Вассенаарська домовленість укладена в 1996 р. як наступниця Координаційного комітету з питань багатостороннього контролю експорту часів Холодної війни (*Coordinating Committee for Multilateral Export Controls, COCOM*). Вона спрямована на сприяння прозорості та відповідальності в передачі звичайної зброї та товарів і технологій подвійного використання. Держави-учасниці прагнуть запобігти передачі озброєння та чутливих товарів і технологій подвійного використання, які сприяють дестабілізуючому накопиченню зброї, а також передачі їх терористам. Секретаріат розташований у Відні (Австрія).

Учасники (42): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Індія†, Ірландія*, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта,

Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

* Головувала у 2022 р.

† Головувала у 2023 р.

Комітет Цангера **Zangger Committee**

<<http://www.zanggercommittee.org/>>

Заснований у 1971-1974 рр., Комітет Цангера (також відомий як Комітет експортерів ядерної зброї) є неформальною групою країн-постачальників ядерної зброї, які координують контроль за передачею ядерних матеріалів. Він веде тригерний список товарів, які під час експорту повинні підпадати під гарантії МАГАТЕ. Діяльність Комітету доповнює роботу ГЯП.

Члени (39): Аргентина, Австралія, Австрія, Білорусь, Бельгія, Болгарія, Канада, Китай, Хорватія, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Південна Корея, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Додаток В. Хронологія 2022 р.

У цій Хронології вказані важливі події 2022 р., що стосувались озброєнь, роззброєння та міжнародної безпеки. Ключові слова наведені у правому стовпчику.

Січень

- 3 січня П'ять постійних членів Ради Безпеки ООН (P5) виступили зі спільною заявою про необхідність запобігти ядерній війні. Контроль ядерних озброєнь; P5
- 6-19 січня Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ) розгорнула свою першу багатосторонню миротворчу операцію, Колективні миротворчі сили ОДКБ в Казахстані, коли протести з насильством спровокували внутрішню кризу в Казахстані. ОДКБ; Казахстан; миротворча операція
- 9 січня Принаймні 200 осіб загинули і 10 000 втікали від озброєних банд у штаті Замфара на північному заході Нігерії після рейдів військових у їхніх таборах на фоні безупинних спроб встановити порядок в регіоні. Нігерія
- 10 січня У США зафіксовано 1,34 млн нових випадків Covid-19 – світовий рекорд – при чому на варіант Omicron припадало приблизно 95% випадків. Covid-19; США
- 10 січня Пройшла позачергова зустріч в рамках Діалогу з питань стратегічної стабільності американської і російської делегацій у Женеві. Дві сторони обмінялися занепокоєнням з питань безпеки, але розбіжності з кількох ключових питань були нерозв'язними. Контроль ядерних озброєнь; Росія; США
- 13 січня В Австралії зафіксовано рекордну спеку – 50,7°C в Онслоу, Західна Австралія. Австралія; зміна клімату
- 17 січня - 2 лютого По Об'єднаних Арабських Еміратах (ОАЕ) завдано ударів з використанням безпілотних літальних апаратів (БПЛА) та ракет на фоні ескалації конфлікту в Ємені. ОАЕ; Ємен
- 21 січня Атаковано центр тимчасового утримання в м. Саада, Ємен, що знаходиться в руках хуситів, внаслідок чого загинуло більше 70 осіб. Коаліція на чолі з Саудівською Аравією, яка воює з силами хуситів в цій країні, заперечила, що це вона завдала авіаудару. Ємен
- 24 січня Військові в Буркіна-Фасо захопили владу і змістили Президента Роша Марка Крістіана Каборе в ході перевороту. Буркіна-Фасо; переворот
- 30 січня Курдські загони і американські війська відновили контроль над в'язницею Сінаа в м. Аль-Хасака, Сирія, після тижневого наступу сил Ісламської Держави (ІД), втративши 500 осіб вбитими. ІД; Сирія; США

Лютий

- 1 лютого Внаслідок нападу озброєних бойовиків на табір *Plaine Savo* для переміщених осіб на сході ДРК загинуло 60 осіб. ДРК

- 3 лютого Внаслідок операції американських військ на південному ІД; Сирія; США заході Сирії вбито керівника ІД Абу Ібрагіма Аль-Хашими аль-Кураші.
- 3 лютого Створено Місію підтримки стабілізації Економічного *ECOWAS*; Співтовариства Держав Західної Африки (*ECOWAS*) у Гвінея-Бісау; Гвінея-Бісау після спроби перевороту проти Президента миротворча Гвінея-Бісау Умару Сісоку Ембалу. Миротворча операція операція почнеться у квітні 2022 р.
- 4 лютого Президент Росії В. Путін і керівник Китаю Сі Цзінпін у Китай; Росія спільній заяві зазначили, що їхнє партнерство не має меж, і не існує жодної галузі, де вони б не співпрацювали.
- 8 лютого Світова продовольча програма ООН попередила, що 13 млн Зміна клімату; осіб на Африканському Розі загрожує гуманітарна криза Африканський Ріг через посуху, оскільки сезонних дощів не було три роки поспіль.
- 12 лютого В ході очолюваною Францією операції контртерористич- Бенін; Буркіна- них сил *Barkhane* вбито 40 імовірних бойовиків внаслідок Фасо; Франція; авіаударів у Буркіна-Фасо. Ці бойовики раніше брали участь у операція *Barkhane* нападах недержавних збройних угруповань у сусідньому Беніні.
- 14 лютого Кліматологи оголосили мега-посуху на південному заході Зміна клімату; США США найтяжчою за 1 200 років.
- 21 лютого Австралія через 704 днів – майже два роки – знову відкрила Австралія; кордони для туристів, вакцинованих від *Covid-19* *Covid-19*
- 21 лютого Президент Путін визнав підтриманих Росією сепаратистів Росія; Україна у двох областях України, Донецькій і Луганській, і наказав ввести війська для виконання так званих миротворчих функцій.
- 22 лютого Президент США Джо Байден оголосив нові санкції проти Росія; Україна; Росії, заявивши, що її останні дії в Україні означають США початок російського вторгнення.
- 24 лютого Росія почала повномасштабне вторгнення в Україну, Російсько- назвавши його спеціальною військовою операцією з українська війна “демлітаризації та денацифікації України”. Західні держави засудили вторгнення і згуртувалися на підтримку України.
- 24 лютого Внаслідок кібернападу на компанію супутникового зв’язку Кіберсфера; *Viasat* постраждали користувачі в Україні та інших країнах російсько- Європи. українська війна; космос
- 27 лютого Кілька країн ввели санкції проти Росії через її вторгнення Біженці; російсько- в Україну, ЄС закрав авіапростір для російських літаків, українська війна; а російські банки виключили з міжнародної платіжною санкції системою *Swift*. Європа опинилась перед великою кризою через 18 млн українських переміщених осіб і 4 млн біженців, які залишили країну.
- 28 лютого Звіт Міжурядової комісії зі зміни клімату (*IPCC*) попередив, Зміна клімату; *IPCC* що зміна клімату випереджає зусилля людей з адаптації. Якщо середньосвітова температура виросте на 1,5°C – завдання Паризької угоди про зміну клімату 2015 р. – то 14% видів, що живуть на суходолі, загрожуватиме дуже високий ризик зникнення.

Березень

- 1 березня Росія і США створили лінію зв'язку між військовими Росія; США для попередження конфлікту з метою зниження ризику прорахунку на фоні війни в Україні.
- 2 березня Країни-учасниці ООН домовились розробити юридично Договір про обов'язковий Договір про забруднення пластиком (має бути забруднення готовим у 2024 р.) після переговорів у Найробі, Кенія. пластиком; ООН
- 2 березня Генеральний директор Міжнародного агентства з атомної МАГАТЕ; ядерна енергії (МАГАТЕ) Рафаель Маріано Гроссі визначив сім безпека; російсько-принципів ядерної безпеки та захисту на фоні зростання українська війна стурбованості російськими військовими ударами по українській ядерній інфраструктурі.
- 3 березня Російські війська захопили Запорізьку атомну електро- Російсько-станцію в Україні, найбільшу у Європі. українська війна; ядерний ризик
- 4 березня В результаті вибуху бомби, влаштованого Вілятом Віляат Хорасан ІД; Хорасан ІД, в шітській мечеті у м. Пешавар, Пакистан, Пакистан загинуло принаймні 63 людини, 196 поранено.
- 7-10 березня За оцінкою Всесвітньої організації охорони здоров'я Covid-19 (ВООЗ), число загиблих від Covid-19 у світі перевищило 6 млн. У дослідженні Вашингтонського університету від 10 березня число загиблих від Covid-19 у світі оцінюється у 18,2 млн.
- 9 березня В Індії випадково здійснили пуск крилатої ракети BrahMos Індія; Пакистан по території Пакистану під час навчань з "рутинного обслуговування та перевірки".
- 14 березня Цивільні громадяни вперше змогли залишити м. Маріуполь, Російсько-що зазнавало жорстоких обстрілів, на фоні гуманітарної українська війна кризи в місті, з 2 500 загиблих.
- 24 березня Північна Корея здійснила випробувальний пуск, згідно її Ракетне заяви, міжконтинентальної балістичної ракети, закінчивши розповсюдження; самопроголошений мораторій на такі системи доставки. Північна Корея
- 24 березня Уряд Ефіопії і Народно-визвольний фронт Тиграю (TPLF) Припинення вогню; домовились про гуманітарне припинення вогню у війні, що Ефіопія; TPLF спалахнула в регіоні Тиграй на півночі Ефіопії в листопаді 2020 р.
- 27 березня У Сальвадорі оголосили надзвичайний стан для приду- Сальвадоршення бандитизму, що викликало стурбованість через можливі репресії з боку уряду.
- 27-31 березня Збройні сили Малі та найманці з російської Групи Вагнера Малі; Група вбили до 300 цивільних осіб в м. Мура в центрі Малі. Вагнера
- 29 березня Росія оголосила про відведення військ з-під української Російсько-столиці, м. Київ, що стало великою перемогою України. українська війна
- 29 березня Вертоліт Стабілізаційної місії ООН в ДРК (MONUSCO) ДРК; миротворча розбився на сході ДРК, загинуло вісім миротворців операція
- 31 березня Спеціальна моніторингова місія ОБСС в Україні офіційно ОБСС; миротворча закрилася після відмови Росії підтримати консенсус і операція; Україна подовжити її мандат ще на рік.

- 15-16 травня Фінляндія заявила про намір подати заявку на приєднання до Фінляндія; НАТО; Організації Північноатлантичного Договору (НАТО) після Швеція вторгнення Росії в Україну, покінчивши з десятиліттями військового нейтралітету. Наступного дня Швеція теж заявила про намір приєднання, після 200 років військового нейтралітету.
- 16 травня Україна евакуює останні війська з металургійного комбі- Російсько- нату “Азовсталь” у Маріуполі, що став символом україн- українська війна ського спротиву.
- 16 травня Президент США Байден схвалив повернення кількох сотень Сомалі; США військовослужбовців армії США до Сомалі, переглянувши рішення Президента Трампа.
- 23 травня США та ще 13 країн-засновниць (включаючи Індію, Японію ІPEF; США і Південну Корею) утворили Індо-Тихоокеанську еко- номічну структуру (IPEF) – економічний союз держав Азійсько-Тихоокеанського регіону для протидії китай- ському впливу.
- Червень
- 5 червня В результаті нападу на церкву в м. Ово в штаті Ондо, Вілаят Західна Нігерія, загинуло принаймні 40 осіб. У нападі підозрюється Африка ІД; Нігерія Вілаят Західна Африка ІД.
- 14 червня - Під час мусонного сезону в Пакистан відбулась серія Зміна клімату; 30 вересня смертоносних повеней, у яких загинуло 1 739 осіб. Пакистан
- 18 червня Внаслідок етнічного насильства на заході Ефіопії, за пові- Ефіопія домленнями, загинуло 250 осіб, вбитих повстанцями орому на фоні загострення етнічного конфлікту в країні.
- 20 червня В умовах погіршення ситуації на сході ДРК Східно- ДРК; миротворча африканське співтовариство розпочало свою першу миро- операція творчу операцію: Регіональні сили Східноафриканського співтовариства в ДРК.
- 21 червня США оголосили нову політику щодо ППМ, фактично ППМ; США заборонивши їх передачу, розробку, виробництво та придбання – це п'ята зміна політики США з цього питання за п'яти адміністрацій з 1990-х рр.
- 21-23 червня На першій зустрічі країн-учасниць Договору 2017 р. про ДЗЯЗ заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ) досягнуто домовленості з кількох ключових питань. Сторони створили науково- дорадчу групу і одностайно ухвалили два підсумкових документа.
- 25 червня Росія оголосила, що поставить Білорусі ракети *Искандер-М*, Білорусь; ядерна здатні нести ядерний заряд, і бажає модернізувати бойові зброя; Росія літаки цієї країни для доставки тактичної ядерної зброї.
- 25 червня М. Северодонецьк захоплене російськими військами після Російсько- кількох тижнів боїв в його околицях. українська війна
- 27-30 червня На Мадридському саміті НАТО домовились про нову НАТО стратегічну концепцію, зміцнення стримування й оборони, збільшення підтримки Україні та запрошення Фінляндії і Швеції до вступу.

- 27 червня - 1 липня На восьмій щодворічній зустрічі держав-учасниць Програми дій ООН із запобігання, боротьби та викорінення незаконної торгівлі стрілецькою зброєю і легкими озброєннями в усіх її проявах (POA) держави домовилися розглянути вплив технічного розвитку на виробництво стрілецької зброї та легких озброєнь (СЗЛО) і підтвердили гендерні наслідки незаконних СЗЛО. POA; СЗЛО
- 28-29 червня Непрямі переговори між Іраном і США про поновлення Спільного всеохопного плану дій (СВПД) 2015 р. поновилися в Досі, Катар, без результату. Іран; СВПД; США
- 30 червня Міжнародна моніторингова група (ІМТ) на Мінданао, Філіппіни, завершила свою роботу після майже 20 років моніторингу. Миротворча операція; Філіппіни
- 30 червня Європейська багатонаціональна оперативна група сил спецпризначення *Takuba* під проводом Франції офіційно закінчила операцію в Малі, завершивши рік боротьби з тероризмом в цій країні, ситуація в якій погіршилась після військових переворотів у 2020 і 2021 рр. Франція; Малі; оперативна група
- Липень
- 8-17 липня За 10 днів розгулу бандитизму в Порт-о-Пренсі, Гаїті, Гаїті 208 осіб загинуло та ще 254 отримали кульові поранення.
- 9 липня Внаслідок удару російської авіації по житловому будинку в м. Часів Яр на сході України загинуло принаймні 47 осіб. Російсько-українська війна
- 14 липня Температура 47°C зафіксована в Піньяні, Португалія – найвища в серії хвиль спеки, від яких постраждали великі європейські території. З червня по серпень хвилі спеки спричиняли пожежі та змушували до евакуації в багатьох районах континентальної Європи, понад 20 000 осіб померли від спеки, через що вона стала найбільш смертоносним метеорологічним явищем у 2022 р. Європа
- 22 липня За посередництва ООН і Туреччини Росія та Україна підписали Чорноморську зернову ініціативу про поновлення експорту українського зерна Чорним морем. Україна – один із найбільших експортерів пшениці у світі, і блокада веде до підвищення світових цін на продовольство. Продовольча безпека; українська війна
- Серпень
- 1 серпня Перше судно з зерном вийшло з українського порту Одеса в рамках домовленостей, досягнутих за посередництва ООН і Туреччини у липні. Продовольча безпека; російсько-українська війна
- 1-26 серпня 10-а Оглядова конференція Договору 1968 р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) не змогла досягти консенсусу щодо змісту остаточного підсумкового документа. ДНЯЗ
- 3 серпня Спікер Палати представників США Н. Пелосі вперше за 25 років відвідала Тайвань, викликавши осуд Китаю. Китай; Тайвань; США
- 4 серпня Всі підписанти Оновленої угоди про врегулювання конфлікту в Республіці Південний Судан 2018 р. погодилися з дорожньою картою, що збільшує перехідний період на 24 місяці, для забезпечення виконання основних невиконаних завдань. Південний Судан

- 7 серпня* Вступило в силу припинення вогню в Газі після загибелі Ізраїль; Палестина
43 людей в ході трьох днів сутичок між ізраїльськими
військовими та Палестинським ісламським джихадом.
- 8 серпня* Росія поінформувала США, що у відповідь на санкції через Новий СНО; Росія;
війну в Україні вона не поновлюватиме інспекцій згідно США
договору про контроль ядерних озброєнь – Нового СНО.
- 17 серпня* Китай оголосив найвищий, червоний рівень небезпеки для Зміна клімату;
138 міст і округів на тлі найдовшої хвилі спеки в країні за Китай
весь період спостережень (64 дні).
- 19 серпня* Починається 30-годинна облога готелю бойовиками Аш-Шабаб;
Аш-Шабаб у Могадішу, Сомалі, внаслідок якої 21 людина Сомалі
загинула і 117 були поранені.
- 20 серпня* Світова продовольча програма попередила, що голод Зміна клімату;
загрожує 22 млн осіб на Африканському Розі – на 9 млн продовольча
більше, ніж в лютому – після найтяжчої посухи за 40 років. безпека;
Африканський Ріг
- 24 серпня* На півночі Ефіопії спалахнули бої між урядом і силами Ефіопія
Тиграю, порушивши п'ятимісячне гуманітарне перемир'я.
- 28 серпня* Пакистан звернувся по міжнародну допомогу, оскільки Зміна клімату;
число загиблих від мусонних дощів і повеней перевищило Пакистан
1 000 осіб.
- 29 серпня* Внаслідок насильства в столиці Іраку Багдаді після того, як Ірак
лідер шіїтів Муктада ас-Садр заявив, що полишає політику,
30 осіб загинуло і 700 дістали поранень.
- 29 серпня -
3 вересня* Після кількох місяців дипломатичних зусиль за участю МАГАТЕ; ядерна
МАГАТЕ, Росії та України розпочалась місія підтримки безпека; російсько-
та допомоги МАГАТЕ в Запоріжжі, щоб допомогти українська війна
стабілізувати ситуацію ядерної безпеки та захисту на
Запорізькій АЕС. Це вже четверта місія технічних експертів
МАГАТЕ на українських атомних об'єктах протягом
2022 р.
- 30 серпня -
10 вересня* 10-а зустріч держав-учасниць Конвенції про касетні Касетні боеприпаси;
боеприпаси висловила серйозну стурбованість використи російсько-
танням касетних боеприпасів в Україні. українська війна
- 31 серпня* Верховний комісар ООН з прав людини оприлюднив звіт, Китай; права
що звинувачує Китай у серйозних порушеннях прав людини людини; ООН
стосовно уйгурів у західному регіоні Сінцзянь.
- Вересень*
- 2 вересня* Російська державна енергокомпанія “Газпром” припинила Енергетична
постачання природного газу до Європи газопроводом безпека; російсько-
“Північний потік-1” на невизначений термін на фоні українська війна
звинувачень у використанні енергопоставок як зброї.
- 8 вересня* Парламент Північної Кореї схвалив нову ядерну доктрину Північна Корея;
країни, у якій визначено оновлені принципи та умови ядерна зброя
застосування ядерної зброї.
- 10 вересня* Генеральний секретар ООН А. Гуттереш закликав до Зміна клімату;
міжнародної допомоги постраждалому від повеней Пакистан
Пакистану, де 33 млн осіб залишили домівки, а шкоду
оцінюють у \$30 млрд.

- 12 вересня Внаслідок спалаху бойових дій на кордоні Вірменії та Вірменія;
Азербайджану загинуло близько 100 військовослужбовців. Азербайджан
- 14-21 вересня Через сутички на кордоні між киргизькими й таджицькими Киргизстан;
військами загинуло щонайменше 100 осіб, в т. ч. 37 цивіль- Таджикистан
них.
- 14 вересня Голова ВООЗ Т. А. Гебреїсус заявив, що кінець пандемії Covid-19; ВООЗ
Covid-19 вже близько. Через кризу в галузі охорони здо-
ров'я з початку 2020 р. померло більше 6 млн осіб.
- 15 вересня Українська влада повідомила про виявлення поблизу Російсько-
Ізому масового поховання з 450 тілами, деякі – зі слідами українська війна;
тортур, після відступу російських військ. військові злочини
- 16 вересня Махса Аміні померла після затримання патрулем іран- Іран; права жінок
ської “поліції моралі”, що спричинило масштабні протести проти пригнічення жінок по всій країні. До кінця 2022 р. іранські сили безпеки вбили 450 протестувальників.
- 21 вересня Президент Путін оголосив часткову мобілізацію росій- Російсько-
ського населення, призвавши від 300 000 до 1,2 млн чоло- українська війна
віків для війни з Україною, що викликало демонстрації в різних районах країни.
- 26 вересня Два газопроводи “Північний потік”, що постачали росій- Енергетична
ський газ до Європи, підірвано в результаті диверсії у безпека; Російсько-
шведських і данських територіальних водах. Особи тих, українська війна
хто це зробив, і мотиви диверсії невідомі.
- 30 вересня Президент Путін оголосив про незаконну анексію чотирьох Російсько-
областей України – Донецької, Херсонської, Луганської українська війна
та Запорізької, незважаючи на те, що Росія окупує лише частину кожної із цих областей.
- 30 вересня Внаслідок перевороту в Буркіна-Фасо відсторонено від Буркіна-Фасо;
влади тимчасового президента Поля-Анрі Сандаого Дамібу переворот
через його нібито нездатність впоратися з ісламістським закатом в країні. Даміба прийшов до влади внаслідок перевороту лише за 8 місяців до того.
- Жовень*
- 1 жовтня Українські сили змусили російські війська залишити Російсько-
м. Лиман у Донецькій обл. через день після того, як українська війна
Президент Путін оголосив про незаконну анексію Донецької обл. Росією.
- 2 жовтня Перемир'я за посередництва ООН в Ємені закінчилось, коли Ємен
ворогуючі сторони відкинули пропозицію спеціального посланця ООН з Ємену Г. Грундберга подовжити й роз-
ширити квітневу угоду.
- 8 жовтня Символ російської окупації України – Керченський міст, Російсько-
побудований Росією, щоб з'єднати Крим з Росією – українська війна
пошкоджено внаслідок диверсії.
- 12 жовтня Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію з Російсько-
засудженням спроби анексії Росією української території. українська війна;
Генеральна
Асамблея ООН
- 16 жовтня Повінь у Нігерії, що почалась на початку літа, стала Зміна клімату;
найтяжчою сезонною повинню за 10 років, понад 600 осіб Нігерія
загинули і більше 1,3 млн було переміщено.

- 21 жовтня Введено часткове ембарго ООН на поставки зброї для Ембарго на Гаїті. Запропоноване Китаєм ще в липні, це єдине нове поставки зброї; багатостороннє ембарго на поставки зброї у 2022 р. і перше Гаїті; ООН нове ембарго ООН на поставки зброї з 2018 р.
- 27 жовтня США оприлюднили несекретний варіант свого Огляду Ядерна зброя; США ядерного стану (*NPR*), як елемента своєї Стратегії національної оборони 2022 р. *NPR* визначає ядерну політику, стратегію, сили й засоби США на наступні 5-10 років. *NPR* підтвердив збереження тріади й подальші інвестиції у більшість поточних великих програм ядерної модернізації США.
- 29 жовтня Під час підриву двох замінованих машин бойовиками Аш-Шабаб; Аш-Шабаб у Могадішу, Сомалі, загинуло щонайменше Сомалі 120 осіб.
- Листопад*
- 2 листопада Північна Корея здійснила випробувальні пуски принаймні Балістичні ракети; 23 балістичних ракет. Це найбільша кількість ракет, Північна Корея запущених в країні за один день.
- 2 листопада Уряд Ефіопії та керівники Тиграю підписали мирну угоду, Ефіопія; що поклала край дворічній громадянській війні, яка змусила мирна угода; залишити домівки понад 5,1 млн осіб. Тиграй
- 9 листопада Росія сповістила про відступ із стратегічно важливого Російсько-м. Херсон на півдні України через 8 місяців після його українська війна захоплення, що стало однією з найбільших поразок Росії у війні.
- 9 листопада Франція офіційно оголосила про закінчення контр- Франція; Малі; терористичної операції *Barkhane* в районі Сахеля, розпочатої у серпні 2014 р. Франція почала виводити війська з операція *Barkhane*; Сахель Малі 17 лютого 2022 р. і повністю їх вивела з цієї країни 15 серпня 2022 р.
- 15 листопада На зустрічі “двадцятки” (*G20*) в Індонезії Президент Російсько-України В. Зеленський запропонував план закінчення війни українська війна в країні з 10 пунктів.
- 15 листопада Під час зустрічі за лаштунками саміту *G20* китайський Китай; *G20*; США керівник Сі Цзінпін і Президент США Байден домовились працювати заради зниження взаємної напруженості й пообіцяли співпрацювати у таких сферах, як зміна клімату та охорона здоров’я.
- 15 листопада ООН повідомила, що населення світу сягнуло 8 млрд, Населення світу лише через 11 років після 7 млрд, хоча темпи росту уповільнюються (очікується, що 9 млрд буде приблизно у 2037 р.).
- 18 листопада Після багатьох років відсутності прогресу у вирішенні *EWIPA* проблеми гуманітарної шкоди від вибухової зброї в населених районах (*EWIPA*) процес, очолений Ірландією, дозволив ухвалити політичну декларацію 83 держав з цього питання.
- 20 листопада 27-а конференція сторін (*COP27*) Рамкової конференції Зміна клімату; ООН зі зміни клімату (*UNFCCC*) у Шарм аш-Шейху, *COP27*; *UNFCCC* Єгипет, закінчилась угодою про шкоду та збитки, що зобов’язує заможні країни компенсувати бідним країнам шкоду від зміни клімату.

- 28 листопада - 16 грудня Дев'ята Оглядова конференція Конвенції 1972 р. про КБТЗ заборону біологічної та токсинної зброї (КБТЗ) погодила міжсесійну програму роботи на 2023-2026 рр. і створила робочу групу зі зміцнення КБТЗ.
- Грудень*
- 1-2 грудня Річне засідання Ради міністрів ОБСЄ вперше не ухвалило ОБСЄ; російсько-жодних рішень, включно з бюджетом. Причину цього українська війна бачать у російсько-українській війні.
- 5 грудня Принаймні два російські стратегічні бомбардувальники Російсько-пошкоджені внаслідок авіаудару України по авіабазі українська війна Енгельс в Саратовській обл. Росії.
- 5 грудня Іран ліквідував поліцію моралі, зробивши поступку після Іран трьох місяців протестів у країні, але поліція, імовірно, збережеться у якійсь іншій формі.
- 5 грудня Суданські військові уклали рамкову угоду з кількома Судан десятками цивільних лідерів, у якій генерали пообіцяли віддати значну частину політичних повноважень.
- 7 грудня Після масових протестів у Китаї оголосили про значне Китай; *Covid-19* послаблення обмежень *Covid-19*, дозволивши домашній карантин і скасувавши QR-коди для відстеження *Covid*, що фактично означало кінець політики "нульового ковіду".
- 7 грудня Генеральна Асамблея ООН консенсусом ухвалила Довкілля і збройні Принципи захисту навколишнього середовища у зв'язку конфлікту; зі збройними конфліктами, що закликають визначити охо- Генеральна ронні зони, застосовувати чинне міжнародне гуманітарне Асамблея ООН право стосовно довкілля та правила захисту довкілля під час окупації.
- 13 грудня МАГАТЕ і Україна домовились про постійну присутність МАГАТЕ; ядерна груп з ядерної безпеки та захисту на чотирьох українських безпека; Україна атомних електростанціях.
- 16 грудня Японія оголосила про найбільше нарощування збройних Японія; військові сил після Другої світової війни на фоні стурбованості діями витрати Китаю і Північної Кореї.
- 19 грудня 15-а конференція сторін (*COP15*) Конвенції ООН з біо- *CBD*; *COP15* різноманіття (*CBD*) успішно узгодила новий план дій для зупинення втрати біорізноманіття.
- 20 грудня Уряд Талібану заборонив навчання в афганських універ- Афганістан; права ситетах жінкам в рамках загального наступу на права жінок жінок в країні.
- 26 грудня Тайвань повідомив, що авіація ВПС Китаю в кількості Китай; Тайвань 71 одиниці, включаючи бойові літаки та БПЛА, увійшли в зону ідентифікації його ППО. Це наймасовіше вторгнення на цей день.
- 29 грудня Місія АС з моніторингу, верифікації та дотримання Ефіопія; миротворча розпочала свою роботу в м. Мекеле, провінція Тиграї, операція Ефіопія

Про авторів

Ана Кароліна де Олівейра Ассіс (*Ana Carolina de Oliveira Assis*, Бразилія) – запрошена наукова співробітниця Програми з військових витрат і виробництва зброї СППРІ. До сфери її наукових інтересів належать чинники витрат на військову техніку, військова промисловість, військові витрати та закупівля озброєнь для військово-морських сил.

Д-р Люсі Бєро-Судро (*Lucie Béraud-Sudreau*, Франція) – директорка Програми СППРІ з військових витрат і виробництва зброї, де її робота зосереджується на динаміці та наслідках світових військових витрат, виробництві та поставках зброї. Раніше була науковою співробітницею з військової економіки та закупівель у Міжнародному інституті стратегічних досліджень (*International Institute for Strategic Studies, IISS*).

Д-р Вінсент Буланін (*Vincent Boulanin*, Франція/Швеція) – директор Програми СППРІ з регулювання штучного інтелекту. Його робота зосереджується на питаннях, пов'язаних з розробкою, використанням і контролем автономних систем зброї і військовим застосуванням штучного інтелекту. Регулярно співпрацює з урядами службами ООН, міжнародними організаціями і ЗМІ та надає їм результати своєї роботи.

Колья Брокманн (*Kolja Brockmann*, Німеччина) – старший науковий співробітник Програми СППРІ з контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю. Він досліджує питання експортного контролю, нерозповсюдження та регулювання технологій, зосереджуючись на багатосторонніх режимах експортного контролю та контролі над новітніми технологіями, особливо 3D-технологіями, технологіями ракетно-космічних запусків.

Марк Бромлі (*Mark Bromley*, Велика Британія/Швеція) – старший науковий співробітник Програми СППРІ з контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю, де він досліджує національні, регіональні та міжнародні заходи з регулювання міжнародної торгівлі звичайними озброєннями та товарами подвійного використання. Раніше працював політичним аналітиком у Британо-американській раді з питань безпеки інформації (*British American Security Information Council, BASIC*).

Д-р Вілфред Ван (*Wilfred Wan*, США) – директор Програми СППРІ зі зброї масового ураження. Останні теми його досліджень стосувалися переважно зниження ризиків ядерної зброї, верифікація ядерного роззброєння та інших питань контролю над озброєннями та роззброєння. Автор *Regional Pathways to Nuclear Nonproliferation* (University of Georgia Press, 2018).

Пітер Д. Веземан (*Pieter D. Wezeman*, Нідерланди/Швеція) – старший науковий співробітник Програми СППРІ з поставок зброї. Серед тем його останніх досліджень – світові тенденції поставок зброї, військова промисловість, поширення стрілецької зброї в Африці, прозорість в озброєннях і багатосторонні ембарго на поставки зброї.

Симон Т. Веземан (*Siemon T. Wezeman*, Нідерланди) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з поставок зброї. До сфери його досліджень належать моніторинг поставок зброї, застосування зброї у конфліктах, прозорість поставок зброї, розвиток технологій і доктрин звичайних озброєнь.

Річард Гован (*Richard Gowan*, Велика Британія) – директор Міжнародної кризової групи (*International Crisis Group*) ООН. Також він є запрошеним старшим науковим співробітником з політичних питань у Європейській раді з міжнародних відносин.

Д-р Іен Дейвіс (*Ian Davis*, Велика Британія) – виконавчий редактор *Щорічника СІПРІ* і старший науковий співробітник СІПРІ з питань миру та конфліктів. У 2014-2016 рр. був директором редакторського та видавничого відділу СІПРІ.

Д-р Тютті Ерастьо (*Tytti Erästö*, Фінляндія) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ зі зброї масового ураження. Її дослідницькі інтереси охоплюють роль “держав під ядерною парасолькою” у світовому ядерному порядку, контроль над озброєннями та динаміку стратегічної стабільності за участю Китаю, Росії і США, іранську ядерну угоду, глобальне роззброєння та режим нерозповсюдження загалом.

Д-р Марина Капаріні (*Marina Caparini*, Канада) – старша наукова співробітниця Університетського центру політичних досліджень ООН (*United Nations University Centre for Policy Research, UNU-CPR*) і колишня директорка Програми СІПРІ з урядування і суспільства. Її поточні дослідження зосереджені на багатосторонніх заходах протидії транснаціональній організованій злочинності, а також на діяльності китайських і російських приватних військових та охоронних компаній в Африці.

Матт Корда (*Matt Korda*, Канада) – молодший науковий співробітник Програми СІПРІ з ядерного роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження, старший науковий співробітник у Проекті інформації з ядерних питань (*Nuclear Information Project*) Федерації американських вчених (*Federation of American Scientists, FAS*).

Ханс М. Крістенсен (*Hans M. Kristensen*, Данія) – директор Проекту інформації з ядерних питань Федерації американських вчених (*Federation of American Scientists, FAS*) у Вашингтоні та запрошений старший науковий співробітник СІПРІ.

Анастасія Кучино (*Anastasia Cucino*, Італія) була стажеркою Програми СІПРІ з військових витрат і виробництва зброї. Допомогала команді збирати та аналізувати дані для проєктів, що стосуються військових витрат і військової промисловості, в т. ч. про *Top 100* СІПРІ компаній-виробників зброї і постачальників військових послуг і для Бази даних СІПРІ про військові витрати.

Д-р Моріц Кютт (*Moritz Kütt*, Німеччина) – старший науковий співробітник Інституту дослідження миру та політики безпеки Гамбурзького університету та запрошений науковий співробітник Програми науки і світової безпеки Принстонського університету. У своїх дослідженнях він намагається підвести технічну базу під ядерне роззброєння.

Д-р Філіппа Лендзос (*Filippa Lentzos*, Норвегія) – старша викладачка (доцентка) дисципліни “Наука та міжнародна безпека” лондонського Королівського коледжу, де вона також працює на кафедрі військових досліджень і на кафедрі світової охорони здоров’я і соціальної медицини.

Медісон Ліпсон (*Madison Lipson*, США) була стажеркою у Програмі СППРІ з військових витрат і виробництва зброї. Допомогала команді збирати дані про проекти, що стосуються оборонного сектору та космосу, а також про *Top 100* СППРІ компаній-виробників зброї та постачальників військових послуг.

Д-р Дієго Лопеш да Сілва (*Diego Lopes da Silva*, Бразилія) – старший науковий співробітник Програми СППРІ з військових витрат і виробництва зброї. Отримав ступінь *PhD* досліджень миру, оборони та міжнародної безпеки в Університеті штату Сан-Паулу. Його дослідження стосуються взаємодії політичних інститутів і військових витрат.

Д-р Сорке Маклеод (*Sorcha MacLeod*, Велика Британія) – доцентка юридичного факультету Копенгагенського університету, спеціалізується у питаннях прав людини та міжнародного гуманітарного права у зв’язку з приватними військовими та охоронними компаніями і найманцями. Також є незалежною експерткою з прав людини у робочій групі ООН з питань використання найманців.

Д-р Ірина Максименко (*Iryna Maksymenko*, Україна) – старша наукова співробітниця Одеського центру з питань нерозповсюдження, доцент кафедри міжнародних відносин Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Її дослідження охоплюють європейську безпеку і стабільність та Україну в контексті регіональної безпеки, зокрема в Причорномор’ї та Східній Європі.

Джованна Малетта (*Giovanna Maletta*, Італія) – старша наукова співробітниця та виконуюча обов’язки директора Програми СППРІ з контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю. Її дослідницькі інтереси охоплюють застосування міжнародних і регіональних інструментів контролю над експортом зброї, з особливою увагою до Договору про торгівлю зброєю та до Європейського Союзу і його країн-членів.

Д-р Зі Мін (*Zia Mian*, США) – співдиректор Програми дослідження світової безпеки Школи міжнародних і суспільних відносин Принстонського університету. Фізик, діяльність якого охоплює нерозповсюдження ядерної зброї, контроль над озброєннями, роззброєння та питання атомної енергетики.

Лоріана О (*Lauriane Héau*, Франція) – наукова співробітниця Програми СППРІ з контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю. Досліджує питання контролю над експортом товарів подвійного використання на Близькому Сході, ризиків незаконних переадресації і використання зброї після експорту, а також розвитку багатосторонніх режимів експортного контролю. Також стежить за подіями у сфері співробітництва та надання допомоги в рамках Договору про торгівлю зброєю.

Д-р Клаудія Пфайфер Крус (*Claudia Pfeifer Cruz*, Бразилія) – дослідниця у Програмі СППРІ з миротворчих операцій і врегулювання конфліктів. Її дослідницькі інтереси стосуються даних і тенденцій миротворчих операцій, ролі прав людини в миротворчих операціях, особливо під егідою ООН. Також вона підтримує Базу даних СППРІ про багатосторонні миротворчі операції.

Д-р Павел Подвіг (*Pavel Podvig*, Росія) – науковий співробітник Програми дослідження світової безпеки Принстонського університету та старший науковий співробітник Інституту ООН з досліджень роззброєння (*United Nations Institute for Disarmament Research, UNIDIR*).

Ніведіта Раджу (*Nivedita Raju*, Індія) – дослідниця Програми СППРІ зі зброї масового ураження. За дорученням СППРІ також координує дослідницьку діяльність Консорціуму ЄС з питань нерозповсюдження та роззброєння. Раніше була молодшою науковою співробітницею Фондації відкритого Місяця (*Open Lunar Foundation*) і науковою співробітницею Інституту авіаційного і космічного права в Університеті Макгілла.

Д-р Лора Саалман (*Lora Saalman*, США) – старша наукова співробітниця СППРІ з питань озброєнь і роззброєння, а також конфліктів, миру та безпеки. Також є членкинею Комітету з міжнародної безпеки та контролю озброєнь (*Committee on International Security and Arms Control, CISAC*) і запрошеною старшою науковою співробітницею Центру Схід-Захід (*East-West Center*).

Лоренцо Скараццато (*Lorenzo Scarazzato*, Італія) – науковий співробітник Програми СППРІ з військових витрат і виробництва зброї. Його дослідження переважно стосуються європейської військової промисловості. Він збирає і аналізує дані для публікацій СППРІ і проєктів із стороннім фінансуванням.

Д-р Поліна Синовець (*Polina Sinovets*, Україна) – керівниця Одеського центру з питань нерозповсюдження Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова (ОНУ). Також працює доценткою факультету міжнародних відносин, політології і соціології ОНУ. Її спеціалізація – ядерне стримування та контроль над озброєннями, ядерна політика держав і ядерна безпека.

Тімо Сміт (*Timo Smit*, Нідерланди/Швеція) – старший науковий співробітник Програми СППРІ з миротворчих операцій і врегулювання конфліктів.

Відповідає за Базу даних СІПРІ про міжнародні миротворчих операції і досліджує тенденції миротворчих операцій і місій з врегулювання криз, зокрема тих, що проводяться в рамках Спільної політики безпеки та оборони ЄС.

Ден Сміт (*Dan Smith*, Швеція/Велика Британія) – директор СІПРІ. Має за плечима багато досліджень і публікацій з широкого кола питань миру й конфліктів. Зараз його робота зосереджується на зв'язку між порушенням екології і небезпекою, на питаннях миру й безпеки на Близькому Сході та в Північно-східній Азії і на глобальних тенденціях конфліктів.

Д-р Орі Свед (*Ori Swed*, Ізраїль) – доцент кафедри соціології Техаського технічного університету. Керівник Лабораторії миру, війни і соціальних конфліктів, де очолює численні проекти з дослідження новітніх технологій і нових загроз безпеці. Його дослідження стосуються ролі схильних до насильства недержавних суб'єктів у сучасних конфліктах, включаючи приватні військові та охоронні компанії і найманців.

Д-р Нань Тянь (*Nan Tian*, Південноафриканська Республіка) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з військових витрат і виробництва зброї, де він очолює проект з військових витрат. Його дослідницькі інтереси охоплюють причини та наслідки військових витрат і громадянських конфліктів, а також питання прозорості та підзвітності військових бюджетів, витрат і закупівель.

Санем Топал (*Sanem Topal*, Туреччина) – була стажеркою Консорціуму ЄС нерозповсюдження і роззброєння у Програмі СІПРІ з військових витрат і виробництва зброї. Її робота зосереджувалася на зборі даних для проектів, пов'язаних з оборонним сектором, зокрема стосовно військових витрат та *Top 100* СІПРІ компаній-виробників зброї та постачальників військових послуг. Студентка магістратури міжнародних відносин Університету Білкента в Анкарі.

Віталій Федченко (*Vitaly Fedchtnko*, Росія) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ зі зброї масового ураження, де він відповідає за питання ядерної безпеки та політичні, технологічні й освітні аспекти контролю над ядерною зброєю і нерозповсюдження. Автор чи співавтор численних публікацій з ядерної криміналістики, ядерної безпеки та ядерного нерозповсюдження, зокрема *The New Nuclear Forensics (Oxford University Press, 2015)*.

Сяо Льян (*Xiao Liang*, Китай) – науковий асистент Програми СІПРІ з військових витрат і виробництва зброї. Збирає та аналізує дані про військові витрати та військову промисловість. Його дослідницькі інтереси охоплюють альтернативні витрати і скорочення військових витрат, зв'язок між військовою допомогою і допомогою в розвитку, а також регіональні тенденції в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

Д-р Уна Якоб (*Una Jakob*, Німеччина) – старша наукова співробітниця відділу досліджень міжнародної безпеки та керівник групи дослідження контролю біологічної і хімічної зброї у Франкфуртському інституті дослідження миру (*Peace Research Institute Frankfurt, PRIF*). Її дослідницькі інтереси охоплюють роззброєння та нерозповсюдження хімічної і біологічної зброї.